

ქრონიკები

ჭ

სსსა პასალა საქართუელოს ისტორიისა,

შეკრებილი, კრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული

თ. ჟორდანიას მიერ

ბზილისი

სტამბა მ. შარაძისა

1892

- წინასიტყვაობა.

უძთავრესი და ერთად-ერთი თვალ-საჩინო წყარო ჩვენის უძველესის ისტორიისა, „ქართლის ცხოვრება“, აქამომდე ბნელით მოცულია: ვერ კიდევ რიგაზად გამოკვლეული არ არის, თუ როდის და ვიგან დაწერილია იგი, რაშენად მართალია და მისაზნობი მასში მოთხრობილი ამბები. ამ დიდ ნაკვალევანებასთან „ქართლის ცხოვრებას“ სსკა უფრო თვალ-საჩინო ნაკლიცა აქვს: მასში მოთხრობილი ამბები ზოგან მეტად მოკლეა, ზოგან მსოლოდ ცალის სიტყვით მოსსუნებულია დიდ-დიდი და მეტად შეიხნიშნავი ამბები, სოლო სშირად სრულიდაც აღწერილნი არ არიან ფრიად საუურადლებო საისტორიო მოკლენანი. მაგალათად, ქ-ცხოვრება თითქმის არ ესება იმერეთის ისტორიას მე-VII საუკუნემდე და არცა აბსაზთ-ისტორიას, თუმცა დიდებული სანა ჩვენის ისტორიისა ჰირველად დასაყენა და განმტვიცნდა აფსაზთ მეფეთა სელით, თუმცა წყარო და სათავე ორას-სამასას წლის (X—XIII საუკ.) ქართველთა აღმოსავლეთში ძლიერებისა იპოვება აბსაზთ-სამეგრელო-იმერეთში. თვთ მემატიანე არ ჰმალავს თვის ცნობების უსრულობას აბსაზთ მეფეთა შესახებ, მაგრამ მიგვითითებს აბსაზთა მეფეების კერძო მატიახეს, რომელიც მე-XVII საუკუნეში გეგონია, მაგრამ ესლა კი, საშწუნსროდ, დაკარგულად უნდა ჩითვალოს, ვერ-ვერობით მანც. არაბთა შემოსევის და მათის განდევნის გრძელა ამბავიც თითო-ორრლად სიტყვით არის აღნიშნული ჩვენს მატიახეში. დიდებული მეფობა დავით კუროპალატისა, ბაგრატ IV-ს და თვთ დავით აღმაშენებლისა ანუ მსოლოდ ცალის მსრით არის აღწერილი, ანუ მოკლედ და უფურულად მოთხრობილი. სოლო სასკელოვანი და ხან-გრძლივი მეფობა დიმიტრი I-სა და მისის შვილის დავით მექსიმის თითქმის სრულიად არ იპოვება ჩვენს მატიახეში: გიორგი III-ის გამეფების რთული და საუურადლებო ამბებიც აღწერილი არ არის ქ-ცხოვრებაში. ერთის სიტყვით მრავალი მხარე ჩვენის ისტორიისა წყევდიდით არის მოცული და მსოლოდ თითო-ორრლად სსკივი ამ წყევდიდში შეაქვთ უცხო ქვეყნელთ და სომხითის მემატიანეთა, რომელნიც გაკვდიით მოისსუნებენ მსოლოდ იმ ამბებს თავისის ქვეყნისა, რომელშიაც მონაწილეობა მიუღიათ ქართველებს; მაგრამ ამ შემთხვევამდე მუდამ უნდა გავსსოვდეს ის, რომ უცხო ელთა მწერალნი სსკა-და-სსკა მიზევისისგამო სშირად სრულს სიმართლეს არ ამბობენ: საუურათის შესედულობისა და ნაციონალურ ამპარტავნობისა გავლენათა ქვემ იერი ბერს-ჰმალავენ, ბერსაც ამოკლებენ, სცვლიან ანუ განზრას ამსინჯებენ და ჰრუნენან.

მეორე დიდი ნაკლი „ქართლის-ცხოვრებისა“ ის არის, რომ მატიახე თითქმის სრულიად მოკლებულია ქრონოლოგიას: მემატიანე აღვიწერთ დიდ-დიდს ამბებს უძვე-

უბიდაც მრავალ საუკუნეთა სიგრიძეში, მაგრამ იმაზე კი არას გეუბნებთ, თუ „საუკუნეში, რომელი წელს და ითუკეს მომსდარა აღწერილი ამბები; სოლო უამისოდ სომ ისტორიის შეგნება და შედგენა შეუძლებელია, რადგან „უჭრო-ნოლოგიით, როგორც ამ 1400 წლის უწინ მოსე ქორენელმაც სთქვა, ისტორია ისტორია არ არის და ღღაპრობას უფრო ჰგავს“.

სოლო რაც შეეკება ქართულს მწერლობას; ქართველთა სარწმუნოებრივის, და გონებრივის ცხოვრებას; მათის მწერლობის ისტორიას; ოჯახურს, სასოციალურებს და სამეფო წეს-წყობილებას, რომელსაც თანამედროვე ისტორია უმთავრესს უურად-ლებას აქცევს, ამებზე „ქართლის-ცხოვრება“; სამწესართად და სავალდოდ ჩვენდა, თითქმის არავითარს ცნობებს არ გვამდევს.

უკანასკნელ „ქართლის-ცხოვრებას“ აქვს ერთი მეტად საწინო ნაკლიცა, რომელმაც მრავალი მითქმა მოთქმა და ეჭვები დაჰბადა თუთ ამ მატინეს სიმართლეზე და ზოგს „ცრუ-მეცნიერებს“ საბაბი მისცა უარყოფით ჩვენი ისტორიაც და ქართველთა დეალოც ქრისტიანობის და ისტორიის წინაშე. ეს ნაკლი არის პირველად ესრედ წოდებული „ანასრონისმები“ და მეორედ რამდენიმე ადგილები „ქცნოვრებისა“, რომელმაც მიზეზი მისცა ზოგ მეცნიერთ „ქართლის-ცხოვრების“ შედგენა მიეწერათ მეთვრამეტე საუკუნეში მცხოვრებს კასტანგ VI-ის თვს.—მართლაც, „ქართლის-ცხოვრებაში“ არ-იშეიათად გპოველობთ წინა-უკრობას ანუ „ანასრონისმებს“, ე. ი. იმისთან ამბებს, რომელნიც ქრონოლოგიურად სრულიად ეწინააღმდეგებიან მატინესგან მოთხრობილს ამბებს და შიოფლიო ისტორიის ტყუილ-რიტს ფაქტებს და თუო ჩვენი ძველ მწერლობიდან ამოღებულს ანუ სიგელ-გუჟრებსში ამოკითხულს ეკვ-მიუტანელს საბუთებს. ჩვენ ქვემო გუჩვენებთ, თუ როდის, ვისგან და რა მაჩუზით შეპარა ჩვენს მატინეს ესრეთი სამწესართო ნაკლი, სოლო აქ ისიც უნდა დაგუმტოთ, რომ ქცნოვრებაში მართლაც იპოვება თართლო-ლოდა საბუთი იმისი, რომ ეს მატინე ვითომ კასტანგ VI შედგინოს. და მისი შრომა გაეგრძელებინოს მისსაკე შეილს კასუშტის;—ეს საბუთი არის თუთ სათაური, რომელიც უყელა აქამდი ცნობილს „ქართლის-ცხოვრების“ კარიანტს (გარდა მარიამ-დელოფლისას) წინ უძღვის (ის. ქცნ. გვ. 2; 10; 15; Hist. de la Georg. I, I; p. 15' n. I, II, 2 p. 1—2; 276; 281 და 298; კასუშტის ისტორია, 1774 წელს გადაწერილი, წერა-კითხ. სელ-ნაწ. № 375); სადაც კასტანგი აცხადებს, რომ „უამთავითარებისგან ქართლის ცხოვრება განრეყნილი იყო რომელიმე მწერალთა შერ და რომელიმე უამთავითარებისგან არღარა წერებულ იყო“ და ამისთვის მას, კასტანგს „შეუგონებია კაცნი მეცნიერნი და მათის დახმარებით შეუსწორებია „საც რამ ქართლის ცხოვრებანი უპოვანია“, შეუშია, შეუმოწმებია მცხეთის, გელათის და სხვა ეკლესიების გუჟრებითა და დიდებულ კვართა სიგელ-გუჟრებითა; გარდა ამისა სხვა საისტორიო წერილებიც უპოვანია და რომელიმე სომეხთა და სპარსთა ცხოვრებისგან შეუშია „და ესრეთ აღუწერიანებია“. ამ აზრს უფრო აზვიადებს თუთ კასუშტი, რომელიც აცხადებს, რომ კასტანგის სასჯელით აღწერილი

„ჭ-ცხოვრება“ შედგომებით სავსე იყო და ეს განდამ მიიყვანდა ჩემს შრომს (კახუშტი გვ. 1—10).

ამ გარემოებებში მენიერებაში ის აზრი დაამკვიდრა, რომ „ქართლის-ცხოვრება“ შედგენილია, ანუ გადაკეთებული მაინც, მე-XVIII საუკუნეში კახტანგ VI-ის მიერ (Вакардзе, Статьи По истории и древ. Груз. стр. 14), და ამით ხომ, რასაკვირველია, ამ მატინანს მენიერების წინ ფასი აკლდება. ამ აზრისა იყო თვით თეიმურაზ ბატონიშვილი და ბროსისეც და, თუმცა შემდეგ უკანასკნელმა უარ-ჰყო ეს აზრი, მაგრამ „ქართლის-ცხოვრების“ სიმართლიანობაზე მაინც იმდენად ძლიერი იყო ეჭვი, რომ ამ ათიოდ წლის წინეთ ს-პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორმა, ისტორიკოსმა ჰეტკინიანცმა, ტომით სომეხმან, მთელი გამოკვლევა დასწერა „ძველს ქართლის მატინანზე“ (Журналъ Минист. Нар. Просв., Дек., 1883 г.), სადაც ამცინებს ჩვენის მატინანის ღირსებას და კახტანგ-მეთის შედგენილად ჰხადის მას. თვისის აზრით გატაცებული პროფესორი იქამდე მივიდა, რომ კანდიდად გამოაცხადა: ქართველებს მე-XII საუკუნეში სავითარი ისტორია არც კი ჰქონიათ. სოლო მე-XII საუკუნეში ქართველთა მატინან შეუდგენიათ ერთს უმეტარს სომეხს, რომლის შრომა სომხურად ნათარგმნი ცნობილია Chronique arménienne-ის სასულითო (Addit. a l'Hist. de la G. p. 1—61). მხოლოდ ეს სომხური ქრონიკა და სომხურა საისტორიო თხზულებანი იმდენიანო ჰქმნა იტს ცნობებს საქართველოზე.

ამ გარემოებაში, რომელნიც ჩვენ მედამ თვალ-წინ გეჭონდა, როდესაც ხელი მოგვიდოდა წინა-მდებარე შრომას. ამ შრომაში ჩვენ ვედილობდით შეძლებისა გვარად: 1) გამოგვეკვია ღირსება „ქართლის-ცხოვრებისა“ ახალ-საბუთების და თვით „ჭ-ცხოვრების“ შინაურულ ნიშნების შემწობით; 2) შეგვემოწმებინა და დაგვემოწმებინა ჩვენს მატინან სხვა ახალ წყაროებით და ეჭვ-მიუტანელ საბუთებით, გავვესწორობინა ანუ აგვესწინა დაკანმული მისი ადგილები; 3) ადგვესო ქრონოლოგიური ნაკლი ჩვენის მატინანსა, შეგვემოწმებინა ანუ გავვესწორობინა ახალ ჰქმნა იტს საბუთებით კახუშტ-ბროსისეც მიერ დამუარებული ქრონოლოგია, და უკანასკნელ 4) შეგვესო ჩვენი მატინანე, შეძლებისაებრ, ახალ ცნობებით შესასებ პოლიტიკურის, სარწმუნოებრივის, გონებრივის და საზოგადოებრივის წარსულის ჩვენის ცხოვრებისა.

ამ აზრით გამსჭვალულთა ჩვენ ძვირფასად მიგვანდა უოკელი ასალი საბუთი ძველის ჩვენის უოფ-ცხოვრებისა, გულ-მოდგინედ ვეძებდით და ვიდეც ვმოულობდით ამ გვარს საბუთებს. რაც 10—12 წლის განმავლობაში აჭა-იჭ სსკა-და-სსკა დროს შეგვიკვებია, უკანასკნელ ჩვენ ქრონოლოგიურად დაგვწევით, თითოეულს ცნობას ვუჩვენეთ თვით წყარო, საიდამაც ამოგვიღია, შევუსწორეთ „ქართლის-ცხოვრებას“, უცხო ჰქვენელთა მწერალთა, რამდენიც ხელი მიგვიწვდებოდა და შეძლებისამებრ იჭვე განმარტეთ ახალ საბუთების ადგილი და მნიშვნელობა ჩვენს საზოგადო მატინანეში. ცნობილ და დაბეჭდილ წყაროთაგან ჩვენ მხოლოდ იმისთანაები შემოვიტინეთ ჩვენს შრომაში, რომელნიც სწორედ ანუ სრულად არ იყვნენ დაბეჭდილნი, ანუ მართლად არ იყვნენ განმარტულნი, გინა საჭირონი იყვნენ თვით ჩვენის ცნო-

განსამარტავად და შესუსკებულად. ამ რიგზე დაწყობილი „ქრონიკები“ ჩვენ კიევანეთ უძველესის დროიდან ამ XIX საუკუნის ნასკერამდე და მთელს შრომას დაკუთრეთ კიდევ დამატებანა იმ გვარ საისტორიო მასალათგან, რომელიც ქრონოლოგიურს რიგს ჩვენის შრომისას მხლად ეთავსებოდნენ, და ესენაც განმარტეთ ქნსოვრების და უცხო ქვეყნულ მწერალთა შემწეობით *).

დიალენ, რამდენად უფრო მძიეა და თავ-სატესი ამ გვარი შრომა, იმდენადვე უმადურია და სასიადლის არ მომცემი, რადგან მაკ გვარი არქეოლოგიური შრომა მხოლოდ მეცნიერებისთვის არის საჭირო და საკითხავ წიგნად არ გამოდგება. ამის გამო მაკ-გვარს შრომას და მისის გამოცემას განთლებულს ქვეყნებში ჰკითხულობენ თვით სახელმწიფო ანუ მეცნიერულნი საზოგადოებანი. ეს იყო იმის მიზეზიც, რომ ამ ერთას წლის წინეთ გაზეთის „ივერიის“ საშვალებით ვთხოვე ქართველთა განთლებულს საზოგადოებას წინ-და-წინე დაეკეთნათ ჩვენი შრომა და ამით მისის გამოცემას შეძლება მოეცათ ჩემთვის.

არც სრულიად გაგვირუკებია იმედი, ბერძან დაიბარეს ჩვენი წიგნი და მოკლე სასი შეიკრიბა ოც-და-ჩვიდმეტ თუთსამდე და დანარჩენი ჩვენ დაჯადეთ. —სამწესაროდ, ერთმან, ჩვენთან ზირადის ანგარიშებით დახნელებულმან ზირამს უურხანდა „კვალში“ გამოაცხადა, რომ ჩვენი მამის დაუბადებელი შრომა უსათუოდ არ ივარგესო და დანინვით აავლო თვით ჩემის წიგნის დაძვეულებს. ვგონებ ამ გარემოებამ შეაყენა ხელის მოწერა და ჩვენც იმელებულნი შევიქმნით შეგვეყენებისა ბეჭდვა ჩვენის „ქრონიკებისა“ თამარ-მეფის სიკედილზე (1213 წ.). ამ ნაირად, ჩვენის „ქრონიკებისაგან“ წინამდებარე წიგნში მოქცეულია არა უმეტეს მეთხუთისა. მაინც იმედ გადაწყვეტილნი არა ვართ, რომ გამოჩნდებან ჩვენის ისტორიის მოყვარენი, რომელიც შეგვაძლებინებენ დანარჩენის გამოცემასაც.

II

როგორც ზემო კითქვით, ჩვენის შრომის მიზანი იყო: გამოარკვევა „ქართლის ცხოვრების“ ღირსებისა; შემოწმება ანუ გასწორება მასში მოქცეულ ცნობათა სხვა უტყუარ წყაროებით, აღკვება მისის ქრონოლოგიურის ნაკლისა და მასა შეკვება ახალ ცნობებით. აქ ჩვენ რამდენსამე სიტყვას ვიტყვი იმასე, თუ რამდენად შევიძლებით ჩვენ ამ ზირველს წიგნში ამ კითხვების განმარტვა.

*) სწორედ ამ გვარი შრომა შეესაბამება, ჩვენის აზრით, ახლანდელს მდგომარეობას საქართველოს ისტორიისას: სანამ არ გაირკვევ-გაიცხრდება ჩვენი მატთანე, სანამ საქმად და უტყუარ საბუთი არ შეიკრიბება ძველის ჩვენის ცხოვრებისა და განმარტებით არ გამოიყვამ, მანამდე ტუილიდა იმედია ნამდვილს და უტყუარს ისტორიის მოვესწრათ, და არცა ვგონებ, რომ მანამდე შეგნებულთა და მამხანდებულ პირთა ხელი მოჰკიდონ მეცნიერულის წესით დალაგებულის ისტორიის წერასა.

ჩვენ ამ წიგნის ტექსტში აქა იქ, სხვა-და-სხვა ფაქტების განმარტებაში ვაძ. ვთქვით საკუთარი აზრი „ქართლას-ცხოვრების“ შესახებ და ამ წინას-სიტყვაობაში საჭიროდ ვრაცხ ერთად მოკუყარო ჩვენგან ნაწიეებ-ნაწიეებად გამოთქმულს კრიტიკულს მსჯელობას ამ მატინისს აუ-კარგიანობასუ და ახალ ცნობებით შევამსო ნათქვამი.

ვისგან, როდის და რა საბუთებით შედგენილია „ქართლის-ცხოვრება“?

როგორც ზემო გვითქვამს, თვით თეიმურაზ და ბროსსე (და რასაკვირველია, მათნი მიმდევარნიც: კლაპროტი, სენ მარტენი და დიუბუა) იმ აზრისანი იყვნენ, რომ „ქართლის ცხოვრება“ შედგენილია XVIII საუკუნეში ვასტანგ მეფისაგან. მართალია, როდესაც აღმოჩნდა ქართულიდამ სომხურად თარგმნილი შემოკლებული ზირი ძველის. ქ-ცხოვრებისა, ესრედ წოდებული *Chronique arménienne* (Addit. p. 1—61), ბროსსემ უარ-ჰყო ეს აზრი (Introduct. p. XVIII; XXXII), მაგრამ იმდენად სუსტად, რომ ადგილი მისცა ზემოხსენებულს აზრს ჰროფესსორის ჰეტ-კანოვისას, რომელმაც თითქმის ყოველივე ღირსება აწსნდა ჩვენს მატინსუ და მისი შედგენა იმავე ვასტანგ VI-ს მათწერა.

მაგრამ 1885 წელს აღმოჩნდა ახალი ვარიანტი მართამ დედოფლის ქართლის-ცხოვრებისა, რომლის წარწერებში მართამის შეილი ოტია ცოცხლად იხსენიება. რადგან ოტია, ჩვენის ქრონიკებით, მოკვდა 1645 წელს (ის. ეს წიგნი 1645 წლის ქვეშე; სამი ძველი ქრონიკები თანხმად ამ წელს გვიჩვენებს) და არა 1646 წელს, როგორც ჰგონებდენ ბროსსე და ბაქრაძე (*Hist. de la G. II, 1 p. 562*; და *Д. Бакрадзе: статьи во Исторіи и древ. Груз. стр. 15—6*), სოლო მართამ მითსოვდა როსტომ მეფეს 1638 წელს (ის. ეს წიგნი 1638 წ. ქვეშე), აქედამ ცხადია, რომ მართამ დედოფ. ქ-ცხოვრება დაწერილა 1638—1645 წლებ შუა, ე. ი. იმ დროს, როდესაც ვასტანგ მეფე დაზადებულიც არ იყო.

ამ უტყუარ საბუთით დ. ბაქრაძემ დაამტკიცა, რომ „ქართლის ცხოვრება“ ვასტანგ მეფისგან არ არის შედგენილი. ამასვე ამტკიცებს ერთი ბიჭნეტის გუყარი, ჩვენს „ქრონიკებში“ ჩართული (ის. 1605 წ. ქვეშე), რომელშიც ევთიმე კათალიკოსის წიგნთა სიაში მოხსენებულია ერთი წიგნი „ქართლის ცხოვრებისა“. რადგან ევთიმე ჩვენის ქრონიკით, ჰმართვიდა 1578—1605 წლებში (და არა 1578—1616 წ., როგორც ჰფიქრობდა დ. ბაქრაძე), ამისგანმო მოხსენებული ქ-ცხოვრება 1605 წელსუ ადრე იქნებოდა დაწერილი. ერთს საეკ. მეზეუმის 1546 წელს დაწერილს გუყარშიც (№ 234) აღწუსულია ერთი „ქართლის ცხოვრება“.

მართამ დედოფლას „ქ-ცხოვრება“ დ. ბაქრაძემ ვრცლად შეადარა დაბუჭდილს ქ-ცხოვრებას. და სხვა ყველა ცნობიდ ვარიანტებს. უმთავრესი განსხვავება, რომელიც აღმოჩნდა მათ შორის, არის შემდეგი: მართამ დედოფლის ქ-ცხოვრება თავდება გიორგი ბრწყინვალეს მეფობასუ (†1348 წ.), იქ, სდანც დაბუჭდილი ქ-ცხოვრება გვ. 446 წ. 27 სტრიქონი (სიტყვამდე „ერთად შეკრიბონ მეფობასა“) და ამის იქითი ფურცლები მოკლეჯილი აქვს, მაგრამ ეტყობა, რომ გიორგის მეფობასუ ყოფილა გათავებული (ქ-ცხ. გვ. 447, სტრიქ. 1—17). რადგან მეგრელის და თეი-

მურაზის კარიანტებიც სწორედ ამ ადგილას თანახმად მოგვიტოვებენ, რომ აქამდე იმ სმს კარიანტის ვათანხმევეთო (ის. ეს წარწერანი და ჩვენი აზრი ამ წიგნის 289 გვერდზე. შენიშ.), სწინს, რომ ამის იქით იმ კარიანტებშიც არა წერებულა რა და ღიალც ვერ შეათანხმებდენ. ეკლესიის მუხეუმის ქ-ცხოვრებაც (№ 131) ალბათ აქამდეინვე უოფილა მოყვანილი და თუმცა ბოლო ფურცლები აკლია, (სწორედ იქ წყდება, სადაც დაბეჭდ. ქ-ცხოვრებაში 439 გვერდის 22 სტრიქონი თავდება: „ხოლო თუთ სარგის“), მაგრამ წარწერა აქვს ბოლოს ტექსტის სელით: „ამას იქით (დედანში) ერთი: ფურცელი: მოსეული იყო: და: თ[რი ფუ]რცელი: წაშლილი: იყო:“ (რომ ეს კარიანტი გადაწერილია 1748 წლის ახლო ხანებში, ამაზე ის. ქვემო). ამ სმს მოხეულს და წაშლილს ფურცლებზე მართლაც მეტი არ დაეტეოდა, რაც დაბეჭდილს ქ-ცხოვრებაში მოთავსებულია 439—447 გვერდზე, მით უმეტეს, რომ მართამ დედოფ. ქ-ცხოვრებაში,—და ალბათ ეკლ. მუხ. კარიანტშიაც,—არ იპოვება ის ცნობები, რომელიც დაბეჭდილს ქ-ცხოვრებაში მოთავსებულია 440 გვერდის 11 სტრიქონიდან (სიტყვიდამ: „ძროხითა და...“) 443 გვერდის მეექვსე სტრიქონამდე (სიტყვიდამ: „ოთხნი მთავარნი“ და 444 გვ. ორ უკანასკნელ სტრიქონიდან 445 გვერდის 16 სტრიქონამდე (სიტყვიდამ: „წარმოქმართა...“).

აქედამ ის უნდა დაგვსკვნათ, რომ ჭეშმარიტი უოფილა ვასეშტის ცნობა შესახებ იმისა, რომ გიორგი ბრწინვალეძე ქ-ცხბა დაწერილი იყო, ხოლო გიორგი ბრწინვალეძემ ვასტანგ მეფის ბრძანებით შეადგინეს ქ-ცხოვრება სსვა-და-სსვა წყაროებითა.

ეს არის უდიდესი და უმთავრესი ექვ-მიუტანელი დასკვნა, რომელიც ცხად ეყოფს, რომ პირველი ნაწილი ქ-ცხოვრებისა ვასტანგის დაწერილი არ არის და მხოლოდ მეორე მისი ნაწილი შედგენილია მისის ბრძანებით, რადგან დაწერილი არ უოფილა. ესლა ცხადია, თუ რა მიზეზით თუთ თეიმურაზ არჩევს „ქართლის ცხოვრებათა ძველთა“ ვასტანგ მეფის ქართლას ცხოვრებისაგან (ის. მისი „ისტორია“ გვ. 83). ჩვენის „ქრონიკების“ მეორე ნაწილში სკენ დაწერილებით გავარჩევთ მას, თუ რომელ საბუთებითა და რადენის სიმართლით შეუდგენილებია ვასტანგს მეორე ნაწილი ქ-ცხოვრებისა და რა ცვლილება მოუხდენია იმაში თუთ ვასეშტის, ხოლო ესლა დაკუბრუნდეთ პირველს ნაწილს ქ-ცხოვრებისას, და განვიხილოთ, თუ რითი განსხვავდებიან სსვა-და-სსვა მისი კარიანტები, როდის, ვისგან და რა მიზეზით წარმოდგება ეს განსხვავება, როგორი უოფილა პირვანდელი სახე «ქ-ცხოვრებისა», და უკანასკნელ, რამდენად შესაძლოა, ისიც გამოვარკვიოთ, თუ რომელ საბუთებისაგან და როდის შეუდგენიათ სსვა-და-სსვა ნაწილი ჩვენის მატანასა.

ამ კითხვების ასახსნელად საჭიროა შევეუდაროთ სსვა-და-სსვა კარიანტები ქ-ცხოვრებისა და გამოვარკვიოთ ის, თუ რაში თანახმანი არიან ივინი და რითი განსხვავდებიან ერთმანეთში.

ჩვენ ბევრს უძველესი ქ-ცხოვრება მართამ დედოფლისა, 1638—1645 წლებ შუა დაწერილი. დანარჩენი კარიანტები (რუშინცვეისა, თეიმურაზის, ბართაშვილის, მინგრელიის და ეკ. მუხეუმის № 131) უველს მე-XVIII საუკუნეშია დაწერილი, რადგან ამათში ზოგს თარიღი აქვს და სსვაში ვასტანგ მეფის სახელი იხსენიება

შიგ ტექსტში. სოლო ეკლესიის მუზეუმის მსედრულად ნაწერი კარიანტი (№ 131), გარესჯის უდაბნოდამ მოტანილია ჭ მღვდელ-მონაზონის გერმანეს სელით არის დაწერილი. ეს გერმანე, დიდი მოყვარე მწიგნობრობისა და ეასტანგ მეფის დაახლოებული მღვდელ მონაზონი, 1712 წელს სწერს: „ჭეს :უ: აპრილს :კბ: მეფე ეასტანგ წაბანდა ისპანის ვანთან. ვნახეთ, ღმერთი რა მოწყალებას მოუვლენს საქართველოს“ (ჩემი უბის წიგ. IV, 5). გერმანე, შემდეგ წინამძღვარი გარესჯისა, როგორც თვითონვე მოგვითხრობს, 1749 წელს „ძლიერად დაიწრა ლეკთაგან“ (ის. ჩემი აღწერა ეკლ. მუზ. ხელ-ნაწერთა, №№: 140, 191 და 174); იგი სჩანს 1740 და 1755 წ. გარდა ამისა ხელ-ნაწერის ბოლოს მერმინდელის სელით მიწერილია ნიკოლოზ აბაშიძის (ცნობილის ეასუშტის შვილის) და მისის მძასწუელის ფასკადანის, დავითის და ჭკუთკანის სასულები; სოლო ეს პირნი ცოცხალნი იყვნენ 1769 წ. (ის. ჩემი უბის წ. I, გვ. 91—2). — მოხსენებული კარიანტი გერმანეს მხოლოდ გადაწერია სსკა დედნიად, რომელსაც სამი ბოლო ფურცლები ჭკლებია; და რასაკვირველია, თვით დედანი 10—15 წლით მაინც ადრე იქნებოდა დაწერილი, რადგან მას, აღბათ სიძველისაგამო, ფურცლები ჭკლებია. ამ კარიანტს 330 გვერდზე აჭებს წარწერა ცხად-მყოფელი, რომ გადამწერს (ანუ თვით რედაქტორის) რამდენიმე დედანი ჭქონია ხელში: „ეს სასულები („ხვამჭი, ცოქელ“ ქცხ. 282, 6) ორს დედანში ასე ეწერა, ვითა აჭა სწერია“. მერმინდელ სელით ნაჯღაბნებში მოხსენებულია აგრეთვე „მეფის მე თეიმურაზ“ და წინამძღვარი დომენტა (სჩანს 1810 წ.). იქვე იპოვება გრძელი წარწერა უცნაურის აღფაუტრით.

ყველა მოხსენებული კარიანტები და დაბეჭდილი ქცხსა ჩვენ ვრცლად შეკუდართ ზირველად ერთმანეთს და მერე მარამ დედოფლისას, და აღმოჩნდა, რომ ეს კარიანტები ერთმანერთში ერჩევიან, სოლო ყველანი ერთად განსსკავლებიან მარამ დედოფლის კარიანტისაგან. თეიმურაზის და რუმინცევის კარიანტი ჩვენ შეკუდართ სსკებს მხოლოდ იმ შენიშვნებით, რომელიც შეტანილია ბროსსეს მიერ გამოცემულს ქცხსოვრებაში და რომელიც, სამწუხაროდ, მეტად მოკლედ და ბუნდათ აღნიშნავს განსსკავებათ.

ამ კარიანტებას ერთმანეთს შედარებად ცხდად აღმოაჩინა, რომ ზირველი ნაწილი „ქართლის ცხოვრებისა“ თითქმის შეუცვლელად და ერთ ნაირად აღწერილია ყველა კარიანტებში, გარდა თეიმურაზის და დაბეჭდილ ქცხსბის კარიანტებისა. უკანასკნელს კარიანტში შეტანილია მრავალი ცნობები, რომელნიც სსკა კარიანტებში არ იპოვებიან, შავ ტექსტში და შენიშვნებში ჩაკერეულია, — სმირად უხერხულად და უაღაგ-აღაგოდ, — სსკა და-სსკა წყარობიადამ ამოგლეჯილი ისტორიული ფაქტები, რისგამო მეტად აირია ქცხსბის ცნობები, შეეპარა „ანასრონიზმები“ და თვით ჩვენის მატონის ღირსებაზე ეჭვი დაიბადა.

ამ ნაირად მე-XVIII საუკუნის ხელ-ნაწერებში ნათლად გავჩვენა ორი რედაქცია. უკანასკნელი ეკუთნის თეიმურაზის კარიანტს. ამისგამო, სანამ ჩამოვუვლიდეთ ამ უკანასკნელ რედაქციის განსსკავებას, ფრად საჭიროა განვიმარტოთ, ვისგან და როდის დაწერილია ეს კარიანტი. ბროსსე გვარწმუნებს, ვითომ შავ ხელ-ნაწერს ჭქონდეს მერმინ-

დედა წარწერა აღეჭინადრე იმერთ მეფისა 1725 წ. და მასხადაძე სელ ნაწერი უფრო ბედი უნდა იყოსო. მაგრამ ამ აზრის სრულიად არღვევს მეორე მისი წარწერა, რომელიც მთლად მოვიყვანეთ ქვემო (გვ. 289; ქ-ცხ. 447, შენ.) და სადაც დამწერი ანუ რედაქტორი გვარწმუნებს, რომ «მისის უმაღლესობის მეფის გიორგისაგან (1798—1800 წ.) ვასტანგის თქმულზე მაქუნდა ბრძანება (ქ-ცხბის მეორე ნაწილის) გადაწერას»: ცხადია, სელ-ნაწერი უნდა დაწერილიყოს 1798—1800 წლებ შუა. ამასვე უფრო ამტკიცებს მეორე წარწერაც (ქ-ცხ. გვ. 181, შენ. 4): „ესე არხილის წამება... ლეონტი მარგველმა აღწერა და ასლა იოანე დეკანოზმან აღწერა“. რომელი იოანე უნდა იგულისხმებოდეს აქ, თუ არ „ფურის საყდრის დეკანოზი, მეფის ირავლის და დედოფლის დარეკანის მოძღვარი იოანე“, ცნობილი კალიგრაფი, რომელსაც ხუცურად გადაუწერია „მზა-მეტეველებს“ 1753 წ. და ლავსაიონი 1767 წ. (ჩემი უბის წიგნი IV, გვ. 51), ეს უკანასკნელი წიგნი 1803 წელს მეფის ძეს დავითს რუსეთში გამგზავრების წინ შიო-მღვიმისთვის შეუწირავს. მოსსენებულმა აღეჭინადრე მეფე უნდა იყოს სოლომონ I-ის შვილის-შვილი აღეჭინადრე, რომელიც მეფედ უწოდდა თავისს თავს. სოლომონ II-მ განდევნა იგი და მოსკოვში მყოფმა თვის ცხოვრება აღწერა 1807 წ. (ეს საუურადღებო ავტობიოგრაფია ახლა სელთა გვაქვს).

მაგრამ უველასე შეურყეველი საბუთი იმისი, რომ თეიმურაზის კარიანტი მე. XVIII საუკუნის დასასრულს კეუთნის და არა ვასტანგ მეფეს, ის არის, რომ ამ კარიანტში შეტანილი ცნობები ვახუშტის არ ჰქონია და მასხადაძე არც იმ ქ-ცხბის კარიანტებში ყოფილა, რომელნიც მას სელში ჰქონია თვისს ისტორიის და ისტორიულ წერილების შედგენის დროს. შეადარეთ ვახუშტის ისტორია ქ-ცხბას და დარწმუნდებით, რომ ვახუშტი თვისს შრომაში სიტყვა-სიტყვით ქ-ცხბას მისდევს, მხოლოდ ამოკლებს ვრცელს ანუ გაზვიადებულ ზეშინებულს ამბებს. ახლა წარმოიდგინეთ, ვახუშტის რომ სელში ჰქონოდა ქ-ცხბის ვახუშტის თეიმურაზის კარიანტი, რომელიც ერთმა ვახუშტისმა (იხ. „სამი ისტორიული ქრონიკა“ გვ. CXV—CXVI) „უეჭველობით“ ვასტანგის რედაქციად იცნო, როგორ არ შეიტანდა თავის შრომაში ისრეთს შესანიშნავს ცნობებს, რომელსაც ყოველ ნაბიჯზე ვაძღვეს თეიმურაზის კარიანტი? როგორ არ აღნიშნავდა თავის ისტორიაში ისრეთს მსხვილ-მსხვილ ამბებს, როგორიც არის, მაგალითად, ქართლის მოქცევა ანუ წმიდა ნინოს მიცვალება 331 წელს (ქ-ცხ. 64; „ისტორია“ თეიმურაზ ბატონიშვილისა გვ. 234. სამწუსაროდ არ-სჩანს, რომელ წყაროდამ ამოუღია მას ეს საუურადღებო ცნობა, ფრთად ახლო ჭეშმარიტებასთან); კეისრის იუსტინიანეს მკერ მოცემული უფლება, „ნათა კათალიკოზად დასხდებოდენ ნათესავნი ქართველთანი“ (ქ-ცხ. 151), სასელოკანი გადასჭრება ფარისმან მეფისა და იუსტინიანე კეისრისა „საზღვარსა ავსგიისასა, ნათესავსა ტანგუნთასა“ (Таир-Синои?), აფსაზთა მოქცევა (ქ-ცხ. 158), კეისრის ერეკლესაგან აწვეურის აღშენება (ქ-ცხ. 166); ქართველთ ეკლესიის განთავსუფლება ანტიოქიისა სელ-ქვეითობისაგან („ავტოკეფალიობა“, ქ-ცხ. 168 და 170), აღწერა ქართლისა ერეკლეგან (გვ. 170), შეეჭესე კრების განხიება ქართველთ ეკლესიასე (171), მურ-

კან-ყრუს მიერ ზღვის კიდის აოსრება და სიკვდილი (177); განხილვა აფხაზეთს კათალიკოზობისა, ვრცელი ისტორია ბაგრატიონთა გვარისა (ქ-ცხ. 198—200), დაკით კურატ-პალატის ვარისაგან შემუსრვა სელიაროისისა (206); რუსთა ჯარის გამოხლვა (216), კათალიკოზი მეღქისედეკის ღვაწლი (ქ-ცხ. 218; 220—1; 22—2); ბაგრატ IV-ის საბურძნუთში ყოფნა და მისის დედის მარიამის მონაზონად შედგომა (226—7) და მათის ქალის მართასი კეისრის მასაღ დუგასადმი მითხოვება (ქ-ცხ. 229—230); სასელოვანი ბრძოლა თამარის ჯარისა სპარსეთში, რანის და განძის დამსობა, ძლევა თურქთა ზედა, ბასიანის ბრძოლა (ქ-ცხ. 478—9) და მრავალი სსკა ცნობები, შეტანილი შიგ ტექსტში, და შენიშვნებში.

ყოველივე ეს და სსკა მრავალი ცნობები (რომელთა დაწერილებითს სიას ამას ჭეშეო იპოკათ) შეტანილია ქ-ცხბაში კასუშტის შემდეგ და არ იპოკება არც ერთს სსკა ვარიანტებში, გარდა თეიმურაზის ვარიანტისა. ყველა ეს ცნობები თეიმურაზ ბატონიშვილისაგან არის შეტანილია ქ-ცხბაში და არა ვახტანგ მეფის მიერ. ამას ცხად ჰყოფს, გარდა თქმულისა, ის დიად მსსვილი გარემოება, რომ ყველა შემოსსენებული ცნობები ჩაკერებულა მსოლოდ თეიმურაზისა ქ-ცხბის ვარიანტში, რომელიც, როგორც ზემო დავასაბუთეთ, დაწერილია 1798—1800 წლებში. უმრავლესი ამ ცნობათაგანი, როგორც ესლავე დავამტყიცებთ, ძვირფასს საბუთებდამ არის ამოღებული, დიდს ცოდნას ისტორიისას აცხადებს და ამისგამო დასაჯერებელი არ არის, რომ კირეთი შრომა თეიმურაზ ბატონიშვილის გარეშე სსკას ვისმე მაეწეროს. სოლო თეიმურაზ დიად განვითარებული გვაძა იყო, თვით ბროსსე აღტაცებით მოიხსენებს მისს განვითარებას და ქართულთა ისტორიის ცოდნას; 1838 წელს ბროსსემ სამეცნიერო აკადემიის მწევრთა კრებას წინ სსკათა შორის სთქვა; „მე არ შემძლიაო განუწიფერებლად წარმოკსთქვა სასელი თეიმურაზისი, რომელშიც მღალი სნეობა შეერთებულია განთლებულ გონებასა და ვრცელ მეცნიერებასთან, რომელიც მწერლობითს შრომაში ჰმოულობს კეთილშობაღუერს გასართობს, რომლის მიზანი არის — თვისს შრომით უკვდავ ჰქოს სსენება თვისს ერისა, რომლის მღაბლ მოწაფედ, — სვინიდიისს ჭეშე უნდა ვთქვა — აღვიარებ ჩემს თავსა“ (ის. Д. Бакрадзе: Статьи по Истории и древ. Груз., стр. 6—11).

რამდენიმე შემოსსენებულ ცნობათაგანი შეტანილია მსოლოდ ბროსსეას და რუმინცოკის ვარიანტებში, მაგრამ ისინიც თეიმურაზისაგან უნდა იყოს ჩართულნი, რადგან გარდა იმისა, რომ ძველს ვარიანტებში არ იპოკებიან და კასუშტის ქ-ცხბაშიც არ წერებულა, ეს ცნობები მერმინდელის სელით არის შეტანილი, ანუ სსკა ქალადღზე დაწერილი და მიწებებული.

უმთავრესნი წყარონი, რომელთაგან თეიმურაზის ამოღლია მისგან ქ-ცხბის შეტანილი ცნობები, არიან: 1) ეფრემ მცირის წერილი (ის. ქ-ცხ. გვ. 159; 168, 171—2 და შეადარე ამ წიგნში გვ. 75); — 2) სასწაულნი შიოსნი, ბასილ კისის მიერ (X საუე.) შეკრებილნი (ქ-ცხ. 155, შენიშ. № 11: შეად. ჭეშეო, გვ. 59); — 3) სუმბატის ქრონიკა. ერთი წილი ამ ქრონიკისა თეიმურაზზე უწინ ყოფილა შეტანილი, სოლო თეიმურაზს მთლით შეუტანია და მეორედ შეუწვლია ტექსტი,

ზოგი სსოლიებში და დამატებაში მოუჭტევა. აქიდამ წარმოსდგა ის, რომ აქა-იქ ერთი და იგივე აზრა განმეორებულია;—4) დავით და კოსკანტინეს წამება (ჭ-ცხ. 173—5; 177);—5) გუჯარა ბაგრატი IV (ის. ეს წიგნი გვ. 181—7 და ჭ-ცხ. 218, 221—2);—6) წა ეეთამას ცხოვრება (ჭ-ცხ. 206);—7) გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება (ჭ-ცხ. 226—7; 226—230).

გარდა ამისა თეიმურაზს, როგორც გიითქვამს (ის. ქვემო გვ. 185—9) სელში ჭქონია მარამ დედოფლის ჭ-ცხბა, ანუ იქიდამ ამოღებული ცნობები, რომელნიც ბერის ადგილას შეუტანია შენიშვნებში და დამატებაში.

მაგრამ უფრო საყურადღებო ის არის, რომ ჭ-ცხბაში შეტანილია იმისთანა ცნობებიც, რომელნიც გააფიჭრებინებენ, რომ შემტანს სელში ჭქონია ქრონიკა «მო-ჭტევაჲ ქართლისაჲ»: შეადრეთ, მაგ. 26 გვ. სტრიქ. 19—20 ჭ-ცხბისა („ისილა რა... მისხვეით“ და გვ. 170, სტრიქ. 7—9 და განსაკუთრებით გვ. 145, შენიშ. 3) „ქართლის მოჭტევაჲ“ (ეს წიგნი გვერ. 11; 49 69 Hist.-G. 193, u. 2) და დარ-წმუნდებით, რომ თითქმის სიტყვა-სიტყვით ამოუღიათ იგი ამ წყაროდან. ვასუშტის რომ ეს ცნობა ჭქონიდა, ჩინებულად გამოიყენებდა იგი მას ქრონოლოგიის გან-მარტებაში (ჭ-ცხ. გვ. 11). მაგრამ როგორც სჩანს, „ქართლის მოჭტევის“ ცნობე-ბი თეიმურაზს ამოუგერეფია «კათალიკოზის არსენ დიდის მოთხრობისაგან» და მის-განვე აღწერილის წა ნინოს ცხოვრებისაგან. ამ თხზულებაზე საკმაო ცნო-ბას იძლევა თეიმურაზ თვსს „ისტორიაში“ გვ. 105 და 83, შენიშ. 1; სამწუხაროდ ეს თხზულება არსად შეგვხვედრია და უნდა ვითუქროთ, რომ მისიგან ამოწერი-ლი ცნობები სამეცნიერო აკადემიაში უნდა იყოს დაცული. აზოს წასლვა ქარ-თლში მამა მისთან არიანესთან (არან) და მუნით გამოყენა სასლელთა და სამეფო ღმერთებისა (გაცი და გაიმ) „ქართლის-მოჭტევიდამ“ ექნებოდა ამოღებული თუთ არ-სისის (ის. ეს წიგნი, გვ. 12), და აქიდამ თეიმურაზისიგან შემოტანილია მისს «ის-ტორიაში» (გვ. 111 და იქვე შენიშ. **), თუმიც ეს ცნობა სრულიად ეწინააღმდე-გება ჭ-ცხბის და თუთ თეიმურაზის ცნობებს აზონის ბერძენთა ნათესაობაზე: თუ აზონ ბერძენი იყო, მაშ ქართლში რად წავიდოდა მამასთან და ან ქართლში რა უნდოდა მის ღმერთებს და სასლობას?

ამას იქით სრულიად დარღვეულად უნდა ჩაითვალოს «სამი ისტორიულ ქრო-ნიკის» გამომცემელის «უძველესობითი» და გადაჭრითი ღაღადისი: „შეკარა, რომ ყველა ეს ცვლილება (ჭ-ცხბისა) და დამატებანი ეკუთვნის ვასტანგის რედაქციას... თუ ბროსსეს არ შეეძლო თქმა, რა ეკუთვნოდა ვასტანგს ჭ-ცხბაში, ჩვენ, მარამ დე-დოფლის ვარიანტის განხილვით, თითებზე შეგვიძლია ჩამოკოტვალეთ ის, რად ვასტანგს ჭ-ცხბაში შეუტანია“, და კიდევ ჩამოთვლის სწორედ იმ გან-სხვავებათა, რომელნიც ამ აჩქარებულად მსჯელის უწინაც დ. ბაქრაძემ ჩამოთვალა და გაათავა კიდევ, მაგრამ ფრთხილმა და გამოცდილმა არქივლოგმა ის ასკინვი-ლური დასკვნები ვერ იტკირთა, რომელთაც, როგორც ჭსუდავთ, ერთი წელიწადიც ვერ იტოვებდა (ის. ჩუნი ფელეტონები: «ივერია» 1891 წ., № № 224—229).

დასასრულ საჭიროდ და შეისტორიეთათუხ ფრიად გამოსაღვჯად კრაცხთ მო-

კიევიანთ აქა დაწერილებითი სია იმ უმთავრესთა ცვლილებათა, რომელნიც ჩვენ თუ-
იმურაზისგან შეტანილად ვიხსნივით. ეველას შეუძლია ამ სიით აღნიშნოს ქ-ცხსაში
ის, რაც ამ უკანასკნელს რეკაზიას შეუტანია ქ-ცხოვრებაში და, სამწესაზროდ, უმე-
ტასს შემთხვევაში უფაგ-აღაგოდ: აქილამ წარმოსდგა ის საუკლადო „ანასრონიშვი-
ბი“, რომელსედაც თაკს იმტრეკედენ ჩვენნი მისტორიენი და რომელმაც დააჩრდი-
ლა და ეჭვი შეატანინა მეცნიერებს ჩვენის მატანის ღირსებაზე.

ქ-ცხსა: ა) გვ. 39, სტრიქონი 23, სიტყვიდამ: „რათა სეჟული მამათა ჩვენ-
თა“ ... მე-41 გვერდის დასასრულამდე, — ბ) გვ. 42, სტრ. 3, სიტყვიდამ: „ქალა-
ქად ტრანზიზონად“ 46 გვერდის მეოთხე სტრიქონამდე; გ) სოლო იმავე გვერდის
მერვე სტრიქონიდან (სიტყვიდამ: „სოლო ვითარცა აღესრულა“) 47 გვერდის
მესამე სტრიქონამდე. — გვ. 64 სტრიქ. 16 „ოც-და-ათერთმეტნი“ (ოც-და-
ათრამეტისა მავიურ). დ) გვ. 102, მეთვრამეტე სტრიქონიდან (სიტყვიდამ:
„იყო ესე უშილო“) 103 გვერდამდე, სტრიქონი 30 (სიტყვიდამ: „წიგნსა
შისა თვისსა“). თეიმურაზს აქ ის ნაწილია შეუტანია ჰეტრე მაიუნელის ცხოვ-
რებიდან, რომელიც დაუგდია კასტანგს. — გვ. 119, სტრიქ. 21—24, სიტყვიდამ:
დი: „და განვიდეს“ (ის. ქვემო); — სოლო 149 გვ. სტრიქ. 20 — 21
სამატებულთა: „აწ რომელ... საცნაურ არს“ (ამოღებულია საეკლესიომატია-
ნიდამ ის. «სამოთხე»); — ე) გვ. 151, შენიშ. № 4 — ვ) გვ. 159, მესამე
სტრიქონიდან („უფამს მას, ოდეს“...) მე-24 სტრიქონამდე (სიტყვიდამის: „და
მეფობითვან მარინან მეფისათ“), სადაც მოთხრობილია იუსტინიანე კეისრის
და ფარსმან ქართველთა მეფის გაღაშქრება ტასკუნებზე (ქ-ცხსაში შეცდომით
სწერია: „სასკუნნი“, უნდა ცლასკუნნი: ის. შიო-მღვ. მამათ-ცხოვრ. კელ.
მუშ. № 170, გვ. 78 და ეს წიგნი, გვ. 52, შენიშ. № 114). ეს მოთხ-
რობა ამოღებულია წა შიოს ცხოვრებიდან. ტასკუნნი უნდა იყვნენ Тауро-
скины, რომელნიც სცხოვრებდენ უირიში «საზღვართა აკაზღიისათა»
(Зап. Одесск. Общ. I, 83—84; 239; 396. VII, 7; XII, 227—
9). იუსტინიანემ მართლად დაამარცხა აფანეებულნი ტაურ-სკეითნი 550—551
წ.: ის. Прокопій: „войны Готескія“ кн. VI, гл. 7—10). — თეიმუ-
რაზს იქვე (გვ. 159) შეუტანია ცნობა მე-V კრებაზე და ნაწევრები ეურემის
წერილიდან, რომელიც მას ხელში ჰქონია (ის. ეს წიგნი, გვ. 53 და Про-
копій „О войнѣ Готеской“ кн. IV, гл. 3).

ზ) გვ. 166 მეშვიდე სტრიქონიდან (დაწეებული: «სამცეს, და ესმა») მე-
თერთმეტე სტრიქონამდე.

ბ) 168 სტრიქონები 6—15 (დაწეებული: „და წარგზანეს ანტიოქიას“...
ფარსამდე: „მოკულა კვლად კ-სი იოანე“). ის. ეურემის წერილი და კელ.
მუშ. № 170, გვ. 364.

ო) გვ. 170 წართლთა „წართლის მოქცევიდამ“ (ის. გვ. 69) სტრიქო-
ნები 7—9. — ი) გვ. 171 (მეექვსე სტრიქონიდან) 172 გვერდამდე (მე-14 სტრი-
ქონამდე) თეიმურაზს უფაგ-აღაგოდ შეუტანია ეურემ მცირის წერილიდან,
ღიად შეცვლით (ის. ეს წიგნი გვ. 47; 53; 75—6).

ია) გვ. 173, სტრიქ. მე-11 ჩამატებულია (დაწვებული: „სოლო რაყამს“ ფრასაჲდი: „მაშინ ყოველნი მთავარნი“ დაჲით და კოსტანტინეს წამებდაჲ).

ია) ჩამატებულია გვ. 173—174, მეოთხთმეტე სტრიქონიჲდამ („და მოვიდა სამცხეს“) მათე სტრიქონაჲდი 174 გვ. (ფრასაჲდი: „ერთარცა ცნა“). ეს ჩამატებული წა დაჲით და კოსტანტინეს ცხოვრებდამ ამოუღია თეიმურაზს.

იბ) უკანასკნელი სტრიქონი 175 გვ. (სიტყვიჲდამ: „ერსა“) და ოთხი პირველა სტრიქონები შემდეგის 176 გვ. ჩამატებულია თეიმურაზის მიერ დაჲით და კოსტანტინეს ცხოვრებდამ. ამის მაგიერ მეგრელიის და ეკ. მეზ. კარიანტებში კვითსულობთ: „სორშვი ბლვარისა და გეჲმნა იგინი სატლითა სისხლისათა“.

ივ) იმაჲე ცხოვრებდამ ჩამატებულია 4—12 სტრიქონები 177 გვერდისა—იჲ) გვ. 189, სტრიქ. 2—4 („და დაუტეჲა“) და 17: „და წარმატნსა ღმერთმან კელმწიფობა მათი“.

იე) გვ. 190, სტრიქონი მექქესე, — და იჲ) გვ. 192, სტრიქ. 7—9 (სუმბ.)

იზ) სუმბატას ქრონიკიჲდამ გვ. 198—200.

ინ) გვ. 206, სტრიქ 1—28 ჩამატებულია წა იოანე და კეთიმის ცხოვრებდამ.

იო) გვ. 212, სტრიქ. 19—30 (სიტყვიჲდამ: „და „ქარიჲთა“) და შემდეგის 213 გვერდისა სტრიქ. 1—8 ჩამატებულია ბაგრატ I^ს-ს გუჲარიჲდამ (ის. ეს წიგნი, გვ. 181). და 25—28 სტრიქონებში ჩაურთავს ის სიტყვიჲბიც, რომელნიც აღნიშნულია დაჲეჲდ. ქცხსაში, გვ. 213, შენიშ. 2 და 3, და იმაჲე გვერდის უკანასკნელ სტრიქონის ოთხი უკანასკნელი სიტყვაჲ.

იკ) გვ. 216, სტრიქ. 23—27: „და გამოვიდეს... იქმისე ყოველნი“.

ილ) გვ. 218, სტრიქონები 9—18, ჩაეერებულია ბაგრატის გუჲარიჲდამ (ის. ეს წიგნი, გვ. 181—187).

იმ) გვ. 219 მიმატებულია: სტ. 6: „წლისა ცხრისა“; 2) სტრიქ. 8: „რომელნიმე... იყო“; სტრიქ. 9: „და წელსა შესამესა“, სტრიქ. 10—11: „განძითა... მეფისასა“; სტრიქ. 16—18: „სადა იგი... წუთისა“;—კბ) გვ. 220 ის ადგილები, რომელნიც აღნიშნულია შენიშ. 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8 და სტრიქონები: 18—19.

ინ) ჩამატებულია თეიმურაზის მიერ გვ. 221, სტრიქ. 1—2: „და... მეფობისა“; 3—4: „შეჲმოსა... არშაჲუნბანთა“; 5—7: „და ერთობისა... იუჲენსა“; სტრიქ.: 9—10 და 25—28 მთლათ (ბაგრატის გუჲარიჲდამ).

იო) გვ. 222, სტრიქ. 1—22 (ბაგრატ IV-ს გუჲარიჲდამ).

იპ) გვ. 226, სტრიქ. 27—31, და გვ. 227, სტრიქ. 1—13 (გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებდამ).

იკ) გვ. 229, სტრიქ. 21—32, და გვ. 230, სტრიქ. 1—16 (სიტყვიჲდამ და მისაჲ). ეს ადგილიც ამოღებულია გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებდამ.

ილ) გვ. 233, სტრიქონები 24—25, მთლათ. ეს უაღლა-აღგოდ შეუტანიათ.

ინ) გიორგი III-ს და თამარ მეფის ცხოვრებებში თეიმურაზს მრავალი ად-

გილები ჩაურთავს, როგორც სწავს მარიამ დედოფლის ქ-ცსოკრებიდამ. ეს ადგილები დაბეჭდილს ქ-ცსაში შენიშვნებში არის მოჭტეული ნიშნითა T. (კ. ი. თეიმურაზის ვარიანტი). უმთავრესს ამოტანს ჩვენ ჩამოკთვლით ჩვენის შრომის მეორე წიგნში.

III

რავი გავწმინდეთ ჩვენი მატთანე თეიმურაზისგან შეტანილ ცნობებისაგან, თავისთავად ამორდა მას ის ქრონოლოგიური უსწორ-მასწორობაც, რომელმაც ესრე დაამდაბლა მისი ღირსება მეცნიერების წინ, და თანაც გაკვირვებულა იმისი განმარტაგ, თუ რა ცნაილება იპოვება დანაწიწნ ვარიანტებში და მარიამ დედოფლის ვარიანტს შორის. თუთ დაბეჭდილი ქ-ცსაგან, რავი იქილამ გამოკვალეთ თეიმურაზისიგან შეტანილი ცნობები, არაფრით გაიჩქევა სხვა ვარიანტებისაგან (თეიმურაზისა, ბართაშვილისა, მეგრელიისა, რუმიანცევის და ეკლესიის მეზ. ვარიანტისაგან). ყველა ეს უკანასკნელი ვარიანტები რომ შეკუდარეთ მარიამ დედოფლისსა, აღმოჩნდა შემდეგი: ამ ვარიანტებში თითოეულს მეფობასა სათაური აქვს; დავით აღმაშენებლის ცსოკრებაში ჩართულია 1089 და 1125 წლას გარდა ყველა დანარჩენი ქრონოლოგიური ცნობა, როგორც ამ წიგნში უწყვეტეთ (გვ. 236—244) და გარდა ამისა შეტანილია შეგ ტექსტში შემდეგი ასალი ცნობები:

ა) გვ. 64, სტრიქონი 15—16 (რადეს... ოც-და-ათ ვარამეტნი“).

ბ) გვ. 103, სტრიქ. 30, სიტყვიდამ: „ხოლო ამას“... 105 გვერდამდე, სტრიქ. 27, სიტყვიდამ: „უშუა ფეოროზის ძის წულმან“... და იქვე იპოვება სელ-ნაწერ ქართლის ცსოკრებაში. (ეკლ. მეზ. № 131, გვ. 89) შემდეგი წარწერა, ცხადყოფილი იმისი, რომ ეს ადგილი (წმიდა ჰეტრეს ცსოკრებიდამ) შეტანილია ვასტანგ მეფის მიერ: „წო ჰეტრე, მეოს ეუვ წინაშე ღვთისა ბატონიშვილს ვასტანგს, მეუღლით, ძით და ასუღლითურთ, რომელმან მოპოვნებულ-ყო ცსოკრება ესე შენი და მცირედი აღაწერინა წიგნსა ამას შინა, არამედ სრულიად არა აღიწერებოდა სიდიდითა“. —ეს წარწერა თითქმის უგუგელ ჰეოფს, რომ სხვა წმიდანების ცსოკრებაგან და ის ადგილებიც, რომელნიც მარიამ დედოფლის ქ-ცსაში არ მოიპოვებან, ხოლო ბროსსეას, რუმიანცის, მიგრელიის ქ-ცსბის № 354 და ეკლ. მეზუუმის ვარიანტებში ჩართულია (გარდა იმ დამატებათ, რომელნიც იპოვებან თეიმურაზის ვარიანტში) თუთ ვასტანგ მეფისგან უნდა იყოს შეტანილი ქ-ცსაში. რაც ქ-ცსბის მეორე ნაწილი თეიმურაზ ბატონიშვილს ჩაუმატებია, იმას ჩვენ აღნიშნავთ ცალკე. აქ მხოლოდ დაუმატებთ, რომ წა ჰეტრეს ცსოკრებიდამ რაც ვასტანგს „სიდიდითა“ არ შეუტანია, ის ნაწილი თეიმურაზს ჩაუკრებია თვის ქ-ცსაში, როგორც ამას ამოწმებენ ყველა შემოსხენებული ქ-ცსბის ვარიანტები, რომელშიც არ იპოვება დაბეჭდილს ქ-ცსაში დიდს ფრწილებში ([]) ჩასმული სტრიქონები. გვ. 103—105 (Hist. G. 139, n. I).

გ) გვ. 149, სტრიქ. 19—20: „და შელა... მისისა“; —ხოლო ამის ქვეითი სიტყვები ჩამატებულია თეიმურაზისგან საკვალსიო მატანიდამ: „სამოთხე“, (გვ. 153—5). —გ. 150 სტრიქ. 14: „და იე ფა... მეფე“. ასურელ მამა ცსოკრე-

ბა, ქ-ცხ. გვ. 151, სტრიქონი 17 (სიტყვიდამ „რომელთა სასულები ესე არს“) 159 გვერდამდე; სტრიქონი 2, სიტყვიდამ: „უამსა მას, ოდესა...“

ჟ უნდა შევნიშნოთ, რომ ეკ. მუზ. № 131 და მეტრედიის ქცხბის კარიანტუში № 354 (იხ. დაბეჭდილს ქცხბაში, გვ. 160, სტრიქ. 15) ჩამატებულია წითელ მელნით შემდეგი შენიშვნა: „აქ წმიდის შუშანიკის ცსოკრება უნდა“. ესეც სომასალი საბუთია იმისი, რომ შუშანიკის ცსოკრების შეტანაც ღნდომებიათ ქცხბაში, მაგრამ აღბათ ეს უსერსული აღმოჩენილა და არ შეუტანიათ.

ე) ბაგრატიონთა შთამომავლობა და მათი მოსლვა საქართველო-სომხითში, სუმბატის ქრონიკიდან, ქცხბა გვ. 161 (სტრიქ. 17) 163 გვერდამდე, სტრიქონი 13, სიტყვიდამ: „და შვილნი ბაკურ მეფისანი“. ამ გრძელ მოთხრობის აღავას მარია დედოფ. ქცხბაში იპოვება მოკლე ფრასა: „მაშინ კვი-სარმან მოსცა ამას გუარამს კურო-პალატობა“ და სხ. (ქცხ. 163, სტ. 7).

ვ) იმავე სუმბატის ქრონიკიდან აქა-იქ ჩართულია ქცხბაში ფრასები და ცნობები: ა) გვ. 164, სტრიქონი 17, სიტყვიდამ: „რომელ შემდგომად“... მეორე სტრიქონამდე, სიტყვიდამ: „რამეთუ ნათესაჲნი“; ბ) გვ. 165, ორი ზირველი სტრიქონი. მეორე და მესამე სტრიქონების მაგიერ მარია დედოფ. ქცხბაში ვკითხულობთ: „და მოკვდა კათალიკოზი სვიმონ და დავდა სამოკელ და მოკვდა კ“ნი სამოკელ და დასკეს სამოკელე“; — გ) გვ. 167, ჩართულია სტრიქონები 3—10. სოლო მეურთმეტე სტრიქონი მარია დედოფ. ქცხბაში იკითხვის: „სოლო მცირედთა დღეთა წარიდეს კალა და“... — დ) გვ. 168, მესუთე სტრიქონიდან ჩართულია: „და მოკვდა კ“ნი ბართლომე და ამან აღარნასე დასკა კ“ნი იოანე“. უკანასკნელი სამი სტრიქონი 168 გვერდისა გასწორებულია სუმბატის ქრონიკით.

ზ) ჩართულია იმავე ქრონიკიდან გვ. 169, სტრიქ. 2—7 (დაწეებული: „ტფილისს“... ფრასამდე: „წარიტანა თანა“). იმავე 169 გვ. 12—13 სტრიქონები მარია დედოფ. ქცხბაში იკითხვის: „სოლო ამას აღარნასეჲ გარდინგალნეს საშინი კ“ნი: იოკანი, ბაბილა და თაბორა“.

წ) გვ. 172 ორი უკანასკნელი სტრიქონი: „და მუნ ყოფასა შინა“... და გვ. 173 მეექვსე სტრიქონამდე (სიტყვიდამ: „და ამისთვს“) ჩამატებულია ამის მაგიერ მარია დედოფ. ქცხბაში ვკითხულობთ: „მოიწია ამირა აგარინი ქართლად, რომელსა ერქვა მურკან ერუ, ბე მომადისი (მოკმედისი), რომელი წარმოკვლინა ეშის ამირ-მუმდს ბაღდადელსა ნათესაჲისაგან ამათისა და ამისთვს“...

თ) გვ. 175 ჩამატებულია სტრიქ. 2—6 (დაწეებული: „სოლო ამანეკ“... ფრასამდე: „მაშინ ღრქეა“).

ი) გვ. 181, სტრიქ. 14 ჩამატებულია: „და მოუბობა წუქეთი ცისით და კართურთ და... არჩილ მეფის ცსოკრება ეგება ქცხბაში ისეა შეტანილი, როგორც მისს მეტაფრასში. (№ 170, გვ. 169—172), მოლოდ მეტაფრას-

ში არ იპოვეს 183 გვ. 26 სტრიქონიდან, სიტყვიდან: „სელთა შინა“.

ია) გვ. 183, სტრიქ. 26 ჩართულია ფრასა: «ოცსა მის თვისსა».

იბ) ჩამატებულია გვ. 186, სტრიქ. 12—15 (სიტყვიდან: „ადარნასე“ სიტყვამდე: „და შემდგომად“...) და 16 სტრიქონის უკანასკნელი რვა სიტყვა და შემდეგი 17—20 სტრიქონები (სიტყვამდე: „რამეთუ“) და მე-25 სტრიქონიც. შემდეგს 187 გვერდის პირველ სტრიქონში ჩამატებულია: «მეორესა წელსა».

ივ) ჩამატებულია სუმბატის ქრონიკიდან 187 გვ. (სტრიქ. 8; სიტყვიდან: „და იწყეს ძიება“...) 189 გვერდამდე, სტრიქონი 11 (სიტყვამდე: „ხოლო მას ჟამსა“...). ამის მაგიერ მარიამ დედოფ. ქცსბა გვ. 231 სწერს: „(და მოკლეს?) აშოტ კურაპალატი გარდაბნს ეკლესიასა შინა და სისხლი მისი, რომელი მას შინა დაითხია, ისიღებების აწცა, ვითარცა ახალი. სოლო ეუფლენეს სარკინოზნი ქართლსა და კერა (?) წარვიდა ხალიდ და დაუტევა აძირად იაჭია შუახისძე“. (ამას იქით როგორც 189 გვ. სტრიქონი 11.

იღ) ჩამატებულია გვ. 189, სტრიქ. 18—21 და გვ. 190, სტრიქ. 1 (სიტყვამდე: „გამოვიდა საჭაგე“), და იმავე გვერდის მესამე სტრიქონში ჩამატებულია „და იყო ბრძოლა ძლიერი“.

იკ) ჩამატებულია გვ. 191, სტრიქ. 12: „და მამან ბატონ კუროპალატისამან“ და სტრიქ. 14: „ქესა სუმბატ სომეხთა მეფისასა“ და იქვე სტრიქონები 18—21, სიტყვიდან: „და შემდგომად“... იქვე, სტრიქ. 22 ჩამატებულია „გიორგი აღწეული“ და სტრიქ. 23—24: „და ვითარ გარდაიცვალა გიორგი აფსაზთა მეფე, დარჩა ქე დემეტრესი მცირე“.

ილ) ჩამატებულია გვ. 192, სტრიქ. 12—14. ამის მაგიერ მარიამ დედოფ. ქცსბაში სწერია: „სოლო ნასრა, ქე გურამისი იყო აბსაზთა კერძ“, და იქვე სტრიქ. 16 ჩამატებულია, არ სჩანს კი რომელ წყაროდან: „სოლო ამან დავით კურაპალატმან აღაშენა ეკლესია სასულიისა“, და იქვე ორი უკანასკნელი სტრიქონი სიტყვიდან: «ქესა: რა... და შემდეგი 193 გვერდი, სტრიქონები 1—23, სიტყვამდე: „შეუარბეს ნასრის“, და იქვე ორი უკანასკნელი სტრიქონი, სიტყვიდან: „და იყოფოდა“... და შემდეგის 194 გვ. სტრიქონები 1—4, სიტყვამდე: „ხოლო მასვე“; და იქვე სტრიქ. 10—12 («და მუნცა... სოლო») და სტრიქ. 12—14, სიტყვიდან: „განვიდა“... და 16 სტრიქონიდან (სიტყვიდან: „და მეოტ“) ბოლომდის; და 195 გვერდის ორი პირველი სტრიქონი. ყველა ეს ჩართულია სუმბატის ქრონიკიდან.

იმ) გვ. 196, სტრიქ. 24—25 („ძისა ადარნასე... ესე გურგენ“) და მე-16—22 სტრიქონები 197 გვერდის (სუმბატის ქრონიკიდან შეტანილი); და 1—13 სტრიქონები 201 გვერდის (სუმბ. ქრონიკიდანვე).

ინ) გვ. 201, სტრიქ. 18—19, ჩამატებულია: „რომელთა... შინა“ და იქვე (სტრიქ. 19) ჩამატებულია: „კახეთით შევლად გიორგი მეფისა“.

იო) გვ. 204, სტრიქ. 16—19: „ხოლო ესე დ... თვედოსი“.

იწ) გვ. 205 სტრიქ. 20—1 ჩამატებულია: «მეფეთ მეფესა... აფისაზეთს», და იქვე სტრიქონი 22—3: „მეფეთ... წულად“.

თ) გვ. 209, სტრიქ. 5—6: „რეგენი, რომლის... აღწერეთ“, და იქვე, სტრიქ. 23—28 და შემდეგის 210 გვ. 1—4 სტრიქონები (ჩამატებულია სუმბატის ქრონიკიდან).

კ) გვ. 211, სტრიქ. 22—23, ჩამატებულია: „ამის მეფობისასე იყო წა მამ ჩუენი ეკთუმი... შკ:სოლო“.

კა) გვ. 212, ჩართულია სტრიქ. 5—8 და გვ. 213, სტრიქონები 9—27 (სიტყვადი: „მეფობდა“).

კბ) გვ. 214, სტრიქ. 4—6 (სიტყვები: „მას უამსა... იგი“). აგრეთვე გვ. 216 სტრიქ. 11—13 („არამედ... გიორგისთა“), და 13—17 („მამინ... აწ იქმნა“).

ამის შემდგომი განჩიება აღნუსხულია ამ წიგნში გვ. 159—162 (დ XII), შენიშვნებში. სოლო 298 გვერდში ჩართულია სტრიქონები 23—26, რის გამო ბროსსე შეცდომაში შევიდა (იხ. ეს წიგნი, გვ. 281). გიორგი III-ს და თამარ მეფის ცხოვრებაში ბევრი ფრასებაა ჩამატებული და ბევრიც გამოკლებული, როგორც თავის აღზგას ვუჩვენეთ (იხ. მაგ. ჩამატებული, ქ-ცს. გვ. 324—325; 334—7 და გავრცელებული, გვ. 322—4 და გამოკლებული, იხ. მარიამ დედოფ. ქ-ცს. ფურც. 382—3; და ქ-ცს, გვ. 234, შენიშ. 1).

სოლო რაც თამარ მეფის სიკვდილის შემდეგს მატიაზეში ცვლილება არის, იმას ჩვენ შემდეგს წიგნში შევსებთ.

აქიდან სჩანს, რომ უმთავრესი ამ შეტანილ ცნობათაგანი არის 1) შემოკლებული ცხოვრება ასურელთ მამათა, მამათ ცხოვრებიდან ჩართული (გვ. 151—9); და ერთი წილი წა ჰეტრე მათეულის ცხოვრებისა (გვ. 103—105); 2) სუმბატის ქრონიკიდან შეტანილია მცირე ნაწილი რამდენადმე შეცვლით: მაგალითებრ, ბაგრატიონთ მთავართა სახელება სხვა რიგზე არის დაწოზილი, ვინემ სუმბატის ქრონიკაში: ვერ არტანუჯელი მთავრება, მერე კლარჯელი და შემდეგ ტაოელნი; 3) გიორგი III-ის და თამარ მეფის ცხოვრება მარიამ დედოფ. ვარიანტში, როგორც ვუჩვენეთ ამ წიგნში (გვ. 258), შემკულია მრავალ ცარიელ ფრასებით, აქა-იქ ასალ ფაქტებითა, რომელთაგან უმეტესი თეიმურაზს შეუტანია თჳს ვარიანტში, ვოგან კიდენ დიდად შემოკლებულია (მაგ. კელოგის ხილვა, თამარ-მეფის სიკვდილი, მერედ მოწყალების გაგზავნა საბერძნეთს და სხვა).

ამ ნაირად ცხადია, რომ მარიამ დედოფლის და დანარჩენ ვარიანტებს შორის ის უმთავრესი განსისვავებაა, რომ უგანასენელს ვარიანტებში შეტანილია რამდენიმე ნაწყეკტი წმიდანების ცხოვრებიდან, სუმბატის ქრონიკიდან, სოლო გრძელი და მძიმე ფრასები (და აქა-იქ თვთ მოთსრობაცა) გიორგის და თამარის მატიალებისა შემოკლებულია ანუ გავრცელებული.

რა აზრი ანუ დასკვნა შეგვიძლია აქიდან გამოკიტანოთ ამ ვარიანტების და თვთ მატიალის ღირსების შესახებ? ვისგან და როდის უნდა მომხდარიყოს ეს ცვლილება?

მეფე ვასტანგი გვარწმუნებს: „ყამთა-კათარებისაგან ქ-ცხბა განრეკნილ-იყო“; და ამისგანა მან შეკვირბა ესაღ რამ ქ-ცხბა ზოგნა, შემოწმებინა და „რომელი განრეკნილი იყო, განმართესო“, სოლო მეორე ნაწილი ქ-ცხბისა ასლად აღწერინაო სხვა-და-სხვა საბუთების ძალით. რომ ეს წინასიტყვაობა ვასტანგს ეგუ-ინის და არა თეიმურაზს, როგორც ჭეიჭრობდა დ. ბაქრაძე, იმაზე ლაზარაკიც არა ღირს, რადგან ყველა ძველ ვარიანტებს, გარდა მარიამ დედოფლისას, წინ უძღვის იგი. ვასტანგის აზრი ცხადია: ჰირველი ნაწილი ქ-ცხბისა აღწერილი უფილა, მაგ-რამ განრეკნილი; ამისგანა ბევრი ვარიანტი უშოვიათ და გაუსწორებიათ, სოლო მეორე ნაწილი ასლად აღწერიათ.

აკადემიკი ბროსსე, *Chronique arménienne*-ის განხილვის და ქ-ცხბის მი-ნაურ ნიშნების საფუძვლიანად შესწავლის შემდეგ, სრულიად დარწმუნდა, რომ ჰირ-ველი ნაწილი ქ-ცხბისა ვასტანგის შედგენილი არ არის; მაგრამ ვასტანგის გავლენა ქ-ცხოვრებაზე მანც აღიარა, თუმცა კი კერა გარკვევა ის, თუ სასულდობრ რაში და-ეცყო ქ-ცხბას ვასტანგის სელი (*Introd. p. XXXII*).

დ. ბაქრაძემ ჰირველმან გრცლად შეუდარა ყველა ვარიანტები მარიამ დედოფ- ვარიანტს, და აღმოაჩინა რა ის განსხვავებანი, რომელნიც „სამი ქრონი-კის“ გამომცემელმან მსოლოდ გაიშორა, სრულიად უარ ჭყო ვასტანგის გავლენა ქ-ცხბის ჰირველს ნაწილზე. საბუთები, რომელსედაც ამყარებს არსელოგი ამ აზრს, მეტად სუსტია და გამოუდგარა: მას ჭგონია, რომ წიქმოსენებუელი წინასიტყვაობა უსათუოდ თეიმურაზს ეგუთნის, თუმცა იგი, როგორც ვთქვით, ყველა ძველ ვარიან-ტებს წინ უძღვის (მაგ. ევლ. მუს. № 131), და თვთ ვასეუტი ჭმოწმობს ვასტან-გის მაგგვარს. შრომაზე: — გარდა ამისა ბაქრაძე შეიძღვრია იმაზე, კითხვ რუმიან-ცევის და აკადემიის ვარიანტები ვასტანგის დროზე უძველესი იყოს, რადგან, რო-გორც ბროსსე და დაბუქდილი ქ-ცხოვრებაც გაიხილეს, მათში მოსხენებულა შაგ ტექსტი მეფე ვასტანგი. მეტი საბუთებიც საჭირო არ არის იმის დასამტკიცებლად, რომ ქ-ცხბის ჰირველს წიგნს ატყუია შრომა ვასტანგ მეფისა. -

ის მანც ცხადია, რომ ჰეტრე მათხელის ცხოვრება მასის ბრძანებით არის შე-ტანილი, როგორც მოხსენებს წარწერა (ევლ. მუს. ვარიანტი, № 131): „წო: ჰე: მკოს: ყეჴ: წე: დისა: ბეტონიშვილს: ვასტანგს: შეუღლით: ძათ: და: ასული-თურთ: რნ: მოჰოენებულ: ყო: ცხოვრება: ესე: შესი: და: მცირედი: აღაწე-რისა: წიგნსა: ამას: შინა: ად: სრულიად: არა: აღიწერებოდა: ხიდიდითა“. გგონ-ნებ ამ წარწერადამ სჩანს, რომ ვასტანგს იმ დროს ერთი ვაჟი ჭეოლია და ერთიგ ქალი (ბევრი რომ ჭეოლოდა იტყოდა: ძეია და ასულთა), და თუ ესრეა, მშინ შე-გვიძლავ ვთქვათ, რომ ჰირველი შრომა ვასტანგს მიუღია 1699—1702 წლებ შუა, რადგან, ჩვენის ქრონიკით, მეორე ვაჟი ვასტანგისა, გიორგი, დაიბადა 1702 წ., სო-ლო ბაქრაძე — 1699 წ. 7 აპრილს (თამარ იყო ჰირველი შუალი ვასტანგისა); სოლო-მთელა შრომა აღბათ შეუსრულებია 1709 წელს, როგორც საგულისხმობა რუმიანცე-ვის ვარიანტის წარწერისაგან (ქ-ცხბა, გვ. 148, შესიშ. 2) და თვთ მარიამ დედოფ-ქ-ცხბის წარწერისაგანც, სადაც ვასტანგ მოხსენებულა „ბეტონიშვილად“ (ვასტანგი

ცაბეფუჯ 1711 წ. Hist. G. I, 1. p. 139, n. I). ის გარემოებაც, რომ ვასტანგს სელში ჭიონია-მარიამ დედოფ. ქ-ცსბა, აძლიერებს ჭაზრს ვასტანგის მკ შრომაში მონაწილეობასუ. სოლო წარწერა სიკე. მიუზ. და მიჯერულია ვარიანტებზე: „აქა შუშანიკის ცხოვრება უნდა“ უმეტეს გვარწმუნებს, რომ ვასტანგს მონაწილეობა მიუღია ქ-ცხოვრების ასალ ცნობებით შეკებაში და გვაფიქრებინებს, რომ მას წმიდანების ცხოვრება შეუტანია ქ-ცსბაში. მისეე უნდა ეგუთნოდეს გაუოფა ქ-ცსბის თაგებად. ეს საბუთდება რამდენადმე მით, რომ მარიამ დედოფ. ქ-ცსბას რამდენიმე წარწერა აქვს ამას მომასწავებელი, მკ. „აქ ვასტანგ გორგასილანისაგან წასლვა საომრად“, „აქა გამოჩინება თამარ მეფისა“; „ამ: აღიერისა მეფობისა იშვა... ქრისტე“-სწორედ ეს წარწერები იპოება თუთ ეკლ. მიუზ. ქ-ცსბაში; არმიაზე ან ტექსტში (სოლო დაბეჭდ. ქ-ცსბაში უმეტესი საწილი ტექსტში საურთავთ) და გვაფიქრებინებს, რომ თუთ ვასტანგის შეტანილი უნდა იუოს ეს და სსვა ამ გვარივე წარილი შენიშვნებიც.

სოლო რაც შეეკება: იმას, რომ ვითომ სსვა ცნობებიც მისგან იუოს შეტანილი, ამას თქმს, და მერე გადატრით, ვერ-ჯერობით შეუძლებელია. უფრო ბევრი საბუთი გვაფიქრებინებს, რომ ეს ცნობები მას არ შეუტანია, არამედ თუთ იმ მრავალ ვარიანტებში ეოფილა, რომელნაც მას შეუკრებია. ვინც ეი შეუდარებს მოსხენებულ ვარიანტებს მარიამ დედოფლისას, უსათუოდ უნდა დარწმუნდეს, რომ მკ ვარიანტებში შეტანილი ასალი ცნობები, კარდა წმადანების ცხოვრებისა და მოხსენებულ მწკრილ შენიშვნებისა, ისე სელოკურად არის შერწყული ტექსტში და ტექსტის ენას დამსგავსებული, რომ უნებლით გებადებთ ჯსრი, რომ იმ ცნობების შემტანს ბევრი უშრომნია, რიგინად შეუსწავლია ტექსტი, ვრცლად შეუგნია იმ დროინდელი ისტორია, და მერე ყველა ცნობები ისრე სელოკურად ჩაურთავს, რომ თუთ მეცნიერებამ აქამომდე კერ აღმოაჩინა კვალი ესრეთის შრომისა კერც შინაარსით და კერც ენის მსრით (ეს კვალი ატევია რამდენადმე ისოლოდ 193, 197 და 201 გკ.). ქრონოლოგიურის მსრითაც სელოკურად არის ჩასაქსული ეს ცნობები და აქ მსელად თუ იპოვათ კვალს „ანასტონიზმებისას“, რომელსაც კერ ასცდა თუთ მეცნიერთა თეიმურაზ ბატონიშვილი, რომელმაც თითქმის მთელი სიცოცხლე შესწირა ისტორიის კვლევას. სოლო ბკრატ II-ს, გიორგი II, დიმატრი I, გიორგი III და თამარ მეფის მატანები ენის მსრით იმდენად გაშლდაშინებულთა მარიამ დედოფ. ქ-ცსბის შედარებით, რომ აღტარებაში მოქევის მკითსიგელია. ერთის სიტყვით, მარალა ღრმად მეცნიერები უნდა დაეეებინან ვასტანგს ამ საჭმეზე, რომ შეცდომები, „ნასტომები“, ანუ ნამალდობა არ დასტეობრდა ჩაკერებულს ცნობებს.—მაგრამ სად იყუნენ ვასტანგის დროს ესრეთის დასელოკურებულნი ჰირნი? თუთ ვასტანგი რომ არ ეოფილა დიდი მეცნიერი და არც მისგან გამოჩნეულნი ჰირნი, ამას ამოწმებს ვასუშტიც, რომელმაც სელი იმისგამო მოჭიდა ისტორიას, რომ „ვასტანგის სასელით“ აღწერილი ისტორია გაესწრორებინა მრავალ უსწორულობათა და შეცდომათაგან.

ვასტანგს რომ ამისთანა მეცნიერნი ჭეოლიდა, ეტეიც არ უნდა ეიჭონით, რომ იგინი სთახნადო ეურადლებს მიაჭრეკვენ ყველა მწკრილმან თუ მსსვილმან ისტო-

რიულს ცნობებს, არც ერთს ცნობას არ გადაკლებდენ, არამედ გაწმენდენ და შეიტანდენ მატინის საზოგადო საღარიბოში. მაგრამ რას კსედავთ? თუ მარიამ დედოფლის ვარიანტი, რომელიც სელში ჭქონის ვასტანგს და მისგან დაყენებულს მეცნიერებს, უტყუარი მოწამეა იმისი, რომ არა თუ მწკრილმანის, არამედ მსკვილ-მსხვილ ცნობებისთვისაც კი ყურადღება არ მიუჭვკევიათ იმ მეცნიერებს, მრავალი მეტად საყურადღებო ცნობები, მარიამ დედოფლის ქ-ცხსაში ჩართული, შეუტანელი დაჭრენით ქ-ცხსაში, მკალითად, ზემო-მოსსენებელი ბრძოლა ოამარ მეფისა ზუბაქარ ათაბაგთან, გადაჭრება თათრებს, ცნობანი თამარის სიკვდილზე და სს., რომელნიც თეიმურაზს ამოუკრეფია და სსოლებში, გინა დამატებაში ჩაურთავს, სოლო უმეტესი მათი ნაწილი ახლამდინ მართო მარიამ დედოფ. ვარიანტიდან არის დაცული. ან როგორ გაუშვებდენ იგინი აღუნუსკელად სუმბატის ქრონიკას, რომელიც კერძოდ იპოვება მარიამ დედოფლის ვარიანტში? დამატებაში მანც სომ უნდა მოქცნათ ეს ღირს-შესანიშნავი საბუთი? ამის მაგიერად, ვასტანგის მეცნიერებს (თუ მათ მართლა რამ შეუტანიათ) მსოლოდ რამდენიმე ცნობა ამოუკრეფიათ და სსვა გადაყურით და სსენებაც არ დაურჩენიათ, ისე რომ თვთ ვახუშტი უმეტრებაში იყო მაგ ქრონიკების არსებობასე. სხანს, რომ საკმაოდ მეცნიერნი არ ყოფილან ვასტანგის მიერ დაყენებულნი და მასხანდაძე კერც შესძლებდენ ისრე სელოვნურად გადაწორ-გადაშლამინებას ქ-ცხსისას, როგორც კსედავთ მოსსენებულს ვარიანტებში მარიამ დედოფლის ქ-ცხსის შედარებით, კერც მოასკრესებდენ ისე სელოვნურად ჩაკრებას ცნობებისას, რომ „ანასრონიშები“ ანუ წინა-უგომობა არ მოსლვოდათ.

ამას ესეც უნდა დაუმატოთ, რომ მარიამ დედოფლის ქ-ცხსის შედარებით სსვა ვარიანტნი, განსაკუთრებით თამარ მეფის მატინეში, მრავალს ახლს ცნობებს უმატებენ, მაგრამ ეს დამატება ისე ეწყობა ტექსტს შინაარსით, სსქმის მიმდინარეობით და ესაწყლანობით, რომ აზრადც მოსსკვლელი არ არის, რომ ეს დამატება შეტანილი იყოს მერე და მით უმეტეს მე-XVIII საუკუნეში: შედარეთ მაგ. ქ-ცხ. 308, 309, 324—5; 334—338 და მარიამ დედოფ. ქ-ცხსა, ფურც. 369; 382—3; 391. განსაკუთრებით შესანიშნავ სელოვნებით და ტექსტისავე ენა-მონდენილობით აღწერილია კრცელი მოთხრობა თამარ მეფის სიკვდილზე (გვ. 334—338). ეს გრძელი მოთხრობა ორიოდ სიტყვად არის შემოკლებული მარიამ დედოფ. ქ-ცხსაში, როგორც შემოკლებულია ეკლოგის საღვა და მისი წინასწარმეტყველება და ნურქადინზე გამარჯვების ამბის მოსლვა (ქ-ცხსა 322 და მარიამ დედოფ. 383). დაუყურებელია, რომ ვასტანგის მეცნიერთა ესრე სელოვნურად შემოკლება, გინა ვაკრცვლება და ჩამატება შესძლებოდათ, რომ ნამალადევი ანუ ქრონოლოგიური ნასტომება, გინა სსვა უწწორ-მასწორობა არ დამინყოდა მათი საშრომს.—არც ის უნდა დაჰივიწყოთ, რომ ვასტანგს სსსეში ჭქონდა „მწერალთაგან განრყენილის ტექსტის გასწორება“ და არა შეკება ქ-ცხსისას ახლ ცნობებით, და მასხანდაძე კიდევ უნდა დაუყურეთ ვასტანგს, როდესაც ის ვკარწმუნებს, რომ მან „მოიხსნა საც რამ ქართლის-ცხოვრება ჰოვნა შეამოწმებინა... და რომელნი განყენილ იყო განმართანა, — და არა არა შეამო ახლ ცნობებით. სხანს, რომ მას მსოლოდ „შეეწამე-

ბა“ სხვა-და-სხვა კარიანტები და ამ საშუალებით და კერძო საბუთებითაც გაუსწორება. უკანასკნელ ისიც მივიღოთ სასუქი, რომ დავით აღმაშენებლის მატინეში ჩართული ქრონოლოგიაც, რომელიც ჩვენ კასტანგისად აღწინაშეთ მსოფლიო იმისგან, რომ კასტანგის დროინდელს კარიანტებში იბოკება, გადაჭრით არ მიეწერება კასტანგის რედაქციას, რადგან კასუშტიმ სრულიად არ იცის ის წყარო, სიღამ ამოდებულია იგი და თითონ თავისის მოსაზრებით (თუმცა შემდგარად) ასწორებს მას. ხოლო კასტანგის მიერ ჰოვნილი რომ ყოფილიყო, კასუშტის (ამ ქრონოლოგიას მოტრფივალს) ეცოდინებოდა ეს წყარო და მოისსესებდა გიდეც. გარდა ამისა, როგორც ჭეკო დაკამტიცნოთ, კასტანგისგან ჰოვნილი ქრონოლოგია თითქმის სრულიად შევიდა Chronique Georgienne-ში და ეს ქრონიკებიც ჩართული იქნებოდა, რომ კასტანგისა ყოფილიყოს.

ამ გრძელ საუბრისგან ჩვენ ის დასკვნა გამოგვიყავს, რომ შეუძლებელია გადაჭრით იმისი თქმა, ვითომ მოსსესებულ კარიანტებში მარამ დედოფ. ქცსბის შედარებით ჰოვნილი მეტ-ნაკლებობა ცნობათა და ფრასთა უსათუოდ და შეტყველად კასტანგ მეუფს მიეწეროს.

ყოველს შემთხვევაში არ შეგვიძლია, ჯერ-ჯერობით მინც, გადაჭრით თქმა იმისი, თუ რა ეკუთნის კასტანგის კომისიას მისი კარიანტებს და მარამ დედოფლის ქცსბის კარიანტს შორის არსებულს ცვლილებათაგან. ეს ჯერ გიდეც საძიებელია და საკვლევერი. იმისა თქმაც შეუძლებელია, რომ, ვითომ, „თუ კასტანგის რედაქციას არ ყოფილიყო ქცსოვრების უკვლავ კარიანტებს ის სასე ექნებოდათ (უსათუოდ!), როგორც მარამ დედოფლის კარიანტს აქვს და თუ გიდეც კასტანგის დროინდელ დროის ქცსბის კარიანტი აღმოჩნდა (sic), მასაც ისეოთ სასე ექნება (უაქვლავ!), როგორც მარამ დედოფლის კარიანტს აქვს“, — ამისი თქმა შეუძლია მსოფლიო წინასწარმეტყველურს ფანტაზიას. მთელი ეს უჩინარად დასკვნა, რომელიც სრულიად ეწინააღმდეგება თვთ კასტანგის ცნობას და მთელს ჩვენგან აღწერილს და დასაბუთებულს გარემოებას საქმისას, ჰკიდია მსოფლიო „სამი ქრონიკის“ გამომცემლის „სრულს იმედს“ და რწმენას: ნეტარ არიან მოწმენენო! მაგრამ ამ იმედებსაც და რწმენას აქარწველებს Chronique arménienne-იც, რომლის განხილვას ასლავე შეუდგებათ.

IV

ესა, რაკი ცხადთ დაკასხევეთ, თუ რა შეუტანია ქცსოვრებაში თიომურაზს და რა ცვლილება ქსოუფის მარამ დედოფლისა და დასარწმენ ცნობად კარიანტებს შორის, მოკლედ შევსოთ ესრედ წოდებულს Chronique arménienne-ს (Add. 1-61).

Chronique arménienne ფრად საუუადავებო საბუთის ქცსბის ღირსების შესამოწმებლად და გრტიკულად შესასწავლად. ეს სომხური ქრონიკა მოყვანილია უქველესის დროიდან 1125 წლამდე, დავით აღმაშენებლის საკვდიამდე, და წარ-

მოკვიდგენს შემოკლებულს თარგმანს ქ-ცსოვრებისას სომხურს ენაზე. რომ ეს ქრონიკა თარგმნილია დაკითხვით აღმაშენებელის თანამედროვესაგან, ეს საეკლესიო სოლომონ ბრძენის სიტყვების აღსრულება დაკითხვით შეიქმნა. გარდა ამისა, ეს ქრონიკა რომ შემდეგს საუკუნოებში ყოფილიყო თარგმნილი, უეჭველია, მთარგმნელი შემდეგთა სასულთანს შეფობათაგან აღწერდა (ისტორია ბაქრ. გვ. 42). მთარგმნელი სიტყვა-სიტყვით მისდევს ქ-ცსას, მაგრამ მსოფლივ ამოკლებს ფრასებს, სტოკებს მწერილ ამბებს, ზოგან რამდენსავე წინადადებაში თავს უურის გრძელ ამბებს, რომელთაც რამდენიმე გვერდი უჭირავს ქ-ცსაში, ხოლო აქ-იქ (განსაკუთრებით იქ, სადაც სარწმუნოებას შეეხება მოთხრობა) თითქმის სიტყვა-სიტყვით ანუ ოდნავ შემოკლებით სთარგმნის; ასე რომ, რაც ქ-ცსაში 1—263 გვერდზე არის დატეული, იმასა ქრონიკის ფრანგულს თარგმანში უჭირავს 1—61 გვერდი. (Addit. p. 1—61).

ამ ქრონიკის ქ-ცსასთან შედარებამ დაგვიწვიანა, რომ მე-XII საუკუნეში ჩვენს „ქართლის ცხოვრებას“ (რომელსაც მთარგმნელი „ქართლის-ცხოვრებადვე“ უწოდეს) ის საზოგადო სასე ქქონია, რომელიც ესლანა აქვს დაბეჭდილს ქ-ცსასს, მსოფლივ მასში არ ყოფილა სწორედ ის ცნობები, რომელნიც ჩვენ ზემო აღწერესეთ. ხოლო მარიამ ედოფელის ქ-ცსოვრებასთან შედარებით XII საუკუნის ქ-ცსაში, სხანს, არ ყოფილა შემდეგი სტატიები; 1) წა მამისა ეფრემის თარგმანის „დაბადებისთვის ცისა და ქვეყნისა და დამისთვის... ვიდრე ქრისტესადმდე“ (გვ. 1—33; ეს თარგმნილია წმიდისა ეფრემ იერუსალიმელისაგან); 2) „შობა მამათ-მთავართა დამისით-გან ვიდრე ქრისტეს მოსლვადმდე“ (გვ. 33—15—გვერდებზე აქვია შემოკლებით ამოკლებული სუმბატს შირველი ნაწილი თვისი ქრონიკის;—ქრისტეს დაბადებამდე აქაც 5500 წელია აღნიშნული); 3) „თხრობა დიდისა ბასილისი ეპელოს მართლ-მოდურისა თვისის შიშველ-მართლათოჲს და ქვეყნისა საზომისათჲს აღმოსავლითგან ვიდრე დასავლეთამდე“ (გვ. 45—48;—ეს აზოკრითიული თხზულება შეიცავს გეოგრაფიას სამოთხისას და მცირე ასიისას);—4) მეფენი ვაჟე, შირდატ, და ასფაგურ და ბაგურ მოსსენებულნი არ არიან (გვ. 17. ქ-ცს. 56—7 და 160), ალბათ იმ მიზეზით, რომ არაფრით შესანიშნა არ არიან; 5) არცერთი ქრონოლოგიური ცნობა არ იშკება გეორგი I-ის მეფობიდან ბოლომდე;—6) ბავრტიონი გვარეულობის დაკითხვისაწარმეტველიდამ წარმომდინარეობის ისტორია (სუმბატის ქრონიკიდან) არ სხანს, თუმცა დარჩასე ერისთავს დაკითხვისაწარმეტველიდამ წარმომდინარედ აღიარებს (გვ. 49 და ქ-ცს. 180).

აღსუსულ ცნობათაგან, სხანს, მერვა შეტანილი № №: 1, 2, 3 და 5. განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევს ის, რომ ქრონოლოგიური ცნობები X—XII საუკუნოებისა არ არის შეტანილი; მთარგმნელი ქრონოლოგიას არას გზით არ დაატეობდა, და ამისგან, უეჭველია, შემდეგს საუკუნოებში საუკუნოებით იგიინი ქ-ცსის ტექსტში; ხოლო რომელს, სასულდობრ დროს, ამას ჩვენ შევესებთ ამ წიგნის მეორე ნაწილში.

გარდა ზემოსსენებულთა განჩივითა ფრად საუფრადლებთა ის გარემოებაცა,

რომ წმიდა ნინოს ცხოვრება მოთხრობილია თარგმანში ჰირაკლის ჰირით და შეტანილია წა ნინოს ცხოვრების ახალ-კარიანტიო; და ესეც ხომ ამტკიცებს, რომ შიორე ვარიანტიო (მეტაფრასიო) ქართლის მოქცევის ისტორია შეიძებს საუკუნოებში შეუტანიათ. გარდა ამისა საყურადღებოა ისიც, რომ ვარაზ-ბაქარის თანამედროვედ დასასწავლელია სომეხთა მეფე სოსრო (აღბათ სომხურ წყაროებიდან ექნება ჩამატებული, ის. გვ. 33 და ქ-ცხა 105—6). არჩილის მეფობის შემდეგ ჩართულია მოთხრობა ისმაილზე და მამქედზე, რომელიც არ იბოკება ქ-ცხაში (გვ. 49, II: 2 და ქ-ცს. 180) და აგრეთვე ორგან იბოკება მოკლე. შენიშვნა სომეხთა კათალიკოსო, პეტრეზე და კარდაპეტ სარკავეზე (გვ. 54; 60—1, ქ-ცს. 259—263); სოლო ვიქსაეებზე დამატებულია საყურადღებო განმარტება, რომ ივინი იყვნენო „ჰუნნი“ (გვ. 59). შეხანსკნელ ისიც უნდა დაუერთოთ, რომ Chronique arménienne-ში შეუცვლელად იბოკება (გვ. 54) ის ფრიად გამოსაყენებელი ფრანსა: „და მიერთებან წარუსდა ანაკოთია მოაქაქამდმე ახსაზთა მეფესა“, რომელიც ჩართულია დაბეჭდილს ქ-ცხაში (გვ. 221), მაგრამ მარიამ დედოფლის ვარიანტიში გამოშვებულია (ფურც. 252).

ამ შედარებათაგან ის უმჯობესი საზოგადო დასვენა უნდა გამოვიტანოთ, რომ მარიამ დედოფლის და Chronique arménienne-ს შუა, XII—XVII საუკუნოებში, „ქართლის ცხოვრებას“ ერთკერ მინც მოსკედრია კვლამი, ერთი რედაქცია მინც გამოუვლია. მაგრამ ამავე აზრს შეურყეველად ამტკიცებს სუმბატის ქრონიკა, რომლის განსილვას ახლავე შევიდგებით.

V

ახლა გადავიდეთ იმაზე, თუ რა დასვენა უნდა შეუდგეს სუმბატის ქრონიკის და მარიამ დედოფლის ქ-ცხაში შედარებას, რომელთა განსხვავება ჩვენ დაწერილებით აღვნიშნეთ ამ წიგნში (ის. გვ. 138; 149—162: ჩვენ მხოლოდ ის ნაწილი დაბეჭდეთ სუმბატის ქრონიკისა, რომელიც თეიმურაზის მიერ ცალკე დამატებად არ არის შეტანილი დაბეჭდილს ქ-ცხაში). ამ შესწორებამ აშკარად აღმოაჩინა, რომ წინააღმდეგ „სამი ქრონიკის“ გამოდგეშელის დაღაღებისა, უმეტესი ნაწილია სუმბატის ქრონიკისა (გვ. 149—162) მთლათ ყოფილა შეტანილი ქ-ცხაში მე-XII საუკუნემდე და თვით მარიამ დედოფლის ვარიანტიში და შემოკლებით Chronique arménienne-შიც იბოკება. ცხადია, როგორც დღე, რომ სასტიკად მოღორებულნი ვყოფილვართ იმათგან, ვინც გვარწმუნებდა, ვითომ ეს მარიამ დედოფლის ქ-ცხაში არ იბოკებოდეს და ვასტანც მეფის რედაქციის ეკუთნოდეს (როგორც იმავე ჰირისაგან მოღორებულნი კართ შესასებ იმისა, ვითომ მას დაწერილებით შეედარებოის რასელი ვარიანტი წა ნინოს ცხოვრებისა“ მისგანვე ნაჩვენებ წყაროებისთვის: ის. ქვემო გვ. 138—139, შენიშვნა). რომ ეს ქრონიკა მე-XII და არა XVIII საუკუნეში უკვე შეტანილი ყოფილა ქ-ცხაში, ამისი უტყუარი საბუთი არის Chronique arménienne, რომელშიც მოიპოკება სუმბატის ქრონიკის ცნობები შესასებ მეფეთა ბერატ III, გიორგი I და ბერატ IV-სა (ის. გვ. 53—4).

გარდა ამისა იმავე შედარებამ აღმოაჩინა, რომ სუმბატის ქრონიკა თვთ ბაგრა-
ტის თანამედროვეს შეუტანია ქ-ცხოვრებაში. როგორც მეთველი დაწმუნდება ჩე-
ნის შემოწმებით (გვ. 138—162), გიორგი I-ის და ბაგრატ IV მეფობა 1032
წლამდე მთლათ ამ ქრონიკიდან არის შეტანილი ქ-ცხაში, მხოლოდ აქა-იქენის გა-
უმჯობესობისათვის შემტანს შეუმოკლებია გრძელი ფრასები, რომელნიც ჩვენ დიდს
ფრჩხილებში ჩავსვით, ზოგი მოხდენილ ფრასებად შეუცვლია; მეტად მოკლედ ანუ
ბუნდად გამოთქმული — უფრო გასაკებ და ვრცელ ფრასებით შეუცვლია და თითო-
ორილას ახალი სიტყვა დაურთავს. მაგრამ ჩვენის კითხვის ასახსნელად ყველაზე სა-
ყურადღებო ის არის, რომ ამ დართულ ფრასებში სშირად ახალი ცნობები იშო-
ვება და ამისთანა ფრასები, რომელნიც გვაგულისხმებენ, რომ იგინი თანამედროვე-
სგან არის შეტანალი და სასკლდობრ იმისგან, ვინც დასწერა დასაჩხენი ნაწილი ბა-
გრატ მეფის ცხოვრებისა. დამატებული ახალი ცნობები იმ კილოთია თქმული და
იმ ხასიათისა, როგორც შეეფერება მარტო თანამედროვეს. სიტყვის გაუმჯობესებ-
ლობისათვის მეთოსკელს მაკამათავ ამ წიგნის 149—162 გვერდზე; თვთ აღმოიკი-
თსოს ეს ადგილება შენიშვნებში №№: 100; 34; 116; 117; 121; 104; 97; 42;
89; 106. ასეთის წვრილმან ცნობების ჩართვას (მაგ. №№ 121; 117), მერე ამ
კილოთი, შესძლებდა მხოლოდ თანამედროვე და თვთ-მხილველი აღწერლის საქმე-
ებისა (იხ. ჭეპო გვ. 149, შენ. № 9). ამ ცნობების ქცხაში შემტანი რომ თვთონ
არ იეოს მატთანის განმგრძელებული, როგორ ჩამატებდა იგი სხვისგან აღწერილს
მატიანეში სხვა-და-სხვა ცნობებს და ფრასებს, როგორც არის, მაგალითად: „...ისი-
ლეთ და განიცადენით ურისესუნი კელის-აღწერობანი ღვთისა მიერ ამას დიდსა ბაგ-
რატს ახსანთა მეფისა... რომლისათვის უამსა და უამსა გაეწეოს წინამდებარე-
მან სიტყვამან“ (იხ. შენიშ. № 100). როგორც ჭეპო განმარტეთ (გვ. 149)
სიტყვა: „ამას ბაგრატს“, „ესე გიორგი“, შემკენის მხოლოდ თანამედროვეს
ამ ჰირებისას. «წინამდებარე სიტყვად» აქ არ. შეიძლება ვიგულისხმეთ დასაჩხენი
ნაწილი სუმბატის ქრონიკისა, რადგან ამ ფრასის იქით ამ ქრონიკაში თითქმის არა
იშოვება-რა; ხოლო ბაგრატის „ურისცხე სელის აღწერობაზე ღვთისა-
მიერ“ (ე. ი. მისის ურისცხე სასკლოკან საქმეებზე) სრულიად არა იშოვება რა სუ-
მბატის ქრონიკაში. და აქედამ სჩანს, რომ ამ ფრასის ჩამართველის ახირი შემდეგია:
თავ-თავის დროზე, ანუ დრო-და-დრო თქვენ ნასათ წინამდებარე სიტყვი-
სგან (ე. ი. იმ სიტყვისაგან, რომელიც წინ გვიძეეს სათქმელად), რომ ღმერთმან
მრავალ გაჭირვებიდამ სასკლოკანად გამოიყვანა ეს მეფე; ე. ი. მწერალი ადგვიო-
ჭვამს, რომ თავ-თავის დროზე და რიგზე აღგაწერთო ამ სასკლოკან საქმეებს. ჩვენ
მანც ესრე გვესმის ამ ფრასის ახირი, რადგან ამ გვაარად გაგებას ფრასისას თხო-
ლობს ერთობლივიც განსალავა მაგ ქრონიკისა და ქცხბის სხვაობათ. მართლაც, ბა-
გრატის ცხოვრება რომ თანამედროვესგან არის აღწერილი, ამას ამტკიცებს ფრასა:
„და მიერითგან წარუსდა ანაკოფია მოაქაჟამადღე“. რადგან გიორგი II მსაყო-
ფია დაიბრუნა 1075—1076 წლებში, ამის გამო მხელა მისასკლდობრ არ არის, რომ ეს
მატიანე 1076 წ. უკვე დაწერილი ყოფილა, და, რასაკვირველია, თანამედროვესგან.

(Hist. G. I 398, 315 n. 3, ქ-ცხა 236). ეს ცნობა მით უმეტეს სარწმუნოა, რომ თუთ Chronique armenienne-შიც იპოვება ეს ფურსა, და მთელს ამ მატინესაც ნათლად ეტყობა, რომ იგი აღწერილია თვით-მხილველისაგან და „ჟამსა-და-ჟამსა“, ე. ი. ნაწილ ნაწილად.

ბაგრატ IV-ის მატინეს მართლაც ეტყობა, რომ იგი აღწერილია „ჟამსა-და-ჟამსა“, ანუ ნაწილ-ნაწილად. როგორც ვთქვი, სუმბატის ისტორია მოულოდნელად შეწყვეტილია ბაგრატის შეფობაზე 1030—1032 წ. მატინეს ეს გაუგრძელებია, მაგრამ 1030—1048 წლებ-შუა მომხდარი ამბავი ან სულ არ მოუხსენებია, ან მეტად მოკლედ აღწერია (ქ-ცხ. 221—2); მაგალითად, ბაგრატის მიერ ფასლა I სულტანზე თავს დასხმა სენის ქრონიკით 1029 წ. ბროსისესით 1030 წ. აქ უნდა შევნიშნათ, რომ ფასლა, წინააღმდეგ ბროსისეს აზრისა (Hist. G. 314), არ უნდა იეოს ფადალა, რადგან ამ შემთხვევაში სრულიად ირლვეკა ქრონოლოგიური რიგი ქ-ცხაში (გვ. 221—3) აღწერილთა ამბავთა. სოლო ამის შემდეგ სრულიად იცვლება ხასიათი მოთხრობისა: მოკლე შენიშვნა ვარკელ მატინედ იქცევა. რომ სეპოსსენებუელი ნაწილი სუმბატის ქრონიკისა ქ-ცხაში ჩაურთავთ არა უგვიანეს 1076 წლისა, ეს ცხადია შემოხსენებულ ანაყოფიის ცისეზე შენიშნვიდა: ქ-ცხის 221 გვერდზე ნათქვამია: „მიერ ყამითგან წარუხდა ანაყოფთა მოაქჟამადმდე ახსაზთა მეფეთა“, სოლო, არა უგვიანეს 1076 წლისა, იგი აულია გიორგი მეფეს (ქ-ცხ. გ. 236), და მატინე რომ 1076 წლის შემდეგ ყოფილყო დაწერილი, მაშინ კერ იტყობა: „წარუხდა მოაქჟამადმდე“.

ასლა ცხადია, რომ ჩვენს ქრონიკაში (138—162) ჩართული ერთი ნაწილი სუმბატის ქრონიკისა ქ-ცხაში შეუტანათ 1076 წლის წინეთ (და არა მე-XVIII საუკ.). სოლო დანარჩენის მისი ნაწილისაგან რამდენიმე ცნობები, მცირეოდენ შეცვლით, შეუტანათ მატინეში XII—XVIII საუკუნოებში: გარდა ამისა, რადგან მარამ დედოფლის და Chronique armenienne-ს შორის საყურადღებო განსხვავება არსებობს, ამის გამო უეჭველ-ჭსდება, რომ ეს ცვლილება ქ-ცხისა 1125—1646 წლებს შუა მომხდარა. ამ განსხვავებათგან განსაკუთრებით საყურადღებოა ის გარემოება, რომ Chronique arménienne-ში წა ნინოს ცხოვრება შეტანილია ახლად პოვნილ მკათე საუკუნის კარიანტით და არა მეტაფრასით, რომელიც შედგენილია XII საუკუნეში ნიკოლოზ კზისა მიერ (ის. შიო მღვ. მამათ ცხოვრება. № 170, გვ. 416—432). რის მომხსენებელია ეს?

თუ მკათე საუკუნეში, როგორც ვთქვით (ის. ქვემო გვ. 116—8), „წიგნი ქართლის მოქცევისა... ვითარცა ტლანტი, წინამძღუართაგან დაფარული, შემდგომად მრავალთა წელთა და ყმათა უპოვნიით“, აქიდა ამ იბდება აზრი, რომ წმიდა ნინოს ცხოვრება ქ-ცხაში ანუ მოკლედ ყოფილა შეტანილი და ანუ შეუტანათ მკათე საუკუნის შემდეგ, როდესაც ეს ახალი კარიანტი აღმოუჩნიათ. ქ-ცხაში რომ წა ნინოს ცხოვრება ახლ კარიანტით სრულიად შეტანილი ყოფილიყოს, ძნელად დასაჯერებელია, რომ ეს არ სცოდნოდეთ შატბურდის განათლებულ მწერალთა. აუ ახალი კარიანტი ნინოს ცხოვრებისა ქ-ცხაში მკათე საუკუნის შემდეგ შეუტანათ

და ამ აზრს დეკადგებით, მაშინ ისიც უნდა აღვიაროთ, რომ თვით შემტანიც უნდა იყოს ის არსენი კათალიკოსი, რომელიც მართლა შეათე საუკუნის დასასრულს სცხოვრებდა (ის. ჭკემო გვ. 79; 309), რომელსაც შეუდგენია ისტორია „განყოფისათვის სომეხთა ქართველთა ეკლესიისაგან“ და აგრეთვე ვრცელი ისტორია საქართველოში. ამ ისტორიიდან გვხვს ანტონ I-ის მიერ ამოკრებილი ცნობები სელში ჭქონის თეიმურაზ ბატონიშვილს, რომელსაც, როგორც გვითქვამს, რამდენიმე ამ ცნობათაგანი აქა-იქ ჩაუყურებია თვით ქცხბაში. ეს თეიმურაზის მიერ ქცხოვრებაში ჩაკერებული ცნობები თითქმის სიტყვა-სიტყვით ეთანხმება ქართლის-მოქცევის ცნობებს და უძველეს ჭქოფს, რომ არსენ გვხვს ქართლის მოქცევიდამ ამოუღია იგი. გარდა ამისა არსენის ისტორიულ წერილებში მოხსენებულია მისგანვე შედგენილი თვით წანინოს ცხოვრებაცა (მკითსველს მივმართავ თეიმურაზ ბატონიშვილის „ისტორიას“ გვ. 49, 83, 105, 110—111, 146, 178).

VI

სანამ შემოხსენებულს არსენის მიერ შედგენილს საქართველოს ისტორიას კერძო განვიხილავთ, მანამდე გადაჭირითი თქმა არ შეგვიძლია იმისი, თუ ვისგან უნდა იყოს შეტანილი ქცხბაში წანინოს ცხოვრება ასაღ-ვარიანტით. სოლო ის კი საგულისხმებელია, რომ წანინოს ცხოვრება მე-VII—VIII საუკუნის ქცხბაში სხვა ვარიანტით ყოფილა შეტანილი და როგორც ხჩანს, თვით იმ დროინდელს ქცხბას სრულად ის სასე არ ჭქონია, რომელიც აქვს მას *Cronique armenienne*-ის და მარამ-დედოფლის ქცხბაში. ამ აზრის დამსახურებული საგანი არის ასლად ნაპოვნი „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“.

ეს ასალი ქრონიკა უმაღლესის ყურადღების და შესწავლის ღირსია, რადგან იგი იზოგება შეათე საუკუნის სელსწერში და მოგვითხრობს, თუმცა ყურად მოკლედ, საქართველოს უძველესს ამბავს აღექსნდრე მაკედონელის შემოსვლის დროიდან შეათე საუკუნის დასასრულამდე. მასხადამე ეს ქრონიკა ძვირფასი საბუთია ქცხბის ცნობების შესამოწმებლად და გასასწორებლად. ეს მრავალ-მნიშვნელობა ამ ქრონიკისა გუქონდა ჩვენ სახეში, როდესაც ჩვენ 1888 წელს ვიტყვართ მაგ სელსწერის რიგიანად გადაწერა, და რადგან მისი ტექსტი აქა-იქ სრულიად გადასული იყო, ზოგან გაფუჭებული ანუ დაზარდილი, ამის გამო არა მცირედი შრომა და დრო მოხანდაძემ ამ გაფუჭებულ ტექსტის აღდგენასა. რადგან ზოგიერთნი ჰიონი გაფუჭებულ ადგილებს სველის ჩვრით ანუ ნერწყვით გადარცხენ სოლმე და ამით უმეტესად აზრდილებენ ანუ სრულიად ჭმლიან უიმისოდც დაზანებულს ტექსტს, ამისგამო ჩვენ საჭიროდ ვცხნით და ჩვენგან აღდგენილი ტექსტი იმავე წიგნის არშიებზე დაწერეთ. ჩვენგან აღდგენილი ტექსტი ქართლის მოქცევისა წანინოს ცხოვრებითურთ, განსვენებულის დ. ბაქრამის წინადადებით, რომელმაც მომანდო მე ეს შრომა, ჩვენ წარუდგინეთ „ყოვლად-წმიდის ღვთის-მშობლის მობას“, რომელსაც აქვს საკელესიო მუხეუმი. „მობაში“ განისილა რა ჩემი რვეუ-

ლი, ერთ-სმად გადაწვევით მისი გამოცემა, რაისათვის მაშინვე გადასდო 150 მანეთი; მასი გამოცემა მე მომხდეს და რვეულიც დამბრუნეს. ამაზე შეიძგარი ოქმი (1889 წელს; შ თებურელს: ჟურნალი «მობისა» № 3), ყველა მწვერთაცან და მათ შორის თვთ განსვენებულის დიმიტრი ბაქრაძისაგან და ჩემგანაც სელმოწერილი, დამტვიცებულ იქნა საქართველოს ექსპანსიის ზღვადისაგან. — ეს თვთ ის რვეულია, რომელსედაცა ნ. შთავრელიშვილმა მბრალა მე და დ. ბაქრაძეს, ვითომ ჩვენ (ე. ი. დ. ბაქრაძეს და მეც) შემოდგომას 1889 წლისას კერძო კანისთვის გვეთხოვებინოს იგი გამოსაცემად. რამდენად დასაჯურებელია ის, რომ საზოგადოების კუთვნილი რვეული, შთავრებისაგან გამოსაცემად ჩვენდა გდმოცემული, ჩვენვე (ე. ი. მე და ბაქრაძეს) კერძო კანისთვის დაკვეთილს გამოსაცემად, ამისი განჭვრეტა და გამოცნობა თვთ მეითსველისთვის მიგენიდა. მაგრამ რადგან დ. ბაქრაძე ცოცხალი არ იყო მაშინ, როდესაც მას ესეთი ბრალი დასდევს, ამისგამო მრავლედ ვრაცს, განსვენებულის არქეოლოგის ჰსტივის აღსადგენად, გამოკანსადო, რომ ამ დიად სათავილო ბრალში დ. ბაქრაძეს წილი არ უძებს. დანაწინზე კიდუმნეთ. სოლო ეს კიცხადია, რომ ის რვეული ჩვენგან აღდგენილის ტექსტითურთ სელში ქონია ბ-სს ე. თაყაიშვილს, რომელსაც ორ წიგნით გამოურია იგი და ჩვენი სასელი მინც ანსად გაურცადებია; წინააღიდეკ იმისა, შთელი შრომა მარტო თავისთვის მიუწერია, თვთ ჩვენი რვეულიცა, მას ჩვენთვის არ დაუბრუნებია გამოცემის შემდეგაც და მსოლოდ შარშან 1892 წელს დაკობრუნე იგი კანონიერად. — აღმოჩნდა, რომ ბ. ე. თაყაიშვილს, სამწუსაროდ, ძღვზე გადაუმხინჯებია ტექსტი „ქართლის-მოქვეისა“ (როგორც ეს შირველად ნათლად აღმოჩინა შ. ჟანაშვილმა წიგნაკში „აღვადგინე“), და ეს იყო მიზეზი იმისი, რომ ჩვენ საჭიროდ ვცნით მისის შირველის ნაწილისა (ქრონიკებისა) შეურცველად და განმარტებით გამოცემა. რადგან ერთრტის სელ-ნაწერში ტექსტი ქართლის-მოქვეისა ორ-სვეტად არის დაწერილი, ამისგამო ჩვენც ორ-სვეტადვე დაუბეჭდეთ და არც ქარავები გაკანენათ (ქარავების განმარტება ის. ამ წიგნის ბოლოში). მაგკვარს შვირთასსა საისტორიო და სალიტერატურო ნაშთისა, ჩვენის აზრით, ესრეთი გამოცემა შეჭურის.

რა ცნობებს და აწრებს გუძლეეს „მოქვეისა ქართლისა“ ჩვენის კითხვის შესასებ? რამდენად გამოსაყენებელია იგი „ქართლის-ცხოვრების“ კრიტიკულად განხილვისა და შენიერულად გამოკველისთვის?

ამ კითხვების ასახსნელად საჭიროა დაწვრილებით შევეუდაროთ ეს ასლად ჰონილია წყარო ყველა საისტორიო წყაროებს და თვთ არსენ კათალიკოსის საქართველოს ისტორიას, რომელსაც, როგორც დავამტვიცეთ, ამ წყაროთი უსარკებლნია. სანამ არსენ გვის ისტორიას ვერ გიშვოვით, მანამდის ჩვენ ვრცელს და გადაჭრილს ჰსსუსს ვერ მიუწერთ ზემო დასმულს საკითხავებზედ. სოლო მანამდი საჭიროდ ვრცნთ გამოკვეთ საზოგადო ჩვენი აზრი, რომელიცა დეჰბადა ამ ასლ-წყაროებს სხვა საისტორიო წყაროებთან შირველისა შედარებამ.

„მოქვეისა ქართლისა“ განიყოფება ორ უმთავრეს ნაწილად, რომელთაც კრი-

მანეთთან მეტად სუსტი შინაგანი კავშირი აქვთ. ჰირეკელს ნასეკვარში მოკლედ მოთხრობილია საქართველოს ამბები აღექვანდრე მკვედონელის შემოსევიდამ მეთუ საუკუნემდის; უმთავრესს ნაწილს ამ ნასეკვარისას შეადგენს მოთხრობა წა ნინოს ჭდაგებით მარინს მეფის და ქართლ-კახეთის მოქტეკვასზე; სოლო მეორე ნაწილში ანუ მეორე ნასეკვარში ვრცლად აღწერილია თვთ წა ნინოსგან მოთხრობილი მისი ვინაობა, აგრეთვე სალომე უჯარმელის, სიდონიას, აბათარ მღვდლის და იაკობ კპისკოპოსის მიერ აღწერილი ამბები, წა ნინოსგან ქმისულის საქმეებისა. შესანიშნავია, რომ წა ნინოს ცხოვრება, ჰირეკელს ნასეკვარში მოთხრობილი, თვალ-საწინოდ განსხვავდება მეორე ნასეკვარის მოთხრობილისაგან შინაარსით და ქრონოლოგიითაც. სოლო ზოგი ცნობები ჰირეკელის და მეორე ნასეკვარისა ერთი მეორის წინააღმდეგნი არიან, მაგ. წა წინო ჰირეკელში იწოდება, ტყვედ; „იყო იგი ჭრომი მთაკარი, და თვთ მოკელო გზა თვისი და ექმნეს კურნებანი და მოწვეულ იყო საბერძნეთა“... სოლო მეორე ნასეკვარში, ვრცელს მისს ცხოვრებაში, ნინო იწოდება კოლასტელის უბულონის ასულად, ტომით კაპაძედიელად. აქიდას საფუძველი გიქძეკვა დაესდათ ის არის, რომ ჰირეკელს ნასეკვარში მოთხრობილი წა ნინოს ცხოვრება სსკა წყაროდამ უნდა იყოს ამოღებული, სოლო მეორე ნასეკვარში მოთხრობილი—თვთ მატინე. გარდა ამისა იგივე გარემოება ჭდაგეს ჭასრს, რომ ჰირეკელი უძველესი უნდა იყოს მეორეზე და უკანასკნელის ზედ-გაუკენის გარეშე დაწერილი.—ჩვენს ქრონიკაში მოქტეკული ნინოს ცხოვრება, ამ ნაირად, შემოკლებული პირია უძველესას წა ნინოს ცხოვრებისა.

ამავე ქრონიკის ქ-ცხოვრებასთან შედარებამ დაგვარწმუნა, რომ მათ შორის, დიად საყურადღებო თანხმობასთან, ბერი თვალ-საწინოდ განსხვავებაცა სჩანს. სოლო როდესაც ესე ქრონიკა ჩვენ შეკუდართ იმ ისტორიულს ცნობებს მირიანის მეფობილად სტეფანოზ II-ის მეფობამდა, რომელიც ზედ მასდევს ყველა ვარინტებს წა ნინოს ცხოვრებისას (რამდენიმე ნაწილი ამ ცნობებისა ის. ქვემო გვ. 50; 58: 77; და «სამოთსე» გვ. 153—5), მასინ დაკრწმუნდით, რომ მათ შორის იბოკება მრავალი საყურადღებო თანხმობა. მაგრამ ამ თანხმობათგან ყველასზე შესანიშნავი ის არის, რომ ორივე წყაროებში ეს საისტორიო ცნობები ერთნაირად წედება მკმადაინთა გაძლიერების ამბავზე (ის. გვ. 58; 71). რადგან, როგორც ქვემო გვითქვამს (გვ. 69, შენიშნ. № 136), ძველი დედანი ჩვენის ქრონიკისა აჭაძი უოფილა მოყვანილი და დანარჩენი მერე გაუგრძელებით, როგორც მერეა გაგრძელებული რამდენითამე ცნობით ჰირეკელი წყაროცა (ის. ქვემო გვ. 77—8). ამ შედარებათგან და სსკა მწერილმან ნიშნებისაგან ჩვენ ის ჭასრი გამოვიტანეთ, რომ ქრონიკა ქართლის მოქტეკვისა უნდა იყოს შემოკლებული პირი უძველესის საეკლესიო მატინისა. როგორც საეკლესიო მატინეს შეეფერებოდა, ამ მატინეში უმეტესი ყურადღება მიქტეკული ჭქონისა სარწმუნოებრივს ცხოვრებას ერისას, და ამით უნდა აისნას ის საყურადღებო მოკლენაც, რომ ამ მატინის შემოკლებულს პირში, ანუ ჩვენს ქრონიკაში, უფრო დაწერილებითი და ჭქმარტი ცნობები იბოკება კიდრე «ქართლის ცხოვრებაში» ძველ კერპებსე და კერპთ-მსახურებაზე და

ეკლესია იმ ცისკა-ქალაქებს, რომელშიც აღმართულნი იყვნენ უმთავრესნი სამეფო კერისნი. იმავე მიზეზით ამ საეკლესიო მატრიანეს დიდი ყურადღება მიუქცევია წაგოსტანტინე დიდის ქრისტიანობად მოქცევაზე, ქრისტეს ჟვარის ზოგნაზე და წმიდა ნინოს მიერ ქართველთა ერში ქრისტიანობის შემოღებას: ამ ამბებს სწავრია თითქმის ნასკვარი მთელის ქრონიკისა. შემდეგთა მეფეთ მოქმედებაშიც ყურადღება მიქცეულია თითქმის მხოლოდ საეკლესიო ამბებს.

ამ საეკლესიო მატრიანედამ ამოკრეფილი ცნობები, როგორც სინას, ქ ცხსაში შეუტანიათ აქა-იქ ეს განსაკუთრებით ეტეობა ბაქარის და მირდატის (და რამდენადმე თვით მირიანის) ცხოვრებათა (ქ-ცხ. 101—2), რომელნიც სიტყვა-სიტყვით და თითქმის მთლად ამოღებულია საეკლესიო მატრიანედამ (საეკ. მუზ. სელ-ნაწ. №№: 170, 160, 130 და სამოთხე გვ: 153—4). დაწერილებითს დასაბუთებას ჩვენის აზრისას ამ წინასიტყვაობაში კერ გტვირთულობთ, სოლო ის კი უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენის აზრით, ზემოხსენებული საეკლესიო მატრიანე, რომელიც ზედ-მისდექს წა ნინოს ცხოვრების ყველა კარიანტებს, შემოკლებულია შემდეგს დროებში: მირდატი-დამ ვასტანგ მეფემდი სრულიად გამოშვებულია ამბები და მხოლოდ მოსსენებული მოკლედ: „სოლო შემდგომად მირიანისა მათე მეფე იქმნა ვასტანგ გორგასალ“. ვასტანგის ცხოვრება აღწერილია თუმცა უფრო ვრცლად, მაგრამ თანხმად ჩვენის ქრონიკისა და განსხვავებულად ქ-ცხსისგან. ეტეობა, რომ ვრცელს საეკლესიო მატრიანეს, რომლის შემოკლებული ზირი არის ქართლის მოქცევის ქრონიკა, შემდეგი სახე ქქონია: შესავალის მსგავსად ამ მატრიანეში მოუქცევიათ ძველ ისტორიულ წიგნებიდამ ამოღებული და აქა-იქ შეკრებული ცნობები ქართველთა კერძ-მასსურ მეფეებზე, რომელთაგან შთამომავლობდა წა მეფე მირიან და თვით კერძებზე და საკერძო ცისკა-ქალაქებს. ამ ცნობებით შემატრიანეს სასეში ქქნებოდა დაესურათებინა ის ზნეობრივი დაცვა და გონებრივი წყვდიადი, რომელშიც იმყოფებოდენ კერძების ერთგულად მოსამსახურე წარმართნი მეფენი, რათა მით უმეტეს ბრწყინვალედ აღმოეჩინა ღვაწლი წმიდისა განმანათლებლის ნინოსი, აღმაშენებლობითი მნიშვნელობა ასაღლის ქრისტეს სულისა და ძალი-კვარისა; — ამას იქით ვრცლად იქნებოდა მოთხრობილი წა მირიანის ცხოვრება და ნინოს მიერ ქართლ-კახეთის მოქცევა. შემდეგთა მწერალთა თაე-თაეის დროეე განგერძელებით მატრიანე და აღუწერათ მეფობა უმეტესად გამოჩენილთა სელმწიფეთა და მთავართა და მათი ეკლესიური ღვაწლი მანამდინათა საქართველოში შემოსევაამდე (716—717 წ.), ხსნად შეწყვეტილთა ეს მატრიანე. მაგრამ მეცხრე საუკუნის დასასრულში დაინის გაუგრძელება ეს მატრიანე, და მოკლე სია ერისთავთა და მეფეთა შეუტანიათ თავის დრომდი, სოლო შატერდელ მწერალთა ეს სია მოუყვანიათ მე-X საუკუნემდი. შემდეგს დროებში, როდესაც უმეტესი ნაწილი ამ ცნობებისა ქ-ცხსაში შეუტანიათ და თვით წა ნინოს ცხოვრება სსკა უფრო ვრცელის კარიანტისა მიუღიათ, ამ საეკლესიო მატრიანეს წინანდელი ისტორიული მნიშვნელობა და სასწრე დაუკარგავს: ნინოს ცხოვრება ასალ-ვრცელ კარიანტის მეტაფრასით უწერიათ, წარმართთა მესეეთა ცხოვრება გამოუკლიათ, სოლო მირიანის შემდეგთა მეფეებზე მხოლოდ ის მოკლე ცნობებიდა დაუნარჩუნებიათ, რომელსაც

აწ გზოულობთ ყველა „ქართლის მოქცევის“ კარიანტებში.

უკანასკნელ ისიც უნდა დაგუშვოთ თქმულსა, რომ მარიამ დედოფლის ქ-ცხო-
გრებაში და თვთ ქართლის მოქცევაშიც რამდენიმე ცნობები დაურთავთ მე-IV საუკუნ-
ის აგათანგელის მიერ აღწერილის სომეხთა მოქცევისაგან, როგორც ამას აშკარად
დანიხსავს ყველა, ვინც შეადარებს ჩვენს „ქრონიკებში“ ჩართულს (გვ. 19—27) ნა-
წიგებს აგათანგელის მატანიასს ქ-ცხასს. ამ მიზნისაგანმომკველს საკვლეისო მატ-
ნიანეს ქართლის მოქცევისას რამდენადმე სასე შესცვლია.

VII

ზემოხსენებულ წყაროებთან შედარებით ჩვენ, რამდენადაც შეიძლება, გამო-
კარგვიოთ უწინდელი სასე ქ-ცხბის იმ ნაწილისა, რომელსაც ჩვენი ქრონიკა ესება,
ე. ი. უძველესის დროიდან თამარ მეფის სიკვდილამდე. ამ გამოკვლევაში ჩვენ ნა-
თლად თუ მიგნებით გუწინეთ ის, თუ ვის რა დაურთავს ქ-ცხბში შემდეგს დრო-
ებში და, დაასლოებით მანც, რა სასე ქრონიკა ძველად ჩვენს მატანიასს. ახლა საჭი-
როდ ვთვლიათ შევესოთ თვთ შინაგანს ნიშნებს ქ-ცხბისას და ამ ნიშნებით, შეძლე-
ბისამებრ, გამოვიკვლიოთ ის, თუ რა წყაროებიდან და როგორ უნდა შედგენილიყოს
ჩვენი მატანიე უძველესის დროიდან თამარ მეფის სიკვდილამდე (დანარჩენს ნაწილს
ჩვენ გაკარჩევთ მეორე წიგნში). ამ კითხვის გამოკვლევას რამდენადმე გაკვიადვი-
ლებს ისიც, რაც აქამდე გვითქვამს ჩვენს მატანიეზე.

აღებული ნაწილი ჩვენის მატანიისა შეიძლება გაიყოს ორ ნასეკრად: არჩილ მე-
ფის სიკვდილამდე (ქ-ცხ. 15—184) და აქიდან თამარ მეფემდე (ქ-ცხბა გვ. 184
—338).

პირველი ნასეკარი დაბოლოვდება (გვ. 184) შემდეგის მეტად საყურადღებო
ფრასებითა, რომელიც იშოკება ყველა ასლამდე ცნობილ კარიანტებში და თვთ ზე-
მოსხენებულს Chronique arménienne-ში (Add. p. 50—51): „ხოლო წიგნი
ესე ქართელითა ცხოვრებისა კიდრე ვასტანგისადმე აღიწერებოდა უამითი-
უამად. ხოლო ვასტანგ მეფისითგან კიდრე აქამომდე აღწერა ჟუანშერ ჟუანშერიან-
მან, მმისწულის ქმარმან წმიდისა არჩილისამან, ნათესავმან რევისამან, მირიანის ძი-
სამან; და ამიერთგან შემდგომთა ნათესავთა აღწერონ, ვითარცა ისილონ და წინა-
მდებარემან უამმან უწყებად მოსტეს გონებასა მათსა ღვთიე განბრძნობილსა“ (ამ
ჟუანშერზე ის. ქ-ცხ. I, 179 და Hist. G. I, livr. I, p. 256, n).

ქ-ცხბაში მართლაც მოიპოვება იმისი ნიშნები, რომ ეს ნაწილიც ჩვენის მატ-
ანიისა დაწერილია „უამითი-უამად“, ე. ი. სსკა-და-სსკა დროს და თანამედროვე-
თაგან, რომ იგი შედგენილია სსკა-და-სსკა ქრონიკებისაგან. „უამითი-უამად“ დაწერა
ქ-ცხბას იმაში ეტუობა, რომ ზოგთა მეფეთა ცხოვრება ვრცლად არის მოთხრობი-
ლი, ხოლო ზოგთა მეტად მოკლეა; თუმცა კი, როგორც იმავე მოკლე შენიშვე-
ბიდან სჩანს, მათი მეფობა მდიდარი ყოფილა აშეებით. დაწერილებითი გამოკვლე-
ვა ამ კითხვისა შემდეგისთვის გარდაკვიადია, ხოლო აქ რამდენსამე აზრს დაკლებთ.

ქ. — პირველი ნაწილი ქ-ცსბისა (გვ. 15—26) აღექვსანდრე მაკედონელის შემოსლვაში, როგორც ქუმი გვიტყვამს (გვ. 5—10), ამოღებულია „ნებროთიანიდამ“, რომელიც არის უუძველესი მატიახე როგორც ქართველთა, ისე სომეხთა და სპარსთა („ნებროთი იყო პირველი მეფე ყოვლისა ქვეყნისა“ ქ-ცს. გვ. 17). — როდესაც ამ „ნებროთის წიგნიდამ“ ანუ „ნებროთიანიდამ“ ქ-ცსოვრებაში ცნობები შეუტანიოთ, შიგ-და-შიგ სსკა ცნობიბიც ჩაურთავოთ სპარსეთის ისტორიიდამ. ამას ასაბუთებს ფრასები: „ესე ვითარი წერილ არს ცსოვრებასა სპარსთასა“ (გვ. 23); „შიომ შიოვლა თურქეთს, ვითარცა წერილ-არს წიგნთა სპარსთა ცსოვრებისასა, არა ყოველი მართალი, არამედ უმრავლესი ტყუილი“ (გვ. 24). სოლო ფრასები: „რომელი ზემო აღწერეთ“ (გვ. 19; 22) იმას უნდა ეკუთნოდეს, ვისაც „ნებროთიანიდამ“, „სპარსთა სსოვრებიდამ“ და თითო-ოროლა სსკა წყარებიდამ შეუდგენია ეს ნაწილი ქ-ცსბისა. სპარსთა ცსოვრების გავლენა სჩანს უფრო 23—26 გვ.

„ნებროთიანიდამ“ ცნობები მერმე უნდა შეეტანათ: უძველესს ქ-ცსბაში რომ ეს ცნობები არ ყოფილა შეტანილი, ამისი დამასაბუთებელი არის ქრონიკა „ქართლის მოქცევისა“, რომელშიც ეს ცნობები არ იპოვება. ძველს მატიახეში რომ ეს ცნობები ყოფილ-იყოს შეტანილი, ძნელად დასაჯერებელია, რომ „ქართლის მოქცევისა“ ცალს სიტყვით მინც არ მოესსენებან ეს მეტად საყურადღებო უძველესი ხანა ჩვენის ისტორიისა. სჩანს, რომ უძველესი ჩვენი მატიახე დაწებული ყოფილა აღქვსანდრე მაკედონელის შემოსევის აშბით, რომლითაც იწყება „ქართლის მოქცევისა“ ქრონიკაც. მართლაც, მაკედონელმა მეფემ პირველმა ჩაჭყარა მკვიდრი საძირკველი ჩვენის მეფობისა: აჭამდი ნაწილ-ნაწილად და მრავალ მწკრილ სამეფოდ ანუ სამამასასდისოდ დაყოფილი ქართველთა ერი მან პირველმა შეაერთა ერთ დიდ სამეფოდ და ერთი მეფე დაუყენა. აჭიდამ დაიწყო ნამდვილი ისტორია. საქართველომას, სოლო აჭამდინ ჩვენს მატიახეს მიილოლოგიური სსკე აჭკ; სოლო მითოლოგიური ნაწილი ყველა ერთა ისტორიაში მერეა შეტანილი და, რასაკვირველია, ჩვენს მატიახეშიც მერე იქნება ჩაწერილი მოსსენებულ წყაროთაცან. გარდა ამისა მართამ დედოფლის ქ-ცსბაში, გარდა „ნებროთიანის“ ცნობებისა, შეუტანიათ, რასაკვირველია შემდეგს დროებში, ის ცნობებიცა წმიდა მამების ნაწერებიდამ (ეფრემისი, ბასილისი, ევლოსის) და დაბადების წიგნიდამ, რომელნიც ჩვენ ზემო ჩამოვთვალეთ (გვ. XXI).

ქ. — მერე წყარო ანუ მატიახე, რომლისაცან შეუდგენიათ ქ-ცსბა, არის ისტორია აღქვსანდრე მაკედონელის შემოსევისა, აზოს და ფარნავაზის მეფობათა (ქ-ცს. 26—32). ამის იქით, სჩანს, მერმე გაუგრძელებიათ სსკა ქრონიკებით. მცირე საფუძველი გვაჭკვ ვიფიქროთ, რომ არმკვირანთა მეფობა (გვ. 35—47) სსკა წყაროდამ შემოუტანიათ და ორ-მეფობანიცა მერე გაუგრძელებიათ (47—56). აჭკე თითო-ოროლა ცნობები მერე შემოუტანიათ ბერძენთა ანუ სპარსთა ისტორიიდამ (მაგ. გვ. 28) და სსკელსიო მატიახედამ. ამ უკანასკნელიდამ შემოტანილია ის მცირე ცნობაც ქრისტეს დაბადებაზე (ადრკის მეფობაში) და ანდრია მოციქულის

ქადაგებისა, რომელიც ჩართულია ქ-ცხბაში გვ. 32, სტრიქონი 11—23, სიტყვი-
დამი: «სოლო ზირველსა... სიტყვამდე: „სვეულისანი მანდეთ“ სოლო ამ სიტყვას
ყველა ვარიანტებში, გარდა თეიმურაზის ვარიანტისა (ეკლეს. მუზეუმის № 131,
მეგრულიისაში, გვ. 26) ზედვე მისდავე: „და წარვიდეს ელიოზ მცხეთელი და ღონ-
გინოზ კარისნული და დასუდეს ვუარცმისა უფლისსა, და მუნით მოიღეს კვართი
უფლისა ელიოზ მიდღელმან, ვითარცა წერილ არს ესე განცხადებულად
მოქცევისა შინა ქართლისასა“. სოლო ანდრია მოციქულის ცხოვრებადამ
ჩაკრებული უნდა იყოს შეძვეტი ფრასები ქ-ცხბისა, გვ. 42, სტრიქ. 2: „ამისვე
ადერვის მეფობასა შინა მოვიდეს ათორმეტთა წათა მოციქულთაგანი ანდრია“ (და
ამას ყველა წიგნისკენიველი ვარიანტები ზედვე უმეტებენ) და სვიმონ კანანელი ქადაგის
ნიკოპისისა, სიწყაისა ბერძენთასა. სოლო ანრია მოქცევა მეგრულნი და წარვიდა
გზასა ვლარეუთისასა. სოლო ესე“ (შუად. ქ-ცხ. 42, შენიშ. № 2.—ამას იქით,
როგორც ქ-ცხბაში, გვ. 46, სტრიქონება: 5—8; სიტყვამდე: „სოლო ვითარცა“,
იმ განსხვავებით, რომ „ქართველნი“ არ სწერია).

ცხადია, რომ ეს ცნობები ქ-მოქცევის მეტაფრასიადამ არის შეტანილი ქრის-
ტიანე მწერალისაგან და ძველს ადერვის მეფობის ისტორიაში არ იქნებოდა, რად-
გან წარმართი შემტანე ამ ვადას აშუებს ყურადღებას არ მოქცევადა, და თვთ ქ-ცხბაც
ამ მოთხრობათა წყაროდ გვიჩვენებს „ქართლის მოქცევას“. ეს ადგილი თითქმის
სიტყვა-სიტყვით ეთანხმება წინნოს მეტაფრასს (ეკლ. მუზ. № 170, გვ. 343;
№ 160, გვ. 278) და თვთ Chronique armenienne-ის მოთხრობას (Addit.
p. 13). უკანასკნელი გარეიოება გვიმტვიცნებს, რომ ეს მოთხრობანი XII საუკუნეში
შეტანილნი ყოფილან; სოლო თეიმურაზ ბატონიშვილს მთელი მეტაფრასი შეუტანია,
როგორც უკვე გვითქვავს (გვ. XI). ამ ნაირად ცხად ქსდება; რომ უძველესს ადერ-
ვის ცხოვრებაში, ანუ თანამედროვეთაგან აღწერილს მისს მატიახეში მსოლოდ ის
ცნობები ყოფილა, რომელიც ამ ადგილების გამოკლების შემდეგ დაგვრჩება, სასელ-
დობრ 9—11 რტორქონები 39 გვ., 1—3 სტრიქ. 32 გვერდის (სიტყვამდე: „ამის-
ვე“) და 4—14 სტრიქ. 47 გვ.—ამავე მიზეზით ჩვენ გვეგონია, რომ მოთხრო-
ბა რეკ-მართალს ქრისტეს სვეულის მეცნიერებაზე (გვ. 56) მერე უნდა იყოს ჩარ-
თული ქრისტის მწერალთაგან (Chronique arm. Add. p. 17) შემდეგს საუკუ-
ნოებში. ეს აშუები რომ ძველს მატიახეში წერებულყოს, დასაჯერებელია არ არის,
რომ ქართლის მოქცევის ქრონიკაში არ შეეტანათ ეს ცნობები.

აქ ისიც უნდა შეინიშნოთ, რომ ეს ნაწილი ქ-ცხოვრებისა სავსეა ისეთის ძე-
ლის სიტყვებით და ფრასებით (მაგ.: „ვაზისმატ“, „დრამა სატიოთ დაკსტეთ“, „მგო-
სანნი გლოვისანი“, „მიქლარნი და ქვეითნი“, „მეურცხლნი“, „სუჯმი“, „მოხლად“,
ე. ი. მოუწოდა, „დამართებით“, ე. ი. პირ-და-პირ, „თავის თვე ბრძოლა“ და სხ.), —
რომელნიც შეჭშევის უძველესს დროებს. ამასთან ზოგთა მეფეთ ცხოვრებაში ისე-
თი დაწვრილებითი მსარებაა აღწერილი, რომელიც შეეფერება მსოლოდ თვთ-მხილ-
ველთა ანუ თანამედროვეთ.

„ს, — მესამე მატიახე ანუ წყარო ქ-ცხბისა არის ცხოვრება მირიანისა და ქარ-

თლის მოქცევა (ქ.ცხ. გვ. 57—101). ეს ორივე მოთხრობა წინეთ ერთად ყოფილა შერწყული, როგორც ეს სჩანს ქართლის მოქცევის ქრონიკისაგან, ამ ძველ მატანიის შემოკლებულ პირისაგან (ის. ზემო გვ. XVII). რასაკვირველია, ეს საეკლესიო მატანიე თავ-და-პირველად ერთად-ერთი წყარო იქნებოდა მირიანის და ბაქარის მეფობათა. მაგრამ რადგან ეს მატანიე აღბათ იმდენად ვრცელი არ ყოფილა, როგორც შეშენოდა მასში აღწერილ ღირს-სასსოვარ ამბებს ქართლის მოქცევისას, ამის გამო შემდეგ დროებში ეს მატანიე შეუძლიათ სსკა-და-სსკა ცნობებით: ზირკელი ნაწილი ამ მატანიისა (ქ.ცხ. გვ. 57—64) შეუძლიათ „სომეხთა მოქცევისაგან“ (აგათანგელისა), სიღამაც ცნობები ამოუყრეთათ რამდენადმე შემოკლებით (შეადარე ქ.ცხ. 57—64 და ეს წიგნი გვ. 22—6). ამ წყაროს თვთ ქ-ცხსაგ გვიჩვენებს, გვ. 64: «ვჲ წერილ არს... ცსოვრებასა სომეხთასა». რამდენიმე ცნობები ამ მატანიეში (როგორც თვთ ქ-ცხსა გვიჩვენებს: გვ. 63; 57) შემდეგვე შემოუტანიათ ბერძენთა და სპარსთა ისტორიიდან. ხოლო მეორე ნაწილი ამაკე საეკლესიო მატანიისა (ქ.ცხ. გვ. 64—101), სადაც მოკლედ ყოფილა აღწერილი წა ნინოს მიერ ქართლის მოქცევის ამბავი, სრულიად ამოუღიათ და-მის მაგიერ ქ-ცხსა-ში შეუტანიათ ვრცელი მოთხრობა წა ნინოს ცსოვრებისა ჯერ თვთ მატანიით (როგორც სჩანს Chronique armenienne-საგან, სადაც წა ნინოს ცსოვრება პირველის პირით არის მოთხრობილი: ის. ზემო გვ. XII) და შემდეგ (XII—XVI საუკუნეში)—მეტაფრასით. ეს ნაწილი ქ-ცხსისა ახლამდინაც თითქმის სიტყვა სიტყვით ეთანხმება ეველა ცნობილ კარიანტებს ქართლის მოქცევისას და მხოლოდ მცირედ განეგრძება თვთ მატანიეს ქართლის მოქცევისას ანუ ახალ კარიანტს წა ნინოს ცსოვრებისას.

პირველი ნაწილი, ანუ მირიანის ცსოვრების აღწერა, ამ მიზეზის გამო, თავლ-საჩენად გადამხინჯებულა: 1) სსკა-და-სსკა წყაროთაგან ამოღებული ცნობები უხერხულად მიუბამთ ერთმანეთისათვის და ამისგამო წარმოიშობა ის შეცდომები და წინაუწყობობა ანუ ანასრონიზმები, რომელიც ბროსსემ აღმოაჩინა მირიანის ცსოვრებაში (Hist. G. livr. I, 1. p. 78—89; ის. შენიშვნები); 2) გარდა ამისა, რადგან ქრისტიანე მწერალს მოუნდომებია წა მირიანს მეფის განდიდება, ამ მიზეზით ძველის მოკლე მატანიის მოთხრობა მირიანის ლევის შვილობაზე (ე. ი. ფარნავაზიან-არშაკუნისაგან მისი) უარ უყვია (ის. ქვემო გვ. 81—82) ჯერცელი ამბავი აღწერია (ქ.ცხ. გვ. 60) მირიანის ხოსროიანობისა (არხილ მეფის ცსოვრების აღმწერიც მირიანს ქსადის ხოსროს შვილად, ქ.ცხ. 173). საიღამ ამოუღია ეს ამბავი მემატანიეს, არა სჩანს, მაგრამ ცხადია, რომ ძველს მატანიეში ეს ამბავი არ წერებულა.—როგორც საეკლესიო მატანიეს ქ-ცხსის შენიშვნისაგან (გვ. 57) ქრისტიანე მწერალის კალამი თვით სათაურსაც ამ მატანიისას ეტყობა: «ხოლო აღექსანდრეს მეფობითგან ესე ყოველნი მეფენი (მირიანამდი)... იყვნეს კერპთ-მსახურა (ქ.ცხ. 57, სტრიქ. 7). ეს ფრასა წინ მიუძღვის უვანასენელი კერპთ-მსახურ მეფის ასოვრების ცსოვრებას, და გვაფიქრებინებს, რომ აქილამ უნდა იყოს ქრისტიანე მწერლისაგან გადაკეთებული მირიანეს მატანიე. ხოლო თვთ მირიანის ცსოვრება მარამ დედოფლის ქ-ცხსაში იწ.

ეებს შემდეგის სათაურით: „თავი მეორე: ქართლსა შემოსლჳა სპარსთა და მეფობა მირიანისი“, და უმეტესი ნაწილი ამ თავის მოთხრობისა ამოღებულია მოსკუნებულის აგათანგელის ისტორიიდან. როგორც გვითქვამს, მარიამ დედოფ. ქ-ცხბა თავებად არ არის დაუთვალა და ამას გამო მირიანის მეფობის სათაური გვაფიქრებინებს, რომ აქიდან სსკა მატანიით და შემდეგს დროებში არის შემოტანილი ეს ცნობები.

ქართლის მოქცევის ქრონიკიდან ანუ უძველესის საეკლესიო მატანიდან ცნობები შეურწყავთ ამ ახალ ცნობებთან (მაგ. შედარე ქ-ცხბა გვ. 63 და ეს წიგნი გვ. 27); მაგრამ შემდეგს დროებში უმეტესი ნაწილი ამ ცნობებისა, როგორც სჩანს, ისევე ამოუღიათ, რადგან უცნაოთ მათი უსერსულობა. მაგალითად ვუჩვენებთ მხოლოდ ერთს საყურადღებო შემთხვევას: Chronique arménienne (Add. p. 18), როგორც ქართლის მოქცევის ქრონიკაც, აღრიცხავს მირიანემდი 28 მეფეს (ხოლო ქ-ცხბა 23-ს). აქიდან ცხადია, რომ მე-XII საუკ. ქ-ცხბაში კიდევ ყოფილა დარჩენილი ქართლის მოქცევიდან ამოღებული ცნობები, მაგრამ რადგან ეს რიცხვი არ ეთანხმებოდა ქ-ცხბისას, ამის გამო შემდეგს დროებში ამოუშლიათ იგი. გარდა ამისა შესანიშნავია, რომ მირიან მეფის საბერძნეთს შესლჳას და კოსტანტინე დიდისგან მისს დამარცხებას საყურადღებო გარჩევით მოგვითხრობენ ქ-ცხბა (გვ. 63; 77), Chron. arm. (p. 19), წა ნინოს ცხოვრება და განსაკუთრებით ვასტანგ გორგასლანი, რომელიც გვაძლევს ამაზე უფრო დაწვრილებით ცნობას (ქ-ცხ. 121—2): „მამის მამამ ჩემი მირიან ოდეს შემოჭყვა მეფესა სპარსთასა... იძლიენეს ძლევისთა ბოროტითა ურიცხუნი სპანი მცირედთა ლაშქართაგან, მიიღეს საზღვარი ესე ბერძენთა ჩვენ ქართლსთაგან: აღმოსავლით ზღვისა ამის. ხოლო წუობა პირველთა მეფეთა იყო. ანძიანბორსა... და მუნით იოტნეს მეფენი ჩვენნი“. ეს ცნობები არ იპოვება ქ-ცხბაში და არც სსკა წყაროებში. გარდა ამისა ქ-ცხბა ამ ბრძოლას მიაწერს წა კოსტანტინეს მოქცევას (313 წ.), ხოლო სსკა ეგვლა წყაროები და თვთ ვასტანგიც იგულისხმებს: ქ მერმინდელს ამავე (318—322 წ.). საიდან ამოაციოსავდა ვასტანგ ამ ცნობებს, თუ არ „ქართლის ცხოვრებიდან“, რომელშიც, სჩანს, ეს ცნობები მაშინ შეტანილი ყოფილა, მაგრამ მერე შეუმოკლებათ და გადაუმასინჯებიათ იმით, რომ, ბერძნულ წყაროების მასეკით, ეს ბრძოლა აურეკით 313 წლის ბრძოლასთან, რომელმან მოაქცია საბერძნეთი. ამ გადამასინჯების აზრიც ცხადია: ქრისტიანე მწერალს მოუნდომებია მირიანის სასელთან შეკავშირების თვთ საბერძნეთის მოქცევაც. (შეად. Моисей Хоренский, стр. 150).

წა ნინოს ცხოვრებაში კვირისგან ცოლის ძებსა და თრდატის ეშვად ქცევა მოთხრობილია თანხმად აგათანგელის „სომესთა მოქცევისა“, რომელსაც ქ-ცხბანც (გვ. 71; 69—71) გვიჩვენებს წყაროდ თვთად. ეს მოთხრობაც XII საუკ. შეტანილი ყოფილა ქ-ცხბაში, რადგან იგი იპოვება Chron. arm. (Add. p. 20); ხოლო ჩვენის აზრით იგი შეტანილი იქნებოდა თვთ წა ნინოს ცხოვრების აღმწერელისაგან, რადგან ქ-მოქცევაში და მისსავე ქრონიკაში მოსსენებულია მარტულობა რიფსიმესი და გაიანესი (ის. ჭეპო გვ. 28).

ჩვენ მოკლე აზრი დაგვდევით აქ მირიანის მეფობის შესახებ. დაწერილებითი მისი განხილვა, რომელიც, როგორც ვგონებთ, დამტკიცებს უმთავრესს სავანს ჩვენის აზრისას, მოითხოვს ვრცელს გამოკვლევას, რომელსაც ადგილს ვერ მივსცემთ ამ წინასიტყვაობაში:

სოლო შემდეგი მეფობა ბაქარისი და მირდატისი იმავე საეკლესიო მატრიანდამ სიტყვა-სიტყვით მთლად შეტანილია ქ-ცხბაში (იხ. ქ-ცხ. 100—102 და ევ. მუზ. სელ-ნაწ. № 170, გვ. 361—3), რომელიც მთლად ამ მოთხრობათაგან შესდგება. მსოლოდ მირდატის მეფობაში (ქ-ცხ. 102, სტრიქ. 11) ჩამატებულია, რასაკვირველია, შემდეგ: „და ერთი წარგზავნა ერუშეთს“ და აგრეთვე 14 სტრიქონიდან (სიტყვიდან: „და მისაზე“) ბოლომდე. სოლო საეკლესიო მატრიანეში იპოვება მეტიც: ამავე ბერძენთა წარმართობად მიქცევისა (იგულისხმება კეისრის იულიანე განდგომილისა წარმართობად მიქცევა: იხ. № 170, გვ. 363; № 130, გვ. 341; „სამოთხე“ გვ. 154). როგორც ზემო გვითქვამს, დანარჩენი მეფობაც ვარაზ-ბაქარისა, თარდატისი, ფარსმან IV და მირდატ IV-სი იმავე საეკლესიო მატრიანედამ უნდა იყოს შეტანილი ქ-ცხბაში (ქ-ცხ. 102—7).

ბ.—მეოთხე წყარო ანუ კერძო მატრიანე, რომელიც მთლად შეუტანიათ ქ-ცხბაში, არის „ცხოვრება ვასტანგ გორგასლისა“. ამისი მტკიცე საბუთი არის თვით სათაური, რომელიც წინ უძღვის არჩილის, მირდატის და ვასტანგის მეფობათა მართამ დედოფლის (ფურც. 147) და დაბეჭდ. ქ-ცხბაში (გვ. 108): „ცხოვრება ვასტანგ გორგასლისა მეფისა მშობელთა და შემდგომად თვით მისი დიდისა ღვთისმსახურისა მეფისა, რომელი უჩეტესად სსუათა კაცთაგან განთქმულად გამოჩნდა ყოველთა მეფეთა ქართველთასა“. რასაკვირველია, მემატრიანეს სახეში აქვს ვასტანგის ცხოვრება, სოლო მირდატ IV-ს არჩილის და მირდატ V-ის მეფობას წინ-მიუძღვანებს ამ მატრიანეს მოკლედ, შესავალის მსგავსად, როგორც ქვემო თამარ მეფის მემატრიანე შესავალში მოკლედ აღგვიწერს დიმიტრის, დავითის და გიორგის მეფობათა (იხ. ქვემო გვ. 255—8). ვასტანგის მშობლების მეფობა აწერილია, როგორც გაგონილი, სოლო თვით ვასტანგის ცხოვრება ისე დაწერილებით არის მოხსენებული, რომ მემატრიანე თანამედროვე უნდა იყოს და თვით-მსიღველი მოთხრობილისა (ქ-ცხ. 112—149). მთელი ეს მატრიანე მოხსენებულია მეფობათა ერთის ენით და კილოთი არის დაწერილი, რასაკვირველია, ვასტანგის მეფობაში, ანუ, როგორც უფრო ცხადად გვიჩვენებს მემატრიანე, შემდეგ მიქელ მთავარ-ეპისკოპოზის განკვეთისა „გადრებისთჳს მეფისა“ (იხ. ქ-ცხ. 110, სტრიქ. 12—13).

ვასტანგის მატრიანეშიც მოიპოვება თითო-ოროლა ცნობა, რომელიც მერმე შეუტანიათ. ამ გვარს-ცნობებს ეკუთნის: ქრონოლოგიური ცნობა იმაზე, რომ მირიან მეფედამ ვასტანგამდე გავიდა 157 წ. და სს. (იხ. ქ-ცხ. 121, სტრიქ. 10—12) და ეგრეთვე ცნობა, ჩართული ქ-ცხ. 145, შენიშ, № 3, იმაზე რომ მირიანიდან კათალიკოზობის განწყობამდე გარდასდეს წელნი :რო: და სს. რომ ეს შენიშვნები მერე შეტანილი, ეს სჩანს იქიდან, რომ ესენი არ იპოვება Chron. arm. და გარდა ამისა ეს ცნობები უაღვ.აღვოდ ჩაყრებულია (რადგან ამ ადგილას მო-

თხრობილია პირველი ელასქრება ვასტანგისი, რომელიც იყო 456—458 წლებში, ხოლო ეს ცნობა გვიჩვენებს ვასტანგის სიკვდილის წელს $342+157=499$..) და ტუქსტის სასიათსაც (რომელიც საზოგადოდ მოკლებულია ქრონოლოგიას) არ შექყურის. რომ უკანასკნელი ცნობა ამოღებულია ქართლის მოქცევის ქრონიკიდან, ეს ცხადია (შეად. ქეპო გვ. 49). ხოლო პირველი ცნობაც უნდა ჩაკერებული იყოს იმავე საეკლესიო მატანესაგან, რომლის შემოკლებულს პირს წარმოგიდგენს ქართლის მოქცევის ქრონიკა (იხ. Hist. G. I, 193 n. 2). შემდეგს დროებაშივე უნდა იყოს ჩაკერებული ამ მატანეებში საყურადღებო ფრასა: «რამეთუ მამინ იყო ჰაჭანიგეთა (Печенѣги) მოსაზღვრედ ოკსეთისა, მდინარესა მას ოკსეთისასა წილ, და ჟიქეთი მუნვე იყო: შემდგომად ესამთა მრავალთა იოტნეს ჰაჭანიგნი და ჟიქინი თურქთაგან და წარვიდეს ჰაჭანიგნი დასავლით კერძსა, ხოლო ჟიქნი დაკეკიდრნეს ბოლოსა აფსაიეთისასა» (ქ-ცხ. 119, სტრიქ. 24—27). ეს ცნობაც არ იშოკება Chronique arménienne-ში და ჩაკერებულია შემდეგს დროებში ალბათ იმისთანა პირისაგან, რომელსაც კარგად სცოდნია ჩვენი ისტორია და ქ-ცხორების შედგენაში მონაწილეობა მიუღია. ჩვენის აზრით ეს უნდა ეკუთნოდეს ანუ ჟუანჟურს (VIII საუკ.) და ანუ არსენს (X საუკ.). მაგრამ რადგან უტყუარი საბუთი არა გვაქვს იმისი, თუ როდის მოხდა გადასახლება ჰაჭანიგთა ეუბანის მდინარიდან დნეპრის და დნესტრის ხეობაში, ამისგამო დატყუშმარიტებით არ შეგვიძლიან ერთს აზრს დავადგეთ. ხოლო ის კი ცხადია, რომ ბროსსე შეიტყდა, როდესაც იგი ამ უსურხულად ჩაკერებულ ცნობების საფუძვლით, აზრსა სდებს, ვითომ ვასტანგის მატანე თანამედროვესაგან არ იყოს დაწერილი (იხ. Hist. G. I, p. 153, n. 5—6). მთელი მატანე საკვია უტყუარ ნიშნებით, რომელნიც ამოწმებენ ამ მატანის თანამედროვესაგან დაწერას. ხოლო ამავე გვერდზე მოთხრობილი ამბავი ოკსებზე (ქ-ცხ. 119, სტრიქ. 21—24; სიტყვაში: „და განვიდეს“) შეტანილია თეიმურაზის მიერ სიტყვა-სიტყვით ზემოხსენებულ საეკლესიო მატანედამ (იხ. კვ. მუხ. № 170 გვ. 363—4; და ეს წიგნი, გვ. 50).

II.—მესუთე წყარო ანუ კერძო მატანე, რომლისაგან შედგენილია ქ-ცხბა, არის ზემოხსენებულის ჟუანჟურის ისტორია, რომელიც მოგვითხრობს: «ვასტანგ მეფისითგან ვიდრე აქამომდე» (ე. ი. არჩილ მეფისამდე) აღწერა ჟუანჟურ-ჟუანჟურისმან... გამოდის, რომ ჟუანჟურს აღუწერია 200 წლის მატანე, რომელსაც ქ-ცხბაში უჭირავს გვ. 149—184, ანუ 17 თაბახი. აქიდან რომ გამოვირიცხოთ ის ადგილები, რომელიც, როგორც გვითქვამს, მერე ჩაუკერებიათ, დარჩება 9—10 თაბახამდე (18—20 გვერდამდე), რომელიც აღუწერია ჟუანჟურს.

რადგან 200 წლის მატანეს ჟუანჟურ თვითონ კერაღწერდა, ამისგამო ეჭვიც არ უნდა ეიჭინოთ იმაზე, რომ ჟუანჟურს კერძო ისტორიულ წყაროთაგან შეუდგენია თვისი მატანე ვასტანგიდან არჩილის მეფობამდე. ხოლო თვით არჩილის წამება-რომ ჟუანჟურისგან არ არის აღწერილი, არამედ შემდეგს დროებში, ამას ატყუშმარიტებს სსკათა შორის შემდეგი: თვით ქ-ცხბა კომწმობს, რომ „წიგნი ესე წამებისა (არჩილ) მეფისა იშოკა ესრედ სულ მცირედ აღწერილი რომელ ესამთა შლილობისა ჟუ-

რისაებრ ვერ ვის აღწერა“. ჟუნშერს რომ არჩილის წამება თვითონ აღწერა, ეჭვიც არ უნდა ეიჭონათ, რომ იგი ვერცლად აღწერდა თვისი თანამედროვე ნათესავის წამებას და არა საზოგადო ფრასებით (ქ-ცხ. 181—4). ამასვე, ჩვენის აზრით, ამოწმებს შემდეგი წარწერა, რომელიც იპოვება მხოლოდ მარამ დედოფ. ქ-ცხბაში (ფ. 216) სწორედ იქ, სადაც თავდება არჩილის მეფობის ამბავი და იწყება მისი წამების მოთხრობა (ქ-ცხ. 181, სტრიქ. 19): „[აღწერა?] არჩილის წამება და მეფეთა ცხოვრება და ნინოს ქართლის მოქცევა ლეონტი მროველმან. დედასა ასე ეწერა“. ეს წერა თეიმურაზს, ალბათ ამ წყაროდან, შეუტანია ქ-ცხბაში 181, უნიშ. № 4. ლეონტი მროველი უნდა იყოს არა მთხზველი, არამედ გადაწერი. რის გადაწერი? ჩვენის აზრით „ქ-ცხოვრების“ კი არა, არამედ იმ საეკლესიო მატრიანისა, რომლისაგან არჩილის წამება ქ-ცხბაში შეუტანიათ შემდეგს დროებში. ამ მატრიანში ყოფილად აღწერილი ჰიპოვებულად „ნინოს ქართლის მოქცევა“ მერე „მეფეთა ცხოვრება“ და უკანასკნელ „არჩილის წამება“: სწორედ ამ გვარადვე ყოფილა დაწოილი ის საეკლესიო მატრიანე, რომელსაც ეწოდებოდა „ქართლის მოქცევა“ და რომელიც შემდეგს დროებში შეუმოკლებათ, რადგან მისი ცნობები ქ-ცხბაში შეუტანიათ (ის. კვ. მუზ. № 170, გვ. 362—4). ჩვენს აზრს უფრო ამოწმებს Chron. arm. p. 50—51; სადაც არჩილის წამებას ზედვე მისდევს ფრასა: „ეს ისტორია (არჩილის წამებისა) იპოვა მოკლედ აღწერილი... და შეტანილ იქმნა (insérée) ჩვენს წიგნში, „ქართლის ცხოვრებად წოდებულში“... მაშასადამე არჩილის წამება ცალკე ყოფილა აღწერილი ვისგანმე, საეკლესიო მატრიანეში ჩაურთავთ, სოლო შემდეგ (არა უგვიანეს XI საუკ.) ქ-ცხბაში შეუტანიათ. მრავალი სხვა მწერილმანი ნიშნებიც არჩილის წამებისა ჩვენს აზრს უმეტესად ასაბუთებს. ჟუნშერი რომ ყოფილიყო დამწერი ამ წამებისა, იგი არა თუ დაწალილებით აღწერდა მას, არამედ ზედვე მიიხამდა თავისს შრომას ქ-ცხბისას და შეუკავშირებდა მას ენით, გარემოებით და საზოგადო ხასიათით. ჟუნშერის ნაწერის კილოსაც ეტყობა, რომ როდესაც არჩილ მეფის ცხოვრება აღწერია (ქ-ცხ. 179—181), მაშინ არჩილი კიდევ ცოცხალი ყოფილა.

სოლო დანარჩენი ნაწილი ქ-ცხბისა დაჩის მეფობიდან არჩილის წამებამდე რომ მართლა ერთის პირისაგან აღწერილია, ამას ამტკიცებს ის ფრად შესანიშნავი გარემოება, რომ ამ მატრიანეს ერთი ხასიათი აქვს. მწერალს სასეში აქვს უმეტესად გვარ-ტომობის აღწერა, მეფეთა შთამომავლობა, მათგან წარმომდინარე შტო ერისთავთა, მათი განმეულობა, მამულ-დედუღიანობა და ერთმანეთთან იურიდიული ანუ ნათესაობითი დამოკიდებულება. ამ აზრით გართულს მემატრიანეს თითქმის სრულიად ავიწყდება საქართველოს მაშინდელი დად-დიდი პოლიტიკური მოკლენა, მხოლოდ გაკერით ისხენიებს უუდიდესს ამბებს, რომელთაც თვთ მემატრიანე დასწრება. ესვე არის მიზეზი იმისა, რომ ჟუნშერი მეტად მოკლეს და უფერულს ცნობებს. გაბმდეკს იმ მრავალ-ფერ ტანჯვა-დაგვაზე, რომელიც მიიუენეს საქართველოს ვერ სწარსებმა (რამასგამო ერთს დროს რამდენითამე წლითა გაუქმდა კიდეც მეფობა) და შემდეგ არაბთა. მხოლოდ სომეხთა მიისტორიენი რამდენადმე აღასკებენ ამ ნაკლს ქ-ცხბისას. თვთ არჩილის მეფობაც, რომელიც სკკია დიდ-დიდ ამბებით, ჟუნშე-

რის აღწერაში შესდგება მხოლოდ ერისთავების და მეფეთა დანათესაუბების მოთხრობათაგან, საერისთუო და სამეფო საზღვრების აღწერისაგან და სხვ. (ქ-ცხ. 179—181). თვით მიჭრის მეფობაში, როდესაც მოხდა შემძირწუნებელი ამბავი მურვან-ურუს შემოსევისა, ჯუანშერი მინც ზოლიტიკურს ამბებს ნაკლებსა უურადლებას ძღვეს, ვიდრე შინაურსა, ნათესაურს, იურიდიულს და ქანებრივსა (ზოლიტიკურ და საეკლესიო ამბებით, როგორც გვიტყვამს, მერე შეუშიათ ეს ნაწილი მატანისა: ქ-ცხ. 151—159; 173—8). დანარჩენ მეფობათაც იგივე ხასიათი აქვთ (იხ. ქ-ცხ. 149; 150; 161; 163; 170—172; 175—8), გარდა მცარეოდენის ნაწილისა, სადაც (აღბათ სხვა წყაროთი) აღწერილია ბატონიონთა გამეფება და ბატონიონთა გვარის პირვილნი მეფენი.

ესრეთი სახე და ხასიათი ამ მატანესთვის მიუცია თვით იმ წყაროებს, რომელთაგან შეუდგენია ჯუანშერს თვის ისტორია. უმთავრესი ამ წყაროთაგანი არის გუჯარი; „რომელსა შინა აღწერილ არიან მეფენი (სოსროიანნი) და წარჩინებულნი (ე. ი. ერისთავნი) ტომებით და სოფლებით მათით“ (ქ-ცხ. 178). ეს გუჯარი უნდა იყოს საფუძველი მთელის ჯუანშერის მატანისა, რომელიც მას აქა-იქ შეუშიათ სხვა წყაროებიდან, რომელთა შორის საუურადლებოა გუჯარი ტუკვივისა (და არა ტუკვიისა), როგორც შედგომით დაბეჭდილია ქ-ცხ. 175; ხოლო სხვა უველა კარინტებში ნასწავნებია „ტუკვიისა“ ანუ ტუკვიისა: ქალაქი იმ დროს არ იყო და მის მაგიერ ტუკუს ჰქმარობდნენ, მაგრამ მკირფასს საბუთებს სწერდნენ სპილენძზე, ტუკვიანზე და სხვა ლითონის ფურცლებზე; აგრეთვე გუჯარი, რომელი კეისარმა წარმოსცა მიჭრსა და არჩილს, რომლისაგან შემოტანილია ცნობები (ქ-ცხ. 197—8). რასაკვირველია, ჯუანშერს ეჭნებოდა ის გუჯარებიც, რომელთაც არჩილმა გაუყო ერისთავებს ქართლი, ჭერეთი, მესხეთი და აფხაზეთი (ქ-ცხ. 179—180) და რამდენიმე იმ „საგანძურისა გუჯართაგანიც“, რომელიც (განძი) დაფლეს მცხეთას, უჯარმოს, გორს, კახეთს და სხვა ალაგებს (ქ-ცხ. 171, 170, 162, 175); აგრეთვე რომელიმე იმ „მკვიდრობის სიგელთაგანი“; რომელიც ჰქონიათ ქართლის ერისთავებს (ქ-ცხ. 161; 164) და ის საგანძო გუჯარიცა, „რომელი დამაღა ერკლე მეფემან, რომლისა აღწერილი ყოველი... დაფლენით უჯარმოს“.

ამ გუჯარებში რომ ფრიად საუურადლებო ცნობები ყოფილა ჩართული, ეს სჩანს იქიდან, რომ ჯუანშერი გაკრვით და თითქო შემთხვევით ამისთანა საუურადლებო ცნობებს გაძღვეს ძველ მეფეებზე, რომელზედაც ქ-ცხ. 175 არას ამბობს: მაგალითად, მირიანისგან მისის ქალის მითხოვება სწარსთა შავის ფეროზისზე (ქ-ცხ. 178); კეისარისაგან (კოსტანტინე დიდისგან) სამეფო გვირგვინის გამოგზავნა მირიანისადმი (ბე. 180); „ორი გვირგვანი ზურმუხტისა და იაგუნდისა მოწულისა, რომელნი იგი გამოიტანსა მამამან ჩვენმან, დიდმან ვასტანგ მეფემან, ინდოეთით და სინდეთით“; „გვირგვინნი (სსვანი) მისვე ვასტანგისანი, ოქრომასა და ანთრაქისანი, ერთი მირიან მეფისა და ერთი ვასტანგისი, რომელი მოუძღუნა სწარსთა მეფემან ყოველსა თანა ოქროსა და კერცხლსა, რომელი აღვიდა სატურთავსა ხუთასსა“ (ქ-ცხ. 175); აგრეთვე ვასტანგისგან „გრძლითა მისითა უკუმოლება ჰალესტინისა

და ორის ნაწილის ჟუსირეთისა“ (ქ-ცხ. 187), და უკანასკნელ ის ცნობაცა კეისრის ლეონის წერილიდამ, რომ ქართველთაგან თუ არ დამარცხებულ იყო მურვან-ყრუ, არაბნი კონსტანტინოპოლემდი მოვიდოდნენო. ეს უკანასკნელი ცნობა სრულიად არ-
 ლეკვს იმავე ქ-ცხბაში (გვ. 177) თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ შეტანილს მო-
 თხრობას იმაზე, კითომ მურვანი ბოსფორამდი მისუღიეოს და კონსტანტინოპოლის
 ლეკვს შესდგომოდეს (ქ-ცხ. 177).

ამ ნაირად აშკარაა, რომ ჟუსანშერის ისტორია, თუმიცა ცალ-მხრითია და მო-
 გლე; მაგრამ საუკეთესო მასაღასაგან არის შედგენილი და ერთის კალმის კვალი
 ატყეია. მხოლოდ მცირე მისს ნაწილს, სადაც ბაგრატიონთა გვარეულობის მეფობა
 მოთხრობილია, აქა-იქ ეტუობა ქართლის მოქცევის ქრონიკის კვალი, თუმიცა ამ ქრო-
 ნიკიადამ ზოგი ცნობები უღაღ-ღაღოდ შეუტანიათ (შეადარე ეს წიგნი გვ. 57 და
 ქ-ცხ. 161, 165), როგორც გვრნებთ, X—XII საუკ.—უნდა ვიფიქროთ, რომ სპარს-
 თა, თურქთა და ბერძეთა შორისი ომიანობა, აღწერილი ქ-ცხ. 163—4, იმავე
 მე-X—XII საუკუნოებში უნდა იეოს აღწერილი, რადგან ეს ნაწილი ქ-ცხბისა შნელად
 ეთანხმება საზოგადო სასიათს ჟუსანშერის მატინისას. თვთ ქ-ცხბა (გვ. 163)
 ჰმოწმობს, რომ ეს ამბები ამოულიათ სპარსთა ისტორიიადამ.

II.—ჟუსანშერმა ანდერძად დაუგდო შემდეგთა ნათესავთა, რომ მატინე ქარ-
 თლისა გაეგრძელებინათ თავ-თავის დროზე (ქ-ცხ. 184).

შემდეგს მატინეს მართლა ეტუობა იმისი კვალი, რომ იგი დაწერილია სსვა-
 და-სსვა დროს. ეტუობა, მაგალითად, რომ არჩილის მეფობიადამ გიორგი აღწეფე-
 ლის მეფობამდე ერთს ჰირს გაუგრძელებია მატინე (ქ-ცხ. 184—191). ეს ნაწი-
 ლი ქ-ცხბისა იწეება ვრცელის მოთხრობით საზარათა შემოსღასზე ჟუსანშერის მეფო-
 ბაში (შეიღლება ეს ამბავი, ანუ ერთი ეპიზოდი თანამედროვემ შეიტანა ჟუსანშერის
 მატინეში), მაგრამ შემდეგი დიდ-დიდი ამბები საზოგადო ფრასუბით არის აღწე-
 რილი, მაგალითად არაბთაგან ქართლის დაჰერობა და მათი მძღავრობა თითქმის
 100 წღის სიგრძეში (იხ. ქ-ცხ. 185); ბერეთვე გაძღიერება აბსასთა მეფეებისა
 იმერეთში და კღარჯთა ერისთავებისა—ქართღში (ქ-ცხ. 186). მხოლოდ აშოტ
 გუროპაღატიდამ იწეება უფრო დაწერილებითი ცნობა, რომელიც ბაგრატ I-ის დროს
 ვრცელ მატინედ იქცევა (ქ-ცხ. 189—191). ბუღაღს შემოსევის და ემიგრების ამბე-
 ბი ისრეთის საქმიანობით არის აღწერილი, რომ უნებღიეთ გვაფიქრებინებს ამისსა
 აღწერას თვთ-მხიღეღისაგან, რომელიც IX საუკუნეში უნდა სცსოკრებდეს,—და რად-
 გან კახეთის და ვარღაბანის ამბებს განსაკუთრებულს უურადღებს აქცეკვს, ამისგამო
 გვრნებთ, რომ ეს მატინე აღწერილია კახეთში. აშოტის სიკვდიღზე (826 წ.)
 შემატინე სწერს, რომ ის მოქცეღსო ვარღაბანის ეკღესიაში, „და სისხღი მისი,
 რომელი მის შინა დაითხია, იხიღეღების აწცა (860 წ.?), ვითარცა ახა-
 ლი“. თუ ჩენი აზრი სიძარღღესთან ასღოა, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ მე-IX
 საუკუნის შემატინეს გაუგრძელებია ჟუსანშერის ისტორია, მაგრამ საგამო ცნობე-
 ბის უქონღობისაგამო საზოგადო ფრასუბით აღწერილი მთელი ის ხანა ისტორიი-
 სა, რომღის ვარემოებანი მის თვისს თვღღით არ ენასა.—რასაკვირეღია, ჩენ. სასი-

ში არა გვაქვს ის ცნობები, რომელიც, როგორც დაკამტვიცნო, თეიმურაზს და სსკათა შემდეგს დროებში ჩაუგერბობათ ამ მატიახეში სუმატის ქრონიკილად.

მეფობა დავით კურუმალატისა და დარსასესი მეტად მოკლეად არის აღწერილი ქ-ცხბაში (გვ. 192—7), თუმცა, როგორც სომეხთა მწერალნი მოგვითხრობენ (იოანე კათალიკოზი, ასოდიკი, კარდანი და სს.), ეს ხანა საკესა სომეხთა, ახსანთა და ტაოელთა ბრძოლის მსხვილ-მსხვილ ამბებით, რომელნიც ბროსსეს შემოუკრებია თავის *Hist. des Bagratides*-ში. მხოლოდ ახსანთა მეფის კოსტანტინეს და ამირა-ფაქარის ქართლში შემოსევა აღწერილია უფრო კრცლად და იმისთანა ფრანკებით, რომ თვთ-მსილველის კასელ მემატიახესგან უნდა იყოს აღწერილი, და შემდეგს დროებში შეტანალი ქ-ცხბაში (გვ. 195—7). მემატიახესი კასელობა სჩანს იქიდამც, რომ კასეთის გეოგრაფია და იქაური ამბები დაწერილებით იცის, და გარდა ამისა სმარებულია ესრეთი ფრანკები: „მოვიდა კოსტანტინე მეფე და ილოცა ლაპერდს, წა გიორგის წინაშე და შემოსა ხატი მისი ოქროთა... და ფრიად ჰატივისტა კვირიკე ქორქუისკოპოსმან“ (გვ. 196). ამისთანა მწერილმან ამაჟს მართო თანამედროვე და თვთ-მსილველია აღნიშნავდა; და შეიძლება მწერალი იყოს თვთ აღაქრდის რომელიმე სამღვდელო პირი.

რადგან ახსანთა მეფე კოსტანტინე ჩვენი ქრონიკით მოკვდა 907 წელს, ხოლო ქ-ცხბაში გობრონის და სუმატის წამება, რომელიც 914 წელს მოხდა, მოსხენებულია კოსტანტინეს სიკვდილამდე (გვ. 196), ამისგამო ეს ცნობები გობრონის და სუმატის წამების უაღბ-აღბოდ უნდა იყოს შეტანილი ქ-ცხბაში შემდეგს დროებში (X—XII საუკ. *Addit. a l'Hist. G. p. 52*).

გიორგის მეფობილამ ბაგრატ III-მდე (ქ-ცხ- 197—213) ჩვენი მატიახე-რომ თანამედროვესგან არის აღწერილი, ამის გვიმტკიცებს კილო და საქმიანობა მოთხრობისა, რომელიც გვაძლევს მოკლეს ბაგრამ ტეშმარტს ცნობებს აფსანთა და კასთა მეფეებსე. თითო-ოროდ აღვილი მატიახისა თვთ-მსილველისაგან აღწერილსა ჰგავს. მაგალითად, კოსტანტინესი განდგომა და მისი დატერა უფლის-ცხბაში ისრეთის დაწერილებით არის აღწერილი, როგორც თვთ-მსილველსა შეჰყენის: „პერდარა დაიმორჩილნეს ტიენი... შეიქმნა სმაჟ, გამოვიდა მეფე და უოკელი ლაშქარი და დატეეს ცხის-გარემო, და რა ჟამს გაჩთენდა, იწყეს ძიებაჟ. ხოლო იგი გამოსრულ იყო წელთ და შესრულ იყო ნაპრალსა კლდისასა და მუნ დამალულ იყო ჰოკა იგი კაცმან ვინმე უნდომან, შეიპერეს“... და სსკ. (ქ-ცხ. 202). უმთავრესი ნაწილი ამ მატიახისა ეკუთნის ბაგრატ III-ის მეფობას და დანარჩენი ნაწილი თითქო იმისთჳსა არის აღწერილი, რომ ბაგრატის გამეფების და გაძლიერების ამბავი უფრო გასაკები გაჰსადოს მკითხველისთვის. ბაგრატის მატიახე დაწერილია მაშინვე, ბაგრატის სიკვდილის შემდეგ († 1014 წ.), რადენისამე ხნის ამბავი მერე უწერია ისე, როგორც ასსოგდა. ეს ცხადდება ზოგიერთ ფრანკებისაგან: „მაშინ ჟერეთ ცოცხალი იყო ჰაჰა ბაგრატის ბაგრატ“ († 994 წ. ქ-ცხ. 209); „ოთჳვე ეპერა ტაო, მიცვალებასა ზედა მამისა მათისა გურგენ მეფეთ-მეფისა“ († 1008 წ.; ქ-ცხ. 210). ერთის სიტყვით, მრავალი ამ გვარი ნიშნები გვაფიქრებანებენ, რომ ბაგრა-

ტის მატრიანე, როგორც დაკით აღმაშენებლისა, მოკლედ და მკესსიერებით აღუწერიათ ამ მეფის სიკვდილის შემდეგ, რის გამო მსოფლიდ უმთავრესი აზრები აღუწერსაჲს მამატრიანეს და ისიც უჭირბოლოაგოდ, სოლო დანაწინსუკ სსზოგადოდ შეენიშნას: „უკეთო ვინე ინებოს თვითოეულად წარმოთქმად და იწუოს ყოველია განკებულებათა მისთა (აღწერად), მოუძღურდეს ძალი მისი, რომელთაგან მცირედნი წარმოკთჳი ეპითა სივარძისაგან არა-დავწეებისათს“ (ქ-ცხ. 212).

ახლა რომ ჩვენს ნათჳჳამს თავი მოუუყაროთ, გამოდის, რომ ამ მუსლში მოსსენებელი აზრები სსკა-და-სსკა დროს ყოფილა აღწერილი თანამედროვეთაგან. შეიძლება, რომ მე-X სუეენის დასასრულს ანუ მე-XI სსუე. დამწყებს, უგანასენელის მატრიანის დამწერს სსკა მამატრიანების კერძო ნაწერები და საბუთები ერთად შეკრებოს და გაკერძებინოს ვუანშერისგან დასრულებული ქ-ცხბა. ასრე მოქტეულა თვით ვუანშერ და სსკა ეველა ცნობილნი მამატრიანენი (ბაგრატ IV-ს მამატრიანე, დაკით აღმაშენებლისა, თამარ მეფისა, თვთ კასტანგი და კასუშტიცა). უგანასენელს აზრს რამდენადმე ასაბუთებენ შემდეგნიცა გარემოებანი: 1) მთელი 200 წლის მატრიანე ბაგრატ III-ის გამეფებამდე შედარებითი (ქ-ცხ. 184—205; აქიღამ 8 გვერდამდე უჭირავს მერმინდელ დამატებათა) მოკლეა, თემცა ეს სსნა სსგსუა სომესთა მწერლთაგან აღწესსულ დიდ-დიდ აზრებით; 2) აქ-იქ ეს მატრიანე შეკსებულია კერძო ცნობებით სსკა წუართაგან, რომელსაც მწერალი ზოგან გვისასელებს კიდენ: სიტუფანე მტბეკარს, წა გობრონის ცსოვრების აღმწერს (ქ-ცხ. 196) და აფსაზთ მეფეთა მატრიანეს (ის. იჳე), რომლისაგან, უნდა ვიფიჭროთ, ჩენა მესტორიეც ამოკრეფდა უფრო საყურადღებო ცნობებს (მაგ. ქ-ცხ. 186, 190—2, 194). ხაკერებულს ცნობას ჳტავს აგრეთვე მოთსრობა სსჯთაგან ვკარის წარტეენაზე, დინარ დედოფლის მიერ*) ჳრეთას მოქტეეაზე მწვალებლობითგან მართლმადიდებლად (ქ-ცხ. 197) და სომესთა მეფის სუმატის წამება (ქ-ცხ. 196);—3) ამავე აზრს უფრო ის გარემოება ასაბუთებს, რომ მთელს ამ თითჳმის 300 წლის ისტორიას ერთი სსსოგადოდ მარჯვი აქს: ეს არის ის გარემოება, რომ მამატრიანე თავიღამ ბოლომდე განსაკუთრებულს ყურადღებას აქტეეს კასეთის და მისის მიდამოს ისტორიას (გარდაბანა, ჳრეთი). ამ ჳქენების შესასებ მწერილმან ცნობებსიც ვი არ ჳმალავს, სოლო ჳართლ-მესისეთ-აფსაზეთის ისტორიიღამ მსოლოდ უდიდესს ფაქტებს აღკვიწერს და და ისიც მეტად მოკლედ, თემცა ვი მამატრიანეს აქტს წერილობითი წუარო აზსაზთ მეფეთა ისტორიას (ქ-ცხ. 196). რადგან ეს სსსოგადოდ სსსითი მთელის მატრიანეს სსწირს თვთ ბაგრატ III-ის მატრიანის აღმწერსაც, ამისგამო ჩვენ ვკონებთ, რომ მთელა ეს 300 წლას სსნაც ამ უგანასენელისგანვე უნდა იყოღ შედგენალი სსკა-და-სსკა წუართაგან. თვთ მამატრიანე უნდა იყოს, როგორც ტვითჳჳამს, კასელი და, როგორც საეულისსმოა, აღაყურდელი (ის. ზემო გვ. XXXIX და ქ-ცხ. 196).

*) ამაზე ვახუშტი თავის გეოგრაფიაში (გვ. 232) გვძღლევს საყურადღებო ცნობას, რომლის წუარო, სსმუუხაროდ, არ ვიცით: „ხოლო წელსა 917, ქსს 138 მოიხსენების სახელი აღარანსე პატრიოქსა და ძისა მისისა დინარ დედოფლის ქმრისა და ძისა მათისა იზანაკისა“ (შეღარე: Hist. G. I, 1 p. 279 n. და აგრეთვე ქ-ცხ. 197; 210).

ნ.—მეშვიდე მემატიანე, რომელსაც გაუგრძელებია ქ-ცხსა, არის ბაგრატ IV-ის ცხოვრების აღმწერილი. ამას ქ-ცხსაში შეუტანია გიორგი I-ის და ბაგრატ IV-ის ცხოვრება 1014—1072 წ. (ქ-ცხ. 214—234). ამ მემატიანეს უსარგებლნია სუმბატის ქრონიკით, რომლის ერთი წილი დაწერილია, როგორც ჭკეპო განკმარტეთ (გვ. 149), სუმბატ კეროპალატის მიერ 992 წლამდე, ხოლო მეორე ნაწილი 992 წლიდან 1032 წლამდე გაგრძელებულია მისის შვილის გურგენის მიერ (*ibid.*). პირველი ნაწილი ამ ქრონიკისა თითქმის მხოლოდ ქრონოლოგიურს ცნობებს გვაძლევს, ხოლო ისტორიულ მოვლენათა ან სრულიად არ ესება, ან თითო-ორილას სიტყვით მოიხსენიებს. ესრეთი სასიათი ქრონიკის ამ ნაწილისა ცხად ჰყოფს, რომ სუმბატს თუთონ კი არ შეუდგენია ბაგრატიონთა ისტორია, არამედ შემოუკრებია სსკა-და-სსკა წყაროებში გახსნული ცნობება და აღუდგენია გავრ-ტომობითი შტო. როგორც უკვე ვთქვამის, სუმბატს ერთი წილი თუხის ისტორიისა ამოუკრეფავს საკითხისაგან: „შობა მამთ-მთავართა აღამისთიგან ვიდრე ქრისტეს მოსვლამდე“, რომელიც შეტანილია მარამ დედოფ. ქ-ცხსაში, ხოლო რამდენიმე ცნობები ამოვლით თვთ საეკლესიო მატინანდამ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ (იხ. ჭკეპო, გვ. 149—162);

რადგან საზოგადოდ ეველს ქართულ მემატიანეთს ის სიმწესარო თვისება სჭირთ, რომ არ უყვართ ქრონოლოგიური ცნობები, ამის გამო ბაგრატ IV-ის მემატიანეს სრულიად უარ უყვია მთელი ქრონოლოგიური ნაწილი სუმბატის ისტორიის; ხოლო მეორე მისი ნაწილი (გურგენისაგან გაგრძელებული) მთლად და ოდნავ შეცვლით შეუტანია ქ-ცხსაში (გვ. 214—221; შეად. ჭკეპო გვ. 149—162) და ეს ქრონაჲ გაუგრძელებია თუხის მატინით ბაგრატ IV-ის სიკვდილამდე (ქ-ცხ. 221—234). ეს ჩვენ უკვე დავასაბუთეთ და დაკატეგორეთ (გვ. XXII—XXVI და 149—162), ისიც ვუჩვენეთ, რომ ეს უცანასკნელი მატინე დაწერილია 1076 წლის წინეთ; ანუ უფრო დასლოკებით რომ ვთქვათ 1072—1076 წლებს შუა (გვ. XXIV). მაგრამ მატინეში მრავალი იზოკება იმასი ნაშნები, რომ იგი ნაწილ-ნაწილად არის აღწერილი. აი უმთავრესი ამ ნიშნებისაგან: მემატიანეს შეტად მოკლედ და საზოგადო ფრასებით აქვს აღწერილი 1032—1048 წლის ამბები (ქ-ცხ. 221—3), მაგრამ 1048—1072 წლების ამბავი ისრე დაწერილებით, ისრეთის გრძნობით და ფრასებით არას აღწერილი (ქ-ცხ. 223—6), რომ უნებლიეთ გავრძნობანებს, თითქო ამ დღას და წუთის ამბავს გისატყვევს მწერალი და არა რამდენისამე წლის წინეთ მომხდარ შემთხვევათ. მისტორიე შესანიშნავის დაწერილებით გიჩვენებთ, თუ რომელი ამბავი სასულდობრ სად მომხდარა, რომელს სოფელშია, რომელს ველზე, რა დროს, რომელ დღეს, ანუ რამდენს დღეს, კვირას და თვეს გაგრძელებულა მოქმედება (წლებს კი, საზოგადო ჩვეულებით, არ გვიჩვენებს); ანუ სად მდგარა მამინ მეფე, სად უფილან იმ დროს მისი ცოლ-შვილნი, რომელ გზით წასულა მეფე, თუ მისი მტრები, და სს. და სს. (იხ. ქ-ცხ. 224—6, 228—231, 233);—კვრეთვე ისე ცხოველად აღწერს მწესარებს, თუ სისხარულს (ქ-ცხ. 226, 228, 232, 233), რომ უნებლიეთ გებადებოზ წარი, რომ მოქმედების და აღწერის შუა დიდს ხანს არ უნდა გაველოს, რადგან გავლილთა დროთა შესაბამად თან-და-თან ჰსესტება შთაბე-

ქდაღება, შესაიერებლად იშლება მწკრილიანნი გარემოებანი და აღწერილს ამხავს ევარ-
გება თვისი ცხოველობა, ახლიანობა. მთელი მატინე რომ 1072 წლის შემდეგ უო-
ფილიყოს აღწერილია, მას გერ შერჩებოდა ესრეთა ხასიათი. ამისგანო ჩვენ ვგონებთ,
რომ იგი დაწერილი უნდა იყოს ნაწილ-ნაწილ და სსკა-და-სსკა დროს 1048—1072
წლებ შუა, ანუ უფრო დასლოგებათ რომ ესთქვათ, 1064—1072 წლებ შუა. (რა-
დგან შეიძლება ნაწილები გიორგი II-ის ცხოვრებისა ქ-ცს. გვ, 234—6 ჰტავს ამ
მატიანეს, ამისგანო შეიძლება ეს უკანასკნელი გაგრძელებულ იყოს იმავე მწკრილი
საგან 1076 წლის შემდეგ).

ჩვენს აზრს თითქმის ამტკიცებს რამდენიმე ფრასები: მაგალითად, 1048 წლის
მოთხრობაში შემატინე გვაცნობებს, რომ მამან „ასალ-ქალაქი უჩუღდო იყო“
(გვ. 224), ხოლო 1064 წლის ამხავე შექნიშნავს, რომ იგივე ასალქალაქი გამა-
გრებული იყო, მაგრამ ზღუდე მისი ჟერ შესრულებული არ იყო (გვ. 228).
ზოგან აწ-მეოდ არის მოთხრობილი, მაგ. „მეფე დგას სრტილას“ (გვ. 225), „სა-
ურავი დღითა-დღე შეემატების“ (გვ. 224) და სს.

თვთ მწკრილი რომ შესსია, ამას მრავალი საბუთი გვიმტკიცებს: მატინეში სმა-
რებულია, მაგ., ფრასა: „ღაშქარნი ამისა ზემოდას კერძისანი“ (გვ. 226), სო-
ლო ზემო-კერძო ქვეყანა იყო მესეთი. გარდა ამისა ზემო მოყვანილი ფრასები
ასალქალაქის უჩუღდობასა და ზღუდინობაზე (გვ. 224, 228—9) გვაფიქრებინებს,
რომ მწკრილი უნდა იყოს ასალქალაქელი ანუ ასალქალაქის მიდამოდას, მაგალითებრ,
თორელი (იხ. ქ-ცს. გვ. 228) და უსათუოდ ერისკაცი, რადგან სამღკაელო ჰირ-
თა ნაწერს მატინეს (მაგალითად დავით აღმაშენებლისას და თამარის მატინეს).
სსკა კილო და ხასიათი აქვს. რადგან მერატინე დაწერილებით ჩამოთვლის იმას,
თუ რომელი სოფლები უბოდა მეფემ სულა კადმისიქს ღიჯარტის დაწერისათვის,
ამისგანო შეიძლება შემატინე იყოს ან თვთ სულა ანუ მისი დასლოგებული ჰირი
(ქ-ცს. 228).

დასასრულ საჭიროდ ვარცხ მოვისსენიო ერთი გარემოება: ვიღაც უცნობს
მწკრილს ბაგრატის მატინეში ბაგრატის ძმაზე დემეტრესე, რომლისაგან წარ-
მოსდგა დავით მეფე სოლანსი, მიუწერია შემდეგი შენიშვნა: „მიკვრს, მეფის თა-
მარის ქმარი ხომ ამ დემეტრეს თესლისაგან იყო, და რატომ არ დაწერეს ან რა
ხნისა მოკრდა და ან ვის ქალთან დარჩა შეილი“ (ქ-ცს. 225, შენიშვნა). ჩვენი ჰა-
სუსა ამ კითხვაზე შეიძლება: შემატინე სწორედ იმისთვის არ ესება დემეტრეს შთან-
ძობალობას, რომ იგი თანამედროვე იყო ბაგრატ IV-ისა და ამის გამო არ იგო-
და, რომ ამ დემეტრესი უესლა ოდესმე დაიპყრობდა საქართველოას სამეფო ტახტსა.
ესეც ხომ დავ დემეტრესებს შემატინეას თანამედროვეობას აღწერილის დრომასა.

R.—შემდეგი მერვე მატინე, რომელიც შეუტანიათ ქ-ცსხაში, არის დავით აღ-
მაშენებლის მატინე. ეს მატინე, შესავლის მსგავსად, დავით II ის ცხოვრებას იწ-
ებს მისას მამის გიორგის მეფობიდან: ერთი წელი გიორგის მეფობისა (ქ-ცს
234—236, სტრიქ. 12-მდე) ენით და ხასიათით სრულიად ჰტავს ბაგრატის მა-
ტიანეს და შეიძლება მისგან ან სსკა რომლისაზე შემატინესგან იყოს აღწერილი;

სოლო მკორე მისი ნაწილი (ჭ-ცს. 236, მე-13 სტრიქონიდან მე-240 გვ. სტრიქ. 8) შეერთებულია დაკითხის მატრიანესთან, საზოგადო ფრასებით აღგვიწერს მისს მეფობაში მომხდარ უბედურებათა, კილოთი და ხსიანთით სრულად არ განერსიკა დაკითხის მატრიანეს, და ამის გამო ეკვიტ არ შეიტანება იმაზე, რომ ის აღწერილია დაკითხით აღმაშენებელის შემატრიანესგან. შემატრიანე გიორგის მეფობას აღბეჭდებს, რათა მით უმეტესად აღმობაწყინოს ძლიერება დაკითხის მეფობისა, და საზოგადოდ გიორგის მეფობა აღწერილია შესავალის მსგავსად (გვ. 230—246).

მატიანეში იპოვება მსავალი ცხადი ნიშნები იმისი, რომ შემატრიანე თვით-მსილკელი მისგან აღწერილ ამბებისა: „თ ჟ ა ღ ი თ ა ჩ ზ ნ ი თ ა ვისილეთ და ფრიად უფროს ამათ წარმოთქმულთასა“ (გვ. 239); „დღეთა ჩ ზ ნ თ ა მოიწია ქირი ესე“; „თვთ მისგან გამოსრულსა ვგონებდით“ სისსლსა (გვ. 243); „ეთარცა გვიოსილავს“ (გვ. 254); „საქმენი აწ ხილულნი“ (გვ. 260); „მრავალ-გზის გვიოსილავს იგი დამღობულად დაწკთა თვსთა ცრეპლითა“ (გვ. 257) და სხ. მაგრამ თვისი მატრიანე რომ დაკითხით აღმაშენებელის სიკვდილის შემდეგ აღწერილია, ეს ჩვენ უკვე საკმაოდ დაკავსებუთით (ის. ჭკემო, გვ. 247—248). აქ დაკავსებუთით იმასაც, რომ შემატრიანე მოიხსენიებს (გვ. 259): „არიან ვინმე მამრალბებნი (დაკითხით) მეფისანა ჭკრეთცა“, ე. ი. მეფის საკვალას შემდეგ, კიდე იპოვებიათ პიჭნი, რომელნიც მეფეს ემდურიან, აზრალბებნი (260). აქედამ ცხადია, რომ დიდს ხსნს არ გაუვლია მეფის სიკვდილის და მატრიანეს დაწერის შუა (ის. აგრეთვე გვ. 262). მთელი უგანასკნელი ნაწილი მატრიანისა ისეთის გომბობით და კილოთი არის აღწერილი, ისრეთის მწუსარებით არის აღბეჭდილი, თითქო მწერალი ასლს მკვდარს დასტირის და მოსტყამსო.

ეს უგანასკნელი გარემოება განსაკუთრებულს ფერის სდებს და განსსკავებულს ხსიანთს აძლევს მთელს მატრიანეს. რადგან მატრიანე აღწერილია შემდეგ მეფის სიკვდილისა, ამის გამო პირველს ნაწილს მატრიანესს, სადაც აღწერილია მეფის დიდდინი საქმენი, საკმაო ცსოკელობა და ახლიანობა არ ატყვია. მწერალი გატანებულად უფრო მეფის პიროვნულ ღირსებათა მიერ, მისის სიბრძნითა, ხსიანთის სიმტკიცითა, ღვთისნიერებითა, მსედართ მთავრულ ნიჭიერებათა, კაცურ-კაცობითა. ამ მსარესა მეფისას კრცლად და ნიჭიერად გვისურათებს (გვ. 253—263). სოლო რაც შეესება თვთ იმ დიდებულ დაშქრობათა, რომლითაც ამ საკვირველმა მეფემ თავზარი დასცა მთელს ასიის თურქობას და მთელს აღმოსავლეთ-დასავლეთში მოჭყინასასელი ჭართველთა ძლიერებისა, ამ სასელოვანს ამბებს შემატრიანე სამწუსაროდ, მოკლედ და გაკვრილად აღგვიწერს, მრავალს დიდადიდს და საოცარ ამბებს ოდნავ შეესება ანუ ხშირად სრულიად სტოკებს, და რომ ეს ამბება უცნო მწერალთა არ აღნუსსათ, მრავალი ძლევ-მოსილობა მეფისა სრულიადს დავიწყებას მიეცემოდა, და დაკითხით აღმაშენებელის ბრწყინვალე სასელი უმეტესად დაინრდილებოდა. ეს ნაწილი მატრიანისა იმდენად მოკლეა, რომ თითქმის შეგვიძლია ვთქვათ, რომ დაკითხით აღმაშენებელის მატრიანე არა გვაქვს, გარდა თითო-ოროლა ცნობებისა, რომელთაც, ამასთან, ჭრონოლოგია არა აქვს, როგორც უკვე გვითქვამს: ის სამი ჭრონოლო-

გიური ცნობაც: 1080, 1089 და 1125 წლებისა, რომელიც იზოკებს მარამ დედოფლის ქცნაში, არ ეოფილა მე-XII საუკ. სელენწერში, საიდანაც შემოკლებით უიარკმნათ სომხურად Chronique arm., და სხანს მემატინეს არ ეუთნის (ესენა ჩვენ სავაოდ დავასბუთოთ ქაქმო, გვ. 229—248). სტროქონ-და-სტროქონ შუამანც გამობრჭყვილებს სსკა რადც დიდ-დიდი საქმეებიცა მეფისა, და თუმიც მემატინე ამ მბებს არ აღგვიწერს, მაგრამ აქ იქ წამოსტება სოლმე, მაგ. „ერწუს წყობანი დიდნი“, აღება ჭერეთის და კახეთისა და ესმა განსქენილი იგი დიდი ძლეუკა, რომელ... დასოცნა (1105 წელს) სულტინისა იგი სპანი ურიცსუნი, ათაბაგი განძისა და უმრავლესი კასთა და ქვეყნისა ერი (უნდა: „ქვეყნისა ჭერეთისა“), მტერთავე თანა გარემოდ გომილი ჩვენთანა“ (ქცს. 243). მერე გასაგებდ რად არ აღგვიწერს მემატინე ამ ესმა-განსქენილთა ბრძოლათა, რომლისგან საგულის-სმებულთა, რომ მეფეს აუღია კასეთი და ჭერეთი, ერწოს გადაუხდია დიდ-დიდი ღაშქრობა აღბათ კას-ჭერთა ზედა, რომელნიც არ დამორჩილდეს; უკანასკნელ ჭერ-კასთა მოუშეკლებათ სულთანს და განძის ათაბაგი, მაგრამ მეფეს სრულიად აუმტუტების ეს აუარებელი ღაშქრობა მტრისა, ჭერ-კასნი „მტერთა თანა გარემოდ გომილი ჩვენთანა“. ცხადია როგორც-დეკ, რომ აქ იგულისსდება დიდ-დიდი სსხელოვანი საქმე მეფისა, რომელსაც მემატინე მსოლოდ გვანინებს და არა აღგვიწერს (ქცს. 242). ან რად არ აღუწერია მემატინეს მერნის აღება (გვ. 245), ანუ გიორგი მეფის სიკვდილი, დიმიტრის სსხელოვანი ბრძოლა და დერბენდის კარას მოტანა, ღორესი და აგარამს აღება (246), გულისტანის, შარვანის, დმანისის მამახის, ბეირიტის, ღასანის, სოზანდის და სსკათაცინე-ქალაქთა და ქვეყანათა დამონება (გვ. 251—2), ანუ სსკა განსცვიფრებულნი საქმისი, რომელთაც მსოლოდ გავგულისსმებინებს (გვ. 255—256)? ანუ რად გვიმაღავს მრავალთა „განმატიეებათა და მსილებათა“ ურჩთას და „საშიშად-საზარელობასა“ ორგულთა ზედა (გვ. 257), ან იმ ქართლის ქალაქის აღების ამბავს, როდესაც მეფე ისრისგან სიკვდილს გადაარჩინა გულზე ვიდებულმა სტმა (გვ. 262); ანუ რად აქ გვისასკლებს იმ სსლატო საქმეებს, რომელნიც ეიყვანათ განისრასეს მეფის მოკლევსთვს, „არა ერთ და ორ, გინა სამ, არამედ მრავალ გოის და არა მიუშვა დმერთმან“ (გვ. 262), ანუ იმ ორგულობათა, რომელსაც მემატინემ სიტყვით, ვმოწმობენ „საქმენი აწ სილულნა“, ე. ი. ის საორგულო ამბები, რომელიც, როგორც საგულასსმოა. მომხდარა მეფის სიკვდილის უმაღ, აღბათ ზირკელს წლებს დიმიტრის მეფობისას (ქცს. 260)?

ერთის სიტყვით მემატინე იმდენად საქმეებს არ აღგვიწერს, რამდენად ამ სსხელოვან და განსწავიფრებულ საქმეთაგან აღტესილს საკუთარს თვის გრძნობას, თვის საკუთარს აღტაცებას, განცვიფრებას, მოწიწებას ბრწყინვალე გმირის წინაშე. მთელი მატინე საუოფია ამ გრძნობისა; იგი უფრო შესსმას ჭეკავს, ვიდრე ისტორიას, რომელსაც მსოლოდ იმდენად შეესება, რამდენად მასში გამომსჭვირვალბენ ვიროვნულნი ოკისებანი საკვირულის გმირისა. მწერალი თვითონ არ ვამაღავს, რომ მეფის სორციელ საქმეებს იგი ოდნავ შეესება; იგი ზირ-და-ზირ აცსადებს: „მრავ-

ვალთაგან მცირედი მეგულებების თქმად“ (გვ. 248), „მრავალგზის... განსცდელთა სიკვდილისათა შთავარდა იგი, რომლისაგან მცირედი მიესცეთ თსრობასა“ (გვ. 262), „და ესე მცირედი მრავლისაგან თქემად შეუძლებელი“ (გვ. 257, 243); — „...დასრულუნა სჰქენი, რომელნი ჩვენ მცირედითა და ყოველად კინითა სიტყვითა წარმოგვიჩინან დიდთა მათ და მითსრობად შეუძლებელთა სჰქეთა მისთაგან“ (გვ. 252—3); ანუ „როდენისან ქართამან და მელანმან დაითოს აღწერადა“ (გვ. 250)?... ამ ნაირად, დიდ-დიდ აჩბების აღწერის მაგიერ შემეტანე გადმოაღულებს იმ თვისს ღრმა შთაბეჭდილებას, რომელმაც უნებლიედ ათქმევინა შემეტანეს: „ბერძენთა და ქრომათა უმთავრესნი გმარნი ვერ შეედრებიან დავითს და თუმცა გომერ, არისტოტელ, იოსიპოს, ოდისეი და ფირესტე ქებადნო თვისს გმირებს, მაგრამ ამათ ნივთნი სჰქეთანი არა ჰქონდას ემად მისათსრობულად; ამისთვისა რიტორებითა მით სელოუნებისათა განავრცელეს, ვითარცა იტუვის თვთ სადამე ალექსანდრელი: „არა დიდ იყჳ აქაველი, არამედ დიდსა მიემთსვიე მჰქებულსა უმირიზსა (გომერს)... ჰქონებოდაესმცა ამათ ბერძენთა თსრობათა ნივთად სჰქენი დავითისნი და მათმცა აღწერესჲ ვეროვნად მათისაებრ რიტორებისა მსგავსად და მაშინდა დირს ქმნილ იყვნეს ვეროვნისა ჰებასა“ (გვ. 250). შემეტანეჲს აზრით, თვთ ალექსანდრე მკედონელი ქართველების მცირე სპით ვერ იქმოდა იმდენს სჰქმეს, რაც დავით მეფემ ქმინა: „და თუმცა დავითს სჰარსთა შეიკობა ჰქონებოდა ანუ ბერძენთა და ქრომათა ძალი ანუ სსკათა დიდთა სჰეფოთა, მაშინდა გენასნეს ნჰმარნი მისნი და სსკათა ჰებულთანი“ (გვ. 260).

რომ შემეტანე სამღვდელო ჰირია, ეს ყოველ სტრიქონში გამომჰვირვალეს. მთელი მისი მოთსრობა აღბეჭდილია ღვთის-მეტყველურის ბეჭდით. მოქმედება მეფის განუოფილია ორ ნაწილად: სასორციელოდ და სასულიეროდ. უკანასკნელს უჭირავს თითქმის ნახევარი მატანისა და გვასასიათებს მეფის ღვთისნიერებას (გვ. 253—263); შესავალიც (გვ. 236—240) ღვთის-მეტყველურის ხასიათისაა. თვთ „სასორციელო“ ნაწილიც (გვ. 240—253) უმეტესს ყურადღებას აქცევს არა საეროვნოს, არამედ სასულიერო სჰქმეებს მეფისას; ხოლო სასორციელო „სვიანობა“ მეფისა, შემეტანეს აზრით, შედეგი ანუ „სანაცლო“ იყო მისის ღვთისნიერებისა (გვ. 242), გინა ნაუოფი მისის სულიერად წარმართებისა (გვ. 253).

ამასთან შემეტანე ღრმად განათლებული და ნაკითხი ჰირია. მისი ნაწერი ნიმუშის მაღალის სელოუნებისა. აქა-იქ ენა-მზიანობა მატანისა უმწვერვალეს წერტილამდი აღიწვეს და ატებობს სმენა-გონებას (მაგ. გვ. 263; 261). ამისგამო ჩვენ გვგონია, რომ შემეტანე უნდა იყოს ანუ თვთ გზნი იოანე*), ანუ სვიმონ ჭყონდიდელი და ანუ არსენი იუალთოელი, რომლის მჰვერ-მეტყველება სჩანს მისგან და.

* თეიმურაზ ბატონიშვილისგან ჩამატებულში ჩვენ გამოგერჩა ზეო (გვ. XII) შემდეგი: „გვ. 241, სტრიქ. 26—27: „გარდაიცვალა კზი გაბრიელ საფარელი და დაჯდა კზად იოანე“; ხოლო ევ. მუხ. ქ-ცნ. № 131, არშიაზე აწერია, სადაც დაბეჭდ. ქ-ცხბის მე-17 სტ. გვ. 234: „კზი გაბრიელ საფარელი“; შემდეგ ეს ტექსტში შეუტანიათ.

წერილის დაკითხვისადმი „შესისმისგან“ (ის. „სამოთხე“ გვ. 518—9 და ეკ. მეზ. სელ-ნაწ. № 76). არსენისე ეპისკოპოსი შეიტანება მხოლოდ იმისგან, რომ თავისს ჭეხას არ იკადრებდა: „არსენი იუდათოელი, თარგმანი და მეცნიერი ბერძენთა და ქართველთა ენათსა და განმანათლებელი ყოველთა ეკლესიათა“ (ქ.ცს. 259).

უკანასკნელ, საჭიროდ ვრაცხ დავეერთო, რომ შემატანე გვარწმუნებს, სრულს სიმართლეს ვწერო (ქ.ცს. 254).

(II.—მეცხე ვრცელი მატანე, რომლისგან შესდგება შემდეგი ნაწილი ქ.ცსბისა (გვ. 236—338), არის თამარ-მეფის მატანე. ამ მატანეში, შესავალის მსგავსადვე მოთხრობილია ფრიად მოკლედ მეფობა დიმიტრი I-სა და დაკითხის (ქ.ცს. 263—4), უფრო ვრცლად მეფობა თამარის მამის გიორგი III-ისა (264—277) და უკანასკნელ ფრიად ვრცლად თუთ თამარის ცხოვრება (277—338, ანუ უფრო დასტემა-მარიტებით გვ. 274—338). ამ ნაწილად, მოხსენებულს მატანეში დიმიტრის, დაკითხის და გიორგის ბრწყინვალე მეფობათა უჭირავს სულ 12 გვ., ხოლო თამარის მეფობას—64 გვ. აქვადამც საგულისხმებელია, რომ მთელი ეს მატანე თამარის მატანეა, ხოლო დანარჩენი მეფობა მხოლოდ წინასიტყვაობასავით მიუძღვის ამ მეფობას. მაგრამ უკანასკნელს აჩრს სსკა უფრო მკვიდრო საბუთები აქვს: ქ.ცსბა აღწერს რა გიორგი III-ის ცხოვრებას (გვ. 265), ჰიოდაზიო გვაგულისხმებინებს, რომ მას სახეში აქვს არა გიორგის, არამედ მისის ქალის თამარის მეფობა: გიორგი მამა იქმნაო... მისებრ მხურობელისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა, თამარს ვიტყვი, მეფედ ცხებულსა, რომელი ქვემოთ სიტყვაჲ მან ცხად ჰყოს“. მამასადამე შემატანე თამარის დროს ცხოვრობს და თამარის მეფობას სწერს და არა გიორგისას, რომელსაც არა ჰქავს საკუთარი შემატანე, როგორც, სამწუხაროდ, არ ჰყოლია საკუთარი მეისტორიე ბრწყინვალე მეფობას დიმიტრისას და დაკითხისას (ის. ქვემო, გვ. 250). უკანასკნელ, ამავე აზრს შეურყეველად ამტკიცებს მარიამ-დედოფ. ქ.ცსბა (ფურც. 307—8), რომელშიაც სრულიად არ იპოვება კერძოდ მეფობა დიმიტრი I-ისა და დაკითხის, არამედ ეს მეფობანი გიორგი I-ის მეფობითურთ შეერთებულია ერთ მატანედ, რომელიც თამარის მატანედ იწოდება. რაც ქ.ცსბაში გვ. 236—265, მე-19 სტრიქონამდე სწერია (სიტყვამდე: „ამან გიორგი“), ის მარიამ დედოფ. ქ.ცსბაში მოქცეულია ერთ სათაურად, რომელიც ჩვენ ქვემო შეუცვლელად დაკბედიეთ (გვ. 256—258). ამ სათაურიდამ (თითო-ორთლად ცნობის დამატებით დაკითხვით აღმაშენებელის და გიორგი II-ის ცხოვრებამდე) შეუდგენიათ ის მოკლე და თითქმის უმინარსო ცხოვრება დიმიტრი I-ის და დაკითხის III-ის მეფობათა, რომელიც წართულია დაბეჭდილს ქ.ცსბაში (გვ. 263—4).

გარდა მოყვანილ ადგილთა მრავალი სსკა შინაური ნიშნები ქ.ცსბისა გვიმტკიცებს, რომ გიორგი მეფის მატანე დაწერილია თამარის დროს და იმავე ზირისგან, რომელსაც თამარის მატანე აღწერია. მაგალითად, გიორგის ცხოვრებაში ჰსმარესულია ფრასა: „მოვიდა ოდესმე წინაშე გიორგისსა ანდრონიკეს კომნიანოსი“ (გვ. 271). რადგან კეისრის ანდრონიკეს მოსლვა იყო 1167 წ. (ის. ქვემო, გვ. 259), ამისგანომ შემატანე კერ იხმარება ფრასას „ოდესმე“, თუ რომ

დიდს ხანს არ გაეკლო 1167 წლითგან მატიანის აღწერამდე; სოლო გიორგის მეფობაშივე ქცხბაში თამარსე ნათქვამია: „ქსიანს ვითარცა შიე ვიდრე მოდღეინდელად დღედმდე მამის კურთსევა შეიღსა ზედა სეყვარელისა... რომელიცა შედგომან სიტყვამს სანსურ ჰესოს, რომელნი გვეგულები ს აღწერად“ (ქცხ. 274—5). აქიამ ცხადია, რომ ვისაც გიორგის ცსოკრება აღუწერია, მასვე დაუწერია თამარის მატიანეც, და როდესაც დაუწერია, თამარი კიდეც ცოცხალი ყოფილა. გარდა ამისა თვთ თამარის ძეგლს ცსოკრებას ის სათაური არ ჰქონია, რომელიც დაბეჭდილს ქცხბაში იპოვება (გვ. 277), არამედ მთელი ეს მატიანე ერთ სათაურად არის აღწერილი მარამ დედოფ. ქცხბაში. ამასვე ამოწმებს ის გარემოებაც, რომ ეგ. მეზ. ქცხბას № 131, იფურ. 291, ამ სათაურის ცოტა წყნოთ (სწორედ იქ, სედც დაბეჭდ. ქცხ. გვ. 274 უნის შენიშ. № 1) აქვს შემდეგი წითელ მელნით სტრიქონებ შუა ჩაწერილი შენიშნვა: «აწ დაიწყო ცსოკრება თამარისი». ეს იმისი ცხადი საბუთია, რომ ეს მატიანე ერთი ყოფილას და მამასდამე ერთის შირისიგან დაწერილი და მსოლოდ შემდეგს დროებში თავებად დაუყვიათ. ამისივე მომასწავებელია ფრასი: «დაწეება და აღსასრული ამის კელ-ყოფისა სრულებით ესრე სხანს, ვითარცა სიმძიმესა და ზეტოსნებასა. თანა ოქრომსასა ქარჭეკტისა ნაშურევი» (გვ. 336): აშკარაა, რომ დაწეებიც და შემასრულელებიც ამ მატიანისა ერთი შირია.

რომ მატიანე დაწერილია თანამედროვესებან, რომელიც თვთ-მხილველიც არის რამდენთამე მისგან აღწერილ ამბავთა, ეს ისე ცხადად იტყვიას მთელს მატიანეს, რომ ამასე სიტყვის გაგრძელება მეტი იქნება. აქ ჩვენ განვმარტოთ მსოლოდ ის, თუ ვის და როდის, რომელს წელს აღუწერია ეს მატიანე. ამ კითხვის განმარტვა შირველს კითცვასაც სავმოდ აკვირსინს.

ჩვენ ჭკერიო უკვე სავმოდ დაუარტვიცეთ (გვ. 280—285), რომ თამარ მეფის მატიანე დაწერილია ორ-სასად: ერთა წილი დაუწერიათ 1195 წელს (გვ. 263—310), შანჭორის ომის უმელევე, სოლო მეორე მისი ნაწილი (გვ. 340—348) თამარ მეფის სიკვდილის შემდეგ. სიტყვის გაგრძელებლობისათვის კვითსეულმა ჩვენს საბუთიანობა აღმოკვითსოს ჭკერიო, გვ. 258; 282—3 და ქცხბა (გვ. 283), სედცა მოთსრობილია სავართველოს განდიდება და სავმეთოს გავრცელება „ზღვით შონტოსით ზღვადმდე გურგენისა (კასპიის ზღვა) და სავრითგან დარუბანდამდის... რომელი აწ სჩანს დაწერასა შინს ამისსა ათეკთმეტთა მოქცევათა უამთა თამარ სამგზის სანსტრელისათა“. ცხადია, რომ როდესაც ეს დიდ-დიდი ამბები მემატიანეს აღუწერია, მამის ყოფილას მე-11 წელი თამარის მეფობისა, ე. ი. 1195 წ., დრო შანჭორის ომისა, რომელსაც მართლას შეუდგა შემოკვითება შარვან-შანჭორისა დარუბანდამდი და მთელის ბუბაქარის სამთავროსი კასპიის ზღვამდი და სავრითგან სავარეთამდი და სავრეთამდი, გამდიდრება კვალესითა, დიდებულთა და აზნაურთა (შეად. გვ. 308—310).

ამ საბუთიანობას დაუშეტოთ ესრე: 1) დავით სოსლანსე მემატიანე სწერს (გვ. 293), რომ იგი მოკლე დროს ისე დასელოვნდაო, სავსედრო სავმეში „ვი-

თა' დღეს სსანს, რომელ შინათ გან ყოფილა ამისი მასწავლებელი და თანა-მო-სწავლე და თუ გარეთთა ქაყუნათ მისრულა, კერავინ სდა გამოჩენილა მისებრი". აქადამ ცხადია, რომ ამ მატანის დაწერის დროს დავით და მისი მასწავლებელი ცოცხალი ყოფილან, ე. ი. მატანე დაწერილა არა უგვიანეს 1207 წ., როდესაც მოკვდა დავით (ის. ქვემო გვ. 294—9); 2) გარდა ამისა ათაბაგის ყიზლარის ძენი (სურელუ, ბუხაქარ და ამირ-მირიან) სსანს „აწ გასულ ტნებულთ“ (ქ-ცხ. 293), ხოლო ამირ-მირიან, შანჭორის ომის შემდეგ მართლა გასულ ტნებულთ, მალე მოიკლა; და მასთანამე მატანე ამის კერ დაწერდა ამირ-მირიანის სიკვდილის შემდეგ (ის. ქვემო გვ. 285—9):—3) ივანე ციხიჯვარელზე ნათქვამია: „რომელსა ყვარყვარცა ეწოდებოდა“, მასთანამე ივანე ცოცხალი ყოფილა ამის დაწერამდე. მაგრამ ივანე 1202 წლიად ცოცხალი არა სსანს:—და 4) თვთ თამარ მეფე, როგორც უკვე შეგნიშნეთ, ცოცხალი ყოფილა ამ მატანის დაწერამდე: „სსანს მოიდევინდელად დღემდე მამის კურთხევა შეიღსა ზედა“ (ქ-ცხ. 274);—5) უკანასკნელ, მატანე შანჭორის ომზე ისე უცრად არის შეწვეტილია (ერცული მოთხრობა, ლექსით დამთავრებული) და შემდეგს ნაწილთან შეუკავშირებული, რომ ყოველს კტვს გარეშე ეს მოთხრობა პირველად აქამდინლა ყოფილა მოყვანილი. სოლო შემდეგი ნაწილი გაუგრძელებით დიდ სან-გამოშეებით. მასვე მოასწავებს მეორე ნაწილის დასაწყისი: „აწამედ მცირედი რამე კელ-ეუო კვალად აღწერდა“ (გვ. 310).

მეორე ნაწილი ამ მატანისა თამარის სიკვდილის უმაღ უნდა იყოს დაწერილი. ამას ამოწმებს ის ცხოველი ურვა, რომლითაც აღბეჭდილია უკანასკნელი ნაწილი ამ მატანისა თამარის სიკვდილზე და თვთ დაწერილებითი მოთხრობა ამ ამბისა (გვ. 333—335). თვთ უკანასკნელი სტრიქონებიც მატანისა მასვე ამოწმებენ (ის. გვ. 335, სიმი უკანასკ. სტრიქ.). ამ სტრიქონების ბუნდო გამოხატული აზრი ეს არის: აქ დავსშე სიტყვათა წყობას მომავალთათვის ძლევათა, რადგან მომავალ სასელოვან საქმეთა უფარესი სასის-მეტყველება“ სჭირიაო, ვინემ ჩვენ შეიღება გუქვსო, „და ამისთვის ჩვენ მიერ დუმილით პატივ-ცემით დავიდუმოთ“. ცხადია, მატანეს სრულიად სწამს, რომ გიორგი-ლამას მეფობა თამარისაზე უდიდებულესი იქნება და მასთანამე უფრო დასელოვებულა მატანე დასტირდება. მაგრამ ეს რწმენა მატანეს უსათუოდ უნდა დაწკარგოდა 1218 წლის შემდეგ მაინც, როდესაც გიორგი ღამას ზნეობითმა სრწინილებამ ძლეურად თავი იჩინა.

თამარის მატანეს მარამ დედოფ. ქ-ცხბაში ის განსაკუთრებითი სსათი აქვს, რომ სავსეა მალად და ცალიერ ფერასებით ანუ, როგორც თვთ მატანე იგულისხმებს, „სსანს-მეტყველებით“. შემდეგს დროებში, როგორც სსანს, ეს მრავალ ცალიერ-სიტყვაობა მატანისა არ მოსწონებიათ და გამოუშვიათ. როდის და ვისგან მომხდარა ეს შემოკლება, არა სსანს; მაგრამ ვასტანც მეფეს მაინც არ უნდა მაეწროს ეს რედაქცია, რადგან მარამ დედოფ. ქ-ცხბა აქა-იქ უფრო მოკლეა, ვიდრე ქ-ცხბა;—და გარდა ამისა ვასტანცის დროის პირნი ისე სელოვანურად კერ შეიღებდენ ტექსტს, როგორც დაბეჭდილს ქ-ცხბაში ვსედავთ (ის. ზემო გვ. XVIII—XX). როგორც სსანს, თამარ-მეფის მატანეს ყველა მატანეებზე მეტი წვალება გამოუ-

კლია: ზოგს წაუმატებია ახალი ცნობები, ზოგს შეუმოკლებია კრცლად მოთხრობილი ამბავი ანუ მწიგნობრივი ამბები გამოუშვია, სხვას ფრასები უცვლია და სხ. ეს გასაკვირიც არ არის: არცერთს მატინეს, კგონებთ, ისე არ ეტანებოდა ქართველობა, როგორც თამარისას, ამ თითქმის გაარაკებულ-გადმურთებულ გმირისას, და ამის გამო არცერთს იმდენი ჭეუჭეუი არ მოეცნებოდა, როგორც ამ სელ-და-სელ საგომანებელს მატინეს. მართლაც, მარიამ დედოფლის და დაბეჭდილს ქცსბაში იმდენი სსკა-და-სსკაობა (თუმცა არა არსებითი გარჩევა) აღმოჩნდა, რომ მათი აღნუსსკა შეუძლებელი იყო: უმჯობესია, რომ მთელი ტექსტი (სამწიგნობროდ, ფრიად განრყენილი შემცარ გდაწერილსაგან) მარიამ დედოფლის ქცსბის ცალკე დაიბეჭდოს და შესაბამად განიმარტოს. უმსსვილესი მეტ-ნაკლებობა ჩვენ მანინ აღვნიშნეთ (იხ. ქვემო გვ. 281—302).

სასს-მეტყვეობითი სასიათი თამარის მატინისა ბუნებითა და არა ნამალადევი: მთელი სახგრძლივი მეფობა გიორგი III-ის და თამარისა სასკა ისრეთის საცარ ძღვეათა და საკვირველ მოკლენათაგან, რომ თვთ მეიტინე წარტყენილია და დამონებული ღრმა შთაბეჭდილებით. გული მისი სასკა აღტაცებით, და ეს აღტაცებითი გრძნობა ქმეფობს მთელს მისს ნაწიერში უფრო ძლიერად, კიდრე დავით აღმაშენებლის მატინეში. თამარის მატინე განუწვეველი ქება, ანუ ქებათაქება, იგი რიტორულ სელონებით აღწერილი შესსმა მეფისა და გმირთა. მემატინეს სიტყვით, თამარის მეფობის ამოთხრობა შეუძლებელ არს არა სოლო ჩვენ მიერ; არაბედ უკეთუმცა შეკარბეს ბრძენნი ყოვლისა სოფლისანი, ჯეროვნად კელ-ყოფენ დუმილსა კერ მიწდომისათვის სიტყვთ გამოთქმად საქმეთა თამარისთა (გვ. 310). ამისგამო, — გავარწმუნებს მემატინე, — „ამიერითგან გონება უსმს კრცელი და ენა ბრძნად მეტყველი, რომელმანცა შეუძლოს ღირსებით აღწერისა მიცემად წარმართებისა თამარის საქმეთანი; რამეთუ ვითარ თმანი თუსნი თვთოეულად კერ ეინ აღრაცსსეს, კეროთვე კერცა ეინ ესენი აღრიცხნეს ანუ თუ აღწერნეს“ (გვ. 291). მსოლოდ მცირედსა „კელ-ყოფო აღწერად ძალისაებრ ჩვენისა“, რადგან „სარულიად დუმილი დავიწყებასა შეიქმს საქმეთა მისთა და აღწერა კერ-შედლებითი დაჯინებს სიდიდეთა ბრწინვალებათა საქმეთა მისთასა“ (გვ. 310). მემატინე ქმეფობს, რომ იმ მცირე აღწერასაც, რომელსაც იგი გაძღვეს, მომავალი შთამომავლობა საქმის სიდიადისაგამო კერ დავიწყებსო: „საკუჭი მინსს მომავლთაგან არ დარწმუნებად“ (გვ. 291). ამისთვის მწიგნობრივი სთხრობა მეთხროვს, რომ თუ სიტყვას არ დავუკერბეს, საქმეებს მივსვდომს იამარისას: „ვის უნდაც ცნობად, ისილერ ქალაქნი, ციხენი და თემნი სულტანთა სასსლომნი, მისგან ახმელნი (სმლით აღბუღნი) საფლავარნი სამეფოდას ორად (ე. ი. ორ-წილად) განფართოვებულნი... ერეყმდის მისგან დადებული საარაფა და ბაღდადის კერმ მარაღმდის და თვთ იგი სალითა შეშინებული და მოაფა“ (გვ. 291). ხანდისხან-მემატინე, მოშიში მომავლთაგან დარწმუნებისა, ფიცით გავაერებს: „ამისი მოწამე თვთ იგი უტყუელი დმერთი არს, და რათა არა ტყუილი ვისმე კგონოს და ფაღაზრად გიჩნდეს თქმული ესე მომავლთა უამთა“... (308).

მემატინე არ აწივადებს და არც განზრახ ადიდება თამარის მოქმედებათა: აღძრული ღრმა შთახეჭილიებით, იგი მსოფლიდ მუსიკობს, მჭკერ-მეთქვეობს, აწაწილიანობს, სასუ-მეტყუეობს, რათა ეწა-მწიანობით მაინც რამდენადმე შეგვაგებინოს დიდებულება შეუობისა, რომლის ვრცლად და დაღაგებით აღწერას ვერ ჰქადაწილობს, ვერ აწერსებს, ვერ-შემძლებლობს. მარტლაც, მრავალი მწკერილი და დიდდიდიცა სსქმე თამარისი აღწერელად და აღწერსსკელადც დაწინილა. საკმარად ვრცლსთ მაგალითად მსოფლიდ ის ვუწვენთ, რომ მემატინესკან სრულიად აღწერილა არ არის თამარის მიერ განთავისუფლება და მტერიანგან უწრწველ-უოთა დაწრუბანდელთა, ღუნძთა, რკსთა, ჭამსკთა, რომელსაც მსოფლიდ ორიოდ თითქო შემისკვეით წამომდნარ სიტყუით ვაწუწუებს (გვ. 336).

მემატინე ღრმად განათლებული ჰირია და სასუებით მცოდნე ჩვენის ენისა. იგი ნსვითხანა და მცოდნე არა თუ საკელსიო მწერილობისა, არამედ სასუედრო უწნო ტომთა ისტორიისაც, მრავალთა მწერალთა სასუელი და აწრი შემოაჭკს თსს შრომისში, განსაკუთრებით მარამ დედოფ. ჭნსბის ვარინტით. უფრო სშირად ზოეტურს და ერთუნულს მწერილობას გვისსულებს, ვიდრე კელსიურთა. დეთისმეტყუელური მსკელობა და ბუკადი ამ მატინეს შორს უფრო ნსკლებად ატყუია, ვიდრე დავით აღმსუნებლისა, მაგრამ რიტორიკო-ჰიოტიკური მრავალ-ფრასოკანსიტყუობა ჰირველს გადამეტებით აწრდილებს, ვიდრე უკანასკნელს. ამ ნიშნებით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მემატინე ერის-კაცი უნდა იყოს. ამას ის გარემოკაც უფრო აძლიერებს, რომ მემატინე, როგორც ცსადად ეტუობა მისს მატინეს (მ.გ. გვ. 299—300; 306—7; 329—332 და სს.), რომელიც სშირად თუთ-მსილკელის შესსფერს წერილ გარემოებას აღკვიწერს, —თუთონ მონაწილეს იმ დაშკრობათა, რომელიც აღწერილია.

მაგრამ მატინეში ჩვენ მაინც უფრო ბევრს ნიშნებს ვპოულობთ იმისა, რომ იგი დაწერილი უნდა იყოს ვწარ-მტვირთველის ჭყონდიდლის აწტონ გლონისთავისძის მიერ. ვწარ-მტვირთველის თანამდებობით აწტონ ჭყონდიდელი მართლად მუდამ ვარს აწლდა და თუთ-მსილკელი იწნებოდა მისგან დაწერილებით აღწერილ დაშკრობათა. აწტონი გიორგის მეფობაშიც სწხოვრობდა და მაშასადამე მისი მატინის აღწერასაც შესძლებდა, როგორც თანამედროვე და თუთ-მსილკელი. გიორგის მეფობაში აწტონს უკვე ჰქონდა ჭყონდიდლობა, მაგრამ მიქელ კწზმა მისიტაცა ჭყონდიდლობა მძომცვითა (მდბიურებითა) ვიეთმე მეფისა (გიორგის) განმწრასთადასა, და ამის შემდეგ გარესკაში სწხოვრობდა (გვ. 293). აწტონის გადაწენება იმავე წელს (1170—1187 წლებ შუა) იწნებოდა და იმავე მიწეში, რომელს წელს დაწრა მიწეშითაც იმავე მიქელ კწზის მეცადინეობით ნიკოლოზ კათალიკოზმა გულაბერისმეძან თავი დაწება თსს თანამდებობას და იერუსალიმს გადასასლდა (ის. ამაწე ჭკეო, გვ. 270—271). საგულისსმებელია, რომ ეს იწნებოდა 1178 წელს, როდესაც უკანასკნელად აწმალა მეფეს დემეტრე, რომლის დამხობას შეუდგა განწატიება მრავალთა (ის. 1178 წლის ჭკეუ). სწორედ ეს ჰირადი უსიამოვნება უნდა იყოს მიწეში იმისი, რომ აწტონი თსს მატინეში მეტად უსამსად მოიხსენებს

მიქელ კონს: „მოკვდა ქ-ეში მიქელ, ჭყონდიდელი, მწიგნობართ-უსუცესი... რო-
მელსა აქნდა სამთავისიცა, და არაკინ შესწუნსა მისთვის, არა დიდი, არა მცირე,
რამეთუ ყოველნი სძულდეს მას“. პირადი ანგარიში ანტონისი აქ
მით უცხადესათ გამომჭვირვალებს, რომ ამ დროს მიქელ გადაყენებული იყო კათა-
ლიკოზობიდან და მასწავლამ მისს სიკვდილს არაერთად სძიმებო მნიშვნელობა არ
ჭკონდა და არც მოსასწავლებელი იყო მატიაში. მატიაზე არ იხსენიებს არცერთს
თამარის დროინდელს კონსის სიკვდილს და ტასტად აღსვლას (ნიკოლოზისას, თე-
ოდორესას, ბასილისას, იოანესას: ის. ეს წიგნი გვ. 80), და რაღა მიქელის სი-
კვდილი მოაგონდა მემატიაზე? იმავე პირობების გრძობით უნდა იყოს გამსწავ-
ლული მემატიაზე, როდესაც კონს მიქელს უწოდეს: „თესლად ბოროტად“, რომელი-
ცა „წინა-უგომო იყო წესთაგან საეკლესიოთა, და ჭყონდიდელ-მწიგნობართ-
გნობართ-უსუცესობა მას მოეხვეჭა უფლისაგან“ (ე. ი. ვიორგი მეფისგან) და რო-
მელიც, ანტონის სიტყვით, „განაყენა (საუდრიდან) სასჯელმან ღვთისამან“ (გვ.
280). რამ აღძრა ესრეთი რისხვა მწერლისა, თუ არ იმ პირადმა ანგარიშმა, რომ
მიქელმა მემატიაზე მისტაცა ჭყონდიდლობა? ან რად სასჯელდებით არ გვიჩვენებს მ-
ტიაზე მიქელის ბრალს, თუ მართლაც მას ესრეთი დიდი ბრალი მიუძღოდა? სოლო
ჭყონდიდლობის და მწიგნობართ-უსუცესობის მოხვეჭის ბრალი მიქელს კი არ
ეძება, არამედ მეფე ვიორგის, რომელმაც მას მიუბოძა ეს თანამდებობა; და ან
არა დიდი ბრალია ეს, რომ ასე უშეკრად იხსენიებენ მას? რასაკვირველია, აქ აღ-
ვლეს უმთავრესად პირადი ანგარიშები ანტონისი, რომელიც თვის მატიაში შერს
უბებს მიქელს ჭყონდიდლობის მიტაცებისათვის და ნიკოლოზ კონსის გადაყენებ-
სათვის.

რომ ანტონი არის მწერალი მატიაში, ეს უფრო ცხადად გამომჭვირვალებს
იმაშიც, რომ მემატიაზე განსაკუთრებულის დაწვრილებით აღგვიწერს, რომ მიქელის
სიკვდილის შემდეგ თამარმა ვაზირად დასვაო ანტონი და „მისცეს მას ჭყონდიდი, სამთა-
ვისი, კისის-სვეი და მწიგნობართ-უსუცესობა: რამეთუ მართლეს უკეთუ უბრემეს,
არა დაეცას“. მერე აღწერს ანტონის დარსებათა ცარიელ ფრასებით; მხოლოდ ის-
ლა მოჰყავს საბუთად ამ ღირსებათა, რომ მან მღვდელს და კლარჯეთს აღაშენაო მო-
ნასტერა (ის. გვ. 293).—ყოველივე ეს ერთად: უშეკრად მიქელის მოხსენება და ეს-
რეთის არა-ჩვეულებრივად დაწვრილებით ანტონის შედარებით მწვრილმან საქმეთა
აღწერა თითქმის პირ-და-პირ გვიჩვენებს, რომ მწერალი თვით ანტონია.

სოლო ეს უმეტესად ცხადდება იქიდანაც, რომ მემატიაზე ანტონის სახელს
წამ-და-უწუმ ჰხმარობს, უბრალო შემთხვევისგამოც: ანტონის უბრძანებო ჯარის გა-
მოწვევის წიგნების წერა „მამაცურითა სიტყვითა“ (აღბათ დიად რჩეული მწერალი
ყოფილა, როგორც მისი მატიაზე გვიტყობს), ანტონივე გაატანესო ჯარს შან-
ქორის ომში (გვ. 304—305); იგივე ჯარ-მტვირთველი მონაწილეობს ბასიანის
ომში და მოგვაცხადებს, რომ ეს ანტონი იყო მწიგნობართ-უსუცესი, „ეცანი შესხვად-
ვათცა ჭაბუგი და გვარ-ტომობით არა-უზნო“ (მარიამ დედოფ.: „ეცანი შესასხვად-
თაცა ჭაბუგი და გვარ-ტომად) და მას უბრძანესო ძელი-ცხოველის წარმღვანა (გვ.

305—6);—რომ შანჭორს გამარჯვებულს მეფე დაეითს «მიეკებნესო წინა ანტონი ვაზირი, კელ-განპირობით მმადლობელი ღეთისა, თვით ადვისილი ღართა და საჭურჭლე-თა მიერ ათაბაგისათა; რომელმან რიღობითა მონაზონებისათა არა იკადა მასკილი და მასრულმან სამითა უმითა შემოაქცია სამასი ჯორი და აქლემი კიდებულა». ესრეთი მწერალმანობა უბრალო საქმეებში, ანტონის სასელის წამ-და-უწუმ სსენება შესაბამო იქნებოდა იქ, სადაც მებატინე სტოეებს მოუხსენებლად დიდ-დიდ ამბავთა, მოქმედებთა და კვირთა, თუ რომ ამ მწერალმანებში არ გამოიჭვირვალაღეს თვით მებატინეს სასელი და მისი კერძო თავ-მოყვარული ანგარიშები (ქ-ცს. 289, 293; 304—307; 320).

ამით ვათავებთ კრიტიკულს განხილვას ძველის ჩვენის მატინისას თამარის სიკვდილამდე (ქ-ცს. გვ. 15—338). უსაკველი მეთხველი უსათუოდ დარწმუნდება, რომ ჩვენი გამოკვლევა, დიად ახალი და საბუთიანი, შეუქსა ჭყენს ამ ნაწილს ჩვენის მატინისას: არა თუ ნათლად აღვნიშნეთ ის, თუ რომელი ცნობები მერე შეუტანიათ ქ-ცსბაში თეიმურაზს, ვასტანგს და სსვა უცნობ ჰირთა, არამედ შეძლებისა გვარად ამ წინასიტყვაობაში, თუ ტექსტში, აღვადგინეთ ჰირველი სასე ქ-ცსბისა და, რამდენად წინასიტყვაობაში მოხერხდებოდა, თვით ის კერძო მატინეებიც გამოვარგეოთ, რომელთაცან სსვა-და-სსვა დროს შეუდგენიათ ქ-ცსბა; აღვწერეთ მათი განსაკუთრებითი სასიათი და ერთმანერთისაგან სსჯაობა, და სადაც შეიძლებაოდა თვით მწერალნიც დავასახელოთ. ამას იქით გამოცნობილად უნდა დაიდვას ის ბნელი და რთული გამოსაცანი, თუ რა არის ჩვენი ძველი მატინე, ვისგან, როდის, და რა ღირსების საბუთებით არის აღწერილი ღ ანუ რამდენად სარწმუნოა იგი მეცნიერების წინ. მართალია, თითო-ოროლა საზოგადო აზრი ქ-ცსბის ღირსებაზე უკვე გამოთქმული იყო აკადემიკის ბროსესი და დ. ბაქრაძის მიერ, მაგრამ არა ეგონებ ეინმე გვაბრალოს, რომ ჩვენი საბუთიანობა მათგან გადმოგვეტანოს.

შემდეგის მეტად არეულ და გადაარეულ მატინეების გამოარკვევა და გაცხრილება, რასაკვირველია, უფრო ადვილია (და დიადც უფრო საჭიროა), როგორც ჩვენდა უფრო დაახლოვებულ დროებისა, რადგან უმეტესი საბუთები მოიძებნება უახლესთა დროთა მატინეების შესამოწმებლად; მაგრამ ეს შრომა ჩვენ შემდეგისთვის გადაგვიდვია.

XVIII

მეორე დიდი ნაკლი ქ-ცსბისა, როგორც აღვნიშნეთ, ის არის, რომ ჩვენი მატინე თითქმის სრულიად მოკლებულია ქრონოლოგიას. ქ-ცსბის ამ სამწესარო თქმების ასახსნელად და გასაგებად საჭიროდ ვრაცც ორიოდ სიტყვა შემოვიტანო აქა.

ჩვენ უკვე საკმაოდ დავასაბუთეთ, რომ ქ-ცსბა შესდგება მრავალ კერძო მატინეთაგან, რომელნიც აღუწერიათ თანამედროვეთა, თვით-მსიღველთა ანუ შედგენილია ეჭვი-მიუტანელ საბუთებისაგან, და მხოლოდ შემდეგს დროებში ამ გვარად შედგენილ მატინეში სსვა ცნობებიც ჩაუკერებიათ (სამწესაროდ, ხშირად უაღაგ-აღაგოდ) უმეტესს შემთხვევაში უცნო ერთა ისტორიიადამ.

მაგრამ თანამედროვეთაგან აღწერილი მატანე ორ-გვარია: ერთი რიგი თანამედროვე მემატანეთა დროთა-აღწერაში შემდეგს წესს, მისდევენ: უოკელ დღე, თოკე ანუ უოკელ წელ ცალ-ცალკე აღწერენ ხოლმე იმ დღე-თვე-და წელს მომხდარს ამბებს და დროსაც იქვე გვიჩვენებენ. ამ გვარსა მატანეს ჩვენში უწოდებენ „წელთა-რიცხვოვანად“ ამ გვარია, მაგალითად, ნესტორის და სხვა რუსთა მემატანეთ უმეტესობის შრომა. ამ გვარი მემატანე, თუმცა თანამედროვეა აღწერილ ამბებისა, მაგრამ უმეტესს შემთხვევაში თვით-მხილველი არ არის; იგი, ჩვეულებრივ, სცხოვრობს სადმე მოშორებით, მონასტერში ან თავისს სახლში და რა ამბავსაც გაიგონებს ამ დღეს ანუ ამ წელს, იმას იმ დღეს და იმ წელს აღწერს. რადგან გაგონილი ხშირად მეტ-ნაკლებობს ჭეშმარიტთან ანუ რამდენადმე ჭუჭყიანდება და ჰმახინჯდება კიდევ სელიდამ-ხელში გადასლესიდან, ამისგან „წელთ-რიცხვოვანს“ მატანეს ფასი აკლდება, ჯ მჭრელი კრიტიკა სჭირთა ჭუჭყიანობისგან მისის განწმენისათვის. ამ უმთავრესს ნაკლებეკანებასთან „წელთ-რიცხვოვანი“ მატანე შედგენილია ნაკუწ-ნაკუწ, მეტად ჭრელ ცნობათაგან, რომელთაც ერთმანეთთან არა აქვთ არცა ლოგიკური და არცა ნივთიერი ეკავიერი, გარდა ქრონოლოგიურის კავშირისა. ამისგან ამ გვარ მატანეთაგან ისტორიას დაწერას სჭირთა დიად გამჭრიახი, შეგნებულა და დახელოვნებული პირი, რომელმაც თავის-თავად უნდა განსჭვრიტოს ჭეშმარიტი მიზეზი მოკლენათა და შედარ ცნობებიდან აღადგინოს მართალი სურათი გამჭრალის ცხოვრების დუდილისა. ერთად-ერთი უძვირფასესი ღირსება ამ გვარის მატანებისა არის ქრონოლოგია. ამ გვარია ერთი წილა სუმბატის ქრონიკისა და ყველა ესრედ წოდებული «ცხრილოვანი» ქრონიკები.

მეორე რიგი მემატანეთა სულ სხვა წესს მისდევენ: იგინი მხოლოდ მასინ აიღებენ კვლამს მომხდარ ამბების აღწერად, როდესაც ხანგრძლივის დაკვირვების შემდეგ მათს მესხიერებაში გამოიხატება მთელი სასე წარსულის ცხოვრებისა, განსაკუთრებით თუ ეს ცხოვრება მდიდარია არა-ჩვეულებრივის სამწესრო გინს სასისარულა ამბებითა. უოკელი დიდ-დიდი ამბავი ძლიერად აღიბეჭდება გულში და აღძრავს მწერალს ამბების დასაწერად, მაგრამ მხოლოდ მასინ, როდესაც ეს მოკლენა გათავდება და სრულს სასეს მიიღებს. სწორედამ გვარი მესიტორიე ჯ ისტორია იწოდებოდა ჩვენში მე მატანედ ჯ მატანედ. ამ გვარს მატანეს სწორედ ის ღირსება აქვს, რომელიც აკლია „წელთ-რიცხვოვანს“ და სწორედ ის ნაკლიცა, რომელიც სრულიად არ იპოვება უკანასკნელში. რადგან მემატანე რამდენისამე წლის ამბებს ერთს დროს სწერს, როდესაც დასრულებული სახე და ერთობა მიეცა წარსულთა მოკლენათა, ამისგან ეს თავსებანი უსათუოდ აღიბეჭდება ამ გვარს მატანეში: მემატანე უკვე მიმსჯდარია და შეგნებული იმ მოკლენათა მიზეზ-ვითარებისა, რომელიც აღწერია; იგი უკვე დაკვირვებულია იმ ამბებსა, რომელიც თავლით უნახავს; მას უკვე შეუშინა თავსგან ნახული სხვისგან გაგონილით, მან უკვე იცის, თუ რა აზრი და შესედელობა დამკვიდრდა სასოგადოებაში წარსულ მოკლენათა შესახებ. უოკელივე ეს მას უკვე შემუშავებული და შეგნებული აქვს; ამის გამო მისგან აღწერილს ამბებს ერთობა აქვს, კავშირი, დამოკიდებულება. მაგრამ რადგან

დროთა-სიგრძის-და გვარად მესსიერებაში თან-და-თან იშლება მწერიღმანი გარემოება, ამისგანა ამ გვარის მატრიანებში, განსაკუთრებით თუ შორეულ წლებიდან იწყება აღწერა, სისრულე, სიასლე და ცსოკელობა აღწერილთა გარემოებათა იმდენად უფრო ჰკლებულაბს, რამდენად აღწერილი აშბები დაშორებულთა თვთ მატრიანის დაწერის დროსა.—ამ გვარია, როგორც უკვე გვითქვამს, თითქმის ყველა ჩვენი მატრიანები: თამარიის, დავით II-ისა, ბაგრატ IV-სი, გურგენისი (მეორე ნაწილი სუმიბატის ქრონიკისა), ბაგრატ III-სი, ბაგრატ I-ისი (Xth Ist) ჟუანშერისი, ვასტანგ გორგასლანისა და სს.

ყველა ამ გვარს მატრიანებს დიდ ღირსებასთან, ერთი მეტად მძიმე ნაკლულეკანება აქვს: ივინი თითქმის სრულიად მოკლებულნი არიან ქრონოლოგიას. ეს ნაკლულეკანება საყოველთაო და ბუნებითი ნიშნისა მაგ გვარ თანამედროვეთა და თვთმხილველთაგან აღწერილ მატრიანებისა. ეს ნაკლი იქიდან წარმოსდგება, რომ თანამედროვე მწერალი, თუმცა თითქო მომაკვლათაჲს სწერს, მაგრამ მანც კერ იცილებს თავიდან იმ აზრს, რომ მისი მოთხრობა უნდა წაიკითხონ მისთავე თანამედროვეთა, რომელთათჲს ქრონოლოგია კი არ არის საჭირო (რადგან ეს უშისოთაც ყველამ იცის), არამედ სრული და შეკავშირებული აღწერა და ერთად თავ-მოყრა ყველა მომხდარ აშბებისა. ან რა ქრონოლოგია უნდა, თანამედროვე-მწერლის თქალში, 15—20 წლის მანძილის მოთხრობას? ამით აიხსნება ის უცხო და არა იშვიათი მოკლენა, რომ მემატიანე სშირად თთქეს და დღესაც გვიჩვენებს მომხდარის აშბისას, მაგრამ წელს კი ივიწყებს, თითქო ეს ყველამ იცოდეს და საჭირო არ იყოს. ქრონოლოგიას ჩვეულებრივ ის ეძებს, ვინც დიდს მანძილს დროისას აღწერს, ვისაც შეუკრებია მრავალი სხვა-და-სხვა წყაროთაგან ამოღებული სხვა-და-სხვა დროის ცნობები და ამ ცნობებიდან უნდა შეადგინოს დალაგებული ისტორია. მაგრამ თუ ყოველი ცნობა ქრონოლოგიურად განსაზღვრული არ არის, მაშინ ხომ შეუძლებელია ამ გვარ ცნობათაგან ისტორიის შედგენა, შეუძლებელია თვთ ლოგიკურის მათ შორის კავშირის აღდგენა. ხოლო ამ საჭიროებას სრულიად კერ ჰკრძნობს თანამედროვე მწერალი,—და აი კიდევ ეს არის მიზეზი იმისი, რომ ყველა ჩვენი მატრიანე თითქმის სრულიად მოკლებულია ქრონოლოგიურს ცნობებს. მაგალითად, სრულიად უქრონოლოგიოდ უოფილა აღწერილი თამარ მეფის, დავით II-ის, ბაგრატ II-ის, ჟუანშერის, ვასტანგის და სხვა მატრიანის; თითო ქრონოლოგიური ცნობა უოფილა ჩართული ბაგრატ III-ის (1014 წ.) და მირიანის მატრიანეში (338 წ.—საკელესიო მატრიანიდან) და ორი—ბაგრატ IV-ის ისტორიაში (1068? და 1072 წ.); მხოლოდ გურგენის მოკლე მატრიანეში იშობება უფრო მეტი ქრონოლოგიური ცნობები, რასაკვირველია, სუმიბატის ქრონიკის ზედ-გაკლენით, რადგან მას ეს ქრონიკა გაუგრძელებია. დანარჩენში მთელი ქ-ცხზა 1—339 გვერდამდე სრულიად უქრონოლოგიო უოფილა.

ეს მძიმე ნაკლულეკანება ქ-ცხზისა შემდეგთა მეთისტორიეთ შეუგნით და სხვა წყაროდამ შემოუტანიათ ჩვენს მატრიანეში ის ქრონოლოგიური ცნობები, რომელიც იშობება ქ-ცხზაში გარდა უკვე აღნუსხულთა. მაგრამ ეს ცნობებიც მეტად მცირეა. ეს იყო მიზეზი იმისი, რომ ვასუშტიმ შირველმა მიიღო თავის-თავზე დიად მძიმე შრო-

მა ქ-ცხბის ცნობათა ქრონოლოგიურად განმარტვისა. ეს შრომა კახუშტიმ, ბროსსეს მოწმობით, ჩინებულად შეასრულა თვთ ქ-ცხბის შინაურ ნიშნების მისედევით და უცხო ერთა ისტორიასთან ჩვენის მატინის შედარებით. მაგრამ თვთ ბროსსეს მრავალ-ფეროვანთა შრომათა სკამოდ აღმოაჩინეს, რომ კახუშტის ქრონოლოგიას მრავალი შეცდომა შექმნარია, მრავალი სიუჟეო და გაუგებარი ცნობები ამაოება. რამდენიმე ამ კახუშტის ქრონოლოგიურ ცნობათაგანი ბროსსემ უკვე გაასწორა სომსურ და არაბულ წყაროების მისედევით.

მაგრამ ბროსსეს შრომის შემდეგ ჩვენის ისტორიის (განსაკუთრებით ქ-ცხბის პირველის ნაწილის) ქრონოლოგია მკვიდრს ნიადაგზე არ არის დაყენებული. იგი დაფუძნებულია უცხო ერთა ქრონოლოგიაზე. გარნა ერთი-რომ უცხო ერთა ქრონოლოგიასაც შემოწმება და ეჭვ-მიუტანელ საბუთებით დამტკიცება სჭირია, ხოლო მეორედ—ბროსსეს შრომის შემდეგ მრავალი დიდ-დიდი ისტორიული მოვლენა უქრონოლოგიოდ რჩება, ხოლო უმეტესი ნაწილი მიღებულ ქრონოლოგიის მიგნებით ანუ მხოლოდ დახლოებით არის დასმული. გარნა უძველესის ისტორიის ქრონოლოგია მე-X საუკუნემდე ჯერ კიდევ წყვილიდით გარემოცულია.

ეს სამწუხარო გარემოება მუდამ-თვალ-წინ გვეჩინდა ჩვენ და ვნდილობდით ახალი საქრონოლოგიო საბუთები მოგვეძიება ჩვენს ძველს მწერლობაში, თუ სხვა წყაროებში. ჩვენს ცდას უნაყოფოდ არ ჩაუვლია და ახლა უკვე ხელში გვაქვს თუთსმეტო-ოდ კრცელი თუ მოკლე ქრონიკები, სსკა-და-სსკა პირთაგან სსკა-და-სსკა დროს აღწერილები. მაგრამ სამწუხაროდ, ამ ქრონიკებთაგან წინამდებარე წიგნში მოქცეულს უძველესს ხანას ჩვენის ისტორიისას (1213 - წლამდე) ესება მხოლოდ ქრონიკა, ჩართული ეკ. მუზ. (№ 85) ტუავის სელ-ნაწერში, 1233 წელს გადაწერილში, და განსაკუთრებით ესრედ ჩვენგან წოდებული „აბსაზთ-მეთეთა ქრონიკა“. ეს უკანასკნელი „ცხრილოვანია“ (ე. ი. სუთასეულის ცხრილის არშებზე წარწერილი) და ამაოება ერთს ქალაქზე დაწერილს ხუცურს მე-XV საუკ. სელ-ნაწერ კურთხევაში, in. 4, რომელსაც თავი და ბოლო აკლია. თვთ ცხრილს ერთი ფურცელი თავში აკლია და ერთიც შუაში. ამ უკანასკნელზე უნდა ყოფილიყო აღნუსხული მე-X საუკუნის დასასრულის ამაოები: თუმცა სელნაწერი მე-XV საუკ. სელით არის დაწერილი (და თვთ ქრონიკაც ტუქსტის სელით ამ საუკუნემდე-და შემოტანილია), მაგრამ ცხრილი რომ ძველ სელნაწერდამ არის შეუცვლელად გადმოწერილი, ამას შეურყევლად გვიმტკიცებს, სსკა მწერილ საბუთების გარდა, ის გარემოებაც, რომ გარდა „სუთასეულის“ ანგარიშის ცხრილს მისდევს მეორე ანგარიშიც დასაბამითგან სოფლისა, რომლის უკანასკნელი რიცხვი გვიჩვენებს დასაბამითგან სოფლისა სყოთ, ე. ი. (6879 — 5604) 1275 წელს, თუმცა ქრონიკაში მოხსენებულია ტუქსტის სელით შემდგის მოქცევის ამაოა, სსსელდობრ—ქართულთა მეფის თაჯრეს გადაშქრება თემურზე ქკს :როდ: (1486 წ.), დასაბამითგან :სფნზ: ე. ი. (6558 — 5604) 954 წელს (უნდა: 954 + 542 = 1486). მიუდგომელობა. ორისავე ანგარიშისა აშკარად გვიმტკიცებს, რომ უკანასკნელი სელნაწერი ძველ დედნიდამ სიტუკა-სიტუკით არის გადმოწერილი, მაგრამ გადაწერს ორი ფაქტიც თვისის დროელს (სსკა წარწერთა შედა-

რებით უფრო მწვრილად) ჩაურთავს ქორონიკონში, თუმცა ამ ქორონიკონის ანგარიშს ბეკლის წიგნის ანგარიში „დასახამითგან“-ისა არ ეთანხმებოდა (იხ. კიდე ქვემო გვ. 48—49). ეს ქორონიკა იწყება აბსაზთა მეფეთაგან (რამას გამო კუწოდეთ მას „აბსაზთ მეფეთა ქორონიკა“) და იძლევა მოკლესა, მაგრამ მეტად საყურადღებო ქრონოლოგიურს ცნობებს აბსაზთა და ქართველთა მეფეებზე მე-XV საუკუნემდის. — ამ ქრონიკისაგან წინამდებარე წიგნში ჩართული ცნობები, როგორც მკითხველი დარწმუნდება, თითქმის ძირიანად არღვევს კასუშტის ქრონოლოგიას და თვით ბროსესკან კასწორებულს ქრონოლოგიასაც ასწორებს; აქა-იქ ამოწმებს ბროსესკან მკერ სომხურ-არაბულ წყაროთაგან შემოტანილს ქრონოლოგიურს ცნობებს; აგრეთვე აღვსებს მატინეს რამდენიმე ასალ ქრონოლოგიურ და ნივთიერ ცნობებით. გარდა ამისა ამ ქრონიკის წყალობით ახსნილია რამდენიმე აქამდე დაკვანძული და არეული ცნობები ქცხბისა და შეთანხმებულთა აქამდე შეთანხმებელი ცნობები ჩვენის მატინისა და უცხო ერთა ისტორიისა. სასისარულად, ეს ორიოდ ცნობები ამ ქრონიკის ამოწმებს და ამტკიცებს იმ ქრონოლოგიურ ცნობათა სიმართლესაც, რომელიც ვისლაც შემდეგს დროებში შეუტანია დავით აღმაშენებლის მატინეში და არღვევს ზოგს ქცხბაში შემდეგ ჩაკერებულ ცნობებს; ამოწმებს კასტანგ გორგასალის სიკედილს 499 წელს; ხოლო აბსაზთა მეფის გიორგის ძმის ბაგრატის (რომელიც მეფედ არ არის აღიარებული ქცხბაში და კასუშტის ისტორიაში) გამოყებას გვიჩვენებს 931 წელს. ქრონიკაში აღნუსხულია აგრეთვე საყურადღებო მოთხრობა რუსთა შემოსევისა 991 წელს: ეს ერთი იმ სამთა შემოსევათაგანი უნდა იყოს, რომელიც აღნუსხულია უქრონოლოგიოდ მოსე კალანკატვანის მიერ (იხ. *Исторія Агванъ Мойсея Каганкатвацц, изд. Патканьянъ, стр. 275—276; იხ. ქვემო გვ. 232—3*) და რომელმაც აღძრა საუბარი მე-XV საარქეოლოგიკრებაში (იხ. *Труды XV археологич. съезда, стр.*).

გარდა ამ ქრონიკებისა ჩვენ ამ წიგნში შემოვიტანეთ სხვა ქრონოლოგიური ცნობებიც, ამოკრეფილი სხვა-და-სხვა თავ-თავის აღვას დასახლებულ წყაროთაგან. ეგეთა ეს ცნობები ვრცლად განხილულია და შემოწმებული ამ წიგნის ტექსტში. მხოლოდ უძველესის დროის ქრონოლოგიას (მკათე საუკუნემდე) ჩვენ ვრცლად არ შეხებივართ, რადგან სასეში გვქონდა ეს საგანი გამოკვეთილია ამ წინა-სიტყვაობაში. მაგრამ რადგან ეს წინა-სიტყვაობა მეტად გაგრძელდა, ამისგან ამ საგნის დაწვრილებითა გამოკველვას ჩვენის შრომის მეორე წიგნში ჩაურთავთ. თითო-ორიოდ ტექსტში ჩართულ ცნობებით და შენიშვნებითამ მკითხველი მანც უნდა დარწმუნდეს, რომ კასუშტის ქრონიკა აქაც, ამ უძველესს სასაში, დიად შერეულია: მაგალითად მირიანის მოქცევა და სხვა ქართლის მოქცევის ქრონოლოგია ჩვენ კუწკენეთ დიად განსაკვეთულად და დიად მართლად, თუმცა ჩვენი საბუთიანობა უადგილობისაგანო მეტად მოკლედ არის გამოთქმული (იხ. ქვემო გვ. 29, შენიშ. № 62 და სს.); ესეე უნდა ითქვას ბაქარის და შემდეგთა მეფეთ ქრონოლოგიაზე (იხ. გვ. 40—42 შენიშვნები). შუანიის და აბიბოს წამება (გვ. 55—56), მკვამდის შემოსევა (იხ. გვ. 343—4), სტეფანოზ II-ის მეფობა (გვ. 104), მურვან-ერუას

შემოსეკა (გვ. 104), მირ და არჩილის მეფობათა ქრონოლოგიაც ჩვენს ცნობებში დიდ განსხვავებულად ვახსენებთ ანგარიშებთან და თვით არჩილის წამება უნდა მომხდარ იყოს 743 ანუ 744 წლებში. ეგელა ეს ცხადად დასაწახი გახდება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ჩვენ წინასიტყვაობაში ვრცლად განვმარტავთ ჩვენს ქრონოლოგიურ ცნობებს და შევუდარებთ უცხო-ქვეყნულ მსტიანეთა ქრონოლოგიას (მე-106 გვ. შეპარულ ქრონოლოგიურ შეცდომებსაც მაშინ გავასწორებთ); ახსენებთ მე-X საუკუნის მეფეების (კოსტანტინესი, ბაგრატისი, გიორგისი, ლეონისი, დემეტრესი და ბაგრატ III-ის) ქრონოლოგიის ვრცელ განმარტავსაც იქვე ჩაუერთავთ, რადგან ეს სანა ჩვენის ისტორიის შეტად ბნელია და ცნობებითაც ღარიბი.

დასასრულ საჭიროდ ვრცლად დაუერთოთ, რომ ბაგრატ მესამის 977 წელს გამეფების უტუფარი ქორნიკონი იშოვება შარის მამათა ცხოვრების წარწერაში, ბ. ნაგარლის მიერ გადმოღებულში (СВѢДѢНІЯ..., გვ. 83): „ღო ადიდე ბაგრატ აფხაზთა მეფე და ქართველთა კურთხვადი... რწ იხება ღწერა წა ამის წიგნისა წათა მოწამეთაღისა ინდიკტიონსა მეფობისა მათისა ეკე: დასაბამითან წელთა სქს: (6607) ქს: სკ: (1002 წ.) დაწერა... შარს... კელითა გლასაკას აკელია მტუკარისაღთა“. აქიღამ ცხადია ბაგრატის ქართლში გამეფება (1002—25) = 977 წელს. — ისიც უნდა შენიშნოთ, რომ შემოქმედის მოწმებში აქამომი დაცულია ოქრო-ვერცხლის მალაღის სელონების სამღვდელ-მთავრო კვერთხი, თვალ-მარგალიტებით და სოფიის-კენჭისგან გამოხატულის კვარცხმით შემკული, რომლისა უძველესის სასიათის ასო-თავრული წარწერა იკითხვის: „ქე ადგე აფხაზთ შფე:“ — ე. ი. „ქრისტე, ადიდე კოსტანტინე აფხაზთ მეფე“. (ეს წარწერა შეცდომით წაუკითხეს და განუმარტავს დ. ბაქრაძეს: იხ. მის: Археологич. путешествие по Гуріи и Аджаріи, стр. 138 და 369). ეს ის კოსტანტინეა, რომელიც ჩვენის ქრონიკით მოკვდა 908 წ. *), ხოლო ვახუშტით 921 წ. მრავალ სხვა საბუთების გარდა ჩვენს ქრონიკას ატყვიებს თვით სომეხთა მეტიანე, თანამედროვე ამ მეფისა, იოანე კათალიკოზი, რომელიც ახსენებთ მეფეს კოსტანტინეს მოისხენიებს მხოლოდ სუმბატის სიკედილამი († 914 წ.), ხოლო „ერთის წლის შემდეგ სუმბატის სიკედილისა“ ახსენებთ მეფედ მოისხენიებს მხოლოდ გურგენს, ანუ გიორგის (Jean-Cath., c. XIV—XLIX, p. 338 და შემდეგი: იხ. Hist. des Bagratides Georgienes... p. 43—44), რასაკვირველია იმის გამო, რომ ამ დროს (915 წ.) კოსტანტინე, თანახმად ჩვენის ქრონიკისა, ცოცხალი არ ყოფილა. ამ ცნობის განმარტავში ბროსეს იბნეკა, რადგან იგი მასდევს ვახუშტის ქრონოლოგიას (ibid. p. 43—49 un. 65—69; მისიიკე: Addit. et éclairc. p. 163—7) და ჭეშმარიტი ცნობა კოსტანტინეს სიკედილზე არა აქვს.

ჩვენის ქრონიკიდან ამოკრეფილი ქრონოლოგიური ცნობები ახსენებთ (ანუ იმე-

*) წა ნიკოლოზის ეკლესიის ქრონიკა: „ქკს :რკს: (907 წ.). აქა კოსტანტინე მეფე-გარდაიცვალა“ (ეს ცნობა, რომელიც ეთანხმება ახსენებთ ქრონიკას, გამოგვრჩა და აქ ჩავეერთავს).

რეთის) კათალიკოსებსე უკვე დაუბეჭდეთ: ის. Ставропольскія епарх. извѣст. 1893 г. Окт.: «Свѣдѣнія оубъ Абхазскихъ каталикозахъ» (къ исторіи Абхазской церкви).

IX

გარდა ქ-ცხბის კრიტიკულად გარსევისა და ქრონოლოგიურად მისის ცნობების განმარტვისა, ჩვენ სასეში გვჭონდა შეგვემოწმებინა, გავგვესწორებინა და შეგვემსო ქ-ცხბა ახლ ცნობებით შესასებ ჰოლიტიკურის, სარწმუნოებრივის და გონებრივის ჩვენის წარსულის ცხოვრებისა. ამისგამო ამ ჩვენს შრომაში შემოვიტანეთ ქრონოლოგიის რიგზე დაწეობილი ამ გარის ცნობები, ამოკრეფილი სხვა-და-სხვა სელ-ნაწერთაგან და თვთ წყარო თავ-თავის ალაგას ეწებებეთ. რამდენად უფრო ძლიერია გავიადებული ეჭვი ქ-ცხბის ცნობათა სიმართლიანობაზე, იმდენად უფრო ძვირფასად მიგვანდა თვთ უმწერლმანესი ცნობებიც-გი, რომელიც ძველს ჩვენს ცხოვრებას ესება და თუნდაც ოდნავ ამოწმებს მებატანეთა ცნობებს. ჩვენის წარსულის ცხოვრების მკვლევართვს იმისთანა ცნობებიც გი ძვირფასია, რომელიც უბრალო შეთხველას თვალში უმნიშვნელოა და გამოუსადეგარი. რასაც ერთის, თუნდ მეცნიერის, თვალში ფასი არა აქვს, სშირად სწორედ ის ჰსდება ქვა-კუთხედ მრავალ მნიშვნელოვანის გამოკვლევისა სხვა მეცნიერის სელში. ამისგამო ყოველი ნაშთი ძველის ცხოვრებისა ძვირფასია და ღირსი იმისი, რომ სიტამბის შემწეობით შეუცვლელად გამოიცეს და დანულ იქმნას შემდეგთა მკვლევართათვს. ეს მით უფრო საჭიროა, რომ თუ ჰოლიტიკურს ჩვენს ცხოვრებაზე რამდენიმე ცნობები შენახულა, სამაგიეროდ საერო და საეკლესიო. მწერლობასე იმდენად ძლიერი იყო ჩვენი უეცილობა, რომ ამ ოცნოდ წლის წინეთ თვთ ჩვენი არქეოლოგებიც-გი გვარწმუნებდენ, ვითომ მე-X საუკუნემდე არც გი გვჭონოდეს მწერლობა, და ესლაც დიდაც არა-ერთი მოიპოვება თვთ ძალად-არქეოლოგთა შორის იმისთანები, რომელნიც დრო-და-დრო გამოაქვებენ ხოდმე ამ გვარსავე სიბრძნეს, რომელსაც ერთა-ლა ნაკლი აქვს—საფუძელთანობა, საქმიანობა, ცოდნა *).

*) სამაოა ამისი ერთი-ლა მაგალითი შემოვიტანოთ აქ: ამას წინეთ „კვალის“ რედაქციამ საყოველთაოდ გამოაცხადა, ვითომ წა მირიანის და ბაქარ მეფის იერუსალიმად გამგზავრებაზე, ებრაულ-არაბულ ენათაგან თარგმნილ მწერლობაზე და სხვა ამ გვარს, ჩვენგან დასახელებულს საგნებზე (იხ. „ივერია“ 1893, იანვარი) ვითომ არავითარი წერილობითი საბუთი არ არსებობდეს და ჩვენ შეგვეთხზოს, თუმცა ყოველივე ეს აღნუახულია მწერალთაგან რუსულს (მაგ. პ. იოსელიანი, მურავიევი), ფრანგულს (ბროსესე), ბერძულს (რუფინი) და ქართულს მწერლობაში (მაგ. თეიმურაზ ბატონიშვილი, და სხ.). ესრეთია ჩვენებურ მეცნიერთა ხარმაცობა და ამაყური თავ-წასულობა! რასაკვიცელია, ესრეთი უძლეურება „კვალისა“ ჩვენ დემილითა დაფარეთ, მით უმეტეს რომ მაგ ბრალ-მდებლობაში კვალმა“ აღმოაბრწყინა იგივე წყურვიელობა ყბად აღებისა, რომელსაც ჩვენში „კრიტიკა“ ჰქვია, ისეე ნიშნები ყოყონობისა და წრე-გადანსულის თავ-მოყვარეობისა, რომელიც აწ ძლივე-მოსილად მეუფებს და მძინვარებს რჩეულთა შორის, ჩვენ არც გაკილვისა გვეშინია და არცა ქება-დიდებას ვწყურვიელობთ, მაგრამ „ვაამე, რამეთუ დავეინდიოთ და მოგვაკლდა ჩვენ“!

მიზეზი ჩვენის კისრეთის უვიცობისა მრავალია, მაგრამ ის კი არა, ვითომ საბუთები არ მოგვეკებებოდეს ჩვენს ძველს მწერლობაზე, ყოფა-ცხოვრებაზე და ისტორიაზე: ამ გვარი საბუთები ვერ კიდე მრავალი მოიპოვება ჩვენს ძველს, დიად მდიდარს, ვერ ითქმის სელ-უსლებელს მწერლობაში, რომელსაც მრავალ-ფერი მსიშვნელობა აქვს თვთ საჭეკუნო მეცნიერების წინ და რომელიც დღითი-დღე იჭლებს, ღებება, მცირდება, ჰჭრება. ამ გვარის საბუთებისაგან ჩვენს წიგნში მხოლოდ ის ცნობები შევიტანეთ, რომელიც ეწეობოდა ქრონოლოგიურს რიგს ჩვენის შრომისას და უმეტესად ამ გვარი ისტორიული წარწერები, რომელნიც ასე-თუ-ისე საჭირონი იყვნენ თვთ ჭ-ცხისის შესამოწმებლად, ასასწავლად ანუ შესასუბლად. დანარჩენი ნაწილი ჩვენის საისტორიო და სამწერლობო მასალისა ჩვენ დამატებაში გვიხდოდა მოგვეტანა; მაგრამ რადგან ეს წიგნი მეტად გავრცელებდა და საშუალებაც არა გვექონდა გამოცემისა, ამის გამო მოსსუბულ მასალათაგან ჩვენ დაკუბდეთ მხოლოდ უმთავრესნი, რომელთაც ერთმანეთთან კავშირი ჰქონდათ. მოკლე სიას ჩვენგან დაბუკდელის ცნობებისას მეითსველი ისალაგს ამ წიგნის ბოლოში. გრწელი სია შინაარსისა დიდს ადგილს დაიჭურდა და ამისგამო აქ ვერ ვებუკდეთ

ჩვენს შრომასა, განსაკუთრებით პირველს ფურცლებს (რომლის კორექტურას სსკას ეტირა), რამდენიუ შენდომები შეეპარა. აქ ჩამოთვლი უმძიიესთა, და მეითსველს ვთხოვ კასნი წავითსვამდი გაასწოროს: 1) გვ. 12, მეორე სვეტის პირველ და მეორე სტრიქონ შუა უნდა ჩაემატოს: (და) „სავლით კერძო: და დასხა“; 2) იმავე გვ., სტრიქ. 23 პირველას სვეტისა, სწურია „ცხენი“, უნდა: „ციხენი“; 3) გვ. 23, სტრიქ. 15, სწურია: „გოანაკ“, უნდა: „ანაკ“; 4) გვ. 32, სტრ. 12: „იწ“, უნდა: „იწ“; — 5) გვ. 62, სტრიქ. 5, სწურია: „კაცბოტობით“; უნდა: „ვატბოტობით“; 6) გვ. 82, სტრ. 1: „885“, უნდა: „855“; — 7) გვ. 88, სტრ. 10 სწურია: „სასწინო“, უნდა: „სახიზანო“; — 8) გვ. 90, სტრ. 7; სწურია: „განძოეთის“; უნდა: „ესანძოეთისა“; 9) იქვე, სტრიქ. 12, შემდეგ სიტუკისა „მრჭკა“ უნდა ჩაემატოს: „შვილო გაბრიელ“, ხოლო შემდგომ სიტუკისა „მაცთუნებ“ (სტ. 16) ჩაუმატეთ: „რამეთუ“; 10) გვ. 236, სტრიქ. 35, სწურია: „მამასა“, უნდა „მეფის“; 11) გვ. 265, სტრიქ. 30, სწურია: „ორღოსას“, უნდა: („ორგულთასას“). მე-230 გვ. სტრიქ. 17, მოსსუბულია, ვითომ მეტესის სასარება 1049 წელს იეოს დაწერილი, მაგრამ ხელი ამ ხელნაწერისა და სსკა მრავალი ნაშნები გვიმტვი-

ისეც უნდა ვთქვთ, რომ იმავე „კვალში“ შეეფარნენ თითო-ოროლა ჩვენთა მოძულეთაგანი. ერთს ამ გვართაგანს უნდა ვუთვნოდეს ის ყოვლად უშვერი და მწერლობისთვის სამარცხვირო შენიშნე, რომლითაც „კვალმა“ დაცინეთ აიკლო ჩენი (მაშინ დაუბადებელი) შრომა, უეცობა და თვთ ჩენის შრომის დამკეთელნი... ნუ თუ ნატამალიც კეთილ-შობილებისა და ზრდილიანობისა არ შეგვრჩენია მამა-პაპათაგან! კარგა-ხანია, რაც ორიოდ მოცილილ გვამნი კოროიანობის იარალით გამოვიდნენ ჩემდა საწინააღმდეგოდ, „საბუღვარ-ბაზოდ“. ეს სწორედ ის პირნი არიან, რომელთაც მე ყოველ-გვარი პატრიოსნური საშუალება მივეც ჩვენდა საწინააღმდეგოდ (იხ. „ივერია“ 1890 სკდ.), მაგრამ ამ საშუალებას მათ ხელი არ მოჰკიდეს.

ცხად, რომ იგი დაწერილია 1581 წელს. სსკა მძიმე შეცდომები თვთ ტექსტში გა-
გვისწორება.—მე-124 გვ. ჩვენ „სამი ქრონიკის“ მინდობით წა კვთიმეს ცსოკრე-
ბა კუჩუხეთ 1027 და ჩვენის ცნობით გავასწორეთ ეს ვითომ ჰროთესორის ა. ცა-
კარლის ცნობა. მაგრამ, აღმოჩნდა, რომ ბ-ნ ცვარლის წიგნში სწორედ წერებულა, და
აქაც მთლორებულნი ვუოფილკართ „სამი ქრონიკის“ გამომცემლისაგან.

უკანასკნელ მადლობას ვუძღვნი გაფთის «იკერიის» რედაქციას თანაგრძობისა-
თვს და დახმარებისათვის, რუსეთს მეოფთ სოკიერთთა ქართველთაგან წერილით
ჩვენის განმხნეკებისათვის, მღვდ. ვ. და პ. კარბელოკთა, რომელთაც მთავროდეს რა-
მდენიმე ცნობები (ეს ცნობები დაიბეჭდება მეორე წიგნში) და აგრეთვე უეულა ქემო
აღმამწულ ჰირთა, რომელთაც წინ-და-წინვე დაიკვეთეს ჩვენი შრომა და მით შეტკა-
ძლებინეს ამ წიგნის დაბეჭდვა. ამ ჰირთა შორის ორი წიგნი დაიკვეთა თ. ი. ტკა-
ტკაძემ, 17 წიგნი მღ. ი. უორდანამ, ორი წიგნი დაიკვეთეს კიკეის სტუდენტებმა
და 7 მანეთიც შესაწყარი, ექვსი წიგნი თფილისის სემინარიამ.

თითო წიგნი დაიკვეთეს:

მისმა ყოკლად უსამდგელოესობამ აღაყერდის ეპისკოპოსმან ბესარიონმან,
თ. ს. ჟაყელმან, თ. ბ. ხერსულიძემ, დ. დათაშიძემ, ვ. გვასლიამ, მღ. ბ. სე-
ლაიამ, ბლად. მღ. ი. დავითაშვილამ, დიაკ. ი. ოქრომჭედლიშვილმან, კარბელოკმან პო-
ლიექტორემ, კარბელოკმა კასილიმ, ალექსანდრე მთლოდინოკმა, სიმონ კასრაძემ, ან-
დრია კარბელოკმა, იაკობ ზედგენიშიემ, ნ. სონაძემ, ი—შვილმა, ალ. ციგაგუამ, ლ.
ხარაძემ, კლადიმირ წერეთელმა, მღ. იოსებ ჩიტაძემ, ივანე როსტომაშვილმა, კასილ
ლომინაძემ, ჰარმენ ჟავროკმა, ილია აღსაწიშვილილმა, ივანე ბელუაშვილმა, არსენ
მამულაიშვილმა, ნ. დოლობერიძემ, ი. კაკაბაძემ, ი. დომოთიძემ, ალ. საათა-
შვილმა, ბ. დარჩიამ, თ. სახოკიამ, გიორგი სალარიძემ, სტ. ჭკრელაშვილმა,
ს. კლავიშვილმა, ელენე მისეილის ას. ანდრონიკოკმა, კასილ ს. შალი-
ბოკმა, ალექსი ჩ. ჩინუამ, თეოფილე სუსეივაძემ, ივანე მისეილ. გომელაურმა,
მოსე ოქროპ. ურუშაძემ, სილიბისტრო იესეს ძე ვაშლომიძემ, ივანე გრიგ. კაცი-
ტაძემ, გრ. ყიფშიძემ, ალ. ყიფშიძემ, გიორგი დეკანოზიშვილმა, ალექსან-
დრე ჟავახიშვილმა, ქეთისის სათავადაწინაურო სკოლის მასწავლებლებმა: ივ.
გ. რატიშვილმა, თ. ა. მთავრიშვილმა და ს. ნ. დათეშიძემ, ალექსან. თათუნოკმა,
მღ. სიმონ ხახუტოკმა, მღ. ანტონ თოთიბაძემ, შირიდან სისარულიძემ, დიმიტ-
რი ოქროპ. აზნ. სუენდაძემ, ფერშელმა სარდიონ ბუკანის ძე მამალაძემ, თამარ
სოლომონის ასულ. კვალაიშვილმა, მღ. ჟავახიშვილმა, მღ. ა. ნ. გულისა-
შვილმა, ბლად. მღ. არისტას კალანდარიშვილმა, პროტო- დიაკონმა ლეკა
სოშტარიამ, დიაკ. გიორგი გებეშკორმა, კაპიტონ გაწერელიამ, იასონ და-
კითის ძე ციციშვილმა, ბლად. დეკან. მისეილ მეუხარკიამ, მირიან ივანეს
ძე დოლოძემ, თავ. ილია გიორ. თუმანიშვილმა, თავ. კახო იოსებ. ვაჩხაძემ, ან-
დრია სოლ. გომელაურმა, მისეილ სიმონის ძე ზედგენიძემ, ერასტო იოსების ძე
ცაქაძემ, ნიკოლოზ ეგნატეს ძე მრკელიშვილმა, მღ. იოსებ იაშვილმა, ბ. ს.
მამალაძემ, დ. ცისკარაშვილმა, ი. შიუგიშვილმა, ნინა სოლომონის ას. ანდრონიკა-
შვილისამ, ივანე კეკელიანოკმა, კასილ იოსების ძე თოფურბიძემ, მცხეთის იღუმენიამ ნინომ,
საკელი თურქიამ, ალექსანდრე ინაუკმან, მოსკოვის სტუდენტებმა, პ. დ. გვარამბემ,
კასილ მასხუელიამ, ტომასის უსიკერსიტეტის ქართველთამ, ნიკ. ხიზანაშვილმა, დიმი-
ტრი ხადარეიშვილმა, კონსტანტინე წერეთელმა, ჭიხოსრო მასარაძემ. ტრიფონ კა-
ტარავამ, კონსტანტინე უორდანამ, იასონ გებელაშვილმა, თეიმურაზ ჩაჩავამ, სარ-
დიონ ნორაკიძემ, თეიმურაზ ნორაკიძემ, ტავუ ბოკუჩავამ, ფარნა დავითიამ, და-
რისხან კლავაძემ.

ქრონიკები

ღ

და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა.

შემდგომიანამას:

თარსიოპოს
იუდეანთ მწე-
რადი
კედრონ მე-
სოლოკ მე-
რადი ბე-
ქესთა
ქალთსო-
ქათი სე-
ნეკა.

1812-სა.
2828-სა.

მოსე სორა-
ნელი სოიე-
სი მწერალი
ქესით 440:
წელსა.

შექმნიათა. ი. ბ. —
ს ნუსტთა, ა.
განყოფილებანი თარგამოსის ძეთაა შექმნილნი სოფლისა 1758 წელსა. შექმნიათა. ი. თ.
სიკუდილი ნებროთისა ჰაოსისაგან მოასა ზედა მასისისა, დასაბამითგან 1829 წელსა.

შექმნილნი სოფლისა იყო წელიწადსა ჟამთა.
მწერალთა გერასა. 1658-სა.
სამეფო და ათთა მოარგმელთაგან. 2264-სა.

ნოეს პირ-მშობსა ძესა იაფეთს ჰყუანდეს რუანი შკლნი: ღამერ, მაგოგ, მადიამ, იოაენ, ელიოსან, თოველ, მოსოხ და თირას¹⁾).

პირველსა მას შკლსა, შკლის-შკლსა ნოესსა ღამერს ჰყუანდეს სამნი შკლნი: ასქანაზ, რიუათ და თორღამ, რომელ-არს თარგამოს.²⁾ ამას თორღამს, რომელიცა არს თარგამოს, ჰყუანდა რუანი შკლნი: ჰაი, ქაათლ, ზარად, მოვაკ, ლქა, ჰურ, კაკას და კერ³⁾).

ამან თარგამოს სიკოცხლესავე შინა განუყო ძეთა თვისთა ადგილნი, მთანი, მდინარენი და სიმაგრენი თვთ-თვსთა სახელობათა მიერ წოდებულნი, რომელთაცა მათ ძეთა თარგამოსისთა შეხტდათ ზოგთა ადგილნი ცარიელნი, სადაცა მივიდნენ და დაეშენენ, ზოგთა ადგილნი მცირედრე ერისაგან დამკვდრებულნი, სადაცა ესე დამკვდრებულნი უწინარეს განყოფისა იწოდებოდნენ თარგამოსიანად; და მერმე ესე ძმანი იპყრობდნენ თვს-თვსთა ხუცდრთა შეწევნითა ნებროთისათა, ვინადგან იყვნენ მფლობელობასა ქვეშე ნებროთისასა დამორჩილებულ.

შემდგომად სიკუდილისა თარგამოსისა, ოდეს იგი წარვიდნენ დედა-წულითურთ, ვითარცა ყოველისა ადგილით, ეგრეთ ამათ თარგამოსიანთაგანნი ბაბილოანად აღშენებასა ზედა გოდლიასასა, მაშინ დაჰყვეს მუნ წელიწადი ორმოცი და შერევენასა ზედა ენისასა განიყვნენ ყოველ-

¹⁾ ეს ცნობები (გვ. მ—5) ჩვენ ვიპოვეთ ერთს ლურჯს ქალაღზე დაწერილს თაბახიანს ხელნაწერზე და რადგან იმაში მოთხრობილი ამბები რამდენადმე განეორჩევა „ქართლის ცხოვრებისას“, ჩვენ საყურადღებოდ მივიჩინეთ იგი და ვებეჭდეთ შეუცვლელად. ამბროსი ნეკრესელის ნაწერს რამდენადმე წააგავს ამ ხელნაწერის ხელი.

²⁾ ქ.-ცხ. I, 15 „თარგამოს იყო ძე თარშისა, ძისა აენანისა“.

³⁾ ქ.-ცხ. I, 15.

ნი და წარვიდნენ თვს-თვსა ადგილსა. მოვიდა ჰაი და სხტანი ძმანი მისნი პირველვე სახელწოდებულსა მათსა ადგილსა და ერსა შინა.

გარნა ვერეთვე ნებროთ იყო მონადირე და მძლეველ და დამპყრობელ მრავალთა ერთა, და ამათ თარგამოსიანთა უარ ჰყვეს ნებროთ შეწვევითა განმრავლებულისა ერისათა და მინდობითა თვს-თვისთა ხტპდრთა მთათა, მდინარეთა და კევთა მალნაროანთათა.

ნებროთ, მცნობმან ამათ რვათა შეილთა თარგამოსიანთა ურჩებისაგან, წარმოგზავნა ერთი შეილთა თვსთაგანი რაოდენითამე ჩინებულთა კაცითა ჰაოსისადმი და შეაგონა მორჩილება და მონება და აღუთქვა სხვა-და-სხვანიცა სამთლობელონი ადგილნი მომატებად და პატიენი, გარნა ჰაოს შეურაცხ-ჰყო შეილი და კაცნი ნებროთისანი და თვთ ნებროთცა.¹⁾

ამისთვის გამწყრალი ნებროთ წარმოვიდა ბევრ რიცხვითა ერთთა და საქურველითა ჰაოსს ზედა.

შექმნათვან

1896

2856

მცნობმან ამისმან ჰაოს შემოიკრიბნა ძმანი და შვლნი თვს-თვისითა ერთთა, და შეიმთხვენენ იქით პირსა მასისისასა, სადაცა შთაიღვრებიან მდინარენი ტბასა ზედა მლაშესა, საზღუარსა ზედა ვანისასა, და მუნ ბრძოლასა შინა მოიკლა ჰაოსისაგან ისრითა ნებროთ, და ესრეთ ძლეულნი ნებროთიანნი უკუნ-იქცენ.

მიერ დლით უმეტეს განძლიერდნენ და განვრცნენ თარგამოსიანნი თვს-თვსთა შინა ხტპდრთა და სახელწოდებულთა ერთა.

— ხოლო წილი ლეკოსისა არა ჯერ არს წილსა თანა კავკასოსისასა აღრევად, ვითარცა აწ მრავალნი ჰგონებენ, ვინადგან საკუთარი ხტპდრი ლეკოსისა არს რომელსაცა ეწოდების ალანია და სადაცა უწინარეს თარგამოსისაგან ძისა თვისისა ლეკოსისა წილად შესახტპდრობი-

გარდას მკველ-
მსი ტყუილი

1) ქ.ცხ. I, 18.

სა იყუენენ ერნი, იაფეთის ტომისაგანნი, თარგა-
 მოსიანად წოდებულნი და მერმე ეწოდათ ლეკ-
 ნი, რომელ არს ლეკნი, ესე იგი მენავენი მახ-
 ლობელობითა ზღვისათა და სადაცა შემდგო-
 მად ნებროთის ძლევისა, მისრულნი დაეშენენ
 მრავალნი, და უშემდგომესად დაეშენენ ნა-
 წილსა მას ზედა სკვთნი, რომელ არიან თურ-
 ქმანნი, და ყოველნი იწოდებიან დღემდე სახე-
 ლითა ლეკოსისათა.

საზღუარი მის ლეკოსის წილისა აღანი-
 ისა არს სამკრეთით დიდი სომხითი, დასავლე-
 თით ნაწილი ქართლოსისი და ჩრდილოეთით
 ქვეყანა სამეფო სანქსანისა, წოდებული მას-
 ქეთად, რომელ არს პაშტარხანი და განგრძელ-
 დების ესე აღანია ვიდრე კასპიის ზღვამდე.
 ამას ლეკოსის ნაწილსა შინა იყო ჟამად და
 ჟამად ქალაქნი და მეფობა შირგირიანთა შთა-
 მომავლობით მფლობელი.

ამას შემდეგ დაჯღაბნულია იმავე ხელათ:

ნოე
 სემ ქამ იაფეთ
 ხუს ლამერ და სხვანი
 ნებროთ თორღამ ესე არს თარგამოს
 ჰაი ლეკ და სხვანი.

უძველესი ხანა ჩვენის ისტორიისა იკარგება დროთა წყვედილში და მისი გამოკვლევა
 გულ-დადებითს ცალკე შრომას მოითხოვს. ჩვენ მაინც ორიოდ შენიშნავს დავდებთ აქა მომა-
 ვალთა გამოკვლეუართათვს. ვინც ახლო დაუეყირდება ჩვენის ისტორიის მოთხრობას ამ ხანა-
 ზე, შენიშნავს, რომ მასში, თუმცა ბუნდად და რამდენადმე აღრევით, გამოხატულია შემდეგი
 სურათი ჩვენის უძველესის ცხოვრებისა: პირველად ჩვენი ქვეყანა სკერია ნებროთიანთა
 ტომსა. ნებროთიანნი ყოფილან სპარსნი (ქ.-ცხ. I, 17, 60; 122—124 და სხ.) და არა
 ჰურიანი. შემდეგ მოსულან საქართველოში ჩვენი წინაპარნი, ნოეს. შეილისშვილი თარგამოს

თავისის რვა შვილით და აწინდელს კავკასიაში დასახლებულან, მაგრამ, როგორც ჩვენი მატრიანე მოგვითხრობს, თარგამოსიანნი ყოფილან ნებროთიანთა ხელ-ქვეითნი და მათნი მორჩილნი: „მფლობელობასა კვეშე ნებროთისსა დამორჩილებულ“; „ესე რვანივე ერთობით ჰმონებდეს ნებროთ გმირსა, რომელი იყო პირველი (ე. ი. პირვანდელი) მეფე ყოვლისა კვეყანისა“ (ქ.-ცხ. I, 17).—შემდეგ გამრავლდენ და გაძლიერდენ თარგამოსიანნი (სომეხ-ქართველნი და სხ. კავკასიელნი); მოსწყინდათ მონობა და შეჭყავეს ერთმანეთს: „არავის ვერმსახუროთ, თვნიერ ღვთისა დამბადებელისა... და განუდგენს ნებროთს და არალარა მისცეს ხარკი. ასტყდა ომი ნებროთიანთა და თარგამოსიანთა შორის ვანის ტბის პირას (რომლის ახლო-მახლო არქეოლოგიამ უკვე აღმოაჩინა კვალი ქართველობისა); თარგამოსიანთა სძლიეს, მოჰკლეს ნებროთ და უმტკიცესად დამკვიდრდენ და გაიყვეს კვეყანა თვის-თვეისად, და რადგან თარგამოსიანთა „შიში აქუნდათ ნებროთიანთა და ჰგონებდენ იგინი ნებროთიანთაგან ძებნასა სისხლისა ნებროთისასა, ისწრაფდეს იგინი მაგრებასა ციხე-ქალაქთასა“. მაგრამ ამ დროს სპარსეთიცა და საქართველოც მოუცლელნი გახდენ ხაზართა ძლიერებისა გამო. ხაზარნი რომ მოუძღვრდენ „განძლიერდენ სპარსნი—შხისა აღმოსავალით, ნათესავნი ნებროთისნი“ (ქ.-ცხ. I, 23). სპარსეთის გმირმან აფრიდონ „წარმოგზავნა ერთსა თვისი სპრთა დილითა, რომელსა ერქვა არდამ, შვილი ნებროთის ნათესავთა“ და დაიპყრო საქართველო და შეუერთა სპარსეთს (ქ.-ცხ. I, 23). არდამის შემდეგ ოთხნი იმის ნათესავნი ზედი-ზედ იპყრობდენ საქართველოს, მაგრამ შემდეგ სპარსნი აქმალდენ ერთმანეთს. „მაშინ პოვეს ვამი მარჯვე ქართლოსიანთა“ და ხელახლა ომი აუტეხეს სპარსთა: „და რომელ ჰპოვეს სპარსი, ყოველი მოსწყვიდეს“. მაგრამ სპარსეთის შაჰმა ქეჰავოს („ადამისით ორი ათას ოთხას ორმოც-და-სამსა წელსა“ ხელნაწერ ქ.-ცხ. ვ. მუხ. № 131) ხელახლა დაიპყრო საქართველო. მაშინ სომეხთა და ქართველთა „შეიერთნეს ყოველნი ნათესავნი თარგამოსიანნი“, რომელნიც აქამდე შურითა და მტრობით იყენენ განყოფილნი და ხელახლა განუდგნენ სპარსთა (ქ.-ცხ. I, 24) და განდევნეს: ამ გაკვირების დროს ქართველთა სიყვარულით მიიღეს სპარსთა შიშით გამოსულნი თურქნი, ანუ „ბუნთურქნი“ და დასახლეს სარკინეს და ნახუქოდონოსორისგან ოტებული ჰურიები, რომელნიც დასახლეს მცხეთას და ზანავს; სხვებიც ბევრი დასახლეს თვის კვეყანაში „და დაიმეგობრეს შემწეობისათვის სპარსთა ზელა“.

ბრძოლა ნებროთიანთა და თარგამოსიანთა შორის არ შეწყვეტილა ალექსანდრე მაკედონელამდე, რომელმაც დასვა აზონ პატრიკი ანუ აზო, ძე არან ქართლის მეფისა, მაშასადამე თარგამოსიანი ანუ ქართლოსიანი. შემდეგ გამეფდა ფარნავაზ „დედულათ სპარსი (ე. ი. ნებროთიანი)... და მამულად ქართველი“ (ე. ი. თარგამოსიანი, გინა ქართლოსიანი) თარგამოსიანთა მოდგმამ კვეყანა განუყენა ფარნავაზის ძეს საურმაგს, მაგრამ საურმაგმა ოსების და რომაელთ ჯარის შემწეობით დაიპყრა ქართლი და „დაამდაბლა ქართლოსიანი (ე. ი. ქართლოსიანი ანუ თარგამოსიანი მეფეთა შთამომავალნი) და წარჩინებულ ყუნა აზნაურნი“ (ქ.-ცხ. I, 33). რადგან უშვილო იყო საურმაგ, „მოიყუნა სპარსეთით შვილი ნებროთისი, ნათესავისაგან ცოლისა თვისისა და დაიპირა იგი შვილად“. ეს იყო მეფე მირვანოზ. ქართლოსიანი მაინც თავისას ეძებდენ, განუდგენ მირვანის ძეს ფარნავაზ მეფეს, რადგან ამან „სჯული სპარსთა შეიყვარა და გარდახდა სჯულსა მამათა ჩვენთასა“ და სთხოვეს სომეხთა მეფეს არშაკს მისი შვილი არშაკივე, ძე მირვანის ასულითა. ამით იწყება გუ-

რი არ შაკუნთანთა (იგივე თარგამოსიან-ფარნავაზიანთა) და ამით ამაოდ ებრძვიან ნებრო-
თიანნი წმიდა მირიანის გამეფებამდე, რომელიც იყო ძე ქსრე სპარსთა მეფისა, ხოსროიან-
ნებროთიანი; ამან შეირთო ასული ასფაგურისი არშაკუნთან-ფარნავაზიანი (თარგამოსიანი). მი-
რიანის ნათესავნი ნებროთიანებად იწოდებოდნენ (ქ.-ცხ. I, 122—123; ეკ. მეზ. № 170,
გვ. 345).

მირიანის და ვახტანგ მეფეთა ცხოვრებაში სიანს „წიგნი ნებროთისა“ ანუ „ნებ-
როთიანი“. „ნებროთიანი“-ს სახელი ჩვენს მწერლობაშიც სიანს, მაგრამ თვთ წიგნი კი ჯერ
არ აღმოჩენილა. მიზეზი ამისა ის ყოფილა, რომ წიგნში, როგორც სიანს; წარმართული სწავ-
ლა ყოფილა აღწერილი და როგორც „ქუთუმთა წიგნი“ დედნილი იყვნენ ქრისტიანო-
ბის მიღების შემდეგ. თვთ ვახტანგ გორგასლანი (მე-V საუკ.) მაგ წიგნის შესახებ ჰმოწმობს:
„მამათა ჩტანთა (ე. ი. წინანდელთა მეფეთა) დაფარულად ეპყრა წიგნი ესე“
(ქ.-ცხ. I, 123).

ჩვენის მწერლობის წარჩინებულმან მეცნიერმან, თ. ნიკოლოზ ტარიელის ძემ დადიანმა
მიამბო მე, რომ მას ჰქონია დედის მზითვეში (რაქილამ) მოყოლილი ერთი ცალი ამ შესანი-
შნავის წიგნისა ტყავზე ნაწერი მეტად უცხო ასოებითა, რომელნიც ხუტურითგანაც გა-
ნირჩვიან და მხედრულიდამაც, თუმცა-კი ორსავე ემსგავსებიან. ნ. დადიანს სრულად წაუკით-
ხავს ის წიგნი, შინაარსი მისი კარგად ახსოვს და რამდენიმე ადგილი (უფრო-კი შელოცვები
უცნობს ენაზე დაწერილები) ზეპირად სცოდნია. ბ-ნის ნ. დადიანის ნაამბობი არა თუ არ
ეწინააღმდეგება მაგ წიგნზე ჩვენამდე მოწვეწულს ცნობებს, არამედ შეუქსა ჰყვენს და აესებს
მას. წიგნში ყოფილა მოთხრობილი ნებროთ მეფის და მისთა ნათესავთ გმირობანი და თავ-
გადასაჯილი, ნოეს შთამომავალთა (თარგამოსიანთა?) მტრებთან და ერთმანეთში ბრძოლა,
ბუმბერაზობანი და ლაშქარ-ნადირობანი. ერთი ნაწილი წიგნისა საკერპო წიგნი ყოფილა, სა-
დაც უცნობს ენაზე ქართლის ასოებით დაწერილი ლოცვები ყოფილა შთაწერილი. გარდა
ამისა წიგნში ყოფილა მესისიაზე (მაცხთვარზე) მოთხრობაცა, რომლისაგან რამ-
დენიმე ნაწილი განკებ დანით ამოფხეკილი ყოფილა. ეს წიგნი, სამწუხაროდ, ცეცხლს შთა-
უნთქაჲს 1871 წ., როდესაც მთელი სახლი და მდიდარი წიგნთ-საცავი სიბრძნის მოყვარის
კაცისა მოულოდნელად ლამის ძილში ცეცხლით გადამწვარა დაბა ყვირილაში.—ესლ დაგვრ-
ჩენია მხოლოდ ვევედრნეთ და დაევალოთ ბ-ნს ნ. ტ. დადიანს აღგვიდგინოს დაქარბულის წი-
გნის შინაარსი და თვთ პალეოგრაფიული მისი ხასიათი იმდენად, რამდენად შესძლებს მისი
მეხსიერება.

რომ „ნებროთიანში“ მესისიაზე ყოფილა ცნობები, ამაზე ჰმოწმობს თვთ მეფე მირიანი.
როდესაც წმიდა ნინომ მიუთხრა მეფეს მესისიის გამოჩინება, მისი სწავლა და ცხოვრება, მირიანს
ენიშნა: „მაშინ მირიან მეფე განჰკვარდა და იწყო: გამოძიებად სჯულსა ქრისტესსა და მრავალ
გზის ჰკითხავნ ჰური-ა-უ-ფ-ი-ლ-ს-ა აბიათარს ძტლთა და ახალთა წიგნთასა და იგი აუწყებ-
და ყოველსა და წიგნიცა რომელი ჰქონდა მირიან მეფესა ნებროთისი, მასცა წიგნსა შინა
პოვა წერილი ესრეთ: „აღშენებასა მას გოდლისასა კმაჲ ზეცით ნებროთის მიმართ, რო-
მელი ეტყოდა: მე ვარ მიქაელ, რომელი დადგინებულვარ ღმრთისა მიერ მთავრობაჲა ზედა აღ-
მოსავალისასა; განვედ ქალაქით მაგით, რამეთუ ღმერთი დაჰფარავს. ხოლო უკანასკნელ-
თა ეამთა მოვიდეს მეფე იგი ცისა, რომლისა შენ გნებავს ხილვა შეურაცხი

ერსა შორის შეურაცხსა. შიშმან მისმან განაქარენეს გემონი სოფლისა-
ნი, მეფენი დაუტეობდენ მეფობასა და ეძიებდენ სიგლახაკესა. მან გი-
ხილოს შენ ქირსა შინა და გიკისნეს შენ“.

„მაშინ გულის-კმას ჰყოფდა მეფე იგი მირიან რამეთუ ძუძლნი წიგნნი და ახალნი
ეწამებოდეს) და ნებროთის წიგნიცა დაამტკიცებდეს და შეექმნა სურვილი ქრისტეს
სჯულისა“ (ყ. მუხ. № 170, გვ. 347).

უფრო ვრცლად და საყურადღებოდ მოთხრობილია „ნებროთიანზე“ ქართლის ცხოვრ-
ებაში, სადაც ვახტანგ გორგასლანი გასამხნევებულად ეტყვის ქართველთა ჯარს:

„ხოლო თქვენ, მეუფენო ქართლისანო, ნათესაუნო მეფეთა ქართლისათანო,
რომელნი დადგინებულ ხართ დღეს მთავრობასა ზედა ჩვენ მეფეთა-გან, რომელ-
ნი ჩვენ ვართ ნათესაჲნი ნებროთ გმირისანი, რამეთუ ესრეთ წერილ არს წიგნთა
შინა მათთა, რომელი უწინარეს უოკელთა მეფეთა გამოჩნდა ქუჩყანასა ზედა, რომე-
ლი ლომს ძალითა ვითარცა თიგანსა მიიყუანებდა, კანჯართა და ქურციკთა ქაითი
იპყრობდა. რამეთუ ესომ განდიდნა ძალი მისი, რომელ დაემორჩილებს უოკელნი ნა-
თესაუნა ნოესნი, კიდრემდის შეუძლოა ქმნად ქალაქი, რომლისა ქაად შეექმნა ქაა
ოქროდ, და ხარისხად კენსელი, და გარემოს მისსა მოიქმოდა აგურიითა და კირითა,
ხოლო ქედნი კართა და სარკელთანი იაკონთისა და ზურმუხტისანი შექმნა. რამეთუ
მათისა ნათლისა-გან კერ შეუძლებდა დახსნელებად დამე: და ქმნა მას შინა ტაძრები
და კოშკები, რომელ კერ შესაძლებელ არს გაგონებად თქვენდა, მოუგონებელ არს
თათოყუელი სიბრძნე მისი, რომელ მიიჭა მას, კიდრემდის აჭმართა სამასა დღისა სა-
კალსა, რომელი ექმნა აღსაყლად, ხარისხად ზღუდეთა ზედა: და ჰნებვიდა რათა აღვი-
დეს და ისილნეს მყოფნი ცისანი: ხოლო ვითარცა განჯლო საზღვარი ჰქარისა, და
შევიდა საზღვარსა კარსუელათასა, კერლა-რა უძლებდეს საქმელ მოქმედნი-იგი, რამეთუ
დადნებოდა ოქრო და კენსელი: რამეთუ მუნით-გან ვინმე არს კელმწიფება ცერსელისა
ეთორისა-მის, რომელი ეგზნების მძლავრითა დასაყროსა ქცვისა-გან: და ესმა მუნით
საზრახსავი შეიდთა გუნდთა ზე-ცისათა, რომლისა-გან შესულებეს*) აღამიანნი: და
იქმნა უოკელი თათო კაცი ნათესავითურთ მეტყველ თათო ენასა, და არლა-რა ერჩიდეს
ურთიერთარს ჰირსა მოყვისა თვისისასა, და წარვიდეს:

„ხოლო ნებროთს ენითა სხარსუდითა ჰრჩქა: „მე ვარ მიქელ ანკელოსი, რო-
მელი დადგინებულ ვარ ღვთისა მიერ მთავრობასა ზედა აღმოსავლისასა. განკედ ქა-
ლაქით მაგით, რამეთუ დემრით დაჭყარავს მაგას, კიდრე გამოჩინებამდე სამოთხისა,
რომელ ესე დგას მახლობელად ნაშენებსა მაგას შესსა, რომელსა შორის არს მთა
ესე, რომლისა-გან აღმოვალს მზე და გამოვლენ მის-გან ორნი მდინარენი ნილოსი და
გეონი. რამეთუ გეონსა გამოაქვს სამოთხით სე სულნელი და თივა, რომელი შეესა-
კების მუშკას: აწ წარკედ შენ და დაჯედ ორთავე მდინარეთა შორის კუფრატისა და
ჟილასა, და განუტყვენ ნათესაუნნი-ესე ვითარცა ვინ ინებოს, რამეთუ წარუკელნიან
უფალსა: ხოლო მეფობა შენი მეფობდეს უოკელთა ზედა მეფეთა, არამედ უამთა უა-

*) სიტყვისაგან სულ-ლი, „შესულებეს“=სული დაუღბათ, დასუსტდნენ, დაეცნენ
სულითა, გასულდნენ.

ნასკნელთა მოკიდეს მეუფე ცისა, რომელი შენ გნებავს სილქა მისი, ერსა შორის შეურაცხსა. შიშ-მან მის-მან განაჭარჩუნეს გემონი სოფლისაანი, მეფენი დაუტეუბდენ მეფობასა და კიებდენ გლასაკობასა: მან გისილოს შენ ჭირსა შინა და გაიკსნეს:

„და დაუტევეს უოკელთა ქალაქი, და დაუტევეს ჭინდურად მზრახველნი ინდოეთს, სინდნი სინდეს, ჭრომნი ჭრომს, ბერძენნი საბერძნეთს, აგ და მაგუგ მაგუგეთს, სპარსნი სპარსეთს: სოლო პირველი ესა და ასურები იყო, და ესე არიან შვიდნი ენანი, რომელნი ნებროთისამდე ზრახვიდეს: ამის-თჳს მოგიტოსარ, რომელ მამათა ჩვენთა დაფარულად ეპურა წიგნი ესე, სოლო მე შერმან საღოთო-მან მაიძულა თქმად ამისსა: ამის მიერ შეიწყენარა მამა-მან ჩვენ-მან მირიან სახარება და იგი ნინოსი:

„ანუ არა ქრისტეს მოსლვაჲდრე მიიღებდეს მამანი ჩუენნი ხარკსა და მუნით-გან მოუბღურდით. ესე-რა ბერძენნი მიღმართ ბრძენან: მაშინ ისილარ ნებროთ უოჟოხეოს შინა, და იკსნა: იგი არს პირველი მეფე უოკელთა მეფეთა, და დანიელიცა ეწამების, ვიითარმედ მიქელ დადგინებულ არს ძალად სპარსთა“. (ქცს. I. 122—123).

თ. ნ. ტ. დადიანის ნაშრობი და თვთ ქ.-ცხ. მოთხრობა „ნებროთიანის“ შესახებ საბუთებს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ უძველესი გარდმოცემა ნებროთზე და ქართველ-სომეხთა თარგამოსიანთაგან წარმომდინარეობაზე ამოღებულია „ნებროთიანისაგან“, რომელშიც აღწერილი ყოფილა გმირობანი და ბრძოლანი ნებროთიან-თარგამოსიანთ შორის. დიდის ყურადღების და შესწავლის ღირსია თუნდ მხოლოდ ზემო-მოყვანილი ნაწყვეტი „ნებროთიანისა“, რომელშიც აღწერილი არიან „პირველნი მეფენი“ აღმოსაუღეთისა, რომელსაც ემორჩილებოდენ ყოველნი ნათესავნი ნოესნი, რომელშიც მოთხრობილია ალგება გოდოლისა, შერევნა ენათა და განბნევა ერისა, გადასახლება ნებროთისა ნილოს-გეონით ეფრატის და ჯილას ლელუში, დასრულება ნებროთიანთა მეფობისა და გამეფება მეუფისა ცისა მხსნელისა.—ნებროთის მდგომარეობა რამდენადმე წააგავს ადამისა და ევასას. როგორც ადამი, ნებროთი სცხოვრობს სამოთხის (ე. ი. ბაღის) ახლო, რომლისაგან გამოდინა ნილოსი და გეონი, რომელთა გამოაქეთ სამოთხისაგან დამატკობელი სუნნელება. გამდიდრებული ნებროთი ალაგებს ოქრო-ვერცხლ-ნიკინთ-ზურმუხტისაგან თვალ-შეუწყდენელ გოდოლს, რომლის მწვერვალზე ნებროთიანი გაიგონებენ ანგელუსთა ზრახვას და ამ საკირველების მოქმედების ქვეყე გაჩნდება ახალი ენები; ყოველი ნათესავი თვის-თვის ენას შემოიღებს და განიბნევიან. ნებროთიც გადასახლება ტიგრისა და ჯილას ლელუში. ნებროთიანთ გეართა აღეთქმით საუკუნო მეფობა ყველს ტომებზე, სანამდის არ გამეფდება მხსნელი სოფლისა:—მაგრამ ყოველივე ესე მოთხრობილია განსხვავებით „დაბადებისაგან“. უსათუოდ იბადება ორი ჰაზრი: ანუ მოსესამდე კაცობრიობაში ყოფილა გადმოცემითი მოთხრობა კაცთა ნათესავისა სამოთხით განდევნაზე და ენათა შერევნაზე და ეს მოთხრობა რამდენადმე შეცვლით დაცული ყოფილა ნებროთიანის წიგნში; ან-და ნებროთიანი-ში შემდეგ შეუტანიათ ეს მოთხრობა, გადაუკეთებიათ „დაბადების“ ზედ-გაველნით. ვინ და როდის გადააკეთებდა?

რასაკვირველია, ეს თუ მოხდა, უსათუოდ მოხდებოდა ებრაელთაგან, რომელნიც ჩუენის ძველის მემკრთიანების და თვთ გეროდოტის მოწმობით ცხოვრებულან ჩუენს ქვეყანაში ძველის დროითვან, სოლო ნაბუქოდონოსორ მეფის შემდეგ მრავლად დასახლებულან ჩუენში; და იმპერატორის ტიტესგან იერუსალიმის წარტყენის შემდეგ (70 წ. ქრისტეს აქეთ) მათი რიცხვი საქართველოში გაორკეცებულია. რასაკვირველია, ებრაელნი ეცდებოდნენ, რომ თვისი საწმუნოება და მოთხრობანი. შესახებ პირვანდელ დროებისა გაეფრცვლებინათ ჩუენში, მით უმეა

ტეს, რომ ებრაელთა სარწმუნოება და სწავლა ერთს უხილავს ღმერთზე მიუწვდომელად მალა იდგა კრპათაყენისმცემელთა ბორგენილებაზე. ამისთვის ძნელი დასაჯებელი არ იქნება თუ ვთქვათ, რომ ებრაელნი ან თვთონ შეთხზავდნენ ნებროთიანის წიგნს, ან-და (რაიცა უფრო საბუთიანად მიგვაჩნია) გარდააკეთებდნენ მას თვის გემოვნებაზე, თვის სულს და გულს ჩაუდგამდნენ, თვის სარწმუნოებას მესისაზე და კაცობრიობაზე შიგ შეიტანდნენ და ამით უმეტეს დაგვიახლოებდნენ და თვთონაც დაგვიახლოვებოდნენ. ნოესაგან წარმომდინარეობა ხომ ამობას ჰქადაგებდა ქართველთა და ებრაელთა შორის; ხოლო ეს სასარგებლო და სასურველი უნდა ყოფილიყოს ებრაელისათვის.

მაგრამ ებრაელთა გაუღენას მინც სრულად ვერ შეუცვლია სახე „ნებროთიანისა“, რომელშიც გამომქვირვალებს პირვანდელი მისი სახე, რომლისაგანაც ეხლამომდე გამომეტყველებს პირვანდელი მოთხრობა კაცობრიობის ბედ-იღბალზე, უუძველესი საზოგადო მატიაზე ყოველ ერთა. ამ მხრით სწორედ რომ ძვირფასი მარგალიტია ის მცირე ნაწყვეტიც-კი, რომელიც აქამდის დაცულა ჩვენს მატიაწვეზი „ნებროთიანის“ წიგნისაგან, და ძვირფასადვე უნდა მივიჩინოთ ყოველივე ახალი ცნობა მაგ წიგნზე, რომელიც ამ ჩვენს დროში ხელში ჰქონია თ. ნიკოლოზ ტარიელის ძეს დადიანსა. ამისთვის იმედი უნდა გვქონდეს, რომ ეს განათლებული გვამი სრულის. გულს-მოდგინებით და სიშართლით აღწერს ყოველსავე, რაიცა აქამომდე შერჩენია მათს მესსიერებას მაგ მრავალ-მნიშვნელოვანს წიგნზე. მისს წერილს ამ საგნის შესახებ დიდის მადლობით შეუცვლელად ჩაუერთავეთ ჩვენს შრომაში.

რასაკვირველია, პირვანდელი ჩვენი ისტორია ნებროთიან-თარგამოსიანთა ბრძოლაზე „ნებროთიანიდამ“ უნდა იყოს ამოღებული და მაშასადამე პირველი ფურცლები ჩვენს მატიაწისა „ნებროთიანის“ ნაწყვეტადვე უნდა მივიჩინოთ, თუმცა-კი მაგ ნაწყვეტს დროთა სიგრძეში, როგორც ეტყობა, არა ერთი შემცველი და განმხრწნელი კალამი მოჰხედრია.

სინოდის კანტორის გუჯარი ქაღალდსე. სუცური, XV ანუ XVI საუკ. ხელით დაწერილი, № 286.

„წესი და განგება და დარბაზობისა¹⁾, რომელი ადვსრულების მცხეთას კურთხევასა მეფეთასა“.

შემდგომად კიდობნით გამოსლვისა წარმოვიდა თარგამოსი, ძე თარშისი, ძისწული იაფეთისი, ნოეს შეილისა და დაემკვდრა ორთა მთათა შუევა არარატისა და მასიისასა. ხოლო ძე მისი ქართლომს დაჯდა თავსა ქართლისასა, სადა შეერთვის არაგვ მტკურასა და დაიპყრა ხუნანითგან ვიდრე ზღუადმდე სპერისა²⁾. მუნ ძემან მისმან იწყოა შენებად ქალაქსა და უწოდა სახელი მი-

¹⁾ სიტყვები: „და დარბაზობისა“ სტრიქონ ხეით დაწერილია იმავე ხელით.

²⁾ ქტხ. I, 19.

სი მცხეთა ¹⁰⁾.)—ოდეს ნაბუქოდონოსორ ისრუსალიმი წარმოსტყუნა, მუნით ოტებულნი ჰურიანი მოვიდეს და დასხდეს მცხეთას ¹¹⁾). ხოლო ალექსანდრე მეფემან ¹²⁾ დაუტევა ქართლს ერისთავი სახელით აზონ.—და შემდგომად მისა მეფე იქმნა ფარნავაზ მცხეთელი და ნათესავნი მისნი. (ამ გუჯრის გაგრძელება იხილე ქვემო აღერკის მეფობაში: შენიშვნა № 26; აგრეთვე გვ. 15—16).

ქ. მოქცევაჲ ქართლისაჲ *)

პირველ ოდეს ალექსა ნდრე მეფემან ¹³⁾ ნათესავნი იგი ღლოთის შვილთანი: წარიქცინა: და შუკა დნა იგინი კეღარსა მას ქუნასა: იხილნა ნათესავნი სასტეგნი. ბუნთუქნი მსხდომარენი მდიწარესა ზედა მტკუარსა:

მისუევით ოთხ ქლქდ და დაბნები მათი:

სარკინე ქლქი: კასპი: ურბნისი: და ოძრაკს: და *)
ციხენი მათნი: ციხს დიდი
სარკინისაჲ: უფლის ციხს
კასპისაჲ: ურბნისისაჲ
და ოძრაკისაჲ: ¹⁴⁾

¹⁰⁾ *ibid.*

¹¹⁾ ქს. I, 25.

¹²⁾ მაკედონელმან.

^{*)} ქარაგმების ახსნა ანბანზე დაწყობილი იხილე „ქართლის მოქცევის“ ბოლოს.

¹³⁾ ე. ი. მაკედონელმან: ქ. ცხ. I, 25. ეს ამბავი ეკუთნის ვახუშტით 322 წ. ქრისტეს, წინ (ვახ. გამოც. ბაქრაძისა, ძვ. 310). „ქართლის მოქცევა“ ორ სვეტად დაბეჭდილია სრულიად ისე, როგორც დედანში. შიგ-და-შიგ სხვა წყაროებიდამ ჩართული ამბები ერთ სვეტად არის დაბეჭდილი და მომწვერილა ასოებით.

^{*)} ძველად დაწერილია „ოძრახს“ და მერე განახლებულია „ოძრაკ“-დ.

¹⁴⁾ ციხე-დიდი სარკინისა ძეგვს ახლოა, ზევში; ნანგრევი მისი ეხლაც მოჩანს. „მთავარი ციხე-დიდისა, სახელით ევაგრე“ იხ. ველ. მუხ. ზელნაწერი № 170, გვ. 73 353. ქ. ცხ. I, 92. „წა შიო დაემკდრა სარკინისა მღკმესა“ (ხელ. ველ. მუხ. № 170, გვ. 62). კოდმანი და სარკინე (*ibid.*: 80).—რიცხვი ციხეთა ოთხი უნდა იყოს და არა ექვსი, როგორც შეცდომით მოსლუვა „სამი ქრონიკის“ გამომცემელს (გვ. 2). ოძრაზე სამცხეში ყოფილა: „და მოვიდა (მურვან-ყრუ) სამცხეს და დაიბნაჲ არეთა ოძრახისათა, რამეთუ იყო ქალაქი იგი სახელოვან ძელს ნაქმართა მისთათს“ (შიო მღვ. № 170, გვ. 156 წ. დავით და კოსტანტიწეს ცხოვრებაში). ვახუშტი გვ. 125.

დაუკვრდა ალექსანდრეს და ცნა რამეთუ იებოხელთა. ნათესავნი იყვნეს ყლსა კორციელსა ჭამდეს: და სამარე მათი არა იყო მკუდარსა შესჭამდეს*)

და ვერ ეძლო ბრძოლამ მათი მეფესა: და წარვიდა:

მაშინ მოვიდეს: ნათესავნი მბრძოლნი ქალდეველთაგან გამოსხმულნი ჰონნი¹⁵⁾ და ითხოვეს ბუნთურქთა: ოღლისგან ქუნამ ხარკითა: და დასხდეს იგინი ზანავს:

და ეპურ(ა)თ იგი რწლ ხარკითა აქუნდა: ჰრქვან მას ხერკი: და შემდგომად რაოდენისაჲ ეამისა: მოვიდა ალექსანდრს მთვ უისა ქუნისაჲ: და დაღეწნა სამნი ესე ქლქნი: და ცხენი და ჰონთა დასცა მახვლი:

ჴ სარკინესა ქლქსა ებრძოლა: ათერთმეტ თთულ

და დადგა სარკინესა და ვენაკი და რომ გამოიღო: ქსნით: და დასხნა კაცნი მე რუვენი: დასტაგითა რუმსაჲ თა: და ჰრქვან ადგილსა მას ნასტაგისი:—¹⁶⁾.

და მერმე გამოიღო სარკინე თვთ დაუარეს და მეოტ იქ მნნეს: და თანა ჰევიანდა ალექსანდრეს მეფესა აზომ ძს არან. ქართლისა მეფისაჲ: და მას მიუბოძა მცხეთაჲ საჯდომად: და საზღვარი დაუდგა მას ჰერეთი: და ეგრის წყალი: და სომხითი: და მთაჲ ცროლისა: და წარვიდა:—

ჴ ესე აზომ წარვიდა: არან ქართლად მამისა თვისისა და წარმოიყვანა რვაჲ სახლი და ათნი სახლნი მამამძღუტთანი: და დაჯდა და ღუელ მცხეთას: და თანა ჰევიანდეს კერპნი ღთად გაცი და გამ: !¹⁷⁾

*) ვკანებ ესა აქეს სახეში სვეტი-ცხოველის ქალაგების დამწერს (არსენი კათალიკოსხ?) იტყვის რა: „ვინაჲთგან ყოველთა ნათესავთასა უმძკნვარესნი და უფელურესნი იყუნეს ესე ნათესავნი (ქართველნი), ამისთვისცა დედაკაცი წარმოავლინა (უფალმან), რათა უმეტეს საცნაურ იქმნეს ძალი ღვთაებისა მისისა“. ეკლ. მეზ. ხელნაწ. № 170, გვ. 382.

¹⁵⁾ აქ „ჰონნად“ უნდა იგულისხმებოდნენ ურიები, რომელნიც ძველ წიგნებში იხსენიებიან „ჰურია“-დ: ქ-ც. I, 25. — სინოდ. კანტ. გუჯარი № 286 მოვკთხრობს: „ოღეს ნაბუქოდანოსორ იბრუსალიმი წარმოსტყუნა, მუნით ოტებულნი ჰურიანი მოვიდეს და დასხდეს მცხეთას“.

¹⁶⁾ „ნასტაგისი“ საბა ორბ. ლექსიკონით რუს სათავეს ჰნიშნავს (საეკლ. მეზ. ხელნაწ. № 179). მერუვეების გარდა, როგორც სჩანს, მიუყენებიათ სხვა კაცები რუს სათავეს მოსაუღლად კერძოდ.— „რომ“ აღნიშნავს რუსა.

¹⁷⁾ აქ ჩვენი ქრონიკა იძლევა ახალს ცნობებს, რომელნიც ჩვენმა მატარებებმა არ იტო

ქ: და ესე იყო პირველი¹⁸⁾ მეფე
 მცხეთას შინა: აზოა ძს
 არან ქართველთა მეფე
 საა: და მოკუდა: —

ქ: და შემდგომად მისა დადგა
 ფარნავაზ: ამან აღმარ
 თა: კერპი დიდი ცხვსა ზა
 და დასდგა სახელი მისი არ

ან: არან ყოფილა ქართლის მეფე, და არა „ტომით ბერძენი ძე იარედოსისი“ ქ-ცხ.-ბისა (I, 27).—ოთხასის წლის წინეთ ქრისტეს დაბადებისა ბერძენის მემატიანემ ქსენოფონტიმ თვისს აღწერაში: „უკუქცევა ათი-ათასთა ბერძენთა“ სრულად მოგვითხრა, რომ ქართელთა ტომნი, რომელნიც იმ დროს იპყრობდენ ტიგრა-ფერატის სათაურიდამ ტრაპიზონამდე (ნაწილი კავადოკიისა), განყოფილ იყვნენ მრავალ ნაწილებად და ნათესაებად, რომელნიც ერთმანეთს მტრობდნენ, და ბერძნებს აქეზებდენ ერთი-მეორეს საწინააღმდეგოდ. ეს გარემოება ბერძნებმა ჩინებულად გამოიყენეს და უწებულად გავიდნენ ფერატის ღელედგან შავ-ზღვამდე, ტრაპიზონს ახლო, სადაც სახლებულან მაკრონი, ანუ აწინდელ მეგრელი (მეგრელი „მარგალი“ ე. ი. მეგრელი, ბერძნების გამოთქმით „მაკრალ“ ანუ „მაკრონ“).—ჩვენი ქრ.ონიკაც იმავე განცალკევებას გვიჩვენებს ქართველთ ტომებისას. სხანს, რომ მცხეთა ყოფილა (იალკე სამეფო ანუ სამამასახლისო; ხოლო ქართლი სხვა სამეფო ანუ სამამასახლისო. ქართლის მეფემ ანუ მამასახლისმან აზომ, ძემან არან ქართლის მამასახლისამან, ბერძნების მხარე დაიჭირა, უშველა მათ მცხეთის ალბაში და ამის სანუფქოდ მაკედონელმა მეფემ, გარდაადგო რა მცხეთის მამასახლისი სამარა (იხ. ქ-ცხ. I, 29 და ეახუშტ. გვ. 35), აზოს მისცა მცხეთა და დაუმორჩილა მასვე ყველა მწერილ-მწერილნი ტომნი ქართველთ ერისა. ამ-ნაირად ბერძნებმა პირველად შეადგინეს ერთი სახელმწიფო ქართველთ ტომისაჲან და დააყენეს აზო მეფედ. ამის შემდეგ აზომ გადმოასახლა ქართლიდამ მცხეთას (მცხეთა იყო ნაწილი სარკინეთისა) თვისნი ნათესავნი და, კერპთმსახურთა ჩვეულებისამებრ, თან გადმოიტანა სანათესაო კერპები ქართლისა—კაიმ და გაცი, რომელნიც მოხსენებულნი არიან სხვა მრავალ წყაროებშიც.

მცხეთის წინააღედ მეფეთა ანუ მამასახლისთ შთამომავლნი კმაყოფილნი არ იქნებოდენ ამით და ეს უნდა ყოფილიყო მიზეზი იმისა, რომ რაკი ბერძნების გაელენა საქართველოში ალექსანდრე მაკედონელის სიკვდილის შემდეგ შესუსტდა, ამ ტომთაგან აღსდგა ერთი, სახელით ფარნავაზ, რომელმაც ასურეთის მფლობელი ბერძენთა შემწეობით დაამხო ქართლელთ მეფეთა მფლობელობა მცხეთაში (*Rossel. introduction; p. XXVIII*), დაიბრუნა უწინდელი უფლება და დაიმორჩილა სხვა ტომნიცა.

სამწუხარად ქსენოფონტის მოხსენებული თხზულება, რომელიც უშუქსა ჰყენს ჩვენს ისტორიის წყვიდადს, ჯერ რიგიანად შესწავლული და განმარტული არ არის.

რომ ალექსანდრე მაკედონელის შემოსევა საქართველოში და მისი დაპყრობა წინააღმდეგი არ არის მსოფლიო ისტორიის ცნობებისა, ეს საქმოდ დაამტკიცა დ. ბაქრაძემ თვის საქართველოს ისტორიაში და ეახუშტის გამოცემაში (გვ. 35, შენიშნვა 1).—შეადარე ქ-ცხ. I, 28.—ეგრისის წყალი უნდა იყოს აწინდელი ენგური (ეახუშტით-კი ლლიძეა). სიტყვიდამ „ეგრისი“ წარმოდგა: ეგრის-ელი=ეგრ-ელი=მ-ეგრ-ელი.—ძველი მცხეთა ყოფილა (ძველებთა ჩვეულებისამებრ), მთაზე და მთისკალთების სიმაგრეებში, ხოლო მიდევრებზე ჰქონიათ ბაღები. — კერპები ქართლისა გაცი და გაციმ უღგნენ არმაზის „ღმერთთა ღმერთს“ მარჯვნივ და მარცხნივ (შიომღ. ხელნაწ. № 170, გვ. 339).

აჲ ამბავს ს. კონტ. გუჯ. № 286 მოკლეთ მოიხსენიებს: „ხოლო ალექსანდრე მეფემან დაუტევა ქართლს ერისთავი სახელით აზონ; და შემდგომად მისა მეფე იქმნა ფარნავაზ მცხეთელი და ნათესავნი მისნი“. საყურადღებოა, რომ გუჯარი ჩვენს ქრ.ონიკას უფრო ეთანხმება, ვინემ ქ-ცხ-ას.

მაზი: და მოქმ(ნა) ზღუდე წყლ
ით კერძო: და ჰრქჳან არმაზ: ¹⁹⁾.

¹⁹⁾ და შემდგომად მისა დადგა
მეფედ საურმაგ: ამან ად
მართა კერპი ამინა გზა
სა ზა: და იწუო არმაზს
შწნებად:—

ბ: და მისა შემდგომად მეფობდა
მირვან: და აღმართა და-

ნინა გზასა ზედა წინარს: და
აღაშენა არმაზი:—

¹⁹⁾ და მეფობდა ფარნაჯობ
და აღმართა კერპი ზადენ
მთასა ზა და აღაშენა (ციხე) ²⁰⁾

¹⁹⁾ და მეფობდა არსოკ ²¹⁾ (ღ მან) *)
ქლქსა ზღუდენი მოაქმნა.

ნ: და მეფობდა არიკ რნ შიდა
ციხე აღაშენა არმაზსა: ²²⁾ ჯ

¹⁹⁾ აქ იგულისხმება პირველი მეფე გან ერთებულის საქართველომასა, რომელნიც, როგორც სჩანს, „მცხეთელ მეფეებად“ იწოდებოდნენ განსარჩევად სხვა მის ხელქვეით მყოფთა მწერილ მეფეთა ანუ მამასახლისთა. ქართლის-ცხოვრების შემდგენელს ანუ გადაწყვეტილებელს ეს მეფე გამოუტოვებია ალბათ იმის გამო, რომ სახეში ჰქონია მარტო ფარნაოზის და მირიან მეფის გვარნი. მეფე ფარნაოზ ვახუშტითა 301—237 წ. ქრისტ. წინეთ. საურმაგ—237—162 წ. ქრისტ. უწინ. მირვან 162—112 წ. ქრისტ. უწ.

¹⁹⁾ ე. ი. ზღუდესა ჰრქჳიაო არმაზ. სჩანს, რომ ჩვენის ქრონიკის მწერალის დროს ყოფილა ეს ზღუდე.

²⁰⁾ ეს უკანასკნელი სიტყვა მოშლილია დედანში, მაგრამ სჩანს მხოლოდ თეხი ასოთა „ც“ და „ხ“, რისგამოც წაიკითხება „ციხე“. ოთხასოიან სიტყვაზე მეტი ვერ დაიტყვა წაბლალულს ალაგში და ამისგამო ჩვენი წარკითხვა სწორი გვეგონია. შემდეგ მე-VI საუკ. წაიოანე ზედაზნელმან აღაშენა მონასტერი „ზედა ზადენსა“, ე. ი. იმ მთაზე, რომელზედაც წინეთ იყო კერპი ზადენისა და ამისგამო მონასტერს ეწოდა „ზედა-ზნის“ მონასტრად. წაიოანე ზედაზნელის ცხოვრებაში (ეკლ. მუხ. № 170, გვ. 15) მოხსენებულია: „ძუღლ ო დეს-მე წარმართთა მიერ გოდოლი აღმართებულ იყო მთასა მას (ე. ი. ზედაზნის მწვერვალზე) და ბომონი (კერპი ზადენისა) მდგომარე იყო, რომელსა ზედა საძაგელნი მსხუტრბლნი უსაძაგლესთა ეშმაკთანი აღსრულებოდეს.“ იქვე გვ. 68: „იხილა ნეტარმან იოანე (ზედაზნემან) მთასა მას ზადენისასა ვითარცა ნისლი ეშმაკთა სიმრავლენი“. „უწინარეს კერპიკა იგი ბილწისა ზადენისა მდგომარე ყოფილ არს იქი, რომელი იგი შემუსრა ნეტარმან ნინო“.—1101 წ. „მეფემან დაეთ წარულო ციხე ზედაზენი კვირიკეს“. ქ.-ცხ. I, 211; „სამოთხე“ გვ. 493).

ფარნაჯომ მეფისგან კერპის აღმართვა 109 წ. („სამოთხე“ გვ. 193). ფარნაოზითგან ფარნაჯობამლე იხ. ქ.-ცხ. 32—31. მეფე ფარნაჯომ 112—93 ქრისტ. უწ. (იხ. *Hist. G. Bros.* I, 46).

²¹⁾ უკანასკნელი ორი ასო „ოკ“ წაბლალულია, მაგრამ სანთლების სხივ ქვეშ სჩანს და „არსოკ“ უეპველად სწორედ წაკითხულია. რადგან „ო“ ძველს მწერლობაში ხშირად „უ“-დ გამოითქმის, ამის გამო „არსოკ“ შეიძლება წაკითხოს „არსუკ“-ად. იხ. ქ.-ცხ. 35. არშაკ ანუ არსუკ 93—81 წ. ქრ. უწ. აქამდე ეტრატის ნაწერი განცხობებული იყო ახალ მელნით.

²²⁾ ამის შემდეგ განახლებული არ არის მელანი.

²³⁾ არიკ უნდა იყოს ქ.-ცხ. არტაგი და რომაელ-ბერძენთ მწერლებისა არტაკის. იხ. „Извѣстія древнихъ... писателей О Кавказѣ“. Гаца. გვ. 165, 172. ვახუშტითა 81 66 წ. ქრისტ. უწ.

ამ აღერიკი მეფეზე სინოდ. კანტ. გუჯარი № 286 მოვეითხრობს შემდეგს:

„და ესეთა აღერიკი (sic) მეფისა ფარნავაზიანისათა იშუაჲ უფალი ჩუღწი-ისო ქრისტე და შემდგომად ოც-და-ათისა წლისაჲ მოწერაჲ ანა მღვდელმან და წარვიდეს ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსანელი და მუნ დახუდეს ჯუარ-ცუმასა (ჯუ-რცმასა) უფლისასა, და ხუდაჲ წილითა კუართი უფლისა ჰურიათა მცხეთელთა და ესეჲჲ კმაჲ სამსკუალთა დედისა ელიოზისსა მყოფსა მცხეთას და ჰგონებდა ჰურიათათჳს და ქადაგებდა განათლებასა წარმართთასა და შე-ისუწნა და მიეგება ელიოზს დაჲ მისი და მოსცა კუართი უფლისაჲ *), რომე-

*) საუკრადლებოა, რომ ამ წა კვართზე რუსეთის მწერლობაში დამკედრდა აზრი, ვითომ ის კვართი 1615 წ. შაჰ-აბაზს წაუღოს საქართველოდამ. შაჰ-აბაზმს ვითომ ეს კვართი მოსკოკს გაუგზავნა საჩუქრად რუსეთის მიუკეს მისილ თეოდორეს ძეს 25 თებერ-კალს 1625 წ. კვართისაგან იქმნა მრავალი სასწაულებითი კურნება მოსკოკში და ამის გამო რუსეთის სამღვდლოების კრებამ 27 მარტს იმავე წლისას დაადგინა, რომ კვარ-თი უფლისა დაიკრებოდეს მოსკოკის საპატრიარქო მიძინების კელსიაში (Макарія, исторія перкви XI, 62—66). 1891 წელს დაიბეჭდა ს. ბელოკუროვის არქიოლო-გიური თხზულება: - Дѣло о присылкѣ пахомъ Аббасомъ Ризы Господней Царю Михаилу Θεодоровичу въ 1625 г. „რომლის აქტსონი იმავე აზრს ამკვიდრებს, თემრავი მისგანვე შეკრებილის ცნობებიდამ სჩანს, რომ მოსკოკში და-იკრული კვართი არის ერთი სიწმიდეთაგანი, გატანილი იერუსალიმით და არა კვართი მცხეთისა, რომელიც მცხეთიდაჲ არავის წაუღია და არც წაღება შეეძლოთ, რადგან იგი საუკუნოდ შთაიფლა მიწის სიღრმეში ერთად სიღრნასთან და მასუგან არ ვის გაუ-ბედავს მისი მიწით ამოღება. მაგ ადგილზე სასწაულებრ აღმართა სკეტი-ცნოაკელი. ვი-საგვი ქართველთაგანს არ დაჰკითხეს კვართზე რუსეთიდაჲ, ვეკლამ ერთი-და-იგივე მასუგან მისცეს, რომ კვართი მცხეთაში, ე. ი. სკეტი-ცნოაკელს ქვეშ შთაიფლა და კარტაგან დაფარულიაო განგებისაგან. მეფე ალექსინდრეს დაჰკითხეს 1635 წ. 17 დეკემბერს და მან მიუგო: „Церкви Счетской (т. е. Мпхетской) положена Риза Хри-стова и до нынѣ пребываетъ (ე. ი. მიწაში) и да будетъ вѣрно само-державію твоему истинно.“ (ის. იმავე ბელოკუროვის მიერ საქმიდამ № 3 ამოწე-რილი ცნობები გვ. VII). ესევე დაამტკიცა ქართველმა მიტროპოლიტმა ნიკიფორემ. რუსეთის ელჩს, კოლკონსკის, საქართველოში გამოგზავნილს 1641 წ., მიანდეს „მო-ელაშარავნა მეფე თეიმურაზთან, რათა მან წმიდა კვართი იგი წარმოგზავნოს მისის სელით რუსეთის ხელმწიფესთან“ (ibidem). რას აღნიშნავს ეს, თუ არ იმას, რომ რუსეთში სრულიად დარწმუნდნ, რომ საქართველოდამ წმიდა კვართი არვის გაუტანია? მრავალი ცნობები მოაპოვება ჩვენს მწერლობაში, რომ კვართი უფლისაჲ მე-XVII ღ მე-XVIII საუკუნოებშიც მცხეთაში ეკრულებოდათ სკეტი-ცნოაკელის ქვეშ, დაფარულია განგების მიერ კარტა თვალთაგან. ამასთან არა ერთი და ორი მსატრობიანი წიგნები გვაქვს (ზოგი იმათგანი რუსეთშივე დახატულია ქართველთაგან მე-VIII საუკ.), რომელშიაჲ წარმო-დგენილია სკეტი-ცნოაკელი ანგელოზებთაგან. პურობილი, მისს ქვეშე ტვაში წის სი-

ლი სურვილით. შეიტკობა და მანცა შეისუცნა. იყო ესე ნათესავისგან ელი მღვდლისა.

ხოლო აღერიც (sic) მეფესა სთნდა ღიდათ კუართი უფლისა, გარნა საკვრველებისა მისგან არა რაჲ კელყო. და დამარხაჲ ძმამან მისმან ელიოზ და თვისი კუართითაჲ მით აღვილსა მას, სადა იგი ენანი კაცთანი არა დაღუმენ ღიღებად ღუთისა (ღა).

და შემდგომად ამალღებისა უფლისა, რაჲჲმს წილი იგდეს მოციქულთა, ყოვლად წმიდასა ღუთის-შობილსა წილი ხუდა მოქცევად ქუეყანაჲ საქართველოჲსა და ნეტარ ვართ და სამეზის სანატრელ, რამეთუ სიქადულ ჩუენდა არს შეწეენა წმიდისა ღუთის-შობილისა, რომლისა წილ-ხლომილნი ვართა *).

ღონასი, რომელსა ხელში უპერთა და გულზე მიუგრავს კართი უფლისა. ან რომ ამისთანა საერო სიწმიდე ხელში გვქონოდა და დაგაკარგოდას, ნუ თუ ჩვენს მწერლობაში კალი არ დარჩებოდა ესრეთის ბედერულებისა? მაგრამ ჩვენ უფრო მკვიდრი საფუძვლები გვაქვს, რომ კართი უფლისა დაცულია საუკუნოდ სკეტი-ცხოველის ქუეშე და არასოდენ არავის გაუბღნია მიწითგან მოპოვება. იმისა, რაც განგებამ დამალა კანთა თვალთაგან. ეს საფუძველი გასლავთ თვთ წა ნინოს ცხოვრება ყველა კარიანტისა. ამითში მე-XVII და მე-XVIII საუკ. კარიანტები, კელეს. მუზ. დაცულები №№ 170, 130 და 160, იანახმად მოგვიხსრობენ: „ხოლო არს ადგილი, სადაც დმერთმან უწყის. მხოლოდ. მხოლოდმან... აღერის ძმისწულმაც შეიება ქუო სამოსლისა მის... გარნა კერ შეუძლო პოენად; რამეთუ დაუბრძმდეს თვალნი მათნი, რათა კერ სედეიან“. „ხოლო ადგილი იგი კერავინ სცნა მიერ ყამითგან კიდრე დღესამომდე ჩვენდა, სადა მდებარე არს წმიდა იგი კართი. გარნა მამის მათგან დაფარული აწ სადამე და ნუ უკუშ საცნაერ არს ჩუწნდა; რათა უწკკლად ნათელნი მუზობლობით მასლობელობდენ და ნათლისა კუართისა ნათლისა სუტის სამარადისოდ ბრწყინებულად რედა ენთებოდას, რომელი ესე უკუშ ესრეთ უცილობელი არს სათქმელადცა და საგონებლად, უკეთუმიცა სხუაჲგან სადმე მდებარე იყო ღარნა სუტისა ქუტშე“ (ის. № 170, გვ. 388—389) „... დმერთმან... მონახა სამოსელი მისა მისისა ქალაქსა ამას“ (მცხეთას)... „არს ქალაქსა ამას შინა დიდებული იგი სამოსელი უფლისა“ (შიომღკ. გვ. 353). „სკეტი-ცხოველი და კართი საუფლო“ მუდამ ერთად ისვენებინს ყველა სიბელ-გუფარ-წიგნებში მე-XVII საუკუნემდე და მის შემდგომც. კართი, როგორც ნაწილი სამეფო ღერბისა, დასატულია მე-XVIII საუკ. დაბეჭდილ წიგნებში ამაზე (ის. «იკორია» 1892 წ. 14 ინვარისა).

*) წა ანდრია მოციქულის ქადაგებაზე სწერს- წა პეტრე ქართველის ცხოვრების აღმწერელი (შიომღკ. სულ-ნაწ. № 170, გვ. 294): „ექადაგა ქადაგება იგი წმინდისა ქრისტეს სახარებისა წისა და დიდებულისა ქრისტეს მოციქულისა ანდრიას მიერ ქუეყანასა ქართლისსა, ვითარცა და სწერს ნიკიტა საღმრთო ფილოსოფოსი მიმოსლვათა შინა და ქადაგებათა წისა ანდრიას მოციქულისა“.

18: და მეფობდა ბრატმან²³) რღ
სა ზე მცხეთას ქლქი დაეწყო:

(18: და მეფობდა მირვან²⁴): და მან
აღაშენა მცხეთამ ქლქი:

19: და მეფობდა არსუკ: რ-ნ კა
სპი შიეპურა: და ო-ლის
ციხე: ²⁵) განაგო.

19: და მეფობდა როკ²⁶) რ-ნ რამ
თურთით *) მცხეთამ გაიმორა:

და მეფობამ ორად გაიყო.

ორნი მეფენი დასხდეს იმერ და
ამერ²⁷).

19: და მეფობდა ქარრამ: ²⁸) არ

მაზს: და მცხეთას ბრატმან²⁹)

და ამათთა ქამთა: ჰუ
რინანი მოვიდეს მცხეთას
და დასხდეს: ³⁰)

19: და მეფობდა იმერ თარსმან
და ამიერ კაოზ:

19: და მეფობდა იმერ არსოკ
და ამერ ამაზაერ³¹).

19: და მეფობდა იმერ ამაზასკ
და ამერ დერუკ³²).

19: და მეფობდა იმიერ თარსმან
ქველი: და ამერ თარსმან ავაზ³³).

19: და მეფობდა ამიერ³⁴) როკ³⁵) ღ

²³) ქ.-სხვ. გვ. 36: ბარტონ. 66—33 წ. ქრ. უწ.

²⁴) და არა „მირვან“ (სამი ხრ.“ გვ. 8) 33—23 წ. ქრ. წ.

²⁵) ე. ი. უფლის-ციხე. არშაკ 23—2 წ. ქრისტ. უწინ.

²⁶) ქ.-სხ.: აღერკი 2 ქრისტ. წინ და 55 წ. ქრისტ. შემდ. შენიშნვა სინოდ. კანტ. გუჯ. № 286: „უამთა აღერკი (sic) მეფისა ფარნავაზიანისათა იშვაჲ უფალი ჩუქნი იესო ქრისტე“ და მოთხრობილია ამბავი კვართის მოსვენებისა და ლეთის-მშობლის წილ-ხვდომისა ჩვენის ქვეყნისა.

*) „რამათურთით“, ე. ი. სრულეპით შესრულაო მცხეთის აშენება.

²⁷) აქა სწერია „იმერ“ და „ამერ“, მაგრამ ქვემო იგივე სიტყვეკი ხშირად იწერება „იმიერ“ (ე. ი. არაზის მხარე) და „ამიერ“-ად (ე. ი. მცხეთის მხარე).

²⁸) ქ.-სხ. გვ. 47, „ქართან“.

²⁹) ქ.-სხ. და ევ. მუხ. ხელ-ნაწერი № 160, გვ. 59 „ბარტამ.“ (55—72 წ. ქრ. შემდეგ). („ბარმატ“ ევ. მუხ. ხელ-ნაწ. № 170, გვ. 386).

³⁰) ქს.-ბით ვესპასიანის დროს 72—87 წ. (გვ. 47). ამ ფარსმანის დროჲს ბერძულად წარწერილი მცხეთას ახლო ნაპოვნი ქვა, თფილისის მუზეუმში დაკული, გვიამბობს, რომ 75 წელს ქრისტესით მეფე იბერთა ფარაზმანის შვილი მიტრიდატი, მეგობარი ყოფილა რომის ერისა და იმპერატორთა ვესპასიანისა, ტიტეი და დომიციანისი, რომელთაცა ამისთვის (მეგობრობის ნიშნად) ალუშენებით ციხე ესე“ (ვახუშტ. ბაქრ. გვ. 47—49), Гаца, известіи дреннихъ... Писателіи о Кавказѣ, გვ. 114). კეისრის ადრიანის ბრძანებით ამ ფარსმანს გასაოცარი პატივი მიაგეს რომში და ძველი დაუდგეს ბელლონის ტაძარში. *ibid.* 115—123; 173—175).

³¹) ქ.-სხ. აზორკ და არმაზელ (87—103 წ.).

³²) ქ.-სხ. ამაზასკ და დეროკ. (103—113 წ.).

³³) ქ.-სხ. ფარსმან ქველი (113—129 წ.). ფარსმან ავაზ ქ.-სხ. არა სჩანს.

³⁴) *sic*. უნდა: „იმიერ“.

³⁵) მეფე როკ ქ.-სხ. არა სჩანს.

ამიერ მირდატ³⁶⁾ და ამისაზე
 მოაკლდა არმაზი სამეფოთა³⁷⁾
 და მცხეთას ოდენ იყო მეფობა.
 II: და მეფობდა ღაღამ: და დღე:
 კ: ³⁸⁾

I(I: და ფარსმან³⁹⁾: ყ: და ამაზ
 სვ⁴⁰⁾: ყ⁴¹⁾: და რევ მართალი⁴¹⁾
 ყ⁴²⁾: ვაჩე⁴²⁾: ყ⁴³⁾: ბაკურ⁴³⁾: ყ⁴⁴⁾:
 მირდატ⁴⁴⁾
 ყ⁴⁵⁾: ასფაგურ⁴⁵⁾: ყ⁴⁶⁾: ლევ⁴⁶⁾ მამა

36) მირდატ ქ.-ცხ.-ში ფარსმანის დროს მოიხსენება.

37) ეს ფრასი გარდაუმახინჯებია „სამი ქრ.“ გამომცემელს და მაინც *სვ* დაუსვამს. „მოაკლდა არმაზი სამეფოთა“ აღნიშნავს დაუძლეულებას ანუ გაუქმებას არმაზის სამეფოთას. ქ.-ცხ. 52.

38) ქ.-ცხ. ადამი მეფობდა სამი წელი; (129—132 წ.). ამის მეფობას ვახუშტის ქრონიკა, აშკარა შეცდომით, გვიჩვენებს 132—146 წელს, რადც არ ეთანხმება ქ.-ცხ. ჩვენებას. საზოგადოდ ვახუშტის დაბეჭდილ ისტორიაში ხშირად არის არეული ქრონოლოგია; მაგ. მე XI და XII საუკ. ისტორიაში, როგორც თავის ადგილას ვუჩვენებთ, მეფეთა გაუმეფების დრო ნაჩვენებია ათის წლით გვიან თვთ შემთხვევისა, რისგამო იმ დროს ქრონოლოგია და ისტორია მეტად ირევა. ცხადია, აქ ბრალი არის გადამწერისა და არა ვახუშტისი, რომელიც იყო ღრმად ჩამხელი საქმისა და აუჩქარებელი მკვლევარი, როგორც თვთ ბროსე ჰმოწმობს. აქ-კი, ვგანებთ, ქრონიკის არევის მიზეზი უნდა იყოს ის გარემოება, რომ ადამის შემდეგ ფარსმან II დარჩა ერთის წლის ყრმა და მის მაგიერ „მეფობდა მამის დედა მისი, ცალი ფარსმან ქეელისა, რომელსაც ერქვა დადანა“ (ქ.-ცხ. 54); ვახუშტით დადან (51 გვ) 146 წლამდე. და ესრეთ, დადანის მეფობას ერგება სწორედ ის წლები (132—146 წ.), რომელნიც დაბეჭდილ ვახუშტის ისტორიას ურგუნებია ადამის მეფობისთვის (იხ. ვახუშტ-ბაქრაძისა გვ. 50).

39) ფარსმან 146—182 წ.

40) ქ.-ცხ. ამაზს (82—186 წ.)

41) რევ ძე სომეხთა მეფისა (186—213 წ.).

42) ვაჩე 213—231 წ.

43) ბაკურ 231—246 წ.

44) მირდატ 246—262 წ.

45) ასფაგურ 262—265 წ.

46) ლევ, მამა მირიანისი, ცნობილი არ არის ჩვენს ისტორიაში, რომელიც მირიანის მამად ჰხადის სპარსთა მეფეს ქასრე არდაშირსა (ქ.-ცხ. 60). რომელი უფრო სწორია, ჩვენი ქრონიკა თუ ქართლის ცხოვრება, ამის გამოცნობა უნდა გახდეს საგნად ცალკე სამეცნიერო გამოკვლევისა და მანამდე-კი გადაჭრით თქმა აჩქარებული იქნება. ამ მძიმე კითხვის ასახსნელად აქ ყოვლად საჭიროდ ვრაცხთ ჩაუერთოთ თვთ ჩვენის ქრონიკის ტექსტში „სომეხთა მოქცევა“ აგათანგენისა, რომლისაგან ქ.-ცხ.-შიც ვიღაცას ჩაურთავს საქმაო ცნობები ასფაგურისა და მირიანის მეფობის აღწერაში (იხ. ისტორია საქ. ბაქრაძ. გვ. 136, 138; ვახუშტი ბაქრაძისა გვ. 53—54, შენიშვნე). განსამარტავად სომეხთ მოქცევისა მკითხველთ მიემართავთ დ. ბაქრაძის თხზულებათა და მათში ნაჩვენებს წყაროებს. სომეხთ მოქცევაში აღწერილი ცნობები, რომელნიც უკერძოვრებით კრიტიკამ ვერ შეიწყნარა, ეკუთნიან მირდატ-ასფაგურ-ლევ-მირიანის მეფობათა, მაგრამ ჩვენ ჩაუერთეთ მირიანის მეფობაში, რადგან თვთ ქართლის ცხოვრებაში ეს ცნობები ამის მეფობაში შეუტანიათ, როგორც სჩანს, შემდეგ (ქ.-ცხ. I, 57—59). — „მირიან და „მირიანად“ წაუკითხავს „სიმი ქრონიკის“ გამომცემელს.

წინ მირეანისი⁴⁷⁾. ესე ოცდა რვა- | მეფენი ქართლს შინა წარ
ნი (?) | მართნი⁴⁸⁾.

(გაგრძელება „ქართლის მოქცევისა“ იხ. ქვემო).

(წინ სტამ: ბარსა უ, ცხ-რბჟ; ღა: მოქალაქობა; ღა აჰისსა: უ-ღ:
წამებაჟ: წი-სა: მღღღ: მოწამისა: ბრიგოლი: პართელისაჟ:
ბუაქურთხინ: მამარ: *)

ქაქაშა იგი მეფობაჲ სპარსთაჲ პართად მიიცეალა: და მპყრობელობაჲმან
პართთამან ესოდენი ძლიერებაჲ მიიღო. ვიდრემდის არა ხოლო სპარსთაჲ დაიპყრა
მთაერობაჲ. არამედ სომეხთაჲცა. და ჰინდოთაჲ მათ რომელნი მკვდრ (არიან)
აღმოსავალით სპარსეთისა: ამით თანა კ'დ (კულად). მაშშაგეტნიცა⁴⁹⁾ ყენეს
ნაწილ თვისსა სამთაეროჲსა: და მძიმე იყო ესოდენთა: ამით სამთაეროთა პყრო-
ბაჲ და განგებაჲ ერთისა მიერ. რომელიცა და ვინცა იყოს: — : —

ამისთვისცა ოთხთა ძმათა. ნათესავეით პართთა. სახელით (ე. ი. სახლით)
არშაკუნიანთა: მეფობაჲ იგი ოთხთა მათ სამთაეროთაჲ ოთხად განყვეს: — : —
რამეთუ პირველმან ძმამან. ზოგადი იგი ოთხთა სახელი თვისად მოიხუეჟა. და
სახელ იღვა არშაკ: და დაიპყრა მეფობაჲ პართთა: რათა ვითარცა ჰმატს მათ
დღეთა სიმრავლითა. ვგრეთვე აღმატოს მოხუეჟითა და მიძღლავრებითა: — : —
ხოლო მეორე იგი ძმა და შემდგომი. პირველისაჲ: მეფე იქმნა სპარსთა: — : —
და მესამემან მიიღო მთაერობაჲ ზემოხსენებულთა მათ ჰინდოთაჲ: — : — ხოლო
მეოთხემან: მაშშაგეტნი ყენა საბრძანებელ თვისსა: — : — და ესრეთ ჟამთა ჭრა
მცირედთა. ფრიადი დიდებაჲ და კეთილსა შინა საწუთროჲსასა წარმატებაჲ
აქუნდა: არშაკუნიანთა მათ: — : —

⁴⁷⁾ ოცდა-მერვე მეფე შეიძლება გამორჩენოდეს გადაწყვირელს, და ყოველად შეუწყნარე-
ბელია ჰაზრი, ვითომ მე 28-დ იგულისხმებოდეს არან ქართლის მეფე, რადგან აქ მოხსენი-
ბულნი არიან მხოლოდ მცხეთის მეფენი ყოვლისა საქართველოჲსანი.

⁴⁸⁾ იხ. ქ.-ცხ. I, 57—58.

⁴⁹⁾ ეს საკითხავი ჩართულია წერა-კითხ. ერთს ხუცურს ხელნაწერში № 350, რომელიც
დაწერილია მე-XI საუკუნის ხელით დავით აღმაშენებლისთვის. შიგ მოხსენებულია „მეფეთა
მეფე და მაღალი კესაროსი გიორგი და ძე მისი მეფე დავით“. რადგან მეფე გიორგი, ჩენის
ქრონიკით, მოკვდა 1112 წ. და არა 1089 წ., როგორც ახლამდინ ეგონათ, ამისგანაჲ ხელნა-
წერი უნდა აღწერილ იყოს 1089—1112 წ. ვერემ მცირის სიცოცხლეში. ამ წიგნზე უფრო
სრული ცნობები იხ. ქვემო. ეს საკითხავი არის „მოქცევა სომეხთა“ ავთანგენისა, რომელიც
ქართულს ენაზე ლანგლუას უპოვნია ათონის მონასტერში, მაგრამ ბ. ცაქარელმა ვერ აღმო-
აჩინა იქ. მართლწერა და სასვენებელი ნიშნები დატულია ხელნაწერისა. სამწუხაროდ, ესრედ
წოდებულის „ისტორიის წერის“ ნიშნები ვერ დაეხსიბთ ხელმოკლეობისაკაშაჲ.

⁴⁹⁾ ევროპიელთ მწერლობაში „მასსაგეტებალ“ წოდებული.

ქ ანტაჟან. ძე ჯანაშვილისა (ვალარშაკისი). ზემოკენებული: რომელმან იგი სახელსა თანა არშაკუნთანთასა. მიხუეჟა მეფობაჲცა პართთაჲ: და სახელ იღვა ანტაჟა: იყო განსწავლულ სიბრძნითა ქალდეველთაჲთა და ვარსკულავთ მრაცხუელობითა: და ისწავა რაჲმე ელოვნებისა მისგან უცნებითა: და უთხრა იგი ცოლსა თჳსსა რაჲემს ერთბამად განისუენებდეს ცხედარსა ზედა: ხოლო თხრობაჲ იგი ესე იყო: რამეთუ ეტყოდა ვითარმედ ვითარ ესე მასწავებენ მე მოქცევ(ა)ნი ვარსკულავთანი: განიზრახავს ვინმე რათა აღუდგეს ბრძოლად თჳსსა უფალსა (ოა). ცხოვრებასავე ამას: და ვითარ ვგონებ არა განტრუენეს იგი სასოებისაგან თჳსისა: ესე თქუა და მეყსეულად ძილითა შეპყრობილ იქმნა:— :—

ქ ერთი ვინმე შევეალთაგანი დედოფლისათა, რომელი იყო ასული კაცთა დიდთა და წარჩინებულთაჲ: და თანაზრდილი და მეგობარი კაცისა ვისიმე მთავართაგანისა. და ყოველთა შორის წარჩინებულისაჲ: და უწყოდა განზრახვაჲ მისი:— ხოლო ეწოდებოდა მთავარსა მას ანტაშირ. და იყო იგი ქუეყანით (ქუენით) ასურეთით: ხოლო დედაკაცსა მას შევეალსა დედოფლისასა ანტაღუხტ: რომელსა ასმიოდა პირველ ანტაშირისგან: ვითარ იგი განდგომილებასა განიზრახავს: და სარწმუნოთა მეგობართა თჳსაგან მიუთხრობნ: ხოლო საქმით გამოცხადებასა ვერ იკადრებდა შიშითა ვერ მიმთხუევისაჲთა:— :—

ქ მისთვისა მივიდა მისსა (sic.) და უთხრა მას ჩუენებაჲ იგი მეფისაჲ რომელსა უთხრობდა მეუღლესა თჳსსა: და ამით სახითა. აღჭურვიდა ანტაშირს. და გულსმოდგინე ჰყოფდა საქმისა მიმართ: და სიტყუასა მოჰკლდდა: რათა უკეთუ დაიპყრას მეფობაჲ პართთაჲ. ყოს იგიცა თანაზიარ მეფობისა თჳსისა საქმით და სახელით: და დედოფლობაჲ მას მიანიჰოს:— :— ხოლო იგი აღუთქუმიდა და ეფუცებოდა ღმერთთა (ღთთა) თვისთა მამულთა: რათა აღუსრულოს თხოვაჲ მისი აღსრულებასავე თანა ნებისა თჳსისასა. — :— ესე რაჲ ითხოვა ანტაღუხტ: და სიმტკიცე მიიღო აღსრულებისაჲ: მსწრაფლ მიიქცა სადედოფლოდვე: და სწრაფითა მიქცევისაჲთა მოსწრაფე იყო დაფარვად მისმიერ ქმნულისა მის საქმისა:— :—

ქ იერიოთგან უკუე ანტაშირ. გულსა დაიდვა სიტყუაჲ (სიტყა) იგი დედაკაცისაჲ მის. და განილეოდა მწარედ სურვილითა მეფობისაჲთა:— და შეკრიბნა მთავარნი სპარსეთისა და ასურეთისანი, რომელთაცა მიმართ უეკველ იყო: და მიუთხრა მათ განზრახვაჲ იგი პართთა ზედა განდგომილებისაჲ: და ეპოვნეს შეკრებულნი იგი თანაზიარ ნებისა მისისა: რამეთუ იგინიცა სურვიელ იყვნეს განთავისუფლება პართთა მძლავრებისაგან: და რათა თჳსითა სისხლითა მიიტაცონ კელმწიფებაჲ სპარსთაჲ: .:—ამასთანა, კუალად (სდ) ეტყოდეს ანტაშირს. რათა ვითარცა იქმნა თავ განზრახვისა მათისა. ეგრეთვე იქმნას წინამძღუარ საქმისაჲცა მათისა:— :—

ქ მიაღლინნეს მოციქულნი ანტაჟანისსა: რათა დაუტევოს მეფობაჲ თჳსით

ნეფსით (sic). თვნიერ ყოვლისა ქირისა და განსაცდელისა. ბრძოლათა მიერ. მოწვევნილისა:— :— ხოლო მას ესე რაა ესმა, მკირედ ჟამ მოიდრიკა თავი. და განიზრახა ელოვნებითა გრძნებისაჲთა: და უქმად წარგზავნა მივლინებულნი იგი: და ექადოლა მათ: ვითარმედ უკეთუ კუალად (კლ) მივიდნენ თხრობად მისსა ესე ვითარისა: პირველად (პლ) მათ მიიღონ პატიჟი ესე ვითარისა მისთვის შეურაცხებისა :— ხოლო იყო სახელი მივლინებულთაჲ მათ ზიკას და კარინას:—

შა მირაჲ იქცეს მოციქულნი იგი. მიუთხრეს არტაშირს და მისთანათა. ყოველი (ყნი) რაოდენი თქუა-მეფემან. და რაოდენსა ექადოლა:— :— ამისსა შემდგომად (შლ) იწყეს ორკერძოვე კრებად ერისა და განმხადებად ბრძოლისა:— :— და უწინარეს ერის კრებისა. წარავლინნა არტაშირ კაცი. და მოიყვანა არტაღუხტ. თვსთანა და შეიყვანა იგი ციხესა შინა ყოვლით სიმდიდრით მისითურთ:— :— ხოლო ვითარცა შეკრბა სიმრავლე ერისაჲ პართთა და სპარსთაჲ: და ეწყვნეს ურთიერთას: და მოსწყდა ორთავე კერძოთაგან ერი ფრიადი: და მიემადლა ძლევაჲ არტაშირს. და წარიოტა არტავან:— :—

ქუალად იქმნა წყობაჲ მეორე. და მოისრნეს მახვლითა ერნი პართთანი: ვიდრელა თვთ არტავან. ძლით განერა სიელტოლითა:— :— გარნა ეგრეთცა არავე დასცხრა ბრძოლად. არამედ შეიკრიბა ერი. და ვიდრე აღსრულებამდე წელიწადისა. ეწყებოდეს ურთიერთას: და ოდესმე პართნი სძლევედეს. და ოდესმე სპარსნი: ვიდრემდის იქმნა ორკერძოვე მოწყუედაჲ ერისა ფრიადისაჲ: რამეთუ მრავლით კერძო მოსწრაფე იყვნეს: ძლევად ერთი ერთისა (sic):— :—

ღმისსა შემდგომად მიუვლინა არტაშირ და ჰრქუა (ჰქა) მეფესა არტავანს: ვითარმედ ნუ დაშურები ცუდად და განხრწნი ერსა პართთა და სპარსთასა: რამეთუ მეფობაჲ ამიერითგან არლარა არტავანს: არამედ არტაშირს მივლის:— :— ხოლო შენ უკეთუ ისმინო ჩემი. სცხოვრდე უკირველად: რამეთუ მოგცე შენ სოფლები რათა მიერ გაქუნდეს ყოველი კეთილი უხუებით: და არა მოგაკლდეს საკმარი შენი:— და უკეთუ გიხმს რათა ისწაუო ნუ სხვსა ვისგან ეძიებ. არამედ შენზედა მოწვევნილი იგი კმა იყავ მასწავლელოად. და ჩუენებაჲ იგი მოიკსენე. რომელი იგი ღამით მიუთხარ დედოფალსა:— და არტაშირის სიტყვაჲ ესე იყო:— :—

ღმ არტავანს მიიხილა თვსთა მიმართ მთავართა და სახლეულთა და ჰრქუა:— ეჰა ვითარლა ბოროტ არს დედაკაცი. და სიყუარულსა. მას მეუღლეებისასა მანებელ ექმნების. უფროს ვიდრე არა მარგებელ:— :— ესე თქუა და აღფსებულმან რისხვთა უბრძანა ვიეთმე მახვლოსანთა წარყვანებაჲ და მოკლვაჲ დედოფლისაჲ:— რამეთუ მას ჰგონებდა განმაცხადებელად საიდუმლოსა მას ჩუენებისასა:— :— ხოლო თვთ მოექცა და ჰრქუა: მისსა მოვლინებულთა მათ: ფრიად უადვილეს არს ჩემდა სიკუდილი ვიდრე მონისა ჩემისა არტაშირის მიცემად მე-

ფობა ჩემი:— :— ესე თქუა და მყის წარემართა სპარსთა ზედა სიბორგლით და გულის წყრომით: და ფრიადნი მოსწყუნა მათგანნი: და უმრავლესნი დასცნა: და მიიწია ვიდრე თვთ არტაშირისმდე და იკადა მის ზედა მახვლი:— :— ხოლო იგი რამეთუ კელოვან იყო და ფრიად სწავლულ საქმესა მოისრობისასა. იჩემა უკუე სიელტოლაჲ. და ეგრეთ სტყორცა მდევარსა მას ისარი: და ძლიერებითა მტყორცებელისაჲთა განელო ფარი: და განეწონა გულსა. და განელო ზურგი მისი: და მეყსეულად მკუდრად გამოაჩინა არტაკან: და სრულიად უსულო იქმნა:— :—

მა ესრეთ შემოკრბეს ყოველნი ერნი პართთანი და აღიარეს მეფედ ყოველთა არტაშირ: ხოლო მეფემან ფრიადი კაცთ მოყუარებაჲ და წყალობაჲ აჩუნა ყოველსა მას ერსა: და დაიპყრა რაჲ მეფობაჲ: და მოიყვანა თავისა თვისსა ცოლად დედაკაცი იგი არტადესტ: და სრულ ყო აღთქუმაჲ იგი რომელი პირველ აღეთქუა ფიციტ: და განაჩინა იგი დედოფლად სამეუფოჲსა თვისსა:—

მა კესარს მმას არტაკან მეფისსა: ეპყრა მეფობაჲ სომეხთაჲ⁵⁰): და ეუწყა რაჲ ყოველი ესე ყოფილი: ვითარმედ ძმაჲ მისი მოიკლა. და ვითარმედ მთავრობაჲ პართთაჲ თანაშეერთო. სპარსთა შეწუხნა მწუხარებითა დიდითა: და შეკრიბა მსჯედრობაჲ ძღაერი. აღკანთაგან და ქართველთა: და სსუათა (სსუათ) ნათესავთაგან თითო სასუთა⁵¹). და ყოველსა მას წელიწადსა მოსწრაფე იყო შეკრებად ერისა მბრძოლთაჲსა: და ფრიადი ერი თვსთანა წარიყვანა და: წარემართა სპარსეთად თვთ თავადისა (sic) არტაშირის მიმართ:— :— ხოლო არტაშირ რომელსა იგი. ახლად მიელო მეფობაჲ სპარსთაჲ. განეწყო არა 'ნეფსით არამედ უნებლიებით კუსარს მეფესა სომეხთასა: და იქმნა წყობასა მას შინა მოწყუედაჲ ფრიადისა ერისა სპარსთაჲსა და ივლტოდა არტაშირ და მის დეედეს მას მბრძოლნი: და დაფარვიდეს პირსა ქვეყანისა მის სპარსეთისასა. სიმრავლითა მას ზედა მოკლულთაჲთა:— :— და მრავალნი წარიყვანეს ტყუედ: და ფრიადი წარმოტყუენეს ნატყუენავი: და ესრეთ განმარჯუებულნი მეფითურთ თვისით და ურიცხვთ სიმდიდრით. ქუეყანად სომხითისა უკუმოიქცეს:— :—

მა მოქცევასა წელიწადისასა. კულად მეფემან სომეხთამან კესარ მოვლო ქუეყანაჲ ასურეთისაჲ და მოუწოდა ერსა სარკინოზთას თანაშემწედ თვისსა: და წარმოტყუენა ქვეყანაჲ სპარსეთისა და ასურასტანისაჲ: და ტყუე ყო ყოველი მას შინა მყოფი: და ნატყუენავითურთ. კულად პირველისაებრ ძლევა შემოსილი მოიქცა საბრძანებლად თვისსა:— :— და ამით ესე ვ(ითარი)თა წარმატებითა და სიქველითა: საკვირველიყო თანამბრძოლთაგან: და (შესა)ძრწუნებელ წინააღმდეგომთაგან: და ესრეთ აღასრულნა ათისა წლისა ეამნი⁵²):— :— ვინაჲცა მეფე სპარსთაჲ აღსავსე იყო უნუგეშინისცემოჲთა მწუხარებითა:—

⁵⁰) ქ.-ცხ. გვ. 57—58.

⁵¹) ქ.-ცხ. 1, 58.

⁵²) ქ.-ცხ. *ibid.*

და უფროაჲს აღაოროძინებდა მწუხარებასა მას. რამეთუ უღონო იყო ქმნად რაჲსამე:— :— ამისთვისცა შემოიკრიბნა მთავარი. და განაზრახებდა მათ თუ რითა სახითა განიძარცონ უპატიოვებაჲ: გინა თუ ვითარ განიქსნენ ზოგადისა მის კირისაგან ყოველთა ზედა მოწვეწეულისა:— :— ამასთანა კუალად აღუ-
თქუმიდა და ეტყოდა: ვითარმედ რომელმანცა ჯეროვანი განზრახეაჲ განაზრახოს საქმისა მისთვის: შემდგომი მეფისაჲ მიენიქოს პატივი და დიდება ღირსად სიტყვისა და საქმისა რომლისაცა (რჩუა) აჩუენოს ღონიერებაჲ:— :—

ჴ იყო ვინმე კაცი სახელით ანაკრი⁵³) თჳს ეყვოდა კუსარს მეფესა სომეხთასა:—ადღა კრებულისა მისგან. და სიმზნით შეწვეწასა უქადებდა არტა-
შიას: ვითარმედ ესრეთ მოსწრაფე ვიქმნე რათა უმჯობესად და მძლელ გამო-
ვაჩინე ძლეულნი ესე ერნი სპარსთანი: რათა ისაჯონ მათ წინააღმდეგმთა თჳსთაგან:—ხოლო არტაშირ მიუგებდა. ვითარმედ უკეთუ ჰყო რომელსა ეგე იტყვ. მეორედ მეფედ განგაჩინო შემდგომად ჩემისა. სპარსთა მეფობისა. და გვრგვნი მეფობისაჲ დაგადგა შენ. და მეფობაჲ პართთაჲ მოგანიქო:—კუალად მიუგო გოანაკ: და ჰრქუა:—ჯერეთ ჩემი აღსასრული უცნაურ არს თუ რაჲ შემემთხუევის: და არა ცხად არს ოხქანი საქმისაჲ:—გარნა ამას ხოლო გევედრე-
ბი რათა არა უგულდებელს ჰყენე თჳსნი ჩემნი: არამედ მოიქსენნე ამის ხოლო გულსმოდგინებისათჳს რომელსა მე ვაჩუენებ შენდა მიმართ: და შენ მათ მია-
გო მისაგებელი კეთილი:— :—

ჴ ისე რაჲ ჰრქუა მეფესა. წარიყვანა ძმაჲ თჳსი თანაშემწედ თჳსსა: და წარვიდეს სახითა რეცა განდგომილთაჲთა. და თანაწარიყვანეს-კოლი და შეიღნი თჳსნი. და ყოველნი სახლეულნი თჳსნი: და მივიდეს კუსარისსა მე-
ფისა სომეხთაჲსა:— :— ხოლო მან შეიწყნარნა იგინი პატივით დასიყვარუ-
ლით: და მოიკითხნა იგინი ნიქთა და მისაცემელთა სიმრავლითა: და ყოვე-
ლითურთ სრულებითა კეთილთაჲთა:— :— მაშინ ანაკ და ძმაჲ მისი: ლიქნასა და სიციბილსა აჩუენებდეს მისსა მიმართ: და ყოველითურთ ერთგულობასა და სახლეულობასა იჩემებდეს: და საკუთარ მისსა იქმნებოდეს: და უფროსდა რა-
მეთუ კოლით და შეილითურთ მისრულ იყენეს მისსა: ვითარცა სრულიად წარელტოლოვილნი:—

ჴ მისთვისცა ანაკს. შემდგომობაჲ მეფისაჲ მიემადლა პატივად:—და იყო-
ფოდა მისთანა ვიდრეცა იყოფოდიან: რამეთუ ჟამსა ზამთრისასა და განძლიერე-
ბასა. სომხეთს ყინულისასა. ფრიად განისუენებდიან ადგილთა მათ რასტონი-
სათა: და შუენიერებჲ იგი არეთაჲ მიანიქებდა მათ სიტკბოებასა:—და კუალად ჟამსა მკისასა რაჟამს იგი ჰბერაენ ქარი ცხელი. მიიცვალის მეფე მთასა არა-
რატისასა: რათა განერეს სიციხისაგან: და იელტოდის: და მიერ კუალად ჟამსა სთულისასა მიიცვალებოდის:— :— :— :— :—

ჴ მათ უკუე ადგილთა მთისათა იქცეოდა მეფე. და წყობად სპარსთა გა-

⁵³) 53 ქ.-ს. I., გვ. 58.

ნემზადებოდა: ხოლო ანაკს მოექცენა ფიცი იგი რომელ ეფუცა არტაშირს: და დაიწუებოდა კსენებიოთა მის და აღთქმულთა მათ ნიქთაჲთა: — : — ამის-
თვსცა გამოითხოვა მეფისაგან. რათა თვსაგან ეზრახოს მას საიდუმლოდ თანა-
ძმითურთ მისით: რეცა მიზეზ ჰყოფდა ვითარმედ მაქუს რაჲმე საიდუმლოჲ
თხრობად შენდა: — : — და ვითარცა შეიყვანნა იგინი მეფემან მარტოებით.
მოკლ ს იგი მახვლიოთა: ანაკ და ძმამან მისმან: და ვიდრემდის განითქუმოდა
ერსა შორის სიკუდილი მეფისა გუსარსისი: ივლტოდეს იგი აღმხედრებულნი
ცხენთა დაუყენებელად და დაუმჭირველად: —

ჴ ერნი იგი სომხითისანი. მოსწრაფედ მონადირე იყვნეს. და გამოეძიებ-
დეს მანართა და ყოვლით კერძოთა გზათა. რათა ეწინენ მათ და შეიპყრენ: .
ვინაჲცა არა ცუდ იქმნა მოსწრაფებაჲ მათი. რამეთუ ივლტოდეს რაჲ ანაკ
და ძმა მისი და მიიწინეს კილსა რასმე ზედა: მეყსეულად ეწინეს მათ მღვეა-
რნი და მოაშთენეს იგინი სიღრმესა მას შინა მდინარისასა: და მორაჲ იქცეს
მოკლეისაგან მათისა ყვეს ვითარცა იგი ემცნო მათ და მეფესა მათსა. რამეთუ
უკუანახსენლსა აღმოფშვენასა ესე ხოლო აღმოსთქუა: რათა ნათესავი მკლველ-
თა მისთაჲ სრულიად აღმოიფხურას. და წარწყმდეს: — ამისთვსცა მოსრნეს
ყოველნი სახლეულნი მათნი: — : — ⁵¹⁾

ჴსრეთ უკუე წარწყმდეს ანაკ და ძმა მისი და ყოველნი თვსნი მათნი:
და არავინ დაშთა მათგანი: გარნა ხოლო ორნი ძენი ასაკისნი: და იგიცა ჩხვლნი
ყრმანი: რომელნი ჯერეთ სახუეველთა შინა ძუძულს მწოვარნი იყვნეს: .
რომელნი იგი წარიყვანნეს მუნ მყოფთა ვიეთმე მკედართა: . ერთი იგი კერ-
ძოთა სპარსეთისათა: და მეორე იგი საბრძანებელსა ბერძენთასა: ესე არს გრა-
გოლი ყოვლად საკვრველი რომელი მიეცა აღზრდად ქუეყანასა ბერძენთასა: —
და ამისთვს წარმოვსთქუთ ყოველი ესე პირველითგან თქუმული: რათა (ს)აც-
ნაურ ეყოთ თუ ვინ იყვნეს მშობელნი ამის ნეტარისანი: — : —

ჴ ვითარცა ესმა არტაშირს მეფესა სპარსთასა სიკუდილი გუსარ-სომეხთა
მეფისაჲ: მსწრაფელ გამოვიდა სომეხთა ზედა. და მრავალნი მათგანნი მო-
სწყვდნა და უმრავლესნი ტყუე ყვნა. და ნატყვენავი ფრიადი წარმოიღო. და

⁵¹⁾ ანაკისაგან ღალატით კუსარის მოკვლა ესრევე მოთხრობილია ქ.ცხ. I, 58—59.
ისტორია ბაქრაძ. გვ. 135—136. წინააღმდეგ ზოგიერთთა განცხადებისა ახლად ნაპოვნი ვა-
რიანტიცა წაინოს ცხოვრებისა მოიხსენიებს თრდატის ეშვად გარდაქცევის ამბავს. „ქართლის
მოქცევა“ ამ მოვლენაში გვიჩვენებს ერთს მიზეზთაგანს ქრისტიანობის გავრცელებისას საქარ-
თველრაში: „რომელნიმე (წარმართნი ქართველნი) ესრეთ იტყოდეს, ვითარმედ რომლისა ღუ-
თისა ძალითა თრდატ სომეხთა მიეფე ეშუად შეიცვალა და კუალად ეშვობი-
საგან კაცადვე მოაკცია, მან უჭუტ ღმერთმან ყო და მოაწია ესე (სასწაული წა-ნი-
ნოსი), რამეთუ სხუა ღმერთი ვერ შემძლებელ არს ყოფად ამისა... მიერთგან ქება და ღი-
დება ქრისტესი არაღარა ფარულად ითქმოდა ქართლს შინა, რამეთუ
მადლსა ღუთისასა ეწყო მოფენად აღმოსავლეთს“ (მე 170, გვ. 340. შენდა-
რე ქ.ცხ. I, გვ. 122).

ბრწყინვალედ ძლევა შემოსილი კულად უკუ მოიქცა სამეფო^რღვე თვისა:—
:— ხოლო პოვა ტყუეთა მათ შორის ყრმაჲ ერთი ძე კუსარ სომეხთა მე-
ფისაჲ: და ეწოდებოდა მას თრდატ: რომელი იგი არა მოკლა სიჩჩო^რმსათჳს
პასაკისა მისისა: არამედ წარსდევნა იგი ქუეყანად საბერძნეთისა:— :—

¶ ისე არს თრდატ. რომელმან უკუანასკნელ ჟამთა რაოდენთაჲმე შეწევნი-
თა და თანა მბრძოლებითა ბერძენთაჲთა. დაიპყრა მეფობაჲ სომეხთაჲ: და გან-
ძლიერებულ იქმნა: და ნეტარი გრიგოლ სატანჯველთა სასტიკთა შთააგლო:
და მოუთმენელითა გუემითა განცადა: და არა ხოლო თუ იგი ვერ განაყენა
ღვთის მსახურებისაგან მისისა: არამედ თვთ იგიცა. ზეშთა ბუნებისა ხილვითა
მისისა მოთმინებისაჲთა. და წყლულებითა ზეგარდამო განგებულებით ქმნილისა
ტანჯვისაჲთა. მისისა მიმართ სარწმუნოებისა შეიცვალა:— :— გარნა ესე ყო-
ველი შემდგომად მცირედისა სიტყუამან თითოეულად მივითხრას:— ხოლო
აწ კულად ვიწყო შემდგომსა პირველ თქმულისასა:— :—

¶ სამეთუ მაშინ შემდგომად სიკუდილისა კუსარ სომეხთა მეფისაჲსა: დაი-
პყრა სომხითი არტაშირ სპარსთა მეფემან:— :— ხოლო ძე ანაკისი კუსარის
მკლველისაჲ. მიივლტოდა ძმისა თვისისა გრაიგოლის თანა კესარიას კაბადუკი-
სასა: და ისწავლეს სწავლაჲ იგი გარეშეთაჲ: და იზარდებოდეს წესითა ქრის-
ტიანეთაჲთა:— :— ხოლო თრდატ რომელი იგი იყო ძე კუსარისი აღიზარდა
ერსა თანა ბერძენთასა: და თანა აღირაცხა პატრიესა მათსა:— და არა უმეცარ
იყო გრიგოლი რაჲ იგი ექმნა ანაკს მამსა მისსა: და ვითარ იგი მის ძლით გან-
ძებულ იყო თრდატ: ამისთვისცა აქუნდა შიში და მწუხარებაჲ გ(უ)ლსა შინა
თვისა:— გარნა ეგრეთცა კადნიერ იქმნა და მოუხდა მსახურებასა მისსა. და
ემორჩილა მას ყოველსა მონებასა მისსა:— :— ხოლო თრდატ იყო სარწმუ-
ნო მისა მიმართ და არა იქუნებულ: და მისცა მას მსახურებაჲ გულსაჲსე ყო-
ფისათჳს მისისა: გარნა ეუწყა რაჲ ვითარმედ წესსა ქრისტიანეთასა ჰმონებს.
ფრიად ძნელ უჩნდა ესე თრდატს:— და დალაცათუ ჟამსა მას არა განაცხადა.
არამედ ეგრეთცა გულსა შინა აქუნდა რისხვაჲ მისთჳ:— :—

¶ ხოლო მათ ჟამთა შინა სოფლები იგი ბერძენთაჲ წარიტყუენვოდა მბრძო-
ლთა მიერ და იღვევებოდა. ნათესავისაგან გუოთაჲსა: ამისთვისცა მის ჟამისა
მეფემან. ბერძენთამან. შეიკრიბა სიმრავლე ერისაჲ დიდძალი და განემზადა
მხედრობითა. თვისითა ბრძოლად და წარდევნად გუთთა მათ:— :— და კულად
იგინი განეწყვენეს ბერძენთა მიმართ: ყოვლით მხედრობითურთ მათით: და
ოარნივე იგი მწყობრნი განწყობილ იყვნეს: ხოლო ჯერეთ არა მიახლებულ
იყვნეს ურთიერთარს:— და ეძიებდა მეფე გუთთაჲ მეფესა ბერძენთასა. რათა
მარტოებით ეწყვენენ ურთიერთარს: . — არამედ რაოდენიცა მკნე იყო მეფე
ბერძენთაჲ. არა ჯერ იყო თვთ თვისით განსვლად წინააღმდეგომისა: და ეძიებდა
თუ ვინ იპოვოს რათა სახე მეფისაჲ შემოსოს. და მის წილ განვიდეს წყობად
მეფისა მის გუთთაჲსა:— :—

¶ მაშინ ლიგინიოს ვინმე. კაცი. ღირს ქმნული მის ჟამისა მის მკედართ-

მთავრობასა: ნუგეშინის ცემდა მეფესა და ეტყოდა: ვითარმედ არს ჩვენ შორის კაცი: ძუელ ოდესმე აღრიცხული მკედართა თანა ჩემთა. სახელით თაჭატი: რომელი ლტოლვილ არს სომხითით შემდგომად მოკლვისა მამისა მისისა: — და არს იგი კაცი ძლიერი და უბრძოლველი კელითა: რამეთუ ფრიად და მრავლით კერძო მაქუს მე გამოცდილებაჲ სიმუნისა მისისაჲ: — ხოლო აწ იყოფების პალატსა შინა: — : — ესე რაჲ ესმა მეფესა. ბრძანა მოყვანებაჲ მისი: და შემოიყვანეს თრდად წინაშე მეფისა: — და შთააცვა მეფემან შესამოსელი თვისი: და ყოველივე სასწაული მეფობისა თვისისაჲ: რათა საგონებელ იყო ყოველითურთ მეფედ: — და ესრეთ წარაველინა წყობად და მარტოებით ბრძოლად მეფისა მის გუთთაჲსა: — : —

ჴოლო იწყეს რაჲ ბრძოლად და მიეტევენეს ურთიერთთარს. მეფედ ბერძენთად სახილველი იგი თაჭატი. და მეფე იგი გუთთაჲ: ესოდენ განძლიერდა თრდატ ბარბაროზისა მის ზედა. ვიდრელა ყოველად არა იყუმი მას ზედა საქურველთა გინა მახვლთაგანი: არამედ მსწრაფლ აღიტაცა იგი კელითა: და წინაშე მეფისა წარადგინა ცხოველი: — : — ვი(ნაჲცა) არცა მისგან კუებულ იქმნა მისაგებელთა ღირსთა ღუაწლისათა: რამეთუ ფრიადი სიმდიდრე საკმართაჲ მიანიქა მას მეფემან ბერძენთამან: და პორფირი შეჰმოსა: და სამეუფოჲთ გვრგვნითა განაშუენა თავი მისი: და დააწესა იგი მეფედ მამულსა მას მისსა ზედა სამეუფოსა სომხითისასა:

ჴოლო გუთთა მათ იხილეს რაჲ საქმე რომელსა არა ესვიდეს ყოფად: და მთავარი იგი მათი ეგრეთ მყის აღტაცებული და შეპყრობილი: წარიელტოდეს სახილ თვისსა: და მკირენდი მათგანნი მიიწინეს თვისთა მათ თანა თხრობად საქმესა მას მოწვევულსა მათ ზედა: — : — და ესრეთ მოიქცა მეფე ბერძენთაჲ. ბრწყინვალეებასა მას თანა ძლივისასა კეთილად შეუღლებული: —

ძიერიტგან უკუე მეფობდა თაჭატი სომეხთა ზედა: ხოლო არა განყენებულ იყო მამულისა ეშმაკეულებისაგან: რამეთუ სხუათაჲ კერპთა უზორვიდა. არამედ უფროჲს ყოველთა არტემიდის უმეტეს პატივს სცემდა და ღმერთთა (ღთთ) მოყუარედ გამოჩნდებოდა: — : — და ენება ნეტარისა გრიგოლისი რათა თანაზიარ იყოს მისსა მას კერპთ მსახურება: რომელსა იგი თრდატ პატივს ცემდა: — და (ჰმად)ლობდა მას სხუათა ყოველთა მსახურებათათვის: და ვედრებით ეტყოდა. რათა ვითარცა იგი თანაზიარ მისსა არს ყოველითა ნაშითა და განზრახვითა: ეგრეთვე არა განეყოს მას შჯუელითაჲცა და სამსახურებელითა: არამედ უგოს ღმერთთა (ღთთა): *).

ბა აწ აღვიდეთ თხრობად შემდგომსა პირველ თქმულისასა: — : — რამეთუ ვითარცა პირველ ვთქუთ: ბრძანა რაჲ თრდატ. ესრეთ სიკუდილად მი-

*) აწის შემდეგ მოთხრობიია ვრცლად და გაზვიადებულად წა გრიგოლის წამება და ჯურღმულში ჩაგდება თრდატ მეფისგან. რადგან „სომეხთა მოქცევა“ ცალკე გვინდა გამოვკეთო, ამის გამო აქ მხოლოდოდ უფრო საყურადღებო ადგილებს ვებეჭადეთ.

ცემაჲ წმიდისაჲ და შთაგდებაჲ ჯურღმულსა მას არარატისასა: — :— ამისსა შემდგომად იყო ზამთარი ძლიერი და წარვიდა მეფე სამეფუჲოჲსაგან სომეხთაჲსა. და მივიდა სპარსეთად: ჭ წარმოტყუენა ქუეყანაჲ მათი: . და მიერ წარვიდა ასურეთად. და იყო იგი საჩინო მარტოდ ბრძალებასა ზედა: . და დიდ იყო წარმარტებულეებითა და სიქველითა ძლიეთაჲთა: — :— გარნა ყოველსა მას განმარჯვებულეებასა თვისა. კერპთა მიმართ აღაღლენდა. დი.ოჲსსა და არტემიდისსა და ირაკლისსა: — და ამას ყოველსა თანა. არა ხოლო მსახურებასა მათსა მოსწრაფე იყო არამედ ქრისტიანეთათვისცა და ლუთის მსახურთა სიბოროტლითა და უღოთობითა აღიესებოდა: .*)

(გაგრძელება „ქართლის მოქცევისა“ იხ. გვ. 19)

და იყო დღეთა კოსტანტინე მეფისათა: ქეს აღმაღლე ბითგან: სამას და მეათესა წელსა: იყო დუაწლი ბრძოლისაჲ მტერთაგან: და ფედ ერეოდეს მეფესა კოსტანტინეს: ძესა კოსტამსსა: და გულ გდებულ იყო ურვათაგან კოსტანტი კეისარი⁵⁵⁾. იყო ვინმე კაცი ეფესოთ: და წარმოთქუა წე მეფისა ვდ ქენენი იგი ჰრომნი და ქლნი ჰინდონი: ⁵⁶⁾ და ვისცა ვის აქუს: მჯული იგი ახალი, ქეს წმიდისაჲ : ძელითა ჯათა და მისითა სასოვებითა

სძლევენ მტერთა ძლიერად. მას: ეამსა აღიძრა მეფე გუნდე-ბითა: და წარავლინა მოყვანებად ებსკვსთა: ისმით: ანტიოქიაჲთ: ჰრომით: და აღექსანდრი აით: და ნათელ ილო მან თავადმან და დედამან მის მან ბანაკითურთ: ⁵⁷⁾ მით ეამითგან მეათესა წელსა: წარვიდა ჰელენე ისმდ: ძიებად პატროსნისა ჯრისა: და მეათოთხმეტესა წელსა ივლტოდა დედაკაცი ვინმე მეფეთა ევადაგი: სა

*) ამის შემდეგ ვრცლად მოთხრობილია წაშება წა რიფსიმესი, გაიანესი და სხ.; მერმე ეშვად ქეეა თრდატიტისი, წა გრიგოლის აღმოყვანება ჯურღმულიდგან და ქრისტიანობის მიღება სომეხებისაგან. იგივე მოთხრობა შემოკლებულად შეტანილია ქართლის ცხოვრების ში, როგორც სიანს, „სომეხთა მოქცევისაგან“, რომელსაც თვთ მატთანე გვიჩვენებს წყაროდ თვისად: ქ.ს. I, გვ. 69—70.

⁵⁵⁾ უნდა იგულისხმებოდეს ომი კოსტანტინე და მაკენციის შორის 312 წ.

⁵⁶⁾ ინდოელთ ქრისტიანობა საყურადღებო ამბავია.

⁵⁷⁾ კოსტანტინე მეფემ 313 წ. ქრისტიანობა ნება-დართულ სარწმუნოებად გამოაცხადა და თვთ მიიღო ქრისტეს სარწმუნოება, თუმცა კი მოინათლა, ძველთა ჩვეულებისაებრ, სიკვდილის წინ 337 წ.—ქ.ს. თქმა მირიან მეფის ბაქალაზე კოსტანტინესთან სიკრუეთ მიანი-

ხელით რიფსიძე რწლისამე მიზეზისათვის: დედა მძუძითურთ: 58.)

და იყო მისთანა ტყუე ერთი დედაკაცი შუენიერი: სახელით ნინო: რწლისა საქმჳ მისი გამოიძია ჰეღენე დედოფა ღმან: და იყო იგი ჰრომი მთა ვარი: და თვთ მოველო გზამ თვისი: და ექმნენს კურნება ნი და მოწვევულ იყო საბერძნეთა: და ჰმოდღურიდა მთავარსა მას რიფსიძეს: 59.)

და ვა წარმოვლტოდა რიფსიძე ზღუად: გახნე და ნინო და სხუანი ვინმე მათ თნა გამოვიდეს არეთა სომხითი სათა-საყოფელსა თრდატ მეფისასა: და იგინი იმარტვ ღნეს მუნ: 60.)

ხოლო ნინო დაშთა და წარმოემა რთა: მთათა კერძო ჩრდილოასათა: და მოვიდა მდინარესა მტკუარსა: მოჰყვა და მოვიდა მცხეთად:

ნათ მხოლოდ მისთვის, რომ ამაზე ჯერ სხვა ცნობები არა აღმოჩნდა. მაგრამ ბაქარის მძევლად მყოფობა კოსტანტინეს ხელში რითი აიხსნება, თუ არ დავიჯერეთ ქ.-ცხ. თქმულება? კოსტანტინე დიდის მუდმივი პოლიტიკა იმას მისდევდა, რომ აღმოსავლეთის მწერილ ერთაგან შეედგინა ერთი საქარისტიანო სახელმწიფო, ქრისტიანობრივის კაწერილ შერკულ-შეერთებულ; რაჲა კიდევაც განახორციელა მან თვსავე ცხოვრებაში, ხოლო შემდგომთ მეფეებთ შეჰქმნეს იმპერია, ქრისტიანობის (და არა ნაციონალურის) მკვიდრს საწუძველზე აღზენებულ. კეზაზე ახლოა, რომ კოსტანტინე 312 წ. შემდეგ ღონეს იხმარებდა, რომ სომხეთში და საქართველოშიც ქრისტეს სჯული გავრცელებულიყო. კოსტანტინე გამეფდა 306 წ. ხოლო ასოლიკით 308 წ., რომი აიღო 312 წ. (ბაქრ. ისტ. 142).

88) შიო-მღვ. ხელ-ნაწ. გვ. 334 (პნ 170): „და ვითარ მიიწიენეს სამეფოსა ჰრომთასა... იხილეს მუნ ღედოფალი ვინმე, ნათესავი და ტომი მეფეთა, სახელით რიფსიძე და დედა-მძუძე მისი გაიანე.“ ქრისტეს ჯვარი აღმოაჩინა ელენემ ლებოს ანგარიშით 326 წ. და იმე წელს მოკვდა ელენე; კოსტანტინოპოლი აღაშენა კოსტანტინემ 328—329 წ., აკურთხა 330 წ. (ბაქრ. ისტ. 142, შ. 3). ახალს ნინოს ცხოვრებაში კითხულობთ: „მაშინ მოხედა უფალმან საბერძნეთსა და რწმენა მეფესა კოსტანტინეს და ქრისტე აღიკრა მან და ღედამან მისმან და ყოველმან პალატმან მათმან დასაბამითგანთა წელთა ხუთათას ოთხას ორმეოცდა-ოთხსა, ხოლო ქრისტეს აღმადღებითგან სამას და ათერთმეტსა, და წარემართა ყოველი საბერძნეთი ქრისტიანობასა. მეშვიდესა წელსა იყო წმიდაჲ კრებაჲ ნიკეასა და მერესა წელსა იყო სივლტოლაჲ ჩუენი (ე. ი. ნინოსი და მის თანა-მოგზაურებისა) საბერძნეთით, რიფსიძე დედოფალი და გაიანე დიდამძუძე და ორმეოცდა-ათი სული წარმოვემართენთ თთუესა პირველსა ათხუთმეტსა“. პირველ თთუედ ითვლებოდა იმ დროს მარტი და არა იანვარი, როგორც სჩანს სვანეთის ხელ-ნაწერიდამ (ეკ. მუხ. № 19) და თვით ნინოს ცხოვრებიდამ: „და თთვესა მეოთხესა, რომელ არს მარტითგან იენისი“ (პნ 170 გვ. 335). ქ.-ცხ. I, 71.

89) ქ.-ცხ. I, 68—69. შიო-მღვ. ხელნაწ. გვ. 334—335.

90) რასაკვირველია, აქ უნდა იგულისხმებოდეს ამბავი დეოკლეტიანე და თრდატ მეფეთაგან დეჴა წმიდათა და მარტილობა მათი, ვრცლად მოთხრობილი წა ნინოს ცხოვრებაში და შეტანილი ქ.-ცხ-ში (I, გვ. 70). შეადარე შიო-მღვ. ხელნაწ. № 170, გვ. 335—337. ახალ ნინოს ცხოვრებაში ჩამატებულია: „იგინი (რიფსიძე და სხ.) მოიკლნეს მუნ თთუესა პირველსა ოცდა-ათსა (ე. ი. 308-ს მარტს), დღესა პარასკევსა.“ 30 მარტს პარასკევი მოღ-

ქღქსა დიდსა მეფეთა საჯ
დომელსა: და იყო სამ წელ
ეგრეთ: ილოცვიდა ფარულ
ად: ადგილსა ერთსა შებუ
რვილსა ბრძამლითა მაყული-
სათა: ⁶¹⁾

და შექმნა სახს ჯა: ნახსლ
ევისამ: და მუნ დაადგრა
და ილოცვიდა: და ადგილი იგი-
იყო ზედუდესა გარსგან:
ხოლო მათ მაყულთა ადგილი
არს ზემოასა ეკლესიისა
საკურთხეველისა ადგილი
(დ)ა მეოთხესა წელსა იწყო თქ

უმად ქე დი და შჯული: და
ქ კჳოვე ცთომასა შინა ჩრდი-
ლოასა ესე ქნამ: და მეექვსესა
წელსა არწმუნა
(ც)ოლსა მეფისასა ნანას
(სე)ნსა შინა მისსა და მეშვიდ
ესა წელსა მეფესა არწმ
უნა: საწაულითა (sic) ქეს მი
ერთა და მწრაფელ აღამ
ენა ეკლესია: ქუემო სა
მოთხესა შინა: და სუეტი იგი
იყო ძეგლისაა რი თვთ აღემარ-
თა. ⁶²⁾

ოლა 316 წ. და 322 წ. (იხ. შენიშნეა № 62; № 170, გვ. 336). აქ აღწერილი მარტილო-
ბა რიფსიმის და მისთანათა იმდენად ეთანხმება „სომეხთა მოქცევის“ თხრობას, რომ თრდა-
ტის მიერ დევნულების და მისი ეშვად გარდაქცევის ამბავი უნდა. შეტანილ ყოფილიყოს
სწორედ იმ ფურცელზე, რომელიც აკლია ეტრატს და რომლის ალაგას სხვა ყველა ვარიან-
ტებში მოხსენებულია ეშვად ქცევა თრდატისა. შეადარეთ ახალი ვარიანტი ნინოს ცხოვრები-
სა გვ. 24 და შიო-შღვიმის ხელნაწერისა № 170 გვ. 340 და დარწმუნდებით, რომ ძველი და
ახალი ვარიანტები: თითქმის სიტყვა-სიტყვით ეთანხმებიან ერთმანეთს და რასაკვირველია თრდა-
ტის ეშვად ქცევა იქნებოდა იქ ნაამბობი, მაგრამ უფრო ვრცლად, რადგან ერთს ფურცელზე
მეტი დაეტეოდა, ვინემ ჩატანებულია ბ-ნ თაყაიშვილის მიერ გამოცემულის ნინოს ცხოვრებაში
გვ. 24. უფრო ვრცლად ეს ამბავი იმ მიზეზით იქნებოდა აქ მოხსენებული, რომ ზემო არსად
ყოფილა მოხსენებული და რაკი შემდეგთა ნინოს ცხოვრების გადამკეთებელთ ვრცელი მო-
თხრობა შეუტანიათ (გვ. 13) ამაზე „სომეხთა მოქცევიდამ“, ამის გამო აქ იგივე მოთხრობა
შეუმოკლებით გაუმეორებლობისათვის. — ახალი და ძველი ტექსტები (გვ. 24—25) რიგიანად
ეწყობა ერთი მეორეს წინააღმდეგ ე. თაყაიშვილის რწმუნებისა.

⁶¹⁾ შიო მღვიმის ხელნაწ. № 170, გვ. 311: „იქცეოდა არა ქალაქ მას შინა მცხეთასა
წა ნინო უამთა სამისა წლისათა“ მათ დღეთა შინა იქმნა შესლა მათი მიჩიან მეფისა
და ძისწულისა მისისა სპარსთა-მეფისა საბერძნეთად, რომელნი ესე კოსტანტინე მეფემან ბერ-
ძნთამან იოტნა ძალითა ქრისტიანთა და ჯუარისა მისისა წინაწარმოძღვანებთა ყოვლით
სპარსეთით (sic) მათით“ შეად. ქ.-ცხ. I, 77. ამ დამარცხების შემდეგ მიჩიანმა მძევლად
მისცა კეისარს ძე თჳსი ბაქარ.—კოსტანტინე მეფესაგან მიჩიანის დამარცხება და მძევლად ბა-
ქარის მიცემა უნდა ყოფილიყოს 321—322 წ: „არა უმეტე არ იყო (პირიან) სჯულ-
სა ქრისტესსა, ვინათგან თვთ მებრ აწლა საბერძნეთით მომავალ იყო“ შიო-
მღ. № 170, გვ. 389, № 160 გვ. 70. უნდა ვიფიქროთ, რომ მიჩიან მეფე სპარსეთითურთ
მიშველებოდენ მეფე ლიკინის წინააღმდეგ კოსტანტინესა იმ ბრძოლაში, რომელიც მოხდა მათ
შორის 322—323 წლებში და რომელშიც იძლია ლიკინი.

⁶²⁾ წელიწადი მიჩიანის და ქართლისა მოქცევისა ნათლად არა ჩინანს. ვახუშტი და დ.
ბაქრაძე გვიჩვენებენ 317 წ., ბროსე—328 წ. ახლად ნაპოვნი X საუკ. ნინოს ცხოვრება 332
წ. ეს საყურადღებო კიახუა ღირსია კერძო გამოკვლევისა, მაგრამ თუ მივიღებთ სახეში, რომ:

ამვე ამბებს სინ. კანტორის გუჯარი № 286 მოგვითხრობს ესრეთ:

„ჟამთა მირიან მეფისა ნებროთიანისათა მოვიდა ნინო მოციქული, რომელმან განანათლა ქვეყანაჲ ქართლისა, მოვიდა ქალაქსა მცხეთას, იქმოდა სასწაულთა და კურნებათა მრავალთა, რომლითა დაარწმუნა მირიანს მეფესა და ნანა დედოფალსა და ყოველსა ქართლსა. მაშინ სამოთხესა მას მეფისასა იხილეს, რომელ ფრინველნი უშვერითა ფრთითა განიბანიან და განსპეტაქნიან და ხეთა მათ ზედა დასხდიან, ყუაიელსა მოისთულეზდიან და კმითა ტკბილთა კობდიან. მაშინ გულის-კმა ყვეს სამოთხისა სულიერად შეცვალეზაჲ. და მოიღეს ძელი ქმნად კედელთა ეკლესიისა და მოჰკუპთეს ნაძვ იგი და შემზადნეს შვანი სუტნი და აღაშენეს კედელი ძელითა და შეუდგნეს მას ექუსნი სვეტნი (sic). ხოლო სუეტი (sic) იგი უდიდესი საშუალ ეკლესიისა აღმართებად ვერ შეუძლეს სიმრავლემან ერისამან მრავალ-ლონეობითა მანქანათათა, და ფრად დაუკვრდა მეფესა და მწუხარე წარვიდა.

ხოლო ღამესა ამას, ვითარ ილოცვიდა წა ნინოჲ, მოვიდა ქაბუკი, შემოსილი ცეცხლისა ზეწარითა, აღიღოჲ სუტნი იგი და წარიღოჲ სიმაღლედ და რიჟუ-რაჟუ ოდენ იხილვა ჰაერით შთამომავალი ნელიად-ნელიად ჩამოცვალეზდა ხარისხსა, ვიდრემდის დადგაჲ ძირსა, რომელსა მოჰკუპთილ იყო და ხედვიდა მეფე ყოვლისა ერისათანა და იყო სიხარული დიდი მეფისა და ყოვლისა ერისა. ხოლო სუტისა მის მიერ ცხოველისა იქმნებოდეს სასწაულნი და კურნებანი მრავალნი.

ა) წა ელენე ცოცხალი იყო მირიანის მოქცევის დროს (ელენე—326 წ.), ბ) წა ჯვარი აღმოაჩინეს მხოლოდ შემდეგ ნათლის-ღებისა: „მაშინ წარავლინა მირიან მეფემან ეპისკოპოსნი იოანე და მისთანა წარჩინებული ერთი წინაშე კოსტანტინე მეფისა და ითხოვა ნაწილი ძელოსა ცხოვრებისა, რომელი მას ოდენ ჟამსა გამოეჩინა ლუთის მოყუარესა დედოფალსა, ელენეს (იხ. შიო-მღვ. ხელნაწ. გვ. 353, ქ.-ცხ. I, 92—ეს იყო 326 წ. *Hist. G. I, 132*), —აგრეთვე გ) რადგან მირიანის თვალთ დაბნელება 20 ივლისს შაბათი შეხედებოდა (იხ. შიო-მღვ. გვ. 348, ქ.-ცხ. I, 86) 316—334 წლებ შუა მხოლოდ 323 და 311 წ., დ) ხოლო 25 მარტი პარასკევს მოხედებოდა მხოლოდ 320 და 326 წ. (ქ.-ცხ. I, 94 შიო-მღ. ხელნაწ. № 170, გვ. 355) და 30 მარტს პარასკევი მოდიოდა მხოლოდ 316 წ. და 322 წ. (იხ. შენიშნვა № 60), ხოლო უკანასკნელ ე) პირველი მსოფლიო კრება 325 წ. სანას შემდეგ მირიანის მოქცევისა, — ამით მიზნუთა გამო ჩვენ ჯერ-ჯერობით უფრო საბუთიანად მიგვიჩინა მირიანის სასწაულითა მოქცევა 20 ივლისს 323 წლ., ხოლო ნათლისღება ერისა 324 წ.— თუ ეს წელი მივიღეთ ქართლის მოქცევისა წლად, მაშინ წა ნინოს შემოსლვა საქართველოში შეხვდება 316 წელ., განცხადებულად მისგან ქადაგების დაწყება—320 წ., ნანასი განკურნება და მოქცევა 322 წ., მირიანის სასწაულებრივი მოქცევა 20 ივლისს 323 წ., საჯვარო ხის მოკრა 326 წ. პარასკევს, 25 მარტს; აღმართება პატიოსნის ჯვარისა—7 მაისს 326 წ.; საბერძნეთს მოციქულების გაგზავნა თხოვად ძელი-ცხოვრებისა.—326 წ.—თუმცა მირიანის მოქცევა და ეკლესიის აღშენება ჩვენ 324 წ. გვეონია, მაგრამ მეფის მონათლვა 325 წ. უნდა ყოფილიყოს (იხ. შიო-მღვ. 359). ჩვენის ფიქრით ამასვე გვიჩვენებს ახალი ვარიანტი ნინოს ცხოვრებისა (გვ. 30): „ჯუარკმითგან ქრისტესით ვიდრე კოსტანტინე ბერძენთა მეფისა მონათლვადმც (გარდაყდეს წელი): ტია: (311) და ათოთხმეტისა წლისა შემდგომად მოვიღო-

და ვა ადამენეს ეკლესია
წარავლინა მკჭლი: და
წიგნი ნინოასი საბერძნეთა
მეფისა კოსტანტინესა: თხო
ვად მღვდელთა: **ქ** იგინი მწრ
აფელ მიიწინეს:

და მოსცა მეფემან იოვანე
ეპსკოსი: და ორნი მღვდელი
და ერთი⁶³⁾ დიაკონი: და წიგნი ელ
ენე დედოფლისა და ხატი
მაცხოვრისა: და ძელი ცხო

რებისა ნინოასთვს:

და ვა მოვიდეს ნათელი მო
იღო მირეან მეფემან: და
დედოფალმან: და **ქ** სახლ
მან მათმან⁶⁴⁾

ითხოვეს ხს: რათა შექმნან **ჯ** რი⁶⁵⁾

გინდა ცხორება ჩნი, და კსნა
ჩნი ეშმაკისაგან: და ადგილი
სა მისგან ბნელისა: ოდეს იგი
სამოსელი შნი ებრაელთა მათ

ნა ქვეყანასა ჩუენსა... ნინო დედოფალი ჩუენი“. აქ ერის მონათლვაზე ნაამბობი 311+14= 325 წელს და არა ნინოს პირველად შემოსლვაზე საქართველოში. რუსეთის მეცნიერი არქიპ. ფილარეტი, თავის სამეცნიერო თხზულებაში: „Историческое учение оъ отцахъ церкви“, т. II, стр. 24 პატრიარქ ეესტატეზე მოგვითხრობს: „въ концѣ 326 г. онь отправляется въ грузію поставить тамъ пастырей для новыхъ чадъ вѣры“ და მე 7 შენიშვნაში სწერს: „свидѣтельства о томъ въ грузіискихъ памятникахъ, а за вѣроятность рѣшается несомнѣнный ходъ событій въ грузіи“.

⁶³⁾ სამნი, შიო-მღ. № 170, გვ. 352., კ.-ცხ. 91.

⁶⁴⁾ „გარნა ბარაბენთა ნათელიდეს ორმოც-და-ათმან სულმან ... და უბოძა მათ (მეფემან) დაბაჲ, რომელსა ჰქვიან ციხე-დიდი, არამედ არა ნათელ იღო ფეროზ, სიძემან მირიან მეფისამან, არცა ერმან მისმან... (შიო-მღ. № 170, გვ. 353). აქ მოხსენებული ხატი მაცხოვრისა დატულია ალავერდს. შიო-მღ. გვ. 410: „და უმრავლესმან ქართველთა ნათესაემან პირველვე უკვე ნათელ იდეს, რაჟამს იგი პირველ ეპისკოპოზი მოვიდა“—ეს ფრიად საყურადღებო ცნობაა შეად. ახალ ვარიანტს ნინოს ცხ. გვ. 44, 51).

შიომღ. ხელნაწ. № 170 ეკლ. მუხ. გვ. 318 მოგვითხრობს: „ხოლო მეფემან... იწყო. მოსწარაფებითი შენება ეკლესიისა და მკირედთა დღეთა სრულ ყო ეკლესია შესაბამად ეამისა შემსგავსებული. ხოლო ვითარცა მიიწინეს მოციქულნი წინაშე მეფესა კოსტანტინესა... აღივსო მეფე კონსტანტინე და დედა მისი ელენე სინარულითა... და მეორედ მისთვის, რამეთუ განეშორებოდა მირიან მეფე შეერთებისაგან და თანაშეწყენისა უშჯულოთა სპ. არსთასა და განმტკიცებოდა სჯული ქართველთა და ბერძენთა ერთბამად; ხოლო ერთობა იქნებოდა ქრისტეს მიერ კეშარიტი და ამისთვის მოხარულნი აღიდგდეს ღმერთსა... და წარმოუგზავნა ჯვარი შეკახმული ოქროთა და თვალთა და მარგალიტითა და ხატი მაცხოვრისა ეგრეთვე შეკახმული და მისთანა სხვა ნიჭი ფრიადი. (შეადარეთ გვ. 352).

შიომღ. ხელნაწ. 170, გვ. 14—15 ესრეთ მოგვითხრობს სვეტი-ცხოველის ამბავს: „ხოლო ხსენებული ესე პატრიოსანი სუპტი ზე ჰაერთა შინა შთამოკიდებულ არს უხილავად სამღუთოთა წამის ყოფითა... ლოცვითა... ნინო ქართველთა განმანათლებელისათა საღუთოასა ძალისა მიერ მთლად ჰაერსა შინა შთამოკიდა, ვითარ წყრთა ერთ ოდენ, რომელიცა ეიდრე აქამომდე ესრეთ მდგომარე არს მრავლითა სასწაულებითა და ნიშებითა“.

⁶⁵⁾ აქ დედანს ერთი ფურცელი აკლია, რომელზედაც მოთხრობილი უნდა ყოფილიყოს მოკლედ ის, რაც კ.-ცხ.: მოქცეულია 93—97, გვ.

წარმოეცა: წდით ქლქით
იწმით: უცხოთა ამით ნათესავთა
ქლქად:

ქა ჯრცუბასა შნსა ამას ქლქ
სა: მეუბოდეს მამანი ჩნნი:
და წარემართა მეფე და უი
ქართლი: ქწანობასა მო
წრათუბითა დიდითა:

მაშინ ნეტარმან მან დედაც
აცმან ნინო თქუა: კნლ არს
ღი და მამა ოლისა ჩნისა
იპ ქსი: რწ მოავლინა სიტ
უუა წა მისი: ცათა მადლ-
თათ: თუთ ძლიერისაგან
საუდრისა გარდამოსრულა
ქუნად მდაბლად: უეჭუე
ლად შობად: კორციელად:
თესლისაგან დთისა: დედაცა
ცისაგან მარტად შობილისა
წდისაგან და უბიწოასა
რნი სათნო ეყო მას და ამით მიწ
ეზითა: ცხოვრება ჩნი შექმნა.

და უი ცასა ქუეშა მყოფი გა
ნანათლა: და უმეტეს მისა
მიმართ მორწმუნენი აცხო
ვნა: ქა იშვა ვა, კაცი: ვა

ტივ ეცა ვა და: ნათელ ილო
ვა მსახურმან ვინმე სჯუ
ლისამან: წულისა და მიწისაგან:
ქ მამით და სულით წდით ზღ
გარდამო იწამა: და იდიდა: ჯრს
ეცუა დაუფლს და ადდგა: აკდა
მათვე სიმაღლ
ეთა მამისა თანა: და მომავალ არს
დიდებითა: რწსა. შუენის გადო-
ბა ამენითა⁶⁶):

და ვა ესე თქუა: წარიუვა
ნა იაკობ მღდელი: საბერძ
ნეთით მოსრული: და ერისთა
ვი ერთი წარვიდა: და დად
გა: წობენს⁶⁷) და მოუწოდა
მთეულთა: ჭართალეულთა:
და ფხოელთა და წილკანელ
თა: და უქადაგა საწმ
უნაოვება: ქსი: ქ მათ განუყარეს
თავი:

და ერისთავმან მცირედ წარ
ჭმართა მახვლი: და შიშით
მოსცნეს კერპნი მათნი და-
ლეწად: და გარდავიდა:
ერწედ: და დადგა: ებლ
ეთს: დაბასა ედემს. და ნა

⁶⁶) ეს ნინოს ლოცვა ცოტაოდენ შეცვლით შეტანილია ქ.-ცხ. I, 93. აქ შიომღვ. ხელნაწ. № 170, გვ. 357 და ქ.-ცხ. I, 97—98 მოხსებულია: „წიგნი, რომელი მოუწერა პატრიარქმან ჰრომისამან და ბრანჯთა მეფემან ნინოსა და მეფესა და ყოველთა ერთა ქართლისთა“. „...მოუელინა ბრანჯი დიაკონი... და აქუნდა წიგნი ბრანჯთა მეფისა ნინოსთა თანა და ამას მამისაგან ნათელ ელო ბრანჯეთსა ყოველსა“. უკანასკნელი წინადადება შეცვლილია ქ.-ცხ. „ამას მამისაგან“ გრამატიკულად გვიჩვენებს დიაკონს, წარმოვლენილს „ქებისა შესხმად და კურთხევისა მიცემად“ და არა კონსტანტინე მეფის მამას. სწამს, რომ გამოგზავნილს „დიაკონს“ ბრანჯეთი მოუქცევა ქრისტესადმი, თუმცა მისი სახელი ისტორიამ არ იცის („პროსილა დიაკონი“ იხ. ახალი ვარიანტი“ გვ. 53). „ბრანჯნი ფრანგნი არიან“ (ეკლ. მეუ. № 131); მაგრამ ფრანგების ანუ ფრანკების მოქცევაში, რომელიც მოხდა მე-V საუკ., ეს „დიაკონი“ ცნობილი არ არის. შეიძლება ბრანჯებადვე იწოდებოდნენ ბურგუნდნი, რომელთაც ქრისტიანობა მიიღეს მე-IV საუკუნეში, მაგრამ მათის მოქცევის გარემოება ისტორიამ არ იცის.

⁶⁷) შიომღვ. № 170 და № 130—„წუბენს“ (გვ. 358), ქ.-ცხ. I. 98—„წორბანდსა“.

თელსკვა ერწუთიანელთა: და ყუბრეღთა: ესმა ესე და გარდაკრბეს თოშეთა: რნი უკუანასკნელ იპოვნეს:

თრღატ მეფემან მოიყვანნა: და მონათლნა: ⁶³⁾

და ნინო შთავიდა კხოეთა

და დადგა კაწარეთს: და მონათლნა კხოელნი და სოჯნი ერთიურთ მათით: ⁶⁴⁾

და გარდავიდა კახეთა: და დადგა ქცველ დაბას: და მოიყვანნა კაცნი მთავარნი: და მონათლნა: ⁷⁰⁾

უწყებაჲ მიუჯსა ქართველთა მოქცევისასა: თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიხსენიების: — : — *)

სულიერსა მამასა ჩუენსა და პატიოსანსა ეკლესიარსსა ჩუენ ქართველთასა. მღღელსა უფლისასა იოანეს (იწეს) კვრიკესსა: ყოვლად მცირე. და უღირ-

თელ იღეს კელითა იაკობ მღღელისათა და მენით მივიდა ბოდის და მოვიდა მისა დედოფალი კახეთისა სუჯი და მისთანა მთავარნი და მკედრები და მონა, მკველთა სიძრავლე და წარომუთხრა მას ქრისტეს საიდუმლოსა განგებულებანი და ასწავა სიტყვთა ტყბილთა სარწმუნოება ქეშმარიტი და სასწაულნიცა იგი აუწყნა, რომელნი იქმნებოდეს სუტისაგან ცხოვლისა, ხოლო მათ და წინასწარ უწყებულ იყო ყოველი. ხოლო მათ სიხარულით შეიწყნარეს სწავლა ნეტარისა ნინოსი და ნათელ ილო დედოფალმან და ყოველთა მთავართა და მკველთა მისთა... და სრულ ყოღაწილი თვისი... (გვ. 358). ამას შემდეგ ნინოს წერილი და შემდეგი ამბები როგორც „საქ.სამოთხეში“ გვ. 149—150. ქ.-ცხ. I, 98.

*) არშიაზე იქვე ტექსტის-აბლით ხუცურად წარწერილია სხოლიები: 1) „უწყოდეთ, რამეთუ ამის საკითხავისა მიზეზი იე (იოანე) და იე რაჲ გესმეს მთავარასძე, რამეთუ ნეტარისა ეფრემის თარგმნობისა ჟამთა შვასა მთასა დახუდა და ესრე შეუდგა თარგმნობისათვის, რომელ თვინიერ მცირედთა წიგნთასა ყოველნივე მან ათარგმნინა მისითა საკმრითა და წარსაგებელითა, ვითარცა ყოველთა საკითხავთა ბოლოსა თვთ აღიარებს სანატრელი ეფრემი; ხოლო მე ესე სადღესასწაულოსაგან გარდაეწერე“. — 2) „რამეთუ ბერძენი არა (თო)რნედ, არამედ (წმი)დად მოლად უწოდენ წა ეკლესიასა ჩენ ქართველთასა“. — 3) „სვემონ-წმიდისსა იტყვის, არა ყოველთა ქართველთა ეკლესიასა“.

ეს წერილი იპოვება მცხეთილად მოტანილს (აწ ეკლეს. მუხ. ხელნაწ. № 24) ხუცურ ხელნაწერ ანასტასი სინელის „გარდამოცემის“ (ეფრემის ნათარგმნს) მე-XXII—XIII საუკ. ხელით დაწერილის წიგნის ბოლოს (გვ. 147). ამ წიგნზე და იმის წარწერებზე იხ. ქვემო დავით აღმაშენებელის მეფობაში. იქვე სრული ცნობებია შეკრებილი ეფრემზე იოანე რატეულზედ იოანე მთავარასძეზედ, სვიმონ-წმიდის და ეზრას მონასტრებზე 1080 წ. და 1091 წ. ქვეშ. ⁶⁶⁾ აქ ჩვენი ქრონიკა იძლევა უფრო ბევრს გეოგრაფიულ და ისტორიულ ცნობებს, ვიდრე შიომღვ. ხელნაწ. № 170, აგრეთვე №№ 130, 160 და ქ.-ცხ. I, 98. თრღატ ვახუშტით მეფობდა 393—405 წლ. შიომღვ. ხელნაწ. № 170 და ქ.-ცხოვრებით (გვ. 98) ეს მოზადა აბიბოს ნეტარესელის მიერ (542—570 წ.).

⁶⁶⁾ კხოელნი, როგორც სხანს, არიან კუხეთელნი, ე. ი. კახეთის აქეთა პირის მცხოვრებნი, იერის ხეობისა. სოჯნიც იერის ხეობაში უნდა ყოფილიყვნენ. კაწარეთი (უჯარბილადმ ექვს ვერსზე, იორს გაღმა) უმთავრესი დაბა ყოფილა იმ მხარეს. ძველი ეკლესია კაწარეთისა აღშენებული უნდა იყოს იქ, სადაც წა ნინომ აღმართა წა ჯვარი.

⁷⁰⁾ მთელი ეს მოთხრობა წა ნინოს ქადაგებაზე კუხეთში და კახეთში სრულიად გა-

სი სახისა და სახელისაჲ. ეფრემ მონაზონი თაყუანისცემით მოგიკითხავ:—*)

ვინაჲთგან მადლითა ლუთისაჲთა (ღა^ათა) სრულიქმნა გულსმოდგინებაჲ შენი წიგნისა ამისთვის საღმრთესაწაულოჲსა. რომელი შენ იწროებასა შინა ეამთასა. უხუცბით განვრცობითა გონებისაჲთა მოუგე. საზოგადოსა მავას ნიქსა ნათესაჲისა ჩუპნისასა. ეკლესიასა წი^ასა სვემონ საკვრეველთ მოქმედისასა: რომელი ვითარცა საწყაული კეთილი და განმყოფელი იფქლისა ცხოვრებისაჲ კეშმარიტებით წმიდად მოდად²) სახელდებულ არს: ჯერ იუ^აამასცა ზედა ჩემგან სრულ ყოფად ბრძანებაჲ შენი რათა წერით დაიდვას მას შინა მოსაკენებელი ოდეს მოქცევისა ჩუპნისაჲ. და თუ რომელთა წიგნთა შინა ბერძენთასა კსენებულარს იგი. უკმდეს, თუ ვისმე გამომძიებელთაგანსა ცნობად:— საცნაურ იყავნ. ვითარმედ მიერევე ქადაგებითგან წმინდათა მოციქულთაჲთ. რაჲმს წინასწარმეტყულებისაებრ დავითისსა ყოველსა ქუტყანასა განკდა კმა მათი და კიდეთა სოფლისათა სიტყუანი მათნი: ერთად კიდეთა ამთგანად ითქუმის ჩუპნთვსცა: მიმოსლვასა შინა წმინდათა მოციქულთასა. ანდრია პირველწოდებულისა მიერ. ქადაგებაჲ შორის ავაზგიაჲსა. რომელ არს აფხაზეთი: და მიერ წარვლაჲ (წარვლ^ა) ოსეთად: და კუალად ბართლომეს მიერ მიმოვლაჲ ჩრდილოეთისაჲ. რომელ არს ქართლი:— :—

გარნა ამით წმიდათა სამოციქულონი მოძღურებისა თესლთა ანეულნი. მრავალეამ დაიპყრნა ლუარძლმან მეკერპეთამან. არა ხოლო ჩუპნ შორის არამედ თვთ მათ ბერძენთაცა შორის. ვიდრე ეამთადმდე. მეორედ პავლედ ზეციით წოდებულისა დიდისა კოსტანტინესთა: ამის კეთილად მსახურისა შეფისა ეამთა. ღმერთმან (ღ^ან) რომელმან დიდთა და მრავალთესლთა ტომთათვის იზრუნა. არცა ჩუპნ მცირენი დაგტყენა უღუაწად: არამედ ესრეთ განავგო კუალად აღმოწოდებაჲ ჩუპნი: ვითარცა მოიქსენებს თეოდორიტე. საეკლესიოჲსა მოთხრობისა წიგნსა შინა თვსსა. ოც-და-მეოთხესა თავსა. და იტყვს ესრეთ:— :—

პინდოთა უკუტ ფრუქსტიოს მომყვანებელ ექმნა ლუთის მეცნიერებად: ხოლო ქართველთა მათვე ეამთა შინა. დედაკაცი ვინმე ტყუტ ქმნული. კეშ-

მოუშვია „სამი ქრონიკის გამომკემელს“ (გვ, 19) და მრავალი სხვა სიტყვებიტ გამოუშვია ანუ შეუცვლია.

ქ.-ცხ-შიც გამოშვებულია ეს ადგილი, რომელიც იპოება საეკლ. მუზ. ზემოხსენებულს ხელნაწერებში №№ 170, 130, 160: „ხოლო წა^ა ნინო ჩავიდა კახეთს და დადგა კაწარეთს და მოაქცივნა იგინიცა. მერე გარდავიდა ქუტლ და ბაჲს და მოუწოდა მთავართა კახეთისათა. ხოლო მათდა პირველვე უწყებულ იყო სარწმუნოებაჲ ქრისტესი. და ნათლისდებაჲ შეფისა. სინარულით შეიწყნარეს სწავლა მისი და მოიქცეს და ნათელ იღეს კელითა იაკობ მღდლისათა“ (№ 160, გვ. 326; № 170. გვ. 358).

*) იოანე კათოლიკოზი საფარელი სიანს რუის-ურბნისის კრებისა ძეგლის წერაში, რომელიც მოხდა 1104—1105 წლებშუა; იხ. აგრეთვე ეკლ. მუზ. ხელნაწ. № 160, გვ. 176 და № 170 გვ. 445.

მარტებისა მიმართ წინამძღუარ ექმნა: რომელი იგი სამარადისოა და ლოცვისა და შემშუქუალები. და ლბილ სარეცელ თვისსა აქუნდა ძაძაჲ. დარეცილ იატაკსა ზედა მიწისასა: ხოლო უმეტეს ყოველთა შუკბათასა შეიტკობდა მარხვასა: ვინაჲცა ამით შრომათა მიანიჭეს მას მადლი მოციქულობისაჲ: ხოლო ვინაჲთგან ნათესაენი იგი არა რასა მეცნიერ იყვნეს კელოვნებასა მკურნალობისასა. ამისთვის მიმოვიდოდინ ხილვად სწეულთა. რე თვსთა მათ უძღურთა ხილვისაგან: და სწეულებათა მათთა კურნებისა. გამოცდილებით ისწავებდეს სახესა კურნებისასა :— :— *).

იყო ვინმე დედაკაცი რომლისა ძე სწეულიყო: და მის ძლით მივიდა იგი დედაკაცსა მასთანა ღირსსა ქებისსა. და იკითხვიდა მისგან თუ რაჲ უღირს ყოფილ მისსა: ხოლო ღირსმან მან მიიყვანა ყრმაჲ იგი უძღური და მიაწვინა თვსსა მასზედა ცხედარსა მოღუაწებისასა: და ევედრებოდა შემოქმედსა ყოველთასა მოხილვად მისსა და ესნად უძღურებისაგან: ხოლო უფალმან ვედრებაჲ მისი მიითუალა. და მიანიჭა უძღურსა მას სიმრთელე:—

ამიერ საკვრველი იგი დედაკაცი მრავალ განთქმულ იქმნა, ვიდრეა არცა თუ მეუღლესა მეფისასა დაეფარა მისთვის: არამედ მყის მიუწოდა მას. რათა მივიდეს მისსა. რამეთუ იგიცა ბოროტითა ვნებითა შეპყრობილიყო: ხოლო ღირსმან მან. სიმდაბლისა სიბრძნისა კუმევითა. არა შიითუალა ვედრებაჲ იგი დედოფლისაჲ: გარნა დედოფალმან იძულებულმან საკმარებითა საქმისაჲთა. არა გუჲლად (გლდ) ილო პატივი დედოფლობისაჲ. არამედ თვთ მიისწრაფა ტყუქმნულისა მის:—ხოლო მან კვალად იგიცა თვსსავე მას მიაწვინა სიმდაბლისა სარეცელსა. და წამლად უბრძოლველად ვნებასა მას ზედა მოიპოვა ლოცვაჲ: მაშინ დედოფალმან ინება მინიჭებად მისსა სასყიდელსა კურნებისასა. რაოდენი რაჲ თვთ ღირს მოგებისა საგონებელ უჩნდა: ოქროჲ და ვეცხლი. შესამოსლები და სამკაული. და ყოველივე რაოდენი რაჲ არს ნიჭი სამეფუჲოჲსა პატივის მოყუარებისაჲ:— :—

ხოლო საღუთომან მან დედაკაცმან ჰთქუა (ჰქა). ამათგანი არაჲ მიემს მე: გარნა დიდად სასყიდლად კურნებისა შევპრაცხ შენსა შემეცნებასა ლუთის მსახურებისასა: და ჰლოცვიდა რათა საღუთოჲ ტაძარი აღჰმართოს. მაცხოვრებელისა მისისა ქრისტესთვის (ქსთს): ესე რაჲ. ესმა დედოფალსა წარვიდა იგი მეფისა. და თავისა მიერ თვისისა განაკურვა მეუღლე თვისი. მეყსა შინა განკურნებითა თვისითა: ამისსა შემდგომად განუცხადა მას ძლიერებაჲ ლუთისაჲ. რომელი იმსახურებოდა ტყვისა მისგან: და ჰლოცვიდა ქმარსა თვისსა. რათა იგი მხროლოჲ იცნას ლუთად. და აღუშენოს მას ტაძარი სალოცველი: და ესრეთ

*) ნიკიტა ფილოსოფოსი მოგვითხრობს რა ანდრია მოციქულის ქადაგებასა საქართველოში (შიომღვ: ზელ: № 170, გვ, 294), დასძენს: „და უკანასკნელ მიიქონი წა დედა ნინო კერძოა ერთსა ქუცყანისა მისეჲ ქართლისასა ქრისტეს ლუთისა მიერ და ისწავეს ღუთის მსახურება და ჰრწმენა წა სამება და ნათელ იღეს“... (ibid.).

ამის კურნების მიერ იქმნა შეცვალემა ქართველთა ნათესაისაჲ:— ხოლო მეფე. მეუღლესა თვისსა ზედა ქმნილისა მისგან კურნებისა. განკვრეებულ იქმნა. გარნა ვგრეთჲ არა ინება აღშენება ტაძრისა საუფლოჲსაჲ:—

ამისა შემდგომად მცირედნი რაჲ ეამნი წარკდეს. განვიდა იგი ნადირობად: ხოლო კაცთმოყუარემან მეუფემან მსგავსად პავლესსა მოინადირა იგი: რამეთუ მეყსა შინა ბნელმან რამანმე მოიკვა იგი: და არა უტევებდა მას უშორესად ვინაჲვე (sic) წარსლვად: ხოლო თანამონადირენი იგი მისნი ჩუპულებისაებრსა მას ხედვიდეს შარავანდელსა მზისასა: და იგი ოდენ მხოლოჲ დაშთომილ იყო შეკრულად საკრელოთა ვერმხედველობისაჲთა: და ესე ვითარსა რაჲ უღონობასა შინა იყო პოვა ღონე ცხოვრებისაჲ. რამეთუ მყის გულისკმა ყო ბრალი ურწმუნოებისა თვისსაჲ. და ტყუტ ქმნულისა მის დედაკაცისა ლუმერთსა ხადა შემწედ. და ღირსსა მას საკრეველებისა ტყუტსა მოუკდა. და ჰლოციდა მას. რათა უჩუნოს მათ. სახე აღშენებადისა ტაძრისაჲ: ხოლო რომელმან იგი აღავსო ბესელიელ სიბრძნითა ხუროთმოძღურებისაჲთა. ესეცა მასვე ღირს ყო მადლსა ვიდრემდის სალუთოჲ დაუსახა მათ ტაძარი: და იგი დაჰსახვიდა. ხოლო იგინი აღმოჰკუტდეს და აშენებდეს:—

ვინაჲთვან უკუტ სრულ იქმნა აღშენებაჲ. და სართული განემართა. და მხოლოდ მდღელილა საძიებელ იყო. პოვა ამისიკა ღონე საკრეველმან მან დედაკაცმან: და აზრახა მთავარსა ნათესაეთასა. რათა მიუვლინოს მოციქული. მეფესა ბერძენთასა და ითხოოს მისგან მივლინებად მოძღუარი ლუთის მსახურებისაჲ. და მან მიიღო რაჲ მცნებაჲ ესე მისგან მოციქული წარავლინა: ხოლო მეფემან ისწავა რაჲ (რ^ე) მიზეზი სათხოველისაჲ. რამეთუ კოსტანტინე იყო. მეურვალედ ტრფიალი ლუთის მსახურებისაჲ: რომელმან იგი ფრიადსა პატივსა ღირს ყვნა მივლინებულნი იგი მისსა: და კაცი ვინმე სარწმუნოებითა და ცხოვრებითა და გულისკმის ყოფითა შემკობილი. ღირს ქმნული მღვდელთმთავრობისაჲ ქადაგად მიუვლინა ნათესაეთა მათ. უფროჲსლა ფრიად მრავლითა ნიქითა:—

ამას უკუტ თეოდორიტე ესოდენ მოიკსენებს. ხოლო სხუათა წერილთა შინა სახელდებით პოენილ არს სახელი ტყვსა მის. ჩუტტყუტთა მკსნელისაჲ: რამეთუ ბერძულად ნონა უწოდენ წმიდასა ამას. რომელსა ჩუტ მცირედ შეცვალებითრე ნინოდ სახელესდებთ:— :—

ეგრეთვე სახელიცა მივლინებულისა მის ეპისკოპოსისაჲ. ესრეთ პოვნილ არს. ვითარმედ თვთ ვესტათი იყო ანტიოქელ პატრიარქი: რომელმან დაამყარა ეკლესიაჲ იგი მირიანის მიერ მცხეთას აღშენებული. და უკუტრთხა მათ კათალიკოსი მთავარეპისკოპოსი: ხოლო მეფემან ქართველთამან და ყოველთა მთავართა მისთა. დაუწესეს პატრიარქსა ანტიოქიისასა მოსასყიდელად ნივთთა წმიდისა მიპრონისათა აგარაკები ათასი კუამლი. ქუტყუნისაგან ქართველთაჲსა. რათა საფასოჲ შემოსავალთა მათთაჲ იყოს ფას. ნივთთა მიპრონისათ: რამეთუ მათ ეამთა არა სადა წმიდა იქნებოდა მიპრონი. თვნიერ ანტიოქიას და მიერ განეყოფოდა ყოველთა:— :—

ამიერ იცნობების უამრებო მოქცევისა და ვითარებულ ანტიოქისა საყდრისა მომდგომ იყვნეს და მიერ კელთდასხმულ იქმნებოდეს ქართლისა კათალიკოზნი: *) (გაგრძელება იხილე ქვემოლ).

და დასწულდა და წარმოე
მართა მცხეთად: და ვა მო

იწია ცხოვთას: დაბასა
რღსა ჰქრქვან: ბოდინი:

*) ანტიოქიის პატრიარქის მოსვლა საქართველოში აღიარებულია დავით აღმაშენებლის დროს კრების ძეგლის წერაში (1104—1105 წ.) და შიომღვე. ხელნაწ. ეკლ. მუხ. № 170 გვ. 409—410, სადაც, ვგონებთ, ჩამატებულია ეს ამბავი ნინოს ცხოვრებაში ნიკოლოზ კათალიკოსისამიერ. უკანასკნელი, როგორც სიხანს, შემოხსენებულის წაფერების წერილად არის ამოღებული:

„ხოლო პირველად ესე საცნაურ ცყოთ, რომელი ღირს არს ძიებისა, რამეთუ ვითარცა გუპოვნეს ბერძენთა წერილთაგან გარდამოღებული, სულ მცირედ გამოკრებული ზოგს რე (sic) წისა ნინოს მიერ მოქცევა ქართველთა ნათესავისა ქეშმარიტი და უტომელი-თეოდრიტეს მაერ ასტიაქელ ფილოსოფოსისაგან აღწერილი წარმოჩენილ არს წთა მამათაგან, რამეთუ უკუტ იგი თეოდორიტე მეფისა კოსტანტინესაგან წარმოვლენასა ეპისკოპოზისასა თვთვესტათი ანტიოქელ პატრიარქისა იტყვს ქართლის განმართესათეს საღუთოთა სჯულთა და საქმეთა განკმაზისათეს, ხოლო აქა იოანეს იტყვს, და თუ ვითარ წინაღმდგომ არს სიტყუა სიტყვა, ფრიალ საძიებელ არს. ესე უკუტ უმკველ არს, რამეთუ თვთ თავადი ევსტათი წარმოგზავნილ არს; თეოდორიტე(მ) ქეშმარიტი უწყოდა, ვინათგან იგიცა ანტიოქელი იყო; გარნა ევსტათის გუბრდით უმკველად მაშინ იოანეცა ყოფილ არს. ევსტათი ამისთვის (წარმოგზავნა), რამეთუ მეფე და ყოველი ერი გზასა ვიდრემე ქეშმარიტებისასა დააყენეს და ასწაოს და განმართეს შჯულნი საღუთონი და რაქამს დაამტკიცეს, თვთ თავადი უკუტ კუალად იტყეს თესსავე მას საყდარსა; ხოლო იოანე—რათა დაადგრეს და არა დაუტევნეს ვითარცა ახალ-ნერგნი და უსწავლენი და საზრდელისა მტკიცისაგან ჯერეთ უცხონი და ჯერეთცა სძის მოქენენი“. (ჩემი დიოიურ ი, III, გვ. 126—127).

ჩვენ გვგონია, რომ ესტატეს ქართლში წამოსვლა მოხდებოდა შემდეგ ნათლისღებისა, როდესაც ეპისკოპოზი იოანე ხელმოკრედ მოციქულად გაგზავნეს კოსტანტინე დიდთან მანანუ მ26 წელსა, და წარმოვიდა „განმართესათეს... სჯულთა ქართველთა შორის“... ბროსსე გვიჩვენებს მ26 წ. *Hist. G. I, 118; 131*).

რამდენიმე საყურადღებო ცნობები წაფესტატეს მიერ მცხეთის ეკლესიის დაფუძნების ჩვენ ვიპოვნეთ დავით მეფის „ძეგლის წერაში“, რომელსაც აქვს შემდეგი-სათაური:

«ძეგლის წერა წისა და ღვე შეკრებულისა კრებისა, რნი შემოკრბა ბრძანებითა კეთილად მსახურისა და ღვთივ დატულისა მეფისა ჩნისა და აფხაზთა და ქართველთა რანთა და კახთა მეფისა, პირთათეს რნი ქუტმო მოქსენებულ არიან».

ვერღარა ეძლო სლვად ⁷¹⁾
 და მოხვიდეს *) უქარმით
 ქლქით რევ ძს მეფისაჲ
 და სალომს ცოლი მისი:
 და ასული მისი: და ზა ადგეს
 მოურნედ: და მიუვლინეს
 მცხეთით მეფემან: და ცოლმან
 მისმან ნანა: ირვანე მთავ
 არებს კსი ხილვად: და
 წარუყვანებად: ⁷²⁾ მან არა

ინება: ად დაჰვედრა ია
 კობ მდდელი: რა შედგომად
 შნსა მან დაიპურას საყდარი ⁷³⁾
 და მის წე მისცა წიგნი იგი ჰე
 ლენს დედოფლისა მოწერი
 ღი: რი მოეწერა ნინოასა:
 დედოფლობით: და მოუქლდ
 და მახარებლად შეემკო:
 და ძელი ცხორებისაჲ წარ
 მოეცა დედოფლისა ნანასა ⁷³⁾

(ხელნაწ. XVIII საუკ. გელათისა და XIII საუკ. ეკლ. მუხ. № 61).

ამ „ძეგლის-წერაში“ სხვათა შორის მოთხრობილია:

«რომელთაგან (მოციქულთაგან) ერთი პირველ წოდებული ანდრია ძმა
 თვისა მოციქულთასა პეტრესი ვე ჩვენდამდეცა მოიწია და ქადაგა საცხოვრებე-
 ლი ქადაგება სახარებისაჲ ყოველსა ქუეყანასა საქართველოსა და ურიცხუნი სიჭ-
 რავლენი ერთანი განაშორნა საცთურისაგან მრჩობლ ეშმაკეულებისა... დაღათუ
 უმრავლესმან ერმან ქართლისამან სიმრავლესა შა ჟამისასა დაივიწყა ქადაგება
 იგი მოციქულისაჲ და საცთურისავე მიმართ კერპთასა მიაქცია... და დედაკაცი-
 სა ვისმე მიერ ტყუმ ქმნულისა, რლსა იგი ნუნნად კაპადუკიელად აქა საღმე
 პოვნილნიცა ქადაგებებენ (sic) წიგნნი საეკლესიოთა მოთხრობათანი, სარ-
 წმუნოებისა მიმართ თვისსა მიიზიდა ყოველი სავსება ყოვლისა ქართველ-
 თა ნათესაისაჲ საკრველ მოქმედებითა... ქართველთა მეფემან მირიან მე-
 ფეთა შორის დიდისა კოსტანტინესა მივლინებითა და მისგან გამოთხოვითა
 მეფობისა თვისსა ქალაქად მცხეთად შთამოიყუანა ევსტათი დიდი, სა-
 ყდრის მპყრობელი ანტიოქიელთა ეკლესიისაჲ და წთა შრ კელთა მისთა ნა-
 თელ ილო მან და ყნ ერმან ქართლისამან და თვთ პატრიარქთა შორის სა-
 ხელ განთქმულმან ევსტათი კელითა თვისთა შთადეა საუუძველი მაშინ საღამე
 მცხეთას აღშენებულისა ეკლესიისაჲ, რომელიცა ფრიაღისა თანა გულს მოდგინე-
 ბისა განასრულეს რა მათ განწმედდა იგი და კელთ დასხმა ყო მას შნა მათ-
 თვს ეპისკოპოზი, კთალიკოსი...»

71) შიომღ. № 170, გვ. 350: და ვითარცა... სრულ ყო ლუწლო თვისი, ეუწყა სული-
 საგან წსა განსვლა მისი კორცთაგან. ქ.-ცხ. გარჩევით და შემოკლებით მოგვითხრობს
 (გვ. 98).

*) „მოხვიდეს“=„მოხლოვიდეს ანუ „მოვიდეს ხოლო“.

72) ამაზე შიომღ. ხელნაწ. № 170, გვ. 358—359 და „საქ. სამოთხე“ ერთგვარად
 მოგვითხრობენ, ჩვენს ქრონიკას კი სრულად არ ეთანხმებიან.

73) შიომღ. ხელნაწ. № 170 ეკლ. მუხ. გვ. 408—409 (შეადარე აგრეთვე გვ. 352)
 სხანს, აქ მეორე ეპისტოლე იგულისხმება და სხვა ძელი ჯუარისა. შიომღვიმის ნინოს ცხოვ-
 რებაში და აგრეთვე №№ 130—160 მოხსენებულისა: „ესე უკუმ საცნაურ არს (სწერს კათალი-

და შეწირა ესმი იოვანე:
 და აზიარა ნინო: კორცსა.
 და სისხლსა ქსისსა: და წარ
 იღო ესე საგზლად სლისა:
 და შეკვედრა სული თვისი
 კელთა დთისათ: ქართ

ღად მოსლვითგან მეთხ
 უთმეტესა წელსა⁷⁴⁾: და ქეს
 აღმაღლებითგან: ტლმ: წელსა:
 დასაბამითგან:
 გულმ: წელსა⁷⁵⁾:

სინოდის კანტორის გუჯ. № 286. მოკვითხრობს:

„ხოლო მირიან მეფემან ნითა აღაშენა სამოთხესა მას შინა ეკლესიაჲ და
 მაყვალთა მათ ზედა ნინოასთა ეკლესიაჲ დიდი და მოიყვანა მღვდელთ-მოძ-
 ლუარი იოვანე მთავარ-ეპისკოპოსი და დაადგინა ზემოასა ეკლესიასა და განა-
 მტკიცნა შუკული ქრისტიანობისა დასაბამითგან წელთა :ქ:კ: ლმ: და ქრის-
 ტეს ამაღლებითგან :ტ: ლმ:“

მაშინ. შეიძრნეს ორნი ესე
 ქლქნი: მცხეთაჲ და უე
 არმაჲ: და უი ქართლი: სი
 კუდილისა მისისათვის: და
 მოვიდეს: და დაჰმარხეს: ძღვევით
 შემოსილი გუამი
 მისი: ადგილსავე ზა ბუდეს

დაბასა კხოეთისასა:
 და წარვიდა მირიან მეფე
 და უი ერი: ქ იქმოდეს
 ზემოასა ეკლესიასა ქვითა
 და განიშორეს მეოთხესა
 წელსა: ⁷⁶⁾ და მოკუდა მირიან
 მეფე და ჯაფულა: სამუკ

კოზი ნიკოლოზ), რომელ იოანე კუალადცა წარგზავნეს წინაშე მეფისა კონსტანტინეს-
 სა ქეშმარიტისა ძელისათვის, ვითარცა აპა აწ ესერა წერილ არს, ვითარმედ მეფემან მირიან
 წარავლინა კუალადცა ეპისკოპოზი იოანე კონსტანტინე მეფისა და მისთანა ერთი წარჩინებულ-
 თაგანი მთავარი თხოვად, რათა მოანიჭოს ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა, რომელრცა უკუტ თვთ
 მებრ მასოდენ ესმსა გამოეჩინა ლუთისმოყუარესა დედოფალსა ელენეს და ითხოვნა
 მღვდელნიცა მრავლად, რათა ყოველთა ადგილთა და ქალაქთა მოსწრაფედ წარავლინენ ნა-
 თლისცემად... და ითხოვნა კვთ ზურონიცა აღშენებისათვის ეკლესიისა. ხოლო ღვთის მსახურ-
 მან მეფემან... მიანიჭა ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა და ფიცარნიცა იგი, რომელსა ზედა დამ-
 სკვალნეს ფერკნი ლუთისა... წარმოატანნეს მღვდელნიცა და ზურონიცა“... ორი სამსკვალი
 ერთშეთს დასტოვა იოანე ეპისკოპოსმა, ხოლო ფიცარნი დასტოვა მანგლისს. (გვ. 352 და
 410). ამ დროს უნდა ეკუთვნოდეს მოხსენებული ელენეს წერილი ნინოსადმი. (იხ. ახალი ნი-
 ნოს ცხოვრ. გვ. 54—55).

⁷⁴⁾ შიომღ. № 170, გვ. „მეთუთხმეტესა წელსა“ და ქ.-ცხ. I. 99—მე-14-სა წელსა.—
 აქ უნდა იგულისხმებოდეს 15 წელი მირიანის მოქცევიდამ (323+15=338 წ.) და არა ნი-
 ნოს ქართლად შემოსლვიდამ.

⁷⁵⁾ სიტყვიდამ: „მაშინ“—ქამდი თითქმის სიტყვა-სიტყვით ეთანნმება № 170, გვ. 360.
 გადაცეალება წმიდისა ნინოსი შიომღ. ხელნაწერში, გვ. 360 ნაჩვენებია: „ოც-და-მეათე უ-
 თხმეტესა წელსა ქართლს შემოსლვისა მისისასა“ (№ 160, ბვ. 332 „მეთათხმეტესა
 წელსა“) და ამაღლებითგან 338 წ., და დასაბამითგან წელთა 5738 წ. (ქ.-ცხ-ბით 5838 წ.).
 „ოც-და“ მიმატებული უნდა იყოს გადაშწერისაგან შეცდომით.

⁷⁶⁾ ეს ცნობა ნინოს ცხოვრებაში №№ 170, 130 და ქ.-ცხ. I, 100, მაგრამ „მეოთხე-

აღსა სუეტსა სამხრითსა
ჩრდილოჲთ კერძო: ⁷⁷⁾

და მას სუეტსა შინა არს
ნაწილი სუეტისაჲ მის ცხ
ოველისაჲ: და მეორესა წე
ლსა მოკუდა ცოლი მისი
ნანა: და დაეფლა დასავა
ლით კერძო მასვე სუეტსა:
სადა მირიან მეფე დამარხ
ულ იყო: ⁷⁸⁾

და დაჯდა მეუფე ბაკურ ძე
რევისი: ⁷⁹⁾ და მოკუდა იოვ

ანე ებსკუსი: და დაჯდა
იაკობ მღვდელი იგი მუნითვე
მოსრული: მთავარ ეპსკუსდ:

და ოცდა მესამესა წელსა
აღმართებითგან. პატრიოს
ნისა ჯრისა ⁸⁰⁾ შეუქმნა გუ
ბაჲ რევ: და შეიქმნა სათლავი
ქუემოსა ეკლესიასა:

და მოკუდ (sic.) რევ: და დაემარ
ხა ცოლითურთ: და შემდგ
ომად მისა მეთათსა. წელსა ⁸¹⁾
ამან ბაკურ დაიწყო: წილ

სა წელსა“ არა სჩანს. შიომღ. № 170, გვ. 361 მოგვითხრობს: „და მოქცევითგან მი-
რიან მეფისამდე (sic) მეოც-და-ხუთესა წელსა მოკულა ძე მისი რევ, სიძე
თრატ სომეხთა მეფისა“. (ქ.-ცხ. I, 100). აქ უნდა იგულისხმებოდეს არა დრო მირიანის
მოქცევისა, არამედ წელიწადი წა ნინოს ქართლში შემოსლისა 316 წ. (316+25=341 წ.).
ჩვენის ქრონიკით რევ ცოცხალი იყო ოც-და-მესამეს წელს აღმართებითგან პატრიონისა ჯვა-
რისა, რაჲცა ჩვენის ანგარიშით (შენიშ. № 62) უდრის (325+23)=348 წელს. ამ ანგარი-
შით რევის სიკვდილი მართლა მოხვდება ოც-და-მეხუთეს წელს მირიანის მოქცევიდამ (323+
25=348 წ.). (№ 170 გვ. 36, ქ.-ცხ. გვ. 100). ეს საყურადღებო შენიშნვა ამართლებს
ჩვენს ანგარიშებს (შენიშ. № 62) და „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკის თქმულებასაც შესახებ
რევის სიკვდილისა შემდეგ მისის მამისა.

⁷⁷⁾ ქ.-ცხ. I, 101 და შიომღ. გვ. 362 უფრო განსაზღვრულად სწერია „ზემოსა ეკლე-
სიასა“, ხოლო აქ საზოგადოდ. შეიძლება ეს იმის გამო მომხდარიყოს, რომ ჩვენის ქრონიკის
პირველი დედანი დაწერილ იყოს იმ ეპოქაში, როდესაც (ვახტანგ I დრომდე) „ზემო ეკლესია“
(სამთავრო) იყო უმთავრესი, როგორც საჯდომი მთავარეპისკოპოსთა, ხოლო „ქვემო ეკ-
ლესია“ (საკათალიკოსო) მაშინ შესანიშნავი არ იყო. უკანასკნელმა პირველობა დაიკირა მხო-
ლოდ ვახტანგის დროთა, როდესაც გახდა საჯდომად კათალიკოზთა. ახალ ნინოს ცხოვრება
სხვებზე მისის ამას (გვ. 70).

⁷⁸⁾ ესრევე ხელნაწ. №№ 170, 130 და 160. ხოლო ქ.-ცხ. (I, 101.) „სამხრით კერ-
ძო“-ს მაგიერ სწერს „სამხრითისა ჩრდილოჲთ კერძო“-სა; დანარჩენი თითქმის სიტყვა-სიტყვით
განმეორებულია. სასირცხვილოდ ჩვენდა, უპირველესთ ჩვენთა ისტორიულთ პირთ საფლავები
თითქმის დაფიქრებული გვაქვს.—მირიან +342 წ. (ვახუშტ.). ეპისკოპოსად დაჯდომა იოანესი
დავით რეკტორის სიით აღნიშნულია 318 წ., ხოლო იაკობისი—354 წ.—364 წ. უნდა აღნიშნავ-
დეს წელს იაკობის სიკვდილისას.—პლატ. იოსელიანიო იოანე +350 წ., ხოლო იაკობ+379 წ.

⁷⁹⁾ ქ.-ცხ. I 101 და შიომღ. გვ. 360 და სხვა წყაროებშიც ბაქარ აღნიშნულია ძედ
მირიანისა და არა რევისა. ძნელად დასაჯერებელია, რომ ბაქარი იყოს ძე რევისა, რადგან
ეს წინააღმდეგაა შემდეგთა პოლიტიკურთა მოვლენათა (შიომღ. გვ. 362). მარტო სიძველე
ხელნაწერისა საკმაო საბუთი არ არის მასში მოთხრობილ ამბავთა ქეშმარიტებისა.

⁸⁰⁾ ჩვენის ანგარიშით 325+23=348 წერს.

⁸¹⁾ ე. ი. 348+10=358 წ. შესაძლებელია იგულისხმებოდეს მეათე წელი მეფობისა
ბაქარისა=352. წ.

კნისა ეკლესიასა: და განი
 შორა: ოცდა მეთხუთ
 მეტესა წელსა⁸²⁾: და მოკუდა
 და დაეფლა ქუემოსა ეკლესიასა:
 და დაჯდა მეფედ ძმა მისი
 თრდატ: ⁸³⁾ და მთავარების
 კოპოსი იყო ნერსს: სომე
 ხთა კათალიკოზისა დიაკ

ონი იობ:
 და მეფემან რუესთვას
 რუმ გამოიღო: და ეკლეს
 იისა საფუძველი დადვა:
 და მის ზევე: ნეკრესს კანე
 თისასა: ეკლესიაჲ აღიშე
 ნა: განსრულებით: ⁸⁴⁾
 და შემდგომად მისა დადვა

⁸²⁾ 384 წ. 9 იანვრით ბაქარ+36 ± წ. შეიძლება აქ ნაწარმოებულ იყოს გაუმედიტაციან ბაქარისა, რადგან უდრის 377 წელს. — მეოთხე საუკუნის ცნობილი მეპატონაჲ რუფინი მოკითხრობს, რომ ჩემგან აღწერილი ქართლის მოქცევის ამბავი იყროს მეფის ბაკურიუსის სიტყვით აღწერეთ; ბაკურიუს მეფე მას უნახავს ირუსალიმში ორმოც-და-ათის წლის შემდეგ ქართლის მოქცევიდგან, ე. ი. ჩვენის ანგარიშით (324+50)=374 წლებში. რუფინის მოთხრობა იმდენად ეთანხმება ჩვენს წყაროებს, რომ ვერ დაეთანხმებით ბროსესს (*Hist. G. I, 132*) რომელმაც ბაკურიუსი არ იცნო მეფედ ივერიისა, არამედ ვილაც უცნობ წარჩინებულ პირად. თანახმად ჩვენისა წყაროების ჩვენებისა ბაქარ, რუფინის თქმულებით, ა) ახალგაზდა ყოფილა ნინოს მოსლვის დროს; ბ) თვითონ დასწრებია ნინოს ქადაგებას (ქართლის სოფლებში, მთიულეებში და კახეთში); გ) თეოდოსი მეფესაც (311—361 წ.) უნდა მიუხედავდეს. უკანასკნელ ბაქარს დაუტოვებია მეფობა (შეიძლება ზემოხსენებულს 377 წელს) და სულაერ საქმეებს შესდგომია პალესტინის მოწასტერში; იმპერატორს თეოდოსეს დროს მიუხედავია მეფეს საბერძნეთის ჯარით მტარვალის ევგენიოსის წინააღმდეგ 394 წ. და ბრძოლაში მომკვდარა. ზემო ნაჩვენები 384 წელიც ძალიან უახლოვდება 374 წელს და მით უფრო მართლდება რუფინის თქმულება. რადგან „ქართლის მოქცევის“ დროდ ბევრს ჩვენს წყაროებში იგულისხმება ნინოს სიკვდილის დრო (338 წ.) ამისგანა შეიძლება რუფინისაც სახეში ჰქოლეს 338+50=388 წელი.

რევის სიკვდილი მოხდა „ოც-და-მეხუთესა წელსა მირიანის მოქცევიდამ“ ე. მეზ. № 160 გვ. 60 ±). აქ ცნობები ქ-ცხ. და ჩვენის ქრონიკისა ერთი-მეორეს არ ვთანხმება (შენიშნე. № 74). სამაგიეროდ ჩვენი ქრონიკა და ყველა ვარიანტები ნინოს ცხოვრებისა ერთი მეორეთა უახლოვდებიან და გვიჩვენებენ რევის სიკვდილს პირველი 23 წელს ჯვარის აღმართებიდამ, ე. ი. ჩვენის ანგარიშით 326+23=349 წ.; ხოლო მეორე 25 წ. მირიანის მოქცევიდამ ე. ი. 323+25=348 წ. თუ მირიანის მოქცევაში იგულისხმება ერის მოქცევა, მაშინ რევის სიკვდილი 324+25=349 წ. ან 325+25=350 წ. რევი მეფედ აღარებულა ნინოს ცხოვრებაში: „რომლისად მიეცა (მირიანს) მეფობაჲ სიკოტლესავე მისსა“ (№ 160 გ. 335; № 170 გ. 361).

⁸³⁾ შიომღვი. № 170 „ქე მისი მირდატ“.

მირიანს—ბაქარ—მირდატის მეფობანი საყურადღებო თანხმობით და სიტყვა-სიტყვით მოთხრობილია ქ-ცხ. და იკლ. მეზ. ხელნაწ. №№ 160, 170, 176, 180.

⁸⁴⁾ ამ საქმეებს ქ-ცხ. (I, 106) მიაწერს ვარაზ-ბაკურის სიმამრს თრდატს. ხოლო ჩვენის ქრონიკის თრდატის, ბაქარისი ძმის, ადგილი ქართლის-ცხოვრებაში უქირავს მირდატს, ბაქარის ძეს. ეს საყურადღებო განსხვავება ახალ და ძველ წყაროებთ შორის შესანიშნავია და გამოსაყენებელი. რადგან ბაქარ ყველა წყაროებით მოკვდა 377 წ. და ან 394 წ. (იხ. ზემო შენიშნეა 82), შესაძლებელია მის შემდეგ შესთილებოდენ ტახტს ძე ბაქარისი მირდატ და ძე რევისი, მირიანის უფროსის შვილისა, თარდატ. თუ ბაქარ+377 წ., მირდატი უნდა მეფედ მჯდარ იყო 377—378 წლამდე, ხოლო შემდეგ—თრდატ, ძე რევისი და შექადგ ვარაზ-ბაქარ. თრდატის ასულის შერთვით.

ვარაზბაკურ მეფედ: და
მისაზვეე სპარსთა მეფისა
მარზაპარნი შემოვიდეს
სივნიეთა: და იგი კიდარდ (sic)

უკუჯდა: და მთავარ ებ -
ისეჴსი იუო იგივე იობ: 85)
და მაშინ მოვიდა: ქრამ
ხუარ ბორ ზარდ: სპარს

მაგრამ ისიც შესაძლებელია, რომ ჩვენს ქრონიკას მირდატი სრულიად სახეში არა ჰყავდეს მეფედ (ან შეიძლება გადამწერს გამორჩენილდეს მისი მეფობა); ხოლო აქ მოხსენებული თრდატი იყვეს თარდატივე ქ.-ცხ., რადგან ამით ყველა წყაროები თანხმად მიაწერენ რუამს გამოყვანას და ნეკრესის აღშენებას. შესანიშნავია აქ, რომ ეკლ. მეუ. ხელნაწ. № 170, გვ. 364 მირდატის დროს არ მოიხსენებს იაკობის სიკვდილს და იობის მთავარ-ეპისკოპოსობას, თუმცა დანარჩენში სიტყვა-სიტყვით ეთანხმება ქ.-ცხ-ბას, სხანს მათი სიკვდილი მოხდა თრდატის დროს, თანხმად ჩვენის ქრონიკისა. ამ მოსაზრებათაგან და სხვა წყაროთაგან გამომდის, რომ თრდატი მეფედ მჯდარა ვარაზ-ბაქარის უწინ თანხმად ჩვენის ქრონიკისა. ვარაზ-ბაქარს, მირდატის ძეს, მეფობა რეგებია მხოლოდ თრდატის ასულის შერთვით. ამ ნაირად გამომდის, ბაქარ მეფობდა 342—377 წ. (ვახუშტით 364); მირდატ, ძე ბაქარისი დაახლოვებით 376—378; მერე თრდატ (ან თარდატ=ტირდატ) ძე რევისი; ამას ტანტი წაუერთმეფია ბაქარის შთამომავლობათათვის, წინააღმდეგ ხელწერილობითის პირობისა, რომელიც ბაქარ მეფემ ბერძენთა მეფის და სპარსთა მეფის შუამდგომლობით ჩამოართვა რევის ნათესავეებს: „იოდრემდის იყოს ნათესავი ბარაქისი, რომელ (სა) ეძღოს ჰყრობა. მეფობისა; მათი იყოს მეფობა (და) არა ძებნონ მეფობა ნათესავთა რევისთა“ (შოიძლ. № 170 გვ. 362 ქცხ. I. 99—100). შემდეგი მიმდინარეობა ისტორიისა გვაფიქრებინებს, რომ ბრძოლა ამ ორთა შტოთა შორის ტანტისათვის არ შეწყვეტილა. თრდატის შემდეგ გამეფებულა ისევ ბაქარის შტოდგმა, მირდატის ძე ვარაზ-ბაქარ, (390—415) რადგან ამას თრდატის ასული შეურთავს და რადგან თრდატის ძე ბაკურ, ალბათ, მცირე-წლოვანი ყოფილა.—შემდეგ მეფობდა ჩვენის ქრონიკით ბაკურ, ძე თრდატისი, რევის ძისა. მერე ფარსმანი, დისწული თრდატისი და ძე ვარაზ-ბაქარისი (ორნივე შტონი შეერთებულან); შემდეგ მირდატ, ძმა ფარსმანისი „მამულად ბაქარიანი, დედულად რევიანი“ (ქცხ. I 107). ზემოხსენებულს ბრძოლას ორთა შტოთა შუა შატრანე ალბათ მძალავს, რათა არ დააჩრდილოს სახელი მირიანის ნათესავთა ქრისტიანე მეფეთა და თვით ახლად დამკვიდრებულ ქრისტიანობის ზედ-მოქმედება ერის და სახელმწიფოს ცხოვრებაზე. მემატრიანეები ამცირებენ მხოლოდ სპარსთა ერთგულ მეფეებს და განგებ აძაგებენ წარმართობის დროინდელ მეფეთა, რათა მით უბრწყინვალეს აღმოაჩინონ აღმაშენებელი გავლენა ქრისტეს სარწმუნოებისა.—ამ მიზეზითვე შეიძლება რამდენადმე აიხსნას არეული ცნობები რევის და ბაქარის მეფობის შესახებ. მირიანს მეფობა მიუცია რევისთავს თვის სიცოცხლეშივე (იხ. შენიშ. № 82) და უცხოვრია 349—350 წლამდე. რად დასტოვებდნ რევი მეფობას? უნდა ვიფიქროთ, რომ უკანასკნელს წლებში მირიანის ცხოვრებისა, როდესაც მოხუცებულმა მეფემ გამეგობა ქვეყნისა უფროსს შვილს დაუთმო, უმცროსმა შვილმა, უმეტესად ღირსეულმა, კონსტანტინე დიდის სასახლეში აღზრდილ-განათლებულმან, წინააღმდეგობა გაუწია უფროსს ძმას, რომელსაც „უერ ეძლო ჰყრობა მეფობისა“ და ნებით თუ უნებლიეთ დაატოვებინა მეფობა:—რევის ძის (თრდატის?) სასწაულებრი განკურნება იხ. № 170, გვ. 366 და ახალი წინოს ცხ. გვ. 65.

85) ამ დროს უნდა გაეცოთ სომხითი ბერძენებს და სპარსთა (390 წ. იხ. ისტორია დ. ბაქარისა. გვ. 155; ქცხ. I, 106—106). იობი თრდატის დროს მომკვდარა ქცხ. (I, 107); ხოლო ჩვენის ქრონიკით იგი ცოცხალი სხანს ვარაზ-ბაქარის დროს. თრდატს თავისის სიძისთვის უნდა დაეთმოს,—ეგებ იძულებით,—მეფობა თვისსავე ცხოვრებაში და შემდეგ მისი

თა მეფისა პიტიახში: ტუ
ილისად ქლქდ: ცინედ და
ქართლი მისსა ხარკსა
შედგა: და სომხითი და სი
ვნიეთი: და გუასპურაგანი:
და მისა ზს აღაშენეს აზნა
ურთა წა იგი ეკლესიაჲ
მცხეთას და დაიამოთაუ
ლეს (sic) დიდსა მას ეკლესიასა
სოფლებითა და ქარდაგე
ბითა ქართლს შინა: ⁸⁶⁾
და მისა შემდგომად მეფობ

და: ბაკურ ძე თრდატი
სი: ⁸⁷⁾ და მთავარებისკჳსი
იუო ელია ⁸⁸⁾: და ამან აღა
შენა ეკლესიაჲ ბოლნის
და იმიერ განვიდა და
განაახლნა არმაზნი სჳა
რსთა შიშისათვის: ⁸⁹⁾
და მისა შემდგომად მეფობდა
ფარსმან დისწული თრდა
ტისი. ჭ მთავარებსკჳსი იუო სჳ
მეონ: ⁹⁰⁾
და მისა შემდგომად მეფობდა

სიკვდილისა ისევ თვითონ დეპიროს მეფობა და მართლაც ვარაზ-ბაქარის სიკვდილის შემდეგ მომკვდარიყოს (ქცხ. I, 106). თრდატს ბაკურისთვის გარდაუყო მეფობა, სანამ ვარაზ-ბაქარიძენი წამოიზრდებოდნენ.

⁸⁶⁾ ეკლესიის აღშენება მეფეს-კი არ მიეწერება, არამედ აზნაურთა და ქ.-ცხ.-ბის ჰაზრი ვარაზ-ბაქარზე არ ირღვევა ჩვენის ქრონიკით. (ქცხ. I, 105; შეადრე I, 112).—ვარაზ-ბაქარის ძე, მურვანოზ ყოფილი, მაიომის ეპისკოპოსი პეტრე განითქვა აღმოსავლეთში სიბრძნით და ცხოვრებით. პეტრე და მისი განთქმული მოწაფე იოანე, ჩვენის აზრით, რომლის დასაბუთებას, ცალკე გამოკვლევა მოუწოდებს, იყო ერთი პირველ მთარგმნელთაგანი საღმრთო და საეკლესიო წიგნთა ებრაულ-ასურულ ენათაგან ქართულ ენაზე. მისი ცხოვრება შომღვ. ძელნაწ № 170 შეტანილია, ქცხ. I, 101, თუმცა არა სრულიად. ქცხ. ვარაზბაქარ ცხოვრებდა თეოდოსი მტირეს დროს. პეტრე აღესრულა 65 წლისა, 2 დეკემბერს, პარასკევს, ზენონ მეფის დროს. ზენონის მეფობაში პარასკევი ორს დეკემბერს მოხვდებოდა მხოლოდ 477 წ. და 483 წ. (188 წელსაც). მაშასადამე 412 წ. ვარაზ-ბაქარ, წინააღმდეგ ვახუშტისა, ცოცხალი ყოფილა (477—65=412).

⁸⁷⁾ ბაკურ სხვა წყაროებში არ ხიანს: ისევ რევის ნათესავს დაუქერია ტანტი დროებით (იხ. შენიშ. № 84 და 85). შესაძლებელია ქრისტეანე მემატინე ამას არ იხსენიებდეს იმის გამოც, რომ მან „განაახლნა არმაზნი სპარსთა შიშისათვის“ და მცხეთა დააგდო.

⁸⁸⁾ რადგან ჩვენის ქრონიკით ბაკურის დროს ცოცხლად იხსენიება ელია, ხოლო ქცხ. I, 107 ელია მომკვდარა ფარსმანის დროს, უნდა ვიფიქროთ, რომ თანახმა ჩვენის ქრონიკისა, მეფე ბაკურ ფარსმანის უწინ ყოფილა. დავით რეკტ. და პლატ. იოსელიანის სიებით ელია დაჯდა 405 წ. (თუ მოკვდა?); ხოლო მოკვდა 3. იოსელიანით 408 წ. და ამავე წელს დაჯდა, ორივე წყაროებით, სვიმონ. მგზითარ არიანელის სიაში ილია წოდებულია „ელია“—დეს მეფე ბაკურ უნდა იგულისხმებოდეს მესროპის ცხოვრებაში, სომეხთა მემამატინეთ ცნობით (ვახუშტი ბაქრაძის გვ. 85).

⁸⁹⁾ ეს ადგილი სრულიად გადუმეხინჯებია „სამი ხრონიკის“ გამომცემელს. „იმიერ განვიდა“ აღნიშნავს იმას, რომ მეფემ მცხეთის მხარე და ქალაქი დააგდო და არმაზის მხარეს გადავიდა, განაახლა ციხე, და არმაზს დადგა „სპარსთა შიშისათვის“. ქ.-ცხ. ბოლნისის აღშენებას მიაწერს ფარსმანს, მაგრამ შესაძლებელია, რომ ბოლნისის შენება დაწყებულ იყოს ბაკურის დროს და გათავებულ იყოს ფარსმანის მიერ.

⁹⁰⁾ დავით რეკტ. და პ. იოსელიანის სიებით სვიმონ დაჯდა 408 წ. ხოლო მოკვდა

მირდატ და ესე წარიყვანა
 პიტიახმმან ვარამ: ⁹¹⁾ ბა
 ღდადს და მუნ მოკუდა:
 და მისა შემდგომად მეფობ
 და არჩილ: ⁹²⁾ და მთავარ
 ებსკ³სი იყო იონა: და მამ
 ინ: დაეცა ქუემოჲ აკლე
 სიაჲ: და იონა მოიკვალა (sic)
 გარეებნისა ეკლესიასა: და სუეტი
 იგი ცხოველი თა

ნა წარმოიღო: ⁹³⁾
 და მისა ზს აზნაურთა სტე
 თანე წ^ა ადაშენეს: არა
 გუსა ზ^ა: ⁹⁴⁾ და მოგუნო მო
 გუეთას მოგობდეს: ცეცხლ
 ისა მსახურებასა ზ^ა:
 და მისვე არჩილის ზს ოთხნი
 მთავარ ებსკ³სნი გარდა
 იკვალნეს ⁹⁵⁾

პლ. იოსელიანით 420 წ. არჩილ-მეფის დროს. ქც. I, 107 შეად. შენიშვნა № 95. სვიმონ არ სჩანს მეხითარ აირიჯანელის სიაში.

⁹¹⁾ ქც. „უბარაპ“. ქრონოლოგია ვახუშტისა მირიანის სიკვდილიდან ვახტანგის გამეფებამდე ვგონებთ მკვიდრს საფუძველზე არ არის დამყარებული და თხოვლობს შემუშავებას. ვარაზ-ბაქარამდი ჩვენ რამდენადმე შეცვლით ვუჩვენეთ; ჩვენი ნათქვამი მაინც საეპეოდ დაგვიღოა.

⁹²⁾ ქც. „არჩილ ძე მირდატ მეფისა“ (I, 108). ვახუშტით და ბროსესს ჰაზრით. ბაქარქ364; მირდატ IIIქ379; ვარაზ ბაქარქ395; თრდატქ105; ფარსმან IVქ408; მირდატ IVქ410; არჩილ Iქ434; მირდატ V—ქ466

⁹³⁾ წინააღმდეგ ბ. თაყაიშვილის რწმუნებისა ამ ამბავს ქც. მოიხსენიებს (გვ. 145), მხოლოდ სუეტი-ცხოველის თან-წამოღებაზე არას იტყვის. „საჲი ქრონიკის“ გამომცემელს ეს შესანიშნავი აღგილი შეცდომით წაუეთხავს: „და იონა მიიცვალა“... რაჲსაკამო სრულიად შეიცვალა ჰაზრები. აქ ნაამბობია, რომ ქემო ეკლესია სუეტი-ცხოველისა დაეცო და იონამ „მიიცვალა“ ე. ი. მის მავიერ სხვა აღიარია, გადმოვიდა გარეთ უზნის ეკლესიასა და სუეტი-ცხოველიც აქ გადმოიტანაო. „ვახტანგ ადაშენა ტფილისი და მცხეთა ქალაქი მუნ მისცვალა“ (№ 170 გვ. 353). ქც. მოხსენებულა, რომ ქართველთა „განააზღეს ეკკლესიანიო“ ხოლო დიდი ეკლესია სუეტი ცხოველისა ააშენა ვახტანგმა (შოიომლ. № 170, გვ. 363 ქც. I, 145).

⁹⁴⁾ ამას ქ.-ცხ. მეფე არჩილს მიაწერს და არა აზნაურთ (I, 109),

⁹⁵⁾ ქც. I, 110: იონანე (იონანე?), გრიგოლ, ბასილი და მოზიდან (მოზიდახ?). ეს მოზიდახ პლ. იოსელიანის ცნობებით ყოფილა ნესტორიანი; დაამხვეს (ქც. „მოგკ“, გ. 110) და შემდგომ ნესტორიანთა (ქც. ბინჯაჲ მოგკს) საწინააღმდეგოდ დაიბარეს სწავლული ბერძენი მიქელ, აღმზრდელი ვახტანგისა, მაგრამ კაცი ფიცხი და თავ-მოყვარე (ქც. I, 110; 112). ზემოხსენებულნი ეპისკოპოსნი მეხითარ აირიჯანელის სიაშიც სჩანან: იუნან (იონანე?), გრიგორ, ბასეგ (ბასილი), მუჴიდ (მოლიდახ?), მხახელ (მიქელ). Хронографич. исторія Мехитара Априяванскаго 1869 г. стр. 347. დავით რეკტორის და პ. იოსელიანის სიგეში წელი არ უზნის იონანეს, გრიგორის და ბასილს; ხოლო მოზიდა და ვით რეკტ. დაჯდა 434 წ. პლ. იოსელიანით მოზიდახ დაჯდა 429 წ. მიქელ დაჯდა (თუ მოკვდა?) დავით რეკტ. სიით 416 წ. პლ. იოსელიანით ქ 460 წ. ამან გარდაადგო პეტრე მაწურელი ტახტით და ჩააქოლენაო (პლ. იოსელნანი).—ამ მიქელის შემდეგ პლ. იოსელიანი მოიხსენიებს მეორეს მიქელს, რადგან მატიაზე იტყვის: „დასწა სხუჲ კეშმარიტი მიხაილ“..

კურთხევა მირონისა (გუჯარი ს. კანტორისა).

«დიდნი შფოთნი და ამბოხნი იქნებოდეს ებისკოპოსთა ცილობისაგან და ლთოივ გვრგვინსანმან მეფემან არჩილ არა სათნო იჩინა ამათ შფოთთა ქმნად; და გვბრძანა გაჩენად ვითა ნიშანთა შეეტყუებოდა, და კელ-ვყავით მე გლახაკმან მიქელ ქართლისა კათალიკოზმან და ვაკურთხეთ წა მირონი.

ოდეს მეფე, ათაბაგი, ქართლისა ერისთავი, სპასალარი და ყოველნი ერისთავნი და ყოველნი მღვდელთ-მოძღუარნი ა) შემოკრბენ მცხეთას დიდსა ხუთ-შაბათსა, დიდსა სომხეთისა მიტროპოლიტსა ჰმართებს ნიეთთა ზედა დგომად და ქუაბნი საკურთხეველთათჳთ გამოიხუნენ და მიტროპოლიტსა და ქადაგსა ეტვრთნენ კეტნი ქუაბთანი. წინათა კეტთა მიტროპოლიტი შეუდგეს და უკანათა ქადაგი. თუ მწირველი იყოს, თეთრითა შესამოსლითა შემოსილ იყოს; თუ მწირველი არა იყოს, თეთრისა ატლასისა ჩაჩი თავსა ებუროს მოყუნტვიზილი ბ); და მეორეთა ქუაბთა მთავარ-ეპისკოპოზი ქუაშე უდგეს და წინა მივიდოდეს და უკანათა კეტთა მაწყუერელი და უკანა მთავარ-ეპისკოპოსი მიძყეებოდეს გ) და რაჟამს განზავებდენ ტაკუკსა, ტაკუკი მაწყუერელსა ეტვრთოს, და რაჟამს განზაონ, ტაკუკი ქადაგისა კელითა დაიბეჭდვოდეს და ყოველთა ეპისკოპოსთა თითოჲ კოკაჲ მირონისა ეტვრთოს და კეროვნები სვეტსა ცხოველსა გარემოადგან დ) და კათოლიკე ეკლესიისა გალობასა გალობდენ ე).

განგება დარბაზობისა.

რაჟამს იკურთხოს მეფე და დაჯდეს ტახტსა ზედა, ეფისკოპოსნი ამა წესითა დასხდნენ.

1) ბრძანოს ქართლას კათალიკოზმან და დაჯდეს მარჯულისით მეფისა ნატიითა და ბალიშითა. 2) შემოვიდეს ჭყონდიდელი და დაჯდეს მარცხენით მეფე-

ა) მღვდელთ-მოძღვარი (წ. კ. № 352).

ბ) მოყუნტუვილი (წ. კ. № 352).

გ) მოძყეებოდეს (წ. კ. № 352).

დ) გარემოადგენ (უნდა იყოს: „გარე მოადგან“).

ე) ამის შემდეგ წ. კ. ხელნაწ. № 352 სწერია საკითხავი: „შეზადება... მირონისა ვითარ იგი სრულ იქმნების... წმინდასა სოფიას ზედ-მიწვენით გამოძიებული და გამოწულილით გამოკულებული თვთ კეთილ-მსახურთაგან და მოძღუართა ამისისა შეზადებისა და სრულებისათა“. ბოლოს სწერია: „ხოლო მე ერთ გვარიცა კურთხევა მიწაზავს იტრუსალიმს, გარნა ამის ეკლესიისა სრფია-წმიდისა და ანტიოქელთა ეკლესიისა ესთენ არს წესი წინა მირონისა კურთხევისა და ესთენ ლოცვანიცა, და ატყვენ ვინადგან ამის ეკლესიისა შედგომილნი ხართ, ამისთა წესითა იგი ღირს ბაძვა და მიმსგავსებაცა ძალისაებრ“ (ხოგან ადგილი გამოშვებულია, სჩანს დედანი ჰყუებია). ამას ზედ მოსდევს: „წესი... და განგება მეფეთ-კურთხევისა ესრეთ არს“ და ზედვე „წესი და განგება ერისთავთა კურთხევისა“ და მერმე: „გ ა ნ გ ე ბ ა დ ა რ ბ ა ზ ო ბ ი ს ა“.

სა ნატითა და ბალიშითა. 3) შემოვიდეს ღიღისა სომხითისა მიტროპოლიტი და დაჯდეს კათალიკოზსა ქუქმოთ ნატითა და ბალიშითა. 4) შემოვიდეს მთავარ-ეპისკოპოსსა და დაჯდეს მიტროპოლიტსა ქუქმოთ ნატითა უბალიშოდ. 5) შემოვიდეს მწუწრეა და დაჯდეს მთავარ-ეპისკოპოსსა ქუქმოთ ნატითა უბალიშოდ. 6) შემოვიდეს ამა ალავერდელა და დაჯდეს ქუქმოდელსა ქუქმოთ ნატითა უბალიშოდ. 7) შემოვიდეს ქისიყელი და დაჯდეს ამა ალავერდელს ქუქმოთ უნატოდ. 8) შემოვიდეს კუმურდოელი და დაჯდეს ქისიყელსა ქუქმოთ*.

მერე იმე რიგით დასხდებიან უნატოდ:

9) ნინოწმინდელი არქიმანდრიტი, 10) იშხნელი, 11) ანჩელი არქიმანდრიტი, 12) მტვევარი 13) წურწყაბელი 14) წყაროსთაველი 15) ერუშნელი 16) მანგლელი 17) წინწყაროელი 18) რუსთველი; 19) წილკნელი; 20) კაწარელი, 21) ურბნელი 22) მრუელი, 23) სამთავენელი, 24) ნიქოზელი.

მერე მამამთავარნი:

25) ვალაშკერტელი, 26) ბოლნელი, 27) კარელი, 28) ხარკაშნელი 29) ტფილელი, 30) წალკელი, 31) ბანელი, 32) ქერემელი, 33) დმანელი, 34) დადაბნელი, 35) გიშელი.

შემდეგ იგივე გუჯარი განაგრძობს:

«მოდგენ ყოველთა მონასტერთა მოძღუარნი და წინამძღუარნი და მათით წესითა წინამოაქსდენ *) ეფისკოპოსთა; სეფესა ჯ'ის (ჯუარის) მტვრთველსა ათაბაგსა და სპასალარსა შუა მართებს ჯდომამა.—ვინცა ესე ჩუქნ ღიღისა მეფეთ მეფისა არჩილის ბრძანებული და განაჩენი და ჩ'ნ გლახაკისა ქართლისა კათალიკოზისა მიჰაქედისაგან დამტკიცებული შეურაცხ ყოს და ამა განაჩენსა ურჩ ექმნას კათოლიკე ეკლესიისაგან განიკადოს და ურჩებისა პატივი მიეკადოს, ვითარცა ურჩისა და სჯულისა გარდამავალსა და რომელიცა პატივი აქუნდეს, იგიცა მოეძარცოს».**)

აქვე მოვიყვანთ ეფრემ მციარის წერილიდამ მირონის კურთხევაზედ (ხელ-ნაწერი XIII საუკ., გვლ. მუხ. № 24. ეს ნაწივეტი გაგრძელებაა ზემო დაბეჭდილისა; იხ. გვ. 37).

*) წინამოაქსდენ (წ. კ. ხელნაწ. № 352). არაბული ციფრები ჩემგან დასმულია და № 9-დამ № 35-მდე შემოკლებულად დაბეჭდილია ერთი-და-იმევე ფრაზების განუმეორებდისათჳს.

**) გუჯარი ს. კანტ., რომლიდგანაც ეს გადმოეწერე, დაწერილია სქელს გალესილს ქალალდ-ზე ხუტურის XVI საუკ. ხელით; ხოლო წ. კ. წიგნთ-საცაეის ხელთნაწერი № 252 დაწერილია ხუტურადვე XVII საუკ. ხელით, მაგრამ დედანი რომ ძალიან ძველი ჰქონია, ეს ადგილად მისახვედრია, რადგან აქა-იქ ხელნაწერში დაუწერელი ადგილებია დატოვებული, რა საკვრელია იმისგამო, რომ დედანი სიძველით შებღალული ყოფილა.—მეფე არჩილი უნდა იყოს პარველი († 434 წ.) და არა მეორე, († 718 წ.), რადგან უკანასკნელის დროს მიქელ კ'ზი არა სხანს, და არც დასაჯებელია, რომ მე VII და VIII საუკუნეების არე-დარეის დროს ამისთანა კითხვებზე მოკლა შესაძლებელი ყოფილიყოს; არც დიდი „სომხითის მიტროპოლიტი“ ყოფილა მე VIII საუკ.—მართალია მიქელ კ.-ც-ით არჩილის ძის მირდატის დროს სცხოვრობდა. (იხ. შენიშ. № 95), მაგრამ შესაძლებელია ის გამოწვეულ ყოფილიყოს არჩილის მეფობა-

«აქა დაგვშთა საძიებელი მრავალთაჲ. თუ ოდეს მიიღეს ქართველთა კურთხევაჲ მიპრონისაჲ. და ამისდა ცნობად მრავალთაჲმ ვლროებდ აღწერად ბრძანებულსა ჩემდა შენ მიერ. მოსაყენებელსა ამას: და ესოდენ ვპოე საზოგადოდ ყოველთათჳს: ვითარმედ ქალკილონისა კრებასა ესმა. რომელ სიძვრისათჳს ფასით ჰყიდდეს მიპრონსა. ამისთჳს ბრძანეს წთა მამათა. რათა არა ხოლო ანტიოქიას. არამედ სხუათაცა ეკლესიათა შინა წმიდა იქნებოდეს მიპრონი: ხოლო თჳსაგან ქართველთაჲ. საგონებელ არს, (sic) ვითარმედ სიშორისათჳს გზისა. და რომელ ფრიად საშიშ არს უცხო თესლთა შორის კმელით ანტიოქიით ქარლს წაღებაჲ წისა მიპრონისაჲ: ამისთჳს თჳთ აღგილსა დაწესებულარს მათდა კურთხევაჲ მიპრონისაჲ: —

(მართლ-წერა დატულია დღენისა. შეადქ.-ცხ. I, 171).

და მერმშ მეთობდა მირდატ ⁸⁶⁾
 და მთავარ ებსკ³სი იყო
 გლონოქორ: და ესე მთავარ
 ებსკ³სი ერისთვადცა იყო
 ბარაზბოდ ჰიტიანხისაგნ

ქართლს: და ჰერეთს: ⁸⁷⁾
 და მისა შემდგომად მეთობდა
 დიდი ვახტანგ: გოლგასარი:
 და მთავარ ებსკ³სი იყო:
 იოველ: ⁸⁸⁾ მაშინ წარიყვანეს

შიკ. ვეთიმე გრძელი სოსთენ სომეხს პასუხს უგებს წინაშე ბაგრატ მეფისა (979—1014) და იტყვის: „შეკურვა ღმერთმან მაქაილ ქართლის კბნი... (და) ქუთა განტეინა იგი (მწეალებელი პეტროზ)... ნეტარმან მიქაილ, და კრებულმან მისმან საღმრთომან უკეთური იგი დაქოლეს“ („სამოთხე“. გვ. 619—620; 632; იხ: აგრეთვე ჩემი აღწერა წერა-კ. ხელნაწ. II, 31).

მაგრამ რადგან ათაბაგი არის მოხსენებული „დარბაზობაში“ და სხვადასხვა რამდენიმე არჩილ I დროას, წინააღმდეგნი წეს-წყობილებანი, ამით საფუძველი გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ „დარბაზობაში“, დროთა მიხედვით, სხვა-და-სხვა ცვლილება უნდა შემოეღოთ.

⁸⁶⁾ ქ.-ცხ. I, 110 მირდატ; ძე არჩილ მეფისა (434—466 წ.).

⁸⁷⁾ შეადარე ქ.-ცხ. I, 111. ბარაზბოდ (ქ.-ცხ. ბარაზბოდ) მამა საგდუხტისა, ვახტანგ I-ს დედისა. გლონოქორ მთავარეპისკოპოს-ერისთავი ქ.-ცხ. არა სჩანს. „სამი-ქარნიკის“ გაშლემცემელი გადაკრით სწერს, რომ ამ გვარ ეპისკოპოსნი, მმართველნი სასულაეროთა და საეროთაცა ხაქმეთა, აწოდებოდნენო ქორ-ეპისკოპოსად, ხოლო ვახუშტით ქორიკოზებადო. სამწუხაროდ ესრეთის მსხვილის დასკვნისათვის მწვრილი საფუძველიც კი ვერ შეუღებამ. ვაჟი აზრი დიდიხანია გამოუთქვამს ბრასესს (*Hist. g.* I, 267, n. 5), მაგრამ შემდეგ მასვე საუკვოდ დაუდგია (*Collection d' hist. armeniens*, 1874, t. I, 616—619). საბა-სულაზან ორბელიანი და ვახუშტი უარაყაფენ ქორიკოზების მღვდელთა თავიერობას. ჯერ-ჯერობით ამ კითხვას გადაკრული პასუხი არა აქვს.

⁸⁸⁾ ეს იოველ არა სჩანს ქ.-ცხ. ოვრებაში, რომელშიც მოხსენებულა, რომ მოიყვანესო საბერძნეთით „მღვდელი. კეშმარიტი სახელით მიქაელი... რამეთუ მობიდან ეპისკოპოსი გადაცვალეზულ იყო“. აქედამ საგულისხმოა, რომ მოზადანს შემდეგ ზევე მიქელ იქმნა მთავარ-ეპისკოპოსად.— შესათანხმებელად ორივე შემტანიეთა ცნობათა ისევ ქ.-ცხ. უნდა მივმართოთ: „ესე (მოზიდან) იყო სპარსი, აჩვენებდა იგი მართალ-მადღებლობასა, ხოლო იყო ვინმე მოგვი უსჯულო, შემსლელი წესთა... ფარულად სწერდა. წიგნებსა ყოელისა სატურებისასა“. აქედგან ნესტორიანობა კი არ სჩანს მოზიდანისი, არა-

ვასტანგ სპარსთა: და შემ
 დგომად რაოდენისამე ქამისა
 მოიქცა: და მთავარების
 კოპოსი ⁹⁹) იყო მიქაელ: ¹⁰⁰)

და მან მიაძმთხუა ფერკი
 პირსა მეფისასა: ვასტანგს.:
 მ მეფემან წარავლინნა მო
 ციქულნი საბერძნეთა და

მედ უფრო მოგვობა, ე. ი. ცეცხლ-მსახურება. შეიძლება ეს მაცთური განგებ იყო დაყენებული სპარსთაგან საიდუმლო შემწედ მოგვთა მთავრის ბინქარისა, როგორც სპარსთაგან იქმნა დადგენილი ეპისკოპოსი გლონოქორ (შენიშ. 97). რადგან იმ დროს სპარსეთში გავრცელებულ იყო მანიქეველთა მწველებლობა, ამისთვის შესაძლებელია მოზიდან ყოფილიყოს მანიქეველობის მოძღვარი და მოციქული. უნდა ვიფიქროთ, რომ როდესაც მოკვდა მოზიდან, მაშინ ცხადდ აღმოჩნდა მაცდურობა მისი; ეკლესია იყო განსაცდელში; დასამზობელად ბინქარისა და მოზიდანის მაცთურებათა საგანგებოდ დაიბარეს მეცნიერი მიქელ, ხოლო მის მოსლვამდე შეიძლება დროებით დაეყენებინათ იოველ.

⁹⁹) ცხოვრება ვასტანგ-მეფისა დაწერილებით არის მოთხრობილი ქ.-ცხ. I, 108—149. და იწყება ესრე: „ამბავი ვასტანგ გურგასლის მშობელთა და შემდგომად — თვთ მისი“. თვთ ვასტანგის ცხოვრება დაყოფილია თორმეტ თავად და იმდენად განირჩევა დანარჩენ მატრიანისაგან ვნით და მოთხრობის ხასიათით, რომ ეს ნაწილი უნდა ცალკე საკითხავ გასართობ წიგნათ უნდა ყოფილიყოს შეთხზული და შემდეგ შეტანილი მატრიანეში. რამდენიმე ცნობები ამ მეფეზე, ბერძნების ისტორიაში შენახული, ეთანხმება ქ.-ცხ. მოთხრობას. — წა რაუდენის ცხოვრებაში დაწერილებით მოთხრობილია ვასტანგ მეფისა და სპარსთა ბრძოლა, მაგრამ მე-მატრიანე მაინც „ქართლის ცხოვრებაზე“ მიგვიითითებს, როგორც უფრო სრულს წყაროზე: „...და იხილნეს ურთიერთას ორთავე მეფეთა და დიდნი პურობანი გარდაიხანდეს, რომელსა იგი გვაუწყებენ ცხოვრებანი ქართველთანი“ (შოიშ. № 170, გვ. 155). ჩვენის ქრონიკის ტექსტი, როგორც შედარებიდამ აღმოჩნდება, უფრო ახლოა იმ ცნობებთან ვასტანგ მეფეზე, რომელნიც შეტანილი არიან წა ნინოს ცხოვრებაში. იძულებით წარყვანა ვასტანგისა სპარსეთს სიყრმის დროს ძეღად დასაჯერებელია; ეს ამბავი მემატრიანეთაგან მოთხრობილი. უნდა იყოს იმ მიზნით, რომ არ დამდაბლდეს სახელი მეფისა, თვის ნებით აღმხედრებულისა შესაწვენელად ურჯულო სპარსთა, მით უმეტეს, რომ ვასტანგის შემწეობით სპარსნი მართლა განძლიერდენ და დიდი განსაცდელი მიაყენეს ბერძნებს და ქართველებსაც.

¹⁰⁰) ქ.-ცხ-ბით (I, 144) საქციელი მიქელისა იყო შედეგი მოციქულების წარელინებისა დაწესებისაჲს კათალიკოზობისა, რომლის შემდეგ უნდა დამცირებულიყო მთავარ-ეპისკოპოსთა უფლება. ჩვენ მაინც არა ვხედავთ აქ დიდს სხვაობას ორივე წყაროებისას, რადგან ჩვენი ქრონიკა გადაკრით არ ამბობს, რომ მოციქულების გაგზავნა შედეგი ყოფილიყოს მიქელის საქციელისა. შესაძლებელია და მისაღებიც, რომ მოციქულები წინეთაც გაეგზავნოს მეფეს, ხოლო ამ შემთხვევის გამო მეორედაც წარველინოს მოციქულები — და ეთხოვოს გასამართლანება მიქელისა და დაუყოვნებლივ გამოგზავნა თხოვილის კათალიკოზისა. პლ. იოსელიანი მოგვითხრობს (კრებ. გვ. 130), რომ სამუილმა (?) კრებით დაამხო მიქელ და წარუგზავნა კოსტანტინეპოლულ პატრიარქსა სრულ-ყოფად სასჯელისა; ხოლო პატრიარქმან ეპისკოპოსებითურთ წარსცა იგი მონასტერსა მღვდართასა („въ обитель неусыпающих“ — *Accepates*), რომელიც იმ დროებში დაფუძნდა პონტოს ზღვს პირზე აბა პალესანდრეს მიერ; ეს იყო 472 წ. — ამ 1892 წ. მოსკოვში დაისტამბა წიგნი: „Иерархія всероссійской церкви Н. Д.“, რომელშიც ითვება რამდენიმე ცნობები ჩვენის ეკლესიის იერარქიაზე. სხვათა შორის 186 გვერდზე ნაამბობია: „458 წლის ახლო დროებში კოსტანტინოპოლის პატრიარქმა ანატოლიმ, იმპერატორის ლეონ დიდის ნება-ყოფლობით და ვასტანგ მეფის თხოვნით, მცხეთაში

ითხოვა მეფისაგან და პატრიარქისაგან კათალიკოზი¹⁰⁰⁾

ქმან მოსკვა პეტრს კათალიკოზი: და თანა ჰქუანდა მას სამოველ მონაზონი წა და ღირსი და აღაშენა ქუემოა ეკლესიაა ვახტანგ მეფემან. და დასუა პეტრს

კათალიკოზი: და ესე იყო ქართლის მოქცევითგან :რო: წიფლსა: ¹⁰¹⁾ მეფენი გარდა ცვალებულ იყვნეს ათნი¹⁰²⁾ და მთავარ ებისკუსნი ათ ცამეტნი ¹⁰³⁾ ხოლო პირველი კათალიკოზი იყო პეტრს: ¹⁰⁴⁾

ამაზედ სინოდ. კანტ. გუჯარი № 286 მოგვითხრობს:

«ხოლო შემდგომად ჟამთა რაოდენთამე იქმნა ღიდი იგი და ყოველთა მეფეთა უმეტეს სახელ-განთქმული ვახტანგ გორგასალი. ამან, აღმატებულმან ყოველთა მეფეთა ზედა, აღაშენა ცათა მობაძავი ღიდი ისე საყდარი კათოლბე ეკლესიაა და დაადგინა კათალიკოზი მთავრად ყოვლისა ქრისტიანობისა და მთავრად აუფლა ყოველთა ეპისკოპოსთა და ჰგიეს დასასრულამდე ჟამთა».

დააყენაო დამოუკიდებელი მთავარ-ეპისკოპოსი ნეტარი პეტრე, კათალიკოზობის ხარისხით, რომელიცა 488 წ. ახლო ხანებში იცნო (ამ ხარისხით) ანტრიოქელ პატრიარქმან პალლაიმ. მსხეთელ კათალიკოზნი 542 წლამდე დაიმტკიცებოდენ ინტრიოქელ პატრიარქთაგან, ხოლო შემდეგ ამისა ივერიის ეკლესია ცნობილ იქმნა „ავტოკეფალურად“ ანუ დამოუკიდებლად მეფის იუსტინიანეს ქარტით და პატრიარქის მინაჲს ნება-დართვთ და ყველა აღმოსავლეთის პატრიარქთა თანხმობით. განაჩენი ესე დაამტკიცა მეექვსე მსოფლიო კრებამაო.—545 წლამდე მსხეთელ კათალიკოზნი იყვნენ ტომით ბერძენნიო“, ხოლო შემდეგ ქართველნიო.

¹⁰⁰⁾ ჩვენის ანგარიშით (325+170)= 495 წ.; ვახუშტით (317+170)= 487 წ. პლ. იოსელიანით ეს მოხდა 472 წ.; ხოლო დავით რეკტორის სიით 473 წ. პეტრე † 500 წ. პლატ. იოსელიანით, ხოლო დავით რეკტორის სიით—499 წ.

¹⁰¹⁾ ა) მირიან, ბ) ბაქარ, გ) მირდატ, დ) თრდატ, ე) ვარაზ-ბაქარ, ვ) ბაქარ, ზ) ფარსმან, ც) მირდატ, თ) არჩილ, ი) მირდატ. აქედამაც საგონებელია, რომ თარდატ და ქ.-ცხ. თრდატ (ტირდატ) ერთი და იგივე პირი უნდა იყოს (შენიშ. № 81). საყურადღებოა, რომ რვეი, ძე მირიანისა, მეფედ მოხსენებულაა შიომღლ.; გვ. 361: „და ზოცდა ძე მისი რვეი, სიძე თრდატ სომეხთა მეფისა, რომელიცა და მიეცა (მირიანს) მეფობა სიცილქელესავე მისისა“. შეიძლება ჩვენს ქრონიკას მირდატის მაგიერ (რომელიც არ არის მოხსენებული) რვეი ჰყავდეს სახეში.

¹⁰²⁾ ა) იოანე, ბ) იაკობ, გ) იობ, დ) ელია, ე) ზემეონ, ვ) იონა, ზ) იოანე, ც) გრიგოლ, თ) ბასილი, ი) მოზიდან, ია) გლონოქორ, იბ) იოველ, იგ) მიქაელ.—შუალ. ქ.-ცხ. I, 145—146.

¹⁰³⁾ პეტროს Хронол. М. Ашриванскаго, стр. 317; პ. იოსელიანით 472—500 წ. ხოლო დავით რეკტ. სიით 473—499 წ.

ამაზე საეკლესიო მუხ. ხელნაწ. მოგვითხრობს:

«ხოლო შემდგომად მირიანისა მეთე მეფე იქმნა ვახტანგ გორგასალი; და ვიღრელა ყრმა იყო, იძულებით სპარსეთად წარვიდა და ქრისტეს სარწმუნოებაჲ კეთილად დაიცვა, და შემდგომად რაოდენისამე ჟამისა მოიქცა და მაშინ ჟამსა მას იყო მიქელ მთავარ-ეპისკოპოსად და დააჯერეს, ვითარმედ ვახტანგ ქრისტიანობა დაუტევაო. ხოლო მან ირწმუნა, და მირავიდოდა რა ვახტანგ მოკითხვად მისა, ფერკი შეჰხარა და კბილნი შელეწნა. ხოლო მეფემან ვახტანგ სიმშვიდით ღთისათჳს დაითმინა იგი და არა რაჲ ბოროტი შეამთხვა. გარნა გაგზავნა მოციქულნი საბერძნეთს და ითხოვა მეფისაგან დაპატრიარქისა კათალიკოზი და მათ წარმოავლინეს პეტრე კათალიკოზად. ხოლო ვახტანგ აღაშენა ქუტუმოჲ ესე დიდი ეკლესია და დასუა მას შინა პირველად კათალიკოზად პეტრე ღირსი და მდაბალი და დაამდაბლა პატივი სამთავროსა.

ამან ვახტანგ აღაშენა ტფილისი, და მცხეთა ქალაქი მუნ მისცეალა. ამანვე დაიმორჩილნა ოვსნი და ყივჩაყნი და შექმნა კარნი ოვსეთისანი და აღაშენა მას ზედა გოდოლი და დააყენა მას ზედა მცველნი მახლობელნი მის ადგილისანი და უწოდა მას კარად დარიალიძესა, და აწ თვნიერ ბრძანებისა მეფისა ვერ კელეწიფების გამოსლვად ოვსთა და ყივჩაყთა. ამანვე ვახტანგ სძლო სპარსთა და დაიმორჩილნა, რამეთუ იყო საზარელ და გოლიათ და განთქმულ ყოველსა ქუტყანასა. რამეთუ იყო სიგრძე მისი თორმეტი მტკაველი და აწცა საცნაჲს არს იგი სამოსლისა და ბეჭისა მისგან. ხოლო იყო ფრიად შემეულ ღეთის მსახურებითა დიდი ვახტანგ.

ხოლო მოიკლა იგი სპარსთა ბრძოლასა შინა მონა-ყოფილისაგან მისისა, რამეთუ იცოდა განახევი ჯაქვსაჲ ღლიასა ქტსშე; და აღიპყრა რა კრძალი თვისი, რათა სცეს კაცსა სპარსთაგანსა, მონამან მან ბოროტმან ჰკრა ისარი ღლიასა ქტსშე და მით მოიკლა და ქრისტესთჳს იწამა ქრისტეს მოყუარე იგი მეფე და არს საფლავი მისი წინაშე სუტისაჲ ცხოველისა.—ხოლო შემდგომად მისა მოიწიენეს სპარსთაგან ქართველთა ზედა დიდნი ქირნია...

№ 160, გვ. 341—344; № 170, გვ. 363. (შოი-მღვ. ხელნაწ.)

ქ-სსა: რნმ: დასაბამითგან: ხვლთ: ვახტანგ გორგასალი მიიტყვალა
(აფხაზთა მეფეთ ქრონიკილამ).

«ქართლის მოქცევის» ჩვენებით ვახტანგ ცოცხალი იყო 170 წ. წ, შემდგომად ქართლის მოქცევისა, როდესაც მან დააარსა კათალიკოზობა, ე. ი. 825+170=995 წ. მატიანეებისაგან სჩანს, რომ ვახტანგს ამას შემდეგ დიდი ხანი არ უცხოვრია. ვახუშტი გვიჩვენებს 499 წ. არეული ჩვენება უნდა წარმომდგარ იყოს ან იმისგან, რომ «ქრონიკონი» დაწერილა მე XIII მოქცევაში, დასაბამიდან 6539 წ., რომლისაგან გამოვირიტებეთ რა 508 წ. და კიდევ ერთს სრულს მოქცევას, ე. ი. 532 წ. (რადგან სიკვდილი ვახტანგისა წარსულს მო-

კეკვას ეკუთნის), დაგერჩება 499 წ.;—ან-არა-ღა შესაძლებელია გადამწერს არეოდეს ანგარიში ასის წლით, და მაშინ გამოგვივა 403+100=503 წ. *) იხ. *Hist. g. I, p. 160, 176; 193.*

და ამისა შემდგომად მეუობდა დაჩი უქარმელი: ¹⁰⁵) და კათა ლაკოზი იყო სამოველ. ¹⁰⁶) და მისა-ზე ტფილისს კაცნი დასხდებოდეს და (მათ) წმიდამ ეკლესიამ აღაშენეს ¹⁰⁷) და კათალიკოზი იყო პეტრს ¹⁰⁸) და ამისა შემდგომად მეუობ

და ბაკურ ძს დაჩისი: და კათალიკოზი იყო სამოველ ¹⁰⁹) და მისა შემდგომად მეუობდა თარსმან და კათალიკოზი იყო: თავფარაგ: ¹¹⁰) და მისა ზევე ჩიმაგა: ვ: ¹¹¹) და მისა-ზევე სპარსთა მეუობამ მცხე თად მოვიდა და შეაშფო

¹⁰⁵) დაჩიზე ქ.-ცხ. I, 146. დაჩი ვახუშტით 499—514 წ.

¹⁰⁶) საბუელ Хроног. М. Айриванскаго. დავით რეკ. სიით დაჯდა 499 წ., ხოლო შემდეგი კათალიკოზი თავფარაგ დაჯდა 541 წ. პ. იოსელიანით სამოელ ჰმართვიდა 500—526 წ.

*) ჩვენი ფიქრები ამ წელთ-აღრევის ასახსნელად შემდეგს ციფრებში გამოიხატება: ა) 6539—5601=938; აქედამ რომ გამოვირიცხოთ XII მოქცევა, ე. ი. 780 წ., დგვარჩება 155, ე. ი. ნაჩვენები ქრწნი. ბ) 6539—5508 (ბერძული ანგარიში)=1031; 1031—780=251; 251+248 (XI მოქცევა)=499 წ. გ) 780—155=625; 625—248=377; 377+155=532 (სრული მოქცევა); დ) 155+780=935; 935—532=403; 403+96 (ამ რიცხვით სხვაობს ჩვენი თელა ბერძულისაგან)=499 წ. ე) 6539—(532+5508)=199 წ.; ე) (155+248)=403; 403+96=499 წ.—ჩვენს ანგარიშებში ეკვი შემოაქვს მხოლოდ იმ გარემოებას, რომ ქრონიკაში ხმარებულია ქართული ანგარიში (დასაბამითგან 5504 წ.) და არა ბერძული (5508 წ.) თუმცა ესეც რამდენადმე აიხსნება მით, რომ ქრონიკა გადაწერილია მე-XIII მოქცევის დენდამ (როდესაც ქართული ანგარიში იხმარებოდა) მე-XIV მოქცევაში, როდესაც შემოღებული იყო ბერძული ანგარიში.

¹⁰⁷) ამაზე ქ.-ცხ. (გვ. 150) არას ამბობს.

¹⁰⁸) ძნელი სათქმელია, ეს იგივე პეტრეა, თუ სხვა. ამ პეტრეს შემდეგ ისევ სამოელია მოხსენებული. ნუ თუ ეს გარემოება მომასწავებელია ამ პირთა შორის ამბოხებისა? სხვა არც ერთს წყაროებში არ არიან მოხსენებულნი ორ-ორი საბუელ-პეტრეები ზედი-ზედ, ერთი მეორეს შემდეგ. მიქელის განდევნის შემდეგ სამოელ იქმნა მთავარეპისკოპოსად, ხოლო პეტრე—კათალიკოზად, და შესაძლებელია მთავარეპისკოპოსობას წინანდელი უფლება უბრძოლველად არ დაეთმოთ კათალიკოზისათვის.

¹⁰⁹) იხ. შენიშ. № 95. ქ.-ცხ. I, 150. ბაკურ ვახუშტით 514—528 წ.

¹¹⁰) მეხითარ არევენელისა „ტაპეჯან“; დავით რეკტორის სიით თავფარაგ დაჯდა 541 წ. (541—542 წ.), ხოლო პ. იოსელიანით 526—545 წ. მეფე ფარსმან ვახუშტით 528—542 წ.

¹¹¹) სიტყვა „მისა-ზევე“ აღნიშნავს მისს (ფარსმანის) მეფობაზევე. ასო :ვ: აღნიშნავს, რომ ჩიმაგა არის მეექვსე კათალიკოზი ჩვენის ქრონიკისა, ხოლო ქ.-ცხ. მეოთხე (I, 150). დავით რეკ. სიით „ჩი ი გ ი რ მ ა ნ“ დაჯდა 542 წ. და მოკვდა 555 წ. პ. იოსელიანით „ჩი ი რ მ ა ნ“ 545—550 წ. მეხითარ აირივანელით „ჩი ი მ ა კ“.

თა: ქართლი და ქაღაქნი და წარვიდა: ¹¹²).

და მისა შემდგომად მეფობდა ფარსმან: სხვა: ¹¹³) და კათალიკოზი იყო დასაბია: ¹¹⁴) მკვდრი მცხეთელი: და აქამთგან

ორთა სახლთა აღიღეს კათალიკოზობამ მცხეთელთა მკვდრთა: ¹¹⁵) და მისვე მეფისა ზს: კათალიკოზი იყო ევლალს ¹¹⁶)

¹¹²) ვახუშტით 536 წ. სპარსეთში მეფობდა ხოსრო ნუშირვან დიდი 531—579 წ. და საბერძნეთში იუსტინიანე დიდი 527—565 წ. ქ.-ცხ. I, 150. ვახუშტი ბაქრ. გვ. 103.

¹¹³) ვახუშტით 542—557. გამეფება ამ ფარსმანისა ქ.-ცხ. I, 159; ეს მოხდა 200 წ. შემდეგ მირიანის სიკვდილისა (200+342=542 წ.).—შიომღ. № 170, გვ. 66: „ორასიოდენ წელნი გარდასულიყვენ მოქცევით მათიფგან“ (ქართველთა) ასაურელ მამათა შემოსლვამდი.

¹¹⁴) დასაბია უნდა იყოს საბა ქ.-ცხ. I, 151. მეხითარ აირივანელით „აბბას“ „მკვდრი მცხეთელი“ და არა ბერძენი, როგორც აქამდინ იყო: „აქედგან არღარა მოიყვანდიან კათალიკოზსა საბერძნეთით, არამედ ქართველნი დასხდებოდეს, წარჩინებულთა ნათესაენი“. ქ.-ცხ. საყურადღებო ვარიანტით ეს უფლება მოანიჭა ჩვენს ეკლესიას მეფე იუსტინიანემ (I, 151). საბა 555—560 წ. დავით რეკტ. სიით, და 550—545 წ. (?) პ. იოსელიანით. იუსტინიანესგან ქართველთაგან კათალიკოზის აღრჩევის ნება-რთუა მოხდა 549 წ., საბას დროს (*Hist. G. I, 202, n. 6*). საბას შემწეობა აღმოუჩენია იუსტინიანე მეფისთვის ტასკუნთა წინააღმდეგ (აბხაზთა მოსახლერენი?): „იუსტინიანოს მეფე ბერძენთა ჰბრძოდა კერძოთა ოსეთისათა საზღვარსა ავაზიგოასსა; ნათესავსა ტასკუნთასა, რამეთუ ექმნა მათ განდგომილება. მაშინ მოუძღვნა ნიჭი დიდი იუსტინიანოს ფარსმან ქართველთა მეფესა და ევედრა, რათა შეეწიოს მხედრობასა მისსა ყოვლითა ძალითა თვისითა და ბრძოლა უყოს ტასკუნთა. ისმინა უკუტ ფარსმან ედრება ბერძენთა მეფისა და დაუტევა ევაგრ მცველსამეფოსა თვისისა... და დაიმორჩილა ნათესაეი იგი ტასკუნთა და მთავარი მათნი ყოველნი შეპყრობილნი წარავლინნა წინაშე იუსტინიანესა“. აქ მოხსენებული ევაგრე „მხნე და გამარჯვებული სპასპეტი“ იქმნა მოწაფედ წა შიოსი (ეკლ. მუხ. № 170, გ. 78 497—488 იხ. ისტორია ბაქრად გ. 182.—546 წ. ალექსანდრიელთ დაწესეს ხუთასეული ინდიკტიონი, რომელიც ქართველთა მივიღეთ. *АСОГИКЪ, стр. 333*.

¹¹⁵) ნუ თუ პეტრე და სამოელ კათალიკოზების შთამომავალთა? (იხ. შენიშ. № 95). იმ დროინდელ წესის მიხედვით და სომეხთა კათალიკოზების მიხედვით შესაძლებელია ზოგი ჩვენი კათალიკოზებიც ცოლმასანი ყოფილ-იყვნენ.

¹¹⁶) ევლალს ანუ ევლაგიოს ქ.-ცხ-ით და ასურელ მამათა ცხოვრებით (№ 170, 66—69. 496—497). მეხითარ აირივანელით „ელტა“. თუმცა ჩვენს ქრონიკის მე-X საუკ. ეტრატში სწერია ევთათს, მაგრამ ჩვენ მაინც დავსვით ევლალე, რადგან ასონი „ლ“ და „თ“ იმ ეტრატში ძალიან ჰგვანან ერთი მეორეს. „ევლაგიოს“ უნდა წარმომდგარიყოს „ევლალე“-საგან ბერძელის დაბოლოების „იოსის“ მიმატებით (იხ. „აღლადიენე“ მ. ჯ. გვ. 64).

ევლაგი დ. რეკტ. 565—572 წ. და პ. იოსელიანით 545 (თუ 555) — 565 წ.

ევლაგიოსამდე ქ.-ცხ-ით (I, 159) გადაკელილან ექვსნი კათალიკოზნი, ხოლო მარია მდელოფლის ქ.-ცხ-ით კათალიკოზნი გარდაიცვალნენ (ვახტანგისთგან) რვანი. უკანასკნელის თანხმობა ჩვენს ქრონიკასთან საყურადღებოა.

ხოლო აფხაზეთათჳს, ევაზრე მაიფანენი. სამაქსნიოსა მოთხრობასა
შინა თჳსსა აღწჳრს ოცდამეორჳსა თაჳსა შინა და იტჳს მსრეთ *): — :

მათეე ეამთა შინა ისტჳნიანეს (sic) მეფობისათა აფხაზნიცა შეიცვალნეს
უმჯობესად. და ქრისტიანობისაჲ შეიწყნარეს ქადაგებაჲ: რამეთუ პალატსა შინა
იუსტინიანე მეფისასა. იყო ვინმე საქურისი. აფხაზი ნათესავით: და ეფურატა
სახელის დებით. რომელი წარიეღინა მეფისა მიერ ქადაგებად მათდა და აღ-
თქმად: ვითარმედ ამიერითგან. არცა ერთილა ვინ ნათესავისა მათისაგანი გან-
კუძბულ იქმნეს მამაკაცობისაგან. რკინისა მიერ იძულებითა ბუნებისაჲთა: რა-
მეთუ მრავალნი იყვნეს მათგანნი. მსახურ სამეფუფოსა საწოლისა. რომელთაჲ
საქურის იცის წოდებაჲ ჩუტულებაჲმან: ვინაჲცა იუსტინიანე ტაძარი წმიდისა
ლუთისმშობლისაჲ აღაშენა აფხაზეთსა შინა. და მღდელნი დაადგინნა მას ში-
ნა. რათა უგანცხადებულესად ასწავებდენ შჯულსა ქრისტიანობისასა: — :

ესე მკირედნი სიტყუანი ვითარცა თესლის მკრებელმან. მიმოგანთესულნი
წმიდათა წერილთაგან ერთად შემოგკრიბენ. ჯერჩინებითა შენითა კაცო
ლუთისაო: რომელმან ეგე უწყი ვითარ მრავალნი მრავალგზის ამათ პირთა-
თჳს გუჯითხვიდეს: და დაპბრკოლდებოდეს ჩუწნთჳს უმეტრებით: ვითარცა
თვთ განდგომილთჳს საყდრისაგან დიდისა პეტრე მოციქულთა თაჳისა: . რო-
მელნი კუალად გულსაესე ყენა და აღაშენნა ესე ვითართა თხრობათა პოენი-
თა. ზოგად საფარველმან და თავსაკიდურმან ყოველთა აღშენებისა და დაშენები-
სამან ქრისტეშან: რომლისა მიერ არსმცა და ჰგიეს მარადის. საფარველსა ზე-
და მართლ-მადიდებლობისა მისისასა. ვიდრე მოაქამდე უცვალეებლად და-
ცვული ნათესავი ჩუწნი: რომელთა წილ კეთილ ხუდეს რჩეულთა შორის.
საწამებლად მართლ-მადიდებლობასა შინა განთქმულებისა. წმიდანი ტაძარნი
წმიდათა, შინა აღვილთა: ადგილი თჳემისაჲ. და ქუბა ბეთლემისაჲ: ქუბათურთ
საზაწმიდისაჲთ. და თორნით სჳმონ წმიდისაჲთ: . იყენედ ესენი მათდა კიბე და
წინდ. საუკუნოჲსა ზეცისა საეანეთა მკვდრობისა. მეოხებითა ყოვლად წმიდი-
სა ლთის მშობლისაჲთა. და ლოკვითა და ეედრებითა უცხოთ შემწყნარებე-
ლისა მაგის. და მსგავსად ლუთისა უძლურებათა ჩუწნთა მტკრთველისა. წმიდი-
სა სჳმონ საკვირველით-მოქმედისა. და ღირსისა დედისა მისისა მართაჲსითა: რო-
მელთა ოხაჲ და ფარეჲ შენ და ყოველთა რომელნი ჰმსახურებენ და უმსახურებია
წმიდისა მაგის ეკლესიისადა. და სიტყვთ გინა საქმით მოლუაწე ექმნეს მოგე-
ბასა ამის წმიდისა (ად)გ(ილი)სასა **): . ხოლო მე ლოკვითა თქუწნითა მოტევე-
ბაჲ და ქსნაჲ პატრიქისაგან ურიცხუთა ბრალთა ჩემთაჲსა: . დიდებაჲ და პატრივი.

*) შეადარე *Dubois, Voyage autour de Caucase, I 229—230.* ქ.ცხ. I, 159.

**) აქ მოხსენებული წა ადგილები ქართელთაგან მოპოვნილ და აღშენებულ უნდა ყო-
ფილიყენენ მე-V—VII საუკ. და შეიძლება უმეტეს აღშენებულებიყენენ შემდგვს საუკუნოებში.
სვიმონ-წმიდის თორნეში (შიო-მღვ. № 170, გვ. 67) დამკვდრებულ იყენენ ქართველნი,

თაყუნისცემაჲ და მადლი: დასაბამსა და სრულ მყოფელსა ყოვლისა კეთილი-
სასა. მამასა და ძესა და წა სულსა. დაუსრულებელთა. საუკუნეთა უკე ან:—
(წერილი ეფრემისი; გაგრძელება მე 37 გვერდისა).

«სრულ იქმნა ესეცა ქართველთა ოდეს მოქცევისა მოსაკსენებელი თვთ
ლირსისა ეფრემის ნუსხისაგან»:—(ეს წარწერა ამ საკითხავს ზედვე მოსდევს ხელ-ნაწერს
მე.XII—XIII საუკუნისას. იხ. საეკლ. მუხ. № 24).

მაშინ: მოვიდა: ნებარი იოვანე
ზა ზადენელი: შუვა
მდინარით ასურეთისადთ.

იგი და ათორმეტნი მოწა
ფენი მისთანა მოვიდეს¹¹⁷)

ქეს აქეთ 539 წ. «კრება დვინს იყო ქრისტესით: ფლთა:». ქეს აქეთ
542 წ. «მეორე (კრება) დვინსავე ქრისტესით :ფმბ: განიყენეს ქირთველთაგან
სომეხნი სარწმუნოებითა და იქმნა ცილობა მათ შორისა».

ეს ორივე ცნობები წარწერილია წ. კ. საზოგადოების ხელ-ნაწერის № 184
არშიაზე; ცნობები ეგუთუნის ისტორიკოსის ვახუშტის.—რადგან ეს ცნობები ძნელად

და შესაძლებელია იქილამ მოსრულნი წმიდა მამანი ასურელნი, თუარ ყველა, რამდენიმე მაინც
ქართველნი ყოფილიყვნენ, ან ქართულის ენისა მცოდნენი (№ 170, გვ. 67). — პიკინტის ტა-
ძარზე იხ. ბაქრაძეს ისტორია, გვ. 181.—იქვე პროკოპის თქმულება აბხაზეთზე გვ. 180—181.

¹¹⁷) მსხვილ ასოებით დაბეჭდილი წითელ მელნით არის დედანში დაწერილი. შიომღვი-
მის ხელნაწ. № 170 გვ. 66: „ათორმეტთა ძმათა სახელები (რომელნი შთაუღვა წა იონე ზელაზნელს
ქარტასა ზელა დაწერილი ანგელოზმან)... 1) შიო (მღვიმელი), 2) დავით (გარჯჯელი), 3)
იოსებ (ალავერდელი), 4) ანტონი (მარტყოფელი), 5) თეოდოსიოს, 6) თათა (მამებელი?) 7)
პიროს (ბრეთელი), 8) ელია (დიაკონი), 9) პიმენ, 10) ნათან, 11) აბიბოს (ნეკრესელი), 12)
იოანე“ (ხოლო მეცამეტე თვთ ზელაზნელი). მეორე ადგილას ამათ გარდა ჩამოთვლილია
(გვ. 23): სტეფანე ქისიყელი, ზენონ იყალთოელი, ისე წილენელი, თათა სტეფან-წმინ-
დელი (თუ მამებელი? დავით რეკტ. სიით „თადე“), ისიოლორე სამთაენელი, მიქაილ
ულუმბელი. სიანს აქ უმეტესია ჩამოთვლილი. არსენ კათალიკოზი ვგონებ ამას გვიხსნის, რო-
დესაც იტყვის: „წასა მამას იოანეს თორმეტნი მოწაფენი შუამდინარით მოყუნეს და სხვანი
აქა (საქართველოში) დაემოწაფნეს“ (№ 170, გვ. 23). დ. ბაქრაძეს ისტორიაში სრულად
და სწორედ არ არის ჩამოთვლილი (გვ. 182). ვახუშტი გვ. 104.

წა იოანე ზელაზნელის მოწაფითურთ წარმოსლვა და დამკვდრება საქართველოში მოხ-
და 541—557 წლებში, როდესაც საქართველოში მძინვარებდენ სომეხების მონოფიზიტი. ე-
ლესია ქართველთა საშიშს მდგომარეობაში იყო და ამ გარემოებამ, ჩემის ფიქრით, გამოიწ-
ვია ასურელთ მამათა თაგვანწირვა და წამოსლვა დასაცველად ჩვენის სჯულისა მწველებელ-
თგან. ჭერეთში არც ერთი ასურელთაგანი არ დაემკვდრა; ამ გარემოებაში ჩვენ საფუძელს
ვპოულობთ დავასყენათ, რომ მოსლვა წმიდათა მამათა მოხდა 550—557 წლებ შუა, შემდეგ
ჭერეთის კათალიკოზის (აბაზის?) განდგომისა და პირველის დვინის კრებისა 549 წ.

ეთანსება სომეხთა და ქართულ წყაროებს, ამისგან იხილეთ ვიქტორი, რომ აქც იგივე ათ-წლოვანი შეცდომა უნდა იყოს, რომელიც წარმოსდგა 1189, 1201, 1237 წწ. ქვეშ ნახევენ გარემოებებს, და შემოსესებული ქრონოლოგიები უნდა გვიჩვენებდეს (539+10)=549 წ. და (542+10)=552 წ. შესაძლებელია ვიქტორი, რომ ვახუშტი ამ ცნობას აფუძნებდეს არსებულ კათალიკოსის ცნობაზე, რომელიც მეორე დინისი კრებას გვიჩვენებს მეთათოსმეტე წელს იუსტინიანე მეფისას (527+14), ე. ი. 551 წ. და მეორე წელს სვასრო მეფისას.

და მისა შემდგომად მეფობდა ბაკურ¹¹⁸) და კათალიკოსი იყო მაკარი:¹¹⁹) და მისა ზევე ვარ

სქენ პიტიახში იყო: და მუშანიკ იწამა ცურტავს¹²⁰). და მისა შემდგომად კათალი

¹¹⁸) 557—570 წ.

¹¹⁹) მაკარი ვახუშტ. 105; ქ.-ცხ. გ. 160—161, შიო-მღ. № 170, გვ. 79., დავით რექტ. სიით მაკარი სცხოვრობდა 572—581 წლ. ხოლო პლატ. იოსელიანი 565—580. არცერთი ის ცნობები არ ეთანხმება ქ.-ცხ., რომელიც მოწმობს, რომ მაკარი მოკვდაო ბაკურის დროს.—მეხითარ აირივანელიშ მაკარი იყო შემდეგ „შეჩვენებულის“ კოორონისა (სიომონ პეტრე?). საყურადღებოა, რომ მაკარი კ“ზი სხანს შიოს ცხოვრებაში ცოცხლად: „მიანიტა უკუტ (მეფემან ფარსმან შიოს მონასტერს) ოთხნი რჩეული სამეფოთა დაბათა-განი, დაწერა კელითა თვისთა თაჟისეფლება მათი და მისცა ევაგრიის ოც-და-ათი ლიტრა რქრო ეკლესიათა მათათჳს საკმარად, ბარძიში ოქროსა და ფეშეში და სხვა ყოველი სამსახურებელი ეცხლისა, ჯუჯარი დიდი ოქროსა და სახარება ფრიად შუცნიერად შემკობილი სანატრელისა მეფისა ვახტანგის შიერ... და კათალიკოსსა მაკარის აუწყა ყოველი, რაჲცა ეხილუა და ეუწყა შიოსაგან“ (№ 170, გვ. 79).

¹²⁰) ვახუშტის ისტორიის ერთს ხელნაწერზე (წ: კითხ. № 186) წარწერილია არშახე ვახუშტის შენიშნვა: „დედოფალი შუშანიკი შეიწირა ვახტანგისაგან, აღარნახეს მამის მეფის ბაკურ ხოსროიანისა, წელსა 542“. (თუ 552 წ.?)

შუშანიკზე ცნობები იხ. ბაქრაძის ისტ. გვ. 175—176. სომეხთ მემკვიდრე პარბეცი შუშანიკის წამებას დასდებს 458 წ. ვახტანგ მეფის დროს. იხ. „სამოთხე“ საბინინისა გვ. 192 სადაც განმეორებულია მეტაფრასის მწერლისაგან იგივე აზრი. ხოლო ქ.-ცხ. გვ. 160 და ჩვენი ქრონიკა თანამდელ მიწერენ ბაკურის დროს. ბაქრაძე ვახტანგის დროს მიწერს. მაგრამ ცხადია, რომ განსვენებული არქეოლოგი შეცდომაში შეუყვანია ანუ ანტონ კათალიკოსის მარტირიკას, ან საბინინის „სამოთხეს“ (გვ. 192), სადაც მოთხრობილია დ. ბაქრაძეს მიერ განმეორებული (გვ. 175) ვახტანგ მეფისაგან ვარსკენისადმი შურისძიების ამბავი (არა სხანს საიღამ ამოღებული), რომელსაც ქ.-ცხ. ბაკურს მიწერს, ამისთვის რომ, წინააღმდეგ მისის ჰაზრისა, შუშანიკის მარტირიკაში სრულიად არ მოიპოვება შემოსესებული ამბავი ვახტანგისაგან შურისძიებაზე (იხ. შიო-მღ. № 170, გვ. 130, აგრეთვე № 175, 136). ანტონ კათალიკოსი სომხურ წყაროებიდან ამოიღებდა ამ ცნობას. აქიდან უნდა წარმომდგარ იყოს შეცდომა.—რომ ვახუშტის ქრონიკა შუშანიკის წამებაზე 552 წ. სარწმუნოა, ეს იქიდანაც სხანს, რომ არსენი კათალიკოსი (X საუკ.) მოგვითხრობს, რომ „მოსე ეპისკოპოსი ცურტავისა (განდევნილი 552—558 წლებში) დაედგინა (ეპისკოპოსად) წმიდასა შუშანიკს“.—გერც აღქილად

კოზი იუო სამოველ: ¹²¹⁾ და

| პერბე სი(მ)ოწვეტრც: ¹²²⁾ და მის

შესათანხმებელია ვახტანგის ძლიერს მეფობასთან მაგ მეტაფრასში აღწერილი ამბები, ხოლო ბაკურ მეფის დრო საესეა სპარსთაგან დევნულების ამბებით. მისს დროს სპარსთა გააუქმეს მეფობა საქართველოში, გასრისეს სომხები და მძლავრობდენ ერეკლე მეფის შემოსლვამდე. ამ დროებშივე ეწაშენ წა აბიბოს ნეკრესელი და ესტატე მცხეთელი. ყველა სამთა წამება მომხდარა სამოველ კათალიკოზის დროს, რომელიც შუშანიკის წამებაში წოდებულია „თავად ეპისკოპოსთა“ (№ 170, გვ. 128), ხოლო „სამოთხეში“ (შუშანიკისავე ცხოვრებაში) „სამოელ პირველი კათალიკოზი“. საყურადღებოა ისიც, რომ სამსავე მეტაფრასში მეფეები არ იხსენებინან, არამედ „პატიახუბი“, მარზაპანები და მამასახლისები. ესტატეს ცხოვრების „არშუშა ქართლისა პატიახუში“ ქრისტიანია, ხოლო ვარსკენ წოდებულია „ძედ არშუშასა“ (გვ. 122). ესტატეს წამება მოხდა 589 წ. („სამოთხე“ გვ. 112), ხოლო ბაქრაძის ისტორიით 600 წ. უკანასკნელი აზრი დაფუძნებულია ესტატის მეტაფრასის ჩვენებაზე მისის წამებისა „წელსა მეთესა ხვასროს მეფისასა“ (590+10=600 წ.). მაგრამ ხვასრო 590 წლამდისაც იუო მპყრობელი რან-მოვკან-საქართველოესა; ამის ოსტატობით გაუქმდა ქართლის მეფობა (ქ.-ცხოვ. I, 152), და განძლიერდენ სპარსნი საქართველოში მისის გამეფებამდევე. ამისთვის ჩვენ საჭევედ მიგვაჩინა 600 წ. და ვგონებთ, რომ მეტაფრასი გვიჩვენებს მათე წელს ხვასროს რან-მოვკან-ქართლის გამგეობისას, როდესაც „ეპყრა უფლება ქართლისა აზნაურთა“ და „სპარსნი უფლებდეს ქართლს, კახეთს, ჰერეთს, სომხთს, სივნიეთს, ასპორაგანს“ (ქ.-ცხოვ. I, 162; ვახუშტ. გვ. 106).

სპარსთა განძლიერება მოხდა 570—575 წლებ შუა, ან ცოტა ადრე (იუსტინიანე I-ის სიკვდილიდამ, — 565 წ.). ამ წლებ შუა (570—575) უნდა წამებულყოფს წა აბიბოს ნეკრესელი, ამისთვის რომ მისს მეტაფრასში მოთხრობილია: „ღედაკაცსა მას უწინასწარმეტყველა შემდგომად მისა (აბიბოსის სიკვდილისა) მოსლვა ბერძენთა და დაპყრობა ქვეყნისა ამის ჩვენისა, რომელიცა იგი იქმნა მსწრაფლ: მისავე ღედაკაცისაზე მოვიდეს ბერძენნი და განასხნეს უსჯულონი იგი სპარსნი და დაიპყრეს ქუტყანა ესე ჩუწნი, მიერთგან ერისთავნი იქმნნეს მპყრობელ ქართლისა“ (შოა-მღვიმელი № 170, გვ. 94). ეს საყურადღებო ცნობა ავსებს ქართლის-ცხოვრების ცნობებს და შუქსა ჰფენს ბნელს ამბებს აღმოსავლეთის ისტორიისას. აქ მოხსენებული ბერძნის მეფე იუო იუსტინანე მეორე (565—578 წ.), რომელიც მართლა ებრძოდა სპარსელებს (იხ. ვახუშტ. გვ. 107 და შენიშვნა ვახუშტისა და ბაქრაძისა). ამ დროებშივე უნდა ეკუთნოდეს წა ესტატეს წამება, რადგან გვარამის გამეფებდამ საქართველოში სპარსნი ისე ვერ მძლავრობდენ, როგორც აღწერილია მისს მეტაფრასში, ხოლო იმპერატორი მაგრიც (582—602 წ.) და ხვასრო მეგობრები იყვნენ 602 წლამდე. რომ ზემოხსენებულთა მოწამეთა სიკვდილი ამ უბედურს დროს ეკუთვნის, ამას ჰმოწმობს თვთ მატიანე ნინოს ცხოვრებისა № 170, გვ. 363—364 (შეადარე № № 130, 160 და „სამოთხე“ საბინინისა) რომელშიაც მოხსენებულია: „ხოლო შემდგომად მისა (ვახტანგ გორგასლანისა) მოიწიენეს სპარსთაგან ქართველთა ზედა დიდნი კირნი, და ფრიადნი სულნი მოსწყმიდნეს და მრავალნი იწამნეს ქრისტეს სახელისათვის; რომელთანიმე წიგნი აღიწერნეს და რომელთანიმე დაშთეს აღუწერელად“...

¹²¹⁾ სამოველ სეიმონის წინ სხვა წყაროებში არა სჩანს.

¹²²⁾ ანუ კვირიან. დავით რეპტორის სიით სეიმონ 581—587 წ.; იოსელიანიით 580—578! (584—588?) მებითარ აირივანელისა „სიმიონ“ შემდგომ მაკარისა. ამის დროს ეწვია ქართლს მრავალი უბედურება: გადაგდება მეფობისა, (ბაკურს დარჩა მცირე-წლოვანი შვილები), ერისთავების და აზნაურების თავ-წასულობა; სპარსთა განძლიერება და უკანასკნელ სომხე-

ბაკურის ზევე დაესრულა მეფობა ქართლისაჲ ¹²³).

მაშინ მცხეთამ ათხელდებ ოდა და ტფილისი ემუნებოდა არმაზნი შემკირდებოდეს და კაღაჲ განდიდნებოდა.

სპარსნი უფლებდეს ქართლს: და სომხითს და სივნი ეთს და გუასპურაგანს: ¹²⁴)

და კათალიკოზი იყო სამოვეფ ¹²⁵) და ნელადრს შეკრბა ქართლი: და განაჩინეს ერისთავად

გურამ და მე(რ)მე კურაპალა-ტაფცა.

ამან და(დ)ვა საფუძველი შატიოსნისა ჯ'ჲ და ამას ზევე იყო კათ(ალიკოზი) (სა) მოეღვე სხ'ჲ ¹²⁶) და ტფიფ(ისს) მკვდრთა დიდსა ეკლესიასა დაიწუეს: ნახევარსა იქ მოდა უ'ი ერი: და ნახევარსა ერისთავნი: ¹²⁷) და კათალიკოზი იყო ბართლომე: ¹²⁸)

ბის განდგომა საქართველოს ეკლესიისაგან. ეს ვრცლად აწერილია უბთანესის ისტორიაში, ცალკე წიგნად გამოცემულში (*Oukhtanés d'ourha*, X S., p. 277—351) და ბროსესგან განმარტულში. იქვე შეტანილია მიწერ-მოწერა სომეხთ-კათალიკოზის და სვიმეონისა, ქართლის-ცხოვრება ფრიად ნაკლე ცნობებს გვაძლევს იმ დროინდელ ამბებზე, რომელიც აწერილია არსენ კათალიკოზისაგან („განყოფა სომეხთა მართლისა საწმუნოებისაგან“), ბიზანტიელ მემბტიანეთაგან: მენანდრესგან (*in excert de legat* p. 139), თეოფილაქტ სიმოკატისგან გვ. 178, თეოფანესაგან გვ. 266, ანასტასისგან, გვ. 93, პროკოპესგან (*De bello Goth et Pers*), ალათესგან და სხ. რომელნიც ალავებენ ჩვენს ისტორიას იმ დროასან (ჩემი საისტორიო კრებული გვ. 133;—ქარ., ცხ. I, 161—162). არსენი კ'ხის ზემოხსენებულს თხზულებას, რომელიც 1890 წ. შემოქმედის მონასტრიდამ მოვიტანე და საეკ. მუზეუმში ინახება (№ 202), ჩვენ ცალკე წიგნად ვაპირობთ გამოცემას და ამის გამო აქ არ შემოგვაქვს.

¹²³) ქართ.-ცხოვრება. 161.

¹²⁴) ქ.-ცხოვ. 152, შენიშნ. 4 და სუმბატ. ისტორიაშიც გვ. 44 თითქმის სიტყვასიტყვით. ტფილისის განდიდება, ხოლო მცხეთა-არმაზის დამკირება იყო შედეგი სპარსთა განძლიერებისა, რადგან სპარსნი გამაგრდენ თფილისში, რომელიც გახადეს „ქარად მცხეთისა“. ამ დროს შაჰად იჯდა ორმიზდ; ხოლო მისი შვილი ხვასრო განაგებდა რანს, მოვკანს და ქართლ-კახეთს. ორმიზდის სიყვდილის შემდეგ სპარსეთში მოხდა არეულობა, ხვასრო ლტოლვლილი მემბტიანეთაგან, გაიქცა საბერძნეთს მისს სიმამრთან, მაფრიკ იმპერატორთან. ხვასროს თან-ახლდა, მგონებთ, მეფე სტეფანოზ. ეს ამბები ვრცლად მოხსენებულია ეტრატის ხელნაწერში (ეკლ. მუზ. № 95, გვ. 638, გურანდუხტის ცხოვრებაში, იხილე ქვემო შენიშნ. 130), სადაც სწერია, რომ მაფრიკიმ მრავალი უძღვნაო ხვასროს „სტეფანეს მიერ სენაკად მისა საუფლო მასა ქაიისა დიდებულიისა და პატრონისა, რომლითურთ სტუმარ იქმნა“.

¹²⁵) სამუილ ქარ.-ცხოვ. I, 164—165, დავით რექტ. სიით 587—600 წ., პლ. იოსელიანით 578 (?)—597 წ. მესხთარ-აიროვანელისა „სამუელ“.

¹²⁶) „სამუილ სხვა“ იხ. ქარ.-ცხოვ. I, 165; პლ. იოსელიანით 597—601 წ.; მაგრამ დავით რექტ. სიაში არა სჩანს.

¹²⁷) ქარ.-ცხოვ. I, 164, სუმბატ. ისტ. გვ. 45—46.—ჩვენი ქრონიკა სიონის აღშენებაში ერთს წილს მიაწერს ერთადერთ, ხოლო ქარ.-ცხოვრება და სუმბ. ქრონიკა ერთს ვისმე დედაკაცს. ალბათ მისგამო, რომ უკანასკნელი რომლისაზე ერისთვის ქვრივი იქნებოდა, ტაძრის აშენება ერისთავებისთვის მიუწერიათ.

¹²⁸) ბართლომე მესხით. აიროვ. სიით „ბართულიმეოს“: დავით რექტ. სიით 603—620 წ.

და მისა შემდგომად ერისთავო
ბლა სტეფანოზ: ძს მისი. ძმა დე-

მეტრესი: და იქმოდა ეკლე
სიასა ჯრისასა.

ხოლო შემდგომად მისა (ვახტანგ გორგასალისა) მოიწიენეს სპარსთაგან
ქართველთა ზედა დიდნი ქირნი, და ფრიადნი სულნი მოსწყუდნეს და ქუცყა-
ნანი დაიპყრეს და მრავალნი იწამნეს ქრისტეს სახელისათვის, რომელთასიიქ
წიგნნი აღიწერეს და რომელთანიმე დაშთეს აღუწერელად, გარნა ყოველნი
აღწერილ არიან წიგნსა ცხოველთასა.—ამისა შემდგომად გამოვიდა ჰერეკლე
მეფე და შეერთნეს ქართველნიცა და შევიდა სპარსეთს და შეწევნითა ღვთი-
სათა, შემოუსრა სპარსეთი და ტაძარნი და ბომონნი მათნი და ხუასრო მეფე
და ძელი ცხოვრებისა, რომელი წარეტყუნა სპარსთა, წარმოიყვანა და ძლე-
ვა-შემოსილი შემოვიდა სამეფოდვე (იხ. ეკლ. მეზ. ხელნაწ. № 170, გვ. 364,
აგრეთვე № № 160, 130).

შესანიშნავია, რომ ბართლომე და სამოელს შუა დავით რექტორის სიით და პლ. იოსელიან-
ნით ნაჩვენებია კათალიკოზი სვიმეონ,—დავით რექტორით 600—603 წლებშუა. სვი-
მეონი მოხსენებულია აგრეთვე ა) ჩამჩიანის ისტორიაში, ტ. III, თავი 47; ბ) *Bulletin scienti-
fique publie par l'Acad. Imp. des sciences de S. Petersbourg T. V. № 8*, გ) რომის
პაპის წა გრიგორის ერთი ეპისტოლე „კვირიონ ქართლის კათალიკოზისადმი“, მიწერილი 603
წ. დატულია, პ. იოსელიანის თქმით, *Epist lib II, 67* (Исторія церкви гвруз. II. Иссе-
лиани стр. 56, примѣч. 53). გარდა ამისა პ. იოსელიანი თვის ხელნაწერ კათალიკოზთა
სიაში, მოგვითხრობს, რომ მცხეთის ერთს ეგეტრის კარს ზემო ჩასმულს ქვაზე ეწერა ასო-
მთავრულად შემდეგი: „ადიდე დმერთო დმეფე აღარნასე და კათალიკოზი სვი-
მეონ“ (СН). ეს ეგეტრი და სხვები განგებ დაქცევიენეს 1837 წელს ნაღმითა, ვითომ
და ეგეტრები აუშვინებდნენ მცხეთის დიდებულს ტაძარს. მცხეთის დეკანოზმა გურგენიძემ
მიამბო, რომ მენაღმე სომეხი, რომელსაც იჯარით აეღო დაქცევა ეგეტრებისა, შიშობდა
თურმე, ეკლესიაც დაიქცევაო და შორს გარბოდა. მართლაც ნაღმების წყალობით განთქილია
საკურთხეველის ზემო თალი.

რომ ზემოხსენებული ცნობები შესაწყნარებელია ეს ჩვენის აზრით ჩვენი ქრონიკონითაც
საბუთდება, რომელიც იტყვის: „ჰერეკლე განწმიდა სჯული ქრისტესი და წარვიდა (631 წ.)
და ერისთავობდა იგივე დიდი სტეფანოზ და კათალიკოზი იყო ბართლომე მეორე და, შეიძ-
ლება ვიფიქროთ, რომ გვარამის სიყვილიას შემდეგ (600 წ.) სვიმონ კათალიკოზს ხელახლა
დაუქვრია საკათალიკოზო ტახტი სტეფანოზის დროს; ხოლო შემდეგ ისევ ბართლომე გაკათალიკო-
ზებულა მეორედ. ქარ.-ცხოვრ. და სუმბატის ისტორიას, ალბათ შეცდომით, „ბართლომე მეო-
რედ“-ის მაგიერ დაუწერიათ „ბართლომე მეორე“.—ეს ადვილად შესაძლებელია მომხდარიყო
იმ არე-დარევის დროს, როდესაც ბაკურის შთამომავლობა ეცილებოდა ახლად ფესვ მოკიდე-
ბულს ბაგრატიონთ გვარს, სპარსნი და ბერძენნი ერთი მეორეს ებრძოდნენ საქართველოზე
გავლენისთვის, ხოლო ერისთავ-აზნაურნი თავისის გავლენის განძლიერებაზე ჰფიქრობდნენ და
ირიოდნენ. ბართლომე კათალიკოზი სჩანს სტეფანოზის დროს ბასილ კზის წერილში („სა-
მოთხე“ საბინინსა გვ. 256) „ოდეს ქართლსა შინა მთავრობდა სტეფანოს“, აღმოუწოდა

სასწაული მარკე წმიდისა შიოსი *)

ეჟამთა მათ შინა, ოდეს ქართლსა შინა მთავრობდა სტეფანოზ, ამან... ინება რათამცა მოვიდა მღვმელ... და აღმოუწოდა ქ'სა ბართლომეს, რათა იგი-ცა მივიდეს კრებისა ყოფად მისთანა, და მოვიდა რა კათალიკოზი, ჰსცნეს მათა ყოველთა და განვიდეს მიგებებად მის წინაშე ჯუარებითა და კეროვნებითა, ვითარცა ჰმეტნის მამათ-მთავარსა... და შეასხმიდეს გალობითა ჯერისაებრ... იხილა რა ესე სტეფანოზ, განიხერხებოდა შურითა, რამეთუ ამას არა რაჲ ესე ვითარი პატივი უყვეს მონათა მათ ლუთისა და რამეთუ იყოცა კაცი ესე ამპარტავან და ბოროტითა შურითა აღსაეცე და ეკლესიათა ფრიად ძვირსა უყოფდა. მეფე გაუწყრაო ბერებს, რომელთაც ამხილეს „მთავარი“ და უთხრეს: „ეპისკოპოზთა ეკლესიისათა და შეილთა მისთაგან... ჯეროვნად არა პატივსცემ. განრისხნა გულის-წყრომითა სტეფანოზ... და მისტაცნა ორნი აგარაკნი და თქტა: არა მივსცე შეურაცხის მყოფელთა მამული ჩემი, და წარვიდა და უთქმიდა მრავალსა შინებით. მაგრამ წა შიო სამჯერ გამოეცხადა ძილში სტეფანოზს და უბრძანებდა წართმეული აგარაკები დაებრუნებინა, და რადგან მთავარმა ეს არ აღასრულა, ამისთვის მიეღო თვალთა მისთა (სტეფანოზისთა) ნათელი და განცოფნა; ეგრეთვე იქმნეს ცოლი და შეილნი მისნი... და კრულნი წარყვანეს (წარჩინებულთა მათ ქართლისათა სტეფანოზ ცოლ-შვილით)

(მან) კათალიკოზსა ბართლომეს“. ქართ.-ცხოვ. ტ. I, გვ. 165 სტეფანოზმა დასე კათაზდ ბართლომე. ამ ბართლომეს დროს უნდა მომხდარიყოს მიხათარ აირავანელისაგან მოხსენებული ამბავი: „74=625 წელს ივერიელნი განდგენ სომეხთა თანა თანხმობისაგან“. მისი хронологич. ист. стр., 398. ეს ყოფილად ერეკლე კეისრის შემოსულისა წინა-წელს. პირველი ღვინის კრება მოხდა 527 წ. მეორე ღვინისა 551 წ. მესამე ღვინისა 596 წ. ხოლო 629 წ. ეზრას კათალიკოზობაში (628—639 წ.) მოხდა ერეკლე კეისრის ბრძანებით კარის (ერზურუმის) კრება სომეხთა და ბერძენთა შორის. მეხითარი ევების ამ კრებაზე ამბობდეს აქა (იხ. *Hist. de la Siounie par Stepanos Orbelian, pp., 252, II: 2, 3, 6 და 275—266*).

*) ეს შესანიშნავი ცნობები უპოვნია მ. საბინისს, როგორც სხანს, შიო-მღვინის მონასტერში და მისგან გამოცემულს „სამოთხე“-ში ჩაურთავს (გვ. 253—264): „თხრობა სასწაულთათვის წინა შიოსთა; რომელი ესე სხუთა შიოსთა აღწერილი ადგილადგილ ერთად შემოაქრინა ბასილი კათალიკოზმან, ძემან დიდისა პატრიკისა ევაჩესმან“. თვთ ბასილი მოგვითხრობს (*ibid.* გ. 253), რომ წა შიო განითქვა ნიშებითა და სასწაულებითა, რომელნი უყეთუმტა ბერძენთა შორის ქმნილ იყვნეს, ძლითმცა აღსარიცხველნი წერილნი შეექმნა; გარნა ვითარცა არს ნათესავი ქართველთა მარტივ და ამასთანა ლიტონიკა, არაიენ იღუაწა აღწერად: გარნა ესე მკირედი თითო-სახედ, სხუთა-და-სხუთა მოსახსებელთა შინა ჩემ მიერ პოვნილი არა დავიკონე ერთად. ვინათგან თვთ მეცა მრავალთა თქალთა ჩემთა მხილველ ქმნილვარ სასწაულთა... შიოსათა, თვთ ჩემხედაცა აღსრულებულთა და სხვათაცა მრავალთა და ვითარცა ღმერთმან ძალი მოგვეცეს, ყოველივე გარდმოვსცეთ სიუჭარულსა თქტანსა“. მაშასადამე ბასილს არ შეუთხზავს ამ წერილში დაცული ძვირფასი ისტორიული ცნობები, არამედ „მო-

სარკინისა, მღვმედ წოდებულსა მას მონასტერსა ნეტარისა შიოსსა... მოილო მამა-სახლისმან მტვერი წისა მის საფლავისა და შთაყარან ბარძიხსა შინა და ასეა თვთ სტეფანოზს და ცოლსა და შეილთა მისთა და მყის მოეგნეს გონებასა ცოფნი იგი, გარნა სიბრმე მათი ეგო განუკურნებლად. მაშინლა... მოუწოდა უკუტ სტეფანოზ მწიგნობარსა თვსსა და უბრძანა მას, რათა დასწერნეს ორნი დაბანი დაბათაგან სამეფოთა ურჩეულესნი; მერმე აღილო კელითა თვსითა ქარტა იგი და დაღვა საფლავსა ზედა წისა შიოსსა... და მრავალყამ ეველდრებოდა. მოილო კუპრთხი იგი ნეტარისა შიოსი მამასახლისმან იოანე და განბანა იგი წყლითა მით და იქმნა საკვრველება დიდი, რამეთუ მეყსა შინა განებნენს თუალნი მათნი... დაამტკიცა (სტეფანოზმა) კელითა წერილი იგი კელითა თვსითა და წარსცა ყოველსა შინა ქრტიანასა ქართლისასა, რათა ყოველნი კელქიანანი განათავისუფლენ მძღავრებისაგან და ხარკის მიცემისა. ესრეთ ამიერიითგანცა იყო სტეფანოზ კეთილის წოფად კელქიანთა და პატრიეისა პურობად ებისკოპოზთა, მღუდელთა და მონაზონთა, და ამანცა ფრიადი აშენა (ე. ი. დი-მონაწილეობა მიილო აღშენებაში) ეკლესიასა ზედა ჯუარისასა; ეგრეთვე ცოლმან მისმან ფრიადი საფასე მიანიჭა წარსაგებელად მონასტერსა მამისა შიოსსა.

სახსენებელთაგან* (ე. ი. წიგნებთაგან) ამოუკრებიო თერამეტ თაეად. სამწუხაროდ, 18 თავი-დამ დარჩენილა მხოლოდ ექვსი (1?, 7, 8, 9, 11, 12). ჩვენ შიო-მღვიმის ხელ-ნაწერებში გერ ვიპოვეთ დედადანი ამ მოთხრობისა, ალბათ გაუტანიათ იგი. მაგრამ რომ ეს წერილი ბ-ნ საბინინისაგან დაკული, სარწმუნოა და არა შეთხზულ-შეკეთებული, ეს დასაჯერებელია პირველად მით, რომ მასში დაკული ისტორიული ცნობები, როგორც თავ-თავის ალაგას ვუჩვენებთ, ეთანხმება ჩვენთა მემატრანეთა ცნობებს და ალაგებს მათ, და მეორედ მით, რომ ნეოფიტე ურბნელის ცხოვრება ამ წყაროდამ შეუდგენია ანტონ კათალიკოზს, რომელიც გვაუწყებს: „ვიპოვეთ უკუტ ისტორია წისა... ნეოფიტესი სასწაულთა მოთხრობათა შინა შიო საკვრველ-მოქმედისათა, რომელნიცა სხუა-და-სხუათა მიერ აღწერილნი შეკრიბნა მოსაყდრემან ჩემმან ნეტარმან ბასილი მამათ მთავარმან ქართველთამან, ძემან პატრიკისა ვაჩქსამან“ („სამოთხე“ გვ. 312).

კათალიკოზი ბასილი სიანს მე-X საუკუნეში, მიქაელ კზის წინ, რომელიც სიანს 947 წ. (იხ. ისევ წიგნი 947 წ. ქვეშე). მეორე ბასილი სიანს დავით რეკტორის სიით და ქარ.-ცხ. 1345—1355 წ. პ. იოსელიანით 1340—1348. ამით შუა ჩვენგან-ხუა-და-სხუა წიგნებიდამ შეკრებილ ცნობებით ბასილი III ყოფილა XI საუკუნეში ბაგრატი-IV დროს, შემდეგ კზის იოანესა (ქ.-ცხ. I, 222), ბასილი IV სიანს შემდეგ თეოდორესა ანუ თეოდოსესა (თქვისი), თამარ-მეფის, ანუ ლაშა-გიორგის დროს.

აკ მოხსენებული ბასილი უნდა იყოს ბასილი I, მეათე საუკ.; ამას ვასაბუთებთ შემდეგითა მოსახრებითა: 1) ვაჩე პატრიკი მე-XI—XIV საუკ. არა სიანს, თვთ სახელ-წოდება „პატრიკ-იპატოვ-მაგისტროს“ და სხვ. ბერძნების ბატონობის დროს (მე-IX საუკუნემდე) უფრო შეშენის, 2) ბასილის ისტორიული ცნობები ქრონოლოგიურად არის დაწყობილი, ხოლო წყდება მე-IX ანუ მე-X საუკუნით, სარმენ კზის დროზე, 3) მისს წერილში მოხსენებული იოანე კზი, რომელი ყოველითურთ სწორ-იქმნა იოანე ოქროპირისა, რომლისა სათნოებანი და საქმენი უკეთუ ვისმე უნდენ ცნობად, მიიღედ კვლად მისთვის აღწერილი წიგნი და მუნიოთ სკანით“, — არ უნდა იყოს იოანე მე-XI საუკ., წინა-მოდღილე ბასილისი, რადგან არც ქ.-ცხ.

მიერთგან წლითი-წლად აღვიდიან ცხრასა მისსა დღესასწაულობად... და მრავალთა კეთილთა უყოფდა ეკლესიათა სტეფანოზ და ყოველნი აღიდებდეს ღმერთსა და მონასა მისსა შიოს>. (სამოთსჯ, გვ. 258).

შესაძლებელია, ამ განრისხებას სტეფანოზისა შეუდგა გადაყენება კ'ზის ბართლომესი; ხოლო ეს სასწაული გახდა მიზეზად ბართლომეს ხელ-ახლად კ'ზად დაბრუნებისა. (შენ: 128)—საზოგადოდ, ზემოხსენებული ცნობები უშუალოდ ჰქენენ ჩვენს მატრიანებს, რომელნიც იმავე ბრალსა სდებენ სტეფანოზს: „არა მინდობითა ღვთისათა ცხოვნდებოდაო“, ხოლო არქეოლოგიური გამოკვლევა კი ამტკიცებს, რომ სტეფანოზი (ალბათ შემდეგ მასზედ აღსრულებულის სასწაულისა) მორწმუნე გამხდარა და არა ერთი ტაძარი აღუშენებია, მაგ. ჯვარის ეკლესიები მცხეთისა და არაგვისა (ჯვარის-მთაზედ, კობს ახლო). უკანასკნელი უნახავს პ. იოსელიანს და მანზედ აღმოუკითხავს ასო-მთაწერული წარწერა: „პატრიკი სტეფანოზ“ (ჩემი საისტ. კრებ. გვ. 35). ჩვენის აზრით იოსელიანს შეეძლოთ მიუღია ეს მეფე სტეფანოზ II-დ, რომელიც იწოდებოდა არა „პატრიკად“, არამედ „პატრიოსად“ (იხ. წარწ. წრომისა).

რ-ი ს-რ-ი ჟ-ი-ი-ი-ის ს-რ-ი ქ-ი.

ამ წარწერას ჯვარის მონასტრისას ჩვენ ვითხვლობთ ესეთი: „წმიდაო სტეფანე ქო-ბოაღ სევასტი შეიწყალე“

ბროსსეს ეს წარწერა კერ წაუკითხავს და ამისგანა ჩვენ აქ შემოვიტანეთ. ვინ იყო სევასტი ქობოაღ? ეს ჩვენმა ისტორიამ ვერ არ იცის. იქვე წარწერილნი არიან „დაარსესე ვკატოოსი“, „სტეფანოზ ქართლისა ვკატრიკიოსი“, „დიმიტრი ძმა სტეფანოზისა“. შესაძლებელია ვითოქროთ, რომ «სევასტი ქობოაღ» იუოს იმპერატორის კრეკლესაგან სტეფანოზის მკვიერ ქართლში დროებით მთავრად დადგენილი პირი, ანუ ძე ხოსროსი კობაღ (კობაღ—ქობაღ—ქობაიღ), რომელიც ალბათ ბერძნების ვარში კრია და მათის შემწყობით იშოკა სპარსეთის ტახტი. (სტეფანოზ კასუშტით 600—619 წ.).

არას აშბობს ესრეთს მისს სახელოვანობაზე და არც, ვგონებ, მისს სიციცხლეშივე აღწერდენ წიგნს იმის მოღვაწეობაზე. გარდა ამისა მოხსენებულს იოანე აღიზარდა შიო-მღვიმელ ელიას-გან, ხოლო იოანე XI საუკ. აღიზარდა მელქისედეკ კათალიკოზთან. ჩვენ მაინც საცილობოდ დავგიღვია ნათქვამი, რადგან მე-X საუკ. სიანს, „ვაჩე კარიკისძე“ (ქ.-ცხ. 219), მე-XI საუკუნეში 1028—1047 წლებ შუა სიანს „ვაჩე, ძე გურგენ ბერისა“. (ქ.-ცხ. I, 223) და 1001—1031 წ. „ვაჩე ყანჩელი“, მამა ილარიონისა, სამთავისის მამუნებელისა (იხ. ეს წიგნი 1031 წ. და 1050 წ. ქვეშე). მაგრამ ესენი პატრიკებად არსად იხსენებიან.—ბასილი I აქ უნდა ამბობდეს ივანე ქართლის კ'ზზედ, რომელიც ცხოვრებულა მე-VIII საუკუნის ბოლოს, ანუ მე-IX საუკუნის თავში (იხ: ჩვენის ქრონიკის სია კ'ზთა). სიანს, რომ იოანემა ცხოვრება წიგნად აღუწერიათ და ამ წიგნიდამ უნდა ამოეღოს ბასილს ეს ცნობები მანზედ.

მაშინ ჩამოვლო ჰერაკლს
მეფემან ბერძენთამან: და
უკმო ციხისთავმან: კალ
აჲთ ტფილისისაჲთ: მეფესა
ჰერაკლეს. კაცბოტობით:

ქ მან ფერკი დააპურა და
დანიელ მოიღო: და მოიძია
სახეჲ ესე: მოვიდეს კაცი.
იგი მზის დასავალისაჲ: და
შემქსრნეს რქანი ვერ
ძისა მის მზის აღმოსავალისანი.
და მეფემან თქა: უკუაუ ჩემთქს
ესრეთ იუოჲს სიტყუაჲ მე მი
გიგო მისაგებელი შნი და
დაუტევა ჯიბლო ერისთავი
ბრძოლად და თვთ წარვი

და ბაღდადს ბრძოლად: ხუასრო
მეფისა:

ქ ამან ჯიბლო მკირეთა დღე
თა შემდგომად კალაჲ გა
მოიღო: და ციხის თავი იგი
შეიპურა და შირი დრაჰკ
ნითა აღუქსო: და მერმს
მრთელსა ტყავი გაჰკადა
და მეფესა უკანა მისწია გარ
დბანს: ვარაზ გრიგოლისსა
შინა: ¹²⁹⁾

წარვიდა ჰერაკლე და შე
მუსრა ბაღდადი და შეიპყ
რა ხუასრო მეფს და მოღე
ბად სკა ძელი: ცხორებისაჲ: ¹³⁰⁾

¹²⁹⁾ ეს ყოფილა 626 წ. (იხ. შენიშ., № 130, 131, ისტ. ბაქრადისა გ. 195.—ჯიბლა ანუ ზიბელ (ჯიბელ=ზიბელ) (*Hist. G. I, 226 II. 5*). შემოხსენებული ამბავი მოთხრობილია ქარ.-ცხოვ. თანახმად (იხ. *Cirucos Hist. I'Armenie, I, p. 27*).

¹³⁰⁾ ხეასრო შაჰი, წინეთ ჩანის ერისთავი. ხეასრო შურს აგებდა იმპერატორს ფოკას მავრიკ იმპერატორის მოკლვისათვის.

ეკლეს. მუხ. ტყავის წიგნი № 95 გვ. 693. მოგვითხრობს:

ინისს : თ : წამება ნეტარის გულანდუხტისი: სპარსეთს ხუასრო მეფისაზე
და ორმიზდ მეფისაზე. (გურანდუხტის ნათლისღებას ეწოდაო მარამი).

«იყო ბერძენთა მეფობასა კოსტანტინეპოლის ლთის მსახურისა მავრი-
კისსა წელსა მეცხრესა (ე. ი. 591 წ.) გამოჩნდა აღმოსავლით კერძო ნეტაჰი
ესე გულანდუხტ, ქალაქსა რომელსა ჰქვიან ნისონ, ნათესავით იყო სპარსი,
რომელიცა იყო სპარსთა მეფის სპარსთადსა» (sis)...

«ამას ესეა ქმარი მოგვთ მთავარი, რომელი განვიდა გუნდსა ზედა მთავ-
რად აღმოსავლით და მოიყვანა ტყუტს მრავალი» (ქრისტიანებიო). ამ ქრის-
ტიანე ტყვეებმა მოაქციესო გურანდუხტ, და როდესაც მისი ქმარი ომში გაგ-
ზაუნა შაჰმან, მან ნათელილოო. როდესაც შაჰმა შეიტყო ეს ამბავი, გასწყურა;
აწავდა გუანდუხტ და მკურნა საჰყრობილესი გავზაუნაო.

«ხოლო მეფე იგი გვემითა დიდითა და შედგრითა სიკუდილითა განვიდა
სოფლის ამისგან, და შემდგომად მისსა მეფობასა ორმიზდისსა, ძისა მისისა,
ლთის-მსახურმან მეფემან ბერძენთამან მავრიკე მიაღვინა მშვიდობაჲ ურთიერ-
თას და პაემნისა დადებად კაცი ვინმე მოციქულად, რომლისა სახელი ერქუა

და იწყო ბრძანებით მსწე
ბად ის მსა და მოდისტოს და

| სუა პატრეაქად და წარმო
| ვიდა აქაათვე შემვდესა წელსა. 131)

არისტობელ... ექსორია ყოფილნი გამოითხოვო, მაგრამ მშვიდობა არ მოხდა და არისტობელ დაბრუნდა. გულანდუსტმა ისწავლა «სწაველა ასურებრი და თსალმუნნი დაეითსნი». ეს გაიგო ორმიზდმა და 18 წლის წამების შემდეგ დაიბარა გურანდუსტ და ქრისტეს დატკევა, უბრძანა აწავლა, მერე ჟურნალში კემეხ ჩაუგდო და უუნებელი დარჩა, მერე ისევ ამოიყვანეს და სიკვდილი განუჩინეს და ყელი რკინის რგოლით დაუბეჭდეს, რომ კერვის შესძლებოდა გამოცვლა სიკვდილით დასწილის: «არს სჯული სპარსთაა შებეკლება ყელსა, რომელი დაისაჯებიან სიკუდილად». მაგრამ ანგელოზმა მოსწრა ყელი გურანდუსტს, რკინის რგოლი დაბეჭდილი მოასხსა და მერე ისევ გააცოცხლა. ამას შემდეგ გურანდუსტ იურუსალიმს წავიდა, მივიდეს მდ.ნარეს თა კურატსა, ქადაქსა მას რლსა რქიან ნისონ და მრავალთა მოაქცევდა უფლას მიმართა. შემდეგ იურუსალიმს მივიდნენ. ბერძენ კრთმან უწინასწარმეტყველა: «მოახლებულ არს აღსასრული და მოსლვა ანტე-ქრისტესი», (ე. ი. ხვასრო მეფის შემოსლვა იურუსალიმს) «და კუალად მოიქცა და მოვიდა აღვილსა იეროპოლისასა და დაადგრა აღმოსავალით კერძო ეგუტერსა წის სვიმონისასა ხილვად მეფისა მის ბაბილოვნელთაჲსა, რაჲ იგი მისდა შეხულომად იყო. რამეთუ წინათვე გვითხრა მარტულმან მან ქრისტესმან ხუასრო მეფისაჲსა ახლისაჲ გაქცევაჲ და მერე კუალად გებაჲ მისი, რამეთუ აღრე დაქნდეს მეფობაჲ, სპარსთაჲ.—და არისტობელეგსთესცა თქუა, თუ რომელსა: დღესა და რომელსა ჟამსა სიკუდილი მისი და მახლობელთა მისთაჲ უთხრა და ჩუენცა გუეუწყა, რამეთუ არა მრავალთ ჟამთა შემდგომად მოკულა იგი»...

«ხოლო მავრიკ წარაელინა დომენტიანე ეპისკოპოსი, დისწული თვისი, აღმოსავალად მეფისა სპარსთაჲსა, რათა ზრახოს მშვიდობაჲ».

ეს ეპისკოპოზი სვიმონ-წმინდას მივიდა; გურანდუსტი ნახა და ამისგან გაიგონა წინასწარ-მეტყველება: «ორმიზდ მეფე თვსთაგან კაცთა მედგრითა გუემითა მოკულდეს, ღმ შემდგომადცა მისა რომელი დაჯდომად არს, სახელით ხუასრო, მისწედაც აღდგომად არიან სპარსნი, და სიელტოლით მოვიდეს საბერძნეთსა». ხვასრომ გაიგო ეს წინასწარ-მეტყველება და როდესაც საბერძნეთში იყო, ჰკითხა უკეთუ მისლვად ვარ ჩემსავე სამეთოსა საყდარსა. წმიდამან თეცი ჩამოართვა, გიწინასწარმეტყველებო, მაგრამ მხოლოდ იმ პირობით, რომ ხემთან ჰერთბილები გაათავისუფლო: «რნი არიან პინდეს შინა; რომელნი ჩემთს შეაყენნა საპრობილესა მამამან შენმან ორმიზ და ყოველივე გითხრა: «ამის პირი მისცა ხვასრომ. მაშინ უთხრა ხუასროს: «რამეთუ შენსავე აღვილსა დაგამტყიცოს მეფემან ბერძენთამან და მეფობაჲ სპარსთაჲ შენდავე მოიგოს».

მეტაფრასი მცხეთის, მე-XIII საუკუნეში დაწერილი: იმპერატორის ირაკლის აღმხედრება სპარსეთს დასაბრუნებლად პატიოსნის ჯვარისა, ქასრე მეფისგან მოტაცებულია.—ამ საკითხავში პლატონ იოსელიანს სხვათა შორის წაუკითხავს (თვთ ხელნაწერი ესე ჩვენ ვერ ვიპოვეთ):

«ხოლო ერეკლე მეფემან ისწრაფა და ყოვლით-კერძო შეიკრაბა ლაშქარი და —.— ურიცხვი ერი მბრძოლთა ყოვლით კერძო ნათესავეთაგან მრავალთა და ევკსქნი (ექსინნი?) პონტოთ, რომელ არს ზღუა ვრცელი ჩრდილოთ კერძო; წარემართა სიმრავლითა ურიცხუთა ნათესაობისათა (622 წ.) და ჰყვა მისთანა ცოლი თვისი, და მიიწია რა ტრაპეზუნდელ, სანახებთა სამეგრელოსათა, უშვა ძე, რომელსა უწოდა ერეკლე და მიერ წარავლინა მოციქულნი ძლეუნითა მრავლითა მეფისა მიმართ. მეფემან თურქთამან დიდად შეიწყნარა მოციქულნი ერეკლესნი და მოსცა მას აღთქმა ერთობისა. ვინაცა ერეკლე წარვიდა თურქეთს».

ეს ძვირფასი ცნობა ისტორიისთვის, მით უმეტეს, რომ ბერძნების ისტორიკოსნი ამ ომზე და ერეკლეს ოჯახურს ცხოვრებაზე ნაკლებ ცნობებს გვაძლევენ. თურქებად უწოდებდნენ ხაზარებს, როგორც მოგვითხრობენ ამაზე თოფანე ვიზანტიელი (*pag.* 263) და ანასტასე (*pag.* 95): *Turcos orientales quos Chasaros vocant ad belli societatem allexit*. (ჩემი საისტორიო კრებ. გვ. 355). ამ ხაზართა უფროსი უნდა ყოფილიყოს ის ჯიბლა, რომელიც ერეკლემ თფილისის ციხეს მიუყენა და რომელსაც მეციხოვნეებმან მრავალი შეურაცხყოფა მიაციენეს. რომ ჯიბლა იყო მონგოლი და უმსგავსო შესახედავად, ამაზე ჰმოწმობს სომეხთ მეისტორიე კირაკოსი, რომელიც მოგვითხრობს, რომ ერეკლე იმპერატორის ბრძანებით ჯიბლა ებრძოდა თფილისის ციხესა და დიდს ხანს ვერ აიღო. მეციხოვნეებმა ციხის კედელზე წამოაკვეს ჯოხზე გოგრა, რომელიც გამოსახავდა ჯიბლოს რვეალს თავს და მისს მწერილს თვალებს: ამ გოგრას დაუშინეს ისრები; ეს ნიშნავდა: შენ, ჯიბლო, ამ გოგრას მიგიგავს თავპირი და მსგავსად ამ გოგრისა ისრებით განგიგმირაეთ მაგ უმსგავსო თავსო (*Ciracos I, 27*).

ქარ.-ცხ. (I, 166) მოგვითხრობს: „ამან (ერეკლე).. მოიყვანა დასავლეთთან თურქნი და შეკრიბნა სანი ურიცხუნი და წარმოემართა სპარსეთად ძებნად ძელისა ცხოვრებისა“..

როდესაც ხუასრო მოვიდა ლტოლვილი სპარსთაგან, მეფემან მაკრიკ დიდად უძღვნა მას „სტუფანეს მიერ სენაკად მისა საუფლომას კაცისა, კაცისა დიდებულისა და პატიოსნისა, რომლითურთ სტუმარ იქმნა წმიდისა მის მოწამისა“. ეს უკუკლიკე გვიამბობს ქოლასტეკოზ ვინმე. გურანდუსტი დამარხეს სამარტჯლოსა წისა სურგისსა, აენისსა 9-სა. გურანდუსტი სცხოვრებდაო „მეფობასა ძუელისა ხუასრომსსა და ორმოზდ უღმრთომსა და ახლისა მეფისა ხუასრომსა და ბერძენთა მეფისა მეორიისა“.

ასოლიკი სწერს, ვითომ ხოსრო მონათლულიყოს მაკრიკის მიერ და მიეღოს შემწეობა ბერძენთა (*Асогикъ Эминъ, стр. 333 и 81*). ბარამ ჩუბინი ასოლიკით „კასრამ“—ად იწოდება.

“11) „მევიდესა წელსა“ შემდეგ პირველის აღმხედრებისა. აქ ჩვენი ქრონიკა სრულიად ეთანხმება მსოფლიო ისტორიას (ბაქრაძე გვ. 195).

მცხეთის XIII საუკ. ხელნაწერის საკითხავისაგან: „წარტყუწნვაჲ იბრუსალიმისა, თქმული ნეტარისა. სტრატეკი მონაზონისაჲ... საბა. წმიდელისა“:

„მოავლინა (ღმერთმან) ნათესავეი ბოროტი სპარსთაჲ; მოვიდეს იგინი ძალითა დიდითა და ერთა მრავლითა და დაიპყრეს ყოველი ქუჩყანაჲ ასურისტანისაჲ და გუნდი და სპაჲ ბერძენთაჲ აოტეს და რომელნიმე მათგანნი შეიპყრეს... ვიდრემდის მოვიდეს პალესტინედ და სანახებსა მისსა, მოვიდეს კესარიად, რომელ იგი არს დედაჲ ქალაქთაჲ.. და დაიპყრეს ყოველი ქალაქები ზღვს კიდისაჲ სოფლებითურთ მათით.. და... მოიწინეს ქალაქსა მას დიდსა და სახელოვანსა, ქალაქსა ქრისტეანეთასა, რომელ არს იბრუსალიმი... ურიცხუნი სულნი მოისრნეს... თუჲსა აპრილსა 15-სა, ინდიკტიონსა ორსა და მეოთხესა წელსა ჰერაკლეს მეფობისასა (ე. ი. 614 წ.; ერეკლე გამეფდა 610 წ.).

უწყება ცხოველ-მყოფელისა პატიოსნისა ჯუარისა, ვითარ უაჟმოდ-ღმს იგი ბაგილოვნით იბრუსალიმად (იმაჲკე აკქონისა, იმაჲ სელნ: წერიდაჲმ).

წელსა მე 15-სა იბრუსალიმისა წარტყუწნითგან, ხოლო წელთა ჰერაკლეს მეფობისათა ათცხრამეტსა (ე. ი. 629 წ.), ინდიკტიონსა ათსა, ხუასრო მეფე იგი სპარსთაჲ მოიკლა თუჲსა მარტსა ძისა მიერ თვისისა, რომელსა ერქუა სირონ¹²²).

ხოლო მეფე ჰერაკლე ერთურთ მისით მათ ჟამთა ოდენ მიწვეწულ იყო სპარსეთად და მრავალნი ქალაქნი მათნი დაეპყრნეს და პალატნი სამეფოანი და ათასეული ერისა მათისა მოესრა და რომელნი წარტყუწნული ყვნეს ბერძენთაგან უკმოყევანნეს... ხოლო მეფე სირონ მოკულდა თუჲსა სეკდემბერსა და იპყრა მეფობა მისი ძემან მისმან არდასირ და იყო იგი ყრმა და იყო მეფობასა შინა სამ თუჲსა და იქმნა შორის ბერძენთა და სპარსთა მშვიდობა ევლისწერით შუამდგომლობითა რასიმოზანისითა, რომელი იყო ერის-მთავარი სპარსთაჲ.

ხოლო შემდგომად იბრუსალიმის წარტყუწნეთგან მე 17 წელსა (631 წ.), ხუასრომს დაკლვითგან მესამესა წელსა (632 წ.?), ხოლო ჰერაკლეს მეფობითგან ოც-და-მეერთესა წელსა (ე. ი. 631 წ.), ინდიკტიონსა სამსა რასიმოზან ერისმთავარმან მოკლა არდასირ მეფე სპარსთაჲ, რომელი წინა ვაკსენეთ და

¹²²) სირონის ანუ ლებოზს. „კობად სირუჲ“-სი სიკედნლი მოხდა ლებოზს გამოკლევით 628 წ. (ისტ. ბაქრად., გვ. 195). არდასირ არის Арташир ასოლიკისა, გვ. 86 შესანიშნავია, რომ ერეკლე კეისრის შემოსულის ამბები და შემდგეიცა სტეფანოზ II-მდე ჩვენს ქრონიკაში ნაამბობია სუმბატის ქრონიკისთან უფრო თანხმად, ვიდრე ქარ.-ცხოვ. (გაგ. ქარ.-ცხ. 169, მარიამ დედოფლისა № 30, ფ. 207), თუმცა კი იმისთანა ცნობებიც იპოვება, რომელნიც ქარ.-ცხოვ. არის და სუმბატის ქრონიკაში კი არა.

და მან დაიპყრა მეფობა და იქმნა იგი მეგობარ ბერძენთა და ცხოველს-მყოფელი იგი ძელი ქრისტეს ჯუარი მან მომადლა ჰერაკლე მეფესა, ვითარცა ყოვლისა სოფლისა საფასე... ხოლო ჰერაკლე მეფემან მოიღო იგი იბრუსალიმად მოსლვასა მისსა მუნ მარტინეს თანა, რომელი იგი იყო ასული მამის ძმისა მისისა და შეირთო მან იგი ცოლად თვნიერ შჯულისა...

და ვითარცა შემოვიდა იგი იბრუსალიმად, კდ აგო დიდებული იგი და პატროსანი ძელი ჯუარისა ადგილსავე თვსსა თუქსა მარტა 21, დაბეჭდული ეგრეთვე გუადრუსა შინა, ვითარ იგი წარელა და ყოვლადვე ეგო იგი განუღებულად... მაშინ სერაკლე მეფემან, ეა იხილა... აღშენება წთა მათ ადგილთაჲ, რომელნი ნეტარისა მოდისტოს მიერ აღშენებულ იყვნეს, განიხარა ფრიად და ბრძანა, რათა აკურთხონ იგი პატრიარქად იბრუსალიმისა ზედა, რამეთუ ნეტარი ზაქარია აღესრულა სპარსეთს და დგა ეკლესიაჲ ქურიად.

ხოლო ინდიკტიონსა 4-სა და ოც-და-შეერთესა წელსა ჰერაკლეს მეფობისასა (ე. ი. 631 წ.) დაიპყრა პატრიარქობა იბრუსალიმისა ნეტარმან მოდისტოს და შემდგომად მცირეთა ეამთა... მოკუდა იგი თუქსა დეკემბერსა 17 ა...

სტრატეი უფრო დაწვრილებითს, ფრკელს და მართალს ცნობებს გვაძლევს, ვინემ თვთლებო. (იხ. ისტორია საქართვე. ბაქრაძ. გვ. I 96; Асогик. стр. 84—87).

დი ვე მოსვლადმდს მისა:
ტფილისს სიონი განემორა მკვ
დრთა: ჰ ჯრისა ეგლესიასა
აკლდალა: ამან ჰერაკლს
ტფილისს და მცხეთას და უე
არმას განავლინნა ქადაგნი
რა უნი ქენენი ქლქთა შნა
ეგლესიათა შინა შემოკრბენ
და უნი მოგუნი და ცეცხლი
სა მსახურნი: ანუ მოინა
თღნენ. ანუ მოისრნენ:

ჰ მათ ნათლის დებაჲ არა ინე
ბეს ზაკუვით თანა ალე
რინეს ქენეთა ვდს ულთა
ზა წარჰმართა მახვდი
და ეგლესიასა შინა მდინა
რენი სისხლისანი დიოდეს.

ჰ ჰერაკლე განწმიდა შჯული
ქესი და წარვიდა. და ერისთვობდა
იგივე დიდი სტეფ
ანოზ¹³³) და კათალიკოზი იყო.
ბართლომე მეორედ:

133) ქარ.-ცხოვ. სტეფანოზ მოკლეს თფილისის ციხის აღების დროს. მსოფლიო ისტორიით კი სტეფანოზ ხელში ჩაუვარდა ერეკლეს მდინარის ზაბის მახლობლად, როდესაც იმპერატორი ებრძოდა მტერს (სპარსთა); ხოლო ჩვენი ქრონიკით იგი მთავრობდა ერეკლეს დაბრუნების დროს. ამ უკუთქმთა კერძო გამოკვლევა სჭირია; მაგრამ შესაძლებელია, რომ სტეფანოზ თფილისის აღების შემდეგ გაქცეულ იყოს სპარსეთს და იქ სპარსთა დამარცხების შემდეგ დამორჩილებულდეს იმპერატორს და მისგან მიეღოს „პატრიარქობა“ ანუ მთავრობა ქართლში. ესრე რომ არ ყოფილიყო, მაშინ ძნელი გახდებოდა იმისი გაგება, თუ რად მითავისებენ სტეფანოზსა ბერძნულს ხარისხს „პატრიკოსისას“. სხანს, ჩვენი ქრონიკის ცნობა ჰეშმარტი უნდა იყოს, მით უმეტეს, რომ „სუმბათის ქრონიკაც“ სრულიად ეთანხმება მას. შესაძ-

სუმბატის ქრონიკად (წერა-კითხ. № 30).

და ესენი შეიღნი ძმანი, ძენი ამის სოლომონისანი, მოიწიენეს ეკლესს წინაშე რაქელ დედოფლისა და მისგან ნათელ იღეს და დაშტეს იგინი ქვეყანათა სომხითისათა, და მუნ დღეინდელად დღედმდე შეიღნი მათნი მთავრებენ სომხითს. და ოთხნი ძმანი მათნი მოვიდეს ქართლს. სოლო ერთი მათგანი, სასულით გუარამ, განაწიენს ერისთავად. და ესე ქართლისა ბატონიანი შეიღის შეიღნი და ნათესაენი არიან მის გუარამისანი. სოლო ძმა შისი, სასულით საჭაქ, წარვიდა კასეთს და დემზასა იგი ნერასს, და სსკანი ორნი იგი ძმანი ამთნი, სასულით ასამ და კარზვარად, წარვიდეს კამბეჩანს და მოკლეს მათ სპარსთა სხასლარი და დანიურეს კამბეჩანი, და დასსდეს იგინი მუნ ცხოვრებად ხორნაბუჯის, და ამ ყამამდე შეიღნი მათნი მთავრებენ მას შინა. სოლო ვინათგან მოაკლდა მეფობა შეიღთა გორგასლისათა, მით ყამითგან ეპურა უფლებს ქართლისა აზნაურთა ვიდრე ამათამდე, არამედ დაქსრულა უფლებს ქართლისა აზნაურთა ბოროტთა საქმეთა მათგან.

ძას ყამის მცხეთას კათალიკოზი იყო სვიმონ-პეტრე, და მცხეთა აღთსულდებოდა და ტფილისი აღშენდებოდა, არმაზი შემციოდებოდა და კალაა განდიდებოდა; სპარსნი უფლებდეს ქართლს, კახეთს, ჰერეთს, სომხითს, სივანეთს, ასპორანსს. ძას ყამის კათალიკოზა იყო მცხეთას სამოელ, და ერთად შეკრა ეოკელი ქართლი და გამოარჩიეს გურამ, დავითის ნათესავისაგან, მოწვეული ძმათა მათთა თანს, ასამ და კარზვარდს, რომელნი იგი ზემო ვაკსენით. ესე წარმოვიდეს ეკლესთ, რომელნი მონათლნა რაქელ დედოფალმან ძმანი ჰურანი, ტყეობით მოსრულნი, ქვეყანით ფილისტიმით, და ნათელ იღეს ეკლესს კელითა რაქელ დედოფლისათა, რომელმან სამთა მათგანთა უცვალა სასული, რამეთუ ერთს სასულ სდვა მოშალე, და ერთსა ბატონტ, რომელ არს მამ ბატონიანი, ერთს აბგავარ, ერთი შემოიყუანა სიძედ, და ორნი მათგანნი ამზასა სომხითის მეფეთა.

სოლო ოთხნი ესე ძმანი წარმოკმართეს ქართლს, ვითა ზემო ვაკსენეთ, და გუარამ განაწიენს ერისთავად, და მოსცა ამას მეფემან ბერძენთამან ჰატიად კურატ-პალატობა, და ამან დადვა საფუძეული ჟვარისა ეკლესიასა, რომელ არს მცხეთას.

სოლო სამნი ესე ძმანი წარვიდეს კასეთს, დასაჭაქ დემზასა ბაქურს, ძეს ნერსესსა, და ასამ (და) კარზვარად წარვიდეს კამბეჩანს და გარდაქციეს უთი კეზანს, ერისთავსა (ბაჭარ ჩუბინისსა, და კეზან მოჭკლეს), და დანიურეს მამ კამბეჩანი. და იყო მას ყამის მცხეთას კათალიკოზი სამოელ, და ამის-სე ტფილისისა მკვიდრთა

ლუბელია, რომ როდესაც ჯიბლემ ციხე აიღო და სტეფანოზ გაიქცა, მაშინ ერეკლეს დავნიშნოს დროებით მმართველად საქართველოებს ის „სიევისტი ქობოლ“, რომელიც მოხსენებულია ჯვარის მონასტრის წარწერაში ალბათ იმის გამო, რომ მას განუგრძებლბოდა სტეფანოზისგან დაწყებული შენობა. რადგან სტეფანოზი ჩვენის ქრონიკით მმართველად სჩანს ერეკლე კეისრის სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ (631 წ.), ამის გამო ვახუშტის ქრონოლოგია (600—619 წ.) შესახებ მისა სარწმუნო არ უნდა იყოს.

ეკლესიისა ტუბად იწყეს, რომლისა ნასკვარსა უოკელი ერი აშენებდა და ნასკვარსა ერთი ვინმე დედაკაცი, და ქათალიკოსი იყო მცხეთას ბართლომე.

და შემდგომად ამის გურამისისა ერისთავობდა ძე მისი სტეფანოზი, და მძა დემეტრიუსი, და აშენებდეს ეკლესიასა ჟვარის (sic) მცხეთას. და ამის-ზე წარვლო ერთკლე მეფემან ბერძენთამან და მიკრდა ტფილისად და დადგა გამართებითა ცისკისა კალისასა, და ცისის თაჲმან კმა უყო ცისით გამოღმართ და ჰრჭკა ჰქარავლე მეფესა: „რომელსა განსენ წყურნი ეცისინი და ეც-ბოტისანი“. მამინ ესმა ჰქარავლე მეფესა, განრისხნა მისთვის და აღმოვიტოს წიგნისაგან დანიელ წინასწარმეტყველის სიტყვა იგი, ვითარმედ აღმოვიდეს ვატი დასავლის და შემუხარნეს რქანი აღმოსავლისა ვერძისანი. და თქვა მეფემან: „უბეთუ იყო ჩემდა სიტყვა ეგე კანონიერებისათჲს ჩემისა, მისაგებელი ორკენი დავითო შენა, და დაუტყვა ტფილისს ვიბლუ ერისთავი ბრძოლად ცისისა ტფილისისა და თჲს წარემართა ბლდადს, და მივიდა გარდაბანს ვარაზ გუგლისასა, და დაიღამქრა ადგილსა მას, რომელსა ჰრჭკან სეზაშენი, და ნათელ სცა ჰქარავლე ვარაზ-გრიგოლის და უოკელსა ერსა მისსა, და იყო შენებად ეკლესიასა, რომელი იგი უბრწყინვალეს არს უოკელთა ეკლესიათა, და წარვიდა ბერდუქს და დადგა გულსა სოფლისასა და აღმართა ჟვარი ჭეისა (ჭჳს), და დადგა საფეშქველი წმიდისა ღვთის მშობელისა ეკლესიისა და აღასრულა გუმიადი მისი.—ხოლო მან ვიბლუ ცისე იგი ტფილისისა გამოიღო, და ცისის თავი იგი შეიპურა, და დაჰქენითა შირი აღუესო ამისთვის, რამეთუ თქვა სადიდებელი იგი მეფისა ჰქარავლესი, ხოლო კადრებისა მისთვის ტყავი გაჰკადა და მეფესა მისწია იგი გარდაბანს ვარაზ-გრიგოლისასა. და გარდაბნით მეფემან მიტყალა ლაღს, და უწოდა მეწიეკენელთა მთავარსა, (და) ნათელ სცა, და წარვიდა (მუნით) ბლდადს, და გამოიღო ბლდადი, და შეიპურა ხუისარო მეფე და მოაღებინა ძელი ცხოვრებისა (სორებისა), და იყო შენებად იერუსალემისა, და დასუა მოღისტრას ჰატრიაჰად, და წარმოემართა აქათე, და მოვიდა წელსა მეშვიდესა და ვიღუე მოსულეამდე მისისა ტფილისის ეკლესია (სიონი) გაესრულა, ხოლო ჟვარისა ეკლესიასა აკლდა.

და მან ჰქარავლე მეფემან ტფილის და მცხეთას და უჯარმოს ჰაღვანი განაგდინნა, რათა უოკელნი ქრისტიანნი ეკლესიასა შევიდენ, და უოკელნი მოგუნნი და ნეტესლისა მასურნი, რომელნიცა არა მოინათლნენ, მოისახნენ. ხოლო მათ ნათლისღება არა ინებეს, არამედ ზაკით აღერივნეს ქრისტიანეთა თანა, და მიაწიეს უოკელთა მათ ზედა მასკილი: და ეკლესიათა შინა მდინარენი სისსლისანი დიოდეს, და განწმინდნა სეუელი ქრისტეს ღვთისა სენისა, და წარვიდა ჰქარავლე მეფე სამეფოდვე თჲსად. და ჰმთავრობდა ქალთლს იგივე სტეფანოზ დიდი. ქათალიკოზი იყო მეორე ბართლომე მის-ზედვე. და შემდგომად მისსა მთავრობდა ადარსასე, ძე მის სტეფანოზისა, და მის-ზედა სამნი ქათალიკოზნი იცუღნეს—იოვანე, ბაბილა და თაბორ. და ამისა შემდგომად სტეფანოზ, ძე მისი, და მან განასრულა ეკლესია ჟვარისა, და განაწესა მუნ ჟვარისა კრება, და დაჰდა ტფილისს ცხოვრებად და კათალიკოზი იყო სამოელ და ენონ. და მას-ზე ქვეყნსა ქართლისა აღწერეს და წარიდეს

საბერძნეთს. და ჭამბაკი მოიწია, კითარმედ ბაღდადი დაიპყრეს აგარის ნათესავ-
თათ. («სუმბატის ქრონიკილამ» მხოლოდ იმ ნაწყვეტებს ვებეჭადეთ, რაც ქ.-ცხ. ში ცალკე არ
მოიპოვება. აქ გამოშვებულია თავში ის, რაც დაბეჭდილია ქ.-ცხ. გ. 161—162).

და შემდგომად ერისთავობდა
ადრნესე და მისა ზს სამნი
კათალიკოზნი იცვალნეს
იოვანე: ბაბილა: თაბორ: ¹³⁴⁾

და მისა შემდგომად ერის
თავობდა: სტეფანოზ ძს მისი
და ამან განიშორა ჯერისა
ეკლესიაჲ: და დადვა კრ
ებაჲ ჯერს. ჯერობასა ერთ
თთუე და ტუფილისს დაჯ

და სტეფანოზ: და კათალ
იკოზი იყო სამოველ: და
მისაზმვე ევზონ: ¹³⁵⁾

და ამბავი მოკვდა
ვდ ბაღდადი აგარ
ენტა დაიპყრესო და
ამისთვის ბერძენთა ქენა
ჯორსა აჰკიდეს და წა
რიდეს საბერძნეთა: ¹³⁶⁾

რ-ო, რ-ს-ი, ს-ო-ზ || ძ-ლ-ს-ი მ-ი

ეს წარწერა წრომის ტაძრის სამხრითის კარებს ზევით, ბროსესს შედგომით გარღუწვრია
(თუმცა წარწერა სრულიად სხადია) და ორის სიტყვის გარდა სხვა შედგომით წაუციოთხავს. აი ბრო-
სესს ამონაქოთხი: «წმინდაო (ღვთის მშობელიო) ბარანაბა შეიწყალე». ხოლო ჩვენ ვითხვლობთ:
«წმინდაო ეკლესიაო სტეფანოზ ვპატრიოსი (იპატრიოსი) შეიწყალე». სხვა
წაკითხვა შეუძლებელია. უცხოეთიდან შემოღებული სიტყვები, დაწყებული „ი“, იწერება ასო-

¹³⁴⁾ ადარნა-ე ვახუშტით 619—639 წ. მეხითარ აირივანელით: იოდანეს, ბაბილას,
თაბორ. Хронологич. вѣст. 1869 г. стр. 347. დ. რეკტ. სიით იოანე † 620 წ., ბაბილა
† 622 წ., თაბორ † 626 წ.—3. იოსელიანით იოანე † 626 წ., ბაბილა † 630 წ., თაბორ
†?—ქ.-ცხ. 169.—ქზი ბართლომე 3. იოსელიანით † 622 წ. მაგრამ ჩვენის ქრონიკის და ქ.-
ცხოვრებისაგანაც იგი სხანს შემდეგ ერეკლე კეისრის დაბრუნებისა და ამის გამო ის უნდა
მოამკდარიყოს შემდეგ 631 წ. თაბარი სხანს წრომის წარწერაში (იხ. ქვემო 639 - 663 წ.).
თაბორ ცოცხალი იყო მურკან-ყრუს შემოსვლის დროს, სტეფანოზის დროს (ქ.-ცხ. I, 174,
მარიამ დედოფ. ქ.-ცხ. «მთაბორ», ფ. 210).

¹³⁵⁾ სტეფანოზ II ვახუშტით 639—663 წ.—ქ.-ცხ. (I, 169) ამას აღუშენებია ზღუდე
ჯვარის ეკლესიისა და არა თვთ ტაძარი და ვგონებთ ჩვენი ქრონიკის ჩვენება ამ ჰაზრით უნ-
და მიიღებოდეს.

¹³⁶⁾ «ჯორსა აჰკიდეს ქვეყანა» იმასვე პნიშნავს, რაიცა გამოხატულია ქ.-ცხ. I, 170,—
171, 175, ე. ი. ბერძენები და ქართველებიც შიშისა გამო მიწაში ფლვილენ საქონლს, მაგრამ
მიწა-წყალს, ჭვეყნებს და ერსა აღწერდენ ზოლმე და აღწერილ გუჯარებს თან წაიღებდენ იმის-
თვის, რომ როდესაც შიშინაობა გაივლიდა და ისევ დაბრუნდებოდენ, მაშინ იმ აღწერილობით
შესძლებოდათ მოკპოვებთ განძნი, ერნი და მიწანი. «ჯორსა აჰკიდეს ქვეყანა» ე. ი. აღწერი-
ლობა ქვეყნისა, ანუ საბუთები ქვეყნის და ერის მფლობელობისა. «სამი ქრონიკის» გამო-

თი „კ“. ჯვარის მონასტერის „სტეფანოს კართლისა პატრიოისი“ სხვა გვეგონია. ეს „სტეფანოს იბატიოსი“ (ანუ იგივე „იბატიოსი“) ჩვენ მიგვაჩნია სტეფანოზ II-დ (629 — 663 წ.), რომელზედაც ქ.-ცხ. იტყვის: „იყო მანებებელ ეკლესიათა“. იგივე წარწერა (წო ესო სოხ კბა შუე) ჩვენ ვიპოვეთ იმვე ეკლესიის კედლებზე, ძველს გაჯზე. ახალი შეღესილი ჩამოვარდნილა და ძველს შეღესილზე სჩანს ბევრი ძველი წარწერაები, უბრალოდ ნაჯღანბები.

წრომის ტაძარში ჩვენგან ნაპოვნს ქვაზე აწერია:

**ქსჲ ჴრჳ ქრსტო ჳჳ || ჳს რჳტს ჴ(რ)რჳ ჳჳჳ || ქრჳ
სჳჳ(რ)რჳჳჳ || ს(რ)ჳჳჳ ჳჳ(რ)ჳ რ(რ)ჳ - - - რ(რ)ჳ - - (?)**

მეორე მხარეს ამ ქვისას აწერია ასომთავრულად: „ჯვარო ქრისტესო სულსა ი--ეს (იოვანეს) შემწე(?) ექმენ(?) ქრისტეს მიერ. (ა)ბუღლომასსა აქმართა მესამესა“ - - - მეტი არ არის სამწუხაროდ. შემდეგ უნდა ყოფილიყოს: მესამესა წელს მთავრობისა სტეფანოზისასა ანუ მამა-მთავრობისა თაბორისსა.

ეს წარწერა იმვე წრომის ეკლესიის საკურთხეველის კედელში ჩატანებული ვიპოვნეთ ჩვენ ძღვდლის დავითიშვილის დახმარებით. ქვა ნატეხია ძველის ჯვარისა, რომლის ძირიცა იქვე ვიპოვნეთ დიდი ქვა, რომელზედაც აწერია: **ჴრჳ ჳჳჳჳ ჴრჳ** (ჯვარო მარიამ შეიწყალე). პირველს ჯვარის ნატეხს ქვაზე უხერხულად ამობერვით გამოქანდაკებულია მუხლ-დადგმით მლოცველნი ვაჟაკი და ყმაწვილი (მამა-შვილი) და იქვე ორი დედაკაცი გულზე ხელ-დაკრებილები (მლოცველნი) გრძელს შესამოსლებში. ზემო ნაჩვენებს წარწერას ჩვენ ესრე ვკითხულობთ: „ესე ჯვარი ძლიერი მამას (მმას) თაბორის ლ(ოცვი)თა აქმართე სალოცველად სუ(ლისა) აბუღლო(ისა?) - - - ულ“ (?) .

მამა თაბორი, ჩვენის აზრით, არის კათალიკოზი თაბორ, რომელიც მართლა სცხოვრობდა სტეფანოზის დროს და რომლისა ლოცვა-კურთხევით აღუმართავთ ის ჯვარი. მურვანურეს დროს სჩანს თაბორ (ქ.-ცხ. 174). კათალიკოზები არა იშვიათად მოხსენებულნი არიან მამად ანუ მამა-მთავრად.—აბუღლო იოანე(?) უცნობი პირია ისტორიისა. ის უნდა იყოს ერისთავი საციციანოსი. აშკარაა, ჯვარი რომ სრულად შენახულიყოს, ჩვენ გვექნებოდა ძირფასი ქორონიკონი, რომელიც შუკს მოჰქენდა იმ დროინდელს არეულს ქორონიკებს ჩვენის მემატიანებისას. ძნელად დასაჯერებელია, რომ დანარჩენი ნაწილებიცა იმვე ჯვარისა არ აღმოჩნდეს წრომის ნანგრევებში, თუ ამას ჯეროვანს ყურადღებას მიაქცევენ.—იმვე წრომის ეკლესიაში ვიპოვე სვეტის ძირი, რომელიც გარშემო წარწერილია ნუსხა ხუტურით, მაგრამ ძველის ასოებით. წარწერა შებღალულია, მაგრამ წაკითხვა შეიძლება, როდესაც სვეტი გაირეცხება და ფრთხილად სინათლეზე გაიტანება. პირველ სტრიქონებში მოხსენებულია: „სახელითა ღეთისათა, წრისა რაჲდენისა“ - - - -

სჩანს, ზემოხსენებული ჯვარი ვიღაც აბუღლოს აუმაართავს მისის ნათესავის იოანე(?) აბუღლოსავე სულის მოსახსენებლად, და ზედ გამოქანდაკებულნი პირნი უნდა იყვნენ აბუღლოს ოჯახობის, ანუ მეფის სტეფანოზის სახლეულობის მწვევრნი:

მცემელი ამ ფრასსა უაზრობას სწამებს.—ეტყობა, რომ ძველი დედანი ჩვენის ქორონიკისა აქამდინ ყოფილა მოყვანილი, რადგან ამის შემდეგ ჩვენის ქორონიკის ხასიათი სრულიად იცვლება: ისტორია მოულოდნელად წყდება, ამბების მაგიერ ცარიელი სახელებიღა და კათალიკოსების სახელები, წინააღმდეგ მიღებულის რიგისა, გაყოფილია.—ამის შემდეგი მოთხრობა სხვა წყაროდამ უნდა იყოს ამოღებული.

და მისა შემდგომად ერისთ
 ვობდა: გუარამ კურავ
 ალატი: ვ: ¹³⁷) და შუარამ ურ
 მაჲ: ზ: და მერამ არაშუა
 კურაპალატი: ს: და ვარ
 აზ ბაკურ: აჰამ ჰატრი
 კიოზი რუნ გარბანელნი
 მოაკცინა: თ: ¹³⁸) და მერამ

ნერსე ¹³⁹) და ძენი მისნი:
 ფილიპე: ია: სტეფანოზ: იბ:
 ადრნესე: იგ: ¹⁴⁰) შუარამ იდ:
 და ბაქურამანი ძს ბაღდა
 დისი: იე: და ძენი ადრნესე
 სნი: სტეფანოზ: ივ: და აშოტ
 კურაპალატი: იზ: ¹⁴¹) და გუა
 რამ: ¹⁴²) დიდნი ერისთავნი: ესთენ
 იუენეს:

ამ ერისთავებზე სუმბატის ქრონიკა მოგვითხრობს ესრეთ:

«და ამის სტეფანოზის შემდგომად ერისთავობდა ძე მისი გუარამ კურატპალატი და შემდგომად მისის კარაზბაკურ, ძე მისი, ანთიპატრიკოსი, რომელმან გარბანელნი მოაკცინა. და მერამ (მოისრა?) ნერსე და ძენი მისნი; ფილიპე, და სტეფანოზ, და ადრნესე, და ძენი მისნი—გურგენ ერისთავი, აშოტ კურატპალატი, სოლო აშოტ კურატპალატი მთავრობდა ქვეყანას მას შინა და სახელად მისა იყო ბარდავი და ტფილისი, და ჭქონდა მას ქვეყანა, რომელ არს გაგრემოს მისისა. და მშინ განძლიერდა კელმწიფება აგარიანთა. (ეს არის გაგრძელება ზემო დაბეჭდილის გვ. 67—69,—ქრონიკისა. ამის გაგრძელება დაბეჭდილია ქ.-სხ. გვ. 187 დაწყებული მეშვიდე სტრიქონით მე-189 გვერდამდე და მე-198 გვერდიდან 200 გვერდამდე).

¹³⁷) გვარამ ქ 678. ძე ამისი ანთიპატრიკოსი, რომელმან გარბანელნი მოაკცია. ჩამოთვლილ ერისთავებში ცნობილი არ არიან ისინი, რომელთაც მისდევს ასოები: ზ; ს; ილ; იე.—არაშუა: ს: არ არის არაშუა ქართლისა პიტიახში, მოხსენებული წა სტეფანეს ცხოვრებაში, რადგან ესტატეს წამება მოხდა მე VI საუკ., და არც ის არის მართალი, რომ პიტიახში უღრიდეს კურაპალატს (პიტიახში სპარსულია, ხოლო კურაპალატობა ბერძნებისაგან მიიღებოდა ბერძნებისადმი სამსახურისათვის. ეს თვალსაჩინო შეცდომა იხ. სამი ისტორ. ქრ. გვ. 68).

¹³⁸) ვარაზ ბაქარ ქ 705 წ.

¹³⁹) ნერსე ქ 742 წ. ამას ხელნაწერში არ უხის რიცხვი :ი:

¹⁴⁰) ადარნესე შვილად მოხსენებულია 779—826 წლებ შუა ნერსე: „ოდეს ერისმთავარი იგი ქართლისა სახელით ნერსე, ძე ადარნესე კურაპალატისა და ერისთავისა“... (აბოს ცხოვრება, № 170, გვ.) და იქვე გვ. 311—312: „ერისთავბასა სტეფანოზის ძისა გურგენისსა“.

¹⁴¹) გვარამ ქ 882 წ. არა ვგონებ, რომ ჩვენს მემბტიანეს გვარამ სტეფანოზის ძედ ჰყადეს სახეში.

¹⁴²) საყურადღებოა, რომ მწერალს განთქმული ბაგრატი I (826—876 წ.) არ მოუხსენებია და გვარამის შემდეგი ერისთავებიც არ უჩვენებია, თუმცა კი კათალიკოზების სია მეათე საუკუნემდე მოუყვანია, ე. ი. ხელნაწერის დაწერის დრომდე.

ნაწევრი წა აბოს ცხოვრებლამ (ველ. მუხ. №№ 170 და 19).

„იყო უმა, ოდეს ერის მთავარი იგი ქართლისა, სასულით სერასე, ძე ადარ-
 ნესე გურა ტჰალატისა და ერისთავისა, მოწოდებულ იქმნა ქუჭყანად ბა-
 ბილოკნისა მიუღობელისა მისგან უამისა სარკინოზთას აშირა მუქლისა აზ-
 დილასაგან, რომელი იგი იყო ქალაქისა მის დიდსა ბაღდადსა, რომელიცა იგი
 მან აღაშენა, სოლო შესიენითა ბაროტთა კაცთათა საპურობილესა შეკდო მან სერ-
 სე ერისთავი ქუჭყანისა ამის ქართლისა, და ჰურობილ ეო იგი სამისა წლისა უამთა,
 ვიდრემდის ბრძანებითა ღუთისაჲთა მოკუდა აბდილა აშირა მუქმი († 775 წ.) და
 დაჯდა მის წილ ძე მისი მჰქდი. სოლო ქუჭყლის მოქმედმან ღმერთმან არწმუნა
 გულსა მჰქდი აშირა-მუქმისასა განტყუება ნურსესი და გამოიყვანა იგი მწარისა მის-
 გან საპურობილისა და განუტყუა იგი გულად ერისთავობით აქა ქუჭყანადვე თვისსა...
 იყო გულად განისისება კელმწიფეთა სარკინოზთა ნურსე ერისთავისა ზედა და ილ-
 ტუნ იგი, რამეთუ სასტიკად ჰბრძოდის მას სარკინოზთა ური. და ღმერთმან დიფ-
 ვა იგი კელთაგან მათთა და განვლო მან კარი იგი ოუსეთისა, რომელსა დარიალ
 ერქმის... სოლო იყო შემდგომად სილტოლისა მის ნურსესისა ქართლით, წარმოა-
 კლნა მჰქდი აშირა-მუქმან ბრძანებითა ღუთისათა სტეფანოზ, ძე გურგენ ერის-
 თავისა, დისწული ნურსესი, ნაცვლად დედის ძმისა თვისისა ნურსესა ერისთავრად
 ქუჭყანასა მას ქართლისასა... და შემდგომად რაოდენისაჲ უამისა გამოითსოკა იგი
 (ჰურობილა წა აბო) სტეფანოზ ერისთავმან ქართლისამან და გამოიყვანა... სოლო
 სსკა მსავრული აშირა შემოსრულ იყო ქალაქსა ტფილისსა... და (კვალად) შეიპურეს ნე-
 ტარი ჰაბო...“ რომელი იწამა... მეფობასა კონსტანტინეზლისა ქალაქსა მას დიდსა
 ქრისტინეთა წა კონსტანტინესსა, მისა ლეონისსა, სარკინოზთა შორის მეფობასა
 მოსე აშირა მოჰმისასა, მისა მჰქდისა,—

ქართლს კათალიკოზობასა, სამოელისსა; ერის მთავრობასა სტე-
 ფანოზისსა, ძისა გოჯრგენისსა დასაბამით | გარდასროვლთა
 ექოვს ათას ოთხას ოც-და-მეოთხსა (sic) წელსა თთოვსა (sic) იანვა-
 რისასა | ექოვსსა, დღესა პარასკევსა განცხადებასა შევისწავთ მარტულო-
 ბაჲ წდისა და ნეტარისა ამის მოწამისა და... (სქანეთისა ეტირატი X საუკ.
 ველ. მუხ. № 19 ისტ. ბჰქრძ. გ. 208).

აბოს წამება ბროსეს ანგარიშით მოხდა 786 წ. 6 იანვარს. მართლაც იანვარი პარას-
 კევს მოდიოდა 786 წ., ხოლო 27 დეკემბერს სამშაბათი მოხვდებოდა ცხრა დღით უწინარეს
 წამებასა, 785 წ. (შიო-მღ. № 170, გვ. 313). მოსე ამირა მუქმი ხალიფობდა 786 წლამდე.
 იმპერატორი ლეონ IV 780—787 წ.—შიო-მღ. № 170, გვ. 312 აღნიშნულია დასაბამითგან
 6084 წ. (480 წ.?), აღდგომითგან 890 წ. იგივე შეცდომა № 176, გვ. 468—469. აღნიშ-
 ნული წელთა აღრევა უნდა წარმოდგარ იყოს იქილამ, რომ იოანე საბანიძეს 820 წ. დაუწერია
 ცხოვრება წა აბოსი, ანუ ამ წელს მიუღია ქვემო მოყვანილი წერილი კათალიკოზის სამოე-
 ლისა. ეს წერილი იპოება მხოლოდ „სანაეთის მანუსკრიპტში“ (ველეს. მუხ. № 19).—„სა-
 მოთხე“-ში (გვ. 341) აბოს წამება აღნიშნულია 6298—5508=790 წ., რომელიც უფრო
 ახლოა 786 წ., მაგრამ, სამწუხაროდ, არა სჩანს რომელ ხელნაწერილამ გადმოუბეჭდია ბ. საბი-
 ნის ბბოს ცხოვრება. აი თვით წერილი სამოელისა, შეუცვლელად დაბეჭდილი.

ჰე სამოელ ქ'სს მიერ ქართლისა || კათალიკოზი იოვანეს
სა||ბანის ძესა ს'ლიერად შევილსა || წ'დისა კათოლიკე ეგვლესიისა||
სა დასაყოვარელსა ჩ'ნსა დლო||ცვით ო'დისა მიერ გიგითხავ: ||

ჰშვიდობა იუვენ შენ ზ'ა და || უ'ღთა სახლისა შენისა კრებო-
ვდ||თა ქ'სს მიერ. ჩ'ნ თვთ ოვწუით || წადიერება შ'ი დ'თის მსა-
ხოვრეიბისათვს და დ'თვ მიმადლებოვ||დღი შენი მეცნიერება სადმრთ||
ოთა წიგნთა და გოვლსმოად||გინება შ'ი კეთილთა საქმე || თმოლოვა-
წება შ'ი:

ქ'ნ თვთ ოვწუი სანატრელისა ამ||ის ახლისა მოწამისა ჰაბო || ასი
რ'ი დღეთა ამათ ჩ'ნთა იმ||არტვლა მეონად ქ'სს მიმართ || უოვლისა ამის
სოფლისა ჩ'ნისა ქა||რთლისათვს: მნებავს რ'ა დაი||წეროს სანატრელი-
სა. ამისცა || მარტვლობა ვ'ა პირველთა || მათ ქ'სს მოწამეთა და დაი-
დვას იგიცა || წ'სა კათოლიკე ეგვლესიასა შინა მოსაკვებულად უ'ღთა
ვინ იუვენენ შე||მდგომად ჩ'ნსა:

ჩ'მისათვსცა მოვავლინე წიგნი || ესე ჩემი კელითა ხსართან მდ || -
დელისა ჩემისამათა. აწ მიიდე წი||გნი ესე და დოცვაა ჩ'ნი და ჯ'რი || -
სა დაწერა კელითა ჩემითა და შეწევნითა დ'თისა || მამისა და ს'დისა
წ'დისაათა || მეოხებითა წმიდისა დ'თის მშობლისაათა და || წ'თა მოცი-
ქოვლთაათა და მოწამეთაათა: ||

ჩ'ელ უბვ გამოთქოვმად ს'დ ჰეშ||მარიტად ვ'რ იგი იყო და ვ'ა შენ
თვთ ოვწუი და აღწერე მარტვლობა წ'დისა მოწამისა ჰაბომისი || და
აღწერილი ჩ'ნ მოგვძღოვანე || რ'ა ოვმეტესად დოცვა ვუოთ შ'ნთვს ||
მადლი ო'დ იუვენ შენ ზ'ა ან:.

(მსხვილ ასოებით დაბეჭდილი ამოწერილია № 19 ეტრატიდამ; ხოლო სხვა—
№ 170-დგან.—სამოელის წერილი დ. ბაქრაძეს სწორედ ვერ დაუბეჭდია, ისტ. გვ. 211).

ქვემო ამის დაბეჭდილ კათალიკოზების სიის განსამარტულად საჭიროდ მიგუანია ზე-
დახნის მონასტრის წინამძღვრების სია, რომელსაც ამასთან საუერადღებო საარქეოლოგია
მნიშვნელობაც აქვს. მოგვეყვს აქა ეს სია, ჩართული საეკლ. მუზეუმის ხელ-ნაწერებში № № 160
(გვ. 434), 176 და 170 (გვ. 23).

გადმოვწერთ № 160, რომელიც სხვებზე უძველესია (XVII საუკ.); და რადგან იოანე
ზედახნელის მოსლვის დრო აღნიშნულია 550 წლით, ამის გამო ქრონოლოგიურს სიასაც მიგა-
ყოლებთ ამის მიხედვით.

**სახელმეგი წ-თა მამათა, ძრისტეს მიმარ აღსრულმავლთა ზედაქნის
შინა შემდგომად იოანესსა.**

ცხოვნდა¹⁴³) ნეტარი იოანე შემდგომად მოსელისა მისისა ასურეთით: ლ:
წელ: († 580 წ.). ილაა დიაკოსი: ია: წელ: († 591 წ.). იოსაბ: კდ: წელ: († 615 წ.). ამა გაკჰან, რომელმან გზასა მსლვასა მისსა ე მი შეწირა ქუცმო-

¹⁴³) № 170 უმატებს „ახოვანი“.

ზედანიო¹⁴⁴) შინამდე: ლე: წელს. († 650 წ.). ამა ბენი: ნ: წელს. († 700 წ.).
ამა თუალ (თლ)¹⁴⁵): ლა: წელს. († 731 წ.).—სამოელ დიდი, რომელმან ქუაბი
ქნა ჯუარისა (ჯ^ა): კ: წელს. († 759 წ.).—ზედამენს დაჯდა მამა იქნა (?):
გ: წელს. (762 წ.).—მცხეთას კათალიკოზად დაჯდა ათოთხმეტ წელს. (†
776 წ.)¹⁴⁶). გრიგოლ: კდ: წელ († 800 წ.).—იონა: იე: წელ († 815 წ.).—
გაბრიელ, რომელმან სტოვა ალაშენა: იე: წელ († 830 წ.).—თეოდორე (თ^ე):
კა: წელ († 851 წ.).—თეოდორე მეორე: ით: წელ († 870 წ.).—იოანე, რომელი
მოიკლა სარკინოზთაგან ზედაზენს შინა მახვლითა: იბ: წელ († 882 წ.)¹⁴⁷).—
ქურდის: თ: წელ († 891 წ.).—ჯორჯ: ი: წელ († 901 წ.).—კვრიკე: იე: წელ
(† 916 წ.).—შაო: გ: წელ († 919 წ.).—მიქელ, რომელმან სალიაკონე ალაშენა:
კდ: წელ († 943 წ.)¹⁴⁸).—მისაელ, რომელმან აკლდამასა თანა ეგუტერი ქნა:
გ: წელ († 946 წ.).—ზაქარია, რომელმან ეკლესია განადიდა: დ: წელ († 950
წ.).—იოანე: ბ: წელ († 952 წ.).—ოპარ: ა: წელ († 953 წ.).—ელია: ე: წელ
(† 958 წ.).—მიქელ: ა: წელ († 959 წ.).—სამოელ, რომელმან მარანი ქვითი-
რიოთა ქნა: კ: წელ († 979 წ.).

¹⁴⁴) №№ 176, 170 „ქვემო ზადენით“.

¹⁴⁵) №№ 170 და 176 „ამბა თულა“.—საბინინის „სამოთხეში“ გვ. 240 ძალიან შე-
ცვლილად შეტანილია ეს ცნობები და არც წყაროც არის ნაჩვენები.

¹⁴⁶) აი: წელს № 170—კათალიკოზი: „მამა“: სჩანს ქართლის მოქცევის ქრონიკის კა-
თალიკოზთა სიაში, იოანეს კ^ნის წინ, რომელიც სცხოვრობდა ანტიოქიის პატრიარქის თე-
ოფილაქტეს დროს (744—751 წ.), და ამისგანაც ეყურთხა (იხ. წერილი ეფრემისი, ევ. მუზ.
ხელნაწ. № 24). ორივე ისტორიული მოწმობანი შესაძლებელია ახლოს არიან: მამას კ^ნად
დაჯდომა ამ სიით ხელდება 762 წ. ხოლო შემდეგის კ^ნის იოანესი ეფრემით 751 წ. ახლობანებში.
მცირე განსხვავება აიხსნება ან მით, რომ ასურელ მამათ შემოსლვა შეიძლება 550 წ. ადრე
ყოფილიყოს, ანუ თვით სია გადამწერელთაგან შეცვლილი იყოს. მართალია, ზემო აღნიშნულ
ხელნაწერებს, როგორც ეტყობა წერის ხასიათით და სიტყვა „იქნას“ ჩამატებით, მამა სა-
ხელწოდებად არ მიიჩნიათ და მამაზე ნათქვამს სამოელ დიდს მიაწერენ, მაგრამ ჩვენ აქ გა-
დამწერთა (რომელნიც ძნელად დაიჯერებდენ მამაჲს სახელწოდებით მნიშვნელობას) შეცდო-
მას და გარდამახინჯებს ვხედავთ, რადგან თუ წინამძღვრების სია ჩამოთვლილი, უაზროდ სჩანს
ის, რომ სამოელ დიდი 28 წელს იყოო წინამძღვრად ზედაზნისა და ზედვე დასძენს: იგივე სამოელ
ზედაზნის მამა იქნაო: გ: წელს. ხოლო კათალიკოზობაში კი შესაძლებელია მამას ეტვირ-
თოს წინამძღვრობაცა ზედაზნისა, რომელიც იქვე, მცხეთის პირ-და-პირ არის. ჩვენი ჰაზრი
საბუთდება იმითაც, რომ სამოველ კათალიკოზი მერვე საუკუნეში, იოანეს ახლო-მახლო
დროებში, სრულიად არა სჩანს. ამ კ^ნის „მამას“ სიკვდილის შემდეგ, ითრავეს ქართველთა
სრული თავისუფლება ეკლესიისა 750 წ. ახლობანებში. (შეადარეთ შენიშ. № 149).

¹⁴⁷) ეს შეიძლება მომხდარიყოს არაბის ბუღას შემოსლის დროს 851—853 წ., როდე-
საც სარკინოზთა მოქლეს ეპირი თფილისისა და აწამეს წა კოსტანტინე,—და ჩვენი წელთა
ანგარიში წინ უნდა მიდიოდეს 20 ანუ 30 წლით, როგორც ეს ცოტოდნად აღმოჩნდა კიდევ
(შენიშ. 146).

¹⁴⁸) კ^ნი მიქელ სჩანს 947 წ. და ქართლის მოქცევის ქრონიკაშიც (იხ. 974 წ. ქვე-
შე ამავე ქრონიკებისა) და რადგან მე-X საუკუნეწდე ზედაზნის მონასტერს დიდი გავლენა ჰქონ-

ქ კათალიკოზნი: რ'ღ ევრონი
 სითგან¹⁴⁹) მომართ იუვენეს:
 თაფუარაგ: ა: ევლაღე: ბ:
 იოველ: გ: სამოველ: დ:
 გეორგი: ე: კვირიონ ვ:

იზიდბოზიდ: ზ: თს: ს:
 პეტრს: თ:
 ესე ცხრანი ცოდოსანნი
 იუვენეს: ¹⁵⁰)

ეფრემ მკირის წერილიდამ.

**ხლოო თუ ოღეს იფხეს თვთ აელთ დასხვად. და ვითარჲედ არა თჳნიერ
 წმისნა და ბრძანებისა. ესე ვაოეთ ხრონოღრაფსა შინა ანტიოქიას
 ალფერილსა რომელი იტჳს მსრეთ:—**

დღეთა კოსტანტინე სკორის მოსახელისათა. ანტოქიას პატრიარქობასა
 ნეტარისა თეოფილაქტისა *). მოვიდეს ქართლით მოციქულად მონაზონნი ორნი.

და, შეიძლება ერთ-და-ერთი ორთა ზედაზნელ მიქელთაგანი, აღნიშნულნი 943 წ. და 959 წ.
 კათალიკოზად დამჯდარიყოს.

¹⁴⁹) ევრონი ცხოვრობდა სტეფანოზის უკანასკნელ დროებში, ე. ი. 663 წ.: ახლო-მახ-
 ლო წლებში. ეს სია კათალიკოზთა ევრონიტაზ არსენამდი (VII—X საუკ.) ახალი ცნობაა
 ჩვენის ისტორიისათჳს, მაგრამ, სამწუხაროდ, ცარიელი სახელებია და დროც არა სჩანს მათის
 ცხოვრებისა.—რადგან საზოგადოთ რომ ავიღოთ, სიგრძე კათალიკოზთა ცხოვრებისა (კათა-
 ლიკოზობაში) თითქმის უდრის ათს წელს ცოტადენ მეტნაკლებობით, ამისთვის სსვა საშუა-
 ლების არა მქონენი ჩვენ ამ ანჩრებულის წესით აღენიშნაეთ დაახლოვებითს ქრონოლოგიას მათის
 ცხოვრებისას: ა) თაფუარაგ † (663+10=) 673; ბ) ევლაღე † 683; გ) იოველ † 693; დ)
 სამოველ † 703; ე) გეორგი † 713; ე) კვირიონ † 723 (ამის დროს უნდა მომხდარიყოს არჩილ
 მეფის წამება); ზ) იზიდ-ბოზიდ † 733; ც) თს 743; თ) პეტრს † 753.— ა) მამა † 763.
 ბ) იოვანე † 773 გ) გრიგოლ † 783; -დ) კლემენტოს † 793 ე) სარმეან † 803.
 ე) თალეღე † 813 ზ) სამოველ † 823; ც) კვირლე † 833 თ) გრიგოლ † 843, ი) სა-
 მოველ † 853, ია) გეორგი † 863, იბ) გაბრიელ † 873; იგ) ილარიონ † 883, იდ),
 არსენ † 893; იე) ეესუქი † 903; ივ) ბასილი † 913; იზ) მიქაელ † 923; იპ) დავით †
 933; ით) არსენი † 943 წ.

მართალია, კერძო პირთა შესახებ ეს დაახლოვებითი ქრონოლოგია ხშირად მძიმედ შე-
 ცდომილი შეიძლება გამოდგეს, მაგრამ საზოგადოდ კი მართლა დაახლოვებულია. მსხვილად და-
 წერილი კათალიკოზები ცნობილნი არიან და თავთაყის აღგავს ვუჩვენებთ. იმათში კზნი მამა
 (აღნიშ. 763 წ.) 750 წ. ახლო ხანებში სჩანს (შენიშ. № 146); იოანე (აღნიშ. 773 წ.)
 დაჯდა კზად 751 წ. ახლო ხანებში (შენიშ. № 146); სარმეან (აღნიშ. 803 წ.) სჩანს
 786 წ. ახლო ხანებში; სამოველ, აღნიშნული 823 წ. ცოცხლად სჩანს 786—820 წ. შუა;
 მიქელ (აღნიშ. 923 წ.) სჩანს 917 წ.; არსენი (აღნიშ. 943 წ.) სჩანს 954 წ. ახლო
 ხანებში. (*introduc. p. LII*; ისტორია ბაქრადისა 233).

¹⁵⁰) ცოლიანი ეპისკოპოსები ძველად ხშირად იყვნენ, ხოლო სომხთში უფრო ხშირად.
 ცხრანივე დადგენილ იყვნენ აქვე, საქართველოს ეპისკოპოსთაგან და არა ანტოქიის პატრიარ-
 ქთაგან „სიძნელისათვის გზისა“, როგორც სჩანს აქვე მოღებულის ცნობებისაგან.

*) თეოფილაქტე პატრიარხად იჯდა 744—751 წ.

და მიუთხრეს ნეტარსა თეოფილაქტეს. ვითარმედ დიდსა კირსა შინა არიან ქრისტიანენი მკვდრნი ქართველთა სოფლებისანი. რამეთუ დღითგან ანასტასი მღვდელთმოწამისა ანტიოქელ პატრიარქისა *). არა კურთხეულ არს მათადა კათალიკოსი მთავარ-ეპისკოპოსი. სიძნელისათჳს გზისა. რამეთუ აგარიანთაგან ვერვინ იკადრებს სლვადჲ. ხოლო მან ბჳკობითა კრებისაჲთა. მთავარ-ეპისკოპოსთა მიტროპოლიტთა და ეპისკოპოსთა თჳსთათანა. მისცა ქართველთა პროტრეპტიკონი. რომელ არს გაცსნითი. რათა თვთ მათისა საზღურისა ეპისკოპოსთაგან კელნი დაესხმოდინ 'ჟამადჟამდსა კათალიკოზსა ქართლისასა. რომელიცა საღმრთომან მადლმან უჩუპნოს მათ. და რომელი გამოირჩიონ მოყუასთა მის ეკლესიისათა. თანადგომითა და წამებითა ეპისკოპოსთაჲთა. წესთაებრ საეკლესიოთა:— და შეუქმნა მათ აღწერით მოსაჯენებელი. თავისა თჳსისათჳს. და მუნ შემოკრებულისა კრებისათჳს: და კელთდასხმულ ყო ერთი ორთა მათ. მისსა მოვლინებულთა მონაზონთაგანი: სახელით იოანე (იწე). მის ჟამისა კათალიკოსად მათდა: :-

და ზემოკსენებულისა მას წილ ათასისა კუამლისა დაუწესეს მათ. რათა წლითი-წლად მოსცემდენ ჟამად-ჟამადთა პატრიარქთა ანტიოქიისათა. ათასსა დრაჰკანსაჲ. რომელი იგი მიეცემოდა გიდრე დღეთადმდე იოანე წმიდისა პატრიარქისათა. რამეთუ მან ანიჳა იგი ორესტის წმიდასა პატრიარქსა იმწრჳსალიმისასა. რომელი მივიდოდა მოციქულად ბასილისთანს მეფისა ბერძენთაჲსა. რათა მისსა საყდარსა მიეცემოდინ ქართველთა მიერ: და მიერ დღითგან დაეწესა რათა მოკსენებაჲ ოდენ სახელისაჲ აქუნდეს ქართველთა შორის. ანტიოქიელსა პატრიარქსა: და უკეთუ ოდესმე გამოჩნდეს წვალებაჲ. მაშინლა მიავლინებდეს მუნ ექსარხოსსა: განხილვად და განმართვად წვალებათა და ცნობათა სულიერთა: ვითარ იგი ნეტარისა ჰეტრე (ჰეტრე) პატრიარქისა დღეთა წარავლინა ბასილი დრამატიკოსი. წვალებისათჳს აკაკთაჲსა:—

ანტიოქიის პატრიარქს თეოდოსეს (XI საუკ.) მოახსენეს: ძმღვდელ-მოდღუარნი ქართლისანი არა-რომლისა პატრიარქისა კელმწიფებასა ქუტუშე არიან და ყოველნი საეკლესიონი წესნი მათ მიერ განიგებიან და თვთ დაისმენ კათალიკოზთა და ეპისკოპოსთა და არა სამართალ არს ესე, რამეთუ ათორმეტთა მოციქულთაგანი არავინ მისრულ არს ქუტყანასა მათსა... ჯერარს რათა კელმწიფებასა ქუტუშე ანტიოქიისა პატრიარქისა იმწესებოდინ და აქა იკურთხეოდინ კუზი მათიი.

პატრიარქმა ამაზე პასუხი მოსთხოვა წა გიორგი მთაწმინდელს, მაშინ ანტიოქიაში

*) ანასტასი II, ანტიოქ. პატრიარქი 561—599; ანასტასი III 599—609 წ., წამებული იურიათაგან (Филаретъ, т. II, стр. 169—171).

მყოფს. პასუხად წმიდამან მოახსენა: „რად ესრეთ უგუნურად შეგირაკიხეს ნათესავი ქართველთა წრფელი და უმანკო... მოღებად ეც წიგნი „მისლვა (მიმოსელა?) ანდრია მოციქულისა... წო მეუფეო, შენ იტყვ ვითარმედ თავისა მის მოციქულითასა პეტრეს საყდარსა ვზიო, ხოლო ჩუენ პირველ-წოდებულისა და ძმისა თვისისა მწოდებელისა ნაწილნი ვართ და ნამწყსონი მის მიერ მოქცეულნი და განათლებულნი, და ერთი წო ათორმეტთა მოციქულთაგანი, სიმონს ვიტყვ. კანანელსა, ქუტყანასა ჩუენსა დამარხულ არს აფხაზეთს, რომელსა ნიკოპსია ეწოდების... შუენის ესრეთ, რათა წოდებული იგი მოწოდებულსა მას დაემორჩილოს; რამეთუ პეტრესი ჯერ არს, რათა დაემორჩილოს მწოდებელსა თვისსა და ძმასა ანდრიას და რათა თქუენ დაგვემორჩილნეთ... იყო ეამი რომელ ყოველსა საბერძნეთსა შინა მართლ-მადიდებლობა არა იპოვებოდა და იოანე გუთელ ეპისკოპოსი მცხეთას იკურთხა ეპისკოპოსად, ვითარცა სწერია დიდსა სენაქსარსა“... (გუთელ იოანესი კურთხევა მოხდა 758 წ. ასტორია ბაქარძისა გვ. 202)—ბესარიონ კზი „გრდემლში“ სწერს: „ესრეთ შესასწავებელ არს ტახტიკონსა შინა წისა კონსტანტინეპოლისასა: მას ეამსა წა მეექუსესა კრებასა კონსტანტინე პოლონტიასა გიორგი კონსტანტინეპოლისა და თეოფანე ანტიოქელისა და მათთა 130 მამათაგან გაპატიონსდა კზი ქართლისა და ჰყვეს მამათ მთავრად და თავისუფლად და უფლად ყოველსა ზედა საქართველოსა; და მერმე კვალადვე კრებასა შინა ანტიოქიისასა განთავისუფლდა და გაპატიონსდა, რამეთუ არღარა ვისგან ხელქცეობარ არს, არამედ თავისუფალ და მამათმთავარი არს“. ჩემი უბის წ. გვ. III, 150).

ამისა შემდგომად (ე. ი. შემდგომ ერეკლე მეფის ძლიერ-მოსილად დაბრუნების) განეფინა. ქადაგებაჲ მუჰმედ უსჯულოსა და მრავალი ერი შეუღდა მას. შემდგომად მისა გამოვიდეს სპარსნი და პონტომდე მოიწიენეს და ყოველი კაპალუკია დაიპყრეს. და ვითარ იგი იყო კურთხევა კათალიკოზისა ანტიოქიით, ვერლარავის კელწიფებოდა სლვად გზასა ანტიოქიისასა: ამისთვის დიდი ზრუნვა აქუნდა ქართველთა.—ხოლო დღეთა თეოფილე ანტიოქელ პატრიარქისათა წარავლინეს მოციქულნი და მიუთხრეს ამათ პირისათვის. ხოლო თეოფილე იქმნა კრებას აზოგადო და განაწესეს, რათა შეკრებოდიან ეპისკოპოსნი სამრევლოჲსა მისისანი და აკურთხედენ კათალიკოზსა, რომელიცა სთნდეს მეფესა და ერსა. და იმის პირისათვის დაწერა წიგნი და დაბეჭდულად წარმოგზავნა.—ხოლო ვითარ იგი პირველ იყვნეს ასნი სოფელნი სასყიდლად მირონისა, ამის წილ განუწესა ასი ღრაჰკანი. ხოლო შემდგომად ამისა კვალად ეს ოდენ განაჩინეს, რათა სახელით ოდენ მოიკსენებოდეს პატრიარქი ანტიოქელი ქართლს. ესრეთ განაგეს ქართლისა ეკლესიათა წესი და ქცევა და ესრეთცა არს ვიდრე დღეინდელად დღემდე“. (შიომღ. №170, გვ. 364; კვლ. მუხ. № 160, გვ. 343—344).

ეს ცნობა თითქმის სიტყვა-სიტყვით შეტანილია ქარ.-ცხოვ. I, 171, შენივნა 2; 159; 168. ზემოხსენებული ცნობა შეტანილია ქართლის ცხოვრებაში გვ. 171—172, როგორც ეტყობა ეფრემის წერილიდან; მაგრამ არა ვახტანგის მიერ (წინააღმდეგ ბ. თაყაიშვილის რწმუნებისა), არა-

მედ შემდეგ ვახტანგისა, ვკონებთ თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ. ჩვენს აზრს ამ წიგნის წინასიტყვაობაში ნათლად დავამტკიცებთ და აქ მხოლოდ ვაცხადებთ, რომ ბ. თაყაიშვილის დადგინების იმავთ, ვითომ ვახტანგის რედაქციას „უეკველად“ დამახინჯებინოს ქართლის ცხოვრება, სიმართლეს მოკლებულა და წარმოსდგა აჩქარებულის მსჯელობისაგან. არც ის არს მართალი, ვითომ ბ. თაყაიშვილს პირველად შეენიშნოს, რომ სუმბატის ისტორია, პროკოპის თქმულება (ეფრემის წერილიდან) და სხვა კერძო ცნობები შეტანილია ქ.-ცხოვრებაში, რადგან დიდი ხანია ეს შენიშვნა ბროსემ *introduction et tables des matieres p. XV etc Hist. G. p. 225—239*) და დ. ბაქრაძემ (ისტორია, გვ. 196, 201, 202; მისივე ვახუშტი გვ. XXIX და სხ.).

მერმე მამა: ა: ¹⁵¹) იოანე: ¹⁵²) ბ:	სამოველ წ: ¹⁵³) გვრიდე: ც:
გრიგოლ: გ; კლემენტოს: ¹⁵³) დ:	გრიგოლ: თ: სამოველ: ი:
სარმეან: ე: ¹⁵⁴) თალელე: ვ:	გეორგი: ია: გაბრიელ: იბ: ¹⁵⁶)

¹⁵¹) მამა † 750 წ. ახლო ხანებში (იხ. შენიშ. № 146).

¹⁵²) ეს ის იოანეა, რომელიც მოხსენებულია ეფრემის წერილში (იხ. ზემო) და რომლის დროს სრული თავისუფლება მიენიჭა საქართველოს თეოფილქტე პატრიარქის დროს (744—751 წ.).

¹⁵³) კზი კლემენტოს მოხსენებულია შიომღ. № 170, გვ. 22 „შემდგომად მრავლისა ეპისკოპოსისა (იოანე ზედახელის შემდეგ) წმიდამან კლემენტოს კზმან მცხეთისამან აღმოსავლით კერძო ამის ქუბისა (ზედახელის) სხვა ეკლესია აღაშენა სახელსა ზედა... ნათლისმცემლისა“. პლ. იოსელიანი სწერს: *Католикосъ Климентъ, строитель церкви въ монастырѣ св. Иоанна Зедазнельскаго... Скопчался въ 890 г.*—წააროს არ გვიჩვენებს. როგორც ზემო ნათქვამიდან საფიქრებელია, კლემენტოს ცხოვრებულია მერვე საუკუნეში (ჩემი ისტ. კრებ. გ. 325). ბერძნულად გამოანგარიშებული 890 წ. უდრის ქართულად (890—96 794 წ.

¹⁵⁴) სარმეან მოხსენებულია ბასილ კზის წერილში: „სამოთხე“ გ. 262—264, „მუნ (შიომღვიმეში) იყო პეფე და ყოველნი მთავარნი ჩვეულებისამებრ და სამოველ მამათმთავარი ყოველთა თანა ეპისკოპოზთა თვსთა“. რომ სარმეანე მე-VIII საუკუნის საშუალ ცხოვრებულია ეს სიხანს იქიდან, რომ ა) ამის შემდეგი მეორე კზი სამოველ სიხანს წააბოს ცხოვრებაში 786—820 წლებში, და ბ) ზემოაჩვენებს წერილში მეფეა მოხსენებული; ხოლო ჯუანშერ და იოანეს შემდეგ ქართლში კარგა ხანს მეფეები არ იყვნენ. აქ მოხსენებული მეფე უნდა იყოს იოანე † 786 წ. ანუ ჯუანშერ. სარმეანის კათალიკოზობას ჩვენ დავდებთ 770—780 წ.

¹⁵⁵) სამოველ „დიდი“, რომლის ბრძანებით იოანე საბანოსი ძემ დასწერა წდა აბოს ცხოვრება, რომლის წამება სამოველის წერალით მოხდაო „დღეთა ამათ ჩვენთა“ (გვ. მუხ. №№ 19, 95; 170 გვ. 312; 176). სიხანს, თანამედროვე ყოფილა აბოსი, რომლის წამება აღნიშნულია 786 წ. 6 იან. ხოლო თვთ ხელნაწერის ჩვენებით—820 წ.; იქნება 820 წ. იყოს დრო სამოველის კათალიკოზობისა და აბოს წამების აღწერისა.

¹⁵⁶) *Rapp. I*, 167 და „ივერია“ 1891 წ. № 239 მოხსენებულია თმოგვს წარწერაში 964 წ. „სახელითა-ღვთისათა მე ფერემ ეპისკოპოსმან დავდეუ აღაპად გაბრიელ კზისა მესუთესა დღესა ყველიერისასა პარასკევს... ქე შე სული გაბრიელ კზისა“. ამ დროს გაბრიელ კზი არა სიხანს. რადგან იგი გადაცვლილებში მოხსენებულია, შესაძლებელია იგი იყოს ჩვენი ქრონიკის გაბრიელი, რომლის კათალიკოზობა ერგება მე-IX საუკუნის დასასრულს. გაბრიელ საფარელი ცხოვრებდა 1073 წ. ახლო ხანებში.—საბინინი დასქენს კზს იოანე II 871—893 წ. იხ. „სამოთხე“ გვ. 368.—

ილარიონ ივ: ¹⁵⁷) არსენი იდ:	მიქაელ ივ: ¹⁵⁸) დავით: ივ:
ევსუქი: ივ: ბასილი ივ:	

ამ საის ჩვენ დაკუთრავთ შემდეგთა კათალიკოზთა სასკლებს, რომელთაგან უმეტესნი უცნობნი არიან ჩვენს ისტორიაში. ჭკეპი აღწესებული სია ვიპოვე შაო-მღვიმის უფლო და უთავბოლო ეტრატის in 1-^o ზადიკად წოდებულს წიგნში, რომელიც 1172 წელს დაწერილის დედნიდამ გადმოუწერია იმავე გიორგი მონაზონს, რომელსაც 1270 წელს დაუწერია და დიდის სკოლაგებით დაუსატყვის იმავე მონასტრის ეტრატის სასარება (ჩემი დღიური № III, გვ. 71—79). საიში ჩამოთვლილია ბერძენთ და ქართველთ მეთევების 3 დედოფლების საა (მე-X—XIII საუკ.), რომელიც ჭკეპი დაუდევით, მერმე აღმოსავლელ პატრიარქების სია მე-X საუკუნეიდან და შემდეგ კათალიკოსებისა: „წინსა მამათმთავრისა ჩნისა (სასკელით) მ. (ქრისტიანს მიერ?) კზნსა მრავალ არიან წელნი“.

¹⁵⁷) ილარიონ მოხსენებულია პლ. იოსელიანის სიაში მე-X საუკ. დავით რეგენის დროს. იმის ბრძანებით დაიწერაო თარგმანება მათეს თავისა (ჩემი ისტ. კრებ. გვ. 396, Пустевыя замѣтки по Кахетин стр. 137). შეიძლება ბასილი კზი (№: ივ:) იყოს ეახეს ძე, მწერალი.

¹⁵⁸) მიქაელ სიანს კზად 947 წ. (იხ. ეს სხუელება 947 წ. ქვეშე).

¹⁵⁹) არსენი კზი. განთქმული მწერალი, რომლის ცხოვრება და ღვაწლი ჯერ გამოკვეული არ გვაქვს. იგი სიანს მე-X საუკ.; ძვირფასი ცნობა არსენზე დატულია ეკლ. მუხ. ხელნაწ. № 160, გვ. 223, სადაც იოანე ზედაზნის ცხოვრებას მისდევს სია ასურელთა მამათა-და სიის შემდეგ სწერია: „მრავალნი სხუანი დემოწაფენეს წა მამასა იოანეს... და შემდგომად ოთხას ოთხისა წლისა გამოიძია წნ მამამან ჩვენმან არსენი ქართლისა კზმან, რომელიმე წიგნთაგან აღმოვიკითხეთ და რომელიმე მათგანი სმენილიყო საქმეთაგან მათთა და აღვწერეთ ცხოვრებაჲ და მოქალაქობაჲ წთა მათ მამათა... წასა მამასა იოანეს ათორმეტნი მოწაფენი შუამდინარით მოჰყენეს და სხუანი აქა დემოწაფენეს“. ეს ცნობა იპოვება № 160 ხელნაწერში, 1699 წ. გარესჯის უდაბნოს ძველის დედნიდამ დაწერილში ონოფრე მაკუტაძის წინამძღვრობას, „ქეფობისა ქართლ-კახეთს უშჯულოსა მამადიანისა ქალბაღისა და კზობას იოანესა“.—ონოფრესივე ბრძანებით ვრის დაწერილი ქართველთ მამათ ცხოვრება. № 170 (იხ. გვ. 35 და № 176). შესაძლებელია შენიშვნის დამწერი იყოს კზი ბესარიონ 1724—1735 წ.—ჩადგან შემოსლვა ასურელთა მამათა 550 მივიჩინეთ, ამისგამო არსენ კზის ღვაწლი მოხვედება 550 + 404 = 954 წ., ხოლო თუ ფარსმან VI სიკვდილიდამ ვიანგარიშეთ—961 წელს. უკანასკნელი უფრო სწორად მიგვიჩნია. უმთავრესი შრომა არსენისა არის ა) წმიდანებისა ცხოვრების შეკრება: „განახალა და განავრცნა წნ... კზმან არსენი“. № 170 გვ. 11 და 325; წერაკითხ. ხელნაწ. № 330 ბ) მათის საგალობლების შეთხზვა (გ. 59; 125; ჩემი დღიური № IV, გვ. 71—73; იქვე: „არსენი დიდი კზი“ გ. 93; გ) ისტორია „განყოფისა სომეხთა ქართველთაგან“ არსენ კათალიკოსისა, რომელი იყო სანახეთაგან საფარით.—შიო-მღვიმის ეტრატის XIII საუკ. ზადიკში სწერია: „არსენი ყოვლად განთქმულისა (კზისა), საღმრთოთა წიგნთა თარგმანისა... მნათობისა საუკუნო კსენება“. (არსენი კზი მწერალი XIII იხ. შენიშნ. № 176)

„მოქროპირისა ¹⁶⁰), სვიმონისი ¹⁶¹), მელქისედეკისი ¹⁶²), იოვანესი ¹⁶³),
ღმიტრისი ¹⁶⁴), ბასილისი ¹⁶⁵), იოანესი ¹⁶⁶), სვიმონისი ¹⁶⁷), საბად-
ნი ¹⁶⁸), და ნიკოლაოზისი ¹⁶⁹), მიქაელისი ¹⁷⁰), თა-სი (თეოდორასი) ¹⁷¹),
ბასილისი ¹⁷²), იოანესი ¹⁷³), მაიზანესი ¹⁷⁴), არსანისი ¹⁷⁵), გიორგისი ¹⁷⁶),

¹⁶⁰) შემდეგ არსენისა, უცნობი.—¹⁶¹) ბაგრატ III დროს ქ.-ცხ. I, 212 მოხსენებულია აგრეთვე „იაკობის წირვაში“. საეკლ. მუხ. ხელნაწერი № 86.—¹⁶²) ფრიად ცნობილი, ქ.-ცხ. I, 212, 218, 220—222. სჩანს 1031 წ. (ეკლ. მუხ. № 16 და I). ჩუბინ. ქრისტომატ. გვ. 206. ამ წიგნში იხ. 1040 წლის ქვეშე.

¹⁶³) ეს უნდა იყოს ოქროპირ (იგივე იოანე) ქ.-ცხ. I, 222, ამის შემდეგ უნდა იყოს გიორგი (ტაოელი?), მოხსენებული ბაგრატ IV გუჯარში 1058 წ. და ქ.-ცხ. I, 233.— დაკით აღმაშენებლის დროს პლ. იოსელიანი ასახელებს ონოფრეს (შეცდომა). ბროსსე გვისახელებს კიდევ გაბრიელ საფარელს ბაგრატ IV მეფობაში (*introduction p. I II*)—¹⁶⁴) და ¹⁶⁵) არიან უცნობნი.—¹⁶⁶) იოანე საფარელი 1104 წელს სჩანს ქ.-ცხ. I, 241. ამას უძღვნის ეფრემ მცირე თვისს. წერილს (იხ. ზემო გ. 33).—¹⁶⁷) სვიმონ კწი, ბიძა ნიკოლოზისა, გულბარიძე, მწერალი (ეკლ. მუხ. № 170, გვ. 422, 426) უცნობია ქ.-ცხ., დავით რეკტ. და პლ. იოსელიანის სიებში).

¹⁶⁸) სვიმონ და საბა უნდა ყოფილიყვნენ მეფე დავით და ღმიტრის დროს. ანტონ კწი († 1788 წ.) იხსენიებს მას.

¹⁶⁹) ნიკოლოზ მწერალი გულბარის ძე, მისი ისტორიული მოთხრობა სვეტი-ცხოველის სასწაულებზე ჩართულია ერთს ეკლ. მუხ. წიგნში. სჩანს ბორდოხან დედოფლის (თამარ-მეფის დედის) დროს. „სიმდაბლით იჯმნა კათალიკოსობისაგან“ ქ.-ცხ. I, 280 და წარყიდა იერუსალიმს. თამარმა განდევნა უღირსი მიქელ კწი და გამოიწვია იგივე იოანე „იერუსალიმელი“ გიორგი III დროს, და თამარ-მეფის გამეფების წელსაც სჩანს 1184 წ.—პლატ. იოსელიანით ნიკოლოზს ჩოხა ჩაუტყავს რუსუდან თიღველისთვის (იხ. ეს წიგნი 1152 წ. ქვეშე). დავით რეკტ. სიაში 1150 წ. სწერია.

¹⁷⁰) მიქელ მირიანის ძე (მირიანი, აღმშენებელი ატენის ქალაქისა ბაგრატ IV დროს *Rap. IV, 22—23*). აღმრევი საეკლესიო წესთა-და განდევნილი თამარ-მეფისგან ქ.-ცხ. I, 180 „მოკვდა... კწი მიქელ... და არავინ შესწუხნა მისთვის,... რამეთუ ყოველნი სძულოდდეს მას“ (ცხ. I, 293).

¹⁷¹) ქ.-ცხ. I, 294, 321. თეოდორეს მოუწერია თამარ მეფის და კიბერის გუჯარი (იხ. ქვემო 1188წ. თეოდორეს წინ; ქცხ. აღნიშნულია იოანე კათალიკოზი, რომლის საღვთის-მეტყველო ბეობა სომეხებთან (გვანებ შემდეგ შეტანილი ქ.-ცხოვრებაში), ერთლად არის აღწერილი მატაიანეში ქცხ. I, 312—317. ბეობაში იყო კწი სომეხთა გრიგორი VI და მეცნიერნი.—პლატ. იოსელიანით იოანე † 1195 წ.—ჩვენს სიაში იოანე კწი თეოდორეს და ბასილის შემდეგ სწერია და ამით ძლიერდება ეკვი, რომ ზემოხსენებულის ბეობის უხამსი ამბავი შემდეგ ჩაეკრებულო მატაიანეში, რომლის ღირსება და დალაგებული თქმა სრულიად არ დაირღვევა თუ ის გაზეადებული მოთხრობა სრულიად აღმოიფხვრა მატაიანედამ. იოანე იხ. ქარ.-ცხ. 313—317.

დავით რეკტ. და პლატ. იოსელიანის სიები ამ კწთა შესახებ მეტად შემცდარად დასხმულებია და ამისგამო ჩვენ აქ არ დავსხით. დ. რეკტორით თეოდორე დაჯდა 1169 წ. და იოანე—1171 წ.

№ 172 და 173) უცნობნი არიან.—იოანეს შემდეგ პლ. იოსელიანი მოიხსენიებს თეოდორის (ჩვენის სიის ბე-სი შეიძლება წაფიკითხოთ „თეოდორესი“) 1195—1209 წლებ შუა;

არშაბუ ემაკ სელით: **«არსენი შოვლად განთქმულისა საღმრთოთა წიგნთა თარგმანისა და საქართველოთა მკლესიათა მნათობისაჲ სა- შუაწნო იხავენ კსენება; მართლმადიდებელთა კჳ-თა საშუაწნო იხავენ კსე- ნება».**

781 წ. მეფე არჩილ მეორე შეწირულ იქმნა ასიძის მიერ წელსა 781^ა.

ეს ცნობა იპოვება ჩემს საისტორიო კრებულში, გვ. 482, ლურჯ ქაღალდზეა დაწერილი, მაგრამ არა სჩანს კისტან და საითგან ამოღებულია. ამ გვარივე შენიშნავ უნახავს ბროსისეს, მაგრამ ყურადღება არ მიუქცევია (Introduction et tables, p. LII). ცხადია, ზემოხსენებული 781 წელი შედგენილია ესრე: დაჯით და კოსტანტინეს წამება მურვან-ყრუს მიერ მათის მეტაფრასით მომხდარა 730 წ., სოლოქართლის ცხოვრებით ჭიჭიმი ანუ აბულ-კასიმი (სომხურის წყაროებით „ჭიჭიმი-სიმი“) შემოვიდა საქართველოში ორმოც-და-ათის წლისა შემდგომად მურვან-ყრუსა, ე. ი. $730 + 50 = 780$ წ.; ერთი წელიც გავიდოდა არჩილ-მეფის წამებამდე. — წინააღმდეგ ქართულ წყაროებისა, დ. ბაქრაძეს ერთ ზირად მიანნია მურვან-ყრუ და ჭიჭიმი (ისტ. გ. 203), მაგრამ ეს აზრი არ დაუსაბუთებია. ბროსისეს გამოკვლევით დაჯით და კოსტანტინეს წამება და მირის სიკვდილი უნდა მომხდარიყოს მოსლემის შემოსევის დროს, ე. ი. 715 წ.; თორმეტის წლის შემდეგ შემოვიდა ჭიჭიმი და აწამა მეფე არჩილ 727 წ.; უკანასკნელ შემოვიდა მურვან-ყრუ (Introduction... p. LI). ერთი მეტაფრასი გვიჩვენებს დაჯით და კოსტანტინეს წამებას 749 წ. (Rap. XI, 46; 48).

ამან დამარხაო მეფე თამარ. ცხადია, ჩვენ მატრიანებში სახელები თეოდოსე და თეოდორე არეულეობა, კწი თეოდორე და მთავარ-ეპისკოპი გიორგი მოხსენებულნი არიან სინოდ. კანტ. გუჯარში № 68 (იხ. 1207 წ. ქვეშე).

¹¹⁴) ეპიფანე უცნობია. ამის შემდეგ ქ.-ცხ. გვიჩვენებს ნიკოლოზს (I, 380, 415). დაჯით რეკტ. 1212—1216 წ.; მერე ეფთიმეს 216—1240 (პლ. იოსელიანი და დ. რეკტ.).

¹¹⁵) არსენი კწი სხანს შიომღვ. გუჯ. № 67, მე XIII საუკ., რომელიც ქვემო მოგეყავს, და აგრეთვე ეკლ. მუხ. № 85. 1233 წ. გადაწერილს ბელნაწერში, რომლის წარწერანი იხ. ამ წიგნში 1233 წ. ქვეშე. ამ არსენს „ბულმაისის ძეღ“ წოდებულს „ქართლისა კწს“, აბუსერის და ვარდანის ძმან გამოუთქვამს „იამბიკონი ოთხთა თქტანი“ ვარდანის შეხვეწითა, და მასვე გელათით მოუწერია აბუსერისთვის მშვენიერი წერილი და თან წარმოუგზავნია ვარდანის თხოვნით არსენის მიერ შეთხზული „ძილის-პირები“ მარტყოფის ხატზე.

¹¹⁶) გიორგი ქართლისა მთავარ-ეპისკოპოსს მოუწერია რკონის გუჯარი 1260—1270 წლ. შუა და აგრეთვე შიომღვიმის გუჯარი № 38. ორივე გუჯარებში გიორგი მოხსენებულია მთავარ-ეპისკოპოსად ნიკოლოზ და არსენ კებრის დროს. ამისგამო ჩვენ გგვონია, რომ შემდეგ ამ უკანასკნელთა მას მიუღია კათალიკოსობა, როგორც წარჩინებულს და ცნობილს პირს. — ჩვენის აზრით ნიკოლოზი ჩვენს სიაში მოხსენებული არ არის იმის გამო, რომ ცოტა ხანს უცხოვრია კწრობაში. — იხ. კიდევ სინოდ. კანტ. გუჯ. № 68.

855 წ. ქეს აქეთ :ყნე: (855 წ.) ამა ბულამ შეიპყრა კოსტანტინე ქართველი და წარავლინა ჯაფარ ამირ-მუმლისა და ამან აწამა იგი ქესა :ყნე: ვითარცა გვაუწყებს მეტაფრასი მისი“.

ეს წარწერა, რომელიც უნდა ეკუთნოდეს ვასუშტის, ვიპოვეთ წერა-კითხვის სელნაწერის № 186 არშიაზე. დ. ბაქრაძეს შეუტანია იგი თავისს ვასუშტის გამოცემაში, მაგრამ-იქ ნახვეუბია 850 წ. და არა 855 (ვასუშტი ბაქ. 123, შენ. 1). მეტაფრასი გვაჩვენებს კოსტანტინეს წამებას 853 წ.: „და წარვიდა (კოსტანტინე) წინაშე მძლავრისა მის, რომელსა სახელი ერქვა ბულა და... მიჰგვარეს მეფესა მას ისმარტელთისა ჯაფარს, ძესა აბრაჰამისასა... ხოლო აღესრულა იგი თვესა ნოემბერსა ათსა... დღე იყო პარასკევი; დასაბამითან წელიწადნი იყვნეს 6457*... მართლაც ჰინასკევი ათს ნოემბერსი შესუდებოდა 853 წ.—დ. ბაქრაძეს წაუკათხავეს ატენის სიონის შიგნითს კედელში, სადაც ჩამოცივიწილის მე-XI საუკუნის მსატრობას ქვეშ აღმოჩენილა ძველი, კარგად შენახული ასომთავრული შემდეგი წარწერა: „აგოვსტოსა :ე: დღესა შაბათსა ქ - - კონსა :ოგ: ზედა წელსა სარკინოხთასა (არა სისას, მაგრამ იქნებოდა :სლბ:) ტფილისი დატუვა (დაატყუევა) ბულა(მ) და შეიპყრა და მოკლა ამირაჲ საჰაკა და მასვე თვესა აგვისტოსა :კვ: დღესა შაბათსა ვეზირა შეიპყრა კახამ და ძე მისი თარხოვ - - -“. მართლაც 5 და 26 აგვისტო შეფათს მოდიოდა 853 წელს. ეს ძეგლიცაა წარწერა, რომელიც ამტკიცებს და აღიკებს ჩვენს მატინესს, ჩვენ ვერ ვიპოვეთ ატენის ტაძარში 1891 წ. თუ დარბაზის დღემ არ დაგვიმაღა ეს წარწერა, ეჭვი არ არის, რომ მწვემსებს ჩამოუყრიათ იგი, რადგან ათას სამასის წლის მოწამე ტაძარი ღვთისა, უპატრონობისაგამო აწ ქმნილა ჭკაბ ავაზკათა და ბაგად პირუტყუთა. მწვემსები ჭკაბს ესრვიან თურმე მეთურთმეტე საუკუნის მსატრობას და აფუტქებენ. ესრე იშლება ჩვენს თვალწინ მრავალი ძეგლი ჩვენის ისტორიისა.

856 წ. ქეს :ოგ: აქა მზე დაბნეულდა (წა ნიკოლოზის ეკლ. ქრ.).

ეს ცნობა იხილება წა ნიკოლოზის ეკლ. მე-XVII საუკ. გადაწერილს ქრონიკაში, რომელიცელაღ სრული ცნობა ამ წიგნის შესავალში ჩაკვირთავს. ნახვეუბი ქენი :ოგ: უდრის 324 წელს მე-XII მოქცევისას, 856 წელს მე-XIII მოქცევისას; 1388 წელს მე-XIII მოქცევისას. რომელი მოქცევა ანუ ინდიკტიონი უნდა იგულისხმებოდეს აქ? რადგან იმავე ქრონიკაში ამ ქორონიკონის შემდეგ მოსსენებულა 359 წლის ამბავი (ის. 891 წლის ქვეშ), ამის გამო ჩვენ გგონია, რომ აქ უნდა იგულისხმებოდეს არა მეცამეტე მოქცევა (780+76=856) არამედ მეთორმეტე, ე. ი. 248+76=324 წელი; ანუ 856—532=324 წელი.

მართლაც, ჩვენი მეცამეტეები უმოწობენ; რომ მიიჩნიან მეფის ნადირობის დროს აშუა სამხრისს ოდენ დაბნელდა მათზედა მზე (ეკლ. მუი. № 170, გვ. 349 და № 160 გვ. 299). ჩვენის გამოანგარიშებით (რომელიც არა გგონებ გაცუდდეს) ეს მოკლეს და მიიჩნიან სსსწულებრივი მოქცევა მოსდა 323 წელს, რომელსაც უწვენებს ეს ქრონიკაცა, მაგრამ ერთის წლით უკან. ერთ-წლოვანი შეცდომა კი,

როგორც ამ წიგნის შესავალში მოკისსენებთ, ცხრილთაგანს ქორონიკონებში აღვი-
ლი მოსალოდნელია (ის. ეს წიგნი, გვ. 29, შენიშნ. № 62).—

889—909 წ. ამ დროს უნდა ეკუთნოდეს ძველი ასომთავრული წარწერა ერთს
მომცრო გულსაყიდს ოქროთი დაფერილს კეცხლის ჯვარსედა, რომელიც ჩვენ ვიპო-
ვნეთ მარტვილის სალაროში: **ԻՕ, ՆՕԻԿԻԿԻ ԲԸԹՆՏ ԶԵԿՅԱՆՕՐ ॥
ՅԻՕԻԿ ԻԿԸԻ ԷՕՏԻԿՅ ԾԿՕՐԻՆԸ ॥ ԿԸԿԿԸԸՆ ՅԸ ՅԸ-
ԻՆԸՆ, Ե. Օ.** „წმიდა იოვანე სათლისმცემლო მეოხ ეყავ სორანს (ანუ სორანს?)
დეჟუალსა (დელოფალსა) ბაგრატს და დავითს“.

წარწერა მიავაკვ IX—X საუკუნოების ხელს. რადგან წარწერაში მოხსენებუ-
ლია ჯერ დედოფალი და მერე ბაგრატ და დავითი, ამის გამო საფიქრებელია, რომ
პირველი უნდა იყოს დედა უკანასკნელთა. დედოფალს ქმარი რომ ჰყოლოდა,
პირველად მას მოიხსენიებდა, და ამის გამო ქვრივობაში უნდა წარმომდგარი-
ყოს წარწერა. ვინ უნდა იყვნენ მოხსენებულნი პირნი? ხუარანშ უნდა იყოს ცოლი
სუმბატ მამიყალისა არტანუჯელისა, რომელიც მოკვდა 889 წ. მას დარჩა ორი შვი-
ლი—დავით და ბაგრატ, ალბათ არა სრულ წლოვანეში. ამათში ბაგრატს † 906 წ.
(ალბათ უფროსი), სოლო დავით-მამიყალი † 943 წ. სსკა ანც ერთს შეფას ანუ მამ-
ფლებს IX—XI საუკუნოებისას არ დარჩენია სიკვდილის შემდეგ ორი ესრეთის სა-
ხელწოდების შვილი, გარდა სუმბატ ერისთავთ-ერისთავისა და აღარნასე მანგისტრო-
სისა, რომელთა დაუტყვევ იმავე სახელწოდების შვილები, მაგრამ ძნელად დასაჯერე-
ბელია, რომ უკანასკნელი ჰყვანდეს სახეში ამ წარწერას, რადგან სუმბატის შვილები
დაისონდნენ ერთს წელს მამასთან († 988 წ.), სოლო აღარნასეს შვილებს მამა ცო-
ცხალი ჰყავდათ, ბერად შემდგარი, როდესაც იგინი ჰპირთვიდნენ თჳსს სამფლო-
ბელოს.—ასო «ა» სმარებად სახელების წინ უბეჭდეს დროს გვიჩვენებს.

891 ქკს :რია: აქა დაწყება ბერძენთა ქორონიკონისა (წა ნიკოლოზ
კკ. ქრ.—ამისი განმარტება ის. აქვე 893 წლის ქვეშე).

893 წ. 893—532=361 წ.). ქკსა: რიგ: დასაბამითგან: ხუეზ: (აქა
დაწყება ბერძენთ ქორონიკონისა არს“ (აფსაზო-მეფეთა ქრონიკა).

ბერძენის ქორონიკონი დაიწყო 361 წ., პირველს წელს ივლიანეს კეისრობი-
სას. ამ წელს კალენდარი დასწერა ანდრიაშ, მაგნუს ეპისკოპოსის ძმამ. 893 წელს რომ
გამოკველოთ სრული მოქცევა, ე. ო. 532 წ. (რადგან, ცხადია, უწინდელი მოქცევა
აქვს სახეში ქრონიკას), დაკურნება 361 წ., ამის გამო ჩვენ ვტოვნებთ, რომ აქ ოე-
ლიანეს კალენდრის დაწყებაზე არის ლაჰარაკი (ის. ამარე АСОПІКЪ, стр. 331).

906 წ. „გადაიკვავლა ბაგრატ მამფალი არტანუჯელი, ძე სუმბატისი,
ქორონიკონსა: რკთ: (909 წ.) თუესა აპრილსა :კ: დღესა აღვსებისა და
დაუტყვენა ძენი ოთხნი: ადარნასე, რომელი იგი მონაზონ იქმნა და ბასილი
სახელ ედვა მას, გურგენ ერისთავთ ერისთავი, აშოტ და დავით.—გარ-
დაიკვავლა დავით ერისთავი, ძე ბაგრატ არტანუჯელისა მამფალისა ადარ-
ნასეს ძისა გურგენ კურატპადიატისა, ძმა დიდისა გურგენისი ქრკსა:
რკს: (908 წ.) და არა დაუტყვა შვილი“.

ეს ადგილი განგებ გადმოგწერეთ ჩვენ სუმბატის ისტორიისაგან, რომელიც ჩართულია თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ ქართლის ცხოვრებაში (I, 199) და ცალკე იწოდება „წერა-კითხ.“ სელ-ნაწ. № 30, დადგან ყველა წყაროებში (და რა სახეობაა, ვასუშტი-ბროსსე-ბაქრადის თსოულებებშიც) შეცდომით ნაჩვენებია ბაგრატის სიკვდილი 906 წლას მაგიერ 909 წელსა. რომ აქ ცხადი შეცდომაა, ამას გვიტყვიან ორი საყურადღებო გარემოება: ერთი ის, რომ 20-ს აზრიდს ადკსების დღე 906—911 წლებს შუა მოდიოდა მხოლოდ 906 წელს და არა 909-სა (ჩვენი აზრით კი მიუტანელია) და მეორეა ის, რომ სუმბატის ისტორია ქრონოლოგიურს წესს მისდევს, ხოლო აქ ირდევია ეს წესი, რადგან ჯერ ნამბობაა 909 წლის ამაგი (906 წლის მაგიერ) და შემდეგ 908 წლისა. უმჯობესია, შეცდომა გადაწერთა შეუტანიათ.

908 წ. ქკს: რკზ: დასაბამითვან: ხუბი: აქა კო(სტ)ან(ტ)ინე (გა)დაიცვა(ლა) (აბსაზთ მეფეთა ქრონიკა).

ვასუშტი (ქ.-ცხ. II, 180) და ბროსსე ბაგრატ მეფის ძის აფსაზთა მეფის ეოსტანტინეს გამოყვებას გვიჩვენებენ 906 წლის შემდეგ, ხოლო მისს სიკვდილს 921 წ. ვასუშტი თას-ცნობას ამყარებს, როგორც სხანს, მთავრებასე და არა ნამდვილ ისტორიულს წყაროსე. ჩვენი ქრონიკა, რასაკვირველია, სარწმუნოა, მით უმეტეს, რომ იგი ეთანსება ჭეშმარიტ ცნობებს კვირიკე და დაინასე ვას-ტურეთის მწერობებზე და არაბების ემირებზე (იხ. ქ.-ცხ. I, 195—197; II, 97; Hist. G. I, 279. Addit. à l'Hist. de la G. p. 248—253), უეჭვს ჭეხს და აწორებს იმ დროინდელ არეულს ქრონოლოგიას ჩვენის ისტორიისს. რადგან მეფე ეოსტანტინეს სიკვდილამდე ქ.-ცხ. მოთხრობილია გობრონის წამების და სუმბატის სიკვდილი, ბროსსესგან აღნიშნული 914 წ. ასლო სანებში (Hist. G. I, 279, n. 4), ამის გამო იბადება აზრი, რომ არაბთა შემოსევის და გობრონის წამების ამაგი მერე უნდა იყოს შეტანილი „ქართლის-ცხოვრებაში“ (I, 195—196) წა გობრონის ცხოვრებდამ, როგორც შეუტანიათ სსკა-და-სსკა დროებაში ქ.-ცხოვრებაში სსკა წმინდანების ცხოვრებაც სრულად, გინა შემოკლებით.

908 წ. „წიელსა :მწ: აბსაზთა მეფემან გიორგიმ მარტვილი აღაშენა“.

ეს წარწერა გიბოკეთ თაბსიან ქალაქზე, რომელზედაც მე-XIX საუკ. სელით აღწესდა რამდენიმე ქრონოლოგიური შენიშვნები, უმეტესად შესასებ დადასტოებისა. მეფე გიორგის გამოყვების უამი ისტორიამ არ იცის, მაგრამ ეჭვი არ არის, რომ 908 წელზე ადრე არ იქნებოდა, რადგან ამ წელს მოკვდა მამა მისი. მარტვილის აშენების დრო ბროსსეს აღმოუკითხავს, თუმა საუკვოდ, თუთ მარტვილის ტაძარზე, რომლისგან უგანსანელთა განმასლებელთა (1850 წ.) სრულიად აღმოფხვრეს, საუბედურად, ის მალე-სელოვნების ჩუქურთმა, რომელსაც აქებენ ბროსსე და დიუბუა და სიაისტორიო წარწერასი. ამ წარწერებში ბროსსეს დაუცავს თავის Voyage-ში (Rap. VII, 12) სსკათა შორის შემდეგი: „**ჟრთ ლქდნხნდ - - - ლ გქტქტ ლილყირ ლ ლ სქრქტქს ლ - - -**“ რამდენადმე მოშორებით ზემო: „**შნ - - ტქრ - - ლ რხტქ ქ: ქტქს: სქქ:**“ უნდა ყოფილიყოს:

(„ღმეთო დიდებულთა“) მეფე აფსაზთა (ქართველთა, კახთა და უოკლისაჲკე საქართველოჲსა გიორგი დიდებულთა) ცხოვრებით (?): აღსენა წმინდა სანათლა(ვი?) - - დას(აბამი)თვან(თა) წელთა (ს)ჟ“ (ე. ი. 6600-სა წ.; — ბროსსე სამართლიანად ჭეიჭრობს, რომ ასო „ჟ“-ნის წინ გამოშვებულია. ხ), ქორონიკონსა: სიე.“. ეს ქორონიკონი და დასაბამითვან 6600 წ. თანხმად უდრის 996 წელს, როდესაც წარწერაში გულისხმებული მეფე გიორგი, რომელსაც მარტილის აღშენებას „ქართლის ცხოვრება“ აკუთნებს (I, 197), ცოცხალი არ იყო: იგი მოკვდა ვახუშტით 955 წ., ხოლო ჩვენის ქრონიკით 966 წელს. შეთანხმება ამ უკუთქმათა შესაძლებელია იმ მოსაზრებით, რომ, თანხმად ჩვენის ქრონიკისა, მეფე გიორგის მარტილის აღშენება დაუწყო პირველსაჲკე წელს თვისის მეფობისას 908 წელს, მაგრამ შეუსრულებლად დარჩენა და მხოლოდ 996 წელს სრულად დაუმთავრებიათ. ქ.-ცხოვრებაში გიორგისაგან მარტილის აღშენება (I, 197) მოხსენებულია შემდგომად მისის ძმის ბაგრატის სიკვდილისა, ე. ი. ვახუშტით + 922 წ., მაგრამ ჩვენის ქრონიკით ბაგრატ მეფედ დაჟდა 931 წ.: „და იყო მათ შორის ბრძოლა ფიცხელი“ „და იმლებოდა ქვეყანა აფსაზეთისა უამ რაოდენე“, რადგან ძმები ერთმანეთს არ უთმობდენ მეფობას: გიორგის მხარე სჭირათ, ალბათ, სამეგრელო-მეგრეთს, ხოლო ბაგრატისა — გურია-აფსაზეთს და ბაგრატის სიმამრს გურგენ ერისთავთ-ერისთავს, რომელიც მოკვდა 941 წ. 14 თებერვალს, და რასაკვირველია, ამ 941 წ. შემდეგ გიორგი სძლედა ბაგრატს, და მარტილის ტაძრის შენობას ხელახლა ხელს მიჰყოფდა (იხ. 931 წ. ჭკეშე). მართლაც, გიორგი მეფედ მოხსენებულია 947 წელს იერუსალიმელ მეტაფრასში (იხ. 947 წ. ჭკეშე).

900—916 წლებში სტეფანე (მტბეკარს?) უთარგმნია „ცხოვრება და მოქალაქობა ლირსისა და ყლ ქებულისა წის თეოქრისტის ლეზველისა“. ეს საკითხავი იხ. წერა-კითხვის მე-XII საუკ. ხელნაწერში № 334, ფურც. 229, სადაც არშიაზე წარწერილია „სტეფანეს თარგმნილი“ და საკითხავის ბოლოს, ფურც. 306, ტექსტის ხელით სწერია: „საცნაურ იყავნ, რომელ ცხოვრებაჲ ესე ამის წისა თეოქრისტისი სტეფანეს სანანოჲს ძესა უთარგმნია ბერძულისაგან ქართულად. საუკუნომცა არს საკენებელი და კურთხევა მისი“. იმავე წიგნის მე-386 ფურც. სწერია, რომ „წამება წისა გრიგოლ ეპისკოპოსისა აკრატელთა ქალაქისა, რომელ არს სიკილიისაჲ აღწერა ლეონ ხუცესმან და მონაზონმან წსა, მამისა ჩვენისა საბას ლავრისა მამა-სახლისამან... ხოლო თარგმნა ენასა ჩვენსა დავით ტბელის ძემან“. დავით, მთარგმნელი წისა მართას ცხოვრებისა ბერძნულისაგან ქართულად მოხსენებულია კვლ. მუხუგუმის ტყავის ხელნაწ. № 142 და იქვე მოხსენებული სვიმონ-წმიდელნი (შაკმთას): თეოდოთე, ეზეკიელ და ეფრემ (მცირე?). — იოანე მტბეკარი მოხსენებული X საუკ. „სვანეთის ხელნაწ.“ კვლ. მუხ. № 19. სტეფანე მტბეკარს დაუწერია აგრეთვე წამება წის გაბრონისა და სსკა მრავალი საკითხავები. იგი დასატულია წერაც. მეათე საუკუნ. „საგალობელ“ ხელნაწერში (ამაზე იხ. „საუნჯე“ მ. ჯანაშვილისა).

913 წ: ათონის ივერიაჲს მონასტერში დ. ბაქრაძეს უნახავს ტყავის სახარება

წარწერით: „დაიწერა წა ესე სახარება ღვარასა შინა წისა ნათლისმცემლისასა ოპი-
ზას და ქორონიკონი იყო :რღვ:“ ბოლოს ჭჭონია ქორონიკონები (სუთასეული)
წარწერითა: „ესე ქორონიკონი დაიწერა სახითა იერუსალიმისათა“... ეს ცნობა
მოგვეყვას, რადგან იგი არღვეს ბროსსემს და დ. ბაქრაძემს ჭჭონისა იმის შესახებ, ვი-
თომ სუთასეული ქართული ქორონიკონი ასურეთით იყოს მოღებული და არა იე-
რუსალიმით. ჩვენს „აბსაზთა მეფეთ ქრონიკებში“ და წერა-კითხ. № 250 ქრონი-
კებშიც იგი იწოდება იერუსალიმელად; სსკა სელნაწერებშიცა ესრედ მოსსენებულა, გარ-
და იმ „ძილისძირისა“ (ეკ. მეზ. № 85), რომელიც ბროსეს ჭჭონია სასეში მისის
გამოკვლევის დროს და რომელშიაც იოანე შავთელი სუთასეულს ქორონიკონს უწო-
დებს „ასურულ კენჭლოსად“. არც ის არის მართალი, რომ რადგან საქართველოს ეკლე-
სია ჰირველად ანტიოქიის საპატრიარქოში ითვლებოდა, სწავლა-განათლებაც იქიდან
გაქმნებოდა. ჩვენ მრავალი საბუთები გვაქვს იმისი, რომ უძველესი ნათარგმნები
სადმთო წერილთა და წმიდათა მამათა იერუსალიმში დაუწერიათ, საბა-წმიდაში, სან-
მეტში (?), სინას მთაში. უძველესი სახარება იწოდებოდა იმერუსალიმელად, საბა-
წმიდურად, სანმეტურად, ხოლო მე-XI საუკუნის ნათარგმნები „ათონურად“, „მთა-
წმიდურა“, „ახალწიგნებად“, „ბერძელად“. მე-974 წლის დაგითნი (ეკ. მეზ. № 38)
იტყვის: „არაინ რომელნიმე ერთფერად და სწორედ იმერუსალიმელთაჲ (ე. ი. ებრა-
ელი) და ქართველთაჲ კანონიცა და ფსალმუნიცა“.

931 წ. ქსა :რნა: დასაბამითგან :ხფლე: აქა ბაგრატი მეფედ დაჯდა“
(აფსაზთ მეფეთა ქრონიკა).

ეს ქრონიკა გვიჩვენებს აფსაზთა მეფეს ბაგრატს, გიორგის ძმას (+ 966 წ.).
გვიან გამოეხება ბაგრატისა შემდგომად მამა მისის სიკვდილისა (+ 908) ახსენება
არეულობით აფსაზეთ-იმერეთში: „და იყო მათ შორის (გიორგის და ბაგრატის
შორის) ბრძოლა ფიცხელი, რომელი თვითოეულად ჭპოვო ცსოვრებასა მათსა და ვი-
დრე არა მიიწვალა ბაგრატ, არა იყო მშვიდობა მათ შორის“ (ქ.-ცხ. I, 196;
Hist. G. I, 641). ჩვენი შემტყობნის და მისტორიის მეფედ არ იხსენიებენ მას.
მეტად შესანიშნავი განსვკება ჩვენის ქრონიკისა და ესლამდი ცნობილ წუაროთა
შორის დიდის ყურადღების ღირსია. ქ.-ცსოვრების (I, 196—198) და ჩვენის
ქრონიკის თქმა აღვილად შესათანსმებულა: ძმებთ შორის ატესილა სანგრძლივი
ბრძოლა შემდეგ მამის სიკვდილისა (908 წ.); ბოლოს 831 წ. გურგენ ერისთავთ-
ერისთავის შემწეობით ბაგრატს უძლევი გიორგისთვის და გამოეხებულა, აღბათ,
მხოლოდ აბსაზეთ-გურიაში, მაგრამ მალე მომეკდარ და ისევ გიორგის დაუპყრია
მთელი იმერეთ-აბსაზეთი (იხ. ზემო 908 წ. ქვეშე).

სინოდ. კანტ. გუჯარი № 67 *)

909—941 წ. სასკელითა ღვთისათა... მას კამსა ოდეს ბარდაეს შევიბენით, ¹⁾ ერთი ლომის მსგავსი ფაუნელი ²⁾ მკუდარი დარჩა და ერთი ცოცხალი. ესე უარესი წამკვიდა: ერთი უსუტესი შვილი ქათვარ შინა მომიკუდა. კთხოვენ ჩემნი მკუდარნი, მამულნი ჩემნი, მკუდარნი მამულნი მეფესა ³⁾ და მიბომნა, რომე ტენი (ტუენი) დავიკსნე (დაკასსნიე=დაკასსნიე) და მკუდრისა სული ვაურყო. ვითხოვენ ოთხნი სოფელნი: ცხუვერეი, გუელი დესა-თურთ, გავაზელნი კოტმა-თურთ ^{**)}, ქუეხო გულდეს ორი გლეხი შუელილას ძე და ტარიკას ძე და მოკიყვანე მთავარი მემღუმე თევდორე და მიკათუაღენით სოფელნი და მომეწონან (მომეწონან) ოც-და-ათი ლიტრა ოქრო, ოც-და-ათი ლიტრა ^{***)} კერცხლი წმიდისა შიოს კობოსა (კუბ-

*) ეს გუჯარი მიწერილია მე-XIII საუკ. გუჯარის ბოლოს (სინოდ. კანტ. გუჯარ. № 67) მე-XV საუკუნის ხელით, მაგრამ სხანს, იგი პირია უძველესის გუჯარისა (რომ ძველი გუჯარი ჰქონიათ ფანლულებსა, ამაზე ჰმოწმობს კათალიკოზი არსენი, იმავე გუჯარის ბოლოს № 67). გუჯარი № 67 დაწერილია გავაზელთა მამულზე, ხოლო ეს ცხევერელ, ანუ ცხუვერეი-ზე. გარდა ამისა კახეთის მეფეები ფალღე და კვირიკე მე-XIII—XV საუკუნეებში არ ვიცით. ადგილების სახელები, ფულის ანგარიში და საზოგადოდ ამ გუჯარაში ნახმარები ტერმინები ძალიან ძველებია. ამ მიზეზებით ზემო ნაჩვენები გუჯარი ძველის მე-X საუკ. გუჯარის პირად მიგვაჩნია. სხანს, რომ გადამწერელს ძველი გუჯარი შეუმოკლებია და ისე ჩაუწერია. ეს საბუთი (გარდა მისი ისტორიულის მნიშვნელობისა) ძვირფას მასალად მიგვაჩნია უძველესი ჩვენის შინაურის წეს-წყობილებისა. არც ერთს უძველესს გუჯარებში არ მოიპოვება აქ აღნიშნული ტერმინები და წეს-წყობილებანი, რაიცა უეჭველ ჰყოფს ჩვენს აზრსა.

1) ქ.-ცხ. I, 197

2) გვარი ფაუნელთა არსად იხსენება ქ.-ცხ. ფალღელი ჩანჩუხი, მოხსენებული ქ.-ცხ. (I, 219) მეფის ბაგრატ IV დროს (1027—1072), შეიძლება იყოს ამ გვარისა.

3) რომელს მეფეს?—შეიძლება კახთა მეფე აქვს სახეში, კვირიკე დიდი, რომლის დროს უნდა მომხდარა იყოს ბარდავის ომი, რომლის შედეგი ის იყო, რომ „სალართა (სარკინოზთა) დაეპრათ მაშინ ბარდავი და ადარბადაგანი“ (ქ.-ცხ. 197). ეს მომხდარა სერეთის მეფის იშხანაკის დროს (გურგენ ერისთავთ-ერისთავის დისწულისა † 945 წ.), რომლის დედამა, დინარ დედოფალმა, ადარბანსე ერისთავის († 896 წ.) ასულმან, ჰერეთი მოაკვირა მწვალებლოშიდამ მართლ-მადიდებელად (ibid).

***) ამ სოფლების სახელები ცოტაოდნად გადამახინჯებულად ეხლამდი დარჩენილა ახალქალაქის ახლო, გორის მაზრაში, სადაც ეხლა დასახლდენ მთიულეები და ოსები: გავაზური, ცხრავერი (ერთაწმინდის თავში), გველეთი (ტყონის ხეობაში, ტყე), კოტმანი (მინდარია).

****) აქ ლიტრა, სხანს, წონის ანგარიშით არის ნახმარები. ხოლო ფულის ანგარიშით ლიტრა უდრის 12 უნკიას, 24 სატირას, 72 დრაჰკანსა, 96 დრამას, 192 სიკლას, 218 გრამას, 1728 კერატს, 6912 ქრთილს. ხოლო ქრთილი არის მარცელის წონა (ძველ ფულების სახელები შეკრებილი გვაქვს და როდესაც რიგიანად განმარტავს შეიძლება, მაშინ გამოვკვეყნებთ). პელ პელი ბერძნული ფულია, მე-XI საუკუნის ქართულს ხელ-ნაწერში ხშირად იხმარება (მაგ. ათონის ალაპებში 1074 წ. დაწერილს ხელ-ნაწერში).—სტაერა ოქრო-ქსოვილია, მაგრამ აქ სხანს ფულის ანგარიშზე უხმარნიათ.—კაბარკი საზომისია.—თეთრი მწვრილი ფულია, ბრახსეს გამოანგარიშებით ეროი შაფრი.—უკანისა საფასე, ე. ი. უკანასკნელის სოფლისა საფასე.—გარივი ფულით ბეჟი უნდა იყოს.

ოსს) შემონაყარი¹⁾; ათი-ათასი ჰელჰელი, ათი-ათასი სტაერა, შვიდი ჯორი ვარლა (?), შვიდი ქორი კაპოეტი, შვიდი მექეზარი, შვიდი მწვეარი წყუვალი. თეთრისა რა ანგარიში უნდა: კაბარკითა გადაუწეე. უკანისა საფასე ემცირებოდა და კიდევ მოგუეშალნეს. მიუკვთო ერთი კორი (ჰური?) პალარი კურტმითა, ერთი ცხენი სამსად, ერთი უნაგირი ხუთასად ყუელს მჯობი, ერთი ლაგამი მარგალიტი-სა ძირითა; მიუკვთო და მიკუბედნიეროთ სარკინისა წინაძღლუარსა აჰ ნიჩბელი (sic), კორითელი და ვახტანგ ბივრიტელი²⁾. ჩაკე (ჩაკე?) მიქაელ (მიქაელი?) მემღუ-მე და ჩაიბტანენ ჩემნი ლაერანი ნ) ცსეკრელნი. დაუწეე ჩემს მამულსა შიგან ციხესა გება, დადგი კეისა კერძოდ. უკეთესი კში (კოში) შიგნით და გარეთ უკეთესი სახეზინო ცხეკრელთა ქქონდს (ქქონდეს?). დაუდგე ერთი დღე ანუელი ციხისა ბეგარი, ერთი დღე სამკალი, ერთი დღე სლაქვაი. თუ გრივი გამოვიდეს ცხრა გრივი ჰატონსა (sic) და მათე ცხეკრელთა. წელიწადსა შიგან ერთი დღე ნადირობა არის. ბეკარა ჩუენი მოსაცემელი: კაცისა თავსა ორ-ორს ჯამი შეჭამადი, ორ-ორს ჰური, ორ-ორს პირი ღუნო (sic). თუ რამე ცხირულსა (ცხეკრელსა?) ხელოსანსა გურდსა (sic) შესაპოკარი გედვას, აჭმედე რასა, ბეკრობისათვის ღაღისა ნუ გააკლებინებ; სიარული არა შეუძლოს (sic). აიგიდე ზურგსა, მათსა სამხლეკარსა შიგან გაიყვანე. — გარდაკე ღისთ იპერთ და მივიდე თავისუფლობისა ბრძანება კონსტანტინესა და ბაგრატისი, კახთა მეფეთა ფალღესი და კურიკესი³⁾. მითავისუფლებიან მეფეთა და დედოფელთაგან და უფალთა და დიდებულთაგან, აზნაურთა და მათთა ცოლთაგან; მითავისუფლებიან უოკელთავე კელოსანთაგან, მოლარეთაგან, მეულუფეთა, მეჯინბეთა, მესაბანჯრეთა, მეგოდრეთა, მეჯამეთა, უოკელთავე დაზნაზით გამოსულთა კელოსანთაგან. თუ ვინმე გაწეენდეს და არეინ რას გაგიგონებდეს, სიჯგოს კარსა მიისუნით და ვინც რამანც გუარისა კაცმან შეუცვალოს, შემტა იცვლებიან სჯულისაგან ქრისტიანეთასა“.

934 წ. „ეპისტოლე მქონებელი წისა და უბინოასა სარწმუნოებისა, წარცემული ნეტარისა თომასს მიერ ისრუსალიმელ პატრიარქისა სასომსეთოასა მწავლებლთა მიმართ არაბულად კიდრემე (კეშე) თეოდორეს (თეს) მიერ აბუკურად სახელწოდებულისა ხორანელთა ეპისკოპოზისა აღწერილი და ჩემ უნდოასა მიხაელ ხუ-

¹⁾ ე. ი. მწერილ-მწერილად შემოწირული.

²⁾ სარკინეთი აღბათ შიომღვიმის ნაწილი ყოფილა; ნიჩბელი კორინთელი და ვახტანგ ბივრიტელი, უნდა ვიფიქროთ, ნასყიდ მამულის უფროსნი კაცი ყოფილან.

³⁾ ლაერელი, ცხეკრელი, — ჯგონებ ნიშნავდეს: ჩემი ბერებიო ცხეკრეთილად მოსულებიო.

⁴⁾ მეფე აფხაზთა კოსტანტინე გეარდიცვალა ვახუშტით 921 წ. (ჩვენის ქრონიკით 908 წ.), მისი შვილი ბაგრატ გამეფდა ჩვენის ქრონიკით 931 წ. და მოკვდა ვახუშტით 945 წ. კახთა მეფე ფადლე ანუ ფალღე, უნდა იყოს ფადლა ქ.-ცხ.-სა და ვახუშტისა, რომელმან იკვალად დაიპყრა კვირიკესა და კოსტანტინე (აფხაზთა) მეფისაგან მიღებულნი სურეთისა თვითვე და იწოდა კვალად მეფედ“ და მოკვდა 929 წ. (ქ.-ცხ. I, 196—197; II, 97—98), კვირიკე უნდა იყოს მამა ფადლასი კვირიკე I, ვახუშტით † 918 წ.

ცისა და სამოციქულომას იმერუსალიმისა საყდრისა სენკელოზისა მიერ ბერძულად თარგმანსკულია“. ამ საკითხსაც მისდევს სსკა: „ნიციტა მონაზონისა და სუცისა, სტოდელთა მონასტრისა სტითატისაჲ სიტყუა განსაქიკებელი მემობრისა მის წუალებისა სომქსთასა“, და ამ საკითხსაც მისდევს წარწერა ტუქსტის ხელით წითელ მელნით: „ადიწერა წიგნი ესე კაცისა მდაბლისა და არა რას ღირსების მქონებელისა, თუკას იანკარსა, დასაბამითგან წელთა :სფულზ:“ და იქვე წარწერა შავ მელნით: „თუთ ამის (ე. ი. მისაელის) ღირსისა მამისა ანდერძი არს ესე“.

თითქმის ერთნაირად იბოკება ეს წარწერა საეკკლ. მუზ. ხელნაწერში (№), გელათის წა გიორგის „დოღმატიკონში“ და მარტვილის იმავე ხელნაწერში (ჩემი უბის წიგ. III, 109—110; 149; 94). ამ ხელნაწერებში მოქცეულია მრავალი საკითხსავე სსკა-და-სსკათა მამათა განსაქიკებულად ნესტორის და მონოფიზიტების მწკალელობისა და სსკათა შორის საკითხსავე იოანე დამასკელისა „სარწმუნოებისათჳს“.

936 წ. ამ წელს დაუწერიათ ჯრუჭის სსხარება შატბერდის მონასტერში, როგორც გუაწუეებს შუდგეგი მისი წარწერა (Rap. XII, 84): „ლორს ვიქმენ მე გრიგოლ დაწერად წა ესე სახარება კელითა გაბრიელ მღვდელთა ნარჩევისათა თავად მეფისა ჩემისა სუმბატის სალოცველად... დასაბამითგან წელნი იყვნეს: ხემ: (6540); ქნი იყო: რნვ.:“ (156+780=936).

947 წ. დასაბამიდან 6581 წ. (947 წ.) იერუსალუმელ მეტაფრასის წარწერილობა, ჰლატონ იოსელიანისაგან წაკითხული:

„გარდაიცვალა ნეტარი მამა ჩემი გრიგოლი 102 წლისა ცხოვრებისა მისისა, ქორონიკონსა 81 (81+780=861 წ.).. ხოლო ცხოვრება ესე მისი დაიწერა შემდგომად გარდაცვალებისა მისისა 90 წელსა (861+90=951 წ.), დასაბამითგან 6551 წ. (6551—5604=947 წ.) იერუსალიმს ჰატრიატობასა ავათონისსა, მცხეთას კათალიკოზობასა მიქელიისასა *), ქართუელთა ზედა მთავრობასა აშოტ კუროპალატისასა, მისა ადარნასეს ქართველთა მეფისასა (+954 წ.); აფსაზთა ზედა მეფობასა გიორგისსა, მისა კოსტანტინე მეფისასა (+966 წ.); ერისთავობასა სუმბა-

*) ბ. ე. თაყაიშვილი, მისგან გამოცემულს „სამი ისტორიული ხრონიკა“-ში, შეცდომით, მიაწერს ამ ცნობების შეკრებას ბერს ა. ლორთქიფანიძეს, მაშინ როდესაც წერა-კითხვის გ. საზოგადოების წიგნთ-საცემში იბოკება თვით პ. იოსელიანის ხელით გადაწერილი პირი იმ წერილისა, რომელიც ა. ქუთათელაძემ დაბეჭდა „ივერია“-ში 1889 წ. №№ 70, 72 და 73; ხოლო ბ. თაყაიშვილმა გადმობეჭდა „სამი ისტორიული ხრონიკა“-ში. პლატონ 1849 წ. იყო იერუსალიმში.— ბ. თაყაიშვილი ამ ცნობებში ჰხედავს თვალ-საჩინო „ანახრონიზმებს“; მაგრამ ჩვენ აქ „ანახრონიზმებს“ ვერა ვხედავთ: წინააღმდეგ ე. თაყაიშვილის ცნობებისა, ადარნასეს ძე აშოტ კუროპალატი გარდაიცვალა 954 წ. (და არა 786—826); დავით მამფალი სუმბატის ძე გარდაიცვალა 943 წ. (და არა 994 წ.). გარდა ამისა მეტაფრასი გადაწერილი უნდა იყოს 947

ტისსა, მისა აღარნასე მეფისასა (†958 წ.), მაგისტროსობასა აღარნასეს მისა, ბა-
გრატ მაგისტროსისასა (†945 წ.), ერისთავობასა სუმბატის მისა დავით მამფა-
ლისისა (†943 წ. 20 თებერვალს).—სოლო უამსა მას იყო ანჩას ეპისკოპოზი მა-
კარი და ნეტარისა მამისა გრიგორის შენებულთა მათ. მონასტერთა იყუნეს მამასა-
სლანინა ნათესავით აზნაურთა-შვილნი: ხანძოეთს მამა თეოდორე, დისწული ცხე-
დასი და შატბერდს მამა გრიგორი, ძე ლიპარიტისი, მოსასკელე დიდისა მის ღირ-
სისა. სოლო განსმოეთის წინამძღურისა და იოანე მისა მისისა და წიგნისა ამის
აღმწერელისა გიორგი მურჯულისა სამთავუ ამათ იგულსმოდგინეს და აღწერეს ცხო-
რება ესე ნეტარისა მის.

ხანძოეთს მეუღლი მამა გაბრიელ მოძღუარი გვითსრობდა მამისა ბასილისთუს,
კათარმედ მრავლთა წელიწადთა მამასსლანინისა მისისა ტრაპიზისაგან კიდე საზრ-
დელსა აზ მიიღებდა და უამსა სსუელებისასა უწინარეს გარდაცვალებისა მრჭუა: „საო-
სტიგანოდ ცხელი საჭმელი კორკოტი მოძართვი“ და მამის არა ეგბო, სსუა შეკა-
გბე და მიკართვი, რამეთუ მრავლთა დღეთა არა რის გემო ესიღვა, და კითარ სცნა,
კათარმედ მას დღეს საეროდ იგი საჭმელი არა ყოფილ არს, მრჭუა მე: „რად სცეთ
და მეცა მაცთუნებ; სიჭბუეკეს ჩემსა მამას გრიგოლის ჰქონდა რა მადლი წინასწარ-
მეტუეულებისა, მიბრძანა: „ბასილო, შენ ხანძოეთს მამასხლისად დადგები და რაც
იყოს კორცთა საღუწისი ტრაპიზსა მას დასუერდი და კორცთა შეკბად იგი გეკმა-
რების“, და მე კანონი ესე მამისა ჩემისა აქამომდე აღმისრულებიეს და შენ სიკვდილი-
სა უამსა ურჩებისა ზატოესა შთამადებდი“. სოლო მე ფრიად შეუერდი მამასა ბასი-
ლის და მივიღე მისგან შენდაბა და კურთსეკაჲ“.

964 წ. ყუმურდოს წარწერა: „შეწეენითა ღვთისათა იოვანე ებისკოპოსმან
დადვა სრულ საძირკველი იმის ეკლესიისაჲ კელითა ჩემ ცოდვილისა სსკუ-
თრისათა (?) ლეონ მეფისაზს აღიდენ ღონ ქენსა: რად: თვესა მამსსა შათათსა
მთვარისსა, ერისთობასა ზვასსა ეს ბალავარი მან დადვა. ქრისტე შეეწიე მონასა
შენსა ან“: („იკერი“ 1891 წ. № 239;—ბროსსეს შეცდომით გადმოუწერია:
Rap. I, 167). ეს ლეონ მეფე მოხსენებულთა სოფის ეკლესიის დვთისმშობლის სა-
ტზე: „ჟედ წო ღვთის მშობლო მეოს ბეყაე წინაშე ქრისტესა სულსა ლეონ მე-
ფისასა“ (განმარტება ის. 973 წლის ქვეშე).

ზემო ნახეუბები ქრონიკა არღვეეს ქრონიკას კასუშტისსა, რომელიც აბსაზთა
მეფის ლეონის სიკვდილს გვიჩვენებს 957 წ. შეიძლება აქაც იგივე ათ-წლოვანი შე-
ცდომა შექმაროდეს კასუშტის ქრონოლოგიას, რომელიც ზემო გვიჩვენებს და ქვე-
მოცა განხეუბთ და ლეონის სიკვდილი იგულისხმებოდეს (957+10)=967 წელს.
რადგან წარწერა მოისინიებს წელს, თვეს და დღეს შათათს, ამის გამო გგვონია,
რომ რიცხვიც უნდა ეწეროს თვისა და გადმომწერელს გამოჩენია ალბათ იმის გამო,

წ. და არა 951 წ., რადგან გადამწერისაგან დასაბამითგან წლის ანგარიშების ჩვენება უფრო
აღვილია და სარწმუნო, ვიდრე 90 წლის გამოანგარიშება 881 წლითგან.—პიქელ ის. Rap.
Y, 177. ბაგარტის და დავითის სიკვდილი კი 943—945 ბევრად არ შორდება 947 წელს.

რომ წერებულა „მასის :ზ:“ (სუცურთი „ზ“ რამდენადმე წაგაკეს სუცურსაკე „ს-ს“). მართლაც 964 წელს შათათი შესებობდა მასის 7, 14, 21 და 28.

966. „ქცა: რვე: დასაბამითგან: ხფო: აქა გ-ი (გიორგი) მეფე გარდაი-
ცვალა (აბსაზთ მეფეთ ქრონიკა).

ბროსსე და კასუშტით გიორგი † 955 წ. შეიძლება აქც ჩვეულებრივი ათწლო-
ვანი შეცდომა მისდევდეს კასუშტის ქრონიკას და ნამდვილად კი კასუშტი გვიჩვენებ-
ნებდეს 955—10=965 წელს. რადგან ჩვენს ქრონიკა ჩაწერილია სუთასეულს ცსრილ-
ში, ამის გამო ერთის წლისა შეცდომა შესაძლებელია ჩვენს ქრონიკასაც შეჰპარო-
დეს, როგორც დანასაკით 1028 წ. და 1222 წლის ქვეშე. უკანასკნელს შემთხვე-
ვაში გიორგის საკვდილი შესებება 965 წელს. გიორგი მეფე ის. 947 წ. ქვეშე
ამ ქრონიკისა.

973 წ. წარწერანი ძველს ჟვარზე ცაგერის კელესიის: 1) „ძელო ცხოვრე-
ბისაო, წინამძღუარ და მფარველ ექმენ ილარიონ (ილს) ეპისკოპოზსა“
2) „ქე აღიდენ მეფენი ჩუენნი და ერი მათი დაიფარენ ქცა: ძაჲჲ:“ 3)
იშხნისთვს ილარიონ შექმნა; ვინცა გამოაკვას შემცაჩვენებულ არს.“
4) („ჩ-ნ) მეფეთ მეფემან ბატონმა გიორგი მეორედ გავაკეთეთ ჯუარი
ესე წარსამართებელად მეფობისა ჩნისა... ან“.

ეს ჟვარი ბროსსეს აუწერია თვსს Rap. IX, 33. ჩვენ გვგონია, რომ მეოთხე
წარწერა მერმენდელი უნდა იყოს. აქ ჩვენ საყურადღებოდ მიგვაჩნია შირველი ორი წარ-
წერა მე-X საუკუნისა. იშხნელი ილარიონ სჩანს ერთს ძველს ტყეპის უთავბოლო
ეტრატის წიგნში; (კელ. უში. № 35), რომელიც დაწერილია მე-X საუკ. ხელით.
უფრო საყურადღებოა მეორე წარწერა მათ, რომ არც ერთის მეფის სახელი არ არის
მოსსენებული, არამედ საზოგადოდ მოისსენიებს „ქე აღიდენ მეფენი ჩვენნი
და ერი მათი დაიფარენ“. მიიკითხება მეფეებისა დაუსასულებსა უნდა იყოს ის,
რომ იმ დროს (973 წ.), თანხმად ქ.-ცხოვრებისა, არეულობა იყო ტახტის მე-
ძიებელთა შორის დემეტრე და თეოდოსის: ქ.-ცს. 204 205, და არც ერთი მათგან-
ნა უკვლასაგან მეფედ აღიარებული არ ყოფილა. ეს ღირს შესანიშნავი წარწერა ამტკიც-
ებს ქ.-ცს. და შექცა ჭფენს იმ დრომს არეულს ქრონოლოგიას. მართლაც, არეუ-
ლობა დემეტრე და თეოდოსის შორის უნდა მომსდარიყო ლეონ III სიკვდილის
შემდეგ. ლეონ გამეფდა შემდეგ გიორგი II სიკვდილისა, კასუშტით 955 წ., ჩვენ-
ნის „აფსაზთა ქრონიკით“ 966 წ., სოლო კასუშტით ლეონ მოკვდა 957 წ. და
ამას შეუდგა არეულობა ქვეყნისა. ცხადია, რომ შემოსსენებული წარწერა უფრო
უხსლოვდება ჩვენს „აფსაზთა ქრონიკას“ და ამტკიცებს მას: მართლაც თუ ლეონ
გამეფდა 966 წ. (ჩვენის ქრონიკით), და იმეფა, კასუშტით, ორა წელი, მისა სი-
კვდილი უნდა მომსდარიყოს 968 წ. (და არა 957, წ.), რაიცა უხსლოვდება 973
წ., როდესაც მისის სიკვდილის შემდეგ მომსდარი არეულობა იმდენად გამწკავებუ-
და, რომ წარმწერელი სთხოვს დმერთისა, რათა დაიფაროს ერი. ეს მოკვლენა, აფსაზ-
თა ქრონიკაშიც“ აღსუსსული იქნებოდა, მაგრამ, სამწუხაროდ, სწორედ აქ აკლი⁵

მას ერთი ფურცელი. ისიც უნდა დაკურთოთ აქა, რომ ლეონის მეფობა ორ წელზე მეტად უნდა გაგრძელდებოდა, რადგან ძნელად დასჯერებელია, რომ ორს წელს მას მოკლწროს დიდის მოქვის ტაძრის აღშენება და შექმობაც, — და სსკანიცა „ქ.-ცსოკრუ-ბაში“ მოსსენებულნი დიდ-დიდნი მისნი სჰქმენი ძნელად მოსათაქსებულნი არიან ორის წლის სიგრძეში. ამისგამო ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ლეონი უნდა მომკვდარ-იყოს 970—971 წლებში. „რამდენსამე ჟამს“ (ერთ წლამდე მანც) შემდეგ ლეონის სიკვდილისა მეფე დიმიტრი მშვიდობიანად ჰმართოდა სასულწიფოს (ქ.-ცს. 204); ამის გამო თეოდორეს გამოსლვა და არეულობა უნდა მომსდარ იყოს 972 წელს, რომელიცა უმეტესად უსლოვდება სემო აღნიშნულს 973 წელს. —

აქ აუცილებლად საჭიროა უურადლება მივაქციოთ უმურდოაჲს წარწერას, რომელიც ლეონს მეფედ აღიარებს 964 წ. ქკს :რზ: მისის (წ-ს?), შათათს (ის. სემო 964 წ. ქკეუ). ეს ცნობა ეწინააღმდეგება ჩვენის ქრონიკის ცნობას, რომ მამა ლეონისი გიორგი 964 წ. იყო ცოცხალი იგი; მოკვდა 966 წელს (ის. 966 წ. ქკეუ). ისიც საუურადლებოა, რომ ლეონ არ იყო მეფე მესსეთისა, რომელსაც ჰყავდა იმ დროს საკუთარი მეფეები ბაგრატ III გამეფებამდე.

ეს განსწავლება ჩვენის ქრონიკის და უმურდოაჲს წარწერის შორის, ჩვენის ფიქრით, არა თუ არ აბნელებს ჩვენს ისტორიას, არამედ უფრო უუქსა ჰყენს იმ მეტად ბნელს დროებსა. თუ 964 წელს ლეონ მეფედ იხსენიება, ეს იმის მომასწავლებელია, რომ ლეონ მართლაც მამისავე სიცოცხლეში მეფედ გურთსეულა 964 წლამდე და მასთან ჰმართოდა სასულწიფოს. აფსუსთ მეფეებში ეს ჩვეულებრივი მოკვლენა იყო: ლეონთან მეფობდა ერთად დიმიტრი; გიორგი II და დავით აღმაშენებელი ერთად მეფობდნენ; გიორგი III-მეც თავისივე სიცოცხლეში გაამეფა თამარ ჭ სს. ჩვენს აზრს თითქმის ამტკიცებს „ქართლის ცხოვრებაცა“ (1,202), რომელიც მოკვითსრობს, რომ მამის სიცოცხლეშივე, ჟერ კიდევ სასლგაზღობაში, ლეონ იყო ერისთავად ქართლისა და მერმე, სიბერის დროს, აღბად გაუმეფებია კიდევ. ეს სწინს იჭიდამ, რომ ლეონ მონაწილეობას იღებს მამასთან ქვეყნის მართვაში, თათბირობს, ხან კი დამოუკიდებლად გვეჩვენება: „ხოლო ლეონ, ძე მეფისა, არა ლამოდა განტყეებასა კვრი-რიკესსა, რამეთუ არცა პირველ შეპყრობა იყო ნება მისი; გარნა არა უსმინა მამამან მისმან“. (ქ.-ცს. 203). როდესაც კასეთი გზეუღკა მეფეს, ლეონი გამოკვანანა ჟარით დასმორჩილებლად. საუურადლებოა ისიც, რომ ქ.-ცს. არ იტუვის, თანხმად ჩვეულებსა, რომ ლეონ მეფედ დაჟდაო მამის სიკვდილის შემდეგ, არამედ მოკვითსრობს ასრე: „შეიჭვა ლეონ და ეუფლა მამულსა და სამეფოსა თვისსა... და განაღდა დემურთმან მეფობა მისი“. არ უნდა დავივიწყოთ ისიც, რომ გიორგი მეფე 964 წელს იქნებოდა ღრმად მოხუცებული, რადგან, თანხმად ჩვენის ქრონიკისა, ის ჰმართოდა ქვეყანას 908 წლის შემდეგ, როდესაც გადაიწვალა მამა მისი კოსტანტინე, და რა საკვირველია, რომ ამ ღრმა სიბერის დროს მას დასჭირებოდა თანა-შემეწე, თანა-მმართველი, და მართლაც ქუმურდოაჲს წარწერაც და ჩვენი ქრონიკაცა ერთად გვიმტკიცებენ, რომ 964 წ. ლეონ მეფედ აღიარებულია და მთავრად ქართლისა. აღბათ ქუმურდოაჲს აღშენებაში ლეონს, როგორც ნათესავს გურგენ მეფის და და-

კით გუროპალატისას, მონაწილეობა მიუღია და ამის გამო მისი სახელი დაუწერიათ მისს კედელზე.

სობის მონასტრის (სამეგრელოში) პატარა ღვთისმშობლის ხატის პირზე აწერია ასომთავრულად: „უღ წო ღვთისმშობელო, მეოხ ეყავ წინაშე ქრისტესა სულსა ღეონ მეფისასა“. იმავე ხატის ზურგზედ წარწერა მოხსენებს „მეფეთა მეფეს დაჲთ რუსუდანის ძეს“. ეს იყო, მგონებ, მასეზი, რომ ბროსსემ გამოაცხადა, რომ დაჲთ მეფე ღეონ მეფედაც იწოდებოდაო (Rap. VII, 45 და შ.). მაგრამ ბროსსე რომ აქ შემცდარია, ეს ცხადია იქიდან, რომ პირველი წარწერა ხატის პირზეა და მეფეობის სელით არის, ხოლო მეორე წარწერა მერმინდელის სელით არის და იბოკება ზურგზე. ამაში მე თვთ დავრწმუნდი ადგილობრივ 1890 წ.

974 წ. საეკლესიო მუზეუმში ინახება მცხეთიდან მოტანილი ეტრატის დავითნი № 37 (in. 4, 263 ფურცელი), ასომთავრულად დაწერილი; რომელსაც წინ უძღვის ასომთავრულად დაწერილი განმარტება ფსალმუნთა დიდისა თანასე ალექსანდრიელისა (ფურც. 2—21). შეიტყვის წიგნი: „ყოვლიად შეკრებით ფსალმუნთა :რნ: მუკლთა :ცუ:“ (ფურც. 22—208), ფსალმუნთ დამატებასა (ფურც. 209—238) და უკანასკნელ საკითხავს: „გამოძიებისათჳს ესმითა და წეღიწადთა, მცხრა-ლისათჳს და ნაკისათჳს მთვარისა, ზედნადებისათჳს, ხუთეუღისათჳს და ექვსეუღისა, შვიდეუღისათჳს და დღის სარბიეღისათჳს“. ამ საკითხავის სათაურში მოხსენებულია: „დასაბამითგან რომელ წეღნი გარდასრულ არიან ესრედ იცნობების: ჯუარცუმამდე უთღისა ჩუენისა ისრა ქრისტესა წეღნი :ჭთლდ: შემდგომად ჯუარცუმისა ვიდრე მოაქამომდე :შოდ: (974).

შესანიშნავია, რომ აქ სმარებულია იერუსალიმელი წელთაღრიცხვა, როგორც „ქართლის მოქცევაშიც“ (5500 წ.) და არა ქართული (5604). ეს იმის მომასწავლებელი უნდა იყოს, რომ პირველი დედანი სელნაწერისა დაწერილა ჰალესტინის მიდამოში. 34 წელი ქრისტეს დაბადებიდან ჟვარცმამდე უთვლიათ, ხოლო 5500 ქვეს მოსლვამდე. — მეტად საყურადღებოა, რომ ესრეთივე თვთ უხმარნათ შიომღვიმეში 1270 წელს: დასაბამითგან ჟვარცმამდე :ჭთლდ: ხოლო შემდგომად ჟვარცმისა ვიდრე მოაქამომდე .ჩ:ს:ო. ერთ რიცხუდ ყოველნივე წელნი დასაბამითგან ენ მოაქამომდე :ხ:უ:დ: —...ქკას: უე:“. (იხ. ჩემი დღიური IV, 78; და ესევე წიგნი 1270 წ. ქეშე). ეს უკანასკნელი ქრონიკონი უე: (1270) ცხადად ამტკიცებს, რომ ჟვარცმის მაგიერ უგულისხმებით დაბადება ქრისტესი არა შედგომით, არამედ ჩვეულებით (ისტ. ბაქრ. გ., 206) და ამისგანომ შემო აღნიშნული სელნაწერი უსათუოდ 974 წ. ეკუთნის და არა (974+34)=1008 წელს.

გარდა ამისა სელნაწერის პირველ ფურცელზე იბოკება ფრიად საყურადღებო, ჩვენის აზრით მათე საუე., მხედრული წარწერა, რომელიც მეტად მსულად იკითხება, მაგრამ ჩვენ კერე ტავიერსკივია: „ჰ ქ (?) მე. და მშობელნი (?) ჩემნი განუსვენნიან ოდეს სოლსა ჩემსა იქმენ (?) და მეოხ“ (?) და ბოლოსაც აქვს ტექსტისავე სელით დაწერილი სუცური წარწერა, ფრიად საყურადღებო: „განყოფა კანონთა სამად გადლობასა შინა, სადა დიდება ითქუმის, ესრესთ უან,

ვითარ ქართველნი (ქართველნი) განჰყოფენ. სადა წერილ იუოს ეს, ვითარმედ თაყუანი სცემა („თუნსცემა“), ცანლა მუნ დიდება ითქუს (sic) და მუნვე წითლითა წილქანი ზის და ესე ფსალმუნთა ხოლო კანონთა თავი თვთ საცნაურ არს და თანავე ჩამოწერილი არს. ხოლო ვითარ ბერძულნი და ისრუსალიმეღნი (ისრმნი) განჰყოფენ, ესრეთ იხილე და ცან: სადა ჰყოფენ თავსა კანონთასა, წითლითა ზის თავი და სადა ფსალმუნთა დიდებასა ჰყოფენ, და არიან რომეღნიმე ერთფერად და სწორად ისრუსალიმეღთა და ქართველთა კანონიცა და ფსალმუნიცა. — არიან ერთრიცხვად კანონნი უოველნი : კ: ფსალმუნნი : რნ: მუკლნი: ცმ“. — მერე ჩამოთვლილია თითოეულად. შემოკლებისათჳს ჩვენ კანონებს აღნიშნავთ რომაულ ციფრებით, ფსალმუნებს ქართულ ასომთავრულ ასოებით და მუსლთა არაბულ ციფრებით:

I, R, 112; — II, Y, 121; — III, N, 162; — IV, R, 154; — V, Y, 137; VI, N, 146; — VII, N, 139; — VIII, G, 143; IX, G, 146; — X, Y, 179; XI, N, 105; — XII, R, 163; — XIII, G, 143; — XIV, Y, 119; — XV, K, 140 (: რლი:). — XVI, N, 163; — XVII, Y, N, 173; — XVIII, Y, Y, 115; — XIX, G, 132; — XX, G, 125.

ამ ფსალმუნებთაგან სელსწერი აკუთნებს: 1) დავითს: 3 — 32; 34 — 40; 42; 50 — 64 66 — 69; 85, 90; 92, 96; 100; 102; 108; 109; 131; 138 — 143. სულ 72. 2) ძათა კორესთა: 41, 42 (?); 44 — 48; 83 — 84, 86 — 87. სულ 11: 3) ასათის: 49; 72; 73, — 82 — სულ 12; 4) ზედ-წარუწერელნი: 1, 2, 32, 70, 92, 94, 95, 98, 103 — 107, 117; 130, 132, 133, 144, 147, სულ 19. — ბოლოს წარწერა: „ღიაფსაღმა (ანუ განსვენება) ებრაელებრ შეღზა ჰქვიან, რომელი ვეითგანმე „მარადის“ ითარგმანების და რომელითამე „მოვლინება“ ითარგმნებისა.

ზემოსსენებული „წილქანი“ ნიშნია, შემდგარი ასოთაგან „წ“ და „ქ“ (ასომთავრული ჰ თაემორკვალბული მარჯვენა). ზემოსსენებულ წარწერიდამ სჩანს, რომ უძველესი თარგმანი დავითნისა სსუა ყოფილა, ბერძულს გაერჩეკოდა და აქაიქ იერუსალიმელსან, ხოლო, ეს თარგმანი დავითნისა სელ-ასლა გაუსწორებიათ ებრაულ ანუ იერუსალიმელ ტექსტზე. მართლაც ეს სელსწერი თითქმის სიტყვა-სიტყვით ეთანსება ებრაულს და განეჩეკა ბერძულს, რომელიც სამეოც-და-ათთა მთარგმნელთა ტექსტს მისდევს. ხოლო ათონელთა მამათა ქართული დავითნი გაასწორეს მე-XI საუკ. სამეოც-და-ათთა მთარგმნელთა ტექსტით.

თვთ სასელდება პირთა და გეოგრაფიული ტერმინები გვიმტვიცებენ, რომ უპირველესი თარგმანი დავითნისა, როგორც მ. იოსელიანმა შენიშნა, ყოფილა ასურულიდამ ანუ ებრაულიდამ: აბრამ, ნაბუქოდონოსორ, ბასილი, ბეთლემ, ზორობაბელ და სს. მრავალი (ბერძულს ანბანში ასო „ბ“ არ იხვდება).

973 წარწერა პარხალის სახარებისა:

სასელითა ღუთისათა... ღირს გიქმენ მე გლახაკი იოვანე, ნართაუელად

ბერამ, აღსრულებად წმიდას აძს სსსარებას, ოისთავსა, მოღვაწეობითა სულისა წმიდისაათა და შეწვენიითა ღუთით (ღღ) შემოხილთა კანთათა, სალოცველად სულისა ჩემისა ცოდვილისა და სამომღერებლად თავისა ჩემისა, და სალოცველად სულსა მეოფელსა ჩემთასა და ყოველთა თვსთა ჩვენთავს სულიერთა და ხორციელთა, და სალოცველად მეფეთა ჩვენთავს: ღუთიჲ დაბადებულისა ბაკრატ ქართველთა მეფისა, დაკით მაგისტროსისა, სუმბატ ერისთავთა ერისთავისა და ღუთიჲ მონიჭებულთა ძეთა მათავს (მათთავს?). ქრისტემან ყოველნი ადიდენინ მოწყალებითა მისითა უამთა უგუნისამდე...

„დიწერა დასახამიტგანთა წელთა **ჴ: Բ: 013.**

ქორნიონი იყო მეცამეტედ ქრეული **01: 414.**“

„შეკსწირე წმიდასა ეკლესიასა ჰარხლისა წმიდისა იოკანე ნათლისმცემელისა).

„წინაშე ახალსა ეკლესიასა, ახალსა საკურთხეველსა ზედა დაიდვას სადიდე ბელად ღუთიჲ გვრგვინოსანისა მეფეთა მეფისა, ადიდენ ღმერთმან, ღუთიჲ დაშყარებულისა დაკით მაგისტროსისა, მამობასა სარწმუნოებას მწვემისა და კეთილად მ(ოღ)უწისა წმიდისა მამისა კეთიმესა, ფსალმუნ (ფნი) შეაწიენ(?) ესე წმიდანი მასარებელნი მათ და ყოველსა გრებულსა ჰარხლისსა უამთა უგუნისამდე (ოკე) ცოცხალთა და მიტკალებულთა ცხოვრებასა-მას საუუენსა, ამინ...

„მე იოკანე ბერამან, მწერალმან შატბერდელმან, შატბერდს დაწერე და ჰარხალს შეკსწირე სალოცველათ ყოველთა ძმთა შატბერდელთა“.

რომ ეს წარწერა მრავლის შეცდომებით გადმოუწერია ე. თაყაიშვილს მდღლის სუსიევის სელ-ნაწერიად, ეს ცხადია იჭიდაძე, რომ ძველ მწერლობაში ვერ შესვლით ამ წარწერის სიტყვებს: „ხორციელთა“, „სტრინისა“, „მასარებელთა“, „უკარისაათა“, „მეტეველთა“, „სამომღერებლად“, „მარწენით“, „გამზადნეს“, „ხა“ „სადიდებლად“, „გამღვანოს“, „ადიდეს უფელმან“, „სახელისა მთავარ დიკონი“, „სსენება“, „თქვენცა“, „იკანე“ „თქნათან“ „გამოასვას“, „დსსსრ ღმდე“, „ქოჯანა“, „თავადი ღმერთი“, „ფსალმუნისა შეაწიენ“, „ქილი“ (ქრისტესი), „აბრეგისი“, „ადგომისა“ და სხ. (იხ. სამი ისტ. ქრონიკა; გ. I—LV 1). სამწესაროდ, ივანე სუსიანის სხლში ვერ ვიპოვე მოსხენებული სასარება, რომელიც მას კერძო ზიროთავს უთხოვებია. ბ. თაყაიშვილი ამტკიცებს, რომ წიგნი ჭალის ეკლესიის საკურთხეას, მაგრამ მიუსჯავად ამისა ბ. თაყაიშვილს უთხოვნისა და მტკიცებდეს დაჭმირებისა, „წ-გ. საზოგადოებას“ დაუთმობო. — რომ ბ. თაყაიშვილი სწორედ ვერ კითხულობს სურგურ ნაწერებს, ამაში მე დავრწმუნდი, როდესაც შეკუდარე ჩემთან წაკითხული წარწერები იმავე სუსიევის ზადიკისა ე.თ—შვილისგან წაკითხულსა. თვით მსჯედრული ნაწერებიც ვი მრავალ მძიმე შეცდომებით წაკითხისა და დაუბეჭდათ, თუმცა ვი თავისს გამოცემაში აქსონი გავრწმუნებს, რომ

ტეპისტი მართლ-წერაც კი სასტიკად დაკიცვებო. ამასე ის. ჩემი წერილები „ივერია“ 1891 წ. ოკტომბრის №№ 224—229. დიად რომ, ცუდად წავითხული ტეპისტი მრავალს შეცდომებში შეიყვანს მეცნიერს მეგლევარს და აი მიხეცი, რომელმან გამოიწვია ჩემი სემოსსენებული წერილები. მართალია, ზოგაერთს არა სასამოკნოდ დაურჩათ ჩვენი ნათქვამი, მაგრამ სათრი-ჯვანობა ავასაკობად ჩათვლება იქ, სადაც კერძო ზირთა ქმაგობით საისტორიო ინტერესებს ზარალი ეძლევა.

სემოსსენებულის წარწრის მეფენი არიან: 1) ბაგრატ II ანუ „დავით რეგენი 958—994. წ. (აქ ბ. თაყაიშვილი გვიჩვენებს, ვიომოდ. ბაქრაძეს ბაგრატ II შარსლის სახარების მიხედვით ბაგრატ I-დ. ცხადია, რომ დ. ბაქრაძეს ამის თქმა არ შეეძლო, რადგან შარსლის სახარება არ უნდასკ მას, და რომ ენასა, მაშინ სომ ეს ფიქვანად არ მოუვიდოდა მეცნიერს არქეოლოგს. რომ შატბერდის კრებული მეათე საუუენეს კეუთონის და არა მეცსერეს, ამის დასამტკიცებლად შარსლის სახარება სრულიად საჭირო არ იყო, რადგან იმ კრებულში ცხადი ნიშნებია (მაგალ. კათალიკოსისა სია მე-X საუუენემდა) იმისი, რომ იგი გადაწერილია არა უადრეს მეათე საუუენის ნახევრისა. საკვირველია, რომ ზოგნი ვერ არჩევენ საგაყეთო საკითხავს სამეცნიერო გამოკვლევასგან და გაზეთში ასლ ამბად ნათქვამი სამეცნიერო თსზულებად მიუღიან;— 2) სუმბატ ერისთავთა ერისთავი არის მე დავით მამფლისა არტანუჯელისა † 988 წ. და არა ბაგრატ მამფლის შვილისა (?), როგორც განუმარტავს ბ. თაყაიშვილს (ის. Hist. G. I, 273; სუმბატ. ისტ. გ. 62; 64; „სამი ქრ.“ გ. LV). „დავით მაგისტროსის“ განმარტებაშიც ბ. თაყაიშვილი შემდარია: მან დაჭკმარტებით და „უეჭველობით“ მიიჩინა იგი დავით კუროპალატად და ასლ გამოჩინებად დასდო („სამი ქრ.“ გ. LV). მაგრამ ამის თქმა, (და მერმე „უეჭველობით“ თქმა), შეუძლებელია, რადგან სწორედ იმ სელნაწერის დაწერის დროებში ცხოვრობდა ესრედ წოდებული „დავით მაგისტროსი“, არტანუჯელი, მე ადარნასუცი, ძმა აშოტისა (Addit. p. 622, სუმბატის ისტ. გვ. 62), თანამედროვე „დავით მაგისტროსისა“. ბერძენთა მეპატონე იმპერატორი კონსტანტინე პორფიროგენი (912—954 წ.) გვიამბობს, რომ არტანუჯელ კუროპალატმა აშოტმა († 952) არტანუჯის მხარე იმპერატორს რომანს (920—944 წ.) დაუთმო. მაგრამ „ივერიელებმა გურგენ მაგისტროსმან და აშოტის ძმამ დავით მაგისტროსმან და ადარნასე არტანუჯელის შვილმა უგანვე მოსთხოვესო ბერძენებს ეს ქვეყანა“ (Addit & Hist G. 138—150). ეს „დავით მაგისტროსი“ ცოცხალი ყოფილა 973 წ. და 977 წელსაც. უგანასენელს 977 წ. დაწერილია ტეპის სელნაწერი, „ივერიის ათონის მონასტერში“ დაცული, რომლის წარწერა მოგვითხრობს: „იესო... ადიდე შენ მიერ დიდებული მეფე ჩვენი დავით მაგისტროსი“ და იქვე: „სალიდებლად პირველად ძლიერისა და ღვთისმსახურისა მეფისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა კუროპალატისა დავითისათვის“. (ისტ. ბაქრ. გ. 244; ის. 978 წ. ქვეშე). დავით მაგისტროსი რომ დავით კუროპალატი იყოს, როგორც გვარწმუნებს. ე. თაყაიშვილი, როგორ მოიხსენიებდა ამას მწერალი ორჯერ ერთსა-და-იმავე წარწერაში და ამასთან კიდევ ჯერ მაგისტროსად და იქვე დიდებულ მეფედ და აღმოსავლეთის

კუროპალატად. მაგისტრობის ხარისხი იმდენად დაბლა იდგა კუროპალატობისაზე, რომ იმპერატორმა ვასილიმ ის ღონე ისმარა განსეთქილების დასახადებლად გურგენ მეფისა და მისის შვილის ბაგრატის შორის, რომ მამას მისცა მაგისტროსობა, ხოლო შვილს კუროპალატობა (ქ.-ცხ. გ. 210).

ბ. თაყაიშვილი იმავე წარწერის განმარტებაში გადაჭრით გვიამბობს, რომ „შატბერდი უსათუოდ სომხეთში უნდა კვიოთო“ ეფრატის ბასეინში (თუ ლელუში). მას „ექსტრე არა აქვს“, რომ „ჩვენი აქამოდვე მიუგლოკელი (sic) მონასტერი შატბერდი, სანძოთი და კალმასი არსებობდენ სომხეთში, ეფრატის ბასეინში, იქ სადაც სომხების ქალაქები და ციხენი ხარბერდი, სანძითი და კამასი მდებარეობენ“; წარწერებიც აღმოჩნდებაო მისს ნაშთებზე („სამი ქრ.“ გ. VXX—LXXXIII; იქვე გვ. IV). ამ უმეტესეულ ეოფობის შეიძლებაც დასაჯერებელი არ არის, რომ შატბერდი იყოს სომხთის ხარბერდი. შატბერდი აღნიშნული აქვთ არტანუჯეში, ჭოროხის სეობაში, დ. ბაქრაქს და ბროსსეს თანხმად წა გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების აღწერისა, რომლის უძველესს ხელნაწერებშიც (XII სსუგ. დაწერილებშიც) აღნიშნულია შატბერდი კლარჯეთს და მოთხრობილია, რომ მეფე ბაგრატ IV თაყლიდამ არ იშორებდა გიორგი მთაწმინდელს, როდესაც ის სტუმრად ეწვია საქართველოს (1057 წ.) და თან დაჰყავდა: როდესაც მეფე ქართლში იყო მიუჩინა „დიდებული ღაჯრა ნუბჯ ქართლს შინა და შედგომად მცირედისა (როდესაც მეფე კლარჯეთს გარდავიდა) შატბერდი, დიდებული ღაჯრა კლარჯეთს შინა. ხოლო შესაძლებელ თემცა იყო ყოვლადვე არა ნებადა მეფესა, რომელ ერთსამცა დღესა კიდე იყო მისგან და კერ განსძებობდა სმენითა თაფლისა უტბილესთა მათ სიტყუათა მისთათა“... მეფე რომ იმერეთს გადავიდა, გიორგი მთაწმინდელი ჭყონდიდს დაწრა (ეკლ. მუზ. № 170 გ. 243 „სამოთსუ“ გვ. 466; წერაჯ. გამაგრელებულ საზოგადოების ხელნაწ. მე-XII სსუგ. № 343). ამაზე ცხადი რა გინდათ. ისიც სასუში უნდა გეჭონდეს, რომ მესტიანე თუთ თანამოგზაური იყო წის გიორგისა. გიორგი მონახონი, ტომით თუთ მესხი (ის. 1083 წლის ქვეშე), მეტად დაწერილებით აღგვიწერს ამ მოგზაურობას. ბ. თაყაიშვილმა მანინ არ დაუჯერა, ცილს სწამებს მას და გადაჭრით გააწმინკეს: „გიორგი მთაწმინდელის ბიოგრაფი სცთება შატბერდის მდებარეობის განმარტებაში. ბიოგრაფის არა სცოდნია, თუ სად იყო მონასტერი, და მოსაზრებით კლარჯეთში უნკენებია“ (?).—ჩვენ კვონებთ, რომ ვასუშტი თუსს გეოგრაფიაში არ გვიჩვენებს შატბერდს იმ მიზენისა გამო, რომ მისს დროში ეს მონასტერი არ არსებობდა, ხოლო ისტორიაში არ ისენიებს იმის გამო, რომ მისს საისტორიო წყაროებში (მატაანუში) არ ისენება. არც შატბერდის სასლწოდებას დაკარგული: ჩვენის წარსულის მოტრფიადემ, განსკენებულმა გრიგოლ გურიელმა, მამბო 1890 წ., რომ ძველი შატბერდი, აწ სოფელი შახბელი, მდებარეობსო ჭოროხის სეობაში, მთაზე; ართვინიდან შახბელამდე 40 კერსიაო. ხუცური ასოები „ს“ და ტ (ლ ე) ძლიან გჰანან ერთი მეორეს და შახბერდი აღვილად წაიკითხება შატბერდად. რომ შატბერდი კლარჯეთ-არტანუჯეში ყოფილა, ამას რამდენადმე საბუთებს თუთ შატბერდს დაწერილის ჰარსადის სახარების ზემო-

მოკლებული წარწერა, რომელიც ერთს ადგილას კერძოდ მოიხსენიებს ისეთსმწერილს მმართველს, როგორც იყო დავით მოგისტროსი არტანუჯელი და უწოდს მას „ღვთივ გვირგვინოსან და ღვთივ დამყარებულ მეფეთა მეფედ“ (ამაზე ის. ჩემი წერალება „იკერია“ 1891 წ. №№ 224—299).

დაჩი შატბერდიდამ კი არ სწერს თავისს წერილს ტბეთში, როგორც ჭონებს ე. თაყაიშვილი, და არც არის იგი თანამედროვე იოანე ბერაძეს, არამედ თანამედროვე სტეფანე მტევერისა, და არც ერთი ამოტვანი ცოცხალი არ ყოფილა, როგორც თვით სელნაწერიდამ სჩანს, ჰარსლის სასარების და შატბერდის კრებულის დაწერის დროს. — სომხური წარწერები იმ სელნაწერებისა ჰმოწმობს მხოლოდ იმაზე, რომ შატბერდი საზღვარზე ყოფილა სომხეთისა და მართლაც კლარჯეთი მოსაზღვრეა სომხთა. სომხის ტომისაგან ბერნი იყენენ მართლმადიდებელნიც და ჩვენი ისტორიაც აღიარებს ამას (ის. ქვემო ეფთიმესი სიტუვისკება სოსიენისადმი), და არ უნდა ჩაითვალოს დიდ საკვირველებად, რომ ჩვენს მონასტრებში სომხებიც იქნებოდნენ. ის კი საკვირველებად, რომ ეკოდგენსა მსხვილ-მსხვილ დასკვნებს მაგისტთანა მწერილ-მან საძირკვლებზე აშენებენ.

ზარხალის ეკლესიის მაშენებელი შეიძლება იყოს ბერძენთ მეფე ალექსანდრე (+911 წ.) და ეგების ეს ალექსანდრე და მისი ცოლი თეოდოსია აღმოკეთოსოს იოანე ბერს ზარხალს კედელზე ის. Казбекъ: Три мѣсяца въ Турецк. Грузин книга X, Запис. Кавк. Отд. И. Р. Геогр. Общ. გვ. 120—124).

გარდა ამისა შატბერდის კლარჯეთში მდებარეობას ისიც ასაბუთებს, რომ იმავე ზემო მოყვანილ 947 წლის წარწერაში ერთად და განუყოფელად ისენიება შატბერდი, ანჩა და ხანძოეთი ალბათ იმის გამო, რომ ერთმანეთთან ახლო მდებარეობდნენ და რადგან ანჩა კლარჯეთშია, ქოროსის სეობაში, შატბერდ-ხანძოეთიც იქ იქნებოდა. — ამასვე ამტკიცებს თვით ბერაძეს მიერ დაწერილი შატბერდის კრებული, რომელიც მოკეთისრობს: „ესე კაცისა შესაქმნ დიიწერა დედითა ი შხნისათა“ (გვ. 121); სოლო იშხანი მეზობელი მონასტერი იყო ზარხალისა და ქოროსის ხეობისა (Вакрадзе, Кавказъ въ древнихъ памяти. Христ., გვ. 74) და ალბათ შატბერდ-ხანძოეთისადა. შატბერდი რომ სასომხეთში ყოფილიყო, ეფრატის ხეობაში, მაშინ ბერაძე რად გარკვეობდა იმ სიმშორით დედნის მოტანაზე? იშხნიდამევი მიჭქონდათ დედნები ზარხალში (ეკლ. მუზ. № 95) ალბათ იმის გამო, რომ იშხანი ახლო იყო ზარხალზე და სხანს შატბერდ-ხანძოეთსედაც. — თუ თვით იოანე ბერაძეც შატბერდს დაწერილი ზარხალს შესწირა, საგულისხმოა, შატბერდი შორს არ უნდა იყოს ზარხალიდამ.

უკანასკნელ, ამას ამტკიცებს ალავერდის სასარებაც (ის. 1049 წლის ქვეშე), რომელსაც მე-XV საუკ. სელით აქვს წარწერა: „მე გლახაკმან გიორგიმ... მოვიგე ესე სახარება... მრავალთაგან სცილულ იყო... ვიყიდე და შევესწირე უღაბნოსა ხანცთისასა (იგივე ხანცოეთი, გის ხანძოეთი) საყოფელსა წინა წა გიორგისა“ და სსვ. თუ მე-XIV—XV საუკუნოებში ხანცოეთის უღაბნო ქართველთ ხელში ყოფილა, ცხადია ის სასომხეთში არ იქნებოდა, რადგან სასომხე-

თო იმ დროს მტრებს ეჭირათ და ქართველნი ძლიერს ჰმეგობებდნ თვისსავე ჰეპე-
ნაში.

973 წ. ამ წლის ახლო-მასლო დროებში უნდა იყოს დაწერილი, როგორც
ჰეპო აღმოჩნენ, შატბერდის კრებული, ალექსიძე მესხიშვილის მიერ წერა-კითხ.
საზოგადოებისადმი შემოწირული (№ 1141), ტყაის ხელნაწერი ორ სექტად, in-
folio, გვ. 1—581; ამასში 1—256 ასო მთავრულად ანუ მტრგლოვანად დაწერილი
და დასრულები ხუცურ ნუსხა ხელით; ხელნაწერს ბოდოს და შუაში რამდენიმე თა-
ხასი აქვს, რამდენისაზე ფურცლებისაგან ნასკვარი ზოკრილია; მელანა ზოგან მე-
ტად გამკრავებულია, ზოგან სრულიად გადასულია და მხოლოდ კალმის (ღელწმის)
დასაჭერილად ეტეობა ოდნად.

ხელნაწერში მოთავსებულია სსკა-და-სსკა საკითხავები: 1) გრიგოლ ნოსელის
წერილი მისის ძმისადმი ჰეტრესა, სუბსტიელის ეპისკოპოსისა გვ. 1—7; 2) თათ
ეს შესაქმე ანუ ექსპოზიციონი 30 თავად, „დედითა იშხნისადთა“ დაწერილი; გვ. 8—
121; 3) ეპიშანე კვარელისა „თორმეტთა თულათაჲს“ (რომელსაც ასწავლიდენ
სოლმე სკოლებში) გვ. 122—214; 4) ხასილი კესარიელ ეპისკოპოსისა „მეცთა-
თვს სახისა სიტყუაჲ წიგნთაგან“ გვ. 215—240; 5) საკითხავი, რომლის სათა-
ური გადასულია, მკრამ შვიცავს: ა) ანხანი ებრაელთა, ბ) აღრიცხვა ძველ აღთქმის
წიგნთა, გ) აღფავიტი ბერძული, დ) შემოკლებული ისტორია ძველის აღთქმისა და
ე) სია ებრაელთ, სხარისთ, ეგვიპტელთ და რომ-ვიზანტიელ მეფეთა; სიაში ნახუენობა,
თუ რის რამდენი წელი უმეფნია—გვ. 241—255; 6) იპოლიტეს განმარტებანი
კურთსეკათათჲს იაკობისთა „ვითარ იგი ოთორმეტნი ნახვეტნი აკურთხნა“ გვ.
283—313; 7) მისივე „დავითისთჲს და გოლიათისთჲს განმარტებაჲ“ 9) მისივე
„თარგმანება ქება ქებათა“, გვ. 326—355; 10) მისივე „აღსასრულისათჲს ჟამ-
თასა... ქრისტესთჲს და ანტიქრისტესთჲს“ გვ. 356—389; 11) მისივე „სარ-
წმუნოებისათჲს“ გვ. 389—409; 12) მისივე „სახბ აღთქუმისაჲ“ 409—432;
13) „მოკტევაჲ ქართლისაჲ“ გვ. 433—496; 14) ცხოვრება იაკობ ნისიბელისა;
გვ. 498—515; 15) „თარგმანება დავითის ფსალმუნებისა“ ეპიფანე კვიპრე-
ლისა.

ეს უკანასკნელი საკითხავი უთარგმნია და ჩინს სომეხურიდამ და თჳსი შრომა
გაუგზავნა ცნობილის სტეფანე მტბერისთჲს. აი თჳთ ეს ჩუენის მწერლობისთჲს
დაიდ გამოსადეგი წერილი, რომელად ბ. ე. თაყაიშვილს ჩემის რეკულოთ დაუბე-
ჭდაჲს, მკრამ, სამწუხარად, გადამასწავლებით და უსწორ-მასწორად, თუმცა კი გზ-
მომტეველი ჩემის შრომისა მინც გვარწმუნებს, ტექსტი და მართლ-წერა სასტიკად
დაუბეგვიო და ტექსტიც მე აღადგინეო.

„პირველი: სიტყუა: მიწერილი: დაჩინი: სტეფანესა ნეტარისა: მტბვერელ
ებისკოპოსისა:

„ღირსო მამაო, წმიდაო ებისკოპოს სტეფანე, ქრისტეს გამოჩენილო
მამფალო! კურთხეულ არს ღმერთი, რომელმან გამოგაჩინა შენ კეთილად მწყე-
სად ჩუენდა და მკურნალად სულიერად, აღმამენებლად ჩუენდა! მრავალ გზის

მინდა ხილვად შენი კურნებისათვის საღმობათა სულისა ჩემისათა; არამედ სი-
შორისაგან და რულუნებისაგან უსალოვეებისა ჩემისა ვერ ღირს ვიქმენ თაე-
ყუანის-ცემად (sic) შენდა. აწ შენდობა იყავნ ჩემდა ამისთვის, რომელ წიგნითა
მოგიძუნებ (sic) (ე. ი. მოგიძლუნებ) განსაკითხავს ამას ჩემსა, წმიდაო ღუთისაო.
მრავალ ჟამითგან გულმოდგინედ ვეძიებდ თარგმანებასა ფსალმუნთასა, წიგნსა
მას, რომელი დაწერა წმიდამან მამამან ჩუენმან ებიფანე კვპრელ ებისკოპოს-
მან და არა ეპოვე ქართულად: ბერძენთა ენითა ეპოვე და ვერ შეუძლე ცნო-
ბა ვითარცა წყაროსა მიუწდომელსა და ფასსა დაფარულსა. მერმე ეპოვე სომ-
ხურითა ენითა წერილი სრულიად მითვე ბერძულითა განგებითა და მითვე
რიცხვთა. შემშურდა სომეხთათვის და შემეშინა თარგმანებად, რამეთუ ღიდი
ბრალობაა შეემთხუევის თმრგმანთა, რომელნი არა განეკრძალნენ.

და სრულად (სლდ) უკუეთუ ვისმე პირველად ეთარგმანოს, მეორედ
თარგმანებული წინააღმდეგომად გამოჩნდების, ვითარცა აკვლახსი იგი და სჳმა-
ქოსისი.

„და (შ-მა * ჩემი თუმცადა) ჯერ არს, ხოლო მე არა ეპოვე პირ-
ველად თარგმანებული, და ამისთვის მცირედი ესე გემოს ხილვად გამოვთარ-
გმნე და წინაშე ღუთის მოყუარებისა შენისა განსაკითხავად მიგიძლუნებ. ხო-
ლო შენ მსგავსად მოცემულისა მაგის სიბრძნისა შენისა განიკითხლ და ჯერ
თუ იყოს, შენ მიერ დაენერგენ შორის (შს) ეკლესიასა, და უკუეთუ არა
ღირს რაჲმე იყოს, წიგნი ესე დაწვ და სიუცბლ ჩემი დაფარლ და მე მამხილლ
და შევიწინაო.

„ხოლო მე ას-ერგასისთა მათგან საკითხავთა შორის შვდნი ხოლო გა-
მომიხუმან, რომელ არს აღმოთქუნი ოდენ სრულიად (სლდ), და თვნიერ ბრძა-
ნებისა შენისა არა რა კელ ვპყოფ, ვიდრემდის არა ვცნა, თუ მაქუს რაჲმე სა-
სყიდელი, და ვშურებოდი, ანუ თუ ცუდად დაეშურები და ბრალობაა შემე-
მთხუევის, რამეთუ ღიდი წიგნი არს თარგმანი ას-ერგასისთა მათ ფსალმუნთაჲ
რომელნი დაწერნა კალამმან ღუთისამან დავით სულისა მიერ წმიდისა, შე-
თხზნა ბრახიონი ქებისაჲ და დადვა იგი თხემსა ზედა ეკლესიისასა საძლევე-
ლად მტერისა.

„ამის წმიდისა მამისა ჩუენისა ებიფანეს თარგმანებული ყოვლისავე (ყ-
სავე) კეთილად და განგებულად გვჩუენებს, თუ ვითარ არიან ზედა-წაწერილ-
ნი იგი, ანუ ვითარ აქსენებს ასაფის და ძეთა კორესთასა და ედი(ლო)მის (ედი-
თომის?) და სხუათა შემასხმელთა.

„არამედ ოდეს და რაისათვის თქმულ არიან, ანუ რაჲ ძალი აქუს საწნე-
ხელთასა მას, და ძეგლის წერასა, და ფსალმუნთასა, თითოვეულად გვჩუე-
ნებს;

«რომლისაჲ არა დარჩების ერთიცა იოტა ოდენი, რომელსა არა კეთი-

*) ერთი სიტყვა წაბლაღუღია; „შ რ ო მ ა?“

ლად განგვმარტებს, ვითარცა იგი მოციქულთა წმიდათა უფლისა თანა ისა-
დილეს კიდესა ტბისა-მის ტიბერიისასა ასერგასის და სამითა თევზითა.

„ესრსევე სახლდ წმადჷ მამათ-მთავარი ეპიფანე შესზავებს თევზთა მით
და (ა)სადილებს ყოველთა მორწმუნეთა, რომელ არიან წიგნი იგი ფსალმუნ-
თანი პურ და მადა საღმრთო წმიდასა შინა ეკლესიასა: ხოლო მე მსგავსად
ძალისა ჩემისა მცირედნი ესე ას-ერგასისთა მათგან შენ მოგიძლუნენ.“

„უკუეთუ ჯერ არს განსრულებამ, სიწმიდემან შენმან განასრულენ: მე
უცალოვებისა ჩემისაგან ვერა რას შემძლებელ ვარ. თუ რაჲმე არა ჯერ იყოს,
ზემო მოკსენებულსა მისებრ დაწვთ, და მე შენდობამ მომძადლეთ, და კსენე-
ბულმცა ვარ ლოცვათა შინა შენტა, ღირსო მამო, ან.“

იქვე ჭკემო არშოაჲ ტეკსტისჲკე სკელით აწერია: „დაჩის ეთარგმანა ესე სო-
მებთა ენისაგან, ღმერთმან სული მისი ღიდებულ ყავნ.“

მე-543 გვ. ბოლო სტრიქონში იმაჲ სკელით სწერია: „უფალო იცსო ქრის-
ტე განუსუნენე სულსა დაჩისსა“.

ამ საკითხჲთა ბოლოს სწერია:

„ღიდებამ შენდა, ქრისტა! დაესრულა თარგმანებამ ფსალმუნისაჲ თქუ-
მული წმიდისა ეპიფანესი“; და იქჲ მოყჷსილია შეიდგეო დაჩის (და არა იოანე
ბერაძეს: იხ. ბაქრაძე, ისტორია, გვ. 221) წერილი მროველ ეპისკოპოსთან ანტონ-
ნისთან:

„მიწერილი დაჩისი (მრ)ოველ ებისკოპოსისა ანტონისა.

„ჯერ თუ აყო ანუ არა, ნიშდებითა ამით გონებითა ჩემითა ესე ფერებ
ეყავ და შენდა შევწირს, ღირსო ღთისაო, და ვევედრები სიწმიდესა შენსა,
რათა განაშორო სიტყუათაგან ჩემთა ეპერანქოჲ მტერისაჲ და მომფინო ჩემ-
ზედა არფი ეგე მადლისა შენისაჲ და განანათლო ბნელი გონებისა ჩემისაჲ,
და ეტეროვან კეთილ მექმენ მე და მიბყარ კელი მარჯუნენ ჩემი, და ელომე-
ნოსად მიძლოდე მე წინაშე ჩემსა და განმავლენ მე გრებნი იგი ძნიად-ძნიად
საეალნი და მამიძელუ მე თემ(ს)ოფორიონსა მას სამეუფოსა და გამომიტხოვე
მსაჯულისაგან პიტაკი განთავისუფლებისაჲ, რათა განვერე მე ვეჭთა (sic) მათ-
გან საშინელთა. წმიდაო ებისკოპოსო, ღირსად გმოსიეს ვაკასი (ფაკასი?) ეგე
სამღღელოჲ და სამართლად მიგიღებინს დროატი საღმრთოჲ, კელმწიფებჲ
გაქუს, მენეო, განმათავისუფლე მე მონებისაგან ცოდვისა“.

ბოლო-სიტყუაბაში გადაწერი მიგვიხსრობს:

„სახელისა წმიდისა საშებისასა მქადაგებელნო, ზეგარდამო ქებულნო წმი-
დანო მღღელთ მოძღუარნო, ნეტარნო: გრიგოლი ნოსელ ებისკოპოსო, და
ღირსო ეპიფანე კვბრელ მამად მთავარო და განთქუმულო წმიდაო ბასილ,
მწყემსო ყოველთა მორწმუნეთაო და ღიდებულო იპოლიტს, წინასწარ-მე-
ტყუელნო, გამოუთქუმელთა მადლთა მეცნიერად მეტყუელნო, ღიდად განსა-
კვრებელნო კაცნო, პოვნილნო გულითად უფლასად, წოდებულნო მონად
ქრისტესა, —

„სამკვდრებელნი სულისა წმიდისანო, რომელმანცა გამოუჩინებულნი და დაფარულნი სიბრძნისანი გამოგვცხადნა და სული წრფელი განახლდა გუამთა თქუნთა—

„და დაუწერენით გვლესიასა ქრისტესსა პირად პირადთა წიგნთა თარგმანებანი, და შესხმანი წმიდისა და ყოვლად დიდებულისა ლუთის-მშობელისანი, და ჩუენ გვაუწყეთ წესი აწინდელისა ქცევისაჲ ლუთის მსახურებით და მოსაგებელი ნეტარისა მის საუკუნოესა სასოვეებით ცხორებისაჲ,—

„ვითარცა ხილული დაუმტკიცეთ გულის ხმის მყოფელთა, ვითარცა თქუა დანიელ საკვრველმან წინასწარმეტყუელმან: «მაშინ გამობრწყინდენ გულის ხმის მყოფელნი იგი, ვითარცა ბრწყინვალეებაჲ სამყაროესაჲ».

„და რომელთა კეთილად კელ-ყვეს დაუნჯებაჲ ზეცისა სიმდიდრეთაჲ წარგებითა ქუეყანისა მონაგებთათა და ქველის საქმისა მათისა ახოვნებაჲ,—

„ვითარცა ნესტვ ოხრის წინაშე ლუთისა და კაცთა ყოველთა აღიძურლებს მიბძმეებად მათა, დაღაცათუ გლახაკ ვინმე იყოს, ვითარცა წერილ არს: მდგარო! ემსგავსე ჯინქველსა და შებმა უყავ უზროს ძალისა შენისა, რამეთუ ღმერთი არს მომცემელი ძალისაჲ;—

„ამისთვის მეცა არა დავფარე სწრაფაჲ სულისა ჩემისაჲ მიზეზითა ნაკლულეანებისათა და შეუდგე კეთილსა გულს-მოადგინებასა.

„მე ცოდვილი და უნარჩვევსი ყოველთა მ(ო)წესეთაჲ, იოვანე ბერაი, და გავასრულე წმიდაჲ ესე წიგნი: კაცისა შესაქმნ და მეორედ წიგნი თულთაჲ და სახის მეტყუელი და იპოლიტე და ქართლისა მოქცევაჲ და ცხორებაჲ ნეტარისა-მის და დიდებულისა მღუდელთ მოძღურისაჲ იაკობ ნასიბინელისაჲ და თარგმანებაჲ ზოგთარე ფსალმუნთა დავითისთა,—

„მოღუაწებითა და (თანადგომითა) დედის ძმისა ჩემისა მიქაელისა და ძმისა ჩემისა დავითისითა, და სხუა არაჲ არავის ჰრთავს, თვნიერ სიგლახაკისა ჩემისა, და შეეწირე შატბერდს საყოფელსა წმიდისა ლუთის მშობელისასა, რომელსაცა შინა აღვიზარდე.—

„სალოცველად სულისა ჩემისა ცოდვილისა და მშობელთა ჩემთა და სალოცველად მეფეთა ჩ(უენთა) ბაგრატ მეფისა და ყოველთა შულთა მათათვის, და გვედრები ყოველთა, ვინცა იმსახურებდეთ წმიდასა ამას... (ამას იქით დაქანს აკლავ.)

რა დროს უნდა კეუთნოდეს შატბერდის კრებულს, კინ იეკენ მისნი მწერალნი იოვანე ბერაჲ, მიქელ და დავით და სტრეთკე მასში მოსსენებულნი მეფე ბაგრატ და კვირიკე ერისთავთ-ერისთავი?

კინმე „ეგრემ“, რომელმაც პირველად დაბეჭდა „იკერიაში“ (1889 წ. № 4). მოკლე წერილი ქართლის მოქცევის შესახებ, და დ. ბაქრაძემ თვის მოკლე წერილ-შივე („იკერია“ 1889 წ. № 6) მეცხრე საუკუნეს მიაწერეს ხელნაწერი. რასაკვირველია, ტახტის ფულეტონი სამეცნიერო გამოკვლევადა არავის უნდა მახინდეს და არც

მათ მიანსდათ. სინჭარისა გამო დ. ბაჭრაძემ იგივე შეცდომითი აზრი შეიტანა თვის ისტორიაში, რომლის ბეჭდვა მაშინ თავდებოდა.

მაგრამ „სამი ისტორიული ქრონიკის გამომცემელს არ ეპტიკება იმის თქმა, ვითომ შატბერდის კრებულში არ იყოს ნიშან-სახუთები, მისის დაწერის დროამ მანკენებელს მით უმეტეს, რომ მას სელში ჭქონია (თუმცა კი არ გამოუცხადებია), მზა-მზარეული ჩეკან ადდგენილი ტექსტი „ქართლის მოქცევისა“, რომელიც მე 1892 წ. დავიბრუნე და ასლა ხელთა მქეს და რომელშიც გამოწერილი არის ეს ნიშნები. სოლო უფრო გასაცნარი ის არის, რომ ამ უკანასკნელს ნიშნებსე თუმცა უურადლება მიუტყვიას ბ. ე. თაყაიშვილს და კიდევ უსარებლხის თვის გამოცემისა (გვ. VII), მაგრამ მინც თვალი ვერ აუსხელია და ვერ მიმხვდარა, რომ იქ შატბერდის დაწერის თარიღი ნახეიება და თუნდ ჰარხალის სახარებაც არ აღმოჩენილიყო, მინც ჩვენ გვეცოდინებოდა, რომ შატბერდის კრებული დაწერილია 963—976 წლებში, ანუ, უფრო დასლოკებით რომ ესთქვად, 973—976 წლებ შუა. აი უიტტიცისა ამ სახუთებასაგან: შატბერდის ქრონიკაში ჩართულია სხვათა შორის ბერძენთ მეფეთა სია, რომელიც მოყვანილია ტექსტის ხელით ნიკიფორე ფოკას დრომდე, ესე იგი 963—969 წლამდე, ანუ ვასუშტის სიით 965—973 წლამდე, და ნიკოფორეს შემდეგაც მოხსენებულია კიკრიჯან; როგორც სჩანს კიკრიჯან ირის მეტი სახელი იმპერატორის იოანე ზემისხეკის ანუ ციმისხისი, რომელიც მეფობდა 973—976 წ., ე. ი. იმავე დროს, რომელშიაც ცხოვრობდა იოანე ბერაჲ ჰარხალის სახარებისა. ციმისხის შემდეგი მეფე იყო ბასილი იმპერატორი, რომელიც დავით გუროზალატმა ისხნა მძლავრის ვარდა სკლირისასაგან (ის. 978 წ. ქვეშე) და სანუ ფქოდ ამისა დაუბრუნა დავით გუროზალატს ჭოროხის სეობა, სდაც იყო შატბერდიც, და რა თქმა უნდა, შარბერდის კრებული ამ იმპერატორის დროს რომ დაწერილ ყოფილიყო, ბერაჲ უსათუოდ მოახსენებდა მასაც.—გარდა ამისა, იმ კრებულის მათე საუკუნობას გვიმტყვიებს ისიც, რომ ქართულთ კათოლიკოზთა სია მოყვანილია მათე საუკუნეში, არსუნამდე, რომელიც ცხოვრებულა 404 წლის შემდგომად ასურელ მამათ შემოსაღვისა, ე. ი. 954—961 წლებში (ის. ეს წიგნი, გ. 79; მუზ. ხელნაწ. № 170, გვ. 28; და Hist. G. I, 203. n. 6;—ბ. ე. თაყაიშვილი მინც გარწმუნებს, ქართლის მოქცევა მეცხრე საუკუნემდინ მოყვანილიაო) და რადგან ამ დროებში ბაგრატ მეფე სსჯა არაინ ყოფილა, გარდა „ბაგრატ რეკავისა“ (958—994), ამის გამო უზარხალის-სახარებოდაც ცხადია, რომ შატბერდის კრებული ეკუთვნის მათე საუკუნის მეორე ნახეკარს. გარდა ამისა სსჯა ნიშნებც ბეკრია იმავე კრებულის მათე საუკუნობისა, მაგრამ ბ. ე. თაყაიშვილს ვერც ისინი გამოუყენებია მაგ საჭიროებისაებრ და მინც-და-მინც უნდა დაგვარწმუნოს, რომ უზარხალის-სახარებოდა მაგ კრებულის მათე საუკუნობა ვერ დამტყვიებოდაო.

შატბერდის კრებულას საისტორიო ნაწილი მეტად საუკუნადლება ჩვენას არქეოლოგიისათვის და ჩვენის უძველესის მატიახების შესამოწმებულად. ამის გამო საჭიროა უურადლებითი გარჩევა იმ კრებულისა.

ვევალასე უზარეულასად უურადლება უნდა მიქცეს იმ გარემობას, რომ ბერას

თავის დრომდე მოუყვანია კათალიკოზთა და ბერძენთ მეფეთა სია, ხოლო ქართველ მეფეთ სია იწიკება მხოლოდ გეორგიძემდე (826 წ.). გარდა ამისა ფრიად საყურადღებოა ისიც, რომ ბერძენთ მეფის სია ასომთავრულად წარწერით მოყვანილია მხოლოდ თეოდოსი კეისარძემდე (716—717); მერე ნესეს სელით და სსკა მელნით, მაგრამ ამავე რიგით მოყვანილია ბასილი მაკედონძემდე (867—886), ხოლო ამით შემდეგ წელა მეფეთა მეფობისა ნახვენები არ არის და სიაშიც ცარიელი სასკელე ბაღაა.

ქართველთ მეფეთა და კათალიკოზთა სია საქართველოს მოკლე ისტორიითურთ ერთად არას მოთავსებული სტეფანოს მეფემდე († 663 წ.) და კათალიკოზ კეონძემდე, ხოლო შემდეგ წესი მოთხოვნათა და სასიეთი ქრონიკისა სრულიად იცლება; ისტორია მოულოდნელად წყდება, ამბების მაგიერ ცარიელი სასკლები და კათალიკოსების სია, წინააღმდეგ მიღებული რიგისა, გყოფილია მეფეთა სიისაგან; რამდენთამე მეფეთა სასკლება გამოტოვებულია და მხოლოდ ბაგრატიონთა შტოს მისდევს.

რის მომსწავლებელია ყოველივე ეს, თუ არ იმისა, რომ ძველი დედანი ქროთლას მოჭკეივისა და სემონსენებულის ბერძენთ მეფეთა სიისა მოყვანილი ყოფილა 716—717 წლამდე და დანახენი მერე შეუძლიათ სსკა წყაროებისაგან. გარდა ამისა, რადგან იმპერატორა თეოდოსიოსს, ერისთავი სტეფანოს და კათალიკოზი კონონ უხანასკნელნი არიან ამ სიისა, ხოლო თეოდოსიოს მეფობდა 716—717 წლებში, ამის გამო ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სტეფანოსიც და კეონიც 716—717 წლებში ცხოვრებულან, რამეს გამო სრულიად ირლკევა ვახუშტის ქრონიკა, რომელიც სტეფანოსის სიკვდილს დასდებს 663 წ. ჩვენს დასკვნას უმეტესად აჭეშმარიტებს მხოლოდ ისტორიაც, რომელიც სტეფანოს-კეონის დროინდელს მურგან ურუხს შემოსლვას საქართველოში დასდებს 731—735 წ., ე. ი. თითქმის იმავე დროს, რა დროსაც გეიჩენებს თვთ საკვლესით მეტაფორასაც დაკით და კოსტანტინეას წამებას, ე. ი. 730—741 წ., ლეონის კეისრობაში (იხ. Brosset Addit. p. 248—252; № 170, გვ. 162; ისტორია ბაქარისა გვ. 203 და ვახუშტი მისივე გვ. 115; *Introduct. Brosset p. L—LI*). როგორ უნდა წარმომდგარიყო ზემონსენებულის სიების ესრეთი სსკა-და-სსკა-გეარობა? — ჭოროხის სეობა 978 წლამდე ბერძნებას სელში იყო და ეს უნდა იყოს მიზეზი იმასი, რომ ბერძნ უმეტესი ყურადღება მიუქცევია იმპერატორთა სიისთჳს, კიდრე საქართველომაც მეფეთა სიისთჳს, რომელიც მოუყვანია მეცნრე სსკა, და რადგან მისს ჰირკელს დედანში იმპერატორთ სია მოყვანილი ყოფილა მხოლოდ თეოდოსიოსამდე (716—717 წ.), ამის გამო მას სსკა წყაროები უშოვნია და იმ წყაროებით გაუგრძელებია ეს სია ბასილი მაკედონძემდე (867—886 წ.) და უჩიენებია ისიც, თუ რომელს იმპერატორს რამდენი წელი უმიყენა; ხოლო ბასილის შემდეგ იმპერატორთა სასკლები კერსად უშოვნია და ზეპარ-გამოკითხვით თვთონ შეუდგენია 886 წლადამ თავისს დრომდე, მაგრამ აღნიშნულის მიზეზებისა გამო გამოსულა შეცდომებისანი, მოკლე, არეული და არა სრული სია; კერც უჩიენებია წელსა მეფეთა მეფობისა, ერთის სიტყვით, ეს სია მე-

886 წლიდან ყოვლისფრით სსკვდება დასარჩენისაგან და მით უფრო ამტკიცებს ჩვენს აზრსა.

სალო ქართველთ შეუთა სიისა აღწერილი განსსკვება უნდა წარმომდგარიყო შემდეგ სტეფანოზ-ერისიანის დრომას იმას გამო, რომ რადგან ძველს დედანში არ ყოფილა სტეფანოზის შემდეგი ისტორია, ამის გამო ბერამს თვითონ შეუშია ეს საა სსკა მსა წყაროთაგან, რომელშიც მოყვანილი ყოფილა მხოლოდ გკარამაძე. ვინ იყო ეს გკარამი? ეს არ უნდა იყოს გუარამ მამფალი ამოტის ძმა, რადგან მსულად დასკურებელია, რომ მამათიანსეს, რომელიც ამ გკარამაძე შესანიშნავის დაწერილებით ჩამოგვიტულას ყველას ერისთავებს სტეფანოზათგან, დაწიწებოდეს ისეთნი ბრწენივლეს მმართველნი, როგორიც იყვნენ ადარნასე და განსკუთრებით ბაგრატ I. ამისგამო ჩვენ გვგონია, რომ გკარამ არის უფრობი შვილი ადარნასესი, მამა ამოტისი;—ანუ გადაწერს გურგენის, ამოტის ძმის, მკვირ შეცდომით დაწერია გკარამ. ეს უგანსკენელი მათ უფრო ჭკუასე ახლოა, რომ ეს გურგენი შატბერდის ვრებულში სრულიად გამოტოვებულია, მამინ როდესაც მას მოისსენებენ სუმბატისა და ქ-ცხოვრებას (I, 186).

გარდა ამისა, რადგან დაწამტკიცეთ უზარხლის-სასრებოდც, რომ შატბერდის ვრებული დაწერილია 963—976 წლებ შუა, ანუ უფრო დახლოვებით 973—976 წლებ შუა, ამის გამო ცხადია, რომ განთქმული მწერალი არსენი კწი, რომელიც უგანსკენელად მოსსენებელია კწათა სიაში, ამ დროებში ცოცხალი ყოფილა, და ამით სომ უმეტეს-მტკიცდება ჩვენი ვიგო მოყვანილი აზრი (ის. ეს. წიგნი, შენიშ. № 159)*).

*) საკიროდ ვრაც აქ შეენიშნო, რომ ბ. ვ. თაყაიშვილი ჩვეულებრივის მაღალ და უმკველობითის კილოთი გადაქრით გვარწმუნებს, ვითომ ამ არსენ კწს შედგინოს ქართველთ მამათა ცხოვრება, ხლო ბერამსგან დაწერის წა ნინოას ცხოვრებაზე იტყვის: „სწორედ ასეთი თავ-და-პირველი დედანია არსენ კათალიკოსის ნინოს ცხოვრების ვარიანტიზა (sic!) ქართლის მოქცევის ვარიანტი“ (ახ. ვარ. ნინოს ცხ. გვ. XXVII). ამ ბნელს ფრანჟის აზრი გამოუხატავს ავქსონს, რომ ბერამსგან ვადაწერილი ნინოას ცხოვრება არსენ კათალიკოსის წინადრომას არისო, ხლო აქამომდე ცნობილი ვარიანტი ნინოს ცხოვრებისა, როგორც ვიცით (?!) შედგენილია მეთთე საუკუნეში არსენ კწის მიერ“; და იქვე თავ-აშვებულის უსაბუთობით გვიმტკიცებს: „ქართლის მოქცევის შედგენა მეშიდე საუკუნეს უნდა გუთნოდესო, ანუ მეცხრესო“. ამ ქათლის მოქცევილამ თავისებურად ვადუეუთებიაო არსენს თავისი შრომა“; ხლო „ქართლის მოქცევა უფრო ადრეაო შედგენილი, ვიდრე ქ-ცხოვრება; ეს სხვათა შორის (ნეტავ ეს სხვა საბუთები რად ვადვიმალა?) უეკველი ხთებო (ნეტარ არიან მოწმუნენი!) იმითაო, რომ ქ-ცხოვრება „ქართლის მოქცევას“ თავის წყაროდ უჩვენებსო (ibid.) და ქართლის ცხოვრების შედგენა ყოველ შემთხვევაში არსენ კათალიკოსის ადრინდელ დროს არ უნდა გუთნოდესო... და ქ-ცხოვრების შედგენა არასგზით (sic!) არ შევიძლია მეთთე საუკუნის ადრინდელ დროს მივაწვროთო“, და იქვე დასდებს აზრს, ვითომ ქ-ცხოვრება იმავე არსენის უნდა შედგინოს, ვაგწვრებინოს და დემახინჯებიოსო. ეს უზარმაზარი დასკენები ჰკილია მხოლოდ ერთს ბეწვზე: „ქ-ცხოვრებაში“ ნინოს ცხოვრება შეტანილია არსენის ვარიანტითო!

სამწუხაროა, რომ ამ გვარს ხურდა-მურდას ჩვენში ბაზარი აქვს და მეცნიერების სახე-

შატბერდის კრებულის ზიარკელს გკერდეს იზოკება მსედრული წარწერა მეთუ საუენისა, რომელიც „სამი ქრონიკის“ გამოცემელს სწორედ კერ დაუბეჭდაც:

ჩქ: ქტე: (ქრისტე) ოლ(ო) (უფალო) ადიდე დიდებითა საუკუნო(ა)თა: ეე(ვი) (ე. ი. ერისთავთ-ერისთავი) კკე: (კვირიკე) რლისა: ბრძანებით: და ნ(ებ)ითა შეიძოსა წიგნი ესე კელითა მათისა მწი(რ) მლოცველისა მიქლისითა (მიქაელისითა).

ქ აგულისსება უდიო ზიარკელი შემოსვა, რადგან მასანდელი მწერლები ჩვეულებასიებარ წარწერაშა მოასსენებდნენ სოლმე, რომ წიგნი მეორედ, გინა მეცამედ შემოსათ. ზიარკელად უდიო შემოსვა წიგნისა კეუთუნის კვირიკე ერისთავთ-ერისთავს. აქ მოსსენებულე კვრეკე უნდა იყოს კასეთის მეფე კვირიკე III, რომელიც კასუშტით სცსოვრობდა 1010—1029 წ., მაგრამ რომ კასუშტი ქ შეიცდარია, ცსადაა იქაღამ, რომ წანა-მოადგილე მისი, დავიო, გადაიცვალა მასანკე გურგენის სიკვიდლასი შემდეგ (†994) ჰ კვირიკეს გამეიებაც უნდა მომსდარაყო 995 წლის ასლა სასებაში (ქ-ცს. 210) და რადგან ბედიის აშენება, რომელიც ქ-ცს. კვირიკეს და ფადლანის დამორჩილების შემდეგ არის მოსსენებული, ჩვენის ქრონიკით 999 წელს ყოფილა (ის. 999 წ. ქეშე), ამას გამო კვირიკეც ამ 995—999 წლებში უნდა ცსოკრებულ-იყოს (ქ-ცს. 210—211).

ლოთ აქუკიანებს ჩვენს მატიანებს. არქეოლოგიის წმიდა სადგურში მაგ გვარ ნაგაიის შეტანა დიდად საზიანოა, რადგან დიდი შრომა დასკირდება მაგის გამოზიდვას და გადაყრას. ამ არა-სასიამოვნო საქმეს მე ვერ ვიტვირთებ, რადგან აქსონს აქ არც ლოგიკური და არც ნივთიერი, გინა ფაქტიური, საბუთიანობა არ წარმოუდგენია და ამის გამო ტყუილია გამოკიდება შეგვრება: ჩიტი ბლუნად არა ღირდა, დენა მეთი იყოლო. ქ-ცხოვრება რომ მე-X საუენემდიც ყოფილა და არსენის არ შეუდგენია, ამის გამოც მწელი არ არის, ვისაც სახილველ არაღია და ჩვენი ძველი მატიანეები გადაუფურცლავს. რაც ახალგაზდა მეცნიერმა ესე სწრაფად განსკერიტა, ნეტავ რამ დაუფარა ორმოც-ორმოც წლოვანის შრომით და მეცნიერებით აღტურვილს და ხელვაში შეჩვეულ თვალებს ვახუშტ-ბროსე-ბაქრაძისას?

ან, ნეტავ, სად გვიჩვენა აქსონმა მკირვოდენი მაინც საბუთი, ვითომ არსენის გადაყვთებინოს ნინოსს ცხოვრება? მართალია, ასურელთ მამათ ცხოვრება „განუერკია“ და არა გადუმსხინჯებია არსენის, მაგრამ ნინოსს ხომ არა? მერე აქსონს არ სცოდნია, რომ არსენი სამი არის: მე-X, მე-IX და მე-XIII საუე.; უკანასკნელმა დასწერა საგალობლები ნინოზე (ის. ამ წიგნში შენიშ. №18 159 და 176; ჩემი დღიური № IV, 71) და ალბათ ღირსეულად იწოდება „საღმრთოთა წიგნთა მთარგმნელად და საქართველოვს ეკლესიის მნათობად“ (ის. ეს წიგნი, გვ. 81).

აქსონს ალბათ ვერ შეუნიშნავს, რომ სხვა არის საკითხავი და სხვა არის თვთ მატიანე. საკითხავა სწორდენ მატიანების საფუძველზე ვის ჩოვორ უნდოდა, და ნინოსს ცხოვრებაც (რომელიც მისკან ნათქვამ სიტყვებიდამ იყო შედგენილი ჰირველის პირით) საკითხავად რომ უქკევით, მაშინ ჰირველის პირის მაგიერ მესამე პირით უამბნიათ. სხებარ როგორ უნდა მოქკეულიყვენ? წა ნინოსს ხომ ვერ აალაპარაკებდენ? სხვა არის, მაგალითად, სვეტი-ცხოვრებულე მატიანე და სხვა არს საკითხავი იმავე საგანზე, შედგენილი ნიკოლოზ კზის მიერ, ვინა ანტონ კზის მიერ თხზული მარტირკია, რომელსაც წინაუძღვის და ბოლოსაც უმშენებს მათგან შედგენილი საქრისტიანო მოძღვრება.

მაგრამ რად იწოდება კვირიკე ერისთავთ-ერისთავად და არა მეფედ კასეთისა, ანუ ქორიკოზად?—ამის ახსნას გზოულობთ თუთ ქართლის ცხოვრებაში, რომელიც მოკითხსრობს, რომ ბეგრატ მეფემ დაიმორჩილა ღვით ქორიკოზი და ამის სიკვდილის შემდეგ სელასლად შევიდათ კახეთში, ორს წელიწადს მთელი კახეთი იყო, „შეაწყუდივა კვირიკე ბოქორმას და დაუყენა ციხესა გარეშემო მცველნი წლითი-წლამდის და წარიღო ბოქორმაც და დაიპყრა სრულიად ჰერეთი და კახეთი, წარმოიყვანა კვირიკე და დაიმჭირა თვისა კარსა ზედა“. აქიდან სჩანს, რომ თუ ღვით 995 წ. მოკვდა, კასეთის დაპყრობა 997 წ. უნდა ყოფილიყო, კვირიკემს დაჭრა 998 წ. და ამის შეუდგა განძის ქვეყნის დაპყრობა იმავე 998 წ. და ბედიის აღშენება, რომელიც გათავდა 999 წ. ამ რიგზე მოთხრობილია ქ.-ცხოვრებაში, და ჩვენი ქრონიკაც და ანგარიშებიც ამას ეთანხმება.

რადგან კვირიკეს კასეთი წაართვეს და იქიდან გაიყვანეს, ამას გამო მას არ შეეძლო ქორიკოზობის, გინა მეფის სასული მკურნალებისა და რასაკვირველია, ეს უნდა იყოს მიზეზი, რომ ერისთავთ-ერისთავად აწერს სასული. ეს გარეგნობა ამტკიცებს და ამოწმებს ქ.-ცხოვ. მოთხრობას (I, 210). თუთ ის გარეგნობაც, რომ კვირიკე შატბურდი და შატბურდის წიგნებას შეკრავს ზრუნავს და იქაურობის იცნობს, ჩვენის აზრით იმის მომსწავლეა, რომ კვირიკე ტაო-კლარჯეთში ცხოვრობს, იქ არის გადასახლებული, და ესეც ხომ ამტკიცებს ქ.-ცხოვ. მოთხრობას, რომ მეფემ წარმოიყვანა რა კვირიკე კასეთით, „დაიმჭირა თვისა კარსა ზედა“ ე. ი. თვის სასახლეში. მართლაც, ზაზა-და-მამა-მასის სასახლე ტაო-კლარჯეთში იყო და ის ქვეყანა სწორედ იქ წინა დროებში ერგო მეფეს. (ქ.-ცხოვ. 210).—ამ მოსახრებათა გამო შემოსისებრი წარწერა მეათე საუკუნის დასასრულს უნდა ეკუთნოდეს.

საზოგადოთ უნდა შევნიშნოთ, რომ ვასეშტის ქრონიკა კასთა ქორიკოზთა შესახებ დიდს უსწორ-მასწორობას წარმოკვიდგენს. იმას, თუ რის გამო ეს უნდა წარმოდგარიყოს, ჩვენ ახსნით თავისს ადგილას.

სოლო აქ საჭიროდ ვრავსთ შეუდგეთ იმას განმარტავს, თუ ვინ იყენს დანარჩენნი ზირნი, იმავე შატბურდის ერებულში მოხსენებულნი; იოვანე ბუაზი, მაქელ და ღვით. რადგან ამის განსამარტავად საჭიროა დ. ბაქრაძის მიერ დაბეჭდილი (ისტ. ვკ. 243—245) ომის სელანაწერის „სამოთხე“-მს წარწერა, ამის გამო მოგვეყვას აქ სრულად ეს წარწერა:

977 წ. ტყაგზე სელანაწერი „სამოთხე“ ანუ იოანე ოჭროზირისა და ეფრემ სირინის „ქადაგებანი“, რომელიც დ. ბაქრაძის აღმოჩენილი ივერიის მონასტრის წიგნთა-საცავში, ნაშრომი იქვე ნათლის-მცემლის ომის ღვითში, რომელსაც ასლად ქართველი ბერები ჰქვამდნენ; ის არის გადაწერილი ქრონიკონსა რეზ—977 წ. მამობასა საბასასა, სელთა იოანესითა და სტეფანე დეკანოზისითა და ამ უკანასკნელისგანაკა შემოწილი. ადგილ-ადგილ იმას მიწერილია აქვს: „იესო ქრისტე, ყოველთა სუფივეათა მფლობელი, აღიდგე შენ მიერ დიდებული მეფე ჩვენი და-

ვით მაგისტროსი და იოვანე და შვილნი მისნი... „მეოხ ეყვენით სვინგე-
ლოზსა და შვილთა მისთა“... „წმინდაო იოანე ოქროპირო და წმინდაო ეფ-
რემ, მეოხ ეყვენით იოანე ვარაზ-ვაჩეს და შვილთა მისთა: წმინდაო ნა-
თლის მცემლო, იოხე შენ მიერ ნათელ-ცხებულისათანა მიქაელ, აბუ-
ჰარბ“, „მე იოვანე თორნიკ ყოფილმან და ძმამბნ ჩემმან იო-
ვანე ვარაზ-ვაჩე, ძეთა სულ-კურთხეულისა ჩორღვანელისა, მოვი-
გეთ წმინდა ესე წიგნი, რომელსა ეწოდების წმინდათა მამათა მიერ „სამოთ-
ხე“... სალოცველად და სადიდებელად პირველად ძლიერისა და ღეთის მსა-
ხურისა მგფინა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა კუროპალატისა და ვითისათვის...
რამეთუ მართლ-მადიდებლობისა თვალი არს და მსგავსად შემოქმედისა თვი-
სისა სიმდაბლისა წესსა შინა დაუკლებლად იქცევის... და მათსა შემდგომად
სალოცველად თავთა ჩვენთა: პირველად იოვანე თორნიკ ყოფილისათვის და
აწ წმინდათა მეფეთა მიერ იოანე სვინგელოზისათვის, რომელმანცა
სიყვარულისათვის ღეთისა დაუტევა დიდებაჲ ქვეყანისაჲ და ჰპოვა ზეცისაჲ...
რამეთუ... მსწრაფლ შეიცვალა ხატი. ერისკაცობისაჲ და შეიმოსა სახე შეუ-
დაბნოეთა... და ერთგულებით ჰმსახურა ძელსა ცხოვრებისასა და წმიდა-
თა მეფეთა, რაჟამს იგი აღმოჩნდა ქუეყანასა საბერძნეთისასა კაცი განლა-
ღებული (სკლეროსი) და მხდომად აღუდგა წმინდათა მეფეთა; ამან ისწრაფა
და მოიწია ძლიერისა და ყოველ კერძოვე უძლეველისა და ვით კუროპალატისა
და ბრძანებითა ამათითა დაამხვა განზრახვაჲ მისი და განამტკიცა წმინდანი
მეფენი... და მერმე იოვანე ვარაზ-ვაჩისათვის და მეუღლისა მისისა და შვილ-
თა მისთა მიქაელისა და ჩორღვანელ — ზორვარისა ჩოროლოჰდისათვის და
თორნიკისათვის და ძმის-წულთა ჩემთა — ჩორღვანელ პატრიკისათვის და ბაგ-
რატ პატრიკისათვის და სალოცველად სულისა ბაგატ მაგისტროსი
სა და მშობელთა ჩემთა ჩორღვანელისათვის და მარამისათვის და ძმათა
ჩემთა ბაგრატიისათვის და არშუშაქსათვის და აბუჰარბისათვის და მამის ძმისა
აბულჰარბისათვის და არშუშაქსათვის და ყოველთა სახლისა ჩემისა მიცვა-
ლებულთათვის“... „ესე ანდერძი მე უღირსმან... დავით, დის წულმან ღმერთ-
შემოსილისა მიქაელ მოდრეკილისამან დავწერე.“

იქვე ოშქის ღაჯარაში გაწაწერილი სჰმთა მწერალთაგან: გიორგი გელასის ძი-
სჯან, მიქაელისჯან და სტეფანესჯან ორ დიდ წიგნად ზირი „ქართულის ბიბლიი-
სა“ და ქამოიდე კარგად დაწერიის მოსასტრის ბიბლიოთეკაში, სშირად
ინსპიკებს იმავე იოანე თორნიკეს, რომელიც სასელ-წოდებულაჲ პატრიკად და სვინ-
გელოზად. იქ წარწერებში ვკითხულობთ: „ქრისტე, აღიღე იოვანე ვარაზ-ვაჩე
და შვილნი მისნი“... „შეიწყალე მიქაელ ძე ვარაზ-ვაჩისა — დიდი სიტკობება
მიჩვენეს ამა წიგნისა შრომაში“... „...მე იოვანე თორნიკ ყოფილმან ძემან
სულ-კურთხეულისა ჩორღვანელისამან მოვიგე წმიდა ესე წიგნი... სალოცვე-
ლად თავისა ჩემისა და ძმათა და შვილთა ჩემთათვის და მოსახსენებლად სუ-
ლისა ყოველთა მიცვალებულთა ჩემთასა... ოდეს ესე წიგნი დაიწერა ქარო-

ნიკონი იყო რეს—978. * იქვე სხვა მანუსკრიპტში „წმინდათა მამათა ცხოვრება-მოძღვრებაებში“, რომელიც ნაშრომაა დასაბამიდან წელთა სფუპე—981 წ., იგივე თორნიკე ისენიება „სულთღვრად და ხორციელად ძმად ეფთიმეს მამის იოანესა“. ისენიება ზერუთე იგი პატრიარქ და სინეკლოზად იოანე კარან-ვანკოურთ იოანე ოქროპირის ცხოვრებაში“, რომელიც გადაუწერია ოშქის საბასაკე მამობაში იოკანე ჩირაქსა, და თჯთ კეთიმესაგან ნათარგმნს და გადაწერილს ჭორონიკონს სე—983 წ. „კლემაქსში“.

ეს წარწერები იმისთვის გადმოგუბედეთ, რათა აისხნას შატბერდის კრებულის დასაბამისი პირის და ამასთანავე შესდგას შთამომავლობით შტო მთავრიდელთა მთარგმნელთა—იოანესი, კეთიმესი.

იოკანე ბერაჲ, მწერალი შატბერდის კრებულისა, მოისხენებს თჯს თანაშემწეთა დავითს ძმად, სოლო მიქაელს—დედას ძმად; აქ კი, „სამოთხე“-მს წარწერაში დავით მოსხენებულა დისწულად ღმერთშემოსილასა მიქაელ მოდრეკილისა, ამისგამო ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ იოკანე ბერაჲ დის წული ყოფილა ცნობილის მწერლის მიქაელისა, ანუ მიქაელ მოდრეკილისა. გარდა ამისა, რადგან ეს დავითი, ძმა ბერაჲსა და დისწული მიქელ მოდრეკილისა „სამოთხე“-მს წარწერაში, თავის მშობლად უწოდს ჩორდვანელს, რომელან იყო ძმა თორნიკისა და წის იოანე-კარანზვანესი, მთავრიდელის თარგმანისა და ჰანა წისა კეთიმესი, როგორც ეს ცხადია იმავე წარწერისაგან, ამისგამო ჩვენ საზუთიანად გვეგონია, რომ იგი (დავითი) არის ძმა თორნიკისა და წის იოანესი, რომელთაც დავითი მოისხენიებს, როგორც თჯებს ანუ ნათესავებს: „სალოცველად თაკთა ჩვენთა: პირველი იოკანე თორნიკე-ყოფილისათჯს... და მერსე იოკანე კარანზვანისათჯს... სალოცველად მშობელთა ჩემთა ჩორდვანელისათჯს... ამას უფრო ამტკიცებს ის გარემოებაც, რომ მაგ წარწერაში იმავე დავითის ძმის წულეზად მოსხენებულთ ჩორდვანელ ჰატრიკს და ბატრატ პატრიკს იგივე დავითი უწოდებს ძმის წულეზად, სოლო მოსხენებულა მავისტრი ბატრატ ყოფილა თორნიკემს შვილი, როგორც ამხე ჳმოაწმობს მკათე სეუკუნის სომეხთ მემკტიანე ასოლივი (АСОГНІКЪ МІННЪ, გვ. 193, შინიშ. 1). ასოლიკის მენიარეულად გამოძევილი კიბი ამბობს, დედანში ბატრატ თორნიკემს შვილად სწერიაო, მერამ თორნიკემს ძმასწულად გაკასწორეო, რადგან მე-XXXVII თავში ასოლიკისა ესრე სწერიაო. აქ ემანი შეიგდარია, რადგან XXXVII თავში ღაპარაკია ჩორდვანელზე და არა ბატრატზე (ის. АСОГНІКЪ, გვ. 191). თორნიკეს რომ შვილები ჳეოლია, ამასე ჳმოაწმობს ათონის „ღაბადებს“ ოშქში 978 წელს სამთა მწერალთაგან (გიორგი გელასის ძისაგან, მიქელ კარანზვანესაგან და სტეფანესაგან) გადაწერილი სელნაწერი, წარწერით: „მე იოკანე თორნიკე-ყოფილმან, მკან სულკურთსეულისა ჩორდვანელისამან მოვიგე წა ესე წიგნი... სალოცველად თჯისა ჩემისა და ძმათა და შვილთა ჩემთათჯს“ (ისტ. პაქ. გ. 245). ბროსსემს დედანში ბატრატ თორნიკეს მად წარებულა (ibid.; გვ. 193), სოლო ჩორდვანელიც უნდა იყოს ძმა ბატრატისი, მოკლული 988 წ. ოში, ანუ დავითის ძმის აბუჳარბისი და არა მე წისა იოანე კარანზვანესი, რადგან უკანასკნელის ცალ-ცალკე

არან მოხსენებულნი: ზირკელი ძმის წულად დაეთისა, სოლო მეორე ძედ წისა
 იოანესა.

თუ დ. ბაქრაძეს სწორედ გადმოუწერია და შეუცვლელად დაუბეჭდაკს ზემოხსენ-
 ნებულა „სამოთხე“-დს წარწერა, მაშინ უნდა ეთიქროთ, რომ მისი დამწერი და-
 კით, დასწული მიქელ მოდრეკილისა და მისი ძმა იოვანე ბერად უნდა იყანენ ძმები
 განთქმულთ ისტორიულ ზირთა: თორანიკისი, იოანესი და სსე.; სოლო დედის ძმა
 იოვანე ბერადს მიქელ, ერთი მწერალთაგანი შატბერდის კრებულისა, უნდა იყოს
 მიქელ მოდრეკილი, რომელიც ყოფილა ძმა განთქმულის მთარგმნელის დავით
 მტბერდის X სსე. მეტად ღირს სასსოვარი ის, რომ ამ ძმებთა და ბიძაშვილთ
 მრავლ წიადგან აქდენა ღირს-სასსოვარნი ისტორიულნი ზირნი გამოხულან. მოვი-
 ევან აქ თუთ გეგონობის შტოს ამ ისტორიულთ ზირთა. მაგრან აქ ისიც უნდა
 შევნიშნოთ, რომ სოლოდგანულა გვარი კი არ არის, არამედ საერო სასულია წის
 იოანესა.—რომელიც გვარი უსეით (+) გადაცალბულნი ყოფილან 977 წელს
 და სსეანი ცოცხალნი.

X

ჩორდვანელი †; ცოლი მისი მარიამ, მიქელ აბულძარბი † არშუშა †
 მოდრეკილის და დავით მტბერდის დაჲ.

1) იოანე, თორანიკელი, სეინგელი.	2) წაიოანე ვარაზეიჩე მთაწმიდელი, მთარგმნელი.	3) დავითი, „სამოთხის“ გადამწერი და ერთი მწერალთაგანი შატბერდის კრებულისა.	4) იოანე ბერად, პარხალის სახარების და შატბერდის კრებულის მწერალი.	5) ბაგრატ †	6) არშუშა †	7) აბულძარბი †	
ჩორდვანელი ზანელ პატრიკი, დაცული ყვევებულისი 983 წ. და მოკლული იმში 990 წ. (ACO-FHEB, CT. 180, 191)	ზაზარბატი პატრიკი, მოკლული იმში 998 წ. (ACO-FHEB, CT. 193).	წაი იმიმი მთარგმნელი, მთაწმიდელი. *)	მიქაელ (რომელიც 978 წ. იმშიის ლავრაში სჩანს.	ჩორდვანელი	ზორვარი	ჩოროპდი	თორანიკი (ბეირობაში ევთიმე?)

*) წა ევთიმი იმ წარწერაში არ იხსენება ანუ ამისგან, რომ იგი 977 წელს მხოლოდ 14 წლის იქნებოდა, ანუ იმის გამო, რომ იგი იყო ძმა მიქელისი, მაგრამ სსეა დედისგან. ისიც შეიძლება ვიფიქროთ, (ჩაიცა კეუხთან უფრო ახლოა) რომ მისი საეროვნო სახელი სსეა იქნებოდა; მაგალითებზე, შეიძლება მისი სახელი იყოს თორანიკე, რომელიც დავითის ძეში უკანასკნელად არის მოხსენებული.

რომ შატბერდის კრებულის მწერალი ბერა და მისი ძმა დაკით დისწულნი არიან მიქელისა, იმავე კრებულის იქსამე მწერლისა, რომელიც უნდა იყოს ცნობილი მიქელ მოდრეკელი, როგორც ამას ამტკიცებს ზემო აღნიშნული „სამოთხე“-ის წარწერა, ამას უმეტესად გვიმტკიცებს უსარმასარი ტუაის ხუცური ხელნაწერი in folio, 544 ფურცელზე, რომელიც შეიცავს „საგალობელს“, მიქელ მოდრეკელისგან შეტროვილს, რიგზე დაწვობილს და შეკრებულს. ხელნაწერს რამდენიმე ნაწილი აკლია და ვგონებთ, რომ თფილისის ხაყვასიო მუიუშმის დაკით-გარესეი-დამ მოტანილი ეტრატის ათი ფურცელი № 190, უნდა იყოს ამ საგალობლის ნაწილი, რადგან უკანასკნელი იმავე ხასიათის წერას და შინაარს წარმოგვიდგენს: იმაზე დაწერილია წერტილოვანის კილომს ნიშნებით საგალობელი წმიდათა თებერვლის თვისა 2—14 დღემდე, და მართლაც თებერვლის საგალობლები სრულიად არ მოაზიკება მოხსენებულს ხელნაწერში. ამ თაბასებზე ორ ადგილას იზიკება საყურადღებო სიმსამ სიტყვოვანი უცხო წარწერა, რომელიც უნდა იყოს ხაიდუმლო წერის ნიშნები.

იკომხსენებელი ხელნაწერი აღწერა პირველად პ. კარბოლოვმა, შეიკვტ მოკლედ დ. ბაქრაძემ (ისტ., გ. 246) და უკანასკნელ კრულად და განმარტებით მ. ჟანაშვილმა ცალკე წიგნაკად: „საუნჯე მე-X საუკუნისა“, 1891 წ.

დიდ რომ ის ხელნაწერი დიდი საუნჯეა არა თუ მხოლოდ ჩუენის ძველის მწერლობისთვის, არამედ უმეტეს მეცნიერებასთვის. ამისთანა ძველი და უცხო კრება საგალობელია არა კვლავ მკორე მოიზიკებოდეკს ეკრებულთ მუიუშუმში. მეცნიერულად შესწავლა ამ საუნჯისა შუქს მოჭუენს საგალობლებს ბნელს ისტორიის და მრავალს საბუთს მოგვიკემს იმას შესახებ, თუ რამდენად სხვაობდენ კრიმინოში აღმოსაქუეთის, საბერძნეთის და ქართულთ ეკლესიები. მაგრამ არა ნაკლებ შესანიშნავია გალობის ნიშნებაც, რომლითაც უნდა ისარკებოლს მესაკვლურმა მესნიერებამ და სელობამ.

მთელი წაგნი შედგენილია და გადაწერილია ცნობილის მიქელ მოდრეკელისგან, რომელსაც, როგორც ზემო აღნიშნეთ, დაუწერია ერთი ნაწილი შატბერდის კრებულისა 963—976 წლებ შუა და მასსადამე „საგალობლებიც“ ამ დროებშია, ანუ უფრო დატკმშარიტებით რომ ვთქვათ, ცოტადნად გვიან დაწერილი უნდა იყოს. მართლაც, შატბერდის კრებულის ერთი ნაწილი წერის ხასიათით ძალიან წაგავს „საგალობლისას“, მხოლოდ უკანასკნელი უფრო გულდადებით და ამისგამო უფრო ღამსად დაწერილია. უკანასკნელი გარემოება იმითაც იმისსება, რომ შატბერდის კრებულს დაწერის დროს მიქელ ღლბათ ასაღვანდა ყოფილა, ასალი მწერალი, რადგან საბუთება იმითაც, რომ ივანე ბერადა მიქელს მოიხსენებს უკანასკნელად, შეიკვტ თვისის მის დაკითისა: მიქელ რომ იმ დროს გამონილი მწერალი ყოფილიყო, მას დაკითზე უწინ მოიხსენებდა და არცა ცალის სიტყვით მხოლოდ.

ამსვე უფრო ამტკიცებენ თუთ იმ ხელნაწერის წარწერანი, რომელნიც მოიხსენებენ მეფეებს სუმბატს († 988), გურგენს (980—1008 წ.) და დაკით გურგენძალატს († 1001 წ.) და აგრეთვე იოანე მტკუარს, რომელიც ცოცხალი სხანს 995 წ.,

მაგრამ ამ წელს იგი უკვე ყოფილა მსწვერელი, როგორც სჩანს ტბეთის სასარგებლის წარწერისაგან: „ქე, ადიდე იოვანე მამათ-მთავარი, ჰირველ მტბეკარი და აწ შენ მიერ მსწვერელ კუბისკანოსი... დაიწერა... საყდასას შინს ტბეთისასა, ქკს: სიე:“ (свѣд. о памяти. ряз. письм. Цагарели стр. 71). რადგან გურგენ გამეფდა იანუშუტით 980 წ., სოლო იოვანე 995 წ. უკვე მსწვერელი უოფილა, ამის გამო „საყდალობის“ უნდა დაწერილ იყენენ 980—995 წლებშუა. ამას ისიც ამტკიცებს, რომ წიგნში არ არის მოხსენებული მეფე ბაგრატ III: სჩანს, წიგნი დაწერილა იმის გამეფებამდე ტაო-კლარჯეთში (ის. ზემო გვ. 106).

აი უმთავრესნი წარწერანი მაგ სელნაწერისა:

1) „შეწვენითა ლუთისათაჲ: როგელი: იგი არს: მიზეზი: ყოვლისა: კეთილი-საჲ: მე გლახაკენ: მიქელი: მოდრეკილმან: ძმისწოვლმან: ღმერთ შე-მოსილისა: მამისს და ვითისმან: ვილოვუწე: და ყოვლით კერძო: შრომა ვაჩოვენე: ოვზეშთაეს: ძლისა: ჩეჰისა: და ფრიალით: ხარკებითა: და გულს ზოდგინედ: ძიებითა: შეეკრიბენ: ძლის პირნი ესე: ყოვლით კერძო-ვე: რომელნი: ვპოვენ: ენითა: ქართველთაჲთა: მეხოვრნი: ბერძოვლნი: და ქართოვლნი: სროვლნი: ყოვლითა: განგებითა: და დავწერენ: წმიდასა: ამას შინა: წიგნსა: ყოვლითა განმარტებითა: და კეშმარტებითა: და ესრტთ: განვაწესე: თავით: თვისით: და ოვმჯობეს ვყავ: ოვმეცრებითა: სიგლახაკისა: ჩემი-საჲთა: რამეთუ ყოველსა: კმასა: პირველ: ოვფალო: და ღამეტყვისა: ძლის პირ-ნი: დავწერენ: და შემდგომად: გალოზათანი: თვნიერ ქარაბიმისა: და ყოვლი-თოვრთ: სროვლ იქმნა: მოვშაკოზაჲ ესე: საღმრთოჲ: ძალითა: და შეწვენითა: დიდად: სახიერისა: ნხოლომასა: ლუთისაჲთა:.....“

2) „... შეეკრიბენ: საგალობელნი: ესე: წრისა: აღდგომისანი: რომელნი: ვპოვენ: ენითა: ქართველთაჲთა: მეხოვრნი: ბერძოვლნი: და ქართოვლნი: სროვლნი ყოვლითა: განგებითა: წესისაებრ: საეკლესიომასა... სიწმიდით: და სიბართლით: სისწორითა: კილომასაჲთა: და ოვცთომელობითა: ნიშნისაჲთა:“

3) საყუარელნო: ოვკოვეთუ: ერთსა: ძლისპირსა ზედა: რომელიმე: კი-ლოჲ: ერთი: ორ გოვარად: იყოს: აღნიშნოვლ: ნოვ ოვცხო გინ: ნოვცა: ოვრთიერთას წინააღმდგომ: რამეთოვ: რომელიმე: მრავლისა: ძლის პირისა: ერთი კილოჲ: ორ გოვარად არს: მეხოვრად: ხოლო: შენ: რომელიმე გინებს: ბრძანე: რამეთოვ: ორივე: კეშმარტ არს:“ (გვ. 49).

4) „ქე: მფლობელო: ორთავე: სოვფევათაო; ყრთა: წრთა: შენთაჲთა: ოვმეტეს: აღიდე: შენ მიერ ღირსად: (გვრგვ)ნოსანი: ოვძლეველი მფეთა: მეფს და ვით: კრპლტი (კურაპალატი): და დასცენ: ყოველნი მტერნი: და წი-ნააღმდგომნი: მეფობისა მათისანი: ქოვეშე ფერხთა მათთა: ოვძლეველითა ძ-ლითა: მკლავისა შენისაჲთა: ან“ (ამენ).

5) „ქე: აღიდენ ოვძლეველნი: მეფენი: სბტ (სუმბატ) და გრგნ“ (გურგენ).

ღ. ბაქრაძეს ისტორიისში (გვ. 247—248) ზემოხსენებული წარწერები მცირეოდენად შეცვლილად შეტანილია; მაგ. სუმბატის მაგიერ ბაგრატ სწერია.

6) გვ. 8: „ოჯფალო: წყალობით: მოიხსენე: სოკლი: მამისა და ვითი-
სი: იოვანესი: და ვითისი: და წყალობა ყავ: საწყალობელისა: მიქე-
ლისტუს:“.

ჩვენ გვგონია, რომ ამ უკანასკნელს წარწერაში მკვდრებში მოხსენებულნი ჰირ-
ნი უნდა იყვნენ: ა) ზემო მოყვანილს წარწერაში მოხსენებული დავით მტბეკარი,
ბიძა მწერალის მიქელისი, რომელიც იოანეს უწინ ყოფილა მტბეკარად; ბ) მეორე და-
ვით უნდა იყოს დისწული მიქელისი და მძა ბურაძის, შტებერდის კრებულას მწერ-
ლებისა; გ) სოლო იოვანე უნდა იყოს ცნობილი იოვანე ბურაძე, რომელიც „საგა-
ლობების“ დაწერის უამს ეტყობა მკვდარი ყოფიდა (იოვანე მტბეკარი და იოვანე
მძა კეთილქი ცოცხალნი იყვნენ 995 წ.); დ) უკანასკნელ, მიქელი არის თვთ მწე-
რალი, მიქელ მოდრეკილი. აქადამც უმეტესად მტბეკადება, რომ „საგალობლნი“ და-
წერათ შტებერდის კრებულის შემდეგ 15—20 წლას უკან, როდესაც მიქელ იქნე-
ბოდა მოდრეკებული. — მაგრამ ჩვენს დასკვნას რამდენადმე უშლის ის, რომ წარწე-
რა „მოიხსენე სული“ სანდისხან ცოცხალ ჰირთაცა იგულისხმებს; მაგ. იმავე
წიგნის გვ. 111 და 171 წარწერა: „ოლო: აღიდე: ოვძლეველი მეფე: დავით კუ-
როპალატი: ან:... ოლო: წყალობით: მოიხსენე: სოკლი: უღირსთა: მონათა:
შენთა: დავითისი: და გლახაკისა: მიქელ მოდრეკილისა“.

ჩვენს აზრს, რომ სელნაწერი დაწერილია 980—995 წლებშუა, ანუ, უფრო
დაახლოვებით, 990—995 წლებში, უმეტესად ამოწმებს ერთი ასომთავრული წარ-
წერა სხვა სულით, მაგრამ იმავე მელნით მე-491 გვ. ქვემო არშიაზე: „ოლო
შე ევთვმე ოოდვილი მწარედ“. სწორედ ამ სიტყვების წარწერა ჩვეუ-
ლებად ქქონლად წა კეთიმე მთაწმიდელს და ამისგანომ ეს წარწერა მისის საკუთარის
სულით უნდა იყოს ქმნილი. რადგან წა კეთიმე, როგორც განუმარტეთ, მიქელ მო-
დრეკილის დისწულის შვილი უნდა იყოს, ამისგანომ, სხანს, მას მისულა-მოსულა ქქო-
ნის უკანასკნელთან, უნახავს კერ გაუთავებელი შრომა მიქელისი და ვგონებთ, იმა-
ვე მელან-გაღმით თვისი სასულიც ჩაუწერია ასაღს შრომაში. სოლო უმეტესად
გი ჩვენს მოხსენებულს აზრს ამტკიცებს ასომთავრულივე წარწერა მე-179 გვერდის
ქვემო არშიისა, რომელიც ტექსტის სულით არის დაწერილი წა აბოას სა-
გალობელ-დასდებულის შემდეგ: „ქ: სტეფანე ჭყონდიდ(ლის)ა ნეტარისანი:
სანანოას ძისანი: ქე: დიდებულ უფ სოკლი მათი: “. სხანს, წა აბოას
რამდენიმე საგალობლნი და დასდებლნი სტეფანე ჭყონდიდელს ეკუთნის და
სხვა ივანე ქონჭოზის ძეს (გვ. 176). ამ სტეფანესვე აკუთვნებს სელნაწე-
რი რამდენსამე საგალობელს ქრისტეას შობისას, რადგან ამ საკითხავების არშიაზე
აწერია „სტეფანს“ (გ. 101) და წარწერა: „ქე შე სტფანს“. იმავე მიხედვით სტე-
ფანესგანვე უნდა იყოს თსწული რამდენიმე საგალობელი 14 იანვარსე და სხ. სტე-
ფანე ჭყონდიდელი რომ გამოჩენილი მწერალი ყოფილა, ამისე ქმოწმობს რუის-
ურბნისის საეკლესიო კრება 1104 წლისა, რომლის ძეგლის წერა საუკუნო ხსენებას
აწესებს სსვათა განთქმულ მწერალთა შორის სტეფანე სანანოას ძისას (ჩე-
მი დღიური გვ. 129; 96; 130, 158;—ეკლ. მეზ. № 76; „სამოთხე“ საბინ. გვ.

530) და დაგიო მტბეკრისას, რომელიც გებრებ იყო წინა-მოადგილე ამ სელნა-
წარში დასტულის (გ. 119) იოკანე მტბეკრისას, — აგრეთვე ანტონ მტბეკ-
რისას, რომელიც სწანს 1080 წ., ეგრემ მცირეად დროს, როდესაც ის ცსოვრობდა
ჭართველთ მონასტერში ეზრასი, ანტიოქიის ახლო (ის. 1080 და 1091 წლის ქვე-
შე; აგრეთვე ჩემი აღწერა წერა-კითხ. სელნაწ. გვ. 493, 503).

რომ ეს სტეფანე ჭყონდიდელი მეათე საუკუნეში ცსოვრებულა, ამასე ჭმო-
წმობს: წა კეთილე მთავრიდელი თავისს წერილში გიორგი ბერისადმი, რომელიც
ჩართულაა ერთს ჩემს ტყუას წიგნში XIII საუკ. გვ. 293 და რომელშიც სსკათა-
შორის ქსწერას: „ეკესები ჰამიელის წიგნი... ჭართულად უთარგმნათ და უწინა-
რეს მრავლისა ესამისა სიცოცხლესაკე მამისა ჩემისა მოეწერა მუ-
ნით სტეფანე ეპისკოპოსსა და კეთისა თუ შესაწყენარებულ არს“. წერა-
კითხ. სელნაწარში № 427 და საბინინის „სამოსე“-ში (გვ. 432—432) კბოუ-
ლობთ ამკე წერილს მცირეოდნად შეცვლილად და იქ მოსსენებულია: „სიცოცხლე-
საკე მამისა ჩვენისა მოეწერა ჭართლით სტეფანე ეპისკოპოსისა ჭყონდი-
დელსა“.

წა იოანე † 993 წ., მასსადამე მოსსენებული წერილი ამის წინეთ უნდა და-
წერილიყო. მაგრამ რადგან 990—998 წლებში კეთილე უკვე განთქმული იყო, რო-
გორც უწარჩინებულესი მეცნაერი, ამის გამო თუ რომ 990 წლის შემდეგ დაეწერა
სტეფანეს თვისი წერილი, იგი კეთიმეს მისწერდა მას და არა იოანეს, რამას გამო ის
წერილი სტეფანესას უნდა დაწერილიყო 990 წლამდე. წა კეთილე დაიბადა (1028—
65=) 963 წ., საბერძნეთს წაიყვანეს მკეკლად 971 წლის ახლო-სანებში და 990
წელს იგი იჭებოდა 27 წლისა.

სტეფანე ჭყონდიდლის ნათარგმნთაგან სწანს კადეე მე-XI საუკ. სელნაწარში
ცსოვრება წის თეოკტისტის ლეიკელისად, რომელსაც არშისე აწერია: ა) „სტე-
ფანეს თარგმნილი“ და ბ) ბოლოს აწერია: „სსცნაურ იყავს, რომელ ცსოვრებაჲ ესე
წის თეოქტისტისი სტეფანეს სსანანოჲს ძესა უთარგმნია ბერძელისა-
გან ჭართულად. საუკუნომცა არს საკსენებელი და გურთსეკაჲ მისი“ (წერაგ.-სელნაწ.
№ 384, ფურც. ტე:—(ჩემო ამისა, გვ. 85, შეცდომით ნსკენებისა ეს სტეფანე
მტბეკრად და ამის გამო 900—916 წ. ქვეშე იქ დაწერილი ამ დროს კეთუნის).

იმკე სელნაწარში ფურც. ტე: მოსსესებულია, რომ ცსოვრება გრიგოლ ეპის-
კოპოსისა აერაკანელთა ჭლდქისა „თარგმნა: ენასა: ჩუენსა: დაკით: ტბელის:
ძემან“ (მტბეკრმან?).

ამ ნაირად, ჰირეკლი მტბეკარი ყოფილა სტეფანე 918 წლის ახლო-სანებში (ქ.-ცს.
I, 918), რომელმან გობრონის ცსოვრება დასწერა; შემდეგ სწანს დავით მწერა-
ლი, მიქელ მოდრეკელის ბიძა, მერე იოანე მტბეკარი, მწერალი, თანამედროვე მი-
ქელისა; შემდეგ ისეკ იოკანე (სხვა?); აკვილა სწანს 1002 წელს გადაწერილს შორას
მონასტერში (სამცხეს) „წმიდათა მოწამეთა ცსოვრებაში“, რომლის დროს თვთ იოანე
მტბეკარიც (სხვა?) ცოცხალი ყოფილა (ბ.ქ. ისტ. 248); ამის შემდეგ სწანს სსაბა
1028 წლის ახლო სანებში (ქ.-ცს. I, 219), და 1080 წელს ანტონ.

ამათში იოანე მტბეკარი, დახატული „საგალობელში“, სჩანს მწერლად მრავალ საგალობლებისა, რომელნიც მას შეუთხზავს, როგორც ჰმოწმობენ იმავე წიგნის წარწერანი: „იამბიკონა (შობისანი) იოანეს მტბეკარ ეპისკოპოსის თქმულნი. ქრისტეს, დიდებულ ყავ სული მათი“ (გვ. 56); „დასდებულნი ქრისტეს შობისანი, თქმულნი ღთ შემოსილისა იოანე მტბეკარ ეპისკოპოსისანი“ (გ. 78); „სსუანი ქართოჯლნი... იოანე მტბეკარ ეპსკოსის მოკაზმოჯლნი (ე. ი. ლექსად გადაღებულნი, გ. 73) და ზერეთვე კიდურ-წერილი: „თოფენეს ბასილი; თქმოჯლნი ღთ შემოსილისა იოანე მტბეკარ ეპსკოსისანი სიბრძნათა სოჯლისა წისათა“; იქვე გვ. 119 დახატულია იგი სსიკოსნად და წარწერით: „მომიტვე მე კანნიკებამ არა ღირსსა“; — მისივე „დასდებულნი ნათლისღებისანი“ გვ. 137..; 241 და სს. სჩანს, რომ იოანეს ბეკრი საგალობლები უწერია.

სსვა ქართველ მწერლებში და პირებში მოხსენებულნი არიან: განძკელი, იოგანე ქონქოსის ძე, იოგანე მინჩხი(?); „იოკანე მინტისანი; ქრისტე განუსკენე სოჯლს მისსა“, ამას დაუწერია დიდი კვთიმის ცხოვრება, მსოფლიო წმიდისა და წის თევდოსი მეფისა (ის. იანვ. 19 და 20), ზერეთვე „ეზრა“, რომელიც მოხსენებულა კიდურ-წერაში და არშიასე (20 იანვ. და გვ. 223). ესენი უნდა იყენენ ქართულ საგალობლების მოხზველნი, რომელნიც აკროსტიხებად დაწერილნი და კიდურ-წერილობითი შექეულნი შეტანილ არიან მიქელის მიერ მოხსენებულს საგალობლებში. კიდურ-წერილობაში გამოთქმულია ქება წმიდანებისა ანუ ღოცვა; მაგრამ ერთი კიდური, მე-223 გვერდზე დაწყებული, მოგვითხრობს: „ქრისტეს აღიდე საურმაზ და ქეა მისი მირეან“. ცხადაა, რომ აქ მოხსენებულნი პირნი თანამედროვენი არიან მიქელ მოდრეკილისა. შეიძლება საურმაზ იყოს მამანუ ასლო ნათესავი მიქელისი, იოანე ბინეტისი ანუ ეზრასი.

სად უნდა იყოს დაწერილი „საგალობლები“? — ჩვენ გვგონია შატბერდის დიდებულს ღაერაში. აი ამის საბუთიც: 1) როგორც ზემო განმარტეთ, „საგალობლების“ მწერალი მიქელ მოდრეკილი, არის ერთი მწერალთაგანი შატბერდის კრებულისა და მამასადაძე შატბერდს მცხოვრები; 2) „საგალობლებსიც, როგორც სსვა ეველა მათე საუეუნეში შატბერდს დაწერილ სელნაწერებს, სომხური წარწერაები აქვს (მაგ. ჯრუჭის სასარებას, „შატბერდის კრებულს“ და „საგალობულს“ ხომ უმეტესი) და ცხადად ეტყობა, რომ ქართველ-სომხებს საწმენოებრივი ერთობა აქვთ, და ეს ერთობა ხომ უმეტესად დამყარდა არტანუჯის კრების შემდეგ, რომელიც მოხდა მიქელ მოდრეკილის ცხოვრებაში და კეთილე გრძელის ჰაქრობის შემდეგ (ის. ჰქეპო, 978 წ. ჰქეპე); შემდეგ საუეუნოებში სომ ეს ერთობა ისე დაირღვა; 3) რამდენისაძე „საგალობლის“ ძილისპირის კიდურწერილობა ამბობს: „ეზრა“. თუ ეს ეზრა თანამედროვე იყო მიქელ მოდრეკილისა და მამასადაძე მათე საუეუნის დასასრულს მცხოვრები, მაშინ იგი უნდა იყოს ის ეზრა, რომელიც 1035 წელს ქკის სხენ; სჩანს შატბერდის მამამთავრად იმავე შატბერდში ტყავსე დავით ჳობის ძესგან დაწერილს ფსალმუნთ განმარტებაში (ის. ჩემკან შედგენილი კატალოგი საეკლეს. მუხ. № 135; ამ სელნაწერზე ცნობა ის. 1035 წ. ჰქეპე). დავით ჳობის ძეს დაუწერია ის წიგნი

რბრძანებათა ეზრა მამაღმთავრისა, შემოქმედისა (sic) და მწყალობელისა ჩემასათა... დაწერე კელითა სულაერთა ძმთა ჩემთადათა, საფასითა მიქაელისითა და გაბრიელისითა და შეკასრულე კელითა შვილისა ჩემისა იოკანესითა და დაჯდე შეტბერდს... სადიდებლად ეზრა მამაღმთავრისა და მამისა ეფრემისითა... და სუმონისითა და მშობელთა ჩემთა იოკანესითა და შუშანისითა... კორციელთა ძმთა ჩემთა გაბრიელის და მარიემისითა შატბერდისა და ხანძთა... აქიდა მსაფიქრებელთა, რომ ეზრა აღბათ ყოფილა განათლებული ამსანგი მიქელ მორეკვილისა და ამისგამო მას შუეტანისა თვსს საგალობელში მისი აკროსტიხი;—4) შატბერდელ მამებს დიდი მოღვაწეობა გამოუჩინათ დაკარგულ ნაწერებას მოპოვებისათვის, სოლო „საგალობლის“ მწერალიც ამ გვარს საქმეზე მოღვაწეობს და მით გვაფიქრებინებს, რომ მასშიც ის საქართველომ მწერლობის აღდგინების სული ტრიალებს, რომელიც ესრე ასსათაებს შატბერდელ ბერების მოქმედებათა.

მაგალითად „შატბერდის კრებულში“ შეტანილს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ბოლოს სწერათ ტექსტის სულით, წითელ ძეღნით: „წიგნი ქართლისა მოქცევისაჲ ესე, რომლითა ღწ ნათელი გამოაბრწყინება, დასაბამი წმიდათა კელესითა გამობრწყინებოსაჲ, ძალთა ზეცისა მგალობელთა (გუნდთა) ყვაილად, უბიწოჲ (სარწმუნოებაჲ), შუემრავი კედელი ქრისტესი, ესე (ჩუენისა ცოდვისა კსნაჲ და მარგებელ) სულისა, ვითარცა ტალანტი, წინამძღუართაგან დაფარული, შემდგომად მრავალთა უამთა და წელთა კჳოკეთა. *).

მართლდა, შეიძლება ეს წარწერა შატბერდელ მამების არ იყოს, არამედ მათ გადაწერათ ეს წარწერა თვით იმ დედნიდგან, რომლისაგან გადაუწერიათ „მოქცევაჲ

*) ეს წარწერა დედანში ძალიან გადასულიაო, მოგვითხრობს ბ. ე. თაყაიშვილი („სამი ქრ.“ გ. XCII—XCIII და „ახ. ვარიანტი ნინოჲს ცხ.“ გვ. 74); ჩვენ (ე. ი. ბ. ე. თაყაიშვილმა) მივიღეთ ყოველი ღონისძიება და როგორც შეგვეძლო სიტყვა-სიტყვით აღვადგინეთ ტექსტი. განსვენებული (sic) დ. ბაკრაძის აზრით, რომელსაც ეს აღგილი არ გააუჩივია (sic), აქ უნდა ყოფილიყო ქართლის მოქცევის შემდგენის და შედგენის (?) დროს შესაბამ (იხ. გაბ. „ივერია“, 1889 წ. № 6). შეიძლება ჩვენ (ე. ი. ბ. თაყაიშვილი) ერთი ორი სიტყვის აღდგენაში ვცდებოდეთ, მაგრამ ეს კი გადაჭრით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აქ არავითარი ცნობა არ არის არც შექმდგენის და არც შედგენის დროს შესახებ(?).

ღიად რომ ესრედ შებღაღულის ტექსტის აღდგენას ჯაფაც და ცოდნაც მოუნღებოდა, მაგრამ მისი აღდგენა ბ. ე. თაყაიშვილს კი არ ეკუთვნის, არამედ მე.—შეურყვევლი საბუთი ამისა იხილე თვით შატბერდის კრებულის არშიაზე, სადაც შებღაღულის ტექსტის პირდაპირ ჩემის საკუთარის ხელით დაწერილია 1888 წელს აღდგენილი ტექსტი. გარდა ამისა იგივე ჩემ მიერ აღდგენილი ტექსტი და მთელი ჩემ მიერ იმავე წელს აღდგენილი „ქართლის მოქცევის“ ტექსტი ცალკე რვეულად ხელში ჰქონია ბ. თაყაიშვილს, როდესაც იგი ჰბებღვდა ზემოსწერებულს შრომას ორ წიგნად. ახლა ის რვეული არა მცირედის მეცადინეობით და ხარჯით დავიბრუნეთ ამ 1892 წ. და საბუთად გვაქვს წინა-თქმულისა. ორივე ჩემგან აღდგენილი ტექსტი ხელში ჰქონია გამოცემის დროს ბ. თაყაიშვილს, მაგრამ როგორც ჰხედეთ, ტექსტის აღდგენა მანც მხოლოდ თავისთვის მიუწერია.

ქართლისაჲ“, მაგრამ მაინც უფრო ჭკუაზე ასლოა ის, რომ ეს წარწერა შატბერდელს მწერალს უნდა ეკუთნოდეს და „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ მათ ზირველად ეპოვოს.

მაგრამ რას უნდა ჭინიშნავდეს ფრასა: „წიგნი ქართლის მოქცევისა... შემდგომად მრავალთა უმთა და წელთა ეპოვეთ?“—ცხადია, რომ აქ ლაპარაკია არა-რომელსამე კერძო ნაწილზე „ქართლის მოქცევის წიგნისა“, როგორც ჩვეულებრივის უსაბუთოობით გვარწმუნებს „სამა ქრონიკის“ გამომცემელი, არამედ მთელს „ქართლის მოქცევის“ წიგნზე; ესრეთია გრამმატიკული და ლოგიკურიც აზრი ზემოხსენებულის წარწერისა. გარდა იმისა ყოველად უსაბუთო იქნება, რომ ვითეძროთ, ვითომ „ქართლის მოქცევა“, ანუ წაწინილად ცხოვრება, ქართველებს დაქარვრდათ და მსოფლიოდ მათე საუკუნეში ეპოვნათ. ქართველნი დიდათ აფასებდნენ ქართველთა წმიდათა ცხოვრებას (ის. ზემო წერილი სამოელ კნისა, გვ. 73) და წაწინოს ცხოვრებას სომ უმეტეს. ამისთანა სასიქადულო სსვა რაღა მოეპოვებოდათ, რომ ეს დაეკარგნათ?

მაშ რომელ „ქართლის მოქცევაზე“ აქ ლაპარაკი?—ზემო ჩვენ აღნიშნეთ (გვ. 106, შენიშვა), რომ მატინე სსვა არის; ხოლო მატინეების საფუძვლითა ქართველნი სწერდენ მეტაფრასთა ანუ საკითხავთა წმიდანების ცხოვრებისა; საკითხავებს შეამკობდენ სოღმე მღალა ფრასებით და მოძღვრებით, რადგან იმათ სწერდენ საკითხავად საეკლესიო ამბიონითგან. მაგრამ წაწინილად ცხოვრება, შატბერდის კრებულში დცული, საკითხავი კი არ არის, არამედ თვთ მატინეა, რომელშიც აღწერილია მოკლე საქართველოს ისტორია, უწინდელი და მერმინდელი, და თვთ წაწინილად ცხოვრება აღწერილია ზირველის ჰირით. რა საეკირველია, ამ გვარად დაწერილს წიგნს საეკლესიო ამბიონიდგან ხალხს კერ წაუეთხავდენ, მით უმეტეს, რომ უმთავრესი მისი ნაწილია ზირველის ჰირათ იყო ნაამობი, სოლო სსვა საესე იყო მოკლე ისტორიულ ცნობებით წარმართობის და ქრისტიანობის დრომას. ამ მიზეზის გამო ძველათე დაუწერიათ საკითხავები წაწინილზე ანუ „ქართლის მოქცევაზე“, რომელშიც ისტორიული ნაწილი თითქმის მთლად გამოუტოვებიათ, წაწინილად ცხოვრება სამოთსრობო კილოთი დაუწერიათ მესამე ჰირით (ზირველის მაგიერ), აქა-იქ ფრასები შეუცვლიათ, გამოუვლიათ ქრონოლოგიური ცნობები, რომელთაც მსმენელ ხალხისთვს ნაკლე მნიშვნელობა აქვს, სსვა წყაროდამ შეუქმიათ რამდენიმე ცნობები, მსმენელთათვს მარგებელი და რეკობითად აღმსრდელი, ერთის სიტყვით ის სასე მიუციათ ქართლის მოქცევისთვს, რომელიც შეეფერება საკითხავებს და რომელიც აქამოდე აქეს ყველა ცნობიდ „ქართლის მოქცევისა“. ამისთანა საკითხავები საეკლესიო სმარებაში საჭირო იყო და ამისგამო ყოველთვის ბევრი იქნებოდა, მაგრამ თვთ მატინე „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ამბიონიდამ საკითხავად არ გამოდგებოდა და ამის გამო იმისი ცალები ბევრი არ იქნებოდა; იმავე მიზეზით მისი სრულიად დაკარგვაც შესაძლებელი იქნებოდა. და მართლაც, შატბერდის კრებულე ზემოაღნიშნულს წარწერაში მოგკითხრობს, რომ მატინე ანუ „წიგნი ქართლის მოქცევაჲ... ვითარცა ტალანტი წინამძღუარათგან დაფარული, შემდ-

გომად მრავალთა უბთა და წელთა კპოკეთ“-ო. ესე იგი მატანე „ქართლის მოქცევისა (და არა საკითხავი ქართლის მოქცევისა) დაკარგულა და მატბერდელთ მამათა ძლიეს უპოვანთ და გადაუწერიათ.—არა ეგოსებ, რომ ვინმემ სსკა ახრი გამოიტანოს ზემოსსენებელის წარწერისაგან, და ყოველივე ლაღადისი ცრუ-მუნდიერთა, ვითომ ვისმე და როდასმე ქართლის მოქცევა და ქართლის ცხოვრება მეშვიდე თუ მეათე საუკუნეში შეედინოს და გადაემანხინებინოს, ყოვლის საფუძველის მოღებულა და მათი ნატანჟ-ნატოდვილარიც ნიავ-ქარს მისატეპია.

ზემოსსენებელი ფრასი: „შედგომად მრავალთა უბთა და წელთ-კპოკეთ“, სსკა უფრო საყურადღებო ვითისასაც ჰბადავს: იგი ასახულებს ჩვენს სიკომ აღნიშნულს ჰზრსა, რომ ჰირველი დედანი „ქართლის მოქცევისა“ 716—717 წლებში დაწერილა (იხ. ზემო გვ 104), ხოლო ამ წლის შემდეგი სია იმპერატორთა, მთავართა და კათალიკოსთა სსკა წყაროდამ ამოუღიათ მატბერდელ მამათა და ზოგიც თვითონ შეუდგენიათ. აქიდან სჩანს, რომ ნაპოვნი დედანი 965—976 წლებში იქნებოდა 250—265 წლის დაწერილი და ამის გამო მართლაც შეძლოთ ეთქვას: „შემდგომად მრავალთა უბთა და წელთა კპოკეთო“.

რავი დავასახულებთ, რომ „საგალობლები“ მატბერდს უნდა იყოს დაწერილი, სენ უფრო გაკვირვებულა იმის განმარტაცა, თუ რას ჰნიშნავს მეტად საყურადღებო ფრასა ზემომოდებელის მისის წარწერათა: „...შეკვრიბენ ძლისშირნი ეს ყოვლით კერძოკე, რომელნი კპოკენ ენათა ქართველთათა: მენურნი, ბერძულნი და ქართულნი და დაწერენ... ყოვლითა განმარტებითა და ტეშმარიტებითა და... უმჯობეს კეჟ უმეტრებითა სიღლახაკისა ჩემისათა“.

ამ წარწერიდამ სჩანს, რომ მიქელ მოდრეკილს შეუკრებია ყოველმხრით, რაც საგალობელი უპოვია ქართულ ენაზე, ბერძულ ენით, თუ მესურით თარგმნილი, ანუ თუთ ქართველ მამათაგან თსზული; ზოგიერთი ამათგანი შეუკეთებია, რიგ-სე დაუწყია და კილოს ნიშნებიც დაუსვია.

მართლაც, თუ ეყრადღებით განვისილავთ მაც ხელნაწერს, ადვილად შევნიშნავთ, რომ იმაში მოქცეული ყოფილა მთელის წლის საგალობლები სეკდემბრიდამ დაწეულად და გარდა ამისა აღდგომის საგალობლებიც. ხელნაწერში დარჩენილა მხოლოდ უმეტესი ნაწილი უგანსსენებისა, ხოლო სსკა თეკებისაგან დარჩენილა არეულად შეკრული ნაწილები ოკდომბრის; ნოემბრის, დეკემბრის და იანვრის საგალობლებისაგან. თებერვლისა (და სსკა თეკებისა) აქლია, მაგრამ საკვლეისო მუსეუმის ზემოსსენებული ათი ეტრატის თახასი № 190 რომ ამ საგალობლების ნაწილია, ეს იქიდანაც სახუთდება, რომ 26 ოკტომბერს „საგალობლები“ გვიჩვენებენ დღესასწაულს ვარაზ მოწამისას და დისმენენ: „ვარაზ მოწამისა (საგალობელი) ჰპოვო თებერვალს: ია:“ (გვ. 321), და მართლაც, კვლ. მუზ. ხელნაწერშია 11 თებერვალს მოქცეულია ვარაზ-მოწამის საგალობლები.

გარდა ამისა მიქელ მოდრეკილის „საგალობლები“ ივსის შინაარსით მართლაც ორიენინალურს ანუ უცხო კრებულს წარმოკვიდგენს: უმრავლესი მათგანი არ არის შეტანილი საეკლესიო საგალობლებში XI—XII საუკუნოებისაში; რიგიც მათის დაწყობი-

სა დიდად გაიჩნება კელსიანში მიღებული რაგისაგან; დღესასწაულებიც და წმიდანების დღეობაც მათის ძილისშირებით იშვიათად ეთანხმება მე-XI—XII საუკ. მიღებულ წეს წმიდანების დღესასწაულებისას. ზოგი იქ მოხსენებულის წმიდანების სახელები სრულიად არ იხსენებს მსოფლიო წმიდანების დღესასწაულებში. ამით ჰმართლდება მიქელ მოდრეკელის წარწერა, რომ მან თვითონ შეადგინა ეს საგალობლები სხვადასხვა ენათაგან ნათარგმნის და ქართველთ მამათაგან თხზულის ძლისშირთაგან, რომელნიმე თვითონ „უმჯობეს ჰყო“ ანუ გაასწორა; სოლო რამდენიმე არ შეუტანია, რადგან ისინი „სიტყუად არ კეთილ იყეს“ (გვ. 207).

თვით წარწერანიც მართლებენ მიქელის სიტყვას, რომ „საგალობლები“ შეკრებილია ბერძულ-ქართულ-მესურ ძლისშირთაგან. ზოგს საგალობლებს წარწერა აქვს „ბერძული“ (ი.გ. გვ. 249) ანუ ბერძენთ მწერალთა (დასდებულნი კოზმან იერუსალიმელისანი, ანასტასიასანი, მაქსიმესანი და სს.); უმეტესს აწერია „ქართულნი დასდებულნი“, „აკროსტისნი ქართულნი“, „ქართულნი საგონი“ (sic), ანუ ქართველთ მამათა მოხსენელთა სახელნი, კიდურ-წერილობითნი წარწერანი, რომელნიც უმჯობესყოფენ, რომ ესენი დათხზულია ქართველთ მამათაგან (ეზრასი, იოანე მინეტისა, იოანე და დავით მტბერისა, სტეფანე ჭეონდიდელისა, იოანე ქაზკოზის ძისა, იოანე მინჩხასა(?) და სს.); უკანასკნელ, მხოლოდ მცირეოდენს აწერია „მესურნი“. მაგრამ ბევრს საგალობლებს ანუ შუა, გინა არშინა, ანუ ბოლოს ჩართული აქვს სომხურნი წარწერანი, რომელთა გარჩევა სსუებისთვის მიგვიჩვენებს. ეს ტექსტისკე ხელით ქმნილი სომხური წარწერაები, ჩვენას აზრით, ჰმოწმობენ, რომ უკანასკნელნი საგალობლები უნდა იყვნენ მესურნი, ე. ი. სომხურნი.

მესური რომ მესხური არ უნდა იყოს, გარდა იემომოყვანილის საბუთებისა, სჩანს იქილამაც, რომ 1) ხშირად იმეორება წარწერა „მესური“, მაგრამ არც ერთჯერ არ სწერია „მესხური“ და მესხნი არას დროს არ იწოდებოდნენ მესხად; 2) თვით წარწერა „შეკრები... რომელნი ეწოდენ ენითა ქართველთაგან: მესურნი, ბერძულნი და ქართულნი“ სსუებრ შეუძლებელია აისხნას, გარდა იმითი, რომ ქართულს ენაზე ყოფილა სომხურით და ბერძულით ნათარგმნები და თვით ქართველთაგან ქმნილები. „მესურნი“ რომ „მესხურნი“ იყოს, მაშინ გამოდის, ვითომ მიქელ მოდრეკელს, ესრეთს გამოჩენილს მწერალს და განვითარებულს მცოდნეს ქართულ ენისას, მესხური ენა ქართულად არ ჩაუთვლია, და თუ ეს ეგრე იყო; მაშ რად არ იზოგება მტ. საგალობლებში „მესხურ“ ენაზე დაწერილი საგალობლები, გინა მესხურ ენით. ქართულად თარგმნილები (!); 3) მაგრამ ყველაზე უფრო „მესურნი“ სომხურობას ამტკიცებენ და უმჯობეს ჰყოფენ მოხსენებულნი სომხურნი წარწერანი.

რომ სომხურის მწერლობით ქართველნი ჰსარგებლობდნენ, ამისი დასამტკიცებელი მრავალია და ამაზე ღაპარაკიც მეტი იქნება. სოლო იმ დროს ქართველ-სომხ-ბერძენთ შორის არ იყო ისრეთი სარწმუნოებრივი განსეთქილება, როგორიც დამყარდა მე-XI—XIII საუკუნეობში, და არა თუ სომხურს საგალობლებსა, არამედ სომხურს კილოსაც კი არ თავილობდნენ ქართველნი, მით უმეტეს, რომ „საგა-

ლობლებას დაწერას დროს, არტანუჯის კრების შემდეგ, სომეხთა ერთობა გამოაცხადეს და მართლ-მადიდებლობას შეუერთდენ, თუმცა კი დროებით.

აღმოსავლეთის ეკლესიებს XII საუკუნემდე არ ჰქონდათ ერთგვარი წესი ღვთისმსახურებასა. შესამჩნევად სხვაობდენ ერთმანეთში საბაწმიდის, იერუსალიმის, ანტიოქიის და საბერძნეთის ეკლესიები შესახებ წმიდანებისა, მათის დღის დღესასწაულობას რიგ-წესისა, სოლო საგალობელ-დასდებულ-ძღვისპირებში ხომ უფრო სხვაობდენ ერთსა-და-იმასე სასტორიარქოში: მდიდარ ეკლესიებს მეტი საგალობლები ჰქონდათ და უწარჩინებულესი ღვთის მსახურება, სოლო ღარიბი ეკლესიები ღარიბნი იყვნენ საგალობლებათაც. მეორემეტე საუკუნეშიც კი ცხადად ეტყობა ეს გარემოება არა თუ იერუსალიმელ და ანტიოქელ სასტორიარქოთა, არამედ თვით კონსტანტინოპოლის სასტორიარქოს, რომელიც ამ საუკუნეში ეკლესიებზე წინ იდგა სწავლა-სიმდიდრით. შესანაშნავი მოწამე ამისა არის წა გიორგი მთაწმიდელი, რომელმაც მე-XI საუკუნეში ზირველად გადათარგმნა ქართულად მთელის წლის საგალობლები: „თეენი წელაწადისანი და დასდებულნი წთა დღესასწაულთანი“. მეორემეტე საუკუნის ამ სენაქსრას ეტრატხე, რომელიც დაცულია საეკლესიო მუზეუმში, იმავეა შემდეგი ზემოგამოთქმულის აზრის დამამტკიცებელი წარწერა (გვ. 312): „...ლოცვა ყავთ გლასაჲსა გიორგისთჳს... ფრიადი ღუაწლი და ჭირი მინასაკს ამისსა თარგმნასა... მშენიერთა მთხრობელი... და ღუაწლსა წასა მათუწყებელი, რომელი დღესამომდე სასამენელსა ჩუენსა არა სმენილ იყო და არცა ბერძენთა უფროსთასა, რამეთუ არცა მათთანა დიდად იმავეების ებე ვითარი სჯნაჲ ქსარი, თჯნიერ სოფლის წმიდისა და სტუდიისა“ (ის. ჩემი აღწერა საეკლ. მუზ. ხელნაწ. № 97). ცხადია, რომ არა თუ ჩვენში არ ყოფილა ეს სჯნაჲ ქსარი, არამედ თვით საბერძნეთშიც-კი მხოლოდ დიდებულს სოფლის ტამარში და განთქმულს სტუდიის მონასტერშიღა ჰქონიათ იგი.

აქილამ ცხადია, თუ რა საუნჯეა მოსვენებული „საგალობლები“, მიქელ მოდრეკილის მიერ შეკრებულ-განწორებული. იგი მოწამეა უძველესის საღვთისმსახურებო განსწავლებულის წეს-წყობილების აღმოსავლეთის ეკლესიათა და უმეტესად საქართველომ საკათალიკოზომასა. გარდა ამისა, მასში, რასაკვირველია, დაცულია არა-ერთი-და-ორი იმ საგალობელთაცანი, რომლებიც ძველად აღმოსავლეთის (ე. ი. იერუსალიმ ანტიოქიის სასტორიარქოთა) ეკლესიაში გავრცელებულნი ყოფილან და აწ უმეტესნი დაჯარგულნი არიან მეცნიერებისათჳს. მასში დაცულია ქართველ-სომეხ მწერალთაცან თხზული მრავალი საგალობელი, რომლებიც მეორემეტე საუკუნეიდან სმარებიდან გამოხულან და დაჯარგულან, რადგან მე-XII საუკ., და განსაკუთრებით ურბნის-რუისის კრების შემდეგ, ძველი წეს-წყობილება ღვთისმსახურებისა უარ-ყოფილ იქმნა და ათონელთ მამათაცან ასლად თარგმნილი წიგნები შემოიღეს, ე. ი. დამკვარეს კონსტანტინოპოლის სასტორიარქოთა საღვთისმსახურებო წესი.

უმთავრესი მოღვაწეობა ათონელთ მამათა ის კი არ იყო, ვითომ ჩვენ მათამდე საეკლესიო და საღვთისმეტყველო წიგნები საკლდე გვერებოდეს, არამედ ის, რომ მათ მოსწვევით სსტორიარქოთა ეკლესია ანტიოქია-იერუსალიმის გაულებას და დაუ-

ახლოვებს კონსტანტინოპოლისას: იქაური წესი შემოიღეს და თვით საღმრთო წერილის წიგნები, ასურულ-ებრაულით თარგმნილება, გაასწორეს საბერძნეთში მიღებული საძეო-და-ათას თარგმნით; ერთის სიტყვით, ყოველივე განსაკუთრებული რიგი საბერძნეთის ეკლესიისა შეუთვის-შეუსორცეს ქართულ ეკლესიას, სოლო კერძო და განსაკუთრებული წესი ქართველთ ეკლესიისა გააქმეს.

ეს გაუქმება, როგორც ეტეობა, მოხდა ძალდაუტანებლად. თვით მთარგმნელი საგალობელთა წა გიორგი იმავე სენაქსარში სწერს: ქართველნი ამ წესს არ მისდევნო და ვისაც რომელი წესი მოსწონდეს, იმას შეუდგესო—ბერძნულსა, თუ იერუსალიმელსაო. იმავე გიორგი მთაწმიდელის სენაქსარის (ანუ „განგება თუეთა წელიწადისათაჲ“) სსკა ეტრატის შესანიშნავს სელაწარში XII საუკუნისაში (ეკლ. მუხ. № 193) მოხატული სწერს (ის. 13 სკკდ. ქვეშე): „წმიდანო ღვთისანო, ამას იპარუსალიმელსა სატფურებასა (სტარბსა) საბერძნეთისა ეკლესიათა (შინა?) არავინ იდიდ-დღესასწაულებს, ამისთვის სუბუქად სწერია განგებაცა, რამეთუ სოფია წმიდისა განგება სხუგან არს და არა აქა“. მე 14 სკკდემბრის ქვეშე იგივე სწერს: „წმიდანო ღვთისანო, მთაწმიდას და სხუთა დიდებულთა მონასტერთა ყოველთა (იგულისხმება საბერძნეთის მონასტრები) ზემოწერილისა მის წესისაებრ იქმნების აღპყრობა პატრონისა ჯუარისაჲ. თქუენ კულა ვითარცა გნებავეს, ეგრეთ აღასრულეთ“; ესე იგი, გნებაჲთ იერუსალიმის წესსჲ აღასრულეთო, გნებაჲთ საბერძნეთის წესსჲ, ამ წიგნითო. იერუსალიმელ ანუ საბერძნეთის წესად მე-XII საუკუნისდგან იწოდებოდა ძველი წესები ქართველთა ეკლესიისა, იერუსალიმიდამ ანუ საბერძნეთიდამ მოღებულნი, სოლო ახალი წესი—მთაწმიდურად ანუ ბერძნულად: „ტუბიკონი მთაწმიდური“ ანუ „განგება მთაწმიდელთა სენაქსარისა“, ის. ეკლ. მუხ. № 186, „განგება ბერძულსა წესსა ზედა“, „ტუბიკონი საბაჲს ლაერისა, რომელი ესრეთვე იქმნების სხვათაცა ყოველთა მონასტერთა შინა პალესტინისათა“.

თუმცა მე-XI საუკუნეიდან საბერძნეთის საღვთისმსახურებო განგება თანდათან ძალდაუტანებლად დამყარდა ჩვენში, მაგრამ იერუსალიმელი განგებაჲ როგორც სწასს, მინც სრულად არ აღმოფხვრილა ჩვენში და აქ-იქ თუხი მომხრეები ჭეოლია. ამას საბუთებს გელათის და ბედიის გულანები (სკკლ. მუხ. №№ 186 და 187), აგრეთვე ქუთაისის ბაგრატ IV საყდრის, წა გიორგის (გელათურის), მოჭკის, მარტვილის, ცაიშის და ხოფის გულანები. მაგ. გელათის გულანი სწერს: „მზის აღმოსვლისა თანა იქმნას გამოლოცვაჲ (ღამისთევისა)... ესრეთ გვისწავლიეს პალესტინელს“; „არა გვსწავლიეს მამათაგან ჩუენ პალესტინელთა შინა თქუმაჲ «ღამტკიცენისა მეფეთაჲსა»“. სასოგადოთ, ამ გულანში სშირად შესვლებით ამ გვარს შენიშვნებს ტექსტში ანუ არშიებზე.

ეს შენიშვნები ძველის საღვთისმსახურებო განგების შესახებ იმისთვის დავწერეთ, რათა ნათლად აღმოჩნდეს, თუ რა დიდი განძაჲ მეცნიერებისთვის მიქველ მოდრეკილის მიერ შეკრებილი უძველესის დროჲს „საგალობელნი“, რომელშიც და-

რულია დაწიწკებული წესი უძველესის ქრისტიანულ ღვთისმსახურებისა აღმოსავლეთის, სანბერძნეთის, სომხეთის და საქართველომს ეკლესიათა. მეცნიერი შეკვლევარი იმ წიგნში ანოკის არა ერთს ამ კითხვებზე შექმომიფერნელს საბუთს. სოლო უძველესის ბერძულ-ქართულ-სომხურის გალობის ადგენის მოტრფიალეთათჳს ეს წიგნი სომ ფას-დაუდებელ საუნჯედ უნდა ჩათვალოს.

978. კტრატის წიგნში შიომღვიმისა in 8, 212 ფურც., უდაში; ჰირველ გეორგიუ დახატულია სელოკუნრად იოკანე მასარებელი სელ-გაშლილი სსივისკენ, სიი-დამაც სჩანს მავურთხეველი სელი ღვთისა. ამის შემდეგ ასომთავრულად ოქრომს კარავით დაწერილია:

„გამოცხადებამ: წდისა: მახარებელისა: და | ლთისმეტყუველისა: იოვანესსი: | რლი (რომელი): გამოოჯცხიდა: მას: ლმნ (დმერთმან): წო: მახარებგლო: | მეოხ ექმენ: წე (წინაშე): ორისა (უფლისა): მონათა: შენთა: | გრიგოლს: საბას: და იოანეს: ან (უკანასკნელი შვიდი სიტყვა წითელ მელნით არის დაწერილი და არა ოქროს მელნით. მთელი ეს სათაური ოქროს არშიით არის გარშემოკლებული).

მერე ნუსხა-სურვირად: „გამოცხადება ივ (იესო) ქესი: რლ იგი | მოსცა მას ლნ: ჩუენებად მონათა მისთა“: და სს. 22 თავად აღწერილი. ამას მოსდევს საკითხავი შემდეგის ასომთავრულის სათაურით, რომელიც ოქროს არშიით არის გარშემოკლებული: „წისა მამისა: ჩნისა: ანდრია: მს: მთავარ: ებისკოსისა: კესარიისა: კაბდკელისა: თარგმანებ: გამოცხადებისა: წისა: იოვანე: | მახარბლისა: რი (რომელი): სთხოა: სხუამან (სხმნ): ებისკოსმნ | და ამან მიწერა: | ესე მისა: ოა (უფალს) ჩემსა: და | ძმასა: და ჩემთანა: მდდლსა | (მღუდელსა) ორსა (უფლას) მიერ: განადრებ (მსსვილ ასოებით დაბეჭდილი წითელ მელნით: არის დაწერილი, დანარჩენი ოქროს მელნით). ეს საკითხავი იწყება ასრე: „მრავალთა მიერ მრავალგზის აღვიძლევ, რომელთა აქუნდა ჩემდა მომართ იქვ“...

ბოლოს მე-210 ფურცელზე ტექსტის ხელით სწერია: ქრისტე (ქე): ადიდე: სუღითა: ეფთიმე: ამისი: თარგმანი: ამინ (ან) იუავნ: — ქე: შეიწუადლე საბა: ამისი: მწერალი: და იოვანე მმოსელი: ან:“.

იქვე, მერე მსარეს: „სახელითა მ(ა)მისაათა და ძისაათა | და სლისა (სულისა) წდისაათა: მეოხებითა | ყლდ წისა ლთის მშობგლისა: და | მს (მარადის) ქწლისა (ქალწულისა) მარიამისითა: ძლიერებითა: ცხოველმყოფელისა პატრონისა ჯათა (ვეურისათა): და წთა და დბლთა (დიდებულთა) | ზეცისა ძალთა ანგზთ (ანგეტოზთა) მთავართათა | წისა: წწყლისა წინამორბედისა | და ნათლისმცემლისა იოვანესითა: წთა და ყლდ ქებულთა მოციქულთა და მოწამეთათა | (და) წდისა იოვანე: ლთის მეტყუელისა მოციქულისა და მახარებელისათა: და ყთა წთათა რნი (რომელნი) სათნო ეყენს

ოა (უფაღსა): | ღირს ვიქმენ: მე უღირსი: და ცოდვილი: საბა (ნახსი? *):
 დაწერად: | კელითა: ჩემითა: წა ამას და | ქეშმარტსა. წიგნსა გამოცხადე-
 ბისასა: შეწვევითა ღთისაჲთა | და ბრძანებითა: სწლიერისა მოქდურისა ჩე-
 მისა გრიგოლისითა: | და ძმისა ჩემისა იოვანესითა: | და გლსმოდგინედ ვი-
 ხარკე: რათა | უტომელად დაწვერო: და კლდ (კულაჯ) | შევაწამე: და სა-
 დაცა ვბოვე: | გინა თუ დაკლებული: ანუ შემატებული: ვიდრე ასოდ ერთად-
 მდე: | ყოველივე გაემართე: და ეპგონებ | თუ პირველსა უმჯობეს არს: | აწ
 თქნა რწნი (რომელნი) სწერდეთ ვგრეთვე ყავთ რათა უბრალო იქმნეთ: |
 და რომელნი იკითხვიდეთ: ამას ჩწნა | დაწერილსა: ღწ დაგაჯეროს: | წა
 ლოცვასა თქნსა მოგვკსენენით | რათა ლოცვითა თქნითა და მეოხებითა | ყო-
 ველთა წთჲთა რომელნი ამას წიგნსა სწერიან: ერთობით ღირს ვიქმნეთ |
 შესღვად ზეცისა ქალაქსა იბრუსალიმსა (იერუს) მადლითა და წყალობითა
 ოაჲსა (უფაღსა) ჩწნისა იჯ (იესო) ქესითა რომლისაჲ არს ღიდებჲა (ღბჲ)
 ოკთი ოკე აწ: — |

„დაიწერა საბერძნეთს: მთასა | წა (წმიდას) ოლიმპოს: საყოფელსა წსა |
 ღთის მშობელისასა: ლავრასა შინა | სახელით კრანდას: მეფობასა | ბასილისსა:
 და კოსტანტინესსა: | პატრიაქობასა: ანტონისსა: და | ფიცხლად: განდგომი-
 ლებასა: ვარდა: სკლეროსისა: ქირსა | ღიდსა საბერძნეთისასა: ოკრებასა გლა-
 ხათასა და აწყუედასა: ქაბუქათასა: უწყალოდ: ურთიერთას: მახვლითა: | ძმაჲ
 ძმასა ზედა: და მამაჲ შეილსა ზედა: ესე ყოველი იქმნებოდა: | ამას რაჲ წიგნსა
 ეწერდი: ხოლო | თუ ძლევაჲ ვის მიეცემოდა: | არავინ უწყაოდა თვნიერ ორისა
 (უფაღსა) | ყოველივე ურთიერთარს: ეკუთვებოდეს სიტყუთ (სიტყუთ) და
 საქმით: მცირენი და ღიდნი ყოველნი იბრძოდეს: | დასაბამითგანნი წელნი:
 იყვნეს: . ხ წჳბ: . (6582) ქრონიკონი იყო რეპ:-:“ (198+780=978 წ.)

მე-61 ფურცელზე: „ქე შე საბა ამისი მწერალი აწ“.

მერმენდელ წარწერათაგან უფრო შესანიშნავია 1) მე-208 ფურც.: „...სახე-
 ლით: ოდენ: მეფესა: არჩილს (სელჩართულად): მინდობით: მომიკენებ-
 დეთ:“... 2) „ქე: შე: ფდ ტი: იოსებ: სააკაძე“. 3) მე-211—212 ფურ-
 ცელზე ხუცურად: „სახელითა ღეთისათა... მე ცოდვილმან ტფილელ მთავარგვის-
 კოპოსმან ბარნაბა (შეწირე?) ნიქოზს საყდარსა ხატისა ღეთაგბისასა სამკვლ-

*) ეს სიტყვა მეტად შებღალულია: მეორე ასოსაგან წერტილიღა დარჩენილა, მესამე-
 საგან მხოლოდ ფეხი; რომელიც უნდა იყოს ანუ „ხ“-სი, ანუ „ტ“-სი. ერთს ვისმე ეს სიტყვა
 წაუკითხავს „ქახი“.

სკლიაროსზე მოგვითხრობს ზარზმის წარწერაჲ, ბროსესგან გადმოღებული (Rap. I,
 133: „სახელითა ღეთისათა და წმიდისა ღეთისმშობლისა მეოხებითა მე ივანე, ძემან სულისა-
 მან (სულაქსამან?), აღუაშენე წა ეგუტერი მას ჟამსა, ოდეს საბერძნეთს გადას სკლიაროსი,
 დავით კურაპალატი, —ადიდენ ღწ, —უშველა წთა მეფეთა და ჩუენ ყოველნი ლაშქარს წარ-
 გვაველინა, სკლიაროსი გაეაქციეთ მე (?) მას ქვეყანასა, რომელსა ჰქვიან ზარსანანი, ადგილსა,
 რლსა ჰქვიან სარვენისნი, მუნ ეს უშენა ტახტი“...

რებელსა და სამარხოსა მამათა ჩვენთასა, რომელი ესე მიბოძაჲ უფალმან ეპი-
ზან (sic.—ეპიფანე?) ეპისკოპოსმან პატიონისა და ცხოველსმყოფელისა ჯუა-
რისამან იპარუსალიმელისამან. ხოლო შეიწირე მცირე ესე მსახურება“...

ბარნაბა თვითელი, ფაგლენოვი გარდა, იერუსალიმს იყო 1570 წელს, რო-
გორც გვაუწყებს წარწერა ორს წიგნსე (იხ. ეს თხზულება 1570, 1038 და 1583
წ. ქვეშე) ერთად უძნელ კლასესთან და როგორც ეს წარწერა გვაუწყებს, ეს სელ-
ნაწერი იერუსალიმიდან წამოუღიათ საქართველოში. ვგონებ ამ დროსვე წამოუღია
მაჟე მონასტრიდამ ამავე ბარნაბას უძველესი (XI საუკ. დამლევის) ცხოვრება გი-
ორგი მთაწმიდელისა, რომელიც, ბარნაბას წარწერით, შეგრედიის მთავარმან შემოს-
წირა წერეთის. საზოგადოების ბიბლიოთეკას № 350. (იხ. წინარების წარწერა
1583 წლის ქვეშე).

შემოსწენებულის წიგნის წარწერათაგან დ. ბაქრაძეს ჩაურთავს თვს ისტო-
რიაში მხოლოდ ერთი და ისიც ფრიად შემოკლებულად. წარწერა ამტკიცებს წა
ეკოაიქეს ცხოვრებაში მოსწენებულს ჰაზრს, რომ ულუმბოში მე-Xსაუკუნეში ყოფი-
ლა ქართველთ მონასტერი, სადაც რაფეხიმე სანი დაჰყვეს წა იოანემ და ევთიმემ;
უკანასკნელსე მოსწენებულთა მისს ცხოვრებაში, რომ იგი ულუმბოშიც თარგმნიდათ
წიგნებს („სამოთხე“ გვ. 413, 414) და მისგან თარგმნილ წიგნების სიაშიც (№
19) მოსწენებულთა „იოანე მახარებლის ხილვა და ხილვისა ახსნა“. აღბათ ამ
მიზეზთა გამო დ. ბაქრაძემ აქ მოსწენებული „ევთიმე თარგმანი“ წა ევთიმედ ათო-
ნელად აღიარა. მაგრამ ჩვენ მაინც დიდი მჭეი შეგვიტანია იმაში შემდეგთა მიზეზთა
გამო: 1) ევთიმე მთაწმიდელი, როგორც ვიცით, გარდაიცვალა 1028 წ. 13 მაისს,
დღესა ორშაბათს 65 წლისა („სამოთხე“. გვ. 428; მართლაც 1028 წელს 13 მა-
ისს ორშაბათს შესდებოდა და ამის გამო ცაგარდის აზრი, გამოიქმნული „Свѣ-
дѣнія о памят. груз. писмен.“ გვ. 52, ვითომ ევთიმე აღსრულებულს იყოს
1027 წ. 13 მაისს, დარდკეულად მიგვაჩნია, მით უმეტეს, რომ სსკა ყველა წყარო-
ები და მათ შორის 1074 წ. დაწერილი ათონის მანუსკრიპტიც, 1028 წელს გვი-
ჩვენებენ) და მასსადაჟე 978 წელს, როდესაც ულუმბოს გადაწერილა შემოსწენ-
ბული ხელნაწერი, ევთიმე უნდა ყოფილიყოს თუთსმეტის წლისა, და მხელად
დასაჯერებელია, რომ ამ სისი ემაწილი იმდენად განვითარებული ყოფილიყოს ღვთის-
მეტყველებაში და ბეროულ-ქართულ ენათა ცოდნაში, რომ შესძლებოდაჲს ესრეთის
მხელ სათარგმნავის ისწულების გამოთარგმნავ; 2) ეს მით უფრო მხელი დასაჯერებუ-
ლია, რომ მოსწენებული თხზულება საბას გარდაუწერია არა ევთიმეას ნუსხისაგან,
არამედ სსკა დედნისაგან (წარწერაში გვეტყვის საბა: „ყოველივე ვაემართე და
ვერნებ თუ პირველსა,— ე. ი. დედანსა,— უმჯობეს არს“).. და მასსადაჟე უნდა
ვიფიქროთ, რომ ევთიმეს ორის, ასე ერთის წლის წინეთ მაინც უთარგმნია „გა-
მოცხადება“, ნაქეტის ანუ თორმეტის წლის ემაწილსა, და ეს სომ უფრო ნა-
კლედ დასაჯერებელია; 3) გარდა ამისა უძველესს ევთიმის მიერ თარგმნილს წიგნთა სი-
ებში (იხ. ამ თხზულებაში წარწერასი ხელნაწერთა 1002, 1038 და 1096 წ. ქვეშე)
შემოსწენებული შრომა არ მიეწერება ევთიმეს (შემდეგ შეუტანიათ იგი სიაში, იხ.

„სამოთხე“ გ. 414) მასინ როდესაც, ის რომ კეთილმას თარგმნილი უოფილიყო, მას ჰირველი ადგილი ეჭირებოდა, როგორც ზირველად თარგმნილს და შესანიშნავს; 4) ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ კეთილმას თარგმნილის უძველესს წიგნების წარწერაში უოველგან მოსხესებულია კეთილმასთან მამაც მისი, წა იოანე, და ამ თარგმანშიც უსათუოდ ესრე მრძეცოდაც, რომ ეს შრომა კეთილმე ათონელის უოფილიყო.

იუმოსსენებულ მოსაზრებთა ძალით აღნიშნულის წიგნის მთარგმნელად მიგანხნია „ვეთუმი გრძელი“, იერუსალიმელი ბერი, მეათე საუკუნისა წარსინებული მოღვაწე, რომელიც ბეგრატ III დროს შემოვიდა საქართველოში, ხსნულის ეპისკოპოსთან სცხოვრობდა და დაასო სომესთა სწავლული მჭკვრ-მეტყველი სოსთენ. ამ ეთოზე გრძელისაგან თარგმნილი არაერთი წიგნი უოფილა, მაგრამ ჩვენს ძველს და ძალმწერლებს კეთილმე გრძელი და კეთილმე ათონელი, სხანს, ერთი და იგივე ზირი ჰგონებიათ და ზირველის ნათარგმნები უგანასენელისთვის მიუწერიათ.—იმვე შედგომით, ჩვენის ასრით, ბროსსე და ბაქრაძე (ისტ. გვ. 235, 257) მიწერებს წა კეთილმეს იოანეს ტიშენდორიუსს. სჭონ ხელნაწერს, რომელიც გაღწერილია წმ. საბას ღავრაში, ჭართველთ მოსასტერში, იერუსალიმს ახლო, „სოლვილისა იოანესაგან“ 941 წელს.

საინტერესო ცნობას კეთილმე გრძელსე და არტანუჯის კრებაზე იძლევა ერთი საყურადღებო ხელნაწერი „წერა-კითხ. გამავრც. საზოგადოებისა“ № 155—401, იოანე დამასკელის თსზულება „სარწმუნოებისათვს“, დამამსობელი მწკალებლთა. ეს წიგნი ვასუშტის ჰქონია (აქიღამ ამოულია მას მისს ისტორიაში შეტანილი ერთი წარწერა (ის. ეს თსზულება 1123 წლის ჰვეშე). ამ წიგნში, სადაც გრიგოლ ნოსელის „ექვსთა დღეთა“-ზედ არის ღანააკი, მისს ზირდაზირ არმოიყედ ტექსტის სელით აქვს შემდეგი წარწერა:

„შეისწავე, ვითარმედ მას საკითხავსა იტყვის ნოსელისასა, მამისა გიორგის თარგმნილსა, რომელ არტანუჯისა კრებამან გაკუსთა და ბერმან ეთუზემე გრძელმან, — შმე! — დარღვევისა მისისა კელიყოფა არა უწყი თუ რომლითა სულითა (სლითა?) იკადრა, რომელსა (რლსა) აქა წა იოანე დამასკელი განცხადებულად გრიგოლი ნოსელისად აღიარებს მას ყოფად, და ყოვლისა საყვრისა უმაღლესს შეასმენს უგუნურებასა განკუსთისა მისისა მკადრებელთასა“ (ის. ჩემი აღწერა „წერა-კითხ. გამავრც. საზოგადოების“ წიგნთსაცავისა, გვ. 471). როდის უოფილა არტანუჯის კრება და რა საგანი ჰქონია მას, ჩვენ დაჰჭმამარტებით არ ვიცით. მაგრამ კეთილმე გრძელი რომ ბეგრატ მესამის დროს ცხოვრებულა (986—1014 წ.), სოლო უფრო დასლოკებით რომ ვიჭავთ, ბეგრატის ტაო-კლარჯეთში გამეფების შემდეგ (995 წ.), ამას ცხადყოფს შემდეგი საბუთები:

1) შიომღვიმის 978 წ. ხელნაწერის განმარტებაში მოსხესებულს კეთილმე გრძელსე ჩვენ ვიჯიკნეთ საყურადღებო შენიშვნას თუთ ვასუშტისა, წერა-კითხ. სელნაწერ ვასუშტის ისტ. № 186 ტექსტში შეტანილი, მაგრამ გარეშო სასო ჩაყოლუ-

ბული და არშიაზე წარწერათ: „აქამდი კიდურზე ეწერა“ (ძველს დედანში). — „სწერენ: კვალად ეკლესიისა მემატიანენი: ამ ბაგრატ მეფესთანა მოვიდა სომეხთა წინამძღვარი და რჯულისა მეცნიერი მათი ქადაგებად, რათა არწმუნოს სარწმუნოება მათი ქართველთაცა, რომელსა ეწოდა სოსთენ. ამას ვერაიენ წინააღმდეგა, არამედ გამოიკითხა მეფემან და მიიყვანა ხახულისა მთავარეპისკოპოსთანა მყოფი ევთჳმე გრძელი. ესე წინააღმდეგა სოსთენსა; არცხვინა წერილითაგამო სამწმიდაარსობასა ზედა და ორ ბუნებასა ზედა ქრისტესსა, ვითარ ვერლარა სცა სოსთენს სიტყვა და წარვიდა სოსთენ თვისადე“. სოსთენს და კუთჳმე გრძელს შორის მომსდარი ჰაკეობა, სელნაწერად აღწერილი, იპოვება წიგნ-კათხ. წიგნთსაცავში; ერთი მე მაქეს, საზინისაც შეუტანია თვისს გამოცემაში („სომოთსე“ გვ. 615—621).

2) ამასვე სახუთებს მოთხრობა: „სიტყვის-გება ბერისა ევთჳმე გრძელისა, სოსთენის მიმართ, სომეხთ მოძღურისა“. ეს მოთხრობა იწყება ესრე:

„ამათა უკუც ლუთისმსახურისა მეფისა ბაგრატიანთა იქმნა კუალად¹⁾. კრებაჲ ლრტილას²⁾, არა ვიდრემე სამლუდელო, არამედ უფროსლა სამეცდრო. იყო ვინმე მონაზონი, ნათესავით სომეხი, მოძღუარი და წინამძღუარი შჯულისა მათისა, სახელით სოსთენ, კაცი უკუც ენაჲ მანქანა და ფედ მეცნიერი წერილთა და სარწმუნოებისა მის მათისა ურწმუნოესა და განდრეკილისა. ესე უკუც ჩუქულღებისსაებრ³⁾ მოვიდა ბაგრატ მეფისა და იწყო. ზუაობით და ამპარტავენებით ქებად თვისისა, ხოლო გმობად და ძაგებად სარწმუნოებისა ჩუქნისა. და მას ჟამსა არაიენა იპოვა სიტყუს მგებელი ძლიერი; გარნა ვიეთნიმე ეზრახნეს მცირედ რამე, რომელნიმე დახუდეს: მეღქაძე წურწუხბელი, სანანო უველეფლი, გრიგოლ აბუსერიძე, გაბრიელ უკის ძე ვინძე⁴⁾. გარნა ვერ წინააღმდეგეს უმეცრებისათჳს წიგნთა მათთასა. მაშინ ნეტარმან დავით ბიძის ძემან⁵⁾ ჰრქვა მეფესა: ზ! მეუფეო, მტკიცედ მპყრობელო, ესე უწყოდე, რო-

1) „კუალად“ აღნიშნავს, რომ წინეთაც ჰქონიათ ქართველ-სომეხთა კრება სარწმუნოებასათჳს და თვით ეს საკითხავი ნაწყვეტია უფრო ვრცელის თხზულებისა ამ საგანზე;

2) ლრტილა არტანუჯში ყოფილა: იხ. ქ.-ცხ. I, 225. მარიამ დედოფლის ვარიანტი „ლრტილა“ (გვ. 255).

3) „ჩუქულღებისსაებრ“ აღნიშნავს, რომ უწინაც ჰქონიათ კრება და ცილობა ამ საგანზედ.

4) ამთჳან ქ.-ცხ. სხანს ივანე აბუსერის მე, (I, 220) არტანუჯის ერისთავი, რომელიც ალბათ აქ მოხსენებულის გრიგოლის ძე ყოფილა; ხოლო გრიგოლ ძე უნდა იყოს უცნობის აბუსერის. „იოანეს ძე უნდა იყოს გრიგოლი, ერისთავი არტანუჯისა (ქ.-ცხ. I, 225). ამათი გვარაუნობითი შტო იხ. 1233 წ. ქვეშე.

5) რომელი დავით? არა ვგონებ, რომ დავით მტბევაი ცოცხალი ყოფილიყოს ბაგრატის ტაო-კლარჯეთში გამეფების დროს და ამის გამო აქ მოხსენებულაა რომელიმე განთქმული ბერი დავით, რომელიც ვგონებ ევაკმის ბიძის ძედ უწოდს თავის-თავს. ჩვენ ზემო განმარტეთ, რომ წა ევთიმი მთაწმიდელი იყო ძმის წული დავითისი, შატბერდის მწერალისა და არა ბიძის ძე მისი და ამისგამო ჩვენს აზრი ევთიმი გრძელის ევთიმე მთაწმიდელისაგან სხვაობაზედ არ ირღვევა, მით უმეტეს, რომ ევთიმე გრძელი იერუსალიმელი ბერია და არა ათო-

მელ ულონო არს ჩუპნგან სიტყვს გება ყოვლად სოსთენისი, არა თუ მოუ-
წოდო აქა ეფთვზე გრძელსა. ჰრქუა მეფემან დავითს: სადა უკუპ არს იგი
სამეფოსა ჩემსა? მიუგო კვალადცა დავით მეფესა: მესმა, ვითარმელ აწლა მო-
სრულ არს იგი იძრუსაღიძიმით და იმყოფების ეზოსა თანა მთავარეპისკო-
პოზისასა ანჩას⁶⁾. ხოლო ვითარცა ესმა ესე მეფესა, ფრიად განიხარა და მყის
მოუწოდა მთავარეპისკოსსა, რათა მოიყვანოს ბერი წინაშე მათსა. ხოლო მთა-
ვარეპისკოპოსი მეყსეულად მოვიდა ბერითურთ წინაშე მეფისა. და ვითარცა მო-
ვიდა პალატად, იყო ეპი მწუხრისა⁷⁾. ხოლო მეფემან მცნობელმან მყის
მოუწოდა პალატად. მაშინ ჰკითხა ვისმე ბერმან ერთსა საკუთართაგანსა მე-
ფისასა, სახელით არმუშას⁸⁾, რომელი იყო ძმა მთავარეპისკოსისა, ვითარმელ
რა უკუპ არს წოდება ესე ჩემი? ხოლო მან ზიუთხრა: დიდი მოძღუარი სომ-
ხეთისა სოსთენ მოვიდა დისწულისა მისისა იერემიას თანა და გამოძიებასა ჰყოფს
წინაშე მეფისა სჯულისათჳს ჩუენისა და მათისა და ვერვინ წინააღუდგა მას...
მაშინ იყო ვინმე მწიგნობართ უხუცესი მეფისა, სახელით ეფთვზე⁹⁾, იგი-
ცა თანაზიარ ბოროტისა მის წუალეზისა და შინა-განმცემი სარწმუნოებისა
ჩუპნისა“...

ნელი; ხოლო უმეტესად ამას ამოწმებს იაკობ შემოქმედელი, მე-XVII საუკ. მწერალი, რომელიც სწერს „მაჰმადიანთა მიმართ სატყვეს-გებაში“:

„დავით, სტეფანე, ეფთვზე, გიორგი, ეფრემ („დიდი“ და არა „მცირე“)
იპარუსალიმის ძველადვე აღზრდილნი იყვნენ ესენი;
ბერძენთ, არაბულს ენასა თქუმად მარჯვედ იყვნენ ესენი,
თარგმნეს ყოველი წიგნები, თქვენ (ე. ი. მუსულმანებს) შემოგყარეს ეს სენი“.

„რა მთაწმიდას პორტიტას მონასტრისა ღვთის მშობელი | გამოუჩნდა ქართველთ ერთა
მსწრაფლ კელისა აღმპყრობელი | ჩვენთა წმიდათ მამათაგან ვინც რომ იყვნენ ღვთის მცნო-
ბელნი |, იქ წარვიდენ, ათარგმანეს, აქ ჩვენ გვექმნეს მომთხრობელნი | ... წმიდა ეფთვიმემ,
გიორგიმ, საბამ და ეფრემმა („მცირემ“) განმართეს ცრუთ მწერალთაგან რაც სადმე იყვნეს
განრყენილად“ (ჩემი აღწ. წერაკ. ბიბლიოტეკისა, გვ. 69). იაკობ შემოქმედელი, დიდი მწ-
ცნიერი ჩუენის მწერლობისა, იერუსალიმში დიდხანს იყო და შეიძლება იქაურ წიგნებიდამ
ამოეკრიფოს მას თვისი დიად დიდად საყურადღებო ცნობები იერუსალიმელ მთარგმნელებზე-
დავით და სტეფანე რომ პირველნი თარგმანნი იყვნენ, ასახე იხ. ცნობა Описан. Тип. II.
Иоселиани, (გვ.).

⁶⁾ ანჩელ ეპისკოპოსის სახელი არ სჩანს. იგი ყოფილა ძმა არმუშასი. მე-XI საუკ.
სჩანს ანჩელი „ეზრა“ ქ.-ტხ. I გვ. 220, ნუთუ ეს ის ეზრაა, რომელიც მოხსენებულია „სა-
გალობლების“ კიდურწერაში (იხ. ზემო გვ. 115—116)?

⁷⁾ ამ ფრასისაჲსან საკონებელია, რომ მწერალი ამ საკითხავისა იყო თვთ-მხილველი
აღწერილისა.

⁸⁾ ერთს ეტრატის ხელნაწერში, რომელიც ახლა ხელთ არა გვაქვს, ჩვენ აღმოგვიკითხავს
ერთად არმუშაჲს და ერისთავთერისთავის კვირიაკეჲს სახელი. კვირიაკე, რომ-
გორც ზემო განვმარტეთ (გვ. 106), სცხოვრობდა მე-X საუკ. დასასრულს.

⁹⁾ ეს ხსნუ ეფთვიმეა, ვგონებ მხედარი და არა ბერი, თუმცა ბერებსაც აძლევდენ მწი-
გნობართ უხუცესობას.

ამას შეიძლება მოთხრობილია მოკლე შინაარსი თუთ ჰაქრობისა ანუ ცილობისა სარწმუნოებასე, რომელშიც სრულად იძლია სოსთეს და „ყოველი მთავარი და სჯულისმცნეირნი სომხითისანი (მოსრულნი ბაგრატ მეფისადმი) რომლი-სამე საქმისათს“.

გრიგოლ ნოსელის „ექვსთა დღეთასა“-საგან რამდენიმე ნაწილი დათარგმნილია უნდა ყოფილიყო გიორგი ათონელის დრომდღი და ალბათ იმ ნაწილებში მონათუ-შიტური ჰაზრები იყო გაცარებული სომხების ზედ-გაკლენით და ეს უნდა ყოფილიყოს მიზეზი რეპროსენებულის კრების დადგენილობისა. ხოლო გიორგი ათონელის თარ-გმნაში არავითარი მწკალებლობითი ჰაზრები არ იხილება.

ამავე დროს უნდა გეუთვნოდეს გიორგი ავალიშვილის მიერ იერუსალიმიდამ გაცნაილი ეტრატის ქართული ხელნაწერი, და დავითნის განმარტება, არქ. ტარასის მიერ 1830 წ. აღწერილი (ესლა ჩვენ ხელთ გვაქვს თუთ ტარასის ხელნაწერი), რომელს წარწერა გვაძლევს საყურადღებო ცნობას, რომ გვჯერს გუნძულსე ქარ-თველთა ჰქონათ მონასტერი უაღიან, აი თუთ წარწერა:

„დავითნის თარგმანის ბოლოს ეწერა, რომელიცა განმარტებულ არს ათანასე, კვრილესა და ეფუქისაგან:

„დიდება და მადლობა - - - მოწყალესა სრულმყოფელსა ყოველის კეთი-ლისასა. დადება... ღთისმშობელსა, რომლის მადლითა მეოხებითა, წყალობი-თა და შეწევნითა - - - განვძლიერდი უძლოური ესე და კორციითა კე - - - და კელევაჲ აღწერად ჟამსა სიბერისა წასა ამას და უმეცართა გონიერ მყოფელ-სა წიგნსა თარგმანსა სამეოც-და-ათხუთმეტთა ფსალმუნთასა ძალითა ღთი-სათა და მადლითა წინა ღთის მშობლისათა, ხოლო კაცთაგანისა არცა ერ-თისა ვის შეწევნითა, წინამძღვრისა გინა ძმათათა, ად უფროსლა ძვრთა შემ-თხვევითა მათგან, რამეთუ ზოგთა - - წამილეს და ზოგნი მეშურებოდეს, არცა ვის სიტყვა მიგია, არცა ვის თვალნი მოუდგამნ, ად თანაშემწე ჩემდა იყო ტკბილი იგი მეუფე და ღთი ჩენი და მშობელი მისი ყდ წა ღთის მშო-ბელი, თუ არა მე რას ვიმოქმედებდი - - - იგინი შემეწოდეს, რალამცა წინა-მძღვრისა ანუ ძმათა მიემდა შეწევნა. — და ესე საცნაურ იყავნ, რლ უკეთუ ვინ გულისკმის ყოფი(თ) იკითხვიდეს, ამისებრი წიგნი არა რომელი არსა თუ ღთისა განკაცებისათს ეძიებდე, ანუ ვნებათათს, ანუ აღდგომისათს, გინა სინანულისათს და ტირილისა და გლოჲსა, ანუ მარხვისა და მღვიძარებისა და ლოცვისათს, გინა მოციქულთა და წინასწარმეტყველთათს, ყოველივე ძვე-ლი და ახალი მსჯუელი აქა შინა იპოვების. ხოლო დაიწერა კვძრენს ქართ-ველთა მონასტერსა უაღიანს არა ხოლო შინა, არამედ ორ მილიონ შორს მონასტრისაგან. ხოლო ზოგადმცა გვიხარის სამთავე: მე აღწერისათს და ქი-რით შრომისა, ხოლო მკითხველსა შრომისა და ცხადათ კითხვისათს, ხოლო მსმენელთა საქმით აღსრულებისათს წარკითხულისა, რა თქნითა სათნოები-თა მეცა ვცხოვრდე... ან“.

981. ქკსა: სა: (981 წ.) დასაბამითგან: ხუპე: (981 წ.) აქა დემეტრე მეფე გარდაიცვალა (აფსაზთა ქრონიკა).

კასუშტის გამოანგარიშებით დემეტრე, ძე გიორგი მეფის, გამეფდა 957 წ. და მოკვდა 979 წ. ჩვენის ქრონიკით კი განიყუება მისი უნდა მომსდარიყო ლეონ მეფის სიკვდილის შემდეგ, ე. ი. ჩვენის გამოანგარიშებით (იხ. ზემო 973 წლის ქეპე, გვ. 91—92) 970—971 წლებში. მაგრამ, როგორც სჩანს, დემეტრეს ამის წინააღმდეგ უმეფნია ერთად მისის უფროს შმასთან ლეონთან, როგორც ამაზე ჰმოწმობს თუთ დემეტრე „ქართლის ცხოვრებაში“, როდესაც ეტყვის თვის ტახტის მოცილებელ მძას თეოდოსეს, რომელსაც გაუგზავნა მოციქული და მოასხენა: „ვიცყენეთ ორნივე სწორად უფალ მამულისა ჩუბნისა, ვითარცა ვიცყენით უწინარეს მე და ლეონ“ (ქ.-ცხ. I. 204). იმავე სახით, ლეონიც თანა-მეფე ყოფილი მისის მამისა გიორგისა და გიორგიც მისის მამას კოსტანტინესი.

დემეტრესი და თეოდოსიკას ბრძოლა აღწერილია „ქ.-ცხ.“ (1, 203—205) და როგორც ზემო აღვნიშნეთ (გვ. 91), ეს ბრძოლა გამწვანებული უნდა ყოფილიყო 973 წ. სწორედ ეს დრო და ეს ბრძოლა ორივე მმართველის უნდა იყოს აღნიშნული შემდეგს ზაროს წარწერაში, რომელიც ბროსსეს მოუქცევია თავისს სოფაგე-ში (Rap. I. 175—176) და რომელიც სწორეთ ვერ წაუკითხავს და ვერ განუმარტნია. ჩვენ ესრე ვეითხულობთ იმ წარწერას, ბროსსესგანვე გადაღებულს: „ქრისტე აღიდე ტაძარი (?) და ძლიერი მეფეთა მეფე დემეტრე (დტე) რომელმან რა ჟამს ძმათა (ძმასა?) შეებრძოლა (შბრძა), მას ჟამსა ესე ციხე ავაშენეთ მეტე ჩემმა --- (გან)ვაწესენ ესე ნადამქან(?) მამოლი“ --- მართლაც, გიორგი III-ისაც წინაღუდგა 1077 წ. დემეტრე, მაგრამ უკანასკნელი იყო ძმის წული და არა მძა მისი და მასთან მეფედ არსად არ არის იგი წოდებული, და თუნდაც რომ წარწერა რამე ყოფილიყოს მისის სახელისა, გიორგი მეფე, შემდგომად მისის დამხობისა, წაშლდებოდა მისს სახსენებელს ყოველს წარწერაში, თუ ქართლებში, როგორც ამაზე გვემოწმება თუთ სტეპანოზი (Hist. Siunie გვ. 1 > 9). — რადგან წარწერაში მოხსენებულა „ძმათა შეებრძოლა“, ამით საბუთი გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ თეოდოსე ერთად თვისის მეორე ძმით ბატონთურთ ებრძოდა დემეტრეს, თუმცა ქ.-ცხ. ამ ამბობებაში ბატონის მონაწილეობაზე არას გვეტყვის.

ჩვენის ქრონიკის ცნობა უფრო ეთანხმება „ქ.-ცხოვრების“ ცნობას, ვიდრე კასუშტისას: ქ.-ც. I, 207 მოგვითხრობს, რომ დემეტრემ სიკვდილის შემდეგ თეოდოსი სამ წელს ჰმართავდა და მეოთხე წელს კი ბატონტ მესამე გახდა აბსაზთა მეფედ. ცნობილია, რომ ბატონტ აბსაზთში გამეფდა 985 წ., რადგან მართლაც ეთანხმება ზემონაჩვენებს ცნობას (981+3+1=985 წ.).

ამავე დროს უნდა ეკუთნოდეს იმავე აკალიშვილის მიერ იერუსალიმის ჯვარის მონასტრიდამ მოტანილი და ტარასის მიერ 1830 წ. აღწერილი სელნაწერი:

„მარგარიტის თავს ეწერა ესრეთ:

„ამას წიგნსა სწერია თავად მარგარიტს ძლად: და ღთის მეტყველისა თქმული „ჟამისა მისთვის სიკვდილისა დიდისა პარასკევისა“, მალალსა და აღმატებულსა დიდისა შაბათისა; რაჲ არს ღუმელი“ გრიგოლის თქმული, ერთი ბასილის თქმული, „მომთვრალეთათვის“ აღესებისა შდ უთქვამს, მუნცა იკითხვის და ოდესცა ვის უნდეს, და „წისა ღთის მშობლისა ტაძრად მიყენებისა“, დიდათ კარგი ახლად თარგმნილი: წის ღთის მშობლის შობაჲ და მიცვალებაჲ: ბ: საკითხავი; წისა მათე მახარებლისა წამებაჲ ნოემბერს :ივ:

ბოლოს ეწერა.

მოწყალებითა ღთისა... (გრძლად) ღირს მყო ღნ გლაგაკი ესე და ფდ ცოლვილიდანიედ და დავსწერე წა ესე წიგნი უცხოებასა და მწირობით სიგლახაკესა შინა ჩემსა პალესტინისა სანახებთა წისა აღდგომისათა, მონასტერსა წისა სამოელ წუღისასა სალოცველად და მოსახსენებელად სულისა ჩემისა... ღნ სასყიდელი მიეცინ ყთა მოღუაწეთა და მუშაკთა, და შეესწირე წასა წწუღსა სამოელს მამასა იოვანე უნამურისასა. ვინცა გამოაყუას წასა სამოელს, რისხავსცა... (წყვეთ). დაიხზრია კელითა იოსებ შავისა ლოციით.

იერუსალიმს და მის გარშემო მრავალი მონასტრები იყო ქართველთაგან აღშენებულები ბველადვე. 849 წლის ახლო-სანებში წა მოწამემ კოსტანტინე ქართველმა გამდადრა ეს ადგილები მდიდარ შეწირულებით („სამოისე“ გვ. 365). წა ილარიონ ქართველიც იმავე დროს 17 წელს მოღვაწეობდა ერთს ქებაში პალესტინეში, საბას ღვარაში, ელია წმიდის და სს. („სამოთხე“ გვ. 377). სამოელ წმიდის მონასტერიც იორდანეს ხეობაში უნდა ყოფილიყოს და, როგორც სჩანს, ქართველების ყოფილა, რადგან მისი წინამძღვარი ქართველი ყოფილა „იოანე უსამური“ („უსამური“ ნიშნავს თესშიშველსაც და უჭმელ-უსმელსაც). შემოსენებულები სელნაწერები ჩვენ მე-X საუკუნეს იმის გამო მივაწერეთ, რომ: 1) ეს სამოელის მონასტერი შეიძებს საუკუნოებში არა სჩანს, რადგან იორდანის ხეობის მონასტრები გაუქმდნენ ანუ მიუძღურდნენ მე-X საუკუნეში ისპაიტელთაგან და მხოლოდ იერუსალიმის გარემო მონასტრები ძლივს ჰმაგრდებდნენ; 2) არც აქ მოსსენებულნი ზიარნი სჩანან შემდეგთ საუკუნოებში და 3) უმეტესად იმისთვის, რომ ტამრად მივიანების საკითხავი „ახლად თარგმნილად“ აღნიშნულია; მაშინ, როდესაც ეს საკითხავი წა კეთიბემდი თარგმნილი იყო.

ხოლო შემოსენებულის უღიას მონასტრის (კვბრემას კუნძულზე) სელნაწერის წარწერაც ჩვენ მათე საუკუნეს იმის გამო მივაწერეთ, რომ ღავითნის განმარტება ათანასესი, გრილესი და კესუქისი მე-X საუკუნეშიც თარგმნილი იყო (ის. ეს თხსულები 974 წლის ქვეშე) და რომ ის სელნაწერი მე-XI ანუ შემდეგთ საუკუნოებში დაწერათ, მაშინ წა კეთიბემას ნათარგმნს გადაწერდა მწერალი და არა

მკელს ცუდათ თარგმნილსა, მით უმეტეს, რომ კვპრე ახლო არის ანტიოქია-იერუსალიმ-ათონთან და წა ევთიმეს თარგმანები, როგორც სხამს, იმისივე ცსოვრებაში გაგრელებულა პალესტინეში, იერუსალიმში, ანტიოქიაში და სკ. (ის. ეს თხზულება 1038, 1050 და 1049 წ. ქვეშე).

„კვპრეს და ლაღის“ მონასტრები მოსხენებულა თამარ მეფის დროს ქართლისცხოვ. I, გვ. 318; ეპტი არა გვაქვს, რომ ქ.-ცსოვრების <ღალია> ჩვენის ხელნაწერის <უღალია> უნდა იყოს. ის. ათონის ღაპებში (№ 96), 1036 წლის წლის ახლო სანებში. სჩანს, რომ თამარ მეფეს უღალის მონასტერი განუასლებია და არა ახლად აღუშენებია. შეიძლება ახლად აღუშენებინოს რომელიმე ახალი ეკკლესია იმავე მონასტერში. მიღიონი უღრის 2000 წერთასა ანუ 7¹/₂ სტადიონსა (IV, 104).

„წერა-კითხვის“ სასოგადოების წიგნთ-საცავში დაცულა ერთი ტყუის უთავბოლო ხუცურ ნუსსა ხელით ნაწერი მანუსკრიპტი (infolio), რომელიც ვერ კატალოგიში შეტანილი არ არის და რომელშიც ჩვენ ვიპოვეთ ძვირფასი ნაწიეეტი, „ეფეთუთის“ განმარტეული.

მოსხენებული ხელნაწერი რომ მეცხრე საუუნეზე გვიან არ უნდა იყოს დაწერი ამაღ, ჩვენის აზრით, ასაბუთებს შემდეგი ნიშნები: 1) წერის სასიათი და განსაკეებული მართლ-წერა: ხშირად ხმარებულა ასო „ა“ სიტყუების თავში „ი“-ს მაგიერ (მაგ. „ამიერ“), რადგა, როგორც ჩვენ დავრწმუნდით, მტეიცე საბუთა ხელნაწერების სიძეელისა და აგროვე აქა-იქ შეესებებათ „ჴ“ „უ“-ს მაგიერ („მოფხუტა“; „სიტყუათა“, „უტეჴ“, „მეტეულება“, „მკუღარნი“, „მკულა“ და სსკ.); აგრეთვე აქა-იქ „ჴ“-ს მაგიერ იწერება „უფ“, მაგ. „ტუღართი“ (ტურთი); ნუსსახუცურ ხელით ნაწერი ისო „ო“ ძღიან წაგაკეს ასომთავრულს „ო“-ს, ოთსკეთსედ ჭრეულს (ეს ასო იწერება ორკბილად, ხოლო შესამე კბილი მოკლეა) და ამით საბუთდება, რომ ხელნაწერი იმ დროს ეკუთვნის, როდესაც „ასომთავრულის“ ანუ „მგრკლოვანის“ ხელისაგან წარმომდგარ ნუსსა-ხელს ვერ ვიღვე რამდენადმე ანთა კეალი თჴსის წარმოებისა, 2) ხოლო უმეტესად ამასვე გვიმტეიცებს შიგ მოჭრეული საკითხეები, რომელნიც ენის სასიათით დიღად განსაკეავებიან შემდეგთ საუუენოთა ენისაგან. თჴთ ის გარემოებან, რომ წიგნში <ეფეთუთე> ეოფილა ღაღარაკი, ხელნაწერის სიძეელს გვიმტეიცებს, რადგან მე-X საუუნის დასასრულიღამ, როგორც ვიციოთ (ის. ეს თხზულება, გვ. 114) „ეეფუდი“ აღმოფხვრა ხმარებიღამ, მას შემდეგ, რაც წა ევთიმეს მიერ ცნობილ იქმნა „ავაკრითულ“ ანუ შეუწენარებელ წერილად. — აქამდე „ეეფუდიზე“ არავითარი გარეეული ცნობა არ გეკონთა და მით-უმეტეს საინტერესოა მეცნიერებისთვის ქეემოეანილი ნაწიეეტი, რომელიც გეგებინებს, თუ საიღგან და როგორ წარმომდგარან ის უსამსნა წინასწარმეტეეელებანი, რომელნიც „ეეფუდად“ იწოდებიან. (ეს წერილი ჩვენ ამ დღეებში ვიპოვეთ და ამისგამო თავის აღგილას ვერ მოვაჭრეოთ ჩვენს გამოცემაში). — მოსხენებული საკითხავი შეიცავს „კითხვა-მიგებას“, და სამოც და პირეული კითხვა შეეება „ეეფუდის“ განმარტებას, რომელსაც შეუცეეულად ვებჭდათ:

■კითხვა: აა: (61).

რა იყო ევფოდი იგი, რომლითა იკითხვიდეს მღვდელთ მოძღუარნი (იგი?) საქმეთაჲს დაფარულთა და ეუწყებოდა.

მიგებაა:.

ევფოდისა სახელი გამოითარგმანების „ეუწყებაჲ და გამოკნაჲ“, ხოლო სახსპ მისი იყო მოთხოვითი მტკავლეული ქსოვილი ოქრო მკვდითა და თითო ფერითა სახითა და საშოვალ იყო ვარსკულაფისა სახსპ ოქროჲსა წმიდისაჲ; ამიერ და ამიერ იყონეს (sic) ორნი სამარაკლონი თუალნი, რლთ ზა წერილ იყო ექუს ექუსი სახელები ათორმეტთა მათ ტომთა ისრაჲლისათა და ერთ კერძო თუალთა მათ იყო ქვაჲ (sic) ანდამანტი. ხოლო ოდეს იგი მღვდელსა ჰნეჲვენ კითხვაჲ რაჲმე, შეიმოსის კუართი და ძეწარი (sic) და ძეწარსა მას დააკერიან ევფოდი იგი მკერდსა ზედა მღვდელისასა და აღიპურის ორითავე კელითა ძეწართურთა და იპოჲს იგი განმარტებული კელთა შინა მისთა, ვითარცა ფიცარი, და იკითხის ღთისაგან საკითხავი იგი, რომელსა ეძიებნ და ხედავენ ევფოდსა მას; და უკეთუ სათნო არნ ღთისა საქმს იგი, რლისათჲს იკითხავენ, განბრწყინდის ანდამანტი იგი და ელვის სახენი ნაბერწყალნი ჰკრთებოდინან მისგან.

ოკკეთუ კლა (sic) არა სათნო არნ ღთის საქმს იგი, დაადგის ანდამანტი იგი წესსა ზედა თჲსსა, რამეთუ ეგულეობინ თუ ღმთსა მიცემად ვრისა მის კელთა მახლისა, იქმნის ანდამანტი იგი სისხლისა ფერ; მოიწვეიან თუ სიკუდილი ვრისა—იქმნის იგი შავ, რამეთუ ძუელსა მას შჯულსა შა შევალნ რაჲ მღვდელთმოძღუარი წმიდასა მას წთასა შეიმოსის თითო ფერითა მით შესამოსლითა კუართითა, რლი იგი იყო სამოსელი ფესვედი და ფერკთა შესაცუმელი“, - - - - (მეტა არ არის დედაში ის. წიგ. ლევიტელთა, თჲვი 6).

სხასს, რომ ამ ანდამანტისა აღწერილის ცვლილებიან მისედეგითა დაუწერიანთ ის ცრუწინასწარმეტყველებანი, რომელთაც ნაწვეგიტ-ნაწვეგიტად აქა-იქ შესედეგით ჩვენს ქვეყანაში. ისიც ცხადია, რომ ევფოდი ებრაელთაგან მიგვიღია.

991 ქკსა: სია: დასაბამითგან: ხფეე: აქა რუსნი გამოვიდეს“ (აფსაზთა მეფეთა ქრონიკა).

ქ.-ცხოვრებაში (გვ. 216) და სუმბატის ისტორიაში და ასოდიკის ისტორიაში (Асогикъ Эмина გვ. 199 ლსხ.) რუსები მოსიქნებულნი არიან გიორგი I და ბასილ კეისრის (იმპერატორის) შორის 1001—127 წლებ შუა მომხდარის ომიანობის აღწერაში. ჩვენი ქრონიკა-ვი მოგვითხრობს იმავე ადრე მომხდარ ამბავსა, რომელიც ისტორიამ არ იცის. რადგან ჩვენი ქრონიკა შეესება თითქმის მსოლოდ ამასათა მეფეებს და აფსაზეთს, ამის გამო ჩვენ გვეონია, რომ იგი მოგვითხრობს რუსების შემოსულას ამასკეთში, ანუ სსზოგადოთ, იმერეთში. რუსეთის ისტორია არას გვიანბობს ამასე, მაგრამ ის-ვი დამტკიცებულა, რომ მეათე საუკუნეში რუსები დაბინჯდნენ ტამანის ასლო, აზოკას ზღვის ზირად. ტამანის რუსები სშირად მეკობრეობდნენ სვავაში, სცარცვაფენ ზღვის ჰირებს და მსწრაფლ უგან ბრუნდებოდენ. ერთს ამ გვანს უფრო სეურადლებო შემოსევეს უნდა გვიჩვენებდეს ჩვენი ქრონიკა, რადგან მსკლად დასაჯერებელია, რომ შემდეგ ქრისტიანობის მიღებისა წა ვლადიმირს,

რომელიც იმ დროს ცნობილია, ანუ შემდეგთ რუსეთის მეფეთა ცარცვა-გლეჯა და-
წყუთ საქრისტიანო ჭკეუნიბისა.

მეცნიერი აკადემიკი ბროსიე კი სულ სხვა აზრისაა შესასებ კასილ იმპერატო-
რის და ქართველთ შორის ომიანობის და რუსებთან შეტაკების შესასებ. ამ ამბავს
ის მიაწერს 989 წელს და გვამბობს, რომ როდესაც რუსებმა ქრისტიანობა მიიღე-
სო (988 წ.) და რუსთა მეფემ წა კლადიმირმა იმპერატორის კასილას დაა ანა
შეირთო (989 წ.) ბერძენი იმპერატორმა კასილიმ 6000 მსუდარი რუსი მეფეს
გამოსთხოვა, ქართველებს შარები მოუგონა და ომი აუტეხაო, და აგვიწერს იმ ომი-
ანობას, რომელიც ჩვენ ზემო აღვნიშნეთ 1001—1024 წლებ შუა იმპერატორს ბა-
სილის და გიორგი მეფის შორის. ქ.-ცნობურების თქმით, რომელიც ქ.-ცნობურებაში
ჟიემურას ბატონიშვილისაგან (და არა კასტანგ მეფის მიერ) არის შეტანილია ზემო-
ბატის ისტორიიდან, ამ ომში ერიგუნს „ტამლანი მეფისანი რუსნი“ (ქ.-ცნ. I,
216). ასოლიკი კი ამ ამბავს მიაწერს 1000 წელს (Асогикъ, გვ. 199—202) და
ამბობს, რომ დავით გურჯალატმა უშილობის გამო თუხი ჭკეუნი მიაბარა იმპერა-
ტორს კასილს, რომელიც მისის სიკვდილის შემდეგ, ე. ი. 1000 წ. (დავით † 1001
წ. და არა 1000 წ.) მოკიდა ტაოს და ქალქის ხე-ჭითში (სეკ-ჭიჭა? სეკ-ჭითა?)
დიდებულად მიიღო მეფენი ბეგრატ III და მამა მისი გურგენი: ზირველს უბოძაო
გურჯალატობა, სოლო მეორეს მავისტროსობა (აქ ქ.-ცნ. I, 209—210) შემ-
დეგს სიტყვებს უმატებს; „ორამცა ვითა მტერ ყვნა ერთმანერთისა მიმართ
მამა-ძენი ესე და ამით ღონითა იმბაცა“); და უკანვე დაბრუნდა იმპერატორი. მა-
გრამ თვით ამ დაბრუნების დღეს ბერძენების ვარში ბრძოლა ატედა სულ უბრალო
მიზეზით: დავით გურჯალატის დიდ-გაგები და აზნაურიშვილები, იმპერატორთან
მისრულნა, იქვე ასლო-მასლო იდგნენ. ამ დროს ერთს რუსების ჭკეუთა ვარის კან-
თაგანს თივა მიჭჭონდა თურმე თავისის ცხენისთვის; მაგრამ ერთმა იკურაელმა
წაართვაო მას თივა. მამინ რუსის მოკუშელა რუსი, სოლო იკურაელმა დაუძასა ამხა-
ნაგებს, რომელთაც მოჭკელესო ზირველი რუსი. ამის გამო მოკლმა იქმეოფმა რუსთ
მსუდრობამ დაშქრობა ასტეხა: „ისინი იყენენ რიცხვით 6000 კაცამდე, ქვეითნი,
აღქურვილნი ჰოროღებითა და ფარებითა, რომელნიც გამოითხოვა ბასილი
მეფემან რუსთ მეფისაგან იმ დროს, როდესაც მისი დაა მიათხოვა უკანას-
კნელს.—ამ დროს მიიღეს მათ ქრისტიანობა.—ყველა თავდა-ზნაბურნი ტაო-
ელნი შეებრძოლნენ მათ, მაგრამ იძლივნენ. იქ დაიკოცნენ: ერისთავთ-ერის-
თავი ბატრიკი (?), ორნი ძენი ოხოპენტრესნი—გაბრიელ და იოანე, ჩორთვა-
ნელი, შვილისშვილი აბუჰარბისი (წა ვეთიმეს ძმა ანუ მისი ბიძაშვილი, იხ.
ზემო გვ. 110) და მრავალნი სხვანიცა; ეს იმისგამო (მოხდა), რომ რისხვა
ღუთისა ტრიალებდაო მათს თავზე მათის ამპარტავანობისაგამო“.

ეს ადგილი ასოლიკის და ქ.-ცნ. თქმულებათა აქვს სასუმი ბროსისეს, როდეს-
აც ის მიაწერს ამ ამბავს 989 წელს. მაგრამ აქ რომ პატრიარქული მეცნიერი შე-
ცდომასია, ეს ცხადია იქიდან, რომ ზემოთსახსრებული ამბავი მომსდარა დავით გუ-

როზალტის სიკვდილის შემდეგ და მასსადამე არა უადრეს 1001 წლისა *); ხოლო ქ.-ცხოვრებაში მოსსკეპულნი რუსნი ასლდენ ბასილ იმპერატორს 1021—1027 წლებში. ამისგამო ეტყვიც არ რჩება, რომ ჩვენი ქრონიკა არც ერთს ამ შემთხვევათაგანს არ იგულისხმებს.

ბროსსე შედგომაში შეუყვანია იმ გარემოებას, რომ ქ.-ცხოვრებაში დავით კუროზალტის სიკვდილის ამბავი, დაწყებული 209 გვერდის მე-23 სტრიქონიდან 210 გვერდის მეოთხე სტრიქონამდე, შემდეგ შეუტანიათ უალაგ-ალაგად სუმბატის ისტორიიდან (იხ. ცალკე წიგნი ბროსსის Notices fournies par les auteurs arméniens sur les princes Bagratids du Tab et de L' Aphkhalie. — გვ. 73—74, — tiré du Bulletin de L' Acad. L'imp. t. I № 12, 13).

მართლაც ლეო მოიხსენიებს 991 წელს (t. XIV, p. 183, გამოწერილი იმავე ბროსსეს წიგნაკში, გვ. 74) „საქმეთა, ქმნულთა ივერიელთაგან (საბერძნეთას) იმპერიისაში“, მაგრამ ჩვენის აზრით აქ ზემო ნაჩვენები რუსების შემოსევის ამბავი კი არ იგულისხმება, არამედ ის არეკ-დარეკა, რომელიც საბერძნეთში მოახდინეს ფოკა-ვარდამ და წა თორნიკეს ძმისწულმა (თუ შეიღმა?) ჩორღაკანელმა 986—990 წლებში და რომელიც ვერცლად აღუწერია თანამედროვეს ასოლიკს (გვ. 178—196).

991—998 წლებში უნდა იყოს დაწერილი ეტრატის სელსწერი (in 4, 266 ფურც. ანუ 532 გვ.) „კლემაქსი“ იოანე სინელისა, რომელიც ქვათასკეის წიგნთ-საცავში ვიპოვე. სელსწერი შიგ-და-შიგ ქალაქად ჩაკერებულია და მეღანი განასლებული (განცხობილებული) „დავით რეკტორის“ მიერ 12 იანვარს 1818 წ. ქკს : ფკ : და არქიმ. ტარასის მიერ შეწირული მონასტრისადმი, როგორც მოკვითსრობს მისი წარწერა: „ესე კლემაქსი, მამა-პაპური ჩემი მიეტაცე კორციელსა ძმასა ჩემსა და შევეწირე ქტათაკეის მონასტრის ვლაქირნისა ღვთის მშობელსა და დავდევი ბიბლიოტეკასა შინა მისსა... 15 აგვისტოს, 1865 წ... წინამძღვარი ტარასი“.

მთელი წიგნი დაწერილია ნუსხა-სუცურით, სათურები კი სშირად ასო-მთავრულით, ხოლო მეთაურნი ასონი წითელ მეღნით, ზოგი მათგანი დასატულნი არიან არა-ცუდად, თავში აქვს ჩვეულებრივი შესავალი: „ესე საცნაურ იყავნ... რომელ... არა თუ კლემაქსი ეწოდებინ, ნუ იყოფინ, არამედ იოვანე არს სახელი მისი“...

„ვინაშთგან უკუე პირველსა (პლსა) მას თარგმანსა მისავალი მრუდად დაეწერა და მისავალი დავედო, ამისთვის მე გლახაკმან ეფთვმე, ბრძანებითა წა მამისა ჩისა იოვანესითა ვთარგმნე ესე, ვითარცა თვთ მას წმიდასა ეთქუა ბერძულად, რამეთუ ბერძენი იყო ნათესავით... ლოცვა ყავთ ჩემთვის და რომელნი სწერდეთ, ვითარცა აქა პოოთ ვგრეთ დაწერეთ...; რამეთუ მეცა ვითარცა მიპოვნის ვგრე დამისხმან ყოველი წითლითა და მათცა სიტყვა-

*) ქ.-ცხ. დავით მოკვა ქკს: სკა: (1001 წ.) და არისტარხ ლასტივარდელით მე-25 წელს ბასილის მეფობისას, ე. ი. (976+25)=1001 წ, ესრეთ თანხმობა ამითი უარპყოფს ასოლიკის ჩვენებას 1000 წ.

თა ნუ ვინ დააგდებთ, არაჲდ დაწერენით ღთისათჳს და ჩემთჳსცა სახელსა“. ამის შედეგ: „კიბს სათნოებისა ცად აღმუყუნებელი“. მე-8 ფურცელზე: „წმიდანო იოვანენო (ესე იგი იოანე სინელი და იოანე რაითელი) მეოხ მეყავით არსენს“. აგვიე წარწერა ფურცლებზე: 59; 78; 98; 115; 137; 210; 238.

მე-180 ფურცლის არშიაზე: „ზეციით ღრუბლისა სუეტი ჩამოდგების ზღუა-სა ზედა და წყალსა აღებს (აღიღებს?) და მას ეწოდების სიფონი“.

მე-242 ფურცლის ქვემო არშიაზე ასო-მთავრულად წითელ მქლით და ტექსტის ხელით სწერია: „**საჲო ირანსაო ზებუნჲ. | სოჲსაჲიჩი სიჩაჲსაჲი**“. ე. ი. „ძეო ღვთისაო აღიდე გურგენ, ძე სუმბატის ერისთავისაჲ“.

ვინ არის გურგენ სუმბატის ძე? თუ მთარგმნელი კლემქსისა არის წა კეთი-მე ათონელი (ჩვენგან ზოგნიღს მე-XI სუეკუნეში დაწერილ ეფთიმეს ნათარგმნ წიგნთა ორს სიგეში კლემქსი არ არის აღნიშნული) და არა ეფთიმიე გრძელი, მაშინ ერისთავი გურგენ სუმბატის ძე უნდა აღვიაროთ ისტორიისთჳს უცნობ ჰირად. კლემქსის თარგმნა წა ეფთიმიემ 983 წელს (ისტ. ბჭ. გვ. 245).—სჩანს, რომ ხელნაწერი დაწერილია საბერძნეთში და არა ეგრე, რომ გურგენ ერისთავი მოესხე-ნებინათ, თუ რომ ის იმ დროს საბერძნეთში არ ყოფილიყოს. არსენი იყო წინამძღვარი ივერიის მონასტრისა; და არსენი ნინოწმიდელ ეპისკოპოსისგ სჩანს, 1011 წ. ათონში გადაწერილ წიგნში (ბაქრაძე ისტ. გვ. 254) და არსენი თეოდორანკისაჲ (ფარსმან უოფილი?), გიორგი ჩორჩხელის ძმა, წინამძღვარი ივერიის მონასტრისა (ის. ათონის აღაპეებში № № 45, 46, 47, 70, 110), ცხოვრება 1036 წლის ახლო სხნებში. (ის. კადე № 170, გ. 228) სუმბატ კუროპალატი მოსსენებულაჲ ათონის აღაპეებში № № 121, 95, 56, 49, და ისიგ შეიძლება, რომ გურგენი იყოს შეიღი ამ სუმბატისი; აი შეუცვლელად თჳთ აღაპეი.

№ 121: „თეგსა ნოემბერსა ა: ალაპი არს სუმბატ კუროპალატისა და ცოლისა მისისა მარიამისი, როღვილივისა შემომწირველთა. ესე ალაპი ზე მამან იოანე და ყთა ძმათა განვაწესეთ რამეთუ მოეცა მონასტრისა ჩუენისადა განძი ლიტრა ერთი სტამენონი და კულად სხუაჲ ხუთასი დრაჰკანი სტამენონი. და კულად შემდგომად მიცვალებისა მისისა მეუღლემან მისმან მარიამ მოსცა ეკლესიასა სტავრაჲ ერთი კარგი ოქროქსოილი. სკუტელი ვეცხლისაჲ დიდი ა: ხუცესთა სკუტელი: ა: სხუაჲ დრაჰკანი სტამენონი ლიტრაჲ: ა: სტავრაჲ შესამოსელი: ა: და კულად ოდეს პრასტინნი ჩუენნი ყოველნი აიხუნეს და ქირსა შინა ვიყვენით მოგუცა დრაჰკა ქინატი ლიტრაჲ: ხ: ა: აღესრულებოღდის ვითარცა მაშენებელთა... და კულად თუესა აპრილსა: ლ: დღესასწაულსა წა იაკობ მოციქულისასა აღესრულებოდენ საკსენებელი მათი... განუწესეთ ხუცესი მწირველი, რათა კვრიაყესა შინა უწირვიდეს ორსა დღესა, ერთსა სუმბატს და ერთსა მარიამს და ხუცესსა მიეცემოდის პურსიოდულისაჲ მოწფითა (მულფითა?) სრული და ამას ყოველსა თანა ვითარცა თჳთ სიცოხლესაჲე თჳსსა სუმბატს ეთხოა ეკლესიასა შინა

წთა მთავარ-ანგელოზთასა შეევზადეთ საფლავი მარმარილოდთა, რათა შემდგომად სიკუდილისა მის დედაკაცისა ორთავე ძუალნი მასშინა დაისხნენ, და თვთ დაუწერია, რომელიცა რაჲ საქონელისა მისისაგან დარჩეს, ყოველივე თანაშემოიტანოს... და ესე საცნაურ იყავნ ყოველთა, რომელ ორნივე მონაზონ იქმნნეს.

იქვე ლხ 96: „თა აგვისტოსა: ლა: ალაპი განვაწესეთ მტრია მისათვს. უწინაცა სასოება აქუნდა ამის უდაბოლსა (sic) მომართ, პურსყიდული იყო და შემომწირველი და კუალად მოგუცა დრაპქნისა ორასისა სკუტელი: ა: ვერცხლისაჲ დიდი და სხუაჲ დრაპქანი და მივეცი თ კრიტიასა (ე. ი. კრიტეს მონასტრის ვაშენებისთვის? ქართ.-ცხ. I, მ18) და ამისთვის დავაწესეთ, აღესრუბოდნენ, ვითარცა სხუათა შემომწირველთა და კეთილის მყოფელთაჲ მისთვის ალაპი სალოცველად საუკუნოდ და ვინ არა გარდაიხადოს, ღმერთსა მან გასცეს პასუხი.

„თვესა აპრილსა :ლ: ალაპი განვაწესეთ კურთხეულისა მარიამ ბასილაკისა ასულისა, სუმბატ კუროპალატისა მეუღლისათვს, რამეთუ ამას კურთხეულსა პირველითგან დიდი სალოებაჲ აქუნდა წრისა ამის უდაბნოლსა მომართ და მრავალი შესაწირავი შემოსწირა შემდგომად სუმბატის მიცვალებისა წასა ამას ეკლესიასა საკსენებელად მათდა საუკუნოდ, რომლისათვს საუკუნომცა არს საკსენებელი და კურთხევაჲ მათი; და კვალად კურთხეულმან ამანვე დედაკაცმან ჟამსა მიცვალებისა თვისისა ანდერძი ქმნა და შემოსწირა წასა ამას ეკლესიასა სოფელი როდოლოცი საკსენებელად და სალოცველად სულისა თვისისა, ამისთვის განუწესეთ, რათა აღესრულებოდის რაჲ წელისად საკსენებელი მათი ყოველითა გულსმოდგინებითა, ლოცვისა წესითა, ვითარცა მაშენებელთათვს წერია, პანაშვილითა, ჟამის წირვითა, ანაფორათა, მურტიკონითა და რაჲცა ოდენ ძალ ედვას მოუწოდდნენ მამასახლისთა და მონაზონთა მთისათა და ესრეთ მალლად და ბრწყინვალედ აღესრულოს საკსენებელი მათი და იკსენებრიდან ზეგარდამოთა კუპრეკსთა შინა მაშენებელთა თანა, და ესე ვითა დავაწესებთ და დავაწესებთ საუკუნოდ აღესრულებოდნენ, ვიდრემდის ეგოს წმიდაჲ ესე ეკლესიაჲ და ვინ რაჲცა მიზეზითა არა გარდაიხდიდეს, მან გასცეს ღმერთსა პასუხი“.

სუმბატ სამი სჩანს: ერთი არტანუჯელი დავითის ძე ერისთავთ-ერისთავი † 988; მეორე დავითის ძეჲ ტაოელი კუროპალატი † 992 წ. და მესამე ბაგრატის ძე არტანუჯელი † 1011 წ. სემოსსენებულს ალაპებში უნდა იგულისხმებოდეს სუმბატ დავითის ძე კუროპალატი † 992 წ. ამისი ცოლი მარიამ ბასილაკის ასული ქამდი უცნობი იყო ისტორიისთვის. მარიამ მოკვდა, როგორც კვონებთ, 1031—1036 წლებში. აქ მოსსენებელი იოანე არ უნდა იყოს კეთიმის მამა, სოლო სსკა ათონის იმპერატორებში იოანეს სასული ისტორიება მხოლოდ 1168 წლის ასლო სარებში. მაგრამ „ზნანსტითა აღსუმა“ მოხდა, კვონებთ რომანოზ მეფის დროს (1031 წ.) როდესაც მარიამი, ალაპად, ცოცხალი ყოფილა (ათონის ალაპები №№ 40).

991—999 წლებში უნდა იყოს დათარგმნილი წა კეთიმი მთაწმინდელის მიერ წმინდა ბასილის ითიკა, რომელიც აღნიშნულია ჩემს ისტორიულ კრებულში გვ. 558 ესრეთ: „ითიკა ვასილისი ხუცურად ნაწერი ევთიმე მთარგმნელისა ჟამსა, ბრძანებითა ქართველთა მეფისა დავითისა, მთაწმინდას აღწერილი ტყავზედ, გვ. 840“. აქ მოხსენებული მეფე არის დავით კუროპალატი († 1001 წ.).

ამ გვარზე წარწერა აბაკუბა ერთს იერუსალიმის ჟვარის მონასტრის სელნაწერ წიგნში, რომელიც 1845 წ. პლ. იოსელიანს აღუწერია ესრე: „მ. იოანეს სასარების თარგმანი, ხუცურად ნაწერი სქელს ქალღმრთელს... ბოლოს სწერია: ლოცვა ჭკაუთ ღირსისა მამისა ჩვენისა ევთიმესთჳს მთაწმინდელისა, რომელმან თარგმან წა ესე წიგნი ბერძენისაგან ქართულად ბრძანებითა ღვთის მისახურისა მეფისა დავით კურაპალატისათა და მის მიერვე მოიწია საქართველოდ“. თუთ ხელნაწერი იოსელიანისა წერა-კითხ. წიგნთ-საცავში დაცულია.

მართლაც ჭკეპო მოყვანილი სია წა ევთიმის შრომათა აღმოაჩენს (ის. 1002 წლის ჭკეპე), რომ მას დავით კუროპალატის დროს პირველად უთარგმნია იოანეს სასარება და შემდეგ ითიკა წის ბასილისი. სოლო მეოთხე შრომა ევთიმესი „კლემენტისა“ დ. ბაქრაძის ცნობით (ის. ისტორია გ. 245) გადათარგმნილია 983 წელს პირველს სამს შრომას, სულ ცოტა რომ ვინაგარიშოთ, სამი წელიწადი მანც მოუნდებოდა და ამის გამო ძნელად დასაჯერებელია, რომ იოანეს სასარების თარგმანზე წა ევთიმეს გადმოედოს ქართულ ენაზედ უადრეს 980 წ., როდესაც ევთიმე იქნებოდა ჩვიდმეტის წლის ჭაბუკი. ამის გამო ჩვენ ვუთქვამთ, რომ, თუ შემოანჩვენები დ. ბაქრაძის ცნობა სწორია, შესაწინარებელი არ უნდა იყოს ის ცნობა, რომ ევთიმე მოკვდა (1028 წ.) სამოცდასუთის წლისა: ის უნდა მოკვდარიყოს არა ნაკლებ სამოცდაათის წლისა (შეადრე, ამ თხზულების გვ. 124). ამ აზრს რამდენადმე ასაბუთებს გიორგი მესხი, აღმწერილი წის გიორგი ათონელის ცხოვრებისა, სადაც მოხსენებულია: „ხოლო წისა მამისა ჩუენისა ეფთჳმეს ხატი არა სიბერისა არს, არამედ ოდეს წიგნთა თარგმნიდა და იყო ორმოცდაათისა წლისა“ (ეკლეს. მუხ. № 170, გვ. 264).

999 წ. „წელსა (ქრისტესით?): შეთ: ბაგრატი, ძემან გურგენ მეფისამან კუროპალატმან ბელია აღაშენა“. ეს. ახალი და საყურადღებო ცნობა ჩართულია დიდიანთა ქრონიკაში. ქ.-ცხ. დიდად აქებს ბედიის შემკულობას (I, 211—212). ბაგრატ III მოკვდა 1014 წ., ქართლში გამეზდა 978 წ., ახსნეთში 985 წ.

ძვირფასი ისტორიული საბუთი ბედიის ეკლესიის ბაგრატის მიერ აღშენებისა დ. ბაქრაძეს უპოვია 1865 წ. ილორის ეკლესიის საღაროში, სამეგრელოში. იქ აღმოჩენილია ძვირფასის სელოვნების ოქრომან ბარძიმი, რომელზედაც უოფილა ორი წარწერა 1) ზემო პირზე: „წმიდა ღვთის მშობელო (ბედიისა), მეოხ ეუჯ წინაშე მისა შენისა ბაგრატ ახსნათა. მეფისა და დედისა მათსა გურანდუხტ დედოფალსა, ამის ბარძიმისა შემწირველთა, ამის საკურთხეველისა შემამკობელთა და ამის წისა საყდრისა აღმასენებელთა, ამინ“. 2) ფესზე: „ჟდ წა დედოფალო, ვლქერისადგთისმშობელო, შემწიველე მე, ბედიელ მიტროპოლიტი გერმანე ჩხეტიძე, რომელი

ღარს ვიქმენ კადრებად ფეხსა წინა ამის ბარძიმისასა“. სამწუხაროდ უკანასკნელი წარწერა ბარძიმის ფეხითურთ ესლად დაკარგულია, მაგრამ უმთავრესი ნაწილი ბარძიმისა ზემონაწიკუნების წარწერთურთ ესლად იპოვება ილორში. გერმანე ჩხეტრიძე მე-**XVI** საუკ. ცხოვრობდა (კვლ. მეუ. № 187), და დაკარგული ნაწილი ბარძიმისა ამ დროს უნდა ეკუთნოდეს, ხოლო პირი ბარძიმისა თუთ ბაგრატ III დრომასსა და უნდა ეკუთნოდეს 999 წელს.

1001 წ.— „გარდაიცვალა დავით დიდი კურატპალატი¹⁾, ძე ადარნასე კურატპალატისა ქკასა სკა²⁾ და არა ესუა³⁾ ძე და აოკრდა იმიერ ტაო, და გამოვიდა ბასილი, ბერძენთა მეფე, და მისცნეს მას ციხენი აზნაურთა ამა დავითისთა; და დიპყრა ბასილი მეფემან მამული დავით კურატპალატისა; და მივიდეს მის წინაშე ბაგრატ აბხაზთა მეფე და მამა მისი გურგენ და მოსცა მას ბასილი მეფემან პატივი: ⁴⁾ გურგენს მაგისტროსობა და ზაგრატს კურატპალატობა, რათამცა ვთარ მტერ ყუნა ერთმანერთისა მიმართ მამა-ძენი ესე და მით ღონითა იძმაცვა. ხოლო გურგენ ქეშმარიტი და მართალი⁵⁾ იყო და ვერა აღძრა გული მისი ზაკვითა ამით მიზეზითა და ვერა უძლო⁶⁾ ღონისძიებითა“. *)

¹⁾ ქ.-ცხოვრებაში გვ. 201, ვ მომატებულია: „(გარდაიცვალა) ძე ამის ადარნასეი, დავით დიდი, კურატპალატი, აღსაესე სიკეთითა, რომლისა ამბავი ქქემორე სიტყვამან ცხადყოს... ხოლო მე-209, კგ—კდ, ეს შეტანილია ესრე: „ხოლო ამას უამსა შინა გარდაცვალე-ბულიყო დავით დიდი, კურატპალატი, ვითარცა ზემორ ვთქვით“ (არაბულ ციფრებით აღნიშნულია გვერდი მატანესი, ხოლო ვართულ ანბანებით—სტრიქონების რიცხვი, ზემოდაშ ნაწილი შევი). კვლ. მეზუუმის ქ.-ცხოვრებაშიც ესრეა შეტანილი ეს ადგილები, მაგრამ მართამ დედოფლისაში კი არც ერთი არ იპოვება და ამით საგონებელია, რომ ის შეუტანიათ მერმე ვახტანგს, ანუ ვახუშტის.

²⁾ ეს ხუთი წინა სიტყვა არ არის ქ.-ცხ. I, 209, კგ.

³⁾ ქ.-ცხოვ. I, 209: „დარჩა“.

⁴⁾ ქ.-ცხოვ. I, 210, ა: „წირფელი“.

⁵⁾ ქ.-ცხოვ. I, 209, კხ; „პატივდა“.

⁶⁾ ქ.-ცხ. 210, ბ უმატებს: „ვერას“.

⁷⁾ დიდათ ესაყვედურება სუმბატის ისტორიის და ახლად ნაპოვნის წინა ნინოას ცხოვრების მემკვიდრულად(?) გამომცემელს ბ. ე. თაყაიშვილს ის გარემოება, რომ მან, თუმცა გამოკვიცხდა, ვითომ მას დაწერილებით შეესწორებინოს ზემოხსენებული საისტორიო წყაროები სხვა ვარაუდებთან და ქ.-ცხოვრებასთან, მაგრამ მაინც დანაპირი სრულად ვერ შეუსრულებია და მკითხველნი მოლოდინებულნი დარჩენილან. მოლოდინმა მკითხველთა მით უფრო ძლიერდება, რომ გამომცემელი ისეთს მწერმანებასეც კი ტექსტებისას უღარებს და ასწორებს, როგორც არის, მაგალითად, „უმრწამელი“ და „უმრწამელი“, „ამათნი“ და „მათნი“, „მეფეთა“ და „მეფეთ“ და სხ., და ამით, რა თქმა უნდა, გვარწმუნებს მკითხველთა, რომ თუ ამისთანა მწერილმანეც კი არ გამოჰპარვია გამომცემელს, ამაზე მსხვილმანებს ხომ უსათუოდ არ გამოუშვებდა შეუსწორებლად და გაუსწორებლად. მაგრამ სწორედ აქ, ამ „მსხვილმანებში“ გამომცემელს მოულოდინებია მკითხველები და რამდენად ბეჯითად გამოჰკიდებია მწერილმანებს, იმდენადვე თვლი დუბუქავს „მსხვილმანების“ წინ და ბურნაკის მწურავსა აქლემი კი შთაუნთქავს. ზენ ვრცლად შევესწორეთ სუმბატის ისტორია და „ახალი ვარიანტი წინ ნინოს ცხოვრებისა“ ყველა იმ წყაროებს, რომელთანაც შეუსწორებია ბ. ე. თაყაიშვილსა და დავ-

ეს ამბავი სუმბატის ქრონიკიდან შეუტანიათ ქ.-ცხოვრებაში I, 209—210 (მარიამ დედოფლის ქ.-ცს.-ში № 30 არ იპოვეს).

1002 წ. წა ეკთამე მთაწმიდელისაგან თარგმნილს მათეს სახარების განმარტებას, რომელიც, რატი ერისთვის საფასით 1048 წელს ეტრატზე გადაწერილი, ინასება გელათის ეკლესიაში სამ წიგნად და რომლის წარწერანი ჭკეპო მოკეკეუს (1047, 1048 და 1053 წ. ჭკეპე, და ჩემი უბის წ. IV, გვ. 71—83), სხვათა შორის აქვს შემდეგი წარწერა ნუსხა-ხუცურად:

„ტევედრები ვოვეფთა რომეფნი ამას წიგნსა სწერდეთ: ესე ანდერძი დაუკდებულად თანა დაწერეთ: ვინ არა დაწეროს დიდსა ბრანსა თანამდებ არს: ადესრულა ესე ნუსხა თარგმანებისა მათეს თავისაჲ კეფითა გლახანისა და მწარედ ცოდვილისა ეფთიმესითა: ვინცა იკითხვიდეთ შრომისათჳს ფოცვა ყავთ: და ზომად წერისათჳს შემინდევით: უცაფლო ვიყავ. და უფროასი ღამით მიწერილა, — და ზეკვე ასო-მთაწერულად: დაიწერა მთასა წმიდასა ათონას: საყოფელსა წისა დ'თის მშობელისასა: ინდიკტიონსა ბერძოვლად: იე: ქრონიკონი იყო (?): დასაბამითგანთა წეფთათაჲ: ხეი:“ (6510—5088=1002 წ.).

ეს წარწერა, ცხადია, ეკუთნის თუთ წა ეკთამეს, და 1048 წ. წიგნის გადაწერის თავის წარწერებში ჩაუტანია. ეს ცხადად სჩანს იქიდანაც, რომ გადაწერის უსმარნია სიტყვა „ღამით მიწერილა“: ასო „ო“, ზმნის ბოლოს დამატებუ-

რწმუნდით, რომ მოლორებულნი ვყოფილვართ გამოცემელისაგან, როდესაც სრულად დავენდეთ მის ნათქვამს. მაგრამ აქ მაინც არ გამოეუღებით ამის გამოწვლილვას და დამტკიცებას, რადგან არა ვგონებთ, რომ ღირდეს ამაზე აქ ვრცლად ბასი, და თუ თუთ „სამი ხრონიკის“ და წა ნინოას ცხოვრების გამოცემელი ბ. ე. თაყაიშვილი აკვირდებდა და უარს ჰყოფს ჩვენს ნათქვამს, მაშინ კი ამას საჭიროდაც მივიჩინებთ და ნათლად დავამტკიცებთ ჩვენის ნათქვამის სრულსა სიმართლეს.

სიმართლის აღსადგენად უადგილო არ იქნება ვთქვათ, რომ სუმბატის ისტორიის ხელნაწერი, დ. ბაქრაძის მიერ აღმოჩენილი, ამ უკანასკნელისაგანვე პირველად იქმნა შესწორებული „ქართლის ცხოვრებასთან“, როგორც ეს ცხადად სჩანს ზედ იმავე ხელნაწერზე, რომელზედაც დ. ბაქრაძის ხელით ყარანდაშით მინაწერები იპოვება იმის მაჩვენებელნი, თუ რომელი ადგილი სუმბატის ისტორიისა სად არის ჩაკელებული „ქ.-ცხოვრებაში“. ამ მინაწერებით, რა საკვირველია, ისერგებლბდა „სამი ხრონიკის“ გამოცემელი, რადგან მაგ ხელნაწერით გამოსცა თვისი შრომა, და სამართალი მოითხოვდა, რომ უკანასკნელს მოეხსენებინა იმის სახელიც, ვისაც ეს არა-მცირედი შრომა ეკუთნოდა.

არც ის არის მართალი, ვითომ სუმბატის ისტორია ვახტანგ მეფემდ იარ შეეტანოთ „ქ.-ცხოვრებაში“. ჩვენ შეუუღარებთ სუმბატის ისტორიას მარიამ დედოფლის ქ.-ცხოვრებას, რომლის შემდეგ დამტკიცდება, რომ უკანასკნელი ნაწილი სუმბატის ისტორიისა გიორგის მეფობიდან დაწყებული მცირეოდენ შემოკლებით და აქა-იქ შეესებულად შეტანილია „ქ.-ცხოვრებაში“ ძველადვე, როდესაც ვახტანგი დაბადებულიც არ ყოფილა. რაც სუმბატის ისტორიიდან ქ.-ცხოვრებას მარიამ დედოფლის ვარიანტში შეუშოკლებია, იმას ჩვენ დიდს ფიხილებში ჩავსვამთ, ხოლო სხვა საყუ რა დღე ბო გარჩევს სხოლიებში ვუჩვენებთ. ჩვენს დასკვნას კი ამ საგნის შესახებ ამ წიგნის წინასიტყვაობაში გამოვხატავთ.

ლა, აღნიშნავს სსკასტან წარმოთქმულის გარდაცემას. — ბროსსეს (Rap XII, 27 — 34) ამ წარწერის მნიშვნელობა ვერ განუმარტავს. უკმა მოყვანილი ცნობა, რომ მათეს თავის განმარტება თარგმნილია კეთიმეს მიერ 1002 წლამდე, დიდად საჭიროა კეთიმეს მოღვაწეობის განსამარტავად; ამ წიგნის გადათარგმნვის უწინ კეთიმეს უთარგმნია სსკა ოც-და-ათი წიგნი, რომელთა სია აქვე მოგვეყავს (სელ-ნაწ. კელ. მუზ. № 136)

1002 წ. — აქ სწავიროდ ვრცის მოკვივანო წა იოანე და კეთიმეს წინასიტყვაობა მათეს სახარებას განმარტების თარგმანზე წყაროსთავის XI სელ-ნაწერისაგან. მაგრამ რადგან ამ წინასიტყვაობას თავი აკლია, ამის გამო დაკლებული შემოკლებულად დიდს ფრჩხილებში შემოგვაქვს გიორგი. ავადოვის მიერ იერუსალიმით მოტანილის იმავე თხზულებისა. წინასიტყვაობისაგან, რომელიც გადმოუწერია მოსკოვის არქ. ტარასის (იხ. უკმა გვ. 128; 130). ის სელნაწერი უფილია დაწერილი 1033 — 1042 წლებ შუა (იხ. ჭეკე 1038 წ. ჭეკე). ამ სელ-ნაწერთა შორისსა საყურადღებო განსვავებას სხოლიებში ვუჩვენებთ.

[რომელი იგი იყო პირველითგან ღთისა თანა... (ფრიად ვრცლად)... დღეთა მათ დიდისა მეფისა თეოდოსისთა, ოდეს იგი წა გრიგორი ღთის მეტყველი იყო კოსტანტინეპოლეს, ევედრა თეოდოსი მეფე, რათა აღწეროს თარგმანება წისა სახარებისა... ერჩილა უკვე ნეტარი გრიგოლ და ენება კელყოფად, ხოლო დადგა ლოცვად ღამესა ერთსა, რათა გამოუტყხადოს ღმერთმან, უკეთუ ნებაეს საქმე იგი... და ვითარცა ილოცვიდა, ესმა კმაჲ, რომელი ეტყოდა: გრიგოლ, გრიგოლი! თარგმანება სახარებისა იოანესდა ბრძანებულ არს ანტიოქელისა (ე. ი. იოანე ანტიოქელ მთავარ-ეპისკოპოსის «ოქროპირადა» წოდებულისა)..; და არა კელყო (გრიგოლიმ) თარგმანებად... და ქეშმარიტად დაწერა თარგმანებაჲ წისა სახარებისა ღთ შემოსილმან იოვანე ოქროპირმან მათეს და იოვანეს თავისა და ამათ შინა შემოკრიბა] უმრავლესი მარკოზის თავისაჲ და ლუკასს მიერ აღწერილი *): და დასხნა ეკლესიასა შა: საუნჯენი დიდძალნი. საესენი მადლითა და სიმდიდრითა სულიერითა. და წყარონი წყლისა ცხოველინანი: რომელთაგან დღითი დღე ირწყვიან სულნი მორწმუნეთანი: და გამოიღებენ ნაყოფსა სათნოებისასა: ხოლო ენასა ამას ჩნსა ქართულსა. არავინ სადა პოვნილ იყო აქამომდე: ა) რათაჲცა გამოეხუნეს წნი ესე წიგნნი თარგმანებანი წისა სახარებისანი: ბ) ად საბერძნეთისა ესე ეკლესიანი და ჰრო-

*) ეს ხენაწერი ეტრადისა 1⁰, მე-XI საუკუნის კელით დაწერილი მეფე გიორგის და დავით აღმაშენებლის დროს, დაცულია საუკ. მუზეუმში, № 136. — სამწუხაროდ ხელნაწერს ბოლო აკლია, სადაც უნდა ყოფილიყო აღნიშნული დრო აღწერისა.

ა) იერუს. ხელნაწ. აქ უმატებს: „შეჰდგომად მათსა, რომელითა ძუენი და სახარებასამოციქულთა და პაველს თარგმანეს“. ეს ფრიად შესანიშნავი განსხვავება გვიმოწმებს, რომ ძველი აღთქმა, სახარება და სამოციქულო ათონელ მამებამდეც თარგმნილი გვექონია და ვგონებ, თვთ მოკლე განმარტებანიცა მაგ წიგნებისა.

ბ) აქ იერუსალ. ხელნაწ. უმატებს (და სხუათა წერილთანი, რამეთუ მრავალი აკლდა ენასა ამას ჩუენსა ქართულსა).

მისანი სავსე იყვნეს ამითგან: ხ' ჩ'ნისა მის ქ'ყანისანი ნაკლულეგან: და არა ესეოდენ წიგნნი აკლდეს. ენასა ჩ'ნსა. ა'დ სხ'ნიცა მრავალნი: გ)

ამისთვის მე გლახაკი ესე და ნარჩევი ულთა მონაზონთა: იოანე მწუხარე ვიყავ ამის საქმისათვის: რ'ლ ესრეთ ნაკლულეგან იყო ქ'ყნაჲ ქართლისაჲ წიგნთაგან: და დიდი ხარკებაჲ და მოღუაწებაჲ ვაჩუენე და შევილი ჩემი ეფ თვმე გავსწავლე: სწავლითა ბერძულითა სრულიად. და გამოთარგმანებად წარვჰმართე წიგნთა: ბერძულისაგან ქართულად. და აღიწერნეს ჩ'ნ შ'რ: სახელითა მამისაჲთა და ძისაჲთა და სულისა წ'ნისაჲთა. ძლიერებითა ცხოველს მყოფელისა პატიოსნისა ჯ'დათა: მეოხებითა წ'ნისა ღ'თის-მშობელისაჲთა: და ულთა წ'თაჲთა. წიგნი რაოდენიცა უძლეო წერად: დ)

ღ' პირველად თარგმანება: იოვანეს თავისა სახარებისაჲ: 1). 1) მერმე სწავლანი წ'ნისა მამისა ჩ'ნისა ბასილისნი: თავი :ლ: 2). 1) მისივე თარგმანება ფსალმუნთა: თავი :იბ: 3) 2) წიგნი ი'ნესი: რ'ლ არს. კლემაკსი: ლ: 4). 1) წიგნი მაკარისი სრულიად: — 5), 1) მიმოსლვაჲ და ქადაგებანა: წ'ნისა ანდრია მოციქულისანი: 6). 2) წიგნი წ'ნისა ისაკისი და სხუათა მამათა გამორჩეულნი სწავლანი 7). 3) წიგნი წ'ნისა დოროთესი: 8). (4) წამებაჲ და სასწაულნი წ'ნისა მოწამისა დიმიტრისნი: 9). 1) ცხორება და წამებაჲ წ'ნისა სტეფანე ახლისა: 10) 1) ცხორებაჲ და წამებაჲ წ'ნისა კლიმენტოს ჰრომთა პაპისაჲ: — 11). 1) წამება წ'ნისა კლიმი ანკერელისაჲ: 12). 1) ცხორება წ'ნისა გრიგოლი ღ'თის-

გ) დაწყებული სიტყვიდემ «არამელ საბერძნეთისა» აქამოდმე არ იპოება იერუსალიმელ ხელნაწერში

დ) ქვემო სიაში აღნიშნულ წიგნებისაგან იერუსალიმელ სიაში მოხსენებულნი არ არიან: № 6 (მიმოსლვა ანდრია მოციქულისა), № 14 (ცხოვრება ბასილისა); № 25 (წამება პროკოპისი). ხოლო იერუსალიმელ მატიანეში მოხსენებულა მეტიც: «წინამძღუარი» (სენაქსარის წინ, № 20) და «დოროთეს» მაგიერ (№ 8) სწერია «თეოდორე».

1) იოანეს თარგმანება ევთიმესი მრავალი იპოება; უძველესი მე 1047 წ. ინახება გელათში და XI საუკ. იხ. ეკლ. მუხ. № 136.

2) იხ. ეკლ. მუხ. № 100, 92 181, — და ეს თხზულება 991 წლის ქვეშე.

3) ეკლ. მუხ. № 135, 1036 წელს დაწერილი № 100;

4) ეკლ. მუხ. № 134, დაწერილი 1066 წელს; № 107, 105, 177. კლემაკსი 983 წ. იპოვება ივერიის ათონის მონასტერში (ისტორია ბაქრ. გ. 245). საეჭვოა, რომ ევთიმესი თარგმნილი იყოს ეს ხელნაწერი, რადგან ევთიმე, როგორც სჩანს, დაბადებულა 963 წ. და 983 წ. ოცი წლისა იქნებოდა და ამ ხნობაში, ამ სიის მიხედვით, ოთხი დიდი წიგნი უნდა ეთარგმნოს. შეიძლება ევთიმე მიცვალებულ იყოს არა 65 წლისა, არამედ უფრო მოხუცებული და მხოლოდ უკანასკნელს შემთხვევაში შეიძლება. ზემო აღნიშნულის ოთხის წიგნის თარგმნვა 983 წლამდე მომხდარიყოს. ევთიმემდიც იყო ის წიგნები დათარგმნილი, მაგრამ ანუ არა სრულად, შეტდომით გადმოღებულნი ებრაულ-ასურულ ენათგან, ანუ შემდეგთა მწერალთაგან განრყენილნი (მონოფიზიტნი ხომ განგებაც ამხინჯებდნენ მათის წვალების განსამართლებლად. ამხე იხ. შენიშნვა გიორგი მთაწმინდელისა № 170, გვ. 223—224).

ა) № 112 მრავალი იპოება, მაგრამ ევთიმის სახელი წარწერილი არა აქვს ეკლ. მუხ. № 188, 142, 167.

მეტყუელისაჲ და თქმულნი მისნი: ¹³). **⅃** ცხორებაჲ წისა ბასილი კესარიელისაჲ: ¹⁴). **⅄** ცხორებაჲ წისა ბაგრატიისი: ¹⁵). **ⅅ** წიმგებაჲ წთა სამთა ყრმათაჲ. ალფიოს ფილადელფოს და კვრინესი ¹⁶), **ⅆ** ცხორებაჲ წისა ონოფრესი: ¹⁶). **ⅇ** ცხორებაჲ მარიამ მეგვტელისაჲ სრულიად: ¹⁸). **ⅈ** სწავლანი წისა ზოსიმესნი და წისა ეფრემასნი (სარწმუნოებისათჳს) ¹⁹) **ⅉ** სვანქსარი ბერძული რომელ არიან კრებანი ²⁰). **⅊** მიმოსლენი და ქადგენბანი წისა იოვანე მახარებელისნი: ²¹). **⅋** თარგმანებაჲ გალატელთა და თესანოლიკელთა და პრომეელთა ებისტოლისა:—**⅌** დასდებულნი მარხვათანი—სრულიად: **⅍** და სხუათა წთა გალობები (გლობები).—**ⅎ** წამებაჲ წისა მოწამისა პრკისი (პროკოპისი):.

ხოლო ეამსა სიბერისა და უძღურებისა ჩემისასა: ბრძანებითა. ღთ შემოსილისა მამათმთავრისა ილარიონისითა. ²³) წარვჰმართე შეილი ჩემი ეფთჳმე: და ვიხარკე. რათა თარგმანებაჲცა: მათეს თავისა წისა სახარებისაჲ. ²⁴) დაწეროს ენასა ჩნსა: რომელი იგი სიმრავლისათჳს შრომისა. აქამომდე არა დაგუეწერა: რამეთუ ვითარცა: ხელავთ დიდი წიგნი არს: და ძნე-

¹³) უძველესი პირი, 1031 წელს გადაწერილი, ინახება საეკლ. მუზეუმში. **ლ** **ლ** I, და 16, 92, 121, 167, 72, 87.—ცხოვრება გრიგოლ ნოსელისა და სხ. ეკ. მუზ. № 142.

¹⁴) ეს თხზულება არ არის მოხსენებული ევთიმეს თხზულებათა იერუსალიმელ სიაში, 1038 წ. დაწერილში.—გრიგოლ დიოლოგი ევთიმეს თარგმ. იხ. ეკ. მუზ. №№ 121, 167.

¹⁵) ფრიად საყურადღებო ბაგრატიის ცხოვრება, 1066-ს წელს დაწერილი, იხ. ეკლ. მუზ. № 134.—„ცხოვრება წისა მაქსიმესი“ იხ. ეკლ. მუზ. № 128.

ლ **ლ** ¹⁶—¹⁹) მრავალი იპოვება, მაგრამ ვისგან თარგმნილია, არა სჩანს. მუზ. № 151.

²⁰) სვანქსარი წის გიორგი ათონელისა XII საუკ., იხ. ეკლ. მუზ. № 193; ევთიმეხი კი არ შეგვხვედრია (იხ. ჩემი აღწერა, ეკლ. მუზეუმისა **ლ** **ლ** 92; 187, მუზ. 7).

²¹) უძველესი, 1074 წელს გადაწერილი, იხ. ათონის ხელნაწერში, რომელიც მიბარებულით საეკ. მუზ. დატულია.—სჯელის კანონი **ლ** 96, 1031 წ.

²²) ეს შრომა არ არის მოხსენებული წა ევთიმეს თხზულებათა იერუსალიმელ სიაში, 1038 წელს დაწერილში.—ცხადია, რომ ყველა ეს თხზულებანი უნდა დაწერილიყვნენ 1002 წლამდე, ანუ წის ევთიმის მამის იოანეს სიკვდილამდე.—ზემოხსენებული სია სრულიად ეთანხმება საეკლ. მუზ. სიას **ლ** 88.—წა ევთიმეს ცხოვრებაში, 1074 წელს დაწერილში, ჩამატებულია: ა) **ლ** 5—6 შუა „მაქსიმეს სწავლანი“, ბ) მე-14 და 15 შუა „წამება წისა აკთოსიმაასი“. ეკლ. მუზეუმში № 40 იპოვება წა ევთიმესგან თარგმნილი „ცხოვრება წსა ღვთისმშობელისა“ მაქსიმე აღმსარებელის მიერ აღწერილი, ხელნაწერი XI საუკ. იხ. **ლ** 103.

²³) ილარიონ პროტი (აღაპები ათონისა **ლ** 117; ილარიონ კანანახი **ლ** 170, გვ. 196). აქ მოხსენებული ილარიონ უნდა იყოს წინამძღვარი ქართველთ რომანაჲს მონასტერისა (კონსტანტინოპოლის ახლო); ილარიონ მამათ-მთავარი, რომელიც სჩანს 1030 წელს (ეკლ. მუზ. **ლ**). რომანაჲს ქართველთ მონასტერზე, დაფუძნებულზე „ილარიონ ქართველის“ მიერ იხ. ფრიად საყურადღებო ცნობები ათონის ხელნაწერში 1074 წელს დაწერილში (გვ. 172 და სხ.). ეს დიდებული მონასტერი ეხლამდე მთელია და დაწერილებით აღუწერია რუსის არქეოლოგს კონდაკოვს.—ილარიოზ თუალელი იხ. **ლ** 170, გვ. 219.

²⁴) მათეს თავის თარგმანება მრავალი იპოვება, უძველესნი, იხ. ეკლ. მუზ. **ლ** **ლ** 88 და 89.

ლი გამოსათარგმანებელად: ბერძულისაგან: გარნა შეწვენამან ღვთისამუნ. წათა მოციქულთა და მღვდელთ-მოძღვართა და ყლთა წათამან: და ლოცვამან ლირსისა მის მამათ-მთავრისა ილარიონისმუნ: ყო განმარჯუებამა. და აღესრულა დაუკლებელად. წათა ესე წიგნი: რომელი უშუენიერეს არს ყათა წიგნთა: რამეთუ სავესე არს ყოველი მოძღურებითა საღთოჲთა. და ყოველითა სწავლითა სულიერითა: - - . . .

აწ გვედრებით ყოველთა ზომელთა მოიწიოს წათა ესე წიგნი: რომელთაცა აღწერათ. რომელნი წაიკითხვიდეთ: რომელნიცა ისმენდეთ. კსენებულმცა ვართ ლოცვათა შინა თქნთა. გლახაკი ესე იოვანე: შვილისა ჩემისა ეფთვმესთანა: რათა ლოცვითა თქნითა შეგვწყალნეს ჩნ უფალმან (ონ): რამეთუ ჯერძინებელი წყალობისა არს. რათა თქნცა სასყიდელი მიიღოთ ღირსაგნ კსენებისათვს ჩნისა:—ცე გვედრები ლოცვითა მოვკსენენით: . . . - - -

1002 წ. წარწერა წვიმოეთის ეკლესიისა აღმოსავლეთის მხრით ასო-მთავრულად, კარგად შენასული, მოგვიტსრობს:

«სახელითა დვთისათა მე გლახაკმან ან-ნა (შუაში ამოღესკვილას ერთის ასოჲს ადგილა, მაგრამ, კგონებ, განგებ თუთ ამომჭრელისაგან და არა შემდეგ) ვიწუე შენებად წათა ამას ეკლესიისა საყოფელსა წათა ნათლისმცემელისასა, სალოცველად, ადიდენ ღუნ, ძლიერის ბაგრატ აფხაზთა და ქართველთა მეფისა და კურაპალატისა, (ԿՎԻԿՍԻՆՆԻՐԻՆՆ) და ძისა მათისა გრი (გიორგი) უფლისწულისა და მეფისა ჩუენისა და საკსრად ცოდვილისა სუფლისა ჩემისათვს და მოსავსენებელად სუფლისა მშობელთა და მამათა (მმათა?) ჩემთათვს: ქრუნნი იყო: ԵԿԿ:» (222+780=1002 წ.).

იქვე დასავლეთის კარებს ზემო:

«უთალო ისლო ქრისტე შეიწუაღე და ადიდე შენ მიერ დაშქარებულნი ბაგრატ აფხაზთა (მეფე)- - და უოვლისა (საქართველოჲს დიდი გურან-პა)ლათი. უთაღმან (O.K.H?) მოეც ძლივჲ მტერთა ზედა ხილულთა და უხილავთა“.

იქვე მარცხნივ: «წმიდაო ნათლის-მცემელო იოვანე, ადიდე გურანდუხ დედოფალი ორთავე შინა ცხოვრებათა“.

იქვე ქვემო, კარის თავსე: „ქ. ქრისტე შეიწუაღენ (შინენ?) ԹԹ - - ებისკოპოზნი“ (თათე ებისკოპოზნი?) - -

ეს წარწერები ბროსესს შუეტანის თავისს Voyage-ში (Rap. IV, 99—101), მაგრამ სწორედ და სრულად კერ გადმოუწერია და კერც სწორედ წაუკითხავს, განსაკუთრებით უკანასკნელი სამი წარწერა.

წვიმოეთის ეკლესია ფრიად ძველი ნაშთია, VI—VII საუკუნისა; ამას ამტკიცებენ: 1) თუთ გეგმა ტაძრისა, რომელსაც ძველად ტრაპეზი განყოფილი არ ჰქონია და არცა ეკუდრები ჰქონია; ორი ეკუდერი ჩრდილო და სამხრეთისა შემდეგ მიუშენებიათ, 1002 წ., როდესაც ხელახლა აღუშენებიათ, და ტაძართან კარებით შეკრთებულნი არ არიან, 2) სამხრეთის ეკუდერს ჩატანებულე აქვს წარწერილი ჰვა თაკ-

ქვე, რაიცა უმოწოდს, რომ ის წარწერა ძველის ტაძრისა ყოფილა, სოლო 1002 წელს ხელახლად მამულებელთა ტაძრისათა წანგრევი ქვა მოუსმარებიათ ასლისთჳს და ამ ქვეში ერთი წარწერილიანი მოჰყოლია, მაგრამ, სამწუსაროდ, ნატუსი და არა სრული. დარჩენალი ასო-მთავარული წარწერა ფრიად ძველის და ცუდის სელისა მოკვითსრობს: „უთადლო ამსო ქე ძეო დთისა ცხოედლისაო (sic) და წო ნათლის მცემელო შე - - - - -“.

985—1014 წ. „წისა ამის (გელათის) უდაბნომსა აღმაშენებელისა ბაგრატ მეფისა საუკუნომცა არს საკსენებელი“.

ეს საეურადღებო წარწერა ჩართულია თჳთ ტექსტში კვლ. მუხეუმას სელნაწორ გულანისა (№ 186), რომელიც ძველად გელათის ყოფილა. რომ ჟ მოხსენებული ბაგრატ არის ბაგრატ მესამე (†1014 წ.), ეს ცხადია იქიამ, რომ ამ წარწერას ზედჳე მოსდევს: „და მეორედ აღმაშენებელისა ამის მონასტრისა ბაგრატ მეფისა და ძისა მათისა გიორგი მეფისა, ფოტინა და თამარ დედისა მათისა საუკუნომცა არს საკსენებელი“. (ის. 1098 წლის ქვეშ), და ზედჳე: „და(ვით) მეფისა აღმაშენებელისა დიდისა მის(?) მონასტრისა და ძისა მისისა მეფისა დანიილ მონაზონისა (დავით აღმაშენებელსა და მისსა მესა დიპტრი მეფესა იტუვის, მონაზონობაში დანიილად წოდებულსა) საუკუნო არს საკსენებელი და კურთხევა მათი... დიდისა საყდრისა გენათისა აღმაშენებელისა მეფეთ მეფისა დავითისი საუკუნომცა არს საკსენებელი... (ის. 1106 წლის ქვეშე).—ბაგრატ აფხაზთა მეფეთ-მეფისა საუკ... თანამეცხედრისა მისისა დედოფალთ დედოფლისა ელენესი საუკ“...

ზემოხსენებული წარწერა დაიდ საეურადღებო და ასაღს ცნობებს იძლევა: 1) ამ წარწერით, გელათის-მონასტერი ზირეკლად აღუშენებია ბაგრატ III (†1014 წ.) და არა დავით აღმაშენებელს, როგორც ეს ლამდი ცნობილი გვექონდა. 2) ბაგრატს, ჩასაკვირველია, აღუშენებია მეორე ძველი ეკლესია გელათისა—წმიდის გიორგისა; ეს იქიამდამც მტკიცდება, რომ იმერთა მეფე გიორგი 1569 წელს გელათის წა გიორგის ეკლესიას უწოდებს „ბაგრატ მეფის ეკლესიაც“ (ის. 1569 წლის ქვეშე); ჩვენს აზრს ამტკიცებს თჳთ „ქ-ცხოვრებაცა“ (I, 245, იე); რომელშიც, აშკარაა, შეცდომით დაუმახინჯებიათ შემდეგი ფრაზა: „რომელსა შინა (ე. ი. გელათის) ვითარცა მეორე ცა გარდაართსა (დავით აღმაშენებელმან) ტაძარი ყოვლად წმიდისა“. მუხ. ქ-ცხოვრებაში (№ 131) და მარამ დედოფლისაში (წერა-გითხ. № 30) „მეორე ცა“-ს მაგიერ სწერია „მეორეცა“. ე. ი. მეორე ეკლესიაც აღაშენაო გელათის, და მასთანდამე ზირეკლი (ბაგრატის ეკლესია) უწინაც ყოფილა. 3) ბაგრატ IV-ს (†1072 წ.) განუხლებია გელათის ეკლესია, როგორც სხანს 1057 წელს (ისილე ეს თხზულება 1057 წ. ქვეშე); 4) სოლო დავით აღმაშენებელს ეგუთნის მსოლოდ დიდი ეკლესია გელათისა და არა გელათის დაფუძნება. 5) ფოტინა უცნობია, იგი უნდა იყოს ბაგრატ IV-ს დის გურანდუსტის ქალი, რომელიც, ვარდან დიდის თქმით, აღწასდანს ჰეოლია ცოლად (Brosset Addit. IX, 629), 6) „თამარ დედისა მათისა“, ე. ი. გიორგი მეფისა და არა ფოტინასი (რადგან უკანასკნელს

შემოსვენებაში დედას ქალსე უწინ მოისვენებდენ) — უცნობი პირია; არც ერთს წყარო-ში არ არის მოხსენებული. გიორგის მამას ბაგრატ IV ეწინაა ცოლად ელენე, ბერძენთ იმპერატორის რომანის ძმისწული, ვასილ არგირის ქალი (Hist. Gr. I, 314), მერე ბორენა, ოსის ქალი, და სხვანი, მესამედ ჭეოლას თამარ, აქამომდე უცნობი, გიორგი მეფის დედა. — შესანიშნავია, რომ ქართველ დედოფალთ სიაში, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ ერთს შიომღვიმის წიგნში (ის. ამ წიგნის აღწერა 1270 წ. ქვეშე), თამარი მოხსენებულია ელენე და ბორენასე უწინ. ეს გვაფიქრებს, რომ თამარ შეიძლება იყოს ბაგრატ IV დედა. მაგრამ ამ ექვსს არღვეს ის, რომ მრავალი ისტორიული წყაროები მოკვითსრობენ, რომ ბაგრატის დედას ერქვა მარიამ და არა თამარ (ათონის აღაპი 1074 წ. დაწერილი № 83, შიომღვი. № 170 გვ. 229; ქ.-ცხ. I, 221; ერუშათის სტიის წარწერა Rap. I, გვ. 186). თამარი სიაში პირველად აღბად იმისთვის მოუჭნევათ, რომ ის იყო დედა გიორგი მეფისა და სსეებისგან გაყიშული არ დაჭრისა მეფე ბაგრატისა. — ამის შემდეგ გუგუბარი რჩება ჩვენის ცნობებისა და ქ.-ცხ. შორისი წინააღმდეგობა, რადგან ქრ.-ცხ. I, 233 ზირდაზირ იტყვის, რომ გიორგის დედა იყო ოსეთის მეფისა და ბორენა, რომელიც ცოცხალი იყო 1072 წელს, ე. ი. ბაგრატის სიკვდილის წელს (ქ.-ცხ. I, 234). ნუ თუ ბორენას მეორე სასულიერ ქრონიკა — თამარი?

შესათანხმებულად ამ უკუთქმითა, ჩვენ ის აზრი გამოვიტყვამს, რომ აქ მოხსენებული თამარ უნდა იყოს აქამომდე უცნობი მეუღლე გიორგი I-ისა, რომელიც ზემოხსენებულის წარწერის სიაში არ არის მოხსენებული. მართლად, გიორგი I-ს მარიამს გარდა მეორე ცოლიც ჭეოლას, ოსის ქალი (ქ.-ცხ. I, 221) და შეიძლება იმის სახელი ყოფილიყოს თამარ, რომლის შეიღმა დემეტრემ ანაყოფია მოჭვლიყვა სქართველთს და ბერძნებს გადასცა (ქ.-ცხ. I, Hist. Gr. p. 314—315; 306 Addit. et éclairc. p. 209; ერუხლ. „Кавказъ“ 1852 г. 19 март. стр. 74). შეიძლება ნამდვილი დედა ბაგრატისა იყოს თამარი, ხოლო მარიამ მსოფლი იმას გამო იწოდებოდეს იმას დედად, რომ დედინაცვალი იყო ბაგრატისი.

მოგვიყვას აქ ზემოხსენებული სია ქართველ დედოფალთა, მეფეთა, ბერძენთ მეფეთა; პატრიარქთა და ქართლისა კათალიკოზთა, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ ერთს შიომღვიმის წიგნთ-საცავის ტყავის წიგნში, 1270 წელს დაწერილში:

„ელენესი¹⁾, გურანდუსტისი²⁾, თამარისი³⁾, ბორენაჲსი⁴⁾, ელენესი⁵⁾, რუსუდანისი⁶⁾, ბურდუსანისი⁷⁾ და რუსუდანისი⁸⁾, კეთილმსახურთა დედოფალთა საუკუნო იუვენ კსენება მათი“...

ელენე № 1 ცნობილი არ არის; ის უნდა იყოს ცოლი აბსაზთა მეფის გიორგი II-სა (†966 წ.); № 2 გურანდუსტ დედა ბაგრატ მესამისა ქ.-ცხ. I, (†1014 წ.); თამარი № 3 მეუღლეა გიორგი I-ისა, როგორც ზემო განვარტეთ; ბორენა № 4 და ელენე № 5 ბაგრატ IV-ის მეუღლენი, ცნობილნი; მაგრამ, რადგან გიორგი II-ს (†1112 წ.) მეუღლეა ელენე იყო, როგორც ქვემო დავამტკიცებთ; ამისთვის ელენე № 5 უნდა იყოს გიორგი II-ის მეუღლე და არა ბაგრატისი; რომ ელენე ერქვა გიორგის მეუღლეს და დაეთა აღმამენებლის დედას ამას გვიმტკიცებს წყაროს.

თავის სასარგებლოდ წარწერა (იხ. ჭეპო 1098 წ. ჭეპუ); — რუსუდანი № 6 უცნობია, შეიძლება ის იყოს დიმიტრი I ცოლი, აქამდე უცნობი, ანუ დავით აღმაშენებელის და, ცოლი ოსის მეფის ჯადოროსისა; რუსუდანი იწოდებოდა აგრეთვე გიორგი III და, სულთანის ცოლი, პატივცემული დედაცა. ბურდუსანი № 7 ცოლია მეფის გიორგი III (ქ. ცხ. I, 265) ღმერთი თამარ მეფისა; ბორდასანისგან შეწირული ნაწილებიანი სტა ჩვენ ჰირველად აღმოვაჩინეთ სობის მონასტერში, სემკრელოში; წარწერაში ცნობილია „ბორდოსანი დედოფლად“. მაგრამ რადგან ასო-მთაწერული ო, იკითხება „უ“-დ, ამიტომ შეიძლება „ბორდოსანი“ შემდეგ გარდაქმნილებით „ბურდუსანი“. ბორდოსანის ქალი, თამარ მეფე, დედოფლებში მოხსენებული არ არის, რადგან იგი მოხსენებულია მეფეებში და ამითი საბუთი გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ რუსუდანიცა № 8 არ უნდა იყოს თამარის მეორე რუსუდანი, რადგან უკანასკნელი მეფეთა სიაში არის მოხსენებული, როგორ თამარ მეფე, არამედ შემოსეხებული და გიორგი III, სულთანის ცოლი.

იქვე მეფეთა სია:

„და მეფეთა რთა ბაგრატიონი“ (†1014 წ.), გიორგისი (†1027 წ.), ბაგრატისი (†1072), გიორგისი (კასუშტით მოკვდა 1089 წ., ჩვენის ქრონიკით †1112 წ.) საუკუნო იყავნ...

„დიდისა დავითისი, წინა ამის ეკლესიისა მამულებელისა სკან“... (†1125) „დიმიტრისი (†1155); გიორგისი (†1184); თამარისი (ჩვენის ქრონიკით მოკვდა 1207 წელს; ბროსსუთი †1212 წ.); გიორგისი (†1223); რუსუდანისი (†1247 წ., ჩვენის ქრონიკით მოკვდა 1245 წ.). — მოხსენებული მეფეთა სიაში ზღვით III (†1156); სოლო დავით II აღმაშენებელი წოდებულია „წინა ამის ეკლესიისა მამულებელად“. რომელი ეკლესია უნდა იგულისხმებოდეს აქ? ერთი სჯელ-ნაწერი, რომელშიც გამოცხადებულია ზემო აღნიშნული სია, დაწერილია გიორგი მონაზონისაგან შიო-მღვიმეში, როგორც ამაზე ჭიოწმობს ერთი სინოდიკანტი. გუჯარი (იხ. ჭეპო სასარგებლო შიო-მღვიმისა და გუჯარი 1270 წ. ჭეპუ); ამის გამო შიო-მღვიმეზე უნდა იყოს ზემო ლაშარაკი, და შიო-მღვიმის მთავარი ტამარი დავით მეფის აღმენებულად უნდა ჩაითვალოს. თვით მღვიმის ძველი ტამარი კი უკუელას კლეს გარეშე მეზიდუ საუგუნის გეგმისა აშენებული, სოლო მისი ჭის ქანდაკიან კანკელის ნაშთი, რომელიც ჩვენ აღმოვაჩინეთ გუჯარის ჭეპუ, მეთერთმეტე საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. იმავე საუგუნეში უნდა განკახლებინათ თვით მღვიმის ტამარიც, რომელსაც შერჩენია რამდენიმე იმ საუგუნის ხელის წარწერა.

შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ძველი დედანი ჩვენგან მოხსენებულის წარწერის გულში უოთილიყოს დაწერილი და იქიდან გიორგი მონაზონს გადმოეწეროს მოხსენებული წარწერებიც; უკანასკნელს შემთხვევაში გულათის აშენებაზე იქნებოდა ლაშარაკი და არა შიო-მღვიმისაზე, მაგრამ უკანასკნელი ასრი ძნელი დასაჯერებელია, რადგან გიორგი მონაზონი განკითარებული ჰიდა უოთილა, როგორც აღმოჩინენ 1270 წ. ჭეპუ მოხსენებულნი ცნობანი და ძნელი დასაჯერებელია, რომ გულათის აღმენებაზე ნათქვამი შიო-მღვიმის აღმენებაზე გადაეკეთებინოს. ამ გუჯარს

შეთსკევასში მეცნიერნი გადაწყვიტეს, გადასწერენ რა დედნის მინაწერებს, ბოლოს მოისსენებენ სოლმე: „დედასა ასე ეწერათ“. მაგრამ მას უფრო ამკარად გვიძევიტებს ერთი წარწერა იმავე ხელნაწერისა, რომელიც მოისსენიებს წა შიოს „უდახნომასა ამის მამენებელად“, სოლო შიომან აღსენა შიო-მღვიმე და არა გელათი. ზემო აღნიშნულ მიზეზთა გამო ესკი არ უნდა რჩებოდეს, რომ ჩვენგან მოხსენებული წარწერა აღიარებს ახალს ცნობას, რომ შიო-მღვიმის აღსენება დავით აღმაშენებელს ეკუთვნის.

ზემოხსენებული წარწერა მოისსენებს აგრეთვე: ა) ქართველთა კათალიკოზებს X—XIII საუკ.; ეს სია ჩვენ ზემო დაბეჭდვით (ამ თხზულებისა გვ. 80) ბ) ბერძენთა მეფეებს (X—XIII საუკ.: 1) მიხაილ (842—867) და თეოდორა დედა მისი (842—859); 2) ბასილი 867—886?) და 3) კონსტანტინე (?); 4) ლეონ 886—911) და 5) ალექსანდრე (911—912), 6) ქრისტეფორე (? და 7) რომანოზი (920—944); 8) კოსტანტინე (944—960?; კონსტანტინე პორფიროგენი 912—950), 9) რომანი (960—965) 10) ნიკიფორე (965—973) და 11) იოვანე (973—976); 12) ბასილი (ბულგაროკტონი 976—1025) და 13) კოსტანტინე (1025—1028 + 11 ნოემბერს). 14) რომან (არგირ 1029—1034) და 15) მიხაილ (1033—1042); 16) კოსტანტი (1042—1054), 17) მიხაილ (1057—1058); 18) ისააკი (1058—1060) და 19) კოსტანტინე (1060—1067), 20) რომანე (1068—1072), 21) მიხაილ (1072—1078), 22) ნიკიფორე (1078—1081) და 23) ისააკი (1186—1193?).

კ) ბერძენთა დედოფალნი იმავე დროისა: ევდუკიისი, თეოფანიასი, თეოდორაასი და ელენესი (ცოლი კოსტანტინე მეფისა, რომან მეფის ქალი; რომან 960—965 Brosset. Addit. a l. H. de la G. p. 138—152), თეოფანაასი და თეოდორაასი(?), ზოისი (ცოლი რომან არგირისა, ქალი მეფის კოსტანტინესი), თეოდორაასი, ეკატერინაასი, ევდუკიაასი და მართაასი (ქალი ბაგრატ IV) საუკ....“

მერე პატრიარქთა სიები იმავე დროისა:

ეგრემანესი, ტარასისი, ნიკიფორესი და მეთოდისი, მარადის საყენებელთა პატრიარქთა საუკ...“

„ეგნატისი, ფოტისი, სტეფანესი, ანტონისი, ნიკოლაასი და ეფთემესი, სტეფანესი, ტრეფონისი, თეოფილაქტესი, პოლიევქტოასი, ანტონისი, ნიკოლაასი და სისინესი, სერგისი, ვესტატოასი, (1031) და ალექსისი და მიხაილისი, კოსტანტინესი (კესი), იოვანესი, ვესტრატისი და ნიკოლაასი—მირთლმადიდებელთა პატრიარქთა საჯნო იყავნ ესენება... (კოსტანტინოპ. პატრიარქნი).

„ქრისტეფორესი, თეოდორესი (თესი), ალაპისი, იოვანესი, ნიკოლაასი, ელიაასი, თეოდორესი (თესი), ბასილისი, პეტრესი (პესი 1049 წ.), თევდოსისი, ნიკიფორესი, იოვანესი (იესი) მარადის ესენებულთა პატრიარქთა ანტიოქ...“

შესავსებულად ზემოხსენებულისა ბერძენთა მეფე-დედოფალთ სიისა აქ ჩავვირ-

თავს სხვა სია, რომელაღ ჩვენ ვიპოვეთ საეკ. მეზ. ტყავის სჯულის კანონში № 96; 1031 წელს გადაწერილში, ტექსტიკან განსეულის სელით მინაწერში:

„მიქელ მეფისა მართლ-მადიდებელისა საუკ... (1033—1042); ზოისი (ასულა იყო იმპერატორის კოსტანტინესი და ცოლი რომანოზ კეისრისა ქ.-ცხ. I, 220) და თეოდორასი მართლ-მადიდებელთა დედოფალთა საუკ...; კოსტანტინე მონომახისა საუკ... (1042—1054); მიქელ ბერი-ა მართლ-მადიდებელისა მეფისა საუკ... (1057—1059); ისაკ მართლ-მადიდებელისა მეფისა დღენი და წელნი მრავალმცა არიან (1058—1060); მოეც ძღვევა მტერთა ზედა თურქთა. უსხეულოთა მიმგავსებულისა წ-ისა მამისა ჩ-ნისა ეფთვმე მთაწმიდელისა, ახლისა ოქროპირისა, ქართველთა განმანათლებელისა საუკ...“ ბურძენთა მეფეთ წელნი დაკისით თანასმად წერა-კითხ. საზოგ. სულ ნაწერისა № 181, რომელშიც ჩართულია ვასუშტის მიერ შედგენილი სია მეფეთა, ჰატრიარქთა და კათალიკოსთა. ვასუშტის სიაში მეფე კოსტანტინე № 3 მისდევს ალექსანდრეს № 5, ქრისტეფორე № 6 სულ არ სჩანს; რომანოზ II ანუ რომანი № 9 მისდევს რომანოზ I-ს № 7: კოსტანტინე № 8 სულ არ სჩანს; კოსტანტინეს და მიქელას შუა №.№ 16 და 17 აღნიშნულია თეოდორე 1054—1057 წ. (უნდა იგულისხმებოდეს დედოფალი თეოდორა: ქ.-ცხ. I, 229); კოსტანტინეს და რომანეს შუა №.№ 19 და 20 ჩართულია ეკლუკი 1067—1068; ნიკიფორეს და ისაკის შუა №.№ 22 და 23 მოსსენებულნი არიან სიაში: ალექსი კომნინ 1081—1108; იოანე კომნინ 1108—1143; ემანუილ კომნინ 1143—1183; ალექსანდრე 1183—1184; ანდრონიკე კომნინ 1184—1186.

1003 წ.—ამ წელს აღუშენებია ბაგრატ III-ს ქეთაისის დიდებული ტაძარი.— დიუბუსკან (Voyage I, 411—424) გადმოღებულს მისს წარწერაში ბაგრატის სენიება „კურატპალატად და მეფედ აფხაზთა და ქართველთა“ (ვასუშტი დ. ბაქრაძეს გ. 145—146 ქ.-ცხ. I, 212).

1008 წ.—„შესწავება ჯერ არს, რამეთუ ესე უკუე მთასა წმინდასა.ათონსა მონასტერს ქართველთ წმიდათა მამათასა იოვანეს და ეფთიმისა ნათარგმნს სახარების თარგმანში ეწერა ესრეთ: დასაბამითან წელნი იყვნეს: ხფივ (6516—5508=1008), ინდიკტიონი :ე: ჯვარცმითან: შღგ (თუ შგ? = 983+33=1016), ქართულად დასაბამითან წელნი: ხქბ (6912—5604=1008), ქორონიკონი იყო მეთაამეტედ მოქცეული: სკმ:“ (228+780=1008). ეს წარწერა ვიღაც უნდა ჰირს გრიგოლ დკთის-მეტყველის სულ-ნაწერ წიგნიდამ გადმოუწერია და ჩაკერებულა ჩემს ისტორ. კრებულში, გვ. 476. ზემოდ ჩვენ დადავამტკიცეთ, რომ 1002 წელს მათეს თავი უგვე თარგმნილი უოფილა (ის. 1002 წ. ქუეშე) და ამის გამო აქ მოსსენებული სულ-ნაწერი 1008 წელს გადაწერილი ჰირს იქნებოდა მათეს ანუ იოანეს სახარების თარგმანისა.

1008 წ. — „გარდაიცვალა ესე გურგენ მეფეთ მეფე, ძე ბაგრატ ქართველთა მეფისა⁷⁾“, ქრონიკონსა: სკზ: ⁸⁾ და დაუტევა ძე ესე თჳსი ბაგრატ⁹⁾

7) ქ.-ცხ. I, 210, ბ: „და შემდგომად ამისა როდენთამე წელთა გარდაიცვალა ესე გურგენ მეფეთ მეფე, მამა ამის ბაგრატ მეფისა და ძე ბაგრატ მეფე რეუენისა“... ეს ადგილი, სხანს, მერეა შეტანილი ქ.-ცხ.-ში, რადგან მარიამ დედოფ., ქ.-ცხ. არ იპოვება (№ 30, ფ. 244).

8) სიტყვიდამ „გარდაიცვალა“... აქამდის ჩაყრებულია ქ.-ცხ. I, 210, გ - დ (მარიამ დედოფ. ქ.-ცხ. არ არის, ფ. 244).

9) ფრასებრი: „დაუტევა ძე ესე თჳსი ბაგრატ“, „მამა-ძენი ესე“, „მას გიორგის“, „ესე გიორგი“, „გარდაიცვალა გიორგი, მამა ამის ბაგრატისი“ და სხ., ჩვენის აზრით, იმას გვიჩვენებენ, რომ თვთ მემამტრანე თანამედროვეა ამ პირთა, ე. ი. გურგენისი, ბაგრატისი, გიორგისი და ბაგრატისი (1001—1032 წ.); თვალთ ნახულსა სწერს და არა გაგონილს, და რადგან სუმბატის ისტორია მოულოდნელად შეწყვეტილია სწორედ იქ, სადაც მოთხრობილია ბაგრატის დედის მარიამის საბერძნეთს გამგზავრება მშვიდობიანობის დამყარებისათჳს, ამით საბუთი გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ ამ ამბების დამწერი საბერძნეთში სცხოვრობს. ათონის ალაპებში მოხსენებული (№ № 56, 96, 121) სუმბატ კუროპალატი (იხ. ზემო გ. 135), სუმბატ ერისთავი (იხ. ზემო გვ. 121) და მისი შვილი გურგენ, როგორც ვიცით, საუკუნოდ დარჩენილა საბერძნეთში, დედ-მამანი გურგენისა ბერად შესულან (ათონის ალაპ № 121), იქვე მომკვდარა და დამარხულან ივერთ მონასტერში (ibid № 121) და მისი ცოლიც ბერძნის ქალი, იქ დარჩენილა (ibid № 56).

ეს ცნობები საბუთს გვაძლევენ ვიფიქროთ, რომ სუმბატის ისტორიის დამწერი უნდა იყენენ ათონის ალაპებში და „კლემაქსში“ მოხსენებულნი, სუმბატ კუროპალატი და ძე მისი გურგენ, რომელთაც საბერძნეთში გაატარეს უკანასკნელი დრო თჳსის ცხოვრებისა. რადგან სუმბატი მოკვდა 992 წელს, ამის გამო უნდა ვიფიქროთ, რომ მისგან შედგენილი ისტორია მოყვანილი ყოფილა მხოლოდ ამ დრომდე (იხ. ქ.-ცხ გვ. 200), ხოლო ამის შემდეგ გაუგრძელებია მისს შვილს გურგენს, რომელიც მომკვდარა 1032 წლის ახლო ხანს, რადგან სწორედ ამ წელზე მოულოდნელად შეუწყვეტია თჳსი მოთხრობა.

მართლაც სუმბატის ისტორიას ცხადად ეტყობა, რომ იგი შედგენილია ორის კაცისაგან, რადგან .ორ სულ სხვა-და-სხვა გვარ ნახევრად იყოფა. პირველი ნაწილი გვაძლევს მეტად მოკლეს და თითქმის მხოლოდ ქრონოლოგიურს ცნობებს - ტაო-კლარჯეთის მთავრებზე, ხოლო მეორე ნაწილში, (დაწყებული 1001 წლიდამ და განსაკუთრებით 1021 წლიდამ) იწყება ისტორია უფრო ვრცელის ცნობებითაც და უბრალო ქრონოლოგია მტრანედ იქცევა, რაჲსაგამოც ქ.-ცხოვრების შემდგენს, თითქმის მხოლოდ ამ უკანასკნელის სუმბატის ისტორიის ნაწილისაგან შეუდგენია მთელი ისტორია გიორგის და ბაგრატ მეფისა: აქა-იქ გაზვიადებული მოთხრობა შეუმოკლებია, ხოლო ზოგან შეუმსია ახალ ცნობებით, რადგან საკმაოდ არ დაუნახავს სუმბატის ქრონიკა.

რომ უკანასკნელი ნაწილი სუმბატის ისტორიისა საბერძნეთს არის გაგრძელებული, ამას, ჩვენი აზრით, რამდენადმე ასაბუთებს ის გარემოებაც, რომ მემამტრანე თითქმის მხოლოდ იმ მოვლინებას აღგვიწერს, რომელშიც მონაწილეობას იღებდენ ბერძნები და ცალის სრტყვიტაც არ იხსენიებს სხვა ამბებს, იმისთანა საყურადღებობსაც კი, როგორც არის, მაგალითებრ, „აფხაზთ მეფეთა ქრონიკის“ ცნობა, რომ 1029 წელს ბაგრატი თავს დასხმია სულთანსა. სელჩუკის თათრები იმ დროს ძლიერდებოდენ და ძნელი დასაჯერებელია, რომ მათთან რამდენიმე შეტაკება არ ჰქონდათ ქართველებს, თუმცა ეს ამბავი არ იცის სუმბატის ქრონიკის დამწერმა, რადგან იგი საქართველოს მოშორებული, საბერძნეთში სცხოვრობს და მხოლოდ ის მოვლენა იცის, სადაც საქართველოს ამბებში ბერძნები ერევიან.

აფხაზთა მეფე, კურატპალატი დიდი, და ეუფლა ტაოს, მამულსა თვსსა¹⁰⁾, და დაიპყრა ყოველი კავკასია თვთ-მპყრობელობითა ჯიქეთიდგან ვიდრე გურგენადმდე. ხოლო¹¹⁾ ადარბადაგანი და შარვანი მოხარკე ყო სომხითისა კელმწიფობითა; ნებიერად განაგებდა¹²⁾. მეფე სპარსთა თავისა¹³⁾ მეგობრად და ერთგულ-ყო სიბრძნითა და ძლიერებითა თვისითა უფროს სახლელულთა თვსთასა, და რამეთუ¹⁴⁾ ბერძენთ მეფესაცა შიში აქუნდა ამისი ყოვლადე¹⁵⁾).

1011 წ. — „და ამან ბაგრატ კურატპალატმან მოიყუანა კლარჯნი¹⁶⁾ კელმწიფენი სუმბატ და გურგენ, ძენი ბაგრატ არტანუჯელისანი, თვსნი მამის დისწულისანი¹⁷⁾, დარბაზობად მის წინაშე ციხესა შინა ფანასკერტისასა, და მუნ შინა შეიპყრა იგინი, ღ აღიხუნა ქუეყანანი¹⁸⁾ და ციხენი მათნი, რამეთუ იგინი პატიმარ ყუნა ციხესა შიგა თმოგვისასა, და მუნ ციხესა შინა თმოგვისასა, გარდაიცვალა სუმბატ არტანუჯელი ქორონიკონსა: სდღა:“

1012 წ. — „და ვერეთევე მასვე წელსა შინა გურგენცა გარდაიცვალა, ძმა სუმბატისი, ქორონიკონსა: სდღა:“¹⁹⁾, ხოლო შვილნი ამათნი წარვიდეს კოსტანტინეპოლედ, ძე სუმბატისი ბაგრატ და ძე გურგენისი დემეტრე ბასილი მეუისა წინაშე, და მათნივე შვილნი კლარჯთა მეფეთანი, რომელ დაშთეს ამათ ქვეყანასა, მოისრნეს ყოველნი სიკვდილითა პატიმრობასა შინა²⁰⁾.

1014 წ. — „ამისა შემდგომად მოვლო ბაგრატ ყოველი სამეფო თვისი, აფხაზეთი, ჰერეთი და კახეთი, მოვიდა და დაიზამთრა კევთა ტაოსათა, და მორაიწია ზაფხული, მოვიდა მასვე ციხესა ფანასკერტისისა წელსა მესამესა და მუნ შინა გარდაიცვალა ესე ბაგრატ ქორონიკონსა: სდღა: თუესა მისსა :ზ: დღესა შარასკევსა²¹⁾ და დაუტევა ძე თვისი გიორგი; და დაჯდა იგი

¹⁰⁾ სიტყვიდამ „და დაუტევა ძე“ აქამდი არ იპოვება ქ.-ცხ. და ამის შემდეგ კი ქ.-ცხ. I, 112, ვ—ს, უმატებს: „ხოლო ამან ბაგრატ მეფემან კურატპალატმან დაიპყრა ყოველი კავკასია“.

¹¹⁾ ქ.-ცხ. I, 212, ვ „და“.

¹²⁾ ქ.-ცხ. I, 212, ზ: ეს ორი სიტყვა არ იპოვება.

¹³⁾ და ¹⁴⁾ ქ.-ცხ. I, 212, ზ: ეს სიტყვები არ არის.

¹⁵⁾ სიტყვიდამ „დაიპყრა“ აქამდი ჩაყრებულია სუმბატის ისტორიიდან ქ.-ცხ.-ში; I, 212, დ—ს (მარიამ ღედოფ. ქ.-ცხ.-ში არ არის).

¹⁶⁾ ქ.-ცხ. I, 213, იზ: „კლარჯთა“.

¹⁷⁾ ქ.-ცხ. I, 213, ის: ეს სამი სიტყვა გამოტოვებულია.

¹⁸⁾ ქ.-ცხ. I, 213, ით: „ქალაქნი“.

¹⁹⁾ ქ.-ცხ.-ში I, 213, კ. ამ სიტყვების მაგიერ „და მუნ“-იდან დაწყებულისა, სწორია: „და მუნ ციხესა შინა გარდაიცვალნეს სუმბატ და გურგენ.“

²⁰⁾ მთელი ეს მოთხრობა, დაწყებული სიტყვიდამ «ამან ბაგრატ კურატპალატმან» აქამდი შემდეგ ჩაყრებულია ქ.-ცხ. I, 213 ივ—კვ; ჩაყრებულს თვთონ მიუმატებია რამდენიმე ფრაზები დაწყებული „ხოლო ესეცა“-დგან „ამან ბაგრატ“-ამდი (ქ.-ცხ. I, 213, თ—ივ).

²¹⁾ დაწყებული სიტყვიდამ „ამისა შემდგომად“ აქამდი ჩაყრებულია ქ.ცხ. I, 213, კდ—კზ.—1014 წელს 7 მაისი მართლა შარასკევს მოდიოდა.

მეფედ წლისა: ილ: 22) ხოლო დაჯდა რა ესე გიორგი მეფედ, განდგა ამას ქუეყანასა 23) ჰერეთ-კახეთისა და ლაღრობითა აზნაურთათა შეპყრობილ იქმნეს ერისთავნი მათ ქვეყნად, კუალადვე ეუფლნენ მათნი უფალნი, რომელთა პირველ აქუნდა იგი 24).

ბაგრატ III დროს ჩვენ მივსწერთ აგრეთვე ფრიად საყურადღებოს ძველსა ბრეთის ეგვსლის (ეგონუხ სომხის) ჟვარსს, რომელსაც აქვს 1 1/4 ანშინი სიმაღლე და ერთი ანშინი სიგანე და იწონს 9 1/2 გირკანქას. ზედ ამობურვით გამოსასხულია ჟვარცმა ასო-მთავრულ წარწერით: «ჯ-რ-ც-მ-ა-მ. ი-ს ქ-ე მეუფე ჰურიათა». ჟვარცმულის ზემო დასატულია მთვარეული ანგელოზი წარწერით: «ანგელოზი იცვიდა უფალსა ზედა მოვიდა». ჟვარცმულის მიმსჯვალულის მარჯვენა ხელასკენ ამობურვით გამოსასხულია მტირალი ქალი წარწერით: «წ-ა მ-მ (მარიამ) დედაა ქე-სი» «ძლიერებაა (sic) ესე მის მიერ არს შენდა(?) რ-ნ (რომელმან) განიპყრნა ეელნი მისნი ჩემ ზ-ა». მარცხენა ხელისკენ ამობურვით გამოსასხულია წ-ა იოკანე მახარებელი წარწერით: «წ-ა იოვანე მახარებელი. ჯ-რო (ჯუარო) ვინაა ილიდე, რ- (რამეთუ) დიდებული იგი ჩემ ზ-ა ამალდა». ამ ჟვარის ქვემო ანშებზე ასო-მთავრულადვე სელოგნურად წარწერიდა: - - დ(ა) | ად | ი(დ) | ე ბა | გრატ | აფხ | აზ | თა | მეფ | ე ძვი | მეფე | თა მეფისა | (მეორე მხრისკენ) ო - - გ | (ნი) | სი. ქე | შ | ე | მ | არ | თა დ | ეოფალი. » | ე. ი. ო - - დ(ა)დი(დ)ე ბ. ა გ რ ა ტ აფსაზთა შეფე, ჰეი მეფეთა მეფისა (გურ)გენი)სი. ქრისტე, შეიწვალე მათათა დეოფალი. » აქ სავტვოდ წაიბთხულია მსოლოდ «გურგენისი», ამ სიტყვას ავლია სამი პირველი ასო «გურ», რომელსაც აფარია რკინის ნაჭერი (ვკარი დაზიანებულა და მერმე შეუკეთებიათ), შემდეგი ასო «გ» და ბოლო მარცვალი «სი» სწანს, ხოლო მარცვლისაგან «ნი» სწანს მსოლოდ ქვემო ნაწილები, ზემო ნაწილს აფარია რკინის ნაჭერი. მაგრამ ეტვი მინც არა გააქვს, რომ ჩვენ

22) ეს თერთმეტი წინა სიტყვები შეეკლათ არის შეტანილი ქ.-ცხ. I, 214, გ—დ.

23) ქ.-ცხ. I, 214, დ—ე: ეს სამი წინა სიტყვა ქ.-ცხ. I, 214, დ—ე, იკითხება ესრე: «განდგა მას ქუეყანა». ჩვენის აზრით აქ ორსავე წყაროში შეედომა, რადგან ეს ფრასი ქართულს ენას არ ეხერხება, და უნდა იკითხებოდეს ესრე: «გაადგა (ანუ განუდგა) მას ქუეყანა» და სხ.

24) დაწყებული სიტყვითამ «ხოლო დაჯდა» აქამდე შენდევ ჩაკვრებულია ქ.-ცხ. I, 214, იბ. მესამე სტრიქონის პირველი ხუთი სიტყვა, მეოთხისა უკანასკნელი სამი და ორი შემდეგი სტრიქონები მარიამ დედოფ. ქ.-ცხ-ში არ იპოვება.

ამის ქვეით კი ბოლომდე ძველადვე შეტანილია ქ.-ცხოვრებაში, რომელიც მართო ამ მოთხრობისაგან შედგება, იბ. 214, ვ.—221, ბ. რაც სუმბატის ქრონიკაში ქ.-ცხოვრების შემდგენელს (მარიამ დედოფლის ვარიანტი) შეუმოკლებია, ის ჩვენ, როგორც ვთქვით, დიდს ფრჩხილებში ჩაუსვით და რაც ჩაუმატებია ანუ თვალსაჩინოდ შეუცვლია, ის სხოლიებში ვერჩენეთ. დაბეჭდილ ქ.-ცხოვრებაშიც მოხსენებული მოთხრობა თითქმის შეუცვლელად შეტანილია სუმბიტის ისტორიილამ (ქ.-ცხ. I, გვ. 214—221).

წავითსჯა სწორაჲ. ამის გამო „მართა დეოფალი“ უნდა იყოს აქამდე უცნობი მეუღლე ბაგრატ III-ისა.

მართა ერქვა ჯეროთუე 1) გიორგი მეფის ქალს, ბაგრატ IV-ის დას (ქ.-ცხ. I, 219), მკვამ არა სჩანს, რომ ის დედოფალი ეოფილიყოს, 2) და ბაგრატ IV-ს ქალს, გიორგი II-ს დას, რომელიც 1065 წელს მითხოვეს ბერძენთ იმპერატორს მიქელ VII. ამასე ძიროფასი ცნობები ის. ათონის აღაპებში №№ 25, 92, 107, 132; და ეკლ. მეზ. XI სარე. ხელ-საწერი № 87 და გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაში, ხელ-საწ- მეზ. № 134 და № 170, გვ. 233, 251. ამ მართას ბერძნებმა ჩვეულებიასებრ სახელი უწავლეს მარიაზად, და ქართულ წყაროებშიც ამ სახელით არის ცნობალი: მისი შვილი იყო იმპერატორი კოსტანტინე ჳორფიროკენი (ათონის აღაპი № 132). ბრასეს აღმოკუიისასჯს გელათის კვარსზე: „ქე შე სული მეფისა პანკრატისა და დედოფლისა მართასი და ძე მათი მეფეთა მეფე გიორგი“ (Rap. XI, 16).

ბრასეს სწორედ კერ წაუკითსავს ბრეთის კვარის წარწერა და ამის გამო მისი განმარტებაც შეცდომითა Rap. VI, 109—112). მოსხენებულის კვარის ქეპო ამოხუკით გამოსახულია მღვდელთ-მთავარი წარწერით: „ქე შე მამი მიქელ“ (შქლ), ხოლო ამის ქეპო ბუშტზე გამოქანდაკებულია ოთხი მასარებელი. ესეე წარწერა ბრასეს უნოკია ბრეთის ნათლისმცემლის სატზე: „ქე შე მამი მიქელ. ნ.თლისმცემლო მეოხ ეყავ“. მიქელ ებისეკპოსი სჩანს ჳემონიქოზის ბეკლს წარწერაში და მიქელ კოზი სჩანს. 947 წ. (ის. ეს თსსულება) და ბაგრატ IV დროს (ქ.-ცხ. 293), შალთანის წარწერაშიც (Rap. I, 177).

1021 წ. — და ამისა გიორგის მეფოზისა მეშვიდესა წელსა გამოვიდა ბასილი, ბერძეთა მეფე [ამას გიორგის მეფესა ჳედა] ²⁵). ხოლო ესე გიორგი განვიდა ლაშქრითა დიდითა ²⁶), და დიბანაკეს ქუეყანასა ბასიანისასა ორთავე მრავალ დღე, და არა მივიდეს ბრძოლად ერთმანერთსა [ზედა, არამედ] მოერიდა გიორგი ²⁷) [და] მოვიდა და დაწუა ²⁸) ქალაქი ოღთისი, ²⁹) [გამოუდგა კუალსა] და მოუდგა უკანა ³⁰) მეფე ბერძენთა, და შეკრბეს რა უკანა მავალნი ³¹) გიორგისნი, [და წინა-მავალნი ბასილისნი ლაშქარნი] იქმნა ბრძო-

²⁵) ამ ოთხ სიტყვების მაგიერ მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. ფ. 247 სწერია: „მას ჳედა“ და ამას შემდეგ მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. და დაბეკილი ქ.-ცხოვ. უმატებენ: „ყოვლითა სპითა საბერძნეთითა და უცხო-ფესლითა ურისხვითა“.

²⁶) მარ. დედ. ქ.-ცხ. და დაბეკ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „წინააღდგომად მისსა“.

²⁷) მარ. დედ. ქ.-ცხ. და დაბეკდ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „მეფემან“

²⁸) მარ. დედ. „დაუწვა“

²⁹) მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. და დაბეკდ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „და მუნით იგი მოვიდა კუალსა“ (ქ.-ცხოვ. „კოლას“).

³⁰) ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „ბასილი“.

³¹) ორივე ქ.-ცხ.: „მამდეარნი“, ხოლო მარ. დედ. ქ.-ცხ. ამას იქით უმატებს: „დევნა მრავალნი ბასილისანი.“

ლა დიდი სოფელსა შინა, რომელსა ეწოდების შირიმთა,³²⁾ და მრავლად მო-
ისრნეს ორკერძოვე, [და] მოიკლნეს [მუნ დიდნი] ერისთ:ენი³³⁾: რატი, ძე
ლიპარიტისი და ხურსი.³⁴⁾ [და ვითარცა მოესმა კმა ომისა გიორგი მე-
ფესა, აღბორგნეს, განვიდეს და მოვიდეს ადგილსა მას, სადა იყუნეს ბრძო-
ლად],³⁵⁾ და მოვიდა მუნ³⁶⁾ ბასილი მეფეცა სპითა დიდითა,³⁷⁾ და შეკრბეს
[იგინი] იმიერ და ამიერ, [და] იქმნა [მუნ] ბრძოლა დიდი, [და] მოისრნეს მუნ
ბერძენნი [დიდნი და] ფრიალ[ნი], და წარმოიღეს [გიორგისთა] ავარა³⁸⁾, [და ეზომ
განდიდნა]³⁹⁾ ბრძოლა იგი, რომელ სიელტოლა ეგულეზოდა ბასილი მეფესა,⁴⁰⁾
გარნა [გიორგისნივე] სულ-მოკლე იქმნეს,⁴¹⁾ [რამეთუ] მორიდეს და წარმო-
ვიდეს. [ხოლო ბასილი] უკანა წარმოუდგა და მოვიდა⁴²⁾ არტანს, [და დაწუშ
იგი, და რომელი პოვა ტყუე ყო].⁴³⁾ [ხოლო] გიორგი [წარვიდა ნიგაღით
კერძო სამცხედ, და] მიუდგა [მას] უკანა [ბასილი] ჯავახეთით კერძო⁴⁴⁾, [და
მოაოკრა ყოველივე]⁴⁵⁾; გარდავიდა [გიორგი] თრიალეთად⁴⁶⁾ [და მოადგა ბა-
სილიცა თრიალეთადვი], და რა ეახლნეს ერთმანერთსა, კუალად⁴⁷⁾ განძლი-
ერდა გიორგი⁴⁸⁾ [ლაშქრითა რამეთუ მოიყუნა წანარნი და შაქნი]⁴⁹⁾ [ხო-
ლო იხილა რა ესე ბასილი,] შეიქცა⁵⁰⁾ თრიალეთით [და] უკუ-მოვლო ჯა-

32) მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. აქ ორის წინა სიტყვის მაგიერ: „ჰქვიან შირიმნი“.

33) მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „დიდებულნი“, ხოლო დაბეჭდ. ქ.-ცხ.: „და დიდებულ-
ნი გიორგი მეფისანი“.

34) ამას იქით მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „და გვიანდ ეწია კმა გიორგი მეფესა, ვი-
თარმედ ომი არს უკანა მავალთა ზედა, მაშინ უბრძანა სპათა თვისთა და აღიკურნეს მსწრაფლ:
განვიდა თვთ გიორგი მეფე. რამეთუ ახოვან იყო და უშიშ ყოვლითურთ, ვითარცა უეორცო;
მისთანა სიმრავლე სპისა მისისა“. — რატი † 1021 წ. — ზურსი იხ. ვახუშტ. ბაქრ. გვ.

35) ეს ექვსი წინა სიტყვები არ იპოვება არც დაბეჭდილს ქ.-ცხ.

36) მარ. დედ.: „მუნით“. 37) მარ. დედ. და ქ.-ცხოვ.: „ყოვლითა სპითა მისითა“.

38) მარ. დედოფ. ქ.-ცხ. უმატებს: „ეზომო“.

39) მარ. დედოფ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „განგრძელდა მათ შორის“.

40) მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხოვ. „სილტოლად განეშხადა ბასილი მეფე“.

41) მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „ქართველნი“.

42) ამის მაგიერ მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ. ში კვითხოვლობთ: „წარმოუდგეს უკანა
ბერძენნი და დახოცნეს ურისცენი პირითა მახვლისათა. მოუწია ლაშქარმან არტანს“.

43) მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. ამის მაგიერ სწერს: „ტყუე ყვეს და მოაოკრეს არტანი და რა-
ეამს წარვიდა თრიალეთს.“

44) მარ. დედ. ქ.-ცხ. „მიუდგა (დაბეჭდ. ქ.-ცხ.: „მიუდგა“) უკანა, დასწყვიდეს ქვე-
ყანა ჯავახეთისა“.

45) აქ დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებს: „და რაეამს წარვიდა გიორგი მეფე“.

46) მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „გარდავიდა თრიალეთს კუალადცა“.

47) მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „რამეთუ“.

48) მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „მეფე, მოირთო ძალი კახეთისა და ჰერე-
ბისა“. — 49) ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „გარნა დაუშალეს (მას) შებმა მეორედ“.

50) მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „ბასილი მეფე“.

ვახეთი და არტანი⁵¹⁾ დღეთა შინა ზამთრისათა], და კულად უბორორტეს-⁵²⁾ [ადრე] მოაკრა, ⁵³⁾ [და] წარვიდა, და იზამთრა ქუეყანასა ხაღადასა⁵⁴⁾, ქალაქსა ტრავპიზონ[თა]სა. და ვილოდეს მოციქულნი [ორთავე ამათ მეფეთანი ზავისათჳს ერთმანერთისა წინაშე მშვიდობისა ხოლო] იქმნა ამას ჟამსა შინა განდგომილება დიდი საბერძნეთს, რამეთუ შეირთნეს [ბასილის] სპასპეტი და წარვიზი, [ძე ფუკას განდგომილისა, და მეფე იქმნა ქისიფი⁵⁵⁾, და მიიღგინეს მათ ყოველი აღმოსავლით კერძი ქვეყანა⁵⁷⁾; ხოლო ღმერთმან ბასილს [დიდად შეშინებულსავე] პატივ-სცა, [რამეთუ განუდგა ქსიფენ წარვიზს, ყოველნივე ერნი მისად მიმდგომელნი⁵⁸⁾ შეიცვეს ციხესა შინა, შეიპყრეს და ბასილის წინაშე წარმოგზავნეს,⁵⁹⁾ და მან ექსორაჲა ყო იგი კუნძულსა⁶⁰⁾ [შინა] და მიმდგომთა მისთა მრავალთა თავი მოჰკუეთა, რომელთა თანა იყო ფერის, ჯოჯიკის ძე ქართუელი⁶¹⁾.

ერთი ზემოსწარუბულთა მოციქულთაგანი, რომელნიც კვიდოდეკს ორთა შმათ მეფეთა შორის ზავისათჳს და მშვიდობისა იყო, სომხურ წყაროების ცნობით ზაქარია კალაშკერტელი. ერთის გუჯრის ცნობით „ვალაშკერტელის სამწყსო იყო ყალბევანს ზეითი, ვალაშკერტს აქეთ ხინუსი და დევაბონის აქეთი; — ანელის სამწყსო: სულა ზარიშტიანი და შირაგოინი. და მაღასბერეთი; — კარელის სამწყსო: სულა, კარი და კოლაჲსა და ოლთისის საზღურის გარდმოღმა გგჩევანი (გოგჩევანი) და კალბევანი (Bakradze, Археолог. путеш. по Гурii и

⁵¹⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „არტანი“.—⁵²⁾ ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „შურის გებით“.

⁵³⁾ ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „ქვეყანანი იგი“.—⁵⁴⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „ხლიისასა, მახლობელად“.—⁵⁵⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „მათ შორის“.

⁵⁶⁾ დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „ქისიფნი“.

⁵⁷⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „წარუღგინეს ყოველი ქუეყანა აღმოსავლეთისა“, და ამას იქით ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და დიდად შეძრწუნდა ბასილი ამისთვის“.

⁵⁸⁾ აქ ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: და „მოკლა წარვიზი ქსიფემ და გადგეს რომელი მართულ იყვნეს. ხოლო ქსიფეს მიეგო ცრუება წარვიზისა, რამეთუ შეიტყუეს ციხესა (ამის იქით მარ. დედოფ. ქ.-ცხ. უმატებს: „ყოველნივე ერნი მისად მიმდგომელნი შეიცვეს ციხესა შინა“) და სალასანიოსათა (ქ.-ცხ. „დალასანოსთა“) სისხლისათა (ქ.-ცხ. „სისხლისათჳს“) ფოჰასის ძისა (ქ.-ცხ. „ფოკასის ძისა“)...

⁵⁹⁾ ქ.-ცხ. (215, კა) ამ სამ წინა სიტყვის მაგიერ სწერია: „წარმოგზავნეს წინაშე და მოგვარეს ბასილი მეფისა“. ხოლო მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „და მოგვარეს ბასილი მეფისა“.

⁶⁰⁾ ორივე ქ.-ცხ. „რასამე“.

⁶¹⁾ ორივე ქ.-ცხ. (I, 215): „ნათესავით ტაოელი და სხვანი იყვნეს ბერძენნი“.

ამ ფერის ჯოჯიკის ძეხედ გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფი სწერს, რომ ის ყოფილა „დის სიძე ბასილი, ბაგრატის ძისა“ და დასძენს: „რისხვითა ბასილი მეფისათაჲ ფეროსს (ე. ი. ფერისს) თავი წარეკუეთა, რამეთუ განდგომილება დასწამეს“... „ამისა შემდგომად ბრძანებითა სამეფოთაჲ კულად თვსთავე პრასტინთა მიიქცა სალუთო ესე დედაკაცი (ტოლი ფეროსისი) ტკვარწატაჲს“ (ეკლ. მეზ. № 170, გვ. 220—221).

Аваръ, стр. 81—86). თანამედროვე თვთ გიორგი მეფის არისტარხი ლასდი-
პერი სწერს, რომ ქართველი ეპისკოპოსი ზაქარია ვალაშკერტელი 1022 წელს
მოციქულად დადიოდა გიორგისა და კახლის შორის. ვალაშკერტად უნდა იგუ-
ლისხმებოდეს აწინდელი ვალაშკერტი ეფრატის ხეობაში. შეიძლება მისი გატადრა
ყოფილიყოს ის ეკლესია, რომლის ნაშთი 1030 წლის წარწერით იბოკება კალიზ-
მანის მახლობლად სოფელს ჩანგლში (ვახუშტი ზაქარაძის გ. 149—150). სჩანს,
ქართველთ ერს იმ დროს სჭერია რამდენიმე ნაწილი ეფრატის ხეობისა და სომხე-
თისა.

თვთ ზაქარია ვალაშკერტელის ცხოვრებაში და მისთვისე დაწერილი ტყავის წი-
გნი „რჩოვლის კანონი“ ჩვენ ვიბოკნეთ „წერა-კითხ. საზოგ.“ წიგნთ-საცავში,
№ 143 (იხ. ჩემი აღწერა „წერა-კითხ.“ წიგნთ-საცავისა, გვ. 291). ამ წიგნის
წარწერანი მოგვიყისრობენ: 1) „უფალო იესო-ქრისტე... ადიდე შენმიერთა
წარუვალითა დიდებითა ზეცისა სასუფეველსა წმიდა მამათ-მთავარი ზ ა-
ქარი ა ვ ა ლ ა შ კ ე რ ტ ე ლ ი“. 2) დმერთო, ადიდე ზაქარია მამათ-მთა-
ვარი ა ქ ა და სასუკუნესა; 3) „რომელნი ამას რჩულის კანონსა იკითხვი-
დეთ ღოცვითა მომიკსენეთ გლახაკი ეფთვმე, რომელმან ვთარგმნე ესე
ბერძულისაგან ქართულად, ან იუავნა. ეს სელ-ნაწერი შეიცავს: 1) რჩო-
ვის კანონს (100 კანონად); 2) კანონნი შეცოადებულთანი ითანე მმარხველისა.
3) მეგლის წერა მე-VII მსოფლიო ერებისა 4) წისა ბასილისი კესარიელ მთა-
ვარ-ეპისკოპოსისა მარტკლისა, და იქვე წელთა-აღრიცხვა დასაბამითგან ქრისტეს
მოსკლამდე. 5) „წესი და განგება სატფურებისა, რომელ არს კურთხევა წსა
ეკლესიისა, რომელი თარგმნა იონთა ენისაგან ნეტარმან ეფთვმეა. 6) საკლე-
სიო საგალობელი ნოტის ნიშნებით. 7) კურთხევა: წიგნის მკითხველის და
ფსალტისა; კერძო-ღიაკონისა, მთავარ-ღიაკონისა, ხუცისა, ეპისკოპოსისა, და ქვე
ქვეს წარწერა: „...ლოცვა ყავთ ცოდვილისა ბასილისათვს“. ეს ბასილი
უნდა იყოს გადამწერილი წიგნისა ზაქარია ვალაშკერტელისათვს. 8) „განგება მთ
ზედა, რომელთა მიქუნდეს დიდი სქემა.“

მოსსენებული „რჩულის კანონი“ უკველესა ყველა ქამდი ცნობილ წა კეთი-
მეს მიერ თარგმნილ რჯულისკანონის სელ-ნაწერებში; იგი დაწერილია თვთ წა
ეფთიმეს სინოტსლემი 1022 წლის ასლო ხანებში, რადგან ზაქარია ვალაშკერტელი
ცოცსალი ყოფილა სელ-ნაწერის დაწერის დროს.

მეორე თითქმის იმავე დროინდელი რჯულის კანონის ცალი, 1031 წელს და-
წერილი, დაცულია საკელ. მუხ. № 96.

გავრძელება „სუმბატის ქრონიკისა“:

„და კუალად შემოიქცა ბასილი [მეფე], და მოვიდა ბასიანს, [და] ითხოე-
და [იგი გიორგი მეფისაგან] ციხე-ქუეყანათა და აღუთქმიდა ზავსა და მშვი-

დობასა. ხოლო⁶²⁾ გიორგი მეფემან განაღონა ზვიადი⁶³⁾ ლაშქრითა დი-
ლითა [უწინარეს თვისა]⁶⁴⁾. [და დილაშქრა ზვიადმანცა ამიერ, კიდესა ბა-
სიანისასა, რეცა ზამთრის სახელ]. ხოლო⁶⁵⁾ თვთ⁶⁶⁾ [გიორგი მეფე] უკანა
ისრე⁶⁷⁾ [განვიდა ზავად წადიერი ლაშქრითა დილითა და ძლიერითა],⁶⁸⁾ გარნა
ორკერძოვე მზაკუარნი იგი აზნაურნი არა მიეშუნეს გიორგის ყოფად ზავი-
სა, [რამეთუ არა უნდოდა მშვიდობა]⁶⁹⁾ [არამედ აზრახეს მას ბრძოლად, იწვიეს
იგი ბასილის ზედა, რომელი იგი ზავად და მშვიდობად ჰგონებდა მისულასა
მათსა და ჰგონებდა და მოელოდა. ხოლო გიორგისთა] იწყეს ბრძოლად, და
აოტეს ზოგი [ბასილის] ლაშქრისა⁷⁰⁾. [მშინ უბრძანა ბასილი მეფემან და-
მოკიდება წუერსა ჰოროლისასა წერილი მათი, რომელნი მისად დაეწერნეს
გიორგი მეფესა ჩუენისა სიმტკიცისა და ზავისანი. და ესრეთ ბასილი მე-
ფემან ჰოროლისა წუერითა ამართნა იგინი, მიუპყრა ღმერთსა და თქვა: „იხი-
ლე, უფალო, წერილი ესე მათი, და საქმე რომელსა აწ იქმან.“⁷¹⁾ და
[კუალად მოიღო ბასილი მეფემან ძელი ცხორებისა] მანდილითა წმიდითა,⁷²⁾
[და დასცა იგი] ქუეყანასა ზედა, და თქუა [ესრეთ, ვითარმედ] „უკუეთუ მი-
მცე მე⁷³⁾ კელთა მტერთასა, არლარა თაყუანის გცე⁷⁴⁾ [უკუნისამდე].“ და
ვითარ [ესე ყო და თქუა]⁷⁵⁾ [მყის მასვე ჟამსა იძლიენეს] და⁷⁶⁾ მეოტ იქმნეს
სპანი [გიორგისნი],⁷⁷⁾ [რომელნი იგი პირველ მივიდეს. და გამოვიდეს მიერ
კერძო ტადმანი მეფისანი, რუსნი, და არა განერა ერთიცა პირველ მისრულ-
თა მათ, თვნიერ მცირეთასა, რამეთუ თვთ მეფე გიორგი და უძლიერესი ლა-

⁶²⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. (გვ. 248): „ცნა რა“; დაბეჭდ. ქ.-ცხ. 216, ბ: „სცნა რა ესე“...

⁶³⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებ: „ერისთავი“. — ⁶⁴⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. „სპითა მისითა“
და ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და უბრძანა, რათა ზავისა მიპყრობითა მცირედ ხან დამკირვად
ადგილსა“.

⁶⁵⁾ მარ. დედ.: „და“. — ⁶⁶⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „წარუდგა“.

⁶⁷⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და განაზრახვიდა ესრეთ: უკეთუ ინებოს ზავი ბასილი
მეფემან, იქმნას ესრეთ, და უკეთუ ინებოს ომი, განვეზადნეთ მისთვის. ხოლო რომელთა არა
უნდა ყოფად მშვიდობისა, იწყეს განმზადებად ბრძოლად“.

⁶⁸⁾ აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და მივიდეს ბასილი მეფესა ზედა დაბანაკებულსა,
რომელსა უწოდონ სვინაქსარ (დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „სვინაქსარ“).

⁶⁹⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. „ლაშქრებს“ (?).

⁷⁰⁾ მარიამ დედ. ქ.-ცხ. უმატებ: „მისისა“.

⁷¹⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „განუწყრა ბასილი მეფე, უბრძანა მოყვანებად ძელი ცხო-
ვრებისა“ ქ.-ცხ. I, 216, იდ.

⁷²⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. გვ. 248: „და მანდილი წმინდა დადეა“ (?).

⁷³⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. „მიმეც“.

⁷⁴⁾ ორივე ქ.-ცხ. „არლარა ვიყო თაყუანის მცემელ თქვენდა მე [უკუნა]“.

⁷⁵⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „განგრძელდა მათ შორის ბრძოლა“.

⁷⁶⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „კუალადცა“.

⁷⁷⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „საქართველოანი“, და ამის ძკით მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმა-
ტებს: „და წარვიდეს მეოტად“.

შქარი მისი აღარა მოსრულ იყო ჯერეთ ყოვლადვე. და მოიკლნეს მათგანი მას დღესა შინა, რომელთაცა იგი მშვიდობის ყოფა არა ენებათ და მეოტ იქმნეს ყოველნი და მოისრნეს ურიცხენი პირითა მახვილისათა, და რომელნი მეოტ იქმნეს⁷⁸⁾. წარიღეს [ბერძენთა] ავარი დიდ ძალი და განძი სამეფო [ყოველი სრულიად] რომელი აქუნდა⁷⁹⁾ და [წარმოიძრა მცირედ⁸⁰⁾ ბასილი მეფე, და [მოუღვა უკანა და] კულად იწყო ზავად⁸¹⁾ [და მშვიდობად პირველსაებრვე], რამეთუ შიში აქუნდა საბერძენეთით [კულადცა] განდგომილებითა⁸²⁾ და ყუეს [მაშინ] მშვიდობა, და დაიზავნეს. გიორგი მეფემან მძველად მისცა ძე თვის ბაგრატ, სამისა წლისა, [ყრმა ჩვილი] და მისცა ციხე ათორმეტი⁸³⁾, და ქუეყანანი დავით კურატპალატისნი, ნაქონებია ტაოს, [ბასიანს]⁸⁴⁾ და ჯავახეთს, [შავშეთს]⁸⁵⁾ [და ესრეთ] წარიღა ბერძენთა მიფე ბასილი⁸⁶⁾ და თანა წარიტანა ბაგრატ, ყრმა მცირე⁸⁷⁾.

1025 წ. — და შემდგომად სამისა წლისა შინავე წარმოგზავნეს; აღუთქვა გიორგის ბაგრატირი [წარმოგზავნა],⁸⁸⁾ გარდაედეს რა სამნი წელნი, მაშინ წარმოგზავნა ბასილი მეფემან [ქალაქით კოსტანტინეპოლით ბაგრატ, ძე გიორგისი], ვითარცა იგი აღუთქუა. და მოიწია ბაგრატ [ტაოს, და შემოვიდა თვისსა] მამულსა [ბანასთანა], მოყოლითა მისად კატაბანისა აღმოსავლეთითა ზღუარამდე ბაგრატის მამულისა⁸⁹⁾.

78) ორივე ქ.-ცხ.: „რომელნიმე ტყვე იქმნეს და რომელნიმე მეოტ“.

79) მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „თანა“.

80) ამის მაგიერ მარ. დედ. ქ.-ცხ. „წარმოუღვა უკანა“.

81) მარ. დედ. ქ.-ცხ. გვ. 249: „ხოლო კულადცა იწყეს ზავად, ვითარცა პირველ“.

82) მარ. დედ. ქ.-ცხ. „შიში დიდი აქუნდა საბერძენეთით განდგომისა“.

83) ამის მაგიერ ორივე ქ.-ცხ.: „და ციხენი რომელნიმე (რომელნი?) პირველ გაცენეს აზნაურთა, დაულოცნა [და მისცნა] სხვანაცა ციხენი პირველ მიცემული და უკანის თხუთმეტნი“ (დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებს: „ვითარა აოჯხმეტნი“. ამას იქით ფიჩხილდებში ჩავსვამთ იმ ფრასებს, რომელნიც არ იპოვებიან ერთსა მოხსენებულ ქ.-ცხოვრებაში (დ ბეჭდილში, ანუ მარიამ დედოფლისაში).

84) აქ დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებს: „ბასიანს კოლა არტანთა“.

85) აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „ხოლო რომელნი[მე] ამათ ქტყანათაგან ეკლესიანი, სოფელნი და ადგილნი დაულოცნა გიორგი მეფესა“.

86) ეს სამი სიტყვა არ არის ორივე ქ.-ცხ.-ში.

87) ეს ორი სიტყვა არ არის ორივე ქ.-ცხოვრებაში. ამის მაგიერ ვითხულობთ: „უფლისწული, მძველად [წინაშე?] ძე გიორგი მეფისა ჩვენისა. აღუთქვა ფითთა აღთქმა, ვითარმედ წელსა მესამესა გამოგზავნა ძე უენი“ და იყო სამ წელ ქალაქსა სამეფოსა კოსტანტინოპოლსა“.

88) ცხადია აქ სუმბატის ისტორიის ტექსტი გაფუჭებულია და ესრე უნდა იკითხებოდეს: „და შემდგომად სამისა წლისა შინავე წარმოგზავნა აღუთქვა გიორგის ბაგრატისი, — გარდაედეს რა სამნი წელნი, წარმოგზავნა ბასილი მეფემან ქალაქით“ და სხ.

89) ამ 17 წინა სიტყვების მაგიერ მარ. დედ. ქ.-ცხ. ში ვითხულობთ: „რამეს მოიწინეს მამულსა და სამეფოსა თვისსა, მოჰყვა თანა კატაბანი აღმოსავლისა ვიდრე საზღუარამდე მამულისა თვისისა“.

ხოლო შერაიქა კატაბანი იგი, მოემთხვენეს მას მანდატურნი წიგნითა [ესრეთ წერილითა], ⁹⁰⁾ ვითარმედ ⁹¹⁾ „მიიცვალა ბასილი მეფე ძმა ჩემი და ვიქმნა ⁹²⁾ მე მეფე ყოვლისა საბერძნეთისა. და აწ სადაცაღა მიწევნულ იყოს სახელმწიფოსა შენსა ⁹³⁾ ძე გიორგისი ⁹⁴⁾ ბაგრატ, გარევე-აქციე იგი სწრაფით და წინაშე ჩუენსა მოგზაენე“. და ვითარცა აღმოიკითხა კატაბანმან ⁹⁵⁾, მსწრაფლ მოიქცა და დევნა იყო [ბაგრატს] ⁹⁶⁾, [გარნა ვერ ეწია მას, რამეთუ თვისსა მამულსა შემოსრულ იყო იგი და განძლიერებულ ლაშქრითა, რომლისა ბრძოლად ვერღარა ეძლო კატაბანსა მას] ⁹⁷⁾, არამედ გარე-უკუნ იქცა და წარვიდა. ⁹⁸⁾ ეპა დიდი საკრველი მოწყალება ღვთისა, ვითარღა ⁹⁹⁾ განერა მართალი კელთაგან [შემპყრობელთა და მტერთა] მისთასა ¹⁰⁰⁾ ქორონიკონსა: სმე: ¹⁰¹⁾.

«და მოვიდა ბაგრატ წინაშე მამისა თვისისა, გიორგი მეფისა, ¹⁰²⁾ და დედისა თვისისა, მარიამ დედოფლისა, ¹⁰³⁾ [ქალაქსა მათსა ქუთათის, და ეს-

⁹⁰⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „კოსტანტინე მეფისა. რომელსა წერილ იყო ესრედ სახედ“.

⁹¹⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „განგებითა ღვთისათა“.

⁹²⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და ნაცულად მისა“.

⁹³⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. ოვ. „განსაგებელსა ჩუენსა“.

⁹⁴⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „აფხაზთა კელმწიფისა“.

⁹⁵⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „ბრძანება [მეფისა, ენება] რათამცა შეაქციეს გარე, ბრძანებისაებრ მეფისა“. ქ.-ცხ. I, 217, ქ.

⁹⁶⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „უკანა“.

⁹⁷⁾ აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „[და] რაჟამს მიიწია (დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „მიეხლდა“) იხილა [რა], რომელ სიმრავლე დიდძალი მიგებებულნი წინა, დიდებულნი ერნი (დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „იერისთანი“) და აზნაურნი ტაოელნი, მეხნი (დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „ში მესხნი“) და ქართულნი, რომელთა არა იყო რიცხვი სიმრავლისა მათისა, შეიქცა გარე და უთხრა მას მანდატურსა, რომელ მიწველიყო [დასტილარითა]: უკეთუ ძალ-გიძს აქციე (დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „ში მუნ აქციე“), ჩემგან კულა არა ეგების“. აქ მოხსენებულინი მეხნი უნდა იყვნენ სომეხნი და არა მესხნი (იხ. ზემო გვ. 119).

⁹⁸⁾ ორივე ქ.-ცხ. „ში ეს ხუთი წინა სიტყვა არ არის“.

⁹⁹⁾ მარ. დედ. უმატებს; „მყის“.

¹⁰⁰⁾ ორივე ქ.-ცხ. „ში: „მათათა“ და ზედვე უმატებენ: „რომელთა ენება ზაკით შექცევა მისი და [თუ ვისმე გენებოს განცლად ესე, ვითარითა] შეწვენითა ღვთისამიერთა იხილეთ და განიცადენით ურიცხუნი კელის აღპყრობანი ღვთისა მიერ (ეს ორი სიტყვა არ არის დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „ში) ამას დიდსა ბაგრატს (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „ეხატანგს“) აფხაზთა მეფისა, რომელნი არა ვისხედა შემოწვენულ იყვნეს სხუასა მეფესა, რომლისათვის ქამსა და ქამსა გაუწყოს წინამდებარემან სიტყვამან“.

¹⁰¹⁾ ეს ქნი იპოვება ორივე ქ.-ცხ. „ში, მაგრამ ამ მოთხრობის ბოლოს, იქ, სადაც უზის სხოლიო № 105.

¹⁰²⁾ ამ რვა სიტყვის მაგიერ ორივე ქ.-ცხ. „ში კითხულობთ: „[ხოლო] ვითარ უკვე მოიწია წინაშე მამისა თვისისა, გიორგი მეფისა, სახლად მათდა“.

¹⁰³⁾ ეს ხუთი სიტყვა ორსავე ქ.-ცხ. „ში არ იპოვება“.

რეთ შეკრბეს იგინი მშვიდობით, და მისცეს ღიღება და მალლობა ღმერთსა¹⁰⁴⁾ მომადლებისათვის მათდა ესე ვითარისა მის კეთილისა¹⁰⁵⁾.

1027 წ.— „და შემდგომად ამისსა რა გარდაჰკდეს წელნი ორნი, გარდაი-
ცვალა გიორგი, ¹⁰⁶⁾ მამა ამის ბაგრატიისი, ¹⁰⁷⁾ თრიალეთს, აღვილსა მას,
რომელსა ეწოდების მყნვარნი, ¹⁰⁸⁾ ქორონიკონსა :სმზ: თვესა აგვისტო-
სა: ივ: ¹⁰⁹⁾ და ღამარხეს იგი ქუთათის. ¹¹⁰⁾ და დაჟდა შემდგომად მისსა მე-
ფე ძე მისი ბაგრატი, ცხრისა წლისა. ¹¹¹⁾ ხოლო ¹¹²⁾ აზნაურნი ტაოელნი წარ-
ვიდეს საბერძნეთს; ვაჩე კარჭის ძე და ბან(ა)ელი ეპისკოპოსი იოანე, და
ამათთანა უმრავლესნი აზნაურნი ტაოსა [რომელნიმე ციხოვანნი და რომელ-
ნიმე უციხონი განუღდეს ბაგრატს, და მიერთეს კოსტანტინეს, ძმასა ბასი-
ლი ბერძენთა მეფისასა, რომელ შემდგომად მისსა მეფედ იყო] და წელსა მე-
ორესა ¹¹³⁾ გამოგზავნა კოსტანტი მეფემან შარკიმანოსი თვისი მიუწოდომელი-
თა ძალითა, ლაშქრითა თვისისათა და განძითა ურიცხვითა. [ყოელად უძლიე-
რესად ბასილი მეფისასა ¹¹⁴⁾ მოვლო და მოაოკრა ქვეყანანი იგი, რომელნი

¹⁰⁴⁾ აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: «იხილეს მშობელთა მისთა შვილი [მათი], მსგავსი განუცდელისა და მიუთხრობელისა სიკეთისა; მისისათვის შეუძლებელ არს კაცთაგან მითხრობაჲ. იხილეს რაჲ, განიხარეს-სიხარულითა მიუთხრობელითა, შესწირეს მალლობაჲ ღმერთსა მიმართ. იყო ქკნი მას ჟამსა: სმზ:».

¹⁰⁵⁾ ეს ექვსი სიტყვა არ იპოვება ორსავე ქ.-ცხ.-ში.—ამას იქით დაბეჭდ. ქ.-ცხ. ჩაკერებულია თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ ათი სტრიქონი, მცხეთის გუჯარის ნაწყვეტი (იხ. 1040 წ. ქვეშე).

¹⁰⁶⁾ ორივე ქ.-ცხ.-ში: «შემდგომად [ბაგრატის მოსლეთიდან] ორისა წლისა», და შემდეგ ზედვე უმატებენ: «გარდაიცვალა გიორგი მეფე, სავე ყოველითა სიკეთითა, ჟამსა ოდენ სიყრმისასა; რომელი არაეინ გამოჩინებულ იყო მსგავსი მასი მამათა შორის მისთა აზოვნებითა, ჰაბუკობითა და სიქველითა, ტანითა და სახითა, ცნობითა და ყოველითურთ სრული განგებითა საკელმწიფოთა ქკსა: სმზ: (მარ, დედ. ქ.-ცხ. «სლმ?»), თთუქსა აგვისტოსა: ივ:».. (ქ.-ცხ. 218).

¹⁰⁷⁾ ეს სამი სიტყვა არც ერთს ქ.-ცხ.-ში არ არის.

¹⁰⁸⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: «გინა იწრონი».

¹⁰⁹⁾ აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: «და დაუტევა გლოვა და მწუნარება ყოველთა მკვიდრთა მამულისა. და სამეფოსა მისისათა. იგლოვდეს ყოველნი საკეთისა და სიქაბუჯისა და აზოვნებისა მისისათვის, წარიყვანეს»...

¹¹⁰⁾ აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: «ძენი ბაგრატი და დემეტრე და ასულნი გურანდუხტი და კატაჲ (მარ, დედ. ქ. ცხ. «კახაა?») მხუთე შვილი მათი მართა მიცვალებულ იყო».

¹¹¹⁾ ამ ფრასების მაგიერ ორსავე ქ.-ცხ. ვკითხულობთ: «შემდგომად მიცვალებისა დიდისა მის მეფისა, მასვე ჟამსა მეფე იქმნა ბაგრატი ყოველსა მამულსა და სამეფოსა მისსა ზედა, ზემოსა და ქვემოსა. წელიწადსა ათსა» (დაბეჭდ. ქ.-ცხ.-ში: «წელიწდისა: თ:», ე. ი. ცხრისა).

¹¹²⁾ მარ, დედ. ქ.-ცხ. «მასვე ჟამსა», ხოლო დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებს: «რაჟამს დაჟდა მეფე ბაგრატი წლისა ცხრისა».

¹¹³⁾ ეს სამი სიტყვა არ იპოვება მარ, დედ. ქ.-ცხ. და არც მეფ. ქ.-ცხ.-ში № 131.

¹¹⁴⁾ ამ ფრასების მაგიერ ყველა ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: «ხოლო კოსტანტინე მეფემან მოქცევასა ოდენ წელიწადისასა [აქ დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებს ზემოხსენებულს სიტყვებს:

პირველ მოყოვნეს ქუეყანანი ბასილი მეფესა],¹¹⁵) და უმეტესცა, რამეთუ მიიწია ესე თრიალეთს, ცხესა ქუეშე კლდე კართასა,¹¹⁶) [სადა იგი იყუნეს მაშინ აზნაურნი ბაგრატიანნი, და ბრძოლა ყუეს, გარნა არა დიდად. და განდგეს კულად აზნაურნი და მისცნეს ც-ხენი. ჩანჩახმან ერისთავმან შავშე-თისამან, მისცა ციხე ცვეთისა] და თვთ წარუდეს იგინი საბერძნეთს¹¹⁷).

ხოლო აღაშენა სიმაგრე საბა მტბევარ ებისკოპოსმან მახლობელად ტბეთის ეკლესიასა¹¹⁸) [და სახელ სდვა მას სვეტი]¹¹⁹) [და შეკრიბა მაშინ მან ერი თსი, და შევიდეს მას შინა თვთ საბა მტბევარ ებისკოპოსი; და ეზრა, ინჩელ ებისკოპოსი და შავშეთის აზნაურნი, და განძლიერდა მას შინა. ხოლო მოავლინა მუნ პარკიმანოსმან იოვანე ხალტვირალი (ქ.-ცხ. ხალტულარი) სახელით ვაღანგ, ლაშქრითა დიდ ძალითა და თანა მოსცა მას ძე გუგვენ კლარჯისა დემეტრე,¹²⁰) რეცა შესატყუევნელად ქუეყანისა მკვლრთა,

„და წელსა მესამესა“ გამოგზავნა პარკიმანოზი [თსი] ლაშქრითა ურიცხვითა“, და ამას იქით ზედე ქ.-ცხ. უმატებს შემდეგ სიტყვებს, რომელნიც მარ. დედ. და ევ. მუხ. ქ.-ცხ.-ში არ იპოვება: „განძითა და მიუწოდებელითა ლაშქრითა თსითა“.

¹¹⁵) ეს ოთხი წინა სიტყვა შეტანილია დაბეჭდ. ქ.-ცხ. I, 219 და არ იპოვება მარ. დედ. და ევ. მუხ. ქ.-ცხ.-ში № 131.

¹¹⁶) ამ თერთმეტ წინა-სიტყვების მაგიერ მარ. დედ. ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: „მოვიდა და ჩამოდა და აოტნა იგივე ქვეყანა იგი, რომელნი მოეოხრნეს ბასილი მეფესა“. დაბეჭდილს ქ.-ცხ.-ში განმეორებულია ეს სიტყვები მარ. დედ. ქ.-ცხ.-ბისა, მაგრამ შიგ-და-შიგ მერმე ჩაუტანებიათ სუმბატის ისტორიიდან სიტყვები: „მოვლო“, „ალაოხრა“ „ქვეყანანი“.

¹¹⁷) ამ ცხრა სიტყვის მაგიერ ორივე ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: „[და ალაოკრა და უმეტესცა, რამეთუ მიიწია და მოვიდა ესე], მოვიდა თრიალეთს, ციხესა ქუეშე კლდეთა“ (ფიზიკურებში ჩასმული იპოვება მხოლოდ დაბეჭდ. ქ.-ცხ., რომელშიაც „კლდეთას“ მაგიერ სწერს „კლდე-კართასა“.

ამის შემდეგ ორივე ქ.-ცხ. ზედე ახალს ცნობებს უმატებს: „მას უამსა ჰქონდეს ლიპარიტ ერისთავთ ერისთავსა, ძესა ლიპარიტისასა. შემოკრიბნა სხუანიცა აზნაურნი, დაუდგეს განძათა და შეებნეს ციხესა ქვეშე. რაჟამს იხილა პარკიმანოზმან (მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „პარკიკმან ოსმან“?), რომელ ვერას აენებდა (აქ მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: «შეებდა?»), შეიქცა გარე“ (ქ.-ცხ. 219, მარ. დედ. ქ.-ცხ. ფ. 250).

¹¹⁸) ამ ხუთის წინა სიტყვის მაგიერ ორივე ქ.-ცხ. სწერს: „[მასვე] უამსა წარიგდა ჩანჩუხი (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „სანჩხი“?) ფალელი საბერძნეთს, მისცა ციხე გარელობისა (მარ. დედ. ქ.-ცხ. «ცვეთისა»), მიერთო ბერძენთა“, — და ზედე დასძენენ: „და არჯევან მლოლის (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „ჰოპოლას) ძემან განსცა ბერძენთავე ციხე წვეთისა (მარ. დედ. „წვერეთისა“).

¹¹⁹) ამ ცხრა წინა სიტყვის მაგიერ ორსავე ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: „[ხოლო] რაჟამს იხილა საბა, მტბერმან ებისკოპოსმან, რომელ შავშეთს არღარა აყო სხუა ღონე, ალაგო ციხე თავსა ზედა [მახლობლად] ტბეთისასა [და ეკლესიისა სიმაგრე]“.

¹²⁰) აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „დაიმპირა ქვეყანა შავშეთისა, კმნა დიდი ერთგულთა ბაგრატ აფხაზთა მეფისათს, პარტისცა ღმერმან და ვერ წარუდეს ქვეყანა მტერთა“.

¹²⁰) აქ დემეტრე წოდებულია ძედ გურგენ კლარჯისა, ხოლო მარ. დედ. ქ.-ცხ. და დაბეჭდილს ქ.-ცხ. (I, 220) იგი წოდებულია ძედ სუმბატისა. ბაგრატის ძის გურგენის ძე

რომელი ესე იქმნა ესრეთ, რამეთუ მიიქცეს ერნი, სოფელნი უგუნურ უსუსურნი ცნობითა და გონებითა და გამოადგინეს ლაშქარნი სუეტსა-მას ცბეთისასა და ჰბრძოდეს ძლიერად მრავალ ღონედ, და ღმერთმან განაძლიერნა მყოფნი იგი სუეტსა-მას შინა მადლითა და მეობებითა წმიდათა მოციქულთათა და ლოცვითა წმიდათა ამათ მღუდელთ მოძღუართათა, და ვითარცა ერთგულნი და ქეშმარიტნი მარტივნი საღმთონი თავთა თვსთა სიკუდილად განსწირვიდეს და კორციელთა უფალთათვს თავთა თვსთა განსწირვიდეს და სისხლთა დასთხევდეს სიტყვასებრ მოციქულთასა და განძლიერდებოდეს. ყოველთავე ეტყოდეს, ვითარმედ „ნუმცა შეგვიტყვებინ ჩუენ ლიქნანი ესე და საფასენი მსწრაფლ წარმავალნი, არამედ მოვიგოთ მადლი ერთგულებისა და გვირგვინი ახოვნებისა“, რამეთუ მბრძოლნი იგი გარე მოღვამილნი მათდა ლიქნიდეს აღთქმითა და ქადებითა კეთილთა და საფასეთათა],¹²¹⁾ [ხოლო ესე ვითარად რა ღელვად აღტეხილად იგუემებოდა აღმოსავლეთი მსწრაფლ] ეწია [რისხუა]¹²²⁾ [უმსჯავროსა-მას] მეფესა კოსტანტინეს, [მსგავსადვე ივლიანეს უსჯულოსა, უწყალოებისათვს ბაგრატ მეფისა ჩუენისა, მოაყრებისათვს მამულისა მისისა; და მოსწრაფელ] მოუწერა ჰარკიმანოსსა პროედროსსა თვსსა,¹²³⁾ [რათა მსწრაფლ შეიქცეს იგი ლაშქრითურთ თვსით და მოვიდეს კოსტანტინებოლედ] და წარვიდა იგი,¹²⁴⁾ ესმა რა ესე.

და ვითარცა გარდაიცვალა ესე კოსტანტი მეფე, დაუტევა შემდგომად

ღემეტრე შეიძლება იმის გამო იწოდებოდეს ძედ სუმბატისა, რომ უკანასკნელი იყო ძის ძე ანუ შვილის-შვილი მისი. სუმბატის ძე ბაგრატი და გურგენის ძე ღემეტრე რომ სტამბოლში გაიქცენ, ეს სჩანს ქ.-ცხ. I, 212 და სუმბატის ქრონიკიდან 1012 წლის ქვეშე.

¹²¹⁾ მთელი ეს მოთხრობა, დაწყებული სიტყვიდან „და შეკრიბა მაშინ ერი თვისი“ აქამდე არ იპოვება არც მარიაშის და არც ეკლ. მუხ. ქ.-ცხ.-ში, № 131, ხოლო დაბეჭდილს ქ.-ცხ.-ში შეტანილია შენიშვნაში კნ 2 თეითურაზ ბატონიშვილის და არა ვახტანგ-მეფის მიერ. ამ მოთხრობის მაგიერ მარ. დედ. და დაბეჭდილ ქ.-ცხოვრების ტექსტში შეტანილია შემდეგი მოკლე, მაგრამ ახალი ცნობები იმავე საგნის შესახებ: „რამეთუ მას უამსა გაგზავნა ჰარკიმანოზ პროედროზი ერისთავმან (მარიამ დედ. ქ.-ცხ.-ში: „პატრიკოზმან და პროედროსმან“) [იოანე] ბანელი ხალტულარი (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „ხალტულარი“). წარვიყვანა თანა ვითინგი (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „ვალანგი“) ლაშქრითა დიდითა და მისცა თანა ღემეტრე კლარჯი, ძე სუმბატისი, რეცა შესატყუებლად ქუეყანისა კათათვს და ამით მიხეზითა მიიქცეს მრავალნი კაცი მის ქუეყანისანი, წურილისა ერისავან. შემოვიდა მასვე ციხესა ეზრა ანჩელი და რომელნი აზნაურნი გამოჩნდეს ერთგულად შეუდგეს მასვე ციხესა შინა და გამაგრდეს. ხოლო ციხე არტანუჯისა ჰქონდა იოანეს ერისთავსა აბუსერსა და მას უამსა (დ. ქ.-ცხ. „მათ უამთა“) ქუეყანათა ამათ შინა იქმნეს ბრძოლანი, შულლნი და მიდამონი მრავალნი და ვითარ დიდად იღლეებდა ქუეყანა ესე, კუალადცა პატივსცა ღმერთმან ბაგრატს, აბხაზთა და ქართველთა მეფესა“.

¹²²⁾ მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ.-ში „სენი სასიკვდინე“.

¹²³⁾ ეს სიტყვა არ არის ორსავე ქ.-ცხ. (I, 220, ია; მარ. დედ. ფ. 251).

¹²⁴⁾ ამის მაგიერ ორსავე ქ.-ცხ.-ში: „ხოლო იგი წარმოემართა [და წარვიდა] მსწრაფლ.

მისა მეფობა რომანოზის ნათესავსა, მიმდგომსავე თვისა¹²⁵). ამისა შემდგომად წელსა მესამესა [სანატრელმან] დედოფალმან მარიამ, დედამან [ბაგრატი] მეფისამან [შემოსა სიმკენ და ახოვნება, რამეთუ ნაშობი იყო ბრწყინვალეთა მათ ძლიერთა და დიდთა მეფეთა არშაკთა (არშაკუნიანთა) და წარვიდა კოსტანტინეპოლედ წინაშე რომანოზ მეფისა ვედრებად მისსა, რათა მშვიდობა ყოს აღმოსავლეთისათვის და რათა არღარა იყოს ბრძოლა ბერძენთა და ქართველთა, და გლახანი დაწყნარებულ და მყუდრო იყუნენ] და რათა მიუთხრეს პატივი ძესა თვისსა ბაგრატს მეფესა წესისაებრ სახლისა“¹²⁶).

(აქ თავდება სუმბატის ქრონიკა).

1028 (უნდა 1027 წ.).— რქსა: სმპ: (248+780=1028) დასაბამით-გან: ხქლბ: (6632—5604=1028): აქა: გ'ი (გიორგი) მეფე გარდაიცვალა“ (აფხაზთა ქრონიკა).

გიორგი მეფე ქ.-ცხოვრებით (I, 118) და სუმბატის ქრონიკით გარდაიცვალა 1027 წ. 16 აგვისტოს. ესრეთი თანხმობა ორთავე წყაროთა გეოგრაფიკურბინებს, რომ ჩვენი ქრონიკა ერთის წლით სცდება, რადგა ცხრილოვან ქრონიკებში, როგორც ზემო გვითქვამს, ხშირად ჰსდება სოღმე. მაგრამ ქ.-ცხოვრებაცა (I, 217—218) და სუმბატიც გვარწმუნებენ, რომ 1025 წელს ბაგრატ იყოო ექვსის წლის (სამის წლისა წაიყუანეს საბერძნეთს, სამს წელს შეიღებ გამოგზავნეს უკან), ხოლო გამეფდაო ცხრას წლისა (მარიამ დედ. ქ.-ცხ.-ბითათის წლისა), აქადამ გავმოდის, რომ ბაგრატ გამეფებულა 1028 წელს და რადგან გიორგი მეფის სიკვდილის შემდეგ ამასვე ეამსა მეფე იქმნა ბაგრატა (ქ.-ცხ. I, 219), ამით იხადება ჰსზრი, რომ გიორგიც იმავე 1028 წელს უნდა მომკვდარიყოს. ჩვენ მანინც მემატიანეს უფრო კენდობით, რადგან ის უფრო ეთანსმება ჭეშმარიტს ცნობას კეისრის კოსტანტინეს სიკვდილასას 1028 წელს, 11 ნოემბერს.—რადგან ქ.-ცხ.-ით (I, 234) ბაგრატ IV მოკვდა (1072 წ.) 56-ის წლისა, ის დაბადებულა 1016 წ. და 1027 წ. გამეფებულა 11 წლისა და არა ცხრისა და ცოლის შერთვის უამს 1032—1033 წ. იქნებოდა 16—17 წლისა და არა 14—15-სა (ქ.-ცხ. I, 222).

¹²⁵) ამ თერთმეტ წინა სიტყვის მაგიერ ორსავე ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: „და ვიდრე მოვიდოდა, მიიკვალა კოსტანტინე მეფე და რაემს მიიკვალებოდა, დასვა სხუა მეფედ, სახელით რომანოზ [მიმდგომელი თვისი] და შერთო ცოლად ასული თვისი ზოია“. ამას იქით დაბეჭდ. ქ.-ცხ შეტანილია (თეიმურაზ ბატონიშვილისგან) სამი სტრიქონი მცხეთის გუჯრიადამ ამოღებული (ქ.-ცხ. 220. იმ 221).

¹²⁶) მთელი ეს მოთხრობა, დაწყებული სიტყვებიდამ: „ამისა შემდგომად“ აქამდის მარიამ დედ. ქ.-ცხ.-ში ფ. 251 მოკლედ არის გამოთქმული: „შემდგომად, წელსა მესამესა, წარვიდა დედოფალი მარიამ, დედა აფხაზთა მეფისა საბერძნეთად, ძიებდა მშვიდობისა და კუალად ძებნად პატივისა კურატპალატობისა ძისა თვისისათვის, ვითარცა არს ჩვეულება და წესი სახლისა მათისა და მოყვანებისათვის ცოლისა.“ ეს ამბავი ეკუთნის 1032 წლის ახლო დროებს.

1028 წ.— „ვეფხისტყაოსნის მთარგმნელი მიიცვალა 1028 წელსა, მეფობასა ბაგრატისსა, მეფის გიორგის შვილისასა“ (ეს წარწერა კიდეცას სავიწყ-ნაც გადმოუწერია და ჩემს სავსტორიო კრებულში იპოვებ; გვ. 474).

ამაზე ათონის ტყავის წიგნი 1074 წ. დაწერილი (გვ. 115) მოკვითხრობს ასრე:

„აღესრულა სამ გზის სანატრელი მამაჲ ჩუენი ევთვჳმითუესა მანისსა, ათკამეტსა: დღესა ორშაბათსა: ინდიკტიონსა ათერთმეტსა: წელთა დასაბამითგან სოფლისაჲთ: ექუს ათას ხუთას ოც და მეთექუსმეტესა წელსა:“ (1028 წ. 13 მანისი მართლა ორშაბათს მოდიოდა). ამავე ხელ-წარწერიდამ (გ. 109) სჩანს, რომ წაკეთიმეს მიმის მამის სიკედილის შემდეგ (998 წ.) წინამძღვრობაში დაუყვია 14 წ. (998+14=1012 წ.) და შემდეგ გიორგისთვის გადაუცია წინამძღვრობა და წიგნების თარგმნისთვის შეუწირავს მთელი დანარჩენი დრო.

ათონის ალაპებიდამ ჩვენ არამცირედის გულდადებულის შრომით აღვადგინეთ შემდეგი სია წინამძღვრებისა ივერიის მთაწმიდის მონასტრისა: 1) მოსე (971 წლამდე);—2) დიდი ათანასე (971—981 წლებში);—3) არსენი?; 4) წაიოანე (998 წლამდე №№: 16, 77, 121);—5) წაევთვმე (1012 წლამდე: №№: 66, 81).—6) გიორგი (1012—1030 წ. №№ ამ წლებში არევე-დარევე ყოფილა და ბუერი წინამძღვარი ცვალებულან;—7) გიორგიე (1031 წ.), 8) იოანე (1035—1036 წ. №№: 129, 40; 121); 9) არსენი (1036—1039 წ. № №: 45, 46; 70); 10) ნიკოლა (1040 წ. №№: 27, 20, 93, 27; 15, 62; 52, 68; 80); 11) თეოდორე (1050—1058 წ. №№: 10, 11; 31). 11) წაგიორგი მთაწმიდელი (1059—1066 წ. №: 81); 12) გიორგი ოლთისარი (10⁷ წლ. № №: 57, 81); 13) ვასილი (დავით აღმაშენებლის დროს: №№ 21, 42); 15) გრიგოლი (იმის შემდეგი №№ 130, 113),—15) ნიკოლა პეტრიწონელი? (№№: 9, 140). 16) იოანე (გიორგი III დროს, 1168 წ. №№: 29; 72, 162; 40; 8); 17) პავლე (1185 წ. №№: 35, 89; 150, 153; 30; 37; 155; 36; 145; 95); 17) გიორგი (თამარ მეფის დროს. № 99); 18) მიქელ (№№ 6, 22); 19) ევგენი? (№ 78).—წლები დასმულია დაახლოვებით; ხოლო №№-ბი გვიჩვენებენ ათონის ალაპების ჩვენგან დასმულს №№-სა.—ჩვენ ამ ალაპების გამოცემას ცალკე წიგნაკად ვაპირობთ და მაშინ უფრო დაწერილობით გავარჩევთ ამ სიას და იქ მოხსენებულ ისტორიულ პირთა ვინაობას.

შესავსებულად ჩვენგან მოყვანილის ცნობებისა (იხ. ზემო გვ. 139—142) წაკეთიმის მოღვაწეობაზე საჭიროდ კრავებთ აქ ჩაკუროთ დ. ბაქრაძის მიერ ათონის მონასტრის ერთ ტყავის ხელ-წარწერიდამ ამოწერილი ცნობები კეთიმეზე და იმის თანამოღვაწეებზე (ისტ. ბაქ. გვ. 253—256).

ამ წიგნში მოქცეული ყოფილა შემდეგი საკითხაკები:

1) ცხოვრება გრიგოლი რომთა პაპისა; 2) პირველი სიტყვა წიგნისა, რომელსა ჰქვიან ანდლალონი (დილოლონი?); 3) მეორე მისივე; 4) მესამებრივე(?); 5) ცხოვრებისათვის წსა მამისა ჩვენასა ბასილისი; 6) ცხოვრებისათვის გრიგოლი ღვთის-მეტყველისა; 7) საკვირველებათათვის წმინდათა მთავარანგელოზთა; 8) ცხოვრებისა წმ. ნიკოლოზისა; 9) ანდრია მოციქულის მიმოსვლათათვს; 10) წამება წმ. თეოდორე სტრატოლატისა; 11) წამება წმ. პროკოპისი; 12) წამება წმ. თეოდორესი“.

თავს მინაწერი: «ვინ აღდგომილ არს ესოდენ მარგი. და ნუგეშინის-მცემელი და სიქადული ქართველობისაჲ და ყოველთა განმანათლებელი ამით წიგნებითა და სხვათა ყოველთა საქმითა სულიერითა და ხორციელითა, და ნაწილი ამათი პირველთა წმინდათა თანა არს მოღვაწებისა მათისათვის, ეგრეთვე სახსენებელი ჯერ არს. ხოლო საკვირველი შრომა თავს-იღვა წმ. მამამან ვეთიმე და ოც და ათი წიგნი დათარგმნა ბერძულისაგან ქართულად, და მერმელა მათეს თავი სახარება დათარგმნა ა); სამად წიგნად ქირითა შეემოსეთ. უფროასი შრომაჲ ესე სულ-კურთხეულისა მამისა იოვანეს ცხოვრებასავე და წერილად სხვანიცა თარგმანნეს. ხოლო შემდგომად ღმერთ-შემოსილისა იოანეს მიცვალებისა») ესე წმინდისა გრიგოლ შაჰისაჲ და სხვანი ესე გვითარგმანეს სანატრელმან მამამან ვეთიმე, რომლისათვის მიაგენ ღმერთმან დიდებისამან ორსავე ცხოვრებასა ქართველთა განათლებისათვის. ქრისტე, შეიწყალე და აკურთხე მამა მიქელ გ) და მამა გიორგი“ დ) „... ლოცვა ჰყავთ ვეთიმესათვის. ესე მამის ვეთიმეს დაწერილია. ლოცვა ჰყავთ და აკურთხეთ რომელნი ესე სულთა განმანათლებელი გვითარგმნა, დიდისა და წმ. მამისა ვეთიმესათვის“.

გრიგოლის ცხოვრების ბოლოს: „ლოცვა ჰყავთ გლახაკისა ვეთიმესათვის მთარგმნელისა და შემინდვეთ, მრავალთა ზრუნვათაგან დიდითა შრომითა და ქირითა დამიწერია. წმ. გრიგოლ, მეოხ მეყავ წინაშე ლეთისა. ესე

ა) ის. ზემო ეს წიგნი გვ. 139—142.—ბ) იოანე †998 წ., მამის სიკვდილის შემდეგ წა ევთიმეს წინამძღურობაში გაუტარებია 14 წელი, (998+14=) ე. ი. 1012 წლამდე (ის. ათონის 1074 წ. სელ-ნაწ. გვ. 47).—გ) მიქელ ხუტესი (ის. ათონის აღაჲ № 30 და კვლ. მუხ. № 92); ზაქარია მირდატის ძის და არსენის თანამედროვე.—დ) გიორგი, მთაწმინდის ბერი, ნათესავი წის ვეთიმესი, თანახმად წა იოვანეს ანჯერძის წინამძღვრად დაიდგინა 1012 წელს, როდესაც წა ევთიმემ „ვედრებითა... არსენი ებისკოპოსისაჲთა (ნინოწმიდელისა) და იოანე გრძელი-საჲთა იჯმნა წინამძღურობისაგან (რათა მსოლოდ წიგნების თარგმნვას მოახმაროს დაწარჩენი ცსოკრება)... და წინამძღურობა ძმაჲთა შეჰვიდრა გიორგის, რომლისათჳს ემცნო მამასა იოვანეს, თჳსსავე ნათესავსაჲ (ის. ათონის სელ-ნაწ. 1074 წ. გვ. 109; 15). ამ არსენიზე იგივე ხელნაწერი გვ. 47 მოგვითხრობს: „რომელმან (არსენიმ) ღთისთჳს დაუტკევა ეპისკოპოსობაჲ და დავით ვუროჯალატისა წინაშე მოვიდა, ხოლო მან... ოთხთა კელესითა წარგზავნა და ესრეთ იგიცა დაუუღებით ცხოვრებოდა თჳსისა მოძღურისა თანა“.

დ) გიორგი ჩორჩანელი ი, ძმა ფარმასმანისი; უკანასკნელი ბერად შედგა, არსენად ეწოდა და 1040 წლის ახლო ხანებში წინამძღვრად გასდა: „არსენი ფარსმან ყოფილი“ ის. აღაჲები ათონისა № № 47, 34; 110. ამ არსენის ძმა იყო მოსესესეული გიორგი (აღაჲ. № 47; 170, გვ. 264); ძმანი ჩორჩანელი და ფარსმან და „დაჲ ფარსმანისი ღ ჩორჩანელისი“ ის. „ათონის სელ-ნაწ. გვ. 125, 408; № 170.

თვით მამასა ევთიმეს დაუწერია. ხოლო მე გლახაკი იოანე გრძეფლისძე) ამას დაესწერ, ვითარმედ არა გლახაკი, არამედ მდიდარი და სულითა დიდებული წინა-შე ლეთისა და ფრიად მრავალნი წიგნნი გვითარგმანეს ქართველთა ენასა დიდად სულითა მაცხოვარნი და დიდი სახსენებელი დაუც ქართველთა თანა წმ. მამასა იოვანეს ღ წ ა მამასა ევთიმეს. აწ ვინცა იკითხვიდეთ განმანათლებელსა ამას წიგნსა, ლოცვა ჰყავთ სულ-კურთხეულისა მამისა იოვანესთვის, ყოვლისა მიზეზი იგია; და შერმე განმანათლებელი დიდი ევთიმე აკურთხეთ, რომელმან გვითარგმნა ესე წიგნი და მრავალი სხვა, რომლისა თანა გადაიხადენ ღმერთმან დიდებისა-მან შრომისათვის, რამეთუ ჰირველთაცა მთარგმნელთა გარდაჰმატეს კ); და კვალად ლოცვა ჰყავთ წმ. მამად-მთავრისა არსენისათვის (ზ), ფრიად უშრო-მია და უკეთესი მათი დაწერილია. და კვალად ლოცვა ჰყავთ წმ. მამათა: მა-მისა მიქაელისთვის და მამისა გიორგისათვის მწყემსთა და მოღვაწეთა ჩვენთა (ც) და ჩვენ ცოდვილთა და არა ღირსთა უფროს ყოველთა ქრისტიანეთა; შვილი-სა ჩემის ოქროპირისა; საბბსი და ჩემ საწყალობელისა იოვანე გრძეფლის-ძისათვის: ზოგი ჩვენ დაგვიწერია და შეგვინდევთ ლეთისათვის რომელ და-გვეკლოს და ღმერთმან თქვენცა გაკურთხენ. ხოლო ოდეს ესე ითარგმნა ქა-რთული ქორანიკონი იყო: სლა: (1011), ბერძულად დასაბამითგანნი წელნი ხუთ (6519=1011) და ქრისტეს ჯვარცმადგან შვე (986?), ინდიკტიონი თ*. შემდეგ ამოქრიდა და მასუკან * - - ჩემი ოქროპირი და ზაქარია მმოსელი, არ-სენი, იოვანე, ნიკოლა, ყნი(?), იაკობ, საბა და შეუენდვენ ყოველნი ბრალნი მათნია.

კიდევაც: „ლოცვა ჰყავთ ღმერთ-შემოსილისა სულით და ხორციით წმ. მამისა ევთიმესთვის, რომლისა ზეობასა *) ვწერთ და წმ. ბერთათვის არსენი

გვ. 262, «სამოთხე» საბინისს. გვ. 430. ფარსმან თმოგველი ბაგრატ IV-ს დროს ის. ათონის აღაპები № №: 82, 93, 83.—) იოანე გრძეფლი და არსენი ნინოწმიდელი თანამედროვენი. არსენი მოკვდა 1013—1028 წლებში. (ის. ათონის სელ-ნაწ. გვ. 109)—) აქიდაძე ცხადია, რომ ძველთაგან ქართველებს ბერი გვქონია ნათარგმნი წიგნები (შეადარე ზემო გვ. 140, შენიშ.: ა:—ათონის 1074 წ. სელნა-წერში გვ. 39 ჩამოთვლილია ძველად ნათარგმნი წიგნები: ოქროპირი, „მარგალიტი“, ეფრემისი, კვირიკესნი, უოკელნი ძველნი წიგნნი, ე. ი. ძველი აღთქმა, მაკაბელნი, სადღესასწაულო და სსკ.—ზ) არსენი ნინოწმიდელი.—(ს) ივანიკე, რომელნიც აღ-ნიშნულია ზემო № № გ, დ.—თ) იოანე გრძეფლი და იოანე მარტყოფი ის. ათონ. სელ-ნაწ. გვ. 107.—ი) ზაქარია მირდატის ძე, (ის. კვ. მუხ. № 92; ათონის აღ-აპები № ათონის სელ-ნაწ. გვ. 127).—ი) ინდიკტიონი იყო 980 წელს 8, 992 წელს—5; 996 წელს—9.

*) ეს სიტყვა იხმარება ძველს ჩვენს მწერლობაში და ჰნიშნავს „სადიდებულად“ „ასა-მალღებულად“. შენიშნა დ. ბაქრაძესი.

ჩვენის აზრით „რომლისა ზეობასა“ აღნიშნავს, რომლისა ცოცხლად ყოფასა“. ამ აზრით იხმარება ეს ფრასი ყოველს ძველს ნაწერებში. „ზეობა“ ანუ ზედ-ყოფნა, აღნიშნავს ცოცხლად ყოფნას.—ეტიკობა, შეტდომით გაღმორწერილია ბაქრაძეს მიერ ეს წარწერები.

ეპოსკოპოზისა და თანავე კეთილად მწერალისა ამის წიგნისა და მოხუცებულისა იოვანე გრძელისძისათვის, რომელმან დიდითა წადიერებითა იხარკა ამის წიგნისა შემზადება და უფროს ხალო წმ. მამისა ევთიმის თარგმანებულთათვის... თუ რაა დამეკლოს, გინა დავაკლო წალმართ სიყრმითგან არა მესწავა წერაჲ, შემინდევით შრომისათვის; კელა ლოცვა ჰყავთ ცოდვილისა ოქროპირისათვის“.

წმ. ნიკოლოზის ცხოვრების ბოლოს: „ლოცვა ჰყავთ წმინდანო ღეთისანო გლახაკისა ევთიმისთვის, რომელმან ესე ბერძულისაგან გამოვთარგმნე. ესე სიტყვანი თვით წმ. მამისა ჩვენისა ევთიმესნია; ვითა ნუსხა(სა) ეწერა, მეცა ვგრეთ აღვწერე. აწ ვინ აღმოიკითხვიდეთ წმ. ამას წიგნსა გულს-მოღვინედ ლოცვა ჰყავთ უსხეულოთა მიმსგავსებულისა ნეტარისა მამისა ჩვენისა ევთიმესათვის და ღმერთ-შემოსილთა მშობელთა მათთათვის, რომელთა ესე ვითართა კეთილითა განანათლეს ქართველთა გონებანი... ქრისტე, შეიწყალე ბერი იოვანე გრძელისძე და სულიერი შვილი მათი იოვანე ოქროპირი თ), რომელთა მიერ აღიწერა წმინდა ესე წიგნი. მოიხსენეთ სულიერი ძმაჲ ჩემი იოვანე გარერჩელი წმ. ლოცვასა თქვენსა“.

იგაკ მინაწერი წმ. ანდრეას ცხოვრების ბოლოს.

წმ. თეოდორეს ცხოვრების ბოლოს: „სახელითა ქრისტესითა აღესრულა წამებაჲ წა და დიდებულისა მოწამისა თეოდორესი... ხელითა გლახაკისა და ცოდვილისა ევთიმესითა... ითარგმნა წამებაჲ წმ. თეოდორესი დასაბამითგანთა წელთა ხუკა (6521=1013) მთასა ათონას... ესე ზემოწერილნი სიტყვანი სიმდაბლითა სავსენი თვით ნეტარისა მამისა ევთიმეს თავისა ნუსხასა ეწერა... ვგრეთვე აღვწერე სიმდაბლე მათი... მოიხსენეთ წმ. ლოცვასა თქვენსა ბერი იოვანე გრძელისძე და იოვანე ოქროპირი და საბა და ივანე გარერჩელი“... „ქრისტე, სრულ ჰყავ წყალობაჲ შენი იაკობს და ივანე გარერჩელსა ზედა“.

სულ ბოლოში: «...და ვინცა იკითხვიდეთ, ლოცვა... და ჩვენ გლახაკისათვის არსენი მამათ-მთავრისა უმეტეს და შურა და ჩემ გლახაკისა ბერისა და(?) ოქროპირისათვის და კეთილისა ძმისა ზაქარიახსთანა. თ)... დაიწერა მთაწმინდას ათონას, მონასტერსა წმ. მამათა აშენებულსა იოანე და ევთიმესა, საყოფელსა წმინდისა დედოფლისა ჩვენისა ღეთის მშობელისასა, ბერძულად დასაბამითანნი წელნი იყვნეს ხუ (6500=992), ინდიკტიონ? ია), — ჯვარცმიდგან შპ. (990?); ქართულად დასაბამიდგანნი წელნი ბქ (996); ქორონიკონი იყო მეცამეტედ მოქცეული ს (980), ჯვარცმიდგან... მეფობასა ბერძენთა ზედა ვასილისსა და ძმისა მათისა კოსტანტინესა ძეთა, კოსტანტინებოლეს პატრიარხობასა... (არ არის). ქე, აღიდე დიდი ესე მოღვაწე მამა ევთიმე და ახალი მამად-მთავარი საბა კურთხეული“.

აქ საჭიროდ ვრახებ ვუჩვენოთ, რომ ათონის მანუსკრიპტში გვ. 41, გამოცხადებულია: „შემდგომად თორნიკეს სიკუდილისა: ინდიკტიონსა :ეი: მისცეს მთასა

გასაყოფად ლიტრა ოც-და-რვა და ვ რ ი ს ო ნ ს მისცნეს სახლნი შვიდ ლიტრად სყიდულნი ზღუდითურთ, ვენახი რჩეული ხუთ ლიტრად ფასებულნი.— რადგან წყალობის გაცემა მონასტრებსე იმ დროს ჩვეულებად ქქონდათ ახალ განსკენებულების სულის მოსახსენებლად, ამისთვის ჩვენ გვგონია, რომ აქაც იმაზეა ღაპანჯი, რომ თორნიკეს სიკვდილის გამო, რომელიც მომხდარა მეთუთხმეტე ინდიკტიონს, გაუცნათ უხვი წყალობა მონასტრებსე. მეთუთხმეტე ინდიკტიონი მოხვედებოდა 972 წელს, როდესაც თორნიკე, როგორც ვინით, ცოცხალი იყო, 987 წელს და 1002 წელს; ამ უკანასკნელს წელს თორნიკე კარგა ხნის მკვდარი იყო, რადგან ის მოკვდა იოანესე უწინ (†998)- ამის გამო თორნიკეს სიკვდილი უნდა მომხდარიყო 987 წელს.— აგრეთვე; რადგან მეთუთხმეტე ინდიკტიონსაც გაუცნათ განძი (ibid), ამით საგონებელია, რომ ამ ინდიკტიონს, ე. ი. 998 წ., მომკვდარს წა იოანე, და სხვა წყაროებიც ამას ეთანხმებიან.

ერთი უძველესთა უჩინარმასარ ტყავის ხელნაწერთაანი (iufolio, გვ. 845) გრიგოლ ღვთის მტყუველის ცხოვრებისა და მისის თსულებათა კეთიმეს თარგმანისა, თუთ კეთიმეს ცხოვრებაში დაწერილი, დაცულია საკვლ. მუზეუმში № 92.

ამ ხელნაწერს აქვს შემდეგი ასო-მთავრული წარწერები ტექსტის ხელით:

- 1) გვ. 210 და 286: „ქვე: აღიდევ: მამაჲ: ე ვ თ ვ მ ე: ამისი გამომთარგმანებელი ორთავე შინა ცხოვრებათა საუკუნოდ. ან... დაიწერა კელითა: უღირსისა ზაქარიაჲსითა: შენდობა ყავთ: ოკცბად წერისათვის წწო მწო.“
 - 2) სსკა მელნით, მცგრამ იმჲც დროჲს ხელით: „მიქელ ხუცესისა შეუწდევნ ღწ“;
 - 3) გვ. 361, 388 და 402: „ამის წიგნის მომგებელი მიქელ ხუცესი“.
- ლოცვა ყავთ: გლახაკისა და ცოდვილისა ზაქარია მირდატის ძისათვის: რომელმან დაწერე: ესე წა წიგნი... 4) გვ. 496: „დაიწერა კელითა... ზაქარია მირდატის ძისათა... 5) გვ. 555: „ესე საკითხავი: დაიწერა კელითა არსენისითა: ლოცვასა მოიკსენეთ... დაიწერა... მთაწმიდას: საყოფელსა წისა ღთის მშობლისა: მონასტერსა ქართველსა (sic) ბრძანებითა ზაქარია მამადმთავრისათა... ახლად თარგმნა წამან ეფთჳმე... მრავალთა შრომათა მისთა ზედა ესეცა სრულ ჰყო: და ქართველთა ენასა: გამოუცხადა: ნაწილი და სამკვდრებელი მისი იყოფინ წსა გრიგოლ ღთისმეტყუელისთანა ან“. შეიმოსა კელითა გრიგოლისითა... ამის წიგნის მომგებელი მიქაელ... დაიწერა კელითა ზაქარიაჲსითა: არსენისითა და ბასილისითა... კსენებულ გვეყვებით... 6) გვ. 706: „განსრულდა ესე საკითხავი კელითა... ბასილისითა... ისსო... აღიდევ... ზაქარია მამადმთავარი და დაასაყდრე წთა შენთა თანა“.

რომ ეს ხელნაწერი დაწერილია კეთიმეს სინოცხლეში, 1028 წლამდე, ეს ცხადია იქიდან რომ: ა) კეთიმე ცოცხლებშია მოხსენებული („ორთავე შინა ცხოვრებათა“) ბ) ზაქარია მირდატის ძე (იგივე ჩაქარია მამადმთავარი სწგლოწი) მიქელ, არსენი და მწერალი ბასილი ცოცხლნი იყვნენ 1011—1013 წლებში (იხ. ზემო გვ. 164—165); გ) არსენი მოკვდა კეთიმეს უწინ 1013—1028 წლებ შუა;

დ) მოსხენებული გადაწყვეტილი ბასილი იგივე უნდა იყოს, რომელსაც გადაწყვეტილი მოსხენებული სჯულის კანონი ზაქარია ელაშკერტელისა 1022 წლის ასლო ხანებში და რომელსაც შესჯდებით 1030 და 1031 წლებს ჭკეპე ერთად ზაქარია ბანაელთან წრომანას.

1029 წ. — „ქკს : სმთ: დასაბამითან: ხქლგ: აქა ბგ^რტ (ბაგრატ) კულა-პალატი სულტანსა დაესხა“ (აფხაზთ ქრ.).

ეს საეურადღებო ცნობა არცერთს ჩვენს ისტორიულ წყაროებში და არც ქ.-ცხ.-ში არ მოიპოვება. ეს იმით აიხსნება, რომ გიორგი I-ის ცსოვრება და ჰირაკელი ნაწილი ბაგრატ IV მეფობისა აღწერილია „ქ.-ცსოვრებაში“ მსოლოდ სუმბატის ქრონიკისაგან, სოლო სუმბატს, როგორც ზემო განკმარტეთ (გვ. 149, შენიშნა № 9), თითქმის მსოლოდ იმაზე მიუქცევია ეურადღება, რაშიც გამოიხატებოდა ქართველთა და ბერძენთ ურთიერთობა ანუ ის შინაური არე-დარევა, რომელშიც ეოივნენ ბერძენბის მომხრე გვარნი (ბაღუშნი და ტაოელ აზნაურნი).

მართალია, თურქნი-სალჩუქიანნი ანუ თურქნი-სელჯუქნი აღმოსავლეთში გამოდიარდენ 1048 წლიდამ, როდესაც მათ დაიმორჩილეს უმეტესი ნაწილი ბიზანტიის იმპერიისა სამოღობულოის ასიაში, სპარსეთი ინდოეთამდე, კასპიის ზღვის ზირები, მაგრამ სელჯუქნი რომ ამას წინედაც მძლავრობდენ, ეს სინანს იქიდაძ, რომ 1020 წელს უგანასენელის კასპურაქნელის სომხის მეფის სენაქირიმის დროს (რომელიც იყო მამა ბაგრატ IV დედის მარიამისი) სელჩუქნი შეკოდნენ სომხეთში, და ამას შემდეგ, რასაკვირველია, საქართველოსაც არ დაეყენებდენ მოსვენებით, თუმცა-ვი ჩენა მეპატიაზე, ზემოხსენებულის მიხეზის გამო, ამაზე სდუმს. აფხაზთა ქრონიკა“ კი, ცხადია, ავსებს ამ ნაწლს ჩენის მატიაანისას და გვიჩვენებს, რომ თურქნი 1029 წელს იმდენად გაძლიერებულან საქართველოს სამსღვრებზე, რომ „ბაგრატ ერმა“ (მამინ ბაგრატ იქნებოდა 11—12 წლისა) თავს დასხმია სელჩუქთ სულტანსა ანუ ხენთქარსა (იხ. Hist. Gr. I, 134, n. I).

1030 წ. — საეკლესიო მუზეუმში დაცულია მცხეთიდაძ მოტანილი დიდი ტყავის წიგნი № 1; in folio (ბოლო არა აქვს), რომელიც შეიცავს ევთიმეს მიერ თარგმნილს წა გრიგოლ ლეთისმეტყველის ქმნილებას, გადაწერილს ზემოხსენებულის კასილის მიერ 1030 წ., როგორც გვაუწყებენ მისნი წარწერანი: 1) „ლოცვა ჰყავთ ნეტარისა მამისა ჩუენისა ეფთვმე მთაწმიდელისათვს, რომელმან ესე საკითხავი ბერძულისაგან ქართულსა ენასა თარგმნა“; 2) „ქქე, აღიდე ორთავე შინა ცხოვრებათა ზაქარია მამადმთავეარი ბანაელ სუნგელოზი... ლოცვა ჰყავთ უტბად მხარეკელისა (ე. ი. გადამწერისა) ბასილისათვს“; 3) წა კპრიანეს თარგმანს აქვს მიწერილი: „ესე საკითხავი წისა კპრიანე მღლელ-მოწამისა და ეთ ტბელისძისა თარგმნილი არს“ (გვ. 456. დავით ტბელიძე არ არის დავით ტბეკარი, რადგან ტბელიძე გვარია, სოლო ტბეკარი ტბეთას ეპარქიის ეპისკოპოსია. დავით ტბელიძე ხშირად იხსენიება მთარგმნელად, იგი უნდა იყოს ერთი ძველთა მთარგმნელთაგანი V—VIII საუკ. ის. ამაზე ზე-მო გვ. 114 და 85.

თუძეცა ამ ეტრატის წიგნს ბოლო აკლია და არა სსანს, სედ და როდის გადაწერილა, მაგრამ იმავე მუყუემის წიგნებში ჩვენ ვიპოვეთ ნაშდვილი მისი პირი № 16, 1739 წელს გადაწერილი (ის. გვ. 278—279), სადაც დანუღია იმ წიგნის წარწერის პირიცა: „დაიწერა წმინდა ესე წიგნი... სულთა და კორცთა განმანათლებელი ღუთივ დაცულსა ქალაქსა შინა კოსტანტინეპოლეს დასაბამითგან წელთა ბერძენთა სათუალავითა: ხელს: (6538—5508=1030) ინდიკტიონსა: იგ: (1030 წ.) ქართველთა ქორონიკონსა: სნა: (1031 წ.?) საბერძნეთს მეფობასა რომანოზისასა ღმერთმან განამრავლენ წელნი (და) ღღენი მეფობისა მათისანი ყოველთა ქრისტიანეთათს... ქართლსა მთავრობასა ბაგრატ-ყრმისასა, ჰრომსა პაპობასა იოვანესსა (1024—1033 წ.) კოსტანტინე(პოლეს) პატრიარქობასა ალექსისსა და იპრუსალიმსა ნიკიფორესსა და ალექსანდრეს (ე. ი. ალექსანდრის) — გოორგისსა, ანტიოქიას ნიკოლოზისსა, ქართლსა კათალიკოზობასა მელქიზედეკისსა, ყოველად ყოველთა ზედა მეუფებასა უფლისა ჩუენისა ისსო ქრისტსსა. ანა. და იქვე იმავე ხელით სუცურად: ესე სიტყუანი დედაძნა (sic) ეწერა; ამისი დედანი სტატისცხოველისა იყო კოსტანტინეპოლეს დაწერილი, ეტრატსა ზედა ეწერა და დაძტსლებულ იყო, ვიდრელა ძლითლა ესცნობდით, ეგრეთ გარდასულიყო“.

რადგან ინდიკტიონი იგ: და დასაბამითგან 6538 წელი თანახმად უდრიან 1030 წელს, ამის გამო ზემო აღნიშნული ქორონიკონიც უნდა იყოს სნ: და არა სსნა: ბაგრატ IV აქ წოდებულთა იერმად, რადგან 1027 წელს იგი გამეფდა 9—11 წლისა და 1030 წელს იგი იქნებოდა არა უმეტეს 12—14 წლისა (ის. ზემო გვ. 162). იმპერატორი რომანოზ 1034 წ.— აქ მოხსენებული ზაქარია მამად-მთავარი (ბანაელი) და მწერალი ბასილი იგივე პარნი უნდა იყვნენ (ზაქარია ვალაშკერტელი და ბასილი), რომელნიც ზემო (გვ. 155) მოვისსენეთ, და რომლისამე შემთხვევით ვალაშკერტელი ზაქარია გამსდარიყოს ბანაელ სწგელოზად კოსტანტინოპოლს.— 1028 წლის ახლო სანებში ბანაელად იჯდა ქართველ ეპისკოპოსი იოანე (ქ. ცს. I, 219; და სუმატის ქრონიკა, ის. ზემო გვ. 159).

1030 წლის ახლო სანს დაწერილია ერთი შესანიშნავი უთავბოლო ტყუავს წიგნი, ნუსხურ-ხუცურად ნაწერი in folio, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ მარტილდის სობორომს საღაროში და რომელშიაც მოხსენებულნი არიან ზემო აღნიშნულნივე პირნი. ეს წიგნი შეიცავს: 1) „ცხოვრება წა მამისა ჩუენისა მაქსიმესი“ (აღმსარებელისა), წარწერით: „ლოცვა ყავთ წისა მამისა ეფთვმესთვს მთარგმნელისა და ისაკისტვს გლახაკისა მხრეველისა“. „ღიდება ღა; დაესრულა ცხოვრება წისა... მაქსიმესი. ქრისტამან სასყიდელი შრომათა მისთა მიეცინ მამასა ეფთვმეს, რწ თარგმნა წიგნი ესე სულთა განმანათლებელი: აწ იყავნ: ლოცვა ყავთ“; 2) სიტყვის გება მისიეე მაქსიმესი პიროსის მიმართ (კითხვა-მიგებით). ამ ვრცელს თხზულებას ბოლოს წარწერა აქვს იმავე ხელით: „ღიდება ღა! დაესრულა კითხვა-მიგება წისა მამისა ჩუენისა აღმსარებელისა მაქსიმესი.“

ვინცა შეემთხვივნეთ... ამით სწავლათა ლოცვასა მომიკსენეთ გლახაკი ესე და ცოდვილი ეფთჳმე, რომელმან ესე შუენიერი წიგნი ბერძულისაგან ქართულსა ენასა ვთარგმნე სალოცველად მამისა ჩემისა იოვანესსა და საკსენებელად უღირსებისა ჩემისა.— გვედრები ყოველთა მწერალთა, მკითხველთა და მსმენელთა. კსენებულმცა ვართ ლოცვათა შინა თქუენთა, რათა თქუენცა სასყიდელი სიყუარულისაჲ მიიღოთ უფლისაგან უხუად მომნიკებელისა მის მეუფისა ისო ქრისტისა, რომლისა არს დიდება... იყავნ“.— ცხადია, მთელი ეს წარწერა კეოთნის თჳთ წა კეთიმეს, და მწერალს ისაკის მსოლოდ სიტყუა-სიტყუით გადაწერია იგა. ამ წარწერას ჩუდვე. მისდევს შემდეგი უფრო საყურადღებო: „დაიწერა ბრძანებითა და ნებითა ზაქარია ებისკოპოზოზისა ბანაელი-სა და სვგელოზისაჲთა კელითა უღირსისა და უცბად მხხრაკალისა (sic) ისაკისითა: ქალაქსა კოსტანტინეპოლის: მონასტერსა მისვე ბანაელისა ებისკოპოსისა (ეპისკოსს) სვგელოზისასა ყოველთა წმიდათასა აგიოპანტს: მეუობასა რომანოზისსა: რაჲ წოგნსა შინა ვპოე (sic) რომლისაგან გადავწერე არა გამომიცვალეგბია სიტყუაჲ არცა მიკაზმავს: ღთი (დმერთი) არს მოწამს და არცა რაჲ დამიყოია და თუ რაჲმე დამრჩომოდა შევაწამე წიგნსა და ჩაურთე: რამეთუ მთარგმნელი სულისა წრისა მადლითა სავე იყო და ბრძენ ფრიად: მეცნიერ ბერძულ“ - - - (ამას იქით დედანს ბოლო აკლავ). 3) «სიტყვის-გება ენებათათჳს თალასეს მიმართ“ (ამ საკითხავს თავი და ბოლო აკლავ).

აქიღმ სსანს, რომ ზაქარია ყოფილა ბანაელი ეპისკოპოზი და მით უფრო შეიძლება იგი იყოს ზაქარია ელაშკერტელი (იხ. ჩემო გვ. 169).

1030 წ.— ჩემოსსენებულის (გვ. 169) მწერალის ისაკისგანვე აღწერილია, როგორც სსანს, ათონის სელნაწერი, ცხოვრება წსა მკარისის და მოციქულთა სწორის ბაგრატისი (ამ ბაგრატ ჰონტოკლყო იხ. 1066 წლის ქვეშე) წარწერით: „დაიწერა მთასა წმ. ოლიმპოს საბერძნეთისსა, ქვაბსა, საყოფელსა ქართუბლთასა, ეკლესიასა წმ. ლს მშობლისა, ბრძანებითა მამისა გრიგოლისათა, კელითა გლახაკისა... ისაკისითა მანენთათ (?), მეუობასა რომანოზისაჲთა (რომ...სასა), ოდეს სარკინოზედ წავიდა, წარმოტყვევნა იგინი, ქკი იყო სნა.— ბოლოჲს სწერია, რომ ცხოვრება ბაგრატისი თარგმნაო წა კეთავემ, მამამან გრიგოლიმ დაწერინაო. ჩემოსსენებული წაწერა სიტყუა-სიტყუით გადაწერილია ბ. ა. ჩაგარდის თხზულებიღამ: Свѣдѣнія о памятникахъ“ და სსგ. გვ. 84, მაგრამ ჩსადა ეტუობა, რომ ძველებური მართლ-წარა არ არის დაცული.— აქ დანუდა ბკირფასი ცნობა ოლაშოსის ქართველთა მონასტერზე, რომელიც მკათე საუკუნეშიც ისსენიება. იქ დაყუეს რამდენიმე წელი წა ათონელთა იოანე და კეთიმემ. იხ. ამაზე 978 წ. ქვეშე, გვ. 123.— ათონის 1074 წლის სელნაწერი წა კეთიმეს ცხოვრებაში სწერს (გვ. 18—19): „და ესრეთ მთასა ულუმბოზისასა მიიწია (წა იოანე) და მონასტერსა ერთსა შინა ეამთა არა მცირედლთა ჯორთა მსახურებისა ღუაწლი ახოვნად თავს იღვა“ (ეს იყო 971 წლ. ახლო სს-

ნებსი). ამასე ადრე, 860 წლის ახლო ხანებში, უღუმბოში სცხოვრობდა „ილარიონ ქართველი“ (ეკ. მუხ. № 170, გვ. 281; „სამოთხე“, გვ. 391).

უღუმბოს მონასტერზე რამდენსამე ახალს ცნობებს გვაძლევს იმავე ა. ცაგარელის მიერ აღწერილი ათონის სამოციქლო X საუკ. («СВѢДѢНІЯ» და სხვ. გვ. 76, № 11) წარწერითა: „მე მიქელ გლახაკმან... მოვიგე წმ. ესე პავლე განზრახვითა მოძღურისა ჩემისა გიორგისითა და შეწევნითა იოვანე კახისათა. დაიწერა წმ. მთასა ოლინპოხასასა საყოფელსა წისა კოზმან და დამიანეთასა, პატრიარქობასა კოსტანტიპოლეს პოლიოვქოქოქსა, მეფობასა ნიკოფორესსა, მე მიქელ მლუდელმან, ზეკევე (ზებდეე?) ბერმან, ქუაბისა შეილმან (ე. ი. ქართველთა „ქუაბის“ ღთისმშობლის მონასტრის ბერმან?) ბერთას აღზრდილმან, ესე წა პავლე მოვიგე“.

რომ აქ მოსხენებული სამოციქლო დაწერილია 965—973 წლებში, ეს ცხადია იქიდაბ, რომ ნიკოფორე იმპერატორი ქმართვედა 965—973 წლ., 2) ზოლიკეკტოს პატრიარქიც იმის დროს პატრიარქობდა, თოფილაკტეს და ანტონის შუა; სოლო ანტონი სხანს 979 წელს (იხ. ზემო გვ. 123).—ანტონის შემდეგ 983 წელს სხანს პატრიარქად ნიკოლას ხრუსოვერგი, ათონის კლემაქსის წარწერაში: „ჩვე აღიდე სულითა მამა და მოძღუარი ჩვენი იოანე და მიეც მადლი წინამძღურობისა... ქვე აღიდე... ეფთვემე ამისი თარგმანი... და განაძლიერე თარგმანებად წიგნთა... ესე წიგნი მე იოვანე სვიწყელმან (იგულისხმება იოვანე თორნიკ ყოფილი † 987 წ.) დავსწერე“... ქყანასა „სამბერძნეთისასა, უდაბნოსა მთაწმიდისასა, მეფობასა ბასილისსა და კოსტანტოსსა, პატრიარქობასა ნიკოლოს ხრუსოვერგისასა, დასაბამიოგან წელსა: ხუვჳ: ქენი იყო :სგ:“ გადამწერი საბა (Парарелъ, СВѢДѢНІЯ... გვ. 89).—ბერთას მონასტერი იყო ოფიზის მოსამზღვრე, აქაჲდ სდგას ეკლესია ბერთას.—ამ ნაირად სამი მონასტერი სხანს ოლიმპოში, სადაც ქართველნი ცხოვრებულან: კრანა, ქვაია და კოზმან-დამიანესი.

1030 წ. ქკსა. სნ. დასაბ: ხქლდ: „ - ლტ ხჭღ - - ყირღ ჩქჩღქჟ ყსჟ - - ყრჟ || რყხღღ: ლ ლხზ: ლოთხჩს: ხ (ჩ):“ ეს ასო-მთავრული წარწერა ცალკე ქვაზეა, რომელიც ჩვენ ვიპოვნეთ სამთავისის ეზოში (ბროსისკს ვერ შეუნიშნავს). ორიოდ სტრიქონი წმბლაღულია, მაგრამ უმთავრესი დარჩენილა და იფითხება: „(ილ)არ(იონ) სამთავნ(ელმან აღ)აშენა ტაძარი ესე - - ენე(?) წელთა :ხქლდ: (6634). ქრქსა ს(ნ)ა.—ტაძარი აუშენებია 1030 წ., მარანი და საწნახელი—1050 წ., (იხ. ეს თსუღება 1050 წ. ქვეშე); სოლო ჯვარი ბროსესასაგან აღწერილი (Rap. V, 4), 1056 წელს (იხ. ქვემო).—ამავე სამთავნელ ილარიონს, ვაჩე ყანჩაელის ძეს აღუშენებია აშურიანის ეკლესიაც წის იოანე ხათლის-მცემლისა „ბრძანებითა ფასისა მოღებითა სულკურთხეულისა მამისა ჩემისა ქორონიკონსს სნბ“ ბაგრატ კურატპალატისაზე (ე. ი. 1032 წ.). აღმოსავლეთის კედეღსე სამთავისის ტაძარს ასო-მთავრულად აწერია: „ქ ხატო ღვთაებისაო, შე სული ილარიონისი, ძისა ვაჩე ყანჩაელისა“. ამ წარწერის ზემო არის

სხვა წარწერა, რომლისაგან 1851 წ. წაუბლადავთ ის, რაც ქვემო ფრანსიკლებში ჩაგვიკვამს და ბროსსეს Voyage-ში მოიპოვება: „ქ. ღმერთი მის შორის და იგი არა (შეიძრეს უნუნასმდე)“. ესე წარწერა ჰქონია სოფია-წმიდასაც. — აგრეთვე სრულიად არ აპოკება წარწერა, რომელიც ბროსსეს უნასავს 1056 წლის (Rap. IV, 6), აგრეთვე არა სხანს მეორე წარწერაცა, რომელიც ბროსსეს რიგიანად კერ წაუკითხავს (Rap. IV, 124).

1031 წ. — საეკლ. მუხ. ტყაიის სელ-ნაწერი, № 96, რომელიც შეიცავს მე-VI და VII მსოფლიო კრებათა კანონებს, წა კეთიბეს თარგმნილებს, აქვს წარწერა (გვ. 196): 1) „ლოცვისა მომიქსენეთ გლასაკი ევთვიმე, რწ ვთარგმნე ესე ბერძული-საგან ქართულად აწ“ 2) ლოცვა ყავთ მამისა გრიგოლ მთაწმიდელისა, რომელმან იწება აღწერა ამის რჩულის კანონისაჲ სალოცავად სულისა მათისა და სულდიდებულთა ბედნიერთა მშობელთა მისთა“. 3) გვ. 197: „ქე აღიდე მამა გრგლ“; 4) ბოლოს ასო-მთავრულად: „დაიწერა რჩოვლის კანონი ესე ქალაქსა... კოსტანტინეპოლეს... ახალსა ჰრომსა, ბრძანებითა გრიგოლ მთაწმიდელისაჲთა, ეელითა გლახაკისა ბასილი ეტრტი (ეტრატე?) მალუმისძისათა... დაიწერა მონასტერსა ხორას, მეფობასა რომანოზისასა (1028—1034) და ქანი იყო :სნა:“. ამაკე სელ ნაწერსა აქვს მერმინდელის სულით მინაწერა ბერძენთ მეფეთ სია, რომელიც ზემო ჩაუწერთ (გვ. 147). სელი წარწერისა იგივეა, როგორიც იმაჲ მუხ. სელ-ნაწერისა № 1. (ეს გრიგოლი ის. ზემო 1030 წ. ქვეშე, გვ. 170).

აქ მოხსენებული გრიგოლ არის ივერიის მონასტრის წინამძღვარი, შემდეგი კეთიბესა და გიორგისი. ის ცოცხალი ყოფილა 1036 წლის ახლო სანებში. გრიგოლის წინამოადგილეზე გიორგიზე ათონის სელ-ნაწერი (გვ. 116) სწერს, რომ მან „ბერძენნი ფედ რამე შეიყუარნა და განამრავლნა (ქართულთ ივერიის მონასტერში) და სრულიად მათდა მიმართ მიდრკა, ხოლო ქართველნი, ვითარცა ნახსურნი რამე და უნდონი უგულვებელს ყვნა და შეამცირნა, რამეთუ ვითარცა უწყით ყოველთა ადრე შევირყევით და მიმოსულასა მოსწრაფედ შეუდგებით... ბერძენთა მიექცა და იგინი განამრავლნა... ამისა შემდგომად ეამთა რომანოზ მეფისათა დიდად წარჩინებულ იქმნა გიორგი წინაშე რომანოზ მეფისა და დიდად საკუთარ და პატიესცემულ. და მერმე თუ ვითარ იქმნა, ღმერთმან უწყის, განდგომილებაჲ და ორგულებაჲ დასწამეს დიოგენისა ვისთვსმე, რომლისათვს თქუეს, თუ მისი უნდაო მეფობაჲ გიორგის და ამის მიზნისათვს ექსორია იქმნა გიორგი მონავატს და მუნ აღესრულა ექსორიობასა შინა და მონასტერი და ჩუენ ყოველნი, რომელნი დაშთომილ ვიყვენით, მას ეამსა დიდსა ღელვასა და მიმოტაცებასა შთავცვენით. რამეთუ სამგზის დაიტყუენა მონასტერი და რაჲცა დრისტი ტურფაჲ იყო მამათა ჩუენთა მოგებული, ყოველი იავარ იქმნა და ეგრეთვე განძი და კუმაში.... ამისთვს ზოგადითა განზრახვითა ყოველნი ძმანი ერთად შეეკერბით (sic) და ერთითა განზრახვითა ესე ქუემო წერილი მოსაკსენებელი დავწერეთ ამით პი-

რითა და სახითა ჟამთა ს ჳ მ ე ო ნ მამისათა“. მერე თვით თხოვნა ანუ მოსახსენებელი სწერია და მამის გრიგოლის (მთაწმ. დედის) დავწლი. «შემდგომად ღიღთა ბქობათა ღირსი მამაჲ ჩუენი გრიგოლი წყალობით მოიკითხა (ბრძენთ მეფემ მისაჲლ) და ნებითა ღმრთა კ ჳ დ დავკმკვდრა ადგილი ჩუენი და საყოფელი წინაძღოლითა და მოღუაწეებითა გრიგოლისითა... და გარდაკდეს რაოდენნიმე ჟამნი და მიხაელ მეფე თესალონიკეს ჩამოვიდა. კ ჳ დ ალექსინენს ჩუენ ზა ბერძენნი და მთაჲ ყოველი აღძრეს და ღიღებულნი ყოველნი განდრიკენს და ენება, რათამცა პირველი იგი ბქობაჲ და ღთისა მიერი ჩუენზედა წყალობაჲ ცუღმცა ყვეს და ამაო. არამედ განაკრუენა ღნ ზრახვაჲ მათი... დაჯღა კ ჳ დ ქრისტეს მოყუარს მიხაელ მეფე და ფრიადითა გამოძიებითა განბქო და ეკლესიაჲ და მონასტერი ყოვლითურთ მონაგებით და სიმღიდრით ჩუენ გვაბოძა... მამაჲ გრიგოლ პირველ ამის მეორისა ბქობისა მიცვალებულ იყო. ხოლო არსენი შ ჳ დ ამის მეორისა ბქობისა მიიცვალა“.

ვგონებ ეს გრიგოლ (დრუღაძე?) იწოდებოდა „ახალ აბრაამად“ და „შავ-გრიგოლად“ (?). ამაზე უხილუე აღაპი № 130 ათონისა: „თა ნოემბერსა :იზ: აღაპი არს წა მ. ჩნსა გრიგოლისი და ვითარცა სუნგელოზისათჳს სწერია, ყოველივე დაუკლებელად აღესრლებოდინ... და მასვე დღესა მოიკენებოდინ ზაქარია (მირტადისძე) და არსენი“ (მირტადისძე, ფარსმან ყოფილი?). — ზემოთქმულთა გარემოებათაგან სჩანს, რომ გიორგის ექსორიობა მომსდარა 1029—1030 წლებში; ბქობა პირველი—1035 ანუ 1036 წლებში; გრიგოლ მოქვედარა 1036 წლის ახლო სანს; ბქობა მეორე უნდა ყოფილიყო 1037 წლის ახლო სანებში. (შავი გრიგოლ, ზაქარია მირტადის ძე და არსენა ის. ეკლ. მუზ. № 170; გვ. 203—206. იმპერატორ რომანსე შეთქმულაბა მოსდა 1030 წ. და ეს შეთქმულაბა აუწყა მას ქართველმან აბუჯანმან (Addit. p. 219—220).

რომანოზ კეისრის წინაღმდეგს შეთქმულაბაში, ბერძენთა წყაროებით, ჳრკვია გიორგი და ვარაზ-ვაჩე, თეკდასის მისწულნი, რომელთაც ბიზანტიის სამსახურში მაღალი ადგილი სწერიათ. ამ წინაღმდეგობისთვის გაჲყეულმან რომანოზმან დასაჯა იგინი. ეს გიორგი უნდა იყოს ათონის აღაპი (№№ 52, 90, 68) მოსხენებულნი „გიორგი მეგისტროსი“, რომელსაც 150 დრაკანი მიუცია «საბურაგად“ იყარიის მონასტრისა და ჲდიდ ქველმოქმედებას უჩვენებია ამ მონასტრანთვის: „მე მამამან ნიკოლა პროტოსუნგელოზმან (ნიკოლა წინამძღვრად სჩანს 1037—1040 წელს)... დაუფასეთ საკმარი მისი რაჲცა მოელო ამას ეკლესიასა სიცოცხლესა მისსა და რომელი შემდგომად სიკუდილისა მისისა დაუტევა განძი, სტაფრანი და ქურქელი ვეცხლისა და საკედარნი ყოველნივე ჯუმლად :მ: ლიტრისა განძისა საკმარი... განვაწესეთ აღაპი... აღესრულებოდეს... ვითარცა მაშენებელთათჳს სწერია... ვგრეთვე დღე მიცვალებისა (მისისა) მისისა :კ: აღაპი გარდაიკადონ... ვგრეთვე ივლისსა :კზ: ოდეს დავპარხენით ძუალნი მისნი მის მიერ განწესებულსა საფლავსა გარდაიკადონ აღაპი“...

აღმათ რომანოზის სიკედილის შემდეგ გიორგის ისევ მიუღია თვისი ჰატიკი და ერთი უმთავრესთა მოქმედებათაგანი უოფილა ივერიის მონასტრის უკან დაბრუნებაში, მოსსენებულს 1035 და 1036 წლების ბჭობის უამს. რომანოზის სიკედილის შემდეგ გიორგის მძასც კარაზუანეს დაუბრუნდა წინანდელი ჰატიკი და იქნა „ზროსთაური და გამეე კედისისა, რომელმან ამ ქალაქი 1038 წელს ააცილა უბედურობა არაბების დასსმაში“ (Addit. p. 219—220, ვასუშტი დ. ბაჭრაძისა, გვ. 170). გიორგი მაგისტროსის სიკედილი 1038—1040 წლებში იქნებოდა. ნიკოლას შემდეგ, 1043 წელს წინამძღვარად ივერიის იყდა სტეფანე სასულელი (ის. 1043 წ. ქვეშე). ნიკოლას წინამძღვარი იყო, ერობაში ივანეზი, ამისი ძმა გაბრიელ (აღაპბი ათონისა მ მ 45, 46), თანამედროვე სულასი, ქონქოზისა, გ ი ო რ გ ი - ხ ო რ - ხ ა ნ ე ლ ი ს ა, ფარსმანის ძმისა. ეს ფარსმანი ბერობაში „არსენი ფარსმან-ყოფილი“ წინამძღვარად დაედა ჰორტიტში 1045 წ. ასლო ხანებში (ის. ზემო გვ. 164). ფარსმან თმოგველა ის. აღაპ. მ 82; „დაფ ფარსმანისი ღ ჩორჩანელისი“ ის. კვ. მუს. მ 170 გვ. 262; ძმანი ჩორჩანელი და ფარსმან ის. „სამოთხე“ გვ. 430. იმავე დროს „საბა მონომას-ყოფილი“ (აღაპ. მ მ 52, 45, 46). უერისთავთ-ერისთავის გიორგის ჩორჩანელის სურათი ერთად ბაგრატ III სურათთან გამოქანდაკებულია ზარზმის კედელზე, ასლცხის მარაში (ვასუშტი ბაჭრ. გვ. 146).

1030—1035 წლის ასლო ხანებისა ასო-მთარბული წარწერა ღეთის-მშობლის ხატზე, რომელიც მარტივლიდამ საბინდუსს გაუტანია, მინანქრები მოუცლია და უუკეთებია, რისგამოც წარწერაც შებლაღულა: « - - მამისა ღთისა სულით წმიდ- - არსებით არს ქმნილსა(?) - - მკირედთა ნივთთა მომძღუანე აღსამკობად უღღ და ღღ და და შევრდომით მო[იკ]ენე მათთვის რომელი ღთის ჰყუენ ჩემთვის შვილითურთ ზ ვ ი ა დ ი . და გ ი ო რ გ ი ი ო ხ ე ნ დ ე დ ო ფ ო ლ ო » .

რომ ეს წარწერა უნდა კუთვნოდეს 1030 წლის ასლო ხანებს, ანუ, რამდენადმე უფრო ადრე დროს, ამას ჩვენ ვასაბუთებთ: 1) უღღ და ღღ და შემდეგს დროებში არ სჩანან, 2) ზეიადი დადიანი (უღღს შვილი?) გიორგი I დროს მხედართ-მთავარა იყო ბასილ კეისრის მოწინააღმდეგე მხედრობისა (ის. ზემო გვ. 156) 3) შემდეგი წარწერა მოისწინებს მე-XIII საუკ. მცხოვრებს ბედიან დადიანს მანდატურთ უხუცესს და მისს ცოლს ცნობილს სუაშქს, ქართლის ერისთავის ასულს და მათს შვილს გ ი ო რ გ ი ს, რომელიც †1323 წ. 4) უმთავრესთა დადიანთ სასულები XI—XIII საუკ. ცნობილია ჩვენს წყაროებში, მადრამ ამათში უღღ და ღღ და არა სჩანს: გიორგი I დროს—ზეიადი, ბაგრატ IV—ივანე დადიანი; გიორგი III დროს ბედიან და შანშე დადიანი, აგრუთვე კოსტანტინე; თამარ მეფის დროს კოსტანტინეს ძე კარდან და ცოლი მისი მარიამ და ძე მათი გიორგი; გიორგი ღაშას, და დავითის დროს—შერგილ და ცოლი მისი ნათელა, შვილნი მათნი: ცოტე, კარდან და ბედიან, და ძენი ამისნი: გიორგი †1323 და ივანე.

იმავე დროებს უნდა კუთვნოდეს ასო-მთავრული წარწერა დიდს მარტივლის კედელის ჭარბზე: «სახელითა ღთისათა მე გლახაკმან არსენი, ძემან ვაჩე მარტოყელი სმან შევქმენ [გუ]არი ესე სადიდებელად და სალოცვე-

ლად აღიღენ ლ^ნ, ძრიელისა (sic) ბ ა გ რ ა ტ მ ე თ ი ს ა და კურაპალატი-
სა და შეილთა მა[თთა] ერთობით აღიღენ ლ^ნ - - - ასულოთა იენე დია-
კონისთა ქ^ე [შ^ე?]“. — ფრწისიღებში ჩასმულებს და გამოშვებულს წარწერებს აფა-
რია რკინის ნაჭრები, რომლითაც ჟვარი შემდეგ შეუკეობიათ. არსენი და ვაზ მარ-
ტოყელაძე ცნობაღნი არ არიან. — ფრწის: „არსენ-ყოფილი“ და არსენი ნინოწმიდე-
ლი ის. კელ. მკს. № 205, 230; 206. და ეს თხზულება გვ. 164 არსენი ების-
კოპოსი ბოცო მარსაზანის ვაყელის ძე ის. 1053 წლის ქვეშე.

1031 წ. — ამ წლის ასლო ხანებში აღუშენებია მცხეთის ტაძარი კ^სს მელ-
ქიზედეკის, როგორც ვაუწყებენ მისნი წარწერანი: ა) აღმოსავლეთის მხრით გამო-
ქნდაკებულია ვაზი თორმეტ შტოიანი (სახე მაცხროკისა და 12 მოწაფეთა: „მე
ვარ ვაზი, ხოლო თქვენ შტონი“.). თითოეული შტო თავდება რკელად მოქს-
დაკებული სსსითა (მტკეანი?), რომელზედაც ასო-მოაგროვდ სელ-ხართულად სელო-
ვნურად წარწერილია: 1) ჳ^ჳჳ, 2) ი^იჳ ჳ^ჳჳ; 3) ჳ^ჳჳ ჳ^ჳჳ; 4) ჳ^ჳჳჳ; 5) ჳ^ჳჳ ჳ^ჳჳ; 6) ჳ^ჳჳჳ ჳ^ჳჳ; 7) ჳ^ჳჳჳ ჳ^ჳჳჳ; 8) ჳ^ჳჳჳ ჳ^ჳჳ; 9) - - ჳ^ჳჳ - - ჳ^ჳჳ; 10) ი^იჳ ჳ^ჳჳ; 11) ჳ^ჳჳჳ“. — ერ-
თი სახე წარწერელია (იუდა განმცემელისა?). ამ წარწერთაგან რამდენადმე დაზიან-
ებულია: № 7, თუმცა კი ბინოკლის საშუალებით ცხადად იკითხება მასე: „ეელი-
თა ბესიკისა“ (და არა «ბასილისა», როგორც საგონებელი უნდა იყოს, რადგან
მცხეთის აღშენებაში კეისარი ბასილი მონაწილეობას იღებდა: ის. 1040 წ. ქვეშე);
№ 9-სა ორი ასო მოვარდნილი აქვს („შეაწიენ კურთხევითა“?); № 10 სწორედ
მიგანხნია წაკითხული („ლუწა ესე“), თუმცა კი ოდნავ გამოიჩნობება. ამ წარწე-
რას ზეერ ესრე გვითხვლობთ: „აღიღენ ლმერთმან ქრისტეს მიერ მელქიზედეკ
ქართლისა კათალიკოზი ამინ. აღეშენა ესე წმიდა ეკლესია კელითა ბესიკისა.
მონასა მათსა (შეაწიენ კურთხევითა?) ლუწა ესე სულსა“. შეიძლება ბოლო აღ-
მოიკითხოს ესრეთაც: „...ეელითა ბესიკისა მონისა მათისა“ ... სასელი ბესიკოს
ქართულებში სშირად ბესიკად იცნება.

ბ) ჩრდილოეთისკენ გამოქნდაკებულია მოჭრილი სელი კაცისა, რომელსაც
უჭირავს გ ო ნ ი ო (ე. ი. სწორის კუთხის საკლავტოზო იარაღი), კლავტოზ-არქიტექ-
ტურობის სიმბოლო, რომელსაც ორივე მხარეს წარწერა აქვს: „^ჳჳჳ ჳ^ჳჳ ჳ^ჳჳ
ნ^ნ || ჳ^ჳჳ ჳ^ჳჳ - - - ჳ^ჳჳ ჳ^ჳჳ“. მეოთხე სიტყვა ცხადია არა სწინს, მაგრამ
ბინოკლში განიხივეა ქარაგმანი „ჳ^ჳჳ“, რომელსაც საშუალო ასო „ჳ“ დაზიანე-
ბული აქვს. „ჳ^ჳჳ“ იკითხება „კოსტანტინეს“ ანუ კოსტანტინესი. ამის გამო წარ-
წერა მოგვითხრობს: „ეელი მონისა არს კოსტანტანესი, რათა შეუნღოთ“. —
კოსტანტინე უნდა იყოს ერთი უმთავრესთ კლავტოზთა ანუ სურათ-მოდელართაგა-
ნი. — ლბათ ამ მოჭრილ სელის ქნდაკმან დაჭბადა საღსში თქმულება, ვითომ სამ-
თავროს მასწავლებლის ხურათ-მოდერის მოწაფემ მცხეთა ააშენაო. ეს შეშურდაო
მასწავლებელს, გაკლენიანს ჰირს და კანდიერს მოწაფეს სელი მოსჭრესო. აი საღ-
სური ლექსი: „ხეკორძულას წყალი მისვამს, მცხეთა ისე ამიგია, დამიკირეს ხე-
ლი მომკირეს: რატომ კარგი აგიგია“ (სეკორძულას წყალი 7 კერსზეა მცხეთი-

დამ). მარტილად ჩრდილო კედელზე სხვა ქანდაკი იზოვება, რომელიც ამასვე აფიქრებანებს ვაცისა: გამოქანდაკებულია ორი კაცი, ერთი მსიარული, ქართულს ჩოსაში, ხოლო მეორე უცხო ტანსაცმელში, მწესარედ პირდაღებული, ცუდად ჩაცმული, პირისხასაით უფრო სწარსის წაგავს. სუ თუ ეს სიმბლო არ არის იმისი, რომ უკანასკნელის (უცხოელ კაცის) ქართველს შაგირდს ზირველისთუს უჯობნია; — გ) ამ წარწერის სემო უღატ-აღატოდ, არე-დარეკით ჩატანებულია წარწერილიანი ქებები, აღბათ წინანდელის დანგრეულ კვლეისის ნაშთი: «ჩა» «ხ'ფ'ლ»; „ს“; „სლ-ს'ლ“ (გალატონი?). ძველი კვლეისა აღშენდა ვასტანგ გორგასალის მიერ ქ. ცხ. I, 212 და სემო გვ. 49). დ) რომ მართლა მეღქისედეკს მეორედ და არა პირველად აღუშენებთ მცხეთა, ამას ამტკიცებს მესამე ასო-მთავრული წარწერა XI საუგ. უწინდელს (აწ დახურულს) გაღანის ბჭის კარებზე, დასაქუთის მხრით: «ქრისტე, აღიდე შენ მიერ დამყარებული მეუფე ჩუენი ქრისტეს მიერ მეღქიზედეკ ქართლისა კათალიკოზი, რომელმან მეორედ აღაშენა წმიდა კათალიკე - - - სულისა მათისა». — სწავტე გამომულ აღატას უნდა ავღდეს სიტყვა „სალოცველად“, ანუ „მოსაკენებელად“.

სემო მოხსენებულ წარწერთაგან ბროსსეს შემოატქის უკანასკნელი და ისიც არა სწორად და სრულად (Rap. I, 20 — 31). ამ მოხსენებელი კათალიკოზი არის მეღქისედეკ XI საუგ. და არა მე-XVI საუგუნისა, მე კოსტანტინე III-სა, რომელს ჰოფიქრობს ბროსსე, დადგენილი 1524 და განდგენილი 1529 წ. ამას ამტკიცებენ: 1) ეველა ასოები ძველებურია, მე-XI საუგ. სელისა; 2) მეორედ მცხეთა რომ აღაშენა მეღქისედეკმა, ეს სხანს ქ. ცხ. I, 212, 218 — 222, 3) თუთ მეღქისედეკის გუჯარი, აქამი მოწვეწუნლა, რომლის ზირსა ჩვენ ქებო ვებჭდავთ (ის. 1040 წ. ქებუ). — მეღქისედეკ რომ 1025 — 1035 წლებში ცხოვრებულა ის. ზემო გვ. 80; 1031, გვ. 169, და 1040 წლ. ქებუ. —

1034 წ. — ბროსსეს უსახავს დადიანის წიგთ-საცაში ნაწყეიტები ეტრატის სხარებისა წარწერთა: „დაიწერა იხხნის საყოფელსა წათა მოციქულთასა დასაბამითან წელთა: ხქლ:“ (Rap. VII 62. — ილარიონ იმხნელი ის. ზემო გვ. 91 და კვლ. მუს. ს. 35).

1035 წ. — სავკელ. მეზ. დაცულია ტუკის წიგნი 8-⁰, 513 გვ., სუცურ-ნუსსა რომელიც შეიცავს: 1) წა ბასილ დიდის შემდგათ ფსალმუნთ განმარტებას: 1, 7, 14; 15, 28; 29; 32, 33; 37, 44; 48; 59; 61; 114; 116; — 2) ფსალმუნთავე განმარტებას უცნობ მწერლისას; — 3) ითანე დამსკელის მიერ უდ წა ლეთისმშობლის ქებას.

წარწერანა ტექსტის სელით: 1) გვ. 109: „ქე შე დავით; 2) გვ. 156: „უვალო., აღიდე სულითა მამა დავით“, 3) გვ. 184: „უფალო შეუნდვენ დავითს ჯიბისძესა; 4) მე 426 წ. აღნიშნულია მთარგმნელად ბერძელისაგან ქართულად წა კეთიმე 116 ფსალმუნამდი, „ხოლო აქეთგან წალმართ დავითთა შა ეპოვე თუთო მუხლსა წა თარგმანი, ხოლო სახელი არა ეწერა, თუ ვისი თარგმნილი არს, მეცნიერთა უწყინ. მე დავით ჯიბისძემან, ტვრთ მძიმემან

ცოდვითა, უღებმან საქმითა და უგუნურმან გონებითა ამის წიგნისა ბოლოსა ჩავსწერე, ვისცა მოგხუდეს და გულის-კმის-ყოფით იკითხვიდეთ და სიტყუაჲ სიტყუასა წინააღუდგეს, ნუ შეორგულდებით: დავითი მდინარე არს წყლისა ცხოველისა და თარგმანნი მუშაკნი არიან დაუძინებელნი დაუსაბამოჲსა დამბადებელისანი: მის მდინარისაგან ზოგი ეენახესა შეუგდებს და ზოგი ბანასა და სხუაჲ სათიბესა, ხოლო ძალი თქმულთა მათ ერთ არს*... გვ. 508—511 გქელი წარწერაჲ: „... დაიწერა ბრძანებითა ეზრა მამად-მთავრისა შემოქმედისა და მწყალობელისა ჩემისათა... დაწვერე კელითა სულიერთა ძმათა ჩემთაჲთა, საფასითა მიქაელისითა და გაბრიელისითა და შევასრულე კელისა შეილისა ჩემისა (ე. ი. დავით ჯიბისძის შვილის) იოვანესითა... და დავეღე შატბერდს საყოფელსა წაღთის მშობლისას... სადიდებელად ეზრა მამად-მთავრისა და მამისა ეფრემისთვის... და სუმეონისთვის და მშობელთა ჩემთა იოვანესთვის და შუმანისთვის... კორციელთა ძმათა ჩემთა გაბრიელის და მარიემისთვის შატბერდისა და ხანძთი... ამის წიგნისა ეტრათი დაიწერა ქს: სნე:“ (შეადარე ზეჲმო გვ. 115—116).

1038 წ.—ტარასი ანტიოქიის მიერ აღწერილის იერუსალიმის გატანილ სასარკების განმარტების ხელნაწერს ჰქონია შემდეგი მინაწერი (იხ. ზეჲმო გვ. 140, სადაც ჩაუერთეთ წის კეთიქს წინასიტყუაობისაგან რამდენიმე ნაწილი).

„სასარკების განმარტებას ეწერა:

„დიდება შენდა სამებაო წო, დაესრულა თარგმანება სახარებისა იოვანეს თავისა შეწევნითა ქრისტესითა. ან. მოიკსენე უფალო სული უღირსისა მიქელ ჩიხრლისა. ან.“

ბოლოს: «ხოლო დაიწერა კელითა გლახაკისა და მწარედ ცოდვილისა მიქელ ჩიხუარელი ისათა ლავრასა დიდსა წისა მამისა ჩუნისა საბასსა ბრძანებითა ღმერთშემოსილისა წისა მამისა და მოძღურისა ჩემისა გიორგი ჯვარედლისათა¹⁾ მეფობასა ბერძენთა ზედა მიხაელისსა (1033—1042), ხოლო ქართველთა ზაზა ბაგრატ კურაპალატისასა, ამას წასა ლავრასა ზედა მამასახლი[სობასა] ფრიად ბერისა ელიაძისსა²⁾. აწ გვედრები, ღმერთმან დაჯაგროს გულსმოდგინეობისა და შრომისათვის ლოცვა ყავთ, ხოლო ნაკლულევიანებისა და უცებად ჩაკითხვისათვის შენდობა მომხდლეთ, ამინ.

ქე შე მღვდელი მიქელ დვადლი³⁾, რომელმან გარდაწამებასა ამის წიგნისასა ფრიად ილუაწა.

მოწყალებითა ყდ წისა დაუბადებელისა სამებისათა... (გრძლად)... ღირს

1) ე. ი. ჯვარის მონასტერში გიორგის წინამძღვრობაში 1038 წელს.

2) ელია ყოფილა საბა-წმინდის ქართველთ მონასტრის მამასახლისი ანუ წინამძღვარი 1038 წ.—ჩიხვარელი—ჩიხას საერისთავო იხ. ქ.-ცხ. I, 191—192.

3) მიქელ დვალის ნათესავი უნდა იყოს იოანე დვალისა, ალავერდის 1059 წლის სახარების დამწერი. მიქელ ცოცხალი სიანს 1049 წელსაც (იხ. ქვემო, 1049 წ. ქვეშე).

ვიქმენ მე გლახაკი და ფ'დ ცოდვილი გიორგი პროტეიერი ¹⁾ სახელად
 ოდენ მღვდელი, ხოლო საქმითა არა ღირსი, რომელი შემძლებელ ვიქმენ
 უძღურებითა და სიგლახაკითა ჩემითა აღმენებად წა'სა ამას და ცხოველს
 მყოფელსა ჯუარისა ადგილსა და თანა წ'თა ამათ წიგნთა თარგმანთა სა-
 ხარებისათა იოვანეს თავისასა და მატეას სრულდებით პირველად სალოცვე-
 ლად ღვთავემკობილისა ყოველთა მნათობისა წ'ისა მამისა მოძღურისა ჩემისა
 სულდიდებულისა არსენის სულისათჳს ²⁾ - კ'დ ღ'თ შემოსილისა მოძღურისა -
 იოვანეს - - - - („ამას ადგილში დედანში აღკოცდილ იყო“ : ტარასი)
 - - - და სულ - - კორციელად დათა და ძმათა ჩემთასა და ყოველთა თვისთა
 ჩემთა ცოცხალთა და მიცვალეზულთათჳს სალოცველად და ყოველთა სულიერთა
 ძმათა ჩემათჳს და ყოველთა სულიერთა შეილთა ჩემათჳს იოანე და არსე-
 ნი და მიქელისთჳს, რომელმან დაწერა ესე და ყოველთა ძმათა, ჩემთა და
 შეილთა სულიერთა და კორციელთა, ცოცხალთა და მიცვალეზულთათჳს. აწ
 წმიდანო ღ'თისანო მოგვისხენენით წმიდათა შ'ნა ლოცვათა თქუენთა ცოცხალ-
 ნი ყოველნი რომელნი იკითხვიდეთ, ისმენდეთ გინა სწერდეთ წ'სა ამას წი-
 გნსა, რათა თქუენ მიერ იქსნეს ღმერთმან სულნი ჩვენნი სატანჯველთაგან სა-
 უკუნეთა და ერთობით წარვდგეთ ურცხვენელად ყოველნი დალიქსა ³⁾ მას
 წ'თა წარსადგომელსა და ვადიდებდეთ მამასა და ძესა და წ'ა სულსა, — და
 დავსხენ ამასვე წ'ასა მონასტერსა ჯუარს და ვინ რაჟცა მიზეზით იკადროს
 და გამოახუნეს შემცაჩენებულ არს წ'ე ღვთისა და წმიდანნიცა მახარებელნი
 მსაჯულ არიან წინაშე ქრისტესა დღესა მას საშინელსა სასჯელისასა და წი-
 ლიმცა მ'სი არს იუდასთანა და ვინ ესე ჩუენი დადებული დაამტკიცოს, იყავნ
 იგინი კუთხეულ უ'კე ან.

ოდეს ესე დაიწერა და განსრულდა ქორონიკონი იყო :სნპ: (258+780=
 1038 წ.) ინდიკტიონი :ϠϠ^{7*}). (ტარასის მიუწერია: „სამას რვა წლის დაწერი-
 ლაა ქ'ეს აქეთ წელსა 1868). მერე სსკა სკლით:

„დიდება ღმერთსა სრულმყოფელსა ყოვლისა კეთილისასა. ღირს ვიქმენ მე
 ურზნელ მთავარეპისკოპოსი ვლასი შეკაზმად წ'ისა ამის წიგნისა იოანეს სა-
 ხარების თარგმანისა; რამეთუ ეამთა სიგარძისგან განრყენილ და უკმარ კმნი-
 ლიყო და ჩვენ ახლად ბრძანებითა და ჯერჩინებითა მამისა ჩვენისა ტფილელ
 მთავარეპისკოპოსის ბარნაბასითა ⁴⁾ და შევკაზმეთ შეწვევითა პატიოსნისა
 გვარისათა სალოცველად და საღონებელად ცოდვილისა სულისა ჩვენისა და

¹⁾ ეს იგივე ხუმოსხენებული გიორგი „ჯვარელია“. სიანს, რომ ეს ყოფილა პროხორეს
 წინამოადგილე და ამას დაუწყია გვარის მონასტრის აღშენება ანუ განახლება; ხოლო პრო-
 ხორეს ალბათ შეესრულებია 1039—1059 წლებში. იხ. ვახუშტი ბაქრაძისა გვ. 168.
²⁾ რომელი არსენი იგულისხმება, არ სიანს.—³⁾ დალიქი=ტახტი.
⁴⁾ მართლაც, 1038 წელს ინდიკტიონი იჯდა :ვ:—⁵⁾ ფაელენოვი (იხ. გვ. 123—124;
 ბარნაბა და ვლასე იერუსალიმს იყენენ 1570 წელს).

კოლდათა ჩვენთა მოსატყვევებლად და ყთა თვსთა და ნათესავთა ჩვენთა გარდაცვალებულთა შესანდობებლად;—და აწ გვედრებით ყთა მამათა და ძმ.თა ჩვენთა, რნი იკითხვიდეთ წასა ამას თარგმანსა, რათა ესენებულ ვიქმნებოდეთ წმიდათა შინა ლოცვათა თქვენთა, რათა თქვენცა მოილოთ სასყიდელი უხუად მომნიკებელისა ყთა ღვთისაგან და ერთობით ღირს ვიქმნეთ.. .. სასუფეველსა ცათასა; აწ. ხოლო ლოცვა ყავთ, გვედრები, მამისა ბესარიონის-თვს და ძმათა ჩნთა სულიერთათვს და ჩემ კოლდელისა ვლასისთვს, რა ლოცვითა თქვენითა მოვილოთ შენდობა კოლდათა,—იო:ნე თეოლოლო, მეობ ვქმენ. წიგნისა ამის წამკითხავსა მიტროპოლიტს დუმბაძეს იაკობს*.

1040 წ.—იმავე ტარასის იერუსალიმით გ:ტ:ნილ ხელ-ნაწერებიდემ გადაწერილი წარწერა: „2) გრიგოლ ღვთის-მეტყველის (ნოსკელის?) ბოლოს ეწერა ესრეთ:

„დიდება ღა. განსრულდა წა გრიგოლ ნოსელიცა, თუ უნდეს ღა დიდი ესე და ბრწყინვალე ქადაგი სინანულისა. ლოცვა ყავთ წმიდისა მამისა ევთიმისთვს, რწ ესე წიგნი ბერძულისაგან ქართულად თარგმნა; ღწ დიდებულ ყავ სული მათი. ჯ. წწრო და ყდ დიდებულნო დიდთა მათ და მალათა საიდუმლოთა ბრწყინვალედ მქადაგებელნო, წწო გგლ ღთის მეტყველო და წწო გგლ ნოსელო წწით და დიდებულთა მძითურთ თქვენით ბასილთ, სამნივე სამებისა წწისა მქადაგებელნო, ერთმანეთისა სიყვარულსა მეობ გვეყვენით წწე ღთისა სულითა საწყალობელთა გაბრიელს და იოანეს⁹⁾, რლთა დიდითა გულს-მოდგინებითა კელ-ყყავთ აღწერად წწასა ამას წიგნსა თქვენ მიერ ქადაგებულსა.... მეობებითა . . სასუფლოჲსა ჯჯრისათა.... წწის სჯემონ საკვრველთ-მოქმედისათა... ღირს გვეყნა ღწ ჩვენ გლახაკნი. . სახით რეცა

⁹⁾ ენენ ყოფილან ხორციელნი ძმანი სანანო ქველისძისანი (იხ. ათონის აღაპ. № 20). ეს გაბრიელ საფარელი, ათონის მონასტრის ქველ-მოქმედი (იხ. აღაპ. ათონისა 27), კალიპოსს ქართველთ მონასტრის (ანტიოქიის ახლო) რამდენსამე ხანს დამკვდრებულო, უკანასკნელ ჯჯარის მონასტერში შესული, სადაც შემდეგ მიეცა დეკანოზობა ჯჯარის მონასტრისა, იქნაო კათალიკოზ ქართლისა ბაგრატ IV დროს (introd. p. LII). ამისი ძმა იოანე საფარელიც, ვითომ(?), ბოლოს კათალიკოზად გამხდარა: „იორე კზი საფარელი“ იყო დავით აღმაშენებლის კრების თავმჯდომარე 1104 წ. თუ ეს მართალია, ამ დროს იოანე ღრმა მოხუცებულობაში იქნებოდა (იხ. ზემო გვ. 80, შენ. № 166; „ივერია“ 1892 წ. № 260). ჩვენ საეპეველ მიგვაჩნია, რომ ენენი იყვნენ ზემო მოხსენებულნი კათალიკოზნი გაბრიელ და იოანე საფარელნი იმის გამო, რომ ისინი მომკვდარან ნიკოლას ათონში სინამდღერობის ყავს (1010—1042 წ. ახლო), როგორც გვაუწყებს ათონის აღაპები №№ 27. 39, 45: „თვეს იანვარსა :იდ:.. განვაწესეთ აღაპი იოანესთვს და მიქაელისათვს მე მამამან ნიკოლა და ყოველთა ძმათა: ესე ძმანი კურთხეულნი მოვიდეს დიდითა სიყვარულითა მონასტერსა ჩვენსა და დაჰყვეს რაოდენიმე ყამი და მოსცეს ყელისასა ლიტრაჲ ერთი დრაჰკანი ვოტინატი. ხოლო მსწრაფლ წარემართნეს იერუსალიმად; რათა თაყუნის სცენ საფლავსა... და აღასრულა ღწ ნება მათი, მიიცი ვალნეს; ხოლო შდ მიცვალეებისა მათისა მივეციოთ ყელესასა და ხუცესთა და ტრაპეხსა ასი დრაჰკანი სტამენონი...“

მონაზონნი გაბრიელ და იოანე დეკანოზნი ივანე-წმინდეელ საფარელონი, ძმანი კორციელად, რომელთა ყოვლადვე უღებებით წარკვადთ ღღენი ჩვენნი... მცირედ რამე აღვიძარცვეთ საბურველი გონებისა თვალთავან სულისა ჩენისათა და კინისა ამას მწირობასა ცხოვრებისა ჩენისასა... მოვიგეთ და აღვწერეთ თვთ ცოდვილითა კელითა ჩენითა წა ესე წიგნი... გ'გლ ღვთისმეტყველი... და გ'გლ ნოსელი... ჰდ საღიღებლად. ღვთისა და სალოცველად ფრიალთა ბრალთავან განფრდილთა სულთა ჩვენთათვს და სულთა მშობელთა, მოძღვართა, ძმათა და ყ'თა თვსთა ჩვენთა ცოცხალთა და მიცვალებულთათვს... გვედრებით, თქუთ წმიდითა პირითა თქვენითა ოკაჲ ბრალთა ჩვენთაჲ... რ'ა ჩვენ წარსულთა და თქვენ მომავალთა აღდგომასა მას გვამთასა ერთობით შევიმოსოთ ხატი იგი ზეცისაგანისაჲ...

დაიწერა წა ესე წიგნი დასაბამითგან წელთა : ხ: ქ: კდ: ¹⁰) კელითა ჩენითა ცოდვილითა და შეიმოსაცა ქვეყანასა ასურეთისასა, საზღვართა ანტიოქიასათა, მონასტერსა ქართველთასა კალიპოსს, მეფობასა ბერძენთა ზა წ'ისა მეფისა მიხაილისხა და აბხაზთა და ქართველთა ზა ბაგრატ კუროპალატისასა, აღიღენ ღ'ნ მეფობაჲ მათი, ქრონიკონსა : ხ'ა: ქ'ე აღიღე სულითა სულა ზოლავარი ¹²) და შვილნი მათნი. ღ'თო სახიერო, აღიღენ ორთავე შინა ცხოვრებათა სტეფანე და ვაჩე ¹³) ერთობით. უფალო ღ'თო შ'ენ ძმანი ჩვენნი სანანო და ვამი ძმითურთ და წმისწულნი ჩვენნი გ'ი, თ'ე და 'იოანე. ქ'ე მპყრობელო ყ'თა არსთაო აღიღე ორთავე ცხოვრებათა: სპანდალუტ: პატრიკი ამინ. უფ. ღ'თო შ'ე სულითა საღამაისძენი : თ'ე: და კადლოკან:

... შეესწირეთ წა ესე წიგნი ჩვენ გლახაკთა და ცოდვილთა: გაბრიელ და იოანე ღიღითა გულსმოდგინებითა წ'ას მონასტერსა ღ'თის მიერ აღშენებულსა ჯვარს, რომელი აღეშენა კელითა წ'ისა და სანატრელისა მამისა და მოძღურისა ჩენისა პრუხორესითა ¹⁵) მახლობელად წ'ასა ქალაქსა იერუსა-

¹⁰) ეს უდრის 1020 წელს, მაგრამ აქ ცხადი შეცდომაა, რადგან მიქელ კეისარი (1034—1042) ამ დროს არ ჰპართიდა; ხოლო ქვემო ნაჩვენები ქ'ნი :სა: (1040 წ.) გვიმტკიცებს, რომ აქაც დასაბამითგან უნდა წერებულ-იყო :ხქმდ:.

¹¹) თუმცა ტარასის გადმოუწერია :სა: (981 წ.), მაგრამ ძველებური „ა“ ძალიან წააგავს „ჲ“-ს და ამის გამო ცხადია აქ უნდა ყოფილიყოს ქ'ნი :სა: ამას უმეტესად გვიმტკიცებს ზემო მოყვანილი ათონის ალაპი № 27. (გვ. 179)

¹²) ქ. ცხ. I, 223—224.—¹³) იხ. ქ. ცხ. I, 223 „სტეფანოზ და ვაჩე“.—¹⁴) სანანო რომ ქველიძე ყოფილა იხ. ალაპ. ათონ. № 20.

¹⁵) რადგან ჯვარის განახლება გიორგისაც მოეწერება 1038 წელს (იხ. შენ. № 4), ამის გამო უნდა ვიფიქროთ, რომ ორნივე პირნი ერთსა-და-იმავე დროს აშენებდენ. ხოლო გიორგის სიკვდილის შემდეგ ჯვარის მამად გამხდარა პროხორე. გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების აღმწერი მოკვითხრობს, რომ ბაგრატ IV-ის დედამ გიორგი მთაწმინდელს ღიღი საფასე გაატანაო იერუსალიმს: „და საფასე იგი წარცმული ყოველთა გლახაკთა და ნაკულევენთა და უღონოთა განუყო უხუცდით. და ნეტარი მამა პროხორე მამის ოდენ ჯვარის მონასტერსა აშენებდა. ესე იხილა და საფასითა ფრიად შეეწია“. ეს უნდა ყოფილი-

ლიმსა და ესე იქმნა ზეობასავე და წინამძღვრობასა მათსა¹⁶⁾ და მათ, აღი-
დენ ღწ, დაგვიტებეს და გვიბოძეს მიგებებად ღღე აღაპად. აწ ვინცა რაათა-
ცა მიზეზითა ესე წიგნი ამას წასა ეკლესიასა და წასა ძელსა ცხოვრები-
სასა გამოაყვას გინა შინამან, გინა გარემან ანუ მოყვრობით ანუ მტრობით
ვინ რაათა მიზეზით დაიპირვოს შემტაჩვენებულ არს...

წო გვგოლნო, მეობ ეყვენით იაკობს (სელჩართულად: „შემოქმედლს“). —
მკითხველნო... ცოდვილი მიტროპოლიტი იაკობ (შემოქმედლი) შეთ¹⁷⁾.

1040 წ. ბაგრატ კურატპალატის გუჯრის ნაწყვეტი *):

„მოაქუდა კწი სჯმონ და დსკა ამან მეუქმან დიდებულთა კაცთა შეიღბ; მე-
უჯსი და გაზრდილი თჯსი მეღქისკდეკ კათალიკოზ-პატრიარქად. ხოლო ესე წმიდა
მეუქი (უნდა იუოს: „მეუქეა, რადგან გულისსმებულთა კათალიკოსი; ბაგრატ მეუქ
კი ბასილ კეისართან არა სჩანს რომ წასუღიუოს) წარვიდა ბერძენთა მეუქისა ბა-

ყოს არა უადრეს 1054 წლისა (ეკ. მეზ. № 170, გ. 234). ეს იმ დროას ახლო ხანებში ყო-
ფილა, „ოდეს იგი თეოდორა დედოფალსა ეპყრა ბერძენთ მეფობაჲ (1054—1057 წ.). ითხო-
ვა ბაგრატ მეფისაგან, რათა მოსცეს ასული თჯი მართა და შეილად თჯსად აღზარდოს“ (ibid
გვ. 234). მაშინ მართა იქნებოდა არა უმეტეს 7 წლისა. მართა კონსტანტინოპოლს შეიყვანეს
იმავე წელს, რა წელსაც თეოდორე დედოფალი მოკვდა. ეს მართა გახდა „ღუქიწის“ ანუ კე-
ისრის მიქელ ღუქის სძალი-ibid, გვ. 233. ალბათ ამ შემთხვევის გამო მეორედ შემოსულა მა-
რიამ საბერძნეთს 1054 წ. ახლო ხანებში, ხოლო გათხოვება მართასი მოხდა 1065 წ. ახლო
(Hist. G. p. 330; 340. ეკლ. მეზ. №№ 134; 87; 170, გვ. 251; ვახუშტი ბაქ. გ. 161).
ქრონოლოგიური განსხვავება ჩვენის ხელნაწერისა და თეოდორას მეფობისა შეიძლება აიხსნას
იმით, რომ პროზორე გაწინამძღვრების შემდეგაც გუჯრის მონასტრის შენებას განაგრძობდა,
ესე იგი, 1040 წლის შემდეგაც.—(იხ. ქვემო 1042 წლის ქვეშე).

¹⁶⁾ „ზეობასა“, ე. ი. სიცოცხლესა.—პროზორე გაწინამძღვრებულა 1038—1040 წლებშეა.

¹⁷⁾ შემოქმედლი იაკობ იერუსალიმს ყოფილა არა უადრეს 1647 წლისა. იაკობ შემო-
ქმედლად ეკურთხა 1647 წელს (იხ. ქვემო 1647 წელს ქვეშე).

*) ეს მრავალ მხრით საყურადღებო გუჯარი 1040 წლისა, რომლის თავი დაკარგუ-
ლია, დაბეჭდილია ჩუბინოვის ქრისტომატიკაში, გვ. 203—208; მაგრამ, როგორც ცხადდ
ეტყობა, სწორედ ვერ არის წაკითხული, ხოლო ორფოკრაფიული თჯნება იმ დროინდელის
მწერლობისა სრულიად არ არის დატული. ჩვენ ხელში გვაქვს დ. ბაქრაძისაგან შემოკლებით
თვთ ნამდვილის გუჯარიდგან (რომელიც მას ხელში ჰქონია და ესლაც იმის ოჯახობას უნდა
ჰქონდეს) გადმოწერილი პირი იმავე გუჯარისა და ზემოხსენებულ ნაკულევენებათა შესამცი-
რებლად ჩვენ შევეუდარეთ ჩუბინოვისგან წაკითხული ბაქრაძისგან აღმონაკითხს, და ამის მი-
ხედვით ზოგი-ერთი სიტყვები თვთ ტექსტში გავასწორეთ, ზოგი გარჩევა სხოლიებში ვუჩე-
ვეთ; ხოლო რაც ჩუბინოვის აღმოკითხულში მეტი აღმოჩნდა ბაქრაძის ასლის შედარებით,
ის დიდს ფჩხილებში ჩავყეთ.—ამ ძვირფას საისტორიო საბუთისაგან მეფის ძეს თეიმურაზს
რამდენიმე ნაწყვეტები აქა-იქ ქ.-ცხოვრებაში ჩაურთავს, ზოგან თჯი სიტყვებიც დაემატებია
და ამით რამდენადმე მისი საბუთიანობა შეუსუსტებია.—ეტყობა, თეიმურაზს ამ გუჯარის
თავიც ჰქონია და ეს ნაწილი შემოკლებით ჩაურთავს ქ.-ცხ. I, 212. ეს ადგილი ქ.-ცხ.-ისა
ჩვენ თვთ გუჯარის თავში დაებეჭდეთ.

სიღის წინაშე († 1025 წ.) კოსტანტინეპოლედ, რათა შეეწიოს. რამეთუ იყო დიდი ესე კათოლიკე სამოციქულო ეკლესია სვეტი-ცხოველი, რომელი კოსტანტინეპოლისადას დასდეს, დაძველებულიყო და ჟამთა შლილობით გარეშემო სტოკანის დაქვეყნიყო და აღარაინ იყო მწყე აღშენებად და არცა-რა ვის ძალედვა აღშენება მისი. და მივიდა და მიუთხრა უოკელი შეუძლებლობა ქართველთა და საიხოველი თვისი. მაშინ შეეკმან ბასილი მისცა მონასტერი კესტორია, რომელ :რე: სოფელი აქეს, განძი და შესამკობელნი ეკლესიანთანი, სჯინი და ვუარნი და უოკელივე. სამღვდელთ-მთავრო და სამღვდლო სამკაული (შუად. ქვემო გვ. 184). წარმოვიდა და მოაწია ქვეყანასვე თვისსა ქართლად და სამეუფოდ ქალაქად მცხეთად და იწყო შენებად გარეთითა ბჭითა და გარეშემოთა სტოკითა მოქმნითა და ზედა-დაბურეთითა და უოკელი განსწრულა და მიმადლა ღმერთმან განსსლება მცხეთის ქალაქისადა და შუამო დადი კათოლიკე სამოციქულო ეკლესია სვეტი-ცხოველი უოკლითა სამკაუ-ლობითა, ოქროთა და კერცხლითა, თვლითა და მარგალიტითა და...¹⁾

(იხ. ქ.-ცხ. I, 212—113, ამას იქით ვრცლად გუჯარი გვეტყვის პირველის პირით; თეიმურაზს, როგორც სხანს პირველის პირით ნაამბობი შესამე პირით დაუწერია).

„ - - - - - [და შევსქედე¹⁾ სუეტი ცხოველი ოქროითა და ვეცხლითა (ხატითა) და შევსქედე წმინდა საკურთხეველი ოქროითა] და ვეცხლითა, თვალითა და მარგალიტითა, და მოვსქედენ [კან]კელნი და კარნი საკურთხეველისანი ოქროთა და ვერცხლითა, და შევსქედენ²⁾ ძელნი ცხოვრებისანი ოქრომანის³⁾ ყოველნი⁴⁾ თვლითა და მარგალიტითა და შევსქედე⁵⁾ წმინდა ესე სამარტვილო ოქროთა და ვეცხლითა, თვალითა და მარგალიტითა და იმას შიგან დაუსვენენ ყოველთა წმინდათა ნაწილნი⁶⁾. და ძელი ცხოვრებისა და დაუსვენენ⁷⁾ ხატი ოქროისა, რომელი მიბოძა კოსტანტინე ბერძენთა მეფემან⁸⁾ და სამარტვილოსავე შიგან დაუსვენენ ხატი [ესე] წმინდისა ღვთის მშობლისა, შემკობილი ოქროითა, თვალითა და მარგალიტითა; რომელი მიბოძა ვასილი [ბერძენთა] მეფემან და ხატი ესე დიდი მაცხოვრისა სა[როთი]თა და გარეშემო თვლითა შემკობილი [და სხუა ხატი მაცხოვრისა] ვეცხლისა ოქროითა ცურვებული და ხატი ნათლის-მცემლისა [იოვანესი სართითა შექმნილნი] ოქროითა და ვეცხლითა შექედელნი და სხუა ხატები სა-

¹⁾ აქილამ სიტყვა-სიტყვით შეტანილია ქ.-ცხ. I, 213, ბ და სხ. თავი გუჯარისა დაკარგული ყოფილა.—²⁾ დ. ბაქ. და ქ.-ცხ. „შექმენ“.

³⁾ ქ.-ცხ. ეს სიტყვა ქ.-ცხ. არ არის.—⁴⁾ ამ სიტყვს მაგიერ ბაქრ. და ქ.-ცხ. „ორნი“.

⁵⁾ ეს სიტყვა არ არის ქ.-ცხ.—ქ.-ცხ.—ში ჯერ სამარტვილოზეა ლაპარაკი და მერე ძელზე, ხოლო აქ წინა-უკმო.—⁶⁾ ბაქ. უმატებს: „აურახველნი“.

⁷⁾ ამ ხუთის წინასიტყვების მაგიერ ქ.-ცხ. სწერია: „მოქედელნი ხატნი“. ამის ქვემო ქ.-ცხ. შეტანილი არ არის იქამდი, სადაც უხის სხოლო № 27.

⁸⁾ კოსტანტინე, მბა ბასილისი, ჰმართვიდა 1025—1028 წ. ბასილი მეფე ჰმართვიდა 976—1025 წლამდე.

როთითა და ოქროს ფორტლებითა ⁹⁾ დაწერილი, [ყოველნი რიცხვით :ნე: და ბარძიმ-ფეშხუმი ოქროისა] თვალითა და მარგალიტითა და მინისა ხატე-ბითა შემკობილი; კოვზი ოქროისა და ხვირნი (ხოირი) ოქროისანი [თვალი-თა და მარგალიტითა შეკაზმული] და სამწერობელნი ოქროისანი და [მარგალი-ტითა შემკობილნი], საცეცხურნი და სასაკმეველონი ოქროისანი [და სხვანი სა-ცეცხლურნი] დიდნი ვეცხლისანი. [სასაკმეველნი დიდნი, ორნივე ოქროითა] ცურვებულნი, და სადაგნი საცეცხლურნი და სასაკმეველონი [ვეცხლისანი დი-დნი] ¹⁰⁾ და ჯაჭარი ვეცხლისა, ტაშტი [წყვილი :ბ: და ბერძული ტაშტი ვეც-ხლისა ოქროთი ცურვებული], და წიგნნი სამლოთნი, რომელთა სახელები ესე არს: სახარების თარგმანი-დიდი მათესი, მარკოზისა, ლუკასი და იოანეს თა-ვისა; სახარების თარგმანი წიგნი ¹¹⁾ და სახარებანი ოთხთაენი :ბ: ¹²⁾ ოთხთა ¹³⁾ სახარება :ა: [თელითა და მარგალიტითა შემკობილი, და მოწამეთა წიგნნი დიდნი; ზამთარი და ზაფხული ¹⁴⁾ ვეცხლითა შეკაზმულნი, მღვდელ-მოძღვართ] წიგნნი, დიდი საწელიწადო ვეცხლითა შეკაზმული [:გ: მარგალიტი] წიგნი წი-ნამძღვარი :ა: დევლოლონი ¹⁵⁾ წიგნი :ა: იოანეს გამოცხადება ¹⁶⁾; ანდრია სა-ლოსის წიგნი: ა: ¹⁷⁾ დავითისა თარგმანი წიგნი: ა: [საწელიწადო თთვენი] ¹⁸⁾ კურთხევაანი, რომელსა შინა ჰსწერია ეკლესიის კურთხევა, ხუცეს დიაკონთა კურთხევა, გარე ოქროს [სალტითა] მოქედილნი; კურთხევაანი, სხვანი საწე-ლიწადონი სრულნი ყოვლითა ფერითა [გარე ვეცხლითა მოქედილი] სჯულის კანონი ახ ლი ¹⁹⁾: ა: მ რხვანი, [რომელ სამეფოს იტყვიან: ა:] ²⁰⁾ და სხვა წიგ-ნები თავი: ა: ²¹⁾ და ორად გაყოფილი, რომელსა შიგან [განგება] საწელიწადო სწერია ²²⁾, მ ა ტ ი ა ნ ე ნ ი ს ა შ ი ა ო ნ ი და საალაპონი ვეცხლით მოქედილნი და მატიანენი [სათვეონი ვეცხლით მოცურვილნი; ჟამის წირვანი: ა:] ესე წიგნე-

⁹⁾ ბაქრ. „ფორტიითა“.—¹⁰⁾ ბაქ. უმატებს: „საცეცხორნი“, ბაქრ. წაკითხულში ყო-ველგან „საცეცხორნი“ სწერია „საცეცხლურის“ მაგიერ.

¹¹⁾ აქ ბაქ. უმატებს :ია:—¹²⁾ ბაქ. „:გ:“—¹³⁾ ბაქ. „ოთხთავი“.

¹⁴⁾ ე. ი. საკალენდრო წიგნი?—¹⁵⁾ ბაქ. „დივლოლონი“ (უნდა: „დილოლონი“).

¹⁶⁾ ბაქ. უმატებს: „წიგნი :ა:“.—¹⁷⁾ ამ სამ წინა-სიტყვების მაგიერ ბაქ.: „დ ე დ ის ძ მ ა ს ა ჩ ე მ ს ა ა ნ ტ ო ნ ის ე ბ ო ძ ა ჩ ე მ ლ ა ა ნ დ რ ი ა სა ლ ო ს ი : ა :“. რადგან მელიქსედეცი ყოფილა და „მეყვისი“ (ქ.-ცხ. I, 212) ანუ ნათესაეი ბაგრატ IV; ამის გამო უნდა ვიფიქროთ, რამ ანტონი მფეფთა ნათესაეი უნდა იყოს. მაგრამ ის არ არის „ანტონი ლიპარიტ ყოფილი“, რადგან უკანასკნელი ბერად შედგა არა-უადრეს 1047 წლისა. შეიძლება ეს ანტონი აყოს მან-გლელი ან ტ ო ნ თ უ ლ ა ს ძ ე, რომელიც ცოცხალი ყოფილა 1047 წელს (იხ. ქვემო. 1047 წ. ქვეშე).—1053 წელს არსენი, ბოცო მარზაპნის ჯაყელის ძე, მაწყვერელი ყოფილა (იხ. 1047 წ.)

¹⁸⁾ ამ ორ სიტყვის მაგიერ ბაქ.: „სლანაო (? მრავალთა და“.—¹⁹⁾ „ახალი“, ე. ი. მთაწმიდას თარგმნილი XI საუკ.—ცხადია, ძველად თარგმნილი (VII—X საუკ.) სჯუ-ლის კანონი გეკონია.—²⁰⁾ „სამეფო-მარხვანად“ ალბად უფრო სრულს, ახლად თარგმნილს უწოდებდნენ. ამ ფრასის შემდეგ ბაქრ. უმატებს: „გარე ვერცხლის- - მოქედილნი“.

²¹⁾ ბაქრაძე:—ც: ცხადია ეს უფრო სწორედ წაკითხულია.—²²⁾ აქ ბაქრაძე უსხამს მრავ-

ბი რომელ მე დამიწვრია ²³⁾ ჯუმლად არს თავი: კე: საწიგნენი ოქროითა და ვიცხლით ცურვებულნი, საკელაპტრენი დიდნი სპილენძისანი და შემდგომნი საკელაპტრონი ვეცხლით ცურვებულნი :ბ: ²⁴⁾ საკელაპტრონი რკინისანი დიდნი: ა: და შესამოსელი სამღდელო მოძღვარო უქსინო, [უთლოთა კომოფრი-თა] ²⁵⁾ ხატოვანითა ოქროვანითა და ყოვლითავე სრული: ე: სამკლავენი: ა: მაზარა ნაჟანდარი: ა: მწვანე და კვერცხის [ბოლო] ²⁶⁾ მანიაკი ბერძული ოქროსა ²⁷⁾ ბერძენთა მეფისა რომანოზისა ²⁸⁾ ბოძებული ²⁹⁾ შესამოსელი ოქროსა ქსოვილი :ა: და მაზარა ოქრო-ქსოვილი. [სანაწილევ ოქროსი] ³⁰⁾ :გ: ზესასყრობელი ხატოვანი ³¹⁾ ოქროსი: :ა: სადაგნი ³²⁾ სანაწილენი :ბ: და რომელ ეზონი ჩემნი დაკიდებულნი არიან ბერძენთა მეფემან ბასილი მიბრძანა ³³⁾, დავკიდენ ოქსინონი: ბ: და სუნდუხნი: ბ: ³⁴⁾ კვერცხების გული სუნდოსი: ა: საკარამანგნი დიდნი გარეშეყოფილნი ³⁵⁾, ვერცხლისა გრგოლითა შეკაზმულნი: ი: ³⁶⁾ ბაგრატი კურაპალატისა ნაბოძვარი და საკარამანგი: ა: ³⁷⁾ და მონასტერნი და სოფელნი, რომელი მე მომიგიან ამას წმინდისა დედაქალაქისათვის: ³⁸⁾ ბერძენთა მეფემან ბასილი მიბოძა მონასტერი დიდი, რომლისა სახელი არს კესტარი ³⁹⁾, რომელსა სოფელი აქვს :რე: ⁴⁰⁾ და ტაოს ვიციდევ სოფელი ზადვარევი ხუთითა აგარაკითა და ძალოს-ხევს ⁴¹⁾ ვიციდევ სოფელი ორი ⁴²⁾ სამითა აგარაკითა ⁴³⁾, ესე ორნივე სოფელნი მათითა აგარაკითა ძ მ ა თ ა ჩ ე მ თ ა

ვალ წერტილს, სიანს ყველა ვერ აღმოუკითხავს და ჩუბინოვსაც აღბად გამოუტოვებია, თუმცა წერტილები არ დაუსხამს.—²³⁾ მელიქსედეს?—²⁴⁾ ბაქრ. „სამნი“.

²⁵⁾ ამ ორ სიტყ. მაგიერ ბაქ.: «უღლითა ანათორითა».—²⁶⁾ ბაქრ. „გოპი“ (?)

²⁷⁾ დაწყებული შენიშვიდამ № 7 აქამდი ქ.-ცხ. I, 213 შეტანილი არ არის, და ყველა ამის მაგიერ შემოკლებით თქმულია: „მოქედლინი ხატნი, თვალითა და მარგალიტითა შემკულნი, რიხებით ორმოც-და-თხუთმეტნი; წიგნნი მოქედლილ-მოუქედელნი, რომელ თვითან აღაწერიანა და დასდვა, ჯუმლად ოც-და-ხუთი“.

²⁸⁾ აქილამ მე 35 შენიშვნამდი ფრიად შემოკლებით თეიმურაზის მიერ შეტანილია ქ.-ცხ. I, 220—221 და 218. შემტ-ის მიუმტებია ფრასა: „წარეიდა კათალიკოზ პატრიარქი მელქისედევ წინაშე რომანოზ ბერძენთა მეფისა კონსტანტინეპოლედ. შეიწყინარა და მოსცა შესამკობელნი ეკლესიათანი... და წარმოვიდა ქუეყანასა და სამწყსოსავე თვსსა“. თუ მელქისედევს კონსტანტინეპოლეს წასლვა მართალია, ის წაყვებოდა ბაგრატის დედას მარიაჲს 1032 წ. (იხ. ზემო გვ. 162).—რომანოზ 1028—1034 წ.

²⁹⁾ ბაქ. „ნაბოძვარი“.—³⁰⁾ ამის მაგიერ ბაქ.: „სანილ (?) ოქსინოჲ“.—³¹⁾ ბაქ.: „ზე აღსყრობელი (?) ხატვანი“. უნდა იყოს: „ზე აღსასყრობელნი ხატნი“.—³²⁾ ბაქ. „ადენი“.—

³³⁾ ბაქ.: „მიბრძანა“. ³⁴⁾ სადაც ჩუბ. უწერია რიხევი :ბ: იქ ბაქ. ყოველგან სხამს :გ: „სა-“.

³⁵⁾ ბაქ.: „გარეშოვლილნი“.—³⁶⁾ ბაქ.: „ც“.—³⁷⁾ ბაქ. ამ ორ სიტყვის მაგიერ: „ლდი სკარამანგი“.—³⁸⁾ დაწყებული შენიშვიდამ № 27 აქამდი ფრიად მოკლედ შეტანილია ქ.-ცხ. I, 220—221. ხოლო აქილამ დაწყებული იქამდი, სადაც უზის შენიშვნა № 49, შეტანილია იმავე თეიმურაზის მიერ ქ.-ცხოვრებაში I, 218, თ—იცი!

³⁹⁾ ბაქ.: „კესტარი“.

⁴⁰⁾ ეს მოკლედ შეტანილია ქ.-ცხ. I, 212 თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ.

⁴¹⁾ ბაქ.: „ძალოს-ყეს“.—⁴²⁾ ბაქ.: „ორთაჲ“. ქ.-ცხ. „ორთაჲ“ ⁴³⁾ ბაქ.: „აგრაჲთაჲ“.—

განძითა ვიყიდე და დაუდევ ამას წმინდასა დედა ქალაქსა შიგან აღაპი დღე ხარება; და კლარჯეთს მოვიგე სოფელი სხლოანი⁴⁴) და შევეთს მოვიგე სოფელი დიდ:დ სახელოვანი⁴⁵) აგარაჲ მისი ნაღვარევი; და ჯავახეთს მოვიგე სოფელი ტონთოჲ, და კოლას მოვიგე და აღვაშენე სოფელი დიდი ოროტანი აგარაითა; და ფანავრას⁴⁶) აღვაშენე სოფელი: ა: მახარონი; დასავლეთ⁴⁷) შევიპყრენ და აღვაშენე სოფელი: ბ: ნაქალაქევი და ბერდაგორი⁴⁸), ქართლს მონასტერი პატაფრა⁴⁹) ოთხითა სოფელითა [და შესავალითა მისითა; ყინციისი შესავალითა მისითა და შინდებისა ნახევარი; კურბითსა აზნაოროა; კარგი სოფელი :ა: ჩოჩეთას უბანი :ა: მიწა და ვენახი სამეთოა; ზეგანთა სოფელი :ა: შიდარი სოფელი :ბ: და] კახეთს [ახატანს უბანი :ა: და ნიახორნა სოფელი :ა: და ჰერეთს მონასტერი დიდითა ძალითა და ჰერეთსვე⁵⁰) კატეხისა ეკლესია, შესავალითა მისითა და კაკს ვაქარნი :ბ: და ზიარი სოფელი დიდი :ა: ესე ყოველი სოფელი, რომელი ზემო მიგია :არღე: და რომელნი სოფელნი ძველად ჰქონოდეს] ამას წმინდა დედა ქალაქსა შესავალნი იყვნენ ზემოვახსენე⁵¹) გამზღელსა ჩემსა ბაგრატ კურაპალატსა და შეუვალად გამიხადნეს და მიბოძეს სიმტკიცე შეუვალობისა, და რომელი ქალაქისა შესავალი იყო ამის წმინდისა დედაქალაქისაგან: ცხვარი, ცხენი, ლენო, ზედაში და რაჲცა იყო (ჰქ. ქ.-ცხ. უმატებს: ყოველი ჯღი ჰმი რ მ ა მოაგდო და აჯადა ამას წასა კათოლიკე ეკლესიასა⁵²) [აეხადე ამა წმინდა კათოლიკე ეკლესიასა] და ყოველნი სოფელნი, რომელნი წმინდისა ამის კათოლიკე ეკლესიისანი არიან, ავაშენე და დავაგენ ყოველგან სახელი⁵²) და ავაშენენ ეკლესიანი რიცხვით ყოველნივე. — აწ წმინდანო მღვდელმამოღვარნო, მთავარნო, რომელნი შემდგომად ჩემსა ღირს იქმნეთ წინამძღვრად წმინდასა ამას დედა-ქალაქსა და იხილნეთ ნაქმარნი ესე ჩემნი წმინდასა ლოცვასა თქვენსა მომიხსენეთ [საწყალობელი ესე სული ჩემი, რათა თქვენცა ღმერთმან სასყიდელი მოგანიკოს] ამინ. ქრონიკონსა :სმ: ⁵³) — [და ამით ყოველთა ნაქმართა ჩემთა შემდგომად სამკირით (სამკირით?) საღიაკნოსა წმინდათ მოწამეთა სამარტვილოსა შიგან შევაქმენ საფლავი ჩემი და დავდგი საკურთხეველი და ამა საკურთხეველსა ზედა დავაყენე ჟამის მწირველად ცოდვილისა სულისა ჩემისა და უჩინე ამა საკურთხეველსა ჩემსა და ჟამის მწირველსა და მივსცენ თქმის გლეხნი სამნი ფუძითა სრულითა და ვენახი :ა: მიწა :ა: წისქვილი :ა: და ქალა და ოტათოანს გლეხნი :ა: ციხე-დიდს გლეხი :ა: ყოველნივე ფუძითა სრული-

44) ბაქ.: „სოფელი :ა: სხუანი“. ქ.-ცხ. I, 218: „სოფელი ერთი სახლოანი“. 45) ბაქ.: „სოფელი დიდი სახლოვანი“. 46) ბაქ.: „აკარაენას“ (?). 47) ბაქ.: „საკოეთს“. 48) ბაქ.: „ბარდაძორი და“. ქ.-ცხ. I, 218: „ბერდაძონი“. — № 40-ითგან აქამდე ქ.-ცხ. 218, — იმ.

49) ბაქ. და ქ.-ცხ.: პალაფრა. აქილამ შეტანილია ქ.-ცხ. I, 221—222 შემოკლებით. 50) უნდა „ჰერეთსვე“.

51) ბაქ.: „და მე მოვახსენე“. 52) ბაქ.: „სახლნი“. დაწყებული № 49 იქამდე საყუარდლებო განსხვავებით შეტანილია ქ.-ცხ. I, 221—222 თეიმურაზის მიერ.

53) ბაქ.: ქწნი იყო სმ: (10±0 წ.).

თა და ვენახი :ა: მცხეთას სენაკი :ა: ყანა :ა: და ვენახი მცირე :ა: . ესე ყოველი თავის-უფლობით შეუვალად ჰქონდეს, ყოვლისა შესავალისაგან სასეფოსაგან, დიდისა და მცირისაგან და არა ვისა ჰქონდეს ამაზედ ხელი, თვინიერ ხუცისა, რომელი საკურთხეველსა ამას ჩემსა ზედა ჟამსა სწირვიდეს. ესე სი-ცოცხლესა ჩემსა გავაგე და ვითა ზემოთ დამიწერია; იყენეს საკურთხეველსა საფლავთა ჩემთა ზედა, ჟამის მწირველად დავადგინე და მიუთვალე ესე, ვირე ცოცხალ იყოს, დგეს საკურთხეველსა ჩემსა ზედა ჟამსა ჰსწირვიდეს და მი-ლოცვიდეს და შემდგომად მისსა შვილთა და შვილის-შვილთა ძირთა დაუ-ტეოს, და უდგენ, ჟამთა სწირვიდეს და გვილოცვიდეს და შეუცვალებელად ჰქონ-დეს ესე გასაგებელი საკურთხეველსა ჩემსა (დაწკებული შენიშენიად № 54 აქამდე შეცვლათ შეტანილად ქ.-ცხ. I, 222) საფლავთა ჩემთა ზედა ჟამის მწირ-ველსა ხუცესსა უკუნისამდე ჟამთა, ვირემდის წმინდა ესე დედა ქალაქი ეგოს. და ამა სამარტვილოსა შიგნ საკურთხეველი ჩემი შევმოსე სკარამანგითა, მო-ვქედე ვეცხლითა, დაედგი ბარძიმ-ფეშხუმი ვეცხლისა და კოვზი ვეცხლი, სა-ნაწილე და ასაპყრობელი და საცეცხლური და სასაკმეველონი ვეცხლისანი, შესამოსელი, სკარამანგი :ა: ზეწარი, :ა: და დაეპკიდე ესე სკარამანგი შეყო-ფილი :ა: და ამა წმინდასა დედა ქალაქსა შიგან დაედე აღაბი თვესა იანვარსა :კდ: დღესასწაულსა ყოველთა წმინდათასა, ღამის თვეითა და ჟამის წირვითა აღესრულებოდის. — აწუ წმინდანო მღვდელთ-მოდღვართ მთავარნო, რომელნი შე-მდგომად ჩვენსა და შემდგომთა ღირს იქმნეთ წინამძღვრად წმინდასა ამასა კა-თოლიკე ეკლესიასა და ნახნეთ ნაქმარნი ესე ჩემნი განგებული ესე და გან-წესებული, რომელი ცოდვილისა ამის სულისა ჩემისათვის დამიძს და მიჩენია შეუზნებელად და უქცეველად დაამტკიცეთ, რათა შემდგომად თქვენსა სულისა თქვენისა გაგებული და განწესებული თქვენი დამტკიცოს. და რომელმან კა-თოლიკოზმან, გინა რამანცა გვიარმან კაცმან შემდგომად ჩემსა და შემდგომი-თი შემდგომად, ვიდრემდის წმინდა ესე დედა-ქალაქი ეგოს, ნაქმარი და გან-წესებული ესე სულისა ჩემისა-თვის, რასაცა ჟამსა, რაცა მიზეზისა მოღებისა აქციონ და ამა საკურთხეველსა და საფლავთა ჩემთა ზედან ხუცესი და ესე გან-გებული მოაკლოს, ანუ აღაბი ჩემი შესცვალოს, რისხანსმცა მამა, ძე და სუ-ლი წმინდა და წმინდა კათოლიკე ეკლესია, სვეტი ცხოველი, ხატი ღვთაე-ბისა, წმინდა ღვთის მშობელი, ძელი ცხოვრებისა და წმინდა ესე მარტვილ-ნი და ვიდრემცა არს წესისაგან საეკლესიოთა და ნაწილიმცა მისი მისთანა არს, რომელმან განყრდა უფალი ჩვენი იესო ქრისტე და დამცაისჯების უარის მყოფელთა თანა ღვთისათა. — ესე ვითა ზემო დამიწერია ქვემოთ ხელითა ჩემი-თა დამიმტკიცებია, ვინ აქციოს კრულ არს დაუსაბამოჲსა ღვთისა პირითა წისა ღვთის მშობლისა მადლითა, წმინდისა კათოლიკე ეკლესიის მადლითა, წმინდათა მოციქულთა მადლითა და ყოველთა წმინდათა მადლითა, კრულმცა არს სულითა და კორცით ორსავე ცხოვრებასა იმისი გამტეხელი და ვინ დაა-მტკიცოს ჯვარი და კურთხევა იყოს. თქვენ წმინდანო მღვდელ-მოდღვარნო,

რომელთა ესე დაწერილი და განგებული სულისა ჩემისა-თვის ნახოთ, თქვენც სიმტკიცე დასწერეთ. ღვთივ დიდებულნო, ძლიერო ბაგრატ აფხაზთა მეფეო, და⁵⁴⁾ ყოვლისა აღმოსავლეთისა კურაპალატო და ძლიერო მეფეო კვირიკე, არწმუნოს ღმერთმან მეფობასა თქვენსა, ესე დაწერილი და განგებული სულისა ჩემისათვის ხელითა თქვენითა დამიმტკიცეთ.

ესე ვითა ზემოთ მელქისედეკ⁵⁵⁾ კათალიკოზს დაუწერია და საქმე სულისა მისისათვის გაუგია⁵⁶⁾, ბაგრატსა, ნებითა ღვთისათა აფხაზთა მეფესა და კურაპალატსა, ხელითა ჩემითა დამიმტკიცებია⁵⁷⁾, არს დაუქტეველ [ნებითა ღვთისათა. ესე ყოველთა დიდებულთა ჰყონ. ღმერთმან სული მისი, მელქისედეკ კათალიკოზისა სულისა მათისათვის გაუგია და დაუწერია და შემდგომად აღიდენ ღმერთმან] ბაგრატ კურაპალატსა ხელითა მისითა ჩაურთავს და დაუმტკიცებია, [მეცა კვირიკე მეფისა დისწულსა კვირიკე მეფისა⁵⁸⁾ ხელითა ჩემითა ჩამირთავს და დამიმტკიცებია, მტკიცე არს დაუქტეველი ესე და ვინ უქციოს ესე, ზემო ხსენებულნი წმიდანი ყოველნი რისხვენ.— ესე ვითა სადიდებელსა და სულ-კურთხეულსა გამზრდელსა და შემოკმედსა ჩემსა და ვჰკადრო, მამასა მელქისედეკ კათალიკოზსა დაუწერია და გაუგია თავისა სულისა თვის, აღიდენ ღმერთმან, ძლიერთა მეფეთა დაუმტკიცებია, მეცა გლახაკსა, უღირსსა, რეცა სახელით კი (კვირიკე?) დამიმტკიცებია, ქრონიკონსა, პ.⁵⁹⁾ მტკიცე ჰყავნ ბძანება მათი ქრისტიანეთაგანმან კაცმან.— ესე ვითა სულ-დიდებულსა მამასა ჩემსა მელქისედეკს კათალიკოზსა დაუწერია და იოანე

⁵⁴⁾ ბაქ. უმატებს: „ნებითა ღვთისათა“.

⁵⁵⁾ ბაქ.: „ქ. კ.“, ეს აღნიშნავს: „ქართლისა კათალიკოზს“. ⁵⁶⁾ ბაქ. უმატებს „მე“.

⁵⁷⁾ ბაქ. უმატ.: «მტკიცე». ⁵⁸⁾ უნდა იყოს: „მეფესა“. ამ კვირიკეს დისწული კვირიკე მეფედ დამჯდარა ჩვენის ქრონიკით 1048 წელს.—ქ.-ცხ. „ძის წულსა“.

⁵⁹⁾ შენიშნვა ჩუბინოვისა: „უნდა :სა: (1060 წ.) „სანი“ წაშლილია სიძველისაგან“. ჩვენ გვგონია, რომ აქ უნდა იყოს :სო:, რადგან ოქროპირი კათალიკოზი ცოცხალი არ იყო 1060 წელს. იხილე ზემო გვ. 80, შენ. № 163. იოანე კწი სჩანს 1042 წ. ძველებური „პ“ ემსგავსება ახლანდელს „ო“—სა.—რადგან ძველ გუჯარებში ხელის მომწერნი ხშირად შუა ადგილს სტოვებდენ, ამის გამო შეიძლება ისიც ვიფიქროთ, რომ მეფეებისთვის დაუწერილი ადგილი ყოფილა დატოვებული და ამ ადგილას კვირიკეს შემდეგ ჩაუწერია თვის დამტკიცება 1060 წელს.—რადგან თვთ ასლი გუჯარისა კანტორიკამ გაუტანიათ და ხელში არა გვაქვს, ამისი გადაჭრით თქმა არ შეგვიძლია. სამწუხაროა, რომ რაც გუჯარები პეტერბურგში გაუტანიათ კანტორიკამ, ყველა დაკარგულა, კერ-კერობით მაინც. ეს გუჯარო-ი დ. ბაქრაძის სახლში უნდა დარჩენილიყო.

კვირიკეს († 1048) ძის-წული კვირიკევი რომ 1060 წელს, წინააღმდეგ ვახუშტ-ბროსესსა, ცოცხალი უნდა ყოფილიყო 1060—1068 წელს, ამაზე იხ. ჩვენი აზრი 1047 და 1018 წლის ქვეშე. ეს კვირიკე ჩვენის ქრონიკითა დაჯდა მეფედ 1048 წ.—ისიც უნდა ვიკონიოთ სახეში, რომ ქარაგმინი „კი“ შეიძლება იყოს შეცდომით ამოკითხული „კი“, ანუ გიორგი. გიორ. გი: კათალიკოზი ტაოელი ცოცხალი იყო 1058 წელს (იხ. ქვეშე 1058 წ. ქვეშე) და 1060 წელსაც ცოცხალი იქნებოდა. უკანასკნელი აზრი უფრო საბუთიანად მიგვაჩნია.

მათისა სულისა მღვდლად ეამის მწირველად დაუწესებია და თავის ხელითა სიმტკიცე დაუწერია, აღიდენ ღმერთმან, ძლიერთა მეფეთა დაუმტკიცებია, და მეცა გლახაკსა ქრისტეს მიერ კათალიკოზსა ოქროპირს ხელითა ჩემითა დამიწერია ⁶⁰), და მათი ბძანებული დამიმტკიცებია, მტკიცე არს უკუნისამდე იოანესთვის და ნებიერ არს იოანე ამის ბძანებულისა, ვთხოვცა იოანეს უნდეს მიცემად და დატევებად. და ვინცა ვინ რამანცა გვარმან კაცმან რასაცა ეამსა ამისგან რაცა დააკლოს და შესცვალოს, კრულმცა არს წმინდათა მოციქულთაგან, ჯვართა, წმინდისა კათოლიკე ეკლესიისა მადლითა და ჩვენითა ჯვართა მკვდარსა და ცოცხალსა ზედა, ცათაშინა და ქვეყანასა ზედა, და თუ უქციოს და ამისგან შესცვალოს, არსმცა კრულ, წყეულ ღვთისაგან და ჩვენგან⁴. —

ეს ბოლო ნაწილი დიდად შემოკლებულად თეიმურაზ ბატონიშვილის შეუტანია ქ.-ნს. I, 222. ეტყობა, რომ იმის დროს ამ გუჯარის გაგრძელებაც ჭქონისა და ეს გაგრძელებაც შემოკლებით ჩაურთავს იქვე, შემდეგი: „და გარდაიცვალა წმიდა ესე (ე. ი. კ^ა მეღვთისმეტყველ) და აწ წარუშატუნა ღმერთმან ოქროპირს, მეღვთისმეტყველისა შვილად გაზრდილსა. — დაჯდა კათალიკოზ-პატრიარქად ოქროპირი. ამასცა მრავალნი შემატანა დიდსა კათოლიკე სამოციქულო ეკლესიასა და აღაშენა დასავლას ეუთესესა სმავით ეკვდარი ქვითა წმინდითა და თუთად შეენიერად გამოქანდაკებულითა (ეს ეკვდარები ნაღმით განკებ დაუნგრევით ჩვენს დროს. ამაზე ის. ზემო გვ. 58, შენიშვნა) ყოვლად წისა და კათოლიკე ეკლესიის და სსუაცა შესავალნი, რაც იყუნეს, მოაკანსა პატრიარქ კურაპალატსა და გურივე კასთ მეფესა, მის წულას გურივე მეფისასა და შეუვალად გაუსადნეს და მისცა სიმტკიცე შეუვალობასა. — წმინდისა კათალიკოზ-პატრიარქის ოქროპირის მრავალნი ეკლესიანი აღაშენნა და განასაღნა“.

1040 წ. — ბრახსეს უნასავსე ჯრუჭის მონასტერში ტყავის წიგნი „ცხოვრება წა სრინოსტონისა“ წარწერთ: „დაიწერა წა ესე წიგნი საყოფელსა წისა მამისა ხარიტონისასა პალატიარქის, ძველსა მონასტერსა, კელითა ფრიად ცოდვილისა გრიგოლისითა ქკს :სა:“ (Rap. XII, 86). — ზალავრა ტაოში ვი არ ყოფილა, როგორც ჭგონებდა ბრახსე, არამედ ქართლში: „ქართლის მონასტერი პალატიარქის“ ის. ქ.-ნს. I, 221, ევ. ზალავრა მოხსენებულია ზალესტინეშიც (ის. ევ. მუხ. № 170).

1042 წ. დავით-გარეჯის უდაბნოში პ. კარბელავს უნასავსე ტყავის წიგნი „სტადერი“, რომელსაც ჭქონისა შემდეგი წარწერა: „ლოცვა ყვეთ წისა გიორგისთვის ღვიანობისა მთაწმინდელ-სა... ეთარგმნე ახლად მე გლახაკმან გიორგი

⁶⁰) ოქროპირ ცოცხალი სხანს 1042 წ. (ის. ქვემო 1042 წ.). იგი იერუსალიმის მთაწმინდელად ცხანსო: Баградзе. Ошис. Святии, „იფრია“ 1892 წ., № 251.

(გ^რ) მთაწმინდას ქართველთა მონასტერსა... მეფობასა მიქაელისსა და დანიუ-სსა სიკუდილისა მისსა ქ^სს :სამ:“ („ივერია“ 1890 წ. № 191). იქვე მოსსე-სუბუღნი ყოფილან დიმიტრი მეფე და კათალიკოზი იოანე.

გარესჯის უდაბნოდამ ძველი წიგნები საეკ. მესეუმში შემოვიდა, მაგრამ მოს-სენებელი „სტოდერი“ კი არ გამოუგზავნიათ, აღბად თუთ მონასტერში დასწენი-ღა. ამის გამო სვენ არ შეგვიძლია შევასწოროთ ზემოხსენებული წარწერა, რომე-ლიც იძლევა დიად შესანიშნავს საარქეოლოგო ცნობებს და თან ეტყუბს:ც ჭბადჯს.

მიქელ კეისარი მართლა 1042 წელს მოკვდა.—გიორგი მთაწმინდელი, სსანს, დეკანოზი ყოფილა 1042 წელს, და რადგან იგი აქნებოდა 12 წლისა აგროზის სიკვდილის წელს, 1022 წ. ასლო ხანს, ის დაბადებულ უნდა ყოფილიყო 1009—1010 წლებში; ბერად შედგა 25 წლისა, 1034—1035 წ., სჭემა აგურთსა 30 წ. (1039—1040); და, სსანს, ამ ასლო ხანებში ჭრომანს მონასტრადამ (ანტიოქი-ის ასლო) მთაწმინდას გამოუგზავნიათ და 1042 წ. ასლო ხანებში დეკანოზად კურთხეულა. ამის გამო გაუგებარი რჩება, რად სწეეს გიორგის ბიოგრაფი, რომ მან შეიდი წელი დაჯყო ათონში „შეურაცხად“ და მეომე მიიღოთ დეკანოზობა (ეკ. მუზ. № 170, გ. 224—225). რადგან ნიკოლას შემდეგ (1040 წ.) წინამ-ძღვრად ათონასა იედა სტეფანე სასულელი 1043 წელს (ის. ჭეკეო), ამის გამო გი-ორგი გაწინამძღვრებოდა არა უადრეს 1044 წ. ბ. ა. ცაგარელი გიორგის წინა-მძღვრობას აღნიშნავს 1047—1057 წლებში. მაგრამ წეროს არ გვიხვენებს („СВѢ-ДѢНІЯ“ გვ. 64)—ეს ქრონოლოგიური ცნობები, დამოწმებული და დამყარებული ზემო ნახვენებს წარწერაზე, დიად გამოსაყენებელია გიორგი მთაწმინდელის ცხო-ვრების და მასში აღწერილას მრავალ-მნიშვნელოვანას საისტორიო მასალებს გან-სამარტავად და შესაცნებლად.—იგივე ბიოგრაფი ჭმოწმობს „სტოდერის“ გიორგის დეკანოზობაში თარგმნვასა (მუზ. № 170, გ. 233).

უფრო შესანიშნავად მიგვაჩნია ის, რომ იმავე წიგნში მოხსენებულნი ყოფი-ღან მეფე დიმიტრი და კ^ზი იოანე. ამ დროს (1042 წელს) დიმიტრი არ იყო მეფედ: დიმიტრი ჭმართვიდა 1125—1156 წ.; სოლო კათალიკოზი იოანე 1042 წ. მართლა იედა, მაგრამ დიმიტრის დროს კი არ სსანს. მართალია, დავით აღმაშენებლის დროს 1104 წელს სსანს კ^ზი იოანე საფარულია, მაგრამ დიმიტრის დროს არა გეგონია ის ცოცხალი ყოფილიყოს, რადგან 1040 წელს ის სსანს არა სკლებ 30 წლისა და მამასადამე 1125 წელს ის უნდა ყოფილიყო არა უმცირეს 115 წლისა. ამის გამო სვენ გეგონია, რომ აქ მეფედ უნდა იგულისხმებოდეს დი-მიტრი, გიორგი I-ის მე ოსის ჭალისაგან (თამარისაგან?), მმა ბაგრატ IV, რომე-ლიც გაშეიგებას სცდილობდა 1035—1040 წლებში მეომე ბერძნების და ლიპარიტის დასმარებით ორჯულ გამოვიდა 1047—1052 წ., მაგრამ კერ გამოედა, ამან ერთი წილა აფსაზეთასა ბერძნებს გადასცა (ამაზე ის. სემო გვ. 145 და ჭ.ცს. I, 221; 224 და 225). ამ დემეტრესაგან წარმოსდგა კერძო შტო ბაგრატიონთა, რომელ-თაგან უკანასკნელი, დავით სოლანი, გასდა ქმრად თამარ-მეფეასა და საქართველოს მეფედ. დემეტრე მოკვდა 1053 წელს ასლო სსანს.

1043 წ.—წარწერა ათონი ტყავის სასარგებლსა: „...იოანე ხახულელი... ხოლო დაიწერა ესე სახარებაჲ მთასა წმინდასა ათონას, საყოფელსა წიისა ლთის მშობლისასა, მონასტერსა ქართუპლოთასა, მამობასა ძმისა ჩემისა სტეფანე ხახულელისასა, მეფობანა კოსტანტინესსა, რომელსა ეწოდა მეორედ მონომახოჲ. ხოლო დაიწყო წა ესე წიგნი და შეიმოსა კელითა ძმათა სულიერთა მქლ და გრგსათა, ქკნი იყო :ღგ:“.—ქ მოსსენებული ჭკნი ათონს მამობასა სტეფანე სასულელისა დიდად საჭიროა წა გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების განსამარტავად და ამისთვის გადმოეწერეთ ბ. ცაგარლის თხზულებიჲ: „СВѢДѢНІЯ“ და სხ. გვ. 76. შეადარე ზემო გვ. 163, 189). კვანებ ამავე გრიგოლს (თუ გიორგის?) უნდა გადაეწეროს გიორგი მთაწმინდელის დედნიდამ ზატეი იმვე ივერიის ათონის მონასტერში ნიკოლოზის წინამძღვრობაში (ibid; 78). რადგან გიორგი მთაწმინდელი 1044 წლამდე კერ დასთარგმნიდა მკ წიგნსა, ამის გამო ნიკოლოზის და მისის შემდეგის არსენის წინამძღვრობა შემდეგს ღროებს უნდა ეკუთნოს, ანუ ეს ნიკოლოზი სსკა უნდა იყოს (1067 წლის ასლო სანებისა) და არა ზემო მოსსენებული (გვ. 163).

1047—1053 წ.—გელათში დაწულია სამი დიდი ტყავის წიგნი, მათეს და იოანეს სასარგებლს თარგმანი, რომელსაც მრავალი საისტორიო წარწერა აქვს: მათეს თვის აქვს შემდეგი წარწერა:

1) დიდებამ: ღა ჩნსა: ოკვე: და ოკკოკნითი ოკკე: (უკუნისამდე).

წო ღთის მშებლო: დედოფ: ალო ორთავე შინა ცხოვრებათა: წე ძისა შენისა: ივ ქესა: მეოხ ეყავ დეოფალობა: დედოფალობა: ცხოვრებას: დელასა ერის: თავთა ერის თვისა: ლიპარტისასა ან: იყნ:

სახელითა მამისაათა და ძისაათა და სოკლისა და წდლისაათა: სამგოკამოვნებით ცნობილისა: და ერთ ღთებით თაყუკვანის საცემელისა. მორწმოვნეთა მიერ:.

მადლითა და მეოხებითა. წდლისა ღთის მშობელისაათა: რლისა მიერ დავეგენით ღა:

ქლიერებითა ცხოველს მყოფელისა: პატრონისა ჯრისაათა; რლითა შემოკსრა ქნ. სიმტიკე გოჯოხეთისაჲ: და კდ მაგნა აღმეანნი პირველსავე პატრესა და ნეტარებასა:

ქადლითა და მეოხებითა: წდლისა იოვანე ნათლისმცემელისაათა წნწყლთა: (ე. ი. წინასწარმეტყველთა) და მამად-მთავართაათა:

ქათა მოციქლთა და მახარებელთაათა: და წთა მოწმეთათა: და ღირსთა მღღელთ (sic) მოძღოვართა: და ნეტართა მამათაათა:

ქა ყლთა წთა მისთაათა: რნი საოკკოკნითგან: სათნო ეყვენეს ოა (უჟადსა) ჩნსა ივ ქესა:

ქა წთა ზეცისა ძალთაათა; მთავარ ანგელოზთა ანგელოზთა (sic): სერაბინთა და ქერაბინთაათა: ამათ ყლთა: მადლითა და შეწენითა:

ქირს ვიქმენ. მე ლიპარტი ერის თავთა ერისთავი: სულ კოკრთხეოკლი-

სა: რატ ერისთვისა ძისა: ლიპარიტის ძს ლიპარიტ: დაწერად წმიდასა ამას წიგნსა თარგმანებასა წდისა: სახარებისასა:

პირველად სალოცველად და სადიდებელად: თავისა ჩემისა და ძეთა ჩემთათვის ქატიის თვის: **ივანესთვის: და ნიანიახსთვის. და ყლთა ცხოველთა და სახლეულთა ჩნთათვის: სალოცველად და მოსაკსენებლად: სლსა მშობელთა ჩემთასა:**

ქატი ერისთავისასა: ჴიპარიტისა: სოვლ კოვრთხოვლისა მამისა ჩემისასა:

სალოცველად და მოსაკსენებელად სლსისა: ძმათა ჩემთასა: ქატიისა: მამიანესა:

სალოცველად და მოსაკსენებლად: სოვლსა (sic) ყლთა მიცვალებოვლთა სახლისა ჩნისათა:

ღმისთვის გოვლსმოდგინედ აღწერე წა ესე წიგნი თარგმანებოვლი. წდისა მამისა ჩნისა იოვანე ოქროპირისაჲ: რწ ოქროხსა: მდინარითა: მორწყუნა გოვლნი მორწმოვნეთანი:.

ქა დასტკბნეს გონებასა ჩემსა: თათლ მწთოლოვარენი ესე სწავლანი მისნი: და ნოვგეშინის ცემანი: წინა აღმდგომნი. და გწმდეგენლნი: ყლსა საცთოვრსა ვნებასა სენსა და ოვძლოვრებასა და მცონარებასა კაცთაგან.

ღწო ღთისანო მდღელნო. და დიაკონნო და ყნი რლნიცა ღირს. იქმნეთ კითხვად წა ამ წიგნსა სლთა: განმანათლებელსა: წთა ლოცვათა თქნთა მოვეციკენენით:.

რა თქნ და ჩნ ერთობით: ღირს გოვყენეს (sic) ქნ: სასოვფეველსა მისსა: შესლოვად მოწყალეობითა მისითა.

დაიწერა წა ესე წიგნი. მანგღლის: ბრძანებითა ჩემითა: საყოფელსა ძლევა შემოსილისა. ძელისა ცხოვრებისასა:

ძლდელთ მოძლოვრობასა: ანტონი ეპსკზისა: თოვლაისა (sic) ძისასა:

მა შეიმსა. კელითა ნიკოლაოზისათა: მცხეთელისა დიაკონისაჲთა: ღწ მიანიქენ სასყიდელი შრომისა მისისაჲ:

ღთო შეიწყალენ. ყნი ერისთავნი და აზნაოვრნი. მდღელნი. და ყნი მსახოვრნი ერისთავთა ერისთავისა მაკისტროზისა (sic): ლიპარიტისნი. და დაცივენ:

ქორონიკონი იყო ნაუნ: (1047 წ.)

დაიწერა წა ესე წიგნი: კელითა საპყრისა ჩემისა: გბრიელ კოტახსაჲთა:.
შემინდევით. “

• 2) სსკა მელნიტ და ნუსსა-სუცურად:

ქა. სახლითა ღა მე ანტნი: ლიპტ ყოფლმან: ძემან ლიპტ: ეწმწნ დაწერე: და შვწირწ: მთს თვი სახრებისა თარგმწნი: კაცხს: საძუალესა ჩნსა წსა ეკლსიასა: სშბა წისა: (sic) (ე. ი. სამება-წმიდისა) ესე წიგნი ვინ გამოაკუნეს კაცხისა ეკლსა: ანუ შეიღმწ ჩემმან: ანუ (შესწამწსაჲ, რამ უუ“

იწერება სამკბილაინი) დღბლმზ ანუ მცირებლმან ანუ რამანც გუარზნ კცმზ: ანუ გაცემით გასცეს ანუ პარვით წაილოს: კრული არს: პლდ პირითა ღათა: პტრე მკქლისა ჯრთა: და ყთა წთა მადლითა: ქართლისა კთლკზისა ჯრთა და ყთა ქს ნშს (სიშას) მყფელთა მადლითა: ვინ რაათაცა: სახითა ესე წიგნი გამოაკუნეს კცხისა ეკლსა: მაშა იუდასმცა თანა: და ყთა მწვალელებლთა და ქს უარის მყოფელთამცა თანა შეჩუენებლარს სლი მისი. აქა და მას სკნესა:—

ბაიწერა კლითა გრი მწირველისათა: ოდეს ისრდღმს წავიდოდეთ:.

ვის ამთ წიგნთა ძალისა ცნობა გინდეს ზემოა: ანდერძი აღმოიკთხეთ და მისგან სცანით:

3) სსკა ხელთ: „მეორედ შეიმოსა კელითა ფდ ცოდვილ(ის) ნკზ სოხასტრიანისათა ჩმ თვსცა ლოცვა ყავთ:“

4) მეორე რეკულსე: „ქე: ადე: ლიპრიტ: ეე: თვთ:“

5) მე 24 რეკულსე: „ქრისტე: მფლობელო: ყლთა: სოვფევათაო: აღიდენ: და დაიცვენ: ორთავე შა: ცხოვრებათა: ძლიერი ერის: თავთა: ერისთავი: ლიპრიტ ბა ძენი: მისნი: რატ: ივანე: და ნიანია: ან: იყენ :—:—

6) მე 52 რეკულსე: „ქე: ადენ: ძენი ლიპრიტისნი: ერისთავთა ერისთვისნი:“

7) იქვე: „ქე დდე გრძელებით ადნ ლიპარიტ მაგისტროსი: ორთავე შა სოვფევათა და დაიცვენ მოწყალეო:“

8) მეორე წიგნის მე-37 რეკულსე: „დაოვსა: ბამოო: დო: შემოქმედო ყოველთა: ხილუელთა: და უხი:ლაფთაო..... აღიდენ: ორთავე შა: სოვფევათა: ლიპარიტ: ერისთავთა: ერისთავი: და ძენი მისნი რატი: ივანე და ნიანია...“

9) ისრეთივე წარწერა 42 რეკულსე, 46-ზე, 53 და 55: „ქე შეეწიე ოვძლოვრებასა გბლ მწერლისა კოტაჰასასა“. — 10) 56, 66 რეკულსე: „ორო (უფალო): ცათა მფლობელო სიტყოვაო ყლისა შპყრობელო აღიდენ და დაიცვენ ორთავე შა ცხოვრებათა ლიპარიტ ერთავთა ერისთავი: და მაგისტროზი. და ყლისა აღმოსავლეთისა წინამძღოვარი და დღეგრძელობით აღიდენ ორთავე შინა სოვფევათა ძენი მისნი რატ: ივანე: და ნიანია: ქე მცველ და მფარველ ექმენ ყლთა: დღეთა ცხოვრებისა მათისათა:

11) მე 65 რეკულსე: „დბა შენდა სამებო წო:.. რნ ღირს მყავ მე ლიპარიტ ერისთავთა: ერისთავი და აღოვსროვლე სოვრვილი: და წადიერებაა გლისა ჩემისაჰ სრულ ყოფად თარგმანებასა წდის ამის სახარებისასა: წნო მახარებელნო და წო იოვანე ოქროპირო მეოხ მცველ და მფარველ ეყვენით წე ღთისა ლიპარიტ ერისთავთა ერისთავსა: და ძეთა მისთა რატის. ივანეს: და ნიანის: ვინც ამა წიგნსა სწერდეთო. ქეს სიყოვარულსა ესე ანდერძი თანვე დაწერეთო:“

12) ბოლოს ნუსხა ხუცურად: „გვედრები ყლთა რნი ამას წიგნსა სწერ-

დეთ: ესე ანდერძი დაუკლებელად თანა დაწერეთ: ვინ არა დაწეროს დიდსა ბრალსა თანამდებ არს: აღესრულა ესე ნუსხაჲ თარგმანებისა მათეს თავისაჲ: კელითა გლახაკისა და მწარედ ცოდვილისა ეფთიმესითა: ვინცა იკითხვიდეთ შრომისათჳს. ლოცვა ყავთ: და ზომად წერისათჳს შემინდევით: უცალო ვიყავ. და უფროესი ღამით მიწერიაო. და იქვე ასომთავრულად:

დაიწერა მთასა წმიდასა ათონას: საყოფელსა წლისა. ღთის მშობლისასა: ინდიკტიონსა ბერძოვლად: იე: ქრონიკონი იყო: დასაბამითგანთა წელთაჲ: ხფი: (1002 წ.)

ცსადია, ეს წარწერა. კეუთნის თჳთ წა კეთიმეს. ამაჲს ეს. ზემო გვ. 139—140.

13) ასომთავრული წარწერა სრულად იგივე, როგორც № 1, სადაც სსკათა შორის სწერია:

სალოცველად და მოსაკსენებელად სოვლსა რატ ერისთვისასა

სალოცველად და მოსაკსენებელად: სოვლსა სოვლკოვრთხელთა მშობელთა ჩემთასა: ლიპარიტ ერისთავთა ერისთავისა.

სალოცველად და მოსაკსენებელად სოვლსა დედისა ჩემისა ცხოვრებაჲსსა დედოფალთა დედოფლისასა:

სალოცველად და მოსაკსენებელად: სოვლსა ძმათა ჩემთასა რატისთჳს და ივანესთჳს...

წთა ლოცვათა თქნთა მოგვეკსენენით: რა თქნ და ჩნ ერთობით ღირს ვიქმნეთ: სმენად კმასა მას სანატრელსა ძისა ღთისასა რლსა იტყჳს: მოვედით...

დაიწერა წა ესე წიგნი ბრძანებითა ჩემითა დიდებულსა საყდარსა მანგლის საყოფელსა ძლევა შემოსილისა ძელისა ცხოვრებისასა.

მღღელთმოდლოვრებასა ანტონი მამად მთაერისსა თოვლიანსა ძისასა ღნ აღენ:

და შეიმოსა კელითა ნიკოლოზ დიაკონისაჲთა: ორა იც ქე შეიწყნარენ და დაიცვენ ყნი ერისთავნი და აზნაოვრნი: მღღელნი და დიაკონნი, მსაზოვრნი და რასალა განვაზრავლებდეს იტყუავათა ყლნი ერთობოვლნი.

აღიდენ ღნ ძლიერისა ერისთავთა ერისთავისა და მაგისტროზისა: ლიპარიტისნი:

დავწერე კელითა საპყრისა ჩემისა გაბრიელ კოტაჲსაჲთა: ქრონიკონი იყო: სჲტ: (1048 წ.).

14) ბოლოს ასომთავრულად: „დავიწყეთ წერად მეორესაცა ამას წიგნსა თარგმანებასა წისა სახარებისასა... ბრძანებითა და გოჯლსმოდგინებითა და მოლოვაწეობითა აღიდენ ღნ ორთავე შნა ცხოვრებათა დღეგრძელობითა და ცხოველმცა არს ლიპარიტ ერისთავთა ერისთავი და მაგისტროზი: და ძენი მისნი: რატ ივანე: და ნინია. ქე მოწყალებითა შენითა დაიცვენ ერთობით: ან:“

15) იოანეს სასარგების თარგმანის სეღნაწერზე: „ორ (უფალო)... აღიდენ ერისთავთა ერისთავი ლიპარიტ მოსწრაფედ ტრფიალი წიგნთა საღმრთოთჲ:... ძენი ძლიერისა ეწევისა ლიპარიტისი რატ ივანე და ნინია“.

16) იგივე წარწერა 19 რკუელზე... „დაიწერა კელითა კოტაქსაჲთაჲ.“

17) ბოლოს ასომთავრულად: „ლიდება შენდა სამებაო... მე ლიპარიტ ერისთავთა-ერისთავი მაწყრ - . . . ლიპარიტ ერისთავთა-ერისთავისა ღიღისაჲ ძე ღირს ვიქმენ ამათ ოთხთავე მახარებელთა სახარებათა თარგმანებისა აღწერად თარგმანებულსა წ'ისა იოვანე ოქროპირისასა.—

პირველად საღიღებელად... თავისა ჩემისათს... ძეთა... რატისთვის, ივანესთვის და ნიანიასთვის... მიცვალებულთა ჩუენთა... სულსა რატ ერისთავისასა, სულსა მამისა ჩემისა ლიპარიტ ერისთავთა ერისთავისასა, სალოცველად სულსა ძმათა ჩემთასა რატისა და ივანესა სალოცველად... დედისა ჩემისა ცხოვრებასსა...

დაიწერა წ'ა ესე წიგნი ღიღებულსა საყდარსა აწყურისასა საყოფელსა წ'ისა ღ'თისმშობლისასა, კელითა საპყრისა ჩემისა გაბრიელ მწერლისა კოტაქსაჲთა— მღვდელთმოდურებასა არსენიებისკოპოზისასა ბოცოქსა მარხაპნისა ჯაყელის ძისასა ქრონიკონი იყო: სიგ: » (1053 წ.).

18) უკანასკნელს გკურდზე ასომთავრულად: „მე ლიპარიტ, ძემან სულკურთხეულისა უფლისა (ო'ისა) ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავისა - . . . - შეწევნითა ღ'თ - . . . - და მეოხებითა ყ'დ წ'ისა მახარებელთაჲსა გულს-მოდვინელ აღაწერინენ წიგნი ესე იოანეს სახარების თარგმანისა... სამწიგნად... (როგორც ზემო) ქ'ენი იყო ორას სამოც-და-ცამეტ (1053 წ.). ესე სამწიგნე წიგნი დავწერენ კელითა საპყრისა ჩემისა გაბრიელ კოტაქსაჲთა“ . და იქვე სსპ მუღნით და ხელით წარწერა, რომელიც ზემო მოყვანილ №№ 2 და 14 სიტყვებით მოგვითხრობს, რომ ანტონ ღიპარიტ-ყოფილს ეს წიგნები შეუწირავს „კაცხს, საძალესა ჩუენსა“ და სსპ.

ძველებურ ასომთავრულს წერაში ასო „უ“ იწერება ორ ასოდ: „U“ , მაგრამ ჩვენ ბოლო წარწერებში არ ვინმარეთ „ოჯ“ წაკითხვის გაადვილებისათვის.

ეს წარწერანი მოკლედ და აქა-იქ დამსინჯვებულად შეუტანია ბროსესის თავის Voyage-ში Rap. XI, გვ. 26.—29 და მცირეოდენი ნაწილიც დ. ბაქრაძეს. მაგრამ ამ შესანიშნავ წარწერის განმარტება მოსწესებულთ მეცნიერთა მოკლეს ანუ შეცდომითი, მაგ. დ. ბაქრაძე: „გონება, ვითომ პირველი წიგნი დაწერილიყოს 1002 წელს ღიპარიტ I-თს, ხოლო მეორე და მესამე 1047 და 1048 წლებში. ჩვენ უკვე განმარტეთ (ის. გვ. 139—140), რომ 1002 წელი (წარწ. № 12) თვთ წ'ა კეთიშეს ანდერძს შეიცავს და დედნას დაწერის დროს მსხვერპელია. სოლო აღნიშნული წიგნები დაწერილია უკლავაპირიელ კოტაქს სელით მანკლისს—პირველი 1047 წელს (წარწ. № 1), მეორე 1048 წ. (წარწ. № 13) და მესამე აწყურში 1053 წელს. ხოლო წარწერანი №№ 2, და 18 ერთი-და-იმავე-სელით და მუღნით კეთონიან 1057—1059 წლებს, როდესაც ღიპარიტ ბერად იყო შემდგარი და ანტონად წოდებულმა კარგა ხანი დაჯყო იერუსალიმს და ათონს.

ღიპარიტი იყო ბაღუაშის ანუ „ბადგოვაშის“ გვარისა, ანუ, როგორც სტეფანოზ ორბელიანი ვეარწმუნებს, ჟამბაკურიანთ შთამომავალნი. უმთავრესი ამ ჟამბაკურიანთ

კერიანთა შტოთაგანი, ორბეთის ციხეში დაშვიდრებული, ცნობილია ორბელიანის ბგართ (შემდეგთ დროთა სახელწოდება). ზირეული ღიჰარიტ I მოსხენებულია ჭ.ცხ. (I, 182) 878—887 წლებში; ღიჰარიტ II სხანს მე-X საუკ. დაძლეეს და XI-ის დასაწყისს (იხ. ზემო გვ. 153 და წარწ. №№ 1, 13, 16, 19);—ამისი შვილი რატი I მოიკლა 2021 წ. (იხ. ზემო გვ. 153 და წარწ. № № 1, 13, 16);—ამ რატის ჭალი უნდა იყოს ნიკორწმიდის ტაძრის წარწერაში მოხსენებული „დედოფალთა-დედოფალი ეკეთემა (ნუ თუ ცოლი დიმიტრისი, ბაგრატ IV ძმისა?) ასული სულეურთხეულისა ერისთავთა-ერისთავის რატისი“ (Rap. XII, 55—56, 59);—რატის შვილნი: ა) ღიჰარიტ III (ჭ.ცხ. I, 223) და მისი ძეუღლე „ცხოვრება“ (იხ. წარწ. №№ 1, 13, 10) ბ) რატი II და გ) ივანე;—ღიჰარიტ III-ის ძე ღიჰარიტ IV, დიდად სახელოვანი (ჭ.ცხ. I, 223 და სს.); ამის შვილები: რატი III, ივანე და ნიანია.

მასინდელ სპისტორიო მოკლენათა ასახსნელად საყურადღებოა ის, რომ ჰირველი ორი წიგნი ღიჰარიტს დაუწერინებია მანგლისს 1047 და 1048 წლებში, სოლო უკანასკნელი მესამე ნაწილი იმავე წიგნისა დაწერილია აწურში ხუთის წლის შემდეგ, ე. ი. 1053 წელს. რა უნდა უოფილიყო ამის მიზეზი?

ეს გარემოება, ჩვენის აზრით, იმითი უნდა ახსნას, რომ ღიჰარიტ 1048 წ. ბერძნებთან ერთად ეომებოდა თათრებს-სელჩუკებს და მხოლოდ 1048 წლის დაძლეეს დაბრუნდა. სოლო ის გარემოება, რომ უკანასკნელი წიგნი დაწერილია აწურში არსენის მაწვეურელობაში, ამოწმებს „ჭ.ცხოვრების“ თქმასა: „გამოეჭვა მწვეურელი ბაგრატ მეფესა და შეეზრას ღიჰარიტს“ (I, 225). ცხადია, ეს ამბავი ჭ.ცხოვრებისა მოხდებოდა არა უადრეს 1048—1049 წლისა, რაგონ სრულიად ეთანხმება ჩვენს ანგარიშებს გვირაკე დიდის 1048 (ანუ 1047 წ.) გადაცვალებაზე (იხ. ჭეპო 1048 წ. ჭეპუ) და ეწინააღმდეგება სსკა ვეელა მემტინათა და მისტორიეთა ცნობებს და მრავალს კითხვებს და ეჭვებს ჰადაკს იმ დროინდელ „ქართლის-ცხოვრებაში“ მოხსენიებულ ამბების შესახებ. ამას ჩვენ შევესებებთ მაკლედ ჭეპო 1048 წლის ჭეპუ. სოლო სრული გამოგვიკვა და განმარტება იმ ქრონოლოგიურ არეკლარეკვას, რომელიც შემოაქვს ამ ორს ფაქტს ჩვენს მატანეში და მსოფლიო მწერალთა ჩვენებაში, მოითხოვს კერძო გამოკვლევას.

სოლო ის გარემოება, რომ ზემოხსენებულს წარწერაში მეფე და დედოფალი განგებ მოხსენებულნი არ არიან, გვაბტვიცებს ჭ.ცხოვრების თქმულებას, რომ ღიჰარიტის და ბაგრატის შორის მტრობა იყო. ამასვე მოასწავებს ისიც, რომ ღიჰარიტ თავის თავს უწოდს მაგისტროსად, სოლო დედა თვის „დედოფალთ-დედოფალად“. ეს მტრობა, ჭ.ცხ. თქმით (I, 223) მშინ განხდა, როდესაც ბაგრატ IV ღიჰარიტის მტერს ამიკა ჟაფარს, გასჭნეად მიწურვილს, შეურაგდა და „ფარულად ღიჰარიტისაგან დაჭვიდეს ზაკი ამირასა“ (ჟაფარს)... „მიიკრითგან შეიქმნა ღიჰარიტ ჭეკამსედეკად თავის ჰატრონისა“. ეს მოხდა კვირიკეს სიკვდილის შემდეგ; და რადგან ზემოხსენებულს 1047 წლის წარწერაშიაც მეფე მოხსენებული. არ არის და ამაში გამოძჭირვალებს უკანაოფილებს ღიჰარიტისა

მეფისადმი, ამის გამო კვირიკე დიდის სიკვდილიც უნდა მომხდარიყოს არა უგვიანეს 1047 წლისა (ის. 1048 წ. ქვეშე).

1048 წ. — ქკს : სამ. დასაბამითგან: ხქნბ: | აქა მ - - | - - ვლა - - | დი - - - - | დაჯდ - - | კე კხთა“ | (ახსიათა ქორნიკა).

ეს დიდად სეყურადღებო წარწერა ძალიან გადასულია, მაგრამ სემო მოყვანილი ასოება სხანს.

ამ სუთ სტრიქონიან წარწერას ჩვენ ესრე კვითსულობთ: „აქა მ[ოკ] | ვლა [კე] | დ[ირი და] | დაჯდ[ა] | კე კხთა“ | ესე იგი: „აქა მოკვდა კვირიკე დიდი და დაჯდა კვირიკე კახთა“.

ქართლის ცხოვრება არ გვიჩვენებს კვირიკეს სიკვდილის დროს. თუმცა მოკვითსლობს (I, 223), რომ იგი მოკლულ იქმნა სისხლის მიებით ერთის ოსისაგან, როდესაც ბაგრატისა და კასთა ჯარი გარშემოერტყენ თფილისისა ჯაფარ ამირასაგან წასართმევად. ვახუშტის გამოანგარიშებით კვირიკე მოკვდა 1039 წელს, ბროსესათ—1029 წელს; ჩვენის ქორნიკით 1048 წელს.

რომ ჩვენი ქორნიკა მართლს ცნობას იძლევა, ამის საბუთად გამოასყენებულა: 1) სემო მოყვანილს ბაგრატის გუჯარში კვირიკე ცოცხალი სხანს 1040 წ. (ის. სემო გვ. 185; 187); ხოლო კვირიკეს დისწული კვირიკევე (იგივე გავიგი?)—1060 წელს; 2) ბერძნების გამსჯერება ახსნეთში დასწოთის წარლება მომხდარა არა უდრეს 1035 წლისა (Brosset. Intod. p. LXI; Hist. G. I, p. 315), ხოლო ეს ამბავი ქ.-ცხოვრებაში მოსხენებულია კვირიკეს სიკვდილამდე; 3) თუთ ქ.-ცხოვრების მოხსრობა კვირიკეს სიკვდილზე ესრე უნდა გავიგოთ: კასთა მეფას და კვირიკე დიდის კვირიკეს ჯარი გარშემოადგა თფილისს, რათა შეერთებულის ძალით გამოეღოთ ეს ქალაქი არაბის ემირის ჯაფარასგან; ორ წელს ბრძოლენ, ვერ აიღეს, მაგრამ არც არავინ შეუშვეს თფილისის ციხეებში; ქალაქში სურსათი გამოკლათ და თფილელთ გადასწვიტეს თფილისის მოტყენა. მაგრამ ამ დროს მოხდა მოულოდნელი ამბავი: ბაგრატის მოკავშირე კვირიკე ერთ დღეს თფილისის არემარეში ნადირობდა და ამ დროს მოკლულ იქმნა სისხლის მიებით ერთის ოსისაგან. ამ გარემოებამ სრულიად არია მეფას ანგარიშები. რადგან კვირიკესა შვილი ი არ ჰქვანდა და კასთა გასეფეს კვირიკე დიდის დისწული, ქ.-ცხოვრების გავიგი, რომელიც ჩვენს წყაროებში და ბაგრატის (უუჯარშიაც კვირიკევე) წოდებულია, ამას გამო მეფემ კარგი დრო იპოვა, რომ კასეთა აქლად დაეპურო: მეფე იმავე წელს ამირას შეურიგდა და თფილისი მისცა, გადბირა თვისიკენ კასეთის დიდგანობა და თუთ სიძე მოკლულის კვირიკეს და დაუეგნებლად შეკიდა კასეთს დასაპერობლად. თითქმას ნახეკარი კასეთისა დაიჭირა კიდევ. მაგრამ გულის წადილს ვერ მისკდა, რადგან ლიპარიტის მოხსისლე მტრის ჯაფარ ამირას სელიდამ გაშვებით და ლიპარიტისავე მოკავშირეკასელებზე გადასქრებით. მეფემ გადივიდა თუთ ლიპარიტი, რომელიც ამ დროიდე მისისსლე მტრად გაუსდა მეფეს და მრავალი განსაცდელი უჩვენა. როდესაც მეფე კასეთში დასქრობდა, ლიპარიტმა საბერძნეთით გამოიყვანა ბაგრატის ძმა დემეტრე საბერძნეთის დასქრითა და ერთი წელი საქართველომას

დაიჭირეს. ამისმა მსმენელმა ბაგრატ მეფემ კასეთს თავი დაწება და ქართლში გაბრუნდა ლიპარიტის და დემეტრეს დაშქარს წამთრამდი. მაგრამ იმავე 1048 წელს გამოჩნდნენ ოათრები აღმოსავლეთში, ამის გამო ბერძნის ჯარი საქართველოდამ გავიდა და ლიპარიტსაც სასოჲეს გაჰყოლოდა თათრებთან. საბრძოლველად. მისი ლიპარიტი დაეხაჯა მეფეს და აღბათ ბერძნებს გაჰყვა.— მოხდა თუ არა ბრძოლა თათრებ-ბერძნებ შორის, არ ვიცით; მაგრამ ბაგრატ-მეფემ კი ისარგებლა ლიპარიტის და ბერძნების მოუფლევლობით და ანაყოფიას მოადგა და წასაღებად მისწერა, იმავე დროს ჟათარაძეს სიკვდილის გამო თფილისი დაიჭირა და კახლებიც „თაყვანს“, ე. ი. დაემორჩილნენ. ანისიც მისცეს ანულებმა ბაგრატის დედას.— თუღა ანისის დაპურობა ტყუილ ამბად მიაჩნია ბროსეს და იტუის, რომ 1045 წელს განზრახვა მართო ჰქონდათო, ანისის ბაგრატისთვის გადაცემის (Hist. G. I, 319 და ვახუშტ. ბქ. გვ. 156), მაგრამ აქ აღბად სხვა-დროინდელი 1045 წლის განზრახვა აქვთ სახეში, ჩვენს მატიაწეში არ აღნიშნული. სოლო ბერძნებისაგან 1045 წელს დაპურობილი ანისი ამ 1048 წელს, ეტუობა, მართლა გადაუციათ სომხებს ბაგრატის დედისთვის (სომხის მეფის ქალისა) და დედოფლის კაცებს სჭერათ შემდეგაც. ლიპარიტმა შემდეგ, „გამოიტყუენს ანისით დედოფლისაგან აბუსერი“ და სხვებიც და „შეიპურა ანისის კარს“ (ქ.-ცხ. I, 225). ეს იყო წამოარს იმავე 1048 წლის დამლეკს ანუ 1049 წლის დამწეებს.— ბრძოლა ბერძნებისა თათრებთან ლიპარიტის დასმარებით მსოფლიო მწერალთაგან აღნიშნულია 1048 წ. (Introduct. p. LXI. ვახუშტ. ბაქრამ. გვ. 157). ამის გამო ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ვერიოიკეს სიკვდილი, უნდა მომსდარიევეს 1047 წელს. ამასვე გვისაბუთებს ზემო მოყვანილა წარწერაც (ის. ზემო გვ. 191; 196), რომელიც ჰმოწმობს, რომ ლიპარიტი 1047 წელს, როგორც სხანს, მტერი ყოფილა მეფისა, რადგან მისს სახელს არ იხსენიებს იმ წარწერებში; ხოლო ეს მტრობა მათშორის ჩამოკარდა, როგორც ვთქვით, ვერიოიკე დიდის სიკვდილის უმაღ. ერთწლოვანს შერდობა. ცხრილოვანს ქრონიკებში, როგორც ვკითქვამს, ჩვეულებრივი მოკლენაა.

ზემოთსენებული ბრძოლა ლიპარიტის და ბერძნებისა 1048 წ. არ უნდა იყოს ის ბრძოლა, რომელშიც დატყევედა ლიპარიტი, არამედ სხვა შემთხვევა, რომელიც აღწერილი არ არის, მაგრამ გულისსმებულაა ქ.-ცხოვრებაში. ეს რომ არ იგულისხმებოდეს ჩვენს მატიაწეში, მაშინ ძველი გასაკუბი იქნება ქ.-ცხოვრებაში მოთხრობილი ამბები ბაგრატის გაძლიერებისა 1048 წ. მართლაც, ბერძნები და ლიპარიტი მოცლილნა რომ ყოფილიყენენ 1048 წელს, როგორ მიუშუებდენ იგი ბაგრატს ანაყოფიის ციხის წარსატყეველად ანუ ლიპარიტი—ანისის დასაპურობად, კასეთის და იფილისის დასაჭერად. ლიპარიტი რომ საქართველოდამ გასული არ ყოფილიყო ამ დროს, ის უსათუოდ მონაწილეობას მიიღებდა ამ საქმეში ბაგრატის საწინააღმდეგოდ ანუ საშველად, და ორსვე შემთხვევაში ქ.-ცხოვრება ცალის სიტყვით მაინც მოიხსენიებდა ლიპარიტის ამ საქმეში მონაწილეობას. ამასვე ექვის შეტანა კიდე შეიძლებოდა, თუ რომ დამტკიცებული არ იყოს, რომ ბაგრატის ცხოვრება ქ.-ცხოვრებაში შეტანილი, თუთ ბაგრატის დროს არის დაწერილი. თუთ ქ.-ცხ.-ის

ფრანსა (I, 224): „და დაავდო სვემან ბაგრატიანს უამი“ იმასვე აღნაშნავს, რომ ლიპარიტას მოუწოდებლობით ბაგრატმა იპოვა უამი. „დაავდო უამი“ უაზროა და უნდა იკაიხებოდეს ესრე: „და დაავდო უამი სვემან ბაგრატიანს“, ე. ი. ბაგრატის სვემან ეს მარჯვე დრო ბერძნების და ლიპარიტას მოუწოდებლობისა სასარგებლოდ გამოიყენა.

ეკელა ზემოხსენებული დიდი ამბები ანას-თფილის-კასეთის დაჭერისა და ანა-ყოფაის ბრძოლისა უნდა მომხდარიყო 1048 წელს, სამთრიადამ დაწვებული შემოდგომამდის (ქ.-ცხ. I, 124). სოლო შემოდგომას, როგორც საგულისხმოა, ლიპარიტ ისევ დაბრუნებულა და სამთარს იმავე წლის დამლევს (ანუ 1049 წლის დამწვებს) ლიპარიტს ანისი ისევ დაუბრუნებია; მსწვერული არსენიც ამ დროს გადასულა ლიპარიტის მხარეს, ლიპარიტს ხელმეორედ გამოუყვანია 1049 წელს დემეტრე საბერძნეთის ლაშქრით და ბაგრატზე გაუმარჯვნია (ქ.-ცხ. I, 125—126); სოლო 1050 წლის დამდეგს ლიპარიტი ბერძნებს მიშველებია და დიდს ორდრორას ომში თათრებს ტყვედ წაუყვანიათ. ამით შეშინებულთა ლიპარიტის შვილებს ბაგრატისთვის დაუბრუნებიათ ლიპარიტისგან წარტაცებული ადგილები (ქ.-ცხ. 226). რადგან ლიპარიტი ტყვეობაში იყო და ბერძენნი დამარცხებულიყვნენ, ამის გამო ბერძენთ კეისარს ისევ მეტობობის შეკერა აურსკვია ბაგრატთან და უთხოვია თათრებთან შეერთებულად ბრძოლა; თათრები განდევნეს განძიდამ და ბაგრატსაც თფილისი სელახლა მოსცეს.

მაგრამ კეისრის თხოვნით „დაქისნა“ (უნდა: „დაქისნა“) ლიპარიტ თურქთა და შემოვიდა ანისს (ქ.-ცხ. I, 226); ე. ი. ლიპარიტი ტყვეობიდან დაბრუნდა. სელახლა „განძლიერდა ლიპარიტ, რამეთუ მსახურებისა მათისათვის (ე. ი. ბერძნებისათვის) ტყვე ქმნილ იყო“; ბერძნების ლაშქარი მოიშველია ბაგრატის წინააღმდეგ „და კერლარა დაუდგა ბაგრატ“. ამის გამო ბაგრატმა თაქი მცირეწლოვანი შავლი გიორგი მეფედ დასვა ქუთაისს, რადგან მესხეთში და ქართლ-კასეთში ბატონობდა ლიპარიტ და რა-კი მტრე ღონე აღარ დაწინამოდა, წავიდა თვითონ საბერძნეთში კონსტანტინე კეისართან თაქის დედიტ მარიაშით. ლიპარიტმა მოინდომა მეფისთვის სული შეეშალა საბერძნეთში წასლვისათვის (რადგან კმინოდა ბერძნების შემწეობით შური არ ეგო ბაგრატს ლიპარიტისთვის) (ქ.-ცხ. 226) და რომ ბაგრატისთვის სამუდამოდ დაეკარგნა ქართლ-კასეთ-მესხ-კლარჯეთის ტახტი, ის სერხი მოიგონა, რომ „ითხოვა (გიორგის დედისგან და იმერთაგან) ძე ბაგრატისი, მცირეწლოვანი გიორგი მეფედ და მხედ“ (უნდა წაიკითხოთ: „მეფედ და მტედ“; „მტე“ წინაშეს თანა-გამტებელს, სოლო „მხე“ უაზროა); მაგრამ იმ პირობით, რომ ლიპარიტ ცნობილ იყო „მზრდელად“ მისა, ე. ი. მის მაგიერ ქვეყნის გამკედ.

ბაგრატის წასლვა საბერძნეთში უნდა მომხდარიყო 1050 წლის დამლევს ანუ 1051 წლის დამწვებს. ბიზანტიელთა ისტორიით 1048 წელს, სოლო ბროსსეს გამოსვარიშებით 1050 წელს (Introd. p. LXI—LXII). სოლო გიორგის რუისში გამეფება უნდა მომხდარიყო 1052 წელს ანუ 1053 წლის დამწვებს. ბაგრატ IV

რომ 1050 წლის ასლო სანებში კოსტანტინეზოლში ყოფილა, ამასე იხ. ქვემო 1050 წ. ქვეშე, ლავკერდის სასარების წარწერთა განმარტება.

რადგან ლიპარიტი იყო მეგობარი კოსტანტინე კეისრისა და სულტნისა, ამის გამო კეისართან კერას მიადწია ბაგრატ მეუკემ, რომელმაც სამწლამდე ცუდ-უბრალოდ კოსტანტინეზოლში გაატარა 105± წლამდე, ანუ 1053 წლის დამლკვამდე. შემდეგ მოხარუნდა და ჰმართიდა ლისთ-იქითი-მსარეს, სოლო ლისთ-აქითი-მსარე გიორგის ეჭირა ლიპარიტის ბატონობით. ამ ნაირად სამეფო ორად განიყო. გარნა ლიპარიტის მეგობრის, კოსტანტინე კეისრის, სიკვდილის შემდეგ (†. 1054 წ.) ბაგრატმა მესხელების შეიწყობით, რომელთაც „მოწყენათ ეპრონობა ლიპარიტისი“, შეიპყრო ლიპარიტი 1056 წლის ახლო-სანებს და მთელი საქართველო დაიჭირა. ლიპარიტი მასინ ბერად შედგა და აღმოსავლეთ ქართველთ მონასტრებში გაატარა დანარჩენი დრო. მისი შეალი იოანე საბურშენთს გაიქცა, მაგრამ მერე მეფემ გამოისმო ქართლს და უბოძა არგვეთი.

ჩვენ ესე გრძლად იმისთვის შევესეთ ამ სჯავსს, რათა ჩვენი აზრი გამოგვეთქვა ქ.-ცხოვრებაში 223—228 გვ. აღწერილ მოკლენათა ქრონოლოგიის შესასებ და შეგვეთანხმებინა ეს ცნობები კვირიკე დიდის სიკვდილის დროსა—1047 წ.—მართლაც, ამ დრომს ამბებს ქრონოლოგია არა აქვს და ასე ბუნდად დაწერილია, რომ მრავალ-ფერს აზრებს ვბდავს: ბროსისეს 1029 წ. მიანია კვირიკეს სიკვდილის წლად და ამის-და მისედეით აწეობს შემდეგ აღწერილ (გ. 223—228) მოკლენათა ქრონოლოგიას; ვასუტის—1039 წ. სოლო ჩვენს ცნობას კვირიკეს 1047 წელს სიკვდილისას მოხსენებული ნაწილი ქ.-ცხოვრებისა (განსაკუთრებით გვ. 223—225) არა გვონებ სსკებრ შეთანხმდეს, თუ არ ისრე, როგორც ჩვენ განგვიმარტავს.

ქ.-ცხოვრებით ვუთარის ლიპარიტისგან დატყვევება (ქ.-ცხ. 222—223) მომდარა „სიმინირესა შა ბაგრატ მეფისასა“, ე. ი. მისს ასაღვანდობაში, (ჩვენას ანგარიშით 1042—1045 წლებში); სოლო კვირიკეს სიკვდილი თფილისსიკე გადაშქრების აღწერის თავშია მოხსენებული, და შემდეგ ნაშობა: „ვბრძოდენო ორ წელ ტფილესს“. ამ გარემოებათა მცირეოდენი ეჭვი შემოაქვთ ჩვენს ანგარიშებში. ქ.-ცხოვრების თქმულებას ლიპარიტის ბერად შედგომასე ვმოწმობს აგრეთვე ათონის აღაპები № № 31, 51(?), რომელიც მოგვეთსრობს: „თვესა იანვარსა: იზ: წისა: ანტონის იღქსასწაული აღაპად განგვწესებია ლიპარიტისთვს, რამეთუ მოვიდა წა ამასა მონასტერსა და მოსცა ეკლესიასა წისა ლეთის-მშობლისასა ასი დრაჰკანი მამასახლისობასა მამისა თეოდორესა და მოგუცა ყოველსა ძმობასა სხუა ორმეოც-დაათექუსმეტი დრაჰკანი სამთა ერთი სამასსა სულსა (სწლსა) და რაგამს მიიცვალა ესე იღქსასწაული წისა მამისა ანტონისი საკენებელად და სალოცველად სულისა მათისა დეაწესეთ, რათა აღესრულებოდის ყოვლითავე მოსწრაფებითა, ვა მაშენებელთავე. სოლო ეწოდებოდნა სახელი მონაზონებისა ანტონი. ქნ სანატრელ ყავნ სული მათი. ან იყავნ“.

თეოდორე მამასახლისად იყდა ათონში, როგორც სჩანს, იმ წლებში, როდეს-

საქ წა გიორგი მთაწმიდელი სიმღაბლით არა-ერთჯერ წინამძღვრობას თავს ანუბუ-
ბდა, მ.გ. 1057—1059 წ.

გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაშიც კვითსულობით (მუხ. № 170, გ. 240):
„ყოველთა მონასტერთა გადაწერნეს (წა გიორგის თარგმნილი წიგნები) და
უფროს ყოველთასა დიდად ილუვაწა სულითა კურახეულმან ანტონი ლი-
პარიტი ყოფილმან, და თვისა მონასტერსა წა ბარლამ აფხაზეთს ბარლამ-
წმიდისათვის დააწერინა და წა ამას ბერსა (ე. ი. გიორგი მთაწმიდელს) დიდად
პატივი უბყრა და ნუგეშინის სცა; თვისისა მის მონასტრისაგან გაკუპთილი
შეუქმნა და სიმტკიცე თვისითა კელითა დაუწერა და შუბნიერი ქებაჲ და
მადლობა დაწერა მას შინა ლუაწლთა და შრომათა მისთათჳს ესრეთ, რომელ
ყოველნი ეკლესიანი განშუშნდეს სამკაულოთ წთა წიგნთა მისთათა, ხოლო
ეკლესიანი აღმოსავლეთისანი (ე. ი. ქართლ-კახს-ტაო-კლარჯეთისა) წუთ ნაკლუ-
ლევან იყუნეს“. (წა ბარლამის ცხოვრება, რომელიც კაკასიაში მოღვაწეობდა, და-
წულია იკერიის ათონის მონასტერში (Пагарели, свѣдѣнiя, გვ. 78).

სტეფანოს ორბელიანის სიტყვით ლიპარიტი მოკლულ იქნა 1064 წელს თათრებთან
ბრძოლაში, რომელიც მას ჰოეტურად აღუწერია (Hist. Siounie, p. 212—214);
მაგრამ ეს ცნობა ტყეილია; რადგან ის მხოლოდ დატყვევდა 1048 წ. ანუ 1050 წ.
ბროსსე ლიპარიტის სიკვდილს გვიჩვენებს 1063 წ. (Rap. XII, 33).

ზვიად-გარბიის წარწერა მოასსენიებს მისს მასწენებელს: „დღეაო ლუთისაო მეობ
ეყავ ერისთავთ-ერისთავთა ლიპარის და შეილთა მისთა დღესა მას საშინელსა,
რომელმან გულსმოდგინებით იღგიშენა წა ესე ეკლესია. ან“: ბროსსეს
მართებულად კერ წაუციისავს ეს წარწერა (Rap. I, 163; „იკერია“ 1891, № 239).

1048—1055 წ. — ამ წლებს უნდა ეკუთნოდეს ატენის ეკლესიის განკვლის
მარკვენს მსრის ასომთავრული წარწერა, ფრიად შებღაღული, რომლის უმეტესი
ნაწილია ბროსსეს კერ გაუჩვენია:

„ქ. ---.---. განკაცენ შუა ცხოვრებათა წელრს მსხრბლდ წსა და
დღესა შენისა ტძრსა. ყდ წო ღის შშობელო შ-- მე ეე ნე-აი-“. ჩვენ
გვგონია, რომ ეს წარწერა ესრე უნდა იკითხებოდეს: „ქ. ---.---. განკაცენ შუა ცხო-
ვრებათა, წერილ არს მსახურებად წმიდასა და დედისა შენისა ტაძარსა. ყოვ-
ლად წმიდაო ღვთის შშობელო შ[ემიწყალე] მე ერისთავთა-ერისთავთა ნეა[ნ]ი[ა]“.

ნანია უნდა იყოს მე რატისი, რომელიც მოასსენებულნი არიან ზემოაღნი-
შნულს წარწერებში 1047—1053 წლ. რადგან ნიანის მოკვდა ანისში 1057 წლის
ახლო ხანებში (ქ.-ცხ. 228), ხოლო ლიპარიტი დატყვევდა ბაგრატიის მიერ 1055
წ. ახლო ხანებში, ამის გამო ეს წარწერაც ჩვენ 1047—1057 წლებს მივაწერეთ.
ჩვენი წავითხული მასზე საეკვოდ აღმოკითხულად მიგვაჩნია, რადგან ასო „მ“ თი-
თქმის იმ გვარივე სახე აქვს, როგორც იწერებოდა იგი XIV—XVI საუკუნოებში.
ზემოხსენებულ წარწერათა შუა რგული ადგილია დატოვებული; რომელშიც, აღ-

ბათ, სკენებულა ხატი მაცხოვრისა (შესაკალის კარის მარჯვნივ), და წარწერაც მაცხოვრის ხატს ეკუთვნის და არა ღვთისმშობლისას (შეჯ. Rap. IV, 25—26).

1049 წ.—ტარასი არქიმანდრიტის მიერ გადმოწერილი წარწერა იერუსალიმით ავალიშვილის მიერ გატანილ ხელ-ნაწერიდამ:

„6) ივლისის თვეში ეწერა:

„მადლი და ღიღობა... დაესრულნეს თთვენი წელიწადისანი ბრძანებითა და მოღვაწებითა ღთ. შემოსილისა და სახიერისა მამისა და ტკბილისა მოძღურისა იოანე გოლგოთელი სახითა; ღწ ამით ყთა თა ზიარ ჰყავნ სული მათი აწ. დაიწერნეს და განსრულდეს ქკს: სათ: კელითა საწყალობელისა და ყდ განწირულისა... მიქელისათა...*) გვედრები... ცთომილისათვს შემინდევით და კინისა შრომისათვს ლოცვა ყავთ. რლი რამე მარჯვედ იყოს, კეთილისა და ტკბილისა მოძღვრისა მადლითა არს და რლი დაკლებულ იყოს ჩემგან არს უკეთურისა და ყდ მცდომისა... ვინცა ეს წიგნი გოლგოთას გამოაკუას შემცაჩვენებელ არს... შემოსა კელითა კურთხეულისა ძმისა ნისთენორისათა... ჰავლესთვსცა ლოცვა ყავთ: ღიღად ამაშენა დანისა ღესვითა**):

1050 წ.—„ხატო ღთაებისაო აღიდე ილარიონ სამთაენელი ყანჩოელის ძე, რომელმან ეკლესია, მარანი და საწნებელი აღაშენა ქკს: სო:“

ეს ასო-მთაჯრული წარწერა იკითხვის ერთს ქკაზე, რომელიც ჩატანებულია სამთავისის ტაძრის გადაკნის ერთს შენობის კედელზე (ეტყობა ეს შენობა ყოფილა საწნასელი) და ბროსსეს ესრე წაუკითხავს: „ქქრისტე). ხატო ღეთაებისაო სამთაენელ ებისკოპოსი, ძე კკე (კვირიკე) შეიწყალე სამთაენელი, რომელმან ესე მეორედ წა... საყდარი სანათლავი ქკს: სო:“ (Rap. V, 4—5). ცხადია ბროსსეს ძირიანად შეუცვლია აზრი წარწერისა. მელვინეთსურცოსკსაც არა ნაკლებ გადამასინჯებულად აღმოუკითხავს (Rap. IV, 122). ესრეთის შეცდომებით,—და უარესებითაც—საკუა Voyage ბროსსესი.

ილარიონს სამთავისის ტაძარი აღუშენებია 1030 წ. (იხ. გვ. 171), სოლო მარანი და საწნასელი გაუთაჰებია 1050 წ., ბროსსესკან აღწერილი ჟვარი 1056 წ. ვკარჩე წარწერა ბროსსეს კერ აღმოუკითხავს, მგრამ რამდენად შეიძლება მიგნებით მასი წაკითხვას ბროსსესკან გადმოხატულ ასოთავან, იქ უნდა წერებულ

*) იგივე მიქელ დვალი და იოანე, რომელნიც მოხსენებულნი არიან ზემო გვ. 4. იოვანე დვალი იხ. ალაღვერდის სახარების წარწერა 1051 წლის ქვეშე.

**) აქ ტარასის ხელით (იხ. ზემო გვ. 130, 177—9): „ქ. ეს ანდრეები რომ ამოვიწერე, მაშინ ვკითხე გი ავალიშვილს: ამდენი წყეუ და შეჩვენება რომ სწერია, როვორ გაბედე ამ წიგნების მონასტრიდამ გამოტანა მეთქი. მან მომიგო: მე რა ვქნა, ვინც მომცა იმაზედ მივიღეს ეს წყეულო.—ქართულმა თავადის შვილმა ქართულთ მონასტრიდამ ქართული წიგნები გამოიტანა და მოსკოვს ფრანცუტებს მიჰყიდა უსეინილისომ. ა. ტრასი“.

იყოს დრო ილაზიონის სიკვდილის: „აქა მიიცვალა - - - (ილაზიონ, ძე ვაჩე
უანხოელის) ...--ნაშრომნი კელთა მისთანნი და უფლისა - - - ვაკურთხოთ - -
ქნი იყო: სოვ:“ (1056 წ.).

1057 წ.— „ქკს: სოზ: ამა ქკსა დავით აღმაშენებელს გელათი დაუწყია
და ქორონიკონი მობრუნებული არის“.

(ქრონიკონები, ხართული წერა-კითხ. ხელ-ნაწ. № 252. ამ ხელ-ნაწერის ყველა ქო-
რონიკონები მეთოთხმეტე მოქცევას კუთნის გარდა ამ ერთისა; რომელიც მე-XIII მოქცევას
კუთნის და ამის გამო შეურყენლობისათვის მწერალს მიუმატებია „ქორონიკონი მობრუნებუ-
ლი არის“). შეადრე ზემო მოკვანილი წარწერა: „მეორედ აღმაშენებელისა ამის
(გელათის) მონასტრისა ბაგრატ მეფისა და ძისა მათისა გიორგი მეფისა, ფო-
ტინა და თამარ დედისა მათისა საუკ.“... (ეგ. მუზ. № 186).

ამ ქკს (1057 წ.) დავით აღმაშენებელი დასაბუთებელიც არ იყო და ამის გა-
მო ეს ქრონიკა, ცხადია, მოგვითხრობს გელათის დაწყებას ბაგრატ IV-სგან. აღ-
ბათ ქრონიკის დაწერის საბუთი ქკონია იმისი, რომ გელათის შენება 1057 წელს
დაუწყოთ, მაგრამ რადგან უკვლამ იცის, რომ დავით აღმაშენებლისგან არის აგებუ-
ლი გელათი, ამის გამო თუთონ ჩაუმატებია სიტყვები „დავით აღმაშენებელს“.
შესანიშნავია, რომ მეორე ქრონიკით გელათის აღშენების დაწყება ჩვენებულა 1106
წ. (იხ. 1106 წ. ქკეშე). ესრეთი უთანხმოება ქრონიკებისა შეიძლება ან იმისგან
მომხდარიყოს, რომ ბაგრატ IV რომელიმე ნაწილი გელათისა აღშენებინოს (მაგ.
მთავარ-ანგელოზის ეკლესია) ანუ თუთ მას აღეგოს წმიდა გიორგის ტაძარი, რო-
მელიც დიდს ტაძარზე უძველესია, როგორც ზემო განვმარტეთ (იხ. გვ. 144),
სადაც ჩვენ საბუთებიც ვუჩვენეთ, რომლის ძალით წა გიორგის ეკლესიის აღშენე-
ბა ბაგრატ III-ს მიაწერეთ. მაგრამ ისეთი მტკიცე საფუძვლები თქმულისა მანძი-
კერ ვუჩვენეთ, რომ სხვა აზრის შემოტანა შეუძლებელი იყოს. აქ მოხსენებული
ქრონიკა ჭბადავს მეორე აზრსაც, რომელიც „ბაგრატის ეკლესიად“ წოდებულს წა
გიორგის ეკლესიის აღშენებას ბაგრატ IV-ს მიაწერს. უკანასკნელს შემოსვენებაში
„მეორედ მის აღშენებულად“ უნდა იწოდებოდეს არა ბაგრატ IV, როგორც ზემო
ვთქვით (გ. 144), არამედ იმერეთის მეფე ბაგრატ III, რომელიც ქმართავდა 1510—
1554 წ. თამარ მართლად იყო დედა ამ ბაგრატისი, ცოლი აღექსნდრესი (იხ. 1052,
1509 წ. ქკეშე), გიორგი ძე იყო ბაგრატისი, სოლო ფოტინა შეიძლება იყოს
მისივე ქალი. თუთ იმერთა მეფე ბაგრატ III სწერს: „მრავლითა გულსმოდგინებითა
კელვყავით საყდრისა და მონასტრისა წა გიორგის მეორედ აღშენე-
ბად და ოდესმე საღვთოულო იყო და აწ ჩვენ სამარხოდ და საძვალედ შე-
ვქმენით“ (ეს გუჯარი იხ. ქკეშე).

ამ უკანასკნელ მოსაზრებით წა გიორგის ტაძარი გელათისა შირველად ბაგ-
რატ IV აღუშენებია და მეორედ განუასრულებია იმერთა ბაგრატ III-ს, სოლო დიდი
ეკლესია 1106 წელს დაუწყია დავით აღმაშენებელს.

აქ საჭიროდ ვრაცხთ ვუჩვენეთ ისიც, რომ გელათის გულანში (მუზ. № 186)

მაშენებელთა შორის მოხსენებულნი არიან ბაგრატ IV და ელენე: „ბაგრატ აბხაზთა მეფისა საუკ... და თანამეცხედრისა მისისა დედოფალთ დედოფლისა ელენესი საუკ“... მარამ დედოფლის ქ.-ცხრებით (გ. 252) ბაგრატმა იქორწინა ელენესე ბ ა ნ ა ს. ეს ცნობა მართლა ეთანხმება დანარჩენ ადგილს ქ.-ცხ.-სას (I, 221).

1051 წ.—ამ წლის ახლო-ხანებში დაწერილია ალავერდის სახარება, კაცხის მონასტრიდამ მოტანილი, რომელსაც აქვს შემდეგნი XI საუკუნის წარწერანი:

1) მათეს თავის ბოლოს: „ისო ქე შე სოლომონ“.—2) ლუკას თავის ბოლოს: „განსრულდა... ეელითა ფრიად ცოდვილისა გიორგისითა“.—3) იოანეს თავის ბოლოს: „...მე ცოდვილი სვიმონ, იოვანე და ბასილი და დიმიტრი და გიორგი შეუერდებით თქუნესა ღთისმოყუარებასა... ლოცვა ყავთ... (და მოიკსენეთ) სულიერნი მოძღუარნი ჩემნი ეგნატი და ანტონი და მშობელნი ჩემნი სვიმეონ, მარიაჲ, მამია, ჩობინი და ძმანი: ბასილი, იოვანე, სულა, ჩობინი და აბუსაკრ და მე უღირსი სვიმეონ და შვილნი ჩემნი: გიორგი და დიმიტრი და გრიგოლ.“

4) „დაიწერა კალიპპოს, ლაერასა წისა ღთის-მშობლისასა, მეფობასა კოსტანტი მონომახისასა, ანტიოქიას პატრიარქობასა პეტრესსა და ბაგრატის აფხაზთა მეფის ნოველისიმოსისა სამეფოს ყოფასა. ლოცვა ყავთ მიქელ და გიორგისთვის... ქორონიკონი იყო“ (?).

5) მამისა ეკთიმეს სახარებასთან სწორი არსო და ბერძულს ორჯერ შესწორებული და ქართულსა ყოვლითურთ უნაკლულა და განთავსულნი არღარა დაკსწერეთ, რადგან ზნაღუი მასვე მოასწავებს და რად არს ქირი ორ-კეცია.— მეორე წა ეკთიმის სახარებაც ხომ გაქვს, მეტეხისა, 1049 წელს დაწერილი (ის. Вѣстникъ Груз. Экзархата, 1892 წ. № 9). საჭიროა ეკთიმეს სახარების გიორგის სახარებასთან შესწორება მათთა დავლთა დასაფასებლად.

6) ავგაროსი ანუ წერილი ქრისტესი და ავგაროსისა და ბოლოს წარწერა: „იესო ქე... აღიდე სულითა მადიდებელი შენი სოლომონ მღუდელი... ლოცვა ყავთ წნო მამანო სულითა საწყალობელისა ცოდვილის ბერის იოვანე დვალისათვის უბად მხრეკალისა. ღწ გარწმუნოს“ (მიქელ დვალი საზამთავლო ის. ზემო 1038 წ. გვ. 177).

7) „სახელითა მამისათა... ესე ანდერძი მე ივანე პროედროს, ძემან ლიპარიტ ერემან (ერასთავთ ერისთავისმან) პროედროსისა და პროდახონისამან დავწერე მას ჟამსა, ოდეს აბხაზთა მეფემან... კოსტანტინეპოლით მომიყვანეს და მოვედ მამულსა ჩუენსა (მონასტრესა კაცსს?) და შევეწირე ოთხთავე სრული“.

ამ ალავერდის სახარების დაწერას ბროსსე, დ. ბაქრაძე და პ. იოსელიანი მიაწერენ 1059 წელს. როგორც მისასკედრია, ეს აზრი იმას დაუბადეს, რომ № 7 წარწერაში მოხსენებული იოანე ლიპარიტის ძე 1059 წელს 11 აპრილს დაბრუნდა საბერძნეთით ქართლს (Закавказ. Вѣст. 1845 წ. გ. 249; Rap. XI). მაგრამ ეს უკანასკნელი წარწერა შემდეგის დროსა არის, თუ იოანეს ხელითა, რომელსაც ეს

კალიზოსს დაწერილი სახარება უშოვნია და კაცისთვის შეუწირავს. სოლო თვთ სა-
 ხარება უწინ არის დაწერილი. ეს ცხადია იქიდან, რომ წარწერაში მოსსიკნებულნი
 კოსტანტინე მონომასა ჰმართვიდა 1042—1054 წ., ჰეტრე ჰატრიატკად სწანს
 1049 წლ. (იხ. გ. 147), სოლო „ბატრატ იესასთა მეფის ნოკელისიმოსისა სამე-
 ფოს უოფა“, როგორც ჩემო აღენიშნეთ, იყო 1051—1053 წლებში და მასას-
 დამე ამ წლებში დაწერილია ჰემოსსენებული სახარება. თვთ სახარებაზედ ყოფი-
 ლა ჰორონიკონი დაწერილი, მაგრამ ვერ გაურჩევიათ, ანუ გაურჩეველობისგამო შე-
 ცდომით დაუსკამთ „სოთ“: რადგან ჰეტრე „ო“ და „თ“ ერთი-ერთს ჰგვანს,
 ამასგამო იმათი გადარეკა ადვილი იქნებოდა, და ბუნდათ დაწერილი „სოთ“ აღ-
 ბათ აღმოუეთხავთ „სოთ“—ად. სამწესროდ, აღაქერდში ჩვენს ყოფობას ის
 სახარება დაკეტლში დაკვებდა, ჩვენს ანგარიშების (გვ. 196—199) და „ჰ-ცს.“-ის
 თქმულებათ დასამოწმებლად დიად საჭიროა მაგ წარწერის დაკვირვებით და სწორად
 აღმოკითხვა.—ივნეს საბერძნეთს გაჰარვა ღ იქიდან გამოყვანა იხ. ჰ-ცს. I, 228.

1058 წ.—მეფის ბატრატ IV-ის გუჰარი, შიომღვიმეს მიცემული.

- - - ჰარი დიდი (ლაშქარი დიდი?) წარმართნი - - - | და ვე[რ] [და]ვიმო-
 რჩილეთ ლაშქარ[ნი] - - - | წ[წ]ლისა უდაბნის: ლავრის მღუიმიანი: და -
 - - | დასამიძდა: რლისთუისცა (რომლისთუისცა) გოლსვიდგინეთ (sic) შე-
 სა - - - | რის და დაკლებლობის (sic) მათის განსაკორნებლად: (sic) მ- - |
 სოლისა (სოლსა?) ჰლ (ჰირველ) გარდაცვალებალთა: მეფეთა: მამათა: ჩემ[თა]- - |
 სოლისა (sic): ჩემისა: და სალხინებელად ცოდეთა: ჩემთა: შეეს[წირე] | მამას
 შიოს: ლავრას მღუიმიანი: და წ[წ]თა მამათა მღუიმელთა - - - | კევს: ადგილი
 ბურკვის ჯუარი ყვლითა (ყოკლითა) მზღუართა მისითა: მ[ი]ღვრით | ბართა:
 წყლითა: ტყითა კლითა წისქულითა: და ყ[ყ]ითა საკმრითა | და უკმრითა:
 და გაოთავისოფლეთ sic ყ[ყ]ისა (ყოკლისა) შესავალისა და გამოსა[ვ]ლისაგან
 საკელმწიფოს: საერისთეოს; სააზნაუროს: სა[ციხის]თეოს: საკევის: უფ-
 ლოჰს: საბანჯრის საკიდის საკომრის (?) და ყ[ყ]ლისა (ყოკლისა) უფლისა
 (ოღლისა?) და გადებულის შე[ს]ავალის გამოსავალისაგან და არ[ცა] | რაი ზე-
 და აც: თუნიერ (sic) სამსახურებელისა მის წ[წ]ლისა ლავრისა მღუიმი[სა]: რა-
 მეთუ თავისუფლობით შემწირავს ყ[ყ]ლისავე მეონებლის (მეუნებლის) და | და-
 მკლებლისგან: რათა მეოხებითა: წ[წ]ლისა: მამისა: შიუისითა (sic): ლოკვითა |
 წ[წ]თა: მამათა: მღუიმელთათა: მოგუენიქოს: ღ[ღ]თის მიერ: შენდობაი: ამის
 ნაქმრის და დაკლების მათისა წარმემართოს ლაშქრობა ესე და ყოველნივე |
 დღენი ცხორებისა ჩემისანი ნებასა შინა ღთისასა მშუილობით და მტერთა | ჩემთა
 ზა ძღვეით აღვასრულნე და შ[შ]დ (შემდგომად) სიკუდილისა მეოხ იყოს [წ[წ]] |
 ღ[ღ]თისა სოლისა ჩემისათს წ[წ]და იგი და მადლი მათ ყ[ყ]თა (ყოკელთა) წ[წ]თა მა-
 მათაი. აწ ვინცალა [იკ]თხოთ ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩ[ჩ]ნი შ[შ]ა (შოგა?) ჩ[ჩ]ნსა
 მომავალთა მეფეთა, ეწეთა (ერისთავთ-ერისთავთა) | ეწთა (ერისთავთა), აზნაორ-
 თა, ციხისთავთა, კევისუფალთა, ჩინებულთა და ყოველთავე | საქმის მოქმედთა

ჩნთა დაამტკიცებ და ნუ ვინ უშალავთ (sic) ბრძანებულსა მას და გაგე-
 ბულსა ჩნსა ნუცა რას ვინ დააკლებთ ნუ ღიდს და ნუ მკირეს თუიწინერ
 შეწევნის და თანადგუმის (sic) და ოკ თუ (უკეთუ) ვინმე გამოაჩნდეთ ღთის უარ |
 მყოფელად და მის წდის ლაერის [შემცოდელ ოდესცა და რასცა ჟამსა ან
 რასცა მიზეზის მოღებითა გინა თუ იგი ადგილი შეუცვალოთ მას წდა |
 ლაერას ანო (ანუ) ესე წესნი გაგებულნი ჩნნი შეუშალნეთ უარის მქმუ-
 ფელთამცა ღთისთა თანა დასჯილხართ იგიმცა წდა მამი და მადლი მის
 წისა ლაერისა არს მოსჯოლი (მსაჯული) თქნი ცოდვთამცა და ბრალთა
 ჩემთა გარდამსდელნი ხართ წე (წინაშე) ღთისა და თქნ ქეს მიერ გნი
 (გიორგი) ქართლისა კათალიკოზმან: და წთა მღღელთმოძღუართა: დაწე-
 რილი ესე ჩნი დაამტკიცეთ ვითა წესი არს წყველანი და შეზუნებანი და-
 წერეთ ვინცა უქციოს და შაუცვალოს: დაიწერა ბრძანება და სიგელი ესე
 ჩნი ინდიკტიონს მეფობისა ჩემისასა მეო: ლა: ს: (ქ. ო. მეოცდათერთმე-
 ტესა) აელითა იოვ:ნი მწიგნობრის მწრელისაითა: (sic)*

სსკა ხელით, ძველათ.

ქ. კრნ (კირიელისონ) ესე ვითა: აღიდენ ღნ ძლიერს ბაგრატ აფხაზთა მე-
 ფესა | და ყოვლისა აღმოსაველეთისა ნოველისმოძმოსსა დააწერია და ბორ|ციუს
 ჯაარი სალოცველად მეფობისა მათისა და შეილთა მათთათს | მღუიმეს მო-
 ნასტერსა და შეუწირავს მე გნი ქ:კზ (მე გიორგი ქართლისა კათალიკოზი) მო-
 წამეცა ვარ დაწერილსა მათსა. აწ ვინც ვინ რამანც გუარმან კაცმან რა-
 სცა ჟამსა ვითა მათსა დაწერლს სწერია უ: ქ: ცოს (უქციოს) დაშალოს დაწე |
 რილი მათი გინა ჟამითა ცვალებითა გინა სიგრძეთაგან ჟამთაისა იკადროს
 ან შლად ან ცვალებად ან შესაველად დასავევისა [უ]ფლოდ გაკადლოს
 ანუ ბევარ და გამოსაველი რა დასდვას და ვითა და|უწერია და გაათავისუ-
 ფლებითა მას ზედა მკადრად (მკვიდრად) და შევაველად არ იპყრან. პრისხამცა
 მამა ძე და სლი წა, წდა ღნსმზობელი | და კრულადმცა არიან დაუსაბამოს
 სულის სიტყოითა (sic) ათორმეტთა | წთა მოციქალთა მადლი თა ექასთა
 კრებათა მადლითა ხუთთა | პატრიარქთა (sic) ჯაართა წისა დედა ქალაქისა
 და საგეტისა ცხოვლისა მადლითა ჩემ გლახაკისა ჯაართა გაუკსნელად
 სულით და კორციით ამას | ყაფასა და მას სააკანესა არსამცა ნაწილი მისი
 იუდასთანა ისქაროტელის და ყლთა (ყოველთა) მწუვალეებელთა და ღთისა
 აარისმყოფელთა თანა შერაცხილ და ვინ დაამტკიცოს და არა შალოს ბრძანე-
 ბული და დაწერილი მათ მიიღენ კართხევა ღთისაგან და ჩემ გლახაკისაგან.

ქ: აღიდენ ღნ: ესე ვითა: უძლეველს მეფეთამეფეს დაუწერია და შეუ-
 წირავს ბორციოი ჯუარი მღუიმისთვნ სალოცველად მეფუბისა მათის შეაწინე-
 ღნ მადლითა წდის შიუსი და ევაგრესი: მეცა მიწას მეფუბისა მათისას იწეს
 (იოანეს) ძეს ღპტ ეწეს (კრისთაჲ კრისთაჲსისს) დამიმტკიცებია. უქვეველ არს
 ბრძანებაი მათი. ჩვენგანცა მონისა მართისაგან.

მოსსენებული შიომღვიმის გუჟარი, დაწერილი ძველის მსედრულ სელით,

თხოულობს განმარტებას. იგი დაწერილია 31 წელს ბაგრატის მეფობის, ს. ე. ო. 1027+31=1058 წელს.

გუჯარში მოხსენებულია რომელიმე შემოსევა მტრისა, რომელსაც შიომღვიმე გაუცარცვას, ხოლო ბაგრატის ჯარს ვერ შეუეგნებია მტერი. რომელი მტერი უნდა იგულისხმებოდეს აქ?—თათრის ლაშქრის არფასარის ანუ სსკა ერის შემოსევა ქართლში არ არის მოხსენებული ქ.-ცხ.-ში: მოკლედ და ყრუდ მოხსენებულია მხოლოდ ლიპარიტის და ბერძნების ჯარის შემოსევა 1050 წლის ახლო სანებში: «მოირთო (ლიპარიტმა) ბერძენთა მეფისაგან ძალი და ვერლარა დაუდგა ბაგრატი» (I, 226). ანუ ეს შემოსევა აქვს სახეში გუჯარსა და ან სსკა რომელიმე შემოსევა თურქთა, რომელიც ქ.-ცხ.-ში არ არის აღნიშნული. შეიძლება ლიპარიტის ჯარში ბერძნებს გარდა თურქნიც ერივნენ, რადგან მეგობრობდნენ მას (ქ.-ცხ. 227).

უკანასკნელი წარწერა გუჯარისა მოიხსენებს ლიპარიტის ძეს ივანეს, რადგან ივანე საბერძნეთით მობრუნდა კაცხს 1059 წელს 11 აპრილს, ორშაბათს (იხ. Закавр. Вѣст. 1845 г. стр. 249; Rap. XI, 33.—მაგრამ 1059 წელს 11 აპრილი მოდიოდა კვირას და არა ორშაბათს, 1060 წელს—სამშაბათს, 1058 წელს—შაბათს, 1057 წელს—შაბათს, 1056 წ.—სუთშაბათს; 1055 წ.—სამშაბათს; 1054 წ.—ორშაბათს), ამისგამო უკანასკნელი წარწერა 1058 წლის შემდეგის დროსა უნდა იყოს.

1058—1064 წ.—ამ დროებს უნდა ეკუთნოდეს ატენის ეკლესიის სამსრით სუცური წარწერილი, რომელიც მცირეოდენ შეცდომით ბროსსეს შეუტანია თვსს Voyage-ში IV, 21:

სახელითა ღთისათა მე გრგუნლმნ (გარგანელმან?) მირიანის ყმაძან თარხონის ძისაძან, ატენის ციხის თავმან, ავაგენ ატენს სახლნი და ქოლბაგი მას ეამსა, ოდეს,—ადიდენ ღწ,—ძლიერმან მეფეთა მეფეთა ბაგრატი უბრძანეს მიწისა მათსა მირიანს პატრონსა ჩემსა სეფესა ზოვარსა შინა ქალაქისა შენებაჲ. გაუმარჯოვა ღწ და ბედმან მეფეთ მეფობისა მათისაძან; ვითა სწაღდა მეფობასა მათსა, ეგრე ავაშენეთ დარბაზი და ქალაქი. შეგვიწყალა მეფობაძან მათმან, სასახლენი აღვიღნინ და საქულბაგენი მკვდრად ნებიერობით გვბოძნა მირიანს და ყმათა მისთა, რომელთაცა შენებაჲ შეეძლო, მე ავაგე სახლი და ქოლბაგი და შევსწირე წასა სიონსა ატენისასა საყოფელსა წისა ღთისმშობლისასა სალოცველად ჰგიანმცა უკუნისამდე ძლიერი მეფეთა მეფე ბაგრატი სევასტოპოლისი და ძე მათი გიორგი კტი (კურატპალატი) და სალოცველად სულისა მირიან მიწისა მათისა გამზრდელისა პატრონისა ჩემისათვს (sic) დავეღე დღე თვედრობაჲ აღაპად, გარდაიხდიდეს მამასახლისი წინამძღუარი სიონისაჲ ვინცა იყოს.

ბროსსეს გადმოწერია ზედათმოგვის წარწერა, რომელსა ჩვენ ესრე ვკითხულობთ: „ქე ისსო მეუფეო დიდებისაო, ადიდე ბაგრატი და მარიაჲ დედოფალი.—ისსო ქე შე სული ფარსმან ერისთავთ-ერისთავისა ივანეს ძისა ქიმიქი-

მისა“ (ჭიმიქიელისა?). ფარსმან თმოგველი ჩორჩანელი ის. აღმ. ათონისა № 82, 83, 93. ქ.ცხ. I, 224. „ჭკმმსა“-ს მკვირ აღბათ ეწერებოდა ჩორჩანელისა“.

1060 წ. ამ წელს დაწერილია ტყეის სუცური სახარება საშალო ტანისა, ლესუმიდამ კარსელაძეს მიერ დროებით მოტანილი წარწერებითა:

1) მარკოზ მახარებელის სურათზე: „ლო შუე ნიკოლოზ კუქამსდე.“

2) იოანეს სახარების დასასრულზე: „ესე საცნაურ იყავნ ყთა, რ (რომელ) ესე წა ოთხთავი ჩნ ახლად გვთარგმნია ფრიადითა იძულებითა ძმათა ვიეთთამე სულიერთათათა (და) ბერძულთა სახარებათა შეგვიწამებია ფდითა გამოწულილვითა და ვინცა ვინ სწერდეთ... და თუ არა რამე გაშუნდეს (sic) ჩუენნი ყნი სახარებანი პლიდგან წდად თარგმნილ არს და კეთილად ხანმეტნიცა და საბაწმინდურნიცა, მუნით დაწერეთ და ღთისათვს ერთმანერთსა ნუ განპრევთ და გლახაკისა გნისთვს ლოცვა ყავთ.“

ლოცვა ყავთ წნო უღირსისა ბასილისათვსცა, რმან წა ესე ოთხთავი მამისა გიორგის თარგმნილისა სახარებისაგან გადმოგწერე და შეწამება დიად მიხარებია. ღთისათვს სიტყუასა ნუ შესცვალებთა.“

მერე რედეე წითელ მელნით: „თვნიერ საძიებელთა“.

შესანიშნავია, რომ ბრეთის ტყეის სახარებაზე (XIII სსუკ.) იგივე ანდერძი მთარგანელისა რამდენადმე შეცვლით სწერია: „ესე საცნაურ იყავნ ყოველთა, რომელ ესე წა ოთხთავი არათუ ახლად გვითარგმნია, არამედ იძულებითა ძმათა ვიეთმე სულიერთათათა ბერძულთა სახარებათა და (sic) შეგვიწამებია ფრიადითა გამოწულილვითა, და ვინცა ვინ სწერდეთ, ვითა აქა პოოთ ესე (sic) დასწერეთ, და თუ ამისგან ჯერგინდეს დაწერაჲ, ღთისათვს სიტყუათა ნუ სცვალებთ, არამედ ვითა აქა სწერია ვგრე დასწერეთ და თუ არა რამე გაშუნდეს (sic), ჩუენნი ყოველნი სახარებანი პირველითგან წმიდად თარგმნილ არს და კეთილად, ხანმეტნიცა და საბაწმინდურნიცა, მუნით დაწერეთ და ღთისათვს ერთმანერთსა ნუ განპრევთ, და გლახაკისა გიორგისთვს ლოცვა ყავთ“. — ორივე წარწერა ცხად ჭეოფს, რომ ძველად ჩვენს სახარება უთარგმნიათ საბაწმიდაში და სანმეტში(?), ხოლო ათონელთა მამათა მხოლოდ ხელახლა შეუსწორებით და გაუსწორებითა.

3) კელესიისა სატფურებისა სახარება და იქვე წარწერანი:

„ლოცვა ყავთ გლახაკისა გნისთვს, რნ წა ესე სახარება ვთარგმნე“.

„ქე დიდებულ ყავ სლი ნეტარის წის მამისა ჩნის გი თარგმანისა მთაწმიდელისა ან“.

4) ბოლოს წარწერანი:

„დაიწერა კელითა ცოდვილისა ბასილის თორელ ყოფილისათა სანახებას ასურეთისასა, დიდებულისა ქალაქისასა მონასტერსა წარჩინებულსა დილისა კალიპოლისასა, სადიდებელად ყდ წისა ღის მშობელისასა სა-“

მკვლრებელსა და ნავთსაყუდელსა ქართველთასა, სოხასტერსა შინა მონასტრისა აღმოსავალით სადიდებელად წათათავარ ანგელოზთასა.

და აწ გვეედრები ყათა ლთის მოყუარეთა, რომელნიცა განათლებულ ხართ წისა ამის სახარებისა ბრწყინვალებითა მორწმუნეთა და წათა მამათა და ქეს მიერ ძმათა, რნი მოელით მიმთხვევად საუკუნეთა მათ კეთილთა, ესენებულ გუყვენით წათა შნა ლოცვათა თქუენთა მე გლახაკი ბასილი ამის წისა სახარებისა დამწერი და მშობელნი ჩემნი სულიერნი და კორციელნი კეთილად მიცვალებულთა და მიცვალებადთა - - ლოთა მცნებითა და მარხვითა სიყუარულით და ნუგეშინის ცემა - - უფენეს იგინიმცა - - წდ - - - - მო - - - - საუკუნოსმცა არს კურთხეულ და საკსენებელი მათი თანა დაიწერების სახელები შათი, ჩვენ მოგჯესენენ წიგნსა მას ცხოველთასა და მიმცა ეცემიან ნეტარება სულთა მათთა დაუსრულებელნი იგი კეთილნი, რლი თუალმან არა იხილა და ყურთა არა ესმა და გულსა კაცისსა არა მოუცდა, რომელი განუმზადა ღმერთმან მოყუარეთა სახელისა მისისათა, იგინიმცა დგომილ არიან მარჯვენით წე რა (წინაჟე უფლისა), დაულამებელსა მას დღესა მოსლვისა მისისასა დადგინებულმცა არიან ყათა წდთა მომკსენებელნი ჩემნი.

ხოლო ოდეს აღიწერა წათესე სახარება ქრონიკონი იყო მაშინ: სპ:

წ) † თაჟმოსკენაღი ჳჯარი სინგურიითა. ეს ნიშანი უზისო. ბოლეს ორ ორი ჳჯარი. თაჟ-ბოლოები სინგურიითა (: .) და წარწერა:

«ხოლო მე სულიერთა და კორციელთა მადლთაგან გლახაკი და მრავალთა ცოდვთაგან ლელვა-გვემული და უდებობით და დაქსნილობით ფდ საარებული (sic), ად უფსკრულითა ღუთისა მოწყალებისათა მინდობილი სახელით ოდენ და არა საქმით მონაზონი, ბასილი თორელ ყოფილი, ღირს ვიქმენ აღწერად და განსრულებად წათ ამას ოთხთაესა სახარებასა განწმედილსა ახლად და მართალსა და უფროჟს მზისა ბრწყინვალესა წისა მამისა ჩნისა მიერ გიორგი მთა-წმიდელისა, რლსა შათა არა არს ერთიცა ასოჟ მრუდი და ნაკლული და არცა მეტი და არცა თუ ნაშრომი უნდოდ აჩუენებს მწერლობისაგან უჩეტრებისა ჩემისა მიერ.

ხოლო ჩემი წერია საძიებელი წელიწადისა სახარებთაჟ სვნაქსრითურთ დღს დაუკლებელად წესსა ზათ ბერძულსა და აწ უკუე საცნაურ იყავნ თქნდა რომელ ესრევე არს ბერძულად განწესებულ მოძღუართა მიერ ვათ შეუგვანდეს თითოეულსა სახარებასა თავი ეგრეთ აიღებვის“.

აქ საჭიროდ კრანხთ შესაკსებელად გამოკწეროთ რუისის ეკლესიის XI საჟე. ტუჟავის ხუფურ-ნუსხად ნაწერ სახარებიდამ წარწერანი: 1) სასარების ბოლოს ტქმსტის ხელით-

„დიდება სამებასა წათსა სრულმყოფელსა ყლთასა ამინ. დაიწერა წათესე სახარება შავსა მთასა, უდაბნოსა საღერწმისკევისასა ზღვსპირსა, რომელ არს დასასრულსა შავისა მთისასა, მახლობელად სელეეკვისასა, კელითა უბადრუკისა და მწარედ ცოდვილისა შათეზაქარიჟასითა: მადლითა და ლო-

ცეთა მოძღურისა ჩემისა საბა პროკოპევი მიდელისაჲთა, რომელი მკვდრ იყო მონასტერსა წისა სვმონ საკვრველ-მოქმედისასა, დიდი წყალობა და კეთილი ყო ჩემზედა უსასყიდლოდ უცხოესა ამის და მოტომილისა ორკერძოვე. ღწ მოაგენ ნაცვალ წყალობისა ჩემისაჲ ათასეულად ღღესა მას დღესა მარჯუნით მღვდომარეთა რჩეულთა მისთათანა, რაჲჲს იგი მეუფემან ჰქუეს მათ: მოვედით კურთხეულნო მამისა ჩემისანო და რაოდენი უყავთ ერთსა მცირეთაგანსაო; მათმცა თანა არს ნაწილი ამისი, რა საუკუნეთა მათ და დაუსრულებელთა კეთილთა იშვებდეს ნეტარი სული მისი ამინ.

და მოწაფესა მისსა დანიელს შეუნდვენ ღწ ბრალნი მისნი აწ. და ყოველთა მშობელთა და მოძღუართა და ძმათა ჩნთა სულიერთა და კორციელთა და დაწერე სახელი მათი წიგნსა მას ცხოველთასა აწ იყავნ.

ნიკოლოზ ხუცესსა მიეცინ ღწ სასყიდელი და მადლი ჩემისა კეთილისათვს და წყალობისა: მისითა დედითა დაწერე, რომელ მას დაეწერა გი მთაწმინდელისა სახარებისაგან, რი იგი მთაწმინდელსა ბერძულთა სახარებათა-და შეემოწმა შესამედ, ორჯელ პირველ შეემოწმა. ღწ მიეცინ სასყიდელი სულსა მისსა შრომისათვს აწ.

და შე შემინდევით ღწთისათვს უცბად და უმეცრად ჩხრეკისათვს. სხუჲა ღონე არა მაქენდა: საფასისაგან გლახაკ კულად ვიყავ და უსასყიდლოდ არავინ დამიწერდა და ღოცვა ყავთ ჩემ უბადრუკისათვს. 2) სსკჲ სელით: „ლოცვა ყავთ მიქელისთვს“. 3) სსკჲ სელით: „ბატონიშვილი დომენი . . . დამინე მრავალუამიერი“. 4) სსკჲ სელით: „პატრონსა ბანდურს შს ღწ († 1474) და მათსა ძმასა პატრონსა ქაიხოსროს შს ღწ († 1500)“; მათსა მონასა და ამისსა მხატვარსა ანანის შეს ღწ.

5) სსკჲ სელით; „უფალო, მიეც სასყიდელი სულსა მიქელისასა“.

6) არშიაზე სუცურად: „ევსტათი, ძე მეფისა“. ევსტათი უცნობისა ისტორიაში, თანამედროვე უნდა იყოს მიქაელისი, მე-XIII ანუ XIV საუკ.—

რადგან რუისისის ეკლესიის რამდენიმე ნიუთები ერთმთიდამ მოტახილია დონოსი ერთუშნელისაგან (შემდეგ მროკელისა XVII საუკ.), გვართ ღწთისა, ამისგამო ეს სასარებად, როგორც წარწერებიც გვიმოწმებენ, ერთუშთის უნდა იყოს.

1065 წ.—ამ წელს ბაგრატ მეფემ მასცა ბურჭინთა მეიქეს ცოლად ასული თჳსი მარიაჲ (მართა, ის. ქ.-ცხ. I, 230 და მეჩ. № 170, გვ. 250) და იმავე 1065 წელს, 29 ივნისს მიიწვალა წა გიორგი მთაწმინდელი, დღეს ოთხშაფათსა. რადგან ოთხშაფათი 29 ივნისს მოდიოდა 1065 წელს და აწ 1066, ამის გამო გიორგის სიკვდილიც და მართაჲს გათხოვებაც 1065 წელს მომხდარა და აწ 1066 წ. როგორც ჰუიქრობენ (ნასუსტი ბაქრაძე, გვ. 161; ა. ცაგარელი Свѣдѣнія, გ. 53; Hist. G. I, 330, n. 2).

1066 წ.—ბროსისეცგან გადმოღებული სოუქსუს კელესიის (აფსიკეთის) ასო-
მოაკრული წერწერა:

ქრისტე, კურთხეულხარ ღთო ყოვლად ყოველსა შინა. ეს იქმნა და-
საბამითგან წელთა ხქათ (1065 წ.), ქკს: სპე: (1066 წ.) მეფობასა ბაგრატ
გიორგის ძისასა, ინდიკტიონსა: „: ხქ:“ (?), აპრილსა თვესა ვარსკულავეი ვა-
მოჩნდა, რომელ მისსა წილსა აღმოლიდის (აღმოკლდის?) და წინა მისსა ვი-
თარცა შარავანდელი დიდი მოკიდებით მასვე ა(?). ეს იქმნა ბზობითგან აღვსე-
ბაღმდეგ“.

ამ წარწერაში „ქრისტეს“ მაგიერ უნდა ეწეროს :ქ:“; ინდიკტიონიც არ არის
სწორედ გადმოღებული. 1066 წელს ინდიკტიონი იყდა :დ: და ამის გამო ზემო
წარწერაში უნდა წერებულყო: „ინდიკტიონსა :დ: ხქ: აპრილს“ და სს., ე. ი. მე-
ოთხე ინდიკტიონს, რა აპრილს. ვარსკულავთ-მრიცხველთა გამოძიებით ეს კედანსი
ვარსკულავი სხანდაო 11—13 აპრილს 1066 წ. (Voyage, VIII, 115—117).—
დ. ბაქრაძეს სოუქსუს კელესია მიხნა აზარალამის მოსასტრადა (ვახუშტი ბაქრ.
გ. 162; ის. ზემო, გვ. 162).

1066 წ.—საეკლ. მუს. (№ 134) დაცულია დიდი (680 გვ.) ტუზის წიგნი,
რომელშიც მოქცეულია „კელეაქსის“ იოანე სინელისა, წა ნიკოლასის ცხოვ-
რება (გვ. 664—680) და „ცხოვრება წმიდისა მღვდელმოდურისა ტარო-მე-
ნელთა ქალაქისა ქალაქისა სიცილიისა (Sicilia), რომელი აღწერა ევაგრე
ეპისკოპოსმან, მოწაფემან მისმან“ (გვ. 424—593). ამ ცხოვრებიდან სხანს,
რომ ბაგრატ ყოფილა ზონიტალი; ჰეტრე მოციქულს მოქცეეია და მასვე გაჯყო-
ლია იერუსალიმს, მერე რომს წასულა და სიცილიის ანუ სიცილიის ქალაქში და-
მკვდრებულა; იქაური საღისი მოქცეეია ქრისტეს საწმენთებისადმი და მრავალი
სასწაულები უქმნია.

ამ სელ-ნაწერს აქვს წარწერანი ტექსტის სელით: 1) „...ლო შე მამა
გელასი (გვ. 54, 66, 378); 2) „კელეაქსის“ ბოლოს (გ. 424): „იო ქე შე-
ამკვე მადლითა... მამა ეფთვმე, ძე წა მამისა იოვანე აბულჰერისი
(sic) და მკვლრ სამოთხისა, რნ თარგმნა წა ესე წიგნი... და სხუანი ურიცხუნი
ბერძელისაგან ქართულად“.—3) ბგრატის ცხოვრების ბოლოს: „...მადლითა
და შეწევნითა მამისა ჩუენისა ილარიუნისითა მე უღირსი გლაზაკი ჰრო-
მანაელი მამა გელასი ჩემსა წინამძღუბასა (sic) ღირს ვიქმენ აღწერებად
(sic) წასა ამას... კლემაქსსა და ცხოვრებასა წსა და მოციქულთა სწორისა ბგრა-
ტისა საღიდებელად და სალოცველად ღთივ დაცულისა და ძლიერისა აფხაზთა
და ქართველთა მეფისა ბაგრატისთვის და ძისა მათისა გიორგი კუ-
რაპალატისათვის, აღიდენ ღნ,—და სალოცველად სულისა ჩემისა და
მშობელთა ჩემთათვის და ყოველთა მამათა და ძმათა ჰრომანელთათვის. დაიწე-
რა კელითა სომეონ დვალისათა სოხასტერსა შინა ჰრომანისასა ანა-
წმიდას, მეფობასა დოკისასა, მას ეამსა ოდეს ბაგრატის ასოლი (sic)

მართა სამეფოს იყო. ქკსა :სვ: და დაედევით ეკლესიასა ჰროზმანისასა საყდარსა წათა მოციქულთასა (მერე შექვეყნება უწერია გინც ეს წიგნი „ტრომანას გამოაკეთას“).—4) მე-663 გვ.: „წო ნიკოლოზ, მეობ მეყავ მე წინაშე უფლისა... ლოცვა ყავთ გლახაკისა და ცოდვილისა ეფთჳმესთჳს... ესე სიტყუანი სიმღაბლით საესენი თვთ მამისა ეფთჳმესნია, ვითარცა ნუსხასა ეწერა სადიდებელად მისდა, ჩუენცა ეგრეთვე აღეწერეთ... ლოცვა ყავთ წა მამისა იოვანესთჳს და უსხეულოთა მიმსგავსებულისა ნეტარისა ეფთჳმესთჳს, რომელმან გვთარგმნა წიგნი ესე და სხუა მრავალი წიგნები ბერძულისაგან ქართულად და განავრცელა და განაწათლა ქართველთა ენაჲ. ქე სრულ ყავ სრბა მისია....—5) ძველ მხედრულ ასოებით XII სუჴე: „ლთო შეუნდევ ვოველნი ცოდვანი ბერსა მამაცსა (მამასა?) ნიკოლოზს, რომელი ღირს... წასა წიგნსა მიმთხევედა...—6) ხუცური სსჴა სელი XII სუჴე: „...შე სულითა გლახაკი ბასილი ცოდვილი“.

ეს წარწერა შესანიშნავია განსაკუთრებით ამ მხრით, რომ იგი არღვევს ვახუშტ-ბარსსეს ანგარიშს იმპერატორის მიჴელ ღუეს (1071—1078) დაქორწინების შესახებ ბაგრატიის ასულ მართაჲ 1065 წელს და ამტკიცებს გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაში აღწერულ ცნობას, რომ მართა საბერძნეთს შევიდა 1065 წელს ერთად გიორგი მთაწმიდელთან, ჰეტრე ჰეტრიე ყოფილთან და იონე ბედიელ მთავარ-ეპისკოპოს-სუჯგლონთან: „წარმოვემართენით მას ეამსა, ოდეს მართა უფლის წული სძლად თჳსად კოსტანტინე ღუეწმან მოიყვანა დედოფლად სამეუფოსა ქალაქსა“ (ეკლ. მუზ. № 170, გ. 251). ეს იყო იმაჴე 1065 წელს, როდესაც მიიცვალა გიორგი მთაწმიდელი.—მართა რომ 1065 წელს დაქორწინებულ იყო, როგორც ჰუიჴრობენ ვახუშტი და მემდევარსი მისნი, მამის შემოსხენებული წარწერა კერ მოიხსენიებდა მას „მართად“, არამედ „მართამად“ (დედოფლობის სასელია მართასი) და არცა „ბაგრატის ასულად“, არამედ „დედოფლად“.—ცხადია, რომ უფრო უფრო მართალია ბიზანტიელთა მისტორიეთ თჴმულება იმასე, რომ მართა და მისი ბაძის-ასული ირინე (ასული დემეტრესი?) დაქორწინდნო 1071 წელს ჰირველი მხელ VII ღუესჴე (1071—1118), სოლო მეორე ისაჴ კომნენჴე, აღეჴსი იმპერატორის (1081—1118) ძმაჴე (Hist. Gr. 330, n. 2); მართასი თაჴ-გადასაჴალი ასრე უნდა წარმოვიდგინოთ: ბაგრატ IV-ს საბერძნეთს მეოფობაში იმპერატორმა მოისთჴვა მართა მამას აღსაზრდელად (კბონებ უფრო მჴველად, რათა ბაგრატი ერთგულობაში ჰყოლოდა ბერძნებს); 1054 წელს 5—7 წლის მართა ვაგჴაჴეს კოსტანტინოპოლს; მაგრამ მერე ისეჴ საქართველოში დაბრუნებულა. 1065 წელს სძლად მოისთჴკის იგი მამას და 1065—1071 წლამდე იზრდებოდა ასალ-გაზიდა მართა კეისართა სასაღეში და 1071 წელს გათხოვდა; 1078 წელს დაქორივდა და საქართველოში შემოვიდა, 1081 წელს ისეჴ საბერძნეთს შევიდა, მაგრამ 1085 და 1103 წელს ალბათ საქართველოშიჴე ყოფილა, რადგან მას მოიხსენიებენ წარწერასი და რუის-ურბნისის კრება (იხ. ჴეჴო).

ამ მართას მოახსენებს ათონის აღაპი № 132: „თვესა ნოენბერსა :კა: აღაპი არს დედოფლისა ჩუენისა მრმ (მართამ) მართა ყოფილისა და ძიხა მათისა კოსტანტინე პორფიროგენისა და დიდთა და მრავალთა ქველისმოქმედებათა მათათვს, რომელ აჩუენეს ჩუენზედა; პირველად განგვათავისუფლენს სიკრიტონისაგან, რომელნი მვსოლიმნისათვს გუთხოვდეს ხუთსა ლიტრასა; მათ მისცეს განძი ესე და აღმოკოცეს მვსოლიმნი სიკრიტონისაგან; და კულად სხუათა პრასტინთათვს და მელინძათათვს დიად ილუაწეს შეფეთა თანა; და მერე მოსცეს ძმათა გასაყოფელად ლიტრა :ვ: ამის ყოვლისათვს გარდაიდებოდის აღაპი მათი, ვითარცა მამის დედისა მათისათვს სწერია მით წესითა“. მამის დედა მართასი იყო მართამ, დედა ბაგრატისი, მოსხუენული იმავე აღაპი № 93.

წა გიორგი მთაწმიდელის ნათარგმნს ტყაეის სენაქსარსა (საეკ. მუზ. № 139) სხუათა შორის აქვს შემდეგი წარწერა, რომელიც ამოწმებს მისის ცხოვრების აღმწერის ცნობას, რომ ეს შრომა უთარგმნია გიორგის თვსს დეკანოზობაში: „ხოლო ითარგმნა წა ესე სენაქსარი, რომელ არს მათწყებელი ყოვლისა საწელიწადოხსა, მონასტერსა ქართველთასა, კელითა გიორგი დეკანოზისათა“... მასავე: „თთუენი წელიწადისანი“. ის. კელ. მუზ. № 193: და დიდი სუჯულის კანონი, წარწერით: „ახლად თარგმნა ესე გი“ №.124; მისივე: „პარაკლიტონი“, № 93.

1065—1071 წლებში უნდა იყოს დაწერილი კელ. მუზ. ტყაეის დიდი წიგნა; გრიგოლ ღვთის-მეტყველის ცხოვრება და სწავლანი, რომელსაც ზირველსავე ფურცელზე ხელაქნურად დასატულ არშებში ოქროს ასოებზე აწერია ასომთავრულად: „წო გრიგოლი: ღთის მეტყლო: მადლითა და შეწვენითა: შენითა მიჰმადლე: და ღირს ყავ: წმიდათა ამათ სიტყუათა შენთა აღწერად: და აღსრულებად: სარწმუნოებით: მეედრებელსა შენსა: და სურვილით მეძიებელსა: წთა: სწავლათა: შენთასა: მევეალსა შენსა მარიაჲს ბაგრატ (პეტ): აფხაზთა: მეფისა: და: სევასტოსისა ასულსა: ამინ:—(ასო „უ“ დედანში დაწერილია ორ ასოდ: „ოჲ“).

როგორც ზემო განუმარტეთ, მართამ (იგივე მართა) სძლად იყო წაყვანილი საბერძნეთს 1065 წ. და აქორწინა 1071 წ. მიჰელ დუგიწსე. რადგან მართამ მოსხუენებული არ არის დედაოფლად, ამის გამო ეს წიგნა დაწერილ უნდა იყოს 1071 წლამდე. ხოლო 1081 წელს მართა მოსხუენებულია დედოფლად (ის. 1081 წ.)

იმავე ტყაეის ხელ-წაწერში გვ. 476 წმ. გრიგოლ ღვთისმეტყველის საკითხსა: „წყალულებისა მისთვს სეტყვსაგან მოწვენულისა ქუეყანასა ზა“ აქვს შემდეგი იმავე ხელის წაწერა არშისზე: „ლოცვა ყავთ ღთ შემოსილისა დავეითისთვს, რომელმან ესე საკითხავი თარგმნა. ვინ სწერდეთ, ამას სიტყუასა დაწერდეთ“. ეს დაკით არ უნდა იყოს დაკით ტბელი, არც დაკით ათონელი, როგორც ვფიქრობდით (ის. 9-კოსა გვ. 114), არამედ ერთი უძველესია V—IX მთარგმნელთაგანი.

ბეკებს უთარგმნიათ ნაწიეკტები მსოფლიო მამათა ქმნილებათაგან, სოლო ათონელთა მოარგმნელთ სრულნი ქმნილებანი გადაუთარგმნიათ.

1070 წ.—საეკ. მუზ. დაცულა ძველი VI—IX საუკ. ტყავის სახარება, რომელიც ხელახლა შეუკრათ 1070 წელს, როგორც გუაწიებს წარწერა მისი, გვ. 8: „შეიმოსა წა ესე სახარება საყოფელსა წისა ღთისმშობლისასა მეორედ კელითა გლახაკისა იოვანესითა... ქწნი იყო მეთაძამეტედ ქცეული :სე:“ შესანიშნავია, რომ ეს სელ-ნაწერი ბეკელის ტექსტის ხელით წარწერებში გვიჩვენებს იმავე შირთა, რომელთაც გზოულობით უბეკელისა საზოგადოება წარწერებში: 1) „...რვ ქე შე მონა შენი გაბრიელ“; „ქე შე თე“ (თეოდორე, ის. გვ. 6, 132, 336). თხო სახარება უნდა იყოს VI—VIII საუკუნისა.

1071 წ.—ათონის ტყავის გიორგი ათონელის მიერ თარგმნილ სწავლასრზე წარწერა: „განსრულდა სწავლარი ესე ახლად თარგმნრლისაგან წმ. მ. ჩუენისა გიორგისა კელითა ჩემ გლახაკისა... ევსტრათი დეკანოზისაძათა, ბრძანებითა გიორგი ოლთისარისათა, რომელმან დამაწერინა მამ სახლისობასა მისსა.. დი-წერა წმ. ესე წიგნი მთასა წმიდასა ათონას, საყოფელსა ღთისმშობლისასა და შესავედრებელსა და ნავთსაყუდელსა ჩნ ყოველთა ქართუელთასა, მეფობასა დეოგენისასა და აღმოსავლეთს ბაგრატისსა და ძისა მათისა გიორგისსა, მამასახლისობასა გიორგი ოლთისარისასა, კელითა ჩემ გლახაკისა ევსტრათი ხუცესმონაზათა. ქწნი იყო - - - ინდიკტიონი :თ: დასაბამითგან წელნი :ხუო:“

ეს წარწერა ა. ცაგარელს (СВЯТЫЙ... გ. 79) მიანნა 1062 წლასდ. მაგრამ ეს ცხადი შეცდომა: 1) დიოკეტი მეფობდა წ., 2) გიორგი ოლთისარი დაიდგინა წინამძღვრად შემდეგ გიორგი ათონელის სიკვდილისა 1065 წელს (ის. ზემო გ. 163), 3) ინდიკტიონი :თ: მოდიოდა 1071 წელს, ხოლო 1062 წელს იყდა შირველი ინდიკტიონი. ამ სფუთველთა მასჯევით ზემო მოყენილი ქარონი-კონი შეცდომით გამოწერილი უნდა იყოს. სელ-ნაწერში ეწერებოდა ესრე: „ქწნი იყო :სეა: ინდიკტიონი :თ: დასაბამითგან წელნი :ხუო:“. სუცერი „ო“ და „თ“ ერთი მეორეს ჭკავს და სშიადა შეცდომას ჭბადაეს, როგორც ზემოცა გვი-თქვამს (ის. გვ. 204).

1072 წ.—გარდაიცვალა მეფე ბაგრატ, თეესა მისისა :კლ: ქწნი იყო :სებ: (მარიამ დედოფ. ქ.-ცხ. I, გვ. 264).—დაბეჭდილს ქ.-ცხ.-ში I, 234 სწერია: „ნო ე მ ბ რ ს ა :კლ: ქკს :სებ:“

1073 წ.—გამეფება გიორგი მეფისა, ქკს :სებ: (ეს ქწნი სწერია ეკლ. მუზ. სელ-ნაწერს ქ.-ცხ.-ში, № 131. იქვე არშააზე აწერია (გვ. 239): „კათალი-

კოზი ქართლისა გაბრიელ საუარელია“. ამ გაბრიელას წინ 1058 წ. გუჯარაშ-
შა მოსსენებულად კწი გიორგი (ის. ზემო კვ. 205).

1080—1091 წ.—ცნობანი „ფრემ მცირეჲს“ შესახებ:

ა) მარტვალის საღაროში ჩვენ ვიპოვნეთ ფრად დიდი XII სსუკ. სუცურთი სელ-ნაწარბი
სქელ ქაღალდზე infolio. წიგნი შეიცავს ფსალმუნთა განმარტებას
და აქვს შემდეგი წარწერა: „ღიდება და პატივი და თაყუანისცემა სამგუამოვნე-
ბით ცნობილსა და ერთარსებით აღსარებულსა წა სამებასა, რწ ჯერ იჩინა
მეოხებითა წა ლთისმშობელისა და ყოველთა წთა მისთათა და ლოცვითა
წთა მამათა ჩუენთა ეფთჳმესითა და გიორგისითა, თანა-დგომითა და უფროას-
ლა ოხითა და წინა-ძლომითა ბერისა ჩუენისა საბა სულაქსისა თუხა-
რელისაჲთა განზოგებად წიგნისა ამის, რომელსა უწოდიან თარგმანნი და-
ვითისანი, ანუ თუ თარგმანი დავითისაჲ, პირველი იგი სიმრავლისათჳს მთარ-
გმნელთაჲსა, ხოლო მეორე ერთ-გუამოვნებისათჳს და ურთიერთარს შენაწევ-
რებისა პატიოსანთა მათ ასოთა მისვე და ერთისა თავ-საკიდურისა ქრისტეს-
და მოკიდებულთაჲსთა.

მუხლნი უკუშ დავითისნი პირველ-თარგმნილისაგან დედისა (ესე
იგი, ძველად, მე-IV—VII სსუკ. თარგმნილისა) დაწვრენით, ვითა ეპოვეთ ახალ-
თარგმნილთა დავითთა საუკუნოდ მოსახსენებელისა გიორგი მთა-
წმიდელისათა (რინსვი მუსღებისა, როგორც აქილამ საკულისსმოა, ძველ დაკით-
ნებზე დაუწერია, სოლო თჳთ მუსღების ტექსტი—გიორგი მთაწმიდელის დაკითხი-
ლამ), რომელ იგი უნაკლოლოდ თარგმნილ იყო პირველ ჩუენსა და არცა
ერთისა მოქენე განმარტებისა. ხოლო თარგმანი მუკლიო ყოველი ახ-
ლად ითარგმნა ბერძულისაგან, ვითარცა ყოველივე გუქუსა შესა-
ვალსა წიგნისასა (სამწესაროდ, შესაკადი აკლია სელ-ნაწარბს).—გვედრები ყო-
ველთა, რომელნი მიემთხვიენთ [ამას] წიგნსა, ლოცვა ყავთ ზემოკსენებულისა
მამისა საბაჲს, ბერისა ეფრემ უშკელისათჳს, მოძღუართა, მშობელ-
თა - - და შვილთა მათთათჳს; რამეთუ მათითა წინაძლომითა და საკეთ მპყრო-
ბელობითა და უფროასლა საკმარითა და წარსაგებელითა ქმნილარს ყოველივე
კეთილი ჩუენზედა ღუთისა მიერ, რომელმან ძულოდესმე კარაულიცა ბალა-
მისი აღატყუა; რომლისასა არა-რამთ უნაკლოლუევენს არს აღტყუშბაჲ პირუ-
ტყუთ სახესა ამას გონებასა ჩემ მცირისა და უნდოასა ეფრემისსა,
რომელმან ესე ვთარგმნე ბერძენთა ენისაგან ქართველთა ენად
და მოქენე ვარლთისა წთა ლოცვითა თქუშნითა აყოცად ბრალთა და ცთო-
მილგებათა ჩემთა.

დაიწერა წა ესე წიგნი შავსა მთასა, სანახებსა წრისა სვიმეონისასა, მო-
ნასტერსა მამისა ეზრახსასა კელითა ხუცისა მთავარაჲსისაჲთა.
უფალმან მიეცინ სასყიდელი გულსმო[დგინებითისა] წერისაჲ ლოცვითა თქუშნ
ღრის მოყუარეთა მკითხველთაჲსთა - - - ქორონიკონი იყო :Ϸ: (1080 წ.).

ლო შე და აღიდენ სასუფეველსა - - მამანი მნათობნი ჩუენნი ან ტონ ტბელი და კვრიკე აღექსანდრ[იელი?] [სიტყვით] და საქმით ძალ მწე მეყენეს თარგმნასა ამას - - - ე. [ლოც]ვითა მათითა აცხოვენ ყოველნი ძმანი ეზ[რასა მო]ნატრისანი - - [მი]ცვალბულნი.

ეფრემ თარგმნისა მიერ ზემოკენებულმან და პირველისა წიგნისა მისთვის დამწერელმან იოვანე ხუცესმან მთავარაძსქმან ეს ე ა წ ჩ ე მ-თვის გარდამოვიწერე, ვითარ ვგონებ, უნაკლულად და მართლად. ვისცა გადაწერაჲ გენებოს, მინდობილ იყვენით, რამეთუ ვითა ვპოე, ეგრე ყოველი დავწერე და წენტლიც (ე. ი. სასკენი ნიშნები). გარნა უნდოდ და ჰავად ჩხრეკისა და უკანონავად და იწროდ ჩასხმისათჳს არა უმცეარ ვარ, რამეთუ არა კითხვასა, გინა ლოცვასა ღირს ვარ, არამედ წინა-უქმო. ხოლო უკეთუ ვინმე არა მწყევოს, უეჭველად დიდად ქველმოქმედ ქმნილ არს და კმა არს ჩემდა ნიქად და მისდაცა მოწლედ მყოფელად ღთისა, რომელმან არა დამსაჯოს მწარედ უღ[ერ]ებით შრომისათჳს, ლოცვითა თქუენ გონიერად მკითხველთათა : ან: ქორონიკონი იყო: . ზ: Ⴑ: (1091 წ.).

დაიწერა კასტანას ეფრემის მამობასა. —

ამ ეფრემ მცირეზე და იოანე მთავარაძსქმზე ის. აგრეთვე ზემო გვ. 33. — ეს წარწერა გუბიკის მკვიდრს ქრონოლოგიურს ცნობებს ეფრემ მცირეზე და მისის თანამოღწეველებზე, აგრეთვე შაჰის მათის ქრონოლოგიურ მონასტრებზე: ეზრა და კასტანასე. კასტანასში ეფრემ (უშეკელი თუ მცირე?) მას უოფილა, ანუ წინამძღვარი 1061 წელს. — როგორც საგულისხმოდ წარწერასაგან, 1080 წელს ანტონ ტბელი და კვრიკე აღექსანდრ[იელი?] ასლ-მიწკალებულნი ყოფილან. ანტონ ტბელის სხვა წარწერებშიც შეესხებით, ხოლო კვრიკე ცნობილი არ არის. ჩვენის ფიქრით, ეს სწორედ ის კვრიკეა, რომელსაც დაუწარია დიდი ტყეების წიგნი გრიგოლ ღთისმეტყველისა, „წერა-კითხვის“ წიგნთსაცავში დაცულის მ, რომელსაც ქვის შემდეგი წარწერა: „ღთო აღიდე მონა შენი ე“ (კვრიკე).

ათონის აღაპებიც მოისისენიებენ, გგონებ, ამ კვრიკეს: მ 80: „თვესა იელისსა : იე: აღაპი განეაწესეთ ძმისა ჩნისა კახისა კესთჳს: დაუტევა ეკლესიასა სტაერანი და აკახმულობაჲ, რომელ ვაფასეთ სამ ლიტრად განძალ“...

ბ) ამ ეფრემს შეიძლება უფრო გარკვეული კანონი სასკენ ნიშნების სმარე ბისა. ეს ზემო წარწერაშიც სხასს, მაგრამ უარულად მოისრობილია შეიძებს ფრად საუურადღებო წარწერაში საკელ. მუზ. მუ-XII სუგ. სელ-ნწ. მ 24, რომელშიც დაცულია ზემო დაბეჭდილი (გვ. 33; 75) ეფრემის წერილიცა ქართლის მოქცევაზე. აი ეს წარწერაც:

„ზანკუცი წიგნისა ამის, რომელსა ეწოდების „გარდამოცემა“ (დამსკელი-სა)... შემდგომად წინდუქვასა, რომელიც აღრაცხავს 50 თავს წიგნისას, სწერას:

„ესე ერგასინნი თავნი რიცხულნი მათთანა ნართაულით თავებითურთ გარეშეთა წიგნთა და საფილასოფრასა სწავლულულებისაგანი არიან, რომელთაჲ დაღაცათუ საქირო იყო დატევნა ენასა ჩუენსა, ეინათგან სხუა არ არა და-

ოდეს თარგმნილა საფილოსოფოსოთა წიგნთაგანი, არამედ მე დაქრასა და განბარვასა წიგნისასა მცირედი ქირი ვირჩიე და თქუენსა ამასვე გვევლერები მკითხველთა და გარდამწერელთა, რათა არა დაუტეოთ ამით დაწერაჲ, რეცა სიღრმისათჳს, უკმარ საგონებელობისათჳს. ვაქებ წესსა საწინასწარმეტყუპლოთა წიგნთა მთარგმნელისასა, რომელთაგანი მცირედი რაჲ გაეგონების უსწავლელთა, გინათუ ზოგს რე სწავლულთა მიერ, გარნა სიტყუაჲ სიტყუასა ნაცვალთა შედარებულია ბერძულთისა; და ვერეთვე მე დალაცათუ უმრავლესი ამით თაფთაგანი ჯერეთ ვერ გამიგონებია, არამედ წყალობითა ღუთისათა და მომადლებითა საუფლოსა და ცხოველსმყოფელისა საფლავისათა სიტყუა შედარებულია ბერძულთისა დამართებითი არა აკლს, ხოლო ძალსა სიტყუასა გულისკმის ყოფაჲ ესე ზოგად ყრველთა ღუთისაგან ვიხილოთ და შეუორგულებელმცა ვართ, რამეთუ მოვილოთმცა, უკეთუ ოდენ მოუწყინებელად ვრეცდეთ ზედაჲსზედა კითხვითა და უტკუპლად განგუპლოს კარი გულისკმის ყოფისა, დალაცათუ ყოველივე ვერ გულისკმა ვყოთ, გარნა ესე ხოლო სადამე უწყოდით, ვითარმედ ესე ვითარი არს საფილოსოფოსოჲ სწავლაჲ, რომელი იგი აქაცა საქიროდ საკმარად შოუღებესემი წაიოვანე დამასკელსა, რათა ამით მიერ წინააღუდგებოდინ შერლნი ეკლესიისანი გარეშეთა მათ ფილოსოფოსთა და მათითავე ისრითა განგვერმდენ მათ, რამეთუ თჳნიერ ამით სატყუათასა სხუტბრ შეუქლბებელარს სიტყუს გება წინააღმდეგომთაჲ, სიტყუასა გვგებდენ რაჲ (რჲ) გარეშენი იგი განუკუპთელისათჳს, რომელ არს გუამი და ბუნებისათჳს; რომლისათჳს ჯეროვნად მოუხუმან ესე წმიდასა იოვანე დამასკელსა და ამითითა ეკლოვნებითა მოუზღუდავს ვენაკისა ამის თჳსისა ნაყოფთა შუპნიერებაჲ. ხოლო უშინაგანეს რაჲ ვენაკისა შევიდოდეთ და ტვენებისა მადლთასა განხილვაჲ გუწადოდის, ესე წინასწარ გუტყუყუოს ზანდუკისა ამის მიერ, რათა რომლისაცა პირისათჳს გკმდეს მალთად მოვსთლოთ სიტკბოება.“

ზანდუკის შემდეგ (რომელიც შესდგება 100 თავისაგან) სედეგე:

„აჲ ესერა გქონან ასნი თაფნი საეკლესიონი ორმოცდაათთა თაფთა მიერ საფილოსოფოსოთა გარეშეზიდვილნი, და არცა ესენი სრულ არიან უმათოთ, არცა იგინი უმათოდ, ვინაჲცა ეკადრებ და ვიტყუ: რომელსა ძალი მისცეს ღმერთმან (ღწ) ამითდა გარდაწერად, ესე დაიმიზხენ, რათა უკეთუ მოკლეთ წინამძღვარი უნდეს წისა მამისა ეფთჳმეს მიერ თარგმანებული, იგი შეიტკბოს, რამეთუ მას მადლითა სულისა წმიდისათა კელეწიფებოდა შემატებაჲცა და კლებაჲცა, ხოლო უკეთუ ახალი ესე სწადდეს გარდაწერად მას ამასთანა ნუ გაპრევეს, ნუცა ამას მასთანა. არამედ უკეთუ ამას დაწერდეს, ესე აღწერენ, რათა არა რაჲ დააკლოს, არა ხოლო ას ორმოცდაათთა ამით თაფთაგანი პირველით ებისტოლითურთ, არამედ არცაღა ჩემი ესე კადრებული და მოზრახული, არა ხოლო შესვლასა ამას ვიტყუ, არამედ კიდეთა წარწერილსა თარგმანთაცა (წიგნი შემეულია არშებ-

წი, ანუ კიდევბზე დაწერილ სსოლიებით), რომელთაგანნი რომელნიმე ზეპირით დაწერილნი და რომელნიმე დედისაგან. და ზეპირობისა მიზეზი ესე არს, ვინაჲთაჲნ ყოველსა თარგმანსა უკმს შემატებაჲ სიტყვსაჲ, რეცა განმაცხადებულად ძალისა. ხოლო მე ვითარცა ყოველთა უნარჩევებსა მიზეზი იგი და შემდგომად ღეთისა (ღე) მოცემული იგი ჩემდა თარგმანობისაჲ ბერი ჩუენი აჲას მიბრძანებდის, რათა წმიდისა სიტყუაჲ მარტივად და შეუზავებულად და შეუზებულად ვსთარგმნო, და უკეთუ რაჲმე ძალისა განმაცხადებელი უკმდეს ჩუენსა ენასა, იგი კიდესა ზედა ადგილ-ადგილ და შესავალსა შინა თავსა წიგნისასა დაეწერო. ამისათჲსცა ყოველად უჯგორო არს ვისგანმე კიდესა წარწერილისა მის თარგმნისაჲ შიგან გარეეთ დაწერაჲ, არამედ კიდესა წარწერაჲ, ვითარცა ვისწავეთ ჩუენ ესე ოთხას ოცთა მათგან წიგნთა, თეოდორე (თე) პატრიარქისა მიერ (თეოდორე ცსოკრებდა 1050 წ.) სჲმეონ წმიდას შეწირულთა, რომელთა შინა არა რაჲ ჰრთავს საგალობელი თვნიერ ყოველნივე საკითხავნი არიან გარეშენი და საეკლესიოი და საქროლსა სიტყვსა თარგმანი პატივთა ზედა წიგნისათა უწერია.—ხოლო შესისწავენი და განსაზღვრებაჲ განჩინებითურ და სამეცნიეროჲ ესე არა ოდენ ამას წიგნსა, არამედ ყოველთავე წიგნთა ბერძულთა უწერიან კიდესა, რათა რაჲმს სამეცნიეროსა რასმე სიტყუასა ეძიებდეს ვინმე, ადვილად პოვოს და არა უკმდეს მიმყოფრებული ჟამი, ანუ ყოველისავე გარდაკითხვაჲ. ხოლო განსაზღვრებასა და განჩინებასა იგივე და ერთი ძალი აქუს და განსაზღვრებისა თარგმანი თვთ წინა გეპოების საფილოსოფოსოთა თავთა შინა მეთექუსმეტედ თავად.

კუალად ესეცა საცნაურ იყავნ, ვითარმედ არა ჯგერ არს, რათა სხვსა ვისგანმე შეკაზმულად ვჰგონებდეთ წიგნსა ამას, ვითარ იგი გუასმიეს სჲმეონ ლოლოთეტიისა და სხუათა მეცნიერთა ბერძენთაგან კაზმევაჲ ანუ რომელთაჲ უიონო (sic) არს; რამეთუ იპოს თუ ცხორებაჲ ანუ წაჲებაჲ, ანუ რაჲცა რაჲ ჰამბავი, გინა მოთხრობაჲ სოფლურითა და უშუპრითა სიტყვთა აღწერილი, მას სიტყვთ განაშუპნებენ, გარდაჰკაზმენ და მეტაფრას უწოდენ, რომელ არს გარდაკაზმული და ამასცა მაშინ ჰყოფენ, ოდეს აღმწერელი ჰამბავისა მის ლიტონი კაცი იყოს და არა წმიდათაგანი, ვითარ იგი უმრავლესთა წმიდათა წამებანი თანადახლომილთა მონათა ვიეთგანმე აღწერილ იყვენენ, მას შეჰკაზმენ ესე ვითარითა სიტყვთა, რომელი მასვე პირსა იტყოდის და არა შეჰმატებდეს, არცა დააკლებდეს საქმეთა. ხოლო წმიდათა, თქმულსა და მართლ-მადიდებელთა მამათა აღწერილსა ვერვინ იკადრებს შეხებად, ვითარცა წმიდასა სახარებასა და ებისტოლეთა ჰავლე მოციქულისათა, რაოდენცა ლიტონითა სიტყვთა აღწერილ იყოს, ბერძენთა და მართლმადიდებელთაგანი ვერ ვინ შეეხების, არა თუ ვინმე იყოს სულელ, უფროჲსდა მწუვალებელ და განვრდომილ ეკლესიისაგან.

ამას ყოველსა თანა ესეცა საცნაურ იყავნ, ვითარმედ წინამძღუარნი

სახელად წისა ანასტასი სინელისა თქმულათჳს მინახავს ბერძულსა შინა, ხოლო ამის წიგნისათჳს არა სადა თჳნიერ ქართულისა, ამისთჳსცა ესრეთ ჯერ უჩნდინ სიწმინდესა თქუზნსა, რათა ვითარ იგი ზედაწარწერილსა ამისსა შინა ითქმის, „გარდაცემა“ უწოდდეთ წიგნსა ამას, რომელი იგი ბერძულსა შინა ესრეთვე წარწერილ არს, და „წინამძღუარი“ მასვე წისა მამისა ეფთჳმეს თარგმნილსა სახელ ედებოდენ, რამეთუ თჳთ იგი ამისგანვე გამოკრებულ იარს. ხოლო ესე არა უწყი, თუ თჳთ მამასა ეფთჳმეს გამოუკრებია, ანუ ბერძულად ესრედ უპოვნია, რამეთუ სხუანი წიგნი გამოკრებულნი, ვითარ იგი არს „მარგალიტი“ (კე. მუწ. № 140) და „ყუყუელი-კრებულ“ და სხუანი მსგავსნი მათნი ბერძულად ეგრეთვე გამოკრებულნი არიან.

ამის ყოვლისა თანა მრავალ-ვამ უგულვებელს ქინილსაცა ბრძანებასა აწლა აღსრულებისა თჳს თავსიდევით და მომიტევეთ მკირედ განგრძობა სიტყუსაჲ, რამეთუ ვიდრელა იგი ჯერეთ ჩუენთანა იყო ნეტარი იგი და ყოვლად რჩეული მოღუაწეთა შორის ბერი იოანე ფარაკელი, რომელმან მოწლედ გამოიკითხა ჩემგან და მიბრძანა ამთ პირთათჳს, ვინათგან პირველთა მათ თარგმანთა, არა რაჲ ელუაწა წერტილითა გაკუპთისათჳს საკითხავთაჲსა, ამისთჳსცა ზეპირით უკმდა გაკუპთაჲ ყოველთა სახელოვანთა მკითხველთა, ხოლო ბერძულად არა ესრეთ არს, არამედ ესოდენ მისანდობელ არს წიგნები მათი მართლად გაკუპთილობისათჳს, ვითარ ჩუენი საგალობელი, როდენი დიდისა მის მნათობისა გიორგი მთაწმიდელისაგან თარგმნილ არს, ამისთჳსცა მე ძალისაებრ ჩემისა არა უგულვებელს მიქმნიეს, არამედ ყოველივე ჩემ მიერ თარგმნილი წიგნი ერთ წერტილად და ექუს წერტილად გამიკუპთია: ერთ წერტილი უკუპ მკირედ სასუწნად, ორ წერტილი გასაკუპთელად სიტყუსაჲ და სამ წერტილი დიდად სასუწნად და ექუს წერტილი სრულიად დასაბოლოებელად და ახლად დასაწყებელად სიტყუსა.—არს ოდესმე იშჳთ (იშჳთ), რომელ არა დასაბოლოებელად ზის ექუს წერტილი, არამედ კმისა საქცევად ოდენ, რომელი ესე მეტაფრასთა შინა უფრო იპოების, რაჲამს მოწამე მსაჯულისა მიმართ მეტყუპლებდეს და მყის ღეთისა მიმართ ცვალოს მეტყუპლებაჲ. ესე ვითარსა ამას აღგილსა ექუსი წერტილი უზის, არა რათა დაბოლოოს, არამედ რათა კმაჲ იქციოს მკითხველმან.

აწ უკუპ აღრე გამოკითხული კეთილისა მის გულის-კმის-მყოფელისაგან და ჩემ მიერ მისდა თხრობილსა აქა დაწერად ბრძანებული აწლა ვიძულე დაწერად, რამეთუ უფროს ყოვლისსა სარწმუნოებისა და ღუთისმეტყუპლებითსათჳს თქმულთა წიგნთა შინა საკმარ არს კრძალვა მკითხველისაგან და მწერლისა და მსმენელისა.

გვედრები უკუპ, რათა წერტილი შეიკრძალოთ და მე ყოველივე ცთომილება მომიტეოთ და ლოცვა ჰყოთ პირველ მოკსენებულთა მათ მამათა ბერისა საბაჲსთჳს, რომელი იყო შემდგომად ღუთისა მიზეზი და მომცე-

მელი ჩემდა თარგმნობისა და მღღლისა გაბრიელისათვის, რომლისა ბრძანებითა და ლოცვითა მოსცა ლმერთმან წა. ესე წიგნი ყოველსა ნათესავსა ჩუენსა. ამათ ყოველთათანა მე შემინწყალოთ უსასყიდლოდ და ითხოვეთ ღვთისაგან მოტევება ურიცხეთა ბოროტთა ჩემთა და თქუენცამცა გიპოვნის წყალობა და ღვთისა მას სასჯელისასა მრავალმოწყალისა ღმთისაგან, რომლისა არს სიმტკიცე და ძალი აწ და ყოველთა საუკუნეთა უკუნისამდე ამ-ნ“.

ამ ხელ-საწერის არშეიხე მსჯელი სხოლიები თვით ეფრემისი, რამდელთაგან რამდენსამე მოვიყვანთ სანიშნოდ:

1) 14 ფურც.: „ღრამმა წერილად გამოითარგმანების, ხოლო ტყოსი— დამადნობელად; რათა რაქამს სიტქა „ღრამბატიკოსი“, უწყოდე, ვითარმედ დამადნობელსა იტყვ წერილისასა, ესე იგი არს, რომელი დაქსნის სიმყვარტესა სიტყუათა სიღრმით შეყინებულთასა“;—2) ბერძულად ტექსტი ხმარებული სიტყვა „გენიტონ“ (გვ. 43) არშეიხე განმარტულა: „ვინაგან. ქართულად არ დაეტეოდა, შემინდევით: სრულიად დაგდებასა სიტყვასა, ბერძულადვე დაწერა ვირჩიე, რამეთუ ბერძულად მსგავს არიან სიტყუანი ესე „აგენიტონ“ და „აგენიტონ“ და ორითა ნარითა დაწერილი უშობელსა იტყვს, ხოლო ერთითა ნარითა დაწერილი—აუგებელსა“.

წიგნის ბოლოს (თავი :რ:) იშობა წითელ მუხნით ტექსტის სულით წარწერა: „დასასრული შრომათა იოვანე მანსუორისთა (?):—ეფრემ მკირემან; (sic) ქართლებრთ (sic) ენად (sic) აცისკროვნა: ელინთ ფილოსოფ მუსიკდ (sic) ნარიტორებნი: იმშორისნა რაჲ სულმან ნამდვლე არსმან: სარკე განწმედილ; (sic) ექმნა მემობიარესა: რაოდენ დაიტეეს; (sic) სვნიდი კაცთ ანაგისა:—“

მერე შაკმელნით იქვე (138 ფურც.): „ლოცვა ყავთ ქეს მოყუარენო გაბრიელისათვის, რომლისა ბრძანებითა ითარგმნა წა ესე წიგნი (მერე არშეიხე): და კეთილთა მოღუაწეთა ჩემთა და განმძლიერებელთა, ამას თანა მზრდელთა და მსახურთა არსენი იყალთოელისა, იოვანე და იოვანე (sic) ხუცესთა, სტეფანესთვის დიაკონისა და უფროდს ყოველთა ჩემ საწყალობელისა, რეცა თარგმნისა ეფრემ მკირისათვის, რომელსა დიდთა კათოლიკეთა მარხვათა ცოდვათა თვისთა გლოვად და ქრისტიანეთა და საერანი ჟამნი უგულვებელს მექმნნეს შიშითა ამისისა ვერ გასრულებისათა, რომელი სრულყო ღმრლოცვითა ზემოკსენებულთა ამათ მამათათა აწ:—“

წიგნსა ღმრთული აქვს (გვ. 139) საკითხავი: „ეგრძელ შეკრებილი და მკირედ რაჲმე მოკსენებული... წისათვის... იოანე მონაზონისა და ხუცისა დამსკელისა, აღწერილი მიქაელისაგან ხუცისა სკომნ-წმიდელისა ენასა ზელა არაბთასა, რომელი ესე ითარგმნა სამოელისგან წისა მიტროპოლიტისა ადანელისა (?) ბერძენთა ენად“. არშეიხე აწერია: „ეფრემ“.—მიქელ ხუცესი სუნგლოზი იერუსალიმელ-კვათელ ქართველი ბუბი იყო: ამას უთარგმნა

აწახულით ბერძნულ ენაზე „აბიკურა“, ანუ თეოდორე იერუსალიმელ ხარაწელთ კბი-
სკონოსის თსზულუბა მონოფიზიტთა მიმართ (ეს თეოდორე იწოდებოდა „აბიკუ-
რად“, ხოლო „აბიკურადგე“ იწოდებოდა თეოდორესი შემოსსენებელი ნაწერები;
ამაზე იხ. ზემო, გვ. 88—89.— „აბიკურა“ ჩვენს მენციურებს ქართველთა თსზუ-
ლუბა ჰგონათ.

ამ საკითხის ზედ მოსდექს (პ. 146): „უწყება მიზნისა ქართველთა მო-
ქცევისასა“ (იხ. ზემო გვ. 37; 53), რომლისა ოღოს იბოკება წარწერები: „სრულ
იქმნა ესეცა ქართველთა ოდეს მოქცევისა მოსახსენებელი თვთ ღირსისა ეფ-
რემის ნუსხისაგან... ლოცვა ყავთ ეფრემისთვის, რომლისა მიერ თარგმნილ
არს წიგნი ესე სულთა სარგებელი ცხოვრებითურთ იოვანე დამასკელისაჲთ,
რომლისა ლოცვითა გვკსენინ ღწ ტყუპობისაგან სულიერისა. ან.“.

საჭიროდ ვრანს დაკუთრო აქ ისინი, რომ ანტონ I კათალიკოზს ეს თსზუ-
ლუბა („გარდამოცემა“) წის ეკთიმისა და ეფრემ მცირესი აქვს სახეში, როდესაც
იგი მისგან სათარგმნ თსზულუბის „ზედ-დადგინებასი-დოდმატიკა-ღვთისმეტყველე-
ბისანი“-ს წინასიტყვაობაში გვაუწყებს: „...აქუნდა ვიდრე ქართულოთა თარგმა-
ნებული ორთაგან ღრამატიკოსთა ჩუპნთა, ესე იგი სანატრელისა ეფთიმისგან
და ეფრემისგან მცირისა კატოლორი ანტონის ოტელეზ-
რი, ქმნილი გადმოცემით წმიდისაგან დამასკელისა“ (წერა-კითხ. სულ-
ნაწ. № 1181; ჩემი აღწერა წერა-კითხ. წიგნთ-საცავისა გვ. 515).

ბ) იმავე ეფრემის სათარგმნი მცირე ტანის ქალაღსზე ნაწერი დაშლილი ღაჯ-
საიკონი (მე-XII+XIII საუკ. გავრული სუცური, რომელიც აქა-იქ წააგავს მსედ-
რულსაც) ჩვენ ვაბოკნეთ გელათის წიგნთ-საცავში შემდეგის იმავე სელისა წარწერათ:

„გვედრები ყოველთა მკითხველთა და მსმენელთა და გადამწერელთა,
რათა ლოცვასა ყოფდეთ ღწ-შემოსილისა მამისა ანტონის ოტელისთჳს,
მოდლუართა, მშობელთა, ძმათა და შვილთა მათათჳს, რომელმან ოხითა თჳსი-
თა ღწისა მიმართ უბრძანა პირუტყუ სახეობასა ჩემ მცირისა და უნდოახსა
ეფრემ უნარჩევნისა მოწაფეთა მისთაჲს, რათა სახელად სიწმინდისა მისისა
გამოვთარგმნა ბერძულითაგან ახლად ქართველთა ენასა ცხო-
რება ესე წმიდათა ამათ მამათაჲ, რომელნი განბრწყინდეს
ანტიოქიას და გარემოსა სანახებთა და ბრძანებულთა.
შორის მისთა (სამწესაროდ, სიმქარისაგაჲ ამ წიგნის-ჩაკითხვაჲ ვერ მოვასწა-
რით). უკეთუ რაჲ აქა შინა (შინა?) კეთილად ქმნილ გეპოოს, იგი ღწისა სა-
მადლობელ და მათდა სალოცველ ყავთ; ხოლო მე ცთომილება ოდენ მომი-
ტვევთ, რამეთუ იგი ოდენ არს ჩემისა უდებებისა და უღირსებისა ნაყოფი;
ხოლო კეთილი ყოველი ღწისა არს, და თარგმანება ესე ჩემი საბაჲს და
ანტონის მადლითა და ლოცვითა ქმნილ არს, რომელთა საუკუნომცა არს
სახსენებელი და კურთხევა მათი“. — ქართულს ენაზე აქამდე იბოკება ორი ღაჯ-
საიკონი: ერთს ეწოდება „ეფრემ დიდი“, ხოლო მეორეს „ეფრემ მცირე“
(კეღ. მუნ. № № 164; 166; 196). „ეფრემ დიდი“ უნდა იყოს სათარგმნილი ძვე-

ლად ეფერემ იერუსალიმელისგან, რომელიც უნდა იყოს ერთი უდიდესთა ძველთა მთარგმნელთაგანი, რომელნიც ცნობილნი არ არიან ცსოკრებით და მოღვაწეობით. წა კეთილმე მთაწმიდელს, როგორც სხანს, მეორედ უთარგმნია იგივე ეფერემის სწავლანი (იხ. ზემო გვ. და Свѣдѣнія з. Гречардисиа გვ. 88 და ზალეოგრაფიული ნუსხა № V; კვლ. მუზ. № 296). ამ წიგნში აღწერილია უძველესად ცხოვრება ეგვიპტის ძველ წმიდანებისა. — მრავალი იპოვეს აგრეთვე ეფერემ ასურის წიგნი წარწერით: „სა ცნაურ იყავნ, ვითარმედ სკმეონ-წმიდისა და თუალისა წიგნთა ორ წიგნად არს ეფრემი და თუ ერთად სწერდეთ ვინმე, ესრეთვე აღვილსა აჩენდით, რამეთუ ესრეთ ითქუმიხ: ეფრემ პირველი (ეფერემ დიდი?) და ეფრემ მეორე (მცირე?)“. — „საჟეონ წის და თუალის“ წიგნებად იგულისხმება ანტიოქიის მიდამო ქართველთა მონასტრებში ქართველთა მოღვაწეთა მიერ სათარგმანები გასარჩევად იერუსალიმელ-საბაწმიდელ-სანიკრ-ათონელთა და სხვათა მოღვაწეთაგან. დიონისე არეოპატიტი, თარგმნილი ეფერემისი იხ. კვ. მუზ. № 163).

დ) მეგრულიის მთავარ-ყოფილის დაჯივით დადასნის ერთს XI საუკ. დიდს სელ-ნაწერში ქაღალდზე დაწერილში infolio, რომელიც შეიცავს სსკა-და-სსკვა მეტაფრასებს (ესლა დაცულია წარა-კითხ. წიგნთსაც. № 384) სკენ ეპოპურეთ დაიდ შესანიშნავი სანიტორიო ცნობები ძველს მწერლობასე და თვთ ეფერემ მცირეზე-დაცა ამ სელ ნაწერს აქვს შემდეგი საყურადღებო წარწერა:

1) 68 ფურცელზე იოანე ოქროპირის ცსოკრების ბოლოს იპოვეს წარწერა ტექსტის სელით ორ სვეტად:

„დიდება შენდა ღო მიზეზო ყოველთა კეთილთაო. | დასაბამო და სრულ-მყოფელო ყოველთა არსთაო სამგუ:მოცნებით | და ერთარსებით ცნობილო სამებაო: . | რომელმან ჯერ იჩინე სრულყოფად ცხოვრებასა იოვანე. ნამდვლვე ქეშმარიტისა | მწყემსისასა: მწყემსთა: და უსრულესისა მოძღუართა შორის: რომელი | იგი დაღაცათუ ოქროვანად | სახელ იღების: არამედ ესოდენ უპატიოხნეს მისსა არს. რაოდენ იგი | ვერ ეგოდენ თიკისა მწკრისასა: . რომლისა მეოხებითა. და ლოცვითა. | ბერთა ჩუენთათა საბაჲს და ანტონისითა. აწ ცა ითარგმნა ესე | ახლად. ბერძულისაგან მეტაფრასისა: ყოვლად წადიერებითა და | მეურვალედ სურვილითა. | გაბრიელ (გაბრიელ): სტეფანეს ხუციისა ქულეველისა მათა: რომელმან უმეტეს ზომისა აიძულა პირუტყუთ სახე ესე | გონებაჲ ჩემი ყოვლად მცირისა და რეცა | უნარჩევებისა რაჲსმე თარგმანთაჲსა ეფერემისი: და კანდიერ მყო სხუათა ვიეთთანა (კანთან) ამის და|ცათარგმნად და კადრებად: - | უკეთუ რაჲმე კეთილი არს: იგი ღუთისა (ღა) | და ზემოკსენებულთა მათ ლოცვისა და მადლისაჲ: ხოლო ნაკულუღევანებაჲ ყოველი ჩემი არს და ულირისსა ამის ბრალთა მიერ განფრდილისა გონებისაჲ: - გვედრები | უკუე ყოველთა მკითხველთა და მსმენელთა რათა ლოცვისა ჰყოფდეთ | პირველ მოკსენებულთა მათ მამათა ჩუენთა. | მოძღუართა და მშობელთა. ძმათა და შვილთა მათათჳს: — ხოლო მე ყოველი | ვე ცთომილებოჲ სახიერებით მომიტევეთ: და თქუთ წმიდითა პირითა თქუე-

ნითა აღკოცაჲ ცოდვათა და უშჯულოებათა ჩემთაჲ: რათა თქვენცა | ჰპო-
ვოთ მაღლი მ[ოწყა]ლებისა(?) ჩემისაჲ | ღისა (ღვთისა) მიერ მრავალ-მოწყალი-
სა ან: — (პიტკინტა წოდებულია „პიტკონი“ გვ. 67).

2) 167 ფურცელზე წისა მოწამის ჰელაგისა მეტაფორასსა, იოანე ოქროპირის
მაჲრ აღწერილსა, არშიაჲ აქეს წარწერა ტექსტის სელით: „თ ა რ გ მ ნ ი ლ ი ე ფ-
რ ე მ ი ს ი“. აქ უნდა იგულისხმებოდეს ეფრემ დიდი იერუსალიმელი და არა ეფ-
რემ მცირე: უკანასკნელის ნათარგმნებს ყოველგან თუთ ეფრემის ვრცელი წარწერები
აქეს ამ წიგნის ტექსტშივე და არა არშიაჲ. (სიტყვა: „ნონსა“ ის. იქვე გვ. 166).

3) 239 ფურც. აბოკება რამდენიმე ნაწილი წისა დიმიტრი თესლონიკელის
ცხოვრებისა, რომელშიც მოხსენებულია არიან სკვთთა, სარმეტთა და კანდალთ მოქმედე-
ბანი და ბოლოს წარწერა იმავე სელით გ. 244: „გვედრები ყოველთა, რომელნიცა
მივმთხვნეთ წამებასა ამას, რათა უწყებულ იყვნეთ, ვითარმედ არა თუ ამის-
თვს დაწერილ არს, ვითარცა უმეტესსა რასმე მეტყუელი პირველისსა, გარნა
რამეთუ ყოველთავე ამათ დიდთა მოწამეთა ორორი აქუს წამე-
ბაჲ უძუელესი და უახლესი, — არა თუ უმრუდესი და უმართლესი, არა-
მედ უცხადესი და უღრმესი. ეგრეთვე აქუნდინ ამასცა მეორე ესე პირველსავე
თანა: რამეთუ ესე ბერძენთა ცა ესრეთ აქუს, რათა რომელიცა ვის
სთნდეს, მას იკითხვიდეს და ლოცვასა ჰყოფდეს განმკებელთათვს და შენდო-
ბასა მკადრებელთათვს.

ამისი მთარგმნელი მცირე ეფრემ ადიდე სულითა ქს მეუფეთა დიდები-
საო. ამინა. (გვ. 267 მოხსენებულია: „ცხოვრება წა მამისა მამაჲსი“).

ეს საყურადღებო წარწერა წმიდანების ცხოვრების სსკა-და-სსკაობისა დიად გა-
მოხსენებულია მეცნიერებისთვის და შუქის მომფენი აგიოლოგიის ისტორიისა.

4) 268 ფურცელზე აბოკება წარწერა, მოხსენებულია გიორგი მეფისა კესა-
როსისა და მისა მისისა დავით მეფის და ზანაპურ სეკასტოსისა, რომელიც ჭკამო
მოგვეყეს (ის. 1089 წ. ქვეშე).

5) გვ. 295 ფურც. აბოკება „წამება წთა დიდთა მოწამეთა ქრისტესთაჲ
იერონისი და სხუათა მისთანათაჲ, რომელნი ეწამნეს მელიტინის სომხითისასა“.
მეტატიანე სწერს: «იერონიას... მამული უკუე არს მეორე სამთავრო კაბადუ-
კიისაჲ და ქალაქი ტვანაჲ». მატიაჲ ცხადად ჰყოფს, რომ დეოკლიტიანეს
დროს (284—299) ქრისტიანობა გავრცელებული ყოფილა სომხითში და კანადუ-
კიაში; სოლო კანადუკიის რამდენსამე ნაწილში იმ დროს ქართველ ტომნი სცხოვ-
რობდნენ. — 167 ლ 310 გვ. მოხსენებულ ია ცხოვრება „წა მამისა ბა შვილთაჲსი“ (?).

6) 306 ფურცელზე, წა თეოქტისტის ცხოვრების ბოლოს აღნიშნულია მთარ-
გმნელი ამ ცხოვრებისა „სტეფანე სანანოჲსიჲ“ (ეს წარწერა ის. სემო, გვ. 114)
და იქვე ფურც. 299 არშიაჲ აწერა: „სტეფანეს თარგმნილი“. რამ ეს სტე-
ფანე ჭუონდიდელია, ამაზე ის. სემო გვ. 113—114.

7) 318 ფურც. აღწერილია მინა მეგვიპტელის ცხოვრება (III საუკ.), რომელ-
საც ბოლოს აქეს ფრიად საყურადღებო წარწერა: „წნო მამანო ესე წისა მინაჲს

წამება იყო ძუელადცა თარგმნილი კიმენისგან. რამეთუ ესრედ ეწოდების პირველ ლიტონად აღწერილსა წიგნსა მოწამეთასა: ხოლო აწ ესე ითარგმნა ახლად მეტაფრასისაგან ბრძანებითა კალიპოსელთა წინამძღურისა ბასილისითა: რამეთუ მას უკმა მინა წმიდისათვის: და ესე ირჩია ლოლოთეტიცა სკემონის შეკაზმულისა მოწამეთასაგან (მწმთასგან): რომელსა მეტაფრას ეწოდების: შეგვრდევით და ლოცვა ყავთ:— “(მინა-წმიდა“ ქართულთ მონასტერი ყოფილა).

ეს წარწერაც ერთი იმ მრავალ ახალ სხუთთაგანია, რომელნიც გვიტყვიან, რომ ჩვენი სავსესიო მწერლობა მათეუ საუკუნემდეც აღორძინებული ყოფილა. კიმენს (ჩვენის აზრით V—VI სსუგ.) უთარგმნია ძველი გაზიანტები წმიდათა ცხოვრებისა, რომელთაგან არაერთი დაცულია ახლამდისაც (მაგ. ის. კელ. მუხ. № 95) და მეცნიერებისთვის ახალი საუნჯეა, რომელმაც ერთი სხვი მანის უნდა შემოიტანოს მსოფლიო ეკლესიის ისტორიაში.—

ძველი სავსესიო მატინეში, «ლიტონად აღწერილები» (და ქართულ ენაზე კიმენისაგან გადმოთარგმნილები), მე X—XI საუკუნეში სკემონ ლოლოთეტს გარდაუკეთებია «მეტაფრასად», ე. ი. მოხდენილ ფრასებით შეუქვია და გაუწერებია მას (და ამით, რასაკვირველია, იმ მატინეების ისტორიული ღირსება დაუმცალებია), რის გამოც მე X—XI საუკუნეებში ქართულთა სული მიუყვით ამ ახალ მეტაფრასების თარგმნისათვის. — შემდეგ ერთეულ კიდევ გაუსწორებიათ ბერძნებს წინა ცხოვრებანი, როგორც მოგვითხრობს შედეგი წარწერა ერთის დიდის გელათის წმიდათა ცხოვრების 1565 წელს დაწერილის სულ-ნაწერისა (თებერვლის წიგნი): «ამათ უკუპ საკვრეელისა მის... სკემონ ლოლოთეტიცა დაკლებულთა მე... დიდისა პატრიარქისა ჩუპნისაჲ ქსიფილიონისაჲ... აღმღესადა... სხუათა წიგნთა ძუელთა მოთხრობათაჲ, რამეთუ მრავალნი ძუელითგან (sic) აღწერილნი წიგნნი უკანასკნელ განრყენილნი ვიეთმე უსახურთა და ბილწთა კაცთაგან გულარძნილებით... არა მცირეს სიძნელ მიქმნიდეს ამომწულილველსა... გარნა ეგრეცა კეთლ თნებით კელყოფილი განეასრული» (ჩემი უბის წიგ. III, 112). — ეს წმინდასების ცხოვრება შვიდ უზარმაზარ ტომებად აღწერილი (თვეებისა: თებერვლა, მარტი, ივნისი, ივლისი, სექტემბერი, ოქტომბერი და დეკემბერი, — დანასწინი გერ ვიზოკო) ეკდემოს კუნის ბრძანებით 1565 წელს გადაწერილა იპოკება გელათში. ქართულად მთარგმნელი არ სჩანს.

7) 339 ფურცელზე, წმიდათა სმთა აღმსარებულთა გურია, სიმონა და აბიბოსის ცხოვრების ბოლოს: «წინო სამნო მოწამენო სამებისა ყდ წინანო მისსა მიმართ მეოხებითა თქუენითა. და ლოცვითა ბერისა ჩნისა ანტონისითა: მითვალულ ყავთ მესამეესენაყოფი ჩნისა ყდ განახლებულითა მეუფისა არსენისი: და კინისა ამის წილ ძღუნისა მიჰმადლეთ ნათესავესა ჩნსა წარმართებაჲ თარგმნობისა მისისაჲ: რ შეუძლებელი კაცთაგან მის და მის მიერ თქვენდა შესაძლებელ არს». — და ზედვე იმავე სვლით, მაგრამ უფრო მწკრილად:

„ზმას გლახ ეფრემ იტყვს მცირე მონაჲ მისი: და უფრომსლა მოძღუარი“:— ჩვენ გვგონია, რომ აქ მოსსენსეული არსენი არის „არსენი მონაწიონი კადაზოსელი“, რომელიც ალბათ იმის გამო არის მოსსენსეული ცოცხლებში რუისურბნისის 1103 წლის კრებაჲ, რომ იგი ამ კრებას დასწრებაჲ, და არა არსენი იუალთუელი, თანამედროვე და თანამოდგაწე ეფრემისი. ამ არსენს უთარგმნია ბერძელათ გიორგი მონაზონის „სრაზოგრაფი“ (საკელქსიო მატანე აღამისითგან მესამე მსოფლიო კრებამდე), წაწერით: „დაესრულა ხრონოგრაფი გიორგი მონაზონისა... ლოცუასა შინა ნუ დაჰივიწყებთ... მონასა შენსა არსენის, რომელმან ესე ბერძულისგან ქართველთა ენად ვთარგმნე“ (კელ. მეზ. № № 165 და 174).— ცხოვრება რომნოზისი, თარგმნილი ეფრემისი (დიდისა) ის. გვ. 325.

9) 364 ფურც. წა გრიგოლ საკვირველ-მოქმედის ცხოვრების ბოლოს:

„ლოცუა ყავთ წწო ღვთისანო რწნიცა მიეზხვნეთ აღწერილსა ამას წწისა გრიგოლი ნოსელის სა. ცხორებასა დიდისა გრიგოლი საკვირველთმოქმედისასა. რწლი დიწერა ბერძულისაგან ქართულად. მოსწრაფებითა მღღღისა გაბრიელი სითა და კელითა ყდ უღირსისა ეფრემისითა: ხოლო ბრძანებითა ზოგადისა შშისა ჩწისა ბერისა საბახასითა. რწისა იყენ სწწო საკწბლი და კრთხევა მისი აწ იყწ:“

ქესე საცნაურ იყავნ ვდ ცწრება ამის წწისაჲ რწლ ჩწ ძუელად გუქონდა სხუაჲ არს და ესე გრიგოლ ნოსელისა თქმული სხუაჲ არს. ესეცა გუასმიოდა ვდ გწ -- ბლსავე თა (განგებულსაჲ თანა?) ნოსელისა წიგნისასა ესეცა საკითხავი უთარგმნია წა შშასა ჩწსა გი (გიორგი) მთაწმიდელსა. გარნა ჩწ ჯერეთ ა[რა] გუეხილვა არცა შავსა მთასა მოწვეწულ იყო: ამისთვს იძულებითა მღღღლისა გაბრიელისითა ვთარგმნე: ვა არა მოლოდინმან. მის წიგნისა აქა მოწვეწისამან სიჰავისაგან ეამთაჲსა და უდებებისაგნ გონებათაჲსა:— და ესე დაწწერე რა უკთუ ოდესმე მოიწიოს არა ჰგონოთ თუ კადნიერებით ვყავ თარგმნაჲ. თარგმნილსა დიდისა მოძღურისა და ეკლესიისა მნათობისასა: რომლისა უმჯობესი ნუ უკუე და არცა თუ უპირატესისა მისისა. და ზოგადისა მამისა ჩწისა ეფთჳმისაგან საგონებელ იყო მეორედ თარგმნაჲ: ვინაჲცა იყენ სწენ სწნბა და კრთხევა მთი აწ“. — ჩვენ გვგონია, რომ აქ მოსსენსეულს ფრასაჲ: «სიჰავისაგან ეამთაჲსა» იგულისხმება თურქთ-სელჩუკისთა შემოსევა აღმოსავლეთს 1082—1096 წლებში, და ამ დროებშივე უნდა იყო აღწერილი თჳთ მოსსენსეული სელ-ნაწერი „კელითა ყდ უღირსისა ეფრემისითა“, ე. ი. თჳთ ეფრემის ავტოგრაფი უნდა იყოს იგი, კალპოსს აღწერილი.

10) ფურც. 375, გიორგი კოსტანტინეპოლელის სიტყუის შემდეგ „სიტყუა ყდ წა ღთის მშობელისათჳს“ არშიაჲ აწერია: „თარგმნილი ეფრემისი“ (კვასნებ ეფრემ იერუსალიმელისა და არა ეფრემ მცირის: შკადარე სეჲო გ. 222).

ე) წაწერით გაბაშეილი, მეფის ირაკლის ნამოძღვრადი, სწერს: „ძუღლსა წიგნსა მიხილავნ მე, ზაქარია მოძღუარსა და მუნითგან გადამიწერიეს: მრავ-

ლით უამითგან უწინარეს ეფთიმისა და გიორგისა, წათა მამათა მთარგმნელთა-სა, და ვით და სტეფანე ქართუპლთა გუარისანი იერუსალიმს მიიწინეს (IV—V საუკუნეს?) და მუნ შეემეცნეს ელინთა ენამზეობასა და პირტუპლად მათ გადმოსთარგმნეს რაოდენინმე საეკლესიონი წიგნნი ბერძულისაგან ქართულად და არაბთა ენისაგანცა საღმრთონი წიგნნი გადმოიღეს მრავლითა შრომითა; და შემდგომად მრავლისა უამისა აღეშენა საყდარი პორტაიტისა ღვთისმშობლისა და მუნ შტკობნეს მრავალნი ქართუპლნი მონაზონნი, და მათ შორის გამოჩნდეს ეფთიმი და გიორგი სანატრელნი მამანი, და რაოდენნიცა და ვით და სტეფანეს მიერ თარგმნილნი წიგნნი მწერალთა განერყუვნეს, ამათ განაწრფელნეს და განმართნეს და უმრავლესი ახლად გადმოსთარგმნეს. ამათა შემდგომად გამოსჩნდეს სამცხით ღირსნი მონაზონნი: საბა თუხარელი და ეფრემ მცირე, მოწაფე იოანე პეტრიწისა. ესე ეფრემ ფრიად აიძულა საბა თუხარელმან თარგმანებად რაოდენთამე წიგნთა, რომელნი არა თარგმნილ იყუნეს ენასა ჩუპნსა, და გადმოსთარგმნა (ეფრემს: 1) წიგნი დიონისოს არეოპაგელისა (საეკ. მუხ. № № 163 და 110), 2) გრიგოლი ღთისმეტყუპლისა „ლაესაიკონი“; 3) დავითნის თარგმანი ორწიგნად; 4) სჯულის-კანონი დიდი; 5) და რომელნიმე ცხოვრებანი და წამებანი წმიდათანი; 6) თეოფილონ ისტორია, 7) და თქმულნი კასიანე მონაზონისანი. ხოლო ეფრემ იყო შავსა მთასა და ოდესმე ისრუსალიმსაცა — *Опис. древ. Тип. П. Юссел. стр. 109, Свѣдѣнiя... г. 61*).

კ) დავით აღმაშენებელის ძეგლში მოხსენებულნი არიან: საბა სალაჰსძე, ანტონ ტბელი; ეფრემ მცირე და არსენი მონაზონი იუდათოელი. ის. „სამოთსე“ გვ. 321 და ჩემი უბის წიგ. III, 130.

ზ) ეფრემ მცირის და არსენ იუდათოელის იამბიკონი იზოების საეკ. მუხ. ტუაყის სამოციქულოში № 137.

ღ) საეკ. მუხუდუმის ხელნაწერ ქ.-ცხოვრების № 131, გვ. 247 და მარია მადლოვ. ქ.-ცხ. № 30 არშიაზე აწერია ტექსტის ხელით: ამისა უამთა შევიდენ (მოკიდნეს?) მთარგმნელნი წიგნთანი: ეფრემ მცირე და თეოფილე და არსენ და იუდათოელი (?) და იოვანე ტარიკის ძე; ქრისტეს აქათ ქკსა: ჩროდ: (1174?). აქ ცხადი შედგომას ქკონში; უნდა იყოს ჩრად: 1114 წ. უნდა კიფიქროთ, რომ ამ წელს აღმოსაქლეთით დაბრუნებულან ზემოსსენებულნი ჰირანი; მაგრამ არსენ იუდათოელი რომ 1103 წელს ქართლში ყოფილა, მას ჰმოწმობს რუს-ურბნასის კრების ძეგლის-წერა. — თეოფილე; არსენი და იოანე ტარაქი (მიიგადნენ? იუ მოკიდნენ?) 1116 წელს (ის. 1116 წლის ქვეშე).

თ) ქვითაშვილის წიგნთ-საცავში ჩვენ კინოკეთ დიდი ხელნაწერი in. 40, მხედრული, 1800 წელს გადაწერილი იოანე ოსკეს ძესაგან (ის. 1800 წ. ქვეშე) ელაშა. ეს წიგნი შეიცავს წაგრიგოარი ღვთისმეტყუელის სიტყუებს:

1) 25 დეკემბერს — შობისათვის; — 2) წინა-დღესა შობისასა აღწერი-
სათვის; — 3) ეპიტაფიად დიდისა ვასილისთვის; — 4) ნათელთათვის (ნათლისდები-
ლათვის); — 5) ნათლისღებად მომართ მაწვეველობითი; — 6) პასხასათვის (ჰასკი-
ლათვის); 7) ახალკურიაკისა და არისა (?) და ენკენისათვის; — 9) მეერგაქისათვის და
სულისა წმინდისათვის: აქ წარწერა არისა: „შეისწავე, ვითარმედ სხვისა ბერძულ-
სა დედანსა ესრეთ ეწერა, ვითარ იგი შუდ მოქცევისაჲ ელია წყლისა სარე-
ფთას“... გარნა ამას დედანსა, რომელი მე მქონდა, ეს საიდუმლოდ სამშა-
ბერვად ეწერა, ვითა აქა დამიწერია“. — 9) გრიგორი ნოსელიისთვის შუდ კელ-
დასმისა მოსრულისა მოწამეთათვის; — 10) დიდისა ათანასისთვის; — 11) ჯმნი-
სათვის; — 12) გლახკთ მოყვარებლისათვის; — 13) წყლულულებისათვის სიტყუს მიერი-
სა; — 14) მკაბელთათვის; — 15) კპრიანესთვის მღვდელთმოწამისა; — 16) განდგო-
მილისა ივლიანესთვის; ძეგლისა წერა და განქიქება უსჯულოებათა მისთა (სი-
ტყუ 1 და 2 კორნელა). 17) ირონის მიმართ ფილოსოფოსისა ექსორიობით აღ-
მოსრულისა; — 18) კეთილწესიერებისათვის მეტყველებათასა; — 19) შეერთები-
სათვის მონაზონთასა დასამზვიდებელი პირველი, მეორე, მესამე; — 20) მოქა-
ლაქეთათვის შეშინებულთა; — 21) ჟამსა მას ოდეს იგი (გრაგორი) უკუმოიქცა
აგარაკით საყდრად კონსტანტინეპოლისა... თავისა თვისისათვის ერისა მიმართ მუნ
შემოკრებულისა; — 22) მამათა მიმართ, რომელთა დასაბ. მსავე შუდ ხუცობისა
მოუწოდეს მას აღვსებისათვის და არა წინა დაემთხვენეს მას. წარწერა: „შეი-
სწავე, რამეთუ ესე საკითხავი ქართულსა შუა არს და ესრეთ იწყების: „რასათვის
ძანოა ჩემო უდებ იქმენით და სიმტროჲსათვის ამისისა ვიძლიე თნადაურთავს
და უკამსკულ ვიძლიე კიდევ განად უთარგმნია, რომლათ ვსცა ამათ ყუპდრე-
ბათა და სხვისა საკითხავისა სხვისა თანამოკრებათა აღსძრენს სხვანი იძულე-
ბად და მძლავრებად ჩვენდა დიდსა მას კადრებასა მეორედ თარგმნისასა,
რამეთუ სერგისაგან ჟამთასა არა ვიცით თუ მწერალთაგან შეხუდა ანუ თვთ
წინა მამისა ჩნისა ეფთჳმის დედაჲ ესე გჳარ მიხჳთა ანუ თვთ რამეგ
განგებულებით ყო, ვით მას ჟამსა შეჰგვანდა, ხოლო აწ ვითარ იგი უწყის თა-
ვადმან ქეშმარიტებამან პირველ შობისა ჩემისა მრავალთაგან საანჯმნო ქმნილ-
სა, გვაყვედრებდეს ბერძენნი და მათთა ყვედრებათაგან ბერმან (ქე) კკრიკე
ალექსანდრიელმან (ჰელდარე ზემო გვ. 215) მრავალთა წელთა მძლავრა და
კანდიერ მყო მე ახლად თარგმნად ათექვსმეტთა სადღესასწაულოთა და
ამას ერთსა აპორიტთაგანსა, რომელი ესე არს ქართულითა შტანებითა, არამედ
ბერძულითა შედარებით გვაქმნევიეს, რამეთუ ქართულად შტანნიერი თვთ არს
და ესეცა და იგიცა შუდ უფლისა (?) მამისა ეფთომის მადლისა და წინადამა-
შურალობისა არს და იგი ზოგირე უშვერ-საგონებლობაჲ უჩვეველობისა არს.
ხოლო ათცხრამეტნი იგი აპორიტთაგან პირველ ჩემგანვე თარგმნილნი
სიტყუა დართვთ და მისევე მამისა და მოძღურისა კვალსა შედგომითა ითარ-
გმნეს ჩემგან, თვნიერ ამათ ხოლო განყოფილად მათგან, რომელ არცა სხვა
საკითხავსა სხუასა ჩავრთო, არცა გერჩინებით და ნებსით უთარგმნელი სიტყუა

დავაგდო მინდობითა ღთისა წყალობათა და მისვე მამისა ეფთიმის ოხითა და წინადამაშტრალობითა მომიტყვეთ და ლოცუა ჰყავთ ზ“ (ქს „19 აპორიტნი“ ეფრემისნი ანსად შეგესყუარია).

23) აღთქმისათჳს მღვდელობისა;—24) სიტყვა არიანოზთა მიმართ, წარწერთ: „ლოცვა ყავთ წინა და ქრისტეს მოყვარენო ეფრემისთჳს თარგმანისა, რლისა მიერ მეორედ ითარგნა ესე საკითხავი, რამეთუ ნეტარისა გრიგორი უშკელისა მიერ სომხურისაგან თარგმნილი ესეოდენ ვჰპოვე, ხოლო მე სომხურის წილ ბერძულისაგან კვლად მეორედ ვიძულე თარგმნად, რამეთუ სომეხინა შვილსა ბერძენისა და შვილისშვილსა-ლა(?) ნუ უკვე და-არა უეჭველსა თუთ უეჭვი და საკუთარი შვილი აღვირჩივე შემინდევით ცთომისათჳსცა და კადრებისა“ (გრიგოლ უშკელი უნრობი მთარგმნელია VI—X სსუჲ; ხოლო იერემ უშკელი ეფრემ მცირესი თანამედროვეოფილა). 25) სწავლა ქალწულისა მიმართ; 26) კლიდონის მიმართ ხუცისა; 27) ეპიტოლე ნეტარიოსისადმი კოსტანტპ. მთავარებსჯისა; 28) ომილია ევლოგიოსის მიმართ. წარწერა არშიაჲ: „შეისწავე; ვდ წერთსა გამოთქმისა აღმწერელობა სახელედების, ხოლო ზეპირით წარმოთქმისა—ომილია, ე. ი. არს პირისპირ. ზრახუა“.

29) ევაგრეს მიმართ მონაზონისა ღვთაებისათჳს; 30) მეტაფრასი ეზეკიელისა; 31) ეკლესიასტესი („სალომონ“ მშვიდობად გამოათარგმანების), და იქვე წარწერა:

„ღიდება შენდა წინა სამებაო... რამეთუ ჯერ იხილე მეოხებითა ყდ წინა ღვთისმშობელისა... და ლოცვითა ბერთა ჩემთა საბას და ანტონისითა მომადლებად ჩემ უღირსისა და ყდ უმსგავსოჲსა მონისა მათისა ეფრემ მცირისა, რა ვითარცა ძალმან. მოვლოკო ნაბიჭვევისაგან დაცნებულისა წთა მათ პირთაგან ევთიმი მთაწმიდელისა და დავით ტბელისა ნეტრა საკითხავთა ამთ, რომელნი აკლდეს ერგასისთა მათ თავთა მიერ შესრულებულსა წიგნსა წინა გვრი ღვთისმეტყველისასა და აწ არს მომადლებითა შენითა ქართულადცა უნაკლულო რიცხვ საკითხავთა მისთა, ვითარ იგი ბერძულად და ყოველივე ბერძულისაგან, და ყოველივე მათითა მადლითა, რომელნი პირველ დაჰშურეს თარგმანებითა და კდ მათითა მადლითა, რნი აწ დაჰშუ(რუბიან?) მლოცველობითა და კადნიერებით იდხოვეს ღვთისიგან აღტყვება პირუტყვთ სახისა ამის ცნობისა, რომელ არცაღა თუ შთაქვრეტად ღირს ვიყავ სიმაღლესა ამათ სიტყუათასა. მე უკუშ ძალისაებრ ჩემისა მეოხებასავე თანა მათსა ძალისაებრ მოსწრაფება დამიძს არაჲსა სხვსათჳს, არამედ ბერძულისა შედარებისათჳს, არა თავისა ჩემისა მინდობითა, ად კითხვითა და გამოკითხვთა კაცთა ბრძენთა და სულიერთათა. ხოლო უკეთუ რასმე უნეზლიეთ ცთომილ ვარ, მისი პირველად ღვთისაგან მითხოვეთ შენდობა და შდ მისა თქვენ მომიტყვეთ, რომელნი იკითხვიდეთ, გინა სწერდეთ, გინა კითხვასა ამათსა ისმენდეთ. ზ წინა ღვთისანო თქუთ წითა პირითა თქვენითა აღკოცაჲ

ურიცხვებისა ცოდვათა და უსჯულოებათა ჩემთასა, რათა თქუენცა ჰპოვოთ წყალობა უფლისა მიერ უფლებათასა, რომლისა მიერ საუკუნო იყავნ ესენებაჲ პირველ მოკენებულთა მამათა ჩუენთა. ამინ.

31) ეპისტოლე ურთიერთასნი ვასილის მიერ და გრიგორი ღთისმეტყველისი (კასილა გრიგორისი, გრიგორისი ვასილისი).—32) ეპისტოლენი (სულ 44 წერილია) ეკლესიისა კესარიელთასა;—33) ეპისტოლენი დიაკონთა, ასულთა წერენტი კომიტისათა (ოც-და-სუთი წერილი);—34) ეპიტაფია მ.მის თჳსისა კესარიოსისათჳს;—35) ეპიტაფია მამისა თჳსისა გრიგორი ანძიადორველ ეპისკოპოსისა („შეისწავე კდ ეპიტაფია საფლავისზედათ გამოითარგმანების“);—36) ცხოვრება და მოქალაქობა წმინდის... გრიგორი ღთისმეტყველისისა;—37) მერე აკროსტიხი (ეფრემისა?), რომლის კიდურ წერილობა არს: „მ ღრიალო მოძღურებისა უფსკრულთაგან სრულითა მით საზომითა სრულ ქმნილითა შემწე ჩემდა იქმენ დღესა განსჯისასა, რომლისათჳს გხადი უნდოდ მცირე ეფრემ“.

ეფრემის ნათარგმნი გრიგოლ ღთისმეტყველის ქმნილებანი (რომელიც ფრიად იშვიათად იპოვება) დიდად განირჩევა სისრულით და სსკა ღირსებით წა ეკთიმენ ნათარგმნებისაგან (იხ. მუხ. №№ 1, 16). საზოგადოდ ეწევა ეფრემის ნათარგმნება სატყუა-სატყუითა და მეცნიერულად გადმოღებული „სიტყუა-ღაბით“ ანუ სსკალებით მთარგმნელისა; რადეს გამო ამ დიდად მეცნიერ მოღვაწის შრომა დიდის უურაღლების დირსია ეწელასათჳს, ვინც აფასებს ჩვენს საღმრთო და საღუთის-მეტყველო მწერლობას.

ღირს-შესანაშნავია ისიც, რომ წა ეკთიმის ნათარგმნს გრიგოლ ღთისმეტყველის თსულებასა (ეკლ. მუხ. № 1) იპოვება წა გუბრანეს „შესანაშნავი“, რომელსაც აქვს შემდეგი წარწერა: „ესე საკითხავი წა კუბრიანესი დავით ტბელის მისა თარგმნილი არს“. დავით ტბელის ძეგლს იხ. ჩვენა ზემო გვ. 168.

ეფრემისავე უთარგმნის ამ წიგნის წინასიტყუაობასაში მოსსენებული აზოკრითიული წიგნები: 1) „თხრობა... შიშველ-მართალთათჳს და ქუეყნისა საზომისათჳს“; 2) „თქმული წა მამისა ჩუენისა ეფრემისი თარგმნანი დაბადებისათჳს ცისა და ქუეყნისა და ადამისათჳს... ვიდრე ქრისტესადმდე... ესე თარგმნა წმიდამან მამამან ეფრემ“;—და 2) „შობა მამათ-მთავართა ადამისითგან ვიდრე ქრისტეს მოსლევამდე“. რადგან ამ თსულებებში, როგორც სხანს, ამოუკრეფია სუმბატს (+994 წ.) მისს ჭრონავასში მოღებულა ცნობები ძველთა მამათ-მთავართა შესახებ და რადგან, გარდა ამისა, ამ თსულებასში მოსსენებულია, რომ დასაბამითგან ქრისტეს მოსლევამდე გავიდა 5500 წელი, ხოლო ეფრემ მცირის დროს ეს წელთა-აღრიცხვა მიღებული არ იყო, ამის გამო ზემოსსენებული ეფრემ-თარგმანი უნდა იუვენს ეფრემ დიდი „იერუსალიმელი“ და არა ეფრემ მცირე. ეფრემ მცირე იხ. საეკლ. მუხ. ხელნაწერნი №№ 137, 162, საკითხავი 29 და № 163.

1081 წ.—ბნ ა. ცეცარელს უნახავს მთაწმიდაში ტყავის მეტაფრასტი სკა-დემბრის თოვისა წარწერით: „თარგმნა უკუე წიგნი ესე მეტაფრასტი ქა“

ლაქსა შინა სამეფოსა კონსტანტინეპოლსა, მონასტერსა შა ყდ შუენიერსა ტრიანფლიუს დედისა ლთისასა, ულირსისა მიერ თეოფილესა ხუცეს მონაზონისა, მათვე კელითა მიერ გაინუსხა დასაბამითგან წელთა ექუსი ათას ხუთას ოთხმეოც-და-მეცხრესა, ინდიკტიონსა ოთხსა ბერძულად; მეფობასა აღმოსავლეთს გიორგი კესაროსისა, ბაგრატის ძისა, რომლისა ბრძანებითა ვიწყეთთარგმნად წიგნთა ელლენურისაგან ქართულად, ხოლო საბერძნეთს დედოფლობასა მართა, მისივე გიორგის დისასა და მეფობასა ნიკიფორე ბოტინატისა და ალექსი კომნინისასა, მას ჟამსა ოდეს ბაგრატის ასული მართამ დედოფალი აღმოსავლეთით კონსტანტინეპოლეს შემოვიდა.

ინდიკტიონი ოთხი მართლა 1081 წელს იქდა. — ეს წარწერა ახალს ცნობას იძლევა ქართულ საეკლ. მწერლობის და ისტორიის შესახებ. საყურადღებოა აგრეთვე ისიც, რომ მართა (იგივე მართამ) დედოფალი შემდეგ მისის მეუღლის მისილ დუქსას სიკვილისა (1071—1078), როგორც სწინს, საქართველოში დაბრუნებულა, ხოლო 1081 წელს ისევ საბერძნეთში წასულა. ბიძაშვილი მართასი ირინე (ბაგრატის ძმის დემეტრეს ქალი?) 1071 წელს ისაგეგმნენს, იმპერატორას ალექსი კომნინის ძმას (1081—11186 წ.), შურთავს Hist. Gr. 300, n. 2 (კასუშტი ბაქრ. გ. 161).

1083 წ. — საქსა :ტგ: დასაბამითგან: ხქჰჰ: აქქა გიორგი მეფე სულტანსა - - - (აფხაზთა ქრონიკა).

ეს წარწერა ძალიან დაზიანებულია, ბოლო სიტყვა სრულიად არა სწინს. ჩვენ მანც სწორედ წაკითხულად მაგასწინა შემდეგი: „აქა გიორგი მეფე სულტანსა“ - - - უკანასკნელი სიტყვა უნდა იყოს წინაშე წარვიდა.

მართლაც, ქ.-ცხ. (გ. 238) მოგვითხრობს, რომ სელჩუკ-თათრებმა დავით აღმაშენებლის მამის გიორგი II დროს სრულიად დაიპყრეს და აღაოსრეს საქართველო, საბერძნეთი და მთელი აღმოსავლეთი. მამის „ჰყო (გიორგი მეფემ) განზრახვა დიდებულთა თესთათანა და დაამტკიცეს წარსლვა მალაღსა სულტანსა მელიქ-შას წინაშე და ესრეთ დადვა სული თვისი... წარვიდა ისანს“ და „ხარაჯი“ ანუ ბეგარა დაიდვა, რომელსა აიღებდეს ჟამთა მრავალთა“. თუმცა ეს ამბავი ცხადად მოსხსენებელია ქ. ცხ.-ში, მაგრამ დრო არ არას ნახვენები. ჩვენი ქრონიკა დროსაც გვიჩვენებს და ამაჰებს ქ.-ცხ.-ბის ნაკლას.

რადგან ქ.-ცხ.-ბაში (I, 240) მოთხრობილია, რომ თორმეტი წელიწადი გავიდა „ამით თვთო-სახეთა ქირთა განგრძობითა“, სანამ 1089 წელს გამეფდებოდა დავით აღმაშენებელი, ამისგანმო საგულისხმოს, რომ პირველი შემოსევა სელჩუკთა საქართველოში და სამშვილდეგს ალბა (ქ.-ცხ. 236) იქნებოდა (1089—12) 1077 წელს, კარის ალბა და პირველად გიორგის დამარცხება 1078—1079 წ. (ქ.-ცხ. 237), „პირველი დიდი თურქობა“ — 1080 წ. იენისს (კასუშტით 24-ის),

ხარჯის დადება—1083 წ.; კასეთის დაპყრობა—1084—1085 და აღსართანის მიერ სელახლად დაბრუნება კასეთისა 1086—1087 წ. ასლო ხანებში (ქ.-ცხ. 239).

1083 წ. — ამავე ამავე სელჩუქიან-თათრებისაგან სეჩართველს დაპყრობისას მოკეთისრობის ერთი შესანიშნავი 1083 წლის წარწერა ქათასევეში დაცულის ჰატარა ტანის ტყევის სამოციქულოაჲსა, რომელიც ვერვარობით ერთადერთი და უძველესი 1083 წელს გადაწერილი პარია იყოთ წა გიორგი ათონელის მიერ გასწორებულას სამოციქულოაჲსა. ეს სელ-ნაწერი მათ უფრო სანდოა და ძვირფასი, რომ იგი, სიძველის გარდა, თუთ გიორგი ათონელის სამოციქულოდამ არის გადაწერილი იმავე გიორგი მონასტონისაგან, რომელიც მედამ თან ასლდა წმიდა მთარგმნელს და რომლის ცნობრებაც მანვე აღწერა. ყოველივე ეს მოთხრობილია ქვემო მოყვანად წარწერებში. ნუ თუ ასლად გამომცემლნი წა სამოციქულოსანი არ ისარგებლებენ ამ შესანიშნავ სელნაწერით? ცნობალია, რომ წა გიორგი მთავმადელის მიერ თარგმნილი წიგნები სრულიად სწორია ბერძენულ-ლათინურ-სლავიანურ ტექსტთან (ეხსებტ ბაქრ. გვ. 151—154).

ეტრატის სელ-ნაწერი in. 8 ედიანი, გვ. 32 რეკული $32 \times 8 = 256$ ფურცელი და ახუ 512 გვ. და დანარსენი ქალაღდზეა: თავი ჰვლია. შეიცავს:

- 1) წინასიტყვაობა, 2) საქმე მოციქულთაჲ, აღწერილი ლუკა მახარებელისაჲ საკითხავებად დაყოფილი : ცუნდ: მუხლებად; 3) უწყება (ე. ი. შესავადა) კათოლიკე ეპისტოლეთა; 4) იაკობის ეპისტოლე; 5) უწყება პეტრეს ეპისტოლისა და თვთ ეპისტოლე; 6) მისივე მეორე ეპისტოლე უწყებითურთ; 7) იოვანეს ეპისტოლე უწყებითურთ (ორივე ეპისტოლე) 8) იუდასი უწყებითურთ და წარწერა ასომთავრული: „დაესროვლა კათოლიკე იუდა მტკლისაჲ“. ნუსხად: „უფალო იესო ქე ღო ჩნო, მოიკსენენ წნი და ჩნნი მამანი გი მთწმიდილი (sic) ამისი მთარგმნელი და გი მისი მოძღუარი წისა სუმონის ლავრასა დაყუდებული, რომლისა მიერ აქა მოიწია; 9) უწყება დიდისა ჰრომაელთ ეპისტოლისა და თვთ ეპისტოლე; 10) კორინთელთა 1 და 2 უწყებითურთ და იქვე ქვემო არმასიე წარწერა ტექსტის სელით: „წის მამისა გი მთავმრდელისა მადლო დამიცივე აგარიანთაგან; დიდისა ჩემისა გის მადლო (გიორგი სუმონ-წმიდელი) განმავლე მშვიდობით ლელვაჲ ამის სოფლისა“: —10) გალატელთა უწყებითურთ; 11) ეფესელთა უწყებითურთ; 12) ფილიპელთა უწყებითურთ; 13) კოლასელთა უწყებითურთ; 14) თესალონიკელთა 1 და 2 უწყებითურთ; 15) ებრაელთა უწყებითურთ; 16) ტიმოთესა 1 და 2 უწყებითურთ; 17) ტიტესა უწყებითურთ; 18) ფილიმონისა უწყებითურთ.

და იქვე წარწერა (ქება ჰაგელის), რომლის კიდურ წარწერილობა იტყვის: „დაესროვლა ჰაველი; ქრისტე შეიწყალე ცოდვილი გიორგი“ (მთავმადელისა?). და იქვე: „წნო მამანო ესე წა წიგნი და ყოვლისა სოფლისა მოძღუარი მე გლახაკან გი ხუცესმონახონმან ვთარგმნე მთავმადლას სულიერისა მოძ-

ღურისა ჩემისა გ'ის (ე. ი. გიორგი სჰიმან-წმიდელის) ბრძანებითა და მადლითა, რ'ლი მყოფ არს მთასა საკვრველსა (ე. ი. სსურეთს, შავ-მთას). აწ გვევ-
დრები ყოველთა ღვთის მოყუარეთა, რათა კსენებულ მყუნეთ წათა ლოცვათა
თქნთა მოძღუარნი და მშობელნი ჩემნი და უნი ძმანი, რა ღ'ნ თქნცა სა-
სციდელი მოგანიქოს. აწ* (ცხადა, რომ წარწერანი №№ 19 და 20 თუთ წა-
გიორგისს) და წიგნი: ეგრეთვე პირველ თარგმნილისა თვთ წ'ისა და ჩ'ნისა
მამისა გ'ი მთაწმიდელისა ნუსხისა მეორედ გარდმოწერ-
ლისაგან დავწერე ესე მქესამე რ'ლისა ამისა დედასა შაწერა ხარ-
კებით შეწამებაჲ და ფრიადი სიმაართლე, ვითარცა უთარგმნია პირ-
სა მისსა წ'სა წ'ასა სულისა მიერ მიცემულითა მადლითა და შეწევნითა.

რომელი ესე მისითავე მადლითა აღვსწერე სამოძღურებელად და სალხი-
ნებელად, საწურთელად და განსანათლებელად დაბნელებულისა სულისა ჩემი-
სა მე უღირსმან გ'ი ხუცეს-მონაზონმან ლირისსა და წ'ისა მამათ-მამისა გ'ი
მთაწმიდელისა თვალთ მხილველმან და კელით მსახურმან
და მოწაფემან ქამთა მათ კირისა და იწროებისათა, დევნულე-
ბისა და ტყუეობისათა, ოკრებისა და სიკუდილისათა, ოდეს
სრულიად ოკრდა ზეგარდამო სამცხე თვნიერ რაჲმენ ეშტთასა,
რომელნი სიმაგრეთა შა დაშთეს იგიცა საღმობიერნი ტურვე-
ულნი, ქრონიკონსა : R X : (303+780=1083 წ.) დასაბამითგან
წელნი X XI (მეტე წა სსასს, მგრა:მ უნდა იყოს: ს:ქ:ად:). 20) — აღსარება და
უწყება და სასწაული მართლისა სარწმუნოებისა და წ'თა კრებათათვს, რ'ლთა
დაამტკიცეს მართალი სარწმუნოება... ივე ქე აღიდე სული წ'ისა მამისა
გ'ისი, რ'მან თარგმნა წ'ა ესე წიგნი. საუკუნომცა არც საკენებელი მისი!
ფოტი პატრიარქის აღსარება (კითხვა-მიკეობითი). 21) განჩინება სარწმუნოებისა და
დიდებულისაჲ იოვანეს მიერ ღ'თის მეტყუელისა გამოცხადებით საკვრველთ
მოქმედისა გროგოლის მიმართ ვა ხუაწნებითა ღ'თისმშობლისაჲთა; 22) მიქელ
სჯნკელისა იშ'მისა (იბრ'უსაღიმელის) მართლისა სარწმუნოებისა წარმოთქმაჲ:
23) აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა, თქმული... ათანასე აღექსანდრიელისაჲ
„ესე მართლისა სარწმუნოებისა აღსარება ჰრომთა წიგნისაგან გარდმოცწერე...
ლოცვა ყვეთ გლახაქის გიორგისთვს, რ'ნ ესე ვთარგმნე; 24) მისივე „ქალწულე-
ბისათვის“.

იქვე წარწერა ტექსტის სელით: „ესე ზემოთ მქლ სჯნკელისა თქმული
სარწმუნოებაჲ ნეტარისა მამისა ჩ'ნისა ევთვმის თარგმნილი არს და სხ'ჲ
უნი წ'ისა მამისა გ'ისგან, ვითა ამას წიგნსა სწერია; 24) ებისტოლე წ'ის
ბასილი კესარიელისა სიმოლიკიას მიმართ სეფთათვს ექ'ლისა მწვლბილისა (sic)
24) მოკსენება წ'ისა ბასილი კესარია-კაბადუციელისა; 25) მცნება წ'ისა ე-მის
წირვისაჲ მღვდელთა მართ, რა არა წირვიდენ ღღესა შა ორგზის, ად ერთ გზის.
ამას იქითი ფურცლები აქლია ეტრატისა. — ეს წიგნი ტარასისს შეუწიარავს ქვა-
თასკეისთვს 1864 წ.

შესანიშნავია, რომ საქართველოში თათებისაგან აღსრულებად ამ წარწერაში სრულიად ეთანხმება ქ.-ცხ.-ის აღწერას (I, 237), და ესეც სომ ახალი საბუთის ქართლის-ცხოვრების მატინის მალა-ღირსებისა.

ამ წარწერათაგან, სხვათა შორის, ისიც საბუთდება, რომ თვით გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფი „თავლით მხილველი და კელით მისაუბრი“ წმინდანისა და მოწაივე მისა, გიორგი მონასიონი, სამცხე-კლარჯეთიდან ეოფილა, რადგან სამცხეს აღსრულებზე სწავს და დანარჩენს საქართველოზე არას აზობს, და ამისთვის მათ უმეტეს სარწმუნოა მისს ნაწერში მოღებული ცნობები სამცხე-კლარჯეთზე. მართლაც, ერთი უკეთესთა ძველთა შემოტინათაგანი დიად ეს გიორგი სეცესმონასიონი უნდა იქმნას აღიარებულ. მისი ცნობები XI საუკ. შესასებ სრულიად და სწორი, მთალოდ სიჭირთა ქართლოგოიურად განმარტოს მისი ნაწერი, რადგან უოკელთაღით მნასკელ შემოტინათა ის საზოგადო ნაკლი სჭირთ, რომ ქრონოლოგიის ნაკლებს უურადლებას აჭრეკენ. სასისარულიად, ჩვენს დრომდე, როგორც სეკმო გეოთქვამს, მოუღწევია ერთს XI—XII საუკ. ტეავის წიგნს ამ დიად საუურადებო მატინისას, რომელსაც სჭირთა შეუცვლელად და განმარტებით დაბეჭდვა. ათონის აღბები, რომელიც ჩვენ გეაქვს ახლა სელში, დიად რომ შეამსებენ და.ნათელს ჭფუნენ წა კეთიმეს და გიორგის ბიოგრაფიას და მასში მოჭეუელს საისტორიო მასაღას. ამას გეო ამ მატინების გამარტება ჩვენ განზრახული გეაქვს.

ჩვენ გეგონია, რომ ეს გიორგი მონასიონი, გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფი, დასწრება რუის-ურბნისის კრებას 1103—4 წ. და ის უნდა ჭყავდეს სასეში კრების ძეგლს: „თვალად წმინდისა ამის კრებისა ცნობილისა გიორგი მონასიონისა“... იმავე ძეგლში მოსსენებელი ეპიტრატი ბერი უნდა იყოს ათონელი ეპიტრატი, სუნქსირის გადამწერი (იხ. ზემო გვ. 229).

1085 წ.—დავით-გარეჯის წიგნთსცავში პ. კარბელოვს უნასავს ტეავის წიგნი დიდის ტინისა, 384 ფურცელი ანუ 768 გვ., რომელსაც ჭქონაა შემდეგი წარწერა („იკერია“ 1889 № 28):

„დაესრულა საწელიწადოა საწინასწარმეტყველოა წესსა ზედა ბერძულსა, ახალთარგმანილი წა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმინდელისა, სრული ყოვლითურთ და უნაკლოლო. მე სულითა საწყალობელმან ეგნატი დავწერე წა ესე წიგნი საწინასწარმეტყველო დიდებულისა ლავრისა შატბერდისათვის, სალოცველად ღვთიე-გვრგვონსანთა მეფეთა ჩუენტა გიორგი მეფეთა მეფისა და კესაროსისა და ძისა მათისა დავით მეფისა სევესტოსისა. საუკუნომცა არს კეთილი საკსენებელი მეფობისა მათისა!—და კდ სალოცველად ძმათა ჩემთა იოანე ქყონდიდელ მთავარებისკობოსისა და სუნგელოზისა, პეტრე ვესტისა და მწიგნობართა უხუცესისა და ჩემ ცოდვილისა ეგნატისთვის ლოცვა ყავთ. ღწ დაგაჯეროს. ქკნი იყო ტ: და ე: დაიწერა კელითა მოსე ხუცისა ხან ცოელი ისა.“

ეს გენტი მწერალი, ძმა იოანე ჭყონდიდლის (გვინებ ეს იოანე წინეთ იყო ბედიელ მთავარ ეპისკოპოსი სჯნგელოზი, რომელიც საბერძნეთში გაგზავნეს მსლკ-ბელად მართა ბაგრატიის ასულისა, იხ. № 170, გ. 213, 264) და ჰეტრე კესტისა (ეს ჰეტრე შეიძლება იყოს „ჰეტრე ჰეტრიკე ყოფილა“, ძმა იოანე ბედიელისა იხ. № 170, გვ. 251, 261; 262, რომელნიც სჩანან ათონის აღაბებში პე. № 15, 17, 20), სჩანს ჭკეპო დაბეჭდილს წყაროსთავის ტყაიის სასარების განმარტების წარწერაში (იხ. 1089—1091 წლის ჭკეპე). „ჩკესტი“ იხ. ქ.-ცხ. I, 224.

ამ იოანე ბედიელს 1085 წლის ახლო სანებში აღბათ ჭყონდიდლობა მიუღია, ხოლო ჰეტრე კესტისა—მწიგნობართ უსურესობა. იოანე უნდა იყოს წინამოადგილე გიორგი ჭყონდიდლის მწიგნობართ უსურესისა, რომელიც ქ. ცხ.-ში (244; 247) სჩანს 1106 წლის ახლო დროებში და მოკვდა 1118 წ. (გიორგის დისწულნი: თეოდორე, თრიალეთ-კლდეკარის მმართველი და სუმონ ჭყონდიდელი, ქ.-ცხ. 244; 252).

ყეპო წარწერაში უფრო შესანიშნავია ის, რომ გიორგის ძე დავით, რომელიც 1085 წელს იქნებოდა 12 წლის, იწოდება მათედ და სეკსტოსად, მშენ არადესაც დავით გამეფდა 1089 წ. რადგან 1085 წელს გიორგემ შემოიერთა კახეთი, ამასგამო დავითი აღბათ კახეთის მეფედ წოდებულ იქმნა. ერთ-მეფეობა მამა-შვილისა დაიწყო 1089 წლიდან.

1089 წ.—ქკესა :ტთ: დასაბამითგან: ხქკე: აქა დთ (დავით) მეფე დაჯდა და ძრვა იყო (აფხაზთა ქრონიკა).

დავით აღმაშენებლის გამეფებას ქ.-ცხ. (I, 240) ამაკე წელს გვიჩვენებს, ხოლო საშინელი მიწის ძრვა აღწერილია იქვე დავითის გამეფების წინ, კახუშტით 1088 წელს. ცხადია, კახუშტი 1088 წელს იმის გამო დასდებს, რომ ქ.-ცხბა მოკეთისრობს, მიწის ძრვა ერთს წელს გაგრძელდა. ჩვენი ქრონიკა ამტკიცებს ქ.-ცხბას და თან გვიჩვენებს, რომ მიწის ძრვა დავითის გამეფების წელს იყო. ამ ბრკისაგან, რომელიც მომხდარა აღდგომის დღეს, სსკა შენობათა და ეკლესიათა შორის დარღვეულა თმოგვის ციხე და წაუწიჭაჲს ნიანიაჲს ძე კახაბერი, შეილას-შვილი ცნობილის ღიზარტისი (ქ.-ცხ. 239).

დავითის გამეფებას 1089 წელს კახუშტის მაჩინია გიორგის სიკვდილის დროდ (კახუშტი, გ. 172); მგრამ ქ.-ცხბა გიორგის სიკვდილზე ანუ აად-მეფეობაზე არას ამბობს. რამედ მოკეთისრობს ასრე: „ამას მართლ შობილსა გიორგისაგან თვთ მამამან დააღბა გვრგვნი მეთობისა“. ცხადია, მემატისუ გვანგულისხმებინებს, რომ გიორგი ცოცხალია და თუ იმის სიკვდილსად (1112 წელს) არას ამბობს, ეს ადვილი ახსენელია იმ გარემოებით, რომ, როგორც ამ წიგნის შესავალში ვუჩვენებთ, დავით აღმაშენებლის მატისუ შედარებით ფრიად მოკლედ არის აღწერილი დავითის სიკვდილის შემდეგ, რამესამო დამწერს ბერო ღირს-შესანიშნავი ამბები დაუტოვებია დავითის ძლიერის მეფობისა, რომელნიც აღნიშნული აქვთ უცხო ერთა და ტომთა მემატისუებს და საკვირველიც

არ არის, თუ გიორგის სიკვდილის წელიც გამოურჩა აღწერისკენად. რადგან ქ.-
 ცხ.-ბა (L, 262) დავითის სიკვდილს მოიხსენიებს 1125 წელს 34 წლის მეფე-
 ბას შემდეგ (1125—34=1091 წ.), ამის გამო ბროსესს ჰგონია, რომ დავითი
 კროდ მამისთან მართავდა 1089—1091 წლამდე, სოლო ამ წელს (კითომ გი-
 ორგის სიკვდილას) მართო გამეფაო (Introd. p LXIV). მაგრამ კასუტი
 მოწმობს (ქ.-ცხ. I, 11): „დავით აღმაშენებლისა წერილარს: 16 წლისა
 მეფე იქნა და 36 წელი იმეფა“. ეტეობა, ძველს ქ.-ცხ.ბაში 36 წელი წარუ-
 ბულა და არა 34. ერთად მეფობა მამა-შვილის უნდა გაგრძელებულიყო 1112 წლამდე,
 როდესაც, ჩვენი ქრონიკით, მომკვდარ მეფე გიორგი. უგანასკელი, აღბათ, ში-
 ნაურს საქმეებს არაკებდა, გასსაკუთრებით იმერეთში, სოლო დავით თათრებს
 კბრძოდა (იხ. 1112 წლის ქვეშე).

1089—1091 წლებს მივაწვრთ ჩვენ წყაროსთავის მათეას სახარებისა თარგმა-
 ნებას, რომლის საყურადღებო წარწერა (ერთი ნაწიდი ამ წარწერათა იხ. ზემო
 გვ. 140—3) ამოწმებს გიორგის და დავითის ერთად მეფობასა: „მადლითა... სამე-
 ბისა ერთარსებისა... ღირს ვიქმენ მე უღირსი ეგნატი სახელით ოდენ ხუ-
 ცესმონაზონი: ხ საქმითა და გონებითა უდები: აღწერად წა ამას წიგნსა.
 თარგმანებასა წისა სახარებისასა: განმანათლებელსა ყოველთა ეკლესიათასა:
 ღთივ აღშენებულსა უდაბნოსა შა წყარო მსთავის: *) სენაკსა შა
 ნეტარისა ბერისა ეფთვმესსა. რომლისადა ფერკთა თანა აღზრდილ
 ვიყავ: და შეეწირე ეკლესიასა წყარო მსთავისასა: აღსადგომელსა მესნელი-
 სა და მაცხოვრისა ჩნისა ოც ქა: სადილებელად და სალოცველად ღთივ-
 გვრგვინოსანთა მეფეთა ჩნთა: სულითა განათლებულისა კურთხეულისა დე-
 დელისა (sic) მარიაშისა: (ეგ. მუხ. № 134, მართა-ყოფილი მარიაშ) და
 ძმისა მათისა გიორგი მეფეთა მეფისა და კესაროსისა: და
 და ძისა მათისა დავით (ღთ) მეფისა და სევასტოსისა¹⁾: და
 სანატრელისა დედისა მათისა ელენე დედოფლისა²⁾: და გამ-
 ზრდელისა ჩემისა მამისა ეფთვმესსა: და ყოველთა მამათა წყარო მსთაველ-
 თა: და მშობელთა და ძმთა ჩემთა სულიერთა და კორციელთა: რომელნი შე-
 მწე და მოლუაწე მექმნეს სიტყვთ და საქმით. სულიერსა ამას შრომასა და
 საწყალობელისა სულისა ჩემისათვის: და გაეაწესე სალოცავი: ოდეს წიგნის
 კთიხეა დაიწყებოდის: დეკანოზი და ძმანი ყოველნი იტყოდინ: ეგნატი

*) წყაროსთავზე იხ. Brosset Voyage archeolog. XII, 202, XI, 37—38, I, 181
 აგრეთვე იხ. ჩვენი ქრონიკა 1198 წ. ქვეშე.

¹⁾ აქედამ სჩანს, რომ მეფენი გიორგი და დავით ერთად მეფობდნენ, ეს მტკიცდება აგრე-
 თვე ჩვენის ქრონიკით (იხ. 1112 წლ. ქვეშე). - ²⁾ ელენე დედოფალი აქამომდე უცნობი პირი
 იყო ჩვენის ისტორიისა, რომ დავით აღმაშენებლის დედას ერქვა ელენე, ეს სჩანს აგრეთვე
 შიო-მღვიმის ტყაზე ნაწერ ტიბიკონისაგან (ჩემი უბის წიგ. IV, გვ. 72 იხ. აგრეთვე ზემო
 გვ. 145—6) და საეკლ. მუხეუში დატულის გელათის გულანისაგან.

ხუცესსა და მშობელთა მისთა შეუნდვენ ღწ: ყოველთა წიგნისა შემომ-
წირველთა შეუნ[დ]ვენ ღწ:

ხოლო გვედრები ცრემლით ყოველთა წწო ღწისანო: რწიცა იკი-
თხვიდეთ წწასა ამას... წიგნსა... მოვკსენეთ წწათა შწა ლოცვათა თქნთა
ზემოწერილნი ესე ყოველნი და მოძღუარი გაბრიელ რკინაელი³⁾: კე-
თილისა მასწავლელი ჩემი: და სულიერი ძმამ ჩემი გიორგი. რწ ამას
შრომასა შწა მმსახურა: და უფროასლა მე საწყალობელი ეგნატი: რწ
უღებებით წარვაგე ცხორებაჲ ჩემი... რამეთუ ვიყავ მეცა ვითარ აწ თქუნ
ხართ: და იქმნეთ თქნცა: ვითარ ესე აწ მე ვარ: რამეთუ კელი ესე უღირსი
რომელი ამას სწერდა. მატლთა შეუქამია და. მიწსა აღრეულ არს: ხოლო
სულსა უკდავნი იგი მატლნი დაუსრულებელნი შქამენ... ხოლო თქუნ ნა-
თელმან უკუდავმან შევიწყნარეს:....

წწო ღწისანო გვედრებით ყოველთა მომავლთა მე წარსრული ესე:
რათა ესე სალოცავი არაიენ შესცვალოს არცა ოღებუოს (sic). უწყის სიწმი-
დემან თქუნემან თუ რაოდენნი წიგნნი შემიძენიან ამის ეკლესიასადა: საუ-
რავითა და წყენითა ზედახსზედა: ვიდრე ჩუენთანაღა იყო. ნეტარი
იგი ბერი: მაშინ (გიორგი მთაწმიდელა? ის იყო ქართლში 1060—1065 წ.):
და აწ შდ მიცვალეებისა მისისა: († 1065 წ.) საგალობელნი ყწნი სღ: რო-
მელ მადლითა ღწათა არღარაჲ: გუაქს: რამეთუ პირველ ახალნი წიგნ-
ნი (ე. ი. ასლად საჭმინდნი :თონის მამებისაგან): ერთადცა არა იყო:—

და ვინცა ესე წიგნი... წწაროხსთავისა ეკლესიას გამოახუას: შემცაჩუე-
ნებულა (sic) ნისტორს და ოროგინეს თანა და იუდას. რომელმან ოწ (უფ-
ლი) და მოძღუარი თვისი განყიდა: - - - - (ამის იქით აკლია სელ-ნაწერს).

ამავე სელ-ნაწერს 1 გვ. აქვს წარწერა: ა) „ო... იწ ქ.ე. შე მამანი და ძმა-
ნი, მკვდრნი უღაბნოსა წყაროსთა ვისანი. დიდებულ ყავ სული მამისა
ფრთსი“; —ბ) ლოცვა ყავთ ფღ ცოდვილისა გლახ გრიგოლისთვის (წყაროსთა-
ველი?); —გ) 42 გვ.: „გრიგოლს და სტეფანეს შს ღწ“, ის. კადეკ გვ. 187—189.

ამავე ეგნატის, ჰეტრე კესტის და იოანე ჭკონდიდლის მასს, აღუწერია 1085
წელს ზემოსსენებული (გ. 232) საწინასწარმეტყუელთ. თუ წყაროსთავის წიგნი და-
წერილია 1089—1091 წ., მაშინ საგულასმთა, რომ დედოფალი მარიაჲ მართა
უოფელი, 1081 წელს საბერძნეთს შესული (ის. გვ. 229), ისევე საქართველო-
ში დაბრუნებულა. ეს მარიაჲ ცოცხალი უოფელა 1104 წელს, რადგან რუას-ურბნი-
სის კრების ძეგლში მოსსენებულა იგი ცოცხლად: „კეთილმსახურისა დედოფ-
ლისა ჩუენისა მართა (იგივე მარიაჲ) ავისტინაჲსნი (სწიქსჩინჯახიკა)
მრავალ არიან წელნი“... (სემი უბის წ. III, გ. 129; კვლ. მეზ. სელ-ნაწ. №
89). „გესტი“ ის. ქ.-ცხ. I გვ. 224.

³⁾ იოანე რკინელი ის. ჩემი ქრონიკა 1212 წ. ქვეშე და ანჩისხატის წარწერა.

1089—1091 წ.—ამავე წლებში უნდა იყოს დაწერილი ნ. დადიანის ბიბლიოთეკის ხელ-ნაწ., ანუ წერა-კითხ. წიგნთ-საც. № 384 (ამ ხელ-ნაწერზე ის. ცნობა ზემო გვ. 221 და 19), რომელსაც აქვს ტექსტის სელათ, წითელ მელნით ასომთავრულად შემდეგი წარწერა, რომელიც აგრეთვე ამოწმებს გიორგის და დავით აღმაშენებლის ერთ დროს მეფობას:

„ი-ვ (იწ/ო): ქე (ჭრისტე) მფლობელო: ყოველთა: სოჯვევათაო: ადიდე: ორკერძობათავე დიდებითა: შენ: მიერ: გვრგვინოსანი ბრწყინვალე და უძლეველი მეფეთა მეფე: გ-ი (გიორგი): და მახადი: კესაროსი: და განამრავლენ წყლნი: მეფობისა: მათისანი: ნებისაებრ: მათისა: და [დ-თის] მიერ მონაჭებოჯლი ძე მათი დ-თ (დავით) მეფე და ჰანი-ჰერ სევასტოსი ადიდე და მძლე ეყავ ყოველთა ზედა მტერთა და წინააღმდეგობთა ან“.

უკანასკნელი სიტყვები უძველესი ფაქტი, რომ ხელ-ნაწერი დაწერილია იმ დროს, როდესაც დავით მეფე მტრებს სასულთნოდ ებრძოდა (მტრებზე მძლეობას წარწერა ისწავებს არა გიორგისთვის, არამედ დავითისთვის) და მაშასადამე არა უადრეს 1089 წლას. მაგრამ რადგან ხელ-ნაწერის სხვა წარწერებში (ის. ზემო გვ. 221—4) ეფერებ მცირე, სხვა თუსარული და ანტონ ტბელი ხეყნებულნი არიან, როგორც ასაღნი მონაწილე და ეფერებ უბრალო ბერად (ეფერებ 1093 წელს წინამძღვარი ყოფილა კასტანაღის მონასტრის ის. გვ. 215), ამისგანა მოსსენებული ხელ-ნაწერი დაწერილი უნდა იყოს 1091 წლამდე. გარდა ამისა რადგან კესტი თვთ გიორგი-მთაწმიდელის საქართველოს ყოფნის დროს (ე. ი. 1060—1065 წ.) სუცეს-მონა-ზონი ყოფილა (მაშასადამე არა ნაკლებ 30 წლის) და მრავალი ასაღი წიგნი შეუქმნია წყაროსთავითს, ამის გამო 1091 წელს იგი იქნებოდა სამოცის წლის და არა კონებ, რომ მეტის სნისა რომ ყოფილიყო, მას შესძლებოდა ამისთანა დიდის წიგნის კირედ ხელაწერად გადაწერა.—გარდა ამისა, რადგან იქმოსსენებული წარწერა სთავურად აქვს ო-ნ-ო-ბ-ე-რ-ს „წმ. მოწამეთა აკინდჯროსი, ჰილასის, ანემოდანოს, აფთუნისი და ელზიდოიორკის“ ცსოკრებათა, ამისგანა საჯულის-სმო, რომ ორი ნომბერი უნდა იყოს დღე დახადებას ან გიორგისი, ანუ დავითისი. მკვანისა სთავურებს უკეთებდენ იმ წიგნებს, რომელნიც იწერებოდენ თვთ მეფეებისათს (მაგ. ზემოსსენებული კელ. მუწ. № 87 ხელ-ნაწერი დაწერილი მართა დედოფლისთს, გვ. 212), ამის გამო ეს წიგნიც ან გიორგის ნაქონევი უნდა იყოს, ანუ დავით აღმაშენებლისა. „ჰანი-ჰერ-ს-ე-ვ-ას-ტ-ოს-ის“ წოდებას აქ ჰირველად შეესჯებოთ.—თუმცა დავითის ბრძოლა მტრებთან 1091 წლამდე აღწერილი არ არის ქ-ცხბაში, მაგრამ ეს წარმოსდგა, როგორც გვათქვამს, მხოლოდ იმისგანა, რომ მასი ცსოკრება აღწერილია მეტად მოკლედ, მისის სიკედილის შემდეგ.

1091 წ.—ეფერებ მცირემას კასტანას მონასტერში მამობა (ის. ზემო გვ. 215).

1093 წ.—ამ წელს დაწერილია საეკლ. მუს. ტყავის ხელ-ნაწ. ჰარაკლიტონი № 93, წარწერით:

„ჩვე აღიდგე წა მამა ჩნი გრი (გიორგი) მთაწმიდელი, რომლისა შეწე-
ვნითა დაენუსხე წა ესე... ბარაკლიტონი“; გადაწერია კინძე ათანასი „არ-
კანად უოფილი“; გადაწერია ოფიზის უდაბნოში ქკის: ტიგ; „დედაჲ გრი მთა-
წმიდელისა... მქონდა, მაგრამ ეზომ წურვილად დაწერილი იყო, რომელ
კაცისა თავისა თმასა ჰგევნდა და მე კაცი ვიყავ მოდღევენებული“. შუკრე ცა-
ლი ჰარაკლიტონისა ის. იქვე № 94.

1089—1125 წ.—ელიაექტიკა იოანე ტარიქის ძისა ეამსა დავით
აღმა შენებელისაა. ეს დიალექტიკა, გარდაწერილი 1760 წ., სუფრადღებოა
მეცნიერებისათჳს. იმაში არაბული ტერმინებით აღნიშნულია სიღლოგიკომები (და-
სკენისა სახელნი), მაგ. ბარბარა, კერზხარმელ, დარისტორ, კეინდო, ბაღანგიჲ,
ელენქორე, კეენქასურ, დალიმილ, კატრუსკოლ, კელსზილორ, ბლშორძოკს, დარგარირ,
დიმრამიცი, დამილირ, შობაქორ, კერიმზონ და სხ. (წ. კ. № 131. ჩემი აღწ. წ.
ბ. ხელ-ნაწ. გვ. 281—283).

შესავსებულად ამა ცნობითა, მოგვიყვას სია მე X—XII სსუკ. მთარგმნელთა
ანტონ I კთავლიკოსის პირველის გრამმატიკის წინასიტყვაობიდან:

„ხოლო ესენი არიან საღმრთონი მამანი მეთარგმანენი ქართუბლთანი,
რომელთა სახელები მოკესნებნიან აქა: იოანე გრძელიძე; იოანე, მამა ევთი-
მესი; წა ევთიმე; წა არსენი, ნინოწმიდელ ეპისკოპოს; ღირსი იოანე ხახუ-
ლელი, რომელსა ზედ-წოდებულ ჰყოფენ ოქროპირად; ნეტარი გრიგოლი,
რომელი ზედ-წოდებულ იყო აბრაამ ახლად; ზაქარია შირდატის ძე; არსენი,
მაგრა არა იყალთოელი, არცა კათალიკოზი, ან სხუა (კვანებ იგულისხმება
არსენი ბერი კალბაჩოელი, რუსი-ურბნისის კრებაში მოსსენებული, „სამოთსეა გვ.
321); გიორგი შეყენებული (იგულისხმება სჰმონ-წმიდელი, გიორგი მთაწმიდელის
მომღვარე); ილარიონ დიდი თულაელი, მოძღუარი გიორგი მთაწმიდელისა
(ილარიონ იყო მოძღვარი წა კეთამქისა და არა გიორგისი; ის. ზემო გვ. 142);
წა გიორგი მთაწმიდელი; იოანე პატრიკად ნამყოჲ; სტეფანე; გიორგი ოლ-
თისარი; ვასილი ბაგრატის ძე ხახულელი და ესე საგონებელ მიჩნს ძედ მეფი-
სად; იოანე საღმრთოჲ ფილოსოფოსი, რომელსა ჩტსულ ვართ ზედ-წოდება-
სა პეტრიწად; ნეტარი ეფრემ მცირე; თეოფილე ღირსი; არსენი იყალთოელი;
იოანე ტარიქის ძე და სხუანი მრავალნი“.

კვანებ ზემოსსენებულს არსენის იგულისხმებას შემდეგი წარწერა იოანე დამას-
კელის სელ-ნაწერ წიგნისა, რომელიც დაცულია გელათს და მარტვილს (ჩემი უბ. წ.
III, 94, 109; 149): „დაესრულა წინამძღუარი წისა ანასტასი სინელი-
სა კოსტანტინებოლის მონასტერსა შინა წისა გიორგისა მანგანას... მეო-
ხებითა... და ლოცვითა ბერთა ჩემთა იოანე რატეჲელისა და გიორგი
ქართველისაჲთა ღირს ვიქმენ მე უნდოესი ყოველთა დაბადებულთა

შენთაჲ მდაბალი მონაზონი არსენი ბერძულისაგან ქართულად თარგმანებასა წინა იმის წიგნისასა... ლოცვა ყავთ... არსენისთვის... ვითარმედ... მრავლითა ქირითა და შრომითა დამიწერია... და არა-რა ბერძულისაგან დამიგდია და არცა რა ზეპირით დამირთავს... იქვე არის სარკინო-სუბის და ურეზის სარწმუნოების განქაქება;—ბოლოს აწერია: „საუკუნოთცა იცენების არსენი. აქა განსრულდა ერთბამად განქაქებაჲ... იგივე თსულებსა ის. კვ. მუზ. № №

1101 წ.—წარულო მეფემან დავით კვიციანს ციხე ზედა-ზენი „და იყო ქცნი :ტკა:“. რადგან ეს ქცნი და სსკა ქორანიკონებიც დავით აღმაშენებლის ცხოვრებისა (ქ.-ცხ. 241—250) არ იპოვება მართამ დედოფლის ქ.-ცხ. № 30 და შეტანილია კაცტანგ მეფის ვარიანტში კვ. მუზ. № 131, ამის გამო სკენ ვთიქრობთ, რომ ეს ქორანიკონება კაცტანგს უზენისა და ქ.-ცხ.-ბაში ჩაურთავს. თუ გვრეიკის წიგნის წიხე სწერია 1101 წლამდე, აქედამ ცხადია, რომ მთელი არაგვის და მტკვრის გაღმა მსარე კაცეთის მფლობელთა სელში ყოფილა 1101 წლამდე.

1103—1104 წლებს შუა, ანუ უფრო სწორად 1103 წელს (introd. p. LXIV) მოხდა საეკლესიო კარება რუის-ურბნისის შუა, მინდორსუ, რომელსაც დაესწინენ მრავალი ერისკაცნიც, გარდა მეფეთა გიორგი კესაროსისა და დავით აღმაშენებლისა. კარებამ აღადგინა წეს-წყობილობა ეკლესიისა, დაარსებული წინა წლებს თურქთაგან არეულ-დარევის დროს და „ძველი მშენიერი ქეშმარიტისა სარწმუნოებისა აღწერა“ (ქ.-ცხ. I, 242). ეს ძეგლის წერა სეულის კანონში შეტანილი უნახავს პ. იოსელიანს, სოლო სპინინს თუ სს სამოთსეში (თუცა მცირეოდენ შეცდომებით) დაუბეჭდაც. დ. ბაქრაძე სწერს: „საუბედუროდ ნამდვილი ძეგლის წერა სკენ თუთონ არ შეგოსკედრია“. სასისარულოდ, ის ძეგლის წერა დაკარგული არ არის და შემოხსენებული XIII საუკუნის სელ-ნაწერი „სეულის კანონი“ ანუ ნომოკანონი, რომელშიც ჩართულია რუის-ურბნისის ერების ძეგლის-წერა, ესლა სკვ. მუხეუმში დაცულია № 76, სოლო მკორე პირი მისი, მე XVIII საუკ. გადმოწერილი სეც-ურად, სკენ კახეთი გელათში.—ამ ყრად საყურადღებო ძეგლის შეუცვლელად დაბეჭდა დიად სსჭირია.

1104—1110 წლის ახლო ხანებში დაწერილი იქნება სემს საისტორიო კარბულში მოხსენებული „მარხვანი ნახევარ თაბახის ტანხედ ნაწერი ეტრატხედ ხეცურად, აღწერილი არსენის მონაზონის მიერ, ეამსა მეფისა დავით და კათალიკოზობასა იოანესსა, ტრაპიზონილამ მოტანილი“. იოანე კწი იყო თავმჯდომარე რუის-ურბნისის კარებისა. 1103—1104 წ.—არსენი ამ დროს სცნოკრებდენ: კალიზოსელი, იუალთოელი და მანგანელი (ის. წიგნი გვ. 225).

1106 წ.—„ქცა: :სედ: ამა ქორანიკონამდის გელათი რომ დაწყებულა :თე: (სეოასი) წელიწადი გარდასულიყო“.

ეს ცნობა ჩართულია გელოზ-გარსუის გულანის ქრონიკაში, კელ. მუზ. № 186. ქენი :სუდ: უდრის 1606 წელს, 500 წელი რომ გამოკვლათ დაგერება 1106 წ.—ცხადია, მექრონიკეს ნამდვილი საბუთი ქონია თქმულისა, რადგან ესვე საუკუნადებო ცნობა იპოვება შემოქმედის გულანშიც.

1106 წ.—ქქსა :ტყე: აქა დავით გელათი დაიწყო“ (შემოქმედის გულანის ქრონიკა). ამ გულანის ქრონიკები დ. ბაქრაძეს შეუტანია თავისს „Путешествіе по Гуріи и Аджаріи“, მაგრამ ზოგი ქრონიკონები არეულად გადამოწერია, როგორც ჩვენ დავრწმუნდით თვთ შემოქმედში.

ამ ცნობას შექი შემოაქვს დავით აღმაშენებლის მემატიანეს ქრონიკაში (ქ.-ცხ. 243) და ამოწმებს კახტანგ მეფისგან იმავე მსტი ნუში შეტანილს ქრონოლოგიასაც, რომლის წყარო არ ვიცით. რაკი გელათი 1106 წ. დაწებულა, ეროში დიდი სასელოვანი ბრძოლა სულტან-ათაბაგ-კანსოა ვედა მოხდებოდა 1105 წელს (ქ.-ცხ. 242); აღსართანის დასტერა და ტურ-კახეთის დაპურობა 1104 წ., რუის ურბნისის გრება 1103 წ.; კვირიკეს სიკვდილი 1102 წელს. ამ წლიდამ სამშვილდის 1110 წელს აღებად ქ.-ცხ-ბა არც ერთს დასტერობას არ აგვიწერს (ქ.-ცხ. 244).

სოფის მონასტერში ჩვენ ვხვდებით სწინამძღვრო დიდი ჟიარი მე-XII საუკუნის მომთავრულად წარწერილი: „პატროსანო ჯუარო, აღიღე უძლეველი აფხაზთა და ქართველთა და რანთა და კახთა და სომეხთა მეფე დავით და შემოწყალე (შუ) მე გლ“ [ახაკი] - - - (დანარჩენს რეინის ნასტერი აფარა).

ეს წარწერა ოდნად შეგვლით ბრძოსსს შეუტანია თვისს Rap. VI, 45. დავით ნარინ ვეკლა წარწერაში ისხენება „რუსუდანის ძედ“, და გარდა ამისა რან-კახ-სომეხთა მფლობელობა გვიჩვენებს დავით აღმაშენებელს.—აღმაშენებლისგან გამოთქმულნი გავლობანი ესხენთ ჩვენ გელათის თქმში, 1192 წელს დაწერილში (უბის წ. III, 102) და იქვე ვარძიისდღეთას-მშობლის საგალობელნი.

1110 წ.—„ოდეს სამშვილდე და ძერნა აღიღეს ქენი იყო :ტლ:“—ეს ქენი ქ.-ცხ-გარებაში (245) შეტანილი უნდა იყოს კახტანგ მეფის მიერ, რადგან იგი იპოვება ვეკლა მე-XVIII საუკუნის კარიანტებში (კელ. მუზ. № 131), მაგრამ მარამ დედოფლის ქ.-ცხ-გარებაში (№ 30) არ არის. ძერნას აღება არც ერთს ქ.-ცხ-ბაში მოიხრობილი არ არის და ამით უფრო ცხად-სდება, რომ ეს ცნობა კახტანგს უბოვნია და ჩაუგერება ქ.-ცხ-ბაში (კელ. 245), როგორც ვეგობრავ ვუჩვენეთ (კელ 238).

1112 წ.—ქქსა :ტლბ- დასაბამითგან :ხლივ: | აქა მოტყუტ - - - | იყო ყა ქყ - - | თამარ შირვ - - | ნით გამოვი|ლა და გი მ- - | გკლ - -“ (აფხასთ მეფეთ ქრონიკა).

ჩვენ ამ დაზიანებულს წარწერას ეგრე ვკითხულობთ: „აქა მოტყუტ[ნვა] | იყო ყოველსა ქუეყ[ანასა]; | თამარ შირვ[ა]|ნით გამოვი|ლა და გიორგი მ[ეფე] | მოკულ[ა].“

ეს ფრიად საყურადღებო წარწერა რამდენადმე დაზიანებულია, მაგრამ ყველა სიტყვა სწორედ წაკითხულია, გარდა «მოტუეუწ», რომელიც ბუნდად სხანს, მაგრამ შეიძლება იგი იყოს „მოოსრება“ ანუ „მოტუეუწ ნკა“.

ეს წარწერა იძლევა მეტად საყურადღებო, ასაღს და უცხო ცნობებს: 1) ქ.-ცხბით (გვ. 245) თამარ, შირშმო ასული დაკითისი, მითხოვილ იქმნა შირვანის მეფის აღსართანს, ანუ დარსის სიტყვით, ასისტან შირვან-შაჰს (Hist. G. I, 360, n. I): ეს იქმნაო ღირველ ამისა, ე. ი. 1116 წლამდე, რომელ წელსაც დაკით მეფემ მეორე თვისი ასული გავსავანს საბერძნეთს (ლებოს თქმით 1116 წ. მართლად მიუყვანიათ საბერძნეთს „ასსაზთა მეფის ქალი შესართავად ნიკითორე ბრიანის და ანსა კომანის შვილის აღუქსისა“, ის. კასუშტი დ. ბაქრამისა, გვ. 178). სკენი ქრონიკა აწარუბს კასუშტის და მიმდევართა მისთა აზრს, ვითომ ეს გათხოვება მომხდარიყო 1116 წელს და გვიჩვენებს, რომ ის 1112 წელს გათხოვილი ყოფილა და ამ წელს ქართლს დაბრუნებულა. ქ.-ცხბის სიტყვა „შირველ ამისა“ აღნიშნავს „ამის უწინ“ და არა მკვე წელს. რასაკვირველია 1112 წელს თამარ ასული გათხოვილა იქნებოდა, 15—20 წლისა. იმისი დედა უნდა იყოს გურანდუხტ, ყაზჩაყთა მეფის ასული, რომელსედა ქ.-ცხბა 1118 წლის ჭკეშე სწერს: „შირველ მრავალთა წელთასა მიერ მოიყვანა (უნდა: „მოიყვანა“)... გურანდუხტ დედოფალი“; თუ თამარ გურანდუხტის ქალია, მისი ყივჩაყთით მოყვანა იქნებოდა 1089—1091 წლებში. მეორე ცოლი დაკითისი არა სხანს. მაგრამ მათე ედესელის მოწმობით, მას ჰყოლია სომხის ქალი (რუსუდან?), დიმიტრის დედა (Hist. G. I, n. I. შეადარე წიგნთა სია ქართველთა დედოფალთა. გვ. 145—146). ამ თამარზე თიღვის მამულებზე, ის. ჭკეშო 1150 წლის ჭკეშე.

2) რა გამოიწვევდა თამარის შირვანით დაბრუნებას?—ჩვენის ქრონიკით ის, რომ მოტუეუწ (ანუ მოოსრება) იყო ყოველსა ჭკეშანსა, და მართლაც ქართლის-ცხოვრებაც ქმრობს მასს (I, 241—5); მაგრამ უფრო ჭკეშმარიტი მიზეზი ამისა იქნებოდა შაჰ-მისის, გიორგი მეფის სიკვდილი 1112 წელს.

3) გიორგი მეფას სიკვდილი 1112 წელს არა თუ ასალი ცნობა, არამედ მეტად უცხო და ფრიად გამოსაყენებელი სკენთა სისტორიო წყაროთა შესამოწმებლად. აჭმდი მისს სიკვდილს ყველა მენისტორიკონი გადაჭრით დასდებენ 1089 წელს, როდესაც ქ.-ცხბის თქმით (I გვ. 240) გიორგი მეფემ თავისის სულით დაადგა გურგანის თვისს სახელოვანს შვილს. თუმცა ქ.-ცხბა აქ გიორგის სიკვდილზე არასამბობს, მაგრამ მინც ეს წელი ყველას, რასაკვირველია შეცდომათ, მიუღიათ მისის სიკვდილის წლად. ავადმიკის ბროსისე კი შემოაჭვს აზრი, რომ გიორგის ერთად უნდა ემეფნაო შვილთან 1089—1092 წლებში (introd. p. LXIV); მაგრამ შეიძლება საფუძველი ვერ უჩვენებია თქმულისა (ის. 1125 წლის ჭკეშე).

ეს ფაქტი შექმნა ჭყენს რუის-ურბნისის 1103 წლის კრების „მეგლის წერას“. ამ მეგლის წერის ბოლოში ცოცხლად და ერთად მოხსენებულია გიორგი მეფე და ძე მისი დაკით: „კეთილად მსახურისა და ღვთივ დატულისა მეფისა ჩუენისა გიორგი (გ) მეფეთა-მეფისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასა-

ვლეთისა კესაროსისა მრავალმცა არიან წელნი და ჟამნი ცხოვრებისა მისისანი. კეთილმსახურისა... დედოფლისა ჩუენისა მართა აგუსტინაძისა. (და გიორგისი, იმპერატორის მისელ დუკის ცხელი) მრავალ არიან წელნი... ქაქელი გაუგებარი იყო ეს ერთად მოსსენება ორთავე მეფეთა 1103 წელს დაწერილს ბეგლში და ეტყობს ჰბადაკდა თუთ ამ საყურადღებო წყაროს შესახებ, რომლის მე-XIII საუკ. შირი საკ. მუს. დაცულია, № 76... ცხადია, ორნივე მეფისი, მამა და შვილი ერთად ცხოვრებულან, ერთად უმართავთ 1112 წლამდე. გიორგი, ალბათ, განაგებდა უფრო შინაურ საქმეებს.

1114 წ. — ამისა ჟამთა შევიდენ (sic) მთარგმანებელი წიგნთანი: ეფრემ მცირე და თეოფილე და არსენ და იყალთოელი და იოვანე ტარიკის ძე, ქრისტეს აქათ ქკსა: ჩროდ:“ (უნდა ჩრიდ=1114 წ.—ეს არშიაჲ აწერია კკ. მუს. ქ.-ცხბის სელნაწერს № 131. გვ. 247; და წ.-კ. № 30.—კასუშტი დ. ბაქრ. გვ. 178 ის. ზემო გვ. 225).

1115 წ. — გიორგი ჭყონდიდელმა რუსთავი აღიღო, ქორონიკონი იყო ტლე:“ (ეს ქჭინი, სსასს, ვასტანისიგან ჰოკნილია და ჩაკერებული ქ.-ცხ. გვ. 245, რადგან არ იპოვება მარტომ დედოფ. ქ.-ცხბში, გვ. 276 ის. ზემო გვ. 238).

1116 წ. — თეოფილე, არსენი იყალთოელი და იოანე ტარიკი წელსა 1116-სა (ეს წარწერა შეტანადა ვისგანმე ჩემს საისტორიო კრებულში გვ. 575 და შემტანი იგულისხმებს ამ შირთა გადაცელების დროს, თუჩნა ცხადია, არსენ იყალთოელი ამ დროს ცოცხალი იყო: ის. ზემო გვ. 225).

1116 წ. — დავით აღმაშენებელმა მოსრა (კასუშტი თებერვალსა) სიმრავლე ურიცხვი თურქთა მსხდომარეთა ბასიანამდე და მთად კარიფორისა რამეთუ ქორონიკონი იყო :ტლ: და: ვ:“ (კელ. მუს.). თუთ უადგილო სიტყვა „რამეთუ“ და მარ. დედოფ. ქ.-ცხბა, რომელშიაც ეს ქჭინი არ არის, საბუთია იმისი, რომ ეს ქჭინი ჰოკნილია ვასტანგ მეფის მიერ და ჩაკერებული ქ.-ცხბაჲ (ის. 1101, 1110 და 1115 წ. ქ.-ც. გ. 245; კელ. მუს. № 131. გვ. 247; მარ. დედ. № 30, გვ. 276).

1118 წ. — დასაბამითგან: ხლკბ: ქკსა :ტლს: | აქ - - მეფე - - | თ - - ავიდ - - | და გ - - ონ | დიდელ - - -“ (აფსაზთ ქართნიკა).

ამ დიად მებრფასს, მაგრამ დაზიანებულს წარწერას ჩვენ ესრე კითხულობთ: „აქ[ა] მეფე | ოვსე[ი]თ[ს] წ[ა]ვიღა | და გ[ი] ქ[ვ]ონ[დიდელი] მოკვდა“, ესე იგი: „აქა მეფე ოვსეთს წავიდა და გიორგი ჭყონდიდელი მოკვდა“.

გიორგი ჭყონდიდელი, სასელთაჲნი თანამოღვაწე დავით აღმაშენებლისა და მწიგნობართ უსტეკისი მასი „კაცი სრული ყოვლითა სიკეთითა“ (ქ.-ცხ. 247), მეფემ თანა წარიტანა ოვსეთს ყიფჩაყთაგან ჯარის გამოსაყვანად; დაიხვნა (მეფემ) ციხენი. დარიელისა და ყოველთა კართა ოვსეთისათა და კავკასიისა

მთისათანი და შექმნა გზა მშვიდობისა ყივჩაყთათს და გამოიყვანა სიმრავლე (ყაჯჩაყთა) ფრიად დიდი, სიმამრი და ცოლის (გურანდუსტის) ძმანი თჳსნი... ხოლო მაშინ ოვსეთს ყოფასა მიიცივალა გიორგი ქყონდიდე. ლი... და პატივითა დიდითა წარმოგზაენა მონასტერსა ახალსა (გელასი?) და მუნ დაემარხა, რომელი იგლოვა ყოველმან სამეფომან და თვთ მეფემან, ვითარცა მამა, შემოსითა შავისათა ორმეოც დღე ვიდრემდის იშვა ვახტანგ, რომლისა ხარებითა დახსნა გლოვა“ (ქ.-ცხ. I, 247). აქ ქ.-ცხსბას ამოწმებს ჩვენი ქრონიკე, ხოლო ქ.-ცხსბაში დრო გიორგის სიკვდილისა არ არას ნაჩვენებია ჩვენი ქრონიკა დადსაყურადღებოდ ეთანხმება კასტანგის მიერ ქ.-ცხსბაში ჩაკერებულს ქრონოლოგიას და ამოწმებს უკანასკნელის სიმაართეს.

მეფური დამარსვა გიორგისა გელასი, მეფეთა სამარსავში, ჳბადავს აზრს, რომ გიორგი უნდა ყოფილიყო ნათესავი მეფისა. ამ აზრს თითქმის ამოწმებს ბნელი ფრასა მემეტანესი (ქ.-ცხ. I, 252): „ზედამხედველად საქმეთა მანდაურთა (მარკანისთა) აჩინა (მეფემან) მწიგნობართუხუცესი თჳსი სჳმონ ქჳონდიდელი, მაშინ ბედიელ-ალავერდელი, მიმსგავსებული გიორგი დედის ძმისა თჳსისა“ (მეფისა თუ სჳმონისი?). უკანასკნელი სიტყვა „თჳსისა“, — „მისისა“ მკვირ, — აზრს ჳბადავს, რომ გიორგი ყოფილა დედის მამა და ვით-აღმაჳნებელისა (დედა დავითისი ელენე ის. ჳემო გვ. 145; 243), და ამ მეფის თჳს-ტომობით შეიძლება აისინას ის დიდი გავლენა, რომელიც ჳჭონდა გიორგის და სჳმონ ქჳონდიდელთა მამინდელ პოლიტიკურ ცხოვრებაში (ქ.-ცხ. I, 244—7).

თჳს დედოფალ გურანდუსტის ქ.-ცხსბა იმ კილოთა მოკვითსრობს, რომ გვეგულისხმებინებს, რომ ის ცოცხალი არ არის: „პირველ მრავალთა წელთასა მოეყვანა სანატრელი... გურანდუსტ“ (I, 246), ამის გამო უფრო მართლად მიგვაჩნია მათე ედესელის ცნობა, რომ დავითის ჳგურანდაო ცოლად სომხის ქალი, (რუსუდანი? ის. ჳემო გვ. 145—6), დიმიტრის დედა. რადგან სასულიერო ანდ შირვან-ქაღაბორის 1117 წელს გამოძეული დიმიტრი იქნებოდა მაშინ არა უმცირეს ოცის წლისა, ამის გამო საგულისხმოა, რომ იგი დაბადებულ უნდა იყოს არა უკვიანეს 1097 წ. და მამასადამე გურანდუსტ დედოფალი 1095—1096 წლებში ცოცხალი არ იქნებოდა. თამარ იყო „ზირშო“ ასული დავითისი, კვონებ გურანდუსტისა, (ქ.-ცხ. I, 245; ის. ამაჳე ჩვენი აზრი ჳემო გვ. 240; 145 და Hist. G. I, 362, n. 3).

გიორგი ქჳონდიდელისე უსაფუძვლო ცნობა ის. Brosset, — Rap. I, 44.

1118 წ. — „მოკვდა სულტანი მალიქი, მალიქმასხე და ალექსი ბერძენთა მეფე და ვერა სცნეს ერთმან მეორისა სიკუდილი“ მარამ დედ. ქ.-ცხ. ფურც. 277. — ამას კასტანგის რედაქციის ქ.-ცხსბა ეკ. მურ. № 131 და დაბეჭდილი უმეტებენ: „ქკნი იყო: ტლ: და: ს:“. — ესეც საბუთია, რომ დავით აღმაჳნებელის ცხოვრებაში ჳჭნი შეუტანია სსჳა წყაროდამ კასტანგ მეფეს (ის. 1101, 1110, 1115, 1116 წლ. ქაჳე). მართლაც, ალექსი კომნენი † 1118 წ. 15 აგვისტოს და მედიქ-მის შვილი თაფარიც იმაჳე წელს (Hist. G. I, 361, n. 3).

1120 წ.—ქენს :ტმ: 14 თებერვალს დავით მეფემ ალილო შირვანის ქალაქი ყაბალა (ეკ. მუზ. № 131: „ყოზა“—ეჟა?) „და მყის შეიკრიბა სპა და ჩავიდა შირვანს :მამისა: შვილსა: არაბილიათ: ჟაათ: ვიდრე ქურდევანამდე და ხიშტალანდამდე“. —მარამი დედოფ. ქ.-ცხზა, ფ. 279 განუჩქვა სსკა კარანტეს: № 131. გვ. 251. დაბეჭდ. 248 და გარდა ამისა ჰირაკლში არ იზოკება ფრასა: „ქორონიკონი იყო :ტმ:“, რომელიც ალბათ ვასტანგ მეფეს სსკა წყაროდამ შეუტანია.

1121—1124 წ.—ამ დროებში უნდა იყოს აღშენებული დავით აღმაშენებლის მიერ შიო-მღვიმის ზეითი ეკლესია. ძვირფასი საბუთი ამისი სინოდ. კანტორის გუჟრებში ყოფილა დაცული № 33, მაგრამ, სამწესროდ, იქილამ გაუტანიათ და დარჩენილა მოკლე ნუსხა, რომელიც მოისსენებს:

„№ 33. დავით აღმაშენებლის სიგელი თავისის კობიოთი ანდერძისა, რომელსაც (ე...ო. მეფეს) ურწმუნებია აღშენება საშუალ მონასტრისა ყდ წდის მლუთისმშობლის სახელსა ზედა ეკლესია ბერის არსენის თვს“.

ეს არსენი უნდა იყოს იუდათოელი, მეფის მოძღუარი. არსენზე უწინ მოძღვრად ყოფილა იოანე (ქ.-ცხ. I, 257).

შიო-მღვიმის ეკლესია რომ დავით აღმაშენებლისგან აშენებულია ამას ამტკიცებს აგრეთვე ტყეზე ნაწერი XIII საუკ. ტიბიკონი, 1172 წლის დაწერილის დედნიდამ გადმონუსხული, რომლის წარწერა სსკათა ბერძენ-ქართულ მეფე-დედოფალთა და კათალიკოზ-პატრიარქთა შორის მოისსენიებს:

«დიდისა დავითისი, წმიდისა ამის ეკლესიისა მაშენებელისა საუკუნოა [იყავნ ესენება მისი]. ის. ზემო გვ. 146.

1121.—მოსრვა დავით მეფის მიერ თათრებისა მთით მტკურამდე და გაგთაათ ბედრუჯამდე „ქენი იყო :ტმ: და :ა:“, თვე იყო მარტი (ეკ. მუზ. ქ.-ცხზა № 131).—არც ეს ქენი იზოკება მარამ დედოფ. ქ.-ცხზაში და შეტანილი უნდა იყოს მერე ვასტანგის მიერ. მათე ედესელით ეს ყოფილა 19 თებერვალს 1121 წლისას (Addit. 228—234 და ვახუშტი ბაქ. გვ. 181).

1121 წ.—აგვისტოსა 18-სა (დაბეჭდ. ქ.-ცხზით I, გვ. 249), აგვისტოსა 12-სა (მარამ დედოფ. ქ.-ცხზით, ფ. 280), აგვისტოსა 15-სა მათე ედესელით (ვახუშტი გვ. 182) „ქორნიკონსა :ტმ: და :ა:“ (ეკ. მუზ. № 131) მოსრვა მეფისგან 400,000 თათრებს ჯარისა. ეს ქენიც ვასტანგის მიერ ჩაეკრებული უნდა იყოს ქ.-ცხზაში, რადგან იგი არ იზოკება მარამ დედოფ. ქ.-ცხზაში.

1122 წ.—ასო-მთავრულს წარწერას კანანის ეკლესიისას (დაბეჭდ.?), ბრასსესგან გადმოღებულს, ჩვენ ესრე ვკითხულობთ: „ქ. სახელითა მამისათა, ძისათა და სულისა წისათა, მეობებითა წისა ღეთის-მშობლისათა, შეწევნითა წისა ამბაკომისითა მე გვი (გიორგი) ვანავენლმან (არჩილ უბანი) მთავარ-ეპისკოპოსმან, ძემან ღემეტრე მარხაზნისამან, ავაშენე ესე ეკლესია სალო-

ცველად სულისა ჩემისა და მშობელთა ჩემთა, ზეობასა, აღიდენ ღმერთმან, დავით მეფისასა, ქქნი იყო :ს: და :ზბ: . ბრასეს წავითსული დიდად განერჩევა ჩუქსის (Rap. VII, 135). ბრასეს ჭყეჭრობს, რომ ქქნის :სმზ:-ს (1022 წ.). მაგაერ უნდა იყო :ტმ:- — რადგან აქ მოსსენებულნი პირნი ცნობილნი არ არიან და თვთ „მარჯანობა“ მე-XI საუკუნითგან არ იყო, ამისგანო ეს წარწერა წინა-დროებს უნდა ეკუთვნოდეს.

1122 წ.— ალბა ოთხსა წელ სპარსთა ქონებულის თფილისისა დავით მეფისაგან ქქნი იყო :ტმ: და :ბ:“ (ეკლ. მეწ. № 131). ეს ქქნიც ვასტანგ მეფისგან ჩაეკრებულა ქ.-ცს. I, 250, რადგან არ იპოვება მარიაშ დედ. ქ.-ცს. (ფ. 281). მათე ეკესელიც იმავე წელს გვიჩვენებს (Brosset Addit. p. 230 და ვასუშტი ბქ. გ. 183).

1122 წ.— „ქქსა :ტმმ: აქა მიიცვალა დავით აღმაშენებელი“ (შემოქმ. გულანა).— დავით ქ 1125 წელს და არა 1122. ის. 1125 წ. ქქეშუ.

1124 წელს (სტეფანოს ოაბელიანი 1123 წ. Hist. Siunie, p. 215, 1123 წელს) ანაისს ალბა დავით მეფისგან: „თითქმის სამოცის წლის მონებისაგან განთავისუფლდა ეს სამეფო ქალაქი“ (Add. 232, ვასუშტი. გვ. 183). მარად ანისი აიღო არზასალმა 1064 წ. (1064+60=1124 წ.). კარდანის და სტეფანოსის თქმით დავითმა ანი და არე-მარე მისცა აბულეთს და მისს შეიღს იქსე ოაბელიანს (Hist. Add. Siunie p. 242).

1125 წ.— გარდაცვალა დავით აღმაშენებელი: „იყო მშშინ თთვე იანვარი ოც-და-ოთხი და დღე შაბათი, ოდეს ქქნი იყო ტმ (ერთი ასო ამოფსკილია მარიაშ დედ. ქ.-ცს. ფ. 293; უნდა ყოფილიყოს დავითი: „ტქ“, ხოლო ეკლ. მეწ. № 131 ქ.-ცსსაში შეცდომით ნახევენია: „:ტქ: და: ე: დაბეჭდ. ქ.-ცსოკრებაშაჲც (ტქე), ხოლო წელიწადნი მისნი შობითგან ორმოც-და-ათ-სამეტ (1125—53=1072); ხოლო მეფობდა ოც-და-ათოთხმეტ წელ (1125—34=1091; ვასუშტით იმეფა 36 წ. 1125—36=1089, ქ.-ცს. I, 11; ის. სე-მო გვ. 241—1 და 234).

ვახეშტი უარყოფს 1125 წ. და დასდებს 1130 წელს და იტყვის: „მეფე დავითმა 41 წელი იმეფა რომლის გამეფების წელი და აღსასრულის დღე წერილ არს ამით: 41 წლის მეფობა და სიცოცხლე 57 წელი იქნება (ე. ი. 41+16=57; თექვსმეტის წლის გამეფდა); იანვრის დღე 24 შაბათი ეს წელი იქნება... და არც ქქსსა :ტმ ე: იანვრის დღე შაბათი არის“ (წერა-კითხ. ხელ-ნაწ. № 181 გვ. 89).

ჩუქსის ეკე-მიუტანელის ანგარიშით კი 24 იანვარს შაბათი სწორედ 1125 წელს მოდიოდა და ამით უფრო მტკიცდება ქ.-ცსოკრების ცნობა. ვასუშტის ანგარიშები წარსულთა დღეთა და კვირიკეთა აღრიცხვაში სშირად ცრუდება: მაგალითად სემიასა, კარდა თქმელისა, ისიც რომ, წინააღმდეგ ვასუშტის ანგარიშისა, 1130 წელს 24 იანვარი შაბათს კი არ მოდიოდა, არამედ ჰარასიკეს. კიდე მაგალითი:

ქ.-ცს.ბით არჰასარის შემოსევა აღნიშნულია 10 დეკემბერს, სამშახათს, ქკს :ს:ც: (1068 წ.); მაგრამ გასუშტიმ თვისის ანგარიშის მისეგვით უარ ჰყო ქ.-ცსის ქ-ცნი და თუნი დასდო, მაგრამ შეცდომა მოუვიდა, რადგან ჩვენას ეკე-მიუტ-ნელის ანგერიშით 10 დეკემბერს სამშახათი მართლა 1068 წელს მოდოდა და ქ. ცსის ქ-ცნი (I, 240) ამითაც მტკიცდება. ამავე ანგარიშების აღრეკათ გასუშტი გვიჩვენებს გიორგი მთაწმიდელის სიკვდილს 1066 წელს, თუმცა ჩვენი ანგარიშით და თუთ ფაქტების მიმდინარეობით გიორგი † 1065 წ. (იხ. ზეო. 209).

სტეფანოს ორბელიანის ისტორიაც ამოწმებს, რომ დავით მეფე მოკვდა 1125. იგი ამბობს, რომ დავითის სიკვდილის შემდეგ ბიძა მისამ დიპტრამ სასელოკანად იმეფაო 33 წელს და მოკვდა 1158 წელს (Hist: siounie p. 216). აქედანც ცხადია, რომ დავითი მოკვდა 1125 წ., რადგან 1158—33=1125. მთე ედესელის იქით დავით მეფეს 1125 წელს დაუმარცხებია სპარსეთის მსედართ-მოკარა იბრაჰიმი და სხვანი ამირნი და მოკვდა 1126 წელს (იხ. Brasset. Introd. p. LXIV). მაგრამ რადგან დავით მოკვდა 24 იანვარს, ამის გამო ძნელა დასაჯერებელია რომ ეს ძლევა მომდარეიოს 1125 წ. და არა 1124-ს. თუთ ქ.-ცსმა მოგვითხრობს, რომ ანისის (1124 წელს) ალებას შემდეგ მეფემ დასამართა ლაშქარი და „ეგულოვებოდა გაზაფხულ ქმნა დიდთა საქმეთა და უფროსთა ლაშქრობათა“ (I, 252), მაგრამ არ დასცალდა: არც ერთა ლაშქრობა მოსხენებული არ არის ანისის და შამსის 1124 წელს ალების შემდეგ და აქედანც მტკიცდება, რომ 1125 წელს 24 იანვარს მეფე გადაცვლილა და მისა დიდ-დიდი განსასაცუნ გაუქმებულა. განჯის რეინას კარი, კარაქოსის სატყუით, გელათის წაიღეს 1139 წ., ხოლო თუთ იმ კარის ქართული წაწერა გვიჩვენებს, რომ ეს მოხდა მე-13 წელს დიპტრის მეფობისას; აქედანც ცხადია დიპტრის გამეფება 1126 წელს (Introd. p. LXIII;—Hist. G. 368, n. 3;—Rap. XI, 40).

გელათის ხელ-საწერებმა ჩვენ ვნახეთ ტყავზე საწერი დავითისა XII საუკ., 1192 წელს დაწერილას დედნადამ გადმოწერილი, რომელიც შეიცავს სხვათა შორის დავით აღმაშენებელის მიერ გამოთქმულს საგალობლებს ისტორიულის ცნობებით და აგრეთვე უცნობას აქსონის საგალობლებს ზატოვად ვარძიის ღვთისმშობლისა (ჩემი უბის წიგ. III, 102).

აგრეთვე წარა-კითხვის ხელ-საწერებში დაცულია თუთ თეიმურაზ II მეფის მიერ გადაწერილი (ავტოგრაფი) დავით აღმაშენებელის მიერ იქმული დაუჯდომელი in. 8, გ. 50, № 125 წარწერით: 1) „ანდერძი მწერლისა: მე მეფეთა მეფისა დავით აღმაშენელის მერ თქმულსა ამას მე ტომი მისი მეფე თეიმურაზ ვსწერ კელითა ჩემითა. სრულ იქმნა დეკემბერს 27, ქ-ცს აქეთ 1754 წ.. 2) იქვე: „გალობანი აღსარებით შეედრომითნი, თქმულნი ბაგრატიონისა დავით მეფეთა-მეფისანი გალობანი“. ბოლო აქლია (ჩემი აღწერა წარა-კითხის. სასოგ. წიგნთ საცავისა, გვ. 279).

წარა-კითხვის წიგნთ-საცავში იპოვება აგრეთვე ძველი სურთური ხელ-საწერა № 155/301, რომლის არშახე იპოვება შემდეგი იმავე ხელის წარწერა:

„არსენისა მისრული მღვმეს, იტყვის და ვით მეფე: მე მაშინდელი კაცი ვარ, ოდეს არსენი და როჯილი(?) ქამა (sic); მარჯუენასა გუერდსა ზედა წვა, ნოსელსა იკითხვიდა და დოღმატიკონსა აწამებდა და ცკლისა სოფია-წმიდასა იგივე მარტოჲ იქმოდო.—ნუ ვინ დაგდებთ, არამედ დასწერეთ“
ის. ჩუმი აღწ. წირა-კითხ. სელ-ნაწერთა, გვ. 474).

რომელი და ვითი უნდა იგულისხმებოდეს აქა და რომელი არსენი?—რომ მღვიმეში არსენი ბერი სცხოვარებად; რომელსაც და ვით აღმაშენებელია. მინდო რემო კელესიის აღშენება, ამასე ის. ზემო გვ. 243. არსენი ბერი, მოძღვარი და ვითისი ცოცხალი იყო მასს სიკვდილის უამს, რადგან იმას დაწერია ანდერძი მეფისა (ის. „საქართველოს სამოთხე“ საზინისის, გვ. 512—519). რემოხსენებულის წარწერის აზრი ჩვენ მანტ კარე გვესმის: და ვით მეფე იტყვის: მე იმდენად მოხუცი ვაჩი ვარ, რომ მასსოვს ის, როდესაც არსენი ვერ კიდევ ცოცხალი იყო, მღვიმეში ცხოვრობდა და კათალიკოს-საქმობა შეეძლო. თუ ესე გავიგეთ აზრი წარწერისა, მაშინ აქ მოხსენებული და ვითი არ უნდა იყოს და ვით აღმაშენებელი, რომელიც თითქმის ასაღესაზრობაში გადაიგება; არამედ და ვით გუროპალატი (†1001 წ.) და მწერლობაში განთქმული კათალიკოსი არსენ II მეათე საუკ. ეს არსენი 960 წელს ღრმად მოხუცებული იქნებოდა და აღბათ ბოლო წლები შიო-მღვიმეში გაუტარებია. მე-XI საუკუნემდე მიღწენილს მოხუცს, და ვით გუროპალატი, მართლა შეეძლო ეთქვა: მე იმდენად მოხუცი ვარ, რომ არსენი დიდი კათალიკოსი მასსოვსო, შეიძლება მეფე აქ ამბობდეს არსენის უბრალო ბერად ყოფნას და გვეტყოდეს: მე იმდენად მოხუცებული ვარ, რომ მასსოვს ასაღესაზრობა არსენისო. არსენ I კათალიკოსი ცხოვრობდა მეათე საუკუნის დამწეებს (ის. ამათვე ზემო. გვ. 79) და შეიძლება იგი იყოს აქ გულისხმებული. და ვით გუროპალატი მართლა ღრმად მოხუცებაში მოკვდა.

1128 წ.—სუნანის აღება (ის. Et. Orbelian His. S. p. 216).

1130 წ.—„წელსა :ჩროლ: და ვით აღმაშენებელმან გელათი აღაშენა“ (დადიანთა ქრონიკა). გელათის აღშენება და ვითმა დაიწყო 1106 წელს (ის. ზემო გვ. 238—9), ხოლო სიკვდილას უამს შეუსრულებელი დაურჩა, როგორც თვთვე მოკვითსრობს ანდერძში: „ხოლო დარჩა მონასტერი, სამა არხავეი ჩემი და საძვალე შვილთა ჩემთა უსრულად და წარმყვა მისთვისა ტკივილი სამარადისო. აწ შვილმან ჩემმან დიმიტრი სრულ ჰყოს ყოვლითურთ“ („საქართველოს სამოთხე“ მ. საზინისის, გვ. 512—9).

სწინს, დიმიტრის 1130 წელს სრულიად გაუთავებია. გელათის აღშენება, მე-ქრონიკეს, აღბათ, საბუთი ქრონიკა, რომ ეს მომხდარა 1130 წ, და აღუნუსისაჲს. თუ დიმიტრიმ ხუთს წელს მოასწორა გელათის დამთავრება, სწინს ბერი არა გლებია რა მისას შენება-შემკობას და ამ მიზეზის გამო გელათის აღშენებას ყველანი და ვითს მიღწერენ და არა დიმიტრის, როგორც, მაგალითებრ, გელათის გულისა: „და ვით მეფისა, აღმაშენებელისა დიდსა მის მონასტრისა (გელათისს) და ძისა

მისისა მეფისა დანიილ მონაზონისა (დიმიტრის) საუკუნომცა არს საკენებელი და კურთხევა მათი“ (ამასე ის. ზემო გვ. 144).

აქ საქიროდ ესედავთ შესათანხმებულად მოვიყვანოთ სსუა-და-სსუა აზრი მერნიერთა გელათის შესახებ: კარდანი იტყვის, რომ გელათში დამარხულნი არიანო დაკითხის წინაშარნი. ბროსსე არ ეთანსმება ამას, რადგან გელათი თვთ დაკითხა აღაშენა (Add. 233, n. I). დიუბუა ამტკიცებს, კითომ გელათი დაკითხ მსოლოდ განკასლებინოს (Voyage. II, 181—182). დ. ბაქრაძე არცერთს არ ეთანსმება და ამბობს, რომ რადგან დაკითხი დასაფლავებულია ეკლესიის გარეთ, ცხადია გელათი დაკითხ ვერ შეუსრულებიაო, როგორც რანდერმიტ“ იტყვისო.— ჩვენგან ზემო აღნუსული ფაქტები საკმაოდ ათანსმებენ ეკლესია თქმულებას: გელათი დაკით აღმაშენებელმდისაც ყოფილა: მთავარ-ანგლოზის ეკლესია მურვან-ურუს დაუქრევია (გუჯარი ბაგრატ II-სა 15); წა გიორგის ეკლესია აღუშენებია 1057 წელს ბაგრატ IV (ის. გვ. 202) და აღბად მეფეთა სამარხავი ყოფილა; იქ უნდა იყოს დამარხული გიორგი II, დაკითხის მამა და ბაგრატ IV, მისი შუა (კარდანი). რადგან დაკითხი აღაშენა მსოლოდ რადი ეკლესია“ გელათისა რამდენითავე შენობებითურთ, ამისგამო იგი იწოდება რანასაღებულად“ გელათისა (დიუბუა), მით უმეტეს, რომ დაკითხ მართლა განასაღებდა ძველ შენობებს. დაკითხი უწოდს გელათს „სამარხავი ჩემი და სამძალე შვილთა ჩემთა“, რადგან წა გიორგის ეკლესია მის შემდეგ ცხდა „სადელოფლოდ“, ე. ი. დელოფლების სამარხავად, მსოლოდ დედა-კაცთათს (გუჯარი ბაგრატ II-სა). დაკითხის სიკვდილის ემს გელათი აშენებული იქნებოდა და მსოლოდ მსატკრობა და სამძალე ეკლესიად; სოლო თუ დაკითხ ცალკე შენობაში დამარხს, ეს მსოლოდ იმისი მომასწავებელია, რომ აღბათ დაკითხ ეს შენობა რამოდ თას სასაფლავად ანუ ძველად აღუგია. რა დაუშლიდა ამას თვისსავე ეკლესიაში დამარხვას, თუნდაც რომ ტაძარი რუსულია“ ყოფილიყო? 1118 წელს ტაძარი ნახვერად აშენებული არ იქნებოდა, მაგრამ გიორგი ჭყონდიდელი მანინ დამარხვინა მეფემ „მოსასტერისა ასაღას“ (ქ.-ცხ. I 247).— ნკატა, ანუ ვასტანგ 1125 წელს სამის წლის კი არ იქნებოდა, როგორც ჭიჭირობდა დ. ბაქრაძე (კასუშტ. 187), არამედ შვიდისა, რადგან იგი დაიბადა ჩვენის ქრონიკით 1118 წ. და არა 1122 წ.

შესახებულად ზემო თქმულისა გელათზედ საქიროდ ვრაც ორიოდ სიტყვა დავუროთ იმაზე, რომ შემატანე მოგვითხრობს გელათის აღშენებაზე 1106 წლის ქვეშ (ქ.-ცხ. I, 213) და იქვე აგვიწერს გელათის სიმშენიერეს: „რომელი (გელათი) ზესთა ჰმატს შენიერებასა ყოველთასა (პირველ ქმულთა ტაძართასა) სივრცითა და ნიეთთა სიკეთითა და სიმრავლითა და მოქმულობისა შურსწორებლობითა, რომელსა აწ თანამოწამედ ჰქონან თვალნი ყოველთა კორციელთა მხედველნი; და აღავსო სიწმიდეთა მიერ, .. ხატთა და სიწმიდის სამსახურებულთა ყოვლად დიდებულთა და სხეთა ნიეთთა ძვირად საპოვნელთა. ამათთანა დასხნა მუნვე დიდთა და ზესროვნათა ვეფეთა ტახტნი და საყდარნი, სასანთლები ფერად-ფერად იაფარად მოხმულნი და კვლად გვრგვნი და მანიკნი და ფილნი და სასუმელნი, რომელნი მოუხვნა მეფეთა არაბეთისათა, რა უამს თვთ იგინიოა ტყვედ მოიყვანნა და მასვე ტაძარსა შინა. შესწირნა ღვთისა სახსენოდ და სამადლობლოდ ძლევისა მის საკვირველისა“. ეს დიად საკვირველი ძლევა არაბთა და ასურელ-სპარსთა 100,000 ლა-

შქარზე იყო 18 აგვისტოს 1124 წ., ხოლო ამ ამბავს შემატრანე მოგვითხრობს 1106 წლის ქვეშე და ისე აღგვიწერს, რომ გვაფიქრებინებს, ვითომ გელათი 1106 წელს შესრულებული ყოფილიყოს და შექცობილი. რის მომასწავებელია ყოველივე ეს, თუ არ იმისი, რომ: 1) დავით აღმაშენებელის მატრანე დაწერილია შემდეგ გელათის შესრულებისა, ე. ი. შემდეგ 1130 წლისა და 2) მეფის თვისავე სიცოცხლეში ყოველივე მოუმზადებია გელათის შემკობისათვის და თითქმის შეუსრულებია, მცირე რამ დაჰკლებია, რომლის შესრულება ანდრეას დაუღვია დიმიტრისთვის. გარდა ამისა შემატრანე მოგვითხრობს, რომ მეფემ თვისავე სიცოცხლეში „შემოჰკრიბნა კაცი პატიოსანნი ცხოვრებითა და შემკულნი ყოვლითა სათნოებითა (ე. ი. ბერები), არა თვსთა სამეფოთა ოდენ შინა პოვნინნი, არამედ ქუჩანისა კიდეთა, სადათცა ესმა ვითმე სიკეთე და სისრულე... დაამკვდრა მასთან მამული ლიპარიტითი უმკიდროდ დარჩომილი (მეფის ორგულის ლიპარიტის ძის რატის „მამული აღილო მეფემან“ 1101 წ. და ეს მამული გელათისთვის შეუწირავს)... და უზრუნველი ტრაპეზი განუწინა“ (ბერებს). აქედამაც ცხადია, რომ თვთ ზეფის დროსვე გელათი თითქმის შესრულებული ყოფილა და შიგ ბერებიც ცხოვრებულან.

1139 წ.—გელათის „დარუბანდის“ (დერბენტის) რკინის კარზე ჰკითხულობენ ასო-მოთარგულს წარწერას: „ - მუმნ დტრი - - ნანი დაარღვა და ეს კა[რი] მუ - - - [წ]ელსა შეფ[ო]ბის - - იგ: ხ დასბმთგან - - მ - - “. ესე იგი: „ - მფეფმან დიმიტრი - - ნანი (რანი?) დაარღვა და ეს კარი მუ[ნ]ით მოიტანა? წელსა შეფობისა [მისისასა?] : იგ: ხოლო დასაბამითგან [ხლ]მ[ბ]“.

ამ ფრიად საყურადღებო წარწერას, ბროსისკესან გადმოღებულს (Rap. XI, 41 და introd. p. LXIII) ჩვენ ესრე გვითხულობთ. სამწუხაროდ, ორ დღით გალასსა ყოფნაში მოუტყულებადისგამო (რადგან სასეში გეჭონდა უფრო სელ-ნაწერების გადათარგმნება) ჩვენ ამ წარწერას ყურადღება კერ ვაისკოკეთ და არქეოლოგიური ნივთები აღწერული დაგვიშა. კირაკოსი ამოწმებს (Hist. Arm. p. 61), რომ 1139 წელს ქართველთა ეს კარი მოუტანიათ განვიდამ (ხოლო იქელი რანი არის აწინდელი ერკენი. (ის. გიდე Et. Orbel. Hist. Siounie p. 194).

ამ კარს შედგომით უწოდებენ „დერბენტის“ კარად. მაგრამ ეს იმისი მომასწავებელი როდია, ვითომ სიკრევე იყოს თქმულება იმაზე, რომ გელათში მართლა დატული იყო დარუბანდის რკინის კარი, რომელიც დავით აღმაშენებელს 1124 წელს, დერბენტის შემუსრვის შემდეგ, გელათში გარდმოუტანივნებია „სახსენოდ და სამადლობელოდ ღვთისა ძლევისა მისთვის“. გელათში ორი რკინის კარი ყოფილა დატული და ორივე „დარუბანდის კარებად“ იწოდებოდა. ერთი მათგანი, უმძიმესი, როგორც იტყვიან, რკინის მასალად უქცეოთ და გელათის მონასტრის განსახლებლად მოუხმარებიათ.

რომ თქმულება დერბენტის აღებაზე და მისის კარის მოტანაზე სრულიად უსაფუძვლო არ არის, ამის დასამტკიცებლად მოგვყავს: 1) კ.-ცხ. თქმულება გვ. 251, სტრიქონი :ით: „და მტირდელთა დღეთა განისვენა ამ თენს (უნდა: „ამ თეს“, ის. ევ. მუხ. № 131. გ. 254) და მეორესა თქმას იენისსა 1123 წ.)... სიცხეთა მათსაშინელთა მოირთო შარკანი (ხოლო შარკანის სამეფოში ითულებოდა დარუბანდი)... და აპრილსა (1124 წ.) დაესხნეს შაბურანს („აბაბუანს“, ევ. მუხ. № 131, გ. 257) დარუბანდელსა და მოსწყვიდნეს ქურდნი ლეკნი და ყოფიან დარუბანდელისანი და აღიხვნეს ციხენი დასანანი და ხოხაონ დო და მიმდგომი მათი ქვეყანა... და მერე (შემოდგომას, გვ. 252) წარემართა

(მეორედ) შარვანს და აღილა ქალიქი შამახია და ცხე ბიგრიტი, სრულიად ყოველი შარვანი და დაუტევა ცხეთა და ქალაქთა შინა ლაშქარნი ღიღნი“.

აქიღამ ცხადია, რომ მთელი შარვანი დარუბანდით და კავკასიის იქითი მხარე ზღვისპირად დარუბანდითურთ დაუყრია მეფეს. მოხსენებულნი ციხენი და სანანი და ხოზაონდი, სხანს, ის განთქმული ციხეებია; რომელნიც ორის მხრით სრულიად ჰმადედენ დარუბანდის ვიწრო გასავალს. ამ ციხეებს ჰქონდათ მძიმე რკინის კარები. ამ როგორ აღგვიწერს ამ ციხეს ჩინგისხანის ისტორიის დამწერი პარუნ-დელა-ქროჩე (გვ. 463): „1123 წელს შემდგომად ათბუთმეტ დღეთა მგზავრობისა (მონგოლთა ლაშქარმა, ჰუბე და სვიტას წინაძლოით და შირვანის მეფის ნება-ყოფლობით, რომელსაც მაშინაც ეყრა დარუბანდი) მშვილობით მივიწია დარუბანდსა და განვლო დიდად განვიკირებულმან... სვიტემ და ჰუბემ (ქ.-ცხში ესენი იწოდებიან „სება“ და „ჯება“; ესენი არიან, რომელთა დაამარცხეს ქართველთ ჯარი 1122 წ.) კანდიერად აღიარეს, რომელ შეუძლებელ არს ძალით მისი აღება... აღშენებულ არიან სამას ანუ ოთხას ფეხის ზომით(?) შორს ერთმანერთისაგან ო რნი დიღნი ზღუდენი, რომელნი დაფუძნებულ არიან მათა ზედა და გასწევს მთისაგან ზღუდლის იმ გვარად ძნელად შემოხშული (?), რომ ძნელ არს განვლა რკინის კართა, რომელნი არიან მუნ ზღუდესი... მუნ არს ნავთსაყუდელიცა, სად მარად დღეს მივიდოდენ ნაენი და არს დახშული ჯაქეთთა, რომელი გაიბმის ორთა ციხეთაგან (ლასანისა და ხოზაონდისა?), რომელნი დაუშლიან, რათა არა შევიდნენ ქალაქში თვნიერ ბრძანებისა... სახელი ესე დარუბანდი. სპარსულად მოასწავებს „კაპანანი კარისა“.—ამ სახელოვან ციხეების აღება მართლა რომ ძნელი იყო, და დაუჯერებელი არ არის, რომ მეფე იმ კარებს ჩამოახსენებუნდა სახსოვრად ამ ძლევა-მოსილობისა (ამ წიგნის ბოლოში იხ. ახალი ვარიანტი დავით აღმაშენებელის „ანდრძისა“).

2) თვთ მეფე „ანდრძში“ გვიჩვენებს, რომ მას ახლად მოუგია მამული ნიკოფსილიდამ დარუბანდის ზღვადმდე“: ხოლო „დარუბანდის ზღვად“ იწოდებოდა ჩრდილო ნაწილი კასპიისა, რომლის ქვემო ნაწილი ცნობილი იყო ჩვენში „გურჯანის ზღვად“.

ქ.-ცხბა ჰქმედება დერბენტის კარის წამოღებაზე იმის გამო, რომ მემბატანე მოკლემოს და მხოლოდ რამდენსავე უუმთავრესს ფაქტებს აღგვიწერს (იხ. ზემო გვ. 240—1). ხოლო სომეხთა მწერალნი მოიხსენებენ უმეტესად იმ ამბებს, რომელნიც მოახდინა დავითმა სასომეხეთში ანუ მისს მოსაზღვრე ქვეყნებში.

1130—1150 წ.—ამ წლებში უნდა იყოს დაწერილი წერა-კითხ. დაცული სელ-ნაწერი (infolio, ქალაქდსუ, უთავბოდოს), თ. „მიხგრესკას“ ნაქობეკი № 471, რომელსაც აქვს შეიდეგნი წარწერანი:

1) თავი :იხ: წის ტვხონ ამათურტელ ეპისკოპოსის ცხოვრების ბოლოს: „ესე მრავლითგან მცირენი ყდ სანატრელისა ტვხონის საკვრელებანი. აწითა ნაწერითა შთამოითქუნეს (ესე იგი, ახლად თარგმნილებითა; სსანს დიმატრი მეფის დროსაც ყოფილან მთარგმნელნი): ხოლო უმრავლესთა და უწულილესადრე მიუთხრობს ცხადად. ცხოვრებისა მისისა აღმწერელი იოანნი (sic) ყოლადი... (რამდენამე ასო აკლად). ეპისკოპოსს აღექსანდრიელთა ქმნილი. (ე. ი. ძველად თარგმნილი სრული ცხოვრება იმავე წმიდანისა: წმიდანების ცხოვრება რომ ბერძნებმა გადააკეთეს მე-XI—XII სს.უკუნეებში, ამასე ის. წყობ გვ. 222—3): რომელთა ორთავე ოხათა მიერ იქმნენინ ჩნ ყთა. აქაცა ყრისა განსაცდელისაგან განრინებაჲ. და მუნ საუკუნეთა მიმთხუცებაჲ კეთილთა:“... (თავი 10—დაწერა მღვდელ-მოწამეობისა ტიმოთე პრუსისის ეპისკოსის და მოციქ. ბართლომეუს მოკსენება).

2) თეოდორე სტრატელატის ცხოვრების ბოლოს, იაკვი 8, შეიძლება ჩართულ-წერილობითი წარწერა (თუ ამ წარწერის მეთაურს სუცურ ასოებს, რომელნიც დედანში წითელ მელნით დაწერილია, ცალკე ჩაკვითსავთ, გამოვა: „დიმიტრის დავითიანსა“:

„ბა შენ ცათა შინა ქრისტეს ღვთისა ჩუენისა წინაშე წარმოდგომალი მოიკნენებდ მეფესა ჩუენსა დიდისა სასოებისა შენდა მომგებელსა და მოჰმადლე მას ღვთისა მიმართ სავედრებელთა ოხათა შენთა მიერ აქა შინა ვიდრემე გრძელი და ბედნიერი ცხოვრებაჲ მღესთად ძლიერ მყოფელმან მკლავსა მისისამან კელთ მგებებელად უცხო ტომთა მტერთა განწყობილებისა, ხოლო მანდა მარჯუენით მეუფისა დადგომაჲ ძელ ღვთისა და ნათლისა დაუმწუხრებელისა მყოფელმან მისმან და ბრწყინქალღებუსა და დიდებისა ღმრისა ზიარ და აღსავედ მღელთა და მხიარულებითა და ყოველთა მართალთა თანმოხარულად, რამეთუ ქრისტესად ღმერთსა ჩნსა შევენის დეა... ამინ“. — შემდეგ ამის უნდა ჩაკვითხოთ სუცური ასოები ამ წარწერისა და ცხადი გახდება, რომ წარწერა იგულისხმებს მეფესა „დიმიტრის დავითიანსა“. ცხადია ხელნაწერი იმის ცხოვრებაჲთა დაწერილი და შეიძლება თუთ მეფისთვისაჲ. სსა წარწერანიც ექნებოდა ამის ამსსულნი, მაგრამ წიგნს თავი და ბოლო აკლავს. წარწერა გვიხატავს დიმიტრის ძლიერებას მტრებზე და „კელთმგდებელად უცხო ტომთა მტერთა განწყობილებისა“. სჩანს, რომ დიმიტრი (1125—1155) ძლიერი მეფე ყოფილა, მაგრამ, სიმწუსაროდ, მას შემატინე არ ჰყოლია და მისის სანგრძლივის მეფობის ამბები წყვედიდით შემოსილია. თითო-ოროდ ფაქტები აღნუსსულია სომსურ წარწერებში, რომელნიც ჩუულებრივ, მსოლოდ იმ მოკლენათა შეკებებან, რომელნიც ქრთვეფობა ერეკას სომსხთა ტომის ისტორიულ ბედი-აღბალში (Add. 244—8).

1141 წ. — უბისის ტაძრის წარწერა: „მე საწყალობელსა სულითა სნსა (სკამეონს) მომემადლა ღვთისაგან აღშენებად მონასტერი ესე და სუეტიცა ესე მეფობასა ღვთის მიერ გვრგვანოსნისა დიმიტრი მეფეთ-მეფისა, ძისა დიდისა მეფისა დავითისა ქკნი იყო :ტაა: ზედა-წელი სარკინოზთა :ფლ:“ (Rap. XII, 104).

1150 წ. — „ქკსა :ტო: დასაბამითგან: ხდნდ: აქა დთ დ - ს გაადგა“ (ავტ. ქრ.). — ამ ძიერფასს წარწერაში დაზიანებულია მსოლოდ „დ - ს“. ბოლო ასო „ს“ ცხადად სჩანს, თავი ასო უნდა იყოს „დ“, რომელსაც მარჯვენე ყური და გვერდი მოკლექილი აქვს და ამისგამო ემსგავსება „მ“-საც. შუაში ამოკლექილია ორის ასოს ადგილი. ამისგამო ორგვარი წაკითსვაჲ შეიძლება: „დ [ტეს] ე. ი. დემეტრეს“ ანუ „მ [ფეს]“, ე. ი. მეფეს. ორისავე შემსხვევაში წარწერა გადმოგვცემს უცხო ამბავს, რომ 1150 წელს „დთ (დავით) დემეტრეს (ანუ მეფეს) გაადგა“. ე. ი. დავით, ძე მეფისა დემეტრესი, 1150 წელს „გაადგა“ (გადაუდგა) ანუ აუყენ-ულა მეფეს, თუთს მამას.

ამ გვარად ჩუენი ქრონიკა აღიარებს ერთსა და იმავე შემთსვევას ჩუენის ისტორიისას, მეტად საწილობელს და ხელს. ეახსუტი გვარწმუნებს, ვითომ ეს მომ-

სდარიუს 1144 წ. (გვ. 194). ბროსსეს შემოუკრებია სსკა-და-სსკა ცნობები ორ-
ბელანთ გვარის გაწვევებზე და დავით-დემნასი გადადგომაზე, მაგრამ ეს ცნო-
ბები იმდენად ბნელი და არეულია, რომ ერთს გარკვეულს ქაზრს კერ გააგნებს შეკლე-
ვარი. გერც გოგვიანულიძემ გაარკვია ეს კითხვა, თუ არ უმეტეს დაგვიბნელა (Hist.
G. I, 198, n. 2. ვასუშტი გ. 189). ქცხბა დიმიტრი მეფის ისტორიაში სრუ-
ლიად არას ამბობს ამ ამბობებს (რადგან, როგორც კითქვამს, დიმიტრის ცხო-
ვრება არცერთს შემატიანეს არ აუწერია), მაგრამ მისის ძმის, გიორგი მეფის შემა-
ტიანე, მოგვითხრობს რა მისის ძმისწულის, დემნას გადადგომის ამბავს, ყრუდ მო-
ისსენებს დავითის განდგომისაგ დიმიტრის წინააღმდეგ: „მიიწითა ძმის-წული
დავით, ძმისა მისისა უბუცესისა (გიორგისი), სახელით დემეტრე... იგი ექმნა
მკვლელ... გარდამავლობითა მოქმედება სჯულისა ქრისტეს მცნებათასა... ვი-
ნაადგან დავითცა, მამან მისმან, ლალატსა და გადგომილებასა ში-
ნა მამისა მის დემეტრესსა ამოწყვილა ამისა სამეფოსა დიდებულნი,
რომელნიმე ექსორია-ქმნილო, რომელნიმე სიკუდილითა და რომელნიმე გან-
პატრებით. აქაცა მსგავსად მისა (ე. ი. დავითისა) შევიდა ეშმაკი გულსა და
გონებასა მისსა“ (ე. ი. დემეტრესსა. — ამოწერილია მარიამ დედოფლის ქცხბის კარაი-
ტით, ფურც. 317)... „არა წარემართა ძესა მამისა წინააღმდეგისასა“
(ე. ი. დემეტრეს, მამის წინააღმდეგის დავითის ძეს. ქცხბა I, 272—3). კარდან დი-
დი (Всеобщая история, стр. 154) მოგვითხრობს: „დემეტრეს ძემან დავითმან
მიიღო მისი გვრგვინი და გამოიყვანა საპყრობილედამ თირქაშ (მე ივანე V ორ-
ბელანისი: Hist. G. I, 389) და იგი მხედართ-მთავრად დაადგინა. თვით დავით
მოკვდა ერთის თთვის შემდეგ. ზოგნი იტყვიან, ვითომ დავითი დაიღუპაო
სუმბატისა და ივანე ორბელიანთა ხელით იმისგამო, რომ ვითომ დავითმა მათი
ხელის-უფლობა გადასცაო თირქაშს, და ამაზე წინათვე თანხმობა იყო
ამათსა და დავითის ძმის გიორგის შორის, რომელიც მათ მხედართ-მთავრობას
შეჰპირდა“ (ივანე და მისი შვილი სუმბატ II სსკა შტო იყო ორბელიანთ სა-
ხლისი: Hist. G. 389).

ჩვენს ქრონიკას შუქი შემოაქვს ამ ბნელს ამბავში; იგი ამოწმებს თვით მოკლე-
ნას და დროსაგ კვირეკებს—1150 წელს. მაგრამ ამის შემდეგაც ბევრი რამ საკით-
სსაკი და გამოსაკვლევი გვრჩება. რამ აიძულა დიმიტრი მამის წინააღმდეგობის-
თვს? რითი და როდის გათავდა ეს ამბობება?

გოგვიანულიძე გვარწმუნებს, რომ დავით უმცროსი ძმა იყო გიორგისა და
რომ უპირატესობა მიეღო უფროსს ძმასზე გიორგიზე და მეფობა სელთ ეკდო,
აუკანყდა და ზოგიერთი მეფის სელასუყვალთაგანა ამოწვეიტა და თუნი განზრახვა
მცირეს სასწრაფო (Hist. G. I, 398, n. 2). ამას დ. ბაქრაძეც კთანსმებს
(ვასუშტი. გ. 189). მაგრამ დავითი რომ უფროსი ძმა იყო გიორგისა და მასსა-
დაშე შეჰკვიდრე ტახტსა, ამას ქცხბა ნათლად აღიარებს (I, 272) და სსკა მესტო-
რენიც (Et. Orbel. p. 216—7 და კარდან გვ. 160—4, Add. 244—8).—
უფრო საყურადღებო ცნობას ამ ამბავის მიზეზისას გვაძლევს ქვემო ამოწერილი სა-

თაურთა თამარ-მეფას მატანას, რომელიც დაბეჭდილს ქცხსაში არ იპოვება, მაგრამ მარამ დედოფ. ქცხსაში აღმოჩენილი: „მამა იქმნა (თამარისი) გიორგი მეფე მეფეთა, ძე დიმიტრი მეფისა, რომელსა დავითცა ესეა ძედი... ორძეობადისა, რათა(?) დავით და გიორგი, მარჩეველი ძისა უმცროსისა, მრაველი (დავათა?), მკიცხველ იქმნა, ვითარ ისავი იაკობისადმი და ვედრებისა შემასმენელმან ღმერთმან დავითის დღეთა შემცირებითა სრულ ჰყო პირველ მამამებისა (?) და მამამან ძითურთ (?) ძე ტკბილი შემგუარი მამისა აღამაღლა თავისა თანა და მისა სწორად მოსაყდრედ გამოაჩინა... ამისთვის მეფობასა შინა მოგუარა ცოლი მამამან; ასული მეფისა ხუდდანისი, სახელით ბურდუხანა“...

ახლა ცხადია, რომ დავითის ამოხსნა იმას გამოუწვევია, რომ მამა მისს უმცროსის მისთვის გადაუცია მეფობა, როგორც უმეტესად ღირსეულისთვის: იგი იყო „შემგუარი მამისა“, ე. ი. მამის მსგავსი: „მცნე კდომითა შინა და მძლე ბრძოლათა შინა“, (ibid.) და ამასთან კიდე „ტკბილი“, და თვსსავე სინოცხლეში ცოლიც შეურთავს გიორგისთვის, ოსის ქალი. რადგან იმ დროს ოსები ძლიერი საღის იყო, რომელსაც კავშირი და გავლენა ჰქონდა დახარჩუნ კავკასიას იქათა მსარეს მცხოვრებ ტომთა შორის, ამის გამო მეფეს დიმიტრას პოლიტიკურის განზრახვით უნდა შეეკრას გიორგის მომავალ-მეფობა ჩრდილო-ერთა ძლიერებასთან. რადგან ჩვენს მეფეებსა ჩვეულებად ჰქონდათ თვსსავე სინოცხლეში გაეფუბინათ თვსნი მეკვიდრენი, ამისგამო ძნელი დასაჯერებელი არ არის, რომ დიმიტრიც მასვე იზამდა, მით უმეტეს რომ იგი ბერად ემსახებოდა და ტანტი გიორგის მიუბოძა 1149—1150 წლებშეა. დავითმა კერ მითმინა ეს დამცირება და ივანე და თორქაშ. ორბელიანთა შემწეობით „გადაღა“ მამას. მაგრამ, როგორც საგულისხმოა, დიმიტრემ დაიმორჩილა მეამბოხისი და დაბრუნებულ შემთხვევაში მომხრე დავითისი—თორქაშ. მამის დავითმან, რამდენისამე წლის შემდეგ, როდესაც დიმიტრე ბერად შედგა („დანსილ“-ად სასელ-დებუელი), სელასლა უღალატა მამას და მამს, გამოიყვანა საზღვრადილადამ თვისი ერთგული თორქაში, მისცა მას მსეღარითა ვრთობა, ამოწვიტა დიდებულნი და მეფის ერთგულნი თუ საწამლაკით; თუ სიკვდილით, თუ ექსორია-ქმით და მეფობა სელთ იგდო. ეს უნდა მომხდარ იყოს 1154—1155 წლებში. შეიძლება 1155 წელს დიმიტრი მეფე იძულებით ბერად შემდგარიყოს (Introd. ო. LXV) და ძლდატანებულსა გადაეცეს მეფობა დავითისთვისვე „წერილობითა ოქმითა“, როგორც გააუწიებს სტეფანოზი (Hist. Siounie p. 217). ეკონებ ამ იძულებითის ოქმის მეფობისას იგულისხმებს ზემო აღნუსსულა ადგილი მარამ-დედოფ. ქცხსისა: „და ვედრებისა შემასმენელმან ღმერთმან დავითის დღეთა შემცირებითა სრულ ჰყო პირველ მამებისა(?) და მამამან ძითურთ(?) ძე ტკბილი შემგუარი მამისა აღამაღლა თავისა თანა“, ე. ი. ღმერთმან აღუსრულათ მეფეს წადილი და ურჩის შვილის ცხოვრების შემოკლებით სრულჰყო ამირველა (ე. ი. უწინ) განზრახული და გიორგი მეფე „შემგუარი მამისა“. ისევე აღამაღლა ტანტსეო. დავითის კერ

მძღვარებით და მამას ლაღებით გამოეყება ბევრს არ მოეწონებოდა, სოლო თირქის ამალღებ და სუმატის და იოანე ორბელიანთა შტოსიგან სწავლარობას მატრება არ ეძებოდა უკანასკნელთა. ალბათ ამ გარემოებით ისარგებლა გიორგიმ: სუმატი და იოანე მსადატურთ უსუგესნა მიიმსრო, ამორ-სწავლარობას შექპირდა, სსკა დიდებულებრი დაყოლოა და 1156 წელს თავის-თავი მეფედ გამოაცხადა (ის. 1156 წ. ქვეშე). დავითის მსარე დამარცხდა და თუთ დავით, ალბათ, დამორჩილებულ იქმნა და ძალად ბერობა მიაღებინეს. ამ გვარს წარმოდგენას სრულად ეთანხმება კარდანიისგან (გვ. 154) აღნუსული ცნობა: „ზოგნი იტყვიანო, ვითომ დავით (მეფე) დაღუპულ იყოს სუმატის და იოანე ორბელიანთა ხელით, რადგან, ვითომ, დავითმა მათი ხელისუფლება (ამირსასალარობა) თირქისმ ვადასცაო და ამაზე მათ წინ-და-წინივე თანხმობა ჰქონდათო დავითის ძმის გიორგისთან, რომელიც მათ მხედართ-მთავრობას შეჰპირდაო“. დავითი ალბათ მანც სელს არ იღებდა მეფობაზე და ამბობებს უმრავლესად გიორგას და მისს მომსრეთა—სუმატ და იოანე ორბელიანთა, მგრამ მალე მოკვდა.—ეს დად-დიდა ამბობა ქცხბაში იმისკმო არ არის აღნუსული, რომ დამატრის და დავითის მეფობას მატრანე არ ეყოლია, როგორც ქვემო ცხადდა დავისსავთ.

თუ ზირველ განდგომილების გარდა (1150 წ.) მეორე (1154—1155 წლას) აჯანყებც არ ეიგულისხმეთ, მაშან ძელი კასაკები იქნება იმ დროინდელ ისტორიულ მოვლენათა მიმდინარეობა და ყველა მუასტორიეთა თქმულება იმაზე, რომ დავითმა რამდენიმე თვე იმეფაო (კარდანი 2 თვე, ქცხბით—6. ის. აგრეთვე წინასიტყვაობა ბროსესს Hist G). მხოლოდ სტეფ. ორბელიანთა დავითმა იმეფა ორი წელი «შემდეგ მამისა» (Hist. Siumie p. 218), რომელიც ამ ანგარაშით მოხდებოდა 1156—2=1154 წელს, რაიც დაიდ დასსლოკებულთა ტემპირიტ საბუთებთან, რადგან ცნობილია გიორგის გამოეყება 1156 წელს.

ხოლო გიორგი რომ ზირველად 1150 წელს უნდა გამოეყებულიყო, ამას,—გარდა ზემო თქმულისა,—რამდენადმე ასაბუთებს: 1) კასუსტი დასდებს დამიტრას საკვიდლს 1150 წელს ალბათ იმის გამო, რომ რამე საბუთი ექნებოდა მასას მეფობიდან გამადგომისა; 2) ცარიელი განზრახვა ტანტუს უმროსის ძმისთვის გადცემისა საკმაო საბუთი ვერ გახდებოდა დავითის ამბობებისთვის; 3) ჩვეულებასამებორ მამები თვსს მემკვიდრებს მეფედ დასუამდენ, სოლო მამისგან მეფედ გიორგის დასმა ქცხბაში არ სწერია; 4) მიმდინარეობა იმ დროინდელთა მოვლენათა და განსუეთრებით ორბელიანთა გვარუფობის ისტორიისა (Варданъ, Всеобщая истор. 150—4; Brosset. Hist. C. I, 389) მხლად კასაკები იქნება, თუ ეს ფუკტა უარ ვეავით და არ ეიგულისხმეთ; 5) მარ. დედ. ქცხბა ფ. 319, თუმიც არა-ნათლად, დასრებს ქრისტესს 33 წლის ქვეყნად ცსოვრებას გიორგის მეფობისას: «ვინათგან ოც-და-ათცამეტთა წელთა ქმნენ (sic) ნიშნი და სასწაულონი და იმეფა ქვეყანასა ზედა მეფემინა(?). შეიძლება აქ გიორგის 33 წლის მეფობა იგულისხმებოდეს, ესე იგი 1184—33=1151 წელს მასი ზირველად გამოეყება; რაიც თითქმას სრულად ეთანხმება ჩვენს ცნობებს.

სიკვდილის წინ დაკითხა, სტეფანოსის აქმით. (Hist. Siounie, p. 217), მოიწვია დიდებულნი და თუთ გიორგიცა და გამოაცხადა: «დიდებულნო საქართველოსანო, თქვენ კარგათ იცით, რომ თქვენთვის მოღვაწემან მამა ჩემმა (დიმატრიმ) აღადგინა სამეფო ესე და სიკვდილის ჟამს მე გადმომცა სამეფო წერალობითის ოქმითა. ესლა მე ეკვდები. აჲა მყოფს ჩემს ძმას გიორგის არაერთარი უფლება არა აქვს ტახტსა შეგვეცილოს, და როგორც სამეფო გვრგვნი მერწმუნა მე მამისაგან, ესრეთვე მეცა ვაძლევ მას ჩემს შვილს დემნას (დემეტრის) თქვენ ყოველთა თან-დასწრებით. ხოლო შენ, ძმაო ჩემო გიორგი, სანამ ჩემი შვილი სრულ-წლოვანი ვახდებოდეს, განაგებდე სახელმწიფოს, ბრძანებლობდე ლაშქრობაზე და ჰსარგებლობდე იმ მამულებით, რომელნიც გიბოძა შენ მამა-შენმან». მერე თუხი შვილი ფიცით ჩააბარა ივანე ორბელიანს და ეკვლას აფიანო, რათა მეფობა მიეცეთ დემნასთვის, რაკი სრულ-წლოვანი გახდებოდა. ერთას თვის შემდეგაო, დასძენს იგივე მწერალი, გიორგიმ შიშისრე დიდებულნი და თუთ სუმბატ-ივანე ორბელიანნი და ერთხმად შეუედ აღიწიესო გიორგი, რომელმაც კითომ ჰირობა დასდრო, რომ დემნას შესასებ მისი ანდერძს აღვასრულებო (Hist. Siounie, p. 216—217).

რადგან სტეფანოს ორბელიანი მუდამ იმის ცდაშია, რომ ორბელიანთ გვარეულობა აღმადლოს და გაამართლოს და არც თანამედროვე იყო იმისგან აქ აღწერილ ამბებისა, ამის გამო მასს ნათქვამს კრიტიკულის თვლით უნდა შეკვდეთ მით უმეტეს, რომ სხვა ცნობებიც აქსონისა სმირად სტრუქდება.—

ამ დროებში უნდა იყოს დაწერილი ეწერის სახარების წარწერა, ბროსისკსგან გადმოღებული (Rap. IX, 61): «... ქ ე ლ ო (ასმარე?) სჯულისა შენისა მტკიცედ მპყრობელისა დიმიტრის ასულისა მეფისა და მეფეთ მზისა გიორგის დისა, სულთანთა ასულისა (ცოლისა?) რუსუდან დედოფლისა სამსახურებელად შენდა შემზადებულნი ნივთნი, ვინაჲდგან ჟამმან დასცა სრულებად ჩემ გაზრდილის მათის და ლობით განმანათლებელი გიორგის ასულის (?) დედოფლის რუსუდანისაგან სრულ მსმენელომან». — დიმიტრის ასული რუსუდან, სარასნის სულთნის ცოლი, უშვილო, იხ. ქცს. I, 272. — მნელი დასაყურებელია, რომ აქ იგულისხმებოდეს რუსუდან მეფე, ანუ რუსუდან დიმიტრი III-ის ქალი. გიორგი წოდებულია «მეფეთ მზედ», ე. ი. საყვარელ შვილად მამისა, როგორც სხვა წყაროებიც და: სჩნს.

1152 წ. — ნქკნს : ტობ: დასაბამითგან : ხლნვ: | აჲა თაქმარისგან | ად-შენებ[ული] | ეკლესია | ავ'ხეს და | თამარ ჩიოკანი ჩაიკუნა». ე. ი. 1152 წელს «თამარისგან აღშენებული ეკლესია აკურთხეს და თამარ ჩოხანი ჩაიკუნა», ე. ი. მოლოზსად შედგა. თამარ, დაკით-აღმაშენებელის ქალი, აღსართანის ცოლი იხ. ზემო გვ. 239—240 და ქცს. 264, 272, 290; Hist. G. I, 360.

უძველესი აქ იგულისხმება თიღვის დიდებულ ტაძრის თამარისგან აღშენება და მუსეე თამარის მონაზონად შედგომა. თუთ თიღვის ტაძრის წარწერას, ბრო-

სსსკ-ის ცნობის გარეშე, ჩვენ ესრე ვგაითვალბთ: „მონებულმან რა(?) აქაჲსა სოფლისამან სახლისა მლთისა(?) დაწყება ყოფდის(?) მოქმედებითა შენზედა ჯვარცმულისა ქრისტეს ღვთისათა, რელსა (რომლისა) მერთ (მიერ?) ჟამსა მას შემწე მექმნ მსახურსა. შენსა თამარს“. ბრძოლეს მსოფლოდ უგანსკელი 5 სიტყუა აღმოუეთსაკს (Rap. VI, 106). წარწერას თავში უნდა აკლდეს რამდენიმე სიტყუა. თიღვის ნსსკ და წარწერის შემოწმება ჩვენ ვერ გვეღირსა, სანამ გადააკეთებდენ ამ ტაძარს. თამარ და დიმიტრი მონაწინად უგურისკობა კუს ნიკოლოზს (სემა ისტორ. კრებ. გვ. 102).

ჩვენი ქრონიკა არღვევს ვასუშტის ცნობას (გვ. 188), რომელიც თიღვის აღმშენებელის თამარის და მისის ძმის დიმიტრი მეფის სიკვდილს დასდებს 1150 წელს; 1152 წელს თამარი ცოცხალი ყოფილა. — ქცხბა (I, 264) გიორგის გამეფებას, დაკითხის და თამარის მონაწინობაში სიკვდილს 1155 წელს გვიჩვენებს, მაგრამ ამ ცნობას ქცხბისას არღვევს იგივე ქცხბა (გვ. 268), რომელიც 1161 წელს ანისის ადგებაზე მოგვიხსენებს და იტყვის, რომ გამარჯვებულად დაბრუნებული მეფე გიორგი: „პირველად მივიდა გამზრდელისა მისისა წინაშე თამარსა დედოფალსა დედოფალთასა (თიღვასა მეოფის?), რომელმან დაალტო პირველად ცრემლითა და მერმე სიხარულითა გარდარეულითა“ (მარ. დედ. ქცხბით, ფ. 312; Hist. G. I, 382). ცხადია, თამარ 1161 წელსაც ცოცხალი ყოფილა.

რის მომსწავლებლია ეს უგუთქმა, თუ არ იმისია, რომ დაბეჭდილ ქცხბაში აღწერილი მთელი მოთხრობა დიმიტრი და დაკითხ. მეფეთა შესასებ მერეა შეტანილი მატინეში უცხო ზირისგან (კვანებ მეფის ვახტანგისგან) სსსკ წყაროდამ, როგორც ქვემო ნათლად აღმოვჩინებთ.

1156 წ. — გამეფება გიორგისი, დიმიტრის ძისა (ის. სამიაეისის წარწერა 1168 წ. ქქშ).

1156 წ. — „ქქს ტო: დასაბამითგან :ხლ: აქა ძე დიმიტრი მეფისა. გიორგი მეფე იქმნა“ (კვ. მუს. ტყეის წიგნი № 85).

თარივე წყარო არღვევს ვასუშტის ანგარიშს, 1154 წელს გიორგის გამეფებისას და მკვიდრს ქრონოლოგიას იღვევს ქცხბის შესამოწმებელს. ქცხბით დაკითხ 1155 წელს, „ერთ წელ ჩახოსანი“; სტეფანოსით დაკითხი მოკვდა თარის წლის შემდგომად დიმიტრისა, სოლო დიმიტრის სიკვდილს გვიჩვენებს 1158 წ. (Hist. Siounie p. 216). გიორგის გამეფების 1156 წელს დიმიტრიც და დაკითხიც ცოცხალნი უნდა ყოფილიყვნენ, სოლო შემოსესებული ფრანს მარ. დედ. ქცხბისას: „დაკითხის დღეთა შემცირებითა“ (ის. გვ. 2521) იმას უნდა მოგვიხსენებდეს, რომ დაკითხის სიკვდილის მოსწრაფებით გიორგის მოშორდა ეს საშიშარი და მამის ურისი ტახტის მოცილე.

შესავსებულად ამ ცნობათა მოგვეყვას აქა შეუცვლელად სათაური მეფის თამარის მეფობის შემატინესი, რომელიც (ქცხბაში ჩართულია დიმიტრის და დაკითხის მეფობათა მაგიერ გვ. 263 — 264) თვის მატინეში გაგვართ, შესავლის გვარად, მოი-

სსქნიებს (ფ. 307) დამიტრის, დავითას და უფრო ვრცლად გიორგის, თამარ მეფას მამის, მეფობათა. მატანე მეტად დამსისხნუბულია გადაწყვირისგან და ბეკრგან აზორც იკარგება:

„ვინათგან მოსე მხილველი ღვთისა და წინასწარ მეცნი ყოფადთა ეურჩა განმგზავნასა ისრაელთამდე მათდა მიმღები ენა-მძამობისა მიერულთა ურულოსა ვითარ ყოფადთა დამსახი, ვითარ ვითარებისა შემკადრე ვიქმნა მეტყვ. თქმათა, აღმატებულებისა, უკეთუ იგი სიტყუათა ცეცხლისათა გარდანაცი და კუერთხითა გუელადობითა და კელისფერთა ქცეულებითა ბრძოლობითა ვერ მცდომთა და ვსცე სულაპინისა სახედ აღსაყურსა ქებასა ქებათასა, რომელსა იგივე უიგო (ჯგო?) სიბრძნითა მიეგავე(?) სოლომონ რომლისაგან ბართმოთესლოვენებასა ვერას კმო არასა (კმა აისსა?) შემსხმელად ულუმპიანობით მათ გარდაცემასა, თამარისასა ვიტყვ კელმწიფეთა სახლისა და დიდებისა და ვით მის პირველისა არსთა დამწყისა. კელითა ქმნულებითა მოქადულ მყოფელისა ღვთისა, რომელი სახუეველთაგან აღმქუალავს შორის სულსა გულსა შინა ერთმთავრობა, ერთუფლება ერთისა კაცისა, ერთისა ღვთისა და კაცისა სრულისა მიერ სრულ კაცად აღმოჩენითა აღმპოჩენილსა და აღმობრწყინებულსა; ვინაცა ამან შეაყო თვისისა სულისა წყარო. ხედვათა პირველსა ამას წყაროსა ქრისტესა ნათელსა მამისასა, რომელმან მოიგონნა ხუთნი საგრძნონი: ხედვა, სმენა, შეხება, გეჰოს ხილვა და განჩიევა და დაამორჩილნა კლდესა მას ქრისტესა ასპოლად ქმნითა გონებისათა არა არს მექმნა ნებისა თვისსა.

ესე შვილ იქმნა მშობელთა ძირ რტოებათა შესატყვისათა და შეზავებულთა, ვითარ საცნაურ არს ხე ნაყოფისაგან და ნაყოფი ხისაგან და ვითანთაგან (დავითანთაგან?) და ხუასროთანგიანთა და პანკრატონიანთა სახელი უფროს მზისა იცნობებოდა და ყოვლისა ქვიშისა და მის მინადებისა, რომელმან ნებროთისა ჰასაკითა მოიგო ჰაოს ძეთა სამთუარები, რომელთა შემსხმელად კამს ომიროს მეორაბამე იგ იდიდა სიტყუა აღექსანდრისადმი პალოტარახოს ზემო მალლელი ისტორიოთა მწერლობასა შინა კელმწიფეთა შემასხმელობისასა, ვითარ ჟამთა-და-ჟამთა გარდმოზენებითა აღმონათლდებიან ქუეყანის მფლობელნი და მიიღებს თათეული საქმისა შესატყვისებასა აღმკულებასა სიტყუთა და საქმითა და ვინა მე საგმობნი აღძველნა (აღძვენა?) ბოროტთა საქმეთა შინა. აწ. მე რომელი გინა თუ მიხილავს, გინა თუ ბრძენთა და გონიერთა კაცთაგან მასმინ, გარდავსცე ისტორიასად ვასალო ლარაფსა ძალ არს მითხრობა მეფეთა, ვინათგან ლაკუა აღმავლობასა სიტყუა სეითისა ადამისა და ღვთისა მეცა ისრეთ ვიწყო ამის თამარისა სამგზის. სანატრელისა და სამებისაგან ოთხად თანა აღზავებისა, რომელი ეთეროან იქმნა კელმწიფეთა შორის, რომელისა სახე და სახელი თვისისა ადგილისა მამა აქმნა (გ?ი?) მეფე მეფეთა, ძე დიმიტრი მეფისა, რომელსა დავითცა ესვა ძედ ძესა დავითიანისასა და აღმოსავლეთისა და კერძო ჩრდილოეთისა მეციხოვნისა და ზღუართა დამდებლისა და ზღუათა ზღუამდინისა, რომლისა დიდებითა, სიმკნითა და გუა-

რითა ცხორებისათა აღმოაჩინს იოვანე ფილასოფოსისა კომქიმელი-
სა შესხმა მითხრობა დიმიტრისა მკნესა კდომათა შინა და მძლესა
ბრძოლასა შინა ორძეობადესა, რათა დავეთ და გიორგი მარჩვეელი
ძისა უმტროსისა მლარწველი მკიცხველი იქმნა, ვითარ ისაკი იაკობისადმი, და
ვედრებისა შემასმენელმან ღმერთმან დავეთის დღეთა შემტვირებითა
სრულყო პირველ მამებისა და მამამან ძითურთ ძე ტკბილი შემგუარი მამის
აღამაღლა თავისა თანა და ძისა სწორად მოსაყდრედ გამოაჩინა მზე მნათობთა
შორის, ალექსანდრე და ქაიხოსრო მპყრობელთა შორის, აქილევ, საბსონ და
ნებროთ გმირთა შორის, სპანდიართა(?) ამათა და სიაოშ გოლიათთა შორის, სო-
ლომონ, სოკრატ და პლატონ ბრძენთა შორის. ამისთვის მეფობასა შინა
მოგუარა ცოლი მამამან ასული მეფისა ხუდდანიისი, სახელით ბურ-
დუხან. ესე თვთ ვითარი შესატყუსი ქრმისა პირმზისა, ტან-ლომისა, თვთ
მზე მზეთა შეუენებით და მომფენაობითაცა, ვითარ ლიქომისა ცოდვილთა და
მართალთა ზედა, რომელი ყუარობდა მართალთა და სწყალობდა ბრალეულთა
რომლისათვს თუ ვთქუა სახები გარეშეთა, გინა თუ ვიეთიმე სატრფიალოთა,
თვთ მისავე ქრისტე შემოსილობისაგან მაქუ შიში და კდემა, რომელი ეკა-
ტერინესა და ჰელენო ქმნილისა და თვთ მარიამ განმანათლებელისა ცისა და
ქუეყანისა ესახების თვნიერ ქრმისა მყოფლობისა მადლითა სიბრძნით შეწვენი-
თა და მეოხებითა ნუ უკუე ზეშთა განზიდვითა და მრუდეს თუალი გონებისა
და ვითხრებლე ნეშთობად სწყენა სახეობითა, რომელი უმარჯულო და უმარ-
ცხულო მავალი გზებისა გზისასა მაბრალეებდეს გარდაქეულებასა
ესე თათისა (?)

აწ ვიწყო ძალებრ და უღონო მიწლომისა ესე შეილისა ნათელ შემოსი-
ლისა მამა იგი გორგასლიანი, აღმასრულებელი ვახტანგისა ნეტარებითა, რო-
მელი დავითს მამადობითა(?) შინა ლუთისა ქენებად აღთქმისა აღდგინებად ტომ-
თაგან მისთა მისებრ მპყრობელი აღმოსავლეთისა და ვითარ ამისთვისცა ესე
ვლარად (ვთარად?) დალექსავს მლექსავი ვინმე და იტყვს:

შენ ვახტანგი სანატრელი ხარ, შენთვის ღთისა მაქებრისა | ცნამცა შენი
მტერთა ძლევა თვთ მზეებრ მშუენებარისა | მუსულმანთ ამწყუედელისა ქრის-
ტიანეთა მაშენებარისა | და ვინ დაგბადა ნებაეს დაბადება ბუნებისა (?) |

ამან რა იპყრნა შარვეანდენნი მეფობისა შვდ სამეფოდ განწყსებული
აღმკულმან ზენათა პორფირითა და გვრგვნითა აღქურნა მკლავნიცა მუსრვად
და მოწყუედად წინააღმდეგობთა ქრისტეს სჯულისათა, აგარიანთა, ისმაიტელ-
თა და მომადიანთა.

პირველად წყალობისა მიმთენმან იმერთა და ამიერთა, ზემოთა და ქუე-
მოთა, დიდებულთა და აზნაურთა, სპასალართა და სპასპეტთა, შინაურთა და
გარეთა კელყო შეყრად და გამართებად ქალაქსა ზედა კალზევენსა და წარმო-
ტყუენა ყოველი კევენები კლდოვანი და ქალაქები აშორისა, სომეხთა მეფედ

წოდებულისა, შაკერმენისა და შემდგომად ამისა კუალად შემყრელმან სპათა მისთამან მიმართა დიდად ქალაქად და სახელგანთქმულ დააწრო... (ქ. ცხ. 265).

რადგან გიორგის ცხოვრებას თამარის მემატიანე სწერს 1195 წელს, (ამას დავამტკიცებთ ამ წიგნის შესავალში), ამისგანჲ ამ სახელოვან მეფის ცხოვრება მოკლედ არის აღწერალი და მრავალი ღირს-სახსოვარი ფაქტები, უცხო ერთა მწერალთაგან აღწესხული, გამოშვებულია, გინა მოკლედ ანუ საზოგადო ფრასებით მოთხრობილი: მაგალათებრ ქალაქი ეფანის ლაშქრობა (მარ. დედოფ. ქ. ცხ. ფურც. 309), დაბეჭდეს ქცხაში (I, 265) შეცდომით დასახელებული „კათირეენი“, — რომელიც უნდა მომხდარ იყო 1157—1158 წლებში, არარატის შირის აღება 1159 წლის ახლო ხანებში (ibid.), სადაც სახელოვანი ბრძოლა გადუზდიათ და იმდენად გამდიდრებულან ლაშქარნი, რომ თითო ტყვეს თითო დრამად (ე. ი. ექვს შაჲრად) ჰყიდნენ; ანისის აღება 1161 წელს (Et. Siounie, p. 217, Add. 253—4); მისი დეკარგვა და მეორედ აღება 13 ივნისს, და იმავე 1163 წელს 1-ს აგვისტოს დიდად სახელოვანი დამარცხება თურქთა, სომხის მემატიანესგან სამეფო ანულის თვთ მხოველისაგან, ვრცლად მოთხრობილი (Brosset, Collect., n. 465; ვახუშტი გ. 190); — სრულიად გამოშვებულია დოჲონის სახელოვანი ბრძოლა, რომელშიც მეფემ მოსპო თათრების ჯარი და 60,000 ტყვე წამოასხა, თუმცა ეს ბრძოლა აღწერილია სომეხთა და მესულმანთ წწერალთაგან და თვთ მიქელ სირიელისაგან (Addit., 225, Chronique de Michel le Grand, 319, ვახუშტი ბაქ. 191). სხვა ამბებისგან უმეტესი ნაწილი იმავე მიხეზისაგან, მოთხრობილია მრავალ შემკულ-ფრასებით, რომელნიც საქმის გარემოებას ნაკლებ გვიხატავენ, ხოლო ზოგიერთი ფაქტები გადარეულია, მაგალითებრ, დემეტრეს პირველი აჯანყება 1167 და მეორედ მისკანეე ატეხილი ამბობება, რომელსაც მუდგა ორუღაანთ ამოწყვეტა 1178 წელს, ერთმანეთში გადარეულია და ერთად მოთხრობილი (ქ. ცხ. 272—3), როგორც ქვემო აღმოვაჩინეთ (იხ. 1167 და 1178 წლის ქვეშე). — მართალია, თუმცა მემატიანე თანამედროვე ყოფილა გიორგის მეფობის ცა, როგორც სჩანს ქცხბის (გ. 271) ფრასისგან: „რომელი იქმნა დღეთა ამათ ჩვენთა“, მაგრამ რადგან ეს ნაწილი მატიანესი დაწერილია 1195 წელს, ე. ი. 25—28 წელს შემდეგ აღწერილის ამბებისა, ამის გამო ცნობები მოკლეა და არეულია.

1158 წ. — მეფე დიმიტრი მოკედა (Et. Orbelian, p. 216). — ქცხოვრებით დიმიტრი † 1155 წ. ვახუშტით — 1150 წ. მკვრამ რადგან გიორგის გაქეფების დროს დიმიტრი ცოცხალი სჩანს, ამისგანჲ სტეფ. ორბელიანის ცნობა უფრო მისაღებია, მით უმეტეს, რომ იგი ეთანსმება სტეფ. დიმიტრის (გვ. 257—8) ცნობას თამარის მემატიანესას. ხოლო ქცხბის ცნობები, გ. 263—4, შეტანილი სხვა წყაროდან, როგორც ვუჩვენებთ, მართალია არ არის. შეიძლება 1155 წელი გვიჩვენებდეს დიმიტრის ბერად შედგომის დროს და უნებამეტრად აკტორისაგან (შეიძლება იმავე კაცსაც მეთესაგან) სხვა წყაროდან იყოს წაკერებული ქცხბში. არც დიმიტრის ბერობის სახელი დასანილია ცნობილია მარ. დედ. ქცხბით და არც სხვა წყაროდან. დიმიტრის „დასჯელობა“ ჩვენ წავიკითხეთ ეკ. მუხ. № 186 გელათურის სელსაწერში: „დავით მეფისა, აღმაშენებელისა დიდისა მის (გელათის) ეკლესიისა და ძისა მისისა მეფისა დანიილ მონაზონისა საუჯ. არს სასენებელია. აქ დასიულ დაკით აღმაშენებელისა ერთად აღბათ ამისგანჲა მოსისენებელი, რომ მასარ მონაწილეობა მრეფისა გელათის აღშენებაში (იხ. გვ. 144).

1167 წ. — „ქკს : ტჰჰ: დასაბამოგან: | ხლია: | აქ[ა] გრის დტე | გა[ა]დგა: | ღო[რ]ეს შედგა: შეიჰურეს და თლნი | დასწუნეს“ (აფსისთა ქრონიკა); ე. ი. „აქა (1167 წელს) გიორგის დემეტრე გადგა; ღორეს შედგა; შეიჰურეს (დემეტრე) და თვლნი დასწუნეს“.

ეს ბეარეასა წარწერა სრულიად ახალ ქრონოლოგიურს ცნობას იძლევა და შეიქმნა ქუენს ქართველთა და უცხო ტომთა მესტიანეების მიქულებას შესახებ ორბელიანთა და დემეტრეს განდგომილებისა. დემეტრე, გიორგის მძაწეული, დავითის ძე, ამ დროს „მიიწოთა“, ე. ი. სრულ-წლოვანი შეიქმნა. მაშინ ივანე ორბელიანმა „მოსთხოვა გიორგის: რადგან დემს სრულ-წლოვანი შეიქმნა და მეგვიადრეობა მს ევეთნასო მეფობა დემსას გადგეგოთ თვთ დავით მეფის ანდროძისმებრ“ *Hist. Orbelian p. 216—7*). ამის გამო ასტევა გიორგისა და დემეტრეს შორის ბრძოლა, რომლის აღწერა მარამ დედოფლის ქცნობით ქვემო მოგვყავს (1178 წლის ქვეშე). თუმცა ქცნობა დროს არ გავიწყებს, მგერამ სტეფანოს ორბელიანის თქმით ს მოხდა 1177 წელს და ეს წელი ეწევა მესტიანეთად მიუღიათ (*Hist. G. I, 380*); კასუტე—ხაჭრ. 195).—რომ ჩვენი ქრონიკა სარწმუნოა, ეს იქილამც სჩანს, რომ ქცნობა (გ. 272) ეს ამბავი მოსწენებულა ისე კომსენას შეაღას და იმჟერატორის მსუეღის (1143—1180) მძაწეულის ანდრონიკეს სქართველთა შერიოსლგას ამბავს ქვემოთ; და რადგან ანდრონიკე შემოვიდა სქართველოში 1167 წელს, ამისგანო ქცნობაც დემსას შირველს ამოსუბას იგულისხმებს 1167—1168 წლებში; თუმცა იმეკე მოთსრობაში არეულია ფაქტები ღირველის და მეორე შეთქმელობისა.—

1168 წ. — „ხატო: ლთაებისაო: აღიღე: შენ მიერ: | დამყარებული: და: უძღვეელი: ღეთი: გქრგვროსანი: ყოვლისა: აღმოსაველეთისა: მეფეთ მეფე: გიორგი: | მე იოვანე (ინე): სამთაენელმაინ: მეფობისა: მათისა: (ქ ერთა სოტევა წაბღაღულია) აღვაშენე: | კარიბქე: ესე: სალოცველად: მეფობისა: მათისა: | ინდიკტიონსა: მეფობისა: მათისასა: იბ: ქორონიკონი იყო : ტპ:“

ეს ასო-მთავრული წარწერა ამოტრიღა სამთავისის ტაძრის ქვისე, რომელიც უწან კარიბქეში ყოფილა სტანებულა და შემდეგ დასაღლეთის კედელში სუტანებიათ. ბროსისე, ჩვეულებრივ, დიდ დამსხინჯებულად შეუტანია ეს წარწერა თავისს *Voyage*-ში: სსეღა მეფასა „ტ“ გამოშეებულა და თვთ ინდიკტიონიც მისის მეფობისა „იბ“, სოლო ქცნობაც დაუესამს: „სეთ“: ამისგანო ბროსისეი განმარტებაც ამ წარწერისა არეულია (*Rap. V, 123*).

საგუღისსეოა, რომ გიორგის ეს კარიბქე აუშენებია სამადლობლოდ ღვთისს იმ ძღვეანათეს, რომელიც მიენატა მას 1167 წ. ორბელიანთა და დემსას მემობისე ლაშქრობაზე (ის: 1178 წ. ქვეშე და იქვე გუჯარა გიორგისი).

1172 წ. — იკორთას ტაძრის ასო-მთავრულ წარწერებსა ჩვენ ესეუ კვითსულობთ: 1) „ძელიო ცხოველო: შეიწყალნ (შს) სულითა ერისთავთ-ერისთავნი (ქქ) ვრდა (ვარდა?): არსენი: ქ: ბ: (ჭიბურა): ბასილი და თალაგა“ (ღუზინდის უქონლობისგანო შეიძლება შეგდომით აღმოგვეკეთოს სიტევა „ბასილა“); —

2) „ჭ. სამებლო: ერთარსებლო: აღიდე: ორთავე: შა: ცხოვრებათა: ე“ (ერის-თავთ-ერისთავანი): სულა)- - - და ბეშქენ - - - ბქესა: ვრდ: - - ლეიარსა(?): ე“ (ერისთავთ-ერისთავს) მხლ (მისილ?) - - თ: და: ლოცვა ყათ: ქ - - ტუბ:“.

რუანსანელა წარწერა ფრად დაზანებულა. ჩუნი წავითსული განენიკა ბრო-სისისს (Rap. VI, 66). ამ წარწერაში მოსხენებულ ზირთავან ცნობილია ჭია-ბერი, გაზრდილა მეფის გიორგისა და თანამოღაწე მისი და თამარ მეფისა: (ჭ-ცს, I, 273, 276, 282). ჭიაბერისგან საკლესიოდ გაცემულ ყინჯანის მამულზე გუჯარი ის. ქვემო 1198 წ.--სულა, რატის ძე სურამელი ის. ქვემო გიორგი III-ის გუჯარი 1184 წ. კარდან მეჭურჭლეთ-უსუნესი ქ-ცს.276. კარდან კო-ლონკელიძე, ერისთავი (ჭ-ცს. I, 269). კარდან დადიანი (ჭ-ცს. 295).

1178 წ.— „ქეს :ტუქს: დასაბამითგან :ხლჰბ: აქა დტე (დეპეტრე) გაა-დგა და ორბელნი დაკოცუნეს“ (აფსაზთა ქრონიკა).

ეს მეორე ამბოსება დეპეტრეს მეფის წინააღმდეგ; ჰირველი ამბოსება იყო 1167 წელს (გვ. 258—9). ორივე ცნობა დიად ძვირფასია და გამოსაყენებელა შესა-მოწმებელად და გასასწორებელად ჩუენის მ:ციანის და უცხო მეისტორიეთს თქმულე-ბისა. ქცხბა ორბელიანთ ამოწვევაზე გიორგი მეფის ცხოვრებაში არას ამბობს და გარწმუნებს, რომ დემნსგან ატესილ ამბოსების დამშვიდების შემდეგ მეფე-მან მუამბოხენი „წყალობით ქსწყაისან (ე. ი. მცირედ დასაჯა) და რომელნიმე ექსო-რია ენა უცხოთა ქვეყანა“, და არც დემნს თვალის დაწვასა. ისსენაებს; მაგრამ ნარინ დაკითხის ცხოვრებაში იგივე ქცხბა (გვ. 383) გუამლევს ამის წინააღმდეგს ცნობას და ისსენაებს „მოწვევდას ორბელიანთასა“. სომეხთა მეისტორიენი სტე-ფანოს ორბელიანი და კარდან დიდი სხვა-და სხვა გვარ მოგვითხრობენ იმავე ამ-ბავს. სტეფანოზი სწერს: „1177 წელს საქართველოში ატყდა ამბოხება და ორბელიანთ გვარეულობა ამოწყვიტეს. მეფემან გიორგი იმეფა 21 წელი და დემნა სრულ-წლოვანი გახდა“; მაშინ ივანე ორბელიანმა, რომელსაც ებარა დემნა, მოინდომა დემნას გაყვება, დიდებულნი და აზნაურნი თვითონვე გადავიდენ დემნას მხარეს და როდესაც მეფე აჯარას ბრძანდებოდა მცირე ხალხით, ერთს ღამეს და-სკენეს თჳსას წადილის აღსრულება. შეთქმულთა, როგორც თვთ ორბელიანის სი-ტყუებისგან სწასს, მეფის მოკვლა განიზრასეს, მაგრამ ივანემ ვითომ დააჯერა ყვე-ლა, რომ საკმაოა დემნა გაკაყოფოთ და გიორგის სულწერილობითი საბუთი ჩამო-კართათ, რომ ტასტზე ხელს იღებსო. ეს ღაჯარაკა ერთს ბავშვს გაუგონიაო და მეფისთჳს შეუტყობსებია. მეფე იმ წამს აიყრა და თფილისის ციხეში გამაგრდაო; დემნა ლორეს ციხეში იდგაო თავისის მომსრეებით. სანამ ივანე ჯარს შეკრება მეფის წინააღმდეგ, ზოგაერთნი დიდებულნი მეფას მხარეს გადავიდნენ, რადგან მე-ფე შეჭირდა, ორბელიანთ ადგილ-მამულს გიბოძებთო; მაშინ მეფე თვთ გამოვიდა და ლორეს მოადგა. სოლო ივანემ თჳსი ძმა ღიჯარიტი და ამისი ორი შვილები (ელეიკემ და ივანე) ათაბაგ ელგუციან (სულჩუკი) გაგზავნა და შეძწეობა ითხოვა. მე-ფემ 25 დღეს სიზარის ციხე აიღო, სოლო 20 ივლისიდან 12 თებერვლამდე ლო-რეს კარსქმო შემოადგა. ღამით ბეჳანი იმარებოდენ ცისადამ და მეფესთან მიდიოდენ;

მეცნიერენი მოუძღვრდენ, მაგრამ ივანე მანინ არ ნებდებოდა მეფეს. მანინ შეშინებული დემა ღამით ჩამოკვავა ცისიღამ თოკით, თვთ მივიდა მეფესთან და შენდობა ითხოვა, ნუ მომკლავო. მერე მეფემ თვთ ივანეს გამოიტყუაო ცისიღამ ფიგის ქვეშ, მაგრამ მერე დაიჭირა და ივანეს თვალი დასთხარაო, სოლო დემნა, რომელიც სიძე იყო ივანესი, გამოასტყურინაო, რომ შექვიდრე არ გასწენოდაო. ივანეს ძმა ქავთარ, ამისი შვილი სუმბატ და ძმისწულა ზინა დასოცესო და მერე მოსრეს ვეკლა მისი ნათესაობა, ქალი თუ ვაჟიო. გადარჩნენ მხოლოდ თათრებთან დასპანად გაცხენილნიო. თვთ სასელი ორბელიანთა აღმოსოცენის წიგნებიდამ და დაწერინაო გარდაქცეული მოთსრობა ორბელიანთა მუსნათობასე (Et. Orbel. p. 216—221).—

კარდანი ამავე სავანზე ამბობს: „ამ დროს ივანე (ორბელიანმან) აღმოიჩინა თვისი სიბოროტე: მან მიიმხრო ძმისწული მეფისა დემნა და მრავალნი კეთილშობილნი და განიზრახა სიკვდილი მეფისა“ და ელდგუზსაც შექუება სოსოკოა; მეფემ სძლია შეთქმულთა და დაზრმაკების დემნა, ივანე და მომსრენი მისნი. შეიღლი ივანესი ქავთარ და ღიპარიტის შვილი ივანე მოაკვლევინაო.

ამ ნაირად სამი სსკა-და-სსკა გკარი თქმულება გკაქს დემნას განდგომილებაზე. დ. ბაქრაძეს მოტყავს რა ეს თქმულებასი, დასძენს: „ამ თქმულებათაგანს რომელს ეკუთვნის ისტორიული სიმართლე, ეს შემდგის გამოკვლევისათვის მიგინდვია“.

ჩვენი ქრონიკის ცნობა დიად ასწორებს, არკვევს და ერთმანეთში ათანსებს ამ ცნობებს და ცხადს სურათს წარმოგვიდგენს ამ საშში შეთქმულობისას, რომელმაც კინადამ არ დაღუპა მეფე და კეთილ-დღეობა საქართველომას.

მაგრამ უფრო ნათლად წარმოსადგენად ამ შეთქმულობისას საქიროდ კრაცსთ აქ ჩავუერთოთ მარ. დედოფ. ქცხბის თქმულება იმავე სავანზე. ეს თქმულება, როგორც ენასავთ, შემდეგ შეუკეთებიათ ენას მსრით, მაგრამ შეიკეთებულს რავიანად კერ გაუგია აზრი და ძირიანად გადაუმასინკებია მატინე. შედარეთ დაბეჭდილს ქცხბას გვ. 273, სტრიქონი მეორე და შედეგი.

„ამისაცა მისცა გიორგისა ძლევა მძლეთა მძლესა და შემერლმან ლაშქართან თფილისით ქალაქით მიმართა, სომხითის მთასა მყოფობასა ზინა იოტნა, გააკვივნა (ე. ი. დიმიტრი და მიმდგომნი მისნი) და შეიხვეწნა (დიმიტრი? ციხესა ლორისასა და მიუზნა ყოველნი სიმაგრენი და ციხენი, ვინცა (უნდა: „ვინაცა“, ე. ი. საითგანაც) წარმოუვიდა დემეტრეს სარგის მკარ-გრძელი შვილითა და ძმისწულითა მისითა, ძმა და საყვარელი ორგულთა (ორბელთა?). ესე შეიყვარა და შეიტკბო მეფემან და მისცა მისანდობლობა გვარისა შვილობისა (ებრა?) მისისა; მომრბეველმან ტაშირისა და ლორის კართამან, დაიბანაკა აგართა და გავზანა ლაშქარნი¹⁾, რომელნი დარჩომილიყენეს ერთგულად მისად და სხუ თემისა-და-თემისა მესხნი, თორელნი, ქრთელნი, სომხითარნი და თვთ გაზრდილი მისი მეგღნიბეთ-უზუტესი ჭიბბერი და მივიდეს ქუყყანასა ჭერეთისასა და მუნით მოვიდეს²⁾ ჭერეთის ერთი (ეროსთავი?)

¹⁾ დაბეჭდ. ქცხბა დიმიტრის მიაწერს ამას, ხოლო აქ გიორგი მეფეს მიეწერება ჯარის გაგზავნა ჭერეთში და იქ ბრძოლას დემეტრეს მომხრე ჭერ-ლეკ-კავკასიონებთან.—²⁾ ქცხბა: „მოიკმეს“. ეს სრულიად სხვა აზრს აძლევს მოთხრობას.

და ყოველნი ერნი (ჰერნი?) სრულითა ლეკითა და კავკასიითა. შეიქმნეს ომნი ფიცხელნი და კვეთარ-კვეთებანი, რამეთუ იყვნესცა (ორკერძოვე?) გამოდილნი და ლომნი კაბუკნი. ამას შინ ჰსძლო მსჯავრისა და სიმართლისა მკონებელმან და გააქცივნეს ერნი (ჰერნი?), დიდებულნი, აზნაურნი და ლეკნი შეიპყრეს და (sic) გრიგოლ ასათისძე ფიცხლა დაიკარგა ომსა შინა(?) თვთ კრძლინ დაკოდილობითა და გამოკველითა ცხენისათა. შეიპყრეს ივანე ვარდანის ძე, რომელი ითქვოდა პირველითან მთხრებლად მთხრებლისანდ და თანა შოთა ცა, ძე ართა ეახოს ძესა (ძისა?). ესენი ვითარცა შენთა მოცემულნი (უნდა: „შინათ გამოცემულნი“) განზრახ განგებითა კვლთ იპყრნეს, წარმოსრულთა მოასხეს წინაშე მფევისა მარჯუება აღმატებულისა და განიზარეს სიხარულითა დიდითა და ფრიად, ვინათვან ხედეიდა მარჯუებისა მოცემასა ღმრთისა აღარას მყოფელი, აღვიდა და მოადუა ლორესა.

და მუნით წარსულ იყვნეს სპარსეთს ქართლის ერისთავი სუმბატის ძე ლიპარიტ და მეჯინიბეთ უზუცესი ქვეთარ ივანეს ძე, რომელნი ესე გიორგისგანვე იყვნეს. კელისფელნი დუ ანანია და ვანელი (დვინელი?), ზოგნი შერმანისა, ზოგნი ელდაგაზის ძეთასა აღცა-ათუ უშველეს და მოპყვეს, ევრთვე უქმადვე უყუნ აქციეს მართლ-მსაჯულობამან ქრისტესმან. ამასხელა დაუღონოვდეს ლორეს შინა მდგომნი დემეტრე. გარდამომბმელნი საბლისა ციხისგან (?) და მოპართა (დექტრუმ) თესსავე ბიძასა და ამირ-სპასალარი (ივანე?) და სსუნანი, რომელნი დარჩეს, გამოასხეს მსჯავსად სპვისა და ეტლისა (?). ააღო ლორე, დაიპყრა თავასა თესისათეს. ხოლო მას ემსა თავით მორკმელი (?) და ხე ამალღებული წარმოვიდა ურჩთა და მტერთა მისთა და შემსავსებელი საქმეთა მათთა მიავო მისაკებელი. თვთ მოვიდა ნაქარმაგეს (sic), იხეებდა და იხარებდა შემრისხველი მტერთა მისთა“.

ეს მოთხრობა დადად შეკვლილია დაბეჭდილს ქ-ცსოკრებაში: ამ მოთხრობიდან სისხს, რომ მეამოხსეთა მოუოსროათ სურნი და კავკასიონსნი და იქიდან ვაჟის ელოდენ. რაკი მეფემ გაუგო შეთქმულობა, იმ წამსვე ლორეს შეამწყვდია დემსა და ორბელანსნი და რაკი შეიტყო, რომ მეამოხსეთა ვაჟი სურეთ-კავკასიიდან მოსსეულად მოდიოდენ, მეფემ თუსი აღსრდალი ქაბუკი ერთგულდის ვაჟითი გაგსავანს მათ წინააღმდეგ, რომ მეამოხსეთა შორის კავშირი მოესპო და სწრაფ თავს-დასხმით ამბოხება იმ თავითვე მოეშალა. აღმოჩნდა, რომ დიდი ვაჟი შეკრებიდა ლეკ-სურ-კავკასიონთა, მაგრამ ქაბუკმა მინც დამარცხა იგი (აღბათ გასეთ სურეთში) და მეთაურნი შეიპყრეს; ამბოხება ისე მოულოდნელად და სწრაფად მოშალა მეფემ, რომ შატერმანის და ელდაგაზის საშეკლად შემოსულა ვაჟი აღბათ თუთვე გაბრუნდა. დაბეჭდილია ქ-ცსბა ვი მეუნიბეთ უსურესის გაგსავანს დიმიტრის მიწურს, ვითომ სურ-ლეკ კავკასიონთა გამოსაწყევლად და ამით მიურულად სცელის მოთხრობას. — სხდ ქქონდა მეფეს იმდენი დრო, რომ ლეკეთში და კავკასიონში კაცები ეტხავს და ვაჟის მოსდვისთვის ეყაღნა? ან კავკასიაში რად გაგსავანიდა კაცებს, როდესაც იმურეთი უფრო ასდო იყო და ერთგულებაში ყვანდა? იმურეთის ვაჟი უფრო სწრაფად არ გადმოვიდოდა, ვინემ დეკეთისა? მაგრამ მეფეს იმურთა ვაჟის შეყრის დროც არ ქქონდა და მოადგოდ ქართლ-მესსეთის ერთგულნი ვაჟისი შეიკრება და ამათის ძალით გამოვიდა მეამოხსეთა წინააღმდეგ. გარდა ამისა კავკასიონ-ლეკ-სურ და სომესთათანი მედამი ორბელანთა ძალა იყუნეს და სურეთი მათი, ამითი მეზობელი, და რასავიარეკლად აქნ ორბელანთა მოწყვეით გამოდან ისინი. ისიც უნდა გავსსოვდეს, რომ ქაბუკი მეამოხსებში რომ სურულ იყოს, მეფე არ მისცემდა მას ისეთს გამო-

სენიღს ადგილს, რომელიც ამის შემდეგ და წინაივ მას ეკირა. მეფე სასტიკად ეპურობოდა მემლონეთ და მათს ადგილს მამფლებს თუხის ერთგულებს ურიგდებოდა.

თუთ სასტიკად დაბეჭდილი ქცება იტყვის, რომ მეამბოხანი მეფემ „შენ-დობით და წყალობით სწავრთნო“, სოლო მარ. დედოფ. ქცება იტყვის წინა-აღმდეგის: „შემსჯენებელი საქმეთა მითა მთავო მისაგებელი“, ე. ი. ფიცხლად და-საჯავო. — ეს ცნობა სხვა ცნობებს უფრო ეთანხმება, გიორგის სასიძისე შეფერე-ბა, და მარ. დედოფ. ქცების სიმართლეს ამოწმებს.

ახლა მხელი დავახსნი არ არის, რომ ყველა წყაროები (ვარდანი, სტეფანოს და ქცება) ორივე შემთხვევას ერთმანეთს ურკვენ და სოლო ჰიბრულ შემთხვევების 1167 წლის ამბავს უფრო დაწერილებით მოგვითხრობს; სოლო მუარისის — 1178 წ. ამ ორივე სხვა-და-სხვა დროის ამბავის გადაწყვეის მიხედა უსათუოდ ის უნდა იყოს, რომ სამივე შემთხვევის სწორეს გავიხილავს და არა ნახუღს: ვარდანი მა-გება 1271 წელს, სტეფანოსი 1304 წელს და მასთანადე ადგილად არეკენ ასას წლის გავიხილავს ამბავს; სოლო ქცების შემთხვევის, როგორც ვახსავთ, ეს ამ-ამბავი დაუწერა 1195 წელს და გიორგის ცხოვრებადამ რამდენიმე წელი გავო-ნილის და გამოკითხულის ცნობებითა დაუწერა (ს. სელო გვ. 256) და ამასთან კიდევ — მოუღდა. მანც ქცების შემთხვევის თითქმის თანამედროვე გიორგისი და მისი ნაამბობი უფრო ახლოა შემდგომობასთან.

სვენი ქრთნიებას ცნობება სხვა ცნობებს რომ შეუხვეწარ-შეუწეროთ, მო-სხვენებულ გნდომილებათ ისტორიას ესე უნდა წარმოგვიდგეს: დავით განუღვა თავისს მამს დემეტრეს 1150 წ. და თუჩა მუარე განდგომილების შემდეგ 1155 წელს გამეფდა, მაგრამ მამა მამ გიორგიმ მალე სამთავრო მამას მოაღდატე მამ და თუთ გამეფდა 1156 წ. შემთხვევითებულმინ დავით სიკვდილის უამს მოუწოდა გიორგის, ორბელიანს იახნეს და სხვათა და ანდროი დაუღო ყველას, რომ რომ-დესეც დემს სრულ წლოვანი გაადებოდა, იგი გაეყეუებინათ. 7—8 წლის უმწილი დემს 1156 წელს მამამ იახნეს ჩახარა აღსაწრდელად. დავითის მოყვარემ იახნემ მოინდობა დემსს გაეფება, რათა მუტა გავლენა მოეზოვა საქართველოში და 1167 წელს, როდესეც დემს „მთიწიფა“, გადაიბირა თავასკენ დიდებულ-აზნაურნა, შე-თქმულობა მოახსნა, და დემსამ მოსთხოვა გიორგის: რადგან სრულ-წლოვანი შე-ვიტქს და შევიკვიდრება შე შეეუოვის, მეფობა მე გადაომევიო თუთ დავით მეფის ანდროიანსებრ: ასტყდა სასტიკი ბრძოლა, რომელმეც ორად გაწყო მთელი მამინ-დელი საქართველო. მეფემ სიღია დემეტრეს, შეიწერო ლორეს ცხიხეში და თავლე-ბი დასწვა. თუთ იახნე ვი, ალბათ, ამ ჰიობობით დაჩუბდა მეფეს, რომ არ დასაჯან და მამიულები არ წაერთო მისთვის. მეფემ ჰიობობა აღუწრულა და არ დასაჯა. ამის შემდეგ გავიდა 10—11 წელად, მაგრამ იახნემ თავისი არ დაიშლდა: შერთო დემსს თუხი ქალი და მათი გამეფება მოახდობა. საიდუმლოდ მოიძნრო რამდენიმე დიდე-ბულნა, სერათს, ვახეთის ურასთავანი, გამოიწვა დევის და ვახვასიონის ჰარი და ორთ დაუბინებელი მტერი გიორგისი, სონთქარი შავ-ურმისი და ათაბაგი ილიდიკისი, მოიწვა, რათა დანიშნულს დროს შემოსეოდენ საქართველოში. უგანსებულ ნიშნად

შემოსულის უნდა ყოფილიყო გიორგის დალატით მოკვლას თუთ იოანესაგან; როდესაც გიორგი მცირე მსლებლობით წაიხსულს აგარას იდეა (იქნის ანუ იელის). სანდუბლო ლაქარას ვილაც ბაჰშმა მოჭრა უური და მეფეს აცნობა. მეფე იმ წამს აიყარა და თფაღისის ცისეში შეკვიდა და ჭკმაგროვს ჯარი, კინც ერთგულნი დარჩომოდენ ქართლ-მესხ-სომხითში, სოლო იმერეთის ჯარს სომ ეურ დაუნდიდა, რადგან სწრაფი მოქმედება იყო სჭირო. თსი ჯარი ორად გაჰყო მეფემ: ერთს წილს უთავა ჭიაბური და ჭერეთში გაგზავნა, რადგან ჩამოსულიყენენ ჭერ ლეკ-კაკასიონთა მესხოსე ჯარი, სოლო მეორე ნაწილი თუთ წაიყვანა, ღორე და სომხითი მოარბია, ივანე და დემეტრე ღორეს შეამწყვდია მესხოსე ჯართურთ. ღორე ეურ აიღო დადხანს, მაგრამ შიშილით შეწუხა, შეწუხებულნი ჩუბ-ჩუბად ღორედამ მეფესთან მოდიოდენ; მეფემ აღუთქვა თსს მომსრუებს ორბელანთ მამულები და მათი ხელობა. თან-და-თან სუსტდებოდა ძალი დემნასი. ბოლოს ჭიაბურმა სრულად დაამარცხა ჭერ-ლეკ-კაკასიონნი. შაჰ-ერმანის და იაღდ-გუზის ჯარი გაბრუნდა, რაკი გაიგო ეს ამბები. უკანასკნელ დონემდი მისრულმა დემნემ ისევე შერიგება ორნია და რადგან ივანე ამჟე არ სთანხმდებოდა, ნამილაჯად ჩამოეშვა თოკით ღორის ციხიდან და თოკ-ყელმობმული ბიძასთან მივიდა და სთხოვა სიცოცხლე არ წაერთმიათ. ამის შემდეგ ღორე აიღეს (თებერვალს 1178 წლისს) და გამთიყვანეს ორბელანნი. მეფემ დენა გამოსასჭურისებინა, რომ შეილები არ გასჩნდოდა, ივანეს თქალები დასწვა და ორბელანნი ამოსევიტა, რომელნიმე შეთქმულთაგან გარდაესკეწენ სპარსეთს. გადაჩნენ მსოლოდ ისინი, რომელთაც მოჭუჯდათ თათრის ჯარი სჭართეულში. ეს ბრძოლა დაიწყო იენისს 1177 წ. და გათავდა თებერვალს 1178 წლისს: ჰირეულს წელს უჩვენებს სტეფანოსი, სოლო მეორეს—ჩვენა ქრონიკა.

ამ ამბავს ამოწმებს თუთ გიორგი მეფის გუჯარი, რომელიც აქვე მოგვყავს.

1178 წ.—ამ წელს უნდა იყოს დაწერილი დიად ძვირფასი უთავბოლო ტუვის გუჯარი გიორგი მეფასა, რომელიც დაცულია სინ. კანტ. გუჯარებში № 412 ერთი მხარე გუჯარისა დაწერალია მსედრულად, სოლო მეორე სუცურად მე-XIV საუკ. ხელთ, სანდა ჩამოთვლია ის, თუ რომელ სოფლებს სამთავისის სამწყსოსას რა ჰმართება სამთაველას სსარგებლოდ. სოფლები ჩამოთვლილია ამ რიგზე: რაშენი, ულლისი, ბოდვი, ენვანი, კიდარი, წობენი, გუგუას ჯუარი, შეყენებულის-ჯუარი, იკორდნი, ახალ-დაბა, ნაკორნა, ძაგუ, ანები, დოთი, შიგანადის ქელი, ჩორდმანი, ნოდოკრა, ახალ-დაბა (sic), ამტანი, შეხუსტლა, თრნი(?), ვაგრანეთი, ხაჯლოოსისა, ღართა, უნქალა, ხინკები, ყულრო, ზელი ქურნო, ორკევი, ბუშატი, ივლას, წიაბეთი, ალი, ზედუბანი, ივან-წმიდა, ახალ-კალო, თოლეჯი, გორანა და პიტლოვანი.—სამთავნელებს განკერძოვებული უფლება ჰქონდათ ვპარქიების დავლისა და სჯულის კანონით გასამართლებისა. თითოეულს სოფელს ჰმართება: „ვეცხლი დრამა“ უმეტესად სამ-სამი—19-ს სოფელს, ოთხ-ოთხი—5-ს სოფ.; ხუთ-ხუთი—3-ს სოფელს, ექვსი დრამა სოფელს აღს, შვიდი—ვაგრანეთს და „ორმოც-და-ათი ქალაური დრამა“—პიტ-

ლოვანს. პური კაბიწობით—უმეტესად თითო კაბიწი, ზოგს ხუთამდი. ხოლო პიტლოვანს ექვსი კაბიწი; აგრეთვე მმართველით ქალმანი შოლტით (თითო), ზოგან ცხვირის ტყავი და „მედგომა“ (ე. ი. სტუმრად დაწმენა) თითო ლამე (ყინვანს სამი დღე და ძაგუის ორი დღე).

როდესაც ეს ხუცური ნუსხა აღწერიათ, გუჯარის ბოლო არ ქქონია, ანუ მშინ მოუჭრიათ ბოლო; ცხადად ეტეობა, რომ განკებ წაჭრილია. თავი კი ხუცურ ნუსხასაც აკლავ; აქიდან სჩანს, რომ ნუსხის დაწერათ მთელი გუჯარი ქქონიანთ ერთის მხრით მსედრულად დაწერილი, ხოლო მეორე მხარე დაუწერილი. ეს გუჯარი საჭირო არ ყოფილა მონასტრისთვის და ორად გაუჭრიათ: ერთს ნისკერის დაწერულ მსარეზე მოხსენებული ნუსხა დაუწერიათ, ხოლო დანარჩენი ალბათ სხვა გუჯარისთვის მოუხმარებიათ.

მსედრულად დაწერილი მხარე მე-XII საუკ. წარმინებული ხელა და თვთ გიორგის გუჯარის ნაწილია. მელანი იმდენად მჭრალია და ზოგან გადახული, რომ თუშცა ეს გუჯარი ხელში ქქონიანთ ჰ. იოსელიანს, დ. ფურცელაძეს და ბაქრაძეს, მაგრამ ვკონებ ვერც კი შეუნიშნავთ მსედრულად დაწერილი და მხოლოდ ხუცურ წარწერა ამოუწერიათ. დანარჩენი ნაწილი კვაძლკეს ასაღს საისტორიო ცნობებს და ამოწმებს დემნას განდგომილების ამბავს. აი თვთ ტექსტი, რომელიც დაად სწორად აღდგენილი მიგაკანია, ვარდა ფხილვებში ჩასმულთა, რომელიც სრულად გადასულია:

„ - - - - - ოდეს ბირებთა | და განძრახვით ეშმაკურითა შეითქუნეს
ვიეთნიმე მეთო|ბისა ჩუენისა დიდებულნი და აზნაურნი ორგულობასა ჩუენსა |
და ძმისწული ჩენი გაგუიყვენს და მრავალი კირი და | განსაცდელი აღგუიღვი-
ნეს. განა მრავალმოწყალებამან | არ დავიწყებულეზამან (sic) ქმნულებისა მისისამან
ცულ ქმნა ამათა | განძრახვით (sic) და შეთქმულებთა მათი და დაღესნა [ყო]ვლნი
ლონენი მათნი და განაბნივნა ყოველნივე: ზოგნი სპ[არსე]თს შინა სიკუდი-
ლით და გარ[დახუე]წითა | და რომელნიმე ჩუენსა | სამეფოსა შინა ფერკთა
ქუეშე ჩუენთა დასცნა ჩუენგან. ამი[სათვს] | მსგავსი სამადლობელი რაიმც მი-
ემადლებოდა ლ^ა თეებასა (დუთაქბასა) | მისსა განსადიდებელად ლ^ა თეებისა მი-
სისად და კეთილად დაგები|სათუის მეფობისა ჩუენისა და სულიერად
კსნისათუის - - | გლთასა (ორლთასა?) მოვიგონეთ ეკლესიათა სამეფოსა
ჩუნ[ისათა] | ყოვლისა ბეგრისა უსამართლოისა და დაქირებული|საგან კსნაი
და განთავისუფლები და ამის მიზეზისათუის | შეკრბეს ვოველნი სამეფოსა
ჩუენისა მონაზონნი და ებისკო|პოსნი იმერნი და ამერნი, კ^აზი (კათალიკოსი)
მოძღუარი და ყოველნი მერ|დაბნოენი და მათც გუიბრძანეს და მოგუაკსენეს
დაქირებულობაი ეკლესიათაი და განრყონაი (განრყუნაი) სასჯოლოთა (სასჯუ-
ლოთა) საქმეთაი. ამის|თუის განვაჩინეთ კაცნი ყოვლგან და განვაგეთ გულ|
სმოდგინედ შეკაზმვაი და განთავისუფლები წ^ათა ლ^ათისა ეკლესიათაი და გლა-
კათაი თუით დაწერ - - - (ამის იქითა ეტრატე მოჭრილია).

არშინაზე აწერია იმავე ხელით: „ - - სენთა(?) საქმე ესრე გაგუიწესებია, ვი-

თა აქა სწერია და ვითა მონასტრისა წესსა ჰმართებს. ეგრე დაგუიქირავს და ყოვლი უსამართლოი ბეგარი აგუიქ[ლია] - - - (ამის იქით წაჭრილია).

თითოეული სიტყვა იარ-წერტილითა გაყოფილი და მსედრულა დიდის ხელოვნებათ გადაბძო დაწერილია.

დემიას განდგომალება და მეამბოხეთა განხსენება ისეა აღწერილი, როგორც ქ-ცხბაში, ხოლო ეკლესიის ბეგრისაგან განთავისუფლება და სიკვლეპიო კრება ამის შესახებ არსად არის მოსხენებული. საუურადღებოა ისიც, რომ თუმცა მთელი იმპერატორი სამღვდელეობა შეუკრება მეფეს, მაგრამ კათალიკოზი ერთთა მოსხენებული; რადაც არღვის ზოგიერთთა ზნის, ვითომ ახსნათა კათალიკოზობა მე-IX სუკუნადამ არ შეწყვეტილიყოს. ცხადია, რომ ერთ-მეფობის დროს კათალიკოზიც ერთა ყოფილა და ქ-ცხბაში შედგომით უნდა იყოს ნახმარი „კათალიკოსნი“, „კათალიკოზიოა“ (ქ-ცს. 274, 342, 349).

1178 წ.—ამ წლის ახლო დროებში უნდა იყოს დაწერილი ერთი ნაწიკეტი ტუბის გუჯარისა, ძველის XII საუკ. სელით თრინდ ხელოვნურად დაწერილი, რომელსაც ბოლო აკლია. გუჯარის აძლევს მეფე გიორგი სურამელის რატიის ძეს სულას. ძველი სელა გუჯარისა, მეფის გიორგის სასელი და ატრეიკე სასელი სურამელის რატისა, რომელაც სცხოვრობდა გიორგი III და თამარ მეფის დროს (ქ-ცხბა გვ. 282—282) ნებას ეკმძლევს დავისკვნათ, რომ ეს გუჯარიც გიორგი მესამეს უნდა ეკუთვნოდეს. გიორგი ღაშას დროს რატი და სულა სურამელნი არ სსანან. გუჯარს ბოლო აკლია:

„ქ. სახელითა: ღთისათა: გრისგან (გიორგისგან) | [ნებითა] ღთისათა: აფხაზთა: ქართველთა: რანთა: კახთა და სუმიებთა (sic) | მეფისა: შარვანშა: და შაჰანშა: და ყოვლისა: აღმოსავლეთისა: და | დასაველეთისა: | ფლოზით მპყრობელისა: — აწც მოვიდა; ჩუენ - - - სულა] - - :ქს: (ქართლის): ევი: (ერისთავი): ძე ევისა: (ერისთავთ-ერისთავისა) ქს: ვისა (ქართლის ერისთავისა) რატი: სურამელისა?]: გუეჰაჯა და მოგუქაკსენა რაითამცა: შეთ და ქართლის სოფელი სუელეთი რო[მელი?] პაპისა: ჩუენისაგან: პაპისა და მამასა მისსა: ჰქონებულა - - - ნ: მე - - (და რადგან მერმე?) | ჰქუნდა: საქართლის (sic) ერისთავისაგანაც: გ - - - მონასტერსა: | მისსა: ქვათაევეს: შეესწირეთ (შეგწირეთ?): და გუაჯერა: ლთნ (ღმერთმან); ვისმინეთ ჰაჯაი და მოკსენებაი ევის (ერისთავთ-ერისთავის): სულა: ქს (ქართლის): ევისაი (ერისთავისა) და სულეთი გამო | გულითა: საქართლის (sic): ეისაგან (ერისთავისაგან): და შეგუიწირავს] - - მთავარ წმიდასა: ჩუენსა: ყოვლად: წმიდისა: ღთისმშობელისა: და მონასტრსა | მისსა: ქვათაევესდა: სალოცველად: და წარსამარ[თებელად] მეფუბისა ჩუენისად: ჰქუნდეს: ქვათაევეს მონასტერსა სუელეთ - - ღითა გ - - რითა: ტყითა: ველითა: წყლითა: წისქუ - - [და ყოველითა | - - (მეტი არ არის).

1179 წ.—ამ წელს გიორგიმ „შემყრელმან შვართა სამეფოთა მისთა.... განრჩევითა და გამორჩევითა განგებითა და გაგონებითა ზენამსა მის ხედრისა შარავანდლეთა მნებებითა მეფე ჰყო (თამარ)“ (მარ. დედ. ქ-ცხბით, ფ. 318).

რომ თამარის მეფედ გურთხევა 1179 წელს იყო, ეს სხანს ქცხბის ფრასი-
დამ: „შემდგომად ამისა (ე. ი. ორბელიანთ აძოწვეკტისა, რომელიც სკენის ქრო-
ნიკით და ანგარიშით იყო 1178 წლის დამწეებს, თებერჯაღს) მეორესა წელ-
სა მეფედ აკურთხაო თამარ (ქცხ. 274). მიზეუნი ამისი ის აქსებოდა, რომ
ორბელიანთ გაწვეკტის შემდეგაც დემეტრეს მომხრე ეყოლებოდა და რადგან გიორ-
გის კაჟი არ ჰქონდა, უსათუოდ არეულობა მოხდებოდა ტახტის შემკვიდრობისა-
გამო, მით უმეტეს, რომ ქალის მეფობას უჩვეულობისგამო იმ დროინდელი ქართვე-
ლობა აითვალწუნებდა. ამისათვის მეფემ მთელი თჳსი სამეფო შეჴყარა და დიდის ამ-
ბით სამეფო ტახტი თავისს ქალს თამარს დაულოცა და ალბათ ეველა დააფიცა მისს
ერთგულობაში: „და თვთ მეფემან მფიცებელმან ერთგულობისა და ერთ-
სულობისა მისისათჳს და ცრემლით მლოტოლვარემან შეჴვედრა იგი ღმერთსა“.
ამ წინდასჯედლობით მეფემ თამარს მეფობა გაუადვილა.

აქ სავსიროდ ვრანსთ მოკვიყანთ სათაური თამარის მეფობისა: „დაჯდა ნე-
ბითა ღვთისათა მეფე თამარ დასაბამითგანთა წელთა ხქვე (6686), ქწეს აქეთ
:ჩრნე:“ (1156). ეს სათაური იზოკება ეველა ვასტანგ მეფის ქცხბის ვარიანტებში
(ქცხ. 277 და 11; — ეკ. მკუზ. № 131, გვ. 295), მაგრამ მარ. დედოფლის
ქცხბში არ იზოკება. აქიდამ სავულისსმოა, რომ ვასტანგ მეფეს ეს ქრონოლოგიუ-
რი ცნობა სსკა წყაროებში უპოვნია და აქ ჩაუყერებთან (როგორც ენახეთ დავით აღ-
მაშენებელის ცხოვრებაშიც), მაგრამ უადგილოდ, რადგან 1156 წელი გიორგის გა-
მეფების წელია (ის. გვ. 254—1) და არა თამარისი, ხოლო 6686—5508—1178
წელი გიორგის მეფობის უკანასკნელი წელია. ცხადია, შემტანს გიორგის მეფობა
თამარისად მიუღია. — (ის. ამაზე ვასუშტის აზრი ქცხ. I, 11). თუმიცა თამარ 1179
წელს გამეფდა, მაგრამ სავსელმიფოას, ალბათ, გიორგივე ჰმართვიდა 1184 წლამდე
(ის. 1184 წ. ქვეშე).

1181—2 წ. — ამ წლებში მოკვდა ბორდოხან დედოფალი, თამარ მეფის დე-
და. მარიამ დედოფ. ქცხსა (ფ. 319) ესრე აგვიწერს ამ შემთხვევას: „შემდგომად
ამისა დღე-კეთილობასა და სვე სრულობასა შინა მოიწია თანანადებნი სო-
ფელსა ამას შინა არამედ მოსრულთა(?), გარნა უყამო და შეუსწორებელი
შემცირებით განწესებულთა მოქცევათა და მიიცვალა დედა თამარისი სწორი
ძისა ღვთისა დედისა და თუ ვითარ ვამთა და ვავებთა სიმრავლენი იქმნეს შე-
სატვეისი მოსაწევარისა, რომელმანცა ენამან გამოთქუა პატივად და სიმტკი-
ცედ მოსაწევართა. მეფესა გეგუთს მყოფსა უთხრეს ესოდენ ზარის განკდილო-
ბა, თმათა და წვეერთა მხებელი მგზავრთა მათ აბესალომ ოქროს მოსნისათა(?)
და ცრემლთა ნაკადენთა ათასეულთა და ბევრეულთა, მცემელმან მკერდსა
მკულელი (?) უღონო ქმნილი, მან აღიკვეცა თმანიცა თავისა მისისანი სოფ-
ლისანი (?) და ესე ვითარითა შემუსრვილითა შეყრა საყვარელისა და ტკბი-
ლისა დედისაგან უსამშობლო ქმნილსა, რომელსა ნათელისკროვანება ჰავრისა
მისისა სიმრუდედ გადაქცეოდა და ნაკადულნი ცრემლთა ოთხთავე თვალთა-
გან (ე. ი. გიორგისთ და თამარისთ) ურთიერთს ხევენასა შინა“ (იქვე რა-

გორც ქ-ცნბა, გ. 275, სტრაქ. იბ—ივ)... „უმეტეს ზომისა იმედისმდებელ ექმნა ორკერძოვე სიყვარულისა მინიკებათასა(?) და ეამის უქმელობითა დაავდო ქართლი და მიმართა ჩაღმართ, ვითარცა წესი იყო რა(!) გარდაედა ეამი ამისი ეამისა(?) და მოსწურისა მოქცევისა კულად იშეებდა და ნადირობდა“. ამის იქით როგორც დაბეჭდილში, რომელშიც ბეკრი ჩამატებულია (სსსკთა შორის ჩამატებულია: „და მოქვეყნას წელიწადთასა“) და ბეკრიც გამოკლებული.—

ზობის მონასტერში (სამეგრელოში) ჩვენ ვნახეთ მოძერო ღვთისმშობლის ხატი, რომელაც, როგორც აღმოჩნდა, იღებს და შუაში, ოქროს არშიებშორის ჩატანებულია წმინდა ნაწილები მღვდელთ-მთავართ-მოწამეთა. ოქროს არშიებზე იპოვება შემდეგა სელოკსურა ასომთავრული წარწერა: „ელვა ნიავებრ მსწრათულ [მ]წევნად მვედრთა თქუენ მოწამენო მღვდელთმთავარნო მამანო, უმწვერვალესნო თავნო ღვთისმეტყუელთანო იოხეთ დაცვად მტერისა საბრკეთაგან მოსავი თქუენი ბორდოხან დედოფალი“.—ნიკოლაუს კეზი თვის წერილში მოიხსენებს დედოფალს ბურდუსანს და იტყვის: „ხოლო საყდრისა მის (რუისის) ზრუნვა და საურავი ხელ ეყო დედოფალსა ბურდუსანს... თვთ თავისა საყდარსა შინა (რუისს) ვაჟურთხე (ტიმოთე მროკელი) დედოფლისაცა ხუაშნით.“ (ეკ. მუზ. № 170, გვ. 425).

1184 წ.—ქკს : უდ : აქა გიორგი მეფე მიიცივალა (ეკ. მუზ. № 85).

1184 წ.—ქკსა : უდ : დასაბამითგან : ხლპ : | ა[მა]ს წელსა | ჩ - - ნსა [გ-ი] | მფე მიიცი[ალა] | მსვე ეა მ[ისი] | ძე თამა[რ მე]ფედ დაჯ[და]“ (აფსის-თა ქრონიკა). ე. ა. „ამას წელსა ჩალიანსა (?) გიორგი მეფე მიიცივალა. მასვე ეამსა მისი ძე თამარ მეფედ დაჯდა“. ამ ფრიად დაზიანებულის წარწერის ყველა სიტყვები სწორედ წაითხურლია, გარდა „ჩ - - ნსა“, რომლის ჰირველი ასო „ჩ“ სექსკოა: შეიძლება იგი იყოს კ, ნ, ს შუაში ორი ასოს ალაგი ამოგლეჯილია. ჩვენ ვეითხულობთ „ჩალიანსა“.—

ქცნბაში (გ. 276) გიორგის სიკვდილი აღნიშნულია ქვით : ტუდ : —1174. ამისგანო კასუშტიც ამ 1174 დასდებს (გ. 196). ორი ჩუნი ქრონიკა და სომხის მესტორიენი ვარდან და სტეფანოს, აგრეთვე სანაგის მონასტრის წარწერა თანახმად გაიხიკნებენ 1184 წელს (Introd. p. LXVI; Addit., 246). ქცნბაში ქვით : ტუდ : მერეა შეტანილი, ალბათ კასტანგ მეფისგან, სსკა წყაროდამ, რადგან იგი არ იპოვება მარამ დედოფ. ქცნში (ფ. 341—2). კსტანგის წყაროში ეწერებოდა : ტუდ : და აქადამ უნდა წარმომდგარიყოს შეცდომა, როგორც სშირად სდება სოლმე.

ჩუნი ქრონიკა აგრეთვე გაუწყებს ამ 1184 წელს თამარის გამეფებას, თუმცა 1179 წელს იგი მეფედ იქმნა აღიარებულ (იხ. გვ. 267).—სამეგრელოში, სოფის მონასტერში (ასალ-სენაკიდან 15 კმ-ისზე) აქამომდე დატულია ძვირფასი გულზე სავიდი ჯვარა თამარ-მეფისა გოფ-ნახკვარი სიგრძით ძვირფასის თვლებით შემკული. ზურგისკენ ჯვარს ჩატანებული აქვს მწერილი ნაჭერი „ძელი ჭკმძარიტი“ ვკარდონად შეკრული და ჩინებულად დატული. ჯვარი ჩასმულია მოძერო მაცხოვრის სა-

ტის გულში, რომელიც ოქრო-ვერცხლით და თვალ-მარგალიტით შეკეულია და არ-
 შიებზე აწერია ასომთავრულად: **✠ ხატო არსებისაო, მეოხ და მფარველ ექმენით**
აქ და საუკუნესა ერისათავთ-ერისთავე[სა] დადიან[ს] შეგრილს და(?) მეუღლით
 ჩემით დედოფალთ დედოფალი
 თურთ* (გაურჩეველად). შერგილი
 კგონებ იქნებოდა გიორგი ლა-
 ვარდნია ეს ვეკარი თამარის სი-
 დიანთ სხსლში უოფილად დანული.
 ლათი და მათის ჰატარა შვილით
 ტან-საცმელში და მდიდარ ქედ-
 სამსრუთ-
 გუთსკთან,
 მთავრულ
 თითოეუ-

ქიქსო
გუქ
ბატ
ოი ქც
ხოი როი

ნათელ - - - თ - - - ყ(?) და ტომი-
 ცსოკრება რუსუდანის დროს და
 მას დროსაც. ალბათ შერგილის სი-
 კვდილის შემდეგ და მასუკან და-
 თუთ შერგილი მისის ცოლით ნათე-
 ცოტე თი საუცსოგო ჭრელ
 ბით დახატულნი არიან ხოფის

ქანხლო, უქრუცხ: ჩჩ: ქილი, ბ. უცხ ყბ
ქიქიქიქი უცხ ბუცქიქიქი ყიქიქი ბიქიქი

დასავლეთის
 დაბლა, ასო-
 წარწერითა
 ლის თაყზე:

ერისთავთ-ერისთავი შერგილ
 ლი ნათელ[ლა] ძე ამათი ცოტ-
 სია და ზურგზე ჩინებულად გამო-
 რა იმ რიგზე, როგორც აქ გა-
 მოიკითხვის ესრე: **ძალო ჭიშ-**
ხენითა წინაწარმოვითა
ვალ მამან მამანსა და დე-
რი ვერ არ ვისგან არ არის აღ-
რამ ხატის გულში თამარის ვეკ-
ვერ უბოგნით ხატისა (ალბათ ვერ
 ნია (Rap. VII, 47). ვერც შერგილ-სათუღა აღმოუკითხავს, სოლო მითი მსაცრობა
 ვერც შეუნიშნავს; ვერც ბორდოსან დედოფლის ზემოსსენებული წარწერა უნასავს
 მეცნიერს არქეოლოგს (Rap. VII, 40—48).

ხც ფ
ც ფი
ფიქ
ქხხ
ჩქქქქ

დადიანი. დედოფალთ-დედოფა-
 ნე“. თუთ ვეკარი თამარისი ოქ-
 ვეანისია ასო-მთავრული წარწე-
 სასულს ვეკარზეა. წარწერა აღ-
 მარიტო, ძალო ჯუარისაო,
 ყოვლადეი ვევეი და ვეპარ-
 ლოვალსა თამარს“. ეს ვეკა-
 წერილი. ბროსისესთუხ უთქვამთ,
 რაოა დანული, მაგრამ გასაღები
 უნდვით) და აღუწერელი დარჩე-

1184—1185 წ.

—აქ წლებში თამარმა მოიწვია საეკლესიო კრება: „პირვე-
 ლად აღმოუწოდა წმიდით ქალაქით იერუსალიმით ნიკოლოზ გულაბრის-
 ძესა, რომელსა სიმდაბლისა ძალით ეჯგნა ქარაღისა კათალიკოზობისაგან.
 ესე რა მოიყვანნა, შემოკრიბნა ყოველნი სამეთოსა თვისისა მღღელთმთავარნი“,
 (ქ.ცს. 279.—280). კრებამ „განმართნა საეკლესიონი წესნი“, „განაყენა“ ანუ
 გადაადგინა ქუზი ანტონი, „რამეთუ წინა-უკმო იყო წესთაგან საეკლესიოთა“,
 და მის მაგიერ დასვეს კათალიკოზად ნიკოლოზ გულაბრისძე.

ეს ნიკოლოზ ცნობილია მწერლობაში. სსკვათა შორის მას ეკეთნის ისტო-
 რიული წერილი სეკტი-ცსოკელის სასწაულებზე, რომელშიც მოხსენებულნი არიან
 მამინდელნი ისტორიულნი ჰიონი: მეფე დაეით აღმაშენებელი, ბორდოსან დედო-
 ფალი, სვიმონ ჭყონდიდელი და სსკა. ამისგანომ საჭიროდ ვრცელთ აქ ჩაერთოთ

ნიკოლოზზე რამდენიმე ცნობები, რომელიც ჩვენ აღმოვიკითხეთ ათონის ძველს აღაპში (ეს წიგნი დროებით დაცულია სეკ. მუზეუმში).

№ 143 „თა სეკლემბერსა :ა: დაწყება ინდიკტიონისაჲ. განუწესეთ პანაშეთი ნიკოლოზს სვიმეონ ქყონდიდლისა გაზრდილსა მამამან პავლე და ყოველთა ძმათა. ვინათგან მოიწია წას ამას უდაბნოსა, დიდი ერთგულობა და გულსმოდგინება აჩუპნა ამას აღვილსა ზედა, რამეთუ ეკლესიაჲ მთავარანგელოზთაჲ აღაშენა ყოვლითურთ მოხატვით, გამოკიქვით და კრელებით და მერმე გარეთსა ლაკუასა დამართებით იგი კუთხი, ბურლოდ აღამალლა, რამეთუ დია მდაბალი იყო და სხუაჲ შემოსწირა ეკლესიასა პაპ (ჰერ-ჰერა) :კდ:“. — № 144: „ამანვე ძმამან ჩუენმან ნიკოლოზ... მოსცნა ეკლესიასა - - - მუტრუკი ნასყიდი პერპერად :იე: და უღელნი კარნი, ნასყიდნი პერპერად :ზ:“. — № 105: „სეკდ. :ა: აღაპი არს ქყონდიდლისა გაზრდილის ნიკოლოზის“... — № 150: თა დეკემბერსა :კთ: ...აღაპი აბულასან ქუთათელისაჲ ამისთვის, რამეთუ შემოსწირა პერპერა :მ:... რამეთუ მოგუთა კელითა ნიკოლოზ გულაბერისძისაჲთა და განუწესეთ მე მამამან პავლე და ყოველთა ძმათა“. — იმავე ხელით № 151: „თა ივლისსა :ბ: დადება სამოსლისა ყდ წისა ვრაქერანს. ამას დღესა განუწესეთ აღაპი ვარდანს კოსტანტის ძესა და მეულღესა მისსა მარიამს და შვილსა მათსა გიორგის (ესენი უნდა იყვნენ დადიანსი, ის. ქ-ცს. I, 269, 276, 283 287). მოსცეს ეკლესიასა პაპ :ოა: სტავრაჲ :ა: და სამი ზოლო ორხაოჲ“... — № 153: „თა ივლისსა :კ: მიცვალებასა წა ანნაჲსა განგვიწესებია თამარ-დედოფალისა და აღაპი; რამეთუ ოდეს კულინნი (კელინნი) დაგუტწუნეს და მონაზონნი აღმოსავლეთს გავგზავნენით (ის. აღაპი № № 36, 37, 85) თამარს მოეცა ევლოგიად :კ: დუკატი და ორნი დიდნი სტავრანი, რომელნი ოც-ოცსა დრაპკანსა სჯობდეს; და კულად ნიკოლოზ გულაბერისძემან მოგუთა მისივე :კ: პერპერაჲ რუჲსა წაკდომილისა შესაკაზმავად და წისქვილისა და ბოსტინისა შესაქმნელად და ამისთვის განუწესეთ, რათა გარდაიკდებოდეს ყოვლითა გულ-მოდგინებითა, ლოკვითა და მწუხრი სამსამითა კრასეულითა და დილასა წირვითა და ძალისაებრითა ტრაპეზითა“... იქვე არს იმაზე იმავე ხელით, სსკჲ მეღნით: „მას (ე. ო. თამარ მეფეს) სხუაჲცა უფროჲსი განეწესა ამის მონასტრისათვის, უკეთუმცა პავთა ლორთა კაცთა არ დაეკლო“. — № 89: თა ივლისსა :კე: აღაპი არს თამარ დედოფლისა; განგებაჲ ბოლოსა ძებნე“.

ამ აღაპიდან სწანს, რომ კწი ნიკოლოზ ყოფილა გვართი გულაბერიძე, როგორც ქ-ცსსაჲ მწმომბს (I, 280), სვიმონ ქყონდიდლის, დაკით აღმაშენებელის მწიგნობართ-უსურესის (ქ-ცს. I, 250), გაზდილი, იერუსალიმის წასული, ათონში დიდს ხანს დარჩენილი; ამას ბეკრი შენობა და ფულა შეუქენია ქართველთ მონასტრისთვის; თამარ მეფის დროს საქართველოში ყოფილა, როგორც ქ-ცსსაჲ მწმომბს. ნიკოლოზს კათალიკოზობისთვის თავი დაუხებებია გიორგის მეფობაში და ათონის ივერიის მონასტერში ზავდეს წინამძღვრობაში (აღაპ. № № 143—4). რო-

გიორგი იმავე აღაპებიდამ სსანს, ჰაკლე წინამძღვრად დამკვდარა მარტს, ინდიკტიონს :გ: (აღაპ. № 155), ხოლო წინამძღვრობა დაუტეგებია 29 აპრილს ინდიკტიონს :ბ: (აღაპ. № 153). გიორგის მეფობაში (1156—1184) შესაქე ინდიკტიონი მოდიოდა მხოლოდ 1170 წელს. ამ წელს ჰაკლე წინამძღვრად დამკვდარა, ხოლო თამარის მეფობაში მეორე ინდიკტიონი მოდიოდა 1184 და 1199 წ., ამ წიარად ჰაკლეს წინამძღვრობა 1179—1199 წ., ასე 1170—1184. მასსადამე კწი ნიკოლოზი იერუსალიმს წასულა 1170—1181 წლებში, (ქ.ცხ. 280); სვიამნ ჭყონდიდეღისგან (იგი სსანს 1125 წლის ხლო სსანში, ქ.ცხ. I, 252) აღზრდილი ნიკოლოზ დიად მოხუცი იქნებოდა 1184 წელს და დიდხანს კერ იცხოვრებდა. ამის შემდეგ კწობა, როგორც სსანს, თეოდორეს მიულა (ქ.ცხ. I, 294; 321 ის. სემო გვ. 80).

რადგან თამარ მეფისგან იკერიის ათონის მონასტერზე მოწყალების გაცემას აღნიშნულა ნიკოლოზის კწობის დროს, აქედამ ცხადი ხდება ისიც, რომ ეს უფილა თამარის გამეფების პირველს წლებში და ამისგამო აღაპში № 153 მოსსსენებული ფრასა „ჭაკოა ღორთა კაცთა დაცლება“ თამარის შემოწირულებისა, არ იგულისხმებს ბერძენთა იმპერატორის ლექსი ანგერიისგან თამარისგანს. მონასტერზე გაცემულის შემოწირულების მითხებას, რომლისგამო 1203 წელს ასტედა ომა ქართველთ და ბერძენთა შორის (ქ.ცხ. I, 325), არამედ სსკა უბრალო შემთხვევას.

იმავე აღაპებში მოსსსენებული არიან გიორგის და თამარის თანამედროვენი: ა) № 85 სკედ. 26: „...ნათესავსა შორის ჩუენსა თავისა თუსისა ბრწყინვალედ საცნაურმოყოფელმან იოანე მწიგნობართ უხუცესმან ყოველთა უკუტ კეთილმოქმედებთა მისთათანა აღმოსავლურთა და დასავლურთა და პალესტინისა ქუეყანისათა, უმეტესადლა უკუტ ჩუენ შორის საცნაურყო კეთილმოქმედებამ თკი და არა დავიწყებულ ვიქმენით სიშორისათს, არამედ სიშორესა გზისასა და სიერცესა ზღვასასა აღვრასხნა გულსმოდგინებამან შიშისა და სიყუარულისა ღთისამან... არამედ უკუტ სიყუარულითა სწლომთა, რომელი იგი დაუყენებელ არს და განმკუთთელ ზღვსა და კმელისა და ვთერისაჲ ჩუენ შორიელთა უმახლობელეს გუტქმნა მახლობელთა ვერაჲს დამახრწევლობით. რამეთუ მას ჟამსა, ოდეს მანქანებითა ბოროტთ-დასაბამისა ეშმაკისთა კელინი მონასტრისა ჩუენისანი გადამწუარ იქმნეს (ამასე ის. კიდვე აღაპ. № № 30, 153, 89), მაშინ უკუტ ეა უღონობისა ფრიადისაგან მოცეულთა სამნი ძმანი აღმოსავლეთს გავგზავნენით (ის. აღაპ. № 37), რომლისათსცა უკუტ არა სიარცხვლეულ იქმნა სსსობამ ჩუენი და გამოგჭნდა შემწე... საყუარელი მონამა ქესი და ყდ წსა დედისა მისისაჲ იოანე მწ: უხც: (ე. ო. მწიგნობართ უსურესი) და მოუძღუნა ყდ წსასა ევლოგიაჲ პერპერაჲ ლიტრაჲ :დ: შდ კდ მისსა ფარჩი :ა: ოქროჲსაჲ და მისგან განსრულდა ხუთად ნუგემინისაკემელად უღონობისა ჩუენისა... ამისთვის უკუტ... განუჩინეთ მე მამამან პავლე (1170—1199)... და ყოველმან კრებულმან შინა მყოფთა და გარეთ დაყუდებულთა უდაბნოჲსათა... (რათა) ხუცესი შაბათსა წარვილოდის ცოტასა ეკ-

ლესიასა, რომელი განგვწყესებია იოანე მწიგეობართ უხუცესისადა და მასშინა იოანესთვის სწირვიდეს და მასვე შაბათსა დიდსა ეკლესიასა. სხუაჲ შემსგეფსე და ცაიწყებდეს და წირვიდესცა და ესრეთ აღსრულებოდეს ყთა შვდელთა... და კდ მეორედ განგვწყესებია, რათა წელიწადსა შინა ერთგზის გარდაიხდებოდეს პარაკლისი იოანესთვის... მწუხრი ვალობითა, ფსალმუნებითა და დიდების მეტყველებითა და შდ გამოლოცვისა მიერთმოდის ძმათა ხილი... და ეწდოდის ღვთაჲ ოთხ-ოთხი (კრასეული) და ეგრეთვე თავადსა მეორესა დღესა... ტრაპეზი განუმზადონ და ეწდოდის ღვთაჲ ხუთ-ხუთი. — ეგრეთვე კდცა განვაწყესეთ, რა ყთა დღეთა ცისკრისა ლოცვისა და ეამისწირვასა და მწუხრისა ლოცვასა მისთვის კუპრეკსი ითქუმოდის „შეგვწყალენისაჲ“, ვითარცა სხუათა შემომწირველთა და მაშენებელთათვის ითქუმის“...

ეს იოანე, მწიგნობართ უხუცესა გიორგისი, მოხსენებულთა ქ-ცს. I, 266—7. იგი უნდა იყოს გვართ ქობულისძე, ძმა გრიგოლისი, რომელნიც ერთად მოსსესკუბულნი არიან იმავე ღვთაჲ. № № 36 და 145. — ბ) № 36: „იანვარსა :კე: აღაპი დაუწყესეთ ქობულისძეთა გრიგოლ და იოანეს დიდთათვის ქველისმოქმედებათა მათთა, რომელნი ჰქმნენს ეამსა ქირისასა წასა ამას ზედა მონასტერსა რამეთუ მოსცეს პერპერაჲ ცხრაასი, ხოლო ვითარ წარეგო ბოლოს ჰპოო“ (№ 145). —

გ) № 145: „თა იანვარს :კე: დღესასწაულსა წის გრგლი ღწმეტყუელი-სასა აღაპი არს ქობულის ძეთა გრიგოლ და ივანესი... დიდი ნუგეშინისცემაჲ იქმნას ძმათაჲ მას დღესა შინა... დაღაცა თუ ყოველთა დღეთა წელიწადისათა სალოცავი მათი განგვწყესებია, არამედ ესე უბრწყინვალეს გარდაიკედბოდის. ხოლო მათ მიერ შემოწირული ოქროჲ ესრე წარეგო: პირვევულად მიეცა ძმათა მისგან ევლოგიაჲ და გაიროქნეს (ე. ი. ჟამაგირი დაქინიწნათ) მუშანი მონასტრისანი სამსა ჯერსა, რომელთა დავასხმევიეთ ვენაკი :კი: სა მოღისაჲ (30-ს მოღისი) და მის ვენაკისაგან დავაწყესეთ, რათა ძმათა ეწდოდის ყთა დღეთა, რლთაცა პანაშვიდი არა იყოს, თვთო კრასეული სალოცველად მათდა. ხოლო რათა უწყოდეთ რიცხვ დრაჰმისა მათგან მოსრული-საჲ პირველ და შემდგომად რომელ მოსრულ არს ყოველი :ჩყ: და უფრო... დავაწყესეთ, რათა აღმოიკუთებოდეს ყთა დღეთა თვთო სეფე და ეამისწირვათა ყოველთა, ვა მაშენებელთა შოიკსენებდეს მღვდელი ყთა სასმენლად და ეგრეთვე ცისკრისა და სამწუხაროჲსა ლოცვათა და ყოველნი ძმანი იტყო-დიან კირიელისონსა სამსა, ხოლო ვინათგან, რავდენსამე კეძსა მონასტრი-სასა სურგძითა ეამათათა დაძლელებული კელინები დაცემად მიახლებული მათითავე საკმრითა აღეშენა რიცხვთ :კდ: და კდ ნიკოლ-წა მეტოქი და სოფელი ყურსალთა (ეუზსადისა?) შრ (ეუზსადთა მიერ) კუალად აოკრებული მათითავე საკმარითა აღეშენა ბურღოჲსა დადგმითა, რათა უშიშ იყვნენ მბრძოლ-თაგან. ამათ ყოველთა ქველისმოქმედებათათვის ესე ყი განუწყესეთ... და დაუწყესეთ კანდელი წისა იოანე მახარებლისა ხატსა წინა, რათა დაუწებდენ

მარაქდის დღე და ღამე და ზეთი სამი ლიტრაჲ სათუძო - - - იყოს სამა-
რადისოდ კვრიელისონი: :მ:

№ 155: „სახელითა ღმრთისაჲთა და ბრძანებითა ყოველთა ძმათაჲთა და-
ვაყენეთ შაჲ ჰაველ თა მარტსა, ინდიკტიონსა :გ: და მივათუალეთ მონას-
ტერი ეზომ გლახაჲ და ვალთა უფალი (ოწი), რომელ ზუთასი ღრჲჲკანი იპო-
ვა გარდუედელი და სოფელნი დაქირულნი როდოილითგან და ვიდრე
ნიკოლ-წმიდამდე დიდისა აღმწერალისაგან სამეუფოჲთა ბრძანებითა. ამისთვის
წარვიდა კოსტანტინეპოლის თა თებერვალსა, დიდითა ქირითა და მრავლითა
ხარკებითა განათავისუფლა და აილო წიგნი სიმტიციისაჲ, რომელსა ქქვან
დიანოსი აღმწერალისაჲ და სიმომაჲ მეფისა ბქეთაჲ, რომელსა ზედა არს
ბექედი ტყვისაჲ პროტონატარისაჲ :ა: დიდისა აღმწერალისაჲ :ა: ერთგან შე-
კიდულნი და არა რაჲ იკმარა მონასტრისაჲ: ს: თა (ე. ო. რვასა თქვს) შინა
ყოველი თხოვით და ქირით გარდაიკადა, და მას ჟამსა შინა იყო იფქლი მო-
დი ღრჲჲკნად. ყდ წისა შეწვევნითა მიერითგან იწყო შენებად მონასტრი-
სა და აღაშენა დიდისა ბურლოჲსა ბასილაჲთურთ ვიდრეცა სასნეულოდმდე და
პორტისა კარნი და ეკლესიაჲ ყდ წისაჲ გებითა და მოხატვით ყდ სრულე-
ბით. ამანვე აღამაღონა ზღუდენი მონასტრისანი, რომელნი იყენეს ფრიად
მდაბალნი და აღაშენნა კელინნი კარაჲსანი და მოიგო მონასტერი კანის-
კაჲსაჲ დიდითა წასაგებელითა, რომლისაგან იყო მონასტერი ჩუც-
ნი ყოვლადვე შფოთსა შინა და დიდსა ღელესა. ესე ყოველი მთასა
შიგნით. ხოლო გარეგნით აღაშენა ბოლბოლისა მეტოქი სრულებით და
სოფელს (სფლს) ეკლესიაჲ წის თეოდორესი მოხატვით და ყოველითურთ
სრულებით, წისქვლი ორი თუალი მუნვე და ახორი დიდი ბისონანს და თესა-
ლონიკს მეტოქს ნათლისმცემელს სასენაკონი სახლნი ერთ კერძო და კალა-
მოკოპისა მონასტერი, ვინცა იკმარებდეს იგიცა ყდწმიდისა და აღაშენა
ეკლესიაჲ მელინძათა ყდ წისაჲ სრულებით ყოველითურთ და მო-
ხატვით და მეტოქი როდოვლს სავაჲინროჲთ ვიდრე სამზარელოდ-
მდე მრგულიე ყოველი და დობროიკს ეკლესიაჲ წისა მთავარმოწამისა გი-
ორგისი ეგრეთვე სრულებით მოხატვით და ყოველითურთ. ამანვე მოიგნა
მეგობრად კომნიანოსი კირალექსი და ცოლი მისი მარიაჲ, ეგ-
რეთვე ქუაბულისძენი იოანე და გრიგოლ (იხ. აღაჲ. №№ 36, 145
95), რომელთაგან არა მცირედი შემოსავალი მოვიდოდა მათ ჟამთა საღუაწად
და ნუგეშინის-საცემელად ამის მონასტრისა ჟამსა ქირისა და სიგლახაკისასა.
ამანვე მამამან მოიგო ეზოჲ დიდთა კართა ეკლესიასათაჲ აბრეშუმისაჲ და დი-
დი სკოთხელი (საკუთხეველი) შემოსა და შეამყო ყოველითა სამკაულითა ოქ-
როქსოვილითა და პორტის კართა, ეგრეთვე ბურლოს და ნიკოლწმიდას ყო-
ველი სრულებით ახლად (იხ. აღაჲ. №№ 94, 98, 150) და ესე ყოველი წარ-
საგებელი, რომელ სწერია, ნუ თუ ვის მონასტრისა შემოსავალთაგან გვეგონოს,
ღმერთმან უწყის და ყდ წან, რომელ თხოვითა და რუდუნებითა და ყო-

ველთა ქენებითა და მულარობითა მიშობია და მითა მიქნია ყოველი, ვითარცა ყოველთა ძმათა უწყიან.—ამის ყოვლისათვის განუწყესეთ... დადი დღესასწაული ამალღებაჲ პანაშუვლად გარდაიკდებოდის, მწუხრი კერასითა სამსამითა და ხილითა, რაჲცა მას ეამსა დახუდეს და სამკრად... ეწლოს ხუთ-ხუთი... დაგვწყესებია პორტისა კართ ყთა დღესასწაულთა... გასლაჲ (გასლვა) ყდ წისა წინაშე, დასდებელისა თქუმაჲ და შეგვწყალენისა... და მამისა პავლეს მოხსენება...

ამაკე დროს ეკუთნის აღაპი № 134: „თა ნოემბერსა :კპ: ...განუწყესეთ პანაშუვლი ძმასა ჩუენსა გიორგის ციხისჯუარელსა, ამისათვის რომელი იყიდა აღროჲ, აწიანური და პური, აღრუჲ აოკრებული, და აშენებელი მოუთუალა მონასტერსა. აღროჲ და პური და ჯური :ა: (ჯორი?) და ესე ყოველი შეიქნა :ნ: პერპერატად, და უფროჲსლა, რამეთუ დაღვა სული და თავი მონასტრისა სამსახურად ვიდრე ცოცხალიყოს და ამისთვის განუწყესეთ პანაშუვლი...“ № 138: „გიორგი ციხიჯუარელისა წიგნი პარაკლიტონი, მარხვანი და საღვთისწაულოჲ აიანს დავსხენით სალოცველად სულისა მათისათვის“.

ამაკე დროს ცსოკრებდა ივანე კოხიჯისძე. აღაპ. № 142: „თა დეკემბ: :კვ: კრებაჲ ყდ წის ღთისშობლისაჲ განუწყესეთ აღაპი იოანეს კოხიჯისძესა... ვა მშენებელთა სწერია. მოსცა ეკლესიასა ევლოგიაჲ კელითა დიდისა ბერისა და მოძღურისა ონოფრი გარესჯელი სათა დრაჰკანი ასოცი და ჯორი ერთი... რამეთუ ჩუენ შეუძლებელთა დიდად ნუგეშინის გუცა. მე მამასა ვასილის და ყთა ძმათა დაგვწერია ეკლესიასა შა, არი შიანის ძმაჲ და თვისი იყო და აწ ვინცა არი შიანისთანა კსენება ივანე კოხიჯისძისაჲ დააკლოს იგიმცა დააკლდების საუკუნოთა კეთილთა. საქმარად... (არიშინი იხ. ქცსზა I, 242).

ზემოხსენებულს აღაპში № 155 მოსსენებული „კირ აღექაი კომნიოსი“, რომელიც ათონის წინამძღვარზან „მოიგნა მეკობრად“, უნდა იყოს ის პირი, რომელიც წიგნს (გვ. 285) იტყვის: „ხოლო სხვანი ვიეთნიმე ულონოებით აწვევედეს აღექისის მოყვანად ქმრად (თამარ მეფისა), რომელი ახლოს თვისობდა და მამულად მამის ძმისწული იყო ბერძენთა მეფისა. ესე მას ეამსა აქა (ე. ი. საქართველოს) მყოფი იყო“. ეს აღექაი, რომელიც „ახლოს თვისობდა“ თამარს, იქნებოდა შვილი ანდრონიკე კომნიანოსისა. ანდრონიკე 1167 წელს (ანუ, როგორც საქმის გარემოებიდან სჩანს, 1166 წ.) შემოვიდა საქართველოში „ცოლითა სახე-შეენიერითა და ბრწყინვალითა, თანა შვილებითა და დისწულითა... შეიწყნარა (გიორგი მეფემ) ... და მისცა ქალაქნი და ციხენი კმასაყოფელნი მისნი და დაუდგნა საჯდომნი სიახლესა საყდრისა თვისისა“. (ქცს. I, 271; იხ. ზემო გ. 259). აქიდან ცხადია, რომ ანდრონიკე თავის ოჯახობითურთ დიდს ხანს დარჩენილა საქართველოში და თუმაჲ ოჯთ ანდრონიკე იმპერატორობდა საქართველში 1183—1185 წლებში, მაგრამ, როგორც სჩანს, რამდენიმე მწკერი მისის ოჯახობისა სამეუღამოდ საქართველოში დარჩენილა,

და მართალი უნდა იყოს თქმულება ანდრონიკანთ გეარისა ან ანდრონიკე მეუისეან შთამომავლობაზე (Hist. G. I, 396, n. 4; კახუშტი გვ. 192). მართლდება ბრძანებას შენიშვნა: „ანდრონიკეს უნდა საქართველოში დაეტევიბინოს თვისი შვილი ალექსი, რომელიც მას ჰყვანდა იერუსალიმის მეფის ბალდუინის ქვივის თეოდორასაგან. იყო კიდე სხვა ალექსი, მანუელის შვილი, იმავე ანდრონიკეს შვილის-შვილი, მაგრამ ამ დროს, რომელსაც აქ შევეხებით (ე. ი. 1185—1186 წ.), ეს ალექსი ძალიან ყმაწვილი იქნებოდა. თამარი თვს-ტომი და ნათესავი იყო ანდრონიკეს შვილისა, რადგან დავით აღმაშენებლის ქალი კატა, თამარის პაპის და, ცოლად ჰყვანდა ალექსის, უფროსსა შვილს ნიკიფორე IV ბრიენისას და მისის ცოლის ანნა კომნენისას“ (Hist. G. I, 413, 360. კახუშტი, გვ. 198, 178, 192).—რადგან აღაშვი მოხსენებულა ალექსი მისის ცოლით მარიამით, აქიდაც ცხადია, რომ ეს აღაშვი დაწერილია 1187 წლის შემდეგ, 1187—1199 წლებ შუა (პაულე † 1199 წ.). საქართველოში გაზრდილს ალექსის ივერიის მონასტრის წინამძღვარი პაულე ადვილად მოიგებდ მებრძოდ, როგორც აღაშვი გაუწყებს. ალექსი IV იმპერატორობდა 1193—1203 წ., ალექსი V—1203—1205.

1187 წ. — ქკს :უზ: აქა დიდი თოვლი მოვიდა“ (დადიანთა ქრ.)

1187 წ. — ქკს :უზ: - - - კლა :გ: (გო?) დიდი თოვლი [მო]ვიდა“ (გვ. მუზ. № 85. ეს მერმენდელის XV საუკ. ხელით არის მიწერილი).

ორივე ქრონიკეში გვიჩვენებენ 1187 წ. დიდ-თოვლიანობას, ხოლო უკანასკნელი ქრონიკა გარდა ამისა შეიძებს რაღაც ამაზე. სამწხაროდ ნაწერი გადასულია და მხოლოდ საეჭვოდ აღმოკითხული გვრჩება: „- - კლა :გ:“ (გო?) ე. ი. „[მო]ვიდა გიორგი?“ შეიძლება ქრონიკა გვეუბნებოდეს: აქა (ე. ი. 1187 წელს) მოკვდა (თუ მოვიდა?) გიორგი“, პირველი ქმარი თამარისი, რუსთ-მეფის ანდრია ბოლოდიუბოვის შვილი, კსეკოლოდის მიერ განდევნილი ეიფაყეთში ანუ პოლოვნების ქვეყანაში (იხ. ამაზე კრცლად Addit. 288—296). როგორც ქვემო განმარტებით (იხ. 1189 წლის ქეშე) გიორგის თამარზე დაქორწინება მოხდებოდა 1184 წლის დამლეკს, ანუ 1185 წლის დამწყებს და მასთანადაე აქ, 1187 წლის ქეშე, უნდა იყოს მოთხრობა გიორგის სიკვდილზე, ანუ განდევნაზე. მართლაც განდევნა მოხდებოდა 1187 წლის დამლეკს ანუ 1188 წ., რადგან თამარ 2/3 წელს ითმენდაორუსს (ქ-ცს. 288). თამარის პირველის ქმრის განდევნა სიკვდილად მიღებული აქვს თვთ სტეფანოზს, რომელიც სწერს: „როდესაც თამარ ტახტზე ავიდა, მას ქმრად მოჰგვარეს ერთის რუსთ-ხელმწიფის შვილი, სახელით გიორგი. ამ უკანასკნელმა აიღო ქალაქი დვინი და მცირე ხნის ცხოვრების შემდეგ მოკვდა. მაშინ თამარმა შეირთო სხვა ქმარი, სახელით სოსლანი“ (Hist. Sionie, p. 222; Варданъ. Всеобщ. Ист., 162).

1189 წ. — ქკს :უთ: დასაბამითგან: ხდეკ: აქა მეფედ დაჯდა დავით ოსი“.

ეს ძვირფასი ცნობა „ავსაზთა ქრონიკისა“ შუქსა ჰყენს თამარის მატანეს

და არღვეს ვახუშტი-ბროსი-სუ-ბაქრაძის ქრონოლოგიის თამარის მეფობისას 1184 წლიდან 1192 წლამდე. ვახუშტის გამოანგარიშებით რუსის შეუღლება თამარ მეფესთან უნდა მომხდარიყო 1177 წ., ხოლო განდევნა—1180 წ. აკადემიკი ბროსი და მისი მიმდევარი დ. ბაქრაძე რუსის შერთვას გვიჩვენებენ „სამის წლის შემდეგ თამარის გაშეშების“. ე. ი. 1187 წ., ხოლო განდევნას—1192 წ. (Hist. G. 413, 417; ვახუშტი გვ. 193) და ამ ქრონოლოგიის მიხედვით იგანი აწეობენ თამარის მატანეში 1184—1192 წლებ შუა მოთხრობილთა სხვა ამბავთა ქრონოლოგიასაც. ქ-ცხბით თამარი ორ წელს და ნასკეარს ითმენდაო რუსს (1189—2¹/₂ = 1186¹/₂), ხოლო რუსის განდევნის შემდეგ გრძლად მოთხრობილია ამბავი თამარის მიწურთა: იმპერატორის მანუელის შვილის ჰოლიკარჰოსისა, ანტიოქელ მეფის შვილისა, მეტაფრადუნისა, რომელიცა დიდ ხანს დარჩა, მთელი ზამთარი გაატარა სომხითს და თფილისს (ქ-ცხ. 290) და მერე ანადირეს კასეთს და უჩვენეს ჭკეპო ჭკეუანს და რანი, უკანასკნელ თამარის მაგიერ ხარჭის ნაშობი შერთეს, „რეცა სახელ-დებული შვილად მეფისა“ (გიორგი III-ის უკანონო შვილია?) და სახელოვანი ქორწილი გადისადეს და მზითვით გაისტუმრეს. უოკელსავე ამას მოუნდებოდა ერთ წლამდ. ამას შემდეგ „დარბაზობად“ მოვიდა აღსართან და ჰსურდა თამარის შერთვა. ამ დარბაზობაშიც დრო გამოვიდოდა, და ამის შემდეგ „დავით ოსის“ შერთვამდისაც ხანი გავიდოდა. ამის გამო ჩვენ გგობნია, რომ რუსის შერთვა უნდა უოფილიყო 1184 წლის დამლევს, ანუ გაზაფხულს 1185 წლისას. 2¹/₂ წლის შემდეგ, ე. ი. 1187 წლის დამლევს (როგორც გვაუწყებს ზემო ნახეუნი ბნელი წარწერა), ანუ 1188 წლის დამწყებს რუსი განიდეკანა, და ორის წლის ანუ წელ-ნასკეარის შემდეგ თამარამ შერთო „დავით ოსი“, რომელიც იზრდებოდა მეფის მამიდის რუსუდანის სასახლეში და მკეჭესე შტო იყო ბაგრატიონთა, ბაგრატ IV-ს ძის დიმიტრისიგან (ის. ზემო გვ. 145; 189.—Hist. G. I, 421).

ვახუშტი აქ შენიშნავს: „ხოლო დაიდუმა მწერალმა (ე. ი. ქ-ცხბის მემატანემ) დავითის დიმიტრისიგან ჩამომავლობა, ვინადგან არღარა ნათესავი იყო თამარი“... (წერა-კითხ. ხელ-ნაწ. № 184). ქ-ცხბაში კი დავითის ბაგრატიონობა და დიმიტრისიგან ჩამომავლობა დადუმებული არ არის. რის მომასწავებელია ეს, თუ არ იმისა, რომ ვახუშტის ქ-ცხბის დედანში დავითის დიმიტრისიგან ჩამომავლობა არ წერებულა; და მართლაც მართამ დედოფ. ქ-ცხბაში (ფ. 353) არ იპოკება დაბეჭდილ ქ-ცხბის ფრასები, დაწყებული სიტყვადამ: „რამეთუ ოვსთა მეფის შვილი იყო“... (ქ-ცხ. 291, მეორე სტრიქონი ჭკეპოლადამ) ფრასამდი: «და იხილეს» (292, სტრიქ- 3). ეს ფრასები ყველა ვახტანგის რედაქციის ვარიანტებში იპოება (№ 131, გვ. 318).

ამავე შენიშვნაში ვახუშტი სწერს: „გარნა წერილი მუნვე აცხადებს დავითის დიმიტრის ძეობასა განზრახვითა დიდებულთათა, ნება-რთვითა თამარისათა, რადგან ბაგრატიონობა სცნა, აღარა უარ-ჰყო თამარ[მან], ვითარცა სხვანი ყოველნი, და მოწამე არს მისი მტირე ეკკლესია კარნისის კეხვსა შინა, სადაც დახატულ არიან და დაწერილნი ზედ დიმიტრი მეფე და ძე მისი დავით,

ხოლო ძე დავითისი აფან და ძე აფანისი ჯადრონ, ძე ჯადრონისა სოსლან დავით, რომელი იყო ქმარი თამარისი: არამც ვფრემის ძეობა ნუ გიკვირს, ვინაჲთგან ოვსეთს მკვდრობენ: მუნებური გვარი აქენა და არა ბაგრატიონობაა (წ.-კით. სელ-ნაწ. № 184; ეს ამოწერილი განერჩევა დაბეჭდილისას: კახუშტი-ბაქრ. გვ. 202; Hist. G. 421, n. 1).

1190 წ.—ამ წლის ასლო ხანებში უნდა იყოს დაწერილი ს. კანტ. ტუვის გრძელი № 64 სიგელი, რომელაც ხელ-მოწერილია თამარის დროინდელ ისტორიულ ჰირთაგან: ჭიბურისკან, შოთასკან, თედორე კათალიკოზისკან და სსჯ. სიგელი დაწერილია მსედრულად:

« - - - - - ყდ წ(მიდისა) - - - | - - - - - თა: რომლისაგან: შეისხენ | კორკნი: ქტემან: ლთნ ჩუენმან: და: კდ: შდ: შობისა: მშობელი | ქალწულად: დაიცვა: ძალითა: ცხუელს (sic): მყოფელისა: პატრიუსნისა ჯ(ჯარა) | სა: ძელისა: ცხოურებისათა: რომელსა ზედა: განიპყრა: უხრწნელნი | (აქ განგებ გამოკუშით 13 სტრიქონი). . . წდისა და ყდ სანატრელისა მამისა ჩუენისა შიოსითა | რომლისა მიმართ არს სასოება ჩემი დაწერილი ესე დაგიწერე | და მოგაკსენე მე მან დატოროთ ხუცესმან და ამირსპასალარმან | კიაბერმან: პირველად: შენ: სასუსა: და შესავედრებელსა: | წასა: მამას: შიოს: და შენ: მიერ: აღშენებულსა: უდაბნესა: (sic) მლუიმესა: და მუნ შინა: დამკოდრებულთა: (sic) ყლთა: მამათა: და ძმათა: აღრიდგან: მქუნდა სასუები: და სიყუარული: მაგის: წისა: უდაბნოისა: მიმართ: მინდოდა: და მწადდა: რათამც: სულისა: ჩემისა სალოკავი: განმეჩინა: რომელიმე: დავხედლი (დაკსედეტ?) რლი ამათა[და?] სასოებითა: თქუენ: იყუენით: ჩემდა: მომართ: ჩემსა: ეინვანისა: ქუნებსა: შენა: ვითა გკადრე: და მოგაკსენე: ლთისა: სწორსა: მეფეთა მეფისა: თამარის: და მათ მიერ: ბზითა (ბრძანებითა) და კითხვითა: გკადრე: და მოგაკსენე: შენ: წასა: მამასა: შიოს: და შენთა: ცრემლთა: მიერ: აღშენებულსა: უდაბნოსა: მლუიმესა: და შენ: შინა: დამკუილრებულთა მამათა: და ძმათა: ეინავნით (ეინავნით) მიხით. რაის ძენი დავითის შვილნი: უქროი: და მახარაი (sic): ბრაქი: და: იწე: მათითა: სახლითა: და მამოლითა: ნასყდითა: და უსყიდელითა: რომელი: მიიღებდენ: ყოველთა: წელიწადსა: შინა: ცვილსა: (sic): თხუთმეტსა: ლიტრასა: და: ამისთუის: გამიჩინეთ: სალოკავად: დღესასწაული: წისა: ვფრემისი: იანვარსა: უტდა (sic): რეასა: აღაპითა: და წირვითა: უტვალბელად: გ[ა]ბედნიერენ: ლწ: მი: უკე: (მიუკუნისამდე) ეინვნით მიხითარის ძენი: დავითის: შვილნი: უქრო და მახარაი: ბრაქი: და: იწე: მათითა: სახლითა: და მამოლითა: კელ-მოსხლეტითა: და არა ზედადაც: ბეგარი: ვითა: სადაც: სხუაგან: შემოწირულნი: ვაქარნი: თქუენნი: მოუდევარად: მომიკსენებინან: და შეუვალად: ყოველის შესავლისაგან: ყოველისა მვენებელისაგან: შეუვალნი: და ნებიერნი: სხენანა: ვგრეთვე: ესენი სხდენ: და ყოველთა: წელიწადთა: ამას კოინსა (გვილსა?): მოვართუმიდენ: თხუთმეტსა: ლიტრასა: არა: შეგეცვალოს: ჩემგან: არცა: შემდგომად: ჩემსა: ეინვნით

სა: მქუნებელთაგან: რაიდგან: მე: პატრონთა: ღთისა: სწორთა: ბზთა: (ბძანე-
 ზათა) და კითხვითა [მი]ქნია: და ვინც: რამანც: გუარმან: კაცმან: კელყოს: ამი-
 სალ: შლად: და გატეხად კრულმც: არს: დაუსაბამოისა: ღთისა: პირითა: ნეს-
 ტერიმც: (ნესტორამც) არს: ყლ: წისა: ღის მშობელისათვის: არიუზ: ძისა:
 მისისათვის: ჰეროდე: ნათლისმცემელისათვის: ნერონ: წთა: პეტრე და: ჰავ-
 ლეისთვის: დაუთქმც: დასასროლად: (დასასრულად) სიტყუისად: (სიტყუისად)
 ვითარმედ: არა: არს: სხუაი: ღთი: თუნიერ: სამაელისათა(?) და ყოველთამც:
 ბრალთა: და: ცოდვათა: ჩემთა: პატიესა: მიმედელი არის | და ვინცა: და:
 (sic) ამტკიცოს: ღთან: ყოველი: გაგებული: მისმიერ ქნილი: დაამტკიცოს:
 და შეონდენეს.

სხვა სელით:

ქ. ესე მანდატურთ ხუცესისაგან შეწირალად განაჩენი ჩემგანცა მტკი-
 ცე არს. (შეიძლება ეს იყოს თუთ თამარის ხელი).

ქ. ესე დაწერილი მე ჭიაბერსა მეფეთ-მეფისა თამარის მიწა მანდატურთ-
 ახუცესსა, თამარის დღეგრძელობისათვის შემიწირავს იგი კაცი და დაწერილი
 დამიმტკიცებია და ჩემად სალოცავად: ვინ შეცვალოს შეიცვალეების ქტეს
 რჯულისაგან. (თუთ ჭიაბერის ხელი):

ქ. ესე დაწერილი: ჩუენ ქტეს მიერ: კზსა თეს (თეოდორეს): დაგუიმტი-
 ცებია: შემცვალეებლნი: ამისნი: შეცვალნეს ღნ: სჯულისაგან ქრისტიანეთა-
 სა და კრულმცა არიან ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა ამას ყოფასა და მას
 საუკუნესა. დამამტკიცებლნი ღნ აკურთხენ და წმიდამან და წმიდამან (bis)
 დედაქალაქმან (ქ. ი. მცხეთამ).

ქ. მე შოთაი ჩემს უნენის ქუნებასაც შიგა ამას ვამტკიცებ, ვითა
 ამასა შიგა სწერია. (ეს შოთა უნდა იყოს რუსთველი: სხვა შოთა იუსტორიულთ
 ზირთ შორის არ სჩანს თამარის დროს. შოთა ართავაჩოსქე 1177 წელს დაისჯა
 (ქ-ცხ. 273) როგორც «შინაგამცემა» გიორგი-მეფისა. «ხოლო შოთა კუპრი» რუ-
 სუღანის მეფობაში სჩანს ქ-ცხ. 362. ალბათ ჭიაბერის შეწირულობაში შეცდომით
 ჩაქოლია შოთას მამული უნუგანისა და შოთასაც დაუთმია ეკლესიისთვის).

მეორე მხარეზე: ქ. მე ავგ (ავაგ?) ორბელი: ამისი დამამტკიცებელი ვარ
 რომე წღის შოის (რაცა) აქ შიგა სწერია. (ავაგ განთქმული პირი XIII საუგ.
 † 1250 წ. H. G. p. 554 Add. p. 333. — ეს პერმინდელი წარწერა).

სეკუნდად: „ქ. (იოანე?) ურბელი მოწამე და დამამტკიცებელი
 ვარ“ (ესეც პერმინდელი XIII საუგ. წარწერა). —

მეორე გუჯარი თუთ თამარისა დაცული ყოფილად შიომღვიმეში, მაგრამ ესლა
 იქ არ იპოვება და მაზედ ცნობა დარჩენილა მხოლოდ ნუსხაში:

„ქ 1 თამარ მეფის სიგელი, ადგილ-ადგილ დახეული, თავის კოპიოთი,
 რომელთაც (თამარს და დავითს?) შეუწირაეთ ქოსასძენი სვმონ, გიორგი და
 იბერ და შეილი-შვილნი მათნი მღვიმის მონასტრის წყლის მკაზმავად. ამასთა-
 ნავე ზედვე მობმული ან ტონ ქყონ დიდელის განწესება შიო-

მღვიმის მონასტერსა შინაა. ეს გუჯარი დაკარგული არ იქნება და რადგან ჭყონ-
დიდის განწესებაც ზედკე ყოფილა, საჭიროა მაგისი მონახვა.

ამავე დროებს (1190—1207 წ.) უნდა იყოს დაწერილი შიომღვიმის ტუჯვის
სუტურად ნაწერი სიგელი, რომელშიც მოსხენებულნი არიან ისტორიულნი პირნი
თამარ მეფის დროასანი, თეოდორე კათალიკოსი და მეძღვიემნი. თავი გუჯარისა და-
შინანებულა. ტექსტის გარდა სსკა ეველა მსედრულად დაწერილია (ხელ-მოწერა წყე-
ვა-კრულვით) დიდის სელოკნებით.

. ესე დაწერილი და სიმტიციე და[გ]იწერეთ და მოგაკსენეთ
ჩუპნ მღვმისა ლავრ[ისა] კრებულმან ძლიერმან და უძღურმან(?) :მ: ბას -- (ე. ი.
მღვიმელმან ბასილი) - - მნათემან ნიკოლოზ და ყოველმან კრებულმან მა -
- - თ ს ლებთმან (სრულებითმან?): თქნ ტობ[აძე] - - ნიას და ყოველთა მომა-
ვალთა - - - ნათესავთუ მი: უკე: (მიუკუნისამდე): და უ - - - სამწირველოა:
გბოდებოდა სიგლითა - - დ: კე (კვრივე) კახთა მეფისაგან: და ჩუპნცა მიგეცით
და მოგაკსენეთ სამშლოდ (სამამულოდ) და მკვდრად: აჰად რომე თქუპნისა გუ-
არისა მოძღუარი ყოფილიყო კე კახთა მეფისაჲ ბასილი ტობაძეძე:
და მას მისითა მოძღრობითა შემოეწირვინა წმიდისა შიომსთვს რჩევით: მათა
შინა დაოთი: და ბართა შინა რუეთი; და გაეჩინა მისისა სულისა სამლოცა-
ვად: ერთი ფუძე გლეხი დაოთს ვაკშამისძე: და რუეთს უშიშარაძეძე - - -
ებოდა სამადლოდ ში[ი]წა(?) - - მწირე - - - დ გომთა ჰპართებს - - -: და ჩნ - - -
სამწირველოა მით ორითა ფუძითა - - - და გქონდეს ჩუპნგანცა შეუვალად
[ვითარ]ცა გინდეს, ვგრეცა იმსახურებლით: და ეღვას [ლა]ლაჲ ნაოთხალი
თქნთვს მოსახუპდრებელად და რაჲზომიცა მსახური გინდეს მუნით იმსახუ-
რებლით და არა ოდეს რჲ საქმე გუპღვას არცა ჩუპნ და არცა ჩუპნთა შემ-
დგომთა: თვნიერ ამისგან კიდე რომე ოდესცა მივიდოდეთ ძღუპნი მოგუპრთ-
მოდეს. სხუად გიბედნიეროს ღმერთმან... კე კახთა მეფისა სამწირველოა...
უკეთუ ხუცესი არა იყოს ტ - - - გარდაიკედებოდეს კე კახთა მეფისათვს. აწ
გიბედნიეროს ღწ თქნ ტობაძეძეთა იწეს, ნიკ - - - ნიას: და ყთა ძმათა
და შეილთა და მომავალთა - - - - - ვერთგულობასა შა წის ამის [უღაბ]ნოა-
სა . . . მოწამენი და დამამტიციებელნი ვართ ამას დაწერილსა ზა ბა-
სილი: მ: (ე. ი. მღვიმელი) ღკა: წ: (წიღუნელი) ნკუ მნათე და ერთობით
ყრი კრებული... (წყევა ფდ გრეელი).

ბოლოს მსედრულად:

ქ. ესე დაწერილი ჩნ ქეს მიერ ქ: კუსსა თვს (თეოდორეს) კელი-
თა ჩუენითა დაგუიმტიციებია: შემცვალებელნი ამისნი რაისაც მიზეზისა მო-
ლებითა იყუნენ კრულ წყეულ და შეჩუნებულ: ღთისა და ყოველთა წმიდა-
თაგან აქა და საუკუნესა, დამამტიციებელნი აკურთხენ ღწ და წმიდამან
ღელა-ქალაქმან.

ქ. ესე დაწერილი: ჩნ ქტეს მიერ: ქსა: მსსა: გწ (ქართლისა მთავარ
კპისკოპოსს გიორგის) ჩუენითა: კელითა დაგუიმტიციებია (წყევა იმ გვარივე)...

ქ. ესე ვითა: ზემოით: მამათა: წ'ლთა: დაუწერია: თქუნენ: ტოხუასძეთა და კ'ე: მეფისა სამწირველოი: და სახლი: მოუტემა: ამას: მეცა: ნ'კლზ წილ-კნელი მოწამე...

ქ. ესე ვითა: წ'თა: მმთა: შ'ლმელთა: ი'ნე (იოანე). ტოხასძისა თის თს (bis) დაუწერია და ბ'მება (გაუგებია?) კ'ე: კახთა მეფისა სამწირველო: მამულობით მე ლუკა მელმე (მემღვმე) მოწამე და დამამტკიცებელი ვარ.

ქ. ესე ვითა... მეცა უნდოი: ელია: მემლუიმე: მოწამე ვარ...

ქ. ესე ვითა... ყოველთა მამათა მათთა და კურიკე კახთა მეფისა: სამწირ-ველოი მკვდრად და მამულობით უბოძებია: მეც მწირი: ლულუნ ყოფილი: ნიკოლოზ მოწამე ვარ...

ქ. ესე ვითა... და კურიკე კახთა მეფისა სამწირველო უბოძე-ბია იოანე ტოხუასძისათს... მე ნიკოლოზ მნათე მოწამე ვარ...

ფრიად ხელოვნურად ხელწართულად მეორე პირზედ:

ქ. „მე მთავარ მამა მემღვმესა იუანესცა დამიმტკიცებია; არგოს ღ'თმან სულსა კახთა მეფისა კუირიკესა ამინ“.

არშაჴე:

ქ. ესე: ვითა: წ'ლთა და ღმერთ-შემოსილთა: მამა: და ძმათა: (?) მღა-მისა უღაბნოსათა იოანე ტოხასძესდა და ყოველთა მომავალთა და კურიკე კახთა მეფისა სამწირველო - - [უ]ბოძებია მეცა [ცოდ]ვილი აბრაამ მიხის-ძე (?) - - და ვინ დამტკიცოს ღ'ნ აკურთხოს.

1192 წ.—ჩქკსა: უიბ: დასაბამითგან: ხდეკ: აქა შარვანს შამახაა დაი-ქცა და თამარს ძე მიეცა გიორგი ღაბა“ (აფხაზთ ქრონიკა).

კახუშტით თამარის და დავითის ქორწილი მოხდა 1181 წელს (ჩვენის ქრონიკით 1189 წელს) და გიორგის დაბადება 1183 წ. ხოლო ბროსესს გამოანგარიშებით პირველი მოხდა 1193 წ., ხოლო მეორე—1194 წ.—ჭნსბა (I 298) დროს არ გვიჩვენებს გიორგის დაბადებასს, მაგრამ იმას კი ცხადად აღნიშნავს, რომ თამარის და დავითის ქორწილიდამ გიორგის დაბადებამდე რამდენიმე წელი გასულა, რადგან: 1) დავითის დაქორწინების და გიორგი ღაბას დაბადების. შუა მოთხრობილია გქელი ამბები: მიქელ საკათალიკოზარის სიკვდილი, (რომელიც ჩვენის გამოანგარიშებით მომხდარა 1190 წელს), რუსის გამოლაშქრება და მისგან ატეხილი ამბოხება მთელს საქართველოში (ჩვენის ანგარიშით იმავე 1190 წ.) და დამარცხება მუამოხეთა თბოტკს და ერუშეთს შუა და მეორე რაზმისა—ქართლში. ამ უკანასკნელ რაზმის მუამოხენი იუვენენ „ვიეთნიმე ქართველნიცა და სიმრავლე ყოველისა კაკასიისა და მთიულეთისა“ (ჭნს. I, 296); შემდეგ სხვა ლაშქრობაა მოთხრობილი, მე-რე გამრეკელის სიკვდილი (ჩვენის ანგარიშით 1191 წ.), გუზანის განდგომა, შაქერმანის და გუზანის ლაშქრის ამოწვევტა (1191—1192 წ.);—2) ამ ამბების შემდეგ ჭნსბა განაგრძელებს: „ესე ვითარსა წყალობასა შინა ღვთისასა იშვებდა ერი ქრისტიანეთა, გარნა წ'უხდეს და იურვოდეს უნაყოფობისათს თამარისა. გარნა... შემდგომად მტირედისა ეამისა დაორსულდა

თამარ“. გიორგი რომ დაბადებულყოფის ერთის წლის შემდეგ თამარის დაქორწინებისა, როგორც გვარწმუნებს ბროსსე (Hist. G. 422, 432), მაშინ რად იწესებდნენ და იურეებდნენ თამარის უნაყოფოებისთვის? ან როგორ მოთავსდებოდა შემოსხნებული დიდ-დიდი ამბები ერთის წლის სიგრძეში? აქიდან ცხადია, რომ ჩვენი ქრონიკა (რომელიც თამარის დაქორწინების და გიორგის დაბადების შუა დანდებს სმს წელს) სარწმუნოა, და აქამომდე მიღებული წელთაღრიცხვა შემოსხნებულ ამბების სრულად დარღვევად უნდა ჩაითვალოს.—ლამა ქ-ცხებით „განმანათლებელად სოფლისა ითარგმანების აფსართა ენითა“. აფსარნი არიან აფსარნი, რომელნიც თავისს ერს უწოდებენ „აფსარა“-დ.

ძველი მწერლები აფსარეთს ხშირად უწოდებენ „აფსილიად“, მაგ. მენანდრე კიზანტიელი (Византийскіе истор., переводъ съ Греческаго С. Дестуниса, стр. 383). ამ წიგნის გამოძეგული შენიშვნა: „ომ რუკით, რომელიც ჩართულია Geographi Minomes (ed. C. Mullerus, paris 1855 Didot), აფსილინი ძველად ცხოვრებულად კავკასიის მთების სამხრეთით; პონტო-ეფესინის (ე. ი. შავის ზღვის) ახლო, დიოსკურიადის ქალაქის და ავანგების შუა. ამას სრულიად ეთანხმება მენანდრე, რომელიც აფსილიის გვირგვინებს აღანებს და შავ-ზღვის შუა, სენეთის იქით“. აქიდან საკულისსმთა, რომ აფსარნი (აფსარნი) და აფსილი ერთა-და-იგივე ერთ არ უნდა იყვნენ, თუმცა მესობელნი უოფილანს ესტანდელნი აფსარნი, „აფსარად“ სახელმძებელნი თვისის ერისა, ამ აფსილთა ტომისანი უნდა იყვნენ. იხ. აგრეთვე Hist. G. I, 432.

ჩვენი ქრონიკა შექმს ჭიფის თამარ მეფის მატანეს. რაჟი ცნობილია თამარის ქორწილი 1189 წ., ხოლო გიორგის დაბადება 1192 წელს, ავილად გასარკვევია ქრონოლოგიური რაჟი ამ წლებ შუა მოქცეულ ამბებისა და შემდეგის დროებისა 1206 წლამდე: მიქელ ნკათალიკოსარის სიკვდილი უოფილა 1190 წ., პირველის ქმრის, რუსის, პირველი ამბოსება იმავე 1190 წელს და არა 1194 წელს, როგორც ჭიფიქრობდა ბროსსე; ამირ-სპასალარის გამრკველის სიკვდილი და ამირ-სპასალარად წაქარის მსარგმელის დადგინება 1191 წ. (საქარის მამა სარგისი † 1187 წელს: Addit., 269). შაქერმანის და გუზანის დაშქრობის ამოწვევა იმავე 1191 წ.—ბარდავის და რანის ალება, 1192 წელს: ეს დაშქრობა იყო ამ წელს დაბადებულის დაშას „სკეას და ბელს ზედა“; ამ ომის შემდეგ „ათაეისუფლნეს სამი ბერი (უნდა: სამი ბერი; ე. ი. 30,000) ტყვე დღევრძელობისათვის თამარისა და (ასალ-დაბადებულისა) ძისა მათისათვის“ (ქ-ცხ. 298);—არზრუმის ალება ერთის თვის შემდეგ—1192 წ.; რუსუდანის დაბადება 1193 წ. („შემდგომად წელიწადისა“ გიორგის დაბადებიდან,—ქ-ცხ. 299) ანუ 1194 წლის დამწვებს, (აქ უნდა შეკნიშნოთ, რომ რუსუდანის დაბადებაზე მოთსრობა ქ-ცხაში, გვ. 298, სტრიქონები 23—26,—უნდა იყოს შემდეგ ჩაეკრებული, რადგან ეს სტრიქონები არ მოიპოვებს მარამ დედოფ. ქ-ცხაში, ფურც. 360, და თვით ქრონოლოგიურს რაგს მატანესას არღვევს: ჟურ მოთსრობილია რუსუდანის დაბადება 1193 წ., და შემდეგ 1192 წლის ამბები);—გელაქუნზე და ამბერდზე გალაშქრება 1193 წელს (და

არა 1196 წ., როგორც ჭიჭირობდა ბროსსე); მეორედ რუსის შემოსვლა—1194 წელს (და არა 1196 წ., როგორც გეარწმუნებს ბროსსე).

შემდეგს 1195 წელს მოხდა ის დიდ-დიდი ამბები და შანჭორის ალება, რომელიც ვერცაღ აღწერილი არიან ქ-ცხბაში, გვ. 301—310. რადგან აკადემიკი ბროსსე ამ ამბებს და შანჭორის ალებს დასდებს 1203 წელს (Hist. G. p. 443; Add. 296), ამის გამო საბუთებიც მოკიდოთ ჩვენის აზრის დასამტკიცებლად. რომ ამირ-მირმანის და ალსართანის თამარ მეფესთან მოსლვა და შანჭორის დიდად სასელოვანი ღაშქრობა, რომელმაც უკვდავ ქმნა თამარის სასული, 1195 წელს მოხდა და არა 1203 წელს, ამას საბუთებს: 1) ზემო ჩვენგან მოხსენებული ქრონოლოგიური ფაქტები, რომელიც სრულიად ეთანხმება ქრონოლოგიურს რიგს მატიანისასს; 2) თუთ მატიანე გვიჩვენებს (I, 305), რომ შანჭორის ომი მოხდა „თვესა იენისსა; დღესა ხუთშაბათსა, რომელი განთენდებოდა პარასკევად“. რაკი მატიანეს ესრე დაწერილებით უჩვენებია თვე, დღე ხუთშაბათი, მნელი დასაჯერებელია, რომ თთვის რიცხვიც არ ეჩვენებოდა. ალბათ ეწერებოდა: „იენისსა :ა:“ და გადამწერს ალბათ ბოლო „ა“ გამოჩენია, რადგან ეს ასო ორჯერ განმეორებული ყოფილა (ამ გვერდივე შემთხვევა ის, ზემო გვ. 90—91). სოლო პირველი იენისი 1193—1204 წლებ შუა ხუთშაბათს მოდიოდა მხოლოდ 1195 და 1200 წლებს; 3) სოლო უმთავრესი საბუთი თქმულისა არის შემდეგი: თამარის მატიანე სწერს (გვ. 283): „ალავსნა ეპისკოპოსნი და საყდარნი შესაწირავითა, თავისუფალ ყვნა ეკლესიანი ხარჯისა და ბეგარისაგან... რომელი ა წ ს ჩ ა ნ ს და წ ე რ ა ს ა შ ი ნ ა ა მ ი ს ს ა ა თ ვ რ თ მ ე ტ თ ა მ ო ქ ო ვ ე ა თ ა (მარიამ დედოფ. ქ-ცხბაში „ათორმეტსა“, ფ. 347) თამარ სამგზის სანატრელი სათა“. ათორმეტი მოქცევა თამარ მეფისა 1184—11—1195 წ. ცხადია ამ დროს დაუწერია მატიანეს ერთი ნაწილი თამარის ცხოვრებისა (310 გვერდამდე) და ამას შემდეგი მერე ხან-გამოშვებით, გაუგრძელებია, როგორც თუთვე მოგვიტოვებს (გვ. 310): „მცირელი რამე ე ე ლ - ვ ყ რ კ ვ ა ლ ა ლ ა ლ წ ე რ ა დ ძ ა ლ ის ა ე ბ რ ჩ ი მ ის ა“. თამარის ძლიერება, მოწყვლებით აღესება ეკლესიებისა, მონასტრებისა, განმდიდრება ერისა, განდიდება აზნაურთა და დიდებულთა, აღწერილი მატიანის 283 გვერდზე, მოხდა შანჭორის ომის შემდეგ, რომელმაც მთელს აღმოსავლეთს მოჭთინა სასული. თამარისი და გაზმდიდრა მისი ღაშქრობა ალაფით. შანჭორის ალებაზე კი მატიანეს არ შეეძლო ესრე შეეგო თამარის მეფობა და სიმდიდრე. რომ მატიანეს შანჭორის ალების შემდეგ აღუწერია თამარის მატიანე, ეს იქიდანაც სჩანს, რომ აქამდე მისი მოთხრობა მოკლეა, სოლო შანჭორის ომის აღწერილობა ფრიად ვრცელი. გარდა ამისა მატიანის მეორე ნასკვარში, შანჭორის ომიდამ (გვ. 310), მოთხრობა იცვლება, ამბები შეწყვეტილია ანუ მოკლედ ნაამბობი ნუქარდინის ომიდამ. შეწყვეტილი ამბები, როგორც სჩანს, მერე სსკა წყაროდამ შეუმსცათ, მაგალითებრ ჩამატებული უნდა იყოს ერთი ნაწყვეტი, რომელიც დაბეჭდილს ქ-ცხბაში ბროსსეს. მოუძგევია ბოლოს, გვ. 478—9, სოლო მარიამ დედოფლის ქ-ცხბაში შიგ' ტექსტშია ჩართული (ეს ნაწყვეტი ერთ და სასიათი განიჩქევა მატიანესაგან). გარდა ამის ჩაკე-

რებული უნდა იყოს სარწმუნოების შესახებ უხამსი ცილობა სომეხთა შორის, როგორც ზემო აღვნიშნეთ გვ. 80—1). — აქილამ ცხადია, შანჭორის ომი 195 წ.

ქ-ცხბაში სსკა საბუთიცი იბოკება იიისი, რომ ჰირველი მისი ნაწილი დაწერილია შანჭორის ომის უმაღლე (ე. ი. 1195 წ.), ხოლო მეორე — თამარის სიკვილიის შემდეგ. აქ კურხენებთ მხოლოდ რამდენსამე ადგილი: 1) ჰირველ ნაწილში, შესაკადის მსგავსად, მემატანე (გვ. 291) მოგვითხრობს, რომ თამარმა ხარაჯა და ადგაო ერასამდის და ბაღდადის კერძ მარაღამდის და თუთ იგი ხალიფა (ბუბაქარ?) შეშინებულ და მოჭაჭე ჰყო. ეს შესაკალი რომ თამარის მეფობის დასასრულში ანუ ნურქედინის დამარცხების დროს დაწერილიყოს, მაშინ მემატანე უსათუოდ მოუმატებდა იმასაც, რომ თამარი ხარაჯს იღებდა მცირე ასიის მეფობებელთაგანაც, კარნუ-ქალაქელთა და კონიკის კერძოთაგან, და თუთ სულ თნის (და არა მხოლოდ ხალიფას) დამსობასაც და ტრავიზონის სამეფოს დაარსებასაც უსათუოდ მოიხსენებდა, როგორც ჭკეო მოხსენებული აქვს (გვ. 326, 336). 2) თუ რომ მთელი მატანე ერთს დროს უოფილიყო დაწერილი, მაშინ მემატანე არ განიშორებდა თამარის ლეთისმოყვარობას და ჭკელ-მოჭედებთა ამბებს, მაგ. მისგან მონასტრების და ეკლესიების აღშენებისას და აღმოსავლეთის მონასტრების განმდიდრებისას; ხოლო ქ-ცხბაში ეს განმეორებულია. ჰირველად ამაზე ნათქვამია შანჭორის ომის შემდეგ (გვ. 310—312) და უკანასკნელ ნურქედინ სულტნის დამსობის შემდეგ (გვ. 324—326). 3) გუზანი, მოლადატე თამარისა, ჰირველ ნაწილში „ჩანს დღეს (ე. ი. 1195 წ.) შეწყალებული“ (გვ. 312), ხოლო მეორე ნაწილში მოთხრობილია, რომ იმავე გუზანს დაკით-მეფის ბრძანებით თალები დასწკესო (გვ. 324). რასაკვირველია, ესრეთი უკუთქმა და განმეორება იქილამ უნდა წარმომდგარიყოს, რომ ჰირველი ნაწილი ქ-ცხბისა შანჭორის ომის შემდეგ არის დაწერილი, ხოლო მეორე — თამარის სიკვილიის შემდეგ.

ამას შემდეგ დარღვეულად მიგვჩანია ბროსისეი ჰაზრი, რომელიც შანჭორის აღებას დასდებს 1203 წელს (Addit. p. 296). რომ ბროსისეს ანგარიში შორს არის ჭეშმარიტებისაგან, ეს ცხადია იქილამაც, რომ ამ მეციციის ქრონოლოგიური ანგარიშით უეკლა დიდ-დიდი დაშქრობა თამარის ერთსა და იმავე წელშია მოქცეული, რაიცა ჩვენის აზრით შეუძლებელია და არც ქ-ცხბის მოთხრობას ეთანხმება. შანჭორის ომისა და როკ-ედინის (ნურქედინის) დამარცხების შუა თამარის მატანე მოგვითხრობს შემდეგს ამბებს: ამირ მირანის მოკვლა ბუბაქარ ათაბაგ-უოფილისაგან, მისგან დაბრუნება შანჭორის მიადამოსი, ბუბაქარზე გალაშქრება და იმ ჭკეუნების დაბრუნება (მარტო არნის ქალაქის კარზე დაჭყეესო 25 დღე). იქვე ნაამობის მეფეების ლისთ-იმერეთს გარდასლვა და რამდენსამე ქალაქების აღება: თურქთაგან, დარბევა თურქთა ბასიანამდი, ყარაბაღამდი; — გარდა ამისა თუთ შანჭორის აღების უმაღ თამარმა „განჭ-ურაო დაშქარნი“ (დაშქარის ხელასლად შეკრებასაც სომ არა მცარე დრო მოუნდებოდა), აღმოსავლეთის მონასტრებში განმის გაგზავნა. და იქვე მეტოქების აღშენება, კარძიის აღშენება: „ზემო ვარძიისა (რომელიც გიორგი მეფისგან იყო აღშენებული) ქვემო-ვარძითა მიცვალებითა, რომელი კლდისაგან

გამოკვეთა, თვთ პატრიოსანი ეკლესია და მონაზონთა საყოფელი სენაკები, რომელი მტერთაგან შეუვალ. და უბრძოლველ ჰყო“ (ქ.ცს. 317—318), კარის აღება და მისის არეპარსი (318), სხდაც მემეტანე დასქმეს: „და წარემართებოდა სამეფო თამარისი. და ღღითი-ღღე შეემატებოდა (სამეფოს ახალი ქვეყნება) და შიში და ზარი იყო ყოველთა სულტანთა ზედა“; — იქვე მოახრობილია ხალიფებისაგან ძღვნების მორთიევა თამარისდა: „რათა აღიღოს სარკი და ღაცადოს რბევა“. ნუ თუ აძენი საქმე სამ-ოთს თვეში მოთავსდებოდა? (ესადაც, შანჭორის და ბასიანის ომს შუა რამდენიმე წელიწადი გასულა. ისიც არ უნდა დაეკვიწეთ, რომ ომის ატესამდი ნურქადინ „გზავნიდა მოციქულთა მშვიდობისათვის მრავალ-ჟამ და ძღვენთა... ეგრეთვე თამარ ჰყოფდა ნაცვალსა“. ამასაც, რასაკვირველია, სანი მოუნდებოდა, და თვთ ნურქადინი საომრად, როგორც ქ-ცსბისგან სჩანს (319), დიდი სანი ემზადებოდა.

ამას შემდეგ კვლავ არ უნდა გვრჩებოდეს ბროსისეს ანგარიშების ცთომილებაზე; მით უმეტეს, რომ თვთ ნურქადინის დამარცხებაც, რომელიც აღწერილია შანჭორის ომის შემდეგ, მომხდარა არა უკვიანეს 1202 წლისა (და არა 1203 წ.), როგორც ქვემო აღნიშნავთ.

ესლა ურადლება უნდა მივაქციოთ პირველს ნახევარს ჩვენის ქრონიკისას: „აქა (ე. ი. 1192 წელს) შარვანს შამახაჲ დაიქცა“....

ესეც შეუქსა ჭფენს იმ აზბებს, რომელნიც აღწერილია ქ-ცსბის 301 გვ. შანჭორს გაღაშქრების ამბავსა მემეტანე წინ მიუძღვანებს მოკლე ცნობას სპარსეთში მომხდარ აზბებისას, რომელთაც გამოიწვიეს ეს ღაშქრობა: „ამას ჟამსა (ე. ი. თამარის მეფობის დროს) ყიზარსლან ათაბაგი და აწ გასულ ტენებული მუჰლიდთა მიერ დარჩნეს სამნი შვილნი ფალავანდისნი. მპყრობელად ყოვლისა სპარსეთისა, რომელთა მამისა და ბიძისაგან გაჰყოფოდეს ქვეყანანი ესრეთ: უხუცესსა ხუტლუ-ინანჩის ერაცით ხვარასანდის და ბაბილოენანდის და შემდეგსა, ამირ-ბუბაქარსა — ადარბადაგან სომხითამდის და უმცროსსა, ამირ-მირმანს — არანი გურგენის ზღვით (კასპიის ზღვა) ვიდრე გელაქუნის ზღვამდე. ამას შინა, ვითარცა არს წესი მრავალ-მთაფრობისა, შეიქმნა შური და ხლომა მათ შორის. სძლია უშუალესმან ამირ-ბუბაქარ და იოტა უფროსი ძმა და დაჯდა ათაბაგად; და უმცროსი ძმა ამირ-მირმანი არანიდამან-შარვაშეს შეესიძა, და თვთ შარვაშეს-ღამას(?) ბალუყან (ბაზუქარ?) კართა ზედა დაესხა (ე. ი. ბუბაქარი თვთ შარვაშეს დაესხა, რადგან მას შეესიძა უმცროსი მისი ძმა ამირ-მირმანი) და გააქცივნეს (შარვაშე ამირ-მირმანათურთ?) და თვთ (ბუბაქარ?) დარჩა გადიდებული და გაღაღებული ჟამდემდე. — ხოლო ვინადგან ულონო იქმნეს შარვაშინანი ამირ-მირმან(?), რამეთუ მას ჟამსა (ე. ი. 1192 წ.) შერისხვაცა მოიწია სახლსა ზედა შარვანისსა, რომელი შეამრწუნებს ქვეყანას და შეხებით აკმოვლებს*) მათა, შერყევით შვირყვნა. (უნდა: შარვაშენა) და დასცნა

*) ბროსისეს ამ სიტყვის მნიშვნელობა არ სცოდნია და სწერს: „ეს სიტყვა ასრე სწერიაო საშვ ვარიანტში, მაგრამ უნდაო: „აღმო“ ანუ „უკმოვლებს“. (ქ.ცს. 301, შ. 3). აკმო-

ზღუდენი და ციხენი შამახიისანი (შარვანის დედა-ქალაქი) და უჩინო
იქმნენეს. ყოველნი მას შინა მყოფნი, რომელსა შინა წარ-
წყმდეს შარვაშეს ცოლი და შვილნი“ (ეს ამოწერილი გამოგვადგება ჭკვირ-
წერილ ამბების განსამარტავად).

ჩვენი ქრონიკაც სწორედ ამ მიწის ძრვას აღწესსჯეს: „შარვანს შამახა და-
ქცა“. ცხადია ეს ყოფილა 1192 წელს, სოლო ბუბაქარის გაძლიერება იმაზე ცო-
ტა უწინ იქნებოდა, ბუბაქარისგან და მიწას მურისაგან შეწყუბუღენი შარვაშე (აღ-
სართან) და ამირ-მირი თამარ-მეფესთან მოვიდნენ და შექმნობა ითხოვეს ბუბაქარის
წინააღმდეგ 1194 წლის დამლკეს ანუ 1195 წლის დამწყებს, რომელსაც შეუდგა
შანჭორის ომი „მეათერთმეტისა მოქცეას“ თამარის მეფობისა, ე. ი. 1195 წ.

ამასთან ამირ-მირანმან ითხოვა ცოლად ასული თამარისა, რუსუდან. რადგან
რუსუდანი დაიბადა 1193 წ., იგი ამ დროს იქნებოდა ჩვილი 1—2 წლისა. ეს
გარემოება არ უნდა აბრკოლებდეს მეისტორიეთა (იხ. ვახუშტი ბაქრაძისა გვ. 206,
შ. 3), რადგან ცნობილია, რომ იმ დროებში მოყვარობას პოლიტიკური სისიათი
ჭქონდა და აკვანშივე ნიშნავდენ ხოლმე სისძლად ანუ სისძიოდ (Hist. G. 437).

აქ ჩვენ უნდა აღვნიშნავთ იმ გარემოებას, რომ მემატიანე, აღწერს რა
შანჭორის ომის, ნაკვ ცნობებს გავლკეს იმაზე, თუ რა შედეგი ჭქონდა მას სისხელმწი-
ფოსთაზე, რა ბედი ეწვია ბუბაქარს და მისს მოქიშე ძმის—ამირ-მირანმანს, რომლის
წყალობით ატუდა ეს ომი. ამ ნაკვს რამდენადმე აღვსებს ერთი ნაწყვეტი, რომე-
ლიც იპოვება მხოლოდ თეიმურაზის კარიანტში, მაგრამ იმდენად დამახინჯებულად,
რომ ბროსსეს გარკვეული აზრი იქიდამ ვერ გამოუტანია და ამის გამო ტექსტიდამ ამოუ-
ღია და ცალკე დაუბეჭდია ქცხბის ბოლოს (იხ. გვ. 310, შენ. 2 და 478—9).
ჩვენ ეს ნაწყვეტი ვიპოვეთ თვთ მარია:მ დედოფ. ქცხბის ტექსტში, რომელიც ძა-
ლიან განრეუნილია. რამდენად შეგვეძლო აღვადგინეთ აზრი ამ ნაწყვეტისა. აი თვთ
ეს ნაწყვეტი (Hist. G. I, 447, n 2.):

„და თვთ იშვებდეს, იხარებდეს, ნადირობდეს და სუფევედეს ულუმპიან-
თა და შუნისა(?) და ბედიანი და სვიანი თამარ და დავით ორთა შვილთა¹⁾
ნათელმოსილთა და ბრწყინვალეთა. აწ თქვას სიტყვამან ესეცა სიძნაურ (sic)
და საბრალთა, ვინადგან სიბრძნედ მეცნიერობად ნათესავისა აბრიანთასა (აგა-
რიანთასა) საქმე გრძნებისა და მოგვობისა განსწავლილთა იონის ანისგან (ენის-
გან?), რომელ ნებროდ იხილა კიდესა ზღვისასა და კურომასაზე და დროისი-
სა²⁾ შემდგომითი შემდგომად არიან მხიბავნი, მწამლველნი და უარისმყო-

ვლებს წარმომდგარია სიტყვისაგან კვამლი, აქილამ: კმოლვა, კმოლავს=კვამლი აღის; აკმო-
ვლებს ანუ აკმოლებს=კვამლს აღენს. აკმოლებს მათაა=მთებს კვამლს აღენს. მიწის ძრვა-
ზეა ლ პარაკი, რომელსაც ხშირად შეუდგება მთებილამ ცეცხლის და კვამლის ამოსლვა; ეს-
ამბავია აღწესებული ჩვენს ქრონიკაშიც (იხ. Hist. G. 435—6).

1) უნდა იყოს: „ორთა შვილთა თანა“...²⁾ დაბ ეჭვ. „დროისისა“. ნებროთის წიგნი

ფელნი ღვთისა. აქაცა რწმენა (არწმენა?) ვინმე ბუბაქარათაბაგყოფილმან და ნახქევანს გარდახვეწილმან³⁾ მოწამლვა და სიკვდილი ძმისა მისისაჲ ამირ-მარნ (ამირ-მარანისი?) და მისცეს წამალი სასიკვდილნე და დასნეულდა და გაგზავნეს (თამარ მეფესთან?) კაცი მაცნობელი და მუნით დიდითა შიშითა (კვიითა?) და ზარითა ასპიტისაგან კბილნი მთართანნი⁴⁾ ძლივ საღმე მოვიდა მთასა კახისსა, სანახებსა განძისასა და ცნეს დასტური სიკვდილი. მოვიდა (ბუბაქარ?) განძას, გავიდეს და შეიბნეს ყმანი ამირანისნი. ეულნი და ზოგნი დაკოცნეს და ზოგნი გარდებევწნეს (ამირ-მირანის ჯარისაგან). თვთ (ბუბაქარმა?) მოიფიცა განძა და გამაგრდა. შიშითა მანდა არა დამყოვნელი ხნისა⁵⁾... გავიდა (ღკით მეფე)⁶⁾ ჯერეთ⁷⁾ უმეტარი ამირ-მირანისა სიკვდილისა, არამედ მხელავი მცირეთა (ლაშქართა)⁸⁾, ყოვლისა გაემართა და მივიდა შანქურამდი⁹⁾ და მუნლა¹⁰⁾ მოეგებნეს დიდებულნი არა-რისანი (უნდა: „არას-სისანი“) მტირალნი და მსხმელნი თავსა ნაცრისანი და ჰკადრეს: „ეჲმად აღარა იქნებისო¹¹⁾“ სიმაგრეთა ერე (ესე?) წაუხვამთ და ბუბ[არს] (sic. ბუბაქარ?) აღარსად დაუდგნა ამას ქვეყანასა¹²⁾. მაშინ შემოიქცა მეფე დიდებულთურთ, მოვიდა წინაშე თამარსა, მსგავსად ალექსანდრესა. ვით დასდვა პატივი დიდ არეს ლუსკემისსა (sic) შინა ჯდომითა, ეგრეთვე შავითა შეიმოსა ნათელი იგი პირველი, ნათლისაჲ უბრწყინვალესი¹³⁾ და დიდითა ცრემლითა მოიტარნა დიდებულნი ხასაგიანნი¹⁴⁾, და მონანი ამირ-მირანისეულნი¹⁵⁾ დიდითა პატივითა და სიყვარულითა დაიქირნეს.

ხოლო ივანე მყარგრძელი მკნე და ბრძლენი (ბრძენი) იყო ომითა ლაშქრობისა საქმესა შინა¹⁶⁾. მოჰმართა და გავიდა გელაქუნად მცირედითა ლაშ-

დამ უნდა იყოს ამოკითხული ეს ცნობა, და სჩანს მე-XII საუკ. დაკარგული არ ყოფილა ის წიგნი (იხ. ზემო გვ. 3-7).—³⁾ ბუბაქარ ძლეული ქაიქცა: ქ-ცხ. 307.

⁴⁾ დაბეჭ. „თართანნი“ (წამალი უნდა იყოს).—⁵⁾ აქ გადამწერს რამდენიმე სიტყვა უნდა ჰქონდეს გამოშვებული: ახრთა მიმდინარეობა გვაგულისხმებინებს, რომ თუმცა ბუბაქარმა განძა მოიფიცა და გამაგრდა, მაგრამ რა კი გაიგო, რომ დავით მეფე ჯარით მოდიოდა, შეშინდა და „შიშითა მანდა არა დამყოვნელი ხანისა“ გარდაიხვეწა გელაქუნად და იქ მოემზადა თამარ მეფესთან საბრძოლველად.—⁶⁾ ქვემო სიტყვებიდამ სჩანს, რომ აქ დავით მეფეზეა ლაშქარაი.—⁷⁾ სწერია „ჯედთ“. სჩანს მარიაჲ დედ. ქ-ცხბის გადამწერს ხეტური ქ-ცხბა ჰქონია დედნად და ამის გამო მსგავსი ასოები აურევია (ძრ ძრ), როგორც სხვა მრავალი ადგილებიც ამასვე ამოწმებენ.—⁸⁾ დაბეჭდ. „ყოვლისაჲ“.—⁹⁾ დაბეჭდ. „შანქურამდი“.—¹⁰⁾ დაბეჭდ. „მუნით“.—¹¹⁾ ე. ი. ეხლა გვიანდაა, დრო არ არისო: სიმაგრეები მტრებს უჭირავთ, ხოლო თვთ ბუბაქარ აღარ არის ამ ქვეყანაშიო (ის გულაგუნს იღვა).—¹²⁾ მთელი ეს ფრასა შეიძლება ესრეც გავიგოთ: სიმაგრეები მტრებს უჭირავთო და ბუბაქარს ვერც ერთი ციხე ამ ქვეყნისა ვერ დაუდგა, ყველა აიღოო.—¹³⁾ ეს ფრასა ჩვენ ესრე გვესმის: როგორც თამარ მეფემ დიდი პატივი დასდვა ამირ-მირანს, როდესაც იგი შანქორის ომის წინ საქართველოს შემოეხიზნა და თამარმა მიიღო „არესა ლუსკემისა“ (რომელიც უნდა აღნიშნავდეს: „არესა [თამარის] ლუსკემისასა“; ლუსკემა—საჯდომი, ტახტი), ე. ი. თამარის ტახტის გვერდზე ლუსკემაშივე ჯდომით (და მართლაც ეგრე მოხდა ქ-ცხბა 302)—¹⁴⁾ ეგრეთვე პატივი სცა განსვენებულს შავის შემოსითა და ტირილითა.

ქრითა და დადარნა (დაადგრნა?)¹⁷), ვითარცა მან მომზირალმან ბრქყალსა მტერისასა, ვით ლეკუმან ლომისამან, ძეთა ისრაელიისათა ძეთათჳს ბენიამენისთა და არა¹⁸) ვინ იხილა თანაყმა ფიცხელი: ამას შინა თვთ მდგომმან მსახურებასა შინა იხილნა ლაშქარნი შორის ჯაკმადათ¹⁹) კეკად (კერძოდ?) ლაშქართა მისთასა მომავალი განძით და მიმავალნი ქვეყანასა და ვანისა²⁰) (დენისა?), სურმნს (სურმანის), მისისის, გურიანისა და შურისის; თვთ ბალშან²¹) გაზრდილი ერთთ გუზს (გუზის)²²) ათაბაგისა, ლომი ჰაბუჯი, პატრონი დევნისა (sic: უნდა იყოს: „დენისა“) და სომხითისა, ძმა სურმანელისა სურმანელითა ლაშქრითა, ალი შურიაშამი²³) დიდათ მყოფი კაცი, მმარჯვენე (sic), ეგრეთვე²⁴) დროშის პატრონი.—ვინათგან (ივანე მხარგრძელი) გულმკეცი იყო, არა დახედნა სიმტროსა მათსა და უფროსობასა მტერთა მათთასა და გამომკდომმან დაფარნა და დაპანტნა (sic. დაფანტნა) ვითა წერონი ტულრილმან და ვითა ჯოჯი კანჯარისა ლომმან; დაკოცნა, ამოსწყუნდა და რისხვა ლეთისა მოავლინა თაესა მათსა ზედა, თვთ ბალშან²⁵), ლაშქარნი და დროშანი. მკედრისაგან კიდე კაცნი ცოცხალნი ოთხი (sic) მოილო²⁶).—თვთმპყრობელთა (თამარ და დავით) გაღანამცა²⁷) გაიხარნეს დიდად, წყალობათა (მიმცემელთა)²⁸) ლმერთსა შესწირვიდეს მადლობასა²⁹) ჯეროვანი.

შეიყარა მეფე სპითა იმიერთა და ამიერთა ქვეყანასა განძისასა და თამარ ჩავიდა დვირამდი (sic. დვინამდი?)³⁰), წინაშე მოვიდა შარშეთს (შარკაშეთი?) სამსახურად³¹) და გაგზავნა ლაშქარი. შემოქცეული დადგა აგარათა მორკმითა და სუფევითა და მოვიდეს კარსა განძისასა (გარნისისა?)³²) ამწყვედელთა და მთხრელთა არნისათა (ერანისათა ანუ რანისათა?), დაყვეს კარსა ქალაქისასა (რანის, თუ გარნისის?) დღე ოც-და-ხუთი. ცალკე ივანეს მსახურთ-უხუცესი (უნდა: „მსახურთ უხუცესისა“) დიდითა ლაშქრითა და ურბივისა ალაფისა შინა გამომგზავნელმან ხაჩინელი დიდებულნი მოიტანნა წინაშე მეფისა, რამეთუ განმქარვებელნი არისანი (რანისანი) და განძისა, სხვათა ქალაქთაგან ხარაჯადღეულნი³³), სამეფოდ ძლევა-შემოსილნი შარვაშეს თანა-მომტანელნი. მაშინ უბოძა (თამარმა ივანეს) საბოძვარი და შემოსეს მრავალ-მრავალჯერ, გაგზავნეს

¹⁴) უნდა იყოს: „ხაჩინიანი“, ე. ი. აწინდელ კარაბახელნი.—¹⁵) დაბეჭდ. „ამირ-მირნი ეულნი“.—¹⁶) სჩანს თამარ მეფეს ივანე მხარგრძელი გაუგზავნია სალაშქროდ ბუბაქარის წინააღმდეგ.—¹⁷) დაბეჭდ. „დადარნა“ უნდა იყოს: „დაადგრნა“.—¹⁸) დაბეჭდ. „რათა“;—¹⁹) დაბეჭდ. „ჯაკმადათ“.—²⁰) დაბეჭდ. „დენისა“.—²¹) დაბეჭდ. „ბლზნი“.—²²) უნდა იყოს: „გაზრდილი ელთგუზის ათაბაგისა“ (ქ-ცხ. 303).—²³) დაბეჭდ. „ალიბური შამი“.—²⁴) დაბეჭდ. „ეგრეთვე“.—²⁵) დაბეჭდ. „ბლშან“, იხ. შენიშნ. № 21, სადაც იგივე პირი დაბეჭდილ ვარიანტში წოდებულია: „ბლზნი“. ცხადია, ჩვენი ვარიანტი სარწმუნოა.—²⁶) უნდა იყოს „ოთხი ბევრი (40,000) მიილო“.—²⁷) დაბეჭდ. „გინამცა“.—²⁸) ეს სიტყვა დაბეჭდ. ვარიანტში იპოვება.—²⁹) დაბეჭდ. „მ-დლობა“.—³⁰) დაბეჭდ. „და ვირემდი“.—³¹) შარვაშეთი მოვიდა სამსახურად თამარის წინაშე?—³²) დაბეჭდ. „გარნისისასა“.—³³) ე. ი. სხვა ქალაქებისგან ხარაჯის დამდებელნი.

შინა პატივითა და წარვიდეს (დავით და თამარ) ლიხთიმერეთს. შთასრულთა ზღვაჲ პონტოსა მოურვეს (მოიურვეს) და მოიპქენეს დიდად და კარგათ, ვინათგან ქვეყანა არტანისა, ძანისის კევისა (უნდა: ძაღლისკევისა), პოლაკაციო წავლო (უნდა: წარულო) თურქთა.

და თამარს გონებითა და განზრახვითა ბრძენი და დავიწყებოდა (?) მას ყაბოს მკვლელი კოს²⁴) და მიმდაწია (მიაწია?) მარბიელმან ბასიანამდის და ყაბაბლამდი, აღესილთა დაიბანაკეს სისხლისა მუცელსა²⁵). აწცა იხილებოდა მსგავსადვე ძველოდესმე თქმულისა და მქონელისა (მქნელისა?) ქვეყანა და საყოფი მათი, ვითარცა სისხლისა მუცელი ამაჲ ძღვევითა, გამარჯვებითა; იგი უმაღლოდ (?) იპოებოდა გამმარჯვებლობისა მისისა: არამედ დიდ-ბუნება იყო სკიპტრის-მპყრობელთა შორის უსაჩინოესთა ესე თამარ²⁶).

ამ დიდად გადაძახებულის და ჩვენგან რამდენადმე გასწორებულის ტუქსტის აზრი შემდეგია: შანჭორის ომის შემდეგ, სადაც თამარას, მსედრობამ მოსრა შეერთებული ძალა სულტან-სალიფ-თახაგისა, ბუბაქარ ათახაგი ერთის კანით ძლიერს გადურჩა და „ნახსკეანს გარდაეხვეწა“. ამირ-მირმანი თამარამ ითაყვანა, სპარსეთს გააძეუა და უმაღ ჰქვანდა შირვასეთურთ (ქ-ცხ, 307—8). მაგრამ „ათახაგ უოფილი“ ბუბაქარ ირანის ტახტის დაბრუნებას წინაბრუნობდა და იმდენი ეცადა, რომ მოაწამლენინა მშა თჳსი ამირ-მირანი, რომელიც სასიკვდილედ დასწეულდა. ანობეს ეს თამარს; თამარამ შირველად წამალი გაუგზავნა (ასპიტის კბილნი?) და მერე — თჳთ ქმარი თჳსი დავით ლაშქართა. სანამ ეჭიმები მიუსწრობდენ, ამირ-მირი გარდაიცვალა: მაშინ ბუბაქარმა ომით აიღო განმა და სსუა ქალაქები, შემოიფიცა იჭაურნი და რადგან სწრა დავით მეფის ლაშქრობით მოსლვა, თჳთონ წამოვიდა გელაქუნისკენ და დიდს ლაშქარს ჰქრებდა სამორად. თუმა დავითს მცირე ლაშქარი ჰქვანდა, მაგრამ მანც გამოუდგა ბუბაქარს და შანჭურამდი მივიდა. აქ შეატუობინეს მეფეს სიკვდილილი ამირ მირმანისი და ისიც, რომ ბუბაქარს ეუკლა ციხე-სიმაგრეები დაუჭერია, რომელთა მცირე ჯარით დაბრუნება ძნელი იყო და თჳთ ბუბაქარ დიდ-სალაშქროდ ემზადებოდა. ამისგამო დავით გაბრუნდა თამართან, აქ პატივით მოიტირეს ამირმანია და მცირე მსედრობა გაგზავნეს ბუბაქარის წინააღმდეგ ივანე მსარკრძელის სპასალარობით; ხოლო დიდს ლაშქარს ჰქრებდენ დავით მეფის წინამძღოლობით. მაგრამ სანამ დავითი თჳსის მსედრობით საქართველოდამ აიყრებოდა, ბუბაქარს აუარებელი ლაშქრობა შეუერთებია მთელს სპარსეთიდამ და სასალაფოდამ და დაესსა ივანე მსარ-გრძელის ლაშქარს. ივანემ დავითის მოსლვამდი დაამარცხა და დაფანტა ეს მაჰმადიანთ ლაშქარი.

²⁴) ეინ არის ყაბო ანუ კოს, ისტორიამ არ იცის. ვგონებ აქ სხვა შემთხვევას აღწერს მემატრანე. — ²⁵) სახელია ადგილია. — ²⁶) ე. ი. როგორც ძველად თქმულია ამ ქვეყანაზე, ენლაც იმდენო სისხლი დაქციესო, რომ მართლა სისხლის მუცელს დაამსგავსესო იგი. — ²⁷) აქ თავდება ეს გადამწერისაგან მეტის-მეტად გადაძახებულებული მოთხრობა, რომელიც ჩართულია მარამ დედ. ქ-ცხბაში, ხოლო დაბეჭდილში სწორედ იქვე უნდა ჩაერთოს, სადაც გვიჩვენებს თეიმურაზის ვარიანტი. გვ. 310, შენიშნ 2.

ამის შემდეგ უნდა აეღოთ ციხე-სიმაგრენი, რომელნიც ბუბაქარის კანცებს ეჭირათ: განძა, რანი და თუთ შარვაშეს ქალაქნი. ამასობაში დაკით მეფემ უკვე შეეყარა იმერ-ამერიას ლაშქრობა, რომელიც თუთ სამარ მეფემ გააცილა ღვინამდი და აქადამ უკან დაბრუნდა (თამარ) და დადგა აკარას. აქ დაკითის ლაშქარს შეუერთდა გამარჯვებული ივანეს ლაშქრობა. ყველა ციხე-ქალაქება განძისა, რანისა, შარვაშესი და ხაჩინელთა (ყარაბახნი) ქართველებმა დაიჭირეს, სოგს ხარაჟა დაადკეს, დიდ-ძალი ტყვე და ალაფი მოასსეს და გამარჯვებულნი დაბრუნდნენ.

შემდეგ მეფენი ჩავიდნენ იმერეთს, ჰონტოს და თათრებს წაართვეს არტანის, ძაღლის-კეის და შალვაციხის ხეენი. უკანასკნელ თამარის ლაშქრობამ მოახრია მთელი ის მხარე ბასიანამდი, სადაც დიდ-სახელოვანად გაიმართვა თურქებსე.

სამწუხაროა, რომ ამოღენი დიდ-დიდი საქმე თამარისი ქცხოვრებიდამ გამოუვლიათ. ვრცელმა შედარებამ დაბუქდ. ქცხბისა და მარიამ დედოფლის კარიანტისამ ჩვენ დაგვარწმუნა, რომ სამარ მეფის მატანე, რომელიც იწყება, შესავლის მსგავსად, დიმიტრი მეფიდამ, სოლო ვრცლად მოგვიტოსრობს გიორგი მეფის ცხოვრებას თამარის სიკვლამდი, შემდეგ გადაუკეთებიათ, როგორც ზემოცა მოკისხესეთ, მრავალი ფრასები და ხშირად ამბებიც გამოუტოვებიათ; აქ-აქ აზრიც მოთხრობისა რამდენადმე შეცვლილა. რამდენიმე მოთხრობანი ანუ ფრასები სსვა წყაროდამ შეუტანათ (გვ. 382—3). ერთის სიტყვით, მარიამ დედ. კარიანტი დიდ-შესამჩნევად განირჩევა დაბუქდილ ქცხბიდამ, განსაკუთრებით თამარის მატანეში; რომელიც მართლად გადარეულია და დახველებული მემატიანის მრავალ-ფრასებით. ვისგან ანუ როდის მომხდარა ეს შეკეთება ანუ, უკეთ რომ ვსთქვათ, გადამხანაგება; ჩვენ არ ვიცით, მაგრამ მრავალმა სსვა-და-სსვა ნიშნებმა ჩვენ დაგვარწმუნა, რომ ეს შეკეთება უნდა მომხდარიყო XIV—XV საუკუნოებში. ამის დაწვრილებათს გამოკვლევას ჩვენ აქ არ შეუვდებით, რადგან იმედი გვაქვს, ადრე იქნება თუ გვიან, ამ მატანის რივიანად გამოცემას კელირსებით და მაშინ დროც და ადგილიც გვექნება ეს დაწვრილებით გაკარჩიოთ.

აქ მსოლოდ იმას დაკსმენთ, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილს სელში ჰქონია ან თუთ მარიამ დედოფლის ქცხბა, ან იმ გვარივე მეტად ცრუდად და შენდომებით გადაწერილი კარიანტი. ეს უკანასკნელი მას შეუსწორება თჳსის კარიანტისთჳს და უმთავრესი განსსვავება თჳსის ხელნაწერის ტექსტში ანუ სსლოაებში შეუტანა. ეს სწორედ ის ადგილებია, რომელთა უმეტესი ნაწილი დაბუქდილს ქცხბაში ბროსსეს სსლოაებში უჩვენებია და რომელნიც ზოგაერთთა, არ-შორს მტკერტელთა, ვასტანგ მეფეს (უტკველობით) მიაწერეს. რომ თეიმურაზ-ბატონიშვილს და არა სსვას ვისმე უნდა კუთხოდეს ეს დამატებანი და სსლოაები, ამას ამტკაცებს ის, რომ ეს ადგილები მარტო თეიმურაზის კარიანტში იპოვება*). თეიმურაზის მსოლოდ რამდენიმე

*) აქ ისიც უნდა დაუერთოთ, რომ ბროსსეს ვარიანტში იპოვება შემდეგი წარწერა (ქცხ. გვ. 447): „ბრწყინვალის მეფის გიორგის შემდგომად ვახუშტი დასწერს მეფე დაკითს, ამ გიორგი მეფის ძეს; სამეოცდა მეთასამეტე მეფედ, რომელიც აქამოდ მე ვათანკმამე; და რადგან მისის უმაღლესობის მეფის გიორგისგან (†1800 წ.) ვახტანგის თქმულზე მა-

განსხვავება უჩვენებია, რომელსაც, მისის აზრით, უმეტესი მნიშვნელობა ჰქონდა, ხოლო ვრცელმა შედარებამ ვარიანტებისამ აღმოაჩინა მრავალი განსხვავება, განსაკუთრებით თამარის მატეინეში, რომელსაც სკიჩია განმარტვა და განწმედა, რადგან მარიამ დედოფ. ვარიანტის ტექსტი და თვით თეიმურაზისგან შეტანილი ადგილები იმდენად განრყენილია, რომ სშირად აზრი იკარგება ანუ მასინჯდება. ეტეობა თეიმურაზს, როგორც ეთქვით, თვით მარიამ დედოფ. ვარიანტი ჰქონია ხელში, რადგან თითქმის იგივე შეცდომები მოსკლია, რომელნიც მოიპოვებინ უკანასკნელში.

1200—1201 წ.—ამ წლებში უნდა მომხდარიყოს სახელოვანი გამარჯვება თამარ მეფის ლაშქრობისა ნუქარდინ სულთანზე (ჭ.ცს. 319—323). ვასუშტის გამანგარიშებით ეს ომი მოხდა 1196 წ. ბროსსე 1-მართლიანად ჭფიჭრობს, რომ ნურქ-ედიდინი ჩირასლანის ძე ჭცხბისა (ვასუშტით უირ-ასლანის ძე) არის როკედიდინი, ორთა ძეთაგანი უიჯილ-არლანისა, — კიზანტიის ისტორიკებით — *Клизестланъ*, რომელსაც ჭყანდა ოთხი და არა ორი შვილი: ჭისოსირო † 1210 წ., მაზუტ, კოპპატინ და რუკრატინ, რომელიც უნდა იყოს ჩვენი რუკ-ედიდინ ანუ როკ-ედიდინ (იხ. *Никифоръ Вриений*, 1858 г., прилож. V). მაგრამ ბროსსე, ჩვენის ფიჭრით, შემცდარია, როდესაც რუკ-ედიდინის დამარცხებას გვიჩვენებს 1203—4 წლის ახლო კამს (*Hist. G.* 463, n. 3 და 456, n. 2). ამის დასასაბუთებლად მოგვყავს: 1) როკ-ედიდინი მოკვდა 1204 წელს, ხოლო იკონიის მეფობა სრულიად მისუსტდა, პარუნ-დელა-ქროშეს სიტყვით, 1203 წელს ატეტი-ნ-რიკათოს სულთნობაში (*Parun de la Roche*, ქართულად თარგმნილი, გვ. 213—4), როდესაც „იუფლეს მას ზელა (ამსახელმწიფოზზე) ფრანგთა“. — „ადეტი“ გადამასინჯებული სიტყვა როკ-ედიდინისი, რომელსაც უწოდდენ რიკათოს: „ოს“ ჩვეულებით უმატებენ ბერძნობა, ხოლო „ად-ეტი“ უნდა უდრიდეს „ედ-დინ“, რომელიც მხოლოდ წინ დასაბუღია. (სულ ერთია: ედ-დინ-როკ და როკ-ედიდინ). — რაკი 1203 წ. იკონიის სახელმწიფო მისუსტებულა და ფრანგთა გაკლენის ჭკუშ ჩაკარდნილა, ძნელი დასაყუ-

ქენდა ბრძანება გადაწერისა, როგორც ძველში სწერია ამაზედვე ვიწყე, რომელიც უწინვე გადამეწერა, ვითარცა წყურვიელსა მა. შინ წერილისა და სამს დედანზე გამემაართა, რომ ისინიც ასე იყო“. აქილამ ცხადია, რომ ვარიანტის დამწერი გიორგი მეფის დროს ცხოვრებდა და წყურვიელი იყო საისტორიო წერილთა. მე-XVIII და XIX საუკ. ცნობილ მწერალთა შორის არა ვგანებ სხვას ვისმე მიეწეროს ეს „წყურვიელობა“ საისტორიო წერილთა, თუ არ თეიმურაზ ბატონიშვილს, რომელმან ბევრი იღვაწა სამშობლო ისტორიისათვის. მაგრამ ამ წარწერას ჩვენ მაინც ვადაქრით თეიმურაზს ვერ მივაწერთ, რადგან მინგრეულის ვარიანტსაც, რომელიც, ჩვენის ფიჭრით, გადაწერილია დავით რეკტორის ხელით, და რომელიც განიჩრევა თეიმურაზის ვარიანტისგან, აქვს შემდეგ ამ გვარივე წარწერა, ჩვენის აზრით გიორგი მესხიშვილის ხელით, სწორედ ამ ადგილზედვე (წერა-კითხ. № 354, გვ. 497): „სამი დედანი ვნახე, ასე აკლდა: მცხეთისა, მეფისა და ერისთვისა; და ჰპოვებთ თუ ვინმე და მასურებთ, ღირს მიზღი მშრომელისა, ღიღად მმადლობელ გექნები“.

რეპელია, რომ 1203 წელს და მას შემდეგ როკედ-დინს თამარ მეფესე გალაშქრება გაეხადოს, მით უმეტეს რომ ქ-ცხსაში ვრცლად აღწერილია მისი ძლიერება მთელს მცირე აზიაში და ლაშქართ სიმრავლე. ცხადია, ნურქედინის დამარცხება ამ 1203 წელსე ადრე ყოფილა. თუთ მისუსტება იკონიის ხუანთქრობისა ჭ ფრანგთა გაუკუნის ქვეშ ჩაჯარდნა შედეგი იქნებოდა იმ საშინელის დამარცხებისა თამარის ლაშქრობისაგან (1203—1 წლებში); თუთ როკედინი † 1204 წ. (იხ. Някифоръ Врѣний, прилож. V და Hist. Gr. 463, n. 3).—2) მეორე საფუძველი ამისიკე არის შემდეგი. ნურქედინის დამარცხების შემდეგ თამარის შემართანე მოკეითხრობს მეფისგან წყალობის გაგზავნას აღმოსავლეთის მონასტრებში, რამდენიკე ნაწილი ამ შეწირულობისა ბერებს წაართვა იმპერატორმა ისაყ-ანგარამ. ამას შეუდგა გალაშქრება თამარ მეფისა საბერძნეთს და დამორჩილება მთელის ზღვის პირისა თითქმის სტამბოლამდი (ლასიიღგან ირაკლიამდი) და დაჭერა „ყოველთა ადგილთა ფებლანგონისა და პონტოსათა“, დაარსება ახალ სამეფოსი, („ტრაპიზონის სამეფოსი“) დამორჩილებულ ადგილებისაგან და გამეფება თამარის ნათესავის ალექსი კომნიანონისა (ქ-ცხ. I 225). ეს მოხდა აპრილს 1204 წელს, როგორც მოკეითხრობს ტრაპიზონის ქრონიკა მისიილ პანარეტისა, მეტყველი: „იორ-ალექსი დიდმა კომენმა, 22 წლისამ, კოსტანტინეპოლიდამ გამოსულმან, თუხის მამის ძალუას თამარის მეტადინეობით და იბერიის ჯარით დაიჭირა ტრაპიზონდი თუკსა აპრილსა, ინდიკტიონსა 17-სა (1204 წელს ინდიკტიონი იჯდა და 7 არა 17) წელსა 6713—1204“ (ვახუშტი ბაქრაძე. გვ. 213; შენ. 2). როგორც როკედინის დამარცხებით ისარგებლეს ფრანგებმა, ისრე აქც თამარის ჯარისგან ბერძნების დამარცხება ჩინებულად გამოიყენეს: შეკიდენ კოსტანტინე-ქალაქში და დაიჭირეს 12 აპრილს იმავე 1204 წ. ამავე თამარ შეწუხდა, მაგრამ გვიანდა იყო.

თუ ტრაპიზონის სამეფო დამყარდა აპრილს 1204 წლისს, პირველი გალაშქრება საბერძნეთში იქნებოდა ზაფხულს 1203 წელს, რადგან ამაღეს ქვეყნების ომით დაპყრობას მოუნდებოდა არა უმცირესი 5—6 თვისა; ხოლო ამ ომის წინ აღწერილს სექტემბს ერთ წლამდი მაინც მოუნდებოდა. აქიდანაც გამოდის, რომ ნურქედინის დამარცხებაც უნდა მომხდარიყო არა უტკვიანეს 1202 წ.

1200 წ. სავე. მუზ. დატულია სუტური ხელნაწერი in. 4, № 79, ძველს სქელს ქალაქდზე დაწერილი, რომელიც შეიცავს: 1) ექვსთა-დღეს წისა ბასილისა და 2) გრიგოლ ნოსელის თხზულებას «დაბადებისათუხ კანთა». პირველის საკითხავის ბოლოს (ფურც: 123) იბოკება შემდეგი წარწერა:

„დაესრულა ექუსთა დღეთაა წისა ბასილისი ბრწყინვალედ და ლუთიე შეუენიერად მადლითა სულისა წმიდისათა. ვინ სწერდეთ ნუსხასა ჩუენსა ნუ ესრეთ სწერთ, ვითა ჩუენსა ნუსხასა, რამეთუ ჩუენ პირუტყუ ვართ და სავესე ყოველითა არაწმიდებითა, გარნა ესრეთ წერეთ ვითარმცა ახლად აღეწერა წა ბასილის, რამეთუ ქეშმარიტად დაღაცა თუ მწიკულევენი კელი ჩუენი ნუსხვიდა და თარგმნიდა, გარნა თუთ იგი იყო მნუხველიცა და თარგმანი, თუ არა ჩუენგან ამისი კვრობადაცა შეუძლებელ იყო, არა თუ თარგმნაა. და აწ წმინ-

დანო მამანო, ღმერთმან გარწმუნოს, ჩუენთვის ლოცვა ყავთ და ვითა ჰპოოთ, ეგრე დასწერეთ. და რააზომნი ლუაწლნი გვნახვან ამისსა თარგმნასა; იგი ღმერთმან იცის: რამეთუ აღურაცხელად ღრმაა არს და შეუკადრებელი და ღმერთმან იგი პრველნი იცა თარგმანნი აკურთხენ, დიად კელი აღმიპყრეს“. და ზედგე იმაჳ სკლით: „ესე ანდერძი წისა მამისა ჩნისა გიორგი მთაწმიდელისაა არს, ნუ თუ უმეტრებით სხვსა ვისიმე გეგონოს ვისმე, რამეთუ მისდამლის ესე წიგნი არა გამოჩენილ იყო ენასა ჩუენსა, არცა ყოფილა“.

მეორე საკითხავის ბოლოს წარწერა:

იგივე გრიგოლ ნოსელი დაბადებისათჳს კაცთა. ბოლოს ტექსტის სკლით:

„სრულ იქმნა ექუსთა დღეთაჲ მადლითა პეტრე მოძღურისა და ძმისა მისისა გიორგისითა. აჲმარენ ღწ ნებისაებრ თვისსა. დაიწერა დიდსა ლავრასა შატბერდს, საყოფელსა წდისა ღთის მშობელისასა, კელითა ფრიად ცოდვილისა გრიგოლ ვაჩეროძელისაჲთა... ჩს“ (1200 წ.?)—ეს „ჩს“ მხედრულად. სწერია, მაგრამ იმაჳე კალმით და მელნით. ჩვენ იგი ქანად მივიღეთ, რადგან პალეოგრაფიულ სასიათით სელ-ნაწერი მეXII საუკ. ეკუთვნის.

ეს წარწერა სსავთა შორის ამტკიცებს, რომ შატბერდს მეXII—XIII საუკუნეებში არ დაუყარვას უწინდელი თვისი განმანათლებლობითი მნიშვნელობა. არშეიკებე წარწერანი (ფურც. 129—9) გვიმტკიცებენ, რომ XV საუკ. წიგნი დაუსსნათ: „სულსა ქაიხოსროსა (+1573 წ.) და გლხათუნს და შალვისა და ველიჯანს შს ღწ. ეს წიგნი იმან დაიკნაჲ და იორდანეს მისცაჲ“ (ამ წარწერის ასსნა ის. ჭკეპო 1573 წ. ჭკეპე).

1201 წ.—ღაიძინა თამარ ძილი მართალთა, თვესა იანვარსა :იცი: ქკს: უია:“

უკანასკნელი სიტყვები: „ქკს: უია“ ჩამატებულია ეკ. მეზ. ქცსბაში, № 131, გვ. 395. ხოლო დაბეჭდილ ქცსბაში არ იპოვება. ქცსბა № 131, ვასუშტის რედაქციის არ არის და ეს ქკნიც მისი არ იქნება. ძნელი მისსსკედრი არ არის, რომ ეს ქკნი წარმომდგარა ესრე: ქცსბაში (გვ. 326) მოსსენებულია 17 წელიწადი და იქვე 23 წელი თამარის მეფობისა, აქიდაჲ 1184+17=1201, ანუ 1178+23=1201 (სრული განმარტება ის. ჭკეპო).

1201 წ.—უჲა თამარ მეფე მიიცივალა. (ვასუშტის ქრონიკა).

თუ სსსეში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ თამარ მეფის ქრონიკები სსსოგადოთ ათის წლით უკან რჩება, მაშინ უნდა სვიგულისხმოთ, რომ ვასუშტით თამარ + (1201+10)=1211 წ. ამაჳე გრცლად ჭკეპო 1206 და 1207 წ. ჭკეპე, სდაც ჩვენ ცსდად ვუჩვენებთ, თუ რომელმა გარემოებამ შეიყვანა ვასუშტი შედგომასა თამარ მეფის მსტიანის ქრონოლოგიის განმარტვის შესსსება.

1204 წ.—„ქკსა :უელ: აჲა დაწუსს კოსტან[ტინოპოლი] ჰრომთა“ (საეკ. მეზ. № 85).—შსოფლიო ისტორიაც კოსტანტინოპოლის დაწკას რომაელთაგან დასდებს 12 აპრილს 1204 წ. (Hist. G. 465, n. 5). როგორც ჩემო ვთჲქით, ფრანგების გამეფება ვიზანტიაში იყო შედეგი თამარ მეფის ბეჲმისუჲე ცლასჲქრებისა, რომელსაც შეუდგა ტრაპეზონის სამეფოს დაარსება. ეს ამბავი მოთსრობი-

ღია ქ-ცხსაში, გვ. 325, მაგრამ დრო ნაჩვენებია არ არის. თუთ მიქელ ზანარკ-
ტის ზქმით ტრაპიზონის დაარსება მოხდა თუქს აზრილსა 12, ინდიკტიონსა 17,
წელსა 6712—1204 (იხ. ზემო).

1204—1207 წ. ამ წლებში უნდა იყოს დაწერილი: ანჩის სასარების წარწე-
რა. ამ სასარებას ესრე აღწერს მ. კალისტრატე: «ტყავის სახარება, სიგარძე მტკა-
ველი და გოჯი; სიგანე ერთი ციდა უძველესის ასოების ფორმით დაწერილი»
(«ივერია», 1890, № 187). ამ სასარებას ჰქონია შემდეგი საყურადღებო წარწერა:

«ზეადიდენ და დაამყარენ ღწ ძლიერნი და უძლიერენი და ვით
მეფეთა მეფე (და) ღეთივ-გვრგვნოსანი თამარ მეფეთა
მეფე და დედოფალი და წარმართენ აუოტს(?) ძისა მათისა მეფობა
უმეტეს ყოველთა მეფეთა ქვეყანისათა და აღიდენ წმინდა მღვდელთ-მოძღვა-
რი თეოდორე ანჩელ მთავარ-ეპისკოპოსი და ათორმეტთა უღაბნოთა. მო-
ძღვრებასა მათსა ვიგულსმოდგინე მე სულითა საწყალობელმან და ნათელ-
ლებლობით ოდენ ქრისტიანემან, დიდად განმარისხებელმან და შემცოდემან
ღეთისამან სოფრომ მწიგნობარმან, ოდესმე ვაზიანთამან(?), ოდესმე
ღეთისა სწორთა თუთ-მპყრობელმან(?) საყდრისა ანჩისა საჩინოობა... სიმდიდ-
რე და სამკაული საყდრისა ხრწნილებასა დაენთქა... და კვალიად შეკინებულ
იყო, ესრეთ რომ ვიკადრე სახარებისა ამის მოსყიდვა წმიდით უღაბნოთ წყა-
როსთა ვით და შემსგავსებულად ძაღისა ჩემისა მოავკედინე ღეთისა მიერ
კურთხეულს ღირსსა ოქროს მქან და კებელსა ბექასა... და დაუსვენე ხატ-
სა ღეთაებისასა სალოცველად ძმისა ჩემისა სვიმონისთვს... და გამოიკეთეს სა-
ლოცავი იოანე რკინაელმან, ნეტარებით მოხსენებულმან, სიწმინდის
გადაყენებასა... და ამის სახარებისათვს თეოდორე ანჩელ მთავარ-ეპის-
კოპოსმან განმიწესეს კედელსაჲ ზედა წარწერა... (წიკვა) კრულ შეჩვენებულ
იყავნ მთავარ-ეპისკოპოსი(?) ვინც გამოსწიროს ეს სახარება, გინა სხვა შეწი-
რულობა... თქუთ კურთხეულითა პირითა: სულსა თეოდორე ქყონდი-
ღლისასა, მშობელთა და ძმათა მისთასა შს ღწ. სულსა შარიძეთასა
შს ღწ, სოფრომს და მშობელთა და ძმათა მისთა შს ღწ.

კალისტრატე ბერს, სამწუხაროდ, დრო არ ჰქონია, რომ სწორედ გარდმოე-
წერა ეს საყურადღებო წარწერა. არავითარი კჭვა არ არის, რომ აქ მოსსენებულა
თამარ (ეს სიტუვა კალისტრატეს წაუგითსავს «თინათინ») მეფე და ქმარი მასი მე-
ფე და ვით საბუთად ამის საკმაოა: 1) არცერთი დედოფალი გარდა დიდებულის
თამარისა ჩვენს ისტორიაში არ იწოდება მეფედ, მხოლოდ თამარი იწოდება «თა-
მარ მეფედ და დედოფლად», 2) მაგრამ უმეტესად მტკიცდება ეს მით, რომ აქ
მოსსენებულნი იოანე რკინაელი, შემდეგ ანჩელ მთავარ-ეპისკოპოსი, და ბექას-
დაკი ბექა თამარ მეფის დროს სწავრობდენ, როგორც მას მტკიცებს შემდე-
გი წარწერა ანჩის-სატის ღეთების სატისა: «ბრძანებითა დანიეთის-ბოძებითა ღეთივ-
გვრგვინოსანის დიდისა დედოფალთ-დედოფლისა თამარისათა მეიოანე
ანჩელმან რკინაელმან კელ-ყუავ საწინელისა ამის ხატისა პატივითა მო-
ქედად. მთარველ-მცველ არს მეფობისა მათისა აქა და საუკუნესა. მოიქედა

ველითა ბექასითა. ქე შე“. — დავით მეფე სოსლანი გარდაიცვალა 1207 წ. გიორგი ლაშა დაიბადა 1192 წ. მასსადაჲე წარწერა ეკუთვნის 1204—1207 წ., როდესაც გიორგი მოზრდილი იქნებოდა. თუთ სსსარება ამაზე ადრე იქნებოდა დაწერალი. წყაროსთავი ახლ ნათარგმნ წიგნებით გაამდიდრა 1060—1085 წლებში ეგნატემ (იხ. ზემო გვ. 234—235).

1205 წ. — ამ წელს გიორგი ლაშამ დაიდგა გვრგვნი მეფობისა და პირველად კარს შემოადგა თამარის ჯარი, „მაშინ ძე მისი (თამარისი) ღლაშა თორმეტის წლისა იყო“ (აფხაზთ ქრონიკიადამ, რომელიც სრულად ჭეჲმო მოგვეყავს). რადგან გიორგი დაიბადა 1192 წ. (იხ. ზემო), მე-12 წელი უდრის 1204 წელს, მაგრამ რადგან ჩვეულებრივ მარტო სრულს წლებს სთვლიან, ამისგანომ ჩვენ გვეონია, რომ გიორგი იქნებოდა 12 წლის და მეცამეტეში იდგებოდა: 13+1192=1205. ჩვენს აზრს ასახულებს მეორე ადგილი ქ-ცხბისა (გვ. 339), სადაც მოხსენებულია, რომ გიორგიმ სივრცხლესაკე თამარისსა დაიდგა გვრგვნი მეფობისა და «იყო მაშინ წლისა ათ-სამ-მეტისა», ე. ი. ეს უოფილა 1205 წ. (ამაზე სსსა აზრები და სრული განმარტება იხ. ჭეჲმო 1207 წ. ჭეჲშე).

რომ გიორგი დედამისი სივრცხლესაკე გაუშეფებიათ, ეს გასაკვირი არ არის, რადგან ეს ჩვეულებად ჭქონდათ ბაგრატიონ მეფეთა. ხოლო საუურადლებოა აქ ის გარემოება, რომ 12 წლის უმაწილი ამ ომში მონაწილეობას იღებს (ქ-ცხ. 326). რით აიხსნება ეს, თუ არ იმ გარემოებით, რომ ამ წელს (1205-ს) გიორგი მართლად გაუშეფებიათ და ეს ბედნიერი დღე უნდა ესასელებინათ სასელოვან ლაშქრობით? ქ-ცხბა თითქმის ამოწმებს ჩვენს აზრს, როდესაც მოგვიტხრობს, რომ კარებლამ, შემდეგ ამ ციხის აღებისა, „მოიხენეს კლიტენი (ციხისა) წინაშე ძისა მისისა გიორგისა და მერე თამარისა“... „და უბრძანა (თამარ-მეფემ) ძესა თვისსა გიორგის, რათა შევიდეს და თვთ მიითვალოს ქალაქი და ციხე; რომელი ესე ესრეთ იქმნა“ (I, 326). რა საჭირო იყო 13 წლის უმაწილის კერე წინ წაყენება მაშინ, როდესაც მას გვერდთ ახლდენ თვთ მეფენი დავით და თამარ (ibid.)? მნელი მისასხვედრი არ არის, რომ ეს ომი გიორგის სასელოვანზე იყო, ახლ-გამეფებულის უმაწილის ბედზე. — ამასვე ჩვენის აზრით უმეტესად ამტკიცებს ჩვენივე ქრონიკა, რომელიც უმატებს: „მაშინ (კარზე გალაშქრების დროს) ძე მისი გიორგი თორმეტის წლისა იყო ლაშქარის პირველსა გალაშქრებისა“. აქ დიად გაუგებარია ის, თუ რისგანომ უმატებს მექრონიკე, კარის აღების მოამბე, გიორგის წლოვანებას, რომელსაც არავითარი შინაგანი კავშირი არაქვს კარზე გალაშქრებასთან. მაგრამ ეს გაუგებარი ფრასა ადვილად გასაკები და მოხდენილი იქნება, თუ ვიკუსსებუთ, რომ ეს ლაშქრობა ატეხილი იყო ახლად გამეფებულის უმაწილის გიორგის სეუ-ბედზე.

1207 წ. — ქ-კს :უკზ: დასაბამითგან :ხუია: ამას წელსა კარი აიღეს და თამარ დედფადლი (დედოფალი) გარდაიცვალა. მაშინ ძე მისი ღლაშა თორმეტისა წლისა იყო ღლაშქარის პირველსა გალაშქრებისა“ (აფხაზთა ქრონიკა).

ამ ძვირფასის ცნობებიდან ჩვენ წიგნი (1205 წ. ქვეშ) განვიხილეთ, რომ ჰირველი გალაშქრება კარზე იყო 1205 წელს ახლად შეყვად კურთხეულის 12—13 წლის გიორგი ლაშას ბედზე. ფრანსა: „ლაშქარსა პირველსა გალაშქრებასა“ აღნიშნავს, რომ ჰირველად რომ კარის ცისეს შემოსდგომიან, მაშინ ლაშა უოფილა 12 წ., ხოლო თუთ ალება ამ მაგარ ცისისა მომხდარა, ჩვენის ქრონიკით, 1207 წელს, ე. ი. 2 ანუ 1¹/₂ წლის შემდეგ „ჰირველის გალაშქრებისა“.

მართლაც, ქ-ცხბაც (გვ. 326) გვარწმუნებს, რომ „ოც-ლა-მესამედ გინა თუ მეოთხედ აღმავლობასა შეფობისა მისისა (თამარისსა) წელიწადსა იკითხა (თამარმა) საქმე კარისა“. სოლო 23 წელი თამარის მეფობისა (1184+23=1207 წელი, რომელიც უდრის ჩვენს ცნობას ამ განჩევით, რომ ჩვენი ქრონიკა ამ წელს უჩვენებს კარის ალებას, სოლო ქ-ცხბა: «იკითხა საქმე კარისა», და შემდეგ მოთხრობილია მისის ალებას ამბავი. მაგრამ მუშატიანე ამ ფრანსში („იკითხა საქმე კარისა“) თუთ კარის ალებას იგულისხმებს და არა ჰირველს კარზე გალაშქრებას; ეს ცხადია იქიდან, რომ მაგ ფრანსებს ზედვე მოსდევს: „რამეთუ მრავლით ეამით გან ბრძოლეს სარგის თმოგველი *), შალვა თორელი და მესხნი, გარნა ეერა ღონე ქნეს აღებისა... გარეშემოუხუნეს ყოველნი ციხენი და სოფელნი და იგი ხოლო მარტო ჰქონდა სპარსთა“.—ჩვენ გვგონია, რომ აქ 1205 წლის გალაშქრება ვი არ იგულისხმება, არამედ ამაზე უფრო ადრინდელი საქმე (1203—1204 წ.). ეს სჩანს იქიდან, რომ ამის შემდეგ მოთხრობილია ამბავი დიდის ლაშქრის შეკრებაზე თუთ დავით მეფის წინამძღოლობით: „მაშინ განიზრახა (თამარ მეფემ) და წარავლინა დავით ზემოთა ლაშქრითა; წაიტანა (უნდა: წარატანა) ზაქარია და ივანე და უბრძანა, რათა დადგენ მუნ და ძლიერად ეოზონ. და ხან გრძლად იქმნა ესე და თუთ თამარ დადგა ჯაფახეთს და მუნ მოელოდა ამბავსა მათსა. ებრძოლეს უკვე შეკრულსა მას ღონესა წყლისათვის მრავალთა დღეთა, განტეხეს ადგილი იგი და გამოიცალა წყალი“...,

ეს მოთხრობა ჩვენ კერე გვეხმის, რომ 1205 წლამდე სარგის და სხვანო დიდს ხანს ეომებოდენ კარს და კერ აიღეს. მაგრამ 1205 წელს ახლად გაყვებულის ლაშას სვე-ბედზე დიდ-ძალი ლაშქარი გაგზავნეს (1205 წლის დამლევს ანუ 1206 წლის დამწეებს). მაგრამ ბუკრს ხანს კერა უუკეს რა, სანამდე ადგილი იგი არ გატესეს და წყალი არ გამოუშვეს. წელის გამოშვების შემდეგაც მტრის ლაშქარი კიდევ ბუკრს სანს მოითმენდა ცისეში, სანამ წვეთი წყალი შერჩებოდა. ამის გამო ჩვენ დაუკუერებლად არ მიგვაჩნია, რომ კარის ალებას ქართველთა ლაშქარი მოუნდებოდა წელ-ნახევრამდე (კარი არის აწინდელი ერსურეთი).

რომ კარის ალება; თანახმად ჩვენის ქრონიკისა, მართლად 1207 წელს მოსდა

*) ავსონი (ეის-რამიანისა), რომელიც მოხსენებულა «ვეფხვის-ტყალსანში». რასაკვირველია, სარგისი ამ დროს ახალ-გაზდა იქნებოდა (25—30 წლისა), რადგან იგი მოქმედ პირად სჩანს 1256 წლამდე (Hist. G. 570; ქ-ცხბა, I. 399). სარგისის ასული რუსულან, რატი ორბელიანის ცოლი, ცოცხალი სჩანს 1307 წ. (ახ. ეს წიგნი 1307 წ. ქვეშე).

და არა შემდეგ ამისა, ამას უმეტესად ამტკიცებს მეორე ადგილი ჭ-ცხბისა (326), რომელიც კარის აღების ამბავს წყდ მოახამს: „და ვისცა ათ-შვიდმეტსა წელიწადსა შინა ესე საქმენი თამარისგან გემცრებთან და მისთა ლაშქართავან, წელიწადისა ერთისა დღეთა თუ ვითარ შეუძლო ყოველთა მათ გარეთა აღმართ ოდენ შეხევა, რომელნი ჰქონან ციხენი მკარგრძელთა ოდენ სახლთა ზემოთ და ქვემოთ“. — ეს ბნელი ფრასს აღნიშნავს: ვისაც 17 წლის თამარის საქმენი ცოტად მივაჩნიათ, მოაბრეთ მარტო მსარგრძელთა ცისე-სიმაგრეები და დაწმუნდებით, რომ ერთს წელიწადს ეკლას კერ შემოუვლით, ესრეთი სიმრავლე მტრისგან აღებულის ცისე-სიმაგრეებისა მარტო ერთს გვარს უჭირავსო.

მაგრამ ჩვენ აქ ყურადღება უნდა მივაქციოთ მსოფლოდ ერთს ფრასს: „ათ-შვიდმეტსა წელიწადთა შინა ესე საქმენი თამარისნი გემცრებთან“... 17 წელი თამარის მეფობისა უღრის 1184+17=1201 წელს. მაგრამ აქ რომ თამარის მეფობა არ იგულისხმება, ეს სჩანს იმავე ჭ-ცხბის (326) შემომოღებულის ფრასიდან, სადაც მოთხრობილია, რომ კარის დაშქრობა იყო „ოც-და-მესამედ, გინა თუ მეოთხედ, აღმაკლბასა მეფობისა მისისასა“ (თამარისსა), რაიცა უღრის 23+1184=1207, ერთი-და-იგივე შემეტანე ერთს-და-იმავე გვერდსე (326) ესრეთს უკუთქმას ადგილს კერ მისცემდა. ამის გამო ძნელი მისისეკდრი არ უნდა იყოს, რომ ჰირკელს ფრასში იგულისხმება 17 წელი დავითის მეფობისა 17+1189=1206, რაიცა თითქმის სრულიად ეთანხმება ჩვენს ქრონიკას, ანუ 17 წელი თამარის და დავითის ერთად მეფობისა, რაიცა იმავე 1206 წელს უღრის. ერთის წლის განსისკავება აქ უჭეს კერ დაჭბადეს, რადგან ერთი წელი წარსულთ დროთა გამოანგარიშებაში ადვილად შეიძლება შემეტანეს გამოჩნეს, როგორც გამოჩნენია მას, როდესაც შემეტანე ყოველნობით გვიჩვენებს კარის აღებას „ოც-და-მესამედ, გინა თუ მეოთხედ აღმაკლბასა“ თამარის მეფობისსა.

თუ დავით მეფე მოკვდა 18 იანვარს 1207 წლისას, როგორც ქვემო ვუჩვენებთ, მაშინ კარის აღება, რომელიც დავითის სიცოცხლეში იყო, მართლად მოდიოდა 1206 წელს, და ამ შემთხვევაში კარის დაშქრობა უნდა გაგრძელებულიყო არა უმეტეს ერთის წლისა. ამ უკანასკნელს შემთხვევაში უკუთქმანი ჭ-ცხბისა (326), რომელიც კარის აღებას ჟერ 1207 დასდებს და მერე 1206 წელს (ათ-შვიდ-მეტსა წელიწადსა დავითის მეფობისსა), აგრეთვე ჩვენის ქრონიკის ჩვენება კარის აღებისა 1207 წელს, შეიძლება შეთანხმებულ იქმნენ იმ მოსასრუბით, რომ ძველად წელიწადს სთვლიდენ სეკტემბრიდამ სეკტემბრამდე და არა იანვრიდამ იანვრამდე: კარის აღება, ამ მოსასრუბით მოხდებოდა 1206 წელს უკანასკნელ თვეებში (სეკტემბრიდამ იანვრამდე), ხოლო დავით მეფის სიკვდილი, რომელიც, როგორც ჭ-ცხბიდან სჩანს, კარის აღებას უმაღვე შეუდგა, — 18 იანვარს შემდეგის 1207 წლისას. შეიძლება მეჭრონიკეთა და შემეტანეს სწორედ ამის გამო გადავიოთ. ეს ორის წლის ამბები, რომ ჰირკელს შემთხვევას მეორე ზედვე მოჰყვა, თუმცა ზირველი მოხდა 1206 წლის დასასრულს, ხოლო მეორე — 1207 წლის დაწყებას, 18 იანვარს.

ესლა უნდა შეკუდგეთ ჩვენის ქრონიკის მეორე ნახევრის განმარტვას.—კარის ადების ამბავთან, როგორც ვსედავთ, ეს ქრონიკა იძლევა მეტად უცნოს და საცი-
ლობულ ცნობას: „ამას წელსა (ე. ი. 1207 წელს) კარი აიღეს და თამარ დე-
ლოფალი გარდაიცვალა“. შესანიშნავი და უცნო აქ ისიც არის, რომ მე-
ორე ჩვენი ქრონიკაც, შეტნილი საკ. მუზ. ტუვის წიგნში, № 85, 1233 წელს
დაწერილში, ამავე ამბავს თამარ მეფის გადაცვალებისას დასდებს 1206 წელს; აი ეს
ქრონიკა:

„ქკს :უკვ: აქა მიიცვალა თამარ და მეორესა წელსა [და-
ჯღა] მეფედ გი“ (გიორგი). ამ გვარივე წარწერა თამარ მეფის 1206 წელს
სიკვდილზე იზოკება ერთს წერა-კითხვის მე-XIII საუკ. ხელ-ნაწ. მაგრამ რადგან იმ
ხელ-ნაწერებში № № შეუცვლიათ, ჩვენ ჟურ-ჟურობით ვერ ვიპოვეთ ის წიგნი. აქ ისიც
უნდა შევნიშნოთ, რომ ეკ. მუზ. № 85 წიგნის ქრონიკა დაწერილია სსკა (მე-XV—
XVI საუკუნის) ხელით, ხუცურად. ეს ქრონიკა დაწერილია არშაზე და წარწერის
ქვემო სჩანს სსკა წარწერა უფრო ძველი, რომელიც ამოუფხეკიათ. ამით, რასაკვირ-
ველია, ფასი აკლდება თვთ წარწერას, რომელიც, ამასთან, იმდენად მჭარლია, რომ
ბროსისეს, რომელსაც ეს ხელ-ნაწერი ხელში ჭქონია (Chronique techn. p. 20),
ეს წარწერები ვერ შეუნიშნავს.

ამ ნაირად, საში ქრონიკული ცნობა გვაქვს, რომელიც გვიჩვენებს თამარ მე-
ფის გადაცვალებას 1206 და 1207 წელს. ეს ცნობები მით უმეტეს უცნოა, რომ
იგინი სრულიად არ ეთანხმებიან არც ჩვენს ანგარიშებს, არც თამარ მეფის მე-
მატთანის ქრონოლოგიურს რიგს მოთსრობისას (კარის ადების და დავით მეფის
სიკვდილის შემდეგ ქცხბაში გვ. 326—მოთსრობილია მრავალი დიდ-დიდი ამბები:
არდაკელის დაშქრობა, სხარსეთში გაღაშქრება და სხ., რომელსაც არა ერთი და
ორი წელი მოუნდებოდა), არც უცნოელ მწერალთა ცნობებს, რომელნიც თამარის
სიკვდილს დასდებენ არა უადრეს 1212 წ. (ამაზე იხ. ქვემო 1212 წ. ქვეშე).

ამ მიზეზთა მისხედით ეტვიც არ გვჩნება, რომ ჩვენის ქრონიკების ცნობა თა-
მარ მეფის 1207 წელს სიკვდილზე, მისაღები არ არის. მაგრამ სამაგიეროდ კით-
სკა იბადება: რომელმა მიზეზმა გამოიწვია ესრეთი თანხმობითი სიცრუეე სამთავე
მექრონიკეთაგან?

ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ ამ ქრონიკებში, შეცდომით, დავით მეფის სი-
კვდილი თამარ მეფის სიკვდილად არის ნახეენები. ამისთანა გადარეკა თამარის და
დავითის სახელისა თვთ ქცხბაში იზოკება, როგორც ზემო ვუჩვენეთ (გვ. 296):
„ვისაცა 17 წელიწადსა შინა ესე საქმენი თამარისგან გემტრებიან... ჩვენ
ცხადათ ვუჩვენეთ, რომ აქ გულისხმებულა დავითის 17 წლის მეფობა, ე. ი. 17—
1189—1206 წელი, რომელ წელსაც დავითმა უკანასკნელად ისახულა თავი
კარის ადებით და ამის შემდეგ მალე მოკვდა, როგორც სჩანს 1207 წლის დამ-
წეებს, რომელს წელსაც ჩვენი ქრონიკაც გვიჩვენებს. თამარის და დავითის სახელის
გადარეკა ამ გვარად მოხდებოდა: პირველს ძველს ქრონიკაში, სიადამც მოხსენე-
ბულ ქრონიკებს გადმოუწერია ეს ცნობა, ეწერებოდა ესრე: „აქა (1207 წელს) და-“

კით მიუე მოკვდა და დაჟდა მიუედ გიორგიჲ. რაჲი გადამწერს ენოდინებოდა, რომ გიორგი გამეფდა თამარის სიკვდილის შემდეგ, ამის გამო შეცდომად ჩასთვლიდა სატყუას „დაკით“ და მის მიგვიერ დასწერდა თამარ დედოფალს. ამ სახითვე უნდა წარმომადგარიეოს თუთ ქცხაშინც იგივე სეშია აღნიშნული არეკა დავითის და თამარას სახელეპას. თამარის სახელმს სრულიად დასრდილა დავითისი, განსაკუთრებით თამარის სიკვდილის შემდეგ: რაც დავითზე იყო დაწერილი ანუ ნათქვამი უკვლა ერთობ თამარს მიეწერა, ისე რომ თუთ დავითის სახელიც არ ვის ასსოვდა, თუ არ დიდათ განკითარებულებს სამშობლო ისტორიის ცოდნაში. ამ მიზეზებისაგამო დაჟუკერებელი არა არას რა, თუ მე-XIV—XV საუკუნეების წიგნების გადამწერელთ დავითის სახელი თამარისად შესცვალეს.

ამ ნაირად სეპაოდ დასაბუთებული მიგვანხია, რომ ჩვენი ქრონიკა გვიჩვენებს დავითის სიკვდილს 1207 წელს, შემდეგ კარის აღებისა. სოლო ფრასა ჩვენის მეორე ქრონიკისა: „მეორესა წელსა მეფედ დაჯდა გიორგი“ იმას კი არ აღნიშნავს, ვითომ გიორგი ამ წელს პირველად მიუედ ცხებულაიუს; რადგან კიციით (ის. სეშია გვ. 294—5), რომ გიორგი მიუედ ეკურთხა 1205 წელს, არამედ იმას, რომ ამის სიკვდილას შემდეგ გიორგიმ მასი ადგილი დაიჭირა და სამეფოს მართვაში ნამდვილი მონაწილეობა მიიღო 1208 წელს, როდესაც იგი იქნებოდა უკვე 16 წლისა (დავით აღმაშენებელმაც 16 წლისამ იზურა მიუეობა; თამარ მიუედ 1179 წელს ეკურთხა, მაგრამ მიუეობა დაიწყო მამის სიკვდილის შემდეგ).

უცხო მწიგანლიც თითქმის ეთანხმებიან ჩვენს ქრონიკას და გვიჩვენებენ დავითის სიკვდილს დასსლოკებით 1208—9 წლებში. ბროსსეს შემოუკრებია ეს ცნობები (იბნ-ალ-ათირის თქმულება ქართკელთ მიეფის სიკვდილზე მუსულმანთ ქრონიკონს 607, რაიცა უდრის 1208—9 წელს) და სსვა საბუთება და დავითის სიკვდილი 1208—9 წელს უჩვენებია (Hist. G. I, 467). არდეკელის ამოწევეტას, რომელიც მოსდა დავითის სიკვდილის შემდეგ, კარდან დიდო (Всеобщ. Ист., стр. 171—172) 1210 წელს გვიჩვენებს. მუსულმანთ მეისტორიე ჭუსეინ შეის-აბდალ-საჰიდის შვილიც არდეკელის აღებას ამავე დროებში დასდებს. მოგუეპს ნაწევეტი იმის თქმულებიადამ: „ჯამე აღერბელის მეჩითის კარის წაღება მოხდა ამ გვარად: ცოტა ხნის შემდეგ 608 წლისა (მუსულმ. ანგარიშით) ურწმუნოთა გურჯისტანიდამ (ე. ი. საქართველოდაჲ) დაიპყრეს მომეტებული ნაწილი აღერბეიჯანისა და ამ მხარეს მოჰფინეს თვისი რისხვა. მათ მოაღწიეს არღებლიამდე, რომელიც საშინლად მოაოხრეს და სადაც მრავალი მუსულმანი ამოსწყვიტეს. ამ ზედ-დასხმის დროს ჯამე არღებლიის მეჩითის კარი, დიდის ხელოვნებით ნამუშაუარი, თვის აღგილს მოაშორეს, დაუდეს ურემზე და წაიღეს გურჯისტანში, სადაც ეკლესიის შესავალში (გელათს?) დასდეეს“ (კახუშტი ბაქრაძე. გვ. 214. შენ. 4). ჩვენ გვერთხია, რომ ქ იგუელასსება არა შურისძიებითი ამოწევეტა არღებლიას, მომსდარი 1210 წ., არამედ გალასქრება ქართველო ვარისა სპარსეთის ქეუნებში და ამ დროს მიორედ ამოწევეტა აღერბილისა (ქ-ცხ. 329—331), რომე-

ღაც მომსდარა ამ ანგარიშით 1211 წელს და ამას ეთანხმება ქრონოლოგურა მიმდინარეობა თამარ მეფის მემატიანეას თქმულებისა.

ასლა ისევე დაუგებრუნდეთ ჰირდაშარს საგანს ძიებისას. ჩვენ განვიმარტეთ, რომ დავით მეფე მოკვდა 1207 წელს (და არა 1208—9-ს, როგორც ჭეჭეჭობდა ბროსე). ჩვენ გვინდა აქ ასალი საბუთი მოვიყვანოთ თქმულისა და განვიმარტოთ, რომ დავითი მოკვდა 18 იანვარს 1207 წლისას. მაგრამ ამ ჩვენს აზრის განსამარტავად წინდაწინ უნდა დავასაბუთოთ, რომ თამარ მეფის მატიანასი უკანასკნელი ნაწილი ძალიან არეულია და ეჭვ-შესატანი. ეს უკერ იქიდანაც სჩანს, რომ თითქმის მთელი ნაწილი მატიანისა 333—339 გვერდამდე მარამ დედოფლის ქ-ცხსაში არ იბო-გება (გვ. 291), და უმეტეს იქიდანაც, რომ თამარის სიკვდილი აღნიშნულია 18 იანვარს და გიორგი ღაშას სიკვდილიც 18 იანვარს დღესა ოთხშაბათისა (ქ-ცხ. 335, 339). ძალიან საეჭვო შემთხვევაა, რომ დედაც და შვილიც სწორედ 18 იანვარს მომკვდარიყვნენ. უსათუოდ აქ ცნობები არეული უნდა იყოს. ეჭვი მით უფრო ძლიერდება, რომ თამარის სიკვდილი საე. მუხ. № 131 ქ-ცხბით (გვ. 395, 417) ნაჩვენებია ქკს :უი: (1201 წ.), როგორც ზემო ვთქვით, სოლო ღაშა გიორგის—ქკს :უეზ: (1207 წ.).

განსაკუთრებით ეჭვისა ჰბადავს ეს უკანასკნელი ქკნი ღაშას სიკვდილისა ზირ-კვლად მით, რომ იმდენად შორია სიმართლისაგან, რომ ამასვე ღაშაზავიც მეტია (გიორგი ჩვენის ქრონიკონით † 1222 წ.), სოლო უმეტესად მით, რომ მარამ დედოფ. ქ-ცხსაში არ იბოგება მთელი ფრასა: (ჩუისიკენა) მეფემან ღაშა-გიორგი ბავაიანს მყოფმან თთულსა იანვარსა :იპ:, დღესა ოთხშაბათისა, ქკს :უკზ:“ (ეს ქკნი იბოგება № 131 ვარიანტში). რადგან ჩვენის ქრონიკით ამ ქკს (1207 წ.) მოკვდა დავით მეფე, ამისგანმო იბადება აზრი, რომ 18 იანვარის სიკვდილი ღაშასი და თამარისიც დავითის სიკვდილის დღის მანკენებული უნდა იყოს და ქ-ცხსაში გადარეული შემდგოთა მწერალთაგან. დავითის სიკვდილი ქკს :უეზ: 18 იანვარს აღბათ შემდეგ კისმე უპოვნია და უადგილ-ადგილოდ ჩაუყურებია ქ-ცხსაში. ჩვენის აზრის საბუთიანობას აძლიერებს ის გარემოებაც, რომ თამარ მეფის სიკვდილი 18-ს იანვარს ძნელი დასაუყურებელია, რადგან მემატიანე ვრცლად მოგვითხრობს, რომ ნაჭრამაგვეს ავად-გამსდარი თამარი თფილისს ჩამოიყვანესო და „შემდგომად მცირეთა ღლეთა ენებათ და ისწრაფდეს, ჩვეულ ემბისაებრ, რათა დასოს განვიღენ და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე... და კვალად წარმოიყვანეს აგარათა ციხესა...“ აქილამ სჩანს, რომ თამარს სასიკვდილე ავათმოფოთბა ზაფხულს სწევია და არა 18 იანვარს, ზამთარს, რადგან ძნელი დასაუყურებელია, რომ ზამთარში ავათმოფოთი თფილისილამ სუსხიან საზაფხულო ადგილებში ეტარებინოთ.

მაგრამ 1207 წელს 18 იანვარი სუთმაფათს მოდიოდა და არა ოთხშაბათის, სოლო 1206 წელს, რომელ წელსაც ორი ქრონიკა გვიჩვენებს დავითის სიკვდილს (გვ. მუხ. № 85 და წერა-კითხ. სელ-ნაწ. № 9), 18 იანვარი მართლა ოთხშაბათს მოდიოდა და აქილამ მეორე აზრიც იბადება დავითის სიკვდილზე 1206 წელს (18 იანვარს), რომელსაც მართლა უდრის ქ-ცხსაში (გ. 326) მოსსენებული „17

წლის მეფობა* დავითისი (1189+17=1206 წ.). გარდა ამისა, თუ 1206 წელი მივიღებთ დავითის სიკვდილის წლად, მაშინ შემოსსენებული ამბები ამ რიგზე დაიწყობა: 1205 წელს ლაშა გაუმეფებიათ და მაშინვე ლაშქარი შეუერთათ კარის სასაღებად „სკეას ზედა“ ახლად გაუმეფებულს 12 წლის ემაწვილისა. შემოდგომას იმავე წლისას ძლიერ აუღიათ ცხესე, ხოლო 18 იანვარს, ოთხშაფათს, შემდეგის 1206 წლისას დავით მეფე მომკვდარა და „მეორესა წელსა“ ე. ი. 1207 წელს 15 წლის გიორგის მამის მაგიერობა უტვირთნია. ეს ანგარიში უფრო მარტივია და ჭკუაზე ახლო, მაგრამ ჩვენ ჭერ-ჯერობით მაინც ჰირველს აზრს კადგეკვართ დავით მეფის 1207 წ. სიკვდილისას, რადგან ეს ანგარიში დამყარებულია აფსაზთ-ქრონიკაზე და უფრო ახლოა უცხოელ მენსტორიეთა თქმულებასთან.

1213 წ.— ამ წელს დავლებთ ჩვენ თამარ მეფის სიკვდილს. ამის საბუთად მოგვყავს: ქ-ცხზა (გვ. 338) თამარ მეფის სიკვდილის ამბავს ესრე დაახლოლებს: „თამარ[მან] ოც-და-სამთა შინა წელიწადთა შეაწყვიტა ყოველი გვარი კეთილმეთობისა“, ე. ი. 23 წლის მეფობაში თამარ მეფემ მოათავსა ყოველი გვარი სიბრძნე კარგად მეფობისა, ანუ გვიჩვენა ყოველი მაგალითები იმისი, თუ ვითარ უნდა კეთილად ჰქონოდა სამეფოსი. ცხადია, რომ შემატანე აქ იგულისხმებს თამარის მეორე ქორწინების შემდეგს მეფობას, რადგან უდრის 1189+23=1212 წელს. ამ უშვიდრესს საბუთზე არცერთს ჩვენს მენსტორიეს უურადლება არ მიუჭტვიან, რადგან ცნობილი არ ჰქონდათ დრო თამარის მეორე ქორწინებისა. ჩვენ შემოთავსებულ სსკა შემოსევა იმისი, რომ შემატანე თამარის მეფობას სთვლის დავითზე დაქორწინებიდამ (ქ-ცხზა გვ. 326). ბროსსეც თამარის სიკვდილს გვიჩვენებს 1212 წ. 18 იანვარს და თვს აზრს აფუშნებს კარგად დიდის მოწმობაზე, რომელიც სწერს, რომ ზაქარია მხარგრძელი მოკვალა 661—1212 წელს „შემდეგ დაბრუნებისა არდავილის დაშქრობიდან“ (Всеобщая Ист. стр. 172) და აგრეთვე იმ ფაქტზე, რომ თამარის სახელი იპოვება 1210 წელს მოჭვდილს ფულზე (Hist. G., Introd. LXVII. Addit. 275); და რადგან თამარ მოკვდა ზაქარიას შემდეგ, ამის გამო თამარის სიკვდილიც იმავე წელს მოდისო, 18 იანვარს. სტუფანოზიც ზაქარიას სიკვდილს გვიჩვენებს 660—1212 წელს Hist, Siounie p. 225).

ბროსსეს აზრზე აქ უნდა შეენიშნოთ, რომ რადგან ზაქარიას სიკვდილის შემდეგ ქ-ცხზაში (გვ. 333) მოთხრობილია კრცელი ამბავი ივანე მხარგრძელისგან აჯანყებულთ მთიულელთა დამარცხებაზე, რომელიც ქ-ცხზით მოსდა „თთულთა იენისს, იელასს და აგვისტოს“ (რასაკვირველია იმავე 1212 წლისას), ამისგანო თუ თამარ 18 იანვარს მოკვდა, როგორც ჭფიქრობს ბროსსე ქ-ცხზის მოწმობით (გვ. 335), მაშინ თამარის სიკვდილი იქნებოდა 18 იანვარს შემდეგის 1213 წლისას. მაგრამ ჩვენ ზემო აღვნიშნეთ, რომ თერამეტი იანვარი დავით მეფის სიკვდილის დღე უნდა იყოს და არა თამარისი, რადგან თამარი, როგორც ქ-ცხზის თქმულებისაგან სტულისსმებელია, მოკვდა ზაფხულს, საზაფხულთა ადგილებში, დასოს და ავარას დგომის დროს (ქ-ცხზით თამარ დედოფლის, „ემელთა დგომასა შინა“, გვ. 391), ანუ შემოდგომას, რადგან ივანეს ლაშქრობიდან დაბრუნების დროს, არა უადრეს სექტემ-

ზრისა, თამარ ჯან-მოელი სჩანს და ამის შემდეგაც მოთხრობილია თამარის ნაჭარ-
მაგებს ღგომს და იქ განგებას სამეფო და საეკლესიო საქმეთა წნაჭარმაგები საზაფ-
ხულთა ადგილი იყო მეფეთა და სანადირო). ამისგამო ჩვენ ვუფიქრობთ, რომ თა-
მარის სიკვდილი მოხდა 1213 წელს ზაფხულს „კმელსა ზედა ღგომასა“. „კმელ-
ზედა ღგომა“ აღნიშნავს იმისთანა მარხვას, როდესაც აღკრძალულია თევზი, ღვინო
და ზეთი, და ჩვენის აზრით ეს უნდა იყოს მარიამობის მარხვა (1—15 აგვისტო).
შეიძლება „კმელი“ სასული იყოს სოფლის ანუ ქალაქისა, მაგრამ ამ სახელ-წოდების
ადგილი ჩვენ არ ვიცით. ამ ნაირად, თამარ მეფის სიკვდილს ჩვენ დავდებთ 1—15
აგვისტოს 1213 წლისას, შემდეგ 23 წლის მეფობისა მეორე ქორწინებიდამ, ე. ი.
როდესაც სრული 23 წელი გაკვიდა მეორე ქორწინებიდამ და რამდენიმე ნაწილი შემდეგის
24 წ. („დასო“ არის მაღალი ფიჩხიანი ადგილი, იხ. წერა-კითხვანი. № 1276, გ. 152).

თამარ მეფის სიკვდილის ამბავს მარიამ დედოფლის ქცხბა სწორედ იმ სი-
ტუეებით აბოლოვებს (თურც. 391), რომელიც თეიმურაზის ვარიანტი შეტანილია
და რომლის წყარო აქამომდე ცნობილი არ იყო. შეუწევლად გადმოვიწერთ ამ ნა-
წივეტს, თუმცა დადანი მეტად გარეუნილია გადამწერისაგან: „ამისთჳს მოხედნა
რისხვითა მოწყალემან ღმერთმან სამკვდრებელსა თჳსსა და მიიცვალა თამარ
კმელსა ღგომასა შინა. მოიწია მწყუხარება და მოუთხრობელი მკვდრთა საქარ-
თველოსათა და ძნელად გამწარებულნი იტყებდეს და ისხმიდიან თავსა ნაცარ-
სა და მტვერსა ათაბაგი (ივანე?) და იქმნა ტყება მსგავსი კპოთა (დაბეკ.: „გლო-
თა“) ატადესთა (დაბეკდ.: „ატადისთა“) და გოდებანი მსგავსნი მოხრებისა
იელუსალიმისანი, იელუსალიმისა მიერ გოდებელისა და ჯერცა ვგრე იყო,
და ყოველთა ადგილთა მსხდომარეთა გოდებათა და ტყებათა შეიცივალებოდეს
მკვდრნი სამეფონი და იტყოდინ მოუთხრობელთა სეკეთესა მისთა, გამარჯვე-
ბულობათა და მოწყალებათა, მოსამართლეობათა, სიუხვეთა, სიმდაბლეთა და
მოუთხრობელთა სიკეთეთა მისთა. და წარიყვანეს სამკვდრებელსა გელათად
და დამარხეს სამარხოსა პატროსანსა და დაუტევა სამეფო ძესა თჳსსა ლაშას.
არსენი იტყჳს იყავნელი“ (sic) და ზედკე მოხმულაა გაუგებარი და მე-
ტად გადამასინჯებული სიტუეები:

„მეფე თამარი სიონი და წყნარი ქაბუჯი ქალწული ებგურის საბგურო
აღვრნი კიცვითა თვალნი იელუსალიმი, გოდოლ მენელ სახლი (დაბეკდ.: „მან-
კე სასლი“) და მამა, მეგვტელი, ცხენი, ლაზარე, ქული. იოანე იტყჳს
ქორქიმელი. თულთალი მიღისელომან საფერო შეასხა (დაბეკდ.: „შესცა“) შამშის
(შაჳან-შაჳს? თუთალო მიღისელომან საფერო ჭება შეასხა თამარს?). დავით
თქვა ზესთა განდიდეს მით კმალი კორცს სქამს მათ, და აქლემისებრ ძალით
მპყრობელად გეთხა კამს ისი(?) დიდება ღმერთსა“ და ზედკე: „ამან დიდმან და
სახელგანთქმულმან (თამარ მეფე) ცხოვრებასა შინა დაუტევა მძლეობა ქართ-
ველთა გამარჯვებისა“.

ეს ნაწიეკტი თეიმურაზის კარიანტისა და თამარ დედოფ. ქ-ცხბისა იმდენად ემსგავსება ერთი-მეორეს, რომ თითქმის ეტყეს არ სტოვებს, რომ თეიმურაზის მარიამ დედ. ქ-ცხბიად ამოწერიას იგი იმავე შეცდომებით, როგორც იპოვება დედანში.

კინ არის „არსენი იუანელი“? იუანთოელი არსენი ცხოვრებდა დავით აღმაშენებელის დროს და ფაქტადან მოსასლელი არ არის, რომ იგი ცოცხალი ყოფილიყოს თამარის გადაცვალების წელს. კეროთვე იოანე ჭირჭიმელიც (ამის თხზულებათაგან ჩუენს დრომდი მოაღწია მარკოზ მახარებელის სახარების განმარტებამ) დიმატრი მეფას დროს (†1156) ცხოვრებდა (ის. ზემო კვ. 257). ცხადია, რომ ეს ადგილები მერკა ჩაქერებული მატინეში

უკანასკნელ, რამდენიმე შენიშვნა გვინდა ჩაკურთოთ რაბელიან გვართა დაბრუნებას შესახებ. ზემოთ ჩვენ ვრცლად შევესენით რაბელიანთ ამოწერიტის ამბავს (ის. ზემო კვ. 262—6). ამოწერიტას გადურჩენ მსოლოდ ისინი, რომელნიც გაგზავნილნი იუენენ სპარსეთს ლაშქრის გამოსაწეკად გიორგი მეფის წინააღმდეგ; ესენი იუენენ ღიზარიტი, მძა ივანესი და ქენი მისნი ელიკეული და ივანე. ესენი დარჩენენ სპარსეთში. ამათი მამული მეფემ გასცა სარგის მკარგრძელს და ყუბასარს.

მაგრამ განძის აღების შემდეგ თამარმა საქართველოში დააბრუნა ივანე რაბელიანი, ელიკეულისძე, რომელიც განძის ემირთან სცხოვრობდა (Stephanos. Hist. Siounie, p. 221). ამას დაუბრუნდა რაბეთი და მისი არე-მარე. ამისგან მომდინარეობენ აწინდელნი რაბელიანნი. ხოლო თვთ ელიკეულ ასლდა სპარსეთის შაჰს და მისს შვილს ყავილ-არსლანს და გამოითხოკა მათგან მამულად ნასტეკანი: რადგან საქართველოს საზღვარზეაო და მე შემედლება მამა-ჩემის და ჩემის ძმების სისხლი ავილოო (Hist. Siounie p. 223). განძაის რმში ელიკეული მოკლეს და დარჩა შვილი ლიპარიტი. როგორც სჩანს, არღებებზე გალაშქრების შემდეგ ზაქარია მხარგრძელს ლიპარიტი საქართველოში ჩამოუყვანია: სტეფანოზის სიტყვით ივანე ათაბაგმა (კათაბაგდა 1212 წელს) წარუდგინაო იგი თამარ მეფეს და ლაშას აქადამ სჩანს, დავით მეფე ცოცხალი არ ყოფილა იმ დროს, (დავით †1207). ღაშამ უწუალობა მას დიდ-ძალი მამული სომხითის (Hist. Siounie p. 224—5). ამისგან მომდინარეობენ სომხითის რაბელიანნი (სიუნიელ ეპისკოპოს სტეფანოსმა მუსულმანობიადამ სომხის რჯულზე გადმოიყვანა ღიპარიტი და აწცა მისი მოკმა სომსობს).

ლაქათეზანი

I

ისტორიული წერილი არსენ კათალიკოზისა „განყოფისათჳს ქართლისა და სომხითისა“

საჭიროდ ერცხთ რამდენიმე სიტყვა დაჯუროთთ ქვემო დაბეჭდილს არსენ კათალიკოზის ისტორიულს წერილს „განყოფისათჳს ქართლისა და სომხითისა“.

ეს ისტორიისათჳს დიად გამოსაყენებელი და ძვირფასი წერილი ამ ბოლოს დრომდღი დაკარგულად მიანდათ. 1882 წ. ჩუქის წმიდანების ცხოვრების დიად წარჩინებულად გამომცემელს ბ. გ. საბინისს, რამდენად ვიცით გარესჳს მონასტრის საბუთებიდამ, უპოვნია ეს წერილი იოანე ნათლის-მცემლის მონასტრის ხელ-ნაწერებში და თხოვით გაუტანია იქიდაძ. ესლად სად იპოვება ეს ხელ-ნაწერი, ჩვენ არ ვიცით. 1887 წელს დ. ზ. ბაქრაძეს შემოქმედის მონასტრის ხელ-ნაწერებში უნახავს „ფუტკარი“, რომელიც სხვა-და-სხვა საკითხავთა შორის შეიცავს მოსსენებულს არსენის წერილსაც და მოკლედ აუწერია იგი თჳსს: „Археологическое путешествие по Гуріи и Аджаріи. С.П.В. 1878 г. стр. 156—8 იხ. მისივე ისტორია საქართველოსი, 1889, გვ. 226—7).—1890 წელს, მთავრობის მიერ გურიის სასულიერო სასწავლებლის სარეკიზიოდ გაგზავნილმა, შემოქმედის მონასტრი და მისი არქეოლოგიური ნაშთები დავათვალიერე და მოსსენებელი „ფუტკარი“, შემოქმედის არქიმანდრიტის მ. ამროსის ხეზადართვით, წამოვიღე თფილისის საეკლესიო მუზეუმში, სადაც დღემდღი დაცულია ეს ხელ-ნაწერი (№ 202).

ეს მომცრო ხელ-ნაწერი, in. 8°, ქალაღიკა ნაწერი ხუცურის მქ-XVII საუკუნეჲს, ცუდ შეღებით, რამსაგამო აქა-იქ ნაწერი მქრალა და ზოგან სრულად გადასული. ხელ-ნაწერი იაკობ შემოქმედელის ეოფილა, მისთჳს (და შეიძლება მისიანე) დაწერილი, როგორც სიანს ხელ-ნაწერის წარწერისაგან: „ეჳა შენ ღიღსა და ზესთა აღმატებულსა, ცათა მობაძაჲსა საყდარსა შემოქმედისასა, ერთარსებით ქებულსა, სამებით დიდებულსა ხატსა ღეთაებისასა, ჩვენ მსასოვებელმან თქუღმან შენმანვე მიტროპოლიტმა, ღუმბაძემან იაკობ, შემოგწირეთ წა ესე „ფუტკარი“ და იქვე სკეულად: „იაკობ ღუმბაძე“.

კინ იყო და როდის ცხოვრებდა' აკობ შემოქმედელი? ამ საგანზე ვ. იოსელიანი („წიგნი-სიბუთისა“, გვ. 224—5, შინაშ. 1) და დ. ბაქრაძე (Арх. путеш. по Гуріи г. 156) გაუწყებენ, რომ აკობ ღუმბამე განათლება ტრანსილვანიაში მიიღო და შემოქმედელად იმერეთის კ'ზმან დაკით ნემსამე აკურთსაო; 1687 წ. რომში გაემგზავრა და პეტრო ცემით მიღებულ იქმნა რომის პაპის ინსტიტუტისაგანაო. იქიდან შვიდი ლათინთა მისსიონერები ჩამოიყვანაო, რომელნიც შემდეგ განდევნალ იქმნენ; მოხუცებულობაში აკობი გაემგზავრა ათონს და მერე იერუსალიმს, სადაც მიიღეს. ამას დ. ბაქრაძე უმატებს, რომ აკობ ცხოვრებდა გურიელის მამია III დროსა (1689—1714 წ.).

ჩვენის ქრონიკით კი აკობ შემოქმედელად დაჯდა 1647 წ.: „ქკს :ტლი: აქა ქრისტიანე და ღ'თის-მოყვარე შემოქმედელად ეკურთხა ბატონი აკობ. ღ'ნ ღირს ყოს მარჯვენით ნაწილსა წმიდათასა: აწ“ (ის. ჩვენი ქრონიკა 1648 წ. ქვეშე). ამ დროს აბსაუთის კ'ზად იყდა მაქსიმე მაჭუტაძე (1639—1657 წ.), რომელსაც უნდა ეკუთხებინოს აკობ, სოლო დაკით ნემსამე კ'ზად იყდა 1673—1696 წ. და აწა 1662—1680 წ., როგორც გაწმენებენ დ. ბაქრაძე (Археолог. путеш. по Гуріи, გვ. 290 და ბროსსე Hist. G. II, 2, გვ. 339). ღუმბამე აკობ რომ იერუსალიმში ყოფილა, ეს სხანს იქაურ ხელ-ნაწერების წარწერებიდან: „მეობ ექმენ წიგნისა ამის წამკითხავსა მიტროპოლიტს ღუმბამეს იაკობს“ (ის. ზემო გვ. 179; 181). რადგან ეს წარწერა ბეგრს წიგნებზე იბოკება, ამისგან უნდა კითხიქროთ, რომ აკობ დიდ ხანს ყოფილა იერუსალიმში და შესაძლებელია მართლა იქ იყოს დამარხული. ის კი ცხადია, რომ აკობ ცოცხალი ყოფილა მე-XVII საუკუნისასრულს, მამია III გურიელისაში (1689—1714 წ.), როდესაც მას მოუწერია ერთი გუჯარი (Археологичес. путеш. Д. Баградзе, გ. 294) და ქართლის მეფის გიორგი XI ანუ შაჰ-ნავაზის დროს (1674—1709), რომლის ბრძანებით მას ლექსად დაუწერია „მკჷმადისა და ქრისტიანეთ გახასება“ (ჩემი აღწ. წერა-კით. ხელ-ნაწ. გვ. 66). ჩვენ გგონია, რომ აკობი იერუსალიმს გაჰყუბოდა სვიმონ გურიელ-ყოფილს (ცნობილის როსტომ მეფის მეუღლის მარამ დედოფლის პირველს ქმარს), რომელმაც ბერობა მიიღო და იერუსალიმს წაიკადა, სადაც მოკვდა 1672 წლის შემდეგ (გალანის და შარდენის მოწმობით: ის. Hist. G. I, p. 651, IX Addit.; Rap. V, 136—9).

აკობ შემოქმედელი იერუსალიმში წავიდოდა 1658 წლის უწინ ერთად სვიმონ-გურიელყოფილთან. ეს საგულისხმობა იქიდან, რომ შემოქმედის და ჟუმბათის წარწერანი თანხმად მოგვითხრობენ, რომ 1658 წელს შემოქმედს იყდა „შემოქმედელი ბატონიშვილი მალაქია“ (Археологич. путеш. გვ. 121), ანუ შემოქმედელი მიტროპოლიტი ბატონიშვილი მალაქია“ (Brosset, Voyage arch. Rap. p. 161 და Rap. I, 182—3). აღბათ აკობ რომ იერუსალიმს წასულა, შემოქმედელად მალაქია დაუეყნებათ. კინ იყო ეს მალაქია, ან როდის მობრუნდა აკობ იერუსალიმიდან? ამ საკითხის განმარტვა დაიდ. საჭიროა და შექმ მომთენი მამინდელის ჩვენის ისტორიისა, საარქეოლოგო ნაშთების განსამარტავად და შესათანხმებლად

სსკა-და-სსკა ერთი მეორის მოწინააღმდეგე აზრებისა, რომელნიც გამოუთქვამთ ამ საგანსე ლეონს არქეოლოგებს. ამ მიზეზის გამო საჭიროდ ვაჩნებთ აქ შეკვდეთ და განკმარებთ ეს გითსკა, მით უმეტეს, რომ ლეონ სელთა გვკვს ასაღი საბუთები ამ გითსკას ასასსსკადა.

მალაქიას ვინაობაზე დ. ბაქრაძეს და ბროსსეს სხვა-და-სხვა აზრი შემოუტანიათ. მალაქია ქვნი მოხსენებულა შაჰ-აბასის დროს, 1615 წ. (იგი ვაგახუნეს შაჰ-აბასთან: Hist. G. II livr. 2, p. 438); „კზი მალაქია, გიორგი გურიელის ძე, ჯუმათელ-ცაიშელი“ მოხსენებულა ცაიშის ხატის 1619 წლის წარწერაში (Rap. VII, 33—5); „გურიელი კზი მალაქია“ სხანს შემოქმედის წარწერაში (Путеш. по Гурин и Адж., გვ. 144); იგივე კზი სხანს ილორის წარწერაში 1641 წ. (Rap. VIII, 136—7). „შემოქმედელი ბატონისშვილი მალაქია“ სხანს 1658 წელს შემოქმედის და ჯუმათის წარწერებში (Археология. путеш. Д. Бакрадзе, г. 120—1; Rapporte I, 182). ჯუმათელ-შემოქმედელი მალაქია სხანს ქიხოსრო გურიელის დროს (1625—1658; Археология. пут. г., 290); „ცაიშელ-ჯუმათელ-ხოწელ მთავარ-ეპისკოპოსი, გურიელის ძე, აბხაზეთის კზი მალაქია სხანს 1621 წ. (Археология. путеш. Д. Б., г. 251, თუმცა დ. ბაქრაძეს 1622 წელი უწერია, მაგრამ ზ ნომბერს ხეთშაბათი მოდიოდა 1621 წ. და არა 1622-ს).—ამ არეულ-დარეულ ჩვენებათაგან ბროსსეს ის აზრი დაესჯნია რომ სხვა აყო მალაქია კზი გიორგის შვილი, რომელიც 1619—1611 წლებში ჰმ.რთავდაო ეკლესიას, ხოლო მალაქია შემოქმედელი იყო ქიხოსრო გურიელის ძე და ცხოვრებდაო 1635—1698 წლებში (Rap. VII, 29; 30, 35, II. 184.), და ჯუმათის წარწერას რომელიც უჩვენებს მას 1658 წელში, ბროსსე ასწორებს 1698 წლად (Hist. G., I, 651; II, livr. II, 438. Rap. VII, 29; VIII, 136). ხოლო რადგან იგივე მალაქია შაჰ აბასის დროს სხანს 1615 წელს, ამისგამო ბროსსემ ეს მალაქია ქართლის ქათალიოზად მიიღო (Hist. G. II, 2, 438).

განსვენებული არქეოლოგი დ. ბაქრაძე არ თანხმება ბროსსეს და გვარწმუნებს, რომ ორივე ბროსსესგან სხვა-და-სხვა პირად მიღებული მალაქია ერთი და იგივე პირაო, რომელიც ქათალიოზად დაჯდა 1619 წელსაო (Археология. путеш. по Гурин и Аджарин, გვ. 121). ამასთან დ. ბაქრაძეს შემოაქვს ერყეთის გულანის წარწერა: „ქკს :ტდ: (1616 წ.) აქა აფხაზეთის - - მიიცვალა და კზად გურიელის შვილი (დ. ბაქრაძის აზრით—მალაქია) დაჯდა“. (Арх. путеш. по Гурин и Адж., გვ. 151). ეს წარწერა, გადასულობის მიზეზით შეცდომით წაკითხული, ჩენს კითხვას ვერ ჰშეულის, თუ არ უმეტეს აბნელებს. გაჰოდის, რომ კზი მალაქია ჰმართიდა ეკლესიას 1616 წლიდამ 1658 წლამდე და შემდეგაც, რადგან „მალაქია ბატონისშვილი“ ჩენს საბუთებში სხანს 1664 წელსაც (იხ. ჩენი „ქრონიკები“ 1664 წ. ქვეშე). მაგრამ 1616—1664 წლების სიგარძეში თვით ბროსსეს და ბაქრაძისაგან ნახენებ წყაროებით იმერეთის კათალიოზებად სხანს მაქსიმე მაქუტაძე, 1630—1650 წ. (Hist.G. II, 2, p. 438). გრიგოლ, ზაქარია ქვარიანი, სვიმონ ჩხეტიძე (Rap. VIII, 36—40; Hist. G. II, 2, p. 438).

ამ არეულ ცნობების გამოსარკვეველად მკვიდრს საფუძველს გვაძლევს ჩენი „ქრონიკები“. ამ ქრონიკებით მალაქია გიორგი გურიელის შვილი, მთავრად ეკურთხა 1689 წ. (იხ. 1599 წ. ქვეშე); ხოლო 1603—1605 წლებში იგი უკვე მჯდარა ცაიშელ-ჯუმათლად (ე. ი. ორისავე ეკლესიის საქმეს განაგებდა) და როგორც ცაიშის ხატის წარწერა გვაუწყებს, ცაიშის ეკლესია განუხლებია, შეუმკვია და დაუნატავს (ეს ამბავი ბროსსეს შეცდომით დაუღვია 1619 წ. Rap. VII, 33...); მაგრამ საშინელი მიწის-ძრვა მომხდარა: „წელსა ერთსა სრულიად ქვეყანა იძრადა... ერეთ იყო ძრვა დიდი და საკრველი ქვეყანასა ამას ჩენსა, რომელი არაოდეს ყოფილა... და შემოუსრნეს ეკლესიანი და დაირღვნეს დაბანი. ხოლო საყდარიცა ესე ცაიშისა დაეცა... ყოვლით ნაშენებით მათითურთ და დაიღწნეს ყოველნი ხატნი და იარაღნი ეკლე

სიისანი (Rap. VII, 33). ამ ძრვის შემდეგ „მეორესა წელსა ჯერ-ჩინებითა ღვთისათა და მოწმობითა ყოვლისა საქართველოს ერასათა მყეკს კათალიკოზი აფხაზეთისა... და მეორედ კელკვაჲ აღშენებად ტაძარსა ამას... და მოვაქედინე... ხატი... და შევაძვევით ქვათა მიერ წელსა: ტხ“ (1619)..

როდის იყო ეს მიწის ძრვა და კზად ამორჩევა მალაქიასი? ბროსესით პირველი იყო 1618 წ., ხოლო მეორე—1619 (Rap. VII, 29—35). მაგრამ ჩვენი ქრონიკა სრულიად არა-არღვევს ამ აზრს: 1605 წლის ქვეშე ამ ქრონიკაში მოთხრობილია: „1605 წელსა, თუესა მისსა :იგ: დღესა ორშაბაძსა კელი ყვეს ცაიშის საყდრის ახლა აღსაშენებლად. ამავე ქკსა (1605 წ.) აფხაზეთის კზი ეეთიმი მიიცვალა და ცაიშულ-ჯეუმათელი გრიგოლის (გიორგის) შელი მალაქია კათალიკოზად დასვეს“. ამ წარწერიდამ ცხადია, რომ აღწერილი მიწის ძრვა ყოფილა 1604 წ., ხოლო დაქვეულის ცაიშის შენების დაწყება და კზად დაჯდომამ მალაქიასი—1605 წ. რომ ჩვენი ქრონიკა სარწმუნოა, ამას ამტიკეუს სხვა ჩვენი გუჯრები, სადაც მალაქია კზი მოხსენებულია 1606 და 1613 წლის ქვეშე. ბროსესე შეტდომში შეუყვანია ცაიშის ხატის 1619 წლის წარწერას, სადაც მიწის ძრვაზე და ეკლესიის აღშენებაზე ნაამბობი. მაგრამ ცხადია, რომ 1619 წელი არის დრო ცაიშის ეკლესიის შენობის სრულიად დამთავრებისა და არა მაჩვენებელი მიწის ძრვის და მალაქიას კზად დაჯდომის დროისა.—ჩვენი ქრონიკა აგრეთვე გვაუწყებს მალაქიას გაცაცალებას 1639 წელს და ამავე წელს მაქიმე მკუტეაძის კზად დაჯდომას, და უკანასკნელის სიკვდილს 1657 წლებში, რომელსაც, ჩვენის ქრონიკითვე, შეუდგენენ კათალიკოზნი: ზაქარია ქვარიანი 1656—1659 წ., სვიმონ ჩხეტიძე (1659—1666 წ., მოკვდა ოკდომბერს 11-ს), ეედემონ საყვარელიძე (?—1666—1673), დავით ნემსაძე (1673—1796). რადგან ბროსესე და დ. ბაქრაძეს არ ჰქონიათ ნამდვილი ცნობები იმერეთის კათალიკოზებზე, ამისგამო ამ კათალიკოზთა ისტორიაში და მათგან ხელ-მოწერილ საბუთების განმარტებაში ხშირად ირკევიან. ამავე მიზეზით ბროსესე მალაქია კათალიკოზი ცოცხლად მიაჩნია 1641 წ., რადგან ერთს წარწერაში, 1641 წ. დაწერილში, დადიანი ლევან სწერს: „მას ჟამსა ოდეს შეგვემთხვია უმსგავსო ცოდვა... აღვიარეთ აღსარებით, კათალიკოზ[მან] მალაქია დაიდვა ჩვენთვის (ე, ი. ლეონის და დედოფლის ნესტან-დარეჯანისთვის) ორი წირვა“... ცხადია, თუმცა ეს წარწერა ეკუთვნის 1641 წ., მაგრამ წარწერაში მოხსენებული „უმსგავსო ცოდვა“ უწინდელს დროს ეკუთვნის: ჩვენის აზრით, ეს „უმსგავსო ცოდვა“ ის უნდა იყოს, რომ 1628 წლის ახლო ხანებში ლევანმა გაუშვა თვისი პირველი ცოლი, შარვაშიძის ქალი და გუარა დაწერა ნესტან-დარეჯანზე (Hist. G. II, 2, p. 647, Add. IX). ამ ცოდვის საკანონოდ მალაქიას დაუღვია წარწერაში ჩამოთვლილი საეკლესიო წესაწირავები და აღაპები.

ახლა რაკი დავამტკიცეთ, რომ კზი მალაქია, გიორგი გურიელის ძე, მოკვდა 1639 წელს, ადვილად მისახვედრია, რომ შემოკმედელ მიტროპოლიტი „ბატონიშვილი მალაქია“, მოხსენებული ჯეუმათის და შეპოქმედის 1638 წლის წარწერებში, სხვა პირია (წინააღმდეგ დ. ბაქრაძის აზრისა) და არა კზი მალაქია. ბროსესეც უსაფუძვლოდ ჰფიქრობს, ვითომ 1658 წელი შეტდომით იყოს დაწერილი 1698 წლის მაგიერ, რადგან ჯეუმათის წარწერას შემოკმედის წარწერაც ეთანხმება და ჩვენი ქრონიკაც გვიჩვენებს მალაქიას ცოცხლად 1664 წელს. ბიკერინტის გუჯრებში იხილება ერთი, რომელშიც მოხსენებულია: „ჩვენ გურიელმან ბატონმან გიორგიმ და დედამან ჩვენმან დედოფალმან ბატონმან ხუარამხემ და ბატონიშვილი მან მალაქიამ და ოტიამ გადარეთ... სიგელი ესე... კზს ქუთათელსა ჩხეტისძეს ბატონს სვიმონს (1659—1666)... დღვის ამას იქით ამ ჩვენს საბატონოშიდ თქვენდა უკითხავად და უწებლიად ჩვენ ეპისკოპოსი არ დავესეთ და არცა ეპისკოპოსობა გავეთ და არცა არავინ გადავყენეთ და არცა არავის საწინამძღვროები მივეთ... დაიწერა ქკს: ტმიბ“ (1664 წ.).

ევეტი არ ირის, რომ აქ მოხსენებული „მალაქია ბატონიშვილი“ არის იგივე შემოკმედელი მალაქია 1638 წლის წარწერებში მოხსენებული.—მალაქია და ოტია (რადგან შვი-

ლებად მოხსენებულნი არ არიან) ძეგლი უნდა იყენებინ გურიელის გიორგი III (16—1658) და მაშასადამე შილი გურიელის ქიხოსრო I-სა, როგორც ბროსსეც ჰქვირობდა (Rap. VII, 29—35; Hist. C. I. p. 651, Add. IX) და არა ძე გიორგი გურიელისა, როგორც ჰგონებენ დ. ბაქრაძე (Археология. путеш. по Гурии и Абх., გვ. 290). ოტა, მბა მალაქიასი და ზუარამზე, ცოლი ქიხოსროსი, აქამდი ისტორიისთვის უცნობნი პირნი იყენენ. ჩვენნი ქრონიკა გვაუწყებს, რომ მოხსენებული „დღოფალი ზუარამზე მოიყვანეს“ 1648 წელს *).

მიზეზი იმისი, რომ 1664 წლის გუჯარში მალაქია არ იწოდება შემოქმედელად, ის უნდა იყოს, რომ ალბათ ამ დროებაში შემოქმედელი იაკობ ისევ დაბრუნებულა იერუსალიმიდამ და შემოქმედლად დამჯდარა. მართლაც, ორი ბიკინტის გუჯარი, ჩვენს ქრონიკებში ჩართული (იხ. 1658 წ. ქვეშე) ამოწმებს, რომ 1658 წელს, როგორც საგულისხმოა, იერუსალიმიდამ გამოწვეული სვიმონ, რომელსაც, ჩვენის ფიქრით, იაკობ გაჰყვა იერუსალიმში, „გაპარსეს“ (ე. ი. ბერობიდან ერისკაცად გახადეს) და ხელახლა დასვეს გურიელად მისმა სიძემ დადიანმა ვამეყ 1659—1663) და იმერეთის მეფემ აღექსანდრემ (1637—1660) ზაქარია ქვარიანის კათალიკოზობაში (1656—1659), რომელსაც «გაპარსეთსა» (ე. ი. ბერობიდან გადადკომისათვის) საკანონოდ ჩამოურთმეკვა სვიმონისთვის რამდენიმე სოფლები («საკათალიკოზოდ»). აქიდან საგულისხმოა, რომ იაკობ შემოქმედელი სვიმონს თან—ჩამოჰყვებოდა იერუსალიმიდამ და 1659—1660 წლებში ისევ შემოქმედლად დაჯდებოდა (იხ. კიდევ Hist. G. II, 1, p. 27—9).

შემოქმედის მონასტერში რამდენიმე ხატი და ჯვარი იპოვება იაკობისგან განახლებულ წარწერებითა (Археологич. путеш. по Гурии и Абх. გვ. 120—1, 125, 139, 294).

დიდი განსაცდელი ადგა იაკობ შემოქმედელის დროს ქრისტიანობას თათართან. ოსმალთა დიპლომატიის მესსეთი და ძალ-მომრეობით მუსულმანობა შემოიღეს. პირველად მარტო ათბაგებს მოსთხოვეს, მერე დიდებულთა და შემდეგ მათი ოჯახობის გამუსულმანებაც მოინდომეს, სოლო დაზღეს ხალხს იმდენს ძაღსი არ ატანდნენ, მაგრამ მუსულმანობის მქადაგებელი შეკზანეს სპარსეთში და არ ეკადენ ქრისტიანულ მოძღვრებას. როგორც ხჩანს, იაკობ ამ განსაცდელის დროს, გასდა ნამდვილ სეკტად ქრისტიანობისა, განამსწეკებლად ქრისტეს აღმსარებულთა და მბრძოლად მანქადის საწმუნოებისა. შეეკებაც მხარს აღეკადენ მის ამ ბრძოლაში. ამ ბრძოლის ეკაღს ჩვენ ესედავთ თუთ იაკობის მიერ ლექსად დაწერილს ზემოსწერებულს ქმნილებაში: „თავი დასაწყისი უსჯულომა და მამადისა და ქრისტიანეთ გაბაასება, ლექსად ნათქვამი შემოქმედელისა იაკობისაგან ბრძანებითა მეფის გიორგის ძისა მისისა(?) მეფის შანაოზისათა“ (289 ოთს-სიტრიკონანის ტყეში **). შესაგაღმა იაკობ გვისატეს უკიდურესს დეკრულებას ქრისტეს სუული-

*) თუმც დ. ბაქრაძე ზუარამზეს, გოშადის ქალს, ქიხოსროს ცოლად გვიჩვენებს და საფუძელად მოჰყავს ზემოხეთის წარწერა, მაგრამ ამ წარწერაში ზუარამზე წოდებულია გიორგის ცოლად და არა ქიხოსროსად: იხ. Археолог. путеш. по Гурии и Абх. გვ. 336, 231.

**) ეს ლექსი ჩვენ ვიპოვეთ „ილირის ონოფრეს“ ხელით 1780 წ., 12 მარტს დაწერილს ხელნაწერში, რომელი ონოფრე იგულისხმება არ ვიცით, მაგრამ ვახტანგ მეფის ამაღლაში 1724 წ. მოხსენებულა ონოფრე კალატოზიშვილი დავლენიშვილის ისტორიულს პოემაში, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ: ვახტანგს წაჰყვენლა „იესო და გიორგი, სვიმონ, მთქმელნი სულ იოსობით, ონოფრეა საღმრთო კაცი თავის რაგის შესამოსით; სხუა მთავარიშვილობა აქეს ჩამომავლად კალატოზით“ (ონოფრე გარეჯის ბერი ამავე დროსა იხ. ზემო გვ. 79).

სას: „ქრისტეს სჯულისთვის ვერძალ საკლავად მზად ვართ, მთაზედ ვ'ისაკობთ“ (ე. ი. ისაკავეთ შევიწირვითო) და შემდეგ იწყებს: „მოთხრობა და სიტყვს-გება მცირე რამე შენოკლებული უღმრთოსა მაჰმადის“. აქ იაკობ იძლევა მრავალს ცნობებს მამამადის ცხოვრებადამ, რომელიც მას ამოუღია არაბულ წყაროებიდამ: „არს წიგნი მათი ყოვლისა, რომელსა იამზადა უხმობენ | ისმაიტელთა ცხოვრება მაში სწერია უწყოდენ; | ამისგან ჩვენც ვადმოვიღეთ, მცირედ რამ ესეც იცოდენ | საეროს წიგნად იკითხვენ, «დარეჯანიანს» უწოდენ“. მკრამ ეს წაგნა სიძრუით სამსეო და „ტყუალისა დიდ-გაჭარი“, და თუთ მამამადსაც „ამ სიცრუის ბეზირგანსა, ხომალდი აქვს ტყუილისა“. შემდეგ ვრცლად აღწერს მამამადის ცხოვრებას და მისი ცრუ-ფეხმარობას. ამას შეუდგება მესამე ნაწილი — „განწყობა მართლისა სარწმუნოებისა“ (135 ტკუბიგვან): უკეთუ წმიდათათუ, გკითხვიდეს მამამადისნი, თქვენ ასრე მიუგეთო; უკეთუ გკითხვიდეს: რომელსი ღმერთს მსახურებთ, ღმერთსი ძე როგორ ევოლას, ქრისტი ვერს რად აცკოსო და სხვ., თქვენ ასრე მიუგეთო. თუ სატკუბე გკითხოს, ასე უპასუხეთო, ჰურის და ღვანას შეწირვაზე, ღორის ხორცის ქვამსე თქვენ ეს უთხართო. თუ გკითხოს: „ქრისტიანის სთქვაო, აღარ დამაცალესი მე ურითა მოძღვრებაო, ჩემი მადიარ მოგცა თქვენ ღმერთმან მამამადიო... სსსარებაშიც ესრე ეწერას და ბერძენი მტრობით აღმოშდესო, შენ ეს მიუგე პასუსად“. „ღლითი-ღლე ნათლის-ღებისათუ თუ გკითხოს, ესრეთ მიუგე“ (ყოველ-ღლე ნათელს ვიღებთო, იტყუანს მამამადისნი, იტულისსებენ რა ყოველ-ღლე ნამისობას და ფეს-მკლავთა დაბანას).

აქადამ სსსს, რომ იაკობს კარგად სცოდნია, თუ რომელ აზრებს ავრცელებდენ მამამადისნი ქრისტიანობის წინააღმდეგ და მზა-პასუსს აძლესი მორწმუნეთა მტრის პირის დასაყოფად. ბოლოს ასრე თვდება ეს თხზულება: „აწ ღვითთ იქმნა ეს ამბავი ღეჟსად ჩემით განათავად; | მაქვენ და ცხებულთ ნაბრძანები, ვიმუშავე განათავად; | სცანთ, იხილეთ გონიერნო, სიკრძით იყოს, გინა თავად; | — კანონად მიჩანს ღეჟსთა თქმა, მსოფლიო მოშაირობა; | მაგრამ არა ვქმენ უმსგავსოდ ღვითთა სიტყვის მტერებობა; | იგი გველავს, გვეყვდრის, შვილთ გვიკამს, მე ვით დაუწყო ფერობა | ყვავთ (ე. ი. მამამადისთ) მივხვდით ვარდნი საყნოსად, ბულბულად მით არ გვეპყრობა“. აქიდაშეკეტება, რომ იაკობ შეიოქმედელს სსკა შაირებად უწერია, მკრამ იითო-ორლად ნაწყვეტის მეტი ჩვენ არ შეგვსეადრია. — შესაძლებელია, იაკობსავე ეკუთნოდეს „სიტყვის-გება მამამადისთ... ანუ ფსალმუნით სიტყვის-გება“ (წერა-გითს. სელ-ნაწ. № 81).

რადგან იაკობი მელექსეებში ისსენიებს არილ მეფეს (მისის აზრით რუსთველთემიერაზ-არხილი მსესი არიან მანათობელნი, სოლო „სსკა შეყრილნი მელექსენი (სსანან) ცუდ ვარსკლავად მოუსმარედ“) და აგრეთვე ისსენიებს თანამედროვედ ბრძენს მროკელსა, რომელიც უნდა იყოს სიკოლოზ (ორბელიანა) მროკელი († 1728 წ. ივლისს 19-ს), განათლებული პირა XVII—XVIII საუკ., მწერალი და მელექსე (წაკითხი „სიბრძნით სვაობდა ჩვენს მროკელს“) და ამას გარდა იგი ისსენიება მა-

მია III-ს (1689—1714 წ.) და გიორგი XI-ს (1675—1709 წ.), ამის გამო შეკვიძლია დაგასკვნათ, რომ ანკობი მე-XVIII საუკუნის დასაწყისში მომკვდარა, მაგრამ 1713 წლის წინეთ, რადგან ამ წელს შემოქმედელად წარწერებში მოხსენებულია ნიკოლოზი (Археологич. путеш. по Гурія и Аджаріи, გვ. 126).

შესასებო თვით არსენ II კათალიკოზისა, რომელსაც დაუწერია სემოსხსენებული საისტორიო წერილი, ჩვენ სემო ორიოდ სიტყვა ესთქვით (გვ. 79; 246, ისილე ზურთეთეე Hist. G. p. 203, u. 6 და Addit. p. 126—8), რომ იგი იყო მწერალი მე-X საუკ., 961 წლის ასლო ხასხებში. მაგრამ რადგან ჩვენ სემო დაკამტვიცეთ (ის. გვ. 103), რომ მსტბერდას კრებელი, რომლის სახმა არსენი მოხსენებულია უკანასკნელ კათალიკოზად, დაწერილია 969—976 წლებ შუა, იოანე ციმახსის (კიკრიჯიანი?) დროს, ამისგამო ჩვენ შეკვიძლია დაგასკვნათ, რომ ამ წლებში არსენი ცოცხალა ყოფილა და შემდეგი კათალიკოზი იქრობიან მერე დამუდარა (წიგნა რომ იქრობიანის კწოდაში გადაწერალ იუოს, იოანე ბურაძე, ამისცე შეიტანდა კწოთა სახში). მართალია, არსენ II-ის უწინ იყო არსენ I მე-IX საუკ. დასასირუდის, სოლო არსენ III მე-XIII საუკუნეში, 1233 წლის ასლო ხასხებს (ის. ზემო გვ. 81), მაგრამ ჩვენ ამ წერილს ვერც არსენ I-ს ვაუთხნებთ, რადგან იგი სრულიად ცნობილი არ არის მწერლად და ვერც არსენ III-ს, მე-XIII საუკუნის მწერალს, რადგან: 1) მე-XIII საუკუნეში რომ დაწერილიყო მოხსენებულია წერილი, მას.ს იგი უსათუოდ მოახსენებდა იმ კრებებს, რომელშიც X—XIII საუკუნეებში შეესხენ იმავე კათხებს, მაგ. კათიქე გრძელის სიტყვის გუბას ბეგარტ III დროს, ვლარჯეთის კრებას იმავე საუკუნეში (ის. წერა-კით. სელ-ნაწ. № 155 და ზემო გვ. 126), დავით აღმაშენებლის დროს მომხდარს საწმინდოებისა ცილობას სომესთა და ქართუელთ შორის, ანდრონიკე და ალექსი კომნინის და თამარ მეფის დროინდელს კრებებს (Addit et 283 cct. p. sqq.) და სს. მწერალი თაისის დრომდე ყველა შესანიშნავს მოკლენას აღწესსადა. არსენი II-ს მართლაც გერე უქმნა: მას ყველა დიდ-დიდის მოკლენასი აღწესსავე მანასკვერტის 726 წლის კრებამდე, რომელშიც სრულიად დაარღვია ყოველივე კავშირი სომესთ-საწმინდოებისა შიოფლიო ეკლესიის მოკლერებასთან. ამ კრების შემდეგ არსენ II კათალიკოზამდე ამ საქმის შესასები შესანიშნავი ისტორიული მოკლენა არ მომხდარა რა ბეგარტ III დროინდელს არტანუჯის კრებამდე, როდესაც არსენი ცოცხალი არ იქნებოდა.

ეს სტრიქონები დაწერილი გვეჩონდა, როდესაც ჩვენ ვიპოვეთ ახალი ცნობები არსენ კათალიკოზის შესასებო. საჭიროდ კრაცთთ ამ ჩვეუროთოდ ეს ცნობები, რომელნიც შექმნა ჭყენენ, ამოწმებენ და ავრცელებენ ჩვენის ქრონიკის ცნობებსაც არსენ კწოხედ.

ეს ცნობები დაცულია წერა-კითხვის XII—XIII საუკ. ჭაღალდზე ნაწერს სელ-ნაწერში № 1463 (in folio), რომელსაც ბოლო აკლია. ამ წიგნში მოთავსებულია სსეა-და-სსეა მონოთეიზატოა მწკალებლობის დამარღვეველი სავითსაეები წმიდა მამებისა: იოანე დამასკელისა, თეოდორე სარასელისა, აბიკურანდ წოდებულასა, ნიკიტა სთიფატისა, ანასტასი სინელისა, იოანე მანსურისა და სსე. იქვე იპოვება იესაქ-

ქება სომეხთა სარწმუნოებისა“ და „სარკიონთა მიმართ სიტყვს გება“ (გვ. 298), თუოდორე ჯუჯუერაძეს (აგვიკ „აბიჯურა“), „შეჩვენება იაკობიტთა, რომელთა თანა არან სომეხნაც“ და „განსტა ჰრომის ეკლესიისა“ აღმოსავლეთის ეკლესიისაგან ეგისტრატია ნაჯელ მიტროპოლიტისა. ჩვენს ძველს მწერლობაში ეს წიგნი იწოდებოდა „დოღმატიკონად“ განსარჩევად წა კეთიმის „წინამძღუარისაგან“ და ეგრემ მცირის „გარდაცემისაგან“ (ის. ზემო გვ. 218).

მთელი ეს თხზულება მე-294 გვერდამდე, გარდა უკანასკნელის სამის საკითხავას, თარგმნილია ბერძნულით არსენის მიერ, ვახეს ძისა, როგორც სწინს წარწერათაგან: 1) იოანე მანსურის თხზულების შემდეგ, ფურც. 202, სწერია: „დასასრული შრომათა იოვანე მანსურისათაჲ. ხოლო ითარგმნა არსენისაგან, ვახეს ძისა“;—2) მერე დამასკელის ცნობილი თხზულებას, წარწერით: „თარგმნილი მამისა არსენისი“;—3) ფურც. 264: „ამა წიგნისა ბერძულსა დედასა ესრე ეწერა, ვითარცა ესე აქა დამიწერია... შემინდევით. არსენი“ და იქვე მეორე მხარეს: „ლოცვა ყოთ მამანო და ძმანო არსენისათჳს თარგმანისა და დავითის ჰეტრიწონელისა, მონაზონ-ხუცისა, რომლისა იძულებითა ბერძულისაგან გადმოუქართულებიან ესე თაენი, სომეხთა განმამქიქებელნი. საუყუნომცა არს ესენება არსენისი. ან“;—4) ფურც. 271. ნიკიტა სტიფატას საკითხავის შემდეგ ჩართულია იმბიკო, რომელს კადურ-წერალობა არის: „არსენი. ნიკიტა“; 5) ფურც. 281 წარწერა ასომთავრულად და წითელ მელნით: „აღიწერა წიგნი ესე სარგებელი და უფრომხად ღუთის მოყუარე კელითა სიტყათა (სიტყუათა?) ამათ მამისა, კაცისა მდაბლისა და არარაჲს ღირსების მქონებელისაჲთა, თთუჲსა იანვარსა, ინდიკტიონსა სამსა, დასაბამითგანთა წელთა :ხელს: (ე. ი. 6538—5604=934 წელს):—მილოცეთ უკუტ მე ამის მიერისა სარგებელისა მომსთულებელნო ძმანო ყოფადისა ცხოვრებისა და საცნაურისა სამოთხისა საშუებელსა“... ამ წარწერის ზირდაზირ არშაჲსეჲ შჳ მელნით აწერა: „თვთ ამის ღირსისა მამისა საკითხავთა ამათ გამომეტყულებისა არს ანდერძი ესე.“ (ეს წარწერა სსკა სელ-ნაწერში ის. ზემო გვ. 88—9);—6) ფურც. 305: „საუყუნოდმცა იესენების არსენი. აქა დასრულდა ერთბამად განქიქება ელლინებრისა სულთა პირველყოფისა... და თანად ორთა უფსკრულისა ვეშაბთა: ორიგენის და მანეტოჲს ვეშაბთა“;—7) ფურც. 294; წითელ მელნით, ასომთავრულად: „ესე მე ესრეთ ვიოფლე აქამომდე“ და ამ წარწერის ზირდაზირ არშაჲსე აწერა „არსენ“ და იქვე ტექსტში ნუსხურად: „უნდომან მეცა მრვე (მეორე) ვამეორე. იწე“ (იოანე.—არსენის თანამედროვე იოანე ის. ზემო გვ. 125).

ამ წარწერიდაჲ ცხადია, რომ არსენი, ზირველი მთარგმნელი „დოღმატიკონისა“, არის ვახეს მე (კწი ბასილიც, მწერალი, იწოდება ვახეს ძედ: ის. ზემო გვ. 59 და შეიძლება არსენი იეოს იმასი ძმა); დოღმატიკონი უთარგმნა 934 წელს. ეს წელი თანხმად ნახეჩხეზია ეგელა ჩვენგან პოპილ „დოღმატიკონესში“ (ის. ზემო გვ. 89). მას აიძულებს თარგმნად ღვათ ჰეტრიწონელი, მონაზონ-

სურათი, რომელიც უნდა იყოს ის „ნეტარი დავით“, ბიძის ძე კვთიმი გრძელისა, რომელიც დასწრო არტანუჯის გრებას X საუკ. დასასრულს (ის. ზემო, გ. 126). 934 წელს არსენი არ აწოდება კათალიკოზად და მართლაც არსენი კათალიკოზობა მიიღო არა უადრეს 947—951 წლისა (ის. ზემო, გვ. 79; შენიშ. № 158 და გ. 89—90), რადგან ამ წელს კლავდ ივანე მიჩქელ, ხოლო მიჩქელის შემდეგ—დავით, წინამოადგილე არსენისა. არსენის გაკათალიკოზობას ჩვენ დავადებთ 961 წლის ასლო სანებშა (ის. ზემო გვ. 79, შენიშ. № 159). არტანუჯის გრების უამს (X საუკ. დასასრულში), კვთამე გრძელის და სოსთენის ბჭრობაში, არსენი მოსსენებული არ არის, ალბათ იმიტომ, რომ ამ დროს ის ცოცხალი არ უოიილა.

შესანიშნავია, რომ განხილულს ხელ-ნაწერს იგივე წარწერები აქვს, რომელიც ჩვენ ზემო შეეიტანეთ (გვ. 125 არტანუჯის გრებაზე); ხოლო 181 ფურცელზე იშოკება წარწერა, ჩართული ზემო (გვ. 246): „არსენისა მისრული მღვმეს, იტყვს დავით მეფე: მე-მამინდელი კაცი ვარ, ოდეს არსენი და როჯიდი ქამა; მარჯუპნასა გუერდსა ზედა წვა, ნოსელსა იკითხვიდა და დოღმატიკონსა აწამებდა... აქედან სწინს, რომ 934 წლის ასლო სანებში, კათალიკოზად დაჯდომამდე, არსენი შიომღვიმეში ჩხოვრებულა და ალბათ იქ გადაუთარგმნია 934 წელს „დოღმატიკონი“, რომელიც შემდეგ, სელასლა შეუსწორებია სსკა დედნებთან და გაუსწორებია. ამასე, გაანდა ზემოსსენებულის წარწერისა, მოგვიტარაბს სსკა წარწერაცა იმავე ხელ-ნაწერისა (№ 1463, ფურც. 3): „მე ოდეს ამათა ვწერდი, კარგი და გაკარგული დედაა არა მქონდა და უკანამს ღამესა მე თარვეულთა ზედა ვიშოვენ ორნი სხუანი უნაკულონი ამის წიგნისა დედანი და მათვე შევაწამენ ესენიკაო (sic), იტყვს თარგმანი“, ე. ი. თუთ არსენი და არა გადამწერი. აქ გულისხმებულა ბერძნული დედანი.

ესლა უფრო ცხადია ზემო აღნიშნული (გვ. 246) ჩვენი განმარტება მოსსენებულის წარწერისა: დავით კურატპალატი ამ წარწერაში მოგვიასრობს: მე იმდენის სისი კაცი ვარო, რომ ის დრო მასსოკსო, როდესაც არსენი შიომღვიმეში დოღმატიკონს აწამებდა 934 წლის ასლო სანებში და სანთლისეან სოფიან-წმიდის გეგმას აკეთებდაო. მართლაც, თუ 934 წელს დავით მეფეს შიომღვიმეში წასვლა შესძლებია და დასრომება არსენის მოქმედებთა, იგი იქნებოდა 10—12 წლის და მასსადაც 1001 წელს იგი მართლად დამა მოსუგებულობაში მოქედარა.

ზემო (გვ. 89) ჩვენ მაჩქელ სუნიკლოზს მიავწერეთ, შეცდომით, ერთი ზემოსსენებულთა წარწერათაგანი, რომელიც კვეთნის არსენის. რომ მაჩქელ სუნიკლოზი მე-XI საუკ. ცხოვრობდა და არა მე-X საუკ., ამას ამტკიცებს შემდეგნი საყურადღებო წარწერანი წერა-კითხ. ხელ-ნაწერის (XI საუკ. სელი, in folio, № 1276) რომელიც მოგვეყვას აქა შესავსებლად ზემო აღნიშნულთა ცნობათა მაჩქელ სუნიკლოზე და გასასწორებლად აღნიშნულის ცთომილებას: 1) გეორგი (sic) ნაკომიდაელის დეიანსმობლის ცნობებების საკითხავის შემდეგ: ესე თუთ არს გეორგი ნიკომიდეელ მთავარ-მბისეკობისი, ვირკელ წიგნის მწერადნი - - - ვითარცა თუალელთა წიგნსა სწერია; 2) ფურც. 89: იგივე თსხელებს და წარწერა, რომ-

მელაგ აღნიშნულა ზეიო გვ. 219, სტრიქონა 31—39; 3) და ამ ოსიულები
 ბოლოს, ფერც. 111: „ლოცვა უკეთ ქრისტეს მოყუარუნო იოანეს თჳს მღვდლისა და
 მონაზონისა, რომლისა ბრძანებითა მე უღირსიან ეფრემ მცირემან ვთარგმნი
 ბერძელისაგან მცირე ესე ცხოვრება დიდისა იოანე დამსკელისაჲ, აწლს ჩუენთა უამ-
 თა სურვილათ აღწერალი მიქელისგან სუენისა სჳმონ-წმიდელისა და სამადლო-
 ბელად ტუეობასაგან განკისისა მისისა, რამეთუ დეკემბერსა ერთსა შემოსრულთა
 თუენჭთა სულამსულთა ამის დღესა დაიბურეს ქალაქი და მთით სამოსსეს კრა
 დღესასწაულსა აის წა იოვანე დამსკელასას ოთხსა მისკე დეკემბრისსა, რომელ-
 თა თანა უწებულად დაცულსა მას სემოსსენებულსა მიქელ სუენისა სჳმონ-წმიდისა
 ძმასა და მამინ ქალაქს (იერუსალიამს?) დასუდამიღსა აღეწერა ესე სკითხავი არა-
 ბულსა ენისა ზედა, ვინაჲ იგი ბერძენთა ესად გამათარგმნა და შეამკო სამოელ
 წმადმან მიტროპოლატ ადნაელმს (ის. ზეიო გვ. 219), რომელი ესე აწ ქართუ-
 ლადცა თთარგმნა ღოცვთა ბერთა ჩუენთა საბაჲს და ანტონისითა, ბრძანებითა და
 სკაძრითა იოანე სემოსსენებულისა და კეს (კურიკეს) სუენად შესწავებულისაჲთა.
 უყაღმან მიეცინ მადლი შრომისა და წარსკებელისა. ამინ“; — ეზიფანე კვპრელის
 თსზულები თავში (გვ. 111) „მუცლად ღებისთჳს ანსადსა“ არმიაზე ტექსტის
 სელით აწერია: „შემანდეკით (ეფრემ მცირეს?), სსუაჲ სკითხავი მუცლად-ღებისა
 ვერ კვპე, რომელმცა მეთარგმნა. ესე კეთჳმეს თარგმნილად შემომა[ტუეუს] გა[ნს?].
 მკონაჲ თეოდორე მრეკალსა უბრძანებია“.

აქ აღწერილი იერუსალიმის ალება მართლა იყო დეკემბერს 1082 წ. ამაზე ის.
 ვახუშტი-ბჭაძისა, გვ. 174. Hist. G. I, 352. მიქელ XI სუე. ცხოვრებულა და
 არბულ ენაზე უთარგმნა წიგნები, და სხასს, ქართულა ეოიფილა.

თუთ ისტორია განყოფილის სომეხთა ქართულთაგან მოკლედ არის აღწერილი
 და თითქმის თანხმად სომეხთა ისტორიისა, მე. ასოლიკისა, რომელაც თანამე-
 დროვე იყო არსენისა. თითო-ოროლა ალაგას თანხმობა იმდენად თკალ-საქენისა, რომ
 უწველ ჯოფს არსენის მიერ სომხურ წყაროების ცოდნას. მაგრამ არსენი ბევრს
 ასად ცნობებს უჭადკეს ალებულის კითხვის შესასებ, განსაკუთრებით იოანე მადირ-
 გომელსე და კზს კომიტოსზე, რომელნიც, არსენის თქმით, გასდეს მიზეხსად სო-
 მხთა ერთისა მსოფლიო სქარისტანო აღსარებიდამ და კათოლიკე ეკლესიიდან გან-
 ვარდნისა. მოკლედ, მაგრამ შესანაშნავის სიმართლათ გვანატრეს არსენი ზოლიტი-
 ვურ ძეგომარეობას სომხთათას, რომელმაც თან და-თან დასმარა სომეხთა ერთი
 ქუშმარტს აღსარებას და მისილია იგი მწკალებლობასადმი; და თუთ არსენი გვარ
 წმენებს, რომ „განყოფა სომეხთა ქართლისაგან უმწველად აღწერე წიგნისა ამას ში-
 ნს“. არსენის წერილი წმიდა სხავა, განმანსკველა იმ სიხად ბურუსისა, რომელიც
 განზრას შემოუსუეით ამ სომხთის სამღვდელთაბასიკის სათავილო და სამარ-
 ცხენის მოქმედებათთჳს. გამოცდილი და პირუთონელი მეასტორიე სომხურ და
 ქართულ წყაროებიდამ, არსენის წერილის შუქს ქვეშ, ადვილად აღადგენს ქუშმა-
 რატს და სრულს სასეს იმ სამწესარო დროჲსის, რომელმაც სამედაიოდ აღმო-
 ფხვრა სასომხეთადმი წმიდა სარწმუნოება, ნეტარის გრიგოლ მართლის მიერ ქად-

გებულები, განრყენა და შებიღწა ის წმიდა წიგნები, რომელნიც თარგმნილ იქმნენ წინსაჲის, მოსე სორენელის და სხვათა მამათაგან, შესცვალა და დააქცია ძველთა წმიდათა მამათა მიერ დაწესებული საღვთის-მსახურებო წესები, უკანასკნელ მანასკერტის მწვალებულთა კრებამ სრულაად გადააქცია ძველი სეუღლი სომეხთა ერისა და შემოიღო ახალი სარწმუნოება და წესები.

საყურადღებოა, რომ არსენი არას ამბობს 596 წლის დიენის კრებაზე, რომელსედაც რამდენთაჲე სომეხთის ეპისკოპოსთა დაადგინეს: უოკელი კავშირი მოიპოოს ქართველებთანაჲ, გარდა აღებ-მიცემობის კავშირისაჲ. რის მომასწავებელია ეს, თუ არ იმისი, რომ ამ კრების დადგენილობას დიდს ყურადღებას არ აქცევენ არც სომეხნი და არცა ქართველნი, რადგან იგი იყო შედგენილი თითქმის მხოლოდ პიროვნულის უსიამოვნებისა და ანგარიშებისა სომეხთ კათალიკოზის აბრამის და ქართველთ კათალიკოზის სკიმეონის შორის შესახებ ცურტავის ეპარქიისა, რომელიც ექვემდებარებოდა ქართლის საკათალიკოზოს, მაგრამ მოსე და აბრამ სომეხთ კათალიკოზითა უკანონოდ მისტანეს იგი ქართლსა. დაიღ ეს ანგარიშები იყო უმთავრესი მიზეზი ამ უსიამოვნო განსეთქილებისა, ხოლო ქალკედონის კრება და ღვინ დიდის წერილი მხოლოდ საბაბად გამოიყენეს.

თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა არსენისაჲ, მცხნთელ კათალიკოზისა, რომელი იყო სანახაზთაგან სამცხისთა საზარით, განყოფისათჳს ქართლისა და სომხისთა.

კაცნო ლუთის მოყუარენო, რომელნი შევბით¹⁾ ემბაზისაგან ცხოველისა შეილოდ წმიდისა და დიდებულისა კათოლიკე ეკლესიისა სარწმუნოებასა ზედა წმიდისა სამებისასა, რომელი დადევს წმიდათა მოციქულთა შეურყვევლად და ძირ უბნე²⁾ დათესულსა მათსა ყოვლად ქებულთა წმიდათა მღვდელთ-მოდლოართა ქეშმარიტითა და მართლითა სარწმუნოებითა და წამეს ვითარცა ერთითა პირითა ექუსთა მათ შინა კრებათა³⁾, რომელთა მიერ პირველ ზრახვიდა თვთ თავადი ღმერთი და განაწესეს ესრეთ და გუასწავეს ჩუენ:

მამაჲ ყოვლისა მპყრობელი, დამბადებელი ყოველთა არსთა, ხილულთა და უხილავთაჲ; ძე მხოლოჲ მამისაგან შობილი და არა ქმნილი, სწორი მამისა და თანამოქმედად მამისა ყოველსაჲე, რომელმან აღსასრულსა ეამთასა შეიმოსა სიმდაბლით უძლეური კაცებამ ჩუენი საშოსა შინა წმიდისა ქალწულისასა, ჯუარს ეცუა და მოკულა ქეშმარიტად და არა საოცრად⁴⁾ ბუნებითა კორცთათა

¹⁾ „შევა“ აღნიშნავს გარდამატებულს სიხარულს. ძველს დედანში იქნებოდა: „რომელნი იშვებით...“²⁾ უნდა: „ძირ უბნე“.

³⁾ ღირს-შესანიშნაჲია, რომ ძველ ხელ-ნაწერებში მეშვიდე კრებას არ იხსენიებენ (ამაზე იხ. ჩემი აღწ. ეკ. მუხ. № 86 ხელ-ნაწერისა)...⁴⁾ „საოცრად“, ე. ი. მოჩივრებით. მო-

და ლუთაებისა ძალითა აღდგა და თანა აღადგინა დაცემა ჩუენი პირველი, ამაღლდა მუნვე მამისა და მოვიდეს განსჯად ცხოველთა და მკუდართა დიდებითა, კორციითა მით, რომელი ჩუენგან მიიხუნა.—და სული წმიდა უფალი, ცხოველს მყოფელი, მამისაგან გამომავალი და ძისა თანა თაყუანისცემული, თანასწორი მამისა და ძისა თანამოქმედად საუკუნეთა, რომელი იტყოდა პირითა წინასწარმეტყუელთაჲთა ყოველსავე მომავალსა.

და ერთი წმიდაა და დიდებული კათოლიკე ეკლესიაჲ, რომლისაგან განიდევნეს ყოველნი მწვალებელნი სიბრძითა უკეთურებისათა, რომელსა შინა იდიდების წმიდა სამება მარადის მართლითა აღსარებითა⁵⁾.

ხოლო ვითარ განდგეს სომეხნი მართლისა სარწმუნოებისაგან ესე არს მიზეზი. ვითარ ყოველთა კრებათა იპოვის ვინმე თითოჲ წინააღმდეგობი საქმითა საეშმაკოჲთა და აზმნის ახალ-სახეობითა ლუარძლი წვალებისა, ეგრეთვე წმიდასა კრებასა ქალკილონისსა გამოჩნდეს ორნი მგელნი მძვინვარენი, განჩემებულნი ეშმაკისნი—ევტკჳი და დიოსკოროს; ვითარ არიოზ, მაკედონიოს და ნისტოროს სამთა მათგან კრებათა დაიწყევნეს შერ[უენ]ებულნი და წარწყმდეს, ეგრეთვე ესე ორნი საწყალობელნი :ქლ:—თა⁶⁾ წინააღუდგეს⁷⁾ საღმრთოჲთა შურითა აღგზებულთა, რომელთა შორის მკვდრ იყო ქრისტე და მათ მიერ შეჩუენებულნი წარწყმდეს და მიზეზ ბოროტისა ექმნეს ურიცხუთა სულთა უბრალოთა.—ხოლო ვითარ ზედა მიიწივენით, გულისკმა ყავთ, განყოფაჲ სომეხთა ქართლისაგან უცქუელად აღვწერე⁸⁾ წიგნსა ამას შინა.

ჟამთა არკადი მეფისათა ბერძენთა ზედა⁹⁾ და სომხითს მეფობასა არშაკისსა¹⁰⁾ იყვნეს სომეხნი ნაწილად ბერძენთა სჯულსა ზედა მათსა მტკიცედ, ვითარცა ასწავა მათ წმიდაჲან გრიგოლი პართელმან¹¹⁾, და სიმკნით ეპყრა ქუეყანაჲ მათი ფრიადითა ლუაწლითა მოახლეობისაგან სპარსთასა და მეფენიცა ბერძენნი შეეწოდეს ლაშქრითა და ოდესვე მცველად უდგიან ძალითა დიდითა მახლობელად და ესრეთ იყო საქმე მათი¹²⁾. ხოლო მეფემან არკადი¹³⁾, ძემან თეოდოსისმან დაცონა¹⁴⁾ საქმე მათი და მოერინეს სპარსნი სომეხთა და იოტნეს ქუეყანით მათით და ლტოლვილნი მრავალ-ჟამ მწირობდეს ელექციით¹⁵⁾ კერძოთა ქუეყანათა და ევედრებოდეს არკადის, რათამცა მოუვლინა

ლანდებით (приврачно), როგორც ერთ-ბუნებიანი* (монофизиты) ჰეიქრობენ.—⁵⁾ ეს წინასიტყვაობა, ანუ შესავალი, რომელშიაც არსენი მოკლედ და სიმართლით აღწერს მართლმადიდებელ სარწმუნოების აღსარებასა და შემდეგ გვიჩვენებს, თუ რომელ მიზეზით განდგენ სომეხნი ამ აღსარებისაგან.—⁶⁾ ე. ი. ექვსას ოც-და-ათთა ქალკილონის კთების შამათა.—⁷⁾ ე. ი. 630 შამათა წინააღუდგენო ევტკჳი და დიოსკოროს. Kiracos de Grantzac, p. 17, n. 10. რასაკერაველია, ქალკილონის კრების მოწინააღმდეგენი მოეფინებოდენ საქართველოსაც, როგორც მოეფინენ მთელს აღმოსავლეთს და სომხითს (Oukht. 277).—⁸⁾ ე. ი. უეპქულ საისტორიო წყაროებიდამ და სიმართლით.—⁹⁾ 395—408 წ.—¹⁰⁾ 392—396 წ.—¹¹⁾ რომელმან მოაქცია სომხითი. მოქცევა სომეხთა ანუ ცხოვრება წა გ რ ი გ ო ლ პ ა რ თ ე ლ ი ს ა ჩვენ ვიპოვნეთ მე-XI საუკ. ხელ-ნაწერში ქართულად და ნაწყვეტი იმისგან ზემო ჩაუერთთ (იხ. გვ. 19—27).—¹²⁾ იხ. ვრცლად Мойсей Хоренский изд. Эмина кн. V, гл. 4—XLI. Асогий; стр. 12—50;—Варданъ; стр. 69 და შედ. Siracos; p. 16—18.—¹³⁾ 395—408 წ.—¹⁴⁾ მცონარება=ზარბაცობა; „დაცონა“=უფრი არ უგდო.—¹⁵⁾ ეკლესი ზემო სომ-

ძალი, რომლითა შეუძლონ დაპყრობა ქვეყანაჲ თჳსი ღ არა ისმინა უფალმან ვედრებაჲ მათი. — მაშინ იძიეს ღონე სომეხთა და მოხარკე ექმნეს სპარსთა და არწმუნეს მეფესა სპარსთასა ფიცისა მიერ და თავსდებოთა მოწყულადა ბერძენთაგან და შეერთებულ მათდა, და განიხარა მეფემან ფრიად ესე და მრავლითა სიხარულითა და ბოძითა უკუნცა ქუეყანაჲ მათი¹⁶). დაყვეს სომეხთა რაოდენიმე ჟამი მშველობით მართლითა სარწმუნოებითა.

ხოლო ეშმაკი, რომელი მარადის ჰბრძავს სიკუდილად კაცთა ნათესავსა, აღძრა ნათესავი უღმთოჲ ნისტორის წყალებისა და დიდძალითა ქრთამითა ოქროსათა ითხოეს მეფისაგან კეთილად მიქცევად¹⁷) (სომხითი) სჯულსა მათსა და განდრიკეს გული მეფისა და არწმუნეს ესრეთ, ვითარმედ რაჟამს პოონ ჟამი სომეხთა მიქცევად კუალად ბრძენთავე, არა ერიდნენ ყოვლადვე ფიცსა არცა თავსდებოთა სიყვარულისათჳს და სიმტკიცისა სჯულისა და მოიკიცხოს საქმე შენი მათ მიერ, არამედ უცვალე სჯული და დაჰსენ შორის მათსა სიყუარული უკუნისამდე, რომელიცა იქმნა მახითა ეშმაკისათა. და აიძულნა მეფემან პეროზ¹⁸) სომეხნი მსახურებად სჯულსა ნისტორის უღთოასასა; ხოლო სომეხთა ყოვლადვე არა თავს-იდვეს ესე, არამედ ჰრქვეს მეფესა მოციქულითა ესრეთ, ვითარმედ ნუ იყოფინ ყოვლად ესე ჩუნდა არა ხოლო ქუეყნისათჳს, არამედ თათა და შვილთა ჩუნთა ტყუპობისა და სიკუდილისა¹⁹). ხოლო მეფე იქცა კუალად სხუად მანქანებად და განუცხადა საქმე თჳსი განყოფისათჳს ბერძენთაგან და ესრეთ მიუვლინნა მოციქულნი, ვითარმედ ერთი-ორთაგანი ყავთ; ანუ გამოირჩიერთ ყოველთა ასურთაგან სჯული თჳნიერ მელქთაჲსა, რომელნი არიან სჯულითა ბერძენ, ანუ დაუტევეთ ქუეყანაჲ

ხეთში, იხ, Brosset Hist. G. I, 218, 9 n. 3. ქ-ცხბა, I, 162.—¹⁶) ამაზე ვრცლად M. Хоренский, გვ. 197—232, Асогикъ, 51—57.—¹⁷) აქ დედანს ერთი სიტყვა აკლია, ვგონებ „სომეხთა“. — საყურადღებოა, რომ მემბტიანე სრულიად ჰსდუმს ქალკილონის 451 წლის კრებაზე. რომელიც გახდა უძთავრეს დოღმატიკურ საფუძველად სომეხთა და ქართველთა შორის სარწმუნოებრივის განხეთქილებისა. მემბტიანესი აზრი აქ ცხადია: იგი ამით და სხვა ფაქტებითაც ცხადად გვიტკიცებს, რომ ერთად-ერთი მიზეზი ამ ორ ერთა შორის მომხდარის განხეთქილებისა იყო მხოლოდ პოლიტიკური მდგომარეობა სომხითისა სპარსთა და ბერძენთა ერთმანერთ შორის ქიშპობაში იმაზე, თუ რომელს მათგანს უნდა დასთმობოდა პირველობა აღმოსავლეთში და კერძოდ ქართლ-სომხეთში. ქალკილონის კრება იყო მხოლოდ საბაბი და არა მიზეზი განხეთქილებისა. მთელი ისტორია სომხეთის ისტორიისა ამას ცხადად გვიჩვენებს. სომეხთა „შეჩვენებანი“ ამასვე გვიჩვენებენ მიზეზად განყოფისა: „რომელ განადგინეს ყოველი სომხითი ბერძენთა მთავრობისაგან და თანაშემწე ექმნეს სპარსთა და მომადლებისა მათისათჳს მოიხუნეს ხალიფასაგან წესნი და სჯულნი... შეიჩვენებია“ („სამოთხე“ 635: ჩემი ხელ-ნაწ. გვ. 103).—¹⁸) 457—484. წ. — Hist. G. I, 189, 196. Асогикъ, стр. 55. — Kiracos, p. 18—20. — ამ ნაირად, ქალკილონის კრების უკმაყოფილო პირთა აღუძრავთ სპარსთა მეფე და შეუგონებიათ, თუ რა დიდად სასარგებლოა სომეხთა მოწყვეტა მსოფლიო ეკლესიისაგან.

¹⁹) იხ. Асогикъ, გვ. 52 და M. Хоренен. к. III, гл. LXIV—LXVII და Египше.

თქუნი და ივლტოდეთ ჩუპნგან. მაშინ სომეხნი შეწუხნეს ფრიად ორსავე ამას სახესა ზედა და შეიპყრნა ურვამან და იქმნა ანჯმანობაჲ²⁰) შორის მათსა მრავალთა დღეთა და მიუგდეს საქმე ესე ნერსე კათალიკოსსა²¹), რომელსა ეწოდა მეჯინ. და რქუა მეფემან სომხითისამან და ყოველმან ერმან, ვითარმედ უმჯობესი ჩვენი შენ უწყვი, რათა პბრძანო უმჯობესი ჩუენითა (ჩვენნი?)²²) დაუყოვნებელად დავემორჩილნეთ ბრძანებათა შენთა.

ხოლო მან საწყალობელმან დაამონნა სულნი კორცთა და არა მიხედა ყოვლადვე საუკუნეთა გუტმათა და შუტმათა და არა ისმინა კმაჲ უფლისაჲ სახარებასაგანი, ვითარმედ უკეთუ ყოველი სოფელი შეიძინო და სული შენი მოიკლა, რაჲ მისცე მისი ნაცვალიო. არამედ აზრახა მსგავსი თვისი პირუტყუტბრ და ესრეთ ჰრქუა: უმჯობეს არს ჩუნდა სიკუდილი, ვიდრეღა ჟამსა ამას კულად მოქცევაჲ კულად ბერძენთა და მეორედ დაგდებაჲ ქუეყანისა და მოწყუტლაჲ ჩუენი მწირობით, და ყოველი ზრახებაჲ მისი იყო საწყუთრო და ამპარტავენად²³). და მიუვლინეს მეფესა მწუხარებით და ითხოვეს სჯული იაკობთა, რამეთუ სხუანი ყოველნი უძვრეს²⁴) შეჰრაცხნეს. ხოლო ცოდვაჲ მცირე აღორძინდის უფროჲს დიდისა უღებობასა შინა, ვითარცა წერილ არს.

ხოლო მეფე დაჯერებულ იქმნა და მოუვლინნა მოძღუარნი იაკობნი ბოროტნი ცხრანი, ვითარცა «მელნი» [მცბ|იერნი, ვითარცა თქუა სიბრძემანღუთისამან სოლომონის მიერ, და მათ განრყუნეს სომხითისა შრომილი წმიდისა გრიგოლისი, მრავლითა ღუაწლითა და ცრემლითა მისითა მორწყული, რომელთა სახელები ესე არს: აბდიობა²⁵), პეტროზ მკაწრველი, სუმონ ბოროტი, იაკობ. და თანა ჰქონდეს წიგნი ფილაქსოსისნი: იელიანენისნი: ალიკარნელისნი: ტიმოთე კუტრნი და სევეროს ნაშიკელი²⁶). და ყვეს კრებაჲ ქალაქსა შინა დვინს და შესძინეს ხაჩეცარი, ესე არს სამწმიდა-არსსა შორის

²⁰ ანჯმანობა—რჩევა, თათბირი.—²¹) 524—533?; АСОГИКЪ, გვ. 58. ასოღიკი ამ ნერსეს მიაწერს დვინის კრებას 551 წ. (გვ. 58).—²²) ეს ორი სიტყვა მეტი უნდა იყოს.—

²³) ე. ი. კზი ნერსე ამ ქვეყნის წუთიერს ანგარიშებს მისდევდაო და არა საღმრთო საქმეებსა.—

²⁴) ე. ი. უარესად.—²⁵) აბდიო? АСОГИКЪ გვ. 52, Хорезский III, гл. 44. ვგონებ აქ იგულისხმება არა თვთ აბდიო, რომელიც ამ დროს ცოცხალი არ იქნებოდა, არამედ მისნი თხზულებანი, როგორც პეტრე მკაწრელზე და იაკობზედაც იგულისხმება. მაგრამ ქვემო აბდიო ასურნი მოხსენებულია თანახიარად დვინის კრებისა.

²⁶) ყველა ზემოხსენებულნი პირნი იყენენ მონოფიზიტნი—მწვალებელნი; ამათში პეტრე მკაწრელი. ჩვენ ხელში გვაქვს ხელ-ნაწერი „უწყება პეტროს მკაწრელისათვის და ალაჯირისათვის“, რომელიც დაბეჭდილია საბინინის „სამოთხეში“ გვ. 629. ამ „უწყებით“ პეტრე ყოფილა კოსტანტინუპოლის პატრიარქი, განდევნილი მწვალებლობისთვის, რომელმან განაყენა მართალ სარწმუნოებისაგან „უმანკო იგი ერი სომეხთა“. ეს უწყება პეტროსსზე და ალაჯოზე ისტორიულს სიმართლეს მოკლებულია და გადამახინჯებული უნდა იყოს უფიცი მწერალთაგან ანუ ზეპირ-მთქმელთაგან. პეტრე არ სჩანს კოსტანტინეპოლის პატრიარქთა სიაში V საუკ. ხოლო პეტროს ანტიოქიის პატრიარქი მოხსენებულია ჩემს სიაში № 41 ამ გვარად: „მა: პეტროს კანაფელი :ბ: წელს (იპატრიარქა) და გაიძო (ე. ი. განიდევნა), რომელმან აცთუნა

შეჰმატეს ჯუარი²¹) და აჩემეს ვნებაჲ ღუთაებისა ძალსა უვნებელსა და უკუ-
დავსა სიკუდილი და განდგეს მართლისაგან და კეშმარტისა სარწმუნოებისა
და უცხო იქმნეს და განისხნეს წმიდისაგან და დიდებულისა სამოციქულო კა-
თოლიკე ეკლესიისა, რომელ არს თავი სარწმუნოებისა და დედა ყოველთა
მორწმუნეთაჲ სიტყვსაგან უფლისა, რომელი უბრძანა წმიდასა მოციქულსა
პეტრეს, ვითარმედ შენზედა ეგოს მტკიცედ სარწმუნოებაჲ ჩემო. კეშმარტად
უცხო იქმნეს ცოდვითა მათითა დედისაგან ღუთისა და განაწესეს არაჯო-

სომხითი წყევლმან“ (იხ. წ. კ. ხელნაწერი X საუკუნისა № 1143 და ეკ. მეზ. XII საუკ. № 97) პეტრე განაწი ანუ ფულონ მართლა იჯდა ანტიოქიის პატრიარქად 471, 475—478 და 485—488 წელს (Brosst, Addit. p. 192, Oukhitanes d' ourna X S. p. 331, n. 1); იგი იყო წინააღმდეგი ხალკიდონის კრებისა, და პირველმა დასთესა სომხითში მონოფიზიტობის დეარძლო. საეკლესიო მწერლები ჰმოწმობენ, რომ პეტროს „აღვიდო და საყდარსა ანტი-ოქელთასა“ (ე. ი. რამდენ-ჯერმე) და ბაროტთა მათ მწვალებლობათა მისთავს წათა მამათა მიერ შეიჩუნდა და განიკუტა და საყდრისა თვისისაგან განიდევნა და მიერ რომაისა სომხითად და აღმოსავალად (ე. ი. საქართველოს და სერეთს: ეს ქვეყნები იმ დროს „აღმოსავლეთ-ი“ იწოდებოდა: იხ. № 170, გვ. 202—9)... ხოლო მოვიდა რა კეშყანასა ამას ჩუქსნა საოცრებითა, რამეთუ ზინ იგი ზემო კერძო მალალსა რასმე საყდრად შენებულსა (საყდარი ტახტი, საჯდომი) სამოქალაქო პატრიარქითა და ბრწყინვალითა... და შეუდგა ერი ურიცხვი მოძღვრებათა წვალებისა მისთას დაბნელებული ნათესავი სომეხთა. მაშინ მოვიდა ზევი იგი კანგარასა (აგარასა? Oukhitanes, p. 331—კანგარკ) და მოუწოდა ნეტარსა მიქელს კზსა ქართლისასა, რათა ანუ სჯულსა მისსა ეზიარენ, ანუ თუ ურჩ ექმნას, საყდრისაგან განიყუანოს.“ მიქელ კზი ეახლა პეტროსს თავისის ამალით და უბრძანა ყველა მისს მხლებელთაგანს, რომ თითო ქვა ჩაედვით ქედებში და ასწავა, „ვითარმედ ვითარ იხილოთ ჩემგან, თქვენსა ეგრე ჰყავთ ყოველთა. მაშინ მოვიდა მიქელ კზი და თაყვანისა წინაშე საყდრისა მისს პეტროსს მკაწერელისა, ხოლო მან შთაუდგა სახელი შესამოქალაქისა მისს, რათა ემოხვოს იგიცა ჩუქსლებისაგან მისისა.

ხოლო ღუთით განბრძნობილმან მიქელ უპყრა სახელსა მისსა და შთამოხიდა ძლიერად და შთამოიოთრია, კეშყანად დააკუტა და დასცა კვთა მით, რომელი აქუნდა ქედსა შინა მისსა და განტვნა უღთო იგი და ზევი (ე. ი. აშპარტეანი) და დასდგა წყლულება სასიკუდინე. მაშინ ყოველთა მისთანა მყოფთა ეპისკოპოსთა და მოყვანთა მისთა დაკრიბეს მასზედა ქვა და ესრე დაზინეს კვთა და მოკლეს მგელი იგი და შეერაცხა მათ სიმართლედ კაცის ქელა იგი. მაშინ ხარი და შიში დაეცა მათ ყოველთა მიმდგომთა პეტროსისათა“...

ეს უწყება, ამოღებული სუბსარქისის ცხოვრებიდამ (ჩემი ხელნაწ., გვ. 119) და საბინინის „სამოთხე“-დამ გვ. 631, ეთანხმება სხვა წყაროებს: და ისტორიის მიმდინარეობას: 1) პეტროს მართლა ვახტანგ გორგასალის დროს ცხოვრობდა და მასთანადმე მიქელიც მისი თანამედროვე იყო; 2) მიქელის ხასიათს სრულიად ეთანხმება ესრეთი ქტევა: ფიტხელმა ხასიათითა მიქელმა თვთ ვახტანგ მეფესაც კი არ დაუთმო და ერთი კბილი მოსტვნა (იხ. ზემო გვ. 48); —3) თვთ მე-X საუკ. მწერალი უხთანესიც ამოწმებს ამას, როდესაც იტყვის: აბრაამ კათალიკოზმა (580—603) ეპისკოპოსი პეტროს გაუგზავნაო ქართლის კზს კირიონს; ქართველნი სიკვდილს დაემუქრნენო პეტროსს სარწმუნოებრივის განხეთქილებისთვის: „ამ გმირობით გაამაყებულთა ქართველთა ჩვენს დრომდღე შეინახეს მოთხრობა, რომელიც მამათაგან შეილებს გადაეცემა, რომ თქვენი მგელი პეტროს ჩვენთა დიდებულთაგან (par nos principes) მოკლულ იქმნაო კანგარის მთაზე“: უხთანესი მაინც, როგორც სჩანს, გვაგულის-

რი²¹) მუნვე დვინს, რამეთუ თქუს: ესე არს დღე პირველი სარწმუნოებისა ჩუანისა²²) და შესძინეს კუალად ბოროტი ბოროტსა და შეჩუპნებით დაიწყევნეს თავნი, რათა არა ეზიარნენ კრებასა ქალკილონისსა და გან[ისხნენ].

რამეთუ პ[რიველ] - - თ³⁰) შინა და რომელთა ენუქისზე ებრისა გინა ნაქ - თა³¹) კაცნი შეპყრობილნი ფრიადითა საცთურითა ეშ[მაკისათა] შეკრულ იყვნეს მსახურებითა კერპთათა და ვა (კითარცა?) ბნ- - სა (ბანაინს?) შინა ფეშუპბითა და ფილოსოფობისა რაჲსამე მიღევნი³²) მიდრკეს ბოროტად და დაიწყდა ღ[ღ] (დმერთი). გინა თუ სიგარძოჲსაგან ეამთასა და-

ხმებინებს პეტროს ანტიოქელს (Oukhtanes. p. 331; ამაზე იხ. კიდევ Kiracos p. 23 და აგრეთვე Addit. p. 122—3; Hist. Gr. I, 279, n. 4); 4) თვთ ვეთიმე გრძელი იერუსალიმელი, მე-X საუკ. მწერალი, ეტყვის სომეხთა მოძღვარს სოსთენს: „მერმე (პეტროს მკაწერელი) მოვიდა ქუტყანად თქუანდა, აღაესო ბოროტითა წუწალებითჲ (წუწალება=განყრფივა. აქილამ: წულილი=განყოფილი მრავალ ნაწილად. რადგან განყოფივა ცოცხალის სხეულისა ტკივილს გამოიწვევს, ამის გამო წველება აღნიშნავს ტანჯვასაც) და შეატუნა ერი იგი უსწავლელი. ვინაცა შეტურა ღ[ღ] მიქილ კზ[ი]... (და) კვთა განტკნა იგი... ნეტარმან მიქილ და, კრებულმან მისმან საღმრთომან უყეთური იგი დაქოლეს“ (ჩემი ხელნაწ. გვ. 130, Hist. Gr. I, 191, n. 2 „სამოთხე“ გვ. 618). 5) თვთ ამ არსენ კზ[ი]ს თხზულებაში პეტროს მკაწერელი წოდებულია „ანტიოქელად“ (იხ. ქვემო).—ამ საბუთების მიხედვით ჩვენ პეტროს მკაწერელი პეტროს კანათელად (Гнафъ) ანუ პეტრე ფულონად მიგვაჩნია, წინააღმდეგ ბროსესა (Add. p. 123, n. 2, Oukhtanes, 133, n. 1), თუმცა ცხადად ეტყობა, რომ ზემოხსენებულთ „უწყება“ ვიღაც უვოც მწერლის კალმით შესამჩნევად გადამაზინჯებულა, მაგ. მოხსენებულა სულთანი, სარკინოზობა, რომელიც გაჩნდა მე-VII საუკ. ხოლო პეტროსის მიერ ოქროთი გაფარაყიანება წვერისა მოგვაგანებს ნერსე კზ[ი]ს ამბავს („სამოთხე“ 630, АСОГЯКЪ, стр.; Kiracos, p. 24).

²¹) ე. ი. „სამ-წმიდა არსსა“ საგალობელში ჩაუმატეს „ჩვენთვის ჯვარცმულა“ და ამით ჯვარცმა და ვნება წმიდასა სამებას მიაწერეს, ანუ თვთ ღეთაებას მიაჩემეს სიკვდილი და ვნება. ამ დამატებით სომეხნი აცხადებენ თვის მონოფიზიტობას, რომელსაც სიტყვით-კი უარს ჰყოფენ.

²²) ახალი წელთა-აღრიცხვა სომეხთა და მარხვა, „რომელი მიიღეს უღმრთოთა მანასკერტს ტარსუნ ქალაქსა დვანს შეკრებილთა მწუწალებელთა“ (ჩემი ხელნაწ. გვ. 115, „სამოთხე“ გვ. 635).

²³) სომეხნი ამ განყოფის 551 წლიდამ იწყებენ თვის წელთა აღრიცხვას. და ამით თითქო ჰქადაგებენ: „ესე არს დღე პირველი სარწმუნოებისა ჩვენისა“; ე. ი. ძველი სარწმუნოება უარჰყვეს და ახალი შექმნეს დვინელთა მწვალებელთა. ქრისტეს შობის დღე ნაკლებად მიიჩნეს, ვინემ საქრისტიანეთილდამ მათის განყოფის დღე: აქილამაც გამომჟღავნალებს, რომ ქეშმარიტო მიზეზი სომეხთა განდგომისა მსოფლიო ეკლესიილდამ იყო პოლიტიკური და არა სარწმუნოებრივი (იხ. Kiracos de Gandzac III S. p. 22—23, nn.).

²⁴) აქ ერთი სიტყვა წაბლაღულია.—²⁵) რამდენიმე ასო აკლია ამ სიტყვას.

²⁶) ყველა მონოფიზიტები თვის მოძღვრებას აფუძნებენ უმეტესად ლოგიკაზე და ფილოსოფურ მოსაზრებაზე, ვიდრე საღმრთო წერილზე ანუ ზეგარდმო-გამოცხადებულ სწავლაზე, თითქო ჩვენი სარწმუნოება იყოს ნაყოფი კაცობრივის მსჯელობისა და ლოღიკისა და არა ზეცით გამოცხადებულ სწავლისა. ეს იყო მიზეზი იმისი, რომ მართლ-მადიდებელ აპოლოგეტნი იძულებულნი არიან ამავე ნიადაგზე ებრძოდნენ მონოფიზიტთა მწვალებლობას.

ვიწყებულ იქმნა შორის მათსა კსენება ღ^ა (ღუთისაჲ), გარნა სულგრძელე-
ბითა ღუთისათა²³).

ხოლო ჰურიათა და მწვალებელთა შეეჩქუტუა (sic) ბნელი სიტყვსაებრ
იობისა, მოეხვა ჰრული თუალთა და დაბრმა უგულისკმოჲ გული მათი, ჰხედვიდეს
ყოველსა დიდებასა ღუთისასა და პირისპირ მტერად აღუდგეს კეთილთა და მადლ-
თა მისთა მინიკებულთა. ზ, ფრიადსა მასა მეცნრობასა და გარდაჩეულსა
სიბრძმესა, ვითარცა თქუა საღ^{ან} წიგ^ნ (სალუთომან წიგნმან):

“ბ^ა ვითარცა იხილეს ქართველთა და ჰერთა კათალიკოზმან კვირონ მცხე-
თისამან, რამეთუ კელითა აბდიბო ასურისაჲთა კრება ყვეს სომეხთა ქუწყანასა
ღვინსა და შ[ეჩქუ]ტ[უ]ნებით²⁴) განდგეს აღსარებისაგან წმინდისა კათოლიკე ეკლე-
სიისა და განეყენეს ოთხთა საპატრიაქოთაგან და გარდააქციეს აღთქმაჲ იგი,
რომელი დაუღუა წმინდამან გრიგოლი კესარია ეკლესიისა უკუნისამდე არა
განშორებად მისგან კელთდასხმაჲ ებისკოპოსობისა სომხითასაჲ : ბ^ა:²⁵) და რა-
მეთუ სომხითმან ბრძანება მოილო სპარსთა მეფისაგან კელთ დასხმაჲ ეპისკო-
პოსობისა თავით თჳსით²⁶). ესე რაჲ ცნეს ქეშმარიტად კვირონ კათალიკოზმან,
ა ბ ა ზ ჰერთა კათალიკოზმან²⁷) და იქმნა ცილობაჲ დიდი შორის სომხითისა და
ქართლისა. ქართველნი ეტყოდეს, ვითარმედ წმინდამან გრიგოლი საბერძნე-
თით მოგუცა ჩუ^{ან} სარწმუნოებაჲ, რომელი თქუ^{ან} დაუტევეთ აღსარება მი-
სი წმინდა და დაემორჩილენით აბდიბოს ასურსა და სხუათა ბოროტად მწვა-
ლებელთა და სერაბინთა იგი სამწმინდაარსობით დიდების მეტყუპლებაჲ შეა-
შფოთეთ და უკორცოსა, გამოუთქმელსა წმინდასა სამებასა შორის ჰქადაგეთ
ჯუარი და ვნებაჲ, ვითარცა საბელიანოზთა და იქმენით მოწაფე ბოროტთა
მოდღუართა და არა დაემორჩილენით სარწმუნოებასა წმინდისა გრიგოლისსა
და აჩემეთ ვნებაჲ უვნებელსა სამებასა, ვითარცა მოგცა განცოფებულმან მკა-
წრველმან. პეტროზ ანტიოქელმან. მაშინ სომეხთა შეასმინეს ქართლი

²³) აქ რაღაც უნდა აკლდეს, აზრი დაუსრულებელია.

²⁴) „შეჩქენებით“? ამ სიტყვას შუა რამდენიმე ასო აკლია.

²⁵) ე. ი. გრიგოლ განმანათლებელმან ანდერძად დაუღუა ოთხისავე სომხითის საე-
პისკოპოსოთა, რომ კესარია-ეკლესიასგან მიეღოთ ხელ-დასხმა.

²⁶) ესეც პოლიტიკურ მიზეზებით ძალად აქნევინა სომხებს შამ-ფეროზმა და ხოსრომ
(იხ. ვრცლად Асогнѣ, стр. 65—70, Kirakos, p. 24—29 Add. et eidairc. a 'Hist.
de la G., p. 107—125. Hist. de la Georg, I, 231, n. 2; Oukhtanes. p. 279. n. 1).

²⁷) ტერეთი რომ მართლ-მადიდებელი იყო ეს სჩანს Асогнѣ, გ. 66—68, 70 Ка-
га-я Катваци, Исторія Арванн, გვ. Hist. G. I, 231, n. 2; Addit p. 117—
8, n. 3, 119; 481, n. 2. 482. კზ^ი აბბასი მართლა თანამედროვე იყო კვირონისა და
სცხოვრებდა 551—598 წლების ახლო ხანებში (Addit. 482). როგორც სჩანს, 596 წლის
კრების შემდეგ გარდაბანელნი (ალვანიაში), რომელნიც ტერეთის კზ^ს ექვემდებარებოდნენ,
ქართველთაგან განყოფილან, მაგრამ კვისარმა ირაკლიმ მონათლა (ე. ი. მართლ-მად. გადმო-
იყვანა) ვარაზ გაგელი, ზენის ქრონიკის ვარაზ-გრიგოლი (ქ. სხ.; H. G. I, p. 228 n. 5;
Addit. 483, n. 2.; მე-VIII საუკ. მართლ-მადიდებელი კზ^ი ნერსე (ib. 485).

მეფესა თანა სპარსთასა, ვითარმედ ჰრომთა უპყრია სარწმუნოებდაჲ³⁹) და ესე ცილობა იყო შორის სომეხთა და ქართველთაჲ დღეთა ნერსე კათალიკოზისა სომეხთასა⁴⁰). და აღსრულებასა ნერსესსა, ნერსე, რომელსა ეწოდა შუაჲ, განვიდა ბოროტად ცხოურებისაგან და დაჯდა აბრაჰამ საყდარსა მისსა⁴¹). და განდევნა კვირიონ ქართლისა კათალიკოზმან და(?) მოსე ეპისკოპოსი ცურტაეისა საყდრისაგან თვისისა⁴²), რომელი დაედგინა წმიდასა შუშანიკს ნაწილსა თანა სომხითისასა⁴³) და ითხოვა აბრაჰამ კვირიონისაგან საყდარი მისი; ხოლო იგი არა ერჩდა მას. და განზვინდა⁴⁴) ცილობაჲ იგი შორის მათსა და მოუწოდა აბრაჰამ მღვდელთა არარატისათა და ჰრქუა მათ: ანუ შეაჩუწნეთ კრებაჲ ქალკილონისაჲ, ანუ განვედით სამკვდრებელით თქტუნით⁴⁵). და რომელნი დაემორჩილნეს, ვითარცა წერილ არს, დიდება ურთიერთას მიიღეს და დიდებაჲ მხოლოდსა ლუთისა შეურაცხყვეს და შეაჩუწნეს წმინდა იგი

³⁹) მართლაც ამ დროებში (575—590 წ.) მოხდა დიდი შფოთი საქართველოში სპარსთაგან (ქცხბა I, Hist. G. I, 191—2).—⁴⁰) შეიძლება ეს სხვა ნერსე იყოს, რადგან ნერსე II 525—533 (თუ 553) და ამის შემდეგ კუნთ იყვნენ: იოანეს (553—551), მოსე (551—593), რომელმაც ხელდასხა თვთ კვირიონ ანუ პეტრე კათალიკოზი ქართველთა; ხოლო შემდეგ აბრაჰამი 593—616 Ciracos, p. 27, n. 1; Addit, 492, n. a, 483). ახრთა მიმდინარეობისაგან სჩანს, რომ ეს „ნერსე, რომელსა ეწოდა შუაჲ“ და სომხურად „მეჯინ“ აბრაჰამის წინა-მოადგილე ყოფილა.

⁴¹) 593—616 წ.—კვირიონ კათალიკოზად ეკურთხა 575 წ. მოსესგან, 577 გამოჩნდა მისი მონოფიზიტთა საწინააღმდეგო მოქმედება, 580 წელს დაადგინა კისსა. ცურტაეის ეპისკოპოსის მოსეს გადაყენებაც იქნებოდა 577—580 წ. (Oukhtanes, p. 280 და იქვე n. 2.)

⁴²) ამაზე ფრიალ ვრცელად სწერს მე-X საუკ. მწერალი Oukhtanès d'ourhta, თარგმნილი ბროსესგან 2-e livr. აგრეთვე addit et éclaircic. a l' Hist. de la Geor. p. 109—125, სტეფანოს ორბელიანი XIII საუკ. მწერალი: Hist. de la Siounie 1863, I, 63—79.

⁴³) რადგან მოსე დაუდგენია ეპისკოპოსად თვთ წა შუშანიკს, სჩანს შუშანიკის წამებაც VI საუკ. მომხდარა და არა V-ში, წინააღმდეგ სომეხთა მისტორიეთა და თვთ ბროსესს ახრისა. ჩვენი ქრონიკაც მე-X საუკ. ხელნაწერში პოვნილი და თვთ ქცხბაც (გვ. 160) ამასვე ჰმოწმობს (იხ. ზემო გვ. 55—56); ისტორიულნი გარემოებანიც ამას ეთანხმებიან. მეტად საყურადღებო სხვა-დასხვაობა სომხურ და ქართველთ საისტორიო წყაროებისა წა შუშანიკის შესახებ მოყვანილია ბროსესს Addit. et Éclairc. p. 114—117; 76—80; Oukhtanès, p. 348, 456 Hist. G. I, 214.—ანტონ კზს, სომეხთ წყაროთა ზედ-გაყვლენით, ბაკურის სახელი შეუცვლია ვახტანგ მეფისად („სამოთხე“, გ. 191) და სხვა მოთხრობაც. შეუკეთებია. ამ კითხვას ეკირვება დაწერილებითა გამოკვლევა, რომელიც ქართულ წყაროებს, ვგონებთ, დაამტკიცებს, გარნა უადგილობრისაგამო ჩვენ ვრცელს გამოკვლევას ამ კითხვისას აქვე ვტყვირთულობთ.—ცურტაეი, აწინდელი გადშენი, ვახუშტის გაჩიანი (ახტალას ახლო, რუსების სოფელი Каменна) მდებარეობდა გუგარკში, ცერეთის და ქართლის სამხლვარზე და ეკვემდებარებოდა საქართველოს მეფეს და კათალიკოსს (იხ. ევ. მუხ. № 170, გვ. 128, 112, „სამოთხე“ 186—191; Hist. G. 215. II. I Oukhtanès. p. 280, 296-7 ვახუშტ. გეოგრ. 142; Ciracos, p. 295—6, Асогикъ, стр. 258).

⁴⁴) ე. ი. განდილდა.—⁴⁵) ე. ი. კალკილონის კრება უარ ჰყავთო, თორემ თქვენს ეპარქიებს დაჰყარავთო, განგდენითო.

კრება და ჯუარი შორის წმინდასა სამებასა დააწესეს; და რომელნიმე არა დაემორჩილნენ და განისხნენ სამკვდრებელით მათით და უცხოებით აღესრულნენ⁴⁵). — შემდგომად აბრაჰამისა დაჯდა კო მი ტ ო ს⁴⁶), რომელი იყო მდიდარ და მოხარკე სამოსელთა და საკედართა ზედა, რომელიცა თუალთაგან პატიოსანთა ბივრილთა⁴⁷) შეამკობდა თავსა კუპრთხისასა. ამან უუროხს ყოველთასა შესძინა ცილობასა ქალკიდონისასა, და მისცა შუდი საეპისკოპოსო კელთა ქუტუე ჰერთა კათალიკოზისასა და შეიერთა იგი და შეჩუპნებად სცა კრება ქალკიდონისა⁴⁸). და მისცა ჯუარი სიენელთა ეპისკოპოსსა, რათა ვიდოდის ჯუართა წინაშე მისსა, ვითარცა კათალიკოზი⁴⁹) და განუფართნა ნაწილი მისნი, და კუალად სხუათაცა ეპისკოპოსთა განუერცნა ნაწილი მათნი⁵⁰) და ესრეთ შეიერთა ყოველი სომხითი წინააღდგომად კრებასა ქალკიდონისასა. — და მაჰრე გუტმელი⁵¹) ვინმე და წყუელი იოჰანე, რომელსა ეწოდა რეცა მოძღუარ, აღქურა წიგნთა წინააღსაღდგომელთა კრებისათჳს წმიდისა ქალკიდონისა. და აღუთქუა მას შემდგომად თჳსა დაჯდომამა საყდარსა მისსა, და თარგმანებად სცნა წიგნნი მწვალებელნი ტიმოთე აღექსანდრიელისანი, რომელსა ეწოდა კუპრნი⁵²) და პეტროს მკაწრეელისნი, რომელსა ეწოდა მგელი და სევერიოსისნი და სხუათა მწვალებელთანი, და სახელად დაწერნა თქმულად მართლ-მადიდებელთა მოძღუართანი: წმიდისა საპაქისნი და მოსესი, და ამით ტყუილთა დააჯერა ქუტყანა ყოველი⁵³) სომხითისა.

მა მრავალნი საკითხავნი გამოთქუნა და სახელ-სდვა თჳსად და ეგრეთვე კანონნი და წესნი პირველნი ცვალნა და თვთ დაუსხნა მრუდნი, რომლითა აიშალა ძუძლი და ვერ დაამტკიცეს ახალი, არამედ ყოველი კაცი თჳს-თჳს სახეობს, ვიდრე მოაქამომდე.⁵⁴) და ესე ყოველი ქმნა კელითა

⁴⁵ ბროსეს საფუძელიან გამოკვლევით ეს მოხდა 596 წელს (Hist. G. I, Oukhtanes p. 280; Kirakos p. 24; Addit. p. АСОИКЪ стр. 59—60). აქ საჭიროდ ვრაცთ ზავროთთ, რომ სურენის მოკლე ყოფილა არა 571 წ., როგორც ჰგონებს ემინი (АСОИКЪ, გ. 59), არამედ 572 წელს, რადგან 22 თებერვალს სამშაბათი მოდიოდა 572 წელს და არა 571-სა (იხ. აგრეთვე Stephanos, Hist. de la Sioumie, p. 62—3. Ист. АРМАНЪ, გვ. 216).

⁴⁶ კომიტას იჯდა კუნად 616—624 წ. (АСОИКЪ, 61; Kiracos, 27, n. 1.) —
⁴⁷) „ბევრეულთა“? —⁴⁸) ე. ი. სომხითის საკათალიკოზოდამ შვიდი ეპარქია დაუთმო სერეთის კათალიკოზს და ამით ზოისციდა იგი. —⁴⁹) მხოლოდ კათალიკოზებს ჰქონდათ ეს უპირატესობა. —⁵⁰) ე. ი. გაავრცელა ეპარქია მათი. —⁵¹) მაირე-გუტმელი იოანე ანუ იოანე მაირაგომელი, რომელმან მონოფიზიტური მწვალებლობა შერთო სომხურ საეკლესიო წიგნებს, იმ დრომდე წმიდად თარგმნილეს. იხ. АСОИКЪ стр. 61, 62. ამ იოანეზე ახალი საყურადღებო ცნობები დატულია ამ არსენის წერილში. —⁵²) ტიმოთე აღექსანდრიის პატრიარქი წოდებული „ელღურად“, ხოლო ქართულად კუტრანად, იყო თანამედროვე ქალკიდონის კრებისა და განიდევნა მონოფიზიტობისათჳს: 451—457 წ. Kiracos p. 19. —⁵³) ასოლიკის თქმულებით (გ. 61) მაირე-გომელის წიგნები თანამედროვეთა არ შეიწუნარეს. (Hist. Sioumie, 64. 73—4).

⁵⁴) არსენის დროს ერთ-გვარი წესი არ ყოფილა დამყარებული სომეხთ ეკლესიაში. შესანიშნავია, რომ სომეხთ კათალიკოზნი და მწერალნი ჩვენს დრომდისაც კი სხვა-და-სხვაობენ,

განცოფებულისა იოანე მარე გუპმელისათა, და რომლისათჳს დაშურა ვერ მიემთხვა კორციელსაცა საწადელსა მისსა, რამეთუ ესე ყოველი ბოროტი საყდრისათჳს იძმაკუა და არაჲ ირგო⁵⁵⁾; არამედ ქრიტეფორე ვინმე დაჯდა,⁵⁶⁾ რომელი იყო მტერ მაირე-გუპმელისა და განმწარდა სულითა იოანე და კუალად გარდაადგეს იგი მიზეზითა რაჲთმე⁵⁷⁾ და ელხინა იოანეს და აქაჲთცა არა მიხუდა საყდარი. რამეთუ ეზრა დაიპყრა⁵⁸⁾ და უფროჲს შეაწუხა სული მისი მზაკვარი, რამეთუ ნება მოჴიშთა მისთა ყვის უფალმან, ხოლო უკეთურნი დღედ რისხვად დაჰმარხნის. და ესე ვითარით ზაკითა განდიდნა პირველ მოხსენებული იგი კომიტოს და ეუფლა ნაწილსა ზედა წმიდისა გრიგოლისსა და მარეგუპმელისა მიერ აღივსო ქუცყანაჲ სომხითისა სიკუდილისა მომტყუბელითა სწავლითა.

აქა უკუპ აღესრულა ჩუპნება იგი წმიდისა გრიგოლისი, რომელი აუწყა მას სულმან წმიდამან, ვითარმედ რომელნიმე ცხოვართაგანნი უკუნ იქცეს და მგელ იქმნეს და ზედამოეტევენეს ცხოვართა და დაბძარეს უწყალოდ.⁵⁹⁾ ეგრეთვე აღესრულა ჩუპნებაჲ წმიდისა საჰაკისი⁶⁰⁾, რომელ იხილა ბირთვ ოქროჲსა და ინაფორი (sic) ზედა წმიდასა საკურთხეველსა. რამეთუ აკოცასა თანა მეფობისა არბაკთაჲსა (არშაკთასა)⁶¹⁾ აელო მღღელობაჲცა წმიდისა გრიგოლის ნათესავისა; და ეყენეს (ეჩკენეს?) ქარტასა მას ოქროწერილნი იგი რადაგნი და შეკორცილმან დაიპყრა ადგილი იგი ოქროჲ ბრწყინვალთა(?). ესე არს რომელნი შეუღდგეს მარე-გუპმელისა მოძღურებასა.

ხოლო არა მცირელი აღთქუმა ყო ხუასრო მეფემან ნერსე კათალიკოზისა მომართ, რომელსა ეწოდა შუჲჲ, ესე არს სომხურად მიჯინ⁶²⁾, რომლითა შე-

როგორც ცხადად დამტკიცებულია ანტონ კათალიკოზის „მზა-მეტყველებაში“, ერთი განკერძოებული და დათავებული სარწმუნოებრივი მოძღვრება ვერ შეუძუშავებიათ. ძველ კათალიკოზთაგან ერთი წილი მართლმადიდებლობითს სარწმუნოებას აღიარებს, მხოლოდ სიტყვითდა არ აღიარებენ ქალიკონის კრებას, ზოგნი მონოფიზიტობენ, სხვანი ნახევარ-მონოფიზიტობენ, ბევრნი იყვნენ მართლ-მადიდებლობის აღმსარებელნიც. ეს არის მიზეზი იმისი, რომ მეცნიერნიც უკარ ვერ დიშყარებულან ერთს ჰაზრზე სომეხთ სარწმუნოების შესახებ და სხვა-დასხვებრ სჯიან ამ საგანზე. თვთ სომხურ საეკლესიო წიგნებში კი მრავლად დათესილია მიერგომელსა და მიმდევართა მისთაგან ღვარძლი მონოფიზიტობისა.

⁵⁵⁾ არსენის ნათქვამს თითქმის ამტკიცებს ასოლიკი, გვ. 61.—⁵⁶⁾ 624 - 629 წ. იხ. Hist. G, I, 196, n. 5.—⁵⁷⁾ Асогийъ, 61.—⁵⁸⁾ 628—639 (Addit. et Éclairc. p. 483). ამ ეზრაჲს და კერისის ირაკლის დროს 628 წ. სომხითის კრებამ მიიღო მართლ-მადიდებლობა: Асогийъ, 61; Kirakos, p. 28; Stepanos, Hist. de Siounie; იხ. Ch. XXXVII.

⁵⁹⁾ ეს წინასწარმეტყველებრივი ჩვენება წისა გრიგოლისი იპოვება ჩვენგან პოვნის, XI საუკ. მის ცხოვრებაში (წერა-კითხ. ხელნაწ. № 384).—⁶⁰⁾ 390—440 წ. (Kirakos, p. 12, n. 8; Асогийъ, Стр. 50).—⁶¹⁾ 428 წელს. Исторія Авгаы, გვ. 290; 369.

⁶²⁾ 524—533 წ.წ იხ. შენიშვნა № 21. აღვანნი რომ მართლ-მადიდებლობას ირჩევენ, ამაზე იხ. Асог. 74.—⁶³⁾ 639—661 (Асогийъ, 71). ოქროცხებულება წვერიისა ასოლიკით (გვ. 74—75) მიეწერება კზს იოანეს (722—733 წ.);—ამ ნერსეზე იხ. Асогийъ,

არცია უგულისკმოვ გული მისი. ქმნა კრებაჲ პირველი დღის (იხ. შენ. № 72) და განეშორნეს სჯულითა ბერძენთა და იტრუსალიშსა.

ხოლო ქართლი ყოველი და მეოთხედი სომხითისა განეყენნეს კელთ-და-სხმასა მღდლობისასა სომეხთაგან; არამედ ჰერნი და სიენიელნი ეამ ერთ განეყენნეს და კუალად შეერინნეს ნერსეს ვისმე, რომელი წუტ[რ]თა ოქრო-ცხებულ ჰყოფდა⁶³). ქმნა კრებაჲ სომეხთა კათალიკოზმან იოანე მანაწყერტს⁶⁴) და წყ[ლ]ისა რთეჲ და პურისა ცომი გააშორნა წმინდასა სადუმლოსა და ბალარჯი დაურწყოჲ, დაამტკიცა, რომელი არა ესწავა წმიდათა კრებათაგან პირველთა და წინააღუდგა საღთოთა წერილთა⁶⁵), რომელსა იტყვს წმიდა მოციქული: სამნი არიან, რომელნი წამებენ: სული, სისხლი და წყალი, რამეთუ წყლითა(?) და ვეზიარებით მოსატევებელად და საესრად. და სოლომან თქუა: უსხი თვისი დაკლა და განზავა ტაკუტთა თვისთა ღვინო და მორწმუნეთა ჰქუა: „მოვედით და სუთ ყოველთა“;—დიდი ათანასი იტყვს, ფსალმუნსა განჰმარტებს: სასუმელი კელთა შინა უფლისათა ურწყული საესე არს სხმულითა. ურწყოჲ ღუოაებასა მოასწავებს, და სხმული იგი—კაცებასა, ესე არს წყალი, რამეთუ პირველი სიმდაბლე ღუთაებასა თანა-შერევენა იყო უძღურისა ბუნებისა ჩუბნისა; და ესე მოასწავებს ორსა ბუნებასა ღუთაებისა და კაცებისა ქრისტესისა და ამით ჯერ არს განზავება ღვინისა. და ეპიფანე კვპრელი მასწავებს ამასვე სახესა, რომელ იტყვს: „შენ ხარ მღდელ უკუნისამდე წესსა მასზედა მელქიზედეკისა“. რამეთუ მელქიზედეკ პურსა და ღვინოსა შესწირვიდა არა უცომოსა და ურწყოსა და ამისათჳს ეცანთ მისი მღდლობისა სახე. და წმიდა ბასილი იტყვს წმიდათა(?) საიდუმლოთა მეორესა(?), ვითარმედ აღილო პური და ამაღლებული⁶⁶) მიგზყრა⁶⁷) შენ და (დმერთსა) მამასა, აკურთხა, განტეხა და მისცა მოწაფეთა. ეგრეთვე სასუმელი მოსთულებული ვენაკისა აღილო, განზავა და მისცა კურთხეული მოწაფეთა თვისთა.

ხოლო მრავალ-სახე იყენეს წვალეზანი მათნი: საბელიანოსნი, იაკობნი და ტიმოთე კუპრნისნი, რომელთა სენი მანიქეველთა ეპყრა; განშორებულნი ყოვლისა სიმართლისა და კანონისაგან: რამეთუ ამათ კელი ალიკარნელისა

გვ. 62—71. აქ ლაპარაკია იმ კრებაზე, რომელიც იქმნა 726 წელს „მანაწყერტს“, ხოლო ასოლიკით (გვ. 74) მანაზერტს, რომელშიაც სომეხებმა ახლად შემოიღეს უფუჲარ პურით ზიარება და სხვა ცვლილებანი; არსენის მიერ აღნიშნულნი (АСОГНЪ, გვ. 74—5). ამ კრებამ სომხითის ეკლესია სრულიად მოსწყვიტა მსოფლიო ეკლესიიდან და შემოიღო მონოფიზიტობის ღვაძლები და ახალ-საეკლესიო წეს-წყობილებანი. ამისი მოქმედი კბი იოანე, კაცი ანგარი, ამპარტავანი და დიდების მოყვარე, მეგობარი იყო ხალიფასი, რომლის ბრძანებით მოახდინა კრება დასარღვევლად პოლიტიკურის კავშირისა ქრისტიან სამეფოთა შორის (АСОГНЪ 74—6). მანასკერტის კრება ბ. პატრიარხის იყო 650—4 წ.: ГЕВАНДЪ, გვ. 132.

⁶³) იოანე სოფლიდამ „ოწუნა“ 718—729 წ. (H. Siounie, p. 72)—⁶⁴) ამას ასოლიკი ამტკიცებს, იხ. გვ. 74—75.—⁶⁵) ე. ი. სომოვანი?—⁶⁷) აქ ღედანი ძალიან დაჩრდილულია.

მომკულდარისა დაიდევს მოწამედ თავსა, ოდეს მოყუასთა მისთა ორთა არა აქუნდა მოწაჲ; და მამათა თქუეს, ვითარმედ საძთა ჯერ არს წამება სარწმუნოთაჲ. მათ ვიდრე არა დაეფლა ივლიანე, აღიღეს კელი მისი და დასდევს მოწამედ თავსა ზედა ე[რ]თისა მათგანისასა, რომლისათჳს სახელ ედები(ს) ვიდრე მოაქამომდე კელნამკულდრეენი⁶⁸⁾ და ესრეთ დლითი-დღე შეურაცხ იქმნნეს და მოაკლდებოდეს მწვალებელნი იგი და არა აქუნდა [ლონე საი]დამცა⁶⁹⁾ იკურთხეს ეპისკოპოსი.

და განისმა სომხითისაჲ, ვითარმედ განდგეს სარწმუნოებისაგან წ[თა მამათასა] და კელ-დასხ⁷⁰⁾ისაგან კესარიისა, ვითარცა ესწავა მისგან. და მიუვლინეს ნერშაპუს ტარონისა ეპისკოპოსსა, რომელი დაედგინა სპარსთა მეფესა ორთათანა მოყუასთა მისთა და პრქუეს, ვითარმედ ყოველნი გარდაიქცეს ერთბამად და აღიღეს ნისტორისა წვალება და კრება ქალკიდონისა დაამტკიცეს და ჩტნ არა გუაქეს საყდარი, სადა კელნი დავისხნეთ და მივჰმართ[ავ]თ შ⁷¹⁾სა (შენისა) კეთილად მსახურებასა, რათა დაგვდგინენ. ჩუპნ ეპისკოპოსნი, რამეთუ ყოველთა ცნეს გარდაქცევაჲ მათი წვალებად.

და რამეთუ სპარსთა მეფენი აიძულებდეს სომეხთა, რათა განეშორნენ ბერძენთა სარწმუნოებასა, ვითარ პირველ ვახსენეთ. და რათა სიძულილი შთავარდეს შორის მათსა გამოშორებითა სჯულისათა და ამით უმეტეს მორჩილი იყვნენ სამეფოსა სპარსთასა, და ქრთამი დიდ-ძალი აღუთქუნა (sic) წინამძღუართა სომეხთა, რათამცა იქმნა ეგრე, რაჲმს აღებულ იყო მღღელთ-მოძღურებაჲ გრიგოლის სახლისაგან⁷²⁾.

და აუწყა ნერშაპო ეპისკოპოსმან ნერსე კათალიკოზსა, რომელი იყო აშხარაკლი⁷³⁾, ესე იყო ბოროტად მწვალებელი, და პ⁷⁴⁾ეს (ჰეტრეს) ვისმე

⁶⁸⁾ აქ არსენი უბრუნდება იმას, თუ როგორ აკურთხეს სომეხთა თჳსი კათალიკოსი, რადგან შემდეგ მსოფლიო ეკლესიადამ განერდომისა მართლმადიდებელნი პატრიარქნი და კესარიელნი ეპისკოპოსნი არ უკურთხებდნენ მათ კათალიკოზ-ეპისკოპოსთა.

⁶⁹⁾ რამდენიმე ასო წაბლალულია, ალბათ უნდა წერებულყოფილ: [„ლონე საი]დამცა“ და სხ.

⁷⁰⁾ АСОГІКЪ, გ. 62—70.—⁷¹⁾ ე. ი. სოფლისგან იშხარაკლისა; ასოლიკით Аштаракекъ (გ. 58); იხ. შენიშვნა № 21. ვგონებ ნერსე იშხარაკლი და ნერსე „მეჯინ“ ანუ „შუაჲ“ სხვა-და-სხვა პირნი უნდა იყვნენ, რადგან უკანასკნელი ცხოვრებდა 525—533 წ., ხოლო პირველი, როგორც სჩანს, 549—551 წლებში. ასოლიკი ირევა აქ ქრონოლოგიაში (გვ. 58, იხ. შენ. № 39. იხ. Исторія Арванъ, გვ. 239; 142; 269; 217—20; 93—7).

⁷²⁾ პირველი კრება ნერსე „მეჯინის“ მეოთხე წელს, ე. ი. 524+4=528 წ. (АСОГІКЪ, Kirakos, p. 23, 315—317 და გვ. 58). ხოლო ეს მეორე კრება დვინისა უნდა იყოს სხვა, რომელიც მოხდა მეოთხემეტესა (უნდა მე 24-სა) ისტვნიანე მეფისასა ე. ი. 527+24=551 წელიწადსა, მეორესა (უნდა: „მეოცესა“) ზუასრო სპარსთა მეფისასა, ე. ი. 531+20=551 (ხეასრო I † 578), წელიწადსა მას რომელსა ეწამა წ⁷⁵⁾ა იხილ-ბუზიდ, ე. ი. 552 წელს (АСОГІКЪ, გ. 316); კათალიკოზობასა ნერსე იშხარაკლისა, რომელიც ალბათ ჰმართვიდა 549—551 ანუ 549—553 წლებში, —სომხურ წყაროებშიაც არეულია ეს ქრონოლოგია და განმარტულია ემი-ნისაგან, (АСОГІКЪ, გ. 315—317), —ნერსე III ცხოვრებდა 638—661 წ. (Addit. p. 76). —იოჰანეს (ნერსეს?) კათალიკოზობდა 533—550 წ. (АСОГІКЪ, 58).

ქერდულსა, სხუათაცა ეპისკოპოზთა და აზნაურთა, და ბრძანეს მეორედ კრებაჲ დიდი ყოფად, და მუნვე ღვინს მისვე წერსესზე წელსა მეორესა⁷²⁾ და მეთოთხმეტესა წელსა იტსჯიან მეფისასა, წელიწადსა მეორესა ხუასრო სპარსთა მეფისასა, წელიწადსა მას, რომელსა იწამა წმიდა აზიდ-ბუზიტი; და კუალად შეაჩუპნეს წმინდა იგი კრება ქალკილონისა და სახელს დვეს⁷³⁾ ნესტორიანი, სიტყვსაებრ აბდიბო ულთოჲსა, და მასვე წელსა განაცხადეს წიგნი იგი თარგმნილი ტიმოთეს და ფლაქსონ მწვალებელთანი, რომელნი [იყვნეს ასურ]⁷⁴⁾, რომელნი პირველვე აღწერნეს წინა-აღსადგომელად ქალკილონისა და ორთა ბუნებათა ქრისტეს ლუთისათა, და კუტრნისა⁷⁵⁾ წერილთა მორჩილ ექმნენს სიკუდილად თავთა მათთა და ჰსთქუეს ერთი ბუნებაჲ სიტყვსა ლუთისა და კორცთა, და უკუდავითა ბუნებითა ქადაგეს ქრისტე ჯუარკმულად და მომკუდრად, ესე არს შეჰმატეს „წმიდაო ღმერთოსა“ რომელ არს ხაჩეცარი, სიტყვსაებრ პეტროზ ანტიოქელისასა⁷⁶⁾, რომელსა საბელისი აქუნდა სენი. და განსაზღურეს შეჩუპნებით კიდე (sic) განდგომ[ისა] მართლისაგან სარწმუნოებისა, და პირველ მოხსენებულნი იგი მწვალებელნი მოძღუარნი წარავლინეს ყოველსა ასურეთსა ხარებად უკუენისამდე პყრობად ერთობით წვალებაჲ მათი.

და მნეტრაპოლიტად⁷⁷⁾ თჳსად დაადგინეს ალიკარნელისაჲ იგი კელმოკუდრისაჲ და ზოგთა აბდიბოჲს კერძთა სხუაჲ ვინმე.

ხოლო ყოველადვე არა-სადაჲთ აქუნდა წამება პირველი მამათაგან და კრებათა წინააღმდეგომად (sic) კრებისა ქალკილონისასა და ო[რთა] ბუნებათა უფლისა ჩუპნისა, ისსო ქრისტესთა და თვთ იცო[და] საღმობაჲ გულისა მათისა, რამეთუ განშორებულ იყვნეს ქეშმარიტებისაგან, რომელი ესწავა წმიდისა გრიგოლისაგან მართალი.

და სამი ოდენ წელი⁷⁸⁾ გარდასრულ იყო კრებითდგან ქალკილონისაჲთ და მათ მე(?) წა.(წმიდა) საპაკ⁷⁹⁾ და მასტოზ (მასტოც?) შვილიშვილნი გრიგოლისნი და ყოველნი მეფენი მათნი და მოძღუარნი მათნი, რლთა პირველნი წიგნნი თარგმნეს ნეტართა ლეონტი და ისუზ (იოსუბ) წინამძღუართა სომხითისათა და სხუათა ურიცხუთა წმინდათა და იფქლი წმინდა დასთესეს მათ შორის, ხოლო მათ ფიცხელი ეკალი ნებსით განაწონეს სულთა მათთა და ერსა უბრალოსა და თვთ მოსე ქერდულმან მიუთხრა წარწყმედაჲ მათი და არცა მისი ისმენეს.

ამისა შემდგომად გარდაედეს ჟამნი რაოდენნიმე, მოკულდა ვაჰან მამ

72) ეს სიტყვა მჭარლია დედანში; უნდა იყოს: „სახელ-სდვეს“.—73) ეს ორი სიტყვა სრულიად გადასულია, ჩვენ თვთონ ჩავსვით აზრთა მიმდინარეობის მიხედვით.—74) ე. ი. ტიმოთეს; იხ. შენ. № 52.—75) „მეაწურელისა“ Γηαφθ ანუ φηϋονη, იხ. შენ. № 36).

77) მიტროპოლიტად?—78) ე. ი. 453—454 წ. აქილამ არსენი ისევ უბრუნდება პოლიტიკურს ისტორიას სომხითისას, ხოლო აქამდე მოგვითხრობდა სომეხთ ეკლესიის მსოფლიო ეკლესიიდან განვარდნის ამბავს.—79) 384—434 წ. აქ დედანი მეტად გადასულია.

კუპნი⁸⁰), რომელმან სიმენითა თვისითა დაიპყრა მარზაპანობაჲ სპარსთაგან და ძებნა სამართალნი ქრისტიანეთანი, თრდატ მეფობითგან დადებულნი წესნი ეკლესიისანი და გლახკათანი, უკუმოიკუნა სოფელნი და უხარკოდ განათავისუფლანა.— აქაჲთგან სპარსთა დაიპყრეს სომხითი და შეურაცხ იქმნა წესი საქრისტიანოჲ და ეკლესიათა განგება აიკოცა (sic) და აზნაურთა კელმწიფება დაეცა სპარსთა მარზაპანთაგან⁸¹) და კათალიკოზნი და ეპისკოპოსნი განდრკეს სიმართლისაგან და კადნიერებაჲ მოიღეს სპარსთაგან წინააღდგომად აზნაურთა და ხარკსა სოფელთასა თვთ გარდაიკდიდეს, და ეპისკოპოსთა და ქორეპისკოპოსთა მიანდევს ქუტყანა, ვითარცა მორჩილთა მეფობისა სპარსთასა.

ბა რომელთამე კათალიკოსთა და ეპისკოპოსთა მეფენი სპარსთანი დაიშვილნეს და ძეობილად უწოდდეს კავადს,⁸²), რომლისათვისცა მსჯელობა მთავრობისა თვთ მიიტაცეს და არა სიმართლისაებრ კანონთასა, არამედ თვისისაებრ ნებისა იქცეოდეს და საკმარი ეკლესიათა არა ვითარ დაწესებულიყო ეკლესიათათვის, არამედ საკმრად თვსა და კაცთა საჩუპნებელად განაბნევდეს, რომლისათვის ეპისკოპოსნი ყოველნი და მამასახლისნი ყოველნი მიიქცეს ღუთისა განსარისხელსა ამაოსა შესაძინელსა სათნოებითა მეფეთა უღთოთათა.— და მერმე აზნაურნი და ერისგანნი მიბაძვითა მათითა განეშორნეს ყოველადვე კანონთა განწესებულთა წმიდისა ნერსესთა და წმიდისა საპაკისთა, რომელ(?) დღეთა ვაჰან მამკუპნისათა დაესხნეს ერთგუის წელიწადსა შინა სახლთა ყოველთა დიდებულთასა ყოფად სახსენებელი ერთისა ვისმე წმიდათაგანისა, რათა განისუპნონ გლახკათა, სნეულთა, და ქირვეულთა, ობოლთა და უპუფართა აღაპითა სახლთა შინა მათთა სადიდებელად ღუთისა. ესე ყოველი განაქარვეს თავთა თვსთა შესაძინელისათვის⁸³), და დაკსნდა და დაირღუა ყოველისა სულიერისა კეთილისა ჩუტულება და წესი და დაიმკვდრა ბოროტმან მოდღეინდელად დღემდღე და იქმნეს საეპისკოპოსონი, ვითარცა საეკერპონი, და მივიდიან აზნაურნი კარად საეპისკოპოსოდ და არა ჰპოვიან⁸⁴ ეჲმი შესღვად და შეიქციან სირცხვლეულნი, ვითარცა კარისაგან სპარსთა მარაზაპანთაჲსა და უფროჲსლა. რომლისათვის ვერღარა დაითმინეს შეურაცხება იგი ფრიად ვარდან მამკუპნმან⁸⁵), რომელსა ჩოქხი ეწოდა, რომელ არს ურჩ, და ნათესავთა მისთა აზნაურთა სხუთთა შერაცხილთა მოკლეს სურენ ვინმე მარზაპანი სპარსი და სახლები

⁸⁰) 482—511 წ. АСОГИКЪ, 55—56. Hist. G. I, 189, 196.

⁸¹) АСОГИКЪ, стр. 57—8, Kirakos, p.—⁸²) ხოსრო-პარვის 590—628 წ. (Addit. 476); ხოლო ხოსროჲ 531—579 წწლებ შუა მეფობდა.

⁸³) რომ სპარსეთთან დაახლოვება სომხების სამღვდლოების საქმე იყო, ამას ამოწმებენ თვთ სომეხთ მესტორიენი. ამას შეუდგა გაძლიერება სპარსთა მარზაპანებისა, დამცირება სომეხთ მეფეთა და დიდებულთა. არსენი გვიჩვენებს, რომ ყოველივე ეს იყო ნაყოფი სომეხთ სამღვდლოების ანგარებრივის ანგარიშებისა, და თვთ 551 წლის განდგომა სომეხთა მსოფლიო ეკლესიისაგან იყო ამავე ანგარიშების შედეგი.

⁸⁴) ე. ი. ვარდან მამკონიანი (შეადარე, Steph. Hist. Siounie p. 65—7).

მათი მათი (ბიე) მოწუას 'ცეცხლითა⁸⁵) და დედა-წულითურთ ლტოლვილნი წარვიდეს კოსტანტიპოლის; და წარვიდეს და შეიწყნარნა კეთილად მეფემან ისტვნიანე⁸⁶), ხოლო იგინი არა ეზიარნეს⁸⁷) მათთანა (მითა); და დაუკვრა მეფესა ესე და იკითხა მიზეზი⁸⁸). ხოლო მათ უთხრეს, ვითარმედ ცილობა იქმნა კრებისათვის ქალკიდონისა და მოძღუართა ჩუპნთა არა შეიწყნარეს; და ბრძანა მეფემან მოწოდება მოძღუართა და ებისკოპოსთა სომხითისათა, რათა გამოიკითხონ და ცნან მართალი.—და შემოკრბა კრება დიდი კოსტანტინეპოლის⁸⁹) და ფრიადი გამოწულილუაჲ ყვეს და განმართლდა სამართალი და აღიარეს ყოველთა ერთობით კრებაჲ ქალკიდონისა და თვთ სომხითმან ყოველმან დაწყევა და შეაჩუპნნეს მგმობარი მისი და შეერთნეს მათ თანა და ითხოვეს მეფისაგან კეთილად დასაველისა კარი სოფთაჲსა აღშენებად ფასითა თვისითა, რამეთუ მას ოჯენ ჟამსა აშენებდეს მას. და მიანიჭა მეფემან საწადელი მათი და მათ მისცეს ფასად შენებისა ვეცხლი წმინდა ათი ბევრი და სახელად უწოდეს „კარი სომხითისაჲ“ ვიდრე მოაქამომდე⁹⁰).

და მოიქცეს კრებისა მისგან და მოიწივნეს სომხითს და რომელთამე გულმოდგინედ შეიწყნარეს და დაემორჩილნეს ერთობასა და რომელთამე, ვითარცა გუპლთაჲ, უფროჲსლა შესძინეს აღძრვაჲ ერისაჲ და შფოთი ბირებითა მაჲრე გუპმელისაჲთა და ესე იქმნა დღეთა იოანე კათალიკოზისათა⁹²).

ამისა შემდგომად მავრიკ კეისარმან⁹²) წარავლინა მუშელ მამკუპნი დიდი ზორავარი სომხითისაჲ და მისცა სამეფოჲ სომხითისა ხუასროს⁹³).

⁸⁵) სურენ მარზხანის მოკლე (564—572) მონდა 572 წ. და არა 571 წელს, როგორც ჰეიქრობს ემინი (Асогикъ, стр. 59), რადგან 22 ფებერული სამშაფათს მოდიოდა 572 წ. (იხ. ზემა შენ. № 45). ბროსე ამას გვიჩვენებს 570 წ. (Hist. Sioumie, p. 62; 62).

⁸⁶) იუსტინიანე II 565—577 წ. (Hist. G. I, 220).—⁸⁷) ე. ი. მათს წირვა-ლოცვაში მონაწილეობა არ მიიღეს.

⁸⁸) ესეც საბუთი იმისი, რომ სომეხთა განდგომაგათაებულ საქმედ არ მიანდათ, რადგან ეს იყო რამდენისაჲმე ეპიკოპოსის ანგარიშების შედეგი. საქართველოშიც არ სჯეროდათ, რომ სომეხნი მართლა განდგნენ და ეს იყო მიზეზი იმისი, რომ 596 წლამდე ერთობა ქართველ-სომეხთ ეკლესიათა არ შეწყვეტილა.

⁸⁹) ამასვე იტყვის Асогикъ, стр. 59.—⁹⁰) Ibid. იუსტინე II-მ განაახლა დაქცეული სოფია.

⁹¹) იანე ასოლიკით იჯდა 533—550 წელს, ხოლო აქ აღწერილ დროებაში 572—577 წლებში, იჯდა მოსე (Асогикъ, 58—59). ამის გამო აქ უნდა იგულისხმებოდეს კნ'ი იოანე, (გოგეიტელი?), რომელიც მართლ-მადიდებელი იყო და განაგებდა იმ ნაწილს სომხითისას, რომელიც ბერძნებს დარჩათ. ეს იოანე თანამედროვე იყო მოსე და აბრაამისა და მოკვდა 616 წ. (იხ. ამაზე ბროსეს ჰაზრი Kiracos. p. 27 და n. 1).

⁹²) მავრიკი მმართველა 1) ავგისტოდამ 582 წ. 2) ნიკეზიამდე 602 წ. (Hist. G. I 216, Kiracos, p. 25—26; მოსე კნ 551—594 (Каганкатванъ, стр. 214).

⁹³) იხ. Асогикъ, стр. 60.—საყურადღებოა, რომ არსენი და ქ-ცხბაც არას ამბობენ იმ 596 წლის კრებაზე, რომელმაც სამუდამოდ დაარღვია კეპშირი ქართველ-სომეხთ ეკლესიათა შორის (Addit. 107—125; Kiracos. p. 23—5 და Oukhtanes, p. 277—351).

ხოლო ხუასროვ დვინითგან ყოველი დაამორჩილა კეისარსა და იქმნა მშვიდობა შორის მათსა⁹¹) და მუშელს ნიქი დიდ-ძალი მისცა და წარავლინა იგი სამეფოდ; და ვითარ მიიწია მუშელ კოსტანტიპოლის და დაემთხვია დღე-საღწაული ჯუართა აღპყრობისაჲ და არა ეზიარა იგი მათთანა და ყოველნივე, რომელნი იგი მათთანა იყვნეს, და იკითხა მეფემან და აუწყეს, ვითარმედ კრებისათჳს ქალკიდონისა და ორთა ბუნებათა ქრისტესთა.

ხოლო. მეფემან ჰრქუა, ვითარმედ უწინარეს შენსა ვარდან და მისთანათა აზნაურთა ყოველთა შეიწყნარეს კელითა მოძღუართა თქუენთათაჲ და მრავლითა გამოძიებითა წერილთაჲთა. ხოლო მუშელ ჰრქუა: «ნუ უკუტ უმეცრებითა, გინა შიშითა თქუენითა; არამედ უკეთუ ბრძანოს ქრისტეს მოყუარემან მეფობამან შენმან და სიმართლით შუამდგომელ იქმენ, ჰპოო ამისთჳს ქეშმარიტი მოძღუართა ჩუენთაგანა».

და უბრძანა მეფემან კათალიკოზსა სომხითისასა მოსეს და ყოველთა ეპისკოპოზთა, რათა მოვიდენ კოსტანტიპოლის და კუალად გამოიწულილონ და დაემტკიცოს მ[ართალ]ი.

ხოლო მოსე კათალიკოზი არა დაემორჩილა, არამედ ესრეთ ჰრქუა მოციქულთა: «არა წარგვდე მდინარესა აზაცსა, რომელ არს საზღუარი სპარსთაჲ, არა ეკამო ფურნიდი ბერძენთა და არცა ვსუა თერმონი მათი» და ეგრეთვე ეპისკოპოსთა ვასპურაგანისათა, რომელნი იყუნეს სახელმწიფოსა ქუეშე სპარსთასა, არა ინებეს წარსლვაჲ. ხოლო ეპისკოპოზი ტარონისა და ყოველნი ეპისკოპოსნი, რომელნი იყუნეს კელსა ქუეშე ბერძენთასა, მსწრაფელ მიიწინეს სამეფოდ და კუალად ყვეს გამოძიება და დაამტკიცეს მეორედ კრებაჲ ქალკიდონისა წინაშე მაგრიკ მეფისა ერთობით ყოველთა და აღიარეს ორი ბუნება ქრისტესი ქეშმარიტი და დაწერეს ფიცი ერთობასა ზედა უკუტ, და წარმოვიდეს, და ვითარ მოვიდეს სომხითს არა შეიწყნარა მათი მოსე კათალიკოზმან და სხუათა ეპისკოპოსთა, რომელნი იყუნეს სპარსთა კერძონი⁹²).

შე განიყო სომხითი და ამათ დაიდგინეს კათალიკოზად იოანე გოგვიტელი⁹³); და მიერთგან მრავლითა წინააღმდეგობითა ვილოდეს კრებისათჳს

⁹¹) «შორის მათსა», უნდა ჰნიშნავდეს: შორის სპარსთა და ბერძენთა. მართლაც, მაგრიკ-კეისარმა შემწეობა მისცა 590 წელს ხოსრო II-ს ვაჰრამ-ჩუბინის (ქ-ცხბის «ბარამ ჩუბინის») წინააღმდეგ და მშვიდობა ჩამოვარდა ბერძენ-სპარსთ შორის (იხ. ქცხ. I, 164—5, Kiracos, p. 27, n. 2).

⁹²) მთელი ეს მოთხრობა სრულიად ახალი და საყურადღებო ცნობაა, რომელიც უმეტესად აჭეშმარიტებს ჰაზრსა, რომ სომეხთა მსოფლიო ეკლესიიდან განვრდომის მიზეზი იყო პოლიტიკური და არა სარწმუნოებრივი. ასოლიკი (გ. 333) მოკვითხრობს, რომ ტიბერის-კეისარობაში (578—582 წ.) კოსტანტინოპოლში მოხდა კრება მართლ-მადიდებელთა და სომეხთა, და სომეხნი იძლიენენო. მაგრამ აქ აღწერილი ამბავი მოხდა 588 წელს (იხ. ქვემო).

⁹³) ეს უნდა იყოს იგივე იოანე „გოგვიტელი“ (ე. ი. გოგვიტის კანტონიდან; Cagvit Kirak., 27), რომელიც მოხსენებულია ზემო, შენიშ. № 91.

ქალკიდონისა და ორთა ბუნებათა ქრისტეს უფლისა ღუთისა ჩუენისათა ათორმეტ წელ ვიდრე აღსრულებადმდე მაერიკი მეფისა⁹⁷⁾.

“**ბ**ა პირველ მოხსენებულმან აბრაჰამ კათალიკოზმან⁹⁸⁾ ოდეს განასხნა არარატით მღღელნი იგი და იოანე კათლიკე (კათოლიკე?) წმიდისა მიმასახლისი ბულკათ (sic) უკმიან წმიდა კათოლიკეს და მიტრს (sic), წმიდა როფსიმესა და უბაკნისა (sic) და ელივიარდისა და არამონთა და გარნისისასა და ყოველთა მონასტერთაჲ და ყოველთა არარატისათა მძლავრებით, რომელთაჲმე შეჩუქნებად სცა წმიდა იგი კრებაჲ (ქალკიდონისა)⁹⁹⁾.

“**ბ**ა შემდგომად სამისა წლისა¹⁰⁰⁾ იქმნა ჰომი იგი ბასიანისა, რომელსა იძლინეს იონნი სპარსთაგან და წარტყუნეს ქალაქი კთრიჯი (კითრაჯი) აშტენისაჲ¹⁰¹⁾ და მეოთხესა წელსა¹⁰²⁾ კარნუ ქალაქი¹⁰³⁾ ფოკა ულუთოასა კეისრისსა, რამეთუ დაკოცნა ძენი მაერიკ მეფისანი მახვლითა, ასპარეზსა განიყვანნა.

ამას წელსა წარიტყუნა კარნუ ქალაქი აჰმადისაგან¹⁰⁴⁾ და იოანე კათალიკოზი, რომელი იყო ნაწილსა ბერძენთასა; და ამასვე წელსა განასხნა მოსე კათალიკოზმან¹⁰⁵⁾ მღღელნი თვისისა კელისაგან იოანეს კერძნი, და წარვიდეს რომელნიმე იონთა თანა, რომელნიმე ტაოს, რომელნი (რწნი?) და მათ უწოდიან შულაკა¹⁰⁶⁾.

ვითარცა იხილა წმიდამან გრიგოლი ჩუენება იგი, ოდეს განეხუნეს ცანი და ნათელი გარდამოკდა მას ადგილსა¹⁰⁷⁾. და მერე წარკდეს რაოდენნიმე ჟამნი, მოვიდა ჰერაკლე მეფე სომხითს და იხილა წუალეება სომეხთაჲ და

⁹⁷⁾ აქილამ ცხადია, რომ ზემოხსენებული მეორე კოსტანტინოპოლის კრება ყოფილა 602—12=590 წელს.—⁹⁸⁾ იხ. ზემო შენიშ. № 41. აქ არსენი ახალს ცნობებს დასძენს; სამწუხაროდ დედანი აქ რამდენადმე დაზიანებულია.

⁹⁹⁾ აქ იგულისხმება 596 წლის კრება, რომელმაც სამუდამოდ განაყო ქართველ-სომხითის ეკლესია, და თვთ სასომხეთო ორ-ნაწილად გაიყო: მონოფიზიტობა აღიარეს სპარსეთის ქვეშევრდომთა, ხოლო მართლ-მადიდებლობა—ბერძენების ხელ-ქვეითთა. ასოლიკი ამბობს, (გ. 60) რომ იოანე კბად მაერიკ-კეისარმა დაადგინაო. Ouchitaines, p. 308, n. 2; 350.

¹⁰⁰⁾ მაერიკის სიკვდილიდამ, ე. ი. 602+3=605 წელს.—¹⁰¹⁾ ასოლიკი მოკლედ მოიხსენიებს (გვ. 60): „Царь парсийскій Хосровъ, послалъ [въ Арменію] какогo-то Ашота, который нанесъ поражение грекамъ, взявъ Кетритъ (არსენის: „კთრიჯი“), городъ въ Хаштенкѣ (არსენის „აშტენისაჲ“); равно какъ и городъ Каринъ, и каталикоса Іоанна. . . отвелъ въ плѣнъ“. ხოლო არსენი გვიჩვენებს კარის (Каринъ=ერზერუმ) აღებას 606 წელს; მაგრამ იოანეს დატყვევებას სწერს აჰმადისგან და არა აშოტის მიერ.

¹⁰²⁾ ე. ი. 606 წ.—¹⁰³⁾ კარნუ—ქალაქი, ანუ კარი, ძველი თეოდოსიოპოლისი, ესლანდელი ერზერუმი. ფოკა კეისარი ჰმართვიდა 602—610 წ.—¹⁰⁴⁾ არ. ვიცი, ვინ არის აჰმადი.—იხ. АСОГИЕЪ, стр. 83—4.—¹⁰⁵⁾ მოსე + 593 წ. (ბროსსეთი), ხოლო ამ დროს (606 წელს) იჯდა აბრაამი და არა მოსე. იხ. ზემო შენიშ. № 45.

¹⁰⁶⁾ მოსეს (თუ აბრაამს?) აღბათ იმისგამო „განუესახა“ (606 წ.) სამუშაოდამდამ ეს მართლ-მადიდებელნი სომეხნი, რომ მათ მონოფიზიტობა არ შეუწყნარებიათ.—¹⁰⁷⁾ აზრი აქ დამთავრებული არ არის.

ფრიალ შესწუხნა წარწყმედისა მათისათჳს უნებლებით მიქცევითა და ბრძანა კრებაჲ დიდი ყოფად ეპისკოპოსთა და მოძღუართა სომხითისათა და მიწერა წიგნი იეზრა კათალიკოზსა და აზნაურთა, რათა შემოაკრებენ კარნუ ქალაქს და გამოიძიონ სარწმუნოება კრების: თჳს ქალკილონისა და ცნან ჰემ-მარიტად ორი ბუნება ქრისტესი სომეხთა¹⁰⁸).

მა მოიწივნეს ყოველნი ერთობით ყოველნი (his) წინაშე მეფისა და გამოიწულილეს მესამედ მრავლითა ძიებითა და დაამტკიცეს მართალი და დემორჩილნეს სომეხნი ფიცით, კელია-წერილითა, რათა არღარავის წინააღუდგენ ცილობად მისთჳს; და ვითარ უკუ-მოიქცეს დენის, მიიქცეს მასვე ვნებასა წყმედულსა, რამეთუ მოძღურებისა ადგილი მათი იგი იყო და თქჳან მუნ შინა მართალი ყოველი კუალ-რყუნითი¹⁰⁹).

ხოლო იგივე მაჲრე გუშმელი აღსძრვიდა ვიეთმე მონაზონთა მწვალებელთა და სტეფანეს ეპისკოპოსსა გარდამანისასა და მათუსალას ქერდულსა სიენიელსა და სხუა ვინ ჰოის მღუდელი, რომელნი არა დახდომილიყვნეს კრებასა მას, რათა არა ეზიარნენ ეზრა კათალიკოზისგან და რომელნი მისთანა შეერთებულ იყვნეს. შემდგომად დღეთა რაოდენთამე მოვიდეს სტეფანე ეპისკოპოსისა და მათუსალა იქსა (იკურთსა) სიენისა ეპისკოპოსად; დიდითა შეურაცხებითა აგინებდა სტეფანეს და ქერდულსა¹¹⁰) და იტყოდა: უმცირეს არს მიდრეკა ეზრამსი ცთომასა თქჳნსა, რამეთუ იგი ანუ შიშითა მეფეთათა, ანუ მეცნიერთა კაცთა მიხლგებითა მიდრკა სჯული-საგან, ხოლო თქჳნ ცუდად დებისა და სათნოებისათჳს წარსწყმდით უკურნებელად.

და ვითარ ცნა ესე ეზრა, მოუწოდა მას ბერსა ბოროტსა და ჰრქუა წინაშე ყოველთა: გიკმე შენ სამგზის და მათუსალა სამგზის და სტეფანეს, ვითარმედ ქუცუნისა მოძღუარნი და მეცნიერნი თქჳნ ხართ, მოდით და სიტყუა უგოთ მეფესა, და არა მოხვედით, და აწ ჩუწნსა გა[ნ]გებულსა წინააღუდგები კადნიერად, ჩუწნ რომელი ჰემმარიტად გამოვიძიეთ წიგნთა და მოძღუართაგან მართალი, შევიწყნარეთ ორი ბუნება უფლისა ჩუწნისა იესო ქრისტესი: სრული ღუთაებითა და სრული კაცებითა, ერთი გუამი და ერთი ხატი, განუყოფელი განგებულებითა და წიგნნი წმინდათა მამათა პირველნი, რომელნი აღმოვიკითხენით, ამას წამებდეს და ჩუწნ დავემორჩილენით ბრძანებათა მათთა და შევიწყნარეთ კეთილისა მიმართ (მართ); და აწ არავე წარსრულ არს, საღუთონი წიგნნი ჩუწნთანა არიან: მოვიხუწეთ და ჰემმარიტი ვისწაოვოთ.

¹⁰⁸) ეს კრება იყო 628 წელს Kiracos, p. 28; Асогикъ, стр. 61—2. რადგან ეზრა კათალიკოზად იჯდა 629—639 წლებში, ამის გამო ეს კრება უნდა ყოფილიყო 629—635 წ. როდესაც ირაკლი კისარი სპარსეთით დაბრუნდა. ჩვენის ქრონიკების ცნობებიც ამ ანგარიშს ამართლებს (იხ. ზემო, გვ. 65—7). ქვემო წერილში ეს კრება აღნიშნულია 635 წ.

¹⁰⁹) Асогикъ, стр. 61—2.—¹¹⁰) ე. ი. მათუსალას. „ქერდული“ = გარამმტკიცოსი. —

და ვითარ დაუკმა პირი წამებითა წიგნთაჲთა, აღმოიბოცინა სიმყრალე, მსგავსი ბოროტისაჲ წვალებისა და ჰრკუა: ღონედ არა შევიწყნარო ვგე წერილი, რამეთუ ნისტორიანთა შეჰმატეს ეგე წმიდათა წიგნთათ; და აღიძრა წუთლებად სიტყუათა მრავალთა, რომელ მოყუასთაჲ მისთა ვერ შეარწყუნა და განისწავლნეს ურთიერთარს და მას უწოდდეს მახრევენელად თჳსნი მოყუასნი სახელად სოფლისა თჳსისა¹¹¹).

ხოლო იგი წარვიდა საბერძნეთს მისვე წინააღმდეგობისთვის და ისწავა მკირედ ენაჲ, რათამჲცა მით მიზნითა არწმუნა სომეხთა უფროჲსრე და მოიქცა სომხითსავე; უძვრეს პირველისა წვალებდა; და უმზირდა უკუქცალად შემდგომად ეზრახსა დაპყრობად მისსა საყდარსა შეწვენითა დიდ-დიდთა კაცთათა და ნებითა მწვალებელთათა¹¹²); ქაღებითა მათითა წინააღმდეგობისათვის¹¹³) (წინააღმდეგობისათჳს) ქალკილონისა კრებისა.

ხოლო შემდგომად ეზრახსა დაიპყრა საყრარი ნერსე იზნელმან¹¹⁴), ღირსმან და მართლ-მორწმუნემან ნებითა ღუთისათა, და განიწირა სრულიად შუ[რ]ისაგან ბერი იგი იოანე მზაკვარი და უფროჲსად ამისთვის, რამეთუ ზიარებად ეხილვა ნერსე საბერძნეთს მეფისათანა კოსტანტინე მკირისა¹¹⁵) და არავე დასცხრა წინააღმდეგობად და სიტყუად ამას, ვითარმედ. ეზრახებრვე შესცთა ნერსეცა შემდგომად ქალკილონისა, რომლისათჳსცა მოუწოდა ნერსე მას და წინაშე ეპისკოპოსთა და მოძღუართა მრავალთა და აზნაურთა მრავალთა და დიდი გამოძიებაჲ ყვეს ცილობისა მისთვის და დაასაჯეს (sic) მათ ყოველთა განკუდაჲ მისი ქუცყანით ვითარცა მაცთურისაჲ და განაძო წმიდამან კათალიკოსმან ნერსე რისხვით.

მა თეოდორე რშტონთა (უნდა: „რშტონთა“) ონ (უფაღმან)¹¹⁶). ერის-

111) ეს ახალი ცნობებია, რომელსაც მოკლედ ამოწმებს АСОИКЪ, გვ. 62.

112) აქ ხელ-ნაწერი მქრალია და გაურჩეველი. შეიძლება იყოს: „ნებითა მომდებელთა ქრთათათა.—118) წინააღმდეგობისათჳს?—114) ასოლიკით ნერსე Тапксн: и, ე. ი. ტაიეს (ტაოს?) დაბადებული: АСОИКЪ, გ. 62, 70; იგი იჯდა 639—661 წ. (ibid. გ. 70, შენიშ. № 51, Kiracos, p. 31, note 9. ნერსე რად უნდა იწოდებოდეს იზნელად, თუ სომეხებსაც არ ჰქონებოდეთ იზნანში საეპისკოპოსო? ასოლიკი სწერს ათს წელს კზობას ნერსესას (გ. 75).

115) კოსტანტინე ანუ ტიბერ-კეისარი 578—582;—კოსტანტინე III—641 წ. 12 მარტი-დამ 23 ივნისამდე (АСОИКЪ, გვ. 334); აქილამ სნანს, რომ ნერსეს კათალიკოზად დაჯდომა მომხდარა 641 წლის შემდეგ და არა 639 წელს, და თვით იოანე მაიერგომელი საბერძნეთს ჰყოფილა (როგორც ზემო არსენი სწერს) 641 წლამდე; კოსტანტინევე ამის შვილი 641—668 წ. ასოლიკი სწერს, რომ ღვინში შემოსულმა კოსტანტინე კეისარმა ბერძულად აწირვინაო და ერთად ნერსე კათალიკოსთან წაზარება მიიღო. აქილამაც ნერსეს „მართლ-მორწმუნეობა“ ჰმართლდება.—ამავე კოსტანტინეს დროს ღვინში მოხდა მეორე კრება, ექვსის წლის წინეთ თედორეს სიკვდილისა, ე. ი. 644 წ. ამ კრების ოქმი იხ. ასოლიკი გვ. 63—70. იხ. Kiracos, p. 29, п. 2. იხ. Гевандъ, стр. 4—5; 127;—Каганкатвацъ, стр. 237—8.

116) თეოდორე (ანუ თეოდოროს) რეშტუნელი (Рештун: АСОИКЪ, გ. 62, 70) ჰმართვიდა სომხითს 625 - 650 წ. АСОИКЪ, გვ. 62, 60, 70, 89). ემინის აზრით (Асо-

თავმან სომხითისამან, მელი სპილენძისა მკურვალის დასდვა ნიშნად შუბლსა მისსა¹¹¹) წვალეებისათჳს, ორთა თანა მონაზონთა მოყუასთა მისთა და წარვიდა ოტებული კავკასიისა მთასა და მუნით უკმოიქცა მსწრაფლ, რამეთუ არა შეწყნარეს იგი მთელთა მათ კაცთა, რამეთუ იყენეს იგი კერპთ მსახურ, და გარდამოვიდა კანბენჩანს და დაემკვდრა კევსა შინა მცირესა, რომელსა ჰრქვიან კევი სომხითისა და მრავალნი დიმოწაფნა არა თუ მას შინა ოდენ, არამედ ამიერ მტყურისა, არარატს, გარდამანს, ძორთორს (თორთორს?) და სომხითს და მრავალნი ქმნა მონაზონ უწყესოდათა მიბ მოძღურებითა და აღივსო ქუტყანა წვალეებისა ლუარძლითა¹¹²).

მა შემდგომად სიკუდილისა ნერსე კათალიკოსისა¹¹³) მოვიდა არარატს და მოწაფებულთა მათ მისთა თანა დღეთა ანასტას კათალიკოზისაჲთა¹¹⁴).

მა შემდგომად ანასტასისა შემოკდა სომხითს მსგავსად მკეცისა თჳსსავე სოფელსა პირველსა ბიჯნის და მაარეევანს სახსე მითვე წინააღმდეგობითა და მუნ მოკუდა დაძულებული ძალი ბოროტთა დღეთა :რღგ: სა წლისა¹¹⁵). წარმდები და განმწრნელი სომხითისა და მოწაფენი მისნი და დაბერებით ეამ ერთ მაარეევანს, ელვარს და თეოდორე-წმიდას, და მერმე ისრაელი¹¹⁶) კათალიკოზისაგან და გრიგოლ ერისთვისა განისხნეს¹¹⁷) და განიბნიენეს ყრველსა სომხითსა აქა და იქი ქალაქთა და სოფელთა საცთურად ყოველთა კაცთა ვიდრე დღეინდელად დღედ და მოაქამომდე¹¹⁸).

რჩე, стр. 71, შენიშ. № 49: თეოდორე † 637 წელს, მაგრამ ეს ახრი ეწინააღმდეგება საისტორიო წყაროებს და ამ არსენის წერილსაც, სადაც იგი მოხსენებულია ნერსეს კათალიკოზობაში; იგი ჰმართიდა ასოლიკით (გვ. 63—4) კოსტანტინე კეისრის დროს (641—668 წ.). ექვსი წლის წინეთ თეოდორეს სიკუდილისა (Асогикъ, გვ. 70), ე. ი. 642 წ. იყო კრება დენს (ibid. 63—70) კეისრის თან-დასწრებით. იხ. Kiracos, p. 29, n. I; 32, n. 2.

¹¹¹) ე. ი. შუბლზე ამოუწვეს სახე მელასი გახურებულ სპილენძით, რომელზედაც გამოანდაკებული იყო მელა. მელა სიმბოლოა მტბიერებისა, მატყუარობისა (Асогикъ, 62).

¹¹²) ეს ძვირფასი და ახალი ცნობებია.—¹¹³) ე. ი. 661 წ.—¹²⁰) 661—667 წ. (Асогикъ, გ. 71 Kiracos, p. 32, n. 3).—¹²¹) ე. ი. 133 წლისა. იოანე მაიერგომელი სხანს მოქმედ პირად კომიტოს კზის დროდამ, ე. ი. 616 წ. (Kiracos, p. 28, n. 6; იხ. შენ. № 46; Варданъ, стр. 62.—ჰერეთის გასომხება იხ. Каганкатвацх, стр. 337—52).

¹²²) 667—673 წ. (Kiracos, p. 33, n. 4; ხოლო ასოლიკით (გვ. 71) 667—677 წ.

¹²³) 659—669. ვარდანის თქმით ეს გრიგოლ მარზაპანი მოკვდა მე-7 წელს სააკის კათალიკოსობისას, ე. ი. 682 წ. (Kiracos, n. 3), ხოლო ასოლიკით (გვ. 72)—681 წ.

¹²⁴) აქ თავდება არსენის წერილი. მაგრამ შიგ ტექსტში ჩართულია მოკლე განაჩენი მანასკერტის 726 წლის კრებისა, რომელმაც უწინდელი წეს-წყობილება უარპყო. „ვითარცა ძვილი ცოპი“ (Асогикъ, 74; Варданъ, გვ. 86—88 და შენიშნ. ემინისა № № 217 და 334) და შემოიღო ახალი დოღმატიური და ღვთის-მსახურებითი წესები, რომელნიც სამუდამოდ დარჩა სომხითში. შემდეგმა ისტორიამ ამათ სხვა ახალი ცვლილებანი შეჰმატა და უმე-

დასასრულ საჭიროდ კრაცსთ დაკურთოთ, რომ აღმოსავლეთის მონოთეიზიტთა სომეხთა მწკალებლობის წინააღმდეგ ბეკერი უწერიათ წმიდა მამებს. ამ თხზულება-თაგან ქართულს ენაზე იბოკება: 1) ნიკიტა მონაზონისა და ხუციას სტოდელთა მონასტრისა სტიოთატიასა სიტუკა ჰირველი განსაქიქებელი მგომბარის მის წაღუ-ბისა სომეხთასა“ (კითხვა-მიკებით); ხუთ წიგნად,—2) „საზღვარი წა ქალგიდო-ნის მსოფლიო კრებისა“;—3) ეპისტოლენი თითო-სახეთა ეპისკოპოსთანი, მი-წერილნი ჰეტრეს მიმართ ეპისკოპოსისა ანტიოქელთაჲსა (იგულისხმება „ჰეტრე მკაწკრელი“) მმურენველად (? „მუკენა“=შეღება, მმურენველი=ძღუბავი) წოდებუ-ლისა, ვითარმედ არა ჟურ არს ენებთა შერთვაჲ სამ-წმიდაობისა თანა შემატებისა მიერ ამისისა, ვითარმედ: „რომელი ჟურს ეცუ ჩუენთჲს“, რომელი ამან ჰეტრე(მან), ვითარცა მწუაღებულმან შესძინა,—ანტონოს (?) ეპისკოპოსის არსენოჲს ჰეტრეს ეპისკოპოსსა ანტოქიისასა“;—4) წა გელასი რომელთა ეპისკოპოსისა სწო-რებისტოლისა (ე. ი. ჰასუსად) ეპისკოპოსთა მიმართ მკორისა ასურეთისთა წარცუ-მულისაჲ;—5) ჰამიფელ გიდონელ ეპისკოპოსისა ჰეტრეს მიმართ, ანტიოქელ ეპის-კოპოზისა, ედ არა ჟურ არს სამ-წმიდაობისთანა ლეთის ენებობისა თქუმად, შესახე-ბის (?) მის მიერ, ვითარმედ „რომელი ჟურს ეცუ ჩუენთჲს“;—6) ასკაპიადოს სტრადელთა ებსკუსის მისვე ჰეტრეს მიმართ (იმაზედვე);—7) ჰჰერტოს ეპისკო-სი ანტიოქიისა ეკლესიისასა ჰეტრეს უფლისა მიერ გასარებ“ (წერილი);—8) ეპი-ტოლე კინტიანე ეპისკოპოსისა ასკულიანელთაჲს მასვე ჰეტრეს მიმართ, ვითარმედ არა ჟურ არს ენებულად თქუმად სემებისა;—9) ეპისტოლე ჰრომისა ეპისკოპოსისა ფლიკისი, განმეუთელი ჰეტრესი ანტიოქელისა;—10) თაკნი სომეხთა წაღებათანი ოც-და-ათნი;—11) თითო სახე სომეხთა თაკთა, ესე იგი არს გამოძიებით კითხულთა აღკნაჲ ქრისტეს მიმართისა მსახურებისათჲს და თანად მსიღებაცა და უაურღვეკა ღვთაებისა მიმართ და კაცებისა ქრისტესისა უთაოთა, ურთიერთან წინააღმდეგობისა წუაღებისა, ნესტორისგან და სიკეროზისა ბოროტად მისხურთაჲსა და სიტუკს-გება ჟარის მყოფელთა მიმართ წა კრებისა ხალგიდონისთა მოძღურებისგან ღვთიე მოცემულთა წმიდათა მამათა ჩუენთაჲსა:—12) იოანე დამასკელისა სიტუკა დასა-მსობელად ნესტორიანთა (რადგან სომეხთ მონაფიზიტურს წაღებას კავშირი აქვს ნესტორიანობასთან).—13) მისივე „სიტუკა დასამსობელი ღვთის მოძაგებულისა წუაღებისა იაკობიტასა“ (რადგან სომეხთაც ამათგან მიიღეს მოძღურება. ის. წე-რა-კითხ. წიგნსაც. №№ 155, 401 და ჩემი აღწერა გ. 471);—14) მისივე „ქრის-ტეს მორის ორთა ბუნებათათჲს და მოქმედებათა და სსუათა ბუნებითთა თჲსებათა“...

ტესად დაშორა მსოფლიოს ისტორიის მოძღვრებასა და ღვთის-მსახურების წესებს.—მეათე საუკუნის მწერალი, სტეფანე მტეფარი, აღმწერილი წის გობრონის წამებისა, ჩამოთვლის რა არაბთაგან მოღზრებულს სასომეხეთოჲს 87-ს ხვეს, დასძენს: „ესე ოთხმოც-და-შვიდი კვირი მო-ლკრდა პირისაგან უფლისა, ძრვისაგან ცოდვთა მათთასა, ამისთჲს რამეთუ არა იპოვა ამათ კეთთა შინა საყდარი მართლ-მადიდებელთა ეპისკოპოსთა, არცა მო-ნასტერი მართლ-მადიდებელთა“ („სამოთხე“ 394).

12) მასივე იოანე დამასკელის „გარდამოცემა“ (ის. კე. მუს. № 24);—16) „წინამძღუარი“ წის ანასტასი სინელისა (მოკლედ) და 17) „გარდამოცემა“ (კრწელი დარღვევა მონოთეოსიტობისა), 18) „წინამძღუარი“ გამოკრეფილი წისა ევთიმე მთაწმიდელისაგან (ის. ზემო გვ. 217—220). ანასტასი სინელის „წინამძღუარში“ მოქცეულა მრავალი ადგილები და წერილები წმიდათა მამათა, რომელნი ცხოვრებდნენ ხალციხონის კრებაში, დასამსობლად სომეხთა და იაკობითა მონოთეოსიტურის წვალებისა (კე. მუს. № 65). ერთს უძველესს (მე-XII საუკ.) ტუავის ხელნაწერს, რომელიც შეიცავს მოსხენებულს „წინამძღუარს“, აქვს შემდეგი წარწერა, ჩვენის მწერლობის ისტორიისთვის გამოსაყენებელი: „დაესრულა წინამძღუარი წა ანასტასი სანელისა... აღიწერა კოსტანტინეპოლის, მონასტერსა შინა წა გიორგისსა მანგანსა... ლოცვთა ბერთა ჩემთა იოანე რატეულისა და გიორგი ქართველისათა (ის, ზემო გვ. 88—9) ღირს ვიქმენ მე უნდო ესე, ეოველთა მდაბლთა შერთაჲ მდაბალი მონაზონა არსენი ბერძელისაგან ქართულად თარგმანებასა წა ამის წიგნისისა, რომელი ესე ნამდვილვე სესნად სახელისა თვისისა წინამძღუარი არს წისა კათოლიკე და სამოციქულო ეკლესიისაჲ და თუალი, რომლითა ჰხედავს და პირი, რომლითა ჰზრახავს და სასმენელი, რომლითა ესმიან ღმერთ-შემოსილთა მამათა უცთომელნი მოძღურებანი, და საყნოსელი, რომლითა იყნოსს სუნსულებასა ღვთივ სულიერთა წერადთა ყუავილისასა... ლოცვა ჰყავთ... არსენისთჳს მონაზონისა (კალიპოსელისა?)... რამეთუ ვითარ იგი მოწამე არს თავადი ჰქმნარიტება მრავლითა ჭირითა და შრომითა დამიწერა და უნაკლულად ძალისაგან ჩემისა შემიწამებია და არცარა ბერძელისაგან დამიგდა და არცა რა ზეპირი დამირთავს, და თუ სიბნელე რაჲმე სადმე ანუ სიდუსტირე შესდგამს, იგი ბერძელისა შედარებულობისაგან არს და არა ქართულთა სიტყუათა და შეუნებასა კერ-მეცნიერობისაგან“.

წიგნში იპოვება რამდენიმე ნიშნები იმისა, რომ არსენი კასელი ეოთილა. კგონებ ამავე არსენის უთარგმნია საკვლესიო მატანე გიორგი სურგისა (დასაბამითგან მე-IV საუკუნემდე), რომელიც მრავალგან შემსკადრია (ის. ზემო გვ. 224).

ეფრემზე, არსენიზე და ევთიმი ათონელზე უწინ წიგნი „წინამძღუარი“ დამასკელისა უთარგმნია ეფთზე გრძელს იერუსალიმელს (ის. ზემო გვ. 125—7), როგორც სჩანს წერა-კითხ. ხელნაწ. № 1147 წარწერისაგან: „დაესრულა დამასკელი... რომელსა ეწოდების წინამძღუარი... ლოცვა ყავთ ევთიმი გრძელისათჳს, რომელმან თრადითა მოღუაწებითა დაწერა... სიმტკიცე მართლისა საწმუნოებისა“.

უგანასენელ საჭიროდ ვრაცხთ დაკუროთთ, რომ მეექვსე მსოფლიო კრების (680 წ.) ბეგლის წერაში სომეხნიც მოსხენებულნი არიან:

თავი 1 „გუესმა თუ ქუეყანასა სომხითისასა შაბათ-კვრიაკეთა წმიდათა მარხუათასა კამენ ყველსა და კუერცხსა და სხუასა ყოველსა წუელსა. ესე უკუე უჯგრო არს და სრულიად უწესოჲ... წუელასა და ზეთსა და თევზსა და ღვინოსა ერთად შერაცხვენ და ესე ღიღი არს სიციფე“.

თავი 32. „გუეუწყა... ვითარმედ ქუეყანასა მას სომხითისასა ღვინოსა გაუზავებელსა შესწირვენ უსისხლოსა მას შესაწირავსა ეამის-წირვისისა“.

თავი 33: „ესეცა გუესმა, ვ'დ ქუეყანასა მას სომხითისასა და სხუათა რომელთამე გალობასა მას „წმინდაო ღმერთი: მასა“ ამას დაურთვენ: „წმინდაო უკუდავო, რომელი ჯუარს ეცუ ჩუენთვს, შეგვწყალენ ჩუენ“, რომელი ესენასა მათსა „ხაჩეცარი“ ითქუმის. რომელი ესე წმინდათა მათ მამათა მიერ ქალკილონს შეკრებულთა მომპოვნებელისა მის და გამომეტყუპლიისათანა განიდევნა საღთო: მას მის გალობისაგან... და შეიჩუენა ესე ვითარისა მის სიტყვსა მეტყუელი პეტროს მკაწრველი, რამეთუ მეოთხე პირი შემოიღო და თვსგან განყო ძე ლუთისაჲ“...

თავი 54. „... სახელის დებანი იგი საწარმართოთა კერპთანი... სრულიად მოიხპენ: დიოს, ანუ აპოლონ, ანუ არტემ, ანუ ბოჩი (სსკა კარიანტი თბუჩი) და გაცი და გა: და დავეონ და არმაზ (ჩამოსაზუელი სიტყვები ქართველთა ღმერთების სასულები, ის. ზემო გვ. 11—16, და აგრეთვე Brosset. Notice sur un Nomocanon georgien; p. 153).

თავი 68. „ესეცა მოიწია სასმენელთა ჩუენთა, ვ'დ ქუეყანასა მას სომხითისასა წ'თა და პატროსანთა ხატთა გამოსახვასა არა შეიწყნარებენ... რამეთუ უსჯულომან მან პეტროს მკაწრველმან ვითარცა ხაჩეცარი ასწავა, ვგრეთვე ესე ბოროტი წვალები და სდმე მათ შორის დასთესა“...

თავი 83. „გუესმა, თუ ქუეყანას მას სომხითისასა თვნიორ (sic) შესამოსლისა ხუცენსი აღასრულებენ წირვასა თვისთავე შესამოსლითა“...

ქართული სჯულის კანონი წა კოიმიასგან თარგმნილი, ბროსსემ კრწვად შეადარა სსკა კარიანტებს და თვისი გამოკვლევა დაბეჭდა ეურნალში — *Melange asiatiques, tirés un Bullutin de l'académie imperiale des sciences...* t. VII; 11/2, Decembre, 1872.

ეს ცნობა გამოკვერეთ წერა-კითხ. ხელნაწ. № 143, რომელიც ტყავზე ხუცურად ნაწერია ზაქარია კალაშკერტლისთვის მე-XI საუკ. დაწყებებს. ამ ხელნაწერზე და ზაქარია კალაშკერტელზე ის. ზემო გვ. 154—5. ცხადია, რომ მეექვსე კრებაზე სსკა-და-სსკა ხმა გაუგონიათ სომხებზე, რადგან იმ დროს სომხითის მონოთეიზიტობას დასრულებული სახე არ მიეღო: ზოგნი ადგენენ სრულს-მონოთეიზიტობას, როგორც იაკობიტნი, ერთი ნაწილი მსოფლოდ ქალეიდონის კრებას უარ-წყობდა და დასარჩენში მისდევდა მსოფლიო ეკლესიას და ძველს სჯულს, წა გრიგოლ ჰართელისაგან შემოღებულს; სხვანი შუათანობდენ ანუ ნახევარ-მონოთეიზიტობდენ; ხოლო ბეკონი მართლ-მადიდებლობას ადგენენ. მეექვსე კრება, ამსილებს რა სომესთა, იგულისხმებს არა მთელს სომხათის ეკლესიას, არამედ რამდენთამე ეპისკოპოსთა უწყისობას.

დამატება II

ეს დამატება გადმოკწერეთ წერა-კითხ. სუცურ ხელ-ნაწ. № 312, რომელიც დაწერილია მაწიკურელის იოაკიმესთვის, საფურას 1541 წელს, ცნობილის კალიგრაფის დიაკონის კარგარეთელის სუქიონის მიერ. ეს საყურადღებო მოთხრობა დაიდ საჭიროდა ახალ ცნობებს იძლევა. ჩვენ შევადარეთ იგი წერა-კითხ. ხელ-ნაწერს № 248 და ჩვენს ხელ-ნაწერსაც, და აღმოჩნდა, რომ ეს ვარიანტები თითქმის აზაყურში არ გაიხრევა ერთმანეთისაგან.

„მოთხრობა ვატიმონითისგან.

წა გრიგოლი მნათობი წელთა :ლა: ¹⁾—წა როსტაქე :კ: წელს²⁾:—წა ორთან :გ: წელს³⁾:—გრიგოლი :იბ: წელს⁴⁾: ოსიკ :ვ: წელს⁵⁾: ფარნესეხ აპრაკანელთა სოფლისაგან :ღ: წელს⁶⁾:—წა ნერსე :ღ: წელს⁷⁾, რომელიცა მოაკვდინეს წამლითა:—ასპურაკის წელთა :ზ: ⁸⁾ ესე სამნივე მთავარებისკოპოსნი იყუნეს სახელისა მხოლოდ მქონებელნი კათალაკოზისასა, ხოლო ებისკოპოსთა კელთ დასხმასა არა იკადრებდეს, ვინაჲდგან სიკუდილისათჳს წა ნერსესისა დაყენებულ იქმნეს მთავარებისკოპოსისაგან კესარიელთასა¹⁰⁾.

ამისა შემდგომად წმიდამან საჰაკ მიიღო კელთდასხმად კემლმწიფებაჲ ებისკოპოსთა სომხითს, რომელიცა ებისკოპოსობდა წელთა :მ: ¹¹⁾. შემდგომად ეამთა რომელთამე შეასმინეს მეფესა სპარსთასა ვრამშაპოს თჳსი მეფე არტირშირ¹²⁾ და წა სააკ, ვითარ არა თანაშეერთებულნი განზრახვისა მათისა და გარდაადღეს იგი საყრდრისა მისგან. და შემდგომად განკლისა წსა სააკისა სა-

¹⁾ გრიგოლის კ^აზბას გვიჩვენებენ 303—333 წ. (АСОГНЕТ, გვ. 42). მაგრამ თუ სომეხთ მოქცევა ვინგარიშეთ 311 წლითგან, მაშინ მისი სიკვდილი მოვა 342 წ.

²⁾ † 340 წ. (АСОГ. გვ. 42). ხოლო ამ ხელ-ნაწერით 342+20=362 წ.—³⁾ 340—356 (АСОГ. 42, 46), ხოლო ჩვენის ანგარიშით 362—5 წ.—⁴⁾ † 372 წ.? გრიგოლს კ^აზად ასოლიკი არ მოიხსენებს (АСОГНЕТ 42).—⁵⁾ 356—362 წ. (АСОГНЕТ 46); ჩვენის ანგარიშით 372—8?—⁶⁾ 362—6 წ. (ჩვენით 378—382):—⁷⁾ ნერსე 366—404 წ. აქ ჩვენი ხელ-ნაწერი დიდად განერჩევა ასოლიკის ანგარიშს: ჩვენის ხელ-ნაწერით 382+4=386 წ. ნერსესეს მოწამლვას თეოდოსე დიდი: დროს მოგვიტოვრობს ასოლიკი (გვ. 47; 49). ნერსეს დიაკონი იობი ქართლის მთავარებისკოპოსად დასვეს თრდატ მეფის დროს, რომელსაც ჩვენი ანგარიში უფრო ეთანხმება (იხ. გვ. 41). შეადარე ბროსესს სია Hist. Siounie-ში, გვ. 274—5.

⁸⁾ 404—408 წ. АСОГ. გვ. 49). სააკის შემდეგ ასოლიკი (გვ. 49) გვიჩვენებს ზავენს 408—12 წ. (ჩვენით შაკი 386—390 წ.)—⁹⁾ ასოლიკი ამის ქრონოლოგიაში ირევა (იხ. АСОГ. გვ. 50). ხოლო ებინი გვიჩვენებს 387—392 წ.? (ibid. შენიშ. № 29). ჩვენის ანგარიშით ასპურაკის იჯდა 390—7 წ.—¹⁰⁾ ამას ამოწმებს АСОГ. გვ. 49.

¹¹⁾ ასოლიკით გამოდის 392—442 წ.? (ჩვენის ანგარიშით 397—437 წ.). ებინი სააკის გადაყებას გვიჩვენებს 428 წ. (АСОГНЕТ 52, შენიშ. 35).—¹²⁾ 422—8 წ. (АСОГ. 52).

ურმაგ წალკელი ბრძანებითა სპარსთა მეფისათა და თჳსითა განზრახვითა დასუჲს იგი კათალიკოზად თანაშემისმენელი წმიდისა სააკისა¹³). — ხოლო მოძაგებელთა მისთა შთამოიყვანეს იგი საყდრისაგან მისისა და ითხოეს სპარსთა მეფისაგან, მეტყუპლთა: მოგუჲს ჩუენ ქუჲყინისაგან შენისა და ნუ არს ჩუენ-და სომეხი. და მისცა მათ მეფემან ბარქიზო (ბარქიშო?) ასური, რომელსა პერკისოცა ეწოდებოდა. და შემდგომად სამთა წელთა¹⁴) მოძაგებელთა მისთა ცა განკადეს იგი და კუალად მისცა მათ სამოელ ასური მუსლელი; და მანცა ორთა წელთა სრულმყოფელმან¹⁵) მრავალსა შწუხარებასა შინა და აღასრულა ცხოვრებაჲ:

რადგან წინა გუჲრდს (იხ. ზემო გვ. 336), 9—13 სტრაქონებს რამდენიმე შეცდომები შეეპარა, ამის გამო საჭიროდ კრატხთ ეს სტრაქონები გადმოკუბტდით აქვე შეუცვლელად და სწორედ:

წა გრიგოლი მნათობი წელთა :ლა: 1) — წა როსტაკე :კ: წელ: 2) — წა ორთან :გ: წელ: 3) — გრიგოლი :იბ: წელ: 4) — ოსიკ :ვ: წელ: — ფარნესეხ აპაკანელთა სოფლისაგან :დ: წელ: 5) — წა ნერსე :დ: წელ: 6) , რომელცა მოაკვირნეს წამლითა: — ამინხა შემდგომად საბამ :დ: წელ: 7) — ასპურაკის წელთა :ზ: 8) ესე სამნივე ხდრძან ხოლო... ებისკოპოსნი იყენეს, სახელისა მხოლოდ მქონებულნი კათალიკოზისასა, ხოლო... (სხვა როგორც ზემო დავეიბუქდით).

ხოლო კელთ-დასხმა უკუჲ აღმოსავლეთისა დაყენებულ იქნა კესარიით განკედისათჳს წა სააკისა¹⁶). ამითა შემდგომად წარსრულნი აზატნი სომეხთანი ევედრებოდეს წმიდასა სააკს არა მოკსენებად ბოროტთა მათთა და უკუნ-ქცევად საყდარსავე მისსა. ხოლო მან არა ისმინა მათი¹⁷); რომლისათჳსცა მიუთხრა მათ ჩუენება, რომელი იხილა განვრდომისათჳს მათისა ქმნადისა¹⁸). ხოლო მისცა მათ ნაცულად მისსა სანატრელი მასტოცი დამცველად საყდარისა მისისა¹⁹); და შემდგომად აღსარებისა მისისა და მასტოცისა დასუჲს საყდარსა სამღვდელთმთავროსა კიტ, რომელი იყო დაბით ატმისოთ წელთა :იზ: 20); ხოლო ამისთა დღეთა შინა ბრძანებულ იქმნეს სპარსთა მეფისა მიერ კელ-დასხმად სომხითისა ებისკოპოსთა, კათალიკოზთა ვიდრე დღეინდელად დღედმდე.

¹³) საურმაგ მოსე ხორენლით 1 წ., ე. ი. 428—99 (Acog. ibid.), ხოლო ასოლიკით 7 წ. (428—435). ჩვენის ანგარიით 437—8 წ. —¹⁴) ბერქიზო, ანუ აბდიშო (იხ. Acog. 52, შენ. № 35. 429—432 წ. ჩვენის ანგარიით. 438—441 წ.

¹⁵) შმუელ იხ. Acog. 52, შენიშ. № 35; 432—4; ჩვენით 441—3. —¹⁶) ამაზე იხ. Acog. 49. ბროსეს სიაში რამდენიმე კზი აკლია: Hist. Sioun. p. 274.

¹⁷) იხ. Acog. გვ. 52. —¹⁸) ეს ჩვენება იხ. ამ წერილის ბოლოს. —¹⁹) ეს ის მასტოცია, რომელიც მოხსენებულია ზემო, გვ. 325 და რომელიც იყო მთარგმნელი წიგნთა.

²⁰) კიტ ასოლიკის იოსებ ანუ გიუტ უნდა იყოს (Acog. გვ. 54—5), ასოლიკით 434—6; ხოლო გიუტ 434—444); ხოლო ჩვენის ანგარიით 443—160 წ. ამ იოსების დროს შახაივანს კრება იყო 447 წელს (Acog. გვ. 54, შენიშ.), რაიცა ჩვენს ანგარიშებს ამოწმებს. ამის დროსვე იყო სპარსეთთან ომი 455—6 წლებში, ვრცლად აღწერილი ვეიშეს მიერ და ჩვენს ქრონოლოგიურს ცნობებს უმეტესად ამტკიცებს.

ხოლო ამისა შემდგომად იქმნა იოანე მანდაკუნის წელთა :ვ: ²¹⁾ და ამისა შემდგომად პაპნიკე მისოსა დაბისაგან წელთა :ე: ²²⁾—სამოელ არტაშისა დაბისაგან წელთა :ია: ²³⁾—მუსლი ალპირისა დაბით წელთა :ნ: ²⁴⁾—ისაკ ავეკელი წელთა :ზ: ²⁵⁾—ქრისტეფორე კურავიტელი (ტირავიტელი?) წელთა :ვ: ²⁶⁾—ლეონტი არეთელი წელთა :გ: ²⁷⁾—ნერსე არპარაკელი წელთა :თ: ²⁸⁾.

ამისთა დღეთა შინა იქმნა კრება ქალაქსა შინა დეინსა (დვინსა) ²⁹⁾ ავპისტოს მიერ ასურისა იაკობინისა. და დაღაცათუ გარდამოცემათა წისა გრიგოლისთა და სხუათა მამათასა გარდასრულ იყვნეს, არამედ სარწმუნოებისათვის და ხალკიდონისა კრებისთა და აღმსარებელთა ერთისა ბუნებისა ქრისტესისა ღუთაებისა და კაცებისასა დასძინეს ესეცა: „რომელი ჯუარს ეცუ“ სამწმიდასა ქებასა შინა „წმიდაო ღმერთოჲსასა“, ფიცით და შეჩუპნებით და ურთიერთარს წერით თვისით თვისითა კელითა დაამტკიცეს არა განდგომა ესე ვითარისა აღსარებისაგან უკუნისამდე. ხოლო ევტჯქი, იაკობინი და ორნი სხუანი მოყუარენი მისნი ერთი ვიდრემე იულიანელი და სხუად სხვსა წვალებისაგან მყოფი ებისკოპოსად კელ-დასხმულ ყვეს და შუამდინარეს წარავლინეს.

ამისა შემდგომად ჰეიანე (sic) კაპელინელი წელთა :იზ: ³⁰⁾ მოსე ელივარტელი წელთა :ლ: ³¹⁾ აბრაჰამ არასტონელი წელთა :კგ: ³²⁾—იოანე კაპრანაველი წელთა :კვ: ³³⁾—კომიტა არკატოელი წელთა :ც: ³⁴⁾—ქრისტეფორე აბრამელი წელთა :იგ: ³⁵⁾—ეზრა ნიგაველი წელთა :იი: ³⁶⁾—ნერ-

²¹⁾ АСОГИКЪ, გვ. 55, 444—450 წ., ჩვენის 460—6.—²²⁾ ასოლიკის (გვ. 56) ბაბკენი 450—3: ხოლო ჩვენის ანგარიშით 466—471, რაიცა უფრო ეთანხმება ისტორიულ ფაქტებს.—²³⁾ АСОГИКЪ 453—463; ჩვენით 471—482.—²⁴⁾ ასოლიკის „მეშე“ 463—471; ჩვენით 482—8 (თუ 482+50=532 წ.?)

²⁵⁾ ასოლიკის საკ 471—6; ჩვენით 482—9.—²⁶⁾ АСОГИКЪ გვ. 56; 471—7 წ., ჩვენით 488—494 წ.—²⁷⁾ ასოლიკის (გვ. 57) „ხეონდ“ 477—498, იოანე კზის მოწმობით ლეონტი იჯდა 521—4 წ., ჩვენით 494—7. შეიძლება ჩვენი ანგარიში რამდენითაღე წლით უკან იყოს, რადგან ჩვენს სიაში აკლია, როგორც ვთქვით, ზაბენ და იოსებ. რადგან იოანე კზის ქრონიკა სწორედ მიგვაჩინა, ამისგამო შემდეგს ჩვენს ანგარიშს ამ 524 წელს მივაყოლებთ.

²⁸⁾ 324—533 (АСОГИКЪ, 58). აქ ჩვენი ანგარიშით ამას ეთანხმება.—²⁹⁾ აქ იგულისხმება პირველი კრება დვინისა, ვახუშტით 542 წ. ხოლო ჩვენის ცნობით 529 წ. ამ კრებას ასოლიკი ჰრევს 551 წლის კრებასთან (გვ. 58).

³⁰⁾ ასოლიკით 533—548. ჩვენის ანგარიშით 533—551. იოანე კზიც ამ წლებს გვიჩვენებს (АСОГИКЪ 58).—³¹⁾ ასოლიკით 548—580.—³²⁾ АСОГИКЪ (გვ. 60) 580—591; ჩვენით 581—603.

³³⁾ ასოლიკი იოანეს სამართლმანად უწოდს ბერძნების მომხრე სომეხთა კზად 601—616 წ. ჩვენის ანგარიშით 603—626.—³⁴⁾ АСОГИКЪ 601—9; ჩვენით 603—611.

³⁵⁾ АСОГ. (გვ. 61) 609—615; ჩვენის ანგარიშით 611—625.—³⁶⁾ АСОГИКЪ 611—617; ჩვენის ანგარიშით 625—635, რაიცა სრულიად ეთანხმება ქვემო მოყვანილს ცნობას კარის 633 წლის კრებაზე, რომელსაც დაესწრო ეზრა.

სე იშხნელი წელთა :ღ: 27) — ან ასტასი აკორაელი წელთა :ე: 28) — ისრაილ ატმისოელი წელთა :ი: 29).

ფურც. 66. მეფენი სომეხთანი: 1) ვალარბის მეფობითგან ვიღრე არტაშირი-საღმდე 21 40), და შგომადემდ ამათსა მთავარნი კინუნის პატრიქნი წელსა 4: დავით სარონი წელსა 3; ტოტრუსი ორუსტუნი წელსა 10; ამაზასპი კუროპალატი—4; გრიგოლი ძმა მისი—24; აშოტ ბაგრატუნი წელსა: 3; ნერსე კამსარაკანი—3;—სუმბატ ბაგრატუნიანი წელსა 12; 41).

ხოლო შდ ღღეთა მრავალთა ღვინის კრებითგან 42) ვარდან ვინმე მო-მკლველი სვირინე მთავარ სპარსისა 43) მიივლტოდა კოსტანტინეპოლედ გან-დგომილი სომეხთაგან 40 წელსა ხუასროსსა 44) და 30 წელსა იოსტინიანეს-სა 45), რომელმან წა სოფთა აღაშენა და ვითარცა ცნა მეფემან არა ზიარება ვარდანისი, ბრძანა ქმნა კრებისა და მოუწოდა ებისკოპოსთა და მოძღუართა და ირწმუნეს სომეხთა და შეაჩუპნეს ორიგენი, ევაგრე, და დიდვმოს ნესტო-რიანი, იაკობნი, ივლიანენი და გაიანიტნი და ერთბამად ყოველნი მქონებელ-ნი ევტუქის წვალეზისანი. ხოლო უკუნ იქცეს რამ სომხითს, რომელნიმე და-ადგრეს გულსმოდგინედ და რომელნიმე მიდრკეს ღღეთა მათ იოანე კათალი-კოზისათა 46) და მიწერეს წიგნები აღუანელთა კათალიკოზისა 47) და ვორტა-ნეს მიმართ სტოლოსა (sic) 48) ებისკოზისა და მათ ესრეთ ვითარმედ პეტრე 49) და გრიგოლი პირველ ჩუქსნა ებისკოპოსნი ვითარცა იტყოდეს სჯულისათჳს და

27) 635—643. ამის შემდეგ მართლ-მადიდებლობისთვის გინიღვენა ნერსე, რომელიც 650 წელს. ისევ დაბრუნდა და ალბათ განაგებდა ეკლესიას 661 წლამდე.

28) ყველა ცნობით 661—7 წ.—29) 667—687 წ.—40) ე. ი. ვრამ შაპურისგან (392—413) არტაშირისაღმი, რომელზედაც დაესრულა (428 წ.) მეფობა ამ გვარეულობის: 413+21=434 წ.

41) ასოლიკით დავით სარონი (სახარუნი) 601—625 წ., თვოდორე რეშოტუნი (იგივე ტოტრუსი ორუსტუნი?) 625—650 წ. ამაზასპ 654—9; გრიგოლ 659—681 წ. აშოტ 686—689 წ, ნერსე 689—693; სუმბატ † 704. აქ ჩვენის წერილის ცნობები დიდად განერჩევა ასოლიკისას (გვ. 68—7).—42) ე. ი. 551 წ.—43) სვირინე ანუ სურენ ჰმართავდა 564—572 წ.

44) ე. ი. 541+40=571.

45) ე. ი. 525+30=555 წ. ეს ანგარიში არ ეთანხმება 571 წელს, ამისგამოაკევი არ არის, რომ აქ უნდა იგულისხმებოდეს იუსტინე I -ს მეფობისა მეექვსე წელი 665+6=571. შეცდომა წარმომდგარა იმისგამო, რომ ვადაშერს აურევიო მსგავსი ასოები H და K . ჩვენ სვირინეს მოკლეა ეუჩვენეთ 572 წ. (იხ. გვ. 327, შენიშ. № 85). Mchitar d'Arivank p. 75.

46) იხ. ზემო გვ. 327; შენიშ. № 91—47) აქ შეიძლება იგულისხმებოდეს წერილი, დაბეჭდილი წიგნში *Исторія Арваніи, М. Каганкатвадзе*, გვ. 93—7. შეადარე *Hist. de la Siounie* pp. 54—56 და 62.

48) სიუნელისა? ვართანეს სიუნელი იჯდა 583—606 წ. (*Hist. Siounie*. p. 61). ჩვენ მაინც გვგონია, რომ აქ ამაზე უწინდელი 572—582 წლებ შუა ყოფილი ამბავი იგულისხმე-ბა.—49) მკაწერელი?

„წმიდაო ღმერთოსა“, არცა დავაელებ და არცა ჩაურთავ, — და ეგრეთვე ქართველთა მიმართ, ხოლო მათ ღიღითა გულის-წყრომითა არა შეიწყნარეს.

და კუალად ეამთა მავრიკ მეფისათა⁵⁰) კოსტანტინეპოლელ მიწვევნილი მუსლი სომეხი არა ეზიარა და კუალად ძიება ყვეს და კვალადცა წერით დაამტკიცეს და ფიცით-ალთქმა ყვეს არა გარდასლვად. ხოლო უკუნ-ქტულნი სომხითად არა შეწყნარებულ იქმნეს მოსე კ³ზისა მიერ და ნეშტი ებისკოპოსთა სპარსეთს და სომხითს შინა მყოფთა. ხოლო მათ ყვეს კათალიკოზად თვსად თეოდორე კოკუსტელი ჰაპრანტის ქუტყენისა და მრავალი წინააღმდეგობა იქმნა ურთიერთას ქრისტეს შორის ორთა ბუნებათათვს და ხალკიდონისა კრებისა წელთა: იდ: ვიდრე აღსრულებადმდე მავრიკ კეისრისა⁵¹). — და დაიპყრა ხუასრო მეფემან სომხითი და აბრაამცა კ³ზად დაიდგინა⁵²) და აიძულა შეჩუპნებად კრება ხალკიდონისა ანუ წარსლვა მუნით; ხოლო მათ შეაჩუპნეს⁵³).

და კუალად სერეკლე კეისარმან :კვ: წელსა: მეფობისა მისისასა⁵⁴) მიწვევნილმან ღიდად სომხითად, ბრძანა ღიღისა კრებისა ქმნა ყოველთა ებისკოპოზთა და მოძღუართა სომხითისათა ეზრა კ³ზის თანა⁵⁵) და ყოველთა ახატთა: თეოდოსიპოლს შინა ძიებაჲ ყვეს ორთა ბუნებათათვს და ხალკიდონისა კრებისათვს თვისა ერთისა დღეთა და ირწმუნეს სომეხთა წმიდათა: წერილთა და ფუტეს და დაწერეს თვსითა კელითა, რათა არღარა წინააღმდეგობ იყენენ ამისთვს, და ესრეთ უკუნ იქცეს ღიღის. ხოლო იოანე⁵⁶) აწვევდა ებისკოპოსთა, რომელნი არა დახდომილიყვენეს, რათა არა ეწამნეს ეზრას აღსარებასა: ჰგონებდა, ვითარმედ მან მიიღოს საყდარი შეწყვენითა მთავართაჲთა.

ხოლო რაქამს ნერსე, მითხუტულ იქმნა საყდართა⁵⁷) და იგი არა უმეტესად შეშფოთნა და კუალად მასცა აყუტდრებდა. მაშინ მოიყვანა წინაშე მრავლისა ებისკოპოზისა და მოძღუართა, გამომძიება ყო გმობისა მისისა და ესრეთ დღი მელის სახე დასუტს შუბლსა და ესრეთ ექსორია ყო იგი კავკასიის მოყუასთა მისთა თანა⁵⁸) და შეუწყნარებელი მათგანცა შემდგომად ანასტასიასის სიკვდილისა⁵⁹) კუალად მოიწია სომხითად, აღსრულდა მოხუცებულნი. ხოლო მოწაფეთა მისთა შეცთუნებულთა ყოველნივე მიდრიკენს ქეშმარიტებისაგან; და განეთესა წვალება მათი ქუტყანასა მას შინა ვიდრე იუსტინოს კრისრისადმდე⁶⁰).

⁵⁰) მავრიკი 582—602 წ. 13 აგვისტოდამ 2 ნოემბრამდე. — ⁵¹) აქილამ ცხადია, რომ ეს კრება ყოფილა 602—14=588 წელს, როგორც ზემო ვთქვით (გვ 328, შეიშ. № 95). აქ ჩვენი წერილი ახალ ცნობებს იძლევა (შეად. Kiracos, p. 29. Sam. d'Ani, 588; Mkhit. d'airivank p. 75).

⁵²) ეს იყო 593 წ.—⁵³) ვკონებ იგულისხმება 596 წ. ღიღის მესამე კრება (Addit. 107). — ⁵⁴) ე. ი. 610+23=633 წელს და არა 629 წელს, როგორც ჰგონებდენ. — ⁵⁵) იქადა 628—639 წ.

⁵⁶) ე. ა. იოანე მაიერ-გომელი (იხ. Hist. Siounie თავი 28; Acor. 61, —⁵⁷) 610—661 წ.—⁵⁸) შეადარე ზემო გვ.

⁵⁹) + 667 წ.—⁶⁰) იუსტინ IV 685—695 წ.

მაშინ მან მოუწოდა ისაკ კათალიკოსს⁶¹⁾ ეპისკოპოსთა თანა კოსტანტინოპოლელ და შეაერთნა იგინი აღმსარებელთა თანა ორთა ბუნებათასა უფჩისა. იწსო ქრისტესთა ღუთაებისა და კაცებისათა ერთსა გუამსა შინა შეურყენელად და განუყოფელად და ამისთვისცა წერით ფუცეს, რათა არღარა იქმნეს მათ შორის ამისთვის წინააღმდეგობა. ხოლო კუალად უკუნ-იქცეს რა ქუტყანად თვსად და შთომილნი სომხეთს შინა მწუხარე იყვნეს მათისა ზედამდგომელობისა ბერძენთათვს, რომლისა ძლით წინააღმდეგობთა და გამოძიებათა ისაკისთანა ჰყოფდეს და მისთანა წარსრულთა მეტყუბლნი, ვითარმედ, უკეთუ არა მოიქცეთ და შეაჩუბნეთ იგინი, არა შეგიწყნარებთ თქუბნ აღგილსა ჩუბნსა. ხოლო მათ დიდებასა კაცთასა ვიდრელა დიდებასა ღუთისასა კუალად შეაჩუბნეს თავთა მიერ თვსთა დამტკიცებულნი, ვითარ ზიარ ქმნილნი ბერძენთანი. ამისა შემდგომად ბერძენნი (?) და ესრეთ იპოვნეს უკურნებელნი ბოროტთა შინა⁶²⁾.

და მ ა ტ მ ა III

წინასწარმეტყველება ნერსე დიდისა სომეხთა ჭეშმარიტისა მის მთავარ-ეპისკოპოსისა (ამოდებულია ანტონ კრის „მზამეტყველებილად“, წიგნი II.—ნერსე იჯდა 364—383 წ.)

«დამდაბლდეს სამეფოა თქტბნი მსგავსად სამეფოთა ისრაილისათა და ქტბყანაჲ თქტბნი მიეცეს კელთა უცხოთა მტერთასა, მიეცნეთ შიშშილსა, მახვილსა და ტყვეობასა მწარესა და არღარა იყოს თავისუფლება თქტბნი უღლისაგან მძიმისა და ნათესავთა მიერ უცხოთა მოგებული ოფლითა. თქტბნითა შეიკამოს წინაშე თვალთა თქტბნთა; იქმნეთ თქტბნ მსგავსად ფურცელთა მიმოდანებულ და დავიწყებულ ვითარცა წყალი დათხეული; მიგელოს თქტბნ მეფობაჲ და მღვდელობაჲ და უუფლონი მიმოხვილოდეთ აღგილითი აღგილად, ვითარცა ცხოვარნი უმწყემსონი; განხვიდეთ სარწმუნოებისაგან და მამათ-მთავარნი თქტბნნი არღარა გესვას ყე ეამთა გრძელთა; აღიფხურათ ძირისაგან თქტბნისა, და კედელნი თქტბნნი ძლიერნი დარღვეულ იქმნენ კელთაგან წარმართთასა. ესენი წინასწარმეტყველა დიდმან ნერსე ნათესავისათვს სომეხთასა».

მართლაც ეს წინასწარმეტყველება მწარეფლ აღსრულდა წა ნერსეს სიკვდილის შემდეგ; 387 წელს მოისპო მეფობა სომხითისა და მას შეუდგა მიმო-დახეკვა სომეხთა უცხო ქვეყნებში; სოლო 551—726 წლების სიგრაქეში სომეხნი, წინასწარმეტყველებისკებრ, მართლა «განვიდენ სარწმუნოებისაგან», რომელიც ჰქადაგა მათში წმიდა გრიგოლ მართლმან განმანათლებელმან და მიიღეს მონოთეიზიტათ მწკალებლობა.

⁶¹⁾ ე. ი. საჲ III-ს: 677—703 წ.—⁶²⁾ ეს ახალი ცნობებია (იხ, Acor. 72 და „მზამეტყველება“ წიგნი II).

მაქსიმესი სომეხთა მიმართ (წერა-წითს. ხელნაწ. № 248, გ. 189).

ამ საკითხებში წა მაქსიმე აღმსარებელი ძლიერად არღვევს სომეხთა მწკალებლობას და სხვათა შორის სწერს: „კრებასა შინა დვინს დასწერეს: ვინცა ვინ არა იტყვს კორსა ქრისტესსა სწორად მამისა ლუთაებისა, შეჩუბნებულ იყავნ“ (წა მაქსიმე †666 წ. 13 აგვისტოს).— ამ მაქსიმეს წერილიდამ ამოღებულია ზემო დაბეჭდილი (გვ. 132 ნაწვეტი კეფუდის შესახებ. მისს გაგრძელებას აქ კერებეჭდავთ უადგილობისა გამო.

დამატება IV

წა მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრებაში, რომელიც დაწერილია მისის თანამედროვესაგან VII საუკ. დასასრულში, ირაკლის კეისრობაში (610—642) კპოულობთ დიდად საუურადლებო ცნობას საქართველოზე. ცხოვრებაში მოხსენებულია, რომ წა მაქსიმე ირაკლის სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ (629—633) წარავლინესო ექსორირად „კერძოთა სამეგრელომასათა... და მიიწივნეს რა ქუეყანასა მეგრელთასა... ნეტარი მაქსიმე უძღურებასა შინა იყო... დასდევს იგი (დასწეულებული) ლასტსა ზედა და ატვირთვიეს პაპრაკთა (sic) და წარიყვანეს და შეამწყვდიეს ციხესა, რომელსა ეწოდებოდა პიმარ, (ჰიმარ?) მახლობელად ქუეყანასა ოვსეთისასა, და ძმაჲ ანასტასიოს საკედრითა წარიყუანეს და შეაყენეს ციხესა აფხაზეთისასა, რომელსა ეწოდების კოტორი (sic. კოდორი?) და მეორე ანასტასიოს, რომელმან ესე ყოველი აღწერა და მომიძღუანა თევდოსი ხუცესსა, რომელმან აღწერე ყოველივე ესე მოლუაწებაჲ წა მაქსიმესი, ესე ანასტასიოს შეაყენეს ციხესა, სახელით ბოკელეს, საზღუართავე ოვსეთისათა. მერმე, შემდგომად მცირედისა ეამისა, გამოიყვანნეს სეხნანი იგი ძმანი ციხეთა მათგან და წარიყუანეს ანასტასიოს ხუცესი ციხესა სვანთა სოფლისასა და იყო იგი მახლობელ სიკუდილისა მრავალთა მათ ტანჯუათაგან და ქირთა, რომელნი შეემთხვნეს ბიზანტიას და გზასა, და ვიდრე არღა მიწვენულ იყო, ციხესა მას, აღესრულა... თვესა ივლისსა: კდ: ხოლო ანასტასიოს დიაკონი წარიყუანეს ციხესა თაკუპრისასა აფხაზეთს (ლენხუმში, რომელიც VIII—IX საუკუნოებში აფხაზეთის ნაწილი იყო) და იყოფოდა მუნ ვიდრე სიკუდილადმდე მეფისა მის მწვალბეგლისა (†642 წ.). ამისა შემდგომად მიეცა ფლობა და მოვიდა საბერძნეთად და ყოველიველივე გვაუწყა, რა იგი შეემთხვია მათ“. წა მაქსიმე მიიგვალაო 13 აგვისტოს, დღესა შაფათსა (13 აგვისტოს: შაფათი მოდიოდა 662 და არა 666 წ.). ცხოვრების აღმწერელი განაგრძობს: „იყო მახლობლად ციხისა მის (პიმარის) მონასტერი წრისა არსენისი, მუნ დამარხეს წა იგი გუამი მისი“ იქვე მოხსენებულია, რომ თევდოსი მწკალებელი ექსორირაჲ ექსორირესო და მეორე მწკალებელი— ოვსეთს (იხ. ჩემი აღწ. წერა-კითხ. წიგნთ-საგავისა, გვ. 442; ხელნაწ. № 1128).

დავობა V

კათალიკოზ ბასილისგან შეკრებილს წა შიოს სასწაულებში (სასწაული მეცხრე) კბოუკულობთ ფრიად საყურადღებო ცნობას არაბთა ანუ სარკინოზთა შემოსევაზე საქართველოში. ემ წერილიდამ სჩანს, რომ სარკინოზნი ოდესმე შემოვიდეს ბრძანებითა ამირ-მუმინისათ და ტყუტ ყუტს ყოველი სომხითი და ქართლი ვილრე მთადმდე არგუტისთისა, ყოველი ოხრებასა მისცეს. ხოლო იყო წინამძღუარი სპისა მათისა აჰმად, ნათესავი ამირ-მუმინისა, კაცი მძლავრი და გულ-ფიცხელი და ანგარი. ამან აღვლო ველი მუხნარისა; ხოლო ამიერ მდინარისა მტკურისა წარავლინა კპასპეტნი თვსნი უმარ და ბურულ. მიიწინეს რა სოფელსა ციხე-დიდისასა, იხილეს პირისპირ კლდეთა შინა სარკინისათა გამოქმნილი იგი ქუბები; დაღვეს და თქტეს: იხი სიმაგრენი უკეთუ არა გამოვიხტნეთ სირცხულ იყოს ჩუტნდა და არცა სულტანმან შეგვინდოს უღებ-მყოფელთა ამისთა. და ზედვე მოთხრობილთა, რომ არაბის ჟარი გავიდა მტკვარს, მაგრამ მოელი დღე ტუევილად წინა-უკანა დადიოდეჩო და კერ მიაგნეს მღვიმეს და მიხვდნო, რომ ეს წა შიოს სასწაულით იქმნათ. «და წარვიდეს; და რაჟამ მიიწინეს წინაშე აჰმადისა სადა შეკრებნიან ორნი მდინარენი, მტკუარი და ლიახვი (ე. ი. გორს?), რამეთუ მუნ დაებანაკა, ჰრქტეს მას, რაჟ იგი იხილეს სასწაული წა შიოსი. აჰმადმა ხელმოკრედ დიდის ჟარით გავზავნო უმარ, მაგრამ ჟარმა იხილა მღვიმე დანული გუნდთაგან ანგელოზთა. გაოცებულმა ამ სასწაულით უმარმან უარ-ჰყუო «სჯული სპარსთა», ნათელ-ილო, ბერად შედგა მღვიმეში და სასკელ ეწოდა ნეოფიტეჲ, რომელიც შემდეგ აღიღითა იძულებითა იქმნა ეპისკოპოზ საყდარსა ზედა ურბნისისასა სამუელ კათალიკოზისა მიერ. ამან ნეტარმან ფრიადი ლუაწლი თავს იღვა სამწყსოსა თვისისათვის და მრავლითა კადნიერებითა ჰბრძოდა ცეცხლის მსახურთა, ხოლო უკანასკნელ იწამა მათ მიერ ქრისტესთვის... ნეოფიტეს მსახურთაგანი ორნი შედგნენ ბერად შიო-მღვმეში—ხრისტოდულე და ქრისტეფორე.

ეს წერილი ბასილი კუზისა, როგორც ზემო ვთქვით (ის. გვ. 59—60), ბ-ის მ. ჰ. საბინისს უპოვნია შიო-მღვიმეში და თვსს, დაიდ წარჩინებულის ხელაჯნებით გამოცემულს, „სამოთხეში“ ჩაურთავს (გ. 258—260).

შემოსსენებული წერილი მეტად საყურადღებო ცნობებს იძლევა და ამის გამო დიდად საჭიროა მისი განმარტვა. როდის მომხდარა ეს შემოსევა აჰმადისა და კინ არიან მასში მოსსენებულნი პირნი? ბროსე (რომელსაც ეს ცნობები ხელში არ ჰქონია ნეოფიტე უზნელის ცხოვრების განმარტებაში, ანტონ I კათალიკოზის მიერ ამ წერილით შედგენილში) ამბობს, რომ აქ მოსსენებული კუზი სამუილ უნდა იყოსო წა აბოს ცხოვრებაში მოსსენებული სამუილ, 786 წლის ახლო ხანებისა, და მამასა-დამე აქ მოსსენებულთა მე-VIII საუკ. დასასრულის ამაჯიო (Addit. p. 137—8). ჩვენ ამ აზრს ბროსესას კერ შევიწყნარებთ, რადგან წერილში მოსსენებულთა ნეო-

ფიტეს ღვაწლი წინააღმდეგ ნაცხლის მსახურთა, რომელთაგან ეწამა იგი. სოლო ნაცხლის მსახურება მოისპო არაბთაგან; და მე-VIII საუკ. იგი არ იქნებოდა საქართველოში. გარდა ამისა თუთ წერილიდამ სჩანს, რომ არაბები სასლ შემოსულნი უოფილან ქართლში, რადგან არც უმარს და არც მისს მსედრობას არ სცოდნიათ შიო-მღვიმის მონასტერი; სოლო მე-VIII საუკუნეში არაბნი სრულნი მეცნიერნი იუვენ ჩვენის ქვეყნის გარემოებათა.

რომ აქ არაბების პირველ შემოსევაზეა ღაპარაკი, როდესაც ქ-ცხებით (172) სტეფანოზი II სამეგრელოში გადავიდა თჳსის შვილებითურთ, ამას აგრეთვე ამოწმებენ შემდეგნი გარემოებანი: 1) სომხის მწერალი ასოლიგი გვიამბობს (გვ 92—5), რომ ხალიფამა კალიტიმ პირველს წელს თეისის მპერობელობისას (698—9 წ.) წარმოგზავნაო თჳსი მხედართ მთავარი მაჰმედ, — რომელიც უნდა იყოს ზემოსსენებულის წერილის აჰმედ, — რომელიც დასწავა სომეხთა უფროსნი კაცნი 704 წ. სოლო სომეხთა გუროპალატი სუმბატი გაიქცაო სამეგრელოში (გვ. 93). მაჰმადის შემდეგ იმავე ხალიფამ წარგზავნაო სომეხთს აბდულ-კასიმ, რომელსაც ქართველნი უწოდებენ მურვან-ურულ. აქილამ ცხადია, რომ აჰმეთის ანუ მაჰმეთის შემოსევა მურვან ერუსაზე ადრე ყოფილა. აჰმეთი რომ ჭანებს (Тчены—ჩინუნი?) დაუმარცხებიათ, ამაზე ის. АСОГЯКЪ, стр. 95; ГЕВОНДЪ, стр. 25;—2) ჩვენნი წერილი და ქ-ცხბა (გვ. 173) მართლა ერთსა და იმავე ხალიფას ამირმუჰმინის მიაწერს—პირველი აჰმეთის გამოგზავნას (ქ-ცხბაც იგულისხმებს არაბთა შემოსევას სტეფანოზ II დროს, თუმიც მხედართ მთავარს არ იხსენიებს), სოლო მეორე მურვან-ურუსას და ამით ცხად ჰყოფს, რომ ორივე შემოსევა ზედი-ზედ ყოფილა იმავე ხალიფასგან, როგორც ქ-ცხოვრებისაგანაც სჩანს (გვ. 172). ამ შემოსევის გამო სტეფანოზ და სომეხთა მთავარი ნურსესი სამეგრელოში გაიქცნენ (ქ-ცხ. 172, АСОГЯКЪ, გვ. 93;—3) გზი სამედილ მართლა სტეფანოზის დროს სცხოვრება, კონონის უწინ. სოლო ჩვენ ზემო (გვ. 104—5) განემარტეთ, რომ კენონი და სტეფანოსი II 716—717 წლებში ცოცხალნი იუვენ, ე. ი. თითქმის იმავე დროს, რომელსაც ასოლიგით აღნიშნულია მაჰმადის ანუ ჩვენის წერილის აჰმადის შემოსევა*). თუ წა ნეოფიტემ დიდა ხანი დაჰყო მღვიმეში ურბნელობის მიღებამდე, მაშინ უნდა კიფიქროთ, რომ მოხსენებული გზი სამედილ იქნებოდა სამედილ მეოთხე ცოლასანი (ის. ზემო გვ. 75), რომელიც, ჩვენის ანგარიშით, სცხოვრებდა 720—730 წლებში**);—4) უკანასკნელ, რომ ზემოხსენებული ამბავი აგარიანთ შემოსლისა ეკუთვნის მე-VIII საუკ. დასაწყისს, ეს უმეტესად ცხად ჰსდება იმ გარემოებისაგან, რომ ბასილ კათალიკოზს თჳსი წერილები დაუწვია ქრონოლოგიურს რიგზე, როგორც ზემო შევნიშნეთ (გვ. 60—78), სოლო ეს წერილა (სასწაული

*) ჩვენს ქრონიკებში, გვ. 75, შენიშნვაში № 149 სწერია: „ვენონი სცხოვრებდა“... უნდა წაიკითხოთ. „ვენონი, ვახუშტით, სცხოვრებდა“ და სხ.

**) ცხრანი „კოლოსანი“ კათალიკოზნი, ჩვენის ანგარიშით, მსხდარან 717—751 წლებ შუა და როგორც შეშენოდა ამ არეულ-ღარევის დროს და ანტიოქელ პატრიარქებისგან კურთხევის და შენდობის არა-მქონე პირთა, ხანგრძლივ ვერ დარჩენილან. თვისს კათედრაზე.

მეცსრე“) იწოდება „მერვე სასწაულის“. შემდეგ, სადაც მოთხრობილია სტეფანოზ I ამბები (სტეფანოზ, ჩვენის ანტირიმით, მოკვდა 632 წლის შემდეგ); ხოლო ამას ზედ მისდევს „სასწაული მეთაურთმეტე“, სადაც მოთხრობილია სასწაულებრივი დაზღვება იოანე კწისის, რომელიც კწსად დაჯდა 751 წელს. შემდეგს და უკანასკნელს მეთაურთმეტე სასწაულში მოხსენებულა სარქეანე კწი, რომელიც, ჩვენის ქრონიკით, სცხოვრებდა მე-VIII საუკუნის დასასრულს (ის. ზემო გვ. 78 და „სამოთხე“ გვ. 262).

ჩვენ სხვა-დრომსთვს გადაგვიდვია სრული და დაწერილებითი გიმოკვლევა იმ არქე-დარეკისა, რომელიც შემოაქვს ჩვენს ქრონიკებს აქამდე მიღებულს კასუტის მიერ დასმულს (მეფეთა და კათალიკოზთა მე-VI—VIII საუკუნეების) ქრონონოლოგიაში.

შემთავრმსთა „ქართლის მოცემვის“ ძარაგმათა ახსნა ალფაბიტურად

ა ^ნ დ—არამედ	კ ^წ ი—კათალიკოზი	რ ^{ნი} —რომელნი
ა ^რ ნ—არან	კ ^წ ლ ^რ ს—კურთსეულ არს	რ ^{ლი} —რომელი
ა ^ნ ნ—მინ, ამენ.	კ ^წ ცი—კაცი	რ ^ა —რათა
ა ^გ ნ—გან	კ ^წ დ—კუდად	რ ^ლ —რომელ
გ ^ი —გიორგი	კ ^წ ე—კოსტანტინე	ს ^ს მ—სსუამ
გ ^ს დ ^ნ —გისაროდენ	კ ^წ თ ^ლ —კეთილ	ს ^{ლი} —სული
დ ^თ —დავითი	მ ^წ ფე—მეფე	ს ^დ —სრულიად
დ ^თ ისა—დავითისა	მ ^წ წ ^ქ ლი—მოციქული	უ ^წ ე—უკუნითი
ე ^ბ ს ^კ პ ^წ სი—ეპისკოპოსი	მ ^წ კ ^წ ი—მთავარეპისკოპოსი	უ ^კ ე—უკუნისამდე
ე ^ბ ს ^კ სად—ეპისკოპოსად	მ ^წ ქ ^ლ —მიქელ	ფ ^დ —ფრად
ე. ი.—ესე იგი	მ ^წ რ—მიერ	ქ ^ა —ქრისტიანე
ვ ^დ —ვითარმედ	რ ^{ლი} —რული	ქ ^{ან} ე ^{ნი} —ქრისტიანენი
ვ ^ა —ვითარცა	რ ^{ლი} ს ^ა გ ^{ან} —რულისაგან	ქ ^ე —ქრისტე
ვ ^ე —ვიდრე	რ ^{ლი} ს ^ა —რულის	ქ ^{ეს} ს ^ა —ქრისტეს
ზ ^ა —ზედა	პ ^ე —პეტრე	ქ ^ე ნ ^{ას} ს ^ა —ქუენასა
თ ^ა —თთუესა	პ ^დ —პირველად	ქ ^ლ ქ ^ს ა—ქალქსა
თ ^ნ ა—თანა	პ ^ლ —პირველ	ქ ^{ენ} ი—ქორონიკონი
თ ^ე —თეოდორე	პ ^{ლე} —პავლე	ღ ^{ის} —ღვთის
თ ^ს —თვს	ქ ^ა —რამეთუ	ღ ^ა —ღმერთსა
ი ^წ მ ^დ —იწმრუსალიმად	რ ^ა —რამეთუ	ღ ^ი —ღმერთი
ი ^წ მ ^{ით} —იწმრუსალიმით	რ ^ი —რომელი	ღ ^თ ად—ღმერთად
ი ^წ ს ^ო —იწსო	რ ^ნ —რომელმან	ღ ^ო —ღმერთო
ი ^წ ე—იოანე	რ ^ლ ს ^ა —რომელსა	ჟ ^ი —ჟოკელი

ე ^ლ სა=ეოკელსა	ჩ ^ნ =ჩენ	წ ^ო =წმიდაო
ე ^ლ ნი=ეოკელნი	ჩ ^{ნი} =ჩენნი	ჭ ^ი =ჭეშმარიტი
ე ^ნ =ეოკელნი	ჩ ^ი =ჩემი	ჩ ^ს =სოლო
ე ^დ =ეოკელად	ჩ ^ს ენი=ცისენი	ს [.] =სოლო
ე ^ე =ეიწყელე	ც ^ი =ცოდვილი	ჟ ^ა =ჟუარისაჲ
ე ^{ნი} =ენი	წ ^{ის} =წმიდის	ჟ ^ა თა=ჟუარისათა
ე ^{ნსა} =ენსა	წ ^ა =წმინდა	ჟ ^ი =ჟუარი
ე ^დ =ეიწყელად	წ ^ე =წინაჲ	ჟ ^{ის} =ჟუარის
ე ^{ნა} =ენა, ე ^ი =ენი	წ ^დ ით=წმიდით	

რისხვითი მნიშვნელობა ასოთა:

ა—1	ო—10	რ—100	ჩ—1,000	ჯ—10,000
ბ—2	კ—20	ს—200	ც—2,000	ია— 11
გ—3	ღ—30	ტ—300	ძ—3,000	იბ— 18
დ—4	მ—40	უ—400	წ—4,000	რმ— 140
ე—5	ნ—50	ფ—500	ჭ—5,000	რქე— 145
ე—6	ჲ—60	ჭ—600	ხ—6,000	ენტ— 859
ვ—7	ო—70	ღ—700	კ—7,000	ჩეუე—1506
ვ—8	პ—80	ყ—800	ჟ—8,000	ჭდ—5004
ვ—9	ჟ—90	შ—900	ჭ—9,000	ჩეუბ—1893

წინასარსი ამ წიგნისა

წინასიტყვაობილამ:

- თავი I „ქართლის ცხოვრების“ ნაკლებუკვანახან
თავი II თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ ქ-ცხბი შეტანილი ცნობები.
თავი III ვახტანგ მეფის და სსკათაგან ქ-ცხბი შეტანილი ცნობები.
თავი IV Chronique arménienne-ის განხილვა.
თავი V სუმბატის ქრონიკის და ქ-ცხბის უღარება.
თავი VI განხილვა საეკლესიო მატინისა „მოქცევაჲ ქართლისაჲ.
თავი VII კრწელი განხილვა იმისი, თუ რომელ მატინეთაგან, როდის და
ვისგან შედგენილია ქ-ცხბა
თავი VIII მოკლე განხილვა ქ-ცხბის ქრონოლოგიისა.
თავი IX რამდენიმე სიტყვა ამ წიგნი დაბეჭდილ ისტორიულ ცნობებზე.
გვ. 302—312: წინასიტყვაობა ადრე კ-ზის ისტორიულის წერილისა.

-
- I მითოლოგიური ცნობა ქართლთა გუარ-ტომობაზე გვ. 1—11
II გუგარისინოდ. კანტორისა № 286: გვ. 10—11; 15—16; 39; 45—6; 49.
III „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“: კვ. 11—79 (რაც ორ-სექტად დაბეჭდილია).
IV მოქცევა სომეხთა: გვ. 1—27.
V ეფრემ მცირის წერილი კვ. 33—37; 47; 53—54; 75.
VI საეკლესიო მატინიდან ამოღებული ცნობები, გვ. 50; 58; 77.
VII აფსაზთ მეფეთა ქრონიკა. ის. შემდეგთა წელთა ქვეშე: 499 (გვ. 50); 893;
908; 931; 966; 931; 991; 1028; 1019; 148; 158; 183; 1089;
1112; 1118; 1150; 1152; 1167; 1178; 1184; 1189; 1189; 1192;
1205; 1207 წ.
VIII ბასილ კ-ზის წერილიდან გვ. 59—62
IX წა გურანდუშტის წამებდან გვ. 62—65.
X ცნობებუკვანახანის კრებულს სპარსეთს გალაშქრებაზე, გვ. 65—66.
XI სუმბატის ქრონიკიდან, გვ. 67—69; 71; 83; 138; 149—162.
XII წამის წარწერანი, გვ. 69—70.
XIII წა აბოს ცხოვრებიდან და სამოელ კ-ზის წერილი, გვ. 72—73.
XIV სია ზედაწილთა მამათა გვ. 73—75.
XV სია ქართლისა კათალიკოსთა X—XIII საუკ. გვ. 73—91.
XVI წა ნიკოლოზის ეკლესიის ქრონიკა. ის. 856; 891; 907 (გვ. LX).
XVII მარტვილის ეკლესიის ქრონიკა, გვ. 83; ის. კიდევ გვ. 174—5.
XVIII დადიანთა ქრონიკა, ის. 908; 999; 1130; 1187 წ.
XIX სინოდ. კანტორის მე-X საუკ. გუგარის ჰიბი № 67, გვ. 87—88.
XX მე-X საუკ დაკითხი (კვ. მუზ. № 37), გვ. 93—94.
XXI ჰარხალის მე-X საუკ. სასურების განხილვა, გვ. 94—98.
XXII მატებრდის კრებულის განხილვა, გვ. 99—107; 109—110; 117.

- XXIII ძველის „სტაბულის“ და სსკა მე-X საუკ. ხელ-ნაწერთა განხილვა, გვ. 111—122.
- XXIV შიომღვიმის სელნაწერი 978 წლისა, გვ. 122.
- XXV ცნობანი ეკთიმე ტყელზე და არტანუჯის კრებაზე, გვ. 125—3.
- XXVI იერუსალიმის ძველ ხელ-ნაწერების არქ. ტარასის მიერ გადმოწერილნი წარწერანი, გვ. 128; 13; 177—181; 201.
- XXVII „ეგეფუთის“ წიგნზე ცნობა, გვ. 131—2.
- XXVIII ქვათახევის „გელემქსი“, გვ. 134—5.
- XXIX ათონის აღაპები, 135—; 173; 199; 270—5.
- XXX გელათის მთესი თავის გასარტების სელ-ნაწერის წარწერანი, გვ. 139—140; 190—6.
- XXXI წყაროს თავის სახარება გვ. 40—3; 234—5.
- XXXII სია მე-X—XI საუკ. მეფეთა დედოფალთა, გვ. 144—148.
- XXXIII ბრეთის ჟუარის წარწერა, გვ. 151—152.
- XXXIV ათონის ივერიის მონასტრების წინამძღვარნი, გვ. 163, 172—3 209
- XXXV სამთავისის წარწერანი, გვ. 171—2, 201—2, 259.
- XXXVI მცხეთის წარწერანი, გვ. 175—6
- XXXVII მცხეთის გუჯარი 1040 წლისა, გვ. 181—188.
- XXXVIII აღაგერდის სახარება, გვ. 203—20
- XXXIX ბაგრატ მეფის 1058 წლის გუჯარი, გვ. 204—6.
- XL ლენსუმის სახარება 1060 წლისა, გვ. 207—9.
- XLI წა ბაგრატის ცსოკრება (წარწერანი) გვ. 210—212.
- XLII ცნობანი ეურემ მცირეზე და სს. გვ. 214—228.
- XLIII ქვათახევის ტყავის სამოტიქელო 1083 წ. გვ. 230—2.
- XLIV დაკით აღმაშენებლის ქრონიკა, გვ. 238—244.
- XLV ძილისპირის ქრონიკა, გვ. 255; 268; 275; 292; 297.
- XLVI ნაწვეეტები მარიამ დედოფ. ქ-ცხბილამ, გვ. 255—8; 261—2; 266—8; 284—8; 301—2.
- XLVII გიორგი III-ის გუჯრები, გვ. 264—267.
- XLVIII თამარ-მეფის გულზე საკიდი ჟუარი, გვ. 268—9.
- XLIX თამარ-მეფის გუჯარი, გვ. 277—280.
- L თამარ-მეფის დროინდელი სახარება, გვ. 293—4.
- LI არსენ კუზის წერილი განუოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა, გვ. 303—5.
- LII მოთხრობა ჰატიმონითისგან, გვ. 336—341;
- LIII წინასწარმეტყველება ნერსე დიდისა, გვ. 341—2.
- LIV მაქსიმე აღმსარებელის ცსოკრებიდამ ცნობებო, გვ. 342.
- LV ცნობანი აჰმეთის ქართლში შემოსევაზე, გვ. 343—6.
- LVI განმარტვა ქარაგმებისა, გვ. 346.
- LVII საისტორიო და სამწერლობო ცნობები სსკა-და-სსკა ხელნაწერებიდამ, გვ. 38; 62—6; 72; 75—6; 88—9; 93; 134; 137; 139; 140—8; 154—5; 168—171; 176—7; 188—190; 212—3; 246—8; 249—250; 291—2.

იუდეუბა უკელა თბილისის წიგნის მ:ლაზიებში. კინტ ამ წიგნს პირ-და-პირ
მომცემლისაგან დაიბარებს (თბილისის სასულიერო სემინარია, თ უორდანიას),
ნას გასაგზავნი ფასი არ გამოერთმევა.

იქვე იუდეუბა იმავე აქქონის წიგნები:

ქართული გრამმატიკა, ფასი 55 კაპ.

Свят. Синодъ при Петрѣ Великомъ, ц. 1 р. 50 к.